

SPICILEGIUM BONAVENTURIANUM

cura

PP. Collegii S. Bonaventurae
Ad Claras Aquas

IV

Magistri Petri Lombardi
Parisiensis Episcopi

SENTENTIAE
IN IV LIBRIS DISTINCTAE

Grottaferrata 1971

MAGISTRI PETRI LOMBARDI
Parisiensis Episcopi

SENTENTIAE
IN IV LIBRIS DISTINCTAE

Editio Tertia

Ad Fidem Codicum Antiquiorum
Restituta

Tom. I, Pars II
LIBER I ET II

Editiones

COLLEGIUM S. BONAVENTURAE AD CLARAS AQUAS
Grottaferrata (Romae)
1971

PROPRIETAS LITTERARIA

MAGISTRI PETRI LOMBARDI
PARISIENSIS EPISCOPI
SENTENTIAE IN IV LIBRIS DISTINCTAE

SIGLA CODICUM

Codd. Libr. IV Sententiarum

- * A — cod. Ambianen. Civit. 231 (libr. III-IV).
 B — cod. Brugis Civit. 184.
 C — cod. Bruxellis Regia 1535 (11.580).
 * L — cod. Paris. Mazarin. lat. 757.
 * M — cod. Monachii Status lat. (CIm) 18109.
 * N — cod. Paris. Nat. lat. 3014.
 * O — cod. Paris. Nat. lat. 3022.
 * P — cod. Paris. Nat. lat. 3029 (libr. I-II).
 R — cod. Paris. Nat. lat. 17464.
 T — cod. Trevis Civit. 900.
 V — cod. Vaticanus lat. 688.
 W — cod. Vaticanus lat. 691.
 X — cod. Valentiane Civit. 186.
 * — codd. principales.

Codd. Glossae Lombardi in Epist. S. Pauli

- x — cod. Vaticanus lat. 144.
 z — cod. Vaticanus lat. 695.

Codd. Glossae pseudo-Petri Pictaviensis

- b — cod. Bamberg. Patr. 128.
 n — cod. Neapoli Nat. lat. VII C 14.
 p — cod. Paris. Nat. lat. 14423.

Cod. Glossae ordinariae in Genesim

- v — cod. Vaticanus lat. 53.

INCIPIT PROLOGUS.

1. Cupientes aliquid de penuria ac tenuitate nostra cum pauperula ¹ in gazophylacium Domini mittere, ardua scandere, opus ultra vires nostras agere praesumpsimus, consummationis fiduciam laborisque mercedem in
 5 Samaritano ² statuentes, qui, prolatis in curationem semivivi duobus denariis, supereroganti cuncta reddere professus est. Delectat nos veritas pollicentis, sed terret immensitas laboris; desiderium hortatur proficiendi, sed dehortatur infirmitas deficiendi, quam vincit zelus domus Dei ³.

2. Quo inardescentes, « fidem ⁴ nostram adversus errores carnalium
 10 atque animalium hominum » Davidicae turris clypeis ⁵ munire vel potius munitam ostendere, ac theologiarum inquisitionum abdita aperire, nec non et sacramentorum ecclesiasticorum pro modico intelligentiae nostrae notitiam tradere studuimus; « non ⁶ valentes studiosorum fratrum votis iure resistere, eorum in Christo laudabilibus studiis lingua ac stylo nos
 15 servire flagitantium: quas bigas in nobis agitat Christi caritas ».

3. Quamvis non ambigamus « omnem ⁷ humani eloquii sermonem calumniae atque contradictioni aemulorum semper fuisse obnoxium. Quia dissentientibus voluntatum motibus, dissentiens quoque fit animorum
 20 sensus, ut cum omne dictum veri ratione perfectum sit, tamen dum aliud aliis aut videtur aut complacet, veritati vel non intellectae vel offendentis impietatis error obnitatur ac voluntatis invidia resultet. Quam *Deus huius saeculi operatur in illis diffidentiae filiis* ⁸ qui non rationi voluntatem subiciunt, nec doctrinae studium impendunt, sed his quae somniarunt sapientiae verba coaptare nituntur: non veri, sed placiti rationem sectantes.
 25 Quos iniqua voluntas non ad intelligentiam veritatis, sed ad defensionem placentium incitat: non desiderantes doceri veritatem, sed ab ea ad fabulas

1 Incipit Prologus om. BMOTW, Incipit om. RVX. || Prologus] Sententiarum Petri add. C, Sent. Magistri Petri add. P, sequentis operis add. X. 12 modico] modulo T, corr. s. m. in modulo BRW. 16 omnem humani om. OP. 17 contradictioni corr. s. m. ex traditione OPR. 18 dissentientibus corr. ex differentibus O, ex desinentibus P. || fit interl. s. m. OP. 19 tamen corr. interl. ex inde OP. 19-20 aliud aliis trp. BCPTV. 21 ac... resultet om. O, in imo folio P.

¹ De qua Marc. 12, 42-43, et Luc. 21, 1-2. ² De quo Luc. 10, 33-35. ³ Ps. 68, 10, et Ioan. 2, 17: *Zelus domus tuae comedit me.* ⁴ August., *De Trinit.*, III, proem. n. 1 (PL 42, 867s; CCL 50,127); resp. I Cor. 2, 14: *Animalis homo non percipit etc.* ⁵ Cant. 4, 4: *Sicut turris David... mille clypei pendent ex ea.* ⁶ August., *ibid.* (PL 42, 869; CCL 50,127). ⁷ Hilarius, *De Trinit.*, X, nn. 1-2 (PL 10, 344s). ⁸ II Cor. 4, 4, et Eph. 2, 2.

convertentes auditum¹. Quorum professio est magis placita quam docenda conquirere, nec docenda desiderare, sed desideratis doctrinam coaptare. Habent *rationem sapientiae in superstitione*², quia fidei defectio- nem sequitur hypocrisis mendax³, ut sit vel in verbis pietas quam ami- serit conscientia; ipsamque simulatam pietatem omni verborum men- 5 dacio impiam reddunt, falsae doctrinae institutis fidei sanctitatem cor- rumpere molientes, auriumque pruriginem⁴ sub novello sui desiderii dogmate aliis ingerentes. Qui contentioni studentes, contra veritatem sine foedere bellant. Inter veri namque assertionem et placiti defensionem per- tinax pugna est, dum se et veritas tenet et se voluntas erroris tuetur». 10

4. Horum igitur et Deo odibilem ecclesiam⁵ evertere atque ora oppilare, ne virus nequitiae in alios effundere queant, et lucernam veritatis in candelabro⁶ exaltare volentes, in labore multo ac sudore v o l u m e n Deo praestante compegimus ex testimoniis veritatis in aeternum fundatis⁷, in quatuor libris distinctum. In quo maiorum exempla 15 doctrinamque reperies; in quo per dominicae fidei sinceram professionem, vipereae doctrinae fraudulentiam prodidimus: aditum demonstrandae veritatis complexi, nec periculo impiae professionis inserti, temperato inter utrumque moderamine utentes. Sicubi vero parum vox nostra insonuit, non a paternis discessit limitibus⁸. 20

5. « Non⁹ igitur debet hic labor cuiquam pigro vel multum docto videri superfluous, cum multis impigris multisque indoctis, inter quos etiam et mihi, sit necessarius », brevi volumine complicans Patrum 25 s e n t e n t i a s, appositis eorum testimoniis, ut non sit necesse quaerenti librorum numerositatem evolvere, cui brevitatis collecta quod quaeritur offert sine labore. In hoc autem tractatu « non¹⁰ solum pium lectorem, sed etiam liberum correctorem desiderio, maxime ubi profunda versatur veritatis quaestio: quae utinam tot haberet inventores, quot habet con- tradictores! » Ut autem quod quaeritur facilius occurrat, titulos quibus 30 singulorum librorum capitula distinguuntur praemisimus.

EXPLICIT PROLOGUS.

4-5 amiserit] amiserat MVX, admiserit BC. 10 se voluntas] severitas P. || voluntas] veritas corr. interl. in voluptas O². 11 et om. MTWX. 14 veritatis om. O, add. interl. P². 20 limitibus] liminibus LVX. 31 Explicit Prol. om. BCLMNVWX.

¹ II Tim. 4, 4: *et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur.*
² Col. 2, 23. ³ I Tim. 4, 1-2. ⁴ II Tim. 4, 3. ⁵ Ps. 25, 5: *Odivi ecclesiam mali- gnantium.* ⁶ Matth. 5, 15. ⁷ Ps. 118, 152: *Cognovi de testimoniis tuis, quia in aeter- num fundasti ea.* ⁸ Resp. Prov. 22, 28. ⁹ August., *De Trinit.*, III, proœm., n. 1 (PL 42, 869; CCL 50, 127). ¹⁰ August., *ibid.*, n. 2 (PL 42, 869; CCL 50, 128).

Lin. 13-20, 23-26 Cf. Iulianus Toletanus, *Prognosticon*, praef. (PL 96, 456 C-D, 457 A-B).

INCIPIUNT CAPITULA PRIMI LIBRI.

[DISTINCTIO I]

- Cap. 1. Omnis doctrina est vel de rebus vel de signis.
» 2. De rebus quibus fruendum est vel utendum est, et de his quae
5 fruuntur vel utuntur.
» 3. Quid sit frui vel uti.

[DISTINCTIO II]

- Cap. 4 (1). De trinitate et unitate.
» 5 (2). Quae fuerit intentio scribentium de Trinitate.
10 » 6 (3). Quis ordo sit servandus cum de Trinitate agitur.
» 7 (4). De testimoniis veteris Testamenti quibus Trinitatis myste- rium declaratur.
» 8 (5). De testimoniis novi Testamenti ad idem pertinentibus.

[DISTINCTIO III]

- 15 Cap. 9 (1). De cognitione Creatoris per creaturas in quibus Trinitatis vestigium apparet.
» 10 (2). De imagine et similitudine Trinitatis in anima humana.
» 11 (3). De similitudine creantis et creatae trinitatis.
» 12 (4). De Trinitatis unitate.

[DISTINCTIO IV]

- 20 Cap. 13 (1). Utrum Deus Pater se Deum genuerit.
» 14 (2). Utrum trinitas de uno Deo praedicetur, sicut unus Deus de tribus personis.

[DISTINCTIO V]

- 25 Cap. 15 (1). Utrum divina essentia genuerit Filium vel genita sit a Patre, vel de ipsa natus sit Filius vel Spiritus Sanctus procedens.

4 est² om. OPW. || quae] qui BCLT.

21 Deum] ipsum OP.

Cap. 16 (2). Quod Filius non est de nihilo, sed de aliquo, non tamen de materia, sic et Spiritus Sanctus.

» 17 (3). Quare Verbum Patris dicatur filius naturae.

[DISTINCTIO VI]

Cap. 18 (1). Utrum Pater voluntate genuerit Filium an necessitate, et an volens vel nolens sit Deus. 5

[DISTINCTIO VII]

Cap. 19 (1). Utrum Pater potuerit vel voluerit gignere Filium.

» 20 (2). An posse gignere Filium sit aliqua potentia in Patre, quae non sit in Filio. 10

[DISTINCTIO VIII]

Cap. 21 (1). De veritate ac proprietate divinae essentiae.

» 22 (2). De incommutabilitate eiusdem.

» 23 (3). De simplicitate eiusdem.

» 24 (4). De corporali et spirituali creatura, quomodo sit multiplex et non simplex. 15

» 25 (5). Quod Deus cum sit simplex, tamen multipliciter dicitur.

» 26 (6). Quod Dei simplicitas nulli praedicamentorum subicitur.

» 27 (7). Quod Deus abusive dicitur substantia.

» 28 (8). Quod non est in Deo aliquid quod non sit Deus. 20

[DISTINCTIO IX]

Cap. 29 (1). De distinctione trium personarum.

» 30 (2). De coaeternitate Patris et Filii.

» 31 (3). De ineffabili et inintelligibili generationis modo.

» 32 (4). Utrum debeat dici 'semper gignitur Filius' vel 'semper genitus est'. 25

» 33 (5). De obiectionibus haereticorum nitentium probare Filium non esse coaeternum Patri.

2 sic] sicut NTV. 5 et om. BCLOPT. intelligibili] intelligibili omnes codd. praeter MN².

15 multiplex] simplex OP.

24 inin-

[DISTINCTIO X]

Cap. 34 (1). De Spiritu Sancto: quod amor Patris et Filii est et proprie dicitur, cum sit in Trinitate amor qui est Trinitas; sicut Verbum proprie dicitur sapientia, et tamen tota Trinitas dicitur sapientia. 5

» 35 (2). Quod eadem nomina proprie et universaliter accipiuntur.

» 36 (3). Quod Spiritus Sanctus, sicut Patri et Filio est communis, ita commune nomen habet proprium.

[DISTINCTIO XI]

10 Cap. 37 (1). Quod Spiritus Sanctus procedit a Patre et Filio, quem tamen Graeci a Filio procedere diffitentur.

» 38 (2). De convenientia Latinorum et Graecorum in sensu et differentia in verbis.

[DISTINCTIO XII]

15 Cap. 39 (1). Utrum Spiritus Sanctus proprius vel plenius procedat a Patre quam a Filio.

» 40 (2). Quod Spiritus Sanctus principaliter et proprie dicitur procedere a Patre.

[DISTINCTIO XIII]

20 Cap. 41 (1). Quare Spiritus Sanctus, cum sit de substantia Patris, non dicatur genitus, sed tantum procedens.

» 42 (2). Cur Filius dicatur procedere, cum Spiritus Sanctus non dicatur gigni.

» 43 (3). Quod non potest mortalis distinguere inter generationem Filii et processionem Spiritus Sancti. 25

» 44 (4). Utrum Spiritus Sanctus debeat dici ingenuus, cum non sit genitus.

[DISTINCTIO XIV]

30 Cap. 45 (1). De gemina processione Spiritus Sancti, temporali et aeterna.

2 quod] qui PV. || est om. LNOPRW. || et om. MNPV. 15 procedat] dicatur procedere OP.

- Cap. 46 (2). Quod non solum dona Spiritus Sancti, sed etiam ipse Spiritus Sanctus Deus datur hominibus et mittitur.
- » 47 (3). An viri sancti possint dare Spiritum Sanctum.

[DISTINCTIO XV]

- Cap. 48 (1). Quod Spiritus Sanctus a se ipso datur et Filius a se ipso mittitur. 5
- » 49 (2). Quomodo intelligenda sit missio utriusque.
- » 50 (3). Quod a Spiritu Sancto etiam Filius sit missus.
- » 51 (4). Quod Filius etiam sit datus a se ipso.
- » 52 (5). Quomodo intelligendum sit 'a me ipso non veni'. 10
- » 53 (6). Utrum semel tantum sit missus Filius, an saepe.
- » 54 (7). De duobus modis missionis Filii.
- » 55 (8). Quod secundum alterum modum semel sit missus, secundum alterum saepe; et secundum alterum modum dicitur missus in mundum, secundum alterum non. 15
- » 56 (9). Quare Pater non dicitur missus.
- » 57 (10). Quod Filius et Spiritus Sanctus non sunt quasi minores Patre quia missi.

[DISTINCTIO XVI]

- Cap. 58 (1). De missione Spiritus Sancti, quae fit duobus modis: visibiliter et invisibiliter. 20
- » 59 (2). Quod Filius, secundum quod homo, non modo Patre sed Spiritu Sancto etiam minor est.

[DISTINCTIO XVII]

- Cap. 60 (1). Quod Spiritus Sanctus est caritas qua diligimus Deum et proximum. 25
- » 61 (2). Quod fraterna dilectio est Deus, nec Pater vel Filius, sed tantum Spiritus Sanctus.
- » 62 (3). Quod non est dictum per causam illud: 'Deus caritas est', sicut illud: 'Tu es patientia mea et spes mea'. 30
- » 63 (4). Quomodo Spiritus Sanctus mittatur vel detur nobis.

13 missus] missio OP.

- Cap. 64 (5). Utrum Spiritus Sanctus augeatur in homine, vel minus et magis habeatur vel detur, et an detur habenti et non habenti.
- » 65 (6). Quod aliqui dicunt caritatem Dei et proximi non esse Spiritum Sanctum. 5

[DISTINCTIO XVIII]

- Cap. 66 (1). Utrum concedendum sit per donum dari dona.
- » 67 (2). Utrum Spiritus Sanctus eadem ratione dicatur donum, quod datum sive donatum.
- 10 » 68 (3). Quod sicut Filius nascendo accepit non tantum ut esset Filius, sed etiam essentia, ita Spiritus Sanctus procedendo accepit non tantum ut esset donum, sed ut esset essentia.
- » 69 (4). Quod Spiritus Sanctus dicitur donum et donatum secundum duos modos praedictos processionis: quod secundum quod donum est, refertur ad Patrem; et secundum quod datum, ad eum qui dedit et ad eos quibus datur. 15
- » 70 (5). An Filius, cum sit nobis datus, possit dici 'noster', ut Spiritus Sanctus.
- » 71 (6). Utrum Spiritus Sanctus ad se ipsum referatur.

20 [DISTINCTIO XIX]

- Cap. 72 (1). De aequalitate trium personarum.
- » 73 (2). Quod aeternitas et magnitudo et potentia in Deo est unum, etsi videantur diversa.
- » 74 (3). Quod aliqua personarum aliam non excedit magnitudine, quia non est maior una persona quam alia, nec maius aliquid duae quam una, nec tres quam duae vel una. 25
- » 75 (4). Quomodo dicitur Pater esse in Filio et Filius in Patre et Spiritus Sanctus in utroque.
- » 76 (5). Quod nulla personarum pars est in Trinitate.
- 30 » 77 (6). Quare tres personae dicantur summe unum.
- » 78 (7). Cum dicimus tres personas esse unam essentiam, nec ut genus de speciebus, nec ut speciem de individuis praedicamus, quia non est essentia genus et persona species, vel essentia species et personae individua.

2 et² an P, vel LNV.
MNV. 15 est om. OP.
esse trp. BCMN.7 dona] bona OP, quod corr. marg. O².
22-23 est unum] unum sunt OP, trp. LNRVW.14 quod] qui BC
27 Pater

- Cap. 79 (8). Quod nec secundum materialem causam dicuntur tres personae una essentia.
- » 80 (9). Nec ita dicuntur tres personae una essentia ut tres homines unius naturae.
- » 81 (10). Utrum tres personae differant numero, quae proprietatibus distinctae sunt.
- » 82 (11). Quare tres personae simul non sunt maius aliquid quam una.
- » 83 (12). Quod Deus non est dicendus triplex, sed trinus.

[DISTINCTIO XX]

10

- Cap. 84 (1). Quod aliqua personarum non excedit aliam potentia.
- » 85 (2). Quod non minus potest Filius quam Pater.
- » 86 (3). De obiectionibus haereticis contra hoc et responsionibus catholicis.

[DISTINCTIO XXI]

15

- Cap. 87 (1). Quomodo possit dici 'solus Pater' Filius' vel 'solus Filius' vel 'solus Spiritus Sanctus', cum sint inseparabiles.
- » 88 (2). Utrum debeat dici 'solus Pater est Deus' vel 'solus Filius est Deus' vel 'solus Spiritus Sanctus est Deus', an 'Pater est solus Deus', 'Filius est solus Deus', 'Spiritus Sanctus est solus Deus'.
- » 89 (3). Quomodo dicatur 'Trinitas est solus Deus', cum ipsa sit cum spiritibus et animabus sanctis.

[DISTINCTIO XXII]

- Cap. 90 (1). De nominum differentiis quibus utimur loquentes de Deo. 25
- » 91 (2). De his quae temporaliter Deo conveniunt et relative dicuntur.
- » 92 (3). De hoc nomine quod est 'trinitas'.
- » 93 (4). De illis quae temporaliter Deo conveniunt et non dicuntur relative.
- » 94 (5). De his quae proprie ad singulas personas pertinent, et de his quae unitatem essentiae significant. 30

9 trinus] unus LMNOPRTW. 11 excedit] excellit MNV. 19 vel.. Deus om. MNV.
 22 est om. MNW. 28-30 De... relative om. M. 29-30 De... relative om. LNRW.
 29-31 De... quae om. OP.

[DISTINCTIO XXIII]

- Cap. 95 (1). De hoc nomine quod est 'persona': quod secundum substantiam dicatur, non singulariter, sed pluraliter accipitur in summa.
- 5 » 96 (2). Qua necessitate dictum sit 'tres personae' a Latinis, et a Graecis 'tres hypostases vel substantiae'.
- » 97 (3). Quare non dicimus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum esse tres deos ut tres personas.
- » 98 (4). Cur non dicimus tres essentias ut tres personas.
- 10 » 99 (5). Quod in Trinitate non est diversitas vel singularitas vel solitudo, sed unitas et trinitas, et distinctio et identitas.
- » 100 (6). Quod non debet dici Deus multiplex.

[DISTINCTIO XXIV]

- Cap. 101 (1). Quid significetur his nominibus: unus, duo vel duae, tres vel tria, trinus vel trinitas, plures vel pluralitas, distinctio vel distinctae, cum his utimur loquentes de Deo. 15

[DISTINCTIO XXV]

- Cap. 102 (1). Quid significetur hoc nomine 'persona' in plurali numero, scilicet cum dicitur 'personae'.
- 20 » 103 (2). De triplici acceptione huius nominis 'persona' in Trinitate.
- » 104 (3). Ex quo sensu dicatur alia persona Patris et alia Filii, sive alius in persona Pater, alius Filius.

[DISTINCTIO XXVI]

- Cap. 105 (1). De hoc nomine 'hypostasis'.
- 25 » 106 (2). De proprietatibus personarum et de nominibus earum relativis.
- » 107 (3). Quod non omnia dicuntur de Deo secundum substantiam: quaedam enim secundum relationem, nihil tamen secundum accidens.

16 utimur] utamur OPT. 21 persona Patris] Pater OP. || et om. LMNRV. || Filii] Filius OP.

- Cap. 108 (4). Quare dicatur proprium esse Unigeniti filium Dei esse, cum etiam homines sint filii Dei.
- » 109 (5). Quod homo dicitur filius Trinitatis et Trinitas pater hominum.
 - » 110 (6). Quod Spiritus Sanctus eadem proprietate 'donum' dicitur qua 'spiritus sanctus', et utroque modo relative ad Patrem vel Filium.
 - » 111 (7). Utrum Pater vel Trinitas ipsa vel Filius possit dici 'spiritus sanctus'.
 - » 112 (8). Quod non omnia quae relative dicuntur suis ad se vicissim respondent vocabulis.

[DISTINCTIO XXVII]

- Cap. 113 (1). Quae sint illae proprietates quibus distinguuntur personae.
- » 114 (2). Quod non omnino idem dicere est 'esse patrem' et 'genuisse' vel 'habere filium'.
 - » 115 (3). Quod proprietates determinant hypostases, non substantiam, id est naturam.
 - » 116 (4). De generali regula eorum quae ad se, et eorum quae relative dicuntur.
 - » 117 (5). An secundum substantiam dicatur 'Deus de Deo' et huiusmodi.

[DISTINCTIO XXVIII]

- Cap. 118 (1). Quod non tantum tres sunt proprietates personarum.
- » 119 (2). An solus Pater debeat dici non-genitus vel non-filius, sicut dicitur ingenitus.
 - » 120 (3). De proprietate quam notat ingenitus.
 - » 121 (4). Responsio Ambrosii contra Arianos de ingenito.
 - » 122 (5). An diversum sit esse Patrem et esse Filium.
 - » 123 (6). Si sapientia genita dicitur secundum relationem vel secundum substantiam.
 - » 124 (7). De imagine.

6 relative] dicitur *add.* P, vel *add.* T. omnes *codd.* praeter T²V. || ad] a MNORT. 7 vel] ad *add.* BCT. 10 omnia] omnino

[DISTINCTIO XXIX]

- Cap. 125 (1). De principio.
- » 126 (2). Quod ab aeterno Pater est principium, et Filius, sed non Spiritus Sanctus.
 - » 127 (3). Quomodo Pater sit principium Filii, et ipse cum Filio Spiritus Sancti.
 - » 128 (4). An eadem notione Pater et Filius sint principium Spiritus Sancti.

[DISTINCTIO XXX]

- Cap. 129 (1). De his quae temporaliter de Deo dicuntur et relative, secundum accidens quod non Deo, sed creaturis accidit.
- » 130 (2). An Spiritus Sanctus dicatur datum vel donatum relative ad se, cum a se detur.

[DISTINCTIO XXXI]

- Cap. 131 (1). An Filius dicatur aequalis vel similis Patris secundum substantiam.
- » 132 (2). De sententia S. Hilarii, qua in Trinitate personarum propria ostendit.
 - » 133 (3). Quare Patri attribuitur unitas.
 - » 134 (4). Quare Pater et Filius dicantur esse 'unum' vel 'unus Deus', sed non 'unus'.
 - » 135 (5). Quare dicitur esse aequalitas in Filio.
 - » 136 (6). Quare in Spiritu Sancto dicitur esse utriusque concordia vel connexio.

[DISTINCTIO XXXII]

- Cap. 137 (1). Utrum Pater vel Filius ea dilectione diligat quae procedit ab utroque, id est Spiritu Sancto.
- » 138 (2). Utrum Pater sit sapiens sapientia quam genuit.
 - » 139 (3). An Filius sit sapiens se ipso vel per se ipsum.

20 dicantur] dicatur BCLR. 23 utriusque *Lomb. in corp. textus, virtus omnes codd.* 27 id est] in OP. || Spiritu] Spiritus CLM. || Sancto] Sanctus CLMV, Sancti B. 28 Utrum... genuit *om.* OP.

Cap. 140 (4). An una tantum sit sapientia Patris.

- » 141 (5). Sicut in Trinitate est dilectio quae est Trinitas, et tamen Spiritus Sanctus est dilectio quae non est Trinitas, nec ideo sunt duae dilectiones, ita et de sapientia.
- » 142 (6). Quare Pater non dicitur sapiens sapientia genita, sicut dicitur diligens dilectione quae ab ipso procedit.

[DISTINCTIO XXXIII]

Cap. 143 (1). Utrum proprietates personarum sint ipsae personae vel divina usia.

- » 144 (2). Quomodo proprietates possint esse in natura Dei nec eam determinent.

[DISTINCTIO XXXIV]

Cap. 145 (1). De verbis Hilarii quibus, secundum pravorum intelligentiam, videtur dicere non idem esse divinam naturam et rem naturae, et non idem esse Deum et quod Dei est.

- » 146 (2). Utrum ita possit dici 'unus Deus trium personarum' ut dicitur 'una essentia trium personarum', et 'tres personae unius Dei' ut 'tres personae unius essentiae'.
- » 147 (3). Quod potentia, sapientia, bonitas in Scriptura interdum ad personas distincte referuntur.
- » 148 (4). Quare Patri potentia, Filio sapientia, Spiritui Sancto bonitas tribuatur, cum sit una potentia, sapientia, bonitas trium.
- » 149 (5). De hoc nomine 'homousion', ubi in auctoritate receptum sit et quid significet.

[DISTINCTIO XXXV]

Cap. 150 (1). De scientia et praescientia, providentia, dispositione et praedestinatione Dei.

- » 151 (2). De quibus sit praescientia vel praeventia Dei.
- » 152 (3). De quibus dispositio.
- » 153 (4). De quibus praedestinatio.
- » 154 (5). De quibus providentia.

3 non om. BCOPRT. 16 possit dici *trp.* BCMN. 22 potentia sapientia *trp.* LRW.
26 providentia] et *add.* OP. 28 praeventia] providentia LMOPRV.

Cap. 155 (6). De quibus sapientia vel scientia.

- » 156 (7). Utrum praescientia vel dispositio vel praedestinatio Dei esse potuerit, si nulla essent futura.
- » 157 (8). Quod scientia Dei est de temporalibus et aeternis.
- » 158 (9). Quomodo omnia dicuntur esse in Deo et vita in eo.

[DISTINCTIO XXXVI]

Cap. 159 (1). Utrum omnia debeant dici esse in Dei essentia, ut in Dei cognitione vel praesentia esse dicuntur.

- » 160 (2). Qua ratione bona dicuntur esse in Deo et non mala.
- » 161 (3). Utrum idem sit omnia esse ex Deo et per ipsum et in ipso.
- » 162 (4). Quod omnia sunt in quolibet trium et per ipsum et in ipso.
- » 163 (5). Quod non omnia quae ex Deo sunt, etiam de ipso sunt.

[DISTINCTIO XXXVII]

Cap. 164 (1). Quibus modis dicitur Deus esse in rebus.

- » 165 (2). Quod Deus non ubicumque est habitat, sed e converso.
- » 166 (3). Ubi erat Deus antequam esset creatura.
- » 167 (4). Quod Deus, cum sit in omnibus rebus essentialiter, non tamen coinquinatur sordibus rerum.
- » 168 (5). Cum Deus sit ubique et semper, non tamen localis, nec loco nec tempore movetur.
- » 169 (6). Quibus modis aliquid dicatur locale aut circumscriptibile.
- » 170 (7). Quid sit mutari secundum tempus.
- » 171 (8). Utrum spiritus creati sint locales et circumscriptibiles.
- » 172 (9). Quod Deus est ubique sine locali motu.

[DISTINCTIO XXXVIII]

Cap. 173 (1). An scientia vel praescientia Dei sit causa rerum vel e converso.

- » 174 (2). Utrum praescientia Dei possit falli.

[DISTINCTIO XXXIX]

Cap. 175 (1). Utrum scientia Dei possit augeri vel minui, vel aliquo modo mutari.

5 dicuntur esse *trp.* OP. || eo] Deo OP. 21 aliquid dicatur *trp.* BCR. 30 scientia] prescientia MOPR. || modo] possit *add.* OP.

Cap. 176 (2). An Deus possit noviter vel ex tempore scire vel praescire aliquid.

- » 177 (3). Utrum Deus possit scire plura quam scit.
- » 178 (4). Quod Deus et semper et simul scit omnia.

[DISTINCTIO XL]

5

Cap. 179 (1). An aliquis praedestinatus possit damnari vel reprobus salvari.

- » 180 (2). Quid sit reprobatio Dei et in quibus consideretur, et quis sit praedestinationis effectus.

[DISTINCTIO XLI]

10

Cap. 181 (1). Utrum aliquod sit meritum obdurationis vel misericordiae.

- » 182 (2). De variis super hoc carnalium opinionibus.
- » 183 (3). An ea quae semel scit Deus vel praescit, semper sciat et praesciat, et semper scierit et praescierit.

[DISTINCTIO XLII]

15

Cap. 184 (1). De omnipotentia Dei: quare dicatur omnipotens, cum nos multa possimus quae ipse non possit.

- » 185 (2). Quomodo dicatur Deus omnia posse.
- » 186 (3). Quod omnipotentia Dei secundum duo consideretur.

[DISTINCTIO XLIII]

20

Cap. 187 (1). Invectio contra illos qui dicunt Deum nil posse nisi quod vult et facit.

[DISTINCTIO XLIV]

Cap. 188 (1). An Deus possit facere aliquid melius quam facit, vel alio vel meliori modo.

- » 189 (2). Utrum Deus semper possit omne quod potuit.

25

8 quis] in quibus OP, quid TV.
sumus BCLRVW.

11 aliquod] aliquid LTV.

17 possimus] pos-

[DISTINCTIO XLV]

Cap. 190 (1). De voluntate Dei quae essentia Dei est et de signis eius.

- » 191 (2). Quod licet idem sit Deo velle quod esse, non tamen potest dici Deus omnia esse quae vult.
- 5 » 192 (3). De intelligentia harum locutionum: Deus scit vel Deus vult, Deus scit omnia vel vult aliquid.
- » 193 (4). Quod Dei voluntas summe bona causa est omnium quae naturaliter sunt, cuius causa non est quaerenda, quia prima est et summa causa omnium.
- 10 » 194 (5). Quibus modis accipitur Dei voluntas.
- » 195 (6). Quod praeceptio, prohibitio, permissio, consilium, operatio nomine voluntatis interdum intelliguntur.
- » 196 (7). Utrum Deus velit ab omnibus fieri ea quae praecipit, vel non fieri quae prohibet.

[DISTINCTIO XLVI]

Cap. 197 (1). Quod voluntas Dei quae ipse est in nullo cassari potest.

- » 198 (2). Quomodo intelligendum sit illud: Volui congregare filios tuos et nolui, et illud: Qui vult omnes homines salvos fieri.
- 20 » 199 (3). Utrum mala Deo volente vel nolente fiant.
- » 200 (4). Quomodo intelligendum sit illud Augustini: Mala fieri bonum est.
- » 201 (5). De multiplici acceptione boni.
- » 202 (6). Quod mala universitati valent.
- 25 » 203 (7). Quod in Deo non est causa ut sit homo deterior.

[DISTINCTIO XLVII]

Cap. 204 (1). Quomodo voluntas Dei de homine impletur quocumque se vertat.

- » 205 (2). Ex quo sensu quaedam dicuntur fieri contra Dei voluntatem.
- 30 » 206 (3). Quare praecipit Deus omnibus bona facere et mala vitare, si non id ab omnibus vult impleri.

7 omnium] omnino BCMNOW, quod corr. NO. 9 causa om. BOPRT. 13 praecipit] precepit NRV. 16 cassari] causari LOP, cessari R. 31 si] etsi OR, cum P

[DISTINCTIO XLVIII]

- Cap. 207 (1). Quod homo aliquando bona voluntate aliud vult quam
Deus, et mala idem quod Deus.
- » 208 (2). Quod Dei voluntas per malas hominum voluntates impletur.
- » 209 (3). Utrum placuerit viris sanctis quod Christus pateretur et
moreretur.
- » 210 (4). Utrum passiones sanctorum debeamus velle.

INCIPIUNT CAPITULA SECUNDI LIBRI.

[DISTINCTIO I]

- Cap. 1. Quod unum est principium rerum, non plura. 10
- » 2. Quid sit creare, quid facere.
- » 3. Secundum quam rationem dicuntur de Deo huiusmodi verba:
agere, facere.
- » 4. Quare rationalis creatura facta sit, id est homo vel angelus.
- » 5. Quomodo dicitur homo factus propter reparationem angelici 15
casus.
- » 6. Quare ita homo sit institutus, ut unita sit anima corpori.

[DISTINCTIO II]

- Cap. 7 (1). De angelis, quando facti sunt.
- » 8 (2). Quod nihil factum est ante caelum et terram. 20
- » 9 (3). Quod simul cum tempore et cum mundo coepit spiri-
tualis creatura et corporalis.
- » 10 (4). Ubi angeli mox creati fuerint.
- » 11 (5). Quod simul creata est visibilium materia et invisibilium
natura et utraque informis. 25
- » 12 (6). Quomodo dixerit Lucifer: Ascendam in caelum.

7 velle] Expliciunt capitula *add.* T, Expl. cap. libri primi *add.* PX. 8 Secundi Libri]
in secundo libro Sententiarum BCX, Sent. *add.* W. || libri] de rerum creatione et formatione
corporallium et spiritualium et aliis pluribus eis pertinentibus *add.* BCTX, de creatione et for-
matione rerum *add.* R. 17 sit] est N, om. C, *trp.* p. corpori BRTVW. 19 sunt]
sint MNP²RV. 24 visibilium... invisibilium] visibilis... invisibilis BCOP.

[DISTINCTIO III]

- Cap. 13 (1). Quales facti fuerint angeli.
- » 14 (2). An omnes angeli fuerint aequales in essentia, sapientia,
libertate arbitrii.
- 5 » 15 (3). Quae communia et aequalia habuerunt angeli.
- » 16 (4). An boni vel mali creati sint, et an aliqua mora fuerit
inter creationem et lapsum.
- » 17 (5). De triplici sapientia angelorum ante casum vel confirma-
tionem.
- 10 » 18 (6). An aliquam habuerint Dei dilectionem vel sui ante casum.

DISTINCTIO IV]

- Cap. 19 (1). An perfecti et beati creati sint, an miseri et imperfecti.

[DISTINCTIO V]

- Cap. 20 (1). De confirmatione et conversione stantium, et aversione et
lapsu cadentium. 15
- » 21 (2). De libero arbitrio breviter tangitur.
- » 22 (3). An aliquid datum fuerit stantibus quo converterentur.
- » 23 (4). Qua gratia indigebant angeli et qua non.
- » 24 (5). An lapsis sit imputanda aversio.
- 20 » 25 (6). Utrum beatitudinem quam acceperunt in confirmatione
stantes meruerunt per aliquam tunc appositam gratiam.

[DISTINCTIO VI]

- Cap. 26 (1). Quod de maioribus et minoribus quidam ceciderunt, inter
quos unus fuit celsior, scilicet Lucifer.
- 25 » 27 (2). Unde et quo deiecti sunt.
- » 28 (3). Quare non est eis concessum habitare in caelo vel in terra.
- » 29 (4). De praelationibus daemonum.
- » 30 (5). An omnes daemones sint in hoc aëre caliginoso, vel in
inferno aliqui.
- 30 » 31 (6). De potestate Luciferi.
- » 32 (7). An daemones, semel victi a sanctis, ultra accedant ad alios.

[DISTINCTIO VII]

- Cap. 33 (1). Utrum boni angeli possint peccare, vel mali recte vivere.
 » 34 (2). Quod cum utrique habeant liberum arbitrium, non tamen ad utrumque flecti possunt.
 » 35 (3). Quod boni post confirmationem liberius habent arbitrium 5 quam ante.
 » 36 (4). Qui non possunt ex natura peccare sicut ante.
 » 37 (5). Quibus modis mali angeli noscant veritatem temporalium rerum.
 » 38 (6). Quod magicae artes virtute et scientia diaboli valent quae 10 est ei a Deo.
 » 39 (7). Quod malis angelis non servit ad nutum materia visibilium rerum.
 » 40 (8). Quod non sunt creatores, licet per eos magi ranas et alia fecerint; sicut nec boni, etsi per eorum ministerium fiant 15 creaturae.
 » 41 (9). Quod solus Deus sic operatur creationem rerum, sicut iustificationes mentis.
 » 42(10). Quod angeli mali multa possunt per naturae vigorem, quae non possunt propter Dei prohibitionem. 20

[DISTINCTIO VIII]

- Cap. 43 (1). Utrum omnes angeli corporei sint.
 » 44 (2). De formis quibus apparuit Deus, et de illis in quibus angeli apparent.
 » 45 (3). Quod Deus in specie qua Deus est nunquam apparuit 25 mortalibus.
 » 46 (4). Quomodo dicuntur daemones intrare in homines.

[DISTINCTIO IX]

- Cap. 47 (1). De ordinum distinctione.
 » 48 (2). Quid appelletur ordo, et quae sit ratio nominis cuiusque. 30
 » 49 (3). Quod nomina illa sumpta sunt a donis gratiae, non propter se, sed propter nos eis data.

10-11 quae... Deo om. BCOPW. 12-13 visibilium rerum *trp.* LMNR. 15 fecerint] fecerunt BOPR. 18 iustificationes] iustificationem MNRV. 30 appelletur] ap-
 pellatur LMNV.

- Cap. 50 (4). Utrum hi ordines ab initio creationis distincti fuerint.
 » 51 (5). Utrum omnes angeli eiusdem ordinis sint aequales.
 » 52 (6). Quomodo dicat Scriptura decimum ordinem compleri de hominibus.
 » 53 (7). Utrum homines assumantur iuxta numerum stantium vel lapsorum.

[DISTINCTIO X]

- Cap. 54 (1). An omnes caelestes spiritus mittantur.
 » 55 (2). An Michael, Raphael, Gabriel sint nomina ordinum vel spirituum. 10

[DISTINCTIO XI]

- Cap. 56 (1). Quod singulae animae habeant angelum bonum ad custodiam, malum ad exercitium.
 » 57 (2). Utrum angeli proficiant in merito et praemio usque ad iudicium. 15

[DISTINCTIO XII]

- Cap. 58 (1). De distinctione operum sex dierum.
 » 59 (2). Quod alii senserunt omnia simul facta in materia et forma, alii per intervalla temporum.
 » 60 (3). Quomodo per intervalla temporis res corporales conditae sint. 20
 » 61 (4). Quo sensu tenebrae dicantur esse aliquid, et quo dicantur non esse aliquid.
 » 62 (5). Quare illa materia confusa sit dicta informis et ubi ad esse prodiit, et quantumcumque in altum procederit. 25
 » 63 (6). De quatuor modis divinae operationis.

[DISTINCTIO XIII]

- Cap. 64 (1). De primo distinctionis opere.
 » 65 (2). De luce facta primo die, si spiritualis an corporalis fuerit.
 » 66 (3). Ubi facta fuerit. 30

9 Raphael Gabriel *trp.* BCV. 25 procederit] processerit BCR, ascenderit LNPT.

- Cap. 67 (4). Quibus modis accipitur dies.
 » 68 (5). De naturali ordine computationis dierum et de illo qui
 pro mysterio introductus est.
 » 69 (6). De intelligentia horum verborum: Dixit Deus.
 » 70 (7). Ex quo sensu Pater dicitur operari in Filio vel per Filium, 5
 vel in Spiritu Sancto.

[DISTINCTIO XIV]

- Cap. 71 (1). De opere secundae diei, qua factum est firmamentum.
 » 72 (2). Quod caelum tunc factum debet intelligi.
 » 73 (3). De qua materia factum sit. 10
 » 74 (4). Quomodo aquae possunt esse super caelum, et quales sint.
 » 75 (5). De figura firmamenti.
 » 76 (6). Quare tacuit Scriptura de benedictione operis huius diei.
 » 77 (7). De opere tertii diei, quando aquae congregatae sunt in
 unum. 15
 » 78 (8). Quomodo omnes aquae congregatae sunt in unum locum,
 cum multa sint maria et flumina.
 » 79 (9). De opere quarti diei, quo facta sunt luminaria.
 » 80 (10). Quare facta sunt luminaria.
 » 81 (11). Quomodo sit accipiendum illud: Sint in signa et tempora. 20

[DISTINCTIO XV]

- Cap. 82 (1). De opere quinti diei, quo creata sunt natatilia et volatilia.
 » 83 (2). De opere sexti diei, quo creata sunt animalia et reptilia
 terrae.
 » 84 (3). De venenosis et noxiis animalibus. 25
 » 85 (4). Utrum minima animalia tunc creata fuerint.
 » 86 (5). Quare post omnia factus est homo.
 » 87 (6). De sententia illorum qui simul omnia facta esse contendunt.
 » 88 (7). Quomodo intelligenda sit requies Dei.
 » 89 (8). Quomodo accipiendum sit, quod dicitur Deus complexse 30
 opus suum septima die, cum tunc quieverit.
 » 90 (9). Quomodo omnia a Deo facta dicantur valde bona.
 » 91 (10). De sanctificatione septimae diei.

11 possunt] possint BCLMTW. 14 tertii] tertie PV. 16 sunt] sint CLT.
 18 quart] quarte CLMNRV. || quo] qua BLNOT, quando CPRV. 19 sunt] sint LMN.
 20 sit accipiendum *trp.* BCNRV. 22 quinti] quinte CLMNORV. || quo] qua LNV. ||
 creata] facta BCN. 23 sexti] sexte LNR. 28 esse *om.* LMNV. 29 Dei] diei BCN
 ORTV, *corr.* ex septime diei P². 31 septima] septimo BC. 33 septimae] septimi BC.

[DISTINCTIO XVI]

- Cap. 92 (1). De hominis creatione.
 » 93 (2). Qualis factus sit homo.
 » 94 (3). De imagine et similitudine ad quam factus est homo.
 5 » 95 (4). Quare homo dicitur imago et ad imaginem, Filius non
 ad imaginem.

[DISTINCTIO XVII]

- Cap. 96 (1). De creatione animae, an de aliquo facta sit; de insuffla-
 tione et inspiratione Dei.
 10 » 97 (2). Quando facta fuerit anima, an in corpore, an extra.
 » 98 (3). In qua aetate factus sit homo.
 » 99 (4). Quare homo, extra paradisum creatus, in paradiso sit
 positus.
 » 100 (5). Quibus modis paradisus accipitur.
 15 » 101 (6). De ligno vitae.
 » 102 (7). De ligno scientiae boni et mali.

[DISTINCTIO XVIII]

- Cap. 103 (1). De formatione mulieris.
 » 104 (2). Quare de latere viri, et non de alia parte corporis formata
 20 sit.
 » 105 (3). Quare dormienti, et non vigilanti subtracta sit costa.
 » 106 (4). Quod de costa in se multiplicata, sine additamento extrin-
 secae rei, facta fuerit.
 » 107 (5). De causis superioribus et inferioribus.
 25 » 108 (6). De causis quae in Deo sunt simul et in creaturis, et de
 his quae in Deo tantum sunt.
 » 109 (7). De anima mulieris, quae non ex anima viri, quia animae
 non sunt ex traduce.

[DISTINCTIO XIX]

- 30 Cap. 110 (1). De statu hominis ante peccatum, qualis fuit secundum cor-
 pus, et qualis post peccatum.

11 In... homo *om.* BCOW. 14 accipitur] accipiatur LMNRV. 25 sunt simul
trp. ORW. 27 non] est *add.* RVW.

- Cap. 111 (2). Quomodo dicitur homo factus in animam viventem.
 » 112 (3). Corpus hominis ante peccatum mortale et immortale erat,
 post peccatum mortuum.
 » 113 (4). Utrum immortalitas quam tunc habuit fuerit de conditione
 naturae, an ex gratiae beneficio. 5
 » 114 (5). Si posset homo vivere semper utens aliis lignis et non ligno
 vitae, Deo non mandante ut de illo ederet.
 » 115 (6). De immortalitate corporis prima et secunda.

[DISTINCTIO XX]

- Cap. 116 (1). De modo procreationis filiorum si non peccassent primi 10
 homines.
 » 117 (2). Quare in paradiso non coierunt.
 » 118 (3). De modo translationis in melius si non peccassent.
 » 119 (4). Utrum in perfectione staturae et usu membrorum pro-
 crearentur filii. 15
 » 120 (5). Utrum etiam in sensu parvuli nascerentur.
 » 121 (6). De duobus bonis: altero hic dato, altero promisso.

[DISTINCTIO XXI]

- Cap. 122 (1). De invidia diaboli, qua ad tentandum accessit.
 » 123 (2). De forma in qua venit. 20
 » 124 (3). De calliditate serpentis.
 » 125 (4). Utrum elegerit serpentem ut per eum tentaret diabolus.
 » 126 (5). De modo tentationis.
 » 127 (6). De duplici tentationis specie.
 » 128 (7). Quare peccatum hominis, et non angeli, remediabile sit. 25
 » 129 (8). Quod non soli viro praeceptum fuit datum.

[DISTINCTIO XXII]

- Cap. 130 (1). De origine illius peccati.
 » 131 (2). De mulieris elatione.
 » 132 (3). De viri elatione. 30
 » 133 (4). Quis magis deliquerit, vir an mulier.
 » 134 (5). De ignorantia excusabili et inexcusabili.
 » 135 (6). An voluntas praecesserit illud peccatum.

[DISTINCTIO XXIII]

- Cap. 136 (1). Quare Deus permiserit hominem tentari, quem sciebat
 casurum.
 » 137 (2). Qualis secundum animam fuerit homo ante peccatum.
 5 » 138 (3). De triplici scientia hominis ante lapsum.
 » 139 (4). Utrum homo praescius fuerit eorum quae sibi futura erant.

[DISTINCTIO XXIV]

- Cap. 140 (1). De gratia hominis et potentia ante casum.
 » 141 (2). De adiutorio homini in creatione dato, quo stare poterat.
 10 » 142 (3). De libero arbitrio.
 » 143 (4). De sensualitate.
 » 144 (5). De ratione et de partibus eius.
 » 145 (6). De simili ordine peccandi in nobis et in primis parentibus.
 » 146 (7). Quod in nobis est vir et mulier et serpens.
 15 » 147 (8). De spirituali coniugio viri et mulieris in nobis.
 » 148 (9). Qualiter per illa tria in nobis consummatur tentatio.
 » 149 (10). Quando mulier sola manducat cibum vetitum.
 » 150 (11). Quando etiam vir manducat.
 » 151 (12). Quando sit veniale vel mortale peccatum.
 20 » 152 (13). Quibus modis accipitur sensualitas in Scriptura.

[DISTINCTIO XXV]

- Cap. 153 (1). Definitio liberi arbitrii secundum philosophos.
 » 154 (2). Qualiter in Deo accipitur liberum arbitrium.
 » 155 (3). Quod angeli et sancti habent liberum arbitrium.
 25 » 156 (4). Quod liberius erit liberum arbitrium quando peccare non
 poterit.
 » 157 (5). De differentia libertatis arbitrii secundum diversa tempora.
 » 158 (6). De quatuor statibus liberi arbitrii.
 » 159 (7). De corruptione liberi arbitrii per peccatum.
 30 » 160 (8). De tribus modis libertatis liberi arbitrii: a necessitate, a
 peccato, a miseria.
 » 161 (9). De libertate quae est ex gratia, et quae ex natura.

2 permiserit] permisit BCMW. 4 fuerit] fuit LNR. 9 homini] hominis BCMW,
 Dei N. 16 consummatur] consummetur LNRV, completur M. 19 Quando] non BCRV.
 23 in Deo accipitur *trp.* BCTW.

[DISTINCTIO XXVI]

- Cap. 162 (1). De gratia operante et cooperante.
 » 163 (2). Quid sit voluntas.
 » 164 (3). Quae sit gratia voluntatem bonam praeueniens.
 » 165 (4). Quod bona voluntas, quae praeuenitur gratia, quaedam 5
 Dei dona praeuenit.
 » 166 (5). Quod cogitatio boni praecedat fidem.
 » 167 (6). Quod intellectus et cogitationem boni et delectationem
 praeuenit.
 » 168 (7). An per liberum arbitrium operetur homo bonum sine gratia. 10
 » 169 (8). Utrum eadem gratia sit, quae dicitur operans et cooperans.
 » 170 (9). Quomodo gratia meretur augeri.
 » 171 (10). De tribus generibus bonorum.
 » 172 (11). In quibus bonis sit liberum arbitrium.

[DISTINCTIO XXVII]

- 15
 Cap. 173 (1). De virtute, quid sit et quid actus eius.
 » 174 (2). De gratia quae liberat voluntatem, si virtus est vel non.
 » 175 (3). Quomodo ex gratia incipiunt bona merita, et de qua
 gratia hic intelligatur.
 » 176 (4). Quod bona voluntas gratia principaliter est. 20
 » 177 (5). Qua ratione dicitur fides mereri iustificationem.
 » 178 (6). De muneribus virtutum et de gratia, quae non est, sed
 facit meritum.
 » 179 (7). Quod idem est usus virtutis et liberi arbitrii, sed virtutis
 principaliter. 25
 » 180 (8). Quidam putant virtutes bonos usus esse liberi arbitrii, id
 est actus mentis.

[DISTINCTIO XXVIII]

- Cap. 181 (1). De haeresi pelagiana.
 » 182 (2). Quomodo Pelagiani dictis Augustini utuntur in testimo 30
 nium sui erroris.

6 dona] bona BCLMRTVW. 8 cogitationem] cogitatio BCLW. 8-9 delecta-
 tionem praeuenit] voluntatem bonam praecedat P.

- Cap. 183 (3). Quomodo Augustinus illa verba determinet in Retracta-
 tionibus.
 » 184 (4). De haeresi Ioviniani et Manichaei, quas collidit Hierony-
 mus.

5 [DISTINCTIO XXIX]

- Cap. 185 (1). Utrum homo ante peccatum egerit gratia operante et
 cooperante.
 » 186 (2). Si homo ante lapsum virtutes habuerit.
 » 187 (3). De eiectione hominis de paradiso.
 10 » 188 (4). Quomodo intelligendum sit illud: Ne sumat de ligno vitae
 et vivat in aeternum.
 » 189 (5). De flammeo gladio ante paradysum posito.
 » 190 (6). An ante peccatum homo comederit de ligno vitae.

[DISTINCTIO XXX]

- 15 Cap. 191 (1). Quod per Adam peccatum et poena transiit in posteros.
 » 192 (2). Utrum illud peccatum quod transiit, fuerit originale vel
 actuale.
 » 193 (3). Quidam putant fuisse actuale.
 » 194 (4). Quomodo assignant illud intrasse in mundum.
 20 » 195 (5). Quod originale peccatum vere fuit, quod transit in posteros.
 » 196 (6). Quid sit originale peccatum.
 » 197 (7). Quod originale peccatum est culpa.
 » 198 (8). Quod originale peccatum dicitur fomes peccati, id est con-
 cupiscentia.
 25 » 199 (9). Quid nomine concupiscentiae intelligitur, quae fomes est
 peccati.
 » 200 (10). Quod per Adam originale peccatum intravit in omnes,
 id est concupiscentia.
 » 201 (11). An sit peccatum originale, in quo omnes peccaverunt.
 30 » 202 (12). Ex quo sensu dictum est per inobedientiam unius multos
 constitui peccatores.
 » 203 (13). Quod peccatum originale in Adam fuit et in nobis est.
 » 204 (14). Quomodo omnes dicuntur in Adam fuisse quando pec-
 cavit, et ex eo descendisse.

8 habuerit] habuit BCL. 15 transiit] transit BCLMW. 16 transiit] transit BCW.
 19 assignant] assignatur RTW.

Cap. 205 (15). Quod nihil extrinsecum convertatur in humanam substantiam quae est ex Adam.

[DISTINCTIO XXXI]

- Cap. 206 (1). Quomodo peccatum originale a patribus transeat in filios.
 » 207 (2). An secundum animam, an secundum carnem. 5
 » 208 (3). Quod per carnem traducatur peccatum et quomodo ostendit.
 » 209 (4). Causam corruptionis carnis ostendit, ex qua peccatum fit in anima.
 » 210 (5). Quare dicitur peccatum esse in carne. 10
 » 211 (6). Utrum causa originalis peccati, quae est in carne, sit culpa vel poena.
 » 212 (7). Quare dicitur originale peccatum.

[DISTINCTIO XXXII]

- Cap. 213 (1). Quomodo originale peccatum dimittitur in baptismo. 15
 » 214 (2). Utrum foeditas quam ex libidine trahit, in baptismo diluatur.
 » 215 (3). Utrum illius concupiscentiae Deus sit auctor.
 » 216 (4). Quare illud peccatum imputetur animae.
 » 217 (5). Utrum illud peccatum sit necessarium vel voluntarium. 20
 » 218 (6). Quare Deus iungit animam corpori, sciens inde maculari.
 » 219 (7). An anima sit talis, qualis a Deo creatur.
 » 220 (8). An animae ex creatione sint in donis naturalibus aequales.

[DISTINCTIO XXXIII]

- Cap. 221 (1). An peccata omnium praecedentium patrum parvuli originaliter trahant ut peccatum Adae. 25
 » 222 (2). Quomodo in illo uno primo peccato plura reperiuntur.
 » 223 (3). An peccatum Adae sit gravius ceteris.
 » 224 (4). An illud peccatum sit primis parentibus dimissum.
 » 225 (5). Quomodo peccata parentum visitentur in filios et non 30 visitentur.

4 peccatum originale *trp.* NRW.
 dimittatur LMN.

8 carnis ostendit *trp.* BCW.

15 dimittitur]

[DISTINCTIO XXXIV]

- Cap. 226 (1). De peccato actuali.
 » 227 (2). Quae fuit origo et causa peccati prima.
 » 228 (3). Quae fuit secundaria causa malorum.
 5 » 229 (4). Quod non nisi in bona re sit malum.
 » 230 (5). Quod in his fallit dialecticorum regula de contrariis.

[DISTINCTIO XXXV]

- Cap. 231 (1). Quid sit peccatum.
 » 232 (2). De peccato.
 10 » 233 (3). Utrum malus actus, in quantum peccatum est, sit corruptio vel privatio boni.
 » 234 (4). Quomodo peccatum possit corrumpere bonum, cum nihil sit.
 » 235 (5). Qualiter homo se elongat a Deo.
 15 » 236 (6). An poena sit privatio boni.

[DISTINCTIO XXXVI]

- Cap. 237 (1). Quod quaedam simul sunt peccatum et poena peccati, quaedam peccatum et causa peccati, alia vero peccatum et causa et poena peccati.
 20 » 238 (2). An peccatum sit causa peccati in quantum peccatum est.
 » 239 (3). Quod non omne peccatum est poena peccati.
 » 240 (4). Utrum peccata aliqua essentialiter sint poenae peccati.
 » 241 (5). Quod, cum peccatum etiam sit poena peccati, peccatum est ab homine, poena a Deo.
 25 » 242 (6). De quibusdam quae indubitanter peccata sunt et poenae, et in quantum eis patimur, peccata non sunt.

[DISTINCTIO XXXVII]

- Cap. 243 (1). Quod aliqui putant malos actus nullo modo esse a Deo.
 » 244 (2). Ex quo sensu dictum sit: Deus non est mali auctor.

3 fuit] fuerit LMR, sit B. 4 fuit] fuerit BCLMNRW. 12 possit] sit BCRW.
 18 peccatum] peccata NP. 22 poenae] pena BCM. 29 mali auctor *trp.* LMN.

[DISTINCTIO XXXVIII]

- Cap. 245 (1). De voluntate et eius fine.
 » 246 (2). Quis sit bonus finis, scilicet caritas.
 » 247 (3). Quod omnes bonae voluntates unum finem habent, et
 tamen quaedam diversos fines sortiuntur. 5
 » 248 (4). De differentia voluntatis et intentionis et finis.

[DISTINCTIO XXXIX]

- Cap. 249 (1). Quare voluntas dicitur peccatum, cum sit de naturalibus,
 quorum nullum aliud peccatum est.
 » 250 (2). Quare actus voluntatis sit peccatum, si actus aliarum po- 10
 tentiarum non sunt peccata.
 » 251 (3). Ex quo sensu dicitur naturaliter omnis homo velle bonum.

[DISTINCTIO XL]

- Cap. 252 (1). An ex fine omnes actus pensari debeant, ut ex affectu vel
 fine omnes sint boni vel mali. 15

[DISTINCTIO XLI]

- Cap. 253 (1). An omnis intentio et actio infidelium sit mala.
 » 254 (2). Quibus modis dicatur bonum.
 » 255 (3). Quomodo intelligendum sit illud: Peccatum adeo est vo-
 luntarium, ut nullo modo sit [peccatum] si non sit volun- 20
 tarium.
 » 256 (4). Et illud: Nusquam nisi in voluntate peccatum est.
 » 257 (5). Et item: Nonnisi voluntate peccatur.
 » 258 (6). Quod mala voluntas est voluntarium peccatum.

[DISTINCTIO XLII]

- Cap. 259 (1). An voluntas et actio mala in eodem et circa idem sint
 unum peccatum vel plura. 25

4 finem habent *trp.* LMN. 20-21 ut... voluntarium *om.* BCOPRTW, in abbrev.
 tantum LMN.

- Cap. 260 (2). Si peccatum ab aliquo commissum in eo sit usquequo
 poeniteat.
 » 261 (3). Quibus modis accipitur reatus.
 » 262 (4). De modis peccatorum.
 5 » 263 (5). Quo differant delictum et peccatum.
 » 264 (6). De septem principalibus vitiis.
 » 265 (7). De superbia.
 » 266 (8). Quomodo superbia dicatur radix omnium malorum et
 cupiditas, cum superbia non sit cupiditas.

10 [DISTINCTIO XLIII]

- Cap. 267 (1). De peccato in Spiritum Sanctum.

[DISTINCTIO XLIV]

- Cap. 268 (1). De potentia peccandi, an sit homini vel diabolo a Deo.
 » 269 (2). An aliquando resistendum sit potestati.

15 INCIPIUNT CAPITULA TERTII LIBRI.

[DISTINCTIO I]

- Cap. 1. Quare Filius carnem assumpsit, non Pater vel Spiritus Sanctus.
 » 2. Utrum Pater vel Spiritus Sanctus potuerit incarnari.
 » 3. An Filius qui tantum carnem accepit, aliquid fecerit quod non
 20 Pater vel Spiritus Sanctus.

[DISTINCTIO II]

- Cap. 4 (1). Quare totam humanam naturam accepit, et quid nomine
 naturae intelligitur.
 » 5 (2). De unione Verbi et carnis mediante anima.
 25 » 6 (3). Quod simul assumpsit carnem et animam Verbum, nec
 caro prius est concepta quam assumpta.

5 delictum et peccatum *trp.* OR. 14 potestati] Expliciunt capitula *add.* T, Expl. cap.
 libri secundii *add.* PX. 15 Incipiunt... libri *om.* N. || Tertii Libri *om.* T, *trp.* ABCLX. ||
 Libri] Sent. Magistri Petri Lombardi *add.* A. 17 assumpsit] assumpserit quare R. || Pater
 vel Spiritus Sanctus *trp.* BC. 18 incarnari] vel possit *add.* BC. 26 quam] anima
 est *add.* T, est *add.* RW.

[DISTINCTIO III]

- Cap. 7 (1). De carne assumpta, qualis ante fuerit.
 » 8 (2). Quod nullus est sine peccato hic, excepta Virgine.
 » 9 (3). Quare Christus non fuit decimatus in Abraham sicut Levi.
 » 10 (4). Quare caro Christi non dicta est peccatrix, sed similis. 5

[DISTINCTIO IV]

- Cap. 11 (1). Quare Spiritui Sancto tribuatur incarnatio, cum sit opus Trinitatis.
 » 12 (2). Quare dicatur Christus conceptus et natus de Spiritu Sancto.
 » 13 (3). Quare Apostolus dicit Christum factum, quem nos fa- 10 temur natum.

[DISTINCTIO V]

- Cap. 14 (1). Si persona vel natura personam vel naturam assumpsit, et si natura Dei sit incarnata.
 » 15 (2). An divina natura debeat dici caro facta. 15
 » 16 (3). Quare non accepit personam hominis, cum assumpserit hominem: quod quidam probare nituntur.

[DISTINCTIO VI]

- Cap. 17 (1). De intelligentia harum locutionum: Deus est homo, Deus factus est homo etc. Tres sententias ponit. 20
 » 18 (2). Prima est eorum qui dicunt in incarnatione hominem quendam ex anima et carne constitutum, et illum hominem factum esse Deum et Deum illum hominem; et auctoritates quibus ita asserunt ponit.
 » 19 (3). Secunda est eorum qui dicunt hominem illum ex tribus 25 substantiis vel ex duabus naturis constare, et hunc fatentur unam esse personam: ante incarnationem simplicem tantum, sed incarnatione compositam; et auctoritates quibus se muniunt proponit.

2 assumpta] quam Verbum assumpsit BC (ex rubrica huius capituli; et sic deinceps). || fuerit] et qualis assumpta sit add. B (ex rubrica). 3 Quod... Virgine om. BC. 14 sit incarnata trp. AMN. 16 assumpserit] assumpsit AT. 24 ita] esse add. A²NRW. 28 sed] in add. LMNTW.

- Cap. 20 (4). Tertia est eorum qui non solum personam ex naturis compositam negant, sed etiam aliquem hominem vel aliquam substantiam ibi ex anima et carne compositam diffitentur; et sic illa duo, scilicet animam et carnem, Verbo unita dicunt, ut non ex illis aliqua substantia vel persona componeretur, sed illis duobus velut indumento Deus vestiretur ut mortalibus oculis appareret: qui rationem incarnationis secundum habitum accipiunt.
 » 21 (5). Deinde auctoritates inducit quibus haec sententia roboratur.
 10 » 22 (6). Quatuor species habitus distinguuntur.

[DISTINCTIO VII]

- Cap. 23 (1). Deinde quae singulis sententiis adversari videntur ponit.
 » 24 (2). Ex quo sensu dicitur Christus praedestinatus.
 » 25 (3). Quod non debet dici homo dominicus.

15 [DISTINCTIO VIII]

- Cap. 26 (1). An divina natura dici debeat nata de Virgine.
 » 27 (2). De gemina nativitate Christi qui bis natus est.

[DISTINCTIO IX]

- Cap. 28 (1). De adoratione exhibenda humanitati Christi.

20 [DISTINCTIO X]

- Cap. 29 (1). An Christus secundum quod homo sit persona vel aliquid.
 » 30 (2). An Christus secundum quod homo sit adoptivus filius.
 » 31 (3). An persona vel natura praedestinata sit.

[DISTINCTIO XI]

- 25 Cap. 32 (1). Utrum Christus sit creatura vel factus.
 » 33 (2). De perfidia et poena Arii.

10 distinguuntur] distinguit T, corr. ex distinguit N. 16 dici debeat trp. MNT. 17 qui bis] quibus LORTV, corr. ex quibus W. 21 An... aliquid om. codd. praeter V et N marg.

[DISTINCTIO XII]

- Cap. 34 (1). An homo ille semper fuerit.
 » 35 (2). An Deus alium sumere potuit vel aliunde quam de genere Adae.
 » 36 (3). Si homo ille potuerit peccare vel non esse Deus. 5
 » 37 (4). Si Deus potuit assumere hominem in sexu muliebri.

[DISTINCTIO XIII]

- Cap. 38 (1). De sapientia et gratia Christi hominis, an in eis proficere potuerit.

[DISTINCTIO XIV]

- Cap. 39 (1). Si anima Christi habuerit sapientiam parem cum Deo, et si omnia scit quae Deus. 10
 » 40 (2). Quare Deus non dedit illi animae potentiam omnium ut scientiam.

[DISTINCTIO XV]

- Cap. 41 (1). De hominis defectibus quos assumpsit Christus. 15
 » 42 (2). De propensione et passione timoris vel tristitiae.
 » 43 (3). De quibusdam capitulis Hilarii obscuris, quibus a carne Christi dolores passionis submoveri videntur.
 » 44 (4). De tristitia Christi et eius causa secundum eundem. 20

[DISTINCTIO XVI]

- Cap. 45 (1). An in Christo fuerit necessitas patiendi et moriendi, quae est defectus generalis.
 » 46 (2). De statibus hominis et quid Christus de singulis acceperit.

[DISTINCTIO XVII]

- Cap. 47 (1). Si omnis Christi oratio vel voluntas impleta sit. 25
 » 48 (2). De voluntatibus Christi secundum duas naturas.
 » 49 (3). De capitulis quibusdam Ambrosii et Hilarii, ubi de dubitatione et timore Christi agitur.

3 potuit] potuerit BCMN. 5 potuerit] potuit LR. 6 potuit] potuerit BCN.
 9 potuerit] potuit BCLV. 11 habuerit] habuit ABCL. 19 submoveri] submovere AC
 TW. || videntur] videtur ABCR. 22 fuerit] fuit TVW. 24 acceperit] accepit ABCMV.

[DISTINCTIO XVIII]

- Cap. 50 (1). Si Christus meruit sibi et nobis, et quid sibi et quid nobis.
 » 51 (2). Quod a conceptu meruit Christus sibi idem quod per passionem.
 5 » 52 (3). De eo quod scriptum est: Donavit illi nomen quod est supra omne nomen.
 » 53 (4). Si Christus sine omni merito habere valuit quod merito obtinuit.
 » 54 (5). De causa passionis et mortis Christi.

10 [DISTINCTIO XIX]

- Cap. 55 (1). Qualiter a diabolo et a peccato redemit nos Christus per mortem.
 » 56 (2). Cur Deus homo et mortuus.
 » 57 (3). Quomodo a poena nos redemit Christus.
 15 » 58 (4). Quomodo poenam nostram portavit.
 » 59 (5). Si solus Christus redemptor ut mediator debet dici.
 » 60 (6). De mediatore.
 » 61 (7). Secundum quam naturam sit mediator.

[DISTINCTIO XX]

- 20 Cap. 62 (1). Quod alio modo potuit liberare.
 » 63 (2). Quare isto modo potius.
 » 64 (3). Qua iustitia sit victus diabolus.
 » 65 (4). De causa inter Deum et hominem et diabolium.
 » 66 (5). De traditione Christi facta a Iuda, a Deo, a Iudaeis.
 25 » 67 (6). Utrum Christi passio sit opus Dei vel Iudaeorum.

[DISTINCTIO XXI]

- Cap. 68 (1). Si in Christi morte separata fuit anima vel caro a Verbo.
 » 69 (2). Qua ratione dicitur Christus mortuus vel passus.

13 Deus] et add. RT. 14 Christus trp. p. poena AMN. 23 De... diabolium om. M.
 24 Iuda a Deo trp. AM. 27 fuit] fuerit BCMNT.

[DISTINCTIO XXII]

- Cap. 70 (1). Si Christus in morte fuit homo.
 » 71 (2). Si Christus ubicumque est sit homo.
 » 72 (3). Quod Christus ubique totus est, sed non totum: ut totus
 est homo vel Deus, sed non totum. 5
 » 73 (4). Si ea quae dicuntur de Deo vel de Filio Dei, possint dici
 de homine illo vel de filio hominis.

[DISTINCTIO XXIII]

- Cap. 74 (1). Si Christus habuerit fidem, spem ut caritatem.
 » 75 (2). Quid sit fides. 10
 » 76 (3). Quot modis dicitur fides.
 » 77 (4). Quid sit credere Deum vel Deo vel in Deum.
 » 78 (5). De infirmi qualitate mentis quae in malo christiano est.
 » 79 (6). Quomodo dicatur una fides.
 » 80 (7). Quod fides est de his quae non videntur proprie, ipsa 15
 tamen videtur ab eo in quo est.
 » 81 (8). Descriptio fidei.
 » 82 (9). Quare sola fides dicitur fundamentum.

[DISTINCTIO XXIV]

- Cap. 83 (1). Quomodo intelligendum est illud: Cum factum [fuerit 20
 credatis.
 » 84 (2). Si Petrus habuit fidem passionis quando vidit hominem
 illum pati.
 » 85 (3). Si aliqua sciuntur quae credantur.

[DISTINCTIO XXV]

- Cap. 86 (1). De fide antiquorum.
 » 87 (2). De fide simplicium.
 » 88 (3). Quae ante adventum credere sufficebat.

3 sit homo *trp.* AMN. 9 fidem] et *add.* ABCM. || ut] et LORTW. 12 vel!] in *add.* LMNORW. 20-21 Quomodo... credatis *om. codd. praeter N marg.* 22 habuit] habuerit ALMNT. 28 sufficebat] sufficebant BCW.

- Cap. 89 (4). De fide Cornelii.
 » 90 (5). De aequalitate fidei, spei et caritatis et operis.

[DISTINCTIO XXVI]

- Cap. 91 (1). De spe, quid sit.
 5 » 92 (2). De quibus sit spes.
 » 93 (3). Quo differant fides et spes.
 » 94 (4). Si in Christo fuerit fides vel spes.
 » 95 (5). Si iusti in inferno fidem et spem habuerunt.

[DISTINCTIO XXVII]

- 10 Cap. 96 (1). De caritate Dei et proximi quae in Christo et in nobis est.
 » 97 (2). Quid sit caritas.
 » 98 (3). Si eadem caritate diligitur Deus et proximus.
 » 99 (4). Quare dicuntur duo mandata caritatis.
 » 100 (5). De modo diligendi.
 15 » 101 (6). De impletione illius mandati: Diliges Deum ex toto corde.
 » 102 (7). Quod alterum mandatum in altero est.
 » 103 (8). Quae caritate diligenda sint.

[DISTINCTIO XXVIII]

- Cap. 104 (1). Si iubemur totum proximum diligere et nos totos.
 20 » 105 (2). Quod in dilectione proximi includitur dilectio angelorum.
 » 106 (3). Quid sit proximus.
 » 107 (4). Quibus modis dicitur proximus.

[DISTINCTIO XXIX]

- Cap. 108 (1). De ordine diligendi: quid prius, quid post.
 25 » 109 (2). An omnes homines pariter diligendi sint.
 » 110 (3). De gradibus caritatis.

[DISTINCTIO XXX]

- Cap. 111 (1). Si melius est diligere inimicos quam amicos.

2 aequalitate] qualitate BCR. || fidei] et *add.* OV. 17 sint] sunt ABCRVW. 22 Quibus... proximus *om. (hom.) O.*

[DISTINCTIO XXXI]

- Cap. 112 (1). Si caritate semel habita amittatur.
 » 113 (2). Quare fides, spes, scientia dicuntur evacuari, et non caritas, cum et ipsa sit ex parte.
 » 114 (3). Si Christus ordinem diligendi servavit quem nos. 5

[DISTINCTIO XXXII]

- Cap. 115 (1). De caritate Dei.
 » 116 (2). Quomodo Deus dicitur magis diligere vel minus hunc vel illum.
 » 117 (3). Quod dupliciter inspicienda est dilectio Dei. 10
 » 118 (4). Si quis magis vel minus diligitur a Deo uno tempore quam alio.
 » 119 (5). Si Deus ab aeterno dilexit reprobos.

[DISTINCTIO XXXIII]

- Cap. 120 (1). De quatuor virtutibus principalibus. 15
 » 121 (2). Utrum et in Christo fuerint et in angelis sint.
 » 122 (3). De usibus earum.

[DISTINCTIO XXXIV]

- Cap. 123 (1). De septem donis Spiritus Sancti.
 » 124 (2). Utrum sint virtutes et sint in angelis. 20
 » 125 (3). Utrum in Christo fuerint.
 » 126 (4). De timorum distinctione.
 » 127 (5). De casto et servili et initiali.
 » 128 (6). Quo differant castus et servilis.
 » 129 (7). Quod timor servilis et initialis dicitur initium sapientiae, 25 sed differenter.
 » 130 (8). Quomodo castus timor permanet in aeternum.
 » 131 (9). Si timor poenae qui fuit in Christo, fuit servilis vel initialis.

8 diligere *trp. p.* minus ARW. 13 Si... reprobos *om.* LM. 15 De... principalibus
om. || virtut. princ. *trp.* BCT. 16 et] etiam A, *om.* BCNRTV. 17 earum] eorum RTV.
 24 Quo] Quomodo BCNT. 26 sed differenter *trp. p.* initialis (lin. 28) O. || differenter]
 indifferenter BCNORW.

[DISTINCTIO XXXV]

- Cap. 132 (1). De sapientia et scientia, quo differant.
 » 133 (2). In quo differat sapientia ab intellectu.
 » 134 (3). Utrum intellectus et scientia quae inter dona numerantur 5 sint illa quae naturaliter habet homo.

[DISTINCTIO XXXVI]

- Cap. 135 (1). De connexionione virtutum, quae non separantur.
 » 136 (2). An cunctae virtutes pares sint in quocumque sint.
 » 137 (3). Quomodo in caritate tota lex pendet.

10 [DISTINCTIO XXXVII]

- Cap. 138 (1). De decem mandatis, quomodo contineantur in duobus.
 » 139 (2). Quare idolum nihil esse in mundo dicitur.
 » 140 (3). Quare in Spiritu Sancto proprie dicitur fieri remissio pec-
 catorum.
 » 141 (4). De sensu spirituali et carnali Legis. 15
 » 142 (5). De furto.
 » 143 (6). De mendacio.

[DISTINCTIO XXXVIII]

- Cap. 144 (1). De triplici genere mendacii.
 » 145 (2). De octo speciebus mendacii. 20
 » 146 (3). Quid sit mendacium.
 » 147 (4). Quid mentiri.
 » 148 (5). Quod omne mendacium peccatum sit, sive prosit sive non, et quare.
 » 149 (6). In quibus rebus cum periculo erratur vel non. 25

[DISTINCTIO XXXIX]

- Cap. 150 (1). De periurio.
 » 151 (2). An sit periurium quod non est mendacium.

2 De... differant *om.* O. 8 sint] sunt ABCLM. 13 proprie] proprium LOM,
 tantum T. 20 octo] septem ALMO.

- Cap. 152 (3). De triplici modo periurii.
 » 153 (4). An iuratio sit malum.
 » 154 (5). De iuramento quod fit per creaturas.
 » 155 (6). Quae iuratio sit gravior: an quae fit per Deum, an quae fit per creaturas, vel per Evangelium. 5
 » 156 (7). Quid est dicere: Per Deum.
 » 157 (8). De illis qui iurant per falsos deos.
 » 158 (9). Quod iuramentum vel promissio contra Deum facta non est tenenda.
 » 159 (10). Si est periurus, qui non facit quod incaute iurat. 10
 » 160 (11). De illis qui verborum calliditate iurant.
 » 161 (12). De illo qui cogit aliquem iurare.

[DISTINCTIO XL]

- Cap. 162 (1). Quare Lex dicitur comprimere manum, non animum.
 » 163 (2). Quae sit littera occidens. 15
 » 164 (3). De Legis et Evangelii distantia.

INCIPIUNT CAPITULA QUARTI LIBRI.

[DISTINCTIO I]

- Cap. 1. De sacramentis.
 » 2. Quid sit sacramentum. 20
 » 3. Quid sit signum.
 » 4. Quo differant signum et sacramentum.
 » 5. Quare instituta sunt sacramenta.
 » 6. De differentia sacramentorum veterum et novorum.
 » 7. De circumcissione. 25
 » 8. Quod remedium illi habuerunt qui fuerunt ante circumcissionem.
 » 9. De institutione circumcissionis et causa.
 » 10. De parvulis defunctis ante diem octavum, quo fiebat circumcissio. 30

16 distantia] Expliciunt capitula *add.* ABCTW, Expl. cap. tertii libri *add.* R. 17 Incipiunt... libri *om.* N. || Incipiunt *om.* V. || capitula *om.* O. || quarti libri *om.* T, *trp.* AWX. 23 sunt] sint LM.

[DISTINCTIO II]

- Cap. 11 (1). De sacramentis novae Legis.
 » 12 (2). De baptismo.
 » 13 (3). De differentia baptismi Ioannis et Christi.
 5 » 14 (4). Quid utilitatis habuit baptismus Ioannis.
 » 15 (5). Si fuit sacramentum baptismus ille.
 » 16 (6). De forma baptismi Ioannis.

[DISTINCTIO III]

- Cap. 17 (1). Quid sit baptisma.
 10 » 18 (2). De forma baptismi.
 » 19 (3). Quod Apostoli in Christi nomine baptizaverunt.
 » 20 (4). Si in nomine Patris tantum vel Filii vel Spiritus Sancti possit tradi baptismus.
 » 21 (5). De institutione baptismi.
 15 » 22 (6). Quare in aqua tantum fiat.
 » 23 (7). De immersione, quoties fieri debeat.
 » 24 (8). Quando circumcisio amisit vim suam.
 » 25 (9). De causa institutionis baptismi.

[DISTINCTIO IV]

- 20 Cap. 26 (1). De illis qui suscipiunt sacramentum et rem, et rem et non sacramentum, et sacramentum et non rem.
 » 27 (2). De ficte accedentibus.
 » 28 (3). Quomodo intelligatur illud: Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis.
 25 » 29 (4). Quod passio supplet vicem baptismi, et fides, et contritio.
 » 30 (5). Quid prosit baptismus cum fide accedentibus.
 » 31 (6). Quid dimittitur in baptismo iustis.
 » 32 (7). Cuius rei sit sacramentum baptismus quem recipit iustus.

[DISTINCTIO V]

- 30 Cap. 33 (1). Quod baptismus aequè bonus est, a bono vel malo datus.

5 habuit] habuerit BCNV, habebat R. 6 fuit] fuerit MNV. 12 vel Filii *om.* L, *interl.* N. || vel... vel] et... et ABCMRT, et... vel VW.

- Cap. 34 (2). De potestate baptismi et ministerio.
 » 35 (3). Quae fuit potestas baptismi quam Christus potuit dare
 servis et non dedit.

[DISTINCTIO VI]

- Cap. 36 (1). Quibus liceat baptizare. 5
 » 37 (2). Si rebaptizandi sunt ab haereticis baptizati.
 » 38 (3). Quod nullus in materno utero baptizatur.
 » 39 (4). Utrum baptismus sit, cum verba corrupte proferuntur.
 » 40 (5). De illo qui pro ludo immergitur.
 » 41 (6). De responsione patrinorum. 10
 » 42 (7). De catechismo et exorcismo.

[DISTINCTIO VII]

- Cap. 43 (1). De sacramento confirmationis.
 » 44 (2). Quod non nisi a summis sacerdotibus tradi potest.
 » 45 (3). Quae sit virtus huius sacramenti. 15
 » 46 (4). Utrum hoc sacramentum sit dignius baptismo.
 » 47 (5). Utrum possit iterari.

[DISTINCTIO VIII]

- Cap. 48 (1). De sacramento altaris.
 » 49 (2). Quod huius sacramenti in veteri Testamento figura prae- 20
 cessit, sicut et baptismi.
 » 50 (3). De institutione huius sacramenti.
 » 51 (4). De forma.
 » 52 (5). Quare Christus post alium cibum dedit hoc sacramentum
 discipulis. 25
 » 53 (6). De sacramento et re.
 » 54 (7). Quod res sacramenti duplex est.

[DISTINCTIO IX]

- Cap. 55 (1). De duobus manducandi modis.

3 servis] suis *add.* LR. 10 De resp. patr. *om.* OR. 15 Quae] Quid BCTVW.

- Cap. 56 (2). De errore illorum qui dicunt tantum corpus Christi a
 bonis sumi.
 » 57 (3). De intelligentia quorundam verborum ambiguum.

[DISTINCTIO X]

- 5 Cap. 58 (1). De haeresi illorum qui dicunt corpus Christi non esse in
 altari nisi in signo.
 » 59 (2). De Sanctorum testimoniis quibus probatur verum corpus
 Christi esse in altari.

[DISTINCTIO XI]

- 10 Cap. 60 (1). De modo conversionis.
 » 61 (2). Quomodo dicitur corpus Christi confici de substantia panis.
 » 62 (3). Quare sub alia specie sumatur.
 » 63 (4). Quare sub duplici specie.
 » 64 (5). Quare aqua misceatur.
 15 » 65 (6). Quale corpus dedit Christus discipulis in coena.

[DISTINCTIO XII]

- Cap. 66 (1). Ubi illa accidentia fundentur.
 » 67 (2). De fractione et partibus.
 » 68 (3). De confessione Berengarii.
 20 » 69 (4). Quid illae partes significant.
 » 70 (5). Si Christus immolatur in altari quotidie, et an sit sacri-
 ficium quod a sacerdote geritur.
 » 71 (6). De causa institutionis.

[DISTINCTIO XIII]

- 25 Cap. 72 (1). Si hoc sacramentum conficiatur ab haereticis vel excom-
 municatis.
 » 73 (2). Quid faciat haeticum et quid sit haeticus.

[DISTINCTIO XIV]

- Cap. 74 (1). De poenitentia.

3 De... ambiguum *om.* O.

Cap. 75 (2). Unde dicitur poenitentia.

- » 76 (3). Quid sit poenitentia.
- » 77 (4). De solemnibus et unica poenitentia.
- » 78 (5). Quod peccata saepe dimittuntur per poenitentiam.

[DISTINCTIO XV]

5

Cap. 79 (1). Quod pluribus irretitus peccatis non potest vere de uno poenitere nisi et de omnibus poeniteat.

- » 80 (2). Quibus de causis contingunt flagella.
- » 81 (3). De Aegyptiis et Sodomitis, qui temporaliter dicuntur puniri ne in aeternum perirent. 10
- » 82 (4). De generibus eleemosynarum.
- » 83 (5). Quid sit eleemosyna.
- » 84 (6). Utrum in mortali peccato permanentes et largas eleemosynas facientes debeant dici satisfacere.
- » 85 (7). Utrum bona quae fiunt ab aliquibus malis valeant ad meritum vitae cum fuerint conversi ad bonum. 15

[DISTINCTIO XVI]

Cap. 86 (1). De tribus in poenitentia considerandis, scilicet compunctione, confessione, satisfactione.

- » 87 (2). Quae sit vera satisfactio. 20
- » 88 (3). Quae sit satisfactio falsa.
- » 89 (4). De tribus actionibus poenitentiae.
- » 90 (5). De multitudine venialium, quae gravat ut unum grande peccatum.
- » 91 (6). De satisfactione venialium. 25

[DISTINCTIO XVII]

Cap. 92 (1). Utrum sine confessione dimittantur peccata.

- » 93 (2). Si sufficit soli Deo confiteri.
- » 94 (3). Quod non sufficit soli Deo confiteri si possit confiteri sacerdoti. 30

6 vere *trp. p. uno* OW. 10 perirent] punirentur LW. 16 conversi ad bonum *trp. ABCLMR.* 21 satisfactio falsa *trp. BCLM.* 23 gravat] gravant ALM. 27 dimittantur peccata] dimittatur peccatum ALM.

Cap. 95 (4). An sufficiat confiteri laico.

- » 96 (5). Ad quid valeat confessio.

[DISTINCTIO XVIII]

5 Cap. 97 (1). De remissione quam praestat sacerdos.

- » 98 (2). De clavibus.
- » 99 (3). De usu clavium.
- » 100 (4). Si sacerdos potest dimittere peccatum vel retinere peccatum.
- » 101 (5). Quomodo sacerdotes dimittunt peccata vel retinent.
- 10 » 102 (6). Quomodo sacerdotes ligant vel solvunt a peccatis.
- » 103 (7). Quomodo intelligendum sit illud: Quodcumque solveris etc.
- » 104 (8). Quae sint interiores tenebrae et interior macula.

[DISTINCTIO XIX]

15 Cap. 105 (1). Quando hae claves dantur et quibus.

- » 106 (2). Utrum per indignos transfundatur gratia dignis.
- » 107 (3). Quomodo intelligendum sit: Maledicam benedictionibus vestris.
- » 108 (4). Qualis esse debeat iudex ecclesiasticus.

[DISTINCTIO XX]

20 Cap. 109 (1). De his qui in fine poenitent.

- » 110 (2). De his qui poenitentiam non complent.
- » 111 (3). De illo cui sacerdos indiscretus iniungit poenam.
- » 112 (4). Quod morientibus non est imponenda satisfactio, sed innotescenda.
- 25 » 113 (5). Quod non est poenitentia neganda vel reconciliatio in necessitate.
- » 114 (6). Quod presbyter non reconciliet aliquem inconsulto episcopo, nisi in necessitate.
- » 115 (7). An oblatio eius sit recipienda, qui currens ad poenitentiam, praeventur morte. 30

7 peccatum¹] peccata BCNT, om. ALM. || peccatum²] peccata BCT, om. R. 19 debeat] debet ALM. 22 iniungit] parvam add. AC. || poenam] penitentiam ALRVW.

[DISTINCTIO XXI]

- Cap. 116 (1). De peccatis quae post hanc vitam dimittuntur.
- » 117 (2). De his qui aedificant aurum, argentum, lapides pretiosos, foenum, stipulam.
- » 118 (3). De igne purgatorio, quo alii citius, alii tardius purgantur. 5
- » 119 (4). Quid sit aedificare lignum, foenum, stipulam.
- » 120 (5). Quid sit aedificare aurum, argentum, lapides pretiosos.
- » 121 (6). Quod aliquem vere poenitet, etsi non de omni veniali.
- » 122 (7). Quid sit generalis confessio.
- » 123 (8). Quod nemo debet confiteri peccata quae non fecit. 10
- » 124 (9). De poena sacerdotis qui peccatum confitentis publicat.

[DISTINCTIO XXII]

- Cap. 125 (1). Si peccata dimissa redeant.
- » 126 (2). Quid sit sacramentum et res.

[DISTINCTIO XXIII]

- Cap. 127 (1). De sacramento unctionis extremae. 15
- » 128 (2). De tribus generibus unctionis.
- » 129 (3). A quibus fuerit hoc sacramentum institutum.
- » 130 (4). De iteratione huius sacramenti.

[DISTINCTIO XXIV]

- Cap. 131 (1). De ordinibus ecclesiasticis, quot sint. 20
- » 132 (2). Quare septem sint.
- » 133 (3). Quales assumendi sint a clero.
- » 134 (4). De corona et tonsura.
- » 135 (5). De ostiariis. 25
- » 136 (6). De lectoribus.
- » 137 (7). De exorcistis.
- » 138 (8). De acolytis.
- » 139 (9). De subdiaconis.

3 pretiosos] lignum *add.* CLM, ligna *add.* AB. 6 lignum] ligna ABC. 9 sit] prosit LM. 18 A *om.* ABCMW. 23 sunt] sint MT. || a clero] ad clerum R (*melius!*). 29 subdiaconis] subdiaconibus ALNR, *quod corr.* A².

- Cap. 140 (10). De diaconis.
- » 141 (11). De presbyteris.
- » 142 (12). Qui dicuntur ordines sacri.
- » 143 (13). Quid appellatur ordo.
- 5 » 144 (14). De nominibus dignitatis et officii.
- » 145 (15). De episcopo.
- » 146 (16). De pontifice.
- » 147 (17). De quadripartito episcoporum ordine.
- » 148 (18). De vate.
- 10 » 149 (19). De cantore.

[DISTINCTIO XXV]

- Cap. 150 (1). De ordinatis ab haereticis.
- » 151 (2). De simonia, unde dicitur et quid sit.
- » 152 (3). De his qui a simoniacis ordinantur scienter vel non.
- 15 » 153 (4). De his qui dicunt se emere corporalia, et non spiritualia.
- » 154 (5). De distinctione simoniacorum.
- » 155 (6). De his qui violenter ab haereticis vel ab aliis simoniacis ordinantur.
- » 156 (7). De aetate ordinandorum.

[DISTINCTIO XXVI]

- Cap. 157 (1). De sacramento coniugii.
- » 158 (2). De institutione eius et causa.
- » 159 (3). Quando secundum praeceptum et secundum indulgentiam contractum sit coniugium.
- 25 » 160 (4). Quibus modis accipitur indulgentia.
- » 161 (5). Quod nuptiae bonae sint.
- » 162 (6). Cuius rei sacramentum sit coniugium.

[DISTINCTIO XXVII]

- Cap. 163 (1). Quae sint consideranda in coniugio.
- 30 » 164 (2). Quid sit coniugium.

1 diaconis] diaconibus LNR. 4 appellatur] appelletur LMR. 12 ordinatis] ordinibus BCOTW, *quod corr.* BW. 19 De aetate ord. *om. codd.* 22 eius *om.* LMN. 23 Quando] Quod MO, An A.

- Cap. 165 (3). De consensu qui efficit coniugium.
 » 166 (4). Quando incipit esse coniugium.
 » 167 (5). De opinione quorundam, qui dicunt coniugium non esse ante carnalem copulam.
 » 168 (6). Quod sponsa potest eligere monasterium sine sponsi consensu.
 » 169 (7). Quod coniugatus sine coniugis consensu nequit profiteri continentiam.
 » 170 (8). De adulterinis coniugiis.
 » 171 (9). Quod multipliciter sponsus et sponsa accipitur. 10
 » 172 (10). Quae sponsa sit vidua mortuo sponso, et quae non.

[DISTINCTIO XXVIII]

- Cap. 173 (1). Si consensus de futuro, etiam iuramento firmatus, faciat coniugium.
 » 174 (2). De his quae pertinent ad substantiam et ad decorem sacramenti. 15
 » 175 (3). Utrum consensus ille qui facit matrimonium, sit de carnali copula, an de cohabitatione, an de alio.
 » 176 (4). Quare de latere viri formata est mulier.

[DISTINCTIO XXIX]

20

- Cap. 177 (1). Quod non est consensus legitimus, ubi est coactio.

[DISTINCTIO XXX]

- Cap. 178 (1). De errore qui evacuat consensum.
 » 179 (2). De coniugio Mariae et Ioseph.
 » 180 (3). De finali causa coniugii. 25
 » 181 (4). Quod malus finis non contaminat sacramentum.

[DISTINCTIO XXXI]

- Cap. 182 (1). De tribus bonis coniugii.
 » 183 (2). De duplici separatione.
 » 184 (3). De his qui procurant venena sterilitatis. 30

19 est] sit ABLMRW.

- Cap. 185 (4). Quando sint homicidae qui procurant abortum.
 » 186 (5). De excusatione coitus quae fit per bona coniugii.
 » 187 (6). De indulgentia quam facit Apostolus.
 » 188 (7). De malo incontinentiae.
 5 » 189 (8). De carnis delectatione, quae peccatum sit vel non.

[DISTINCTIO XXXII]

- Cap. 190 (1). De solutione carnalis debiti.
 » 191 (2). De continentia ex communi consensu servanda.
 » 192 (3). Quando cessandum sit a coitu.
 10 » 193 (4). Quibus temporibus non sint celebrandae nuptiae.

[DISTINCTIO XXXIII]

- Cap. 194 (1). De diversis legibus coniugii.
 » 195 (2). Utrum Ioannis virginitas sit praefenda castitatis Abrahae.
 » 196 (3). Quae erat consuetudo coniugii sub Lege.
 15 » 197 (4). Cui licebat tunc plures habere vel non.

[DISTINCTIO XXXIV]

- Cap. 198 (1). De personis legitimis.
 » 199 (2). De frigidis separandis vel non.
 » 200 (3). De his qui maleficiis impediti coire nequeunt.
 20 » 201 (4). De furiosis.
 » 202 (5). De his qui dormiunt cum duabus sororibus.
 » 203 (6). Quod non est dimittenda uxor pro aliqua macula corporis.

[DISTINCTIO XXXV]

- Cap. 204 (1). De iure viri et mulieris.
 25 » 205 (2). Quod fornicariam nequit dimittere vir, nisi ipse expers fuerit fornicationis, et e converso.
 » 206 (3). De reconciliatione eorum qui propter fornicationem separantur.
 » 207 (4). De illis qui ante coniunctionem se polluerunt per adulterium. 30

1 Quando] Unde MT, An A. 10 sint] sunt BCT. 26 et e converso om. MR.
 LOMB. I. 4

[DISTINCTIO XXXVI]

- Cap. 208 (1). De servis, utrum propter extremam conditionem possit fieri separatio.
- » 209 (2). De copula servi et ancillae diversorum dominorum.
- » 210 (3). De viro qui se facit servum ut dividatur ab uxore. 5
- » 211 (4). De aetate contrahentium.

[DISTINCTIO XXXVII]

- Cap. 212 (1). In quibus ordinibus nequeat contrahi matrimonium.
- » 213 (2). De interfectoribus suorum coniugum.

[DISTINCTIO XXXVIII]

- Cap. 214 (1). De votis. 10
- » 215 (2). De votorum differentia.
- » 216 (3). De illis qui post longam captivitatem redeunt.

[DISTINCTIO XXXIX]

- Cap. 217 (1). De dispari cultu. 15
- » 218 (2). De coniugio fidelis et infidelis, et duorum infidelium.
- » 219 (3). De fornicatione spirituali, propter quam dimitti coniux potest.
- » 220 (4). Pro quibus peccatis possit fieri separatio vel non.
- » 221 (5). Quando licet fideli aliam ducere vel non. 20
- » 222 (6). Utrum coniugium inter infideles sit.
- » 223 (7). Quod coniugium sit legitimum.

[DISTINCTIO XL]

- Cap. 224 (1). De cognatione carnali. 25
- » 225 (2). De computatione graduum consanguinitatis.
- » 226 (3). Quare sex gradus computantur.
- » 227 (4). De dispensatione Gregorii habita ad Anglos.

2 De servis signatur ut capitulum in se AMNRTVW, om. O. 20 vel non om. ANRV.
 21 infideles] fideles NOT, quod corr. N². 24 cognatione] cognitione NO, quod corr. N².
 26 sex] septem ABCLNRV. 27 ad] in ANRV.

[DISTINCTIO XLI]

- Cap. 228 (1). De affinitatis gradibus.
- » 229 (2). De variis traditionibus affinitatis.
- » 230 (3). Si coniugium sit inter eos qui nota consanguinitate dividuntur. 5
- » 231 (4). Quibus personis testificantibus sint dirimenda coniugia.
- » 232 (5). Quid sit fornicatio.
- » 233 (6). Quid sit stuprum.
- » 234 (7). Quid adulterium.
- 10 » 235 (8). Quid incestus.
- » 236 (9). Quid raptus.

[DISTINCTIO XLII]

- Cap. 237 (1). De spirituali cognatione.
- » 238 (2). Qui sint filii spirituales.
- 15 » 239 (3). De copula spiritualium vel adoptivorum et naturalium filiorum.
- » 240 (4). De copula filiorum qui ante compaternitatem vel post nati sunt.
- » 241 (5). Si cui liceat duas commatres ducere, unam post alteram. 20
- » 242 (6). Si vir et uxor simul valeant tenere puerum.
- » 243 (7). De secundis et tertiis et deinceps nuptiis.

[DISTINCTIO XLIII]

- Cap. 244 (1). De resurrectionis et iudicii conditione.
- 25 » 245 (2). De voce tubae.
- » 246 (3). De nocte media.
- » 247 (4). De libris qui tunc aperientur.
- » 248 (5). De memoria electorum, si tunc praeterita mala teneat.
- » 249 (6). De his qui vivi reperientur.
- 30 » 250 (7). Quomodo intelligitur Christus iudex vivorum et mortuorum.

19 unam] alteram AM. 28 teneat] teneant AM.

[DISTINCTIO XLIV]

- Cap. 251 (1). De aetate et statura resurgentium.
- » 252 (2). Quod resurget quidquid fuit de substantia et natura corporis, etsi non in eadem parte corporis.
- » 253 (3). Quod sancti sine omni deformitate resurgent. 5
- » 254 (4). Utrum reproborum corpora cum deformitatibus resurgant quas hic habuerunt.
- » 255 (5). Quod non consumentur malorum corpora quae tunc ardebunt.
- » 256 (6). Si daemones corporali igne cremantur. 10
- » 257 (7). Si animae sine corporibus sentiunt ignem materialem.
- » 258 (8). De abortivis fetibus et monstris.

[DISTINCTIO XLV]

- Cap. 259 (1). De diversis animarum receptaculis post mortem.
- » 260 (2). De suffragiis defunctorum. 15
- » 261 (3). De officiis sepulturae.
- » 262 (4). De duobus aequae bonis, quorum alter post mortem plura habet auxilia.
- » 263 (5). Quibus suffragiis iuvabuntur in fine reperti.
- » 264 (6). Quomodo sancti et glorificati et angeli audiunt preces supplicantium et intercedunt pro eis. 20

[DISTINCTIO XLVI]

- Cap. 265 (1). Si valde malis praestatur mitigatio poenae.
- » 266 (2). De occulto Dei iudicio.
- » 267 (3). De iustitia et misericordia Dei. 25
- » 268 (4). Quare quaedam opera dicuntur iustitiae, quaedam misericordiae vel bonitatis Dei.
- » 269 (5). Quomodo universae viae Domini dicuntur misericordia et veritas.

[DISTINCTIO XLVII]

- Cap. 270 (1). De sententia iudicii. 30
- » 271 (2). Quod sancti iudicabunt et quomodo.

5 sancti om. codd. praeter R. 20 et¹ om. AL. || et²] vel ALMR. 23 praestatur] prestetur ALMR.

- Cap. 272 (3). De ordinibus eorum qui erunt in iudicio.
- » 273 (4). De ordine iudicii et ministerio angelorum.
- » 274 (5). Si post iudicium daemones praeerunt hominibus ad puniendum.

5 [DISTINCTIO XLVIII]

- Cap. 275 (1). De forma iudicis.
- » 276 (2). Qualis apparebit forma servi.
- » 277 (3). Quare secundum formam servi dicitur Christus suscitatus corpora.
- 10 » 278 (4). De loco iudicii.
- » 279 (5). De qualitate luminarium et temporis post iudicium.

[DISTINCTIO XLIX]

- Cap. 280 (1). De differentia mansionum in caelo et in inferno.
- » 281 (2). Si quid ibi cognoscitur ab aliquo, quod non intelligant omnes. 15
- » 282 (3). De parilitate gaudii.
- » 283 (4). Si maior sit beatitudo sanctorum post iudicium.

[DISTINCTIO L]

- Cap. 284 (1). Si mali in inferno peccabunt.
- 20 » 285 (2). Quare dicuntur tenebrae exteriores.
- » 286 (3). Si damnatorum animae notitiam habeant eorum quae hic fiunt.
- » 287 (4). De Lazaro et divite.
- » 288 (5). Si boni et mali invicem se vident.
- 25 » 289 (6). De chaos inter bonos et malos.
- » 290 (7). Utrum visa impiorum poena minuat vel augeat bonorum gloriam.

16 parilitate] paritate ALM, quod corr. L. 21 habeant] habent AMR. 22 fiunt] fuerunt BCR. 24 boni et mali trp. ABC. 26-27 bonorum gloriam trp. RT. 27 gloriam] Expliciunt capitula add. ACTWX, Expl. cap. quarti libri add. LR.

INCIPIT LIBER PRIMUS

De Mysterio Trinitatis

DISTINCTIO I

Cap. 1.

5 1. **Omnis doctrina de rebus vel de signis.** Veteris ac novae Legis continentiam diligenti indagine etiam atque etiam considerantibus nobis, praevia Dei gratia innotuit sacrae paginae tractatum circa res vel signa praecipue versari. Ut enim egregius doctor Augustinus ait in libro *De doctrina christiana* ¹, « omnis doctrina vel rerum est vel signorum. Sed
10 res etiam per signa discutuntur. Proprie autem hic res appellantur, quae non ad significandum aliquid adhibentur; signa vero, quorum usus est in significando ». — Eorum autem aliqua sunt quorum omnis usus est in significando, non in iustificando, id est quibus non utimur nisi aliquid significandi gratia, ut aliqua sacramenta legalia; alia quae non solum si-
15 gnificant, sed conferunt quod intus adiuvet, sicut evangelica sacramenta. — « Ex quo ² aperte intelligitur quae hic appellantur signa, res illae videlicet quae ad significandum aliquid adhibentur. Omne igitur signum etiam res aliqua est: quod enim nulla res est, ut in eodem Augustinus ait, omnino nihil est; non autem e converso omnis res signum est »,
20 quia non adhibetur ad significandum aliquid.

2. Cumque his intenderit theologorum speculatio studiosa atque modesta, divinam Scripturam, formam praescriptam in doctrina, tenere advertet.

3. De his ergo nobis, aditum ad res divinas aliquatenus intelligendas
25 Deo duce aperire volentibus, disserendum est; et « primum ³ de rebus, postea de signis disseremus ».

¹ Incipit Liber Primus *om.* BLOR. || Primus] Sententiarum Petri *add.* C, Sent. Mag. Petri Novariensis *add.* M, Sent. Magistri Petri. Cap. I. Liber primus de trinitate *add.* X. 5 Rubrica (*inauth.*) MV, *om.* alii *codd.* 12 omnis usus *trp.* OP.

¹ Lib. I, c. 2, n. 2 (PL 34, 19s; CSEL 80, 9; CCL 32, 7).
(PL 34, 20; CSEL 80, 9; CCL 32, 7).
CCL 32, 7).

² August., *ibid.*

³ August., *ibid.* (PL 34, 20; CSEL 80, 9;

Cap. 2.

1. **De rebus communiter agit.** « Id ergo in rebus considerandum est, ut in eodem ¹ Augustinus ait, quod res aliae sunt quibus fruendum est, aliae quibus utendum est, aliae quae fruuntur et utuntur. Illae quibus fruendum est, nos beatos faciunt; istis quibus utendum est, tendentes ad beatitudinem adiuvamur et quasi adminiculamur, ut ad illas res quae nos beatos faciunt, pervenire eis inhaerere possimus ».

2. **De rebus quae fruuntur et utuntur*.** « Res vero quae fruuntur et utuntur, nos sumus, quasi inter utrasque constituti », et Angeli sancti.

3. **Quid sit frui et uti*.** « Frui ² autem est amore inhaerere alicui rei propter se ipsam; uti vero, id quod in usum venerit referre ad obtinendum illud quo fruendum est: alias abuti est, non uti, nam usus illicitus abusus vel abusio nominari debet ».

4. **De rebus quibus fruendum est*.** « Res ³ igitur quibus fruendum est, sunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Eadem tamen Trinitas quaedam summa res est communisque omnibus fruentibus ea, si tamen res dici debet et non rerum omnium causa, si tamen et causa. Non enim facile potest inveniri nomen quod tantae excellentiae conveniat, nisi quod melius dicitur Trinitas haec unus Deus ».

5. **De rebus quibus utendum est*.** Res autem quibus utendum est, mundus est et in eo creata. Unde Augustinus in eodem ⁴: « Utendum est hoc mundo, non fruendum, ut *invisibilia Dei per ea quae facta sunt intellecta conspiciantur* ⁵, id est ut de temporalibus aeterna capiantur ». — Item in eodem ⁶: « In omnibus rebus illae tantum sunt quibus fruendum est, quae aeternae et incommutabiles sunt; ceteris autem utendum est, ut ad illarum perfruitionem perveniatur ». Unde Augustinus in li-

¹¹ vero] est *add.* OPV. ²² mundo] et *add.* OPV.

¹ Ut rubrica notatur, *De doctrina christ.*, I, c. 3, n. 3 (PL 34, 20; CSEL 80, 9; CCL 32, 8), ubi et textus in num 2. ² August., *ibid.*, c. 4, n. 4 (PL 34, 20; CSEL 80, 10; CCL 32, 8).

³ August., *ibid.*, c. 5, n. 5 (PL 34, 21; CSEL 80, 10; CCL 32, 9).

⁴ *De doctrina christ.*, I, c. 4, n. 4 (PL 34, 21; CSEL 80, 10; CCL 32, 8). ⁵ Rom. 1, 20.

⁶ Cap. 22, n. 20 (PL 34, 26; CSEL 80, 18; CCL 32, 16).

Cap. 2: Cf. P. Abaelardus, *Sic et non*, c. 8 (PL 178, 1363 B-C); *Summa sententiarum*, I, 10 (PL 171, 1803 B-C; 176, 57 A-B). — Num. 4: Apud ipsum Lombardum, *Glossa* in Rom. 11, 36 (cod. Vatic. lat. 144 [= x], 58c; cod. Vatic. lat. 695 [= z], 35c; PL 191, 1494 C).

bro X *De Trinitate* ¹: « Fruimur cognitis in quibus ipsis propter se voluntas delectata conquiescit; utimur vero eis quae ad aliud referimus quo fruendum est ».

Cap. 3.

5 1. **Item quid intersit inter frui et uti, aliter quam supra.** Notandum vero quod idem Augustinus in libro X *De Trinitate* ², aliter quam supra accipiens uti et frui, sic dicit: « Uti est assumere aliquid in facultatem voluntatis; frui autem est uti cum gaudio, non adhuc spei, sed iam rei. Ideoque omnis qui fruitur, utitur: assumit enim aliquid in facultatem voluntatis cum fine delectationis; non autem omnis qui utitur, et fruitur, si id quod in facultatem voluntatis assumit, non propter ipsum, sed propter aliud appetivit ». — Et attende quia videtur Augustinus dicere illos frui tantum qui in re gaudent, non iam in spe; et ita in hac vita non videmur frui, sed tantum uti, ubi gaudemus in spe, cum supra ³ dictum sit frui esse « amore inhaerere alicui rei propter se », qualiter etiam hic multi adhaerent Deo.

2. **Determinatio eorum quae videntur contraria.** Haec ergo, quae sibi contradicere videntur, sic determinamus, dicentes nos et hic et in futuro frui; sed ibi proprie, perfecte et plene, ubi per speciem videbimus quo fruemur; hic autem, dum in spe ambulamus ⁴, fruimur quidem, sed non adeo plene. Unde in libro X *De Trinitate* ⁵: « Fruimur cognitis in quibus voluntas est ». Idem in libro *De doctrina christiana* ⁶ ait: « Angeli illo fruente iam beati sunt, quo et nos frui desideramus; et quantum in hac vita iam fruimur, vel *per speculum* vel *in aenigmate* ⁷, tanto nostram peregrinationem et tolerabilius sustinemus et ardentius finire cupimus ». — **Alia determinatio*.** Potest etiam dici quod qui fruitur etiam in hac vita, non tantum habet gaudium spei, sed etiam rei, quia iam delectatur in eo quod diligit, et ita iam rem aliquatenus tenet.

1-6 Fruimur... *Trinitate om. (hom.) O.* ¹² quia] quod OPR. || Aug. dicere *trp.* OP.
¹⁹ proprie] et *add.* BCLNRT. ²¹ Unde] Augustinus *add.* CLVX, *add. interl.* R²T². ||
Fruimur] inquit Aug. *add.* P, *add. interl.* O². ²⁵ tolerabilius] rationabilis OP. ²⁶ de-

¹ Cap. 10, n. 13 (PL 42, 981; CCL 50, 327). ² Cap. 11, n. 17 (PL 42, 982s; CCL 50, 330). ³ Pag. 56, lin. 10-11. ⁴ Resp. II Cor. 5, 7: *Per fidem enim ambulamus, et non per speciem.* ⁵ Cap. 10, n. 13 (PL 42, 981; CCL 50, 327). ⁶ Lib. I, c. 30, n. 31 (PL 34, 30s; CSEL 80, 25; CCL 32, 23s). ⁷ I Cor. 13, 12.

3. Constat ergo quia Deo debemus frui et non uti. « Illo enim, ut ait Augustinus¹, frueris, quo efficeris beatus et in quo spem ponis ut ad id pervenias ». De hoc idem ait in libro *De doctrina christiana*²: « Dicimus ea re nos frui, quam diligimus propter se; et ea re nobis fruendum esse tantum, qua efficimur beati, ceteris vero utendum ». — 5
Frequenter tamen « dicitur³ frui, cum delectatione uti. Cum enim adest quod diligitur, etiam delectationem secum gerit. Si tamen per eam transieris, et ad illud ubi permanendum est eam retuleris, uteris ea, et abusive, non proprie diceris frui. Si vero inhaeseris atque permanseris, finem in ea ponens laetitiae tuae, tunc vere et proprie frui dicendus es: quod non 10
est faciendum nisi in illa Trinitate, id est in summo et incommutabili bono ».

4. **Utrum hominibus sit utendum vel fruendum.** Cum autem homines qui fruuntur et utuntur aliis rebus, res aliquae sint, quaeritur « utrum frui se debeant, an uti, an utrumque ». — Ad quod sic respondet Augustinus 15
in libro *De doctrina christiana*⁴: « Si propter se homo diligendus est, fruimur eo; si propter aliud, utimur eo. Videtur autem mihi propter aliud diligendus. Quod enim propter se diligendum est, in eo constituitur beata vita, cuius etiam spes hoc tempore consolatur. In homine autem spes ponenda non est, quia *maledictus* est qui hoc facit⁵. Ergo, si 20
liquide advertas, ne se ipso quisquam frui debet, quia non se debet diligere propter se; sed propter illud quo fruendum est ».

5. Huic autem contrarium videtur quod Apostolus, ad Philemonem⁶ loquens, ait: *Ita, frater, ego te fruor in Domino*. — Quod ita determinat Augustinus⁷: « Si dixisset tantum *te fruor*, et non addidisset *in Domino*, 25
videretur finem dilectionis ac spem constituisse in eo; sed quia illud addidit, in Domino se finem posuisse eodemque frui significavit ». « Cum enim, ut idem Augustinus ait⁸, homine in Deo frueris, Deo potius quam homine frueris ».

6. **Hic quaeritur utrum Deus fruatur an utatur nobis.** Sed cum Deus 30
diligit nos, ut frequenter Scriptura dicit⁹, quae « eius dilectionem erga

¹ et MOP, om. alii codd. ⁴ nos frui trp. BCLT. ⁵ esse] est OP. ⁸ eam om. OP. ¹³ utendum vel fruendum trp. BCLNV. ¹⁵ se debeant trp. OP.

¹ *De doctrina christ.*, I, c. 33, n. 37 (PL 34, 33; CSEL 80, 28; CCL 32, 27). ² Lib. I, c., 31 n. 34 (PL 34, 32; CSEL 80, 27; CCL 32, 25). ³ August., *ibid.*, c. 33, n. 37 (PL 34, 33; CSEL 80, 28s; CCL 32, 27). ⁴ Lib. I, c. 22, nn. 20-21 (PL 34, 26; CSEL 80, 18; CCL 32, 17). ⁵ Resp. Ier. 17, 5: *Maledictus homo qui confidit in homine*.

⁶ Vers. 20. ⁷ *De doctrina christ.*, I, c. 33, n. 37 (PL 34, 33; CSEL 80, 28; CCL 32, 37). ⁸ Loc. cit. ⁹ Ioan. 3, 16; item I Ioan. 4, 9-16 etc.

nos multum commendat », quaerit Augustinus¹ quomodo diligit, an ut utens, an ut fruens. — Et procedit ita: « Si fruitur, eget bono nostro: quod nemo sanus dixerit. Ait enim Propheta²: *Bonorum meorum non indiges*; omne enim bonum nostrum vel ipse est, vel ab ipso est. Non 5
ergo fruitur nobis, sed utitur. Si enim nec fruitur nec utitur, non invenio quomodo diligat nos. Neque tamen sic utitur nobis ut nos aliis rebus. Nos enim res quibus utimur, ad id referimus ut Dei bonitate perfruamur; Deus vero ad suam bonitatem usum nostrum refert. Ille enim miseretur nostri propter suam bonitatem, nos autem nobis invicem prop- 10
ter illius bonitatem; ille nostri miseretur ut se perfruamur, nos vero invicem nostri miseremur ut illo fruamur. Cum enim nos alicuius miseremur et alicui consulimus, ad eius quidem facimus utilitatem eamque intuemur; sed et nostra fit consequens, cum misericordiam quam aliis impendimus, non relinquit Deus sine mercede. Haec autem merces 15
summa est, ut ipso perfruamur ». — Item « quia bonus est sumus, et in quantum sumus, boni sumus. Porro quia etiam iustus est, non impune mali sumus; et in quantum mali sumus, in tantum etiam minus sumus. Ille igitur usus, quo nobis utitur Deus, non ad eius, sed ad nostram utilitatem refertur, ad eius vero tantummodo bonitatem ».

7. **Utrum fruendum an utendum sit virtutibus.** Hic considerandum est 20
utrum virtutibus sit utendum an fruendum. — Quibusdam videtur quod eis sit utendum, et non fruendum. Et hoc confirmant auctoritate Augustini, qui, ut praetaxatum est³, dicit « non esse fruendum nisi Trinitate, id est summo et incommutabili bono ». — Item dicunt ideo 25
non esse fruendum eis, quia propter se amandae non sunt, sed propter aeternam beatitudinem; illud autem quo fruendum est, propter se amandum est. — Sed quod virtutes propter se amandae non sunt, immo propter solam beatitudinem, probant auctoritate Augustini, qui in libro XIII *De Trinitate*⁴ contra quosdam ait: « Forte virtutes, quas propter 30
solam beatitudinem amamus, sic persuadere nobis audent ut ipsam beatitudinem non amemus; quod si faciunt, etiam ipsas utique amare desistimus, quando illam, propter quam solam istas amavimus, non amamus ». Ecce his verbis videtur Augustinus ostendere quod virtutes non propter se, sed propter solam beatitudinem amandae sint. Quod si ita 35
est, ergo eis fruendum non est.

¹¹ invicem nostri trp. NTWX. ¹⁴ aliis] alii BNVW, alicui X. ²⁰ sit trp. p. fruendum LNX, p. virtutibus R. ²⁷ sunt] sint NRTWX. ³⁴ sint] sunt BCWX.

¹ *De doctrina christ.*, I, cc. 30-32, nn. 33-35 (PL 34, 32; CSEL 80, 26ss; CCL 22, 25s). ² Ps. 15, 2. ³ Pag. 58, lin. 10-12. ⁴ Cap. 8, n. 11 (PL 42, 1022s; CCL 50A, 397).

8. Aliis vero contra videtur, scilicet quod eis fruendum sit, quia propter se petendae et amandae sunt. Et hoc confirmant auctoritate Ambrosii¹, qui ait super illum locum Epistolae ad Galatas: *Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia* etc.: « Haec non nominat opera, sed fructus, quia propter se petenda sunt ». Si vero propter se 5 petenda sunt, ergo propter se amanda.

9. Nos autem, harum quae videtur auctoritatum repugnantiam de medio eximere cupientes, dicimus quod virtutes propter se petendae et amandae sunt, et tamen propter solam beatitudinem. Propter se quidem amandae sunt, quia delectant sui possessores sincera et sancta delectatione, 10 et in eis pariunt gaudium spirituale. Verumtamen non est hic consistendum, sed ultra gradiendum. Non hic haereat dilectionis gressus, neque hic sit dilectionis terminus, sed referatur hoc ad illud summum bonum cui soli omnino inhaerendum est, quia illud propter se tantum amandum est, et ultra illud nihil quaerendum est: illud est enim supremus 15 finis. — Ideo Augustinus dicit² quod eas diligimus propter solam beatitudinem, non quin eas propter se diligamus, sed quia id ipsum, quod eas diligimus, referimus ad illud summum bonum cui soli inhaerendum est; et in eo permanendum finisque laetitiae ponendus. Quare virtutibus non est fruendum. 20

10. Sed dicet aliquis: « Frui est amore inhaerere alicui rei propter se ipsam », ut praedictum est³; si ergo virtutes propter se amandae sunt, et eis fruendum est. — Ad quod dicimus: In illa descriptione, ubi dicitur 'propter se ipsam', intelligendum est 'tantummodo', ut scilicet ametur 25 propter se ipsam tantum, ut non referatur ad aliud, sed ibi ponatur finis, ut supra⁴ ostendit Augustinus dicens: « Si inhaeris atque permaneris, finem ponens laetitiae, tunc vere et proprie frui dicendus es: quod non est faciendum nisi in illa Trinitate, id est summo et incommutabili bono ». — Utendum est ergo virtutibus, et per eas fruendum summo bono. Ita et de voluntate bona dicimus; unde Augustinus in libro X *De Trinitate*⁵ ait: « Voluntas est per quam fruimur ». Ita et per 30

⁷ videtur] videntur BCLMPT, corr. ex videntur O. 29 est ergo trp. OPX.

¹ Id est Ambrosiastri in Gal. 5, 22: « Non dixit: *Opera spiritus... sed Fructus spiritus* » (inter opp. Ambrosii, PL 17 [1845], 368 C), sed cetera ibi desunt; leguntur autem in *Glossa* ipsius Lombardi in h. 1.: « *Fructus autem*, quasi dicat: Haec quae enumeravi sunt opera carnis, sed ista sunt opera spiritus... quae tamen non nominat opera, sed fructus, quia propter se appetenda sunt » (PL 192, 160 A).

² Supra, num. 7 (pag. 59, lin. 27ss);

vide etiam num. 3 (p. 58, 1ss). ³ Supra, p. 56, lin. 10s.

⁴ Pag. 58, lin. 9-12.

⁵ Cap. 10, n. 13 (PL 42, 981; CCL 50, 327).

virtutes fruimur, non eis, nisi forte aliqua virtus sit Deus, ut caritas, de qua post tractabitur¹.

11. **Epilogus.** « Omnium² igitur quae dicta sunt ex quo de rebus specialiter tractavimus³, haec summa est »: quod aliae sunt quibus fruendum, aliae quibus utendum, aliae quae fruuntur et utuntur; et inter 5 eas quibus utendum est, quaedam sunt per quas fruimur, ut virtutes et potentiae animi, quae sunt naturalia bona⁴. De quibus omnibus, antequam de signis tractemus, agendum est; ac primum de rebus quibus fruendum est, scilicet de sancta atque individua Trinitate.

DISTINCTIO II

Cap. 1 (4).

1. **De mysterio trinitatis et unitatis.** Hoc itaque vera ac pia fide tenendum est, quod « Trinitas sit unus et solus et verus Deus, ut ait Augustinus in I libro *De Trinitate*⁵, scilicet Pater et Filius et Spiritus 15 Sanctus. Et haec Trinitas unius eiusdemque substantiae vel essentiae dicitur, creditur et intelligitur, quae est summum bonum, quod purgatissimis mentibus cernitur. Mentis enim humanae acies invalida in tam excellenti luce non figitur, nisi per iustitiam fidei emundetur ».

2. Idem in eodem⁶: « Non approbo quod in oratione dixi⁷: *Deus, qui nisi mundos verum scire noluisti*; responderi enim potest multos etiam non mundos multa scire vera ».

4-5 fruendum] est add. BCV. 6 est] etiam MNR, etiam add. VW, etiam add. interl. T. 13 et² om. BCNRWX. 19 Idem] ysidorus BC. *De his glossis volatilibus vide notas eiusdem infra adiectas et Prolegomena.* 19-20 Idem... vera om. MR. || nisi... noluisti] nonnisi... voluisti BCLVW.

¹ Infra, in Dist. 17. ² August., *De doctrina christ.*, I, c. 35, n. 39 (PL 34, 34; CSEL 80, 30; CCL 32, 28s). ³ Ab initio cap. 2 (supra, p. 56). ⁴ Resp. August., *De libero arbitrio*, II, c. 19, n. 50 (PL 32, 1268; CSEL 74, 85). ⁵ Cap. 2, n. 4 (PL 42, 822; CCL 50, 31). ⁶ Immo in *Retractionibus*, I, c. 4, n. 2 (PL 32, 589; CSEL 36, 22s). ⁷ In *Soliloquiis*, I, c. 1, n. 2 (PL 32, 870).

Cap. 1, num. 2: « in eodem », quatenus originaliter, ut in pluribus codicibus apparet, posita est haec auctoritas post aliam infra adiectam (cap. 2, num. 2). De hac glossa volatili notat auctor *Glossae* quae olim Petro Pictaviensi attribuebatur: « Hic enim multis inmundis revelatur veritas, qui habent sapientiam a sapere, sed non sapientiam a sapore. Unde Magister *Retractionem* Augustini hic posuit in margine: 'Non approbo etc.', ne quod dictum est: 'in tam excellenti luce non figitur', de praesenti vita intelligatur. 'Figitur' enim in praesenti, ut dictum est, per cognitionem. Et debet super hunc locum sedere retractatio Augustini. Hanc enim et quamplures alias apposuit (posuit p) Magister post libri editionem in marginibus » (Bamberg., cod. Patr. 128 [= b], 30a; Neapoli, Bibl. Nat. VII C 14 [= n], 4d; Paris., Bibl. Nat. lat. 14423 [= p], 43d).

3. De hac igitur re summa et excellentissima cum modestia et timore agendum est, et attentissimis auribus atque devotis audiendum, « ubi quaeritur unitas Trinitatis, Patris scilicet et Filii et Spiritus Sancti, quia nec periculosius alicubi erratur, nec laboriosius aliquid quaeritur, nec fructuosius aliquid invenitur ». — Proinde omnis qui audit et legit ea quae de ineffabili et inaccessiblei deitatis luce² dicuntur, studeat imitari atque servare quod venerabilis doctor Augustinus in I libro *De Trinitate*³ de se ipso ait: « Non pigebit me, inquit, sicubi haesito, quaerere; nec pudebit, sicubi erro, discere. Quisquis ergo haec audit vel legit, ubi pariter certus est, pergat mecum; ubi pariter haesitat, quaerat mecum; ubi errorem suum cognoscit, redeat ad me; ubi meum, revocet me. Ita ingrediamur simul caritatis viam, tendentes ad eum de quo dictum est⁴: *Quaerite faciem eius semper* ».

Cap. 2 (5).

1. **Quae fuerit intentio scribentium de Trinitate.** « Omnes autem catholici tractatores, ut in eodem libro Augustinus ait, qui de Trinitate quae Deus est scripserunt, hoc intenderunt: secundum Scripturas docere quod Pater et Filius et Spiritus Sanctus unius sint substantiae, et inseparabili aequalitate unus sint Deus », ut sit unitas in essentia et pluralitas in personis. « Ideoque non sunt tres dii, sed unus Deus, licet Pater Filium genuerit et ideo Filius non sit qui Pater est, Filiusque a Patre sit genitus et ideo Pater non sit qui Filius est, et Spiritus Sanctus nec Pater sit nec Filius, sed tantum Patris et Filii spiritus, utrique coequalis et ad Trinitatis pertinens unitatem ».

2. Augustinus in libro *Retractionum* 6: « Ubi dixi⁷ de Patre et Filio: *Qui gignit et quem gignit unum est*, dicendum fuit *unum sunt*, sicut aperte ipsa Veritas loquitur dicens: *Ego et Pater unum sumus* ».

³ scilicet om. CLV. ⁷ I libro *trp.* BCTX. ²⁰ sunt] sint RWX. ²⁵ libro] primo add. BCTVX. || *Retractionum*] *retractationis* BCLMTVX, primo add. LW. || dixi] dixit OPX.

¹ August., *De Trinit.*, I, c. 3, n. 5 (PL 42, 822; CCL 50, 32). ² Resp. I Tim. 6, 16: *et lucem inhabitat inaccessibleem*. ³ Cap. 2-3, nn. 4-5 (PL 42, 822; CCL 50, 32). ⁴ Ps. 104, 4. ⁵ *De Trinit.*, I, c. 4, n. 7 (PL 42, 824; CCL 50, 34s). ⁶ Lib. I, c. 4, n. 3 (PL 32, 590; CSEL 36, 23). ⁷ In *Soliloquiis*, I, c. 1, n. 4 (PL 32, 871). ⁸ Ioan. 10, 30.

Cap. 2, num. 1: Eadem fere verba citantur apud Hugonem, *De sacram.*, II, 1, 4 (PL 176, 376 B); Gratian., *De consecr.* d. 3, c. 30 (*Corpus Iuris Canonici* I, ed. Ae. Friedberg, Lipsiae 1879, 1361). — Num. 2: Haec glossa, ut videtur, adicienda est verbis Augustini: « unus sint Deus » (in num. 1, lin. 19). De qua notat pseudo-Petrus Pictav.: « Dicendum enim fuit, ut idem Augustinus (om. n) dicit (ait n): 'unum sunt'. Unde Magister hic posuit *Retractionem* Augustini in margine » (b 30; n 4d; p 43d).

3. « Teneamus igitur Patrem et Filium et Spiritum Sanctum unum esse naturaliter Deum, ut ait Augustinus in libro *De fide ad Petrum*¹, neque tamen ipsum Patrem esse qui Filius, nec Filium ipsum esse qui Pater est, nec Spiritum Sanctum ipsum esse qui Pater est aut Filius. Una est enim Patris et Filii et Spiritus Sancti essentia, quam Graeci 'homousion' vocant, in qua non est aliud Pater, aliud Filius, aliud Spiritus Sanctus, quamvis sit personaliter alius Pater, alius Filius, alius Spiritus Sanctus ».

Cap. 3 (6).

Quis ordo servandus cum de Trinitate agitur. Ceterum, ut in libro I *De Trinitate*² Augustinus docet, « primum secundum auctoritates sanctarum Scripturarum, utrum ita se fides habeat, demonstrandum est. Deinde adversus garrulos ratiocinatores, elatiores quam capaciores » rationibus catholicis et similitudinibus congruis ad defensionem et assertionem fidei utendum est, ut eorum inquisitionibus satisficientes, mansuetos plenius instruamus, et illi, « si nequiverint invenire quod quaerunt, de suis mentibus potius quam de ipsa veritate vel de nostra dissertatione conquerantur ».

Cap. 4 (7).

1. **Testimonia Sanctorum de Trinitate.** Proponamus ergo in medium veteris ac novi Testamenti auctoritates, quibus divinae unitatis atque trinitatis veritas demonstratur. Ac primum ipsa Legis exordia occurrant, ubi Moyses ait³: *Audi, Israel: Dominus Deus tuus, Deus unus est*; item⁴: *Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti; non*

⁹ servandus] observandus M, sit add. BMV, est add. CTWX. || ut om. MO, interl. P². ⁹ libro I *trp.* LPRWX. ¹² adversus] apud OP. ²³ eduxi te *trp.* BCMW.

¹ Rectius Fulgentius Ruspensis, cap. 1, n. 5 (PL 65, 674 B-C; etiam inter opp. August., PL 40, 755; CCL 91A, 714s). ² Cap. 2, n. 4 (PL 42, 822; CCL 50, 31). ³ Deut. 6, 4. ⁴ Exod. 20, 2-3: *Ego sum Dominus... non habebis deos alienos coram me*; item Deut. 5, 6-7: *Ego Dominus... non habebis deos alienos in conspectu meo*.

Cap. 4. Fontes: imprimis (quoad num. 1, 5, 6 in parte, 7-9) P. Abaelardus, *Theologia Scholastica*, I, 13 (PL 178, 998ss), uti iam notavit Ludw. Ott, *Die Trinitätslehre der Summa sententiarum als Quelle des Petrus Lombardus*, in *Divus Thomas* (Fr.) 21 (1943) 180. Cui addi potest *Summa sent.*, I, 4 et 6 (PL 171, 1073 C, 1076s; 176, 47 D et 50 D-51 D); cf., quoad num. 2, ipse Lombardus in Rom. 1, 3, in versione antiquiore (x 5r; z 3b), ubi in imo folio inveniuntur auctoritates Hilarii (num. 3). Affines sunt *Sententiae Hermanni*, cc. 9-10 (PL 178, 1705 C-1712 A); Gualterus de Mauritania, *De Trinitate*, c. 2 (PL 209, 577 C-578 B).

erunt tibi dii alii praeter me. Ecce hic significavit unitatem divinae naturae: «Deus enim et Dominus, ut ait Ambrosius in I libro De Trinitate¹, nomen est naturae, nomen est potestatis». — Item, alibi Deus loquens ad Moysen ait²: Ego sum qui sum, et si quaesierint nomen meum, vade et dic eis: Qui est misit me ad vos. Dicens enim Ego sum, non Nos sumus, et Qui est, non Qui sumus, apertissime declaravit unum solum Deum esse. — In cantico etiam Exodi legitur³: Dominus, omnipotens nomen eius; non ait Domini, unitatem volens significare.

2. Personarum quoque pluralitatem et naturae unitatem simul ostendit Dominus in Genesi dicens⁴: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Dicens enim Faciamus et nostram, pluralitatem personarum ostendit; dicens vero imaginem, unitatem essentiae. Ut enim dicit Augustinus in libro De fide ad Petrum⁵, «si in illa natura Patris et Filii et Spiritus Sancti una esset tantum persona, non diceretur Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Cum enim dicit ad imaginem, ostendit unam naturam esse, ad cuius imaginem homo fieret; cum vero dicit nostram, ostendit eundem Deum non unam, sed plures esse personas».

3. Aperte ostendit quod nec solitudo, nec diversitas, nec singularitas ibi est, sed similitudo*. Hilarius quoque in libro III De Trinitate⁶ dicit his verbis significari quod in Trinitate nec diversitas est, nec singularitas vel solitudo, sed similitudo et pluralitas, sive distinctio. Ait enim sic: «Qui dixit Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, invicem esse sui similes in eo quod dicit imaginem et similitudinem nostram ostendit. Imago enim sola non est, et similitudo non sibi est; neque diversitatem duobus admisceri alterius ad alterum similitudo permittit». — Item, idem in IV libro⁷: «Absolutius voluit intelligi significationem hanc, non ad se tantum esse referendam, dicendo Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Professio enim consortii sustulit intelligentiam singularitatis, quia consortium aliquod non potest esse sibi ipsi solitario; neque rursus solitudo solitarii recipit faciamus, neque quisquam alieno a se loquitur nostram. Uterque igitur sermo, scilicet faciamus et nostram, ut solitarium eundemque non patitur, ita neque diversum a se alienumque signi-

¹ alii] alieni BCMN. ⁸ nomen] est add. OP. ¹² dicit] ait BCL. ²⁷ libro de trinitate add. OP. ²⁹⁻³⁰ singularitatis] singularis BCLNRVX, quod corr. V.

¹ Id est De fide, c. 1, n. 7: «Deus enim et Dominus nomen magnificentiae, nomen est potestatis» (PL 16 [1845], 530; CSEL 78, 7) ² Exod. 3, 14. ³ Exod. 15, 3. ⁴ Gen. 1, 26. ⁵ Cap. 1, n. 5 (opus Fulgentii, PL 65, 674 C; CCL 91A, 715). ⁶ Num. 23 (PL 10, 92 A-B). ⁷ Num. 17-18 (PL 10, 110 C-111 C).

ficat. Solitario convenit faciam et meam; non solitario vero convenit dicere faciamus et nostram. Uterque sermo, ut non solitarium tantum, ita neque differentem esse vel diversum esse significat. Nobis quoque nec solitarii, nec diversus est confitendus. Ita ergo Deus ad communem sibi cum Deo imaginem eandemque similitudinem hominem reperitur operari, ut nec significatio efficientis admittat intelligentiam solitudinis, nec operatio constituta ad eandem imaginem vel similitudinem patiatur diversitatem divinitatis».

4. Quid ex verbis illis intelligi debeat*. In his verbis Hilarius pluralitatem personarum voluit intelligi nomine 'consortii'; atque significavit nomine 'consortii' vel pluralitatis non poni aliquid, sed removeri. Pluralitas enim vel consortium personarum cum dicitur, solitudo et singularitas negatur; cum dicimus plures esse personas, significamus quod non est una sola. Ideo Hilarius, volens ista subtiliter et sane intelligi, ait: «Professio consortii sustulit intelligentiam singularitatis»; non dicit: 'posuit aliquid'. Ita etiam cum dicimus tres personas, singularitatem et solitudinem tollimus; et quod Pater non est solus, nec Filius est solus, nec Spiritus Sanctus est solus significamus, et quod nec Pater tantum est et Filius, nec Pater tantum et Spiritus Sanctus, nec Filius tantum et Spiritus Sanctus. — De hoc autem in sequenti¹ plenius agetur, ubi etiam secundum quid similes dicantur tres personae, et utrum aliquo modo sit ibi diversitas vel differentia, ostendetur.

5. Ad id quod coeperat redit, ut alias scilicet auctoritates supponat. Nunc vero ad propositum redeamus, et ad ostendendam personarum pluralitatem atque essentiae divinae unitatem alias Sanctorum auctoritates inducamus. — Moyses dicit²: In principio creavit Deus caelum et terram, per Deum significans Patrem, per principium Filium. Et pro eo quod apud nos dicitur Deus, hebraica veritas habet Elohim, quod est plurale huius singularis quod est El. Quod ergo non est dictum El, quod est Deus, sed Elohim, quod potest interpretari dii sive iudices, ad pluralitatem personarum refertur. — Ad quam etiam illud attinere videtur, quod diabolus per serpentem dixit³: Eritis sicut dii, pro quo in hebraeo habetur Elohim, ac si diceret: Eritis sicut divinae personae.

6. Ille etiam maximus Prophetarum et Regum, David, qui suam ceteris praefert intelligentiam dicens⁴: Super senes intellexi, unitatem di-

² ut non trp. OP. ⁵ hominem om. OP. ¹⁰ personarum] non diversitatem add. L, add. interl. R. ¹² et] vel OP. ¹⁵ singularitatis] singularis LVWX, quod corr. V. ²⁰ ubi etiam] ibi enim OP. ³⁰ sive] vel OP.

¹ In Dist. 23-24, 31, et 34. ² Gen. 1, 1. ³ Gen. 3, 5. ⁴ Ps. 118, 100.

vinae naturae ostendens ait ¹: *Dominus nomen est illi; non dicit Domini.* — Alibi etiam, eiusdem unitatem et aeternitatem simul ostendens, ait ex persona Dei ²: *Israel, si me audieris, non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum.* « Aliud horum, ut dicit *Ambrosius* in I libro *De Trinitate* ³, significat aeternitatem, aliud unitatem substantiae indiffe-
5 rentis, ut neque posteriorem Patre, neque alterius divinitatis Filium vel Spiritum Sanctum esse credamus. Nam si Patre posterior est Filius vel Spiritus Sanctus, recens est; et si unius non est divinitatis, alienus est. Sed nec posterior est, quia recens non est; nec alienus, quia ex Patre
10 natus » est Filius, ex Patre processit Spiritus Sanctus.

7. Alibi quoque, distinctionem personarum insinuans, ait ⁴: *Verbo Domini caeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Alibi etiam ait ⁵: *Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus, et metuant eum omnes fines terrae;* trina enim confessio *Dei* trinitatem exprimit personarum; unitatem vero essentiae aperit cum singulariter subiungit
15 *eum.* — *Isaias* quoque dicit ⁶ se audisse *Seraphin* clamantia: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus;* per hoc quod dicit *ter sanctus*, trinitatem significat; per hoc quod subdit *Dominus Deus*, unitatem essentiae.

8. *David* quoque aeternam Filii generationem aperte insinuat, ex persona Filii dicens ⁷: *Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie
20 genui te.* De hac ineffabili generatione *Isaias* ait ⁸: *Generationem eius quis enarrabit?* — In libro quoque *Sapientiae* aeternitas Filii cum Patre monstratur, ubi *Sapientia* ita loquitur ⁹: *Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quidquam faceret a principio. Ab aeterno ordinata sum, antequam terra fieret. Necdum erant abyssi, et ego iam concepta eram; necdum
25 fontes, necdum montes aut colles, et ego parturiebar. Adhuc terram non fecerat et cardines orbis terrae: quando praeparabat caelos, aderam; quando appendebat fundamenta terrae, cum eo eram cuncta componens, et delectabar per singulos dies, ludens coram eo.* Ecce apertum de aeterna genitura testimonium, quo ipsa *Sapientia* perhibet se ante mundum conceptam esse et parturiri,
30 id est genitam, et apud Patrem aeternaliter existere. — Ipsa etiam alibi ait ¹⁰: *Ego ex ore Altissimi prodii, primogenita ante omnem creaturam.* — *Michaeas* quoque propheta aeternam Verbi generationem et temporalem ex *Maria* simul insinuavit dicens ¹¹: *Et tu, Bethlehem Ephrata, parvulus es*

2 ait om. OP. 13 Deus¹ om. OP. 24 a principio om. OP. 32 ait] dicit OP.
34 parvulus] vicus add. T, add. interl. R, viculus add. interl. N.

¹ Ps. 67, 5. ² Ps. 80, 9-10. ³ Id est *De fide*, c. 11, n. 68 (PL 16 [1845], 544 B-C; CSEL 78, 30). ⁴ Ps. 32, 6. ⁵ Ps. 66, 7-8. ⁶ Isai. 6, 3. ⁷ Ps. 2, 7.
⁸ Isai. 53, 8. ⁹ Prov. 8, 22-30. ¹⁰ Eccli. 24, 5. ¹¹ Mich. 5, 2.

in millibus Iuda: ex te egredietur qui sit dominator in Israel; et egressus eius ab initio, a diebus aeternitatis.

9. **Specialia testimonia de Spiritu Sancto.** De Spiritu Sancto etiam expressa documenta in veteri Testamento habemus. In *Genesi* enim legitur ¹: *Spiritus Domini ferebatur super aquas.* Et *David* dicit ²: *Quo ibo a Spiritu tuo?* Et in libro *Sapientiae* dicitur ³: *Spiritus sanctus disciplinae effugiet fictum: benignus est enim spiritus sapientiae.* *Isaias* quoque ait ⁴: *Spiritus Domini super me* etc.

Cap. 5 (8).

10 **1. De testimoniis novi Testamenti.** Nunc post testimonia veteris Testamenti de fide sanctae trinitatis et unitatis, ad novi Testamenti auctoritates accedamus, ut *in medio duum animalium* ⁵ cognoscatur veritas; et *forcipe de altari* sumatur *calculus* ⁶, quo tangantur ora fidelium.

2. *Dominus* itaque *Christus* unitatem divinae essentiae ac personarum trinitatem aperte insinuat, dicens *Apostolis* ⁷: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.* « *In nomine* utique ait, ut ait *Ambrosius* in I libro *De Trinitate*, non in nominibus », ut unitas essentiae ostendatur; per nomina tria quae supposuit, tres esse personas declaravit. — « Ipse etiam ait: *Ego et Pater unum sumus.* *Unum* dixit, ut
20 ait *Ambrosius* in eodem libro, ne fiat discretio potestatis, naturae; sed addidit *sumus*, ut Patrem Filiumque cognoscas, scilicet ut perfectus Pater Filium perfectum genuisse credatur, et quod Pater et Filius unum sint non confusione, sed unitate naturae ».

7 enim om. OP. 11 sanctae om. BCX. 15 Ite] docete add. OP. || omnes om. BC
LT. 20 libro om. LMNRWX. || potestatis] vel add. mg. O, et add. N²V. 21 sed]
et LMNRWX.

¹ Gen. 1, 2. ² Ps. 138, 7. ³ Sap. 1, 5-6. ⁴ Isai. 61, 1. ⁵ Resp. Habac. 3, 2; in Vulgata: *In medio annorum notum facies*; iuxta August., *De civitate Dei*, XVIII, c. 32: « *In medio duorum animalium cognosceris*: quid est, nisi aut in medio duorum Testamentorum » etc. (PL 41, 588; CSEL 40-II, 312; CCL 48, 623). ⁶ Resp. Isai. 6, 6; *Glossa ordinaria* in h. l.: « *Calculus*, id est caritas; quem *forcipe*, id est doctrina duorum Testamentorum » (apud Lyranum, IV, 17a). ⁷ Matth. 28, 19; in Vulgata: *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos*, etc. — Sequitur *Ambrosius*, *De fide*, I, c. 1, nn. 8-9: « *Ite, baptizate gentes*, etc. *In nomine* utique, non in nominibus. Ipse etiam dicit: *Ego et*

Cap. 5. Hic *Magister* relinquit *Abaelardum*, qui ita procedit: « Nunc autem post testimonia prophetarum de fide sanctae Trinitatis, libet etiam testimonia philosophorum supponere » (*Theol. « Scholarium »*, I, 15; PL 178, 1004 D); et se dirigit ad ipsum sacrum textum necnon et (in num. 2) ad *Hugonem*, *De sacram.*, II, 1, 4 (PL 176, 379 D), et etiam (in num. 4) ad suam *Glossam* in Rom. 11, 36, ut illic in notis indicatur.

3. Ioannes quoque in Epistola canonica ait ¹: *Tres sunt qui testimonium perhibent in caelo: Pater, Verbum, et Spiritus Sanctus; et hi tres unum sunt*. Ipse etiam in initio Evangelii sui ait ²: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*; ubi aperte ostendit Filium semper et aeternaliter fuisse apud Patrem ut alium apud alium. 5

4. Apostolus quoque aperte Trinitatem distinguit dicens ³: *Misit Spiritum Filii sui in corda nostra*; et alibi ⁴: *Si Spiritus eius qui suscitavit Iesum habitat in vobis* etc. — Item alibi trinitatem atque unitatem evidentissime commendat dicens ⁵: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia, ipsi gloria*. « *Ex ipso* ait, ut Augustinus in libro *De Trinitate* 10 dicit ⁶, propter Patrem; *per ipsum* dicit propter Filium; *in ipso* propter Spiritum Sanctum. Per hoc vero quod non ait *ex ipsis, per ipsos et in ipsis*, nec ait *ipsis gloria*, sed *ipsi*, insinuavit hanc trinitatem unum Dominum Deum esse ».

5. Sed quia singulae pene syllabae novi Testamenti hanc ineffabilem unitatis atque trinitatis veritatem concorditer insinuant, inductioni testimoniorum super hac re supersedeamus, et rationibus congruisque similitudinibus ⁷ ita esse, prout infirmitas nostra valet, ostendamus. 15

DISTINCTIO III

Cap. 1 (9).

20

1. **Incipit ostendere quomodo per creata potuit cognosci Creator.** Apostolus namque ait ⁸ quod *invisibilia Dei a creatura mundi per ea quae*

² et ¹ om. BCMTWX. ⁸ vobis] nobis LNW. ¹⁵ ineffabilem] ineffabilis BCLNR VWX. ²¹ potuit] potuerit NRTV.

Pater unus sumus (Ioan. 10, 30); *unum* dixit, ne fiat discretio potestatis et naturae; *sumus* addidit, ut Patrem Filiumque cognoscas, quod perfectus Pater perfectum Filium genuisse credatur, et Pater et Filius unum sint, non confusione personae, sed unitate naturae » (PL 16 [1845], 531 A; CSEL 78, 7). ¹ I Ioan. 5, 7. ² Ioan. 1, 1. ³ Gal. 4, 6. ⁴ Rom. 8, 11. ⁵ Rom. 11, 36. ⁶ Lib. I, c. 6, n. 12 (PL 42, 827; CCL 50, 41), tantum ex parte et quoad sensum; sed omnia verbotenus in *Glossa* ipsius Lombardi in h. l. (PL 191, 1493 C). ⁷ Vide supra, c. 3 (p. 63). ⁸ Rom. 1, 20; *Glossa ordin.* in h. l.: « *A creatura*: ab homine per excellentiam, quia excellit inter alias creaturas; vel propter convenientiam quam habet cum omnibus creaturis » (apud Lyranum, VI, 5b); repetitur in *Glossa* Lombardi in h. l. (PL 191, 1327 B).

Cap. 1. Fons principalis: num. 1-6: *Glossa* Lombardi in Rom. 1, 19-20 (PL 191, 1326 C-1327 A); num. 7-8: eadem *Glossa* in Rom. 11, 36 (PL 191, 1493 C-1494 A, 1495 C); num. 9: ibid. in 1, 20 (1328 D-1329 A). Cf. etiam Abaelardus, *Theologia Scholarium*, I, 15 (PL 178, 1004 D-1006 D); et A. M. Landgraf, *Zur Lehre von der Gotteserkenntnis in der Früh-scholastik*, in *The New Scholasticism* 4 (1930) 261-288.

facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus eius et divinitas. Per *creaturam mundi* intelligitur homo, « propter excellentiam qua excellit inter alias creaturas, vel propter convenientiam quam habet cum omni creatura ». Homo ergo *invisibilia Dei* intellectu mentis conspiciere potuit, 5 vel etiam conspexit; *per ea quae facta sunt*, id est per creaturas visibiles vel invisibiles. A duobus enim iuvabatur, scilicet a natura, quae rationalis erat; et ab operibus a Deo factis ut manifestaretur homini veritas. Ideo Apostolus dicit ¹ quia *Deus revelavit illis*, scilicet dum fecit opera in quibus artificis aliquatenus relucet indicium.

2. **Prima ratio vel modus qua potuit cognosci Deus** *. Nam, sicut ait 10 Ambrosius ², « ut Deus, qui natura invisibilis est, etiam a visibilibus posset sciri, opus fecit quod opificem visibilitate sui manifestavit, ut per certum incertum posset sciri, et ille Deus omnium esse crederetur, qui hoc fecit quod ab homine impossibile est fieri ». Potuerunt ergo cognoscere sive cognoverunt ultra omnem creaturam esse illum, qui ea fecit 15 quae nulla creaturarum facere vel destruere valet. Accedat quaecumque vis creatura et faciat tale caelum et talem terram, et dicam quia Deus est. Sed quia nulla creatura talia facere potest, constat supra omnem creaturam esse illum qui ea fecit; ac per hoc illum esse Deum humana 20 mens cognoscere potuit.

3. **Secunda ratio qua potuit cognosci vel modus quo noverunt.** Alio etiam modo Dei veritatem ductu rationis cognoscere potuerunt vel etiam cognoverunt. Ut enim Augustinus ait in libro *De civitate Dei* ³, « viderunt summi philosophi nullum corpus esse Deum, et ideo cuncta 25 corpora transcenderunt quaerentes Deum. Viderunt etiam quidquid mutabile est non esse summum Deum omniumque principium, et ideo omnem animam mutabilesque spiritus transcenderunt. Deinde viderunt omne quod mutabile est non posse esse nisi ab illo qui incommutabiliter et simpliciter est. Intellexerunt igitur eum et omnia ista fecisse et a nullo 30 fieri potuisse ».

4. **Tertia ratio vel modus.** « Consideraverunt etiam quidquid est in substantiis vel corpus esse vel spiritum, meliusque aliquid spiritum esse quam corpus, sed longe meliorem qui spiritum fecit et corpus ».

¹⁰ qua] quo LTV. ¹⁸ potest COP, valet alii codd. || supra] super BCX.

¹ Rom. 1, 19: *Deus enim illis manifestavit*; sed in *Glossa* Lombardi legitur *revelavit* (PL 191, 1325 A). ² Id est Ambrosiaster in Rom. 1, 19 (inter opp. Ambrosii, PL 17, 57 A; CSEL 81, 88). ³ Lib. VIII, c. 6 (PL 41, 231s; CSEL 40-1, 364s; CCL 47, 222ss), ubi et duae sequentes rationes (in num. 4-5).

5. **Quartus modus vel ratio.** « Intellexerunt etiam corporis speciem esse sensibilem et spiritus speciem intelligibilem, et intelligibilem speciem sensibili praetulerunt. Sensibilia dicimus, quae visu tactuque corporis sentiri queunt; intelligibilia, quae conspectu mentis intelligi. Cum igitur in eorum conspectu et corpus et animus magis minusque speciosa essent, si autem omni specie carere possent, omnino nulla essent, viderunt esse aliquid quo illa speciosa facta sunt, ubi est prima et incommutabilis species, ideoque incomparabilis; et illud esse rerum principium rectissime crediderunt, quod factum non esset et ex quo cuncta facta essent ».

6. Ecce tot modis potuit cognosci veritas Dei. Cum ergo Deus una sit et simplex essentia, quae ex nulla diversitate partium vel accidentium consistit, pluraliter tamen dicit Apostolus ¹ *invisibilia Dei*, quia pluribus modis cognoscitur veritas Dei *per ea quae facta sunt*. Ex perpetuitate namque creaturarum intelligitur Conditor aeternus, ex magnitudine creaturarum omnipotens, ex ordine et dispositione sapiens, ex gubernatione bonus. Haec autem omnia ad unitatem deitatis pertinent monstrandam.

7. **Quomodo in creaturis apparet vestigium Trinitatis.** Nunc restat ostendere utrum per ea quae facta sunt aliquod Trinitatis indicium, vel exiguum, haberi potuerit. De hoc Augustinus in libro VI *De Trinitate* ² ait: « Oportet ut Creatorem *per ea quae facta sunt* intellectu conspicientes ³, Trinitatem intelligamus. Huius enim Trinitatis vestigium in creaturis apparet. (**De substantiis intellige!***) Haec enim quae arte divina facta sunt, et unitatem quandam in se ostendunt, et speciem, et ordinem. Nam quodque horum creatorum et unum aliquid est, sicut sunt naturae corporum et animarum; et aliqua specie formatur, sicut sunt figurae vel qualitates corporum, ac doctrinae vel artes animarum; et ordinem aliquem petit aut tenet, sicut sunt pondera vel locationes corporum, et amores vel delectationes animarum. Et ita in creaturis praelucet vestigium Trinitatis. In illa enim Trinitate summa origo est omnium rerum, et perfectissima pulchritudo, et beatissima delectatio ».

8. Summa autem origo, ut Augustinus ostendit in libro *De vera religione* ⁴, intelligitur Deus Pater, a quo sunt omnia, a quo Fi-

⁸ incomparabilis] incomparabile W, incorporabile OP, incorporalis BCLxz. ²³ Rubrica om. MRW. ²⁵ quodque] quicquid COP, quidque BL, quod corr. mg. L. ²⁸ vel] et OP. || locationes] collocationes LNW, quod corr. mg. L. ³⁰ est trp. p. rerum OP

¹ Rom. 1, 20; eadem in Lombardi *Glossa* super h. l. (PL 191, 1327 A-B). ² Cap. 10, n. 12 (PL 42, 932; CCL 50, 242). ³ Resp. Rom. 1, 20. ⁴ Cap. 55, n. 113 (PL 34, 172; CSEL 77-II, 80s; CCL 32, 259s).

lius et Spiritus Sanctus. Perfectissima pulchritudo intelligitur Filius, scilicet « veritas Patris nulla ex parte ei dissimilis, quam cum ipso et in ipso Patre veneramur; quae forma est omnium quae ab uno facta sunt et ad unum referuntur. Quae tamen omnia nec fierent a Patre per Filium, neque suis finibus salva essent, nisi Deus summe bonus esset, qui et nulli naturae quod ab illo bona esset invidit, et ut in bono ipso maneret, alia quantum vellet, alia quantum posset, dedit. Quae bonitas intelligitur Spiritus Sanctus, qui est donum Patris et Filii. Quare ipsum Donum Dei, cum Patre et Filio aequae incommutabile, colere et tenere nos convenit. — Per considerationem itaque creaturarum unius substantiae Trinitatem intelligimus, scilicet unum Deum Patrem a quo sumus, et Filium per quem sumus, et Spiritum Sanctum in quo sumus: scilicet principium ad quod recurrimus, et formam quam sequimur, et gratiam qua reconciliamur: unum scilicet quo auctore conditi sumus, et similitudinem eius per quam ad unitatem reformamur, et pacem qua unitati adhaeremus: scilicet Deum qui dixit *Fiat* ¹, et Verbum per quod *factum est* ² omne quod substantialiter et naturaliter est, et Donum benignitatis eius qua placuit quod ab eo per Verbum factum est et conciliatum est auctori ut non interiret ».

9. Ecce ostensum est qualiter in creaturis aliquatenus imago Trinitatis indicatur. Non enim per creaturarum contemplationem sufficiens notitia Trinitatis potest haberi vel potuit, sine doctrinae vel interioris inspirationis revelatione. Unde illi antiqui Philosophi quasi per umbram et de longinquo viderunt veritatem, deficientes in contuitu Trinitatis, ut magi Pharaonis in tertio signo ³. Adiuvamur tamen in fide invisibilem per ea quae facta sunt.

Cap. 2 (10).

1. **Quomodo in anima sit imago Trinitatis.** « Nunc vero ad eam iam perveniamus disputationem, ubi in mente humana, quae novit Deum vel potest nosse, Trinitatis imaginem reperiamus ». Ut enim ait Augustinus

¹⁸ conciliatum] reconciliatum C, corr. in reconciliatum LT. ²² doctrinae] doctrina LOPV. ²⁸ iam trp. p. vero BCT.

¹ Resp. Gen. 1, 3 et 6. ² Resp. Ioan. 1, 1-3. ³ Resp. Exod. 8, 18; de quo August., *Quaest. in Heptat.*, II, q. 25 (PL 34, 604; CSEL 28-II, 105s; CCL 33, 79s).

Cap. 2. Conflatur ex textibus Augustini. — Cf. Steph. Otto, *Die Funktion des Bildgriffes in der Theologie des 12. Jahrhunderts* (BGPTMA XL, Heft 1, Münster 1963), 200ss.

stinus in XIV libro *De Trinitate* ¹, « licet humana mens non sit eius naturae cuius Deus est, imago tamen illius 'quo nihil melius est' ibi quaerenda et invenienda est, quo natura nostra nihil habet melius, id est in mente. In ipsa enim mente, etiam antequam sit particeps Dei, eius imago reperitur; etsi enim, amissa Dei participatione, deformis sit, imago ⁵ tamen Dei permanet. Eo enim ipso imago Dei est mens, quo capax eius est eiusque esse particeps potest ». Iam ergo in ea Trinitatem quae Deus est inquiramus.

2. **Tria ostendit esse in anima quae relative dicuntur et aequalia sunt, scilicet memoriam, intelligentiam, dilectionem** *. « Ecce ² ergo mens meminit sui, intelligit se, diligit se; hoc si cernimus, cernimus trinitatem: nondum quidem Deum, sed imaginem Dei ». Hic enim quaedam apparet trinitas memoriae, intelligentiae et amoris. « Haec ³ igitur tria potissimum tractemus: memoriam, intelligentiam, voluntatem ».

3. **Subtilissima consideratio congruaque similitudo** *. « Haec igitur ¹⁵ tria, ut ait Augustinus in libro X *De Trinitate* ⁴, non sunt tres vitae, sed una vita; nec tres mentes, sed una mens, una essentia. Memoria vero dicitur ad aliquid, et intelligentia et voluntas sive dilectio similiter ad aliquid dicitur; vita vero dicitur ad se ipsam, et mens et essentia. Haec igitur tria eo sunt unum, quo una vita, una mens, una essentia; et quid- ²⁰ quid aliud ad se ipsa singula dicuntur, etiam simul, non pluraliter, sed singulariter dicuntur. Eo vero tria sunt, quo ad se invicem referuntur ».

4. **Quomodo aequalia sint quia capiuntur a singulis omnia et tota**. « Aequalia etiam sunt, non solum singula singulis, sed etiam singula omnibus: alioquin non se invicem caperent; se autem invicem capiunt. Capiuntur ²⁵ enim et a singulis singula, et a singulis omnia ». — **Hic ostendit quomodo omnia a singulis** *. « Memini enim me habere memoriam et intelligentiam et voluntatem; et intelligo me intelligere et velle atque meminisse; et volo me velle et meminisse et intelligere ». — **Hic quomodo tota illa tria memoria capiat** *. « Totamque meam memoriam et intelligentiam et volun- ³⁰ tatem simul memini. Quod enim memoriae meae non memini, illud non est in memoria mea; nihil autem tam in memoria est quam ipsa memoria: totam igitur memini. Item quidquid intelligo, intelligere me scio, et scio

¹⁵ consideratio] consideratione OP, interrogatio M, comparatio T. || congruaque] et congrua MNV. ³⁰ capiat] capit NO.

¹ Cap. 8, n. 11 (PL 42, 1044; CCL 50A, 435s), unde et verba praemissa. ² August., *De Trinit.*, XIV, c. 8, n. 11 (PL 42, 1044; CCL 50A, 436). ³ August., *ibid.*, X, c. 11, n. 17 (PL 42, 982; CCL 50, 329). ⁴ Cap. 11, n. 18 (PL 42, 983s; CCL 50, 330s), ubi et omnes textus sub num. 4 immediate sequentes.

me velle quidquid volo; quidquid autem scio, memini: totam igitur intelligentiam totamque voluntatem meam memini ». — **Quomodo illa tria tota capiat intelligentia**. « Similiter cum haec tria intelligo, tota simul intelligo. Neque enim quidquam intelligibile est quod non intelligam, ⁵ nisi quod ignoro; quod autem ignoro, nec memini nec volo. Quidquid igitur intelligibile non intelligo, consequenter etiam non memini nec volo. Quidquid ergo intelligibile memini et volo, consequenter intelligo ». — **Quomodo illa tota capiat voluntas**. « Voluntas etiam mea totam intelligentiam totamque memoriam meam capit, dum utor eo toto quod ¹⁰ intelligo et memini. Cum itaque invicem a singulis et omnia et tota capiantur, aequalia sunt tota singula totis singulis, et tota singula simul omnibus totis; et haec tria unum, una vita, una mens, una essentia ».

5. Ecce illius summae Unitatis atque Trinitatis, ubi una est essentia et tres personae, imago est humana mens, licet impar ¹. — Mens autem ¹⁵ hic pro animo ipso accipitur, ubi est illa imago Trinitatis; proprie vero mens dicitur, ut Augustinus ait ², non ipsa anima, sed quod in ea est excellentius, qualiter saepe accipitur. — Illud etiam sciendum, quod memoria non solum est absentium et praeteritorum, sed etiam praesentium, ut ait Augustinus in XIV libro *De Trinitate* ³; alio- ²⁰ quin non se caperet.

6. **Ex quo sensu illa tria dicantur esse unum et una essentia quaeritur**. Hic attendendum est diligenter ex quo sensu accipiendum sit quod supra dixit ⁴, illa tria, scilicet memoriam, intelligentiam et voluntatem esse unum, unam mentem, unam essentiam. Quod utique non videtur esse ²⁵ verum iuxta proprietatem sermonis. Mens enim, id est spiritus rationalis, essentia est spiritualis et incorporea; illa vero tria naturales proprietates seu vires sunt ipsius mentis, et a se invicem differunt, quia memoria non est intelligentia vel voluntas, nec intelligentia voluntas sive amor.

7. **Quod etiam ad se invicem dicuntur relative**. Et haec tria etiam ad ³⁰ se ipsa referuntur, ut ait Augustinus in IX libro *De Trinitate* ⁵: « Mens enim amare se ipsam » vel meminisse « non potest, nisi etiam noverit se: nam quomodo amat » vel meminit « quod nescit? » « Miro ⁶

¹ nec] non OP. ⁹ eo toto MOP, *trp. alii codd.* ¹⁵ vero] OP vera BC, autem LR. ¹⁶ ipsa anima OPR, *trp. alii codd.* ²³ dixit] dixi N, diximus OP.

¹ Resp. August., *De Trinit.*, X, c. 12, n. 19: « Cuius impar imago est humana mens, sed tamen imago » (PL 42, 984; CCL 50, 332). ² Cf. *ibid.*, XV, c. 7, n. 11: « Non igitur anima, sed quod excellit in anima mens vocatur » (PL 42, 1065; CCL 50A, 475). ³ Cap. 11, n. 14 (PL 42, 1047s; CCL 50A, 442). ⁴ Sub fine num. 4 (lin. 12). ⁵ Cap. 3, n. 3 (PL 42, 962; CCL 50, 295s). ⁶ *Ibid.*, c. 5, n. 8 (PL 42, 965; CCL 50, 301).

itaque modo tria ista inseparabilia sunt a semetipsis; et tamen eorum singulum et simul omnia una essentia est, cum et relative dicantur ad invicem».

8. **Hic aperitur quod supra quaerebatur, scilicet quomodo haec tria dicantur unum.** Sed iam videndum est quomodo haec tria dicantur una substantia: ideo scilicet quia in ipsa anima vel mente substantialiter existunt, non sicut accidentia in subiectis, quae possunt adesse et abesse. Unde Augustinus in libro IX *De Trinitate*¹ ait: «Admonemur, si utcumque videre possumus, haec in animo existere substantialiter, non tamquam in subiecto, ut color in corpore, quia etsi relative dicuntur ad invicem, singula tamen substantialiter sunt in sua substantia». Ecce ex quo sensu illa tria dicantur esse unum vel una substantia.

9. «Quae tria, ut ait Augustinus in libro XV *De Trinitate*², in mente naturaliter divinitus instituta, quisquis vivaciter perspicit, et quam magnum sit in ea unde potest etiam sempiterna incommutabilisque natura reperi, conspici, concupisci: reminiscitur per memoriam, intuetur per intelligentiam, amplectitur per dilectionem, profecto reperit illius summae Trinitatis imaginem».

Cap. 3 (11).

1. **Quod in illa similitudine est dissimilitudo.** «Verumtamen³ caveat ne hanc imaginem, ab eadem Trinitate factam, ita ei comparet ut omnino aestimet similem; sed potius in qualicumque ista similitudine magnam quoque dissimilitudinem cernat». — **Prima dissimilitudo.** «Quod⁴ breviter ostendi potest. Homo unus per illa tria meminit, intelligit, diligit, qui nec memoria est, nec intelligentia, nec dilectio, sed haec habet. Unus ergo homo est qui habet haec tria, non ipse est haec tria. In illius vero summae simplicitate naturae quae Deus est, quamvis unus sit Deus, tres tamen personae sunt, Pater et Filius et Spiritus Sanctus», et hae tres unus Deus. «Aliud⁵ est itaque Trinitas res ipsa, aliud imago Trinitatis in

7 utcumque] utrumque MOP. 20 ita ei *trp.* MNV. 21 aestimet] existimet MN RV. 22 dissimilitudo] similitudo OP. 25 non] nec OP.

¹ Cap. 4, n. 5 (PL 42, 963s; CCL 50, 297s). ² Cap. 20, n. 39 (PL 42, 1088; CCL 50A, 517). ³ August., loc. cit. ⁴ August., *De Trinit.*, XV, c. 22, n. 42 (PL 42, 1090; CCL 50A, 519s). ⁵ August., *ibid.*, c. 23, n. 43 (PL 42, 1090; CCL 50A, 520).

Cap. 3. Textibus constat Augustini (num. 1-7); conclusio (num. 8) fundatur usque ad quaedam verba super *Summam sent.*, I, 6, et praesertim 4 (PL 171, 1077 B, 1075 B; 176, 51 B, 47 C); de hoc cf. L. Ott, *Die Trinitätslehre...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 160s. Vide etiam Hug., *De sacram.*, I, 3, 21 (PL 176, 225 C-D).

re alia; propter quam imaginem etiam illud in quo sunt haec tria imago dicitur, scilicet homo. Sicut imago dicitur et tabula et pictura quae in ea est, sed tabula nomine imaginis appellatur propter picturam quae est in ea». — **Altera dissimilitudo.** «Rursus¹, ista imago, quae est homo habens illa tria, una persona est; illa vero Trinitas non una persona est, sed tres personae: Pater Filii, et Filius Patris, et Spiritus Patris et Filii. (Cave: **Non unius Dei, scilicet tantum sunt, sed etiam unus Deus!** *) Itaque in ista imagine Trinitatis non haec tria unus homo, sed unius hominis sunt; in illa vero summa Trinitate, cuius haec imago est, non unius Dei sunt illa tria, sed unus Deus; et tres sunt illae, non una persona». «Illa² enim tria non homo sunt, sed hominis sunt vel in homine sunt. Sed numquid possumus dicere Trinitatem sic esse in Deo, ut aliquid Dei sit nec ipsa sit Deus?» Absit ut hoc credamus! Dicamus ergo in mente nostra imaginem Trinitatis, sed exiguam et qualemcumque esse, quae summae Trinitatis ita gerit similitudinem, ut ex maxima parte sit dissimilis.

2. Sciendum vero quod «haec trinitas mentis, ut ait Augustinus in XIV libro *De Trinitate*³, non propterea tantum imago Dei est, quia sui meminerit mens et intelligit ac diligit se, sed quia potest etiam meminisse et intelligere et amare illum a quo facta est».

3. **Alia assignatio trinitatis in anima, scilicet mens, notitia, amor.** Potest etiam alio modo aliisque nominibus distingui trinitas in anima, quae est imago illius summae et ineffabilis Trinitatis. Ut enim ait Augustinus in IX libro *De Trinitate*⁴, «mens et notitia eius et amor tria quaedam sunt. Mens enim novit se et amat se, nec amare se potest nisi etiam noverit se. Duo quaedam sunt mens et notitia eius; item duo quaedam sunt mens et amor eius. Cum ergo se novit mens et amat se, manet trinitas, scilicet mens, amor, notitia». Mens autem hic accipitur non pro anima, sed pro eo quod in anima excellentius est⁵.

4. **Quomodo dicantur esse unum.** Haec autem tria, cum sint distincta a se invicem, dicuntur tamen esse unum, quia in animo substantialiter existunt⁶.

1 propter] Quod per (propter LN) illa tria homo dicitur ymago *rubrica add. mg. codd. hic vel parum infra.* 2-3 in ea est *trp.* BCTX. 4 Altera] alla CNVX. 11 non homo *trp.* OP. 15 gerit] ingerit OP. 19 meminerit] meminit R (Aug.). 28 amor] et *add.* BCMNVW.

1 August., loc. cit. 2 August., *ibid.*, c. 7, n. 11 (PL 42, 1065; CCL 50A, 474s). 3 Cap. 12, n. 15 (PL 42, 1048; CCL 50A, 442). 4 Auctoritas conflata ex initiis cc. 4, 3, et 5 (PL 42, 963, 962, 965; CCL 50, 297, 295s, 300). 5 Vide supra, c. 2, num. 5 (p. 73). 6 Vide supra, c. 2, num. 8 (p. 74).

5. **Quia mens vice Patris, notitia Filii, amor Spiritus Sancti accipitur.**

Et est ipsa mens quasi parens, et notitia eius quasi proles eius: « Mens¹ enim cum se cognoscit, notitiam sui gignit, et est sola parens suae notitiae ». Tertius est amor, qui de ipsa mente et notitia procedit, dum mens cognoscens se, diligit se: non enim posset se diligere, nisi cognosceret se. Amat⁵ etiam placitam prolem, id est notitiam suam; et ita amor quidam complexus est parentis et prolis.

6. **Quod non est minor mente notitia nec amor utroque.** « Nec² minor est proles parente, dum tantam se novit mens quanta est; nec minor est amor parente et prole, id est mente et notitia, dum tantum se diligit¹⁰ mens quantum se novit et quanta est ».

7. **Quod haec tria in se ipsis sunt.** « Sunt³ etiam haec singula in se ipsis, quia et mens amans in amore est, et amor in amantis notitia, et notitia in mente noscente est ». Ecce in his tribus quaecumque Trinitatis vestigium apparet.¹⁵

8. **Quomodo mens per ista proficit ad intelligendum Deum.** Mens itaque rationalis, considerans haec tria et illam unam essentiam in qua ista sunt, extendit se ad contemplationem Creatoris, et videt unitatem in trinitate et trinitatem in unitate. Intelligit enim unum esse Deum, unam essentiam, unum principium. Intelligit enim quia si duo essent, vel uterque²⁰ insufficiens esset, vel alter superflueret. Quia si aliquid deesset uni quod haberet alter, non esset ibi summa perfectio; si vero nihil uni deesset quod haberet alter, cum in uno essent omnia, alter superflueret. Intellexit ergo unum esse Deum, unum omnium auctorem. Et vidit quia absque²⁵ sapientia non sit, quasi res fatua; et ideo intellexit eum habere sapientiam quae ab ipso genita est; et quia sapientiam suam diligit, intellexit etiam ibi esse amorem.

Cap. 4 (12).

Hic de summae Trinitatis unitate. Quapropter iuxta istam considerationem, ut ait Augustinus in libro IX *De Trinitate* 4, « credamus³⁰

¹ Quia] Quod LNV. ⁶ etiam] enim OPV. ²⁶⁻²⁷ etiam ibi trp. BCMN. ³⁰ libro IX trp. LMT.

¹ August., *De Trinit.*, IX, c. 12, n. 18 (PL 42, 970; CCL 50, 309), ubi et sequentia ad sensum (ibid., 972; 310). ² August., ibid. (PL 42, 972; CCL 50, 310). ³ August., ibid., c. 5, n. 8 (PL 42, 965; CCL 50, 300). ⁴ Cap. 1, n. 1 (PL 42, 961; CCL 50, 293).

Cap. 4. Verba ex libro *De fide ad Petrum* iam inveniuntur in *Glossa* in Rom. 1, 3, iuxta versionem primitivam (x 4c; z 3b), non autem in editione, quae aliam redactionem hic exhibet.

Patrem et Filium et Spiritum Sanctum unum esse Deum, universae creaturae conditorem et rectorem; nec Patrem esse Filium, nec Spiritum Sanctum vel Patrem esse vel Filium, sed trinitatem relatarum ad invicem personarum ». — Ut enim ait ipse in libro *De fide ad Petrum* 1, una est natura sive essentia Patris et Filii et Spiritus Sancti, non una persona: « Si enim sic esset una persona sicut est una substantia Patris et Filii et Spiritus Sancti, veraciter trinitas non diceretur. Rursus quidem trinitas esset vera, sed unus Deus trinitas ipsa non esset, si quemadmodum Pater et Filius et Spiritus Sanctus personarum sunt ab invicem proprietate distincti,¹⁰ sic fuissent naturarum quoque diversitate discreti ». « Fides autem Patriarcharum, Prophetarum atque Apostolorum unum Deum praedicat esse Trinitatem ». — « In illa² igitur sancta Trinitate unus est Deus Pater, qui solus essentialiter de se ipso unum Filium genuit; et unus Filius, qui de uno Patre solus essentialiter natus; et unus Spiritus Sanctus, qui solus essentialiter a Patre Filioque procedit. Hoc autem totum non potest una¹⁵ persona, id est gignere se, et nasci de se, et procedere de se ». Ut enim ait Augustinus in I libro *De Trinitate* 3, « nulla res est quae se ipsam gignat ut sit ».

DISTINCTIO IV

Cap. 1 (13).

20 **1. Hic quaeritur utrum concedendum sit quod Deus se genuerit.** Hic oritur quaestio satis necessaria. Constat, et irrefragabiliter verum est, quod Deus Pater genuit Filium; ideo quaeritur utrum concedendum sit quod Deus genuit Deum. Si enim Deus genuit Deum, videtur quod aut se

¹⁰ naturarum quoque trp. CMN. ¹⁴ natus] est add. MOV². ¹⁷ I libro trp. OPW.
²² Constat] enim add. BCRV.

¹ Cap. 1, n. 4 (opus Fulgentii, PL 65, 673 C-D; CCL 91A, 713s), ubi et textus immediate sequens. ² Ibid., n. 6 (PL 65, 675 A; CCL 91A, 715s). ³ Cap. 1, n. 1 (PL 42, 820; CCL 50, 28).

Cap. 1. Quaestio (in num. 1) originem habuit in Abaelard., *Theologia christiana*, III (PL 178, 1240 A), sed fons Magistri potius habetur in *Summa sent.*, I, 11 (PL 171, 1087 A-B; 176, 60 C-D). Dein Magister (num. 2) se dirigit contra quosdam dialecticos (Porretanos?); cf. Abael., loc. cit. (1204 C). — Vide L. Ott, *Die Trinitätslehre...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 162s; et N. Häring, *Petrus Lombardus und die Sprachlogik in der Trinitätslehre der Porretanerschule*, in *Miscellanea Lombardiana*, Novara 1957, 119. Contra interpretationem secundum quam Magister Porretanos oppugnat arguit Joh. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott in der Schule des Petrus Lombardus*, München 1961, 61, nota 3.

Deum, aut alium genuerit. Si vero alium Deum genuit, non est tantum unus Deus; si autem se ipsum Deum genuit, aliqua res se ipsam genuit. — **Solutio** *. Ad quod respondententes dicimus sane et catholice concedi quod unus unum genuit, et quod Deus Deum genuit, quia Deus Pater Deum Filium genuit. In *Symbolo*¹ quoque scriptum est: « Lumen de lumine, 5 Deum verum de Deo vero ». — Quod vero additur, 'ergo genuit se Deum vel alium Deum', neutrum concedendum esse dicimus. Quod alium Deum non genuit, manifestum est, quia unus tantum Deus est. Quod autem se ipsum non genuit, ostendit Augustinus in I libro *De Trinitate*² dicens: « Qui putant eius esse potentiae, Deum ut se ipsum 10 ipse genuerit, eo plus errant, quod non solum Deus ita non est, sed nec spiritualis nec corporalis creatura. Nulla enim res est, quae se ipsam gignat ut sit ». Et ideo non est credendum vel dicendum quod Deus genuit se.

2. **Alia quaestio de eodem**. Sed adhuc opponunt garruli ratiocinatores³, dicentes: Si Deus Pater genuit Deum, aut genuit Deum qui est Deus Pater, aut Deum qui non est Deus Pater. Si genuit Deum qui non est Deus Pater, ergo Deus est qui non est Deus Pater; non ergo unus tantum Deus est. Si vero genuit Deum qui est Deus Pater, ergo genuit se ipsum. — **Responsio** *. Ad quod respondemus determinantes illam propositionem qua sic proponunt: 'Si Deus Pater genuit Deum, aut Deum qui est Deus Pater, aut Deum qui non est Deus Pater'. Hoc enim sane et prave intelligi potest; et ideo respondendum est ita: 'Deus Pater genuit Deum qui est ipse Pater', hoc dicimus esse falsum; et concedimus alteram, scilicet 'genuit Deum qui non est Pater'. Nec tamen 'genuit alterum 25 Deum', nec ille qui genitus est alius Deus est quam Pater, sed unus Deus cum Patre. — Si vero additur: 'Genuit Deum qui non est Deus Pater', hic distinguimus, quia dupliciter potest intelligi: 'genuit Deum qui non est Deus Pater', scilicet Deum Filium, qui Filius non est Pater qui Deus est, hic sensus verus est. Si vero intelligatur sic: 'genuit Deum qui non est 30 Deus Pater', id est qui non est Deus qui est Pater, hic sensus falsus est. Unus enim et idem Deus est Pater et Filius et Spiritus Sanctus; et e converso Pater et Filius et Spiritus Sanctus est unus Deus.

¹ est tantum *trp.* OP. ³ dicimus] si autem relative diceretur vel pro relative poneretur
add. O (mg.) P. || concedi] potest add. OP. ⁸ genuit] genuerit BCV. || quia] quod OP.
¹⁰ esse potentiae *trp.* NRTX. ¹³ credendum vel dicendum *trp.* OP. ¹⁷ aut] genuit
add. OP. ²⁵ Nec] non BCM. ²⁶ ille om. LMNX. ³² et² om. BCTV. ³³ et¹
om. BMW.

¹ In forma liturgica symboli Constantinopolitani; apud DS n. 150. ² Cap. 1,
n. 1 (PL 42, 820; CCL 50, 28). ³ Appellatio desumpta ab August., *De Trinit.*, I,
c. 2, n. 4 (PL 822; CCL 50, 31); vide supra, p. 63, lin. 12.

Cap. 2 (14).

1. **Opinio quorundam dicentium tres personas esse unum Deum, unam substantiam, sed non e converso, scilicet unum Deum vel unam substantiam esse tres personas**. Quidem tamen veritatis adversarii concedunt Patrem et Filium et Spiritum Sanctum sive tres personas esse unum Deum, unam substantiam, sed nolunt concedere unum Deum sive unam substantiam esse tres personas, dicentes substantiam divinam praedicari de tribus personis, non tres personas de substantia divina.

2. **Auctoritates inducit contra eos** *. Fides autem catholica¹ tenet ac praedicat et tres personas esse unum Deum, unam substantiam sive essentiam sive naturam divinam, et unum Deum sive essentiam divinam esse tres personas. Unde Augustinus in I libro *De Trinitate*² ita ait: « Recte ipse Deus Trinitas intelligitur *beatus et solus potens* »³. Ecce quam expresse dixit 'ipse Deus Trinitas', ut ostenderet et ipsum Deum esse Trinitatem et Trinitatem esse ipsum Deum. — Item in eodem⁴: « In verbis, inquit, illis Apostoli », quibus de adventu Christi agens dicit⁵: *Quem ostendet beatus et solus potens, Rex regum et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem* etc., « nec Pater proprie nominatus est, nec Filius, nec Spiritus Sanctus, sed *beatus et solus potens*, id est unus et solus 20 verus Deus, qui est ipsa Trinitas ». Ecce et hic aperte dicit unum solum verum Deum esse ipsam Trinitatem; et si unus Deus Trinitas est, ergo unus Deus est tres personae.

3. Item, in libro V *De Trinitate*⁶: « Non tres deos, sed unum Deum dicimus esse ipsam praestantissimam Trinitatem ». — Item, in libro *De*

⁴ veritatis adversarii *trp.* OP. ¹⁵ esse om. BCLMTWX. ¹⁶ illis om. NOPX.
¹⁹ beatus et solus *trp.* BCOPV. || solus¹] et add. OP.

¹ Cf. *Summa sent.*, I, 11 (PL 171, 1085 D; 176, 59 B). ² Cap. 6, n. 11 (PL 42, 826; CCL 50, 40). ³ Resp. I Tim. 6, 15. ⁴ Ibid., n. 10 (PL 42, 826; CCL 50, 40).
⁵ I Tim. 6, 15-16. ⁶ Cap. 8, n. 9 (PL 42, 917; CCL 50, 215).

Cap. 2. Quod num. 1-3 contra Magistrum Gilbertum Porretam diriguntur, omnibus liquet; sed quod sic dicta Confessio fidei Concilii Remensis huic hic opponatur, nobis dubio est. Cf. N. Häring, *Das sogenannte Glaubensbekenntnis des Reimser Konsistoriums von 1148*, in *Scholastik* 40 (1965) 55-90; id., *Notes on the Council and Consistory of Rheims (1148)*, in *Mediaeval Studies* 28 (1966) 39-59. — De tempore compositionis huius capituli, vide D. van den Eynde, *Nouvelles précisions chronologiques sur quelques oeuvres théologiques du XIIe siècle*, in *Franc. Studies* 13 nn. 2-3 (1953) 112ss; et *Essai chronologique sur l'oeuvre littéraire de Pierre Lombard*, in *Miscellanea Lombardiana* 56ss.

fide ad Petrum ¹, in expositione Symboli: « Satis est christiano rerum creaturarum causam, visibilium sive invisibilium, non nisi bonitatem credere Creatoris, qui est Deus unus et verus, nullamque esse naturam quae non aut ipse sit aut ab ipso, eumque esse Trinitatem, Patrem scilicet et Filium et Spiritum Sanctum ». — Item, Augustinus in sermone *De fide* ²: « Credimus unum Deum, unam esse divini nominis Trinitatem ». — Idem in VI libro *De Trinitate* ³: « Dicimus Deum solum esse ipsam Trinitatem ». Ecce his et aliis pluribus auctoritatibus evidenter ostenditur dicendum esse et concedendum quod unus Deus est Trinitas, et una substantia tres personae; sicut e converso Trinitas dicitur esse unus Deus, et tres personae dicuntur esse una substantia.

4. **Redit ad praemissam quaestionem, scilicet an Deus Pater se Deum, an alium genuit Deum.** Nunc ad praemissam quaestionem revertamur, ubi quaerebatur an Deus Pater genuerit se Deum, an alium Deum. Ad quod dicimus neutrum fore concedendum. — Dicit tamen Augustinus in epistola *Ad Maximum* ⁴ quod Deus Pater se alterum genuit, his verbis: « Pater, ut haberet Filium de se ipso, non minuit se ipsum, sed ita genuit de se alterum se, ut totus maneret in se, et esset in Filio tantus, quantus et solus ». — Quod ita intelligi potest: id est de se alterum genuit, non utique alterum Deum, sed alteram personam; vel genuit se alterum, id est genuit alterum qui est hoc quod ipse; nam etsi alius sit Pater quam Filius, non est tamen aliud, sed unum.

DISTINCTIO V

Cap. 1 (15).

1. **Hic quaeritur an Pater genuit divinam essentiam vel ipsa Filium, an essentia genuit essentiam vel ipsa nec genuit nec genita est.** Post haec quaeritur utrum concedendum sit quod Pater genuit divinam essentiam,

³ Deus unus *trp.* LOP. ⁴ eumque] eamque OP, scilicet deum *add.* BCV. || scilicet *om.* BCLR. ¹⁴ genuerit] genuit OP. ¹⁶ Maximum] Maximinum LMNVX, *quod corr.* V. ²⁷ genuit] genuerit BCRVW.

¹ Immo in *Enchiridion*, c. 9 (PL 40, 235s). ² *Sermo* 233 (*De fide catholica*), n. 1 (inter opp. August., PL 39, 2175); est *Symbolum fidei* Concilii Toletani I, ed. J. de Aldama, *El Simbolo Toledano I*, Romae 1934, 29-36. ³ Cap. 7, n. 9 (PL 42, 929; CCL 50, 238). ⁴ Rectius Alypius et August., *Epist.* 170, n. 5 (PL 33, 749; CSEL 44, 625).

Cap. 1. Doctrina huius capituli (cuius fontes nos latent), impugnata ab Abbate Ioachim de Flore († 1202), confirmatur a Concilio Lateran. IV in capitulo De Trinitate; cf. DS n. 803, p. 261s.

vel quod divina essentia genuit Filium, vel essentia genuit essentiam, an omnino non genuit nec genita est divina essentia. — Ad quod, catholicis tractatoribus consentientes, dicimus quod nec Pater genuit divinam essentiam, nec divina essentia genuit Filium, nec divina essentia genuit essentiam. Hic autem nomine 'essentiae' intelligimus divinam naturam, quae communis est tribus personis et tota in singulis.

2. **Ratio prima quare ita sit** *. Ideo non est dicendum quod Pater genuit divinam essentiam: quia si Pater diceretur genuisse divinam essentiam, essentia divina relative diceretur ad Patrem vel pro relativo poneretur. Si autem relative diceretur vel pro relativo poneretur, non indicaret essentiam. Ut enim ait Augustinus in V libro *De Trinitate* ¹, « quod relative dicitur, non indicat substantiam ».

3. **Secunda** *. Item, cum Deus Pater sit divina essentia, si eius esset genitor, esset utique genitor eius rei quae ipse est; et ita eadem res se ipsam genuisset, quod Augustinus negat, ut supra ostendimus ².

4. **Tertia ratio et potior.** Item, si Pater est genitor divinae essentiae, cum ipsa essentia divina et sit et Deus sit, eo ergo quod generat et est et Deus est. Ita ergo non illud quod generatur est a Patre Deus, sed Pater eo quod generat et est et Deus est; et si ita est, non genito gignens, sed gignenti genitus causa est ut et sit et Deus sit. — Simili ratione probat Augustinus in libro VII *De Trinitate* ³ quod Pater non est sapiens sapientia quam genuit, quia si ea sapiens est, ea est: « Hoc enim est ibi esse quod sapere. Quod si hoc est ibi esse quod sapere, non per illam sapientiam quam genuit sapiens Pater est. Quid enim aliud dicimus, cum dicimus 'hoc illi est esse quod sapere', nisi 'eo est quo sapiens est' ? Ergo quae causa illi est ut sapiens sit, etiam ipsa illi causa est ut sit. Si ergo sapientia quam genuit causa illi est ut sapiens sit, et causa illi est ut sit. Sed causam Patri qua sit, a Patre genitam nullo modo quisquam dixerit sapientiam. Quid enim est insanius ? » Ita ergo, si Pater genuit essentiam qua est, essentia quam genuit causa est illi ut sit; non igitur ipsam qua est essentiam genuit. « Nam in illa simplicitate, inquit Augustinus ⁴, quia non est aliud sapere quam esse, eadem ibi sapientia quae essentia ». Ideoque quod de sapientia, hoc de essentia dicimus. Sicut ergo non genuit sapientiam qua sapiens est, ita nec essen-

¹³ Secunda] ratio *add.* LVX. ¹⁶ divinae essentiae *trp.* BCLMTVW. ¹⁹ genito] geniti BCLOP, *quod corr.* O². ²⁰ genitus] genitum LMNRT. || ratione] ratiocinatione LMRT. ²⁵ quo] quod BCLMX.

¹ Cap. 7, n. 8 (PL 42, 916; CCL 50, 214). ² Dist. 4, c. 1, num. 1 (p. 77s). ³ Cap. 1, n. 2 (PL 42, 935s; CCL 50, 249). ⁴ Ibid. (PL 42, 936; CCL 50, 249).

tiam qua est. Ut enim sapientia sapiens est, et potentia potens, ita et essentia ipse est; eademque est sapientia et potentia quae essentia. Patet itaque ex praedictis quia Pater essentiam divinam non genuit.

5. **Hoc videtur adversari.** Huic autem videtur contrarium quod Augustinus ait in libro *De fide ad Petrum* 1: « Deus cum Verbum genuit, id quod est ipse genuit; nec de nihilo, nec de aliqua iam facta conditaque materia, sed de se ipso id quod est ipse ». Item 2: « Deus Pater, qui verissime se indicare animis cognituris et voluit et potuit, hoc ad se ipsum indicandum genuit, quod est ipse qui genuit ». Ecce aperte dicit his verbis Deum Patrem genuisse illud quod ipse est. Illud autem quod ipse est, non est nisi essentia divina; videtur ergo divinam essentiam genuisse. — Ad quod respondemus, illa verba sic intelligenda esse dicentes: 'Pater de se ipso genuit illud quod ipse est', id est Filium qui est illud quod Pater est. Nam quod Pater est, et Filius hoc est; sed non qui Pater est, et Filius hic est.

6. **Alias partes quaestionis exsequitur.** Ita etiam non est dicendum quod divina essentia genuit Filium: quia cum Filius sit divina essentia, iam esset Filius res a qua generatur; et ita eadem res se ipsam generaret. — Ita etiam dicimus quod essentia divina non genuit essentiam: cum enim una et summa quaedam res sit divina essentia, si divina essentia essentiam genuit, eadem res se ipsam genuit, quod omnino esse non potest; sed Pater solus genuit Filium, et a Patre et Filio procedit Spiritus Sanctus.

7. **Quae videantur praedictis esse contraria.** Praedictis autem videtur esse contrarium quod dicit Augustinus in libro VII *De Trinitate* 3: « Hoc, inquit, est Deo esse quod sapere; unde Pater et Filius simul sunt una sapientia, quia una essentia; et singillatim sapientia de sapientia, sicut essentia de essentia ». Ecce his verbis aperte dicit Augustinus sapientiam de sapientia et essentiam de essentia, ubi videtur significare quod sapientia sapientiam et essentia essentiam genuerit. — Idem in libro *De fide ad Petrum* 4 ait: « Sic Christum Dei Filium, id est unam ex Trinitate personam, Deum verum crede, ut divinitatem eius de natura Patris natam esse non dubites ». Hic videtur dicere quod natura Filii sit nata de natura Patris. — Idem etiam in XV libro *De Trinitate* 5 ait: « Dicitur

4 Hoc] hec OP, hic BCLW, huic VX. 4-5 August. ait *trp.* OPW. 7 se om. CMNPX. 8 ipsum om. MOP. 14 est⁴ om. OP. 20-21 essentiam genuit *trp.* OP. 26 essentia] est *add.* BCVW.

1 Immo *De fide et symbolo*, c. 3, n. 4 (PL 40, 183; CSEL 41, 7). 2 Ibid. (PL 40, 184; CSEL 41, 8). 3 Cap. 1-2, nn. 2-3 (PL 42, 936; CCL 50, 249s). 4 Cap. 2, n. 15 (opus Fulgentii, PL 65, 678 C-D; CCL 91A, 720). 5 Cap. 20, n. 38 (PL 42, 1087; CCL 50A, 515).

Filius consilium de consilio et voluntas de voluntate, sicut substantia de substantia, sapientia de sapientia ». Et hic videtur dicere quod substantia sit genita de substantia et sapientia de sapientia.

8. **Determinatio eorum quae videntur contraria** *. Sed haec ita determinamus: 'Sapientia de sapientia et substantia de substantia est', id est Filius qui est sapientia, qui est substantia, est de Patre qui est eadem substantia et sapientia; et Filius qui est divinitas, natus est de Patre qui est divina natura. Et ut expressius dicamus, dicimus Filium sapientiam esse de Patre sapientia, et dicimus Filium substantiam esse genitum de Patre et a Patre substantia. — Quod autem ita intelligi debeat, Augustinus ostendit in VII libro *De Trinitate* 1 dicens: « Pater ipse sapientia est, et dicitur Filius sapientia Patris quomodo dicitur lumen Patris, id est sicut lumen de lumine et uterque unum lumen, sic intelligatur sapientia de sapientia, et uterque una sapientia et una essentia ». — Item 2: « Ideo Christus dicitur virtus et sapientia Dei 3: quia de Patre virtute et sapientia, etiam ipse virtus et sapientia est, sicut ipse lumen de Patre lumine est, et ipse fons vitae est apud Deum Patrem fontem vitae. Filius ergo sapientia de Patre sapientia est, sicut Filius lumen de lumine Patre et Deus Filius de Deo Patre, ut et singulus sit lumen, et singulus sit Deus, et singulus sapientia, et simul unum lumen, unus Deus, una sapientia ». Ecce his verbis manifeste aperit Augustinus ex quo sensu accipienda sint praedicta verba et his similia, scilicet cum dicitur: substantia de substantia, vel substantia genuit substantiam.

9. **Quod videtur praedictae expositioni contrarium.** Huic vero id etiam contrarium videtur quod Hilarius ait in IV libro *De Trinitate* 4: « Nihil, inquit, nisi natum habet Filius, et geniti honoris admiratio in honore generantis est ». Cum ergo Filius essentiam habeat: tota enim in eo est divina essentia, videtur quod ipsa divina essentia nata sit. — Idem in V libro ait 5: « Nativitas Dei non potest eam ex qua profecta est non tenere naturam: nec enim aliud quam Deus subsistit, quod non aliunde quam de Deo subsistit ». Ecce hic dicit nativitatem Dei profectam ex natura, et ita videtur ex his verbis atque praedictis natura Dei et genita et genuisse. — **Quod natura Dei in forma sua manens formam naturae et**

8 divina natura *trp.* BLMNRVWX. 20-19 singulus] sit *add.* BCOW, *add. interl.* TV². 21 manifeste om. OP. 22 sint] sunt LRVW, *quod corr.* W. 24 etiam om. BCMR. 28 Idem] item BCRV. 29 profecta] perfecta OPX. 31 profectam] perfectam MOPX.

1 Cap. 1, n. 2 (PL 42, 936; CCL 50, 249). 2 Ibid., c. 3, n. 4 (PL 42, 937; CCL 50, 251s). 3 Resp. I Cor. 1, 24: *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam.* 4 Num. 10 (PL 10, 103 A). 5 Num. 37 (PL 10, 155 A).

infirmitatis corporalis acceperit. Quod apertius dicit in libro IX *De Trinitate* 1: «Nos, inquit, unigenitum Deum in forma Dei manentem, in natura Dei mansisse profiteamur; nec unitatem formae servilis in naturam divinae unitatis refundimus; nec rursus corporali insinuatione Patrem in Filio praedicamus, sed ex eo eiusdem generis genitam naturam naturaliter in se gignentem habuisse naturam; quae in forma naturae se gignentis manens, formam naturae et infirmitatis corporalis acceperit. Non enim defecerat Dei natura ne esset, sed in se humilitatem terrenae nativitatis manens sibi Dei natura susceperat, generis sui potestatem in habitu assumptae humilitatis exercens». Ecce hic aperte dicit et naturam genuisse, et naturam genitam, et naturam assumpsisse naturam: quod a plerisque negatur. — Item in eodem 2: «Numquid unigenito Deo contumelia est Patrem sibi innascibilem Deum esse, cum ex innascibili Deo nativitas unigenita in naturam unigenitam subsistat?» Ecce et hic dicit unigenitam naturam.

10. **Quomodo sint intelligenda praemissa verba Hilarii.** Sed quia haec verba sane vult intelligi, ipse idem dicit in IV libro 3: «Intelligentia ditorum ex causis est assumenda dicendi, quia non sermoni res, sed rei est sermo subiectus». Haec ergo verba ita intelligi possunt: 'Nihil habet Filius nisi natum', id est nihil habet, secundum quod Deus est, nisi quod nascendo accepit, et ipse nascendo Patris in se subsistentem habuit naturam.

11. **Expositionem confirmat per verba eiusdem*.** Unde idem Hilarius addit in V libro 4: «Eandem naturam habet genitus quam ille qui genuit, ita tamen ut natus non sit ille qui genuit: nam quomodo erit ipse cum genitus sit? sed in his ipsis subsistat ille qui genitus est, in quibus totus est ipse qui genuit, quia non est aliunde qui genitus est. Et ideo non refertur ad aliud quod in uno subsistit ex uno. Ac sic in generatione Filii et naturam suam, ut ita dicam, sequitur indemutabilis Deus indemutabilem gignens Deum; nec naturam suam deserit ex indemutabili Deo indemutabilis Dei perfecta nativitas. Subsistentem igitur in eo Dei naturam intelligamus, cum in Deo Deus insit, nec praeter eum qui est Deus quisquam Deus alius sit, quia ipse Deus et in eo Deus». Naturae ergo Dei Patris veritas in Deo Filio esse docetur, cum in eo Deus intelligitur esse qui Deus est. Est enim unus in uno et unus ab uno.

1 acceperit] accepit NOP. 2 Dei corr. in servi TRV. 4 rursus] rursus OP.
7 acceperit] accipit BCLOPT. 12 Item in eodem om. OP. 15 sint intelligenda trp. MN
RX. 25 subsistat] subsistit BC, corr. in subsistit R. 27 quod] qui OP. || sic] si
COPR, quod corr. O. 28 indemutabilis] immutabilis BC, indecommutabilis X, et sic etiam
infra.

1 Num. 51 (PL 10, 322 B-323 A). 2 Num. 53 (PL 10, 324 A). 3 Num. 14
(PL 10, 107 C). 4 Num. 37 (PL 10, 155 A-B).

12. **Quod legitur: Pater de sua substantia genuisse Filium et Filius substantiae Patris.** Dicitur quoque, et frequenter in Scriptura sacra legitur, Pater de substantia sua genuisse Filium. Unde Augustinus in libro *De fide ad Petrum* 1 ait: «Pater Deus, de nullo genitus Deo, semel de sua natura sine initio genuit Filium Deum, sibi aequalem, et eadem qua ipse naturaliter aeternus est divinitate coaeternum». Ecce hic dicit Augustinus Filium genitum de natura Patris. Est autem una natura Patris et Filii et Spiritus Sancti. Si ergo de natura Patris genitus est Filius, genitus est de natura Filii et Spiritus Sancti, immo de natura trium personarum.

13. Idem quoque Augustinus in libro XV *De Trinitate* 2 dicit Christum esse filium substantiae Patris et de substantia Patris genitum, tractans illud verbum Apostoli loquentis de Deo Patre sic 3: *Qui eruit nos de potestate tenebrarum et transtulit in regnum Filii caritatis suae*: «Quod dictum est, inquit, *Filii caritatis suae*, nihil aliud intelligatur quam Filii sui dilecti, quam Filii substantiae suae. Caritas quippe Patris, quae in natura eius est ineffabiliter simplici, nihil est aliud quam ipsa natura atque substantia, ut saepe diximus et saepe iterare non piget; ac per hoc *Filius caritatis* eius nullus est alius quam qui de substantia eius est genitus». Ecce aperte hic dicit Augustinus Filium esse genitum de substantia Patris et Filium substantiae Patris.

14. Idem quoque Augustinus, in libro II *Contra Maximinum haereticum* 4, substantiam Dei genuisse Filium et Filium genitum de substantia Patris asserit dicens: «Carnalibus cogitationibus pleni, substantiam Dei de se ipsa gignere Filium non putatis, nisi hoc patiat quod substantia carnis patitur quando gignit. Erratis, nescientes Scripturas neque virtutem Dei 5. Nullo enim modo verum Dei Filium cogitatis, si eum natum esse de substantia Patris negatis. Non enim iam erat hominis Filius, et Deo donante factus est Dei Filius, ex Deo natus gratia, non natura. An forte, etsi non hominis Filius erat, tamen aliqua iam erat qualiscumque creatura, et in Dei Filium Deo mutante conversa est? Sed nihil horum est: ergo aut de nihilo, aut de aliqua substantia natus est. Sed ne crederemus vos putare de nihilo esse Dei Filium, affirmastis non vos dicere de nihilo esse Dei Filium. De aliqua ergo substantia est. Et si

3 substantia sua trp. LMNRTX. 26 nescientes] non scientes LMNRTW. 29 Dei
Filius trp. OPV. 30 etsi] si COP.

1 Cap. 2, n. 10 (opus Fulgentii, PL 65, 767 C; CCL 91A, 718). 2 Cap. 19,
n. 37 (PL 42, 1087; CCL 50A, 514). 3 Col. 1, 13. 4 Cap. 14, n. 2 (PL 42, 771).
5 Matth. 22, 29.

non de Patris, de qua sit dicite. Sed non invenitis. Iam igitur unigenitum Dei Filium, Iesum Christum, de Patris esse substantia non vos nobiscum pigeat confiteri ».

15. Idem in eodem ¹: « Utrique legimus ²: *Ut simus in vero Filio eius*, Iesu Christo. Dicite ergo nobis utrum iste verus Dei Filius, ab eis ⁵ qui gratia filii sunt quadam proprietate discretus, de nulla substantia sit, an de aliqua. 'Non dico, inquis, de nulla, ne dicam de nihilo'; ergo de aliqua substantia est. Quaero, de qua? Si non de Patris substantia est, aliam quaere. Si aliam non invenis, Patris agnosce substantiam, et Filium cum Patre homousion confiteri ».

16. Item in eodem ³: « Confiteor Deum Patrem omnino incorruptibiliter genuisse, sed quod est ipse genuisse. Item dico, quod saepe dicendum est: Aut de aliqua substantia natus est Dei Filius, aut de nulla. Si de nulla: ergo de nihilo; quod vos iam non dicitis. Si vero de aliqua, nec tamen de Patris substantia, non est verus Filius. Si vero de Patris ¹⁵ substantia, unius eiusdemque substantiae sunt Pater et Filius ». « Vos ⁴ autem nec Filium de Patris substantia genitum vultis, et tamen eum nec ex nihilo nec ex aliqua materia, sed ex Patre esse conceditis. Nec videtis quam necesse sit, ut qui non est ex nihilo nec ex aliqua re alia, sed ex Deo, nisi ex Dei substantia esse non possit; et hoc esse quod Deus est, ²⁰ de quo est, id est Deus de Deo natus, quia non alius prius fuit, sed natura coaeterna de Deo est ».

17. **Colligens summam praedictorum aperit ex quo sensu accipienda sint.** His verbis praemissis innui videtur quod divina substantia Filium genuerit, et quod Filius sit genitus de substantia Patris, et quod de Deo ²⁵ est natura coaeterna, et quod Pater id quod ipse est genuit. Id autem quod ipse est, essentia divina est; et ita putari potest divinam essentiam genuisse. — Vehementer movent nos haec verba; quae quomodo intelligenda sint, mallet ab aliis audire quam tradere. Ut tamen sine praeiudicio atque temeritate loquar, ex hoc sensu dicta possunt accipi: 'Natura ³⁰ coaeterna de Deo est', id est Filius coaeternus Patri de Patre est, ita quod est eadem cum eo natura, vel eiusdem naturae. — Quem sensum confirmat Augustinus ibidem ⁵, subiciens et quod dixerat quasi explanans: dicto enim 'Natura coaeterna de Deo est', addidit: « Non est aliud Filius quam illud de quo est, id est unius eiusdemque substantiae est ». Deinde ³⁵

⁴ Idem] item LMNRTV. ⁷ ne] nec BCLMNRTWX. ²⁰ esse2] est LOPRX. ³⁰ atque] et OPX.

¹ Cap. 14, n. 3 (PL 42, 772). ² I Ioan. 5, 20. ³ Cap. 14, n. 4 (PL 42, 773).

⁴ Ibid., n. 2 (PL 42, 771). ⁵ Post ultima verba citata ex n. 2 (PL 42, 771).

apertius talem intellectum ex praedictis verbis fore habendum aperit in eodem libro *Contra Maximinum* ¹ dicens: « Trinitas haec unius eiusdemque substantiae est, quia non de aliqua materia vel de nihilo est Filius, sed de quo est genitus; itemque Spiritus Sanctus non de aliqua materia ⁵ vel de nihilo est, sed inde est unde procedit ». His itaque verbis aperte ostendit ea ratione dici 'Filius esse de substantia Patris', quia est de Patre genitus, ita quod est eiusdem substantiae cum eo; et 'Spiritum Sanctum esse de substantia Patris et Filii', quia ab utroque procedit, ita quod est eiusdem substantiae.

Cap. 2 (16).

10

1. Quod nec Filius nec Spiritus Sanctus est de nihilo, sed de aliquo, non tamen de materia. Ostenditur quoque ex illis verbis Filium et Spiritum Sanctum non esse de nihilo, sed de aliquo, nec tamen de aliqua materia. Unde etiam Hilarius in XII libro *De Trinitate* ² ait: « Unigenitus ¹⁵ Deus cum natus sit, Patrem testatur auctorem; cum ex manente natus est, non est natus ex nihilo; et cum ante tempus natus est, omnem sensum praeveniat nascendo ³ ». Hic aperte dicitur quod Filius non est natus ex nihilo.

2. Similiter et Spiritus Sanctus non est dicendus esse vel procedere ex nihilo, quia 'Filius de substantia Patris natus est' ⁴, id est a Patre est, ²⁰ cum quo est eiusdem substantiae et eadem substantia. Ex quo sensu etiam accipiendum est illud ⁵: 'Pater genuit id quod est ipse', id est Filium qui est hoc quod Pater. — Et hoc ita debere intelligi, Augustinus aperit, dicens in I libro *Contra Maximinum* ⁶: « Hoc genuit Pater quod est: alioquin non est verus Filius, si quod est Pater, non est ²⁵ Filius ».

3. Item, 'substantia Dei genuit Filium' ⁷, id est Pater substantia genuit Filium qui est eadem substantia et eiusdem substantiae. — Quod sic esse intelligendum, Augustinus ostendit, dicens ad Maximinum

⁵ itaque] utique BCLMNRWX. ¹⁶⁻¹⁷ praeveniat] prevenit BCLRTV. ¹⁹ est² om. LMNRVWX.

¹ Initio eiusdem n. 2 (PL 42, 771). ² Num. 25 (PL 10, 449 A). ³ Resp. Isai. 53, 8: *Generationem eius quis enarrabit?* ⁴ August., *De fide et symbolo*, c. 4, n. 6: « Filius de ipsa Patris substantia unicus natus est, id existens quod Pater est » (PL 40, 185; CSEL 41, 10); vide supra, c. 1, num. 12-16 (pp. 85-86). ⁵ August., seu rectius Fulgentius, supra, p. 82, 5-7, et 9. ⁶ Cap. 18 (PL 42, 756), ubi inducit August. verba a se prolata in *Collatione cum Maximino*, n. 14 (PL 42, 723). ⁷ Vide supra, c. 1, num. 14 (p. 85).

num 1: « Sicut dicis 'Spiritus spiritum genuit', ita dic: Spiritus eiusdem naturae vel substantiae spiritum genuit. Item, sicut dicis 'Deus Deum genuit', ita dic: Deus eiusdem naturae vel substantiae Deum genuit. Hoc si credideris et dixeris, nihil de hac re ulterius accusaberis ». His enim verbis aperit quomodo praedicta debeant intelligi. 5

4. Similiter 'Filius natus est de substantia Patris' vel 'Pater genuit Filium de sua natura sive essentia' 2, id est de se natura et essentia genuit Filium eiusdem essentiae ac naturae et qui est eadem essentia ac natura. Similiter expone illud 3: 'Filius substantiae Patris', id est Filius Patris substantiae, id est qui est substantia, cum quo et Filius eadem substantia 10 est, quia consubstantialis est Patri Filius. — Et hic sensus iuvatur ex verbis Augustini, qui in VII libro *De Trinitate* 4 ait: « Tres personas eiusdem essentiae, vel tres personas unam essentiam dicimus. Tres autem personas ex eadem essentia non dicimus, quasi aliud ibi sit quod essentia est, aliud quod persona ». His verbis ostendit non esse dicendum personam esse ex essentia, nisi ex sensu praedicto. — Qui sensus confirmatur etiam ex eo quod in XV libro *De Trinitate* 5 idem ait: « Sicut nostra 15 scientia scientiae Dei, sic et nostrum verbum, quod nascitur de nostra scientia, dissimile est illi Verbo Dei, quod natum est de Patris essentia. Tale est autem ac si dicerem: de Patris scientia, de Patris sapientia; vel 20 quod est expressius: de Patre essentia, de Patre scientia, de Patre sapientia ». Ex hoc itaque intellectu « Verbum 6 Dei Patris, unigenitus Filius, per omnia Patri similis et aequalis, recte dicitur Deus de Deo, lumen de lumine, sapientia de sapientia, essentia de essentia: quia est hoc omnino quod Pater, non tamen Pater, quia iste Filius, ille Pater ». 25

Cap. 3 (17).

Quare Verbum Patris dicatur filius naturae. Inde est quod solus Unigenitus Dei dicitur natura filius, quia eiusdem naturae est et eadem natura est cum Patre. Unde Hilarius in libro *De Trinitate* 7, de Christo loquens ait: « Natura filius est, quia eandem naturam quam ille qui 30 genuit habet ».

7 et] vel BCM. 11 est¹ om. LMN. || iuvatur] adiuvatur LMNR. 12 VII] quinto codd. 24 est hoc trp. MNV.

¹ *Contra Maximinum*, II, c. 15, n. 3 (PL 42, 779). ² Vide supra, c. 1, num. 12-14 (p. 85). ³ Supra, c. 1, num. 13 (p. 85). ⁴ Cap. 6, n. 11 (PL 42, 945; CCL 50, 264s). ⁵ Cap. 13, n. 22 (PL 42, 1076; CCL 50A, 495). ⁶ August., ibid., c. 14, n. 23 (PL 42, 1076; CCL 50A, 496). ⁷ Lib. V, n. 37 (PL 10, 155 A); apud Lombardi *Glossam* in Rom. 1, 4 (PL 191, 1311 B).

DISTINCTIO VI

Cap. unicum (18).

1. **Utrum Pater voluntate genuit Filium an necessitate et an volens vel nolens sit Deus.** Praeterea quaeri solet utrum Pater genuerit Filium voluntate an necessitate. De hoc Orosius ad Augustinum 1 ita ait: « Voluntate genuit Pater Filium, vel necessitate? Nec voluntate nec necessitate, quia necessitas in Deo non est; praeire voluntas sapientiam non potest ». « Quocirca, ut Augustinus ait in XV libro *De Trinitate* 2, ridenda est dialectica Eunomii, a quo Eunomiani haeretici 10 orti sunt; qui, cum non potuisset intelligere nec credere voluisset unigenitum Dei Verbum filium Dei esse natura, id est de substantia Patris genitum, non naturae vel substantiae dixit esse filium, sed filium voluntatis Dei: volens asserere accedentem Deo voluntatem qua gigneret Filium, sicut nos aliquid aliquando volumus, quod antea non volebamus, propter 15 quod mutabilis intelligitur nostra natura, quod absit ut in Deo esse credamus ».

2. **Responsio catholici ***. Dicamus ergo Verbum Dei esse filium Dei natura, non voluntate, ut docet Augustinus in XV libro *De Trinitate* 3, ubi quendam catholicum haeretico respondentem commendat dicens: « Acute sane quidam respondit haeretico versutissime interroganti 20 utrum Deus Filium volens an nolens genuerit, ut si diceret 'nolens', absurdissima Dei miseria sequeretur; si autem 'volens', continuo quod intendebat concluderet, scilicet non naturae esse filium, sed voluntatis. At ille vigilantissime vicissim quaesivit ab eo utrum Deus Pater volens an 25 nolens sit Deus, ut si responderet 'nolens', sequeretur grandis absurditas et miseria, quam de Deo credere magna est insania; si autem diceret 'volens', responderetur ei: ergo et ipse voluntate sua Deus est, non

5 ita om. OP. 8 August. ait trp. BMN. 14 aliquid aliquando trp. BCOPX.
18 libro XV trp. LNX. 27 et ipse om. BCV.

¹ *Dialogus quaest.* 65, q. 7 (inter opp. August., PL 40, 736). ² Cap. 20, n. 38 (PL 42, 1087; CCL 50A, 515). ³ Ibid. (PL 42, 1087; CCL 50A, 516).

Cap. unicum. Quaestionem in num. 1 iam proposuit (in verbis Orosii) auctor *Summae sent.*, I, 7 (PL 171, 1079 B; 176, 53 B); fere idem etiam habetur apud Rolandum Bandinelli, *Sententiae* (ed. A. M. Gietl, Freiburg im Br. 1891, 31); sed ad eam solvendam recurrit Lombardus. ad ipsum textum Augustini.

natura. Quid ergo restabat nisi ut obmutesceret, sua interrogatione obligatum insolubili vinculo se videns?». Ex praedictis docetur non esse concedendum quod Deus voluntate vel necessitate, vel volens vel nolens sit Deus; item quod voluntate vel necessitate, vel volens vel nolens genuerit Filium. 5

3. **Oppositio contra praedicta.** Sed contra hoc opponitur sic: Voluntas Dei est natura sive essentia Dei, quia non est aliud Deo esse, aliud velle; et ideo, sicut una est essentia trium personarum, ita et una voluntas. Si ergo Deus natura Deus est, et voluntate Deus est; et si Verbum Dei natura filius Dei est, et voluntate filius Dei est. — **Responsio** *. Hoc 10 autem facile est refellere. Nam et praescientia Dei sive scientia, qua scit vel praescit bona et mala, divina natura sive essentia est; et praedestinatio sive voluntas eius eadem divina essentia est; nec est aliud Deo scire vel velle quam esse. Et cum sit unum et idem scientia Dei vel voluntas, non tamen dicitur de voluntate quiddam dicitur de scientia et e converso; 15 nec omnia illa sua voluntate Deus vult, quae sua scientia scit, cum scientia sua noverit tam bona quam mala, voluntate autem non velit nisi bona. Scientia quippe Dei et praescientia de bonis est et malis, voluntas vero et praedestinatio de bonis est tantum; et tamen unum et idem est in Deo scientia et voluntas, et praescientia et praedestinatio. Ita, cum 20 unum sit natura Dei et voluntas, dicitur tamen Pater genuisse Filium natura, non voluntate, et esse Deus natura, non voluntate.

4. **Qualiter sint intelligenda illa verba: Pater nec volens nec nolens est Deus, nec volens nec nolens genuit Filium.** Praedicta tamen verba, quibus prudenter dictum est quod Deus Pater nec volens nec nolens est Deus, 25 nec volens nec nolens genuit Filium, sive voluntate vel necessitate, ex tali sensu mihi videntur accipienda: ut voluntatem praecedentem vel accedentem intelligamus, qualiter *E u n o m i u s* intelligebat ¹. Non enim ipse est Deus voluntate praecedenti vel efficienti, vel volens prius quam Deus; nec voluntate praecedenti vel accedenti genuit Filium, nec prius 30 volens quam generans genuit Filium. Volens tamen genuit, sicut potens genuit, et bonus genuit, et sapiens genuit, et huiusmodi. Si enim Pater sapiens et bonus dicitur genuisse Filium, cur non et volens? cum ita sit Deo idem esse volentem quod est esse Deum, sicut idem est esse

² docetur] videtur COP. ¹⁰ Responsio MNV, om. alii codd. ²³ sint intellig. trp. MNR. 30-31 nec?... Filium mg. NRW.

¹ Teste Augustino, hic supra, n. 1 (p. 89), et praesertim Athanasio, *Oratio III contra Arianos*, nn. 60-67 (PG 26, 447-468).

sapientem quod est esse Deum. — Dicamus ergo quia Pater, sicut sapiens, ita volens genuit Filium, sed non voluntate praecedenti vel accedenti. Quem sensum aperit *Augustinus* ¹ et confirmat, ita dicens super Epistolam ad Ephesios: « De Filio Dei, id est Domino nostro Iesu Christo, scriptum est ² quia cum Patre *semper fuit*, et numquam eum ut esset voluntas paterna praecessit. Et ille quidem natura Filius est ».

5. *Hilarius* in libro *De synodo* ³: « Eos qui dicunt de non exstantibus esse Filium Dei, similiter et eos qui dicunt quod neque consilio neque voluntate Pater genuerit Filium, anathematizat sancta Ecclesia ». — Item ⁴: « Si quis nolente Patre dicat natum Filium, anathema sit. Non enim nolente Patre coactus Pater, vel naturali necessitate ductus cum nollet, genuit Filium; sed mox ut voluit, sine tempore et impassibiliter ex se unigenitum demonstravit ».

DISTINCTIO VII

Cap. 1 (19).

15 1. **Hic quaeritur an Pater potuerit vel voluerit gignere Filium.** Hic solet quaeri a quibusdam utrum Pater potuerit vel voluerit generare Filium. Si enim, inquirunt, potuit et voluit generare Filium, ergo potuit aliquid et voluit quod nec potuit nec voluit Filius, nam Filius nec potuit nec voluit generare Filium. — Cui versutiae facile respondemus dicentes: Posse 20 vel velle generare Filium non est aliquid posse vel velle, subiectum voluntati vel potentiae; est tamen aliqua potentia vel voluntas, scilicet posse vel velle gignere Filium. Et ideo distinguenda est intelligentia praepositi verbi. Posse vel velle gignere Filium, est posse vel velle aliquid; neque generatio Filii aliquid eorum est quae subiecta sunt divinae potentiae et voluntati; nec est aliquid inter omnia vel de omnibus, sed super 25 omnia et ante omnia. Non enim ante voluit vel potuit quam genuit;

¹ est om. LMNRX. ¹⁷ aliquid trp. p. voluit! (18) LMNW. ²² est om. OP.

¹ Immo Hieron. in Eph. 1, 5: *Qui praedestinavit nos in adoptionem* etc. (PL 26 [1845], 448 C-449 A); quod recte citatur infra, lib. III, dist. 10, c. 2, n. 5. ² Resp. Eccli. 1, 1: *Et cum illo semper fuit et est ante aevum.* ³ Num. 34 (PL 10, 507 B-C). ⁴ Num. 58 (PL 10, 520 C).

Num. 5. Secundum *Glossam* pseudo-Petri Pictav., haec notula adicienda est verbis: « Si enim Pater sapiens et bonus » (supra, p. 90, 32-33): « Hic legenda est illa volatilis glossa in marginibus librorum (libri b) posita: 'Hilarius in libro De Trinitate' (sic!) etc.; quae ideo est apposita (hic add. n) quia ea manifeste ostendit Hilarius quod Pater voluntate genuit Filium » (b 36r; n 9a; p 47d).

sicut nec ante fuit quam genuit, quia ab aeterno fuit et ab aeterno genuit. — Ex simili quoque hoc videre possumus: Pater enim potest esse Pater et vult esse Pater, Filius autem nec potest nec vult esse Pater; ergo Pater potest vel vult esse aliquid, quod non potest vel vult esse Filius. Non sequitur, quia esse Patrem non est esse aliquid, ut in sequenti ostendetur 1. 5

2. **Ponit quaedam verba Augustini unde moveri potest auditor.** Sed vehementer nos movet quod ait Augustinus in I libro *Contra Maximinum*², qui asserebat Patrem potentiorum Filio, eo quod Filium genuit Deum creatorem, Filius autem non; dicebatque Patrem potuisse gignere, non Filium, et ideo potentiorum esse Filio. — Ad quod respondens, Augustinus dicere videtur quod Filius potuit etiam gignere, volens ostendere Patrem non esse potentiorum Filio, his verbis: « Absit ut ideo potentior sit Pater Filio, sicut putas, quia Creatorem genuit Pater, Filius autem non genuit Creatorem. Neque enim non potuit, sed non oportuit ». — Vide et diligenter attende haec verba: 'Non enim non potuit, sed non oportuit'. Videtur enim dicere quod Filius potuit gignere, sed non oportuit; et ita potuit quod non oportuit. Quare autem non oportuit, subdit dicens³: « Immoderata enim esset divina generatio, si genitus Filius nepotem gigneret Patri; quia et ipse nepos, nisi avo suo pronepotem gigneret, secundum vestram mirabilem sapientiam impotens diceretur. Similiter etiam ille, si nepotem non gigneret avo suo et pronepotem proavo suo, non a vobis appellaretur omnipotens. Nec impleretur generationis series, si semper alter ex altero nasceretur; nec eam perficeret ullus, si non sufficeret unus. Omnipotens itaque omnipotentem genuit Filium Patris natura, non fecit ». 25

3. **Opponitur praedictis verbis Augustini.** Hoc autem non videtur quibusdam posse stare, scilicet quod Filius potuerit gignere. Si enim Filius potuit gignere, potuit esse pater; et si potuit esse pater, potuit ergo esse pater vel sui, vel Patris, vel Spiritus Sancti, vel alicuius alius. Sed alius non, quia nullus alius semper fuit; nec Patris, quia Pater est ingenuus et innascibilis; nec sui, quia nulla res se ipsam gignere potest 4; nec Spi-

6 moveri potest *trp.* OP. 10 non *om.* BCMOP, *add. interl.* T. 11 potuit etiam *trp.* LMNRVX. 24 Omnipotens itaque] omnipotens. Itaque *omnes codd. praeter P.*

¹ Sub Dist. 28, c. 5. ² Immo lib. II, c. 12, n. 3 (PL 42, 768). ³ Ibid.: « Immoderata enim esset... si non sufficeret unus. Omnipotens itaque omnipotentem genuit Filium, quoniam quaecumque Pater facit, haec et Filius similiter facit. Filium quippe ipsum genuit Patris natura, non fecit » (PL 42, 768s). ⁴ Vide supra, Dist. 3, c. 4 (p. 77, lin. 15-19).

ritus Sancti, quia nasci non potuit. Si enim nasci potuit, potuit esse Filius, et ita mutabilis esse potuit.

4. **Hic quaeritur quomodo sint intelligenda.** Quomodo ergo accipietur quod supra dictum est: 'Non enim non potuit gignere, sed non oportuit', quasi: potuit, sed non oportuit? Non est nobis perspicuum aperire quomodo sit hoc verum, et ideo sub silentio potius esset praetereundum, nisi me super hoc aliquid loqui cogeret instantia quaerentium.

5. **Hic aperitur ex quo sensu sint accipienda.** Potest ergo sic intelligi: 'Non enim non potuit, sed non oportuit', id est non ex impotentia sui fuit, quod Filius non genuit, sed ei non conveniebat; sicut Deus Filius non est Deus Pater, nec tamen hoc est ex impotentia sui est. Nam et Pater similiter non est Filius, nec hoc est ex impotentia Patris. Sed quaerit Maximinus¹, Arianorum episcopus: Unde ergo est, quod Pater non potest esse Filius, vel Filius Pater? Non utique ex impotentia, sed Pater ex proprietate generationis Pater est, qua oportet eum non esse Filium; et Filius proprietate nativitatis Filius est, qua oportet eum non esse Patrem. De quibus proprietatibus postea plenius tractabitur².

Cap. 2 (20).

1. **Utrum Pater natura sit potens gignere Filium, et an sit haec aliqua potentia quae sit in Filio.** Item quaeritur a quibusdam³ si Pater potens sit natura gignere Filium, et an haec sit aliqua potentia quae sit in Filio. — Ad quod dicimus quia non est potens nisi natura: eius enim potentia natura est vel essentia.

14 ex *om.* BCLMNRX. 22 quia] quod LVX.

¹ Ubi non apparet, cum nihil hac de quaestione inveniri potest sive in *Collatione cum Maximino* sive in libro *Contra Maximinum*; nec forte quaestio concordat cum doctrina Arianorum. ² In Dist. 26-28 infra. ³ Quodammodo a P. Abaelardo, *Theologiae Scholarium*, I, 10 (PL 178, 991 D, 993 A-B); et ab Hugone de S. Victore, *De sacram.*, II, 1, 2 (PL 176, 373 B).

Cap. 2. Cf. *Glossa pseudo-Petri Pictavi* in h. l.: « Magister Petrus Abaelardus concedebat conclusionem, scilicet aliquam potentiam esse in Patre quae non est in Filio. Hoc autem visum est ei ex quodam sermone Maximi episcopi, qui legitur in Pascha (cf. PL 178, 991 D), ubi specialiter videtur attribui omnipotentiam Patri » (b 36b, n 9b). — Cf. Joh. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott...*, 69s; et Ign. Brady, *Peter Manducator and the Oral Teachings of Peter Lombard*, in *Antonianum* 41 (1966) 466-469.

2. At, inquit illi, si potens est gignere, habet ergo potentiam gignendi; Filius autem non habet potentiam gignendi, si non potest gignere; habet ergo Pater aliquam potentiam, quam non habet Filius. — Non sequitur. Eandem enim habet potentiam penitus Filius quam et Pater, qua Pater potuit gignere, et Filius potuit gigni. Eadem enim 5 potentia est in Filio qua potuit gigni, quae est et in Patre qua potuit gignere.

3. Sed contra hoc opponitur: Aliud est posse gignere, aliud est posse gigni, quia aliud est gignere, aliud gigni. — Hic distinguendum est: si enim cum dicitur 'aliud est posse gignere et aliud posse gigni', aliam si- 10 gnifices potentiam qua Pater potens est gignere, et aliam qua Filius potens est gigni, falsus est intellectus. Si autem dicas Patrem posse habere aliam proprietatem sive notionem qua genitor est, et Filium aliam qua genitus est, verus est intellectus. Aliam enim proprietatem habet Pater, qua Pater 15 est; aliam Filius, qua Filius est.

4. **Quomodo sit intelligendum: Filius habet vel non habet potentiam generandi.** Ita etiam cum dicitur: Filius non habet potentiam generandi, quam Pater habet, dupliciter intelligi potest. Si enim dicatur 'non habet Filius potentiam generandi quam et Pater', id est qua potens sit ad generandum, id est ut genuerit vel generet sicut Pater, verum est. Si 20 vero intelligatur sic: non habet potentiam qua possit gigni vel genitus esse, qua eadem Pater potens est ut genuerit vel ut generet, falsum est. Sicut dicitur: Pater habet potentiam qua potest esse Pater, Filius vero non habet potentiam qua possit esse Pater; et e converso: Filius habet potentiam qua potest esse Filius, Pater vero non habet potentiam 25 qua possit esse Filius. Habet ergo aliquam Pater, quam non habet Filius, et e converso? Absit! quia eadem est potentia Patris quae potest esse Pater, et Filii qua potest esse Filius. Ita etiam eadem est voluntas qua Pater vult esse Pater, non Filius, et Filius vult esse Filius, non Pater; et eadem est voluntas Filii qua vult esse genitus et Patrem genuisse, et 30 Patris qua vult esse genitor et Filium genitum.

4 habet *trp. p.* penitus *omnes codd. praeter NOP.* 8 est² *om. MVX.* 9 aliud² est *add. OP.* 10 et *om. LMNV.* 26 ergo] potentiam *add. CT, add. mg. V.*

DISTINCTIO VIII

Cap. 1 (21).

1. **De proprietate et incommutabilitate et simplicitate Dei essentiae.** Nunc de veritate sive proprietate et incommutabilitate atque simplicitate 5 divinae naturae vel substantiae sive essentiae agendum est.

2. « Est itaque Deus, ut ait Augustinus in V libro *De Trinitate* ¹, sine dubitatione substantia vel, si melius hoc appellatur, essentia, quam Graeci usiam vocant. Sicut enim ab eo quod est sapere dicta est sapientia, et ab eo quod est scire dicta est scientia, ita ab eo quod est 10 esse dicta est essentia. Et quis magis est quam ille qui dixit famulo suo Moysi ²: *Ego sum qui sum, et Dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos?* »

3. Ipse vere ac proprie dicitur essentia, cuius essentia non novit praeteritum vel futurum. Unde Hieronymus ad Marcellam scribens 15 ait ³: « Deus solus, qui exordium non habet, vere essentiae nomen tenuit, quia in eius comparatione qui vere est, quia incommutabilis est, quasi non sunt quae mutabilia sunt. De quo enim dicitur 'fuit', non est, et de quo dicitur 'erit', nondum est; Deus autem tantum est, qui non novit 'fuisse' vel 'futurum esse'. Solus igitur Deus vere est, cuius essen- 20 tiae comparatum, nostrum esse non est ».

4. **Qualiter intelligenda sint verba Hieronymi quaerendum est.** Hic diligenter advertendum est quomodo intelligi debeant illa verba Hieronymi, scilicet 'Deus tantum est et non novit fuisse', tamquam non possit dici de Deo 'fuit' vel 'erit', sed tantum 'est'; cum de eo frequenter 25 scriptum reperiamus ⁴: *Fuit ab aeterno, fuit semper et erit in saecula*, et

3 Dei essentiae *trp. LNV.* 11 Moysi *trp. p.* dixit (10) *OP, om. NR.* 22 illa verba *trp. OP.* 24-25 freq. scriptum *trp. BCMN.*

¹ Cap. 2, n. 3 (PL 42, 912; CCL 50, 207s); cf. etiam *De civitate Dei*, XII, c. 2 (PL 41, 350; CSEL 40-I, 568s; CCL 48, 356s). ² Exod. 3, 14. ³ *Glossa ordin.* in Exod. 3, 14: « Hieronymus scribens ad Marcellam » etc. (apud Lyranum, I, 128a); ex Rabano in h. l. (PL 108, 21 C-D), qui haec hausit ab Isidoro, *Etymologiae*, VII, c. 1, nn. 10-13 (PL 82, 261 A-B). Iste vero collegit ab Hieron., *Epist.* 15 (*ad Damasum*), n. 4 (PL 22, 357; CSEL 54, 65), ab August., *De civit. Dei*, VIII, c. 11 (PL 41, 236; CSEL 40-I, 373; CCL 47, 228), et *De fide et symbolo*, c. 4, n. 6 (PL 40, 185; CSEL 41, 10s), necnon et a Gregorio, *Moralia*, XVIII, c. 50, n. 81 (PL 76, 87 B) etc. ⁴ Prov. 8, 23: *Ab aeterno ordinata sum*; Eccli. 1, 1: *et cum illo fuit semper*; Ps. 89, 2: *A saeculo et usque in saeculum tu es.*

huiusmodi. Unde videtur quia non est tantum dicendum de Deo 'fuit' vel 'est' vel 'erit'. Si enim diceretur tantum 'fuit', putaretur quod desierit esse; si diceretur tantum 'est', putaretur quod non semper fuerit, sed esse coeperit; si tantum diceretur 'erit', putaretur non esse modo. Dicatur ergo quia semper fuit, est et erit, ut intelligatur quia nec coepit, nec desiit, nec desinit, nec desinet esse.

5. De hoc Augustinus super Ioannem¹ ita ait: « Cum de sempiterna re proprie dicatur 'est', secundum nos bene dicitur 'fuit' et 'erit'. 'Fuit', quia nunquam desiit; 'erit', quia nunquam deerit; 'est', quia semper est; non praeteriit, quasi quod non maneat; non orietur, quasi quod non erat. Cum igitur nostra locutio per tempora varietur, de eo vere dicuntur verba cuiuslibet temporis, qui nullo tempore defuit vel deest vel deerit. Et ideo non mirum si de Spiritu veritatis Veritas loquens dixit per futurum²: *Quaecumque audiet loquetur. Audiet*, scilicet ab eo a quo procedit. Audire illius est scire; idem etiam esse: a quo ergo est illi essentia, ab illo audientia, id est scientia, quae non est aliud quam essentia. *Audiet* ergo dixit de eo quod audivit et audit, id est quod semper scivit, scit et sciet ». Ecce hic dicit Augustinus verba cuiuslibet temporis dici de Deo, sed proprie 'est'.

6. **Hic aperit qualiter sint intelligenda** *. Illud ergo quod Hieronymus dicit ita intelligendum est: 'Non novit fuisse vel futurum esse, sed tantum esse', id est cum dicitur de Deo quod fuit vel erit, non est intelligendum quod praeterierit vel futurus sit, sed quod existat simpliciter, sine aliquo temporali motu. Licet enim verba substantiva diversorum temporum de Deo dicantur, ut 'fuit', 'erit', 'est', 'erat', non tamen temporales motus tunc distinguunt, scilicet praeteritum vel futurum, vel praeteritum imperfectum, vel praeteritum perfectum, vel praeteritum plus quam perfectum, sed essentiam sive existentiam divinitatis simpliciter insinuant.

7. Deus ergo solus proprie dicitur essentia vel esse. Unde Hilarius in VII libro *De Trinitate*³ ait: « Esse non est accidens Deo, sed subsistens veritas, et manens causa, et naturalis generis proprietates ».

¹ quia] quod LVWX. || de Deo om. OP. 2-3 desierit] desineret BC, deficeret T. 11 igitur] ergo CLRTVW. 15 etiam] est COPV. 16 est illi trp. BCLR. 18 scivit] et add. MNR. 20 Rubrica om. MPRW. 27 praeteritum³ om. LOP. 30-31 Hilarius] Hylarius. Quia non cepit esse sed deus solus semper vere fuit rubrica add. mg. CLWX.

¹ Tract. 99, nn. 4-5 (PL 35, 1887s; CCL 36, 584s). ² Ioan. 16, 13. ³ Num. 11 (PL 10, 208 B-C).

Cap. 2 (22).

1. **De incommutabilitate hic.** Dei etiam solius essentia proprie incommutabilis dicitur, quia nec mutatur, nec mutari potest. Unde Augustinus in V libro *De Trinitate*¹: « Aliae, inquit, essentiae vel substantiae capiunt accidentia, quibus in eis fiat vel magna vel quantacumque mutatio; Deo autem aliquid huiusmodi accidere non potest; et ideo sola substantia vel essentia quae est Deus incommutabilis est, cui profecto maxime ac verissime competit esse. Quod enim mutatur, non servat ipsum esse; et quod mutari potest, etiam si non mutetur, potest quod fuerat non esse; ideoque illud solum quod non tantum non mutatur, verum etiam mutari omnino non potest, verissime dicitur esse », id est substantia Patris et Filii et Spiritus Sancti. Ideoque Apostolus de Deo loquens ait²: *Qui solus habet immortalitatem*.

2. **Quae sit vera immortalitas quae in solo Creatore est.** Ut enim ait Augustinus in I libro *De Trinitate*³, « cum anima quodam modo immortalis esse dicatur et sit, non diceret *solus habet immortalitatem*, nisi quia vera immortalitas incommutabilitas est, quam nulla potest habere creatura, quoniam solius Creatoris est ». Unde Iacobus ait⁴: *Apud quem non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio*; et David⁵: *Mutabis ea et mutabuntur, tu autem idem ipse es*. Ideo Augustinus, *Super Genesim*⁶, dicit quod Deus nec per loca nec per tempora movetur, creatura vero per tempora et loca. Per tempora moveri est per affectiones commutari. Deus autem nec loco nec affectione mutari potest, qui per Prophetam ait⁷: *Ego Deus, et non mutor*, qui est immutabilis solus; unde recte solus dicitur habere immortalitatem.

3. « In omni enim mutabili natura, ut ait Augustinus, *Contra Maximinum*⁸, nonnulla mors est ipsa mutatio, quia facit aliquid in ea

² hic] dei L, om. P, add. O², trp. ante De MN. 7 est Deus trp. BCMNW. 9 etiam] et LNX. 12 Ideoque] ideo LRX. 14 Rubrica om. LRW. || Ut enim] Unde OP. 16 diceret] diceretur vere P, apostolus add. BCRV, add. mg. O²W². 24 Ego] sum add. OP.

¹ Cap. 2, n. 3 (PL 42, 912; CCL 50, 208). 2 I Tim. 6, 16. 3 Cap. 1, n. 2 (PL 42, 821; CCL 50, 29). 4 Iac. 1, 17. 5 Ps. 101, 27-28. 6 De Genesi ad litt., VIII, c. 20, n. 39 (PL 34, 388; CSEL 28-I, 259). 7 Malach. 3, 6. 8 Lib. II, c. 12, n. 2 (PL 42, 768).

Cap. 2. Cf. Lomb., *Glossa* in I Tim. 6, 16 (PL 192, 361 A); Gualt. de Mauritania, *De Trinitate*, c. 1 (PL 209, 577 A); *Summa sent.*, I, 5 (PL 171, 1076 A-B; 176, 50 B). — Vide L. Ott, *Die Trinitätslehre der Summa sent.*, in *Div. Thom* (Fr.) 21 (1943) 176s.

non esse quod erat. Unde et ipsa anima humana, quae ideo dicitur immortalis, quia secundum modum suum nunquam desinit vivere, habet tamen quandam mortem suam. Quia si iuste vivebat et peccat, moritur iustitiae; si peccatrix erat et iustificatur, moritur peccato, ut alias eius mutationes taceam, de quibus modo longum est disputare. Et creatura-
5 rum natura caelestium mori potuit, quia peccare potuit. Nam et Angeli peccaverunt et daemones facti sunt, quorum est diabolus princeps; et qui non peccaverunt, peccare potuerunt. Et cuicumque creaturae rationabili praestatur ut peccare non possit, non est hoc naturae propriae, sed Dei gratiae. Et ideo *solus Deus*, ut ait Apostolus ¹, *habet immortalitatem*,
10 qui non cuiusquam gratia, sed natura sua nec potuit nec potest aliqua conversione mutari, nec potuit nec poterit aliqua mutatione peccare ».

4. « Proinde, ut ait Augustinus in libro I *De Trinitate* ², substantiam Dei sine ulla sui commutatione mutabilia facientem, et sine ullo suo temporali motu temporalia creantem intueri et nosse, licet sit
15 difficile, oportet ». Vere ergo ac proprie incommutabilis est sola divinitatis essentia, quae sine sui mutatione cunctas condidit naturas.

Cap. 3 (23).

Hic de simplicitate. — Quare creatura sit multiplex et non simplex *. Eademque sola proprie ac vere simplex est, ubi nec partium, nec acci-
20 dentium, seu quarumlibet formarum ulla est diversitas sive variatio vel multitudo ³. Ut autem scias quomodo simplex sit illa substantia, ut te docet Augustinus in VI libro *De Trinitate* ⁴, « animadvertite primo quare omnis creatura sit multiplex et nullo modo vere simplex », et
25 primo de corporali, postea de spirituali creatura.

Cap. 4 (24).

1. **Hic de corporali creatura ostendit quare sit multiplex *.** « Corporalis ⁵ utique creatura partibus constat, ita ut sit ibi alia pars maior,

¹ I Tim. 6, 16. ² Cap. 1, n. 3 (PL 42, 821; CCL 50, 30). ³ Ita P. Abael., *Theologia « Scholarium »*, II, 10: « Cum sit itaque tanta divinae substantiae unitas, simplicitas, puritas atque identitas, ut in ea videlicet nulla sit partium aut accidentium seu quarumlibet formarum diversitas, ... variatio, ... rerum multitudo » (PL 178, 1059 B). ⁴ Cap. 6, n. 8 (PL 42, 928; CCL 50, 236s). ⁵ August., *ibid.*

⁸ cuicumque] cuique OP. ⁸⁻⁹ rationabili] rationali LMNRX. ²²⁻²³ te docet trp. OPX. ²³ primo] primum LNRX.

alia minor, et maius sit totum quam pars quaelibet; et in unoquoque corpore aliud est magnitudo, aliud color, aliud figura. Potest enim et minuta magnitudine manere idem color et eadem figura, et colore mutato manere eadem figura et eadem magnitudo. Ac per hoc multiplex esse
5 convincitur natura corporis, simplex autem nullo modo ».

2. **Hic de spirituali creatura ostendit quomodo sit multiplex et non simplex.** « Creatura ¹ quoque spiritualis, ut est anima, in comparatione quidem corporis est simplex; sine comparatione vero corporis, multiplex est, et non simplex. Quae ideo simplex dicitur respectu corporis, quia
10 mole non diffunditur per spatium loci, sed in unoquoque corpore, et in toto tota est, et in qualibet parte eius tota est. Et ideo, cum fit aliquid in quavis exigua particula corporis quod sentiat anima, quamvis non fiat in toto corpore, illa tamen tota sentit, quia totam non latet. Sed tamen nec in ipsa anima vera simplicitas est. Cum enim aliud sit artificiosum
15 esse, aliud inertem, aliud acutum, aliud memorem, aliud cupiditas, aliud timor, aliud laetitia, aliud tristitia, possintque haec et alia huiusmodi innumerabilia in animae natura inveniri, et alia sine aliis, et alia magis, alia minus, manifestum est non simplicem, sed multiplicem esse naturam. Nihil enim simplex mutabile est; omnis autem creatura mutabilis est »;
20 nulla ergo creatura vere simplex est.

3. « Deus ² vero, etsi multipliciter dicatur, vere tamen et summe simplex est. Dicitur enim magnus, bonus, sapiens, beatus, verus, et quidquid aliud non indigne dici videtur; sed eadem magnitudo eius est quae sapientia: non enim mole magnus est, sed virtute; et eadem bonitas
25 quae sapientia et magnitudo et veritas; et non est ibi aliud ipsum beatum esse, et aliud magnum aut sapientem aut verum aut bonum esse, aut omnino esse ».

Cap. 5 (25).

Qualiter Deus, cum sit simplex, tamen multipliciter dicatur. Hic diligenter notandum est, cum dicat Augustinus solum Deum vere
30 simplicem esse, cur dicat eundem multipliciter dici. — Sed hoc non propter diversitatem accidentium vel partium dicit, sed propter diver-

² aliud] est add. OPR. ³ minuta] mutata BCW. ¹¹ fit] sit LOW. ¹⁶ pos-
sintque] possuntque NOPR. ²³ indigne dici trp. OP. ²⁹ sit simplex trp. BCLMTVW.

¹ August., *ibid.* (PL 42, 929; CCL 50, 237). ² August., *ibid.*, c. 7 (PL 42, 929; CCL 50, 237).

sitatem ac multitudinem nominum quae de Deo dicuntur; quae, licet multiplicia sint, unum tamen significant, scilicet divinam naturam. Haec enim non ita accipiuntur, cum de illa incommutabili aeternaque substantia incomparabiliter simpliciore quam est humanus animus, dicuntur, quemadmodum cum de creaturis dicuntur. — Unde Augustinus 5 in libro VI *De Trinitate* 1: « Deo hoc est esse quod est fortem esse, vel sapientem esse, et si quid de illa simplici multiplicitate vel multiplici simplicitate dixeris, quo substantia eius significetur. Humano autem animo non hoc est esse quod est fortem esse, aut prudentem aut iustum: potest enim esse animus, et nullam istarum habere virtutem ». 10

Cap. 6 (26).

Tanta est Dei simplicitas quod nulli praedicamentorum subicitur. Quod autem in natura deitatis nulla sit accidentium diversitas nullaque penitus mutabilitas, sed perfecta simplicitas, ostendit Augustinus 15 in V libro *De Trinitate* 2 dicens: « Intelligamus Deum, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ praesidentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia facientem nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest omnino invenire quid sit, pie tamen caveat, quantum potest, 20 aliquid de illo sentire quod non sit ». Ecce, si subtiliter intendas, ex his atque praedictis aperitur illa praedicamenta artis dialecticae Dei naturae minime convenire, quae nullis subiecta est accidentibus.

Cap. 7 (27).

Quod Deus non proprie, sed abusive dicitur substantia. Unde nec proprie 25 dicitur substantia, ut Augustinus ostendit in libro VII *De Trinitate* 3: « Sicut ab eo quod est esse appellatur essentia, ita ab eo quod

27 Sicut] Sicuti OP.

1 Cap. 4, n. 6 (PL 42, 927; CCL 50, 234).

2 Cap. 1, n. 2 (PL 42, 912; CCL 50, 207).

3 Cap. 4-5, nn. 9-10 (PL 42, 942; CCL 50, 260s).

Cap. 6. Fons videtur esse P. Abaelardus, *Theologia « Scholarium »*, II, 10 (PL 178, 1060 B et C); cf. etiam Hugo, *De sacram.*, II, 1, 4 (PL 176, 376 C-D), et *Summa sent.*, I, 4 (PL 171, 1073 D; 176, 47 D-48 A).Cap. 7. Fons: P. Abael., *Theologia « Scholarium »*, II, 10 (PL 178, 1061 A-C); sed et recurrit Magister ad ipsum textum Augustini, quatenus hic plus affert quam Abaelardus.

est subsistere substantiam dicimus, si tamen dignum est ut Deus dicatur subsistere. Hoc enim de his rebus recte intelligitur, in quibus subiectis sunt ea quae in aliquo subiecto esse dicuntur, sicut in corpore color aut forma. Corpus enim subsistit, et ideo substantia est. Res ergo mutabiles 5 neque simplices proprie dicuntur substantiae. Deus autem si subsistit, ut substantia proprie dici possit, inest in eo aliquid tamquam in subiecto, et non est simplex. Nefas est autem dicere ut subsistat Deus et subsit bonitati suae, atque illa bonitas non substantia sit vel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in illo sit tamquam in subiecto. Unde mani- 10 festum est Deum abusive substantiam vocari, ut nomine usitatioe intelligatur essentia; quod vere ac proprie dicitur, ita ut fortasse solum Deum dici oporteat essentiam. Est enim vere solus, quia incommutabilis est ».

Cap. 8 (28).

1. Quod non est in Deo aliquid quod non sit Deus. Huius autem essen- 15 tia simplicitas ac sinceritas tanta est, quod non est in ea aliquid quod non sit ipsa, sed idem est habens et quod habetur. Unde Hilarius in VII libro *De Trinitate* 1 ait: « Non ex compositis Deus qui vita est subsistit, neque qui virtus est ex infirmis continetur, nec qui lux est ex obscuris coaptatur, nec qui spiritus est ex disparibus formalis est. 20 Totum quod in eo est, unum est ». — Idem in VIII libro *De Trinitate* 2: « Non humano modo ex compositis Deus est, ut in eo aliud sit quod ab eo habetur et aliud sit ipse qui habeat, sed totum vita est, natura scilicet perfecta et infinita, et non ex disparibus constituta, sed vivens ipsa per totum ». — De hoc eodem Boethius in I libro *De Trini-* 25 *tate* 3 ait: « Quocirca hoc vere unum, in quo nullus numerus, nullum in

15 ac] aut OP. 19 formalis] formabilis BHil.

1 Num. 27 (PL 10, 223 A-B). 2 Num. 43 (PL 10, 269 A). 3 Opusc. I: *De sancta Trinitate*, c. 2 (PL 64, 1250 C, ubi textus corruptus esse videtur); v. textum medii aevi apud N. M. Häring, *The Commentaries on Boethius by Gilbert of Poitiers*, Toronto 1966, 372.Cap. 8. Fons principalis: P. Abaelardus, *Theologia « Scholarium »*, II, 10 (PL 178, 1057 C), unde derivatur initium capituli, auctoritas Boethii, et Augustini; illa Isidori autem invenitur in *Summa sent.*, I, 11 (potius sub forma PL 171, 1085 C, quam PL 176, 59 B). — Secundum *Glossam* pseudo-Petri ad initium huius capituli quaedam verba Origenis inserenda sunt: « Huius autem etc. Post editionem libri hic in marginibus librorum appositum est quod ait Origenes super Ieremiam: 'Omnia quae Dei sunt Christus est'. Hic enim probatur quod (om. n) quicquid in Deo est, Deus est. Sed idem est habens (lin. 16) improprie dictum est. Aliena enim et extrinseca improprie haberi dicuntur (habere dicimur b) » (b 37r; n marg. 9d;

eo aliud praeter id quod est; neque enim subiectum fieri potest». — Augustinus quoque in libro *De fide ad Petrum*¹ dicit: «In Dei substantia non est aliquid quod non sit substantia, quasi aliud ibi sit substantia, aliud quod accidat substantiae; sed quidquid ibi intelligi potest, substantia est. Verum haec dici possunt, facile et credi, videri autem nisi puro corde omnino non possunt». — Idem in libro XV *De Trinitate*²: «Sic habetur in natura uniuscuiusque trium, ut qui habet, hoc sit quod habet, sicut immutabilis simplexque substantia». Unde Isidorus ait³: «Deus simplex dicitur, sive non amittendo quod habet, seu quod aliud non est ipse et aliud quod in ipso est».

2. Et cum tantae simplicitatis atque sinceritatis sit natura divina, est tamen in ea personarum trinitas. Unde Augustinus in libro XI *De civitate Dei*⁴ ait: «Non propter hoc naturam summi boni simplicem dicimus, quia est Pater in ea solus, aut Filius in ea solus, aut Spiritus Sanctus solus, id est quia sola est ista nominum trinitas, sine subsistentia personarum, sicut Sabelliani putaverunt; sed ideo simplex dicitur, quia est hoc quod habet, excepto quod relative quaeque persona ad alteram dicitur nec est ipsa. Nam utique Pater habet Filium, ad quem relative dicitur, nec tamen est Filius; et Filius habet Patrem, nec tamen ipse est Pater. In quo vero ad semetipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet; sicut ad semetipsum dicitur vivus habendo vitam, et eadem vita in se est. Propter hoc itaque natura haec dicitur simplex, quod non sit aliud habens et aliud id quod habet, sicut in ceteris rebus est. Non enim habens liquorem liquor est, nec corpus color, nec anima est sapientia».

⁴ accidat] accidit BCLMW. 22 in se] ipse LNRV (Aug.), corr. in ipse T. 25 est sapientia trp. VWX.

¹ Immo *De fide et symbolo*, c. 9, n. 20 (PL 40, 193; CSEL 41, 26). ² Cap. 17, n. 28 (PL 42, 1080s; CCL 50A, 503). ³ *Sententiae*, I, c. 1, n. 6 (PL 83, 540 A); *Ety-mologiae*, VII, c. 1, n. 26 (PL 82, 262 C). ⁴ Cap. 10, nn. 1-2 (PL 41, 325s; CSEL 40-I, 526; CCL 48, 330).

p 48d). Quae verba Origenis (PG 13, 338 C) infra inveniuntur in libro IV, d. 46, c. 3; sed ex omnibus codicibus examinatis solum cod. Paris. Nat. lat. 3025 textum hic adiungit secunda manu in margine inferiori (f. 14d). Unde (et etiam quia glossator non dicit quod Magister hunc textum apposuit) suspicamus quod haec parva additio non sit genuina. — Duae etiam auctoritates Hilarii et secunda Augustini («Sic habetur...»), in num. 1, marginibus continentur plurium codicum *Glossae* in Rom. 11, 39 (x 59v; z 36a; Vatic. lat. 145; et 146; Vatic. Urbin. lat. 18).

3. Ecce, quanta est identitas, quanta est unitas, immutabilitas, simplicitas, puritas divinae substantiae, iuxta infirmitatis nostrae validitatem assignavimus.

DISTINCTIO IX

Cap. 1 (29).

De distinctione personarum. Nunc ad distinctionem personarum accedamus. «Teneamus igitur, ut docet Augustinus in libro *De fide ad Petrum*¹, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum unum esse naturaliter Deum, nec tamen ipsum Patrem esse qui Filius, nec Filium ipsum esse qui Pater est, nec Spiritum Sanctum ipsum esse qui Pater est aut Filius. Una est enim essentia Patris et Filii et Spiritus Sancti, in qua non est aliud Pater, aliud Filius, aliud Spiritus Sanctus, quamvis personaliter sit alius Pater, alius Filius, alius Spiritus Sanctus».

Cap. 2 (30).

1. **Hic de coaeternitate Filii cum Patre.** Genitus est enim a Patre Filius, et ideo alius; nec tamen ante fuit Pater quam Filius: coaeternae enim sibi sunt tres personae.

2. **Argumentatio Arianorum.** Sed contra hoc inquit haereticus, ut refert Ambrosius in I libro *De Trinitate*²: «Omne quod natum est, principium habet; et ideo quia filius est, principium habet et esse coepit; quod haereticorum ore sic dictum est». «Nam ipse Arius, ut meminit Augustinus in VI libro *De Trinitate*³, dixisse refertur: Si filius est, natus est; si natus est, erat quando non erat filius».

3. **Responsio Augustini catholica.** Qui hoc dicit, «non intelligit etiam natum esse Deo sempiternum esse, ut sit coaeternus Patri Filius; sicut

7 igitur] ergo CLX. 12 Pater aliud om. BCOX. add. interl. PR, add. mg. MT.

¹ Cap. 1, n. 5 (opus Fulgentii, PL 65, 674 B-C; CCL 91A, 714s). ² Id est *De fide*, I, c. 11, n. 73 (PL 16, 545 B-C; CSEL 78, 31). ³ Cap. 1, n. 1 (PL 42, 923; CCL 50, 228). ⁴ August., ibid. (PL 42, 923; CCL 50, 228).

Cap. 2. Cf. Gualt. de Mauritania, *De Trinit.*, c. 4 (PL 209, 579 C); *Summa sent.*, I, 8 (PL 171, 1080 D; 176, 54 C); Rolandus, *Sent.*, 33.

splendor qui gignitur ab igne atque diffunditur, coevus est illi, et esset coaeternus, si ignis esset aeternus ».

4. **Oppositio Augustini contra haeticum.** Item: « Si Dei Filius, inquit Augustinus¹, virtus et sapientia Dei est, nec unquam fuit Deus sine virtute et sapientia, coaeternus est Deo Patri Filius. Dicit autem 5 Apostolus² *Christum esse Dei virtutem et Dei sapientiam*; aut igitur non fuit quando non fuit Filius, aut aliquando Deus non habuit virtutem et sapientiam: quod dementis est dicere ». Constat enim quia semper habuit sapientiam: semper igitur habuit Filium.

5. **Responsio Ambrosii ad idem auctoritate fulta.** Eidem quoque arianae quaestioni Ambrosius³ in hunc modum respondet: « Ego, inquam, Filium natum esse confiteor; quod reliquum est impietatis, horresco ». « Scriptum⁴ est enim in veteri Testamento⁵, ut vel unum e pluribus dicam: *Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit*. Quis ergo hoc dicit, Pater an Filius? Si Filius: *Ante me*, inquit, *non fuit alius 15 Deus*; si Pater: *Post me*, inquit, *non erit*. Hic priorem, ille posteriorem non habet ».

6. **Ratione utitur Ambrosius contra haeticum*.** « Invicem⁶ enim in se, et Pater in Filio, et Filius in Pater cognoscitur⁷. Cum enim Patrem dixeris, eius etiam Filium designasti, quia nemo ipse sibi pater est; cum 20 Filium nominas, etiam Patrem fateris, quia nemo ipse sibi filius est. Itaque nec Filius sine Patre, nec Pater potest esse sine Filio: semper igitur Pater, semper et Filius ».

7. **Invectio Ambrosii in haeticum.** Item⁸: « Dic inquam mihi, haetice, fuitne quando omnipotens Deus Pater non erat et Deus erat? Nam 25 si Pater esse coepit, Deus ergo primo erat, et postea Pater factus est. Quomodo ergo immutabilis Deus est? Si enim ante Deus, postea Pater fuit, utique generationis accessione mutatus est. Sed avertat Deus hanc amentiam ». « Semper⁹ habuit sapientiam; semper igitur habuit Filium ».

1 coevus] coeternus BCO. 3 haeticum] hereticos CNR. 11 Ambrosius om. BCMOP. 15 fuit trp. p. Deus (16) OP. 18 Rubrica om. MPRVW. 21 etiam] et add. OP. || ipse sibi trp. OPX. 27 ergo] igitur LMNRTW. 29 Semper... Filium om. NRV, va-cat T, add. mg. W2X.

1 Ibid.; attamen, ut apparet ex contextu, haec est « ratiocinatio » aliorum catholicorum. 2 I Cor. 1, 24. 3 De fide, I, c. 11, n. 73 (PL 16, 545 C; CSEL 78, 31). 4 Ambrosius, ibid., c. 8, n. 55 (PL 16, 541 A; CSEL 78, 24). 5 Isai. 43, 10. 6 Ambrosius, ibid. (PL 16, 541 A-B; CSEL 78, 24). 7 Resp. Ioan. 14, 9-10. 8 Ambrosius, ibid., c. 9, nn. 58-60 (PL 16, 541 D-542 B; CSEL 78, 25s), pluribus omissis. 9 Ibid., c. 10, n. 62 (PL 16, 542 D; CSEL 78, 27), quoad sensum.

Cap. 3 (31).

1. **Ineffabile est quomodo Filius sit et non habeat Patrem priorem, sicut modus generationis intelligibilis et ineffabilis est.** « Sed quaeris a me, inquit Ambrosius¹, quomodo si Filius sit, non priorem habeat Patrem? 5 Quaero item abs te, quomodo Filium putes esse generatum? Mihi enim impossibile est generationis scire secretum. Mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed et angelorum. Supra Potestates, et supra Angelos, et supra Cherubin, et supra Seraphin, et supra omnem sensum est, quia scriptum est²: *Pax Christi supra omnem sensum est*. Et si pax Christi 10 supra omnem sensum est, quomodo non est supra omnem sensum tanta generatio? Tu ergo ori manum admove; scrutari non licet superna mysteria³. Licet scire quod natus sit, non licet discutere quomodo natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc quaerere metus est ». Ineffabilis enim est illa generatio; unde Isaias⁴: *Generationem eius quis enarrabit?*

15 2. **Quidam praesumunt discutere generationis seriem.** Quidam⁵ tamen, de ingenio suo praesumentes, dicunt illam generationem posse intelligi, et alia huiusmodi, inhaerentes illi auctoritati Hieronymi, *Super Ecclesiasten*⁶: « In sacris Scripturis quis saepissime non pro impossibili, sed pro difficili ponitur, ut ibi⁷: *Generationem eius quis enarrabit?* » Sed hoc 20 non dixit Hieronymus ideo, quod generatio Filii aeterna plene intelligi vel explicari possit a quoquam mortalium, sed quia de ea aliquid intelligi vel dici potest. Quidam⁸ tamen hoc accipiunt dictum de temporali Christi generatione.

3 intelligibilis corr. interl. in intelligibilis T. || a me inquit trp. BCM. 5 abs] ab OPR, a V. || quomodo] vel quando add. T (Ambr.), add. interl. R. || generatum] genitum X, om. OP. 9 supra] super LPX.

1 Ibid., c. 10, nn. 64-65 (PL 16 [1845], 543 B-C; CSEL 78, 28). 2 Phil. 4, 7. 3 Resp. Eccli. 3, 22: *Altiora te ne quaesieris*; 5, 14: *Sit manus tua super os tuum*. 4 Isai. 53, 8; ultima verba forte sunt August., *Contra Maximinum*, II, c. 14, n. 1 (PL 42, 770), quae infra citantur in Dist. 13, c. 3, n. 4. 5 Vide P. Abael., *Theol. christ.*, I, 5; et *Theologia « Scholarium »*, I, 13, et II, 3 (PL 178, 1135 C; 1001 A, 1054 D-1055 A); et etiam *Sententiae Hermanni*, c. 10 (PL 178, 1708 B). 6 Cap. 3, 21 (PL 23 [1845], 1042 B; CCL 72, 282). 7 Isai. 53, 8. 8 Auctor scil. *Summae sent.*, I, 7 (PL 171, 1080 B; 176, 54 A), et ipse Lombardus in sermone *In Nativitate Domini* (inter opp. Hildeberti Cenomanensis, PL 171, 383 B).

Cap. 3. Num. 1: Sub inspiratione *Summae sent.*, I, 7 (PL 171, 1080 A; 176, 54 A-B) recurrit Lombardus ad ipsum Ambrosium. — Num. 2: Partim ex *Summa sent.*, ibid.; sed interpretatio Hieronymi verba sunt Magistri. Cf. L. Ott, *Die Trinitätslehre der Summa sent.*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 163s.

Cap. 4 (32).

1. Utrum debeat dici 'semper gignitur' vel 'semper est genitus Filius'.

Hic quaeri potest, cum generatio Filii a Patre nec principium habeat nec finem, quia aeterna est, utrum debeat dici: Filius semper gignitur, vel semper genitus est, vel semper gignitur.

2. De hoc Gregorius super Iob ait 1: « Dominus Deus Iesus, in eo quod virtus et sapientia Dei est 2, de Patre ante tempora natus est, vel potius, quia nec coepit nasci nec desiit, dicamus verius 'semper natus'. Non autem possumus dicere 'semper nascitur', ne imperfectum esse videatur. At vero, ut aeternus designari valeat et perfectus, et semper dicamus et natus, quatenus et 'natus' ad perfectionem pertineat et 'semper' ad aeternitatem; quamvis per hoc ipsum quod 'perfectum' dicimus, multum ab illius veritatis expressione deviamus, quia quod factum non est, nec potest dici proprie perfectum ». Sed balbutiendo, ut possumus, excelsa Dei resonamus 3; et « Dominus, nostrae infirmitatis verbis condescendens: *Estote*, inquit 4, *perfecti, sicut et Pater vester caelestis perfectus est* ».

3. Super illum locum etiam Psalmi 5: *Ego hodie genui te*, de hac generatione Filii ita loquitur Augustinus 6: « Quamquam per hoc quod dicit *hodie* possit etiam intelligi dies ille quo Christus secundum hominem natus est, tamen quia *hodie* praesentiam significat, atque in aeternitate nec praeteritum quidquam est, quasi esse desierit, nec futurum, quasi nondum sit, sed praesens tantum, quia quidquid aeternum est, semper est: divinius accipitur de sempiterna generatione sapientiae Dei ». Ecce his verbis ostendit Augustinus quod generatio Filii semper est, nec praeteriit, nec futura est, quia aeterna est. Ideo enim dixit *genui*, ne novum putaretur, scilicet ne videretur incepisse; *hodie* dixit, ne praeterita generatio videretur. — Ex his ergo verbis Prophetarum, ut ait Iona

2 est genitus *trp.* LMNRX. 6 Deus *om.* LVW. 9 imperfectum] imperfectus PT.
17 locum etiam *trp.* OPR.

1 *Moralia*, XXIX, c. 1 (PL 76, 477 B), in Iob 38, 12. 2 Resp. I Cor. 1, 24.

3 Resp. Gregorius, *Moralia*, V, c. 36, n. 66: « Eum aliquatenus balbutiendo resonamus » (PL 75, 715 C); sequentia ex loc. cit. in nota 1. 4 Matth. 5, 48. 5 Ps. 2, 7.

6 *Enarr. in Ps.* 2, 7, n. 6 (PL 36, 71; CCL 38, 5).

Cap. 4. Num. 1-2: Fere verbotenus ex *Summa sent.*, I, 7 (PL 171, 1080 B-C; 176, 54 A-B); cf. L. Ott, art. cit., 164s. — Num. 3: Inspirante *Summa sent.*, quae hunc locum Psalmi refert (loc. cit.), expositionem Augustini et Chrysostomi quaerit Magister in sua *Glossa in Hebr.* 1, 4 (PL 192, 408 C). — Num. 4: fons nos latet.

nes Chrysostomus 1, « nihil aliud manifestatur, nisi quia ex ipsa essentia Patris semper genitus est Filius ».

4. Origenes videtur dicere contra: ait enim quod semper generatur Filius a Patre. Origenes vero super Ieremiam 2 dicit quod Filius semper generatur a Patre, his verbis: « Salvator noster est sapientia Dei; sapientia vero est splendor aeternae lucis; Salvator ergo noster splendor est claritatis. Splendor autem non semel nascitur et desinit, sed quoties ortum fuerit lumen ex quo splendor oritur, toties oritur etiam splendor claritatis; sic ergo Salvator semper nascitur. Unde ait in libro Sapientiae 3: *Ante omnes colles generat me*; non, ut quidam male legunt, *generavit me* ». His verbis aperte ostendit Origenes sane dici posse et debere: 'Filius semper nascitur'; quod videtur contrarium illi verbo Gregorii praemisso 4, scilicet « Non possumus dicere: semper nascitur ».

5. Augustinus in libro 84 *Quaestionum* 5, de semper nato disserens ait: « Melior est 'semper natus' quam 'qui semper nascitur', quia qui semper nascitur, nondum est natus et nunquam natus est aut natus erit si semper nascitur. Aliud est enim nasci, aliud natum esse, ac per hoc nunquam Filius est, si nunquam natus est. Filius autem est quia natus, et semper Filius: semper igitur natus est ».

6. Exponit praemissa verba Gregorii, ne putetur inter doctores esse contrarietas. Sed ne tanti auctores sibi contradicere in re tanta videantur, illa verba Gregorii benigne interpretemur. « Dominus, inquit 6, Iesus

4 vero *om.* OP. 10 me¹] dominus *add.* LNR. || me² *om.* BCLMNRVX. 14-18 Notula *om.* MP. 19 inter] in BCOP. 21 interpretemur] interpretemus OPR, quod *corr.* R.

1 In *Epist. ad Hebr.*, hom. 2, n. 4 (PG 63, 25; ed. Paris. 1570, apud G. Merlin, IV, 1490 B). 2 Hom. 9, n. 4 (PG 13, 355 C, 358 A); in translatione Hieron., hom. 6 (PL 25 [1845], 637 A-B); verbotenus sed alio ordine in *Glossa ordin.* in Ier. 11, 10 (apud Lyranum, IV, 128a). 3 Prov. 8, 25. 4 Supra, in num. 2 (p. 106, lin. 9). 5 Id est *De div. quaest.* 83, q. 37 (PL 40, 27). 6 Supra, in num. 2 (p. 106, lin. 6-8).

Num. 5: Iuxta *Glossam* iam pluries laudatam pseudo-Petri Pictaviensis, « hic est apposta quaedam glossa volatilis in margine (scilicet *add.* b): Augustini in libro 84 (83 b) *Quaestionum*: 'Melior est...' » (b 37v; n. 11a; p. 50a). Secundum versionem antiquiorem huius *Glossae* (in codd. Neapoli et Paris.), haec notula ponenda est ad finem num. 3; secundum redactionem longiorem cod. Bamberg., ad 'Non possumus' (in fine numeri 4). — Eo quod secundum codices antiquiores Libri *Sent.* opus Augustini Magister semper citat ut *Liber 84 Quaestionum*, hic adiungi lubet annotatio eiusdem *Glossae* ad dist. 37, cap. 9, num. 2: « Ideo diversificatur [scil. in diversis codicibus] in hoc nomine et numero et littera, quia in illo libro quandoque plures quaestiones rediguntur (reducuntur b) in unam. Inde est quod liber ille quandoque dicitur 84, quandoque 83 *Quaestionum* » (b 54v; n. 21b). — Utrum hanc auctoritatem sumpserit Lombardus ex Abaelardo nescimus; cf. *Theologia christiana*, III (PL 178, 1297 A-B) ac *Sic et non*, c. 16 (PL 178, 1375 A).

ante tempora de Patre natus est, vel potius, quia nec coepit nasci nec desiit, dicamus verius: semper natus ». — **Quaestio de ipsis verbis Gregorii***. Sed quomodo verius dicitur hoc, scilicet quod Filius semper natus est, quam illud, scilicet quod de Patre ante tempora natus est? Illud enim sincera et catholica fides tenet ac praedicat ut istud. — **Hic solvit*** 5 Quare ergo ait: 'Dicamus verius', cum utrumque pariter sit verum? nisi quia volebat intelligi hoc ad maiorem evidentiam et expressionem veritatis dici quam illud. His etenim verbis omnis calumniandi versutis haereticis obstruitur aditus, quibus Christi secundum deitatem generatio sine initio et sine fine esse ac perfecta monstratur. Non autem adeo semper mani- 10 festatur veritas cum dicitur: 'Filius ante tempora genitus est de Patre' vel 'Filius semper nascitur de Patre'. Et ideo dicit Gregorius quod « non possumus dicere: semper nascitur », non, inquam, ita convenienter, non ita congrue ad explanationem veritatis; potest tamen dici, si sane intelligatur. Semper enim nascitur Filius de Patre, ut ait Origene s: 15 non quod quotidie iteretur illa generatio, sed quia semper est; 'semper ergo nascitur', id est nativitas eius sempiterna est.

7. **Quod Filius semper generatur confirmat ex dictis Hilarii.** Hilarius quoque dicit Filium nasci ex Patre, in libro VII *De Trinitate* 1, his 20 verbis: « Vivens Deus, et naturae aeternae viventis potestas est; et quod cum sacramento scientiae suae ex eo nascitur, non potuit aliud esse quam vivens. Nam cum ait 2: *Sicut misit me vivens Pater, et ego vivo per Patrem*, docuit vitam in se per viventem Patrem inesse ». Ecce hic habes quia Filius nascitur ex Patre. — Item in eodem 3: « Cum dicit Christus 4: *Sicut Pater habet vitam in se, sic et Filio dedit vitam habere in semetipso*, omnia 25 viva sua ex vivente testatus est. Quod autem ex vivo vivum natum est, habet nativitatis perfectum sine novitate naturae. Non enim novum est quod ex vivo generatur in vivum, quia nec ex nihilo est; et vita quae nativitatem sumit ex vita, necesse est per naturae unitatem et perfectae nativitatis sacramentum, ut et in vivente vivat et in se habeat vitam 30 viventem ». Ecce et hic habes quia generatur ex vivo vivens Filius. — (**Attende: totum quod in Deo est, vivit***.) Item in eodem 5: « In Deo totum quod est, vivit: Deus enim vita est, et ex vita non potest quidquam esse nisi vivum; neque ex derivatione, sed ex virtute nativitas est. Ac sic,

2 Rubrica om. BRW. 4 est om. OP. 7 quia] quod NO, forte add. BCRV.
10 semper] aperte LNRTVWX. 19 ex] de OP. 22 misit me trp. LOP. || per] propter
BCLMX. 23 quia] quod NOP. 28 in om. OP. 30 et¹ om. MTX. 34 sic] si OP.

¹ Num. 27 (PL 10, 223 B). ² Ioan. 6, 58. ³ Ibid. (PL 10, 223 C).
⁴ Ioan. 5, 26. ⁵ Ibid., n. 28 (PL 10, 224 B).

dum totum quod est vivit, et dum totum quod ex eo nascitur virtus est, habet nativitatem Filius, non demutationem ». Et hic dicit quia nascitur. — Item in IX libro 1: « Donat Pater Filio tantum esse quantum est ipse, cui innascibilitatis esse imaginem sacramento nativitatis impertit, 5 quem ex se in forma sua generat ». Hic dicit quia generat Pater Filium.

8. **Breviter docet quid de hoc concedendum sit.** Dicamus ergo Filium natum de Patre ante tempora, et semper nasci de Patre, sed congruentius semper natum; et eundem fateamur ab aeterno esse et Patri coaeternum, id est auctori. Pater enim generatione auctor Filii est, ut in se- 10 quenti ostendetur 2. Ut ergo Pater est aeternus, ita et Filius aeternus; sed Pater sine auctore, Filius vero non, quia Pater innascibilis, Filius natus. — Et ut ait Hilarius in XII libro *De Trinitate* 3, « aliud est sine auctore semper esse aeternum, aliud Patri, id est auctori, esse coaeternum. Ubi autem Pater auctor est, ibi et nativitas est; [at vero ubi 15 auctor aeternus est, ibi et nativitatis aeternitas est,] quia sicut nativitas ab auctore est, ita et ab aeterno auctore aeterna nativitas est. Omne autem quod semper est, etiam aeternum est; sed tamen non omne quod aeternum est, etiam innatum est. Quia quod ab aeterno nascitur, habet aeternum esse quod natum est; quod autem non natum est, id cum aeternitate 20 non natum est. Quod vero ex aeterno natum est, id si non aeternum natum est, iam non erit et Pater auctor aeternus. Si quid igitur ei qui ab aeterno Patre natus est ex aeternitate defuerit, id ipsum auctori non est ambiguum defuisse, quia si gignenti est infinitum gignere, et nascenti etiam infinitum est nasci. Medium enim quid inter nativitatem 25 Dei Filii et generationem Dei Patris, nec sensus admittit; quia et in generatione nativitas est, et in nativitate generatio est, quia sine utroque neutrum est; utrumque ergo sine intervallo sui est ».

Cap. 5 (33).

1. **Argumentatio haeretici.** « Sed inquiet haereticus 4: Omne quod 30 natum est, non fuit semper, quia in id natum est ut esset ».

2. **Responsio Hilarii***. « Nemo ambigit quin quae in rebus humanis nata sunt, aliquando non fuerint. Sed aliud est ex eo nasci quod non

2 demutationem] de mutatione BCL. 14-15 at... est² suppl. ex Hil. 18 etiam]
et OP. 25 et² om. MOPVX. 31 Rubrica om. RVW. 32 non²] semper add. NVWX,
add. interl. L², add. mg. O²T².

¹ Num. 54 (PL 10, 325 B). ² In Dist. 13, c. 4. ³ Num. 21 (PL 10, 446 A-B).
⁴ Obiectio et responsio ex Hilario, *De Trinit.*, XII, nn. 22-23 (PL 10, 446 C-447 B).

fuit, aliud ex eo natum esse quod semper est. Ibi nec semper fuit qui pater est, nec semper pater est; et qui non semper pater est, non semper genuit. Ubi autem semper pater est, semper filius est. Quod si semper Deo Patri proprium est quod semper est Pater, necesse est semper Filio proprium esse quod semper est Filius. Quomodo ergo cadet in intelligentiam nostram ut non fuerit semper, cui proprium est semper esse quod natum est? — «Natum¹ igitur unigenitum Deum confitemur, sed natum ante tempora; nec ante esse quam natum, nec ante natum quam esse; quia nasci quod erat, iam non nasci est, sed se ipsum demutare nascendo. Hoc autem humanum sensum et intelligentiam mundi excedit; non hoc capit ratio humanae intelligentiae, sed prudentiae fidelis professio est».

DISTINCTIO X

Cap. 1 (34).

1. **Hic de Spiritu Sancto agitur, et prius quod sit amor Patris et Filii dicitur.** «Nunc», post Filii aeternitatem, «de Spiritu Sancto, quantum Deo donante videre conceditur, disseramus».

2. Spiritus Sanctus amor est sive caritas sive dilectio Patris et Filii. Unde Augustinus in XV libro *De Trinitate*² ait: «Spiritus Sanctus nec Patris est solius, nec Filii est solius, sed amborum; et ideo communem, qua invicem se diligunt Pater et Filius, nobis insinuat caritatem».

3. **Quod Spiritus Sanctus dilectio proprie dicatur et tamen Trinitas sit dilectio*.** Ioannes autem in Epistola canonica ait³: *Deus caritas est.* «Non⁴ dixit: *Spiritus Sanctus caritas est*, quod si dixisset, absolutior esset sermo et non parva pars quaestionis decisa; sed quia dixit: *Deus caritas est*, incertum est, et ideo quaerendum, utrum Deus Pater sit caritas, an Filius, an Spiritus Sanctus, an Deus ipsa Trinitas, quia et ipsa non tres dii, sed Deus est unus».

4. **Sicut Verbum Dei proprie dicitur sapientia et tamen tota Trinitas dicitur sapientia, ita et Spiritus Sanctus proprie dicitur caritas et tamen**

³ Ubi] quid sit proprium patri et filio rubrica add. BCNTVX. 15 quod] quid CMOPV.
18 dilectio corr. ex delectatio OPT, ex delectio M. 26 quaerendum] est add. MOPR.
28 Deus est unus] unus Deus BCL, unus est Deus RT, unus Deus est V. 29-1 (pag. 111)
Rubrica om. MRW.

¹ Hilarius, *ibid.*, nn. 26 et 30 (PL 10, 449 B, 451 C).
(PL 42, 1080; CCL 50A, 501), ubi et verba praemissa sub num. 1.

⁴ August., *ibid.*, nn. 27-28 (PL 42, 1080; CCL 50A, 502).

² Cap. 17, n. 27

³ I Ioan. 4, 16.

Pater et Filius et Spiritus Sanctus dicitur caritas*. Ad quod Augustinus in eodem libro¹ ita dicit: «Nescio cur, sicut sapientia et Pater dicitur et Filius et Spiritus Sanctus, et simul omnes non tres sed una sapientia, non ita et caritas dicatur Pater et Filius et Spiritus Sanctus, et simul omnes una caritas». «Non ideo tamen quisquam nos inconvenienter aestimet caritatem appellare Spiritum Sanctum, quia et Deus Pater et Deus Filius potest caritas nuncupari», sicut «proprie Verbum Dei etiam Dei sapientia dicitur, cum et Pater et Spiritus Sanctus sit sapientia. Si ergo proprie aliquis horum trium caritas nuncupari debet, quis aptius quam Spiritus Sanctus? ut scilicet in illa simplici summaque natura non sit aliud substantia et aliud caritas, sed substantia ipsa sit caritas, et caritas ipsa sit substantia, sive in Patre, sive in Filio, sive in Spiritu Sancto, et tamen Spiritus Sanctus proprie caritas nuncupetur». — Ecce his verbis aperte ostendit Augustinus quod in Trinitate caritas aliquando refertur ad substantiam, quae communis est trium personarum et tota in singulis, aliquando specialiter ad personam Spiritus Sancti; sicut sapientia Dei aliquando pro substantia divina, aliquando pro Filio proprie accipitur. Et hoc in multis fieri reperitur.

Cap. 2 (35).

1. **Exemplis firmat eadem nomina et proprie et universaliter accipi.** «Pluribus² enim exemplis doceri potest multa rerum vocabula et universaliter poni, et proprie quibusdam rebus adhiberi; sicut 'Legis' nomine aliquando simul omnia veteris Instrumenti significantur eloquia, aliquando autem proprie vocatur Lex, quae data est per Moysen». Multa alia suppetunt exempla, sed «in re aperta vitanda est longitudo sermonis». «Sicut³ ergo unicum Dei Verbum proprie vocamus nomine sapientiae, cum sit universaliter et Spiritus Sanctus et Pater ipsa sapientia, ita Spiritus Sanctus proprie nuncupatur vocabulo caritatis, cum sit et Pater et Filius universaliter caritas».

2. **Auctoritatem ponit quod Filius proprie dicatur sapientia*.** «Sed⁴ Dei Verbum, id est unigenitus Dei Filius, aperte dictus est Dei sapientia ore Apostoli dicentis⁵: *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam*».

20 firmat] confirmat LOPW. 28 et¹ om. BCM. 30 Rubrica om. NRW.

¹ *Ibid.*, nn. 28, 30 et 29 (PL 42, 1081s; CCL 50A, 503ss).
n. 30 (PL 42, 1081; CCL 50A, 504s).

⁴ August., *ibid.* ⁵ I Cor. 1, 24.

² August., *ibid.*,
³ *Ibid.*, n. 31 (PL 42, 1082; CCL 50A, 505).

3. **De Spiritu Sancto testimonium quaerit et invenit ubi dicatur esse caritas** *. « Spiritus ¹ autem Sanctus ubi sit dictus caritas invenimus, si diligenter Ioannis Apostoli eloquium scrutemur, qui cum dixisset ²: *Diligamus invicem, quia dilectio ex Deo est*, adiunxit: *Et omnis qui diligit ex Deo natus est, quia Deus dilectio est*. Hic manifestavit se dixisse eam dilectionem esse Deum, quam dixit *ex Deo*; Deus ergo ex Deo est dilectio. Sed quia et Filius ex Deo Patre natus est, et Spiritus Sanctus ex Deo Patre procedit, quem potius eorum hic debeamus accipere dictum esse dilectionem, merito quaeritur. Pater enim solus ita Deus est ut non sit ex Deo, et ideo dilectio quae ita Deus est ut ex Deo sit, non ipse Pater est, sed aut Filius aut Spiritus Sanctus. Sed in consequentibus, cum Dei dilectionem commemorasset Ioannes ³ qua *dilexit nos*, et hinc hortatus esset ut nos *invicem diligamus* atque ita in nobis *Deus maneat*, quia utique dilectionem Deum dixerat, statim volens de hac re apertius aliquid eloqui, inquit ⁴: *In hoc cognoscimus quia in ipso manemus et ipse in nobis, quia de spiritu suo dedit nobis*. Sanctus itaque Spiritus, de quo dedit nobis, facit nos in Deo manere et ipsum in nobis; hoc autem facit dilectio; ipse est igitur Deus dilectio. Deus igitur Spiritus Sanctus, qui procedit ex Deo, significatur ubi legitur: *Deus dilectio est et Dilectio ex Deo est* ». — Ecce his verbis aperte dicit Augustinus Spiritum Sanctum esse caritatem Patris et Filii; et in tantum quoque sermonem produxit, ut videatur dixisse Spiritum Sanctum non solum esse dilectionem Patris et Filii, qua se invicem et nos diligunt, sed etiam dilectionem qua diligimus Deum. Sed utrum ipse sit caritas qua nos diligimus Deum, in sequenti explicabitur ⁵.

4. **Redit ostendere quod proposuerat, scilicet quod Spiritus Sanctus sit amor quo Pater a Filio et Filius a Patre diligitur**. Nunc vero quod incepimus ostendere curemus, scilicet Spiritum Sanctum dilectionem esse sive amorem Patris et Filii, quo scilicet Pater diligit Filium et Filius Patrem. — De hoc Hieronymus super XIV Psalmum ⁶ ait: « Spiritus Sanctus nec Pater est nec Filius, sed dilectio quam habet Pater in Filium et Filius in Patrem ».

1-2 Rubrica om. LMNRW. 13 ut] et add. BCNVW. 16 suo] sancto OP. || Sanctus... Spiritus trp. BCLRV.

¹ August., ibid. ² I Ioan. 4, 7-8. ³ I Ioan. 4, 10-11. ⁴ I Ioan. 4, 13. ⁵ In Dist. 17. ⁶ Rectius super Ps. 17, in *Breviar. in Ps. 17, 7* (inter opp. Hieron., PL 26 [1845], 863 C); quam auctoritatem Lombardus probabiliter sumpsit ex P. Abael., *Theol. christ.*, IV (PL 178, 1311 B).

5. **Quid sit Spiritus Sanctus hic aperitur**. Augustinus quoque in VI libro *De Trinitate* ¹ ait: « In omnibus aequalis est Patri Filio, et est unius eiusdemque substantiae. Quapropter etiam Spiritus Sanctus in eadem unitate et aequalitate consistit. Sive enim sit unitas amborum, sive sanctitas, sive caritas, manifestum est quod non aliquis duorum est quo uterque coniungitur, quo genitus a gignente diligitur genitoremque suum diligit, sintque non participatione, sed essentia sua, neque dono superioris alicuius, sed suo proprio *servantes unitatem spiritus in vinculo pacis* ² ». Ecce hic habes Spiritum Sanctum esse quo Filius diligitur a Patre et Pater a Filio, et quo illi duo servant unitatem pacis. — « Spiritus ergo Sanctus, ut ait Augustinus in eodem ³, commune est aliquid Patris et Filii, quidquid illud est; at ipsa communio consubstantialis et coaeterna est. Quae si amicitia convenienter dici potest, dicatur; sed aptius dicitur caritas, et haec quoque substantia, quia Deus substantia est et *Deus caritas est* ⁴. Tria ergo sunt et non amplius: unus diligens eum qui de illo est, et unus diligens eum de quo est, et ipsa dilectio. Quae si nihil est, quomodo Deus dilectio est? Si non est substantia, quomodo Deus substantia est? »

Cap. 3 (36).

20 **Quod sicut Spiritus Sanctus communis est Patri et Filio, ita commune nomen habet proprium**. Hic notandum est quod sicut Spiritus Sanctus in Trinitate specialiter dicitur caritas, quae est Patris et Filii unio, ita et nomen tenet proprie quod Patri et Filio communiter quodam modo congruit. Unde Augustinus in XV libro *De Trinitate* ⁵ ait: « Si caritas, inquit, qua Pater diligit Filium et Patrem diligit Filius, ineffabiliter communionem demonstrat amborum, quid convenientius quam ut ille proprie dicatur caritas, qui spiritus est communis ambobus? Hoc enim sanius creditur et intelligitur, ut non solum Spiritus Sanctus caritas sit in illa Trinitate, sed non frustra proprie caritas nuncupetur, propter illa quae dicta sunt. Sicut non solus in illa Trinitate vel spiritus est vel sanctus, quia et Pater spiritus et Filius spiritus, et Pater sanctus et Filius sanctus;

⁴ unitate] substantie add. NW, add. interl. RT, essencie vel subst. add. V. || aequalitate] substantie add. L. ²⁴ ait om. LMRX, trp. p. Augustinus BCTV.

¹ Cap. 4-5, nn. 6-7 (PL 42, 927s; CCL 50, 235). ² Resp. Eph. 4, 3. ³ Ibid., c. 5, n. 7 (PL 42, 928; CCL 50, 235s). ⁴ I Ioan. 4, 16. ⁵ Cap. 19, n. 37 (PL 42, 1086s; CCL 50A, 513s); in parte, aliquibus omissis et aliis transpositis, apud Lomb., *Glossa* in Col. 1, 13 (PL 192, 262 C).

et tamen ipse non frustra dicitur Spiritus Sanctus. Qui enim est communis ambobus, id vocatur ipse proprie quod ambo communiter. Alioquin, si in illa Trinitate solus Spiritus Sanctus est caritas, profecto et Filius non solius Patris, sed etiam Spiritus Sancti Filius invenitur. Ait enim Apostolus ¹ de Deo Patre: *Transtulit nos in regnum Filii caritatis suae*. Si ⁵ ergo non est in illa Trinitate caritas Dei nisi Spiritus Sanctus, Filius est etiam Spiritus Sancti. Sed quia hoc absurdissimum est, restat ut non solum ibi sit caritas Spiritus Sanctus, sed propter illa de quibus satis disserui, proprie sic vocatur ».

DISTINCTIO XI

10

Cap. 1 (37).

1. **Quod Spiritus Sanctus procedit a Patre et Filio.** Hic dicendum est Spiritum Sanctum esse a Patre et Filio et procedere a Patre et Filio; quod multi haeretici negaverunt.

2. Quod autem de utroque procedat, « multis ² divinorum eloquiorum testimoniis comprobatur ». Dicit enim Apostolus ³: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra*. Ecce hic dicitur Spiritus Filii. Et ibi ⁴: *Qui autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius*. Ipse etiam Filius de Spiritu Sancto dicit in Evangelio ⁵: *Quem ego mitto vobis a Patre*. — « Patris ⁶ autem Spiritus dictus est ubi legitur ⁷: *Si Spiritus eius qui suscitavit Christum a mortuis habitat in vobis* ». Et ipse Christus dicit ⁸: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis*. ²⁰

⁸ solum] solus NRTV (Aug.). ¹⁷ sui om. OP. ¹⁹ mitto] mittam LVX (Vulg.).
²² in vobis om. BCWX.

¹ Col. 1, 13. ² August., *De Trinit.*, XV, c. 26 (PL 42, 1092; CCL 50A, 525).
³ Gal. 4, 6. ⁴ Rom. 8, 9. ⁵ Ioan. 15, 26. ⁶ August., *Contra Maximinum*, II, c. 14, n. 1 (PL 42, 771), ut indicatur in *Glossa Lombardi* in Rom. 8, 11 (PL 191, 1437 D), unde sumpsit Magister sed rubricam suam neglexit. ⁷ Rom. 8, 11. ⁸ Matth. 10, 20.

Dist. XI: De quaestione ubi incipiat haec Distinctio, cf. Ign. Brady, *The Distinctions of Lombard's Book of Sentences and Alexander of Hales*, in *Franc. Studies* 25 (1965) 108. — Cap. 1, num. 2: Conflatur ex textibus Augustini, sed (ut videtur) mediante quodam fonte ignoto; cf. ex. gr. Lomb., *Glossa* in Rom. 8, 11 (PL 191, 1436 B-1438 A). De hoc capitulo vide etiam Gualt. de Mauritania, *De Trinit.*, c. 3 (PL 209, 578 B-D); *Summa sent.*, I, 6 (PL 171, 1078 C; 176, 52 C); Abael., *Theologia christiana*, IV, et praesertim *Theol. « Scholarium »*, II, 14-15 (PL 178, 1300ss, 1075 A-1077 B); et Rolandus, *Sent.* (ed. cit., 33-38).

Et alio loco ¹: *Quem mittet Pater in nomine meo*. Et alibi ipse Filius de Spiritu Sancto ait ²: *De Patre procedit*. His et aliis pluribus auctoritatibus ostenditur quod Spiritus Sanctus a Patre et Filio procedit.

3. **Quod Graeci non concedunt Spiritum Sanctum procedere a Filio.**

⁵ Graeci tamen dicunt Spiritum Sanctum tantum procedere a Patre, et non a Filio. — **Quare dicant prima causa** *. Quod ideo dicunt, quia Veritas in Evangelio fidem integre continente, de processione Spiritus loquens, solum Patrem commemorat dicens ³: *Spiritus qui a Patre procedit*. — **Secunda** *. Et ideo etiam, quia in principalibus Conciliis quae apud eos ¹⁰ celebrata sunt ⁴, ita Symbola eorum subiunctis anathematibus sancita sunt, ut nulli de Trinitatis fide aliud docere vel aliter praedicare quam ibi continetur liceat. In quibus quidem Symbolis cum Spiritus commemoretur procedere a Patre, et non a Filio, quicumque, inquit, a Filio eum procedere addunt, anathema incurrunt; unde et nos arguunt anathematis ¹⁵ reos. — **Tertia** *. Addunt etiam, ad assertionem suae opinionis et in testimonium nostrae damnationis, de Symbolo fidei, quod secundum traditionem praedictorum Conciliorum Leo III, Romae, transcriptum in tabula argentea, post altare beati Pauli, posita, posteris reliquit, pro amore, ut ipse ait, et cautela fidei orthodoxae ⁵. In quo quidem Symbolo, in ²⁰ processione Spiritus solus commemoratur Pater, his verbis ⁶: « Et in Spiritum Sanctum, dominum et vivificantem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio coadorandum et conglorificandum » etc. Illud est Symbolum quod in Missa cantatur, editum in Nicaeno Concilio, in fine cuius subiunctum est: « Qui aliud docuerit vel aliter praedicaverit, anathema ²⁵ sit ». Ideoque Graeci nos anathematizatos dicunt, quia dicimus Spiritum Sanctum procedere a Filio, quod ibi non continetur. Quod enim secun-

⁶ Quare dicant *trp. p. causa OP.* || quia] quod NOP. ⁸⁻⁹ Secunda] Spiritus secunda causa OP, om. MRW. ⁹ ideo etiam *trp. BCMRTVWX.* ¹⁵ Tertia om. MPRVW. || Addunt] enim *add. BMOPT, quod exp. T.* ²² conglorificandum] glorificandum LMPRX, quod *corr. R.*

¹ Ioan. 14, 26. ² Ioan. 15, 26. ³ Ioan. 15, 26. ⁴ Nempe Nicaenum (a. 325), Constantinopolitanum I (a. 381), Ephesinum (a. 431), Chalcedonense (a. 451), et Constantinopolitanum II (a. 553). ⁵ *Liber Pontificalis*, II, Paris 1892, 26; cf. DThC, V, 2316s; et *New Catholic Encyclopedia*, V, New York 1967, 914. ⁶ Verba sunt Symboli Constantinopolitani, quod tribuitur Concilio Constantinopolitano I, et non Symboli editi in illo Nicaeno, ut erronee subdit Magister. Cf. DS n. 150; LThK², VII, 938ss; et *New Catholic Encyclopedia*, IV, 435s.

Num. 3: Post verba introductoria de *Summa sent.* (loc. cit.) exsculpta, textus fere verbotenus transcribitur ex Abael., *Theologia « Scholarium »*, II (PL 178, 1075 A-B); cf. L. Ott, *Die Trinitätslehre der Summa sent...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 165s.

dum nos ibi dicitur, « qui a Patre Filioque procedit », alterum a Latinis est additum, scilicet 'Filioque'.

4. **Responsio ubi determinantur praedicta.** Nos autem illa verba ita determinamus: 'Qui aliud docuerit vel aliter praedicaverit', id est contrarium docuerit vel contrario modo praedicaverit, anathema sit. 'Aliud' ergo posuit pro 'opposito', qualiter Apostolus in Epistola ad Galatas 1: *Si quis aliud evangelizaverit*, id est contrarium, *anathema sit*. Non dicit *Si quis addiderit*, « nam si illud diceret, sibi ipse, ut ait Augustinus 2, praeiudicaret, qui cupiebat venire ad quosdam quibus scribebat, sicut ad Thessalonicenses, ut suppleret quae illorum fidei deerant 3. Sed qui supplet, quod minus erat addit, non quod inerat tollit. Qui autem praetergreditur fidei regulam, non accedit in via, sed recedit a via ». — **Responsio alia.** Ad illud autem quod de Evangelio opponunt, respondemus ita: Quia cum dicat in eo Veritas 4 Spiritum Sanctum a Patre procedere, non addit *solo*, et ideo etiam a se procedere non negat; sed ideo Patrem tantum nominat, « quia 5 ad eum solet referre etiam quod ipsius est », quia ab illo habet.

Cap. 2 (38).

1. **Quod Graeci in sensu nobiscum conveniunt etsi verbis differant.** Sciendum tamen est quod Graeci confitentur Spiritum Sanctum esse Filii sicut Patris, quia et Apostolus dicit 6 *Spiritum Filii*, et Veritas in Evangelio 7 *Spiritum veritatis*. Sed cum non sit aliud Spiritum Sanctum esse Patris vel Filii, quam esse a Patre et Filio, etiam in hoc in eandem nobiscum fidei sententiam convenire videntur, licet verbis dissentiant.

2. **Auctoritatibus Graecorum ostendit Spiritum Sanctum procedere etiam a Filio.** Unde etiam quidam eorum catholici doctores, intelligentes

6 qualiter] et add. LRWX. 8 ipse] ipsi BCM. 12-13 Rubrica NTX, om. alii codd. 23 vel] et RVX. || et] vel NVW. || etiam] et OP. 24 licet] in add. LNRVWX.

1 Gal. 1, 8. 2 In Ioan., tr. 98, n. 7 (PL 35, 1884; CCL 36, 581); apud Lomb., Glossa in Gal. 1, 8 (PL 192, 97 A-B). 3 Resp. I Thess. 3, 10: *ut videamus faciem vestram et compleamus ea quae desunt fidei vestrae*. 4 Resp. Ioan. 15, 26. 5 August., *De Trinit.*, XV, c. 27, n. 48 (PL 42, 1095; CCL 50A, 529); cf. infra, p. 121, lin. 1-2. 6 Gal. 4, 6. 7 Ioan. 16, 13.

Num. 4: Determinatio Magistri *Summam sent.* sequitur, necnon et Abaelardum (PL 178, 1078, 1076 B-C).

Cap. 2, num. 2-5: Omnes auctoritates desumuntur ex Abael., *Theologia « Scholarium »*, II, 14-15 (PL 178, 1077 A-D); de quibus cf. N. Häring, *The Porretans and the Greek Fathers*, in *Mediaeval Studies* 24 (1962) 205-207.

unam eandemque fore sententiam praedictorum verborum, quibus dicitur Spiritus Sanctus procedere a Filio et esse Filii, professi sunt Spiritum Sanctum etiam a Filio procedere. Unde Athanasius in *Symbolo fidei* 1: « Spiritus Sanctus a Patre et Filio, non factus, non creatus, nec genitus, sed procedens ». Ecce Spiritum Sanctum aperte dicit procedere a Patre et Filio.

3. Didymus etiam, eorum maximus doctor, in libro *De Spiritu Sancto* 2 Spiritum Sanctum a Filio procedere dicit: « Salvator inquit, qui et Veritas 3: *Non enim loquetur a semetipso*, hoc est non sine me et sine meo et Patris arbitrio, quia inseparabilis est a me et a Patris voluntate, quia ex se non est, sed ex Patre et me est. Hoc enim ipsum, quod subsistit et loquitur, a Patre et a me illi est ». — Item 4: « Spiritus Sanctus, qui est Spiritus veritatis Spiritusque sapientiae, non potest audire a Filio loquente quae nescit cum hoc ipsum sit quod profertur a Filio, id est procedens Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens a Veritate, consolator manans ex consolatione ».

4. Item Cyrillus episcopus in *Epistola* Nestorio directa 5 ait: « Spiritus intelligitur per se, secundum quod Spiritus est, et non Filius, sed tamen non est alienus ab eo. Spiritus enim veritatis nominatur, et profluit ab eo sicut ex Deo Patre ».

5. Ioannes quoque Chrysostomus 6 in homilia quadam *De expositione Symboli* sic ait: « Iste est Spiritus Sanctus, procedens de Patre et Filio, qui dividit dona propria prout vult 7 ». Idem in alia homilia 8: « Credendum est Spiritum Sanctum Patris esse et Filii. Istum Spiritum Sanctum dicimus Patri et Filio coaequalem et procedentem de Patre et Filio. Hoc credite, ne colloquia mala corrumpant bonos mores 9 ». — Ecce a doctoribus Graecorum aperta habemus testimonia, quibus Spiritus Sanctus a Patre et Filio procedere ostenditur. *Omnis ergo lingua confiteatur* 10 Spiritum Sanctum procedere a Patre et Filio.

4 non?] nec RVX. || nec] non OP. 5 dicit] dixit LMNTVWX. 7 dicit] dixit LVX. 8 loquetur] loquitur NVX. 15 manans] manens LOPM. 25 colloquia mala] prava colloquia OP.

1 In symbolo *Quicumque*, sub nomine Athanasii in liturgia olim notissimo (inter opp. Athanasii, PG 28, 1582 B-1583 A; apud DS n. 75). 2 Num. 34 (PG 39, 1063 C-1064 A; inter opp. Hieron., PL 23 [1845], 133 A-B). 3 Ioan. 16, 13. 4 Ibid., n. 36 (PG 39, 1064 C-1065 A; PL 23, 134 A). 5 *Epist. 17* (PG 77, 118 C). 6 Immo Ioannes Mediocris, episc. Neapol., ut videtur, *Sermones XXXI*, sermo 26 (*De expositione Symboli I*): « Credo in Spiritum Sanctum... Iste est Spiritus procedens de Patre et Filio, qui singulis dividit propria dona prout vult » (PLS 4, 816). 7 Resp. I Cor. 12, 11. 8 Eiusdem *Sermo 27* (*De exposit. Symboli II*): « Credendum est Spiritum Sanctum Patris esse et Filii... Natus de Spiritu Sancto. Istum Spiritum Sanctum dicimus Patri et Filio esse coaequalem et procedentem de Patre et Filio. Hoc credite, ne colloquia mala corrumpant vestros mores bonos » (PLS 4, 822). 9 I Cor. 15, 33. 10 Resp. Phil. 2, 11.

DISTINCTIO XII

Cap. 1 (39).

1. **Utrum Spiritus Sanctus prius vel plenius procedat a Patre quam a Filio.** Item quaeritur, cum Spiritus Sanctus procedat a Patre et Filio, utrum prius vel magis processerit a Patre quam a Filio. 5

2. **Argumentatio haeretici** *. Quod nititur haereticus ostendere, ita dicens: Si processit Spiritus Sanctus de Patre, processit utique aut nato iam Filio, aut non nato Filio. Si vero iam nato Filio processit, ante natus est Filius, quam processerit Spiritus: praecesserit igitur nativitas Filii processionem Spiritus Sancti. Si autem processit a Patre non genito Filio, ante processit quam Filius genitus fuerit. 10

3. **Responsio Augustini ad id quod primo quaerebatur, scilicet an prius a Patre quam a Filio processerit.** His et huiusmodi quaestionibus, magis laboriosis quam fructuosis, respondit Augustinus in XV libro *De Trinitate* ¹ dicens: « In illa summa Trinitate quae Deus est, intervalla 15 temporum nulla sunt, per quae possit ostendi aut saltem requiri utrum prius de Patre natus sit Filius, et postea de ambobus processerit Spiritus Sanctus ». « Numquid ² ergo possumus quaerere utrum iam processerat de Patre Spiritus Sanctus quando natus est Filius, an nondum processerat et illo nato de utroque processit? Non possunt prorsus ista ibi quaeri, 20 ubi nihil ex tempore inchoatur ut consequenti perficiatur in tempore. Ideo, qui potest intelligere sine tempore generationem Filii de Patre, intelligat sint tempore processionem Spiritus Sancti de utroque ». — Ecce his verbis absoluta est quaestio illa, qua quaerebatur utrum prius processerit Spiritus Sanctus a Patre quam a Filio. 25

7 de] a LNRVW. 9 Spiritus] sanctus add. RTV. 13 processerit] processit BCMX.
24-25 prius processerit trp. OP.

¹ Cap. 26, n. 45 (PL 42, 1092; CCL 50A, 524). ² August., *ibid.*, n. 47 (PL 42, 1094; CCL 50A, 527).

Cap. 1: Magister hic sequitur ordinem Abaelardi, qui post disputationem de *Filioque* quaestionem hanc proposuit; cf. *Theologia «Scholarium»*, II, 14-15 (PL 178, 1078 B).

Cap. 2 (40).

1. **Hic agitur de eo quod secundo quaerebatur, scilicet an plenius vel magis processerit a Patre quam a Filio.** Nunc tractandum est quod secundo quaerebatur, scilicet an plenius vel magis procedat Spiritus Sanctus a Patre quam a Filio. — Ad quod dicimus quia, sicut non ante procedit a Patre quam a Filio, ita non magis vel plenius procedit a Patre quam a Filio. 5

2. **Quod Augustinus dicit Spiritum Sanctum principaliter procedere a Patre** *. Augustinus tamen in XV libro *De Trinitate* ¹ dicit quod Spiritus Sanctus principaliter procedit de Patre: « Non frustra, inquit, in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec Donum Dei nisi Spiritus Sanctus, nec de quo genitum est Verbum et de quo procedit principaliter Spiritus Sanctus nisi Deus Pater ». Ecce audisti quia Spiritus Sanctus principaliter procedit a Patre.

3. **Ex quo sensu dixerit principaliter procedere a Patre** *. Sed ne hoc te turbaret, ipse continuo ex quo sensu dixerit, aperit subdens ²: « Ideo addidi 'principaliter', quia et de Filio Spiritus Sanctus procedere reperitur; sed hoc quoque illi Pater dedit: non iam existenti et nondum habenti, sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo Donum commune procederet, et Spiritus Sanctus 20 spiritus esset amborum ». Ecce exposuit ipsemet quomodo Spiritus Sanctus principaliter procedat a Patre: non quia prius vel magis procedat a Patre quam a Filio, sed quia cum procedat a Filio, hoc ipsum habet Filius a Patre.

4. **Ex eodem sensu dicitur Spiritus Sanctus proprie procedere a Patre.** Ex eodem sensu etiam dicitur proprie procedere de Patre. Unde Hieronymus in *Expositione catholicae fidei Nicaenique Symboli* ³ ait: « Credimus in Spiritum Sanctum, qui de Patre procedit proprie ». Item ⁴: « Spiritum Sanctum verum Deum invenimus in Scriptura, et de Patre proprie

14-15 hoc te trp. BCNRV.
BCLRvw. 24 a] de OP.

15 subdens] dicens VWX.

20-21 Sanctus om.

¹ Cap. 17, n. 29 (PL 42, 1081; CCL 50A, 503). ² *Ibid.* ³ *Epist. 17 (Explanatio fidei ad Cyrillum)*, n. 1 (inter opp. Hieron., PL 30 [1846], 176 D). Cf. E. Dekkers, *Clavis Patrum Latinorum*, in *Sacris erudiri* ³² (1961), nn. 633, 1746. ⁴ *Ibid.*, n. 3 (PL 30, 179 C).

Cap. 2: Etiam hic librum Abaelardi (PL 178, 1078-1079) in manibus habuit Magister, sed textus ab eo prolatus amelioravit recurriendo ad originalia Augustini et Hilarii, non autem pseudo-Hieronymi.

esse». Et item 1: «De Patre Filius, et Spiritus proprie et vere de Patre procedit». Ecce aperte dicit Spiritum Sanctum proprie esse de Patre et proprie procedere a Patre. — Quod non ita est intelligendum, tamquam prius vel plenius a Patre procedat quam a Filio, sed quia hoc habet Pater a se, non ab alio, ut de ipso sit et procedat Spiritus Sanctus; Filius autem non a se, sed a Patre hoc habet, ut de ipso sit et procedat Spiritus Sanctus.

5. **Ex eodem sensu dicitur Spiritus Sanctus esse et mitti a Patre per Filium.** Forte etiam iuxta hanc intelligentiam dicitur Spiritus Sanctus a Patre mitti per Filium et a Patre esse per Filium. Unde Hilarius, ad Deum Patrem de Spiritu Sancto et Filio loquens, in XII libro *De Trinitate*² ait: «In Sancto Spiritu tuo, ex te profecto et per eum misso». Item 3: «Ante tempora Unigenitus tuus ex te natus manet, ita quod ex te per eum Sanctus Spiritus tuus est; quod etsi sensu non percipiam, tamen teneo conscientia: in spiritualibus enim rebus tuis hebes sum». — Item in eodem 4: «Conserva hanc, oro, fidei meae religionem, ut quod in regenerationis meae Symbolo professus sum, semper obtineam: Patrem scilicet te, Filium tuum una tecum adorem, Sanctum Spiritum tuum, qui ex te per Unigenitum tuum est, promerear». Ecce aperte dicit Spiritum Sanctum a Patre per Filium et mitti et esse. — Quod non est intelligendum, quasi a Patre per Filium minorem mittatur vel sit, sed quia ex Patre et Filio est et mittitur ab utroque; sed hoc ipsum habet Filius a Patre, ut ab ipso et sit et mittatur Spiritus Sanctus. Hoc ergo voluit significare Hilarius, distinctionem faciens in locutione, ut ostenderet in Patre esse auctoritatem. Inde est etiam quod Veritas, ostendens Patrem esse auctorem processionis qua procedit Spiritus a Filio, dixit in Evangelio 5: *De Patre procedit*, cum de Patre et Filio procedat Spiritus Sanctus.

6. **Augustinus in XV libro De Trinitate. Quaestio cur Filius dixit de Spiritu Sancto: A Patre procedit, cum ab utroque procedat*.** Unde Augustinus quaerit 6: «Si de Patre et Filio procedit Spiritus Sanctus, cur

3 a] de LNR. 13 Sanctus Spiritus *trp.* BCO. 17 te] et *add.* BX, *add. interl.* TV. || Sanctum Spiritum *trp.* BNRX. 24 est etiam *trp.* NRX. 28-29 Rubricae *om.* PRW.

¹ Ibid. (PL 30, 179 D). ² Num. 55 (PL 10, 469 A). ³ Ibid., n. 56 (PL 10, 470 A). ⁴ Ibid., n. 57 (PL 10, 471s). ⁵ Ioan. 15, 26. ⁶ *De Trinit.*, XV, c. 27, n. 48 (PL 42, 1095; CCL 50A, 529s), ea verba referens quae iam dixerat *In Ioan.* tr. 99, n. 8 (PL 35, 1889s; CCL 36, 587).

Num. 6: Cf. Lombard., *Glossa in Gal.* 4, 6 (PL 192, 139 B). Secundum *Glossam* pseudo-Pictaviensis in h. l., ad *Sicut Pater* (p. 121, 11) Magister *Cavel* apposuit in margine: «Nota quod dicitur: 'sicut procedit de Patre' (p. 121, 9), quia 'sicut' non est nota expressae similitudinis...

Filius dixit 1: *De Patre procedit?* (Solvit*). Cur putas, nisi quia solet ad eum referre etiam quod ipsius est, de quo et ipse est, sicut ait 2: *Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me?* (Simile locutionis genus*). Si igitur hic intelligitur eius doctrina, quam tamen non dixit suam, sed Patris, quanto magis illic intelligendus est Spiritus Sanctus de ipso procedere, ubi sic ait: *De Patre procedit*, ut non diceret 'de me non procedit'. A quo autem habet Filius ut sit Deus: est enim de Deo Deus, ab illo habet utique ut etiam de illo procedat Spiritus Sanctus. Et ideo Spiritus Sanctus, ut etiam de Filio procedat sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre». — «Quapropter 3, qui potest intelligere in eo quod ait Filius 4, *Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso*, non sine vita existenti iam Filio vitam Patrem dedisse, sed ita eum sine tempore genuisse, ut vita quam Pater Filio gignendo dedit, coaeterna sit vitae Patris qui dedit, intelligat etiam, sicut habet Pater in seipso ut de illo procedat Spiritus Sanctus, sic dedisse Filio ut etiam de illo procedat idem Spiritus Sanctus, et utrumque sine tempore. Ita ergo dictum est 'Spiritum Sanctum de Patre procedere', ut intelligatur: quod etiam procedit de Filio, de Patre esse Filio. Si enim quidquid habet, de Patre habet Filius, de Patre habet utique ut et de illo procedat Spiritus Sanctus. Sed nulla ibi tempora cogitentur quae habeant prius et posterius, quia ibi omnino nulla sunt».

DISTINCTIO XIII

Cap. 1 (41).

25 **Quare Spiritus Sanctus, cum sit de substantia Patris, non dicatur genitus vel filius, sed tantum procedere.** Post haec considerandum est, «quantum a talibus quales nos sumus intelligi potest», cum Spiritus Sanctus

1 Solvit *om.* BCPRVW. 11 dedit] et *add.* LOPX. 15 seipso] semetipso BCR (Aug.). || etiam] et LMRWX, *om.* N (Aug.).

1 Ioan. 15, 26. 2 Ioan. 7, 16. 3 August., *ibid.*, c. 26, n. 47 (PL 42, 1094; CCL 50A, 528). 4 Ioan. 5, 26.

Et similiter intelligendum est quod dicitur (sequitur b): '*Sicut Pater*' etc., quia non est similitudo in omnibus, quia *Pater* sic habet vitam in semetipso, quod a nullo, nec sic dedit Filio habere vitam (in semetipso *add.* n.), ut a nullo. Unde Magister hic in margine apposuit '*Cave!*' (b 39r; n 12a; p 51b). Quod verbum tamen in paucissimis codicibus invenimus: Paris. Nat. lat. 3025, 18d; 3033 (= O), 13b: «Cave rursus» (manu cuiusdam glossatoris); Trevis Civit. 304, 14a: «Cave: non usquequaque sic a Filio ut a Patre a quo principaliter» (secunda manu). Cap. 1-3: Cf. *Summa sent.*, I, 7 (PL 171, 1079 B-D; 176, 53 B-D); Roland., *Sent.*, 31s.

procedat de Patre et sit de substantia Patris, « cur non dicatur esse natus, sed potius procedere », et cur non dicatur filius. — Quare autem Spiritus Sanctus non dicatur vel sit natus, et ideo non sit filius, Augustinus ostendit in XV libro *De Trinitate*¹ ita dicens: « Si Spiritus Sanctus filius diceretur, amborum utique filius diceretur, quod absurdissimum est. Filius quippe nullus est duorum, nisi patris et matris; absit autem ut inter Deum Patrem et Deum Filium tale aliquid suspicemur! » « Absurdissime² ergo filius diceretur amborum », id est Patris et Filii; « amborum enim filius diceretur si eum ambo genuissent, quod abhorret ab omnium sanorum sensibus. Non igitur ab utroque est genitus, sed procedit ab utroque, amborum Spiritus ». His verbis ostenditur cur Spiritus Sanctus, cum sit de Patre, non tamen dicatur genitus vel filius.

Cap. 2 (42).

Cum Spiritus non dicatur genitus, cur Filius dicatur procedere. Cum autem Spiritus Sanctus non dicatur genitus, sed tantum procedens, quaeri solet cur Filius non dicitur tantum genitus, sed et procedens, sicut ipse in Evangelio Ioannis³ ait: *Ego ex Deo processi vel exivi, et veni in mundum*. Non ergo tantum Spiritus Sanctus procedit a Patre, sed etiam Filius. — Ad quod dicimus quod, cum uterque procedat a Patre, dissimiliter tamen. Nam « Spiritus Sanctus, ut ait Augustinus in V libro *De Trinitate*⁴, procedit a Patre non quomodo natus, sed quomodo datus » vel donum; Filius autem *processit* nascendo, *exiit* ut genitus. « Ac⁵ per hoc illud elucescit ut potest, scilicet cur Spiritus Sanctus etiam non sit filius, cum et ipse a Patre exeat: ideo scilicet non dicitur filius, quia neque natus est, sicut Unigenitus; neque factus, ut per Dei gratiam in adoptionem nasceretur⁶ sicut nos ».

Cap. 3 (43).

1. Quod non potest distingui a nobis inter generationem Filii et processionem Spiritus Sancti. Inter generationem vero Filii et processionem Spiritus Sancti, dum hic vivimus, distinguere non sufficimus.

⁹ ab om. LMNOR. ¹⁰ sensibus] sensus MNR. ¹⁹ quod²] quia OP. ²⁴ scilicet] spiritus LNV.

¹ Cap. 27, n. 48 (PL 42, 1095; CCL 50A, 530), unde et praemissum 'considerandum' partim verbotenus Magister excepit. ² August., *ibid.*, c. 26, n. 47 (PL 42, 1095; CCL 50A, 528s).

³ Ioan. 8, 42: *Ego enim ex Deo processi et veni; 16, 27-28: Ego a Deo exivi. Exivi a Patre et veni in mundum.* ⁴ Cap. 14, n. 15 (PL 42, 921; CCL 50, 222).

⁵ August., *ibid.* (PL 42, 920s; CCL 50, 222). ⁶ Resp. Gal. 4, 5-7.

2. Quaestio Maximini*. Unde Augustinus Maximino praemisam quaestionem refricanti, scilicet quaerenti cur Spiritus Sanctus non diceretur filius, cum de Patris esset substantia, respondens sic ait¹: « Quaeris a me, si de substantia Patris est Filius, de substantia Patris est etiam Spiritus Sanctus, cur unus filius, et alius non sit filius ».

3. Responso Augustini*. — **Quod Pater est auctor processionis Spiritus Sancti*.** « Ecce respondeo, sive capias sive non capias: De Patre est Filius, de Patre est Spiritus Sanctus, sed ille genitus est, iste procedens; ideo ille Filius est Patris, de quo est genitus; iste autem Spiritus utriusque, quoniam de utroque procedit. Sed ideo, cum de illo loqueretur, ait²: *De Patre procedit*, quoniam Pater processionis eius est auctor, qui talem Filium genuit, et gignendo ei dedit ut etiam de ipso procederet Spiritus Sanctus. Nam nisi procederet etiam de ipso, non diceret discipulis³: *Accipite Spiritum Sanctum*, eumque insufflando daret, ut a se quoque procedere significans aperte ostenderet flando, quod spirando dabat occulte. Quia ergo si nasceretur, non tantum de Patre, nec tantum de Filio, sed de ambobus utique nasceretur, sine dubio filius diceretur amborum. Ac per hoc, quia filius amborum nullo modo esset, non oportuit nasci eum de ambobus; amborum est ergo Spiritus procedendo de ambobus ».

4. Hic dicit quod non valet inter illa duo distinguere. « Quid autem inter nasci et procedere intersit, de illa excellentissima natura loquens explicare quis potest? Non omne quod procedit nascitur, quamvis omne procedat quod nascitur; sicut non omne quod bipes est, homo est, quamvis bipes sit omnis qui homo est. Hoc scio. Distinguere autem inter illam generationem et hanc processionem nescio, non valeo, non sufficio. Ac per hoc, quia et illa et ista est ineffabilis, sicut Propheta de Filio loquens ait⁴: *Generationem eius quis enarrabit?* ita de Spiritu Sancto verissime dicitur: *Processionem eius quis enarrabit?* Satis sit ergo nobis quia non est a se ipso Filius, sed ab illo de quo natus est; non est a se ipso Spiritus Sanctus, sed ab illo de quo procedit, et quia de utroque procedit, sicut iam ostendimus ».

5. De Spiritu Sancto, quomodo ipse de Deo sit nec tamen ipse filius sit, quoniam procedendo, non nascendo legitur esse de Deo, iam superius⁵ quantum visum est disputavimus.

⁵ filius¹] sit *add.* NVW (Aug.). ⁸ est¹] etiam *add.* OP. || est² om. OP (Aug.).
¹⁹ nasci eum *trp.* BCLVWX. ²⁶ hanc] istam OPX. ²⁸ ait om. OP.

¹ *Contra Maximinum*, 11, c. 14, n. 1 (PL 42, 770), ubi et tota responsio in num. 3-4.
² Ioan. 15, 26. ³ Ioan. 20, 22. ⁴ Isai. 53, 8. ⁵ In cap. 1-2.

Cap. 4 (44).

1. **An Spiritus Sanctus debeat dici ingenuus.** Nunc considerandum est, cum Spiritus Sanctus non sit genitus, utrum debeat dici ingenuus.

2. Ad quod dicimus Spiritum Sanctum nec genitum nec ingenuum debere dici. Unde Augustinus, *Ad Orosium*¹, ait: « Spiritum Sanctum nec genitum nec ingenuum fides certa declarat: quia si dixerimus 'ingenuus', duos patres affirmare videbimur; si autem 'genitum', duos filios credere culpamur ». — Sicut enim solus Filius dicitur genitus, ita et solus Pater dicitur ingenuus, eo quod ab alio non sit. Unde Augustinus in XV libro *De Trinitate*²: « Pater, inquit, solus non est de alio; ideo solus appellatur ingenuus, non quidem in Scripturis, sed in consuetudine disputantium et de re tanta sermonem qualem valuerint proferentium. Filius autem de Patre natus est, et Spiritus Sanctus de Patre principaliter, et communiter de utroque procedit. Ideoque, cum Spiritum Sanctum genitum non dicamus, dicere tamen non audemus ingenuum, ne in hoc vocabulo vel duos patres in illa Trinitate, vel duos qui non sunt de alio quispiam suspicetur ». Ecce his verbis aperte ostendit Spiritum Sanctum nec genitum nec ingenuum debere dici.

3. **Quod Hieronymus dicit Spiritum Sanctum ingenuum: quod videtur praedictis adversum.** Hieronymus³ tamen in *Regulis definitionum contra haereticos* Spiritum Sanctum dicit esse ingenuum, his verbis: « Spiritus Sanctus Pater non est, sed ingenuus atque infectus. Pater non est, quia Patris est et in Patre est. Processionem habet ex Patre, et non natiuitatem. Filius autem non est, quia genitus non est ». Ecce his verbis dicitur Spiritus Sanctus esse ingenuus; quod videtur adversari praemissis verbis Augustini.

4. **Determinatio: secundum diversas acceptiones dicit eos locutos.** Sed ut istam quae videtur repugnantiam de medio abigamus, dicimus quod

8 enim solus om. OP, mg. T. 10 Trinitate] ait add. OP. 12 valuerint] maluerint OP. 28 abigamus] abiciamus OP.

¹ *Dialogus quaest. 65, q. 2* (inter opp. August., PL 40, 734). ² Cap. 26, n. 47 (PL 42, 1095; CCL 50A, 528s). ³ Immo Syagrius Episcopus, *Regulae definitionum contra haereticos prolatae*, n. 8 (ed. K. Künstle, *Antipriscillianiana*, Freiburg 1905, 152; PLS 3, 136).

Cap. 4: Quaestio sumitur ex *Summa sent.*, I, 7 (PL 171, 1079 B; 176, 53 B), sed responsio potius de Abaelardo, *Theologia « Scholarium »*, I, 6 (PL 178, 987 D-988 A), ubi etiam inveniuntur verba Augustini ad Orosium. Reliqua tamen ex fonte ignoto. De hoc capitulo cf. L. Ott, *Untersuchungen zur theologischen Briefliteratur der Frühscholastik* (BGPTMA XXXIV, Münster 1937) 314-322, ubi, positione Petri Abaelardi discussa et illa auctoris anonymi *Summae*

Hieronymus aliter acceperit nomen ingenui, et aliter Augustinus. Accipit enim Augustinus 'ingenuus', qui vel quod ab alio non est; et secundum hoc de solo Patre dicitur. Hieronymus vero 'ingenuus' dicit non-genitum, et secundum hoc potest dici de Spiritu, cum Spiritus Sanctus non sit genitus.

5. **Ex verbis Hieronymi ostendit ex quo sensu dixerit Spiritum Sanctum ingenuum.** Quod autem Hieronymus ita acceperit, ostenditur ex verbis suis, quibus in eodem tractatu¹ utitur faciens talem divisionem: « Omne quod est, aut ingenuus est, aut genitum, aut factum ». — **Divisio haec notanda est diligenter***. — « Est ergo quod nec natum nec factum est; et est quod natum est et factum non est; et est quod nec natum nec factum est; et est quod factum est et natum non est; et est quod factum est et natum est et renatum est; et est quod factum est et natum est, et renatum non est. Nunc praepositorum singulis rebus subsistentiam destinemus. Quod ergo nec natum nec factum est, Pater est; non enim ab aliquo est. Quod autem natum est et factum non est, Filius est, qui a Patre genitus est, non factus. Quod iterum nec natum nec factum est, Spiritus Sanctus est, qui a Patre procedit. Quod etiam factum est et natum non est, caelum et terra, ceteraque quae sunt insensibilia. Quod autem factum et natum et renatum est, homo est. Quod vero factum est et natum est et renatum non est, animalia sunt ». Ecce his verbis ostendit Hieronymus se 'ingenuus' accipere 'non-genitum'. Aliter enim non esset praemissa divisio vera, scilicet 'omne quod est, aut ingenuus est, aut genitum, aut factum'. Atque in divisionis huius prosecutione, in assignatione ingenui ubique ponit non-natum.

2 Accipit] accepit CLNVX. 4 potest dici trp. p. Spiritu (5) LNRX. 5 Spiritu sancto add. LRX. 9 ingenuus... genitum trp. LOPW. || genitum] est add. OP. 11 natum] est add. MRV. 14 subsistentiam] substantiam OP. 19 ceteraque] et cetera BCR, cunctaque X.

¹ Scil. Syagrius, in *Regulis definit.*, n. 1-2 (ed. cit. K. Künstle, 142; PL 17 [1845], 512 B-C).

sententiarum, cl. auctor doctrinam et fontes Lombardi exponit. Inter omnes theologos illius aetatis Magister primus fuit qui opusculum Hieronymi seu rectius Syagrii exposiuit; unde potuit quaestionem profundius investigare et solutionem clariorem proponere. — Quod ad doctrinam attinet quam oppugnat Syagrius, cf. A. Orbe, *Doctrina trinitaria del anónimo priscilianista 'De trinitate fidei catholicae'*, in *Gregorianum* 49 (1968) 510-562.

DISTINCTIO XIV

Cap. 1 (45).

1. **Quod gemina est processio Spiritus Sancti.** Praeterea diligenter adnotandum est quod gemina est processio Spiritus Sancti: aeterna videlicet, quae ineffabilis est, qua a Patre et Filio ab aeterno processit; et temporalis, qua a Patre et Filio ad sanctificandam creaturam procedit. Et sicut ab aeterno communiter ac simul procedit a Patre et Filio, ita et in tempore communiter et simul ab utroque procedit ad creaturam, non divisim a Patre in Filium et a Filio ad creaturam. Unde Augustinus in XV libro *De Trinitate*¹ ait: « Spiritus Sanctus non de Patre procedit in Filium et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit, quamvis hoc Filio Pater dederit, ut sicut de se, ita etiam de illo procedat ».

2. **De temporali processione specialiter agitur.** De temporali autem processione Beda in homilia Dominicae I post Ascensionem² ita loquitur: « Cum Spiritus gratia datur hominibus, profecto mittitur Spiritus a Patre, mittitur et a Filio; procedit a Patre, procedit et a Filio, quia et eius missio est ipsa processio ». His verbis aperte ostendit donationem gratiae Spiritus Sancti dici processionem vel missionem eisdem. Sed cum donatio vel datio non sit nisi temporalis, constat quia et haec processio sive missio temporalis est. — Hanc quoque temporalem Spiritus processionem Augustinus in XV libro *De Trinitate*³ insinuat, dicens Spiritum Sanctum processisse a Christo quando post

⁵ et... aeterno] in filium et a filio in patrem M. || ab aeterno] eternaliter et sine tempore NRTVW. ¹⁶ Spiritus¹] sancti add. BCV, add. interl. RTW.

¹ Cap. 27, n. 48 (PL 42, 1095s; CCL 50A, 530).
94, 182 A; recensita ut hom. 16 in CCL 122, 290s).
CCL 50A, 525).

² In *Evang.*, II, hom. 10 (PL
³ Cap. 26, n. 45 (PL 42, 1093;

Cap. I: Inter fontes huius capituli necnon et Distinctionis 15 annumerari debet redactio primitiva *Glossae Lombardi* in Rom. 11, 36, ubi agitur de processione temporali Spiritus Sancti (x 58d-59c; z 35d-36b). Hic tamen in parte dependet Magister ab Abaelardo, *Theol. «Scholarium»*, II, 17 (PL 178, 1082 D), vel a *Summa sent.*, I, 6 (PL 171, 1078 A; 176, 52 A): utrobique enim citantur verba Bedae. — De hac et sequentibus Distinctionibus, cf. Joh. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, Freiburg im Br. 1932, 216-242; necnon et Joh. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott...*, 93-111.

resurrectionem insufflavit in discipulos, his verbis: « Cum resurrexisset Christus a mortuis et apparuisset discipulis, insufflavit et ait¹: *Accipite Spiritum Sanctum*, ut eum etiam de se procedere ostenderet. Et ipse est *virtus quae de illo exibat*, ut legitur in Evangelio², *et sanabat omnes* ».

5 Et ut ostenderet hanc processionem Spiritus Sancti non esse aliud quam donationem vel dationem ipsius Spiritus, addit³: « Post resurrectionem Dominus Iesus bis dedit Spiritum Sanctum: semel in terra, propter dilectionem proximi; et iterum de caelo, propter dilectionem Dei »; « quia per ipsum Donum *diffunditur caritas in cordibus nostris*⁴, qua diligimus

10 Deum et proximum ».

Cap. 2 (46).

1. **Quod aliqui dicunt ipsum Spiritum Sanctum non dari sed dona eius.** Sunt autem aliqui qui dicunt Spiritum Sanctum ipsum Deum non dari, sed dona eius, quae non sunt ipse Spiritus. Et ut aiunt, Spiritus Sanctus dicitur dari, cum gratia eius, quae tamen non est ipse, datur homini. Et hoc dicunt Beda⁵ sensisse in superioribus verbis⁵, quibus dicit Spiritum Sanctum procedere, cum ipsius gratia datur hominibus, tamquam non ipsemet detur, sed eius gratia.

2. **Quod ipse Spiritus Sanctus qui Deus est datur et mittitur*.** Sed quod ipse Spiritus Sanctus qui Deus est et tertia in Trinitate persona detur, aperte ostendit Augustinus in XV libro *De Trinitate*⁶, ita dicens: « Eundem Spiritum Sanctum datum cum insufflasset Iesus, de quo mox ait⁷: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*, ambigere non debemus. Ipse est igitur qui etiam de caelo datus est die Pentecostes⁸. Quomodo ergo Deus non est, qui dat Spiritum Sanctum? immo quantus Deus est qui dat Deum? » Ecce his verbis aperte dicit Spiritum Sanctum ipsum, scilicet Deum, dari hominibus a Patre et Filio.

12 ipsum om. BCLTX. 14 Spiritus¹] sanctus add. OP. 26 Deum] eum OP, quod corr. O.

¹ Ioan. 20, 22. ² Luc. 6, 19. ³ Ibid. n. 46 (PL 42, 1093; CCL 50A, 525).
⁴ Resp. Rom. 5, 5. ⁵ In cap. 1, num. 2 (p. 126, lin. 16-18). ⁶ Cap. 26, n. 46 (PL 42, 1093; CCL 50A, 525s). ⁷ Matth. 28, 19. ⁸ Resp. Act. 2, 1-4.

Cap. 2: Secundum J. Schupp (op. cit., 218, nota 11) forsitan Abaelardus hic opponitur, sed utrum ita sit, nescimus. Cf. tamen Abael., *Expositio in Rom.* 5, et *Theol. «Scholarium»*, II, 17 (PL 178, 860 B, 1083 B); clarius forte in *Sent. Hermanni*, c. 15 (PL 178, 1717 D).

3. Et quod ipse Spiritus Sanctus qui Deus est ac tertia in Trinitate persona nobis detur, nostrisque infundatur atque illabatur mentibus, aperte ostendit *Ambrosius* in I libro *De Spiritu Sancto*¹, dicens: « Licet multi dicantur spiritus, quia legitur²: *Qui facit angelos suos spiritus*, unus tamen est Dei Spiritus. Ipsum igitur unum Spiritum et Apostoli⁵ et Prophetae sunt consecuti; sicut etiam Vas electionis dicit³ quia *unum Spiritum potavimus*, quasi eum qui non queat scindi, sed infundatur animis et sensibus illabatur, ut saecularis sitis restringat ardorem. Qui Spiritus Sanctus non est de substantia corporalium, nec de substantia invisibilium creaturarum ». His verbis aperte dicit Spiritum Sanctum ipsum,¹⁰ qui creatura non est, infundi mentibus nostris.

4. Item in eodem⁴: « Omnis mutabilis est creatura, sed non mutabilis Spiritus Sanctus ». « Quid⁵ autem dubitem dicere quia datus est et Spiritus Sanctus, cum scriptum sit⁶: *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum qui datus est nobis?* » « Qui⁷ cum sit inaccessibleis natura⁸, receptabilis tamen propter bonitatem suam nobis est, complens virtute omnia, sed qui solis participetur iustis, simplex substantia, opulens virtutibus, unicuique praesens, dividens de suo singulis⁹ et ubique totus ». « Incircumscribitur¹⁰ igitur et infinitus Spiritus Sanctus, qui discipulorum sensus separatorum infudit, quem nihil potest fallere. Angeli ad paucos mittebantur, Spiritus autem Sanctus populis infundebatur. Quis igitur dubitet quin divinum sit, quod infunditur simul pluribus nec videtur? » « Unus¹¹ est Spiritus Sanctus qui datus est omnibus, licet separatis, Apostolis ». Et hic aperte dicit *Ambrosius* quod Spiritus Sanctus, qui est substantia simplex, cum sit unus, datur pluribus.²⁵

5. Alia quoque auctoritate hoc idem adstruitur, scilicet quod Spiritus Sanctus qui est aequalis Filio hominibus detur. Ait enim *Augustinus*, *De verbis Apostoli*¹², sic: « *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum qui datus est nobis*¹³. A quo datur? Ab illo qui dedit dona hominibus¹⁴. Quae dona? Spiritum Sanctum, qui tale dat³⁰

1 ac] et OP. 8 saecularis] singularis OP, quod corr. O². 22 igitur] ergo OPX.
 simul om. BOP, interl. C, mg. MT. 28 Apostoll, sic] apostoli: Sic OPW.

¹ Cap. 4-5, nn. 60-62 (PL 16 [1845], 719 B-C; CSEL 79, 40s). ² Ps. 103, 4.
³ Resp. I Cor. 12, 13; de vase electionis cf. Act. 9, 15. ⁴ *De Spiritu Sancto*, I, c. 5, n. 64 (PL 16, 720 B; CSEL 79, 42). ⁵ Ibid., n. 66 (PL 16, 721 A; CSEL 79, 43). ⁶ Rom. 5, 5. ⁷ Ibid., n. 72 (PL 16, 722 A; CSEL 79, 45). ⁸ Resp. I Tim. 6, 16. ⁹ Resp. I Cor. 12, 11. ¹⁰ Ibid., c. 7, n. 82 (PL 16, 724 B; CSEL 79, 49s). ¹¹ Ibid., n. 81 (PL 16, 724 A; CSEL 79, 49). ¹² *Sermo 128*, c. 2, n. 4 (PL 38, 715); verbotenus apud Lomb., *Glossa* in Rom. 5, 5 (PL 191, 1381 B). ¹³ Rom. 5, 5. ¹⁴ Eph. 4, 8.

donum qualis est ipse. Magna est misericordia eius: donum dat aequale sibi, quia donum eius Spiritus Sanctus est ».

6. Praemissis et aliis pluribus auctoritatibus aperte monstratur quod Spiritus Sanctus aequalis Patri et Filio nobis datur. Nec ideo tamen minor est Patre et Filio; unde *Augustinus* in IV libro *De Trinitate*¹: « Non ideo, inquit, minorem Spiritum Sanctum, quia et eum Pater misit et Filius, arbitrandum est ».

Cap. 3 (47).

1. **An viri sancti Ecclesiae praelati dent vel dare possint Spiritum Sanctum.** Hic quaeritur utrum et sancti viri dent vel dare possint aliis Spiritum Sanctum.

2. **Quod non datur hic ostendit prius ***. Quem si aliis dant, cum eius donatio supra sit dicta processio, videtur ab eis procedere Spiritus Sanctus vel mitti. Sed Creator a creatura non procedit vel mittitur; restat ergo ut ipsi non dent Spiritum Sanctum nec dare possint. — Unde *Augustinus* in XV libro *De Trinitate*²: « Non aliquis discipulorum Christi dedit Spiritum Sanctum. Orabant quippe ut veniret in eos quibus manum imponebant³, non ipsi eum dabant. Quem morem in suis praepositis etiam nunc servat Ecclesia. Denique et Simon Magus⁴, offerens Apostolis pecuniam, non ait: *Date et mihi hanc potestatem*, ut dem Spiritum Sanctum, sed: *cuiuscumque* inquit *imposuero manus, accipiat Spiritum Sanctum*. Quia nec Scriptura superius⁵ dixerat: *Videns autem Simon quia Apostoli darent Spiritum Sanctum, sed dixerat: Videns autem Simon quia per impositionem manuum Apostolorum datur Spiritus Sanctus* ». Ecce his verbis ostendit *Augustinus* nec Apostolos nec alios praelatos Ecclesiae dedisse vel dare Spiritum Sanctum.

3. **Quod non possunt dare Spiritum Sanctum hic docet.** Et quod plus est, non posse etiam dare, dicit in eodem libro⁶ subdens: « De Christo

1 est ipse *trp.* CRT. 10 dare possint *trp.* BCMTVWX. 12 datur] dant BCV, dent X. 14 ergo] igitur OP. 20 et om. BCX. 24 datur] daretur X (*Vulg., Aug.*), dabatur LV. 27 non] nec LMRTVW.

¹ Cap. 21, n. 32 (PL 42, 910s; CCL 50, 205). ² Cap. 26, n. 46 (PL 42, 1093; CCL 50A, 526). ³ Resp. Act. 8, 15. ⁴ Act. 8, 19. ⁵ Act. 8, 18. ⁶ *August., De Trinit., XV*, c. 26, n. 46 (PL 42, 1094; CCL 50A, 527).

Cap. 3. Cf. A. M. Landgraf, « *Potestas auctoritatis, ministerii, excellentiae* » und der Streit um die « *Potestas, quam Christus potuit dare servis et non dedit* », in *Dogmengeschichte der Früh-scholastik* III-1, Regensburg 1954, 169-185; agitur in primis de doctrina in libro IV, d. 5, c. 2, quae tamen etiam hic implicatur.

scriptum est¹ quod acceperit a Patre promissionem Spiritus Sancti et effuderit; in quo utraque natura monstrata est, humana scilicet et divina. Accepit quippe ut homo, effudit ut Deus. Nos autem accipere quidem hoc donum possumus pro modulo nostro, effundere vero super alios non utique possumus, sed ut hoc fiat, Deum super eos, a quo id efficitur, invocamus». His verbis expresse dicit nos Spiritum Sanctum non posse super alios effundere, id est aliis dare.

3. **Quod videtur contrarium.** Sed huic videtur contrarium quod Apostolus, Ad Galatas, de se loquens ait²: *Qui tribuit vobis Spiritum et operatur virtutes in vobis.* Ecce evidenter dicit se tribuisse Spiritum. — **Determinatio** *. — Sed intelligendum est Apostolum dixisse hoc, non quia haberet potestatem et auctoritatem dandi Spiritum, sed quia ministerium habuerit, in quo dabatur a Deo Spiritus Sanctus. Ut enim ait Augustinus³ super eundem locum, exponens illud Apostoli verbum, « ab Apostolo praedicata est eis fides, in qua praedicatione adventum et praesentiam Sancti Spiritus senserant, sicut illo tempore, in novitate invitationis ad fidem, etiam sensibilibus miraculis praesentia Sancti Spiritus apparebat, ut in Actibus Apostolorum legitur⁴ ». Aperte hic ostendit quomodo illis Spiritum Sanctum Apostolus tribuerit, non utique ipsum mittendo in eos, sed praedicando eis fidem Christi; quam illis recipientibus, quod Spiritus Sanctus in eis esset aliquibus signis visibilibus monstrabatur. Non ergo homines, quantumcumque sancti, dare possunt Spiritum Sanctum.

DISTINCTIO XV

Cap. 1 (48).

1. **Utrum Spiritus Sanctus a se ipso detur.** Hic considerandum est, cum Spiritus Sanctus detur hominibus a Patre et Filio, quod est ipsum

13 habuerit] habuit BCLNRVWX. 17 miraculis] mirabilibus OP. || Sancti Spiritus trp. LOP. 18 Apostolorum om. OP.

¹ Resp. Act. 2, 23: *Et promissione Spiritus Sancti accepta a Patre, effudit, etc.* ² Gal. 3, 5. ³ In Epist. ad Gal., n. 20 (PL 35, 2117s). ⁴ Resp. Act. 2, 2-3.

Num. 3: Cf. Lombardi *Glossa* in Gal. 3, 2, ubi citatur Augustinus; et 3, 5, ubi proponitur distinctio inter potestatem et ministerium (PL 192, 119 B, 120 C-D).

Cap. 1: Fons huius capituli habetur in *Glossa* ipsius Lombardi in epistolas S. Pauli. — Num. 1-2: Quaestio hic transfertur de redactione primitiva *Glossae* in Rom. 11, 36, ubi sic legitur: « Quaeritur autem utrum possit dici Spiritus Sanctus procedere vel mitti a se, sicut

temporaliter procedere ab utroque vel mitti, utrum etiam a se ipso detur. Si datur a se, et procedit vel mittitur a se.

2. Ad quod dicimus quia Spiritus Sanctus et Deus est et donum sive datum; et ideo et dat et datur. Dat quidem in quantum Deus, et datur in quantum donum. Cum autem donatio sive datio Spiritus Sancti sit operatio Dei, et communis sit et indivisa operatio trium personarum, donatur itaque Spiritus Sanctus non tantum a Patre et Filio, sed etiam a se ipso. — Unde Augustinus in XV libro *De Trinitate*¹ dicit quod se ipsum dat: « Sicut, inquit, corpus carnis nihil est aliud quam caro, sic donum Spiritus Sancti nihil est aliud quam Spiritus Sanctus. In tantum ergo donum Dei est, in quantum datur eis quibus datur. Apud se autem Deus est, etsi nemini datur, quia Deus erat Patri et Filio coaeternus antequam cuiquam daretur. Nec quia illi dant et ipse datur, ideo minor est illis. Ita enim datur sicut donum Dei, ut etiam se ipsum det sicut Deus. Non enim dici potest non esse suae potestatis, de quo dictum est²: *Spiritus ubi vult spirat* ». Ecce aperte dicit quod Spiritus Sanctus se ipsum dat.

3. Si enim Spiritus Sanctus se ipsum dare non potest, et eum Pater dare potest et Filius, potest itaque Pater aliquid et Filius, quod non potest Spiritus Sanctus. Item, si Pater et Filius dant Spiritum Sanctum, nec ipse dat, aliquid ergo Pater operatur et Filius, quod non operatur Spiritus Sanctus; dat ergo Spiritus Sanctus se ipsum. Si autem se ipsum dat, tunc et a se ipso procedit et mittitur. Quod utique verum est. Nam processio temporalis Spiritus Sancti vel missio, ipsius est donatio, et ipsa est Dei operatio. Procedit ergo Spiritus Sanctus temporaliter a se et mittitur a se, quia datur a se.

4. **Non est mirum si Spiritus Sanctus dicitur mitti vel procedere a se, cum etiam Filius dicatur mitti a se.** Ne autem mireris quod Spiritus Sanctus

3 quia] quod CMRVX. 9 est aliud trp. COP. 10 est aliud trp. OP. 14 donum Dei trp. LMNRTVWX.

¹ Cap. 19, n. 36 (PL 42, 1086; CCL 50A, 513). ² Ioan. 3, 8.

dicitur procedere et mitti a Patre et Filio, et Filius a se mitti vel procedere vel a Spiritu Sancto dici possit. Quod videtur, cum ipsa processio vel missio temporalis operatio Dei esse videatur, et omnis Dei operatio communis sit trium personarum » (x 58d; z 35d). Dein, post quasdam auctoritates Augustini, quae hic infra repetuntur, concluditur: « Ecce ex his auctoritatibus concedi oportere videtur quod Filius a Patre et a se ipso et a Spiritu Sancto mittatur, et quod Spiritus Sanctus non solum a Patre et Filio, sed etiam a seipso detur » (x 59b; z 36a).

Num. 2: Verba Augustini iam inveniuntur in *Glossa* in I Cor. 12, 11 (PL 191, 1653 D-1654 A, ubi erronee intercalatur quaedam auctoritas *De fide ad Petrum* quae infra repetitur). — Num. 4: Cf. *Glossa* in Gal. 4, 4 (PL 192, 136 B), unde quaedam verba desumuntur.

dicitur mitti vel procedere a se, nam et de Filio Dei dicit Augustinus in II libro *De Trinitate*¹ quod non tantum a Patre missus est, sed etiam a se ipso et a Spiritu Sancto; quaerens quomodo Filius vel Spiritus Sanctus sit missus, cum uterque sit ubique tamquam Deus. — Nam uterque, inquit Augustinus, legitur missus. De Spiritu enim Sancto legitur²: *Quem mittet Pater in nomine meo*; et item³: *Si abiero, mittam eum ad vos*. Et Filius de se dicit⁴: *Exivi a Patre et veni in mundum*. Et Apostolus dicit⁵: *Misit Deus Filium suum*. — In Propheta autem scriptum est ex persona Dei⁶: *Caelum et terram ego impleo*. Itaque ubique Deus est; ubique ergo est Filius, ubique etiam est Spiritus Sanctus. Illuc ergo missus est Filius et Spiritus Sanctus, ubi erant.

Cap. 2 (49).

Quomodo intelligenda sit missio utriusque. « Quocirca quaerendum est quomodo intelligatur missio Filii vel Spiritus Sancti. Pater enim solus, inquit Augustinus in eodem⁷, nusquam legitur missus », sed Filius et Spiritus Sanctus. — Et de Filio primum videamus quomodo missus. « Apostolus dicit⁸: *Misit Deus Filium suum factum ex muliere*, ubi satis ostendit eo ipso missum Filium, quo factum ex muliere. Proinde mitti a Patre sine Spiritu Sancto non potuit, quia Pater intelligitur misisse eum cum fecit ex femina: quod utique non fecit sine Spiritu Sancto ». Ecce hic dicit Filium missum a Patre et Spiritu Sancto.

Cap. 3 (50).

Quod a Spiritu Sancto Filius sit missus auctoritatibus confirmat. Et quod a Spiritu Sancto missus sit, ut ait Augustinus in eodem⁹, auctoritatibus confirmatur. Ipse Christus dicit per Isaiam¹⁰: *Nunc misit me Dominus et Spiritus eius*. De hoc Ambrosius in II libro *De*

²⁶ II libro *trp.* BCLMNRTW.

¹ Cap. 5, n. 7 (PL 42, 848s; CCL 50, 88). ² Ioan. 14, 26. ³ Ioan. 16, 7.
⁴ Ioan. 16, 28. ⁵ Gal. 4, 4. ⁶ Ier. 23, 24. ⁷ *De Trinit.*, II, c. 5, n. 8
(PL 42, 849; CCL 50, 89), ubi et textus immediate sequens. ⁸ Gal. 4, 4. ⁹ *Ibid.*
(PL 42, 849s; CCL 50, 89s). ¹⁰ Isai. 48, 16.

Cap. 2: Verba Augustini hic citantur uti iacent in redactione prima *Glossae* in Rom. 11, 36 (x 59a; z 35d), et partim in *Glossa* superlaudata in Gal. 4, 4.

*Spiritu Sancto*¹ ita ait: « Quis est qui dicit: *Misit me Dominus et Spiritus eius*, nisi qui venit a Patre ut salvos faceret peccatores », id est Christus? « Ergo et Pater Filium misit et Spiritus ». — Idem in eodem²: « Datus est a Patre, ut Isaias dicit³: *Puer natus est nobis et filius datus est nobis*. Datus est, audeo dicere, et a Spiritu, quia et a Spiritu missus est ». « Dicit enim Filius Dei⁴: *Spiritus Domini super me: propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, praedicare captivis remissionem* etc. Quod cum de libro Isaias legeret, ait in Evangelio⁵: *Hodie completa est haec Scriptura in auribus vestris*, ut de se dictum esse signaret ». « Bene autem dixit *super me*, quia quasi filius hominis et unctus est et missus ad praedicandum »; « nam⁶ secundum divinitatem non super Christum est Spiritus, sed in Christo ». Ecce his verbis ostendit Ambrosius Filium esse missum et datum nobis non tantum a Patre, sed etiam a Spiritu Sancto.

Cap. 4 (51).

1. **Quod Filius sit datus etiam a se ipso.** — Ambrosius*. Deinde ostendit esse datum etiam a se ipso, ita dicens in eodem libro⁸: « Cum non definitum fuerit per Prophetam a quo datus sit Filius, ostenditur datus gratia Trinitatis, ut etiam ipse Filius dederit ». Ecce hic dicit quod Filius se dedit, quia Trinitas eum dedit. Si autem Filius a se datus est, a se igitur missus est, a se processit. Et hoc utique verum est, et concedi oportet, cum eius missio sit divina operatio.

2. **Quod Filius sit missus a se.** Quod autem a se mittatur, Augustinus adstruit in libro II *De Trinitate*⁹ dicens: « Forte aliquis cogat ut dicamus etiam a se ipso missum esse Filium, quia Mariae conceptus et partus operatio Trinitatis est. Sed, inquit aliquis, quomodo Pater eum misit, si ipse se misit? Cui respondeo quaerens ut dicat quomodo eum Pater sanctificavit, si ipse se sanctificavit. Utrumque enim Dominus ait¹⁰: *Quem Pater, inquit, sanctificavit et misit in hunc mundum*; et alibi: *Ego pro*

¹² Ecce] ex *add.* BCM.

¹ Immo in I. III, c. 1, nn. 7-8 (PL 16 [1845], 778 C; CSEL 79, 152s). ² *Ibid.*, c. 2, n. 9 (PL 16, 779 A; CSEL 79, 153). ³ Isai. 9, 6. ⁴ Ambrosius, *ibid.*, c. 1, nn. 1-2 (PL 16, 777 B; CSEL 79, 150), ubi et textus immediate sequens. ⁵ Luc. 4, 18-19; resp. Isai. 61, 1. ⁶ Luc. 4, 21. ⁷ *Ibid.*, n. 6 (PL 16, 778 A; CSEL 79, 151). ⁸ *Ibid.*, c. 2, n. 9 (PL 16, 779 B; CSEL 79, 153). ⁹ Cap. 5, n. 9 (PL 42, 850s; CCL 50, 90ss).
¹⁰ Ioan. 10, 36; deinde 17, 19.

Num. 2: Auctoritas Augustini iam proponitur in redactione prima *Glossae* in Rom. 11, 36 (x 59a-b; z 35d-36a).

eis sanctifico me ipsum. Item quaero quomodo Pater eum tradidit, si ipse se tradidit. Utrumque enim legitur¹. Credo respondebit, si probe sapit: quia una voluntas est Patris et Filii, et inseparabilis operatio. Sic igitur intelligat illam incarnationem et ex Virgine nativitatem, in qua Filius intelligitur missus, una eademque operatione Patris et Filii inseparabiliter esse factam, non inde separato Spiritu Sancto. Ergo a Patre et Filio missus est idem Filius, quia a Patre et Verbo eius factum est ut mitteretur, id est incarnatus hominibus appareret. Non enim missus est mutando locum, quia *in mundo erat*². Quapropter Pater invisibilis, una cum Filio secum invisibili, eundem Filium visibilem faciendo, misisse eum dictus est. Qui, si ita visibilis fieret ut cum Patre invisibilis esse desisteret, id est si substantia invisibilis Verbi in creaturam visibilem mutata et transiens verteretur, ita missus a Patre intelligeretur Filius, ut tantum missus, non etiam cum Patre mittens inveniretur. Cum vero sic accepta est *forma servi*, ut maneret incommutabilis *forma Dei*³, manifestum est quod a Patre et Filio non apparentibus factum sit quod appareret in Filio, id est ab invisibili Patre cum invisibili Filio idem ipse Filius visibilis mitteretur.

3. **Summatim colligitur quae ex praedictis adstruuntur.** Ex supradictis aperte monstratur quod Filius missus est a Patre et a Spiritu Sancto et a se ipso, et quae sit ipsa missio, scilicet incarnatio, id est quod factus est homo, per quod visibilis apparuit; quod est opus commune Patris et Filii et Spiritus Sancti.

Cap. 5 (52).

Quaestio cur dicit: A me ipso non veni. Sed ad hoc opponitur: Si Filius a se ipso missus est, cur ergo ait⁴: *A me ipso non veni?* — **Solutio** *. Ad hoc Augustinus respondet in II libro *De Trinitate*⁵ dicens

7 et] a *add.* BCOPVX. 18 visibilis] invisibilis BCMOPRW. 27 respondet] respondit BCM.

¹ In originali, Augustinus citat tam Rom. 8, 32: *Pro nobis omnibus tradidit illum*; quam Gal. 2, 20: *Qui me dilexit et tradidit se ipsum [semetipsum Vulg.] pro me.* ² Resp. Ioan. 1, 10. ³ Phil. 2, 6-7: *Cum in forma Dei esset... formam servi accipiens.* ⁴ Ioan. 7, 28; 8, 42. ⁵ Cap. 5, n. 9 (PL 42, 851; CCL 50, 92s).

Cap. 5: Partim in eadem *Glossa* primitiva (x 59b; z 36a). — Cap. 6-7: In suo tractatu primitivo de processione et missione Filii et Spiritus Sancti non tangit Lombardus quaestionem de duplici missione temporali eorum (de illa Spiritus Sancti, cf. infra Dist. 16, c. 1), sed loquitur solum de eorum duplici processione. En sua verba: « Eodem modo dicendum est

hoc dictum esse « secundum formam servi, secundum quam non fecit ut mitteretur », id est non est operatus incarnationem, sed secundum formam Dei.

Cap. 6 (53).

5 **Utrum semel tantum missus sit Filius an saepe.** Hic quaeritur utrum semel tantum missus sit Filius, an saepe mittatur. Si enim missio Filii ipsius tantum incarnatio est, cum semel tantum incarnatus sit, et semel tantum videtur missus. At si saepe mittitur, est et alia eius missio quam incarnatio. Sed quae est illa? Numquid aeterna genitura missio eius
10 dicenda est, an etiam alia missio quaerenda est?

Cap. 7 (54).

Quod duobus modis dicitur Filius mitti. Ad quod dicimus quod duobus modis dicitur Filius mitti, praeter illam aeternam genituram quae ineffabilis est, secundum quam etiam missus posset dici, ut videtur quibusdam; sed melius ac verius secundum eam dicitur genitus. Praeter eam igitur, duobus modis dicitur mitti, scilicet vel cum visibiliter mundo apparuit carne indutus, vel cum *se in animas pias* sic *transfert*¹ ut ab eis percipiatur ac cognoscatur. — Hos duos missionis modos Augustinus aperte distinguit in IV libro *De Trinitate*² dicens: « Non eo ipso quod de
20 Patre natus est, missus dicitur Filius, sed vel eo quod apparuit huic mundo Verbum caro factum, unde dicit³: *A Patre exivi et veni in mundum*; vel eo quod ex tempore cuiusquam mente percipitur, sicut dictum

5 Utrum?] An OP. 6 semel tantum *trp.* LRV. 10 dicenda est *trp.* LOP. 21 factum] est *add.* NOPRV.

¹ Resp. Sap. 7, 27. ² Cap. 20, nn. 28 et 27 (PL 42, 907; CCL 50, 198, 197, 199. ³ Ioan. 16, 28.

de processione Filii temporali et processione temporali Spiritus Sancti. Temporalis enim processio Filii missio est, et temporalis processio Spiritus Sancti donatio est. Aeterna autem processio Filii est ineffabilis genitura qua ex solo Patre est ut genitus (unigenitus z). Aeterna vero processio Spiritus Sancti est qua ineffabiliter a Patre et Filio procedit ut donum. Uterque ergo procedit, sed Filius quomodo genitus aeternaliter, qui tamen et temporaliter datus est nobis. Spiritus Sanctus vero, non quomodo genitus, sed quomodo donum vel donatum: quomodo donum, aeternaliter processit; quomodo datum vel donatum, temporaliter procedit » (x 59b; z 36a). Postea autem auctoritas Augustini (hic in c. 7) marginibus adiecta fuit ad eandem redactionem *Glossae* (*in imo folio z 36r*). — Cf. etiam *Glossa* in Gal. 4, 4 (PL 192, 136 A-C).

est de Sapientia 1: *Emitte illam de caelis sanctis tuis et a sede magnitudinis tuae, ut tecum sit et tecum laboret*, id est doceat me laborare. Et tunc unicuique mittitur, cum a quoquam cognoscitur atque percipitur, quantum cognosci et percipi potest pro captu vel proficientis in Deum, vel perfectae in Deo animae rationalis ».

5

Cap. 8 (55).

1. Quod secundum alterum semel, secundum alterum saepe sit missus; et secundum alterum ut sit homo, et secundum alterum ut sit cum homine.

Ecce distincti sunt duo modi missionis Filii, et secundum alterum semel tantum missus est Dei Filius, secundum alterum saepe missus est et mittitur quotidie. Nam secundum alterum missus est ut sit homo, quod semel tantum factum est; secundum alterum vero mittitur ut sit cum homine, quo modo quotidie mittitur ad sanctos, et missus est etiam ante incarnationem ad omnes sanctos qui ante fuerunt, et etiam ad angelos. — Unde Augustinus de Filio, id est de Sapientia Patris, loquens in IV libro *De Trinitate*² ait: « Aliter Sapientia mittitur ut sit cum homine, aliter missa est ut sit homo. In animas enim sanctas se transfert, et amicos Dei et prophetas constituit³, sicut etiam implet sanctos Angelos. Sed cum venit plenitudo temporis⁴, missa est non ut impleret Angelos, nec ut esset Angelus, nec ut esset cum hominibus vel in hominibus, ut antea in Patribus erat et in Prophetis, sed ut ipsum Verbum fieret caro, id est homo ».

2. Quod secundum alterum modum dicitur missus in mundum, secundum alterum non. Praeterea notandum est quod, cum his duobus modis mittatur Filius, secundum alterum dicitur missus in mundum, secundum alterum vero non. Eo enim modo missus in mundum dicitur, quo visibilis mundo apparuit. Unde Augustinus in eodem libro⁵ ait: « Cum ex tempore cuiusque mente percipitur, mitti quidem dicitur, sed non in hunc mundum. Non enim sensibiliter apparet, id est corporeis sensibus praesto est. Nam et nos secundum quod mente aliquid aeternum capimus, non in hoc mundo sumus; et omnium iustorum spiritus, etiam in carne viventium, in quantum divina sapiunt, non sunt in hoc mundo ». Ex praedictis liquet quod praeter ineffabilem genitu-

16 Sapientia om. MNRX, add. interl. L. 22 modum om. OP. 27 cuiusque] cuiusquam LNTV. 29 nos] etiam add. BCOPT.

¹ Sap. 9, 10.

² Cap. 20, n. 27 (PL 42, 907; CCL 50, 197).

³ Sap. 7, 27.

⁴ Resp. Gal. 4, 4.

⁵ Cap. 20, n. 28 (PL 42, 907s; CCL 50, 199).

ram duobus modis mittitur Filius, scilicet cum visibiliter apparuit, vel invisibiliter percipitur mente.

Cap. 9 (56).

Cur Pater non dicitur missus cum ab aliquo cognoscitur, ut Filius. Hic quaeritur cur Pater non dicitur missus cum ex tempore a quoquam cognoscitur, sicut Filius. — Ad quod dicimus quod in eo est principii auctoritas, qui non habet de quo sit, a quo Filius est et Spiritus Sanctus. « Pater enim est, ut ait Augustinus in eodem libro¹, principium totius divinitatis, vel si melius dicitur, deitatis », quia principium est Filii et Spiritus Sancti. Nam, ut ait Augustinus in eodem², « si voluisset etiam Deus Pater per subiectam creaturam visibiliter apparere, absurdissime tamen aut a Filio, quem genuit, aut a Spiritu Sancto, qui de illo procedit, missus diceretur ». Congruenter autem ille missus dicitur, qui in carne apparuit; misisse autem ille, qui in ea non apparuit.

15

Cap. 10 (57).

Putaverunt quidam Filium et Spiritum Sanctum minores fuisse Patre quia missi dicuntur. Ideoque putaverunt quidam haeretici, cum Pater non sit missus, sed Filius et Spiritus Sanctus, Patrem maiorem ac Filium minorem, et Spiritum Sanctum; atque Patrem quasi maiorem misisse utrumque quasi minorem. — Quod Augustinus improbat in IV libro *De Trinitate*³, illis contradicens: « Non ideo, inquit, arbitrandum est minorem esse Filium, quod missus est a Patre; nec ideo minorem Spiritum Sanctum, quia et Pater eum misit et Filius. Sive enim propter visibilem creaturam, sive potius propter principii commendationem, non propter inaequalitatem vel imparilitatem vel dissimilitudinem substantiae, in Scripturis haec posita intelliguntur ». Non ergo ideo Pater dicitur misisse Filium vel Spiritum Sanctum, quod ille esset maior et illi minores, sed maxime propter auctoritatem principii commendandam, et quia in visibili creatura non sicut illi apparuit. Ecce ostensum est quae sit missio Filii et quibus modis mittatur.

6 quod²] quia BMNTWX. 18 maiorem] esse add. MNRTVWX.

¹ Cap. 20, n. 29 (PL 42, 908; CCL 50, 200). ² Cap. 21, n. 32 (PL 42, 911s; CCL 50, 203). ³ Cap. 21, n. 32 (PL 42, 910s; CCL 50, 205).

Cap. 10: Quaestio brevissime tangitur in *Glossa* in Gal. 4, 4 (PL 192, 136 C-D).

DISTINCTIO XVI

Cap. 1 (58).

1. **De missione Spiritus Sancti, quae fit duobus modis, visibiliter et invisibiliter.** Nunc de Spiritu Sancto videndum est, praeter illam ineffabilem et aeternam processionem qua procedit a Patre et Filio et non a se ipso, 5 quae sit eius temporalis processio, quae dicitur missio sive donatio. — Ad quod dicimus quia sicut Filius duobus modis dicitur mitti: uno quo visibiliter apparuit, altero quo invisibiliter castis mentibus percipitur, ita et Spiritus Sanctus a Patre et Filio ac se ipso duobus modis procedere sive mitti sive dari dicitur: uno visibiliter, altero invisibiliter. Datus est 10 enim visibilis creaturae demonstratione, sicut in die Pentecostes aliisque vicibus; et datur quotidie invisibiliter illabendo mentibus fidelium.

2. **Prius de illo modo missionis qui fit visibiliter.** Et primo agamus de illo missionis modo qui fit visibili specie. — De hoc Augustinus in II libro *De Trinitate* 1 ita ait: « In promptu est intelligere de Spiritu 15 Sancto cur missus et ipse dicatur. Facta est enim quaedam creaturae species ex tempore, in qua visibiliter ostenderetur Spiritus Sanctus, sive cum in ipsum Dominum corporali specie columbae descendit 2, sive cum die Pentecostes factus est subito de caelo sonus, quasi ferretur flatus vehemens, et visae sunt illis linguae divisae sicut ignis, qui et insedit super 20 unumquemque eorum 3. Haec operatio visibiliter expressa et oculis oblata mortalibus, missio Spiritus Sancti dicta est: non ut appareret eius ipsa substantia, qua et ipse invisibilis et incommutabilis est sicut Pater et Filius, sed ut exterioribus visis corda hominum commota, a temporali 25 manifestatione venientis ad occultam aeternitatem semper praesentis converterentur ». Ecce his verbis aperit Augustinus illum modum missionis qui visibiliter exhibetur, cum tamen ipse Spiritus in sui natura

5 et 2] a add. LNRW. 26 illum] istum OP.

1 Cap. 5, n. 10 (PL 42, 851; CCL 50, 93). 2 Resp. Matth. 3, 16. 3 Resp. Act. 2, 2-4.

Num. 1: Cf. *Glossa primitiva* in Rom. 11, 36: « Processio enim Spiritus Sancti dupliciter intelligitur, aeterna videlicet, quae ineffabilis est, et temporalis, secundum quam dicitur procedere ut datus » (x 58d; z 35d). Vide etiam nostram notam ad Dist. 15, cap. 6-7.

non videatur. Qui nec in illis creaturis magis erat quam in aliis, sed ad aliud. In illis enim erat ut per eas ad homines venientes ostenderetur esse in illis ad quos illae creaturae veniebant. Non enim Spiritus Sanctus temporali motu tunc venit vel descendit in homines, sed per temporalem 5 motum creaturae significata est spiritualis et invisibilis Spiritus Sancti infusio. Et ut apertius dicam, per illum modum missionis Spiritus Sancti corporaliter exhibitum, monstrata est spiritualis et interior missio Spiritus Sancti sive donatio, de qua agendum est.

3. **Cum Filius sit minor Patre secundum formam creatam in qua apparuit, cur non et Spiritus Sanctus similiter.** Sed prius quaerendum est, 10 cum Filius dicatur minor Patre secundum missionem qua in forma creata apparuit, cur et Spiritus Sanctus non dicatur similiter minor Patre cum in forma creata apparuerit.

4. **De Filio probat ***. Nam de Filio, quod minor sit Patre secundum 15 formam qua missus apparuit, aperte ostendit Augustinus in IV libro *De Trinitate* 1 dicens: « Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege 2: usque adeo parvum, ut factum; eo itaque missum quo factum. Fateamur ergo factum minorem, et in tantum minorem, in quantum factum, et in tantum factum, in quantum missum ». Ecce 20 habes quia Filius in quantum est missus, id est factus, minor est Patre.

5. **Quare non sic de Spiritu Sancto ***. Cur ergo Spiritus Sanctus non dicitur minor Patre, cum et ipse creaturam assumpsit in qua apparuit? Quia aliter Spiritus assumpsit creaturam in qua apparuit, aliter Filius; nam Filius accepit per unionem, Spiritus vero non. Filius enim 25 accepit hominem ita ut fieret homo; Spiritus vero Sanctus non ita accepit columbam ut fieret columba. — De hoc Augustinus in II libro *De Trinitate* 3 ita ait: « Ideo nusquam scriptum est quod Deus Pater maior sit Spiritu Sancto, vel Spiritus Sanctus minor Patre, quia non sic est assumpta creatura in qua appareret Spiritus Sanctus, sicut assumptus 30 est filius hominis, in qua forma ipsius Dei Verbi persona praesentaretur: non ut haberet Verbum Dei, sicut alii sancti sapientes, sed quod ipsum Verbum erat. Aliud est enim Verbum in carne, aliud Verbum caro, id est aliud est Verbum in homine, aliud Verbum homo. Caro enim pro homine posita est in eo quod ait 4: *Verbum caro factum est*. Non ergo

2 venientes] veniens M, corr. in veniens LTV. 14 Rubrica om. LORVW. 21 Rubrica om. BCOPRTWX. 28 minor] sit add. BCX.

1 Cap. 19, n. 26 (PL 42, 905; CCL 50, 194). 2 Gal. 4, 4. 3 Cap. 6, n. 11 (PL 42, 851s; CCL 50, 93s). 4 Ioan. 1, 14.

sic assumpta est creatura in qua apparuit Spiritus Sanctus, sicut assumpta est caro illa et humana forma ex Virgine Maria. Non enim columbam vel illum flatum vel illum ignem beatificavit, sibi in unitate personae coniunxit in aeternum ». — Ex praedictis aperte ostensum est secundum quid Filius dicatur minor Patre, et quare Filius dicatur minor Patre et non Spiritus Sanctus.

Cap. 2 (59).

1. **Quod Filius, secundum quod homo factus est, non modo Patre, sed Spiritu Sancto et etiam se ipso minor est.** Notandum autem quod Filius, secundum quod homo factus est, non tantum Patre, sed Spiritu Sancto et etiam se ipso minor dicitur.

2. Et quod etiam se ipso minor dicatur secundum formam servi, Augustinus ostendit in I libro *De Trinitate* ¹ dicens: « Erraverunt homines, ea quae de Christo secundum hominem dicta sunt, ad eius substantiam quae sempiterna est transferentes, sicut illud quod ipse Dominus dicit ²: *Pater maior me est*, quod propter formam servi Veritas dicit; secundum quem modum etiam se ipso minor est Filius. Quomodo enim non etiam se ipso minor factus est, qui *se ipsum exinanivit formam servi accipiens* ³? Non enim sic accepit formam servi ut amitteret formam Dei, in qua erat aequalis Patri. In forma ergo Dei unigenitus Patris aequalis est Patri; in forma servi etiam se ipso minor est. Non igitur immerito Scriptura dicit utrumque, scilicet et aequalem Patri Filium, et Patrem maiorem Filio: illud enim propter Dei formam, hoc autem propter formam servi intelligitur ».

3. De hoc eodem in II libro *De Trinitate* ⁴ ait: « Dei Filius aequalis Patri secundum Dei formam in qua est, et minor Patre secundum formam servi quam accepit, in qua non modo Patre, sed etiam Spiritu Sancto, nec hoc tantum, sed etiam se ipso minor inventus est ». « Propter quam, ut idem ait in libro *Contra Maximinum* ⁵, non tantum Patre, sed etiam

² est om. LRW. ¹⁵ sicut] secundum OPR. ²⁵ eodem] Augustinus add. OP.
|| ait] dicens OP.

¹ Cap. 7, n. 14 (PL 42, 828s; CCL 50, 45). ² Ioan. 14, 28. ³ Phil. 2, 7.
⁴ Cap. 1, n. 2 (PL 42, 845s; CCL 50, 81). ⁵ Immo in Aypii et August., *Epist.* 170
(*Ad Maximum medicum*), n. 9 (PL 33, 750; CSEL 44, 629); cf. *Contra Maximinum*, I, c. 8
(PL 42, 750).

Num. 1-3: Eadem quaestio et in parte eadem auctoritates in *Glossa* in Phil. 2, 6-7 (PL 192, 234 A-B). — Ad num. 4, cf. *Glossa* in Ps. 138, 16 (PL 191, 1217 B).

se ipso et Spiritu Sancto minor factus est, et etiam *minoratus paulo minus ab Angelis* ¹ ». « Est ergo Dei Filius, ut ipse ait in I libro *De Trinitate* ², Deo Patri natura aequalis, habitu minor, id est in forma servi quam accepit ». — His auctoritatibus aperte ostenditur Filius secundum formam servi minor Patre et se ipso et Spiritu Sancto.

4. **Hilarius aliter, scilicet quod Pater sit maior, nec Filius tamen minor.** Hilarius autem dicere videtur quod Pater sit maior Filio, nec tamen Filius sit minor Patre. Pater enim dicitur maior propter auctoritatem, quia in eo est auctoritas generationis, secundum quam dicit ³: *Pater maior me est*; et Apostolus ⁴: *Donavit ei nomen quod est super omne nomen*. Cum ergo ait: *Pater maior me est*, hoc est acsi diceret: *Donavit mihi nomen*. « Si igitur, inquit Hilarius in libro IX *De Trinitate* ⁵, donantis auctoritate Pater maior est, numquid per doni confessionem Filius minor est? Maior itaque donans est, sed minor iam non est cui unum esse donatur. Ait enim ⁶: *Ego et Pater unum sumus*. Si non hoc donatur Iesu, ut confitendus sit *in gloria Dei Patris* ⁷, minor Patre est; si autem in ea gloria ei donatur esse qua Pater est, habes et in donantis auctoritate quia maior est, et in donati confessione quia unum sunt. Maior itaque Pater Filio est, et plane maior, cui tantum donat esse quantum est ipse; cui innascibilitatis esse imaginem sacramento nativitatis impertit, quem ex se in forma sua generat ». Audisti, lector, quid super hoc dicat Hilarius, cuius verba, ubicumque occurrunt, diligenter nota pieque intellige.

DISTINCTIO XVII

Cap. 1 (60).

1. **De missione Spiritus Sancti qua invisibiliter mittitur.** Iam nunc accedamus ad assignandam missionem Spiritus Sancti qua invisibiliter mittitur in corda fidelium. Nam ipse Spiritus Sanctus qui Deus est ac

⁷ sit maior *trp.* BMVX. ¹¹ hoc est om. OP.

¹ Resp. Hebr. 2, 9. ² Cap. 7, n. 14 (PL 42, 829; CCL 50, 46). ³ Ioan. 14, 28.
⁴ Phil. 2, 9. Num. 54 (PL 10, 325 A-B), ubi et praemissa quoad sensum (324 B-325 B).
⁶ Ioan. 10, 30. ⁷ Resp. Phil. 2, 11.

Cap. 1: Cf. J. Schupp, *Die Gnadentehre des Petrus Lombardus*, 216-242; A. M. Landgraf, *Caritas und Heiliger Geist*, in *Dogmengeschichte der Frühscholastik* I-1, Regensburg 1952, 220-237; et J. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott...*, 105-111.

tertia in Trinitate persona, ut supra ostensum est ¹, a Patre et Filio ac se ipso temporaliter procedit, id est mittitur ac donatur fidelibus. Sed quae sit ista missio sive donatio, vel quomodo fiat, considerandum est.

2. **Praemittitur quiddam ad hanc ostensionem necessarium, scilicet quod Spiritus Sanctus est caritas qua diligimus Deum et proximum.** Hoc autem ut intelligibilius doceri ac plenius perspici valeat, praemittendum est quiddam ad hoc valde necessarium. Dictum quidem est supra ² et sacris auctoritatibus ostensum quod Spiritus Sanctus amor est Patris et Filii, quo se invicem amant et nos. His autem addendum est quod ipse idem Spiritus Sanctus est amor sive caritas, qua nos diligimus Deum et proximum; quae caritas cum ita est in nobis ut nos faciat diligere Deum et proximum, tunc Spiritus Sanctus dicitur mitti vel dari nobis; et qui diligit ipsam dilectionem qua diligit proximum, in eo ipso Deum diligit, quia ipsa dilectio Deus est ³, id est Spiritus Sanctus.

3. **Auctoritatibus ita esse confirmat.** Ne autem in re tanta aliquid de nostro influere videamur, sacris auctoritatibus quod dictum est corroboramus. — De hoc Augustinus in VIII libro *De Trinitate* ⁴ ait: « Qui proximum diligit, consequens est ut ipsam praecipue dilectionem diligat. Deus autem dilectio est ⁵; consequens ergo est ut praecipue Deum diligat ». — Item in eodem ⁶: « Deus dilectio est, ut ait Ioannes apostolus ⁷. Ut quid ergo imus et currimus in sublimia caelorum et ima terrarum, quarentes eum qui est apud nos, si nos esse velimus apud eum? » « Nemo dicat: Non novi quid diligam. Diligat fratrem, et diligat eandem dilectionem. Magis enim novit dilectionem qua diligit, quam fratrem quem diligit. Ecce iam potest notioem Deum habere quam fratrem, plane notioem, quia praesentioem, quia interiorem, quia certioem. Amplexere dilectionem Deum, et dilectione amplectere Deum. Ipsa est dilectio quae omnes bonos angelos et omnes Dei servos consociat vinculo sanctitatis. Quanto igitur sanctiores sumus, quanto a tumore superbiae iniores, tanto sumus dilectione pleniores; et quo nisi Deo plenus est, qui

¹² et] ac BCMNTW. ¹³ Deum] eum OP, quod corr. O². ²² esse velimus trp. BCX. ²⁹ sanctiores] saniores MNR (Aug.).

¹ In Dist. 14, cc. 1-2, et Dist. 15, c. 1 (pp. 126-129, 130-131). ² Dist. 10 (pp. 110-114). ³ Resp. I Ioan. 4, 8; 4, 16: *Deus caritas est, et qui manet in caritate, in Deo manet et Deus in eo.* — Lubet autem notare quod Biblia Augustini legit: *Deus dilectio est, et qui manet in dilectione...*; cf. August., *In I Ioan.*, tr. 8, n. 14 (PL 35, 2044); ita etiam in I Ioan. 4, 8: *Deus dilectio est*, ubi Vulgata: *Deus caritas est*; v. *ibid.*, tr. 7, n. 4 (PL 35, 2031). ⁴ Cap. 7, n. 10 (PL 42, 957; CCL 50, 285). ⁵ I Ioan. 4, 8; 4, 16. ⁶ *Ibid.*, cc. 7-8, nn. 11-12 (PL 42, 957s; CCL 50, 286s). ⁷ I Ioan. 4, 8; 4, 16.

plenus est dilectione? » His verbis satis ostendit Augustinus quod dilectio ipsa, qua diligimus Deum vel proximum, Deus est.

4. Sed adhuc apertius in eodem libro ¹ subdit dicens: « Dilectionem fraternam quantum commendat Ioannes apostolus, attendamus. Qui diligit, inquit ², fratrem, in lumine manet, et scandalum in eo non est. Manifestum est quod iustitiae perfectionem in fratris dilectione posuerit; nam in quo scandalum non est, utique perfectus est. Et tamen videtur dilectionem Dei tacuisse, quod numquam faceret, nisi quia in ipsa fraterna dilectione vult intelligi Deum. Apertissime enim in eadem Epistola, paulo post ³, dicit ita: *Dilectissimi, diligamus invicem, quia dilectio ex Deo est: et omnis qui diligit, ex Deo natus est et cognovit Deum. Qui non diligit, non cognovit Deum, quia Deus dilectio est.* Ista contextio satis aperte declarat eandem ipsam fraternam dilectionem (nam fraterna dilectio est qua diligimus invicem) non solum ex Deo, sed etiam Deum esse, tanta auctoritate », scilicet Ioannis, « praedicari. Cum ergo de dilectione diligimus fratrem, de Deo diligimus fratrem; nec fieri potest ut eandem dilectionem non praecipue diligamus, qua fratrem diligimus, quoniam *Deus dilectio est* ⁴ ». Item ⁵: « Qui non diligit fratrem, non est in dilectione; et qui non est in dilectione, non est in Deo, quia *Deus dilectio est* ». Ecce apertissime dixit fraternam dilectionem Deus esse.

Cap. 2 (61).

Quod fraterna dilectio, cum sit Deus, non est Pater vel Filius, sed tantum Spiritus Sanctus. Cum autem fraterna dilectio sit Deus, nec Pater est, nec Filius est, sed tantum Spiritus Sanctus, qui proprie in Trinitate dilectio vel caritas dicitur. — Unde Augustinus in libro XV *De Trinitate* ⁶: « Si in donis Dei nihil maius est caritate, et nullum est maius donum Dei quam Spiritus Sanctus, quid consequentius est quam ut ipse sit caritas quae dicitur et Deus et ex Deo? » « Ita ⁷ enim ait Ioannes: *Dilectio ex Deo est*; et paulo post: *Deus dilectio est.* Ubi manifestat eam se dixisse dilectionem *Deum*, quam dixit *ex Deo.* Deus ergo ex Deo est

¹³ dilectionem] parentesis, animadvertite (advertite M, attende N) rubr. mg. codd. ¹⁵ scil. Ioannis om. MN, mg. W. ¹⁸ quoniam] quia OP. || non²] nec OP. ²⁶ est malus trp. MNW. ²⁹ manifestat] manifestavit OP (Aug.).

¹ *Ibid.*, c. 8, 12 (PL 42, 958; CCL 50, 287s). ² I Ioan. 2, 10. ³ I Ioan. 4, 7-8. ⁴ I Ioan. 4, 8. ⁵ *Ibid.* (PL 42, 958; CCL 50, 288). ⁶ Cap. 19, n. 37 (PL 42, 1086; CCL 50A, 513). ⁷ August., *ibid.*, c. 17, n. 31 (PL 43, 1082; CCL 50A, 505); resp. I Ioan. 4, 7-8.

dilectio». — Item in eodem¹: «Ioannes, volens de hac re apertius loqui, *In hoc*, inquit, *cognovimus quia in ipso manemus et ipse in nobis, quia de Spiritu suo dedit nobis*. Spiritus itaque Sanctus, de quo dedit nobis, facit nos in Deo manere et ipsum in nobis; hoc autem facit dilectio; ipse est igitur Deus dilectio: ipse ergo significatur, ubi legitur²: *Deus dilectio est*». Ex his apparet quod Spiritus Sanctus caritas est.

Cap. 3 (62).

Quod non est dictum per causam illud: Deus caritas est, sicut illud: Tu es patientia mea et spes mea. Sed ne forte aliquis dicat illud dictum esse per expressionem causae, *Deus caritas est*, eo scilicet quod caritas sit ex Deo, et non sit ipse Deus, sicut dicitur Deus nostra patientia et spes: non quod ipse sit ista, sed quia ista ex eo sunt, occurrit Augustinus ostendens non hoc esse dictum per causam sicut illa, in XV libro *De Trinitate*³ ita dicens: «Non dicturi sumus caritatem non propterea esse dictam *Deum*, quod ipsa caritas sit ulla substantia quae Dei digna sit nomine, sed quod donum sit Dei, sicut dictum est Deo⁴: *Tu es patientia mea*. Non utique ideo dictum est, quod Dei substantia est nostra patientia, sed quia ab ipso nobis est; unde alibi⁵: *Ab ipso est patientia mea*. Hunc enim sensum facile refellit Scripturarum ipsa locutio: tale est enim *Tu es patientia mea*, quale est *Domine spes mea*⁶ et *Deus meus misericordia mea*⁷, et multa similia. Non est autem dictum *Domine caritas mea*, aut *Tu es caritas mea*, aut *Deus caritas mea*, sed ita dictum est⁸: *Deus caritas est*, sicut dictum est⁹: *Deus spiritus est*. Hoc qui non discernit intellectum a Domino, non expositionem quaerat a nobis: non enim apertius quidquam possumus dicere. *Deus ergo caritas est*». Ex praedictis clarescit quod Spiritus Sanctus caritas est qua diligimus Deum et proximum; unde facilius est nobis ostendere quomodo Spiritus Sanctus mittatur sive detur nobis.

² In hoc inquit *trp.* inquit In hoc BCOPTV. 4-5 ipse... dilectio¹ mg. VW, interl. N. 14-15 esse dictam *trp.* OPX. 19 est enim *trp.* MTV. 26 Deum *om.* OP.

¹ Ibid., c. 17, n. 31 (PL 42, 1082; CCL 50A, 506); resp. I Ioan. 4, 13. 2 I Ioan. 4, 8. ³ Cap. 17, nn. 27-28 (PL 42, 1080; CCL 50A, 502). 4 Ps. 70, 5. ⁵ Ps. 61, 6. ⁶ Ps. 90, 9. ⁷ Ps. 58, 18. ⁸ I Ioan. 4, 8; 4, 16. ⁹ Ioan. 4, 24.

Cap. 4 (63).

1. **Quomodo Spiritus Sanctus mittatur vel detur nobis.** Tunc enim mitti vel dari dicitur, cum ita in nobis est ut faciat nos diligere Deum et proximum, per quod manemus in Deo et Deus in nobis. — Unde Augustinus, hunc missionis modum insinuans, in XV libro *De Trinitate*¹ ait: «Deus Spiritus Sanctus, qui procedit ex Deo, cum datus fuerit homini, accendit eum ad diligendum Deum et proximum, et ipse dilectio est. Non enim habet homo unde diligat Deum, nisi ex Deo». Ecce quomodo datur vel mittitur nobis Spiritus Sanctus, secundum quod dicitur datum sive donum.

2. **Quomodo Spiritus Sanctus detur hic [apertius] notatur*.** Quod donum Augustinus commendat, explanans apertius quomodo detur, in eodem libro²: «*Dilectio*, inquit, *Dei diffusa est in cordibus nostris*, ut ait Apostolus³, *per Spiritum Sanctum qui datus est nobis*. Nullum est isto Dei dono excellentius; solum est quod dividit inter filios regni et filios perditionis. Dantur et alia per Spiritum munera, sed sine caritate nihil prosunt. Nisi ergo tantum impertiatur cuique Spiritus Sanctus ut eum Dei et proximi faciat amatorem, a sinistra non transfertur ad dexteram. Nec Spiritus Sanctus proprie dicitur donum nisi propter dilectionem, quam qui non habuerit, etsi loquatur omnibus linguis, et habuerit prophetiam et omnem scientiam et omnem fidem, et distribuerit substantiam suam, et tradiderit corpus suum ut ardeat, nihil ei prodest⁴. Quantum ergo bonum est, sine quo ad aeternam vitam neminem tanta bona perducunt! Ipsa vero dilectio vel caritas (nam unius rei nomen est utrumque) perducit ad regnum. Dilectio igitur quae ex Deo est et Deus, proprie Spiritus Sanctus est, per quem diffunditur in cordibus nostris Deus caritas, per quam nos tota inhabitet Trinitas. Quocirca rectissime Spiritus

² enim] nobis *add.* BCMNRW. 3 Deum *om.* OP. 18 amatorem] ille *add.* BCW. 22 suum] ita *add.* LMOPX. 27 inhabitet] inhabitat VX (*Aug.*), *corr.* in inhabitat NT.

¹ Cap. 17, n. 31 (PL 42, 1082; CCL 50A, 506). 2 Ibid., cc. 17-18, nn. 31-32 (PL 42, 1082s; CCL 50A, 507s). 3 Rom. 5, 5. 4 Resp. I Cor. 13, 1-3.

Cap. 4: Cf. *Glossa* in Rom. 11, 36, in forma antiquiori: «... ut mihi videtur (Pe[trus] rubrica marg. in z), dicitur Spiritus Sanctus mitti, id est dari alicui, cum incipit esse in eo per gratiam iustificantem, provehentem, consummantem, ubi tamen erat per essentiam, potentiam, praesentiam. Cum enim Spiritus Sanctus non incipiat esse, incipit tamen esse in aliquo eo modo quo ante non erat in eo» (x 58d; z 35d).

Sanctus, cum sit Deus, vocatur etiam *donum Dei*¹. Quod donum proprie quid nisi caritas intelligendum est, quae perducit ad Deum et sine qua quodlibet aliud Dei donum non perducit ad Deum?»

3. **Praedictae auctoritatis colligit summam** *. Ecce hic aperitur quod supra dictum erat, scilicet quod caritas sit Spiritus Sanctus et donum 5 excellentius, et quomodo hoc donum, id est Spiritus Sanctus, detur nobis, scilicet cum ita impertitur alicui, id est ita habet esse in aliquo, ut eum faciat Dei et proximi amatorem. Quod cum facit, tunc dicitur dari sive mitti alicui, et tunc ille dicitur proprie habere Spiritum Sanctum.

Cap. 5 (64).

10

1. **Utrum concedendum sit quod Spiritus Sanctus augeatur in homine et magis vel minus habeatur vel detur.** Hic quaeritur, si caritas Spiritus Sanctus est, cum ipsa augeatur et minuatur in homine, et magis et minus per diversa tempora habeatur, utrum concedendum sit quod Spiritus Sanctus augeatur vel minuatur in homine, et magis vel minus habeatur. 15 Si enim in homine augetur et magis vel minus datur et habetur, mutabilis esse videtur; Deus autem omnino immutabilis est; videtur ergo quod vel Spiritus Sanctus non sit caritas, vel caritas non augeatur vel minuatur in homine.

2. **An Spiritus Sanctus detur habenti et non habenti** *. Item, caritas 20 et non habenti datur ut habeat, et habenti ut plenius habeat². Si ergo Spiritus Sanctus caritas est, et non habenti datur ut habeat, et habenti ut plenius habeat. Sed quomodo datur non habenti, cum ipse ut Deus sit ubique et in omnibus creaturis totus? Et quomodo plenius datur vel habetur sine sui mutatione? 25

3. **Responsio ad primam quaestionem.** His ita respondemus, dicentes quod Spiritus Sanctus sive caritas penitus immutabilis est, nec in se augetur vel minuitur, nec in se recipit magis vel minus, sed in homine vel potius homini augetur et minuitur, et magis vel minus datur vel habetur: sicut Deus dicitur magnificari et exaltari in nobis, qui tamen in 30 se nec magnificatur nec exaltatur. Unde Propheta³: *Accedet homo ad cor altum, et exaltabitur Deus*. Super quem locum ait auctoritas⁴: «Deus non

² quid] quod BCMO. ⁴ Rubrica om. CLNRW. ²⁰ Rubrica om. LPRW.
²⁴ creaturis] et add. LOP, quod exp. L. ²⁹ et] vel LNR.

¹ Resp. Act. 8, 20. ² Resp. Ioan. 10, 10: *Ego veni ut vitam habeant, et abundantius habeant*.
³ Ps. 63,7-8. ⁴ *Glossa ordin.* in h. l. (apud Lyranum, III, 173a), ex Cassiodoro in h. l. (PL 70, 441 C; CCL 97, 559); v. etiam *Glossa Lomb.* in h. l. (PL 191, 578 B).

in se, sed in corde hominis grandescit». Sic igitur Spiritus Sanctus homini datur, et datus amplius datur, id est augetur, et magis ac minus habetur, et tamen immutabilis existit.

4. **Responsio ad secundam.** Cumque ubique sit et in omni creatura 5 totus, sunt tamen multi qui eum non habent. Non enim omnes Spiritum Sanctum habent, in quibus est: alioquin et irrationabiles creaturae haberent Spiritum Sanctum, quod fidei pietas non admittit.

5. **Auctoritate confirmat utramque responsionem.** Ut autem certius fiat quod diximus, auctoritate firmamus. Quod Spiritus Sanctus magis et 10 minus percipiatur et homini augeatur, et non habenti detur et habenti ut plus habeatur, Augustinus ostendit, *Super Ioannem*¹, dicens: «Sine Spiritu Sancto constat Christum nos diligere et eius mandata servare non posse, et id nos posse atque agere tanto minus, quanto illum percipimus minus; tanto vero amplius, quanto illum percipimus 15 amplius. Ideoque non solum non habenti, verum etiam habenti non incassum promittitur: non habenti quidem ut habeatur, habenti autem ut amplius habeatur. Nam si ab alio minus et ab alio amplius non haberetur, sanctus Eliseus sancto Eliae non diceret: *Spiritus qui est in te, duplo sit in me*».

20 6. In libro Regum² sic: *Elia dixit ad Eliseum: Postula quod vis et faciam tibi, antequam tollar a te. Dixitque Eliseus: Obsecro ut fiat spiritus tuus duplex in me*. Quod ibidem sic exponitur³: «Elia spiritu prophetali et operatione miraculorum excellenter pollebat: geminam ergo gratiam, quam Eliseus in magistro vigere cognoscebat, sibi tribui rogavit; unde patet quod non esse discipulus super magistrum postulavit»⁴.

25 7. «Christo⁵ autem, qui est Dei Filius, non ad mensuram datus est Spiritus⁶. Neque enim sine gratia Spiritus Sancti est mediator Dei et

¹ Sic] si OWX, quod corr. W. || homini] hominibus OP. ⁹ firmamus] confirmamus BCRWX. ¹² nos] non X, non add. NRTz. ²⁰⁻²⁴ *Glossa volatilis om.* MOPR.

¹ Tract. 74, n. 2 (PL 35, 1828; CCL 36, 513s). ² IV Reg. 2, 9. ³ In *Glossa ordin.* super h. l. (apud Lyranum, II, 162c). ⁴ Resp. Matth. 10, 24: *Non est discipulus super magistrum*.
⁵ August., ibid., n. 3 (PL 35, 1828; CCL 36, 514). ⁶ Ioan. 3, 34.

Num. 5 et 7: Verba Augustini iam inveniuntur in *Glossa* in Rom. 12, 3 (PL 191, 1498 C-D). — Num. 6: Haec additio accipitur ut authentica in *Glossa* olim Petro Pictaviensi attributa, non autem ut opportuna, quia «in hoc aperte videtur obloqui Augustinus expositori super librum Regum, qui in fine glossae quae post editionem libri in margine apposta est dicit (ait b) in hunc modum: 'unde patet...'» (b 41r; n 13a; p 52c); vide textum apud A. M. Landgraf, *Drei Zweige der Pseudo-Poitiers-Glossa zu den Sentenzen des Lombarden*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 9 (1937) 179.

hominum homo Christus 1. Quod enim est unigenitus Filius aequalis Patri, non est gratiae, sed naturae; quod autem in unitatem personae Unigeniti assumptus est homo, gratiae est, non naturae. Ceteris autem ad mensuram datur, et datus additur, donec unicuique pro modo suae perfectionis propria mensura compleatur ».

8. Ecce expressum habes quod Spiritus Sanctus magis et minus datur vel accipitur, et homini datus augetur, et habenti et non habenti datur, quia Spiritus Sanctus est caritas, quae non habenti datur, et in habente augetur et proficit; immo, ut verius et magis proprie loquar, homo in ea proficit, et deficit aliquando; et tunc ipsa dicitur proficere vel deficere, quae tamen nec proficit nec deficit in se, quia Deus est. Unde Augustinus in homilia IX super Epistolam Ioannis 2 ait: « Probet se quisque quantum in illo profecerit caritas, vel potius quantum ipse in caritate profecerit; nam si caritas Deus est, nec proficit nec deficit. Sic ergo dicitur proficere in te caritas, quia tu in ea proficis ». Ecce quomodo intelligendum sit cum dicitur Spiritus Sanctus 'augeri in nobis', quia nos in eo scilicet proficimus; sic et alia huiusmodi.

Cap. 6 (65).

1. **Quod aliqui dicunt Spiritum Sanctum non esse caritatem qua diligimus Deum et proximum.** Supra dictum est 3 quod Spiritus Sanctus caritas est Patris et Filii, qua se invicem diligunt et nos, et ipse idem est caritas quae diffunditur in cordibus nostris ad diligendum Deum et proximum. Horum alterum omnes catholici concedunt, scilicet quod Spiritus

2 unitatem] unitate BCOPxz. 7 et non habenti om. OP. 10-11 vel deficere om. BCOPTX, add. L2. 11 nec deficit om. OP. 16 in om. BCT, add. interl. V2.

1 I Tim. 2, 5. 2 In I Ioan., tr. 9, n. 2 (PL 35, 2045). 3 Dist. 10, c. 1 (pp. 110-111), et hic supra, cc. 1-3 (pp. 141-145).

Num. 8: Ex hoc loco fortasse originem duxerit mare magnum quaestionum de profectu et defectu caritatis quae abundant in theologis post Lombardum; cf. A. M. Landgraf, *Unverlierbarkeit, Vollkommenheit, Vermehrung und Verminderung der caritas*, in *Dogmengeschichte* I-2, 136-203.

Cap. 6: Agitur hic secundum praelaudatum J. Schupp (*Die Gnadenlehre...*, 235-238) potius de quadam oppositione orali quam scripta: « Es scheint sich nun zunächst ein mündlicher Lehrstreit um diese neue Formulierung der caritas entwickelt zu haben, deren Niederschlag wir in den Sentenzen des Lombarden vorfinden » (235). Cf. tamen A. M. Landgraf, *Caritas und Heiliger Geist*, in *Dogmengeschichte* I-1, 228, de oppositione Magistri Odonis Cancellarii (seu Ursicampi); et verba Praepositini, *ibid.*, 231.

Sanctus sit caritas Patris et Filii; quod autem ipse idem sit caritas qua diligimus Deum et proximum, a plerisque negatur. Dicunt enim: Si Spiritus Sanctus caritas Patris et Filii et nostra est, eadem ergo caritas est qua Deus diligit nos et qua nos diligimus eum. Hoc autem Sanctorum auctoritates negare videntur.

2. **Auctoritates quae videntur pro eis facere** *. Dicit enim Augustinus in libro *De spiritu et littera* 1: « Unde est dilectio, nisi unde et ipsa fides, id est a Spiritu Sancto? Non enim esset in nobis, nisi diffunderetur in cordibus per Spiritum 2. Caritas autem Dei dicta est diffundi in cordibus nostris, non qua nos ipse diligit, sed qua nos facit dilectores suos: sicut *iustitia Dei* dicitur qua nos iusti eius munere efficimur, et *Domini salus* qua nos salvat, et *fides Christi* 3 qua nos fideles facit ». His verbis videtur monstrari distinctio inter caritatem qua Deus diligit et qua nos diligimus. Et sicut iustitia nostra dicitur Dei, non quod ipse sit ea iustus, sed quia ea nos iustos facit, similiter et fides et salus, sic videtur dicta caritas Dei quae est in nobis, non quod ipse ea diligit, sed quia ea nos diligere facit. — De hoc etiam idem Augustinus in libro XV *De Trinitate* 4 ait: « Cum Ioannes commemorasset Dei dilectionem, non qua nos eum, sed qua *ipse dilexit nos et misit Filium suum liberatorem pro peccatis nostris* 5 » etc. Ecce et hic videtur manifeste dividere dilectionem qua nos diligimus Deum ab ea qua ipse diligit nos.

3. **Ex verbis auctoritatum argumentando procedit** *. Si ergo, inquit, Spiritus Sanctus dilectio est qua Deus diligit et qua nos diligimus, duplex dilectio est, immo duo diversa est, quod absurdum et a veritate longe est. Non est ergo dilectio qua diligimus, sed qua Deus tantum diligit.

4. **Responsio ad praedicta determinans auctoritates.** His respondemus, praedictarum auctoritatum verba determinantes hoc modo: Caritas Dei dicta est diffundi in cordibus nostris, non qua ipse diligit nos, sed qua nos diligere facit etc. His verbis non dividitur, nec divisa ostenditur

1 ipse idem *trp.* NRWX. 4 nos¹ om. BCOP, add. interl. T2. 9 cordibus] nostris add. BCN (*Aug.*), add. interl. V2. 16 caritas Dei *trp.* MVX. 22 Rubrica om. PRW. 24 absurdum] est add. OP. 29 divisa] diversa NVW.

1 Cap. 32, n. 56 (PL 44, 237; CSEL 60, 215); apud Glossam Lombardi in Rom. 8, 15 (PL 191, 1439 C).

2 Resp. Rom. 5, 5: *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis.*

3 Resp. II Cor. 5, 21: *Ut nos efficeremur iustitia Dei in ipso*; II Petri 1, 1: *Sortiti sunt fidem in iustitia Dei*; deinde Ps. 3, 9: *Domini est salus*; Ps. 68, 30: *Salus tua, Deus, suscepit me*; postremo Gal. 2, 16: *Ut iustificemur ex fide Christi.*

4 Cap. 17, n. 31 (PL 42, 1082; CCL 50A, 506). 5 Resp. I Ioan. 4, 10.

Ad num. 4, cf. Glossa Lombardi in Rom. 5, 5 (PL 191, 1381 C).

caritas qua Deus diligit ab ea qua nos diligimus, sed potius, cum sit una et eadem caritas, et dicatur ipsa Dei caritas, diversis de causis et rationibus 'Dei caritas' appellari in Scriptura ostenditur. Dicitur enim 'Dei caritas' vel quia ea Deus diligit nos, vel quia nos ea sui dilectores facit. — **Determinatio primae auctoritatis.** Cum ergo ab Apostolo dicitur caritas 5 *Dei diffundi in cordibus nostris*¹, non est dicta caritas Dei qua diligit nos, sed qua facit nos diligere: id est non ibi appellatur 'caritas Dei' eo quod Deus nos ea diligit, sed eo quod nos ea sui dilectores facit. Et quod ea ratione posset dici 'caritas Dei', quia nos ea diligere facit, ex simili genere locutionis ostendit²: « Sicut dicitur 'iustitia Dei' qua nos 10 iustificat, et 'Domini salus' qua nos salvat, et 'fides Christi' qua nos fideles facit ». — **Determinatio secundae.** Similiter et aliam exponimus auctoritatem, ubi ait dilectionem Dei commemorari, non qua nos eum, sed qua ipse dilexit nos: ac si diceret: commemorat dilectionem Dei, non secundum quod ea nos diligimus Deum, sed secundum quod ipse ea 15 diligit nos.

5. **Aliud obiciunt.** Sed aliud est, inquiunt, quod magis urget. Dixit enim Augustinus³ supra quod dilectio est a Spiritu Sancto, a quo fides. Sicut ergo fides non est Spiritus Sanctus a quo est, ita nec caritas. Quomodo enim caritas Spiritus Sanctus est, si ab ipso est? Nam si ab 20 ipso est et ipse est, ergo Spiritus a se ipso est. — **Responsio*.** Ad quod dicimus: Spiritus Sanctus quidem a se ipso non est, sed tamen et a se ipso datur nobis, ut supra dictum est⁴. Dat enim se ipsum nobis Spiritus Sanctus; et ex hoc sensu dictum est quod caritas ab ipso est, in nobis scilicet; et tamen ipsa Spiritus Sanctus est. Fides autem est a Spiritu 25 Sancto, et non est Spiritus Sanctus, quia donum vel datum solummodo est, non Deus dans.

6. **Quod alias inducunt rationes et auctoritates ad idem probandum.** Alias quoque inducunt rationes ad idem ostendendum, scilicet quod caritas 30 non sit Spiritus Sanctus, quia caritas affectio mentis est et motus animi. Spiritus Sanctus vero non est affectio animi vel motus mentis, quia Spiritus Sanctus immutabilis est et increatus; non est ergo caritas. — **Quod caritas est motus vel affectus animi.** Quod autem caritas sit affectio animi et motus mentis, auctoritatibus confirmant. Dicit enim Augustinus

4 ea Deus *trp.* MNRVX. 8 diligit] diligit LNW, *corr. in* diligit T. 9 posset] possit NRVWX. 10 ostendit] ostenditur LMT. 21 Spiritus] sanctus *add.* BLNV. 29 quoque *om.* OP. 33 affectus] affectio BCX.

¹ Resp. Rom. 5, 5.

² August., supra, p. 149, 11-12.

³ Initio n. 2.

⁴ Dist. 15, c. 1 (pp. 130-132).

in III libro *De doctrina christiana*¹: « Caritatem voco motum animi ad fruendum Deo propter ipsum, et se ac proximo propter Deum ». Idem in libro *De moribus Ecclesiae catholicae*², tractans illud verbum Apostoli³: *Nec mors nec vita poterit nos separare a caritate Dei*: « Caritas Dei, inquit, 5 hic dicta est virtus quae animi nostri rectissima affectio est, quae coniungit nos Deo », qua eum diligimus. Ecce his verbis exprimitur quod caritas est affectio et motus animi, ac per hoc non videtur esse Spiritus Sanctus.

7. **Responsio determinans auctoritates.** Ad quod dicimus hoc ita dictum esse: sicut dicitur Deus esse spes nostra et patientia nostra⁴ quia 10 facit nos sperare et pati, ita caritas dicitur esse motus sive affectio animi quia per eam movetur et afficitur animus ad diligendum Deum. Non autem mireris si caritas, cum sit Spiritus Sanctus, dicatur motus mentis, cum etiam in libro Sapientiae⁵ dicatur de Spiritu sapientiae, quae *attingit a fine usque ad finem*, quod est actus *mobilis, certus, incoinquinatus*. Quod 15 non ideo dicitur, quod Sapientia sit mobile aliquid vel actus aliquis, sed quia sui immobilitate omnia attingit: non locali motu, sed ut ubique semper sit et nusquam inclusa teneatur. Sic ergo caritas dicitur motus animi: non quod ipsa sit motus vel affectio vel virtus animi; sed quia per eam, quasi esset virtus, afficitur mens et movetur.

8. Sed si caritas Spiritus Sanctus est, qui *operatur in singulis prout vult*⁶, cum per eum mens hominis afficiatur et moveatur ad credendum vel sperandum et huiusmodi, sicut ad diligendum: quare non sic dicitur caritas motus vel affectio mentis ad credendum vel sperandum, sicut ad diligendum? — Ad quod sane dici potest quia alios actus atque motus 25 virtutum operatur caritas, id est Spiritus Sanctus, mediantibus virtutibus quarum actus sunt, utpote actum fidei, id est credere, fide media; et actum spei, id est sperare, media spe: per fidem enim et spem praedictos operatur actus. Diligendi vero actum per se tantum, sine alicuius vir-

14 finem] fortiter *add.* LMXn. || quod] que X, qui ipse T, *corr. in* qui OP. 20-3 (p. 152) Sed... tribuit *om.* ORX, *add. in imo folio P², trp. p.* Sanctus (p. 152, 4) M.

¹ Cap. 10, n. 16 (PL 34, 72; CSEL 80, 89; CCL 32, 87).

² Lib. I, c. 11, n. 19 (PL

32, 1319); iam apud Lomb., *Glossa in Rom.* 8, 39 (PL 191, 1454 A).

³ Rom. 8, 38-39.

⁴ Resp. Ps. 70, 5: *Tu es patientia mea, Domine; Domine, spes mea.*

⁵ Resp. Sap. 8, 1;

et 7, 22. ⁶ I Cor. 12, 11.

Num. 8 omittitur in pluribus codicibus, ut in lectionibus variantibus notatur. De qua re nihil dicitur in *Glossa pseudo-Petri*, ubi post num. 7 proceditur subito ad cap. 2 sequentis distinctionis. Suspiciari licet quod agatur de quadam additione a Magistro apposita quando secundo *Sententias* tradidit seu legit; cf. *Rech. de Théol. anc. et méd.* 2 (1930) 92; *Antonianum* 41 (1966) 474, nota 2.

tutis medio operatur, id est diligere. Aliter ergo hunc actum operatur quam alios virtutum actus; ideoque differenter de hoc et de aliis loquitur Scriptura, quae istum specialiter caritati tribuit.

9. Est ergo caritas vere Spiritus Sanctus. Unde Augustinus, praemissum Apostoli verbum tractans in eodem libro ¹, caritatem dicit esse bonum quo nil melius, et per hoc ipsam esse Deum significat dicens: «Si nulla res ab eius caritate nos separat, quid esse non solum melius, sed etiam certius hoc bono potest?» Ecce dicit quia caritate nihil est melius. Caritas ergo Spiritus Sanctus est, qui est Deus et donum Dei sive datum. Qui dividit singulis fidelibus dona nec ipse dividitur, sed indivisus singulis datur. Unde Augustinus², ubi Ioannes dicit³ non ad mensuram Christo dari Spiritum, ait: «Ceteris vero dividitur, non quidem ipse Spiritus, sed dona eius».

DISTINCTIO XVIII

Cap. 1 (66).

15

An concedendum sit quod per donum dentur dona. Hic quaeritur, cum Spiritus Sanctus, per quem dividuntur dona, ipse sit donum, utrum concedendum sit quod per donum dividantur ac dentur dona. — Ad quod dicimus quia per donum quod est Spiritus Sanctus singulis propria dividuntur, et ipsum communiter omnes boni habent. Unde Augustinus in XV libro *De Trinitate* ⁴ ait: «Per donum quod est Spiritus

⁶ melius] est *add.* MX, *add. interl.* T. ⁹ est melius *trp.* MNVX. ¹⁰ nec] non OP.

¹ *De moribus Ecclesiae*, I, c. 11, n. 18 (PL 32, 1319); apud Lomb., *Glossa* in Rom. 8, 39 (PL 191, 1453 D). ² *In Ioan.*, tr. 74, n. 3 (PL 35, 1828; CSEL 36, 514); cf. *Glossa* Lomb. in Rom. 12, 3 (PL 191, 1499 A). ³ *Resp. Ioan.* 3, 34. ⁴ Cap. 19, n. 34 (PL 42, 1084; CCL 50A, 510).

Dist. XVIII: Apud scholasticos antiquiores qui post Alexandrum Halensem textum Lombardi in *Distinctiones* dividunt (scil. ipsum Alex., Hugonem de S. Caro, pseudo-Guerricum, anonym. cod. Tuderti Commun. 121), haec *Distinctio* initium habet ad cap. 2 (67). Sequimur autem recentiores qui, post Odonem Rigaldi, hic eam assignant. Cf. Ign. Brady, *The Distinctions...*, in *Franc. Studies* 25 (1965) 108s. — Cap. 2: Vide verba Lombardi in prima redactione *Glossae* in Rom. 11, 36, iam praelibata in notis ad Dist. 15, cap. 6-7; cf. etiam P. Abaelardus, *Theologia «Scholarium»*, II, 17 (PL 178, 1083 A-C); et *Summa sent.*, I, 6 (PL 171, 1078 A; 176, 52 A).

Sanctus in commune omnibus membris Christi, multa dona quae sunt quibusque propria dividuntur. Non enim singuli quique habent omnia, sed hi illa, alii alia, quamvis ipsum donum, a quo cuique propria dividuntur, omnes habeant, id est Spiritum Sanctum». Aperte dicit per donum dona dari.

Cap. 2 (67).

1. **Utrum Spiritus Sanctus eadem ratione dicatur donum et datum sive donatum.** Praeterea diligenter considerandum est, cum Spiritus Sanctus dicatur donum et datum, utrum eadem ratione utrumque nomen ei conveniat.

2. **Quare ita esse videatur.** Quod utique videri potest. Cum enim idem sit Spiritum Sanctum dari et Spiritum Sanctum donari, ex eadem ratione videtur Spiritus Sanctus dici datum et donum. Hoc etiam videtur Augustinus significare in XV libro *De Trinitate* ¹ cum ait: «Spiritus Sanctus in tantum donum Dei est, in quantum datur eis quibus datur; apud se autem Deus est, etsi nemini datur». Ecce aperte dicit Spiritum Sanctum donum appellari quia datur. — Si autem ex eo tantum appellatur donum quia datur, non ab aeterno fuit donum, quia non datur nisi ex tempore.

3. **Responsio: quare datum vel donatum dicitur Spiritus Sanctus.** Ad quod dicimus quia Spiritus Sanctus et donum dicitur et datum sive donatum; sed datum sive donatum ex eo tantum dicitur quia datur vel donatur, quod habet tantum ex tempore. — **Hic quare donum.** Donum vero dicitur non ex eo tantum quod donetur, sed ex proprietate quam habuit ab aeterno; unde et ab aeterno fuit donum. Sempiternae enim donum fuit, non quia daretur, sed quia processit a Patre et Filio. Unde Augustinus in IV libro *De Trinitate* ²: «Sicut natum esse est Filio a Patre esse, ita Spiritui Sancto donum Dei esse est a Patre procedere et a Filio». Hic aperte ostenditur quod Spiritus Sanctus eo donum est quod procedit a Patre et Filio, sicut Filius eo est a Patre quod natus est ab eo.

4. **Quid sit Filio esse a Patre et Spiritui Sancto.** Non est enim idem Filio esse a Patre et Spiritui Sancto, id est non ea proprietate Filius dicitur esse a Patre qua Spiritus Sanctus. Nam Filius dicitur esse a Patre

¹ sunt] sint OPR. ⁴ habeant] habent BCLOPT. ²³ tantum ex tempore *trp.* OP. ²⁹ a om. MTV. ³¹ Rubrica om. MRW.

¹ Cap. 19, n. 36 (PL 42, 1086; CCL 50A, 513). ² Cap. 20, n. 29 (PL 42, 908; CCL 50, 199).

quia genitus est ab eo; Spiritus Sanctus vero dicitur esse a Patre et a Filio quia Spiritus est donum Patris et Filii, id est quia procedit ab utroque.

5. **Eo dicitur Spiritus Sanctus quo donum, et eo donum quo procedens** *. Eo enim dicitur Spiritus quo donum, et eo donum quo procedens. 5 Unde Augustinus in V libro *De Trinitate* ¹ ait: « Spiritus Sanctus, qui non Trinitas sed in Trinitate intelligitur, in eo quod proprie dicitur Spiritus Sanctus, relative dicitur, cum et ad Patrem et ad Filium refertur, quia Spiritus Sanctus et Patris et Filii spiritus est. Sed ipsa relatio non apparet in hoc nomine; apparet autem cum dicitur donum 10 Dei: donum est enim Patris et Filii, quia a Patre procedit et a Filio ». Ecce his verbis aperte ostenditur eadem relatione dici Spiritum Sanctum et donum, donum autem quia procedit a Patre et Filio. Proprietas ergo, qua dicitur Spiritus Sanctus vel donum, processio ipsa est, de qua post ² plenius agemus cum aliis. 15

6. **Augustinus: quod semper procedit Spiritus Sanctus.** Cum ergo ab aeterno processerit ab utroque, et ab aeterno donum fuit; non ergo Spiritus Sanctus eo tantum dicitur donum quia donatur, nam et ante fuit donum quam donaretur. — Unde Augustinus in V libro *De Trinitate* ³: « Semper procedit Spiritus Sanctus, et non ex tempore, 20 sed ab aeternitate procedit; sed quia sic procedebat ut esset donabile, iam donum erat antequam esset cui daretur. Aliter enim intelligitur cum dicitur donum, aliter cum dicitur donatum. Nam donum potest esse etiam antequam detur; donatum autem, nisi datum fuerit, nullo modo dici potest ». « Sempiternae ⁴ ergo Spiritus est donum, temporaliter autem 25 donatum ». His verbis aperte ostenditur quod sicut Spiritus Sanctus ab aeterno procedit, ita ab aeterno donum est: non quia donaretur a Patre Filio vel a Filio Patri, sed quia ab aeterno processit donabilis.

7. **Quaeritur cui donabilis [et quomodo aliter donabilis quam Filius].** 30 Sed quaeritur cui donabilis, utrum Patri et Filio, an tantum nobis qui nondum eramus. Si autem non erat donabilis Patri et Filio, sed tantum nobis, et ex eo donum erat quia sic donabilis procedebat, videtur quod Filius eadem ratione semper donum fuerit: quia a Patre processit ab aeterno donabilis nobis in tempore, nam et de Filio legitur quod

¹ Sanctus vero *trp.* CMRVX. ² Spiritus] sanctus *add.* CNV. ³⁻⁵ Rubrica *om.* LRW. ¹¹ quia] et *add.* CLMNRW. ¹⁶ Rubrica *om.* MRW. || Augustinus] Nota LNVX. ³³⁻³⁴ a Patre... aeterno *trp.* ab aeterno *proc.* a Patre MVX.

¹ Cap. 11, n. 12 (PL 42, 919; CCL 50, 219). ² In Dist. 26, cc. 6-7. ³ Cap. 15, n. 16 (PL 42, 921s; CC 50, 224). ⁴ Ibid., c. 16, n. 17 (PL 42, 922; CCL 50, 224).

datus est nobis ¹. — Ad quod dicimus quia Spiritus Sanctus nobis tantum, non Patri vel Filio, donabilis processit, sicut et nobis tantum datus est. Et Filius vere datus est nobis, et ab aeterno processit a Patre non ut donabilis tantum, sed ut genitus, qui et donari posset. Processit ergo 5 ut genitus et donabilis; sed Spiritus Sanctus non procedit ut genitus, sed tantum ut donum. Donum autem semper fuit, non solum quia donabilis, sed quia ab utroque processit et quia donabilis fuit. Unde Augustinus in V libro *De Trinitate* ²: « Eo ipso quo daturus erat eum Deus, iam donum erat etiam antequam daretur », et ideo donabilis. 10 Sed aliter donabilis quam Filius, nam et aliter datus et aliter processit quam Filius. Filii enim processio genitura est vel nativitas; Spiritus Sancti vero processio nativitas non est. Utraque vero ineffabilis est.

Cap. 3 (68).

1. **Quod sicut Filius nascendo accepit non tantum ut esset Filius sed 15 etiam essentia, ita et Spiritus Sanctus procedendo accepit non tantum ut esset donum sed etiam ut esset essentia.** Et notandum quod sicut Filius nascendo accepit non tantum ut Filius sit, sed omnino ut sit et ut ipsa substantia sit, ita et Spiritus Sanctus a Patre et Filio procedendo accepit non tantum ut Spiritus Sanctus sit vel donum, sed etiam ut omnino sit 20 et ut substantia sit. Quod utique non accepit ex eo quod datur, nam cum non detur nisi ex tempore, si hoc haberet eo quo datur, accepisset ergo ex tempore ut esset. — Unde Augustinus in V libro *De Trinitate* ³: « Filius non hoc tantum habet nascendo, ut sit Filius, sed omnino ut sit. Quaeritur ergo utrum Spiritus Sanctus eo quo datur habeat non tantum 25 ut donum sit, sed omnino ut sit. Quod si non est nisi quia datur, id est si non habet esse nisi eo quo datur, sicut Filius nascendo habet non tantum ut sit Filius, quod relative dicitur, sed omnino ut sit ipsa substantia, quomodo iam Spiritus Sanctus erat ipsa substantia, cum non prius daretur quam esset cui daretur? » Non ergo eo quo datur, sed procedendo 30 habet ut sit donum et ut sit essentia; sicut Filius non eo quo datus est, sed nascendo accepit non tantum ut sit Filius, sed ut sit essentia. Unde Augustinus in XV libro *De Trinitate* ⁴ ait: « Sicut Filio praestat

⁴ posset] Quod filius processit ut genitus et donabilis, spiritus vero sanctus ut donum et donatum (et donatum est *add.* M) quia procedit ab utroque et quia donabilis *rubr. add.* MN. ¹² est ² *om.* OPX. ²⁰ quod] quo BLRTV. ²⁴ quo] quod CLMNPX. ²⁸ Sanctus *om.* LNRW.

¹ Resp. Isai. 9, 6. ² Cap. 15, n. 16 (PL 42, 921; CCL 50, 224). ³ Ibid. ⁴ Cap. 26, n. 47 (PL 42, 1094s; CCL 50A, 528).

essentiam sine initio temporis, sine mutabilitate naturae de Patre generatio, ita Spiritui Sancto praestat essentiam sine ullo initio temporis, sine ulla mutabilitate naturae de utroque processio ».

2. **Quaestio : ex praedictis videtur quod Filius non tantum sit Filius nativitate, sed etiam Deus vel essentia, et Spiritus Sanctus processione.** Hic oritur quaestio: Si Filius nascendo habet non tantum ut sit Filius sed ut sit essentia, et Spiritus Sanctus procedendo non tantum ut sit donum sed ut sit essentia: ergo et Filius nativitate essentia est, et Spiritus Sanctus processione essentia est; cum alibi dicatur ¹ quod nec Pater eo Pater est quo Deus, nec Filius eo Filius quo Deus, nec Spiritus Sanctus eo donum quo Deus, quia, ut ait Augustinus in VII libro *De Trinitate* ², « his nominibus relativa eorum ostenduntur, non essentia »; unde post plenius agemus ³. — **Responsio.** Ad quod breviter respondentes, dicimus quia nec Filius nativitate essentia est, sed tantum Filius; nec Spiritus Sanctus processione essentia est, sed tantum donum; et tamen uterque, ille nascendo, iste procedendo, accepit ut esset essentia. « Non enim, ut ait Hilarius in V libro *De Trinitate* ⁴, per desectionem, aut pro-
tensionem, aut derivationem ex Deo Deus est, sed ex virtute naturae in naturam eandem nativitate subsistit » Filius, et ex virtute naturae in naturam eandem processione subsistit Spiritus Sanctus.

3. **Exponit verba Hilarii.** Quod ita intelligi potest: Ex Patre, qui est virtus ingenita, naturam quam habet eandem Filius nativitate, id est nascendo, et Spiritus Sanctus processione, id est procedendo habet. — **Expositionem confirmat per verba Hilarii** *. Unde ipse idem, apertius eloquens, quod dixerat aperit subdens ⁵: « Nativitas, inquit, Dei non potest non eam de qua profecta est tenere naturam: non enim aliud quam Deus subsistit, quod non aliunde quam de Deo subsistit ». Ecce his verbis aperitur quomodo accipiendum sit illud ⁶: « De Patre generatio praestat essentiam Filio, et de utroque processio praestat essentiam Spiritui Sancto »: non quia ille essentia sit Filius et iste essentia sit Spiritus Sanctus, immo proprietate personali, sed quia et ille nascendo et iste procedendo essentiam habet eandem et totam quae in Patre est.

¹⁷ desectionem P (Hil.), defectionem alii. ²³⁻²⁴ Rubrica om. MRW. ²⁵ subdens] dicens MOP.

¹ Hic, ut nobis videtur, indicatur locus Augustini, *De Trinit.*, VII, c. 6, n. 11 (PL 42, 943; CCL 50, 262), qui infra legitur in Dist. 23, c. 1, n. 2. ² Cap. 2, n. 3 (PL 42, 936; CCL 50, 250). ³ In Dist. 22-27. ⁴ Num. 37 (PL 10, 154 C-155 A). ⁵ Ibid. (PL 10, 155 A). ⁶ August., *De Trinit.*, XV, c. 26, n. 47 (PL 42, 1094s; CCL 50A, 528); v. supra, ad finem n. 1.

Cap. 4 (69).

1. **Quod Spiritus Sanctus dicitur donum et donatum secundum duos praedictos processionis modos.** Ex praedictis patet quod Spiritus Sanctus sempiternae donum est, et temporaliter datum vel donatum. Ex quo apparet illa distinctio geminae processionis de qua supra egimus ¹. Nam secundum alteram processionem dicitur donatum vel datum, secundum alteram vero dicitur donum.

2. **Secundum hoc quod donum est, refertur ad Patrem et Filium; secundum quod datum, ad eum qui dedit et ad eos quibus dedit.** Et secundum hoc quod sempiternae donum est, refertur ad Patrem et Filium; secundum hoc vero quod dicitur datum vel donatum, et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus datur; et eius dicitur esse qui dat, et illorum quibus datur. — Unde Augustinus in V libro *De Trinitate* ² ait: « Quod datum est, et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus dedit. Itaque Spiritus Sanctus non tantum Patris et Filii, qui dederunt, sed etiam noster dicitur, qui accepimus. Spiritus ergo et Dei est qui dedit, et noster qui accepimus ».

3. **Quod aliter Spiritus Sanctus dicitur noster, aliter spiritus naturalis** *. « Non ³ ille spiritus noster quo sumus: quia ipse spiritus est *hominis*, qui in ipso est ⁴, quamvis et illum spiritum qui *hominis* dicitur utique accepimus; sed aliter iste, aliter ille noster dicitur. Aliud est enim quod accepimus ut essemus, aliud quod accepimus ut sancti essemus ». — Quod autem Spiritus Sanctus noster dicatur, Scriptura ostendit ⁵: « Scriptum est enim de Ioanne quod in spiritu Eliae veniret ⁶: ecce dictus est Eliae spiritus, scilicet Spiritus Sanctus quem accepit Elias. Et Moysi ait Dominus ⁷: *Tollam de spiritu tuo et dabo eis*, id est dabo illis de Spiritu Sancto quem iam tibi dedi »: ecce et hic dictus est spiritus Moysi. Patet igitur quia Spiritus Sanctus noster dicitur spiritus, scilicet quia nobis datus, et datus utique ad hoc ut sancti essemus; spiritus vero creatus ad hoc est datus ut essemus.

¹⁴ ait om. LMNPRVX. ¹⁹ spiritus est *trp.* MNX. ²⁸ scilicet T, sed alii.

¹ In Dist. 14, c. 1 (p. 126-127). ² Cap. 14, n. 15 (PL 42, 921; CCL 50, 222s); cf. Lomb. *Glossa* in I Cor. 2, 11 (PL 191, 1551 D-1552 A). ³ August., *ibid.* ⁴ Resp. I Cor. 2, 11. ⁵ August., *ibid.* ⁶ Resp. Luc. 1, 17. ⁷ Num. 11, 17.

Cap. 5 (70).

1. An Filius, cum sit nobis datus, possit dici noster, ut Spiritus Sanctus.

Hic quaeritur utrum et Filius, cum sit nobis datus, dicatur vel possit dici noster. — Ad quod dicimus quia Filius dicitur noster panis, noster redemptor et huiusmodi; sed non dicitur noster Filius, quia Filius dicitur 5 relative tantum ad illum qui genuit; et ideo non potest dici noster Filius, sed Patris tantum. In eo autem quod dicitur datus, et ad eum qui dedit et ad eos quibus datus est refertur, ut Spiritus Sanctus.

2. Quod non dicitur Spiritus Sanctus noster, sed Spiritus noster *. Qui etiam cum in Scriptura, ut praedictum est 1, dicatur Spiritus noster, vel 10 Spiritus tuus vel illius, ut de Moyse et Elia dictum est, nusquam tamen in Scriptura occurrit ita dici: Spiritus Sanctus noster vel tuus vel illius, sed Spiritus noster vel tuus Spiritus vel illius, quia Spiritus Sanctus eo dicitur quo donum, et utrumque relative dicitur ad Patrem et ad Filium, et hoc sempiterna relatione. Si tamen aliquando dicitur donum nostrum, 15 accipitur donum pro donato vel dato. Cum vero donum accipitur eo modo quo Spiritus Sanctus, donum tantum Patris et Filii dicitur, non hominis. Ita et Filius sub hac appellatione non potest dici noster, ut dicatur Filius noster; sicut nec dicitur Spiritus Sanctus noster. Et tamen de Filio dicitur 'panis noster' et de Spiritu 'Spiritus noster': ille noster 20 panis, quia nos reficit nobis datus; iste noster Spiritus, quia nobis inspiratur a Patre et Filio, et in nobis spirat sicut vult 2. Unde Augustinus in V libro *De Trinitate* 3 ait: « Quod de Patre natum est, ad Patrem solum refertur cum dicitur Filius; et ideo Filius Patris est et non noster. Dicimus tamen et *panem nostrum da nobis* 4, sicut dicimus Spiritum 25 nostrum ».

Cap. 6 (71).

1. Utrum Spiritus Sanctus ad se ipsum referatur. Post haec quaeritur utrum Spiritus Sanctus ad se ipsum referatur. Hoc enim videtur ex praedictis posse probari: si enim quod datur, refertur ad eum qui dat et 30

5 non dicitur *trp. p.* Filius¹ LMX. 10 praedictum] supradictum MVX. 17 tantum] tamen OPRX. 20-21 noster panis *trp.* RVW.

¹ In cap. 4, n. 3. ² Resp. Ioan. 3, 8; I Cor. 12, 11. ³ Cap. 14, n. 15 (PL 42, 921; CCL 50, 222s). ⁴ Resp. Matth. 6, 11; Luc. 11, 3.

ad eum cui datur, et Spiritus Sanctus datur a seipso, ut praedictum est 1, ergo refertur ad se ipsum.

2. Haec quaestio non solvitur hic, sed differtur in sequentibus *. Huius quaestionis determinationem in posterum differimus, donec tractemus de his quae relative dicuntur de Deo ex tempore 2, in quibus datum et donatum continentur.

DISTINCTIO XIX

Cap. 1 (72).

Hic de aequalitate trium personarum. Nunc, postquam coaeternitatem trium personarum pro modico facultatis nostrae insinuavimus, iam de earundem aequalitate aliquid eloqui superest. Fides enim catholica 3 sicut coaeternas, ita et coaequales tres personas asserit. Aequalis est enim in omnibus Patri Filius, et Patri et Filio Spiritus Sanctus. Quia, ut ait Augustinus in libro *De fide ad Petrum* 4, breviter aperiens quomodo intelligatur aequalitas, docet: « Nullus horum alium aut praecedit aeternitate, aut excedit magnitudine, aut superat potestate; quia nec Filio nec Spiritu Sancto, quantum ad naturae divinae unitatem pertinet, aut anterior aut maior est Pater, nec Filius Spiritu Sancto. Aeternum quippe et sine initio est, quod Filius de Patris natura exstitit; et aeternum ac sine initio est, quod Spiritus Sanctus de natura Patris Filiique procedit. Ob hoc ergo tres unum recte credimus et dicimus Deum, quia una prorsus aeternitas, una immensitas, una naturaliter trium est personarum divinitas ». Ecce breviter assignavit Augustinus in quo trium personarum consistat aequalitas, scilicet quia alia aliam non excellit aut aeternitate, aut magnitudine, aut potestate. 25

13 ait *om.* NRV, *exp.* T. 15 docet, *supple* fides catholica (11). 22 trium est *trp.* BLMX. || est *om.* RT, *trp. p.* personarum NV. 24 consistat] consistit MV, constat L.

¹ In Dist. 15, c. 1 (pp. 130-132). ² Dist. 30, c. 2. ³ Ita Symbolum *Quicumque*: « Totae tres personae coaeternae sibi sunt et coaequales » (inter opp. Athanasii, PG 28, 1583 A; apud DS n. 75). ⁴ Cap. 1, n. 4 (opus Fulgentii, PL 65, 674 A-B; CCL 91A, 714).

Cap. 1: Vide redactionem antiquiorem *Glossae* in Rom. 1, 3, ubi citatur *De fide ad Petrum* (x 4c; z 3b).

Cap. 2 (73).

1. **Quod aeternitas et magnitudo et potentia in Deo est unum, licet ponantur quasi diversa.** Cumque enumerentur ista quasi diversa, in Deo tamen unum et idem sunt, scilicet essentia divina simplex et incommutabilis. 5

2. **Quod magnitudo est Dei essentia ***. Unde Augustinus in VII libro *De Trinitate* 1: « Non alio magnus, alio Deus est, sed eo magnus quo Deus; quia non aliud illi est magnum esse, aliud Deum esse. Eadem quippe eius magnitudo quae virtus, et eadem essentia quae magnitudo ». Pater igitur et Filius simul una essentia et una magnitudo. 10

3. **Quod potentia Dei Deus est ***. Ita etiam potentia Dei essentia divina est. Unde Augustinus in VII libro *Confessionum* 2: « Voluntas et potentia Dei Deus ipse est ».

4. **Quod aeternitas Dei Deus est ***. Aeternitas quoque Dei essentia divina est. Quod Augustinus ostendit super illum locum Psalmi 3: 15 *In generatione generationum anni tui*, dicens: « Est generatio generationum quae non transit, collecta de omnibus generationibus, id est sancti. In illa erunt anni Dei qui non transeunt, id est aeternitas Dei. Non enim aliud sunt anni Dei, aliud ipse, sed anni Dei aeternitas Dei est; aeternitas vero ipsa Dei substantia est, nihil habens mutabile ». 20

5. Inconcusse igitur teneamus quod unum idemque est, id est essentia divina, Dei aeternitas, potentia, magnitudo; et tamen consuevit Scriptura haec et his similia quasi distincta ponere. In his ergo verbis trium aequalitatem personarum breviter complexus est Augustinus 4: « Quia alius alium nec aeternitate, nec magnitudine, nec potentia superat ». 25

6. **Supra egit de aeternitate.** Quod autem aeternitate aliqua trium personarum aliam non excedat, supra ostensum est 5, ubi coaeternitas trium personarum insinuata est.

11 etiam] et add. BMRTVW. 16 generationum!] et generationem MTX, corr. in et generat. P.

1 Cap. 1, n. 1 (PL 42, 933; CCL 50, 245).

2 Cap. 4, n. 6 (PL 32, 736;

CSEL 33, 146).

3 *Enarr. in Ps. 101*, 25, serm. 2, nn. 10-12 (PL 37, 1311s; CCL 40, 1444-1447), partim verbotenus, partim ad sensum; totum locum, conflatum ex *Glossa ordin.* in h. l. (apud Lyranum, III, 237a), et ipso Augustino, Lombardus accepit a propria *Glossa* in h. l. (PL 191, 915 C-D).

4 Hic supra, p. 159, 15-16.

5 In Dist. 9, pp. 103-110.

Num. 3: Cf. Abael., *Theologia « Scholarium »*, II, 10 (PL 178, 1058 D). — Num. 4: P. Lomb., *Glossa in Ps. 101*, 25 (PL 191, 915 C-D).

Cap. 3 (74).

1. **Hic de magnitudine, quod ea aliqua personarum non excedit.** Nunc igitur superest ostendere quod magnitudine vel potentia alius alium non excedat; et prius de magnitudine videamus.

5 2. **Quod non est maior una persona alia, nec maius aliquid duae quam una, nec tres quam duae vel una.** Sciendum est igitur quia Pater non est maior Filio, nec Pater vel Filius maior Spiritu Sancto; nec maius aliquid duae personae simul sunt quam una, nec tres simul maius aliquid quam duae; nec maior est essentia in tribus quam in duabus, nec in duabus 10 quam in una, quia tota est in singulis 1. Unde Iohannes Damascenus 2 ait: « Confitemur deitatis naturam omnem perfecte esse in singula suarum hypostaseon, id est personarum: omnem in Patre, omnem in Filio, omnem in Spiritu Sancto; ideoque perfectus Deus Pater, perfectus Deus Filius, perfectus Deus Spiritus Sanctus ». 15

Cap. 4 (75).

1. **Quomodo dicitur Pater esse in Filio et Filius in Patre et Spiritus Sanctus in utroque et singulus in singulis.** Et inde est quod Pater dicitur esse in Filio, et Filius in Patre, et Spiritus Sanctus in utroque, et singulus in singulis. Unde Augustinus in libro *De fide ad Petrum* 3: 20 « Propter unitatem naturalem totus Pater in Filio et Spiritu Sancto est, totusque Spiritus Sanctus in Patre et Filio est. Nullus horum extra quemlibet ipsorum est, propter naturae divinae unitatem ». Ecce hic aperit aliquatenus (non enim plene potest tantum ab homine reserari arcanum) ex qua intelligentia dicatur singula personarum tota esse in aliis.

25 2. Unde etiam Hilarius, ista interius perquirens in III libro *De Trinitate* 4, ait: « Affert plerisque obscuritatem sermo Domini cum dicit 5: *Ego in Patre, et Patre in me est*; nec immerito. Natura enim intelligentiae

2 excedit] excedat MRT. 17 et¹ om. OPW. 20 naturalem] nature BW, corr. in nature V. 21 totusque] totus quoque NORW.

1 Cf. August., *De Trinit.*, VI c. 10, n. 12 (PL 42, 932; CCL 50, 243). 2 *De fide orthodoxa*, III, c. 6 (PG 94, 1003 A-B); versio Burgundionis, c. 50, n. 2 (ed. E. Buytaert, p. 187). 3 Cap. 1, n. 4 (opus Fulgentii, PL 65, 674 A; CCL 91A, 714). 4 Num. 1 (PL 10, 76 A-B). 5 Ioan. 14, 10-11.

Cap. 3: In parte de *Summa sent.*, I, 8 (PL 171, 1081 B; 176, 55 A); unde etiam aliqua ad sensum in cap. 4, num. 6; cf. L. Ott, *Die Trinitätslehre...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 166s.

humanae rationem dicti huius non capit, nec exemplum aliquod rebus divinis comparatio humana praestabit. Sed quod inintelligibile est homini, Deo esse possibile est. Cognoscendum itaque atque intelligendum est quid sit illud: *Ego in Patre et Pater in me est*; si tamen comprehendere hoc ita ut est valebimus, ut quod natura rerum pati non posse existimatur, id divinae veritatis ratio consequatur ». « Patrem ¹ igitur in Filio et Filium in Patre esse, plenitudo in utroque divinitatis perfecta est ». « Quia ² plenitudo deitatis in Filio: quod in Patre est, hoc et in Filio est; quod in ingenito, hoc in genito. Alter ab altero, et uterque unum »: « is scilicet ³ qui est nihil habens quod non sit etiam in eo a quo est ». « Non ⁴ duo ¹⁰ unus, sed alius in alio, quia non aliud in utroque », « ut ⁵ unum sint in fide nostra uterque, non unus; nec eundem utrumque nec aliud confitemur, quia Deum ex Deo natum nec eundem nativitas, nec aliud esse permittit ». « Eandem ⁶ igitur in utroque et virtutis similitudinem et deitatis plenitudinem confitemur, quia Veritas dicit ⁷: *Ego in Patre et Pater in me est*. Omnia enim Filius accepit a Patre ». « Nam ⁸ si partem eiusdem qui genuit accepit, neuter ergo perfectus est: deest enim ei unde decessit, nec plenitudo in eo erit qui ex portione constiterit. Neuter ergo perfectus est, si plenitudinem suam et qui genuit amittit, nec qui natus est consequitur ».

3. « Fateamur ergo quod Pater est in Filio et Filius in Patre, Deus in Deo, ut idem Hilarius ait in VII libro *De Trinitate* ⁹, non per duplicem convenientium generum coniunctionem, nec per insitivam capacioris substantiae naturam; sed per naturae unitam similitudinem, per nativitatem viventis ex vivente naturae: dum res non differt, dum naturam Dei non degenerat nativitas, dum non aliud aliquid ex Deo quam Deus nascitur, dum nihil in his novum est, nihil alienum, nihil separabile ». Ecce his verbis, prout humana permittit infirmitas, ex quo sensu Christus dixerit se esse in Patre et Patrem in se.

² praestabit] prestat MOPT, quod corr. OT, prestat X. || inintelligibile] intelligibile BLMNOPV, quod corr. interl. addendo in- NOV, addendo non LM. ⁵ existimatur] estimatur BLMNORWX. ¹⁸ qui] quod OP. ²⁵ viventis] nature add. BL²TVW. || naturae] natura BLPTVX. ²⁸ verbis] patet add. B, intelligi potest add. N. || infirmitas] intelligi potest add. RVW.

¹ Ibid., n. 23 (PL 10, 92 A). ² Ibid., n. 4 (PL 10, 77 C-78 A). ³ Ibid., n. 23 (PL 10, 91 C). ⁴ Ibid., n. 4 (PL 10, 78 A). ⁵ Lib. I, n. 17 (PL 10, 37 C). ⁶ Lib. III, n. 23 (PL 10, 92 A). ⁷ Ioan. 14, 10-11. ⁸ Lib. III, n. 8 (PL 10, 80 A-B). ⁹ Num. 39 (PL 10, 232 C-233 A); verba *per naturae unitam similitudinem*, ex n. 38 (ibid., 231 C).

4. Ex eodem etiam sensu intelligitur Spiritus Sanctus esse in utroque et singula personarum in singulis, quia scilicet in singulis est eadem plenitudo divinitatis et unita similitudo naturae. Quia non est maior natura divina in aliqua harum personarum, sed unius et indifferentis naturae sunt hae tres personae. Ideoque altera in altera esse dicitur, ut praedictum est.

5. Unde Ambrosius ¹, praedictorum verborum sententiam nobis aperiens, super Epistolam secundam ad Corinthios ait: « Per hoc intelligitur Pater esse in Filio et Filius in Patre, quia una est eorum substantia: ibi est enim unitas, ubi nulla est diversitas ». — Ecce tribus illustrium virorum testimoniis, scilicet Augustini, Hilarii atque Ambrosii, in idem concurrentibus, revelatione Spiritus Sancti in eis loquentis, pie credere volentibus ostenditur (tamen quasi *per speculum et in aenigmate* ²) qualiter accipiendum sit, cum dicitur Pater in Filio esse, vel Filius in Patre, vel Spiritus Sanctus in utroque.

6. Ad id quod coeperat redit, ut ostendat scilicet quod magnitudine alius non superat alium. Sed iam nunc ad propositum redeamus coeptoque insistamus, ostendentes quod magnitudine nulla trium personarum aliam superat, quia nulla maior aliis, nec maius aliquid sunt duae quam una nec tres quam duae; « nec ³ maior Deus quam singuli eorum, quia singulus illorum perfectus est, nec est quo crescat illa perfectio ».

Cap. 5-6 (76-77).

1. Quod nulla personarum pars est in Trinitate. Nec est aliqua trium personarum pars Dei vel divinae essentiae, quia singula harum verus et plenus Deus est et tota et plena divina essentia est; et ideo nulla istarum in Trinitate pars est.

2. Quod tenebat haereticus ponit Augustinus et respondet *. Unde Augustinus in libro II *Contra Maximinum haereticum* ⁴ sic ait: « Putas Deum Patrem cum Filio et Spiritu Sancto unum Deum esse non

³⁻⁴ natura divina *trp.* BMNWX. ²¹ illorum] eorum BTVWX. ²⁷ Rubrica om. PRW.

¹ Id est Ambrosiaster, in II Cor. 5, 19: *Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi* (inter opp. Ambrosii, PL 17 [1845], 297 D; CSEL 81-11 237); totum in *Glossa Lomb.* in h. l. (PL 192, 44 C). ² Resp. I Cor. 13, 12. ³ August., *De Trinit.*, VI, c. 8, n. 9 (PL 42, 930; CCL 50, 238). ⁴ Cap. 10, n. 1 (PL 42, 764).

Cap. 5-6: Cf. Hugo, *De sacram.*, II, 1, 4 (PL 176, 376 D-377 B); et Lomb., *Glossa in I Cor.*, 8, 4 (PL 191, 1603 A-C).

posse: times enim ne Pater sit pars unius Dei qui constet ex tribus. Noli hoc timere: nulla enim fit partium in deitatis unitate divisio. Unus est Deus Pater et Filius et Spiritus Sanctus, id est ipsa Trinitas unus est Deus. — « Ergo ¹, inquis, Deus Pater est pars Dei. Absit! Tres enim personae sunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus; et hi tres, quia unius substantiae sunt, unum sunt, et summe unum sunt, ubi nulla naturarum, nulla est diversitas voluntatum. Si enim natura unum essent, et consensione non essent, non summe unum essent; si vero natura dispa- res essent, unum non essent. Hi ergo tres, qui unum sunt propter ineffabilem coniunctionem deitatis qua ineffabiliter copulantur, unus Deus est. Pars ergo Trinitatis esse non potest quicumque unus in tribus. In Trinitate igitur quae Deus est, et Pater Deus est, et Filius Deus est, et Spiritus Sanctus Deus est; et simul hi tres unus Deus. Nec huius Trinitatis tertia pars est unus; nec maius aliquid duo quam unus est ibi, nec maius aliquid sunt omnes quam singuli, quia spiritualis, non corporalis est magni- tudo. Qui potest capere, capiat ²; qui autem non potest, credat, et oret ut quod credit intelligat. Verum est enim quod per Prophetam dicitur ³: *Nisi credideritis, non intelligetis* ». His verbis aperte ostendit indifferentem magnitudinem trium personarum.

3. **Argumentatio Augustini contra haereticum qua ostendit Patrem et Filium et Spiritum Sanctum non esse partes in Trinitate.** Item in eodem 4: « Tu nempe dixisti unum Deum non ex partibus esse compositum, et hoc de Patre vis intelligi. Ille, inquis, virtus est ingenita simplex. Et tamen in hac simplici virtute multa videris commemorare, cum dicis: Deus Deum genuit, bonus bonum genuit, sapiens sapientem, clemens clemen- tem, potens potentem. Numquid ergo bonitas et sapientia et clementia et potentia partes sunt unius virtutis, quam simplicem esse dixisti? Si dixeris: partes sunt, simplex ergo virtus ex partibus constat; et simplex ista vir- tus, te definiente, unus est Deus: ergo Deum ex partibus compositum esse dicis. Non dico, inquis. Non sunt ergo partes. Si ergo in una persona Patris et illa invenis quae plura videntur, et partes non invenis quia una virtus simplex est, quanto magis Pater et Filius et Spiritus Sanctus et propter individuum deitatem unus Deus, et propter uniuscuiusque proprietatem tres personae sunt, et propter singulorum perfectionem partes

⁷ Si] quare tres persone dicantur summe unum *rubrica praem.* NX *ex elencho capit.* Hic *revera inciperet cap. 6 (seu 77).* ¹⁵ spiritualis] spiritalis OPR. ²⁹ compositum esse *trp.* LNW. ³³ Deus] est *add.* MNRWX (*Aug.*).

¹ Ibid., n. 2 (PL 42, 765). ² Matth. 19, 12. ³ Isai. 7, 9, iuxta Septua- ginta; in Vulgata: *non permanebitis.* ⁴ August., *ibid.*, n. 3 (PL 42, 765s).

unius Dei non sunt? Virtus est Pater, virtus est Filius, virtus est Spi- ritus Sanctus. Hoc verum dicis; sed quod virtutem de virtute genitam et virtutem de virtute procedentem non vis eandem habere naturam, hoc falsum dicis, hoc contra fidem rectam et catholicam dicis. His verbis aperte docetur quod tres illae personae non sunt partes Dei vel divinae essentiae, nullaque earum Trinitatis pars dicenda est, nec una maior aliis.

Cap. 7 (78).

1. **Cum dicimus tres personas esse unam essentiam, nec ut genus de speciebus, nec ut speciem de individuis praedicamus, quia non est essentia genus et personae species, vel essentia species et personae individua.** Hic adiciendum est quod tanta est aequalitas trium personarum atque indiffe-rens magnitudo quod, cum dicamus tres personas unam esse essentiam vel substantiam, neque ut genus de speciebus, neque ut speciem de indi-viduis praedicamus; non enim essentia divina genus est et tres personae species, vel essentia divina species et tres personae individua.

2. **Prius probat quod non illud dicitur ut genus de speciebus*.** Quod A u g u s t i n u s rationibus probabilibus atque irrefragabilibus aperte de- monstrat in libro VII *De Trinitate* ¹ ita dicens: « Si essentia genus est, species autem persona, ut nonnulli sentiunt, oportet appellari tres sub-stantias, ut appellantur tres personae; sicut cum sit animal genus et equus species, appellantur tres equi, iidemque tria animalia. Non enim species ibi pluraliter dicitur et genus singulariter, ut si diceretur: tres equi sunt unum animal; sed sicut tres equi speciali nomine, ita tria anima- lia nomine generali dicuntur ». Cum ergo tres personas unam fateamur esse essentiam, non tres essentias, cum tres equi tria animalia dicantur, non unum, patet nomine essentiae non significari genus, nec nomine personae peciem.

3. **Hic probat quod non dicitur ut species de individuis.** « Si ² vero dicunt nomine personae non speciem significari, sed aliquid singulare

¹³ speciem] species BLOPWX. ¹⁷ rationibus probab. *trp.* LOPR. ²⁴ nomine generali *trp.* LNV.

¹ Cap. 6, n. 11 (PL 42, 943; CCL 50, 262s).

² August., *ibid.* (PL 42, 943s; CCL 50, 263).

Cap. 7, num. 1: Partim verbotenus in P. Abael, *Theol. « Scholarium »*, II, 10 (PL 178, 1057 D), ubi vult Augustino attribuere verba « cum dicamus... praedicamus » (lin. 12-14); quae summam revera inveniuntur in *De Trinitate*, VII, c. 4, n. 8 (PL 42, 941; CCL 50, 257s); ita etiam Hugo, *De sacram.*, II, 1, 4 (PL 176, 377 D).

atque individuum, et nomine essentiae speciem intelligi: ut persona non dicatur sicut 'homo', sed quomodo dicitur 'hic homo', velut Abraham, Isaac et Iacob, vel quis alius qui etiam digito praesens demonstrari possit: sic quoque illos eadem ratio confutabit. Sicut enim dicuntur Abraham, Isaac et Iacob tria individua, ita tres homines et tria animalia. Cur ergo 5 Pater et Filius et Spiritus Sanctus, si secundum genus et speciem et individuum ista disserimus, non ita dicuntur tres essentiae ut tres personae?»

4. **Alio modo probat idem.** Alio quoque modo idem probat Augustinus¹, scilicet quod essentia divina non est genus nec personae species, vel essentia non est species nec personae individua. «Una, inquit, essentia non habet species, sicut unum animal non habet species; Pater ergo et Filius et Spiritus Sanctus non sunt tres species unius essentiae: divina ergo essentia genus non est. Sed nec species est essentia divina et personae individua, sicut homo species est, individua autem Abraham, Isaac et Iacob: si enim essentia species est ut homo, sicut non dicitur unus homo esse Abraham, Isaac et Iacob, ita non dicitur una essentia esse tres personae. Non itaque secundum genus et species ista dicimus».

Cap. 8 (79).

Nec secundum materialem causam dicuntur tres personae una essentia. Notandum etiam quod essentia divina non est materia trium personarum, ut Augustinus in eodem² docet: «tamquam secundum communem eandemque materiam tres personae dicantur esse una essentia, sicut ex eodem auro si fierent tres statuae, diceremus tres statuas unum aurum. Non autem sic Trinitatem, id est tres personas, dicimus unam essentiam et unum Deum, tamquam ex una materia tria quaedam subsistant. In statu enim aequalibus plus auri est tres simul quam singulae, et minus auri est una quam duae. In illa vero essentia Trinitatis nullo modo ita est». Non ergo secundum materialem causam tres personas unam dicimus esse essentiam, sicut tres statuae dicuntur unum aurum.

4 ratio] ratione OPX.

¹ *De Trinit.*, VII, c. 6, n. 11 (PL 42, 944; CCL 50, 263s).
944s; CCL 50, 264).

² Ibid (PL 42,

Cap. 8: Cf. P. Abael., *Theologia «Scholarium»*, II, 15 (PL 178, 1073 D).

Cap. 9 (80).

1. **Nec ita dicuntur tres personae una essentia ut tres homines una natura vel unius naturae.** His quoque addendum est quod tres personas non ita dicimus esse unam essentiam, ut Augustinus in eodem¹ ait, vel unius essentiae, «sicut dicimus aliquos tres homines eiusdem sexus et eiusdem temperationis corporis eiusdemque animi unam esse naturam vel unius naturae. Nam in his rebus non tantum est unus homo quantum tres homines simul, et plus aliquid sunt homines duo quam unus homo, sicut et in statu esse diximus. At in Deo non ita est: non enim maior essentia est Pater et Filius simul quam solus Pater vel solus Filius, sed tres simul illae personae aequales sunt singulis».

2. Ex praemissis² patet quod tres personae dicuntur divina essentia nec secundum materialem causam, ut tres statuae unum aurum; nec secundum complexionis similitudinem, ut tres homines unius naturae; nec ut genus praedicatur de speciebus vel ut species de individuis, id est continens de contentis, maius de minoribus.

3. **Quae videntur adversa praedictis.** His autem videntur adversari quae quidam sacrae Scripturae tractatores catholici in suis scriptis traderunt, in quibus significare videntur quod essentia divina sit quoddam commune et universale velut species, tres vero personae sint tria particularia, tria individua numero differentia. — Unde Iohannes Damascenus, inter Graecorum doctores magnus, in libro quem de Trinitate scripsit³, quem et Papa Eugenius transferri fecit: «Communia et universalia praedicantur de subiectis sibi ipsis particularibus. Commune

³ vel unius naturae om. OP. || addendum] adiciendum OP. 19 quoddam] quiddam MN. 20 sint] sunt OPT, om. M.

¹ *De Trinit.*, VII, c. 6, n. 11 (PL 42, 944s; CCL 50, 263, 265).
num. 1 et cap. 7-8. ² Summa haec est
³ *De fide orthodoxa*, III, c. 6 (PG 94, 1002 C); versio Burgundionis,
c. 50, n. 1 (ed. E. Buytaert, p. 186). Quae de Eugenio III († 1153) hic refert Magister, leguntur in titulo quem suae praemisit translationi ipsemet Burgundio: «Iohannis presbyteri Damasceni qui Mansur Liber incipit, in quo est traditio certa orthodoxae fidei, capitulis divisa centum, a Burgundione iudice, cive Pisano, de graeco in latinum Domino tertio Eugenio beatae memoriae Papa translatus» (ed. cit., p. 11).

Cap. 9, num 3: Quamvis omnibus notum sit, hic addi lubet commentum *Glossae* olim Pictaviensi attributae: «A libro isto [id est *De fide orthodoxa*] sumpsit Magister hanc auctoritatem dum Romae esset» (b 43c; n 14a; p 53v). De quo itinere Lombardi cf. Ign. Brady, *Peter Lombard: Canon of Notre-Dame*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 32 (1965) 291ss.

igitur substantia est, particulare vero hypostasis, id est persona. Particulare autem dicitur non quoniam partem naturae habet, sed particulare numero, ut atomum, id est individuum. (**Diligenter attende!***) Numero enim, et non natura, differre dicuntur hypostases». — Item in eodem I: «Substantia significat communem et circumplectivam speciem homoi- 5 deon, id est similium specie, hypostaseon, id est personarum, ut puta Deus, homo; hypostasis autem individuum demonstrat, scilicet Patrem, Filium, Spiritum Sanctum, Petrum, Paulum» et huiusmodi. — Ecce aperte dicit substantiam esse universale, hypostasim vero particulare; et quod Deus est species ut homo, et quod Pater et Filius et Spiritus 10 Sanctus sunt individua sicut Petrus, Paulus, et quod numero differunt. Quae praemissae sententiae Augustini penitus contradicere videntur. Quid ergo dicemus ad haec?

4. **Verba Augustini tenenda dicit** *. Hoc utique dicere possumus atque debemus, quod ea quae Augustinus tradidit superius, sine 15 omni haesitatione tenenda sunt.

5. **Quod sane possunt intelligi quae Ioannes dicit, et quomodo ostendit.** Haec autem quae hic dicuntur, licet in sermonis superficie aliquid a fide alienum resonare videantur, sane tamen intelligi queunt, piumque 20 lectorem ac intellectorem plurimum efflagitant. In quorum explanatione mallem silens alios audire, quam loquendo malevolis detrahendi occasionem praestare.

6. **Ex quo intellecto dixerit quod substantia Dei sit species vel universale et personae individua** *. Videtur tamen mihi ita posse accipi: Cum ait 'substantia est commune et hypostasis est particulare', non ita haec 25 accepit, cum de Deo dicantur, ut accipiuntur in philosophica disciplina; sed per similitudinem eorum quae a philosophis dicuntur locutus est: ut sicut ibi commune vel universale dicitur, quod praedicatur de pluribus, particulare vero vel individuum, quod de uno solo, ita hic essentia divina dicta est universale quia de omnibus personis simul et de singulis separa- 30 ratim dicitur, particulare vero singula quaelibet personarum quia nec de aliis communiter, nec de aliqua aliarum singulariter praedicatur. Propter similitudinem ergo praedicationis substantiam dixit universale, et personas particularia vel individua. — Propter hoc idem etiam eandem divinam 35 essentiam dixit esse 'speciem communem et circumplectivam similium

3 Diligenter attende om. LMNRVW. 26 acceptit] accipit MNR. 31 vero om. BOP, add. interl. T.

¹ Cap. 4 (PG 94, 998 A); versio Burgundionis, c. 48, n. 1 (ed. Buytaert, p. 180).

specie personarum': quia sicut haec species 'homo' de suis praedicatur individuis, velut de Petro et Paulo et aliis, nec ista specie differunt sed conveniunt, ita Deus de tribus praedicatur personis, quae in divinitate non differunt, sed per omnia conveniunt. Hanc ergo similitudinem inter 5 res sempiternas et res temporales perpendens I o a n n e s, universalitatis et particularitatis nomina, quae rebus temporalibus proprie conveniunt, ad res aeternas transtulit. Augustinus vero, maiorem videns dissimilitudinem quam similitudinem inter res praedictas, ab excellentia Trinitatis praedicta nomina removit.

10

Cap. 10 (81).

1. **Ex quo sensu dixerit personas differre numero.** Quod autem I o a n n e s dicit, 'hypostases differre numero, non natura', in eo quod 'non differre natura' ait, verissime et sine ullo scrupulo loquitur; quod vero dicit, 'differre numero', cavendum est quomodo intelligatur. Diversis 15 enim modis dicuntur aliqua differre numero.

2. **Quibus modis dicatur differre numero, et secundum quem modum possit convenire personis.** Dicuntur enim aliqua differre numero, quando ita differunt ut hoc non sit illud, nec aliquid quod illud est vel in ipso est, qualiter differunt Socrates et Plato et huiusmodi, quae apud philo- 20 sophos dicuntur individua vel particularia; iuxta quem modum non possunt dici tres personae differre numero. — Dicuntur quoque differre numero, quae in enumeratione sive computatione non sibi adiunguntur, sed a se invicem discernuntur, ut cum de aliquibus rebus loquentes dicimus: una, duae, tres; et secundum hunc modum forte dixit I o a n n e s 25 hypostases, id est personas, differre numero. Possumus enim dicere: Pater est unus, et Pater et Filius sunt duo, et Pater et Filius et Spiritus Sanctus sunt tres; et item: Haec persona est una, et haec et illa sunt duae, et haec et illa et alia sunt tres. Convenientius tamen tres illae personae proprietatibus tantum distingui dicuntur; de quarum distinctione secun- 30 dum proprietates in sequenti tractabitur ¹.

3. Nunc vero ad inceptum redeamus, quae dicta sunt repetentes, ut «saepius ² versando familiarius innotescant».

13 ullo om. MNRVW. 22 enumeratione] numeratione BOP, corr. ex numerat T. 23 a] ad OPRW.

¹ In Dist. 26.

² August., *De Trinit.*, VIII, n. 1 (PL 42, 947; CCL 50, 268).

Cap. 10: Fons videtur esse P. Abael., *Theologia christiana*, III (PL 178, 1250 D); cf. etiam *Theol. «Scholarium»*, II, 10; necnon et *Sic et non*, c. 8 (PL 178, 1057s; 1359-1364).

Cap. 11 (82).

1. **Quod una persona non est maior alia nec tres simul quam una, et hoc ratione ostendit catholica.** Sciendum est igitur « tantam aequalitatem esse in Trinitate, ut ait Augustinus in VIII libro *De Trinitate* ¹, ut non solum Pater non sit maior quam Filius, sed nec Pater et Filius 5 simul maius aliquid sint quam Spiritus Sanctus, aut quaelibet persona minus aliquid sit quam ipsa Trinitas ». — Quod autem ita sit, aliquo modo, si fieri potest, demonstrandum est. « Quantum ergo ipse Creator adiuvat, attendamus, inquit Augustinus in eodem ², quomodo in hac Trinitate duae vel tres personae non sunt maius aliquid quam una 10 earum ».

2. **Ratione subtilissima utitur ad ostendendum quod ita sit.** « Quod ³ ibi magnum dicitur, aliunde magnum non est quam eo quod vere est, quia ibi magnitudo ipsa veritas est, et veritas essentia; non ergo ibi maius est, quod verius non est. Non autem verius est Pater et Filius simul, quam 15 Pater solus vel Filius; non igitur maius aliquid utrumque simul quam singulus eorum. Et quia aequae vere est etiam Spiritus Sanctus, ideo Pater et Filius simul non sunt aliquid maius quam ipse, quia nec verius sunt ».

3. **Item aliter probat idem*.** Item ⁴: « In essentia veritatis, hoc est verum esse quod est esse, et hoc est esse quod est magnum esse; hoc 20 est ergo magnum esse quod verum esse. Quod igitur ibi aequae verum est, et aequae magnum est; quod ergo ibi plus veritatis non habet, non habet plus magnitudinis. Plus autem veritatis non habet, quod verius non est; non est autem verius una persona alia, vel duae quam una, vel tres simul quam singula; non ergo plus veritatis habet una quam alia, vel 25 tres simul quam singula. Sic ergo et ipsa Trinitas non est maius aliquid quam unaquaeque ibi persona, sed tam magnum quam singula. Non enim ibi maior est, quae verior non est, ubi ipsa veritas est magnitudo ». — Ecce modo convenienti et ratione catholica ostensum est quomodo indifferens sit magnitudo trium personarum, quia nec una maior est 30 alia, nec duae una, nec tres simul maius aliquid quam singula.

3-4 aequalitatem esse *trp.* NRX. 10 sunt] sint BMNTVWX. 19 Rubrica *om.* NR WX. 24 persona] quam *add.* LNRVWX. 26 maius aliquid *trp.* OPV.

¹ Ibid. ² Ibid. ³ August., *ibid.*, c. 1, n. 2 (PL 42, 947s; CCL 50, 269). ⁴ Ibid. (PL 42, 948; CCL 50, 270, 269).

Cap. 12 (83).

1. **Quod Deus non est dicendus triplex sed trinus.** Propterea, cum Deus dicatur trinus, non tamen debet dici triplex; ibi enim non est triplicitas, ubi summa est unitas et indifferens aequalitas. — Unde Augustinus 5 in libro VI *De Trinitate* ¹ ait: « Non quoniam Deus Trinitas est, ideo triplex putandus est: alioquin minor esset Pater solus, vel Filius solus, quam simul Pater et Filius ». « Cum ² itaque tantus est solus Pater, vel solus Filius, vel solus Spiritus Sanctus, quantus est simul Pater et Filius et Spiritus Sanctus, nullo modo triplex dicendus est Deus. Non enim 10 Pater cum Filio et Spiritu Sancto maior Deus est quam singuli eorum, quia non est quo crescat illa perfectio. Perfectus autem est et Pater et Filius et Spiritus Sanctus, et perfectus Deus singulus eorum; et ideo Trinitas potius quam triplex dici debet ».

2. **Quod non est ita in rebus corporeis ut in Trinitate.** « In rebus ³ corporeis non tantum est una quantum tres simul, et plus sunt duae quam una res. In Trinitate vero summa tantum est una persona quantum tres simul, et tantum sunt duae quantum una. Et in se infinitate sunt », quia *non est finis magnitudinis earum* ⁴. Ac per hoc aperitur quod supra diximus, scilicet « quomodo ⁵ et singula sunt in singulis et omnia in singulis, 20 et singula in omnibus et omnia in omnibus, et unum in omnibus est et unum omnia ». — Ecce iam ostendimus sufficienter qualiter in Trinitate aliqua persona aliam non superet magnitudine.

14 est ita *trp.* BLNVWX.

¹ Cap. 7, n. 9 (PL 42, 929; CCL 50, 237). ² Ibid., c. 8, n. 9 (PL 42, 929s; CCL 50, 238). ³ August., *ibid.*, c. 10, n. 12 (PL 42, 932; CCL 50, 242s). ⁴ Resp. Ps. 144, 3. ⁵ August., *ibid.*

Cap. 12: Cf. P. Abael., *Theologia « Scholarium »*, II, 10 (PL 178, 1057 B-D); et *Summa sent.*, I, 8 (PL 171, 1081 A; 176, 55 A).

DISTINCTIO XX

Cap. 1 (84).

1. **Ostenso quod aliqua personarum aliam non superat magnitudine, nunc ostendit quod alia non excellit aliam potentia.** Nunc ostendere restat quomodo aliqua harum personarum aliam non excellat potentia: ut sicut 5 una et indifferens est magnitudo trium, ita una et indifferens monstretur potentia trium.

2. Sciendum est igitur quia non est potentior Pater Filio, nec Filius vel Pater Spiritu Sancto; nec maiorem potentiam habent duo vel tres simul quam singulus eorum, quia nec plus potest Pater simul et Filius 10 quam solus Spiritus Sanctus; nec hi tres simul plus possunt quam singulus eorum, quia omnipotentiam quam habet Pater, et Filius accepit nascendo, et Spiritus Sanctus procedendo. — Quod Augustinus rationibus et auctoritatibus probabiliter adstruit in libro *Contra Maximinum*¹, qui dicebat Patrem potentiorum ac meliorem Filio. 15

Cap. 2 (85).

Quod non minus potest Filius quam Pater. « Nihil, inquit², Patre minus habet ille qui dicit³: *Omnia quae habet Pater, mea sunt*; nam si minus habet in potestate aliquid quam Pater, non sunt eius *omnia* quae habet Pater. Sed eius sunt *omnia* quae habet Pater; tantam igitur habet 20 potestatem quantam Pater». « Aequalis ergo est Patri»: « non enim potest qui accepit, inaequalis esse ei qui dedit ».

Cap. 3 (86).

1. **Hic ponit falsam traditionem haeretici***. « Tu⁴ autem hoc de potentia sapis, quod potens sit Filius, sed potentior Pater: ut secundum doctri- 25

22 accepit] accipit LMR.

¹ Lib. II, cc. 12-18 (PL 42, 766-787).
775, 776, 774s).

³ Ioan. 16, 15.

² August., *ibid.*, c. 14, nn. 7 et 9 (PL 42,
⁴ August., *ibid.*, c. 12, n. 1 (PL 42, 766).

Dist. XX: De hac Distinctione verbis Augustini contexta vide Gualt. de Mauritania, *Epistola ad Petrum Abaelardum*, ed. Henr. Ostlender, in *Florilegium Patristicum XIX*, Bonnae 1929, 34-40, et eius *De Trinit.*, c. 5 (PL 209, 579 C-581 A); necnon et L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, 254-266.

nam vestram potens potentem potuerit gignere, et non omnipotens omnipotentem. Habet ergo Pater omnipotentiam, quam non habet Filius; et si hoc est, falsum est quod ait Filius¹: *Omnia quae habet Pater, mea sunt* ».

2. **Hoc verum fatebatur haereticus, ex quo progrediebatur ad falsa.**

5 « Sed², inquis, Pater a nemine potentiam accepit, Filius autem a Patre. Fatemur et nos Filium accepisse potentiam ab illo de quo natus est potens, Patri vero potentiam nullus dedit, quia nullus eum genuit. Gignendo enim dedit Pater potentiam Filio, sicut omnia quae habet in substantia sua, gignendo dedit ei quem genuit de substantia ».

10 3. **Quaestio Augustini quae arctat haereticum.** « Sed³ quaeritur utrum tantam, quanta ipsi est, potentiam Pater Filio dederit, an minorem. Si tantam, non solum potentem, sed etiam omnipotentem genuisse omnipotens intelligitur; si vero minorem, quomodo *omnia* quae habet Pater Filii sunt? Si Patris omnipotentia Filii non est, non *omnia* procul dubio 15 quae habet Pater Filii sunt ». At *omnia* Filii sunt; omnipotentia ergo Patris etiam Filii est; non est ergo Pater potentior Filio.

4. **Aliter probat Filium aequalem Patri.** Item, alio modo probat Filium aequalem Patri contra *Maximum*, ita dicens⁴: « Tu dicis quod Pater genuit Filium minorem se ipso, in quo et Patri derogas, qui, 20 si Filium unicum minorem genuit, aut non potuit, aut non voluit gignere aequalem ». « Si⁵ autem dicis quia non voluit, eum invidum esse dixisti; si autem non potuit, ubi est omnipotentia Dei Patris? »

5. **Si Pater non potuit vel noluit gignere aequalem Filium, infirmus vel invidus invenitur***. « Prorsus⁶ ad hunc articulum res colligitur: ut 25 Deus Pater aequalem sibi gignere Filium aut non potuerit, aut noluerit. Si non potuit, infirmus; si noluit, invidus invenitur. Sed utrumque hoc falsum est; Patri igitur Filius verus aequalis est ». Genuit ergo Pater sibi aequalem Filium, et ab utroque procedit utrique aequalis Spiritus Sanctus. Si enim formam suam, ait Augustinus contra eundem⁷, Pater 30 in unico Filio plenam gignere potuit, nec tamen plenam genuit, sed minorem, cogimini Patrem invidum dicere ». Plenum ergo Deum et aequalem genuit sibi Filium.

6. **Per simile ostendit quod non minorem Pater genuit Filium.** Hoc autem per similitudinem humanam ita esse demonstrat, inquires⁸: « Homo

1 potuerit] potuit PRT. 16 etiam] et MOP. 23-24 Rubrica om. PRW. 29 suam ut add. BMNTVW. 32 genuit sibi OPT, *trp.* alii. 33 genuit Filium OPT, *trp.* alii.

¹ Ioan. 16, 15. ² August., *ibid.* (PL 42, 767). ³ August., *ibid.* ⁴ Lib. II, c. 19, n. 4 (PL 42, 787). ⁵ August., *ibid.*, c. 7 (PL 42, 762). ⁶ August., *ibid.* ⁷ *Ibid.*, c. 15, n. 1 (PL 42, 777). ⁸ *Ibid.*, c. 18, n. 3 (PL 42, 786).

pater, si potuisset, aequalem filium genuisset. Quis ergo audeat dicere quod hoc Omnipotens non potuit? Addo etiam quia, si posset homo, maiorem melioremque se ipso gigneret filium; sed maius vel melius Deo, quidquam esse non potest. «Deus¹ ergo cur non aequalem, ut ais, genuit Filium, cui nec anni necessarii fuerunt per quos adimpleretur 5 aequalitas, nec omnipotentia defuit? An forte noluit? Ergo, quod absit, invidit. Sed non invidit; aequalem igitur genuit». «Credamus² ergo ei Filium esse aequalem».

7. **Opinionem haeretici ponit ut destruat.** «Sed³ forte dices: Eo ipso maior est Pater Filio, quia de nullo genitus, genuit tamen aequalem. 10 Ad quod cito respondebo: Immo, ideo non est maior Pater Filio, quia aequalem genuit. Originis enim quaestio est ista: quis de quo sit; aequalitatis autem: qualis aut quantus sit». Quod est dicere: Ad originem pertinet quaestio qua quaeritur quis de quo sit; ad aequalitatem vero illa qua quaeritur qualis aut quantus quis sit. Nec⁴ cum dicitur Filius 15 a Patre genitus, ostenditur «inaequalitas substantiae, sed ordo naturae: non quo alter prior esset altero, sed quo alter est ex altero». Non ergo secundum hoc quod Pater genuit et Filius genitus est vel Spiritus Sanctus ab utroque procedit, aequalitas vel inaequalitas ibi existit, quia non secundum hoc alia persona alii aequalis vel inaequalis dicitur. 20

8. Ecce «aequalitas⁵ Trinitatis et una eademque substantia, quantum breviter potuimus, demonstrata est» in superioribus⁶, qualiter scilicet aliqua trium personarum quamlibet aliam nec aeternitate, nec magnitudine, nec potentia excellat.

DISTINCTIO XXI

25

Cap. 1 (87).

1. **Quaeritur quomodo possit dici: solus Pater vel solus Filius vel solus Spiritus Sanctus, cum sint inseparabiles.** Hic oritur quaestio trahens originem ex praedictis. Dictum est enim supra⁷ quod tantus est solus Pater,

¹¹ maior Pater *trp.* MWX. ¹⁷ quo] quod LNRW.

¹ Ibid., c. 15, n. 5 (PL 42, 780). ² Ibid., c. 18, n. 3 (PL 42, 786). ³ August., *ibid.* (PL 42, 786). ⁴ August., *ibid.*, c. 14, n. 8 (PL 42, 775). ⁵ August., *De Trinit.*, VI, c. 9, n. 10 (PL 42, 931; CCL 50, 240). ⁶ De aequalitate in aeternitate: Dist. 9 (pp. 103-110); in magnitudine: Dist. 19 (pp. 159-171); in potentia: in hac praesenti Distinctione. ⁷ Dist. 19, c. 12, n. 1 (p. 171).

vel solus Filius, vel solus Spiritus Sanctus, quantum simul illi tres, et quod duae vel tres personae simul non sunt maius aliquid quam una sola. Ideo quaerit Augustinus in VI libro *De Trinitate*¹ «quomodo haec sane dici possint, cum nec Pater sit solus, nec Filius, nec Spiritus Sanctus, sed 5 semper et inseparabiliter et Filius cum Patre, et Pater cum Filio, et Spiritus Sanctus cum utroque: inseparabiles enim sunt hae tres personae».

2. **Responsio Augustini** *. Ad quod ita respondet Augustinus in eodem²: «Solum Patrem dicimus, non quia separatur a Filio» vel Spiritu Sancto, sed hoc dicentes significamus quia «illi simul cum eo non 10 sunt Pater». Solus enim Pater pater est: quod non dicitur quia ipse sit solus, id est sine Filio vel Spiritu Sancto, sed per hoc Filius et Spiritus Sanctus a paternitatis consortio excluduntur. Ita et cum dicitur: solus Filius filius est, vel solus Spiritus Sanctus spiritus sanctus est, non dividitur Filius a Patre vel Spiritus Sanctus ab utroque, sed a consortio 15 filialis proprietatis excluduntur Pater et Spiritus Sanctus, et a consortio processibilis proprietatis Pater et Filius. — Cum ergo dicitur: 'tantus est solus Pater quantum simul illi tres', per hoc quod dicitur 'solus' non separatur Pater ab aliis; sed hic est sensus: Solus Pater, id est Pater, qui ita pater est quod nec Filius nec Spiritus Sanctus, tantus est etc. Similiter 20 intellige cum dicitur 'solus Filius' vel 'solus Spiritus Sanctus'. «Solus ergo Pater dicitur, ut ait Augustinus in eodem³, quia nonnisi ipse ibi pater est»; et 'solus Filius', quia nonnisi ipse ibi filius est; et 'solus Spiritus Sanctus', quia nonnisi ipse ibi spiritus sanctus est.

Cap. 2 (88).

25 1. **Utrum possit dici: solus Pater est Deus, solus Filius est Deus, solus Spiritus Sanctus est Deus, vel Pater est solus Deus, Filius est solus Deus, Spiritus Sanctus est solus Deus.** Post haec quaeritur utrum sicut dicitur: solus Pater est pater, vel solus Filius est filius, ita possit dici: solus Pater est Deus, vel solus Filius est Deus, ita et de Spiritu Sancto; aut Pater est 30 solus Deus, Filius est solus Deus. — Ad quod dicimus quia Pater et Filius et Spiritus Sanctus dicitur et est unus Deus, et haec Trinitas simul proprie dicitur esse solus Deus, sicut solus sapiens, solus potens; sed non

² sola] persona OP. ⁴ possint] possunt BNOP, quod corr. O. ⁵ et¹ om. BOPX. ⁷ Rubrica om. RW. || Augustini om. MTX.

¹ Cap. 7, n. 9 (PL 42, 929; CCL 50, 237s). ² Ibid. (PL 42, 929; CCL 50, 238). ³ Cap. 9, n. 10 (PL 42, 930; CCL 50, 239).

videtur debere dici a nobis, verbis nostris utentibus, nisi ubi sermo auctoritatis occurrit: 'solus Pater est Deus' vel 'Pater est solus Deus'. Ita de Filio et Spiritu Sancto dicimus.

2. **Quod non dicitur: solus Pater est Deus***. Unde Augustinus in VI libro *De Trinitate*¹ ait: « Quoniam ostendimus quomodo possit 5 dici 'solus Pater' vel 'solus Filius', consideranda est illa sententia, qua dicitur non esse solum Patrem Deum verum solum, sed Patrem et Filium et Spiritum Sanctum ». Ecce habes quia non solus Pater dicendus est esse solus verus Deus.

3. **Quod Pater non est solus Deus, sed Trinitas***. Item in eodem: 10 « Si quis interroget: Pater solus utrum sit Deus, quomodo respondebimus non esse? Nisi forte ita dicamus, esse quidem Patrem Deum, sed non eum esse solum Deum; esse autem solum Deum dicamus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum ». Ecce et hic habes quia Pater non debet dici 'solus Deus'. 15

4. Atque hic 'solum' in parte subiecti tantum accipere quidam volunt; in parte vero praedicati si sit, concedunt quod Pater est solus Deus. — Sed ex verbis Augustini videtur ostendi quod proprie 'solus Deus' dici debeat tota Trinitas. Et haec Trinitas, ut ait Augustinus *Contra Maximinum*³, intelligitur, cum Apostolus dicit 4: *Beatus 20 et solus potens*; et ibi 5: *Soli sapienti Deo*; et ibi 6: *Invisibili soli Deo*. Non enim haec de solo Patre accipienda sunt, ut contendebat Maximinus et alii haeretici, sed de Trinitate, sicut et illud 7: *Solus habet immortalitatem*; quia « secundum 8 rectam fidem ipsa Trinitas est unus solus Deus, beatus, potens », sapiens, invisibilis. Unde Augustinus in eodem 9: 25 « Cum unus Deus sit Trinitas, haec sit nobis solutio quaestionis: ut intelligamus solum Deum sapientem, solum potentem, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, qui est unus et solus Deus ».

5. Augustinus, ad Maximinum 10: « Non ergo Pater solus nec solus Filius nec solus Spiritus Sanctus Deus est, sed ipsa Trinitas unus solus Deus est ». 30

3 et] de add. LRW. 4 Rubrica om. MRW. 5 VI] septimo LNOP. 10 Rubrica om. MRW. 29-30 Augustinus... est LNW, om. alii codd. Vide notam infra.

¹ Cap. 9, n. 10 (PL 42, 930; CCL 50, 239). ² Ibid. ³ Lib. II, cc. 11-13 (PL 42, 766-770). Cf. etiam *De Trinitate*, I, c. 6, nn. 10-11 (PL 42, 826; CCL 50, 39s). ⁴ I Tim. 6, 15. ⁵ Rom. 16, 27. ⁶ I Tim. 1, 17. ⁷ I Tim. 6, 16. ⁸ August., *Contra Maximinum*, II, c. 12, n. 2 (PL 42, 768). ⁹ Ibid., c. 13, n. 1 (PL 42, 769), quoad sensum. ¹⁰ Ibid. (PL 42, 769).

Num. 4: Cf. Lombard., *Glossa* in I Tim. 1, 17 (PL 192, 333 D) et in Rom. 16, 27 (PL 191, 1531 D-1532 A). — Num. 5: Utrum ipse Magister hanc glossam apposuerit an quidam

Cap. 3 (89).

1. **Quomodo Trinitas dicatur solus Deus, cum ipsa sit cum spiritibus et animabus sanctis.** Sed iterum quaeritur quomodo ipsam Trinitatem dicimus 'solum Deum', cum sit cum spiritibus et animabus sanctis. — Ad 5 quod respondet Augustinus in VI libro *De Trinitate*¹, ita dicens: « Trinitatem dicimus Deum solum, quamvis semper sit cum spiritibus et animabus sanctis; sed 'solum' dicimus, quia non aliud quam ipsa Trinitas Deus est. Non enim illi cum illa Deus sunt », vel aliqua alia; sed ipsa Trinitas tantum, non illi vel alia, Deus est.

2. **Etsi de Patre solo praedicta dicerentur, non tamen excluderetur Filius et Spiritus Sanctus.** « Verumtamen, ut ait Augustinus², etsi de sola Patre praedicta dicerentur, non inde excluderetur Filius vel Spiritus Sanctus, quia *hi tres unum sunt*³. Sicut in Apocalypsi de Filio legitur 4 quod *habet nomen scriptum, quod nemo scit nisi ipse*; non inde separatur 15 Pater vel Spiritus Sanctus. Et cum dicitur 5: *Nemo novit Patrem nisi Filius*, non inde separatur Pater et Spiritus Sanctus, quia inseparabiles sunt ». — Aliquando etiam nominantur Pater et Filius, et tacetur Spiritus Sanctus; sicut Veritas ad Patrem loquens ait 6: *Ut cognoscant te et quem misisti, Iesum Christum, esse unum verum Deum*. « Cur ergo, inquit Augustinus⁷, tacuit de Spiritu Sancto? Quia consequens est, ut ubi- 20 cumque nominatur unus, sicut Pater et Filius tanta pace uni adhaerens, intelligatur etiam ipsa Pax, quamvis non commemoretur ». Uno ergo istorum nominato, etiam reliqui intelliguntur; quod in pluribus Scripturae locis occurrit.

12 inde] tamen LMWX. 14 non] tamen add. TVW. 18 sicut] ut LMNRX.

¹ Cap. 7, n. 9 (PL 42, 929; CCL 50, 238). ² *Contra Maximinum*, II, c. 13, n. 1 (PL 42, 769). Cf. *Glossa* ipsius Lombardi in Rom. 16, 25-27 (PL 191, 1532 A). ³ I Ioan. 5, 7. ⁴ Apoc. 19, 12. ⁵ Matth. 11, 27. ⁶ Ioan. 17, 3: *Ut cognoscant te, solum Deum verum, et quem misisti Iesum Christum*. ⁷ *De Trinitate*, VI, c. 9, n. 10 (PL 42, 930; CCL 50, 239s).

discipulus, nescimus, eo quod de ea *Glossa* pseudo-Pictaviensis modo loquitur impersonali: « Notandum post huius (om. p) libri editionem auctoritatem Augustini quandam (trp. b) hic (trp. p) esse (om. p) scriptam, quae etiam affirmat non esse concedendum Patrem esse solum Deum » (b 43r; n 14b; p 54a). Codices meliores insuper hanc notam omittunt: quod tamen in se non est argumentum validum; in margine habetur in codd. Paris. Nat. lat., 3017, 3021, 3025, Trecis Civit. 304 (secunda manu), et Vat. lat. 691 (= W); in tertia columna in codd. Paris. Nat. lat. 3018, 3024, 3026, 3027 A, 11690.

DISTINCTIO XXII

Cap. 1 (90).

1. **De nominum differentia quibus utimur loquentes de Deo.** Post praedicta disserendum nobis videtur de nominum diversitate, quibus loquentes de Unitate ac Trinitate ineffabili utimur; deinde ostendendum est quibus modis de ea aliquid dicatur.

2. « Illud igitur praecipue teneamus, quaedam esse nomina distincte ad singulas personas pertinentia, ut ait Augustinus in VIII libro *De Trinitate*¹, quae de singulis tantum dicuntur personis; quaedam vero unitatem essentiae significantia sunt, quae et de singulis singillatim et de omnibus communiter dicuntur; alia vero sunt, quae translative ac per similitudinem de Deo dicuntur ». — Unde Ambrosius in II libro *De Trinitate*² ait: « Quo purius niteat fides, tripartita videtur derivanda distinctio. Sunt enim nomina quaedam quae evidentem proprietatem deitatis ostendunt; et sunt quaedam quae perspicuam divinae maiestatis exprimunt veritatem; alia vero sunt quae translative per similitudinem de Deo dicuntur. Proprietatis itaque indicia sunt: generatio, Filius, Verbum et huiusmodi; unitatis vero aeternae: sapientia, virtus, veritas et huiusmodi; similitudinis vero: splendor, character, speculum et huiusmodi ».

Cap. 2 (91).

Praemissis addit quaedam esse nomina quae temporaliter Deo conveniunt et relative dicuntur. His adiciendum est quaedam etiam nomina esse, ut ait Augustinus in V libro *De Trinitate*³, quae ex tempore

¹⁰ sunt om. MNX, add. interl. V. ¹⁴ quaedam om. BOPX. ¹⁶ veritatem codd., unitatem Ambr.

¹ Num. 1 (PL 42, 947; CCL 50, 268); sed v. potius lib. V, cc. 8-16 (PL 42, 916-924; CCL 50, 215-227). ² Id est *De fide*, prologus, n. 2 (PL 16 [1845], 559 D-560 C; CSEL 78, 58). ³ Cap. 16, n. 17 (PL 42, 922ss; CCL 50, 224ss).

Cap. 1-2: Cf. P. Abael., *Theologia christiana*, III, et *Theologia « Scholarium »*, I, 6 (PL 178, 1230 B, 988 C); *Summa sent.*, I, 10 (PL 171, 1082 D-1085 A; 176, 56 D-58 D); vide etiam Roland., *Sent.*, 43-47.

Deo conveniunt et relative ad creaturam dicuntur; quorum quaedam de omnibus dicuntur personis, ut dominus, creator, refugium; quaedam autem non de omnibus, ut donatus, datus, missus.

Cap. 3 (92).

5 **De hoc nomine, trinitas, addit.** Praeterea est unum nomen quod de nulla persona singillatim dicitur, sed de omnibus simul, id est trinitas; quod non dicitur secundum substantiam, sed quasi collectivum pluralitatem designat personarum.

Cap. 4 (93).

10 **De aliis nominibus quae temporaliter Deo congruunt et non relative dicuntur.** Sunt etiam quaedam nomina quae ex tempore Deo conveniunt nec relative dicuntur, ut incarnatus, humanatus et huiusmodi. — Ecce sex nominum differentias assignavimus quibus utimur loquentes de Deo; de quibus singulis agendum est.

Cap. 5 (94).

15 **1. Quod illa nomina quae ad singulas proprie pertinent personas, relative proprie dicuntur; ea vero quae unitatem essentiae significant, ad se dicuntur, et de singulis et de omnibus communiter dicuntur personis, et singulariter, non pluraliter, in summa accipiuntur.** Sciendum est igitur quod illa quae proprie ad singulas pertinent personas, relative ad invicem dicuntur, sicut Pater et Filius, et utriusque donum, Spiritus Sanctus; ea vero quae unitatem essentiae significant, ad se dicuntur. Et quae ad se dicuntur, substantialiter utique dicuntur, et de omnibus communiter et de singulis singillatim dicuntur personis, et singulariter, non pluraliter accipiuntur in summa, ut Deus, bonus, potens, magnus et huiusmodi. Quae autem relative dicuntur, substantialiter non dicuntur.

2. Unde Augustinus in V libro *De Trinitate*¹ ita ait: « Quidquid ad se dicitur, praestantissima illa et divina sublimitas substantialiter

¹ Cap. 8, n. 9 (PL 42, 916s; CCL 50, 215s).

Cap. 3: Verbatim de *Summa sent.*, I, 9 (PL 171, 1082 C-D; 176, 56 C); cui fons erat Gualt. de Mauritania, *De Trinit.*, c. 8 (PL 209, 584 C); hac de re cf. L. Ott, *Die Trinitätslehre...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 167s.

Cap. 5: Cf. *Summa sent.*, I, 9 (PL 171, 1081 B-1082 C; 176, 55 B-56 C).

dicitur; quod autem ad aliquid dicitur, non substantialiter, sed relative dicitur. Tantaque vis est eiusdem substantiae in Patre et Filio et Spiritu Sancto, ut quidquid de singulis ad se ipsos dicitur, non pluraliter in summa, sed singulariter accipiatur. Dicimus enim: Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus Sanctus est Deus: quod secundum substantiam dici 5 nemo dubitat; non tamen dicimus hanc Trinitatem esse tres deos, sed unum Deum. Ita dicitur Pater magnus, Filius magnus et Spiritus Sanctus magnus; non tamen tres magni, sed unus magnus. Ita et omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus Sanctus; non tamen tres 10 omnipotentes, sed unus omnipotens. Quidquid ergo ad se ipsum dicitur Deus, et de singulis personis similiter dicitur, et simul de ipsa Trinitate, non pluraliter, sed singulariter dicitur. Et quoniam non est aliud Deo esse et aliud magnum esse, sed hoc idem est illi esse quod est magnum esse, propterea sicut non dicimus tres essentias, sic non dicimus tres 15 magnitudines, sed unam essentiam et unam magnitudinem ».

3. **Quod Deus est magnus ea magnitudine quae ipse est; sic de bonitate et de omnibus quae secundum substantiam dicuntur.** « Deus ¹ enim non est magnus ea magnitudine quae non est quod ipse, ut quasi particeps eius sit: alioquin maior esset illa magnitudo quam Deus; Deo autem non est aliquid maius; ea igitur magnitudine magnus est, qua ipse est. Ideoque 20 nec tres magnitudines dicimus, sed unam magnitudinem; nec tres magnos, sed unum magnum; quia non participatione magnitudinis Deus magnus est, sed se ipso magno magnus est, quia ipse est sua magnitudo. Ita et de bonitate et aeternitate et omnipotentia Dei dicendum est, et de omnibus omnino quae de Deo possunt pronuntari substantialiter, quibus 25 ad se ipsum dicitur, non translative ac per similitudinem, sed proprie; si tamen de illo proprie aliquid ore hominis dici potest ».

4. Ecce aperte docuit quod nomina unitatem divinae maiestatis significantia et ad se dicuntur de Deo, id est sine relatione, et de omnibus personis communiter et de singulis divisim dicuntur, nec pluraliter, 30 sed singulariter in summa accipiuntur. Illa vero nomina, quae proprie ad singulas pertinent personas, relative, non substantialiter dicuntur. « Quod enim proprie singula in Trinitate persona dicitur, ut ait Augustinus in eodem ², nullo modo ad se ipsam, sed ad aliam invicem vel ad creaturam dicitur; et ideo relative, non substantialiter dici manifestum est ».

² vis est *trp.* MVX. ⁵ Deus¹] et *add.* BTVWX. ²⁰ qua] que BLNOPX.

¹ August., *De Trinit.*, V, c. 10, n. 11 (PL 42, 918; CCL 50, 218).
n. 12 (PL 42, 918; CCL 50, 218).

² *Ibid.*, c. 11,

DISTINCTIO XXIII

Cap. 1 (95).

1. **De hoc nomine quod est persona, quod cum secundum substantiam dicatur, tamen pluraliter, non singulariter in summa accipitur.** Praedictis 5 adiciendum est quod, cum omnia nomina quae secundum substantiam de Deo dicuntur, singulariter et non pluraliter de omnibus in summa dicantur personis, ut supra ostensum est ¹, est tamen unum nomen, scilicet persona, quod secundum substantiam dicitur de singulis personis, et pluraliter, non singulariter, in summa accipitur. Dicimus enim: Pater est 10 persona, Filius est persona, Spiritus Sanctus est persona; et hoc secundum substantiam dicitur. Nec tamen dicitur: Pater et Filius et Spiritus Sanctus sunt una persona, sed tres personae. Hoc igitur nomen excipitur a praedicta regula nominum quae secundum substantiam de Deo dicuntur, quia cum hoc ad se dicatur et secundum substantiam, pluraliter tamen, 15 non singulariter in summa accipitur.

2. **Auctoritas quod persona ad se dicatur et secundum substantiam.** Quod autem persona secundum substantiam dicatur, Augustinus ostendit in libro VII *De Trinitate* ² dicens: « Non est aliud Deo esse, aliud personam esse, sed omnino idem ». — **Quod Pater non eo est Pater quod est** ³. Item ³: « In hac Trinitate, cum dicimus personam Patris, non aliud dicimus quam substantiam Patris. Quocirca, ut substantia Patris ipse 20 Pater est, non quo pater est, sed quo est, ita et persona Patris non aliud quam ipse Pater est. Ad se quippe dicitur persona, non ad Filium vel Spiritum Sanctum; sicut ad se dicitur Deus, et magnus, et bonus, et iustus et huiusmodi. Et quemadmodum hoc illi est esse quod Deum esse, 25 quod magnum, quod bonum esse, ita hoc est illi esse quod personam

19-20 Rubrica *om.* MRW. 26 magnum] esse *add.* LPT.

¹ In Dist. 22, c. 5 (pp. 179-180).

² Cap. 6, n. 11 (PL 42, 943; CCL 50, 261).

³ *Ibid.* (943; 262).

Dist. XXIII: Quasi tota conflatur ex verbis et dictis Augustini, ducente tamen *Summa sent.*, I, 9 (PL 171, 1081 D-1082 A; 176, 55 C-56 A); quae revera dependet a P. Abael., *Theologia « Scholarium »*, I, 6, et *Sic et non*, c. 5 et 8 (PL 178, 988 D, 1358 C, 1360 A). — Cf. J. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott...*, 118-123.

esse». — Ecce expresse habes quod persona secundum substantiam dicitur, ut cum dicitur 'Pater est persona', hic sit sensus: Pater est essentia divina; similiter cum dicitur 'Filius est persona', 'Spiritus Sanctus est persona', id est essentia divina.

3. **Cur Pater et Filius et Spiritus Sanctus non dicantur una persona, ut una substantia et unus Deus.** Ideo oritur hic quaestio, difficilis quidem sed non inutilis, qua quaeritur cur non dicantur hi tres una persona, sicut una essentia et unus Deus. Quam quaestionem Augustinus diligenter tractat atque congrue explicat in VII libro *De Trinitate*¹, ita dicens: «Cur non haec tria simul unam personam dicimus, sicut unam essentiam et unum Deum, sed dicimus tres personas, cum tres Deos aut tres essentias non dicamus?» — **Solvit** *. «Quia volumus vel unum aliquod vocabulum servare huic significationi qua intelligitur Trinitas, ne omnino taceremus, interrogati quid tres cum tres esse fateremur». «Cum ergo quaeritur 'quid tres', ut ait Augustinus in V libro *De Trinitate*², magna prorsus inopia humanum laborat eloquium. Dictum est tamen 'tres personae', non ut illud diceretur, sed ne taceretur». Non enim rei ineffabilis eminentia hoc vocabulo explicari valet. Ecce ostendit qua necessitate dicatur pluraliter personae, videlicet ut hoc uno nomine quaerentibus de tribus responderemus.

Cap. 2 (96).

1. **Qua necessitate dictum sit tres personae a Latinis, et a Graecis tres hypostases vel substantiae.** Qua necessitate non solum latinus sermo, sed etiam graecus eadem pene super hac re laborans nominum penuria coarctatur. Unde Augustinus, quid a Graecis vel a Latinis necessitate de ineffabili Trinitate dictum sit aperiens, in VII libro *De Trinitate*³ ait: «Loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo modo possemus, dictum est a Graecis: una essentia, tres substantiae» (id est una usia, tres hypostases: aliter enim Graeci accipiunt substantiam quam Latini). «A Latinis autem dictum est: una essentia vel substantia, tres personae, quia non aliter in sermone nostro, id est latino, essentia quam substantia solet intelligi. Et ut intelligatur saltem in aenigmate, placuit ita dici: ut cum quaereretur quid tria sint, aliquid diceretur; quae tria esse fides vera

14 interrogati] interroganti LOPW. 17 taceretur] omnino add. BNW.

¹ Cap. 6, n. 11 (PL 42, 943; CCL 50, 262), ubi et pars prior solutionis. ² Cap. 9, n. 10 (PL 42, 918; CCL 50, 217). ³ Cap. 4, n. 7 (PL 42, 939; CCL 50, 255).

pronuntiat, cum et Patrem non dicit esse Filium; et Spiritum Sanctum, scilicet Donum Dei, nec Patrem dicit esse nec Filium».

2. **Quod Deus verius cogitatur quam praedicatur, et verius est quam cogitatur** *. «Cum¹ ergo quaeritur quid tria vel quid tres, conferimus nos ad inveniendum aliquod nomen quo complectamur haec tria; neque occurrit animo, quia supereminentia divinitatis usitati eloquii facultatem excedit. Verius enim cogitatur Deus quam dicitur, et verius est quam cogitatur».

3. «Pater² ergo et Filius et Spiritus Sanctus, quoniam tres sunt, quid tres sunt quaeramus, quid commune habeant. Non enim possunt dici tres patres, quoniam tantum Pater ibi pater est; nec tres filii, cum nec Pater ibi sit filius nec Spiritus Sanctus; nec tres spiritus sancti, quia Spiritus Sanctus propria significatione, qua etiam Donum Dei dicitur, nec Pater est nec Filius. Quid igitur tres? Si tres personae esse dicuntur, commune est eis id quod persona est». «Certe³ enim quia Pater est persona, et Filius est persona, et Spiritus Sanctus est persona, ideo dicuntur tres personae». «Propterea⁴ ergo dicimus tres personas, quia commune est eis id quod persona est». — Ex praedictis aperte intelligi potest qua necessitate dictum sit a Latinis 'tres personae', cum persona secundum substantiam dicatur; unde et tribus commune est id quod persona est.

Cap. 3 (97).

1. **Quare non dicimus tres deos esse Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, ut dicimus tres personas, cum id quod Deus est sit eis commune, quia Pater est Deus, et Filius est Deus, et Spiritus Sanctus est Deus.** Sed quaeritur hic: cum dicamus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum esse tres personas quia commune est eis quod persona est, id est quia Pater est persona, et Filius est persona, et Spiritus Sanctus est persona, cur non dicamus similiter 'tres deos', cum et Pater sit Deus, et Filius sit Deus, et Spiritus Sanctus sit Deus? — Quia scilicet illud Scriptura contradicit; hoc autem, etsi non dicit, non tamen contradicit.

2. **Quaestio.** Unde Augustinus, movens hanc quaestionem atque definiens, in libro VII *De Trinitate*⁵ ita ait: «Si ideo dicimus Pa-

3 praedicatur] dicatur BMX, dicitur L. 11 quoniam] quia LNRW. 30 contradicit] dicit MOPX, quod corr. O²X². 31 movens hanc trp. MNRV.

¹ August., ibid. ² August., ibid. (PL 42, 940; CCL 50, 256s). ³ August., ibid., n. 8 (PL 42, 941; CCL 50, 257). ⁴ August., ibid. (PL 42, 940; CCL 50, 257). ⁵ Cap. 4, n. 8 (PL 42, 940s; CCL 50, 257s).

trem et Filium et Spiritum Sanctum esse tres personas quia commune est eis id quod persona est, cur non etiam tres deos dicimus? Certe, ut praedictum est ¹, quia Pater est persona, et Filius persona, et Spiritus Sanctus persona, ideo tres personae dicuntur. Quia ergo Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus Sanctus Deus, cur non dicuntur tres dii? » ⁵
 — Ecce proponit quaestionem. Attende quid respondeat subdens ²: « An ideo non dicuntur tres dii, quia Scriptura non dicit tres deos? Sed nec tres personas alicubi Scripturae textus commemorat. An ideo licuit loquendi et disputandi necessitate tres personas dicere, non quia Scriptura dicit, sed quia Scriptura non contradicit? Si autem diceremus tres ¹⁰ deos, contradiceret Scriptura dicens ³: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est* ». Ecce absolutio quaestionis, quare potius dicamus tres personas quam tres deos, quia scilicet illud non contradicit Scriptura.

Cap. 4 (98).

1. Alia quaestio : cur non dicimus tres essentias ut tres personas, cum ¹⁵
Scriptura hoc non contradicat. Verum et hic alia emergit quaestio, quam Augustinus consequenter adnectit dicens ⁴: « Cur, inquit, et tres essentias non licet dicere, quod similiter Scriptura sicut non dicit, ita non contradicit? At si dicis quod propter unitatem Trinitatis non dicuntur tres essentiae, sed una essentia, quaero cur non propter eandem ²⁰ unitatem Trinitatis dicantur una persona, et non tres personae. Ut enim est illis commune nomen essentiae, ita ut singulus quisque dicatur essentia, sic illis commune est personae vocabulum ». — « Quid ⁵ igitur restat? Ut fateamur loquendi necessitate a Graecis et Latinis parta haec vocabula, adversus insidias vel errores haereticorum. Cumque conaretur ²⁵ humana inopia loquendo proferre ad hominum sensus quod in secretario mentis de Deo tenet, sive per piam fidem, sive per qualemcumque intelligentiam, timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa aequalitate ulla diversitas. Rursum non poterat dicere non esse tria quaedam: quod quia dixit Sabellius, in haeresim lapsus est. Quae- ³⁰ sivit ergo quid tria diceret, et dixit tres personas, sive tres substantias » secundum Graecos.

³ Fillus] est add. LNR. ⁴ Sanctus] est add. LMRV. ⁶ proponit MOPX, proposuit alii. ¹¹ Dominus om. BMNRTVW.

¹ Supra, p. 183, 14-16. ² Ibid. (PL 42, 941; CCL 50, 258). ³ Deut. 6, 4.
⁴ Ibid. ⁵ August., ibid., n. 9 (PL 42, 941s; CCL 50, 259).

2. Sicut nos dicimus tres personas, ita Graeci tres substantias, quas dicunt hypostases, aliter accipientes substantias quam nos. « Quod ¹ enim de personis secundum nostram, hoc de substantiis secundum Graecorum consuetudinem oportet intelligi. Sic enim illi dicunt tres substantias, ⁵ unam essentiam » (id est tres hypostases, unam usiam), « quemadmodum nos dicimus tres personas, unam essentiam vel substantiam ». « Quamquam ² et illi si vellent, sicut dicunt tres substantias tres hypostases, possent dicere tres personas tria prosopa. Illud autem maluerunt dicere, quia fortasse secundum linguae suae consuetudinem aptius dicitur ».

10

Cap. 5 (99).

1. Quod in Trinitate non est diversitas nec singularitas vel solitudo, sed unitas et trinitas, et distinctio et identitas. Iam sufficienter, ut puto, ostensum est qua necessitate dicamus tres personas; et quare non similiter tres deos vel essentias: quia scilicet in altero obviat Scriptura, in ¹⁵ altero diversitatis intelligentia. Quia ibi nulla penitus est diversitas, sicut nec singularitas vel solitudo, sed unitas et trinitas.

2. Unde Augustinus in libro VII De Trinitate ³ ait: « Humana inopia, quaerens quid diceret tria, dixit tres personas vel substantias: quibus nominibus non diversitatem intelligi voluit, sed singularitatem ²⁰ noluit, ut non solum ibi unitas intelligatur ex eo quod dicitur una essentia, sed trinitas ex eo quod dicuntur tres personae ».

3. Hilarius quoque in libro VII De Trinitate ⁴ ait: « Dominus dicit ⁵: *Qui me videt, videt et Patrem*. Cum hoc dicitur, excluditur singularis atque unici intelligentia. Nam nec solitarium sermo significat, et ²⁵ indifferentem tamen naturam professio docet. Visus est enim in Filio Pater per naturae unitam similitudinem. Unum sunt enim natus et generans; unum sunt neque unus. Non itaque solitarius Filius est, nec singularis, nec dispar ». — Item in eodem ⁶: « Sicut in Patre et Filio

¹⁷ libro VII *trp.* RWX. ²⁴ unci] id est solitarii *add.* T, *add. interl.* RV², *mg.* W.

¹ August., ibid., n. 8 (PL 42, 941; CCL 50, 259). ² Ibid., c. 6, n. 11 (PL 42, 943; CCL 50, 261). ³ Cap. 4, n. 9 (PL 42, 941s; CCL 50, 259). ⁴ Num. 38-39 (PL 10, 231 B-232 B). ⁵ Ioan. 14, 9. ⁶ Ibid., n. 39 (PL 10, 233 A), ubi et textus immediate sequens.

Cap. 5, num. 2: Partim in *Summa sent.*, I, 9 (PL 171, 1081 D-1082 A; 176, 55 C-56 A), ubi etiam ad verbum auctoritas Augustini et prima Ambrosii infra in num. 4. — Num. 3: Ut iam notaverunt in h. l. Patres Editores secundae editionis (1916), prima auctoritas Hilarii contextitur ex septem locis *De Trinit.*, VII, nn. 38-39.

credere duos deos impium est, ita Patrem et Filium singularem Deum praedicare sacrilegium est». «Nihil in his novum, nihil diversum, nihil alienum, nihil separabile est».

4. De hoc etiam Augustinus in libro *Quaestionum veteris ac novae Legis*¹ ait: «Unus est Deus, sed non singularis». — Item Ambrosius in libro *De Trinitate*² ait: «Quod unius est substantiae, separari non potest, etsi non sit singularitatis, sed unitatis». «Deus³ unus cum dicitur, nequaquam deitatis trinitatem excludit; et ideo non quod singularitatis, sed quod unitatis est praedicatur». — Ecce ex praedictis ostenditur quod nec singularis, nec diversus, nec unicus vel solitarius 10 confitendus est Deus, quia singularitas vel solitudo personarum pluralitatem excludit, et diversitas unitatem essentiae tollit.

5. Diversitas inducit separationem divinitatis, singularitas adimit distinctionem trinitatis. Ideo Ambrosius in I libro *De Trinitate*⁴ ait: «Non est diversa nec singularis aequalitas»; «nec⁵ iuxta Sabellianos 15 Patrem Filiumque confundens; nec iuxta Arianos Patrem Filiumque discernens. Pater enim et Filius distinctionem habent, separationem vero non habent». — Item in eodem⁶: «Pater et Filius divinitate unum sunt; nec est ibi substantiae differentia nec ulla diversitas: alioquin quomodo unum Deum dicimus? Diversitas enim plures facit». Constat ergo ex 20 praedictis quia in Trinitate nulla est diversitas.

6. **Diversae dicuntur aliquando personae, id est distinctae** *. Si tamen aliquando in scriptura invenitur dictum: tres diversas personae et huiusmodi, 'diversas' dicit 'distinctas'.

Cap. 6 (100).

Quod non debet dici Deus multiplex. Et sicut in Trinitate non est diversitas, ita nec multiplicitas; et ideo non est dicendus Deus multiplex, sed trinus et simplex. Unde Ambrosius in I libro *De Trinitate*⁷ ait: «Est in Patre et Filio non discrepans, sed una divinitas; nec confusum quod unum est, nec multiplex esse potest quod indifferens est». Multiplex 30 itaque Deus non est.

² sacrilegium] sacrilegum RVW (Hit.). ⁸ deitatis trinitatem] deitatem trinitatis NVW (Ambr.). ¹⁹ ibi om. OP. ²³ aliquando in scriptura trp. MNX.

¹ Quaest. 122 (opus Ambrosiastri, inter opp. August., PL 35, 2367; CSEL 50, 369).

² Id est *De fide*, V, c. 3, n. 46 (PL 16 [1845], 658 D; CSEL 78, 234). ³ Ambrosius, ibid., II, c. 1, n. 18 (PL 16, 563 C; CSEL 78, 63).

⁴ Id est *De fide*, et rectius in lib. II, c. 8, n. 69 (PL 16, 574 B; CSEL 78, 81).

⁵ Ibid., c. 3, n. 33 (PL 16, 566 B; CSEL 78, 68).

⁶ Lib. I, c. 2, nn. 18-19 (PL 16, 533 A-B; CSEL 78, 11). ⁷ Cap. 2, n. 17 (PL 16, 533 A; CSEL 78, 10).

DISTINCTIO XXIV

Cap. unicum (101).

1. **Quid significetur his nominibus: unus, duo vel duae, tres vel tria, trinus vel trinitas, plures vel pluralitas, distinctio vel distinctae, cum his utimur de Deo loquentes.** Hic diligenter inquiri oportet, cum in Trinitate non sit diversitas vel singularitas, nec multiplicitas vel solitudo, quid significetur his nominibus: scilicet unus vel una, duo vel duae, tres vel tria, plures vel pluralitas, distinctae vel distinctio, cum dicitur: unus Deus, duae personae vel tres personae, plures personae, distinctae sunt personae; vel 5 cum dicitur: distinctio personarum, pluralitas personarum, trinitas personarum et huiusmodi. Videmur enim haec dicentes numerorum quantitates et rerum multitudinem vel multiplicitem in Deo ponere. Quid ergo ista ibi significant, ipso de quo loquimur aperiente, insinuare curemus.

2. **Magis illa dicuntur ad excludendum ea quae non sunt in Deo quam ad ponendum aliqua.** Si diligenter praemissis¹ auctoritatum verbis intendimus, ut dictorum intelligentiam capiamus, magis videtur horum verborum usus introductus ratione removendi atque excludendi a simplicitate deitatis quae ibi non sunt, quam ponendi aliqua.

3. **Quid per unum significatur cum dicitur unus Deus.** Cum enim dicitur 20 'unus Deus', multitudo deorum excluditur, nec numeri quantitas in divinitate ponitur; tamquam diceretur: Deus est, nec multi sunt vel plures dii. Unde Ambrosius in libro *De Trinitate*² ait: «Cum

12 vel] et MNR. 15 ponendum] ponenda OP.

¹ In Dist. 23, cc. 5-6 (pp. 185-186). ² Id est *De fide*, I, c. 2, n. 19 (PL 16, 533 A-B; CSEL 78, 11); sed tantum ex parte; vide *De Spiritu Sancto*, III, c. 13, n. 93 (PL 16, 799 A-B; CSEL 79, 189).

Dist. XXIV: Cf. J. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott...*, 189-196. — Num. 2: Sententia hic prolata, quod unitas et numeri in divinis tantum privative et non positive accipiendi sint, communiter non tenetur ab aliis scholasticis; et quidem non solummodo a saeculo XIII, sed iam a primis glossatoribus, ut implicite monstratur apud praeaudatum J. Schneider. Vide Bonaventura, *In II libr. Sent.*, d. 44, dub. 3, ubi positio Magistri dicitur declinare a communiore opinione: «In primo libro... aliud est quod haec nomina 'trinus' et 'trinitas' non dicunt positionem, sed privationem tantum; et hoc ponit distinctione XXIV» (*Opera omnia*, II, 1016a; cf. etiam *Praelocutio*, ibid., 2a). Alibi, *In I libr. Sent.*, d. 24, a. 1, q. 1: «In isto articulo non sustinetur communiter a magistris Parisiensibus» (I, 426a).

unum dicimus Deum, unitas excludit numerum deorum, nec quantitatem in Deo ponit, quia nec numerus nec quantitas ibi est ».

4. **Quo sensu dicitur unus est Pater vel unus est Filius.** Similiter cum dicitur 'unus est Pater' vel 'unus est Filius' et huiusmodi, ratio dicti haec est: quod non sunt multi Patres vel multi Filii; ita et de similibus. 5

5. **Ex qua intelligentia dicantur personae plures.** Item cum dicimus 'plures esse personas', singularitatem atque solitudinem excludimus, non diversitatem vel multiplicitatem ibi ponimus; quasi diceretur: sine solitudine ac singularitate personas confitemur. Unde Hilarius in IV libro *De Trinitate*¹ sic ait: « Dixit Deus²: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. Quaero nunc an solum Deum sibi locutum existimes, an hunc sermonem eius intelligas ad alterum exstitisse. Si solum fuisse dicis, ipsius voce argueris dicentis: *Faciamus et nostram*. Sustulit enim singularitatis ac solitudinis intelligentiam professio consortii, quia aliquod consortium esse non potest ipsi solitario. Neque solitudo solitarii recipit *Faciamus*, nec alieno a se diceret *nostram* ». — Attende, lector, his verbis, et vide quia nomine consortii pluralitatem significavit; professio ergo consortii est professio pluralitatis, quam professus est dicens *Faciamus et nostram*. Pluraliter enim utrumque dicitur. Sed hac professione pluralitatis non diversitatem vel multitudinem posuit, sed solitudinem et singularitatem negavit. Sic ergo, cum dicimus plures personas vel pluralitatem personarum, singularitatis et solitudinis intelligentiam excludimus. 15

6. **Quid per ternarium significetur cum dicitur tres personae.** Ita etiam cum dicimus 'tres personas', nomine ternarii non quantitatem numeri in Deo ponimus vel aliquam diversitatem, sed intelligentiam non ad alium nisi ad Patrem et Filium et Spiritum Sanctum dirigendam significamus, ut sit haec dicti intelligentia: Tres personae sunt, vel tres sunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus, id est nec tantum Pater, nec tantum Filius, nec tantum Pater et Filius in deitate sunt, sed etiam Spiritus Sanctus, et non alius ab his. Similiter non tantum est ibi haec persona vel illa, vel haec et illa, sed haec et illa et illa, et non alia. Et hoc ita fore intelligendum, Augustinus satis ostendit, ubi dicit³ quod illo nomine « non diversitatem intelligi voluit, sed singularitatem noluit ». 20

7. **Quid per duo cum dicitur duae personae, vel Pater et Filius duo sunt.** Similiter cum dicimus 'duo sunt Pater et Filius', non dualitatis quantita- 25

¹ dicimus Deum *trp.* OP. 11-12 existimes] estimes BOPW. 18 ergo] vero BOP.

¹ Num. 17 (PL 10, 110 A-111 A); v. supra, Dist. 2, c. 4, nn. 3-4 (pp. 64-65).
² Gen. 1, 26. ³ Vide supra, p. 185, 19-20.

tem ibi ponimus, sed hoc significamus: quod non est tantum Pater, nec tantum Filius, sed Pater et Filius, et hic non est ille; et ita de aliis huiusmodi. — Ita etiam cum dicimus 'Pater et Filius sunt duae personae', hoc significamus: quod non tantum Pater est persona, nec tantum Filius est persona, sed Pater est persona et Filius est persona, et haec non est illa. 5

8. **Ex quo sensu dicitur in personis distinctio vel personae distinctae.** Cum autem dicimus 'distinctae sunt personae' vel 'distinctio est in personis', confusionem atque permixtionem excludimus, et hanc non esse illam significamus. Cumque addimus: 'distinctae sunt personae proprietatibus' sive 'differentes proprietatibus', aliam esse hanc personam, et aliam illam suis proprietatibus significamus. Et cum dicimus 'aliam et aliam', non diversitatem vel alienationem ibi ponimus, sed confusionem sabellianam excludimus. 10

9. **Quomodo ibi accipiatur discretio.** Ita etiam cum dicuntur 'discretae personae' vel cum dicitur 'discretio esse in personis', eandem intelligentiam facimus. Eo enim modo ibi accipitur distinctio quo discretio. Et congrue dicitur ibi esse discretio vel distinctio, non diversitas vel divisio sive separatio. — Unde Ambrosius in I libro *De Trinitate*¹: « Non est ipse Pater qui Filius, sed inter Patrem et Filium expressa distinctio est ». 20

10. **Quomodo trinitas ibi accipiatur.** Cum vero dicitur 'trinitas', id significari videtur, quod significatur cum dicitur 'tres personae': ut sicut non potest dici: Pater est tres personae, vel Filius est tres personae, ita non debeat dici: Pater est trinitas, vel Filius est trinitas. 25

11. **Quod videtur contrarium praedictis.** Hic non est praetermittendum quod, cum supra dictum sit² Deum nec singularem nec multiplicem esse confitendum, idque Sanctorum auctoritatibus sit confirmatum, in contrarium videtur sentire Isidorus dicens³: « Distinguendum est inter trinitatem et unitatem. Est enim unitas simplex et singularis, trinitas vero multiplex et numerabilis, quia est 'trinitas' trium unitas ». Ecce unitatem dicit esse singularem, et trinitatem multiplicem et numerabilem. — Sed ad hoc dicimus quia singularem accepit sicut et alii accipiunt unum, multiplicem vero et numerabilem sicut alii dicunt trinum. 30

17 dicitur ibi *trp.* BNVX. 25 praedictis] supradictis BWX. 27 idque] id quod BNX.

¹ Id est *De fide*, I, c. 2, n. 16 (PL 16 [1845], 532 C; CSEL 78, 10). ² Hic, in num. 5 (p. 188). ³ Non nisi in parte et quoad sensum ista leguntur apud Isidorum, *Ety-mologiae*, VII, c. 4, nn. 1, 2, et 8 (PL 82, 271 A, C).

DISTINCTIO XXV

Cap. 1 (102).

1. Quid significet cum dicitur pluraliter tres personae vel duae personae.

Praeterea considerandum est, cum hoc nomen 'personae', ut praedictum est ¹, secundum substantiam dicatur, quae sit intelligentia dicti cum pluraliter profertur: tres personae vel duae personae, et cum dicitur: alia est persona Patris, alia persona Filii, alia persona Spiritus Sancti. Si enim in his locutionibus personae vocabulum essentiae intelligentiam facit, plures essentias confiteri videmur, et ita plures deos. Si vero essentiae significationem ibi non tenet, alia est huius nominis ratio cum dicitur: Pater est persona, Filius est persona; et alia cum dicitur: Pater et Filius et Spiritus Sanctus sunt tres personae, et cum dicitur: alia est persona Patris, alia Filii et huiusmodi.

2. Quod videtur secundum essentiam dici: alia persona Patris, alia Filii, sive tres personae, ut cum dicitur: Pater est persona, Filius est persona. Persona enim, ut supra ² ait Augustinus, ad se dicitur; et idem est Deo esse personam quod esse, sicuti idem est ei esse quod Deum esse. Unde manifeste colligitur quod essentiam divinam praedicamus dicentes: Pater est persona, Filius est persona, Spiritus Sanctus est persona, id est essentia; et omnino unum et idem significatur nomine 'personae', id est essentia divina, cum dicitur: Pater est persona et Filius est persona, quod significatur nomine 'Dei' cum dicitur: Deus est Deus, Filius est Deus. Ita etiam idem significatur cum dicitur: Deus est Deus, et Deus est persona; utroque enim nomine essentia divina intelligitur, quia utrumque secundum substantiam dicitur.

³ significet] significetur LNRVW. ⁷ alia¹] est add. LOPV. ¹¹ persona¹] vel add. RVW. ¹⁸ manifeste colligitur trp. OP. ²⁰ essentia] Quod (In OP) nomine persone idem significatur cum dicitur pater est persona, quod significatur nomine dei cum dicitur pater est deus rubr. (authent.) mg. BLMNOPT.

¹ Dist. 23, c. 1 (pp. 181-182).

² Ibid., n. 2 (p. 181, 23-26).

Cap. 1: Cf. P. Abael., *Theologia christiana*, IV (PL 178, 1269s); Gualterus de Mauritania, *De Trinit.*, cc. 2 et 6 (PL 209, 577 C-578 A, 581 A-582 B); *Summa sent.*, I, 9 (PL 171, 1081 D-1082 C; 176, 55 C-D). Vide J. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott...*, 118-136.

3. Cum vero dicitur: Pater, Filius et Spiritus Sanctus sunt tres personae, quid nomine 'personae' significamus? An essentiam? Hoc enim videtur, si supra posita verba Augustini diligenter scrutemur. Supra ¹ enim dixit quod « ideo tres personas dicimus, quia id quod persona est commune est tribus »; et item « quia Pater est persona, et Filius est persona, et Spiritus Sanctus est persona, ideo dicuntur tres personae ». Videtur ergo eandem tenere significationem hoc nomen 'persona' cum dicitur 'tres personae', quam habet cum dicitur 'Pater est persona. Filius est persona, Spiritus Sanctus est persona'; quia, ut ostendit Augustinus, hoc dicitur, id est 'tres personae', propter illud, et 'quia id quod persona est commune est eis'. Id ergo quod commune est eis, id est Patri et Filio et Spiritui Sancto, videtur significari nomine 'personae' cum dicitur 'tres personae'.

4. Aliter videtur posse ostendi quod secundum essentiam dicatur etiam cum pluraliter profertur. Aliter etiam potest ostendi quod ibi nomine 'personae' significetur essentia, cum dicitur 'tres personae'. Ut enim supra ² dixit Augustinus, ea necessitate diximus 'tres personas', ut responderemus quaerentibus quid tres vel quid tria. Cum ergo quaeritur 'quid tres' vel 'quid tria', convenienter respondetur cum dicitur 'tres personae'. At cum quaeritur 'quid tres' vel 'quid tria', per 'quid' de essentia quaeritur: non enim invenitur quid illi tres sint nisi essentia. Si ergo quaestioni recte respondemus, oportet ut respondendo 'essentiam' significemus: alioquin non ostendimus quid tres sint. Si vero respondentes essentiam significamus, ipsam essentiam 'personae' nomine intelligimus cum dicitur 'tres personae'.

5. Opinio quorundam qui putant essentiam significari nomine personae cum dicimus tres personas. Quibusdam videtur ³ quod nomine 'personae' significetur essentia cum dicitur 'tres personae', propterea, quia Augustinus dicit ⁴ « ideo dici tres personas, quia commune est eis id quod est persona », ut sit talis intelligentia: Pater et Filius et Spiritus Sanctus sunt tres personae, id est sunt tres id habentes commune quod est persona, id est tres sunt quorum quisque est persona, id est essentia. — Sed quomodo, iuxta hanc intelligentiam, dicitur: 'alia est persona

¹ Pater] et add. LNRVW. ⁶ dicuntur trp. p. personae LMNRTVW. ¹⁰ et] id est LNTVW. ¹⁵ potest] videtur posse LN, videtur X. ²⁴ personae nomine trp. NRX.

¹ Dist. 23, c. 2, n. 3 (p. 183, 16-17).

² Ibid., nn. 1-2 (pp. 182-183).

³ For-

sitan Gualtero de Mauritania, *De Trinit.*, c. 6 (PL 209, 581 C-D).

⁴ Vide supra,

p. 183, 16-17.

Patris, alia Filii? Et hoc etiam ita volunt intelligere, scilicet: alius est Pater et alius Filius, id tamen commune habentes quod est persona. Et hoc confirmant auctoritate Augustini, qui in VII libro *De Trinitate*¹ ait: «Tres personas eiusdem essentiae, vel tres personas unam essentiam dicimus. Tres autem personas ex eadem essentia non dicimus, 5 quasi aliud ibi sit quod essentia est, aliud quod persona». — Hac auctoritate et praemissis conantur asserere in praedictis locutionibus nomen personae essentiam significare. Sed quid respondebunt ad id quod ipse Augustinus in libro *De fide*² dicit, scilicet quod «alius est Pater in persona sive personaliter, alius personaliter Filius, alius personaliter 10 Spiritus Sanctus»? Quomodo enim alius personaliter Pater, alius personaliter Filius, si in esse personam omnino conveniunt, id est si persona essentiae tantum intelligentiam facit? Ideo nobis videtur aliter hoc posse dici congruentius, iuxta catholicorum doctorum auctoritates.

Cap. 2 (103).

15

1. **Quod hoc nomen 'persona' tripliciter in Trinitate accipitur, et haec est utilis et catholica doctrina de persona et personis.** Sciendum est igitur quod hoc nomen 'persona' multiplicem facit non unam tantum intelligentiam; et ut ait Hilarius in libro *De Trinitate*³, «intelligentia dictorum ex causis est assumenda dicendi, quia non sermoni res, sed rei est 20 sermo subiectus». Discernentes ergo dicendi causas huius nominis, scilicet 'persona', significationem distinguimus, dicentes quod hoc nomen, scilicet persona, proprie secundum substantiam dicitur et essentiam significat, sicut supra⁴ ostendit Augustinus, cum dicitur: Deus est persona, Pater est persona.

25

2. **Quid significetur cum dicitur tres personae: scilicet tres subsistentiae vel tres entes, non tres essentiae*.** Quadam tamen necessitate, ut supra⁵ dixit Augustinus, translatum est hoc nomen, ut pluraliter diceretur 'tres personae', cum quaeretur quid tres vel quid tria; ubi non significat essentiam, id est naturam divinam quae communis est tribus, 30 sed subsistentias, vel hypostases secundum Graecos. Graeci quippe, ut

¹ Et] ex BMPWX, corr. ex ex O. ² et¹ om. MNR. ³ fide] ad petrum add. BLNTV WX. ⁴ 12 Filius] alius personaliter spiritus sanctus add. MT, add. interl. R, mg. V. ⁵ 19 ait Hilarius trp. BMRT.

¹ Cap. 6, n. 11 (PL 42, 945; CCL 50, 264s). ² Id est Fulgentius, *De fide ad Petrum*, c. 1, n. 5 (PL 65, 674 C; CCL 91A, 715).

⁴ Dist. 23, c. 1, n. 2 (p. 181, 20-26). ⁵ Ibid., n. 3 (p. 182, 12-17); c. 2, n. 1 (p. 182, 27-183, 2).

² Id est Fulgentius, *De fide ad Petrum*, c. 1, n. 5 (PL 65, 674 C; CCL 91A, 715).

³ Lib. IV, n. 14 (PL 10, 107 C).

⁵ Ibid., n. 3 (p. 182, 12-17); c. 2, n. 1 (p. 182, 27-183, 2).

supra¹ dixit Augustinus, aliter accipiunt substantiam, id est hypostasim, aliter nos. Nos enim substantiam dicimus essentiam sive naturam; personas autem dicimus sicut illi dicunt substantias, id est hypostases. Si ergo nos ita accipimus personas ut illi accipiunt substantias vel 5 hypostases, at illi aliter accipiunt hypostases quam nos substantiam: aliter ergo nos accipimus personas quam substantiam. Cum ergo dicimus 'tres personas', non ibi personae nomine essentiam significamus. Quid ergo dicimus? Dicimus quia tres personae sunt, id est tres subsistentiae, scilicet tres entes; pro quo Graeci dicunt tres hypostases.

10 3. **Ostendit verba Augustini convenire huic sententiae.** Et hic sensus adiuatur ex verbis Augustini praemissis² si interius intelligantur: «Quia enim Pater est persona», id est essentia, «et Filius persona, et Spiritus Sanctus persona, ideo dicuntur tres personae», id est tres subsistentiae, tres entes. Non enim possent dici subsistentiae vel entes, 15 nisi singulus eorum esset persona, id est essentia. «Quia ergo eis commune est id quod est persona», id est essentia, «ideo recte dicuntur tres personae», id est subsistentiae vel subsistentes: ut sicut essentia quae est eis communis vere ac proprie est, ita illi tres vere ac proprie subsistentiae vel entes intelligantur. Ideoque Augustinus, causas dictorum discernens, dicit³ «tres personas esse unam essentiam vel eiusdem essentiae, 20 non ex eadem essentia, ne aliud intelligatur ibi esse persona, aliud essentia». Tres enim personae, id est subsistentiae, una sunt essentia et unius essentiae; non autem sunt una persona vel unius personae, licet persona secundum substantiam aliquando dicatur: nam si hoc diceretur, confusio 25 fieret in personis.

4. **Obiectioni illorum hic respondet, qua nituntur probare personas secundum essentiam accipi, quia respondemus quaerentibus quid tres vel quid tria.** Ad hoc autem quod illi dicunt⁴: 'Cum quaeritur quid tres vel quid tria, de essentia quaeritur, quia non invenitur quid illi tres sint nisi 30 essentia', — per hoc volentes nos inducere ut nomine 'personae' essentiam intelligamus, cum respondemus 'tres personas' — ita dicimus: Indubitabiliter verum est quia non invenitur unum aliquid quod illi tres sint nisi essentia: unum enim sunt illi tres, id est essentia divina. Unde Veritas ait⁵: *Ego et Pater unum sumus*. Verumtamen, cum quaeritur quid tres 35 vel quid tria, non de essentia quaeritur, nec ibi 'quid' ad essentiam re-

14 dici] tres add. BRVW, add. interl. N². 31-32 Indubitabiliter] indubitanter LOP.

¹ Ibid., c. 2, n. 1 (p. 182, 27-29).

² Supra, p. 183, 14-16; et p. 184, 2-4.

³ Supra, p. 192, 4-6.

⁴ Supra, p. 191, 20-21.

⁵ Ioan. 10, 30.

fertur; sed cum fides catholica tres esse profiteretur, sicut Ioannes in Epistola canonica ait ¹: *Tres sunt qui testimonium perhibent in caelo*, quae rebatur quid illi tres essent, id est an essent tres res, et quae tres res, et quo nomine illae tres res significarentur. Et ideo loquendi necessitate inventum est ad respondendum hoc nomen 'persona', et dictum est ⁵ 'tres personae'.

5. **Quid tres res et una res dicatur** *. Non autem te moveat quod diximus 'tres res': non enim hoc dicentes, diversarum rerum numerum ponimus in Trinitate; sed ita 'tres res' dicimus, ut easdem esse unam quandam summam rem confiteamur. Unde Augustinus in I libro *De doctrina christiana* ² sic ait: « Res quibus fruendum est nos beatos faciunt ». « Res ³ igitur quibus fruendum est, sunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus; eademque Trinitas una quaedam summa res est communisque fruentibus ea, si tamen res, et non rerum omnium causa sit, si tamen et causa. Non enim facile potest inveniri nomen quod tantae excellentiae conveniat, nisi quod melius dicitur Trinitas haec 'unus Deus' ». Sicut ergo tres res dicuntur, et hae sunt una res; ita tres subsistentiae dicuntur, et hae sunt una substantia. Ecce ostensum est quae sit intelligentia huius nominis 'persona', cum dicimus 'tres personas'.

Cap. 3 (104).

20

1. **Ex quo sensu dicatur: Alia est persona Patris, alia Filii, alia Spiritus Sancti.** Nunc inspiciamus utrum secundum eandem rationem et causam dicatur: Alia est persona Patris, alia Filii, alia Spiritus Sancti. — Quod utique sane intelligi potest, ut sit sensus talis: Alia est subsistentia vel hypostasis Patris, alia subsistentia Filii, alia Spiritus Sancti; et alia ²⁵ subsistentia Pater, alia Filius, alia Spiritus Sanctus.

2. **Quomodo haec intelligantur: Alius in persona Pater, alius Filius.** Deinde quaeritur utrum secundum eandem rationem accipiatur cum dicitur ⁴: Alius est Pater in persona, alius Filius in persona, alius in per-

¹ profiteretur] profitetur LPX. ⁷ res¹ om. OP. ¹⁴⁻¹⁵ si²... causa om. BOPX, add. mg. MLV. ²⁵ alia Spiritus Sancti om. BMOPR, add. mg. LT³.

¹ I Ioan. 5, 7. ² Cap. 3, n. 3 (PL 34, 20; CSEL 80, 9; CCL 32, 8). ³ Ibid., c. 5, n. 5 (PL 34, 21; CSEL 80, 10; CCL 32, 9). ⁴ Supra, p. 192, 9-11.

Num. 5: Hic, secundum N. Häring, opponitur doctrina Magistri Gilberti Porreta; cf. N. Häring, *Das sogenannte Glaubensbekenntnis des Reimser Konsistoriums von 1148*, in *Scholastik* 40 (1965) 62, nota 44.

sona Spiritus Sanctus; sive alius personaliter Pater, alius personaliter Filius, alius personaliter Spiritus Sanctus.

3. **Quod aliter accipitur hic persona quam supra: hic pro proprietate accipitur** *. Ad quod dicimus quia, etsi posset eodem modo accipi, congruentius tamen ex ratione dicti alia variatur intelligentia, ut hic 'personae' nomine proprietates personae intelligatur, ut sit sensus talis: Alius est in persona vel personaliter Pater, id est proprietate sua Pater alius est quam Filius, et Filius sua proprietate alius quam Pater. Paternali enim proprietate distinguitur hypostasis Patris ab hypostasi Filii, et ¹⁰ hypostasis Filii filiali proprietate discernitur a Patre, et Spiritus Sanctus ab utroque distinguitur processibili proprietate.

4. **Quod secundum hunc modum etiam in praedictis locutionibus potest accipi.** Hoc etiam modo sane potest accipi 'persona' in praemissis locutionibus ¹, cum dicitur: Alia est persona Patris, alia Filii, id est alia ¹⁵ est proprietates qua Pater est Pater, alia qua Filius est Filius, alia qua Spiritus Sanctus est Spiritus Sanctus. — Ita etiam nomine 'personae' quidam ² proprietates intelligere volunt, cum dicuntur 'tres personae'; sed melius est ut subsistentias vel hypostases intelligamus cum dicimus 'tres personas'.

5. **Summam dictorum colligit** *. Ex praedictis colligitur quod nomen personae in Trinitate triplicem tenet rationem: est enim ubi facit intelligentiam essentiae, et est ubi facit intelligentiam hypostasis, et est ubi facit intelligentiam proprietatis.

6. **Auctoritatibus Sanctorum ostendit quod dixit.** Quod autem secundum substantiam dicatur et essentiam aliquando significet, supra ³ ex dictis Augustini aperte ostendimus. — Quod vero pro hypostasi atque proprietate accipiatur, ex auctoritatibus Sanctorum ostendi oportet, ne coniecturis nostris aliquid ausi dicere videamur. De hoc Hierony-

¹ Sub num. 1 huius capituli. ² Forsitan Rolandus Bandinelli: « Quod vero obiectum est: 'in personis proprietates...', hoc intransitive legendum est; et est sensus: 'in personis proprietates', id est, personae sunt ipsae proprietates; id est, res nominibus proprietatum designatae sunt ipsae personae » (*Sent.*, ed. A. M. Gietl, 20, 1ss). ³ Dist. 23, cc. 1-2 (pp. 181-183).

Num. 6: Cf. Hugo, *De sacram.*, II, 1, 4 (PL 176, 379 C), ubi citantur in parte haec verba pseudo-Hieronymi; ita etiam in *Summa sent.*, I, 11 (PL 171, 1085 B; 176, 59 A), cuius conclusionem accipit Lombardus. Secundum Gualterum de Mauritania, quidam male exposuerunt ista verba Hieronymo attributa ad relationum existentiam affirmandum; cf. *De Trinit.*, c. 12 (PL 209, 587 D-588 B). Unde Magister vult veritatem recte proponere eisdem verbis, recurriendo ad ipsum textum *Expositionis*.

mus in *Expositione fidei catholicae ad Alypium et Augustinum episcopos* ¹ ita ait: « Non est prorsus aliquis in Trinitate gradus, nihil quod inferius superiusve dici possit, sed tota deitas sui perfectione aequalis est: ut exceptis vocabulis quae proprietatem indicant personarum, quidquid de una persona dicitur, de tribus dignissime possit intelligi. Atque ut confutantes Arium, unam eandemque dicimus Trinitatis esse substantiam et unum in tribus personis fatemur Deum, ita impietatem Sabellii declinantes, tres personas expressas sub proprietate distinguimus: non ipsum sibi Patrem, ipsum sibi Filium, ipsum sibi Spiritum Sanctum esse dicentes, sed aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus Sancti esse personam. Non enim nomina tantummodo, sed etiam nominum proprietates, id est personas, vel ut Graeci expriment hypostases, id est subsistentias, confitemur. Nec Pater Filii vel Spiritus Sancti personam aliquando excludit, nec Filius vel Spiritus Sanctus Patris nomen personamque recipit, sed semper Pater, et Filius semper Filius, et Spiritus Sanctus semper Spiritus Sanctus. Itaque substantia unum sunt, sed personis ac nominibus distinguuntur ». Ecce hic aperte dicit Hieronymus proprietates esse personas, et personas esse subsistentias; unde manifestum fit quod diximus, scilicet 'personae' nomine significari et hypostasim et proprietatem. Iohannes etiam Damascenus ² personas dicit esse hypostases, et eas dicit entes, ita inquit: « In deitate unam naturam confitemur et tres hypostases secundum veritatem entes, id est personas ».

DISTINCTIO XXVI

Cap. 1 (105).

1. De proprietatibus personarum, sed prius de hoc nomine hypostasis. Nunc de proprietatibus personarum, quas frequenter in hoc tractatu commemoravimus, aliquid nos loqui oportet. Sed primum audiamus quid

13 vel] nec MNVW. 21 dicit] esse add. OP.

¹ Immo Pelagius, in *Libello fidei ad Innocentium Papam*, n. 3 (inter opp. August., PL 39, 2181s); revera textus melior invenitur inter *Scripta ad historiam Pelagianorum pertinentia* (PL 45, 1716s); denuo legitur apud Garnerium, *Dissertatio V: De libellis fidei* (opp. Marii Mercatoris praemissa, PL 48, 488ss). ² *De fide orthodoxa*, III, c. 5 (PG 94, 999 B); versio Burgundionis, c. 49 (ed. E. Buytaert, p. 183).

Cap. 1: Cf. P. Abaelardus, *Theologia christiana*, IV (PL 178, 1269 B-D); Magister autem hic recurrit ad textum ipsius Hieronymi.

de hoc nomine, scilicet hypostasis, Hieronymus dicit. Ait enim sub hoc nomine venenum latere. Sed hoc dicit secundum quod haeretici eo utebantur ut simplices seducerent, scilicet pro persona et pro essentia, ut sive diceretur una tantum hypostasis sive tres, minus peritos ad inconveniens deducerent, cum non erat hoc nomen ita apud catholicos vulgatum, nec ita eius significatio determinata ut modo. Et ideo Hieronymus dicit hoc nomine non utendum fore sine distinctione vel expositione, tunc scilicet quando cum haeticis contendebatur, ita scribens, *De fide catholica ad Damasum Papam* ¹: « Ab Arianorum praesule hypostaseon novellum nomen a me, homine romano, exigitur. Interrogamus quid tres hypostases arbitrentur intelligi: tres personas subsistentes, aiunt. Respondemus nos ita credere. Non sufficit eis sensus, ipsum nomen efflagitant, quia nescio quid veneni in syllabis latet. Clamamus: Si quis tres hypostases, id est tres subsistentes personas, non confitetur, anathema sit. Si quis autem, hypostasim usiam intelligens, non tribus personis unam hypostasim dicit, alienus a Christo est; qui scilicet tres hypostases dicens, sub nomine pietatis tres naturas conatur asserere. Sufficiat nobis dicere unam substantiam et tres personas perfectas, aequales; taceamus tres hypostases, si placet. Non bonae suspicionis est, cum in eodem verbo sensus dissentiant. Aut si rectum putatis 'tres hypostases' cum interpretationibus suis debere nos dicere, non negamus. Sed mihi credite, venenum sub melle latet: *transfiguratur enim se angelus Satanae in Angelum lucis* ² ». His verbis non negat utendum esse nomine 'hypostasis', sed haeticos eo prave usos ostendit; contra quos cautela opus erat in distinctione significationis. Alioquin sibi contradiceret, qui supra tres hypostases confitetur.

Cap. 2 (106).

1. De proprietatibus personarum et de nominibus earum relativis. Iam de proprietatibus personarum videamus, quae etiam notiones sive relationes in Scriptura plerumque dicuntur. « In illa Trinitate sancta (quae ideo a nobis repetitur, ut nostro cordi tenacius infigatur), ait Augustinus in libro *De fide ad Petrum* ³, aliud est genuisse quam natum esse, aliudque procedere quam genuisse vel natum esse; unde manifestum est quod alius est Pater, alius est Filius, alius est Spiritus Sanctus ».

16 dicit] indicit BCLRTV, corr. in indicit NO². 32 aliudque] aliud est R, est add. NW (Fulg.). 33 est] om. BCMRW.

¹ *Epist. 15*, nn. 3-4 (PL 22 [1859], 356s; CSEL 54, 64ss).

³ Cap. 1, n. 6 (opus Fulgentii, PL 65, 675 A-B; CCL 91A, 715s).

² II Cor. 11, 14.

2. **Quid sit proprium Patris, quid sit proprium Filii, quid sit proprium Spiritus Sancti** *. « Et est ¹ proprium solius Patris, non quia non est natus ipse, sed quod unum Filium genuit; propriumque solius Filii, non quia ipse non genuit, sed quia de Patris essentia natus est; proprium vero Spiritus Sancti est, non quia nec natus est ipse nec genuit, sed quia solus de Patre Filioque procedit ». Ecce breviter assignavit tres proprietates trium personarum, quarum una non est alia. Hoc enim significavit cum dixit: « Aliud est genuisse quam natum esse, aliudque procedere », id est alia proprietas sive notio est generatio, et alia nativitas, alia processio; quae aliis nominibus dicuntur paternitas, filiatio.

3. **Hic de nominibus relativis quae notant ipsas relationes** *. Has proprietates designant nomina illa personarum, scilicet Pater, Filius, Spiritus Sanctus, quae relativa sunt et ad se invicem dicuntur, quia notant relationes; quae non sunt Deo accidentales, sed in ipsis personis ab aeterno sunt immutabiliter: ut non modo appellationes sint relativae, sed etiam ipsae relationes sive notiones in rebus ipsis, scilicet in personis, sint.

Cap. 3 (107).

1. **Quod non omnia quae de Deo dicuntur, secundum substantiam dicuntur; quaedam enim secundum relationem dicuntur, nihil tamen secundum accidens**. Quocirca sciendum est non omne quod de Deo dicitur, dici secundum substantiam, quia quaedam dicuntur secundum relationem; quae non est accidens, quia non est mutabilis. Ut Augustinus in V libro *De Trinitate* ² docet, « nihil in Deo secundum accidens dicitur, quia nihil ei accidit; nec tamen omne quod dicitur, secundum substantiam dicitur. In rebus creatis atque mutabilibus, quod non secundum substantiam dicitur, restat ut secundum accidens dicatur. In Deo autem nihil quidem secundum accidens dicitur, quia nihil in eo mutabile est aut amissibile; nec tamen omne quod dicitur, secundum substantiam dicitur. Dicitur enim ad aliquid, sicut Pater ad Filium et Filius ad Patrem;

3 Filii] est *add.* BCW. 5 nec¹] non NRV. 11 Rubrica *om.* NRW. 18 non omnia] nomina BCMNPTX. 23-25 quia... dicitur *mg.* N²O².

¹ *Ibid.*, c. 2, n.7 (PL 65, 675 C; CCL 91A, 716). ² Cap. 5, n. 6 (PL 42, 913s; CCL 50, 210s).

Cap. 3: Post quaedam verba introductoria ex *Summa sent.*, I, 9 (PL 171, 1081 B-C; 176, 55 B), se confert Magister ad textum Augustini plenius proferendum. Cf. L. Ott, *Die Trinitätslehre der Summa sententiarum...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 168s.

quod non est accidens, quia et ille semper Pater, et ille semper Filius; et ita semper, quia semper natus est Filius nec coepit unquam esse Filius. Quod si aliquando esse coepisset, aut aliquando desineret esse Filius, secundum accidens diceretur. Et quia Pater non dicitur Pater nisi ex eo quod est ei Filius, et Filius non dicitur nisi ex eo quod habet Patrem, non secundum substantiam haec dicuntur, sed ad invicem ista dicuntur; neque tamen secundum accidens, quia et quod dicitur Pater, et quod dicitur Filius, aeternum atque incommutabile est eis». — Ecce ex his quaedam secundum relationem, nihil tamen secundum accidens. Ostenditur etiam proprietas Patris esse quod habet Filium, et proprietas Filii quod habet Patrem. Ideoque, cum dixit 'aeternum et incommutabile' esse quod Pater dicitur et quod Filius dicitur, ita intelligi voluit: id est proprietas qua Pater est Pater, et proprietas qua Filius est Filius, aeterna est et incommutabilis, quia et Pater semper Pater, et Filius semper Filius.

2. **Hilarius proprietates Patris et Filii determinat** *. Unde Hilarius, proprietates personarum assignans, in XII libro *De Trinitate* ¹ ita ait: « Si semper Patri proprium est quod semper est Pater, necesse est semper Filio proprium esse quod semper est Filius. Ubi enim semper Pater est, semper et Filius est; ergo qui non semper Pater est, non semper genuit ». Item in eodem ²: « Nato Deo manifestum est proprium esse quod Filius est ».

Cap. 4 (108).

1. **Quare dicatur esse proprium Unigeniti quod Filius est Dei, cum etiam homines sint filii Dei**. Hic quaeritur quomodo dicatur esse proprium nato Deo, quod est Dei Filius vel genitus ex Deo, cum etiam homines filii Dei dicantur et sint, secundum illud ³: *Filii Excelsi omnes*; et ad Moysen de populo Israel Dominus ait ⁴: *Filius meus primogenitus Israel*.

2. **Solutio** *. Sed magna est distantia: homines enim filii Dei sunt factura, non nativitatis proprietate; Deus autem Filius originis proprietate

5 dicitur] filius *add.* L²NRW. 8 *ex om.* LNRVWX. 15 semper¹] est *add.* BCNV. || semper²] est *add.* CNV.

¹ Num. 23 (PL 10, 447 A). ² Num. 15 (PL 10, 442 A). ³ Ps 81, 6. ⁴ Exod. 4, 22.

Cap. 4: Quaestio originem habet ex contextu Hilarii, *De Trinit.*, XII, nn. 14-15 (PL 10, 441 B-C); responsio eruitur ex aliis numeris eiusdem infra citatis.

Filius est et veritate nativitatis, non factura vel adoptione. Et illi quidem ante sunt quam filii Dei sint: fiunt enim filii, non nascuntur filii Dei.

3. **Auctoritate firmat solutionem. Aperta distinctio inter Deum Filium et homines filios: quia ille natus Filius, hi facti filii** *. Unde Hilarius, solum Deum natum originis proprietate Dei Filium ostendens, inter ipsum 5 et homines filios Dei evidentissime distinguit in XII libro *De Trinitate* 1 ita dicens: « Vero Patri solus qui ex eo nascitur, vere Filius est. Et nos quidem filii Deo sumus, sed per facturam. Fuimus enim aliquando filii iracundiae 2, sed filii Dei per adoptionem effecti sumus potius quam nascimur. Et quia omne quod fit, antequam fiat non fuit, nos cum filii non 10 fuisset efficeremur. Ante enim filii non eramus, sed per gratiam facti sumus; non nati neque generati, sed acquisiti. Acquisivit enim nos Deus sibi, et per hoc dicitur nos genuisse: genuisse enim Deum filios nunquam cum proprietatis significatione cognoscimus dici ». « Ex adoptione 3 enim homo est filius Dei, non ex generatione; neque ei proprietatis est, 15 sed nuncupatio; ac per id non vere filius, quia nec proprie natus dicitur, nec semper filius fuit. Unigenitus autem Deus nec fuit aliquando non filius, nec fuit aliquid antequam filius, nec quidquam ipse nisi filius. Atque ita, qui semper est filius » nascibilitatis proprietate ac veritate, filius est eius solus qui genuit; et ille tantum qui genuit, pater ipsius 20 est, quia sicut ille filius origine, ita ille pater generatione.

Cap. 5 (109).

1. **Quod homo dicitur filius Trinitatis, et Trinitas potest dici pater hominum.** Homo vero, qui filius Dei est factura, non tantum Patris, sed Filii et Spiritus Sancti filius est, id est totius Trinitatis; et Trinitas ipsa 25 pater eius dici potest. — Unde Augustinus in V libro *De Trinitate* 4 ait: « Non potest dici Trinitas pater, nisi forte translative ad creaturam, propter adoptionem filiorum. Quod enim scriptum est 5: *Audi Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est*, non utique excepto Filio aut Spiritu Sancto oportet intelligi; quem unum Dominum Deum nostrum 30 recte dicimus etiam patrem nostrum, per gratiam suam nos regeneran-

4 filii] homines BCX. 8 Deo] dei BCL²RVX. 24 sed] et add. BCRTVWX.

1 Num. 12-13 (PL 10, 440 C-441 A). 2 Resp. Eph. 2, 3. 3 Hilarius, ibid., n. 15 (PL 10, 441 C-442 A). 4 Cap. 11, n. 12 (PL 42, 918s; CCL 50, 219). 5 Deut. 6, 4.

Cap. 5: Cf. Lombardus, *Glossa* in Rom. 1, 4 (PL 191, 1310 D-1311 B).

tem ». — De hoc etiam Hilarius in VI libro *De Trinitate* 1 ait: « Omnibus per fidem Deus est pater, quibus est pater: per eam fidem Iesum Christum Dei Filium confitemur ».

2. Ecce ostensum est quare proprium dicatur esse Dei nati quod 5 filius est, quia scilicet ipse solus 'natus' proprie dicitur. Unde Hilarius in III libro *De Trinitate* 2 ait: « Dominus dicens: *Clarifica Filium tuum* 3, non solo nomine contestatus est se esse Filium, sed et proprietate. Nos filii Dei sumus, sed non talis hic filius. Hic enim verus et proprius est Filius: origine, non adoptione; veritate, non nuncupatione; 10 nativitate, non creatione ».

Cap. 6 (110).

1. **Quod Spiritus Sanctus proprie dicitur donum Dei, quia proprietate est donum ut Filius nativitate, et utroque modo dicitur relative et secundum eandem relationem.** Ita etiam et de Spiritu Sancto dicendum est, 15 qui proprie dicitur donum Dei, cum tamen et alia plura sint dona Dei; sed Spiritus Sanctus ita proprietate immutabili et aeterna donum est, sicut Filius proprietate Filius. Eo enim donum dicitur quo Spiritus Sanctus, et utroque utique nomine relative dicitur; eademque relatione dicitur Spiritus Sanctus et donum, licet ipsa relatio non ita appareat in hoc nomine 'Spiritus Sanctus', sicut in hoc nomine 'donum'. — Unde Augustinus in V libro *De Trinitate* 4 ita ait: « Spiritus Sanctus, qui non Trinitas est, sed in Trinitate intelligitur, in eo quod proprie dicitur Spiritus Sanctus, relative dicitur, cum et ad Patrem et ad Filium refertur, quia Spiritus Sanctus et Patris et Filii spiritus est. Sed ipsa relatio non 25 apparet in hoc nomine; apparet autem cum dicitur *donum Dei* 5: donum est enim Patris et Filii, quia et a Patre procedit et a Filio ».

2. **Quid sit Spiritus Sanctus** *. « Ergo 6 Spiritus Sanctus ineffabilis quaedam Patris Filiique communio est. Et ideo fortasse sic appellatur, ut iam diximus nec iterare piget, quia Patri et Filio potest eadem appellatio 30 convenire. Nam hoc ipse proprie dicitur, quod illi communiter, quia et Pater spiritus, et Filius spiritus; et Pater sanctus, et Filius sanctus. Ut ergo ex nomine quod utrique convenit, utriusque communio significetur,

6 III libro *trp.* BCMNT. 14 et om. LNRX. 15 qui] quod COP. 27 Rubrica om. LNOPRW.

1 Num. 30 (PL 10, 181 C). 2 Num. 11 (PL 10, 82 A-B). 3 Ioan. 17, 1. 4 Cap. 11, n. 12 (PL 42, 919; CCL 50, 219). 5 In Act. 8, 20. 6 August., ibid.

vocatur donum amborum Spiritus Sanctus ». — Ecce habes quare Spiritus Sanctus proprie dicatur donum, et quod relative dicitur sive donum sive Spiritus Sanctus; et quod nomen sibi proprium tenet, quod communiter Patri et Filio convenit, sed divisim. Et est sciendum quia cum Pater vel Filius dicitur 'spiritus' sive 'sanctus', neutrum relative dicitur, 5 sed secundum substantiam.

Cap. 7 (111).

An Pater vel Filius vel Trinitas ipsa possit dici spiritus sanctus. Hic quaeri potest utrum Pater vel Filius vel etiam ipsa Trinitas possit dici spiritus sanctus, sicut disiunctim dicitur et 'spiritus' et 'sanctus'. De hoc 10 Augustinus in V libro *De Trinitate* ¹ sic ait: « Trinitas nullo modo potest dici filius; spiritus vero sanctus potest quidem universaliter dici, secundum id quod scriptum est ² quoniam *Deus spiritus est*. Itaque Pater et Filius et Spiritus Sanctus, quoniam unus Deus est, et utique Deus sanctus est et Deus spiritus est, potest appellari Trinitas et spiritus sanc- 15 tus; sed tamen tunc 'spiritus sanctus' relative non dicitur, sed secundum essentiam, quia proprie Spiritus Sanctus qui non est Trinitas, sed in Trinitate, dicitur relative ».

Cap. 8 (112).

Quidam putant Spiritum Sanctum non dici relative ad Patrem et Filium, quia non vicissim respondent sibi vocabula, sed falso. Quidam tamen putant Spiritum Sanctum vel donum non dici relative ad Patrem vel Filium. Si enim, inquit, haec relative ad se dicuntur, suis invicem sibi respondent vocabulis: ut sicut dicitur Pater 'Filii pater', et Filius 'Patris filius', ita dicatur Pater 'Spiritus Sancti vel Doni pater', et Spiritus 25 vel Donum 'Patris spiritus vel donum'. — Sed non ita est in omnibus relativis: non enim omnia quae relative dicuntur, suis ad se vicissim respondent vocabulis. Unde Augustinus, horum elidens opinionem, in V libro *De Trinitate* ³ ait: « Non moveat, inquit, quoniam diximus Spiritum Sanctum, non ipsam Trinitatem, sed eum qui est in Trinitate, 30 relative dici, licet non ei vicissim respondeat vocabulum eius ad quem

²⁰ Sanctum] vel donum *add.* CVX. ²⁷ vicissim] invicem LNV. ²⁹ quoniam] quod CLT.

¹ Cap. 11, n. 12 (PL 42, 919; CCL 50, 219). ² Ioan. 4, 24. ³ Cap. 12, n. 13 (PL 42, 919s; CCL 50, 220).

refertur. Dicimus enim 'Spiritum Sanctum Patris', sed non vicissim dicimus 'Patrem Spiritus Sancti', ne filius eius intelligatur Spiritus Sanctus. Item dicimus 'Spiritum Sanctum Filii', sed non dicimus 'Filius Spiritus Sancti', ne pater eius intelligatur Spiritus Sanctus. In multis enim 5 relativis hoc contingit, ut non inveniatur vocabulum quo sibi vicissim respondeant. Cum ergo dicimus 'Donum Patris et Filii', non quidem possumus dicere 'Patrem Doni' aut 'Filius Doni'; sed ut haec vicissim respondeant, dicimus 'Donum donatoris' et 'donatorem Doni', quia hic potuit inveniri usitatum vocabulum, illic non potuit ». « Donum ¹ ergo 10 donatoris et donator Doni cum dicimus, relative utrumque ad invicem dicimus ». Donator tamen non fuit Deus nisi ex tempore, cum Spiritus Sanctus sit Donum etiam ab aeterno ².

DISTINCTIO XXVII

Cap. 1 (113).

15 **1. An easdem proprietates assignent Augustinus et Hilarius, et an istae sint quae dicuntur paternitas, filiatio, processio.** Hic quaeri potest utrum proprietates quas Hilarius supra ³ assignavit, scilicet quod Pater semper est Pater et Filius semper est Filius, sint illae eadem proprietates quas Augustinus superius ⁴ distinxit, dicens proprium esse Patris quod genuit Filium, et proprium Filii quod genitus est a Patre, et Spiritus Sancti quod ab utroque procedit; ac deinde, utrum et istae sint illae quae dicuntur paternitas, filiatio, processio.

2. Quod non videntur eadem proprietates, quas ponit Hilarius et Augustinus*. Videtur quod non sint eadem proprietates quas ponit Hilarius, et illae quas ponit Augustinus. Si enim eadem sunt, idem est ergo Patri esse Patrem et genuisse Filium: quod utique qui-

23-24 Rubrica *om.* RVW.

¹ Ibid., c. 11, n. 12 (PL 42, 919; CCL 50, 219). ² Cf. August., *ibid.*, c. 16, n. 17 (PL 42, 922; CCL 50, 224). ³ Dist. 26, c. 3, n. 2 (p. 199). ⁴ Seu Fulgentius; supra, Dist. 26, c. 2, n. 2 (p. 198, 2-6).

Dist. XXVII: De diversis initiis huius Distinctionis, cf. Ign. Brady, *The Distinctions...*, in *Franc. Studies* 25 (1965) 109s. — De doctrina Lombardi, vide J. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott...*, 166-172.

dam concedunt. Si autem hoc est, cui ergo convenit ut sit Pater, ei convenit genuisse Filium. Natura igitur divina, si Pater est, genuit Filium; si vero non genuit, Pater non est. Sed quis audeat dicere, aut quod ipsa genuit Filium, aut quod ipsa Pater non sit? Si autem ipsa Pater est nec Filium genuit, non est ergo idem dicere aliquid esse Patrem et 5 gignere Filium; et ita non videtur una eademque esse proprietas.

3. **Responsio ubi ostendit esse easdem proprietates. — Quomodo intelligenda sint praedicta verba Hilarii ***. Ad quod, sine praeiudicio aliorum, dicimus quod easdem proprietates notavit uterque, licet diversis verbis. Quod enim Hilarius ait, ita intelligi debet: 'Proprium Patris 10 est quod semper Pater est', id est proprietas Patris est qua semper Pater est; semper vero Pater est, quia semper genuit Filium. Ita et 'proprium Filii est quod semper Filius est', id est proprietas Filii qua semper Filius est; Filius vero semper est, quia semper genitus est. Ergo proprietas qua Pater est Pater, est quia semper genuit; et haec eadem dicitur paternitas vel generatio. Et proprietas qua Filius semper est Filius, est quia semper genitus est a Patre; et haec eadem dicitur filiatio, vel genitura, vel nativitas, vel origo, vel nascibilitas. Sic et proprietas qua Spiritus Sanctus est Spiritus Sanctus vel Donum, est quia procedit ab utroque; et haec eadem dicitur processio. In praemissis igitur locutionibus eadem 20 significatae sunt proprietates.

Cap. 2 (114).

1. **Quod non est omnino idem dicere aliquid esse Patrem et genuisse vel habere Filium; ita et de aliis.** Nec tamen videtur nobis omnino idem esse dicere aliquid esse Patrem et genuisse Filium, vel aliquid esse Filium 25 et habere Patrem, vel esse Spiritum Sanctum et procedere ab utroque. Alioquin Pater non esset nomen hypostasis, id est personae, sed proprietatis tantum; similiter Filius et Spiritus Sanctus; et ita non per tria nomina significarentur tres personae.

2. **Haec nomina, Pater, Filius, Spiritus Sanctus, non tantum relationes, sed etiam hypostases significant et sunt hypostasium ***. Ideoque dicimus quia Patris nomen non tantum relationem notat, sed etiam hypostasim, id est subsistentiam significat; ita et Filius et Spiritus Sanctus.

3. **Relationum vocabula sunt paternitas, filiatio, processio, nec personae significant ***. Relationum vero vocabula, scilicet paternitas, filiatio, 35

13 Filius] est add. LNRT²VW. 15 est¹ om. BCMPR. 16 est² om. BLMN, exp. P.
25 esse¹ om. MPV. 34-35 Rubrica om. MRW. 34 Relationum] vero add. BLX.

processio, vel gignere, gigni, procedere, ipsas tantum relationes, non hypostases significant, sive habere Filium et habere Patrem.

4. **Quid intelligatur cum dicitur: Deus est Pater, vel Deus est Filius, vel Deus est Spiritus Sanctus ***. Ut verbi gratia cum dicimus 'Deus est 5 Pater', nomine Patris et relationem notamus et divinam hypostasim significamus, ut sit intelligentia talis: Deus vel divina essentia est Pater, id est ille qui genuit, scilicet hypostasis quae habet Filium. Similiter 'Deus est Filius', id est hypostasis genita vel habens Patrem. Ita etiam 'Deus est Spiritus Sanctus', id est hypostasis procedens ab utroque, sive 10 ille qui procedit. Cum vero nomina relationum ponimus in praedicatis, notiones ipsas tantum significamus, non hypostases, ut cum dicitur 'Deus genuit', id est habet Filium, et 'Deus genitus est', id est habet Patrem; et tunc oportet intelligi in subiectis hypostases tantum, non essentiam, quae illis proprietatibus determinantur.

15

Cap. 3 (115).

1. **Quae proprietates determinant hypostases, non substantiam, id est naturam.** Illae enim proprietates singulae singulis proprie conveniunt personis, et per eas personae determinantur; et a se invicem differunt, sed a se non secedunt. — Unde I o a n n e s D a m a s c e n u s ait¹: « Non 20 differunt ab invicem hypostases secundum substantiam, sed secundum characteristicam idiomata, id est determinativas proprietates; characteristicam vero, id est determinativa, sunt hypostaseon, et non naturae: etenim hypostases determinant ». — Item²: « Esse quidem intemporaliter et aeternaliter dicimus divinam Verbi hypostasim, simplicem, omnia 25 habentem quae habet Pater ut eius homousion, id est consubstantialem, nativitatis modo et habitudine a paternali hypostasi differentem, nunquam vero a paternali hypostasi secedentem ».

2. **Hic distinguuntur proprietates aperte ***. Idem, apertius exprimens personales proprietates, in eodem ait³: « Differentiam hypostaseon, id est 30 personarum, in tribus proprietatibus, id est paternali et filiali et processibili, recognoscimus; inaccessibiles autem ipsas hypostases et indistabiles

1 gignere] vel add. LOP. 23 intemporaliter] temporaliter OPRX, quod corr. O.
28 Rubrica om. RVW.

¹ De fide orthodoxa, III, c. 6 (PG 94, 1002 C-1003A); versio Burgundionis, c. 50, n. 1 (ed. E. Buytaert, p. 186s). ² Ibid., c. 7 (PG 94, 1007 C-D); versio Burgundionis, c. 51, n. 1 (ed. cit., p. 191). ³ Ibid., c. 5 (PG 94, 999 B-C); versio Burgundionis, c. 49 (ed. cit., p. 183s), ubi et textus immediate sequens.

invicem et unitas, et unitas quidem inconfusibiliter: tres enim sunt etsi unitae, divisas autem indistanter». Etenim singula «perfecta est hypostasis, et propriam proprietatem, scilicet existentiae modum proprium possidet; sed unitae sunt substantia, et non distant neque secedunt a paterna hypostasi». Ecce hic habes distinctas tres illas proprietates, 5 quae supra¹ diversis significatae sunt modis.

3. **Quod sunt alia nomina personarum easdem proprietates notantia, scilicet genitus, genitor, verbum, imago.** Hic non est praetermittendum quod, sicut Pater et Filius et Spiritus Sanctus nomina personarum sunt et proprietates personales designant, ita etiam sunt et alia nomina personarum, id est quae ipsas personas significant et earum proprietates denotant, 10 et easdem quas et nomina praedicta: unde et relative dicuntur, scilicet genitor, genitus, verbum, imago. — Unde Augustinus in V libro *De Trinitate*²: «Videndum est, inquit, hoc significari cum dicitur genitus, quod significatur cum dicitur filius. Ideo enim filius quia genitus, et quia 15 filius, utique genitus». «Sicut³ autem filius ad patrem, sic genitus ad genitorem refertur; et sicut pater ad filium, ita genitor ad genitum».

4. **De nomine verbi et imaginis*.** Idem in VI libro *De Trinitate*⁴: «Verbum quidem solus Filius accipitur, non simul Pater et Filius, tamquam ambo sint unum verbum. Sic enim verbum dicitur, quomodo imago; 20 non autem Pater et Filius simul ambo imago, sed Filius solus imago Patris, quemadmodum et filius». Idem in VII libro *De Trinitate*⁵: «Verbum, secundum quod sapientia est et essentia, hoc est quod Pater; secundum quod Verbum, non hoc est quod Pater, quia Verbum non est Pater, et verbum relative dicitur sicut filius». 25

5. **Quod non eo verbum dicitur quo sapientia*.** Item in eodem⁶: «Sicut filius ad patrem refertur, ita et verbum ad eum cuius est verbum refertur cum dicitur verbum. Et propterea, non eo verbum quo sapientia

¹ et unitas² om. LNPRV, exp. OT. ² divisas] diversas BCW. ³ modis] vel nominibus add. BCW. ⁴ 21 solus] est add. BCNTV.

¹ Dist. 26, cc. 2-3 (pp. 197-199).

³ Ibid., c. 6, n. 7 (PL 42, 915; CCL 50, 211).

⁵ Cap. 3, n. 4 (PL 42, 937; CCL 50, 251).

ubi et textus qui immediate sequitur.

² Cap. 7, n. 8 (PL 42, 915; CCL 50, 213).

⁴ Cap. 2, n. 3 (PL 42, 925; CCL 50, 230).

⁶ Ibid., c. 2, n. 3 (PL 42, 936; CCL 50, 249);

Num. 3-6: Vide formam antiquiorem huius materiae in *Glossa primitiva* in Rom. 1, 3: «Sed quaeritur quomodo supra imaginem Augustinus retulerit (retulit x) ad essentiam, cum ipse alibi dicat (dicit x) imaginem referri ad personam, his verbis (Augustinus in libro VI *De Trinitate rubrica marg.*): 'Non Pater et Filius simul ambo imago, sed Filius solus imago Patris, quemadmodum et Filius'. (Augustinus in libro VII *rubr. x*; Item in eodem *rubr. z*) Item:

dicitur, quia verbum non ad se dicitur, sed tantum relative ad eum cuius est verbum, sicut filius ad patrem». — **Quod eo verbum dicitur quo filius***. — «Eo quippe filius quo verbum, et eo verbum quo filius, sapientia vero quo essentia; et ideo, quia Pater et Filius una essentia, et 5 una sapientia». — Item in eodem¹: «Non est Pater ipse verbum, sicut nec filius nec imago». «Quid autem absurdius quam imaginem ad se dici?» Idem in V²: «Dicitur relative filius, relative etiam dicitur verbum et imago, et in omnibus his vocabulis ad Patrem refertur; nihil autem horum Pater dicitur».

10 6. **Breviter summam colligit praedictorum intelligentiam.** Aperte ostensum est quod sicut filius vel genitus relative dicitur ad patrem, ita verbum et imago; et quod eo dicitur verbum sive imago quo filius, id est eadem proprietate sive notione dicitur verbum et imago qua filius; sed non eo quo verbum dicitur sapientia vel essentia, quia non notione qua dicitur 15 verbum, dicitur sapientia: nam sapientia dicitur secundum essentiam, non secundum relationem.

Cap. 4 (116).

Generalis regula eorum quae ad se et eorum quae relative dicuntur: quidquid enim ad se, simul ambo dicuntur, sed non ita in praedictis relativis. Et est hic advertenda quaedam generalis regula eorum quae ad se et eorum quae relative dicuntur de Patre et Filio. «Quidquid enim ad se dicuntur, ut ait Augustinus in VI libro *De Trinitate*³, non dicitur alter sine altero, id est quidquid dicuntur quod substantiam eorum ostendat, ambo simul dicuntur. Ergo nec Pater est Deus sine Filio, nec Filius 20 sine Patre, sed ambo simul Deus»; sed non ambo simul pater, non ambo simul filius vel verbum vel imago.

⁴ vero] eo add. N (Aug.), add. interl. RT. ²² dicuntur] dicitur CL, corr. in dicitur O².
²³ dicuntur] dicitur M, corr. in dicitur O²V. ²⁵ non²] nec BCL.

¹ Ibid., c. 1, nn. 1-2 (PL 42, 933, 934; CCL 50, 244, 247).

² Cap. 13, n. 14

(PL 42, 920; CCL 50, 221). ³ Cap. 2, n. 3 (PL 42, 925; CCL 50, 230).

'Non ipse Pater Verbum est, sicut nec Filius nec imago'. Item: 'Quid autem absurdius quam imaginem ad se dici?' (Solutio *rubr. z*) Ad quod respondetur imaginem interdum referri ad personam, et tunc relative dici de Filio tantum; interdum vero ad essentiam, et tunc ad se dici et de tribus personis pariter enuntiari» (x 5a; z 3b).

Cap. 5 (117).

1. **An secundum substantiam dicatur Deus de Deo et huiusmodi.** Hic quaeritur, cum dicitur 'Deus de Deo', 'lumen de lumine' et huiusmodi, utrum dicantur secundum substantiam; nam secundum relationem constat ista non dici. Si vero secundum substantiam dicuntur, simul ambo, 5 scilicet Pater et Filius, possunt dici Deus de Deo, lumen de lumine, secundum praedictam regulam.

2. **Responsio ubi nomina substantiae dicuntur aliquando poni pro personis** *. Ad quod dicimus quia, licet Deus secundum substantiam dicatur et lumen et sapientia et huiusmodi, et nunquam relative accipiantur, aliquando tamen pro relativis, id est pro personis, sed non relative accipiuntur, ut cum dicitur 'Deus genuit Deum', alterum pro Patre, alterum pro Filio ponimus. Similiter cum dicitur 'Deus de Deo', 'lumen de lumine'. In aliis quoque locutionibus saepe reperiuntur nomina essentiae ad significationem personarum deducta, ut cum dicitur 'Deus natus', 15 'Deus mortuus', 'Deus passus', ubi Filius tantum significatur. Ita et de solo Filio intelligitur, cum dicitur 'Deus de Deo' et huiusmodi. Unde Augustinus, quaerens quomodo huiusmodi dicantur, in VI libro *De Trinitate* ¹ ait: « Quomodo Deus de Deo, lumen de lumine dicitur? Non enim simul ambo Deus de Deo, sed solus Filius de Deo, scilicet Patre; 20 nec ambo simul lumen de lumine, sed solus Filius de lumine Patre ».

3. **Quod tantum secundum nomen substantiae dicitur illud de illo, non secundum nomina personarum.** Et est sciendum quod secundum nomina substantiae tantum dicitur 'illud de illo', licet illa nomina ibi substantiam non significant. Secundum vero eadem nomina personarum 25 nunquam dicitur 'illud de illo', sicut Verbum de Verbo vel Filius de Filio, quia huiusmodi nomina diversis personis convenire non possunt. Quod Augustinus, licet obscure, in eodem libro ita ait ²: « Hoc solum de eis dici non potest, illud de illo, quod simul ambo non sunt », id est illo solo nomine non possumus uti ad ostendendum unum de uno, quod 30 simul ambobus non convenit. « Sicut Verbum de Verbo dici non potest, quia non simul ambo Verbum; nec Imago de Imagine, nec Filius de Filio, quia non simul ambo Filius vel Imago ».

8-9 Rubrica om. LRW. 9 quia] quod LWX. 11 pro² om. OP. 18 VI] septimo MOPTX. 25 eadem om. LNRW, exp. T. 28 ait] dicit BCLMRTV.

¹ Cap. 2, n. 3 (PL 42, 925; CCL 50, 231).

² Ibid. (PL 42, 925s; CCL 50, 231).

Cap. 5, num. 1: Quaestio est Augustini, ut apparet infra in fine num. 2.

4. **Quod nomina substantiae aliquando Trinitatis intelligentiam faciunt** *. Et sicut nomina substantiae aliquando ad intelligentiam personarum distincte faciunt, ita etiam interdum totius Trinitatis simul. Unde Augustinus in eodem libro ait ¹: « In Patris nomine ipse Pater per se pronuntiatur, in Dei vero nomine et ipse et Filius et Spiritus Sanctus, 5 ut cum dicitur ²: *Nemo bonus nisi Deus*, quia Trinitas est unus Deus ».

DISTINCTIO XXVIII

Cap. 1 (118).

1. **Quod non tantum tres praedictae proprietates sunt in personis, sed etiam aliae, quae aliis significantur nominibus, ut ingenuus.** Praeterea considerari oportet quod non tantum tres praedictae proprietates sive notiones in personis sunt, verum etiam aliae, quae aliis notantur nominibus. Nam etiam hoc nomen 'ingenitus' relative dicitur de Patre tantum, et aliam designat notionem quam 'pater' vel 'genitor'. Non est enim idem esse patrem et esse ingenitum, id est non ea notione pater dicitur qua ingenitus. Pater enim, ut praedictum est ³, dicitur secundum proprietatem generationis, ingenitus autem secundum proprietatem innascibilitatis. Differt ergo Pater a Filio auctoritate generationis, differt etiam proprietate innascibilitatis, id est quia ingenitus. — **De ingenito plena assignatio, scilicet quod relative dicitur, et alia est notio qua dicitur ingenitus, alia qua Pater** *. Unde Augustinus, distinguens inter proprietatem qua dicitur 'pater' et illam qua dicitur 'ingenitus', in V libro *De Trinitate* ⁴ sic ait: « Non est hoc dicere ingenitum, quod est patrem dicere; quia etsi Filium non genuisset, nihil prohiberet dicere eum ingenitum. Et si gignat quisque 25 filium, non ex eo ipse est ingenitus, quia geniti homines gignunt alios ». Non ergo ideo dicitur 'pater' quia 'ingenitus'. Ideoque, cum « de ⁵ Deo

² ad om. BCMNV, exp. T.

¹ *De Trinit.*, V, c. 8, n. 9 (PL 42, 917; CCL 50, 215). ² Luc. 18, 19. ³ Dist. 26, cc. 2-3 (pp. 197-199). ⁴ Cap. 6, n. 7 (PL 42, 914; CCL 50, 211). ⁵ Ibid. (PL 42, 914s; CCL 50, 211s).

Cap. 1: Cf. P. Abael., *Theologia « Scholarium »*, I, 5-6 (PL 178, 987 A-988 C); et *Summa sent.*, I, 11 (PL 171, 1086 A-B; 176, 59 C-D); hic autem de novo nobis offert Lombardus ipsa verba Augustini. Quomodo doctrinam Magistri discipuli eius evolvunt ostendit J. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott...*, 172-180.

Patre utrumque dicatur, alia notio est qua intelligitur genitor, alia qua ingenuus. Genitor enim dicitur ad genitum, id est Filium; cum vero ingenuus dicitur, non quid sit, sed quid non sit dicitur ».

2. **Exemplis utitur ad hoc ostendendum** *. « Hoc ¹ exemplis planum faciendum est. Quod dicitur ingenuus, hoc ostenditur, quod non sit ⁵ filius. Sed genitus et ingenuus commode dicuntur; filius autem latine dicitur, sed ut dicatur in-filius, non admittit loquendi consuetudo. Nihil tamen intellectui demitur si dicatur non-filius; quemadmodum etiam si dicatur non-genitus pro eo quod dicitur ingenuus, nihil aliud dicitur. Ideo non est in rebus considerandum quid vel sinat vel non sinat dici ¹⁰ usus sermonis nostri, sed quis rerum ipsarum intellectus eluceat ». — **Quod tantum valet non-genitus quantum ingenuus, et tantumdem non-filius** *. — « Non ergo iam tantum dicamus ingenuum, sed et non-genitum, quod tantum valet. Numquid ergo aliud dicimus quam non-filium? Negativa porro particula non id efficit, ut quod sine illa relative dicitur, eadem praeposita substantialiter dicatur; sed id tantum negatur, quod sine illa aiebatur. Sicut in aliis praedicamentis cum dicimus 'homo est', substantiam designamus. Qui ergo dicit 'non homo est', non aliud genus praedicamenti enuntiat, sed tantum illud negat. Sicut ergo secundum substantiam aio 'homo est', sic secundum substantiam nego cum ²⁰ dico 'non homo est'. At si tantum valet quod dicitur genitus, quantum valet quod dicitur filius, tantumdem ergo valet quod dicitur non-genitus, quantum valet quod dicitur non-filius. Relative autem negamus dicendo non-filius; relative igitur negamus dicendo non-genitus. Ingenuus porro quid est nisi non-genitus? Non ergo receditur a relativo praedicamento ²⁵ cum ingenuus dicitur. Sicut enim genitus non ad se dicitur, sed quod ex genitore sit; ita cum dicitur ingenuus, non ad se dicitur, sed quod ex genitore non sit ostenditur; utrumque tamen relative dicitur. Quod autem relative pronuntiat, non indicat substantiam. Quamvis ergo diversum sit genitus et ingenuus, tamen non indicat diversam sub- ³⁰ stantiam, quia sicut filius ad patrem et non-filius ad non-patrem refertur, ita genitus ad genitorem et non-genitus ad non-genitorem referatur necesse est ». — Ecce evidenter ostendit quod ingenuus relative dicitur et de solo Patre accipitur, aliaque notio est qua dicitur ingenuus, alia qua pater; atque tantum valet cum dicitur ingenuus, quantum non- ³⁵ genitus vel non-filius.

⁴ Rubrica om. RTW.
12-13 Rubrica om. RTVW.

⁵ hoc] hic BCOPW.
³⁰ tamen om. LWX.

¹¹ quis] quid BCOX, quod P.

¹ August., *ibid.*, c. 7, n. 8 (PL 42, 915s; CCL 50, 212ss); ubi et textus immediate sequens.

Cap. 2 (119).

1. **An sicut solus Pater dicitur ingenuus, dici debeat non-genitus vel non-filius.** Ideo solet quaeri utrum sicut solus Pater dicitur ingenuus, ita ipse solus debeat dici non-genitus vel non-filius, ut nec etiam Spiritus ⁵ Sanctus possit dici non-filius vel non-genitus.

2. **Quorundam opinio** *. Quibusdam videtur quod Pater solus debeat dici non-genitus vel non-filius; Spiritus vero Sanctus, sicut non dicitur ingenuus, ita, inquiunt, non est dicendus non-genitus vel non-filius. Debet quidem dici et credi Spiritus Sanctus non esse genitus vel non esse ¹⁰ filius, sed non debet dici esse non-genitus vel non-filius.

3. **Aliorum opinio** *. Aliis autem videtur quod, cum Spiritus Sanctus non possit dici ingenuus, potest tamen dici non-genitus vel non-filius. Quod vero Augustinus supra ait ¹, tantum valere cum dicitur ingenuus, quantum cum dicitur non-genitus vel non-filius, etymologiam ¹⁵ nominis ostendendo eum hoc dixisse dicunt, non ratione praedicationis.

Cap. 3 (120).

Quae sit proprietas secundum quam dicitur ingenuus. Si autem vis scire quae sit proprietas secundum quam Pater dicitur ingenuus, audi Hilarium ipsam vocantem innascibilitatem, in IV libro *De Trinitate* ² ita aientem: « Est unus ab uno, scilicet ab ingenito genitus, proprietate videlicet in unoquoque et innascibilitatis et originis. Significata ergo in Scripturis personarum intelligentia, et distincto innascibilitatis nativitatisque sensu, solitarius Deus non est opinandus. Discretio ergo vel distinctio personarum in Scripturis posita est, in nullo autem naturae distinctio ».

¹ Pag. 210, 21-23.

² Num. 33 (PL 10, 120 C-121 B).

Num. 3: « Aliis », scilicet P. Abaelardo, in *Theologia Scholarium*, I, 6: « Spiritus vero Sanctus ipse quoque est non-genitus... nec tamen est ingenuus »; vide etiam *Theol. christ.*, I, 4, et III (PL 178, 987 D-988 A; 1131 D-1132 A, 1230 B); necnon est discipulis eius: ex. gr., *Sententiae Hermanni*, c. 4 (PL 178, 1698 D); et anon. *Ysagoge in thelogiam*, III: « Non itaque licet dicere Spiritum ingenuum, cum non habet non-esse ab alio, sed potius non-genitum, hoc est non-filius » (ed. A. M. Landgraf, *Écrits théologiques de l'école d'Abélard*, in *Spicil. sacrum Lovan.* 14, 1934, 259).

Cap. 4 (121).

1. **Ariani nitebantur probare alterius substantiae Patrem, alterius Filium, quia ille ingenuus, ille genitus; quibus respondens Ambrosius dixit se hoc nomen in Scripturis non legisse divinis.** Illud etiam taceri non oportet, quod Ariani ex eo probare nitebantur alterius substantiae esse Patrem, 5 alterius Filium, quia ille ingenuus et iste genitus dicitur, cum diversum sit esse ingenuum et esse genitum. — Unde *Ambrosius* eorum quaestioni respondens, dicit se in divinis Scripturis hoc nomen, scilicet ingenuus, non legisse, ita inquit in IV libro *De Spiritu Sancto* 1: « Cum dudum audierint quidam, dicentibus nobis Filium Dei qui generatus est, Patri 10 qui generavit inaequalem esse non posse, quamvis ille generatus sit, iste generavit, quia generatio est naturae: adversus quidem illam quaestionem vocem sibi arbitrantur acclusam; sed tergiversatione damnabili in eodem loco vestigium vertunt, ut putent mutationem fieri quaestionis mutatione sermonis, dicentes: Quomodo possunt ingenuus et genitus esse 15 unius naturae atque substantiae? Ergo ut respondeam mihi propositae quaestioni, primo omnium in divinis Scripturis ingenuum nusquam invenio, non legi, non audivi. Cuius igitur mutabilitatis sunt homines huiusmodi, ut nos dicant ea usurpare quae non sunt scripta, cum ea quae sunt scripta dicamus et ipsi obiciant quod scriptum non sit? Nonne ipsi sibi 20 adversantur et auctoritatem calumniae suae derogant? ».

2. **Quare Ambrosius noluerit uti hoc nomine ingenuus, scilicet propter haereticos** *. Attende, lector, quoniam hoc nomine 'ingenuus' volebat uti *Ambrosius* propter haereticos. Ita et nos subterfugere quaedam oportet propter calumniantium insidias, quae catholicis ac piis lectoribus secure 25 credi possunt.

3. **Regula perutilis, scilicet quod quaedam sunt quibus aliquando uti, aliquando silere religiose possumus** *. Sunt etenim quaedam quae non tantae sunt religionis et auctoritatis, ut eis nos oporteat semper confitendo ac recipiendo inservire, verum silentio praeteriri queunt aliquando; nec 30 illius tamen sunt perversitatis, quin cum opportunum fuerit, eis uti liberum habeamus.

4 etiam] autem BCL.

1 Immo *De incarnationis dom. sacramento*, c. 8, nn. 79-80 (PL 16, [1845], 838 C-D; CSEL 79, 264s).

Cap. 5 (122).

1. **An diversum sit esse Patrem et esse Filium.** Praeterea quaeri solet, cum supra 1 dictum sit quia aliud est dicere ingenuum, aliud patrem, et quod diversum sit genitus et ingenuus, utrum similiter diversum sit 5 esse patrem et esse filium, an idem.

2. **Responsio ubi dicit esse diversum esse Patrem et esse Filium, sed non Patrem esse et Filium esse** *. Ad quod dicimus quia ex eodem sensu, quo dicitur diversum genitus et ingenuus et quo dicitur non esse idem dicere genitum et ingenuum, potest dici non esse idem, sed diversum, 10 esse Patrem et esse Filium vel esse Spiritum Sanctum; quia non ea notione Pater est pater, qua Filius est filius vel qua Spiritus Sanctus est spiritus sanctus. Ideoque ex hoc sensu concedimus quod aliud est esse Patrem, et aliud est esse Filium, quia alia notio est qua Pater est pater, alia qua Filius est filius. Sed si transponas, ut dicas: Aliud est Patrem 15 esse, aliud Filium esse, variatur intelligentia; et ideo non conceditur. Est enim sensus talis ac si dicatur: Aliud est quo Pater est, non quidem pater, sed est; aliud quo Filius est, non quidem filius, sed est; quod penitus falsum est. Eo enim Pater est, quo Pater Deus est, id est per essentiam vel naturam. At Filius eo Deus est, quo Pater est Deus; eo igitur Filius est 20 quo Pater est, et ita idem est Patrem esse et Filium esse; sed non est idem esse patrem et esse filium. — Unde *Augustinus* in V libro *De Trinitate* 2 ait: « Quamvis diversum sit esse patrem et esse filium, non est tamen diversa substantia, quia hoc non secundum substantiam dicitur, sed secundum relativum: quod tamen relativum non est accidens, quia 25 non est mutabile ». Ecce diversum esse dicit esse patrem et esse filium. Quod iuxta rationem praedictam accipi oportet, quia scilicet alia notio est qua est pater, alia qua est filius; non enim secundum essentiam Pater dicitur pater vel Filius filius, sed secundum relationem.

Cap. 6 (123).

1. **Quomodo dicatur sapientia genita vel nata, an secundum relationem vel secundum substantiam.** Sciendum quoque est quod, sicut solus Filius dicitur 'verbum' vel 'imago', ita etiam ipse solus dicitur 'sapientia nata'

16 quidem] quod BCP. 17 quidem] quod BCPW.

1 In cap. 1 (pp. 209-210). 2 Cap. 5, n. 6 (PL 42, 914; CCL 50, 211).

vel genita; et ideo quaeritur utrum hoc relative dicatur; et si relative dicitur, an secundum eandem relationem qua dicitur 'verbum' et 'imago'. — De hoc Augustinus in VII libro *De Trinitate*¹ ita ait: « Id dici accipiamus cum dicitur 'verbum', ac si dicatur 'nata sapientia', ut sit et Filius et imago; et haec duo cum dicuntur, id est 'nata sapientia', in uno eorum, eo quod est 'nata', et verbum et imago et Filius intelligatur, et in his omnibus nominibus non ostendatur essentia, quia relative dicuntur; at in altero, quod est 'sapientia', etiam essentia demonstratur, quoniam et ad se dicitur. Se ipsa enim sapiens est, et hoc est eius esse quod sapere; unde Pater et Filius simul una sapientia, quia una essentia ».

2. **Qualiter intelligenda sint praemissa verba Augustini.** Cave, lector, qualiter intelligas quod hic dicit Augustinus. Videtur enim dicere quod, cum dicitur 'nata sapientia', ibi 'sapientia' essentiam significet, et 'nata' relationem notet. Quod si ita est, cogimur dicere essentiam divinam esse natam, quod superioribus² repugnat. — Sed ad hoc dicimus quod in altero, id est in eo quod est 'nata', eadem notio intelligitur, quae notatur cum dicitur 'verbum' et 'imago'; in altero vero, scilicet 'sapientia', demonstratur essentia, id est demonstratur quod Filius sit essentia, quia sapientia secundum essentiam dicitur. Et ideo cum dicitur 'nata sapientia', intelligitur quod ipse qui natus est, essentia est. Ibi tamen 'sapientia' non pro essentia, sed pro hypostasi facit: (**Attende diligenter!** *) ut sicut quando dicitur Verbum vel Filius, intelligitur hypostasis cum sua proprietate, ita cum dicitur 'nata sapientia', idem intelligatur, id est genita hypostasis. Ideo vigilanter ait idem esse intelligendum cum dicitur Verbum et cum dicitur 'nata sapientia', id est eadem relatio eademque hypostasis, cui inest illa proprietas. Et ex hoc adiuvatur illud quod supra diximus³, scilicet quod cum dicitur Pater vel Filius vel Spiritus Sanctus, nec tantum illae proprietates significantur, ut cum dicitur paternitas, filiatio, sed etiam hypostases cum suis proprietatibus.

Cap. 7 (124).

Quod imago aliquando dicitur secundum essentiam. Illud etiam sciri oportet, quia cum supra dictum sit⁴ imaginem relative dici de Filio, sicut verbum vel filius, interdum tamen reperitur secundum substantiam dici.

⁵ Filius] filius *add.* MOPT, *quod exp.* T. ²⁸ nec] non LMNRVW, *corr. in* non T.

¹ Cap. 2, n. 3. (L 42, 936; CCL 50, 250).

² Nempe dictis in Dist. 5 (pp. 80-88).

³ Dist. 27, c. 2, nn. 2-3 (pp. 204-205).

⁴ Ibid., c. 3, nn. 3-6 (pp. 206-207).

Unde Augustinus in libro *De fide*¹ dicit quod « una est sanctae Trinitatis essentialiter divinitas » et imago, ad quam factus est homo. — Hilarius etiam in V libro *De Trinitate*² sic ait: « Homo fit ad communem imaginem. Nomen non discrepat, natura non differt: una est enim ad quam homo creatus est species ». Ex his ostenditur quod imago aliquando essentiae intelligentiam facit, et tunc ad se dicitur, et non relative.

DISTINCTIO XXIX

Cap. 1 (125).

1. De principio: quod relative dicitur et multiplicem notat relationem.

Est praeterea aliud nomen, multiplicem notans relationem, scilicet principium. Dicitur enim principium semper ad aliquid. Et dicitur Pater principium, et Filius principium, et Spiritus Sanctus principium, sed differenter; nam Pater dicitur principium ad Filium et ad Spiritum Sanctum.

2. **Quomodo Pater principium totius deitatis dicitur***. Unde Augustinus in libro IV *De Trinitate*³ ait: « Pater est principium totius divinitatis, vel si melius dicitur, deitatis », quia ipse est a nullo. « Non enim habet de quo sit vel de quo procedat »; sed ab eo et Filius est genitus, et Spiritus Sanctus procedit. Non igitur dicitur principium totius deitatis, quod vel sui vel divinae essentiae principium sit, sed quia principium est Filii et Spiritus Sancti, in quibus singulis tota divinitas est.

3. **Quomodo Filius et ad quid dicatur principium, et Spiritus Sanctus, et etiam Trinitas***. Filius ad Spiritum Sanctum, Spiritus vero Sanctus non dicitur principium nisi ad creaturas, ad quas etiam et Pater dicitur principium et Filius, et Trinitas ipsa simul et singula persona princi-

¹⁶ Rubrica *om.* RWX.

²⁴ Filius] dicitur principium *add.* vw, *add.* mg. R²T².

²⁵ et *om.* LMN. ²⁶ persona] personarum M, *corr. in* personarum T.

¹ Id est Fulgentius, *De fide ad Petrum*, c. 1, n. 5 (PL 65, 674 D; CCL 91A, 715).

² Num. 8 (PL 10, 134 B-C).

³ Cap. 20, nn. 29 et 28 (PL 42, 908; CCL 50, 199s).

Dist. XXIX: Cf. Abaelardus, *Theologia christ.*, IV (PL 178, 1291 ss). Doctrina autem cap. 1-3 fundatur potius immediate super textus Augustini et Hilarii.

pium dicitur creaturarum. « Pater¹ ergo principium est sine principio, Filius principium de principio, Spiritus Sanctus principium de utroque », id est de Patre et Filio.

Cap. 2 (126).

1. **Quod ab aeterno Pater est principium, et Filius, sed Spiritus Sanctus non, immo coepit esse principium.** Et Pater ab aeterno principium est Filii, et Pater et Filius principium Spiritus Sancti, quia Filius est a Patre, et Spiritus Sanctus ab utroque. Spiritus vero Sanctus non ab aeterno principium est, sed esse coepit, quia non dicitur principium nisi ad creaturas. Cum ergo creaturae esse coeperunt, et Spiritus Sanctus esse coepit principium earum. Ita etiam Pater et Filius esse coepit cum Spiritu Sancto unum principium creaturarum, quia creaturae coeperunt esse a Patre et Filio et Spiritu Sancto.

2. **Quomodo hi tres sint unum creaturae principium*.** Et dicuntur hi tres non tria, sed unum principium omnium creaturarum, quia uno eodemque modo principium rerum sunt. Non enim aliter sunt res a Patre, et aliter a Filio, sed penitus eodem modo. Ideo Apostolus, intelligens hanc Trinitatem esse unum principium rerum, ait²: *Ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia.*

3. **Quomodo accipiendum sit omnia esse ex Deo*.** « Cum vero audimus omnia esse ex Deo, ut ait Augustinus, *De natura boni*³, omnes utique naturas intelligere debemus, et omnia quae naturaliter sunt. Non enim ex ipso sunt peccata, quae naturam non servant sed vitiant, quae ex voluntate peccantium nascuntur ». Omnium ergo quae naturaliter sunt, unum principium est Pater cum Filio et Spiritu Sancto, et hoc esse coepit.

4. **Quod ab aeterno principium Filii, et Pater et Filius Spiritus Sancti*.** Ab aeterno autem Pater principium Filii est generatione, et Pater et Filius unum principium Spiritus Sancti. Unde Augustinus in V libro *De Trinitate*⁴ ita ait: « Dicitur relative Pater, idemque relative

¹⁰ esse coeperunt] ex tempore tantum sint L. || esse coepit] est ex tempore L. || esse coepit] ex tempore LNR. || 12 creaturarum] sunt add. LNR. || coeperunt] ex tempore habent LNR. || 26 esse coepit] ex tempore LR. || 27 Quod] pater add. M. || ab aeterno] pater add. LX.

¹ August., *Contra Maximinum*, II, c. 17, n. 4 (PL 42, 784s).

² Rom. 11, 36.

³ Cap. 28 (PL 42, 560; CSEL 25, 868); iam apud *Glossam Magistri* in Rom. 11, 36 (PL 191, 1493 A).

⁴ Cap. 13, n. 14 (PL 42, 920; CCL 50, 220s); cf. etiam *Enarr. in Ps.* 109, n. 13 (PL 37, 1457; CCL 40, 1614).

dicitur principium; sed Pater ad Filium dicitur, principium vero ad omnia quae ab ipso sunt. Et principium dicitur Filius. Cum enim diceretur ei¹: *Tu quis es?* respondit: *Principium, qui et loquor vobis.* Sed numquid Patris principium est? Immo creatorem se voluit ostendere, cum se dixit esse principium, sicut et Pater principium est creaturae, quia ab ipso sunt omnia. Cum vero dicimus et Patrem principium et Filium principium, non duo principia creaturae dicimus, quia Pater et Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut unus creator ».

5. **Hic adiungit de Spiritu Sancto, quod et ipse principium sit*.** « Si autem² quidquid in se manet et gignit vel operatur aliquid, principium est ei rei quam gignit vel ei quam operatur, non possumus negare etiam Spiritum Sanctum recte dici principium. Quia non eum separamus ab appellatione creatoris; quia scriptum est de illo quod operetur³, et utique in se manens operatur: non enim in aliquid eorum quae operatur ipse mutatur et vertitur. Unum ergo principium ad creaturam cum Patre et Filio est Spiritus Sanctus, non duo vel tria principia ». — Ecce aperte ostendit Augustinus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum esse unum principium rerum creaturarum, id est uno eodemque modo esse principium, et illum modum satis aperuit, quia scilicet operantur omnia, et quia simul operantur hi tres, ideo unum principium esse dicuntur.

Cap. 3 (127).

1. **Hic ostendit quomodo Pater sit principium Filii, et ipse et Filius principium Spiritus Sancti.** Deinde in eodem libro continue ostendit quomodo Pater dicatur principium ad Filium, et ad Spiritum Sanctum ipse et Filius, dicens ideo Patrem esse principium Filii quia genuit eum, et Patrem et Filium esse principium Spiritus Sancti quia Spiritus Sanctus procedit vel datur ab utroque. Ait enim ita⁴: « Si gignens ad id quod gignit principium est, Pater ad Filium principium est, quia genuit eum. Utrum autem et ad Spiritum Sanctum principium sit Pater, quia dictum est⁵: *De Patre procedit*, non parva quaestio est. Quod si ita est, non iam principium ei tantum rei erit quam gignit aut facit, sed etiam ei quam

⁹ et om. BCM. || 11 ei¹] eius BCLNTVWX. || ei²] eius BCTVWX, om. LR. || 14 aliquid] aliquod BCN. || 20 simul NPT, similiter alii codd.

¹ Ioan. 8, 25.

² August., *ibid.* (PL 42, 920; CCL 50, 221s).

³ Resp. I

Cor. 12, 11: *Haec autem omnia operatur unus atque idem Spiritus.*

⁴ *De Trinit.*, V, c. 14,

n. 15 (PL 42, 920s; CCL 50, 222s).

⁵ Ioan. 15, 26.

dat et quae procedit ab ipso. Si ergo quod datur vel quod procedit principium habet a quo datur vel procedit, fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus Sancti, non duo principia; sed sicut Pater et Filius ad creaturam relative unus creator et unus dominus dicitur, sic relative ad Spiritum Sanctum unum principium; ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus Sanctus unum principium, sicut unus creator et unus dominus ».

2. **Ex his colligitur quod Pater eo est principium Filii quo Pater, scilicet generatione, et eodem etiam auctor Filii ***. Ecce habes quod Pater principium Filii dicitur quia genuit eum: qua ergo notione est pater, ea principium Filii dicitur, id est generatione. Secundum quam etiam dicitur auctor Filii. Unde **Hilarius** in IV libro *De Trinitate*¹ ait: « Ipso quo Pater dicitur, eius quem genuit auctor ostenditur, id habens nomen quod neque ex alio profectum intelligatur, et ex quo is qui genitus est substituisse doceatur ». — **Nota quia dicit Filium non esse ab initio sed ab initiali ***. — « Novit² Ecclesia unum innascibilem Deum, novit unigenitum Dei Filium. Confitetur Patrem ab origine liberum, confitetur et Filii originem ab initio: non ipsum ab initio, sed ab initiabili; non per se ipsum, sed ab eo qui a nemine est natum ab aeterno, nativitatem scilicet ex paterna aeternitate sumentem. Edita est hic fidei professio, sed professionis ratio nondum exposita est »; et ideo quaerenda, scilicet quomodo intelligendum sit quod ait, Filii originem esse ab initio, et non ipsum esse ab initio, sed ab initiabili.

3. **Aperit ex quo sensu illa dixerit ***. Hoc utique subdens, determinavit quomodo acceperit initium inquiring originem Filii esse ab initio, ac si diceret: Non ita intelligas originem Filii esse ab initio, quasi ipse Filius habeat initium, sed quia ipse est ab initiabili, id est a Patre, a quo sunt omnia. Nam licet Filius sit principium de principio, non est tamen concedendum quod Filius habeat principium. Cumque³ Filius sit principium de principio, et Pater principium non de principio, non est principium de principio principium sine principio, sicut Filius non est Pater; neque duo tamen principia, sed unum, sicut Pater et Filius non duo creatores, sed unus creator.

8-9 Rubrica om. RVW. 12 ait om. OP. 18 [initiabili] initiali LP, ininitiabili Hil. 19 ipsum] nota filium non esse per seipsum rubr. mg. BCTX. 23 [initiabili] initiali M, corr. ex initiali LN, corr. in initiali P. 24 Rubrica om. RVW. 27 [initiabili] initiali P, corr. in initiali L.

¹ Num. 9 (PL 10, 102 B).

² Ibid., n. 6 (PL 10, 100 A).

³ Secundum August., supra, c. 1, n. 3 (p. 216, 1-2).

Cap. 4 (128).

1. **Cum Pater et Filius sint unum principium Spiritus Sancti, quaeritur an eadem notione.** Unum autem principium sunt Pater et Filius non tantum creaturarum, ut dictum est supra¹, sed etiam Spiritus Sancti. Ideo quaeri solet utrum eadem notione Pater sit principium Spiritus Sancti et Filius, an sit alia notio qua Pater dicatur principium Spiritus Sancti, et alia qua Filius. — **Responsio ***. Ad quod dicimus: cum Pater dicatur principium Spiritus Sancti et Filius, quia Spiritus Sanctus procedit vel datur ab utroque, nec aliter procedit vel datur a Patre quam a Filio, sane intelligi potest Patrem et Filium eadem relatione vel notione dici principium Spiritus Sancti.

2. **Quaeritur quae sit notio qua Pater et Filius dicitur principium Spiritus Sancti ***. Si vero quaeritur quae sit illa notio, quam ibi notat 'principium', nomen eius non habemus²; sed non est ipsa paternitas vel filiatio, immo notio quaedam quae Patris et Filii est, qua ab aeterno Pater et Filius unum principium est Spiritus Sancti. Donator autem, ut praedictum est³, dicitur Pater vel Filius ex tempore, sicut Spiritus Sanctus datum vel donatum.

¹ Responsio om. MRW. 16 est] sunt BCV.

¹ Hic supra, c. 2 (pp. 216-217).

² Nempe authenticum, licet iam tunc nomen 'spiratio' exstiterit, ut videtur. Illo enim utitur Petrus Manducator, successor Magistri in scholis Parisius: « Dicitur illa relatio spiratio, quia Pater spirat Spiritum Sanctum, et Filius similiter » (Q. 'Nota quod principium', in cod. Trevis Civit. 964, f. 94r). Dein in h. l. notat *Glossa* Petro Pictaviensi olim attributa: « Potest tamen convenienter dici spiratio, quia Pater et Filius ab aeterno spirant Spiritum Sanctum » (n 17d). Parum postea ipse Pictaviensis de hoc nomine refert: « ... a magistris nostris solet dici spiratio; quod tamen vocabulum non habent de auctoritate Sanctorum » (*Sententiae*, I, c. 28; PL 211, 895 D; ed. Moore-Dulong, I, 224); et infra, c. 30: « Illa autem notio spiratio dicitur, et est istud verbum in ore omnium, licet non authenticum; immo usui odiosum videtur » etc. (PL 211, 903 B; ed. Moore-Dulong, 239). Nomen postea sancitum est auctoritate Concilii Lugdun. II (1274); apud DS n. 850.

³ Dist. 18, c. 2 (pp. 153-155).

DISTINCTIO XXX

Cap. 1 (129).

1. **De his quae temporaliter de Deo dicuntur et relative, secundum accidens quod non Deo, sed creaturis accidit.** Sunt enim quaedam quae ex tempore de Deo dicuntur eique temporaliter conveniunt sine sui commutatione, et relative dicuntur secundum accidens, non quod accidit Deo, sed quod accidit creaturis, ut creator, dominus, refugium, datum vel donatum et huiusmodi. — De his Augustinus in V libro *De Trinitate*¹ ita ait: « Creator relative dicitur ad creaturam, sicut dominus ad servum ». Item 2: « Non moveat quod Spiritus Sanctus, cum sit coaeternus Patri et Filio, dicitur tamen aliquid ex tempore, veluti hoc ipsum quod donatum diximus. Nam sempiternus Spiritus est donum, temporaliter autem donatum. Et si dominus non dicitur nisi cum habere incipit servum, etiam ista appellatio relativa ex tempore est Deo. Non enim sempiterna creatura est, cuius ille dominus est; ergo dominum esse non sempiternum habet, ne cogamur etiam creaturam sempiternam dicere: quia ille sempiternus non dominaretur, nisi etiam ista sempiternus famularetur. Sicut autem non potest esse servus qui non habet dominum, sic nec dominus qui non habet servum ».

2. **Opinio quod non ex tempore sit dominus, quia est dominus temporis, quod non est ex tempore** *. Sed hic aliquis dicet quod non ex tempore competit Deo haec appellatio qua dicitur dominus, quia non est tantum dominus rerum quae ex tempore coeperunt, sed etiam illius rei quae non

5-6 commutatione] mutatione LNRW.

¹ Cap. 13, n. 14 (PL 42, 920; CCL 50, 221).
CCL 50, 224s).

² Ibid., c. 16, n. 17 (PL 42, 922;

Cap. 1: Problema ponitur quasi ut exstat in *Summa sent.*, I, 10 (PL 171, 1084 C-1085 A; 176, 58 A-C); sed iterum recurritur ad ipsissima verba Augustini. Secunda eiusdem auctoritas (« Non moveat... ») partim habetur in *Glossa primitiva* in Rom. 11, 36 (x 59b-c; z 36a). Vide etiam P. Abaelardus, *Theologia christ.*, III et IV (PL 178, 1255s, 1309s); qui tamen non est fons huius capituli.

Num. 2: De parva additione (cf. lectiones variantes) nihil determinari potest cum certitudine. Accipi videtur in *Glossa pseudo-Pictaviensis*, quatenus legitur: « temporis... incepit esse dominus, etsi non ex tempore, quia tempus non est ante tempus [cf. verba Augustini quae

coepit ex tempore, id est ipsius temporis, quod non coepit in tempore, quia non erat ante tempus quam inciperet; et ideo non coepit esse dominus ex tempore. — **Responsio** *. Ad quod dici potest quia, licet non coeperit ex tempore esse dominus temporis, coepit tamen esse dominus temporis, quia non semper fuit tempus; et ipsius hominis ex tempore coepit esse dominus. De hoc Augustinus in eodem libro¹ continue ita dicit: « Quisquis exstiterit qui aeternum Deum solum dicat, tempora vero non esse aeterna, propter varietatem et mutabilitatem, sed tamen tempora non in tempore esse coepisse, quia non erat tempus antequam tempora inciperent, et ideo non in tempore acciderit Deo ut dominus esset, quia ipsorum temporum dominus erat, quae utique non in tempore esse coeperunt: quid respondebit de homine, qui in tempore factus est, cuius utique dominus non erat antequam esset? Certe, ut dominus hominis esset, ex tempore accidit Deo; et ut omnis amoveatur controversia, certe ut tuus dominus esset vel meus, qui modo esse coepimus, ex tempore habuit ».

3. **Quomodo intelligendum sit nihil de Deo dici secundum accidens et quae sint accidentia relativa** *. « Quomodo² igitur obtinebimus nihil secundum accidens dici Deum? nisi quia ipsius naturae nihil accidit quod mutetur: ut ea sint accidentia relativa, quae cum aliqua mutatione rerum de quibus dicuntur accidunt, sicut amicus relative dicitur. Non enim amicus esse incipit, nisi cum amare coeperit: fit ergo aliqua mutatio voluntatis ut amicus dicatur ».

4. **Per similitudinem ostendit quod potest Deus dici ubi ante non dicitur sine sui mutatione, ut nummus dicitur pretium** *. « Nummus³ vero, cum dicitur pretium, relative dicitur; nec tamen mutatus est cum esse coepit pretium, neque cum dicitur pignus et huiusmodi. Si ergo nummus potest nulla sui mutatione toties dici relative, ut neque cum incipit dici, neque cum desinit, aliquid in eius natura vel forma, qua nummus est,

³ Responsio om. MNRWX. 6 dominus] Quando cepit tempus, deus cepit esse dominus, nec ante tempus fuit dominus, sed cum tempore, non ex tempore vel in tempore, quia non ante fuit tempus quam ipse dominus, sed simul add. mg. LX, add. in tertia columna BCW. Cf. nota infra. 7 dicit] ait OP. 10 acciderit] accidit NRW (Aug.). 24-25 Rubrica (inauthent.) NT, om. alii.

¹ Cap. 16, n. 17 (PL 42, 922; CCL 50, 225).
ibid. (PL 42, 922s; CCL 50, 226).

² August., ibid.

³ August.,

sequuntur hanc additionem], id est antequam inceperit esse tempus, sed cum tempore incepit esse dominus temporis, non ex tempore vel in tempore » (n 18a; p 58b). Haec additio autem contradicere videtur verba Augustini infra in libro II, dist. 2, c. 2, n. 1, proposita. Ex alia parte, licet meliores codices eam omittant, nihil inde deduci potest.

mutationis fiat: quanto facilius de illa incommutabili Dei substantia debemus accipere quod ita dicatur relative aliquid ad creaturam, ut quamvis temporaliter incipiat dici, non tamen ipsi substantiae Dei accidisse aliquid intelligatur, sed illi creaturae ad quam dicitur ».

5. **Quod Deus dicitur refugium relative ex tempore sine sui mutatione***. 5
« Qualiter ¹ etiam *refugium nostrum* dicitur ²: refugium enim nostrum dicitur Deus relative: ad nos enim refertur, et tunc refugium nostrum fit cum ad eum refugimus. Numquid tunc fit aliquid in eius natura, quod antequam refugeremus ad eum non erat? In nobis ergo fit aliqua mutatio, qui ad eum refugiendo efficimur meliores; in illo autem nulla ». 10

6. **Quod et pater dicitur relative ***. « Sic ³ et pater noster esse incipit cum per eius gratiam regeneramur, qui *dedit nobis potestatem filios Dei fieri* ⁴. Substantia igitur nostra mutatur in melius cum filii eius effici-mur; simul et ille pater noster esse incipit, sed nulla suae commutatione substantiae. Quod ergo temporaliter dici incipit Deus quod antea non 15 dicebatur, manifestum est relative dici, non tamen secundum accidens Dei, quod ei aliquid acciderit, sed plane secundum accidens eius ad quod dici aliquid Deus incipit relative ».

7. **Summatim praedictorum intelligentiam perstringit ***. Ex his aperte ostenditur quod quaedam de Deo temporaliter dicuntur relative ad crea- 20 turas sine mutatione deitatis, sed non sine mutatione creaturae; et ita accidens est in creatura, non in Creatore. Et appellatio qua creatura relative dicitur ad Creatorem relativa est, et relationem notat quae est in ipsa creatura; appellatio vero illa qua Creator relative dicitur ad creaturam, relativa quidem est, sed nullam notat relationem quae sit in Creatore. 25

Cap. 2 (130).

Hic solvitur quaestio qua quaerebatur an Spiritus Sanctus dicatur datum relative ad se, cum ipse det se. Hic potest solvi quaestio superius proposita ⁵, ubi quaerebatur: cum Spiritus Sanctus dicatur datum vel donatum (« quod autem datur, refertur et ad eum qui dat et ad illum cui 30 datur » ⁶); et cum Spiritus Sanctus det se ipsum, utrum ad se ipsum relative dicatur cum dicitur dari vel donari. — **Solutio ***. Cui quaestioni

3-4 accidisse aliquid *trp.* BNVW. 14 simul] similiter MVN. 28 ad... se² *om.* BCR.
30 et¹ *om.* LNR, *interl.* T. || illum] eum LPX. 31 cum *om.* LMNX. 32 Solutio *om.* MRWX.

¹ August., *ibid.* (PL 42, 923; CCL 50, 226). ² Ps. 17, 3; 30, 4; 31, 7; etc.
³ August., *ibid.* (PL 42, 923s; CCL 50, 226s). ⁴ Ioan. 1, 12. ⁵ Dist. 18, c. 6
(pp. 158-159). ⁶ Ut dicit August., *supra*, p. 157, 13-14.

respondentes, dicimus Spiritum Sanctum dici datum vel donatum relative et ad dantem et ad illum cui datur. Dans autem sive donator est Pater cum Filio et Spiritu Sancto. Nec tamen dicimus Spiritum Sanctum referri ad se, sed appellatio dati vel donati refertur et ad dantem et ad 5 recipientem, quia non potest aliquid dici datum, nisi ab aliquo et alicui detur. Cum autem Spiritus Sanctus dari a se vel datus a se dicitur, relative quidem dicitur ad illum cui datur, et est appellatio relativa, et in illo cui datur mutatio fit, non in dante.

DISTINCTIO XXXI

Cap. 1 (131).

10
1. **Quomodo dicatur Filius aequalis Patri, an secundum substantiam, an secundum relationem; ita et similis.** Praeterea considerari oportet, cum tres personae coaequales sibi sint, utrum relative hoc dicatur an secundum substantiam; et si relative, utrum secundum relationem an secundum 15 essentiam consideranda sit aequalitas; deinde quid sit ipsa aequalitas. — **Docet ***. Ad quod dicimus quia, sicut simile nihil sibi est: « similitudo enim, ut ait Hilarius ¹, sibi ipsi non est », ita et aequale aliquid sibi non dicitur; ac per hoc, sicut simile, ita et aequale relative dicitur. Dicitur ergo relative Filius aequalis Patri, et utriusque Spiritus Sanctus. — Est 20 tamen aequalis Patri Filius, et utriusque Spiritus Sanctus, propter summam simplicitatem essentiae et unitatem; aequalis est igitur Filius Patri secundum substantiam, non secundum relationem. Unde Augustinus in V libro *De Trinitate* ² ait: « Quaerimus secundum quid aequalis sit Patri Filius. Non secundum hoc quod ad Patrem dicitur, Filius aequalis est 25 Patri; restat igitur ut secundum id aequalis sit quod ad se dicitur. Quidquid autem ad se dicitur, secundum substantiam dicitur; restat ergo ut secundum substantiam sit aequalis. Eadem est igitur utriusque substan-

16 Docet MOPT, *om. alii.*

¹ *De Trinit.*, III, n. 23 (PL 10, 92 B).
CCL 50, 212).

² Cap. 6, n. 7 (PL 42, 915;

Cap. 1: Quaestio agitur ab Hugone, *De sacram.*, II, 1, 4 (PL 176, 379 A); deinde expressius in *Summa sent.*, I, 8 (PL 171, 1080 D-1081 B; 176, 54 C-55 A), quae fons seu inspiratio Magistri videtur.

tia ». Item in VI libro 1: « Satis est videre nullo modo Filium aequalem esse Patri, si in aliquo, scilicet quod pertineat ad significandam eius substantiam, inaequalis invenitur; in omnibus ergo aequalis est Patri Filius, et est eiusdem substantiae ». « Aequalis² est etiam Spiritus Sanctus, et in omnibus aequalis, propter summam simplicitatem illius substantiae ». 5
Ex his perspicuum fit quod secundum substantiam Filius est aequalis Patri, et utriusque Spiritus Sanctus; et appellatio tantum relativa est.

2. **Quid sit aequalitas** *. Aequalitas ergo Patris et Filii non est relatio vel notio, sed propter naturae unitatem indisparitas.

3. **Hic quomodo dicitur similis et quid sit similitudo**. Hoc idem etiam 10 dicimus de simili et similitudine. Cum enim dicitur Filius similis Patri, relative quidem dicitur, sed similis est Patri propter unitatem essentiae; est ergo appellatio tantum relativa, similitudo vero est indifferentia³.

1 VI] vii BCOPTW, quod corr. C. 4 Sanctus] patri et filio add. TV, add. interl. W. 9 propter.. disparitas (ed. 2*)] nature unitas et identitas LMOPX, sed corr. interl. L²O². Cf. Prolegomena. || indisparitas] exclusive dicitur non positive ita et similis add. BC, add. mg. T². 13 indifferentia (ed. 2*)] indifferentens essentia (ed. 1*) LMOPX, quod corr. O²P². Cf. Prolegomena et nota hic infra posita.

¹ Cap. 4, n. 6 (PL 42, 927; CCL 50, 234s).

² Ibid., c. 5, n. 7 (PL 42, 928; CCL 50, 236).

³ Resp. Hilarius, *De synodis*, n. 73: « Similitudo res ipsas naturalis coaequat per similitudinem non (!) indifferentis essentiae » (PL 10, 528 B).

Num. 2: « ... propter naturae unitatem indisparitas » nobis correctio esse videtur quam fecit Magister in secunda « traditione » seu editione *Sententiarum*, secundum *Glossam* saepius iam laudatam pseudo-Petri Pictaviensis. Ad verba enim Augustini in dist. 5, c. 1, in fine num. 2: « Quod relative dicitur, non indicat substantiam » (supra, p. 81, 11-12), glossator ille anonymus commentum apponit: « Sed nunquid huiusmodi nomina: 'simile', 'aequale', relative (om. n) dicuntur? Ita. Et tamen indicant substantiam... Huiusmodi tamen obiectiones non tangunt Magistrum Petrum (om. b). Non enim dicit haec nomina et similia dici de Deo secundum essentiam vel praedicare divinam essentiam. Non enim aliquid ponunt, sed tantum excludunt [cf. num. 4 infra]. Cum enim dicitur: 'Pater et Filius sunt similes' vel 'aequales', cum videantur habere vim affirmationis, vim habent (videatur affirmare, vim habet b) negationis; et est idem ac si dicitur: 'In nullo dissimiles, in nullo inaequales'. Magister tamen (qui b) in prima traditione *Sententiarum* tradidit quod cum dicitur 'Tres personae sunt similes', sensus est: 'Unius essentiae sunt', et praedicatur ibi divina essentia. Sed postea hoc correxit, et quod secundo traditum (dictum n) est, est tutius dictum (tutius traditur n), utrumque tamen catholice » (b 34b; n 7d); cf. J. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott...*, 197, nota 57, ubi textus integer offertur.

Num. 3: « similitudo est indifferentia »: hic certo certius distinguere debet inter traditionem seu editionem primam *Sententiarum* et secundam; testimonium enim habemus Magistri Praepositini (c. 1190-1194), quod pluribus correctionibus codicum omnino corroboratur. In sua enim *Summa* « *Qui producit ventos* », I, q. 1, « quaeritur quare concedamus nomina quae notant respectum unius personae ad aliam, et verba et participia dici in plurali de tribus personis et non de aliis adiectivis similiter... Sunt alii qui dicunt quod haec vocabula: 'aequalis',

4. **Quibusdam videtur quod nomine aequalitatis vel similitudinis non ponitur aliquid, sed removetur** *. Unde quibusdam¹ non indocte videtur nomine aequalitatis vel similitudinis non aliquid poni, sed removeri: ut ea ratione dicatur Filius aequalis Patri, quia nec maior est eo 5 nec minor, et hoc propter unitatem essentiae. Ita et similis dicitur, quia nec diversus, nec alienus, nec in aliquo dissimilis, et hoc propter essentiae simplicitatem. Non ergo secundum quod Filius est genitus a Patre, aequalis vel inaequalis est Patri, nec similis vel dissimilis, sed aequalis et similis secundum substantiam.

10

Cap. 2 (132).

1. **De sententia S. Hilarii qua in Trinitate personarum propria ostendit**. Non est hic praetereundum quod illustris vir Hilarius proprietates personarum assignans dicit² aeternitatem esse in Patre, speciem in Imagine, usum in Munere.

15 2. **Augustinus. De Hilario qui ait: Aeternitas est in Patre, species in Imagine, usus in Munere. Ex quo sensu illa intelligenda sint verba Hilarii hic docet Augustinus, et prius quare Patri aeternitas iriōuatur** *. Quae tantae difficultatis sunt verba, ut in eorum intelligentia atque explanatione vehementer laboraverit Augustinus, ut ipse ostendit in VI 20 libro *De Trinitate*³ ita dicens: « Quidam, cum vellet brevissime singularum in Trinitate personarum insinuare propria: Aeternitas est, inquit, in

2 Unde... indocte] Quibusdam tamen (ed. 1*) LMPRTX. 11 in om. LMOP. || Trinitate] trinitatem MO, trium L. 12 praetereundum] pretermittendum BCLN. 15-17 Rubricae om. MRW.

¹ Inter quos P. Abaelardus, *Theol. christ.*, IV (PL 178, 1265 D-1266 C). ² *De Trinit.*, II, n. 1 (PL 10, 51 A). ³ Cap. 10, n. 11 (PL 42, 931; CCL 50, 241).

'similis' (etc. *Erl.*), tantum remote accipiuntur (accipiuntur *Tud.*), ut cum dicitur 'Pater et Filius sunt aequales', id est non sunt inaequales, et 'sunt similes' (consimiles *Tol.*), id est non sunt dissimiles [cf. verba pseudo-Pictaviensis in nota praecedenti]. In qua sententia visus est fuisse summus (om. *Erl.*) Magister Petrus Lombardus (om. *Tud.*). In prima namque *Sententiarum* editione dixit: 'Similitudo est indifferentens essentia'; et in secunda quasi corrigens dixit: 'Similitudo est indifferentia'; quasi dicat: 'Pater et Filius dicuntur similes, quia non sunt differentes' (ex codd. *Erlangen Univ.* 260, 2c; *Tolosae Civit.* 159, 142r; *Tuderti Commun.* 71, 1d-2a). Cf. *Rech. de Théol. anc. et méd.* 2 (1930) 90; *Mediaeval Studies* 8 (1946) 52, nota 1; J. Schneider, *Die Lehre...*, 199, nota 62. — Non pauci codices adhuc legunt *indifferentens essentia*; in aliis haec lectio originalis aut raditur aut cancellatur et illa nova lectio inseritur; alii codd. lectionem secundam solum portant. De hoc nihil in *Glossa* pseudo-Pictaviensis praeter lectionem 'indifferentia'.

Cap. 2, num. 2: Partim in *Glossa* in Rom. 11, 36 (PL 191, 1495 A).

Patre, species in Imagine, usus in Munere. Et quia non mediocris auctoritatis in tractatione Scripturarum et assertionem fidei vir exstitit – Hilarius enim hoc in libris suis posuit – horum verborum, id est Patris et Imaginis et Muneris, aeternitatis, speciei et usus, abditam scrutatus intelligentiam quantum valeo, non eum secutum arbitror in 'aeternitatis' vocabulo, 5
(Attende! *) nisi quod Pater non habet patrem de quo sit, Filius autem de Patre est ut sit atque ut illi coaeternus sit». — **Hic quare Imagini species** *. «Imago¹ enim si perfecte implet illud cuius imago est, ipsa coaequatur ei, non illud imagini suae. In qua imagine 'speciem' nominavit, credo, propter pulchritudinem: ubi est tanta congruentia et prima aequa- 10
litas et prima similitudo, nulla in re dissidens et nullo modo inaequalis et nulla ex parte dissimilis, sed ad identidem respondens ei cuius imago est. Ubi est prima et summa vita, cui non est aliud vivere et aliud esse, sed idem; et primus ac summus intellectus, cui non est aliud vivere et aliud 15
intelligere, sed idem, hoc est unum, tamquam verbum perfectum cui non desit aliquid, et ars quaedam omnipotentis et sapientis Dei plena omnium rationum viventium incommutabilium; et omnes unum in ea, sicut ipsa unum de uno, cum quo unum. Ibi novit omnia Deus quae fecit per ipsam». — **Hic de Spiritu Sancto, quare usus dicatur** *. «Est² autem ineffabilis quidam complexus Patris et Imaginis, qui non est sine perfrui- 20
tione, sine caritate, sine gaudio. Illa ergo dilectio, delectatio, felicitas vel beatitudo, si tamen aliqua humana voce digne dicitur, 'usus' ab illo appellata est breviter; et est in Trinitate Spiritus Sanctus, non genitus, sed genitoris genitique suavitas, ingenti largitate atque ubertate perfundens omnes creaturas pro captu earum. Itaque illa tria et a se invicem de- 25
terminari videntur, et in se infinita sunt. Qui videt hoc, vel *ex parte vel per speculum et in aenigmate*³, gaudeat cognoscens Deum et gratias agat; qui vero non videt, tendat per pietatem ad videndum, non per caecitatem ad calumniandum, quoniam unus est Deus, sed tamen Trinitas».

3. **Quod non modo illa verba Hilarii, sed explanatio super his Augustini obscurissima est** *. Ecce habes qualiter verba Hilarii praemissa accipienda sint, licet tantae sint profunditatis, ut etiam adhibita expositione vix aliquatenus ea intelligere valeat humanus sensus, cum et ipsa eorum explanatio, quam hic Augustinus edidit, plurimum in se habeat difficultatis et ambiguitatis. 35

6 Attende om. LMRW. 7-8 Rubrica om. MRW; supple 'tribuatur' (p. 225, 17).
12 identidem] identitatem BC, corr. in identitatem TX, quod add. mg. V. 24 ingenti] in-
geniti CLPRV, quod corr. PV. 25 a] ad LPR. 30 modo om. BCX.

¹ August., ibid.

² August., ibid., nn. 11-12 (PL 42, 932; CCL 50, 242s).

³ Resp. I Cor. 13, 12.

4. **Quod secundum hanc expositionem non distinguuntur ibi proprietates personarum tres**. Non enim secundum praemissam expositionem distinguuntur hic tres illae proprietates superius assignatae¹, sed ipsae hypostases distinctae ab invicem monstrantur. — **Quod nomine aeternitatis ibi significatur illa notio quam notat ingenitus** *. Aeternitatis tamen nomine eadem videtur designata proprietas, quam notat hoc nomen 'ingenitus'.

5. **Ex quo sensu dixerit illud: Imago si perfecte implet etc.** *. Sed videamus quid sit quod ait²: «Imago si perfecte implet illud cuius imago est, ipsa coaequatur ei, non illud imagini suae». Videtur enim dicere quod 10
Filius, qui est imago Patris, coaequatur Patri, non Pater Filio, cum et Filius dicatur aequalis Patri in Scriptura et Pater Filio; sed Filius hoc habet a Patre, ut sit ei aequalis, Pater autem non habet a Filio; et tamen Filius plene ac perfecte aequalis est Patri, id est imago ei cuius est imago.

6. Hilarius in libro *De synodo*³: «Imago eius ad quem imaginatur species 15
indifferens est. Neque enim ipse sibi quisquam imago est, sed eum cuius imago est, necesse est ut imago demonstret. Imago igitur est rei ad rem coaequandam et imaginata et indiscreta similitudo. Est ergo Pater, est et Filius, quia imago Patris est Filius; et quia imago est, ut rei imago sit, speciem necesse est et naturam et essentiam, secundum quod imago est, in se habeat auctoris».

7. **Quare dicatur Hilarius propria personarum assignasse in verbis praedictis, cum ibi non sint expressae proprietates**. Propria igitur personarum in praedictis verbis⁴ assignasse dicitur Hilarius, quia relativa nomina personarum posuit, scilicet Patris, Imaginis, Muneris, quae relative dicuntur de personis, et proprietates notant quibus distinguuntur 25
personae. Ita enim dicitur Spiritus Sanctus 'munus' relative, sicut 'donum'. Verumtamen ipsas proprietates aliis tribus nominibus non significavit, iuxta praedictam Augustini expositionem, nisi solo nomine 'aeternitatis': quo non ipsam paternitatem, sed eam voluit intelligi notionem, qua dicitur 'ingenitus'.

14-19 Glossa volatilis in textu MT, mg. LNRX, in tertia col. BCW, om. OPV. 14 synodo] synodis LNRTWX. || quem] quam BCRWX.

¹ Dist. 26, cc. 2-3 (pp. 197-199), vel hic supra, n. 1. ² August., supra, p. 226, 7-9. ³ Num. 13 (PL 10, 490 B-C). ⁴ Supra, n. 1 (p. 225, 13-14).

Num. 6: Iam ad num 2: «Imago enim...» (supra, 226, 7ss) notat Glossa pseudo-Petri: «Nota quod perfecte tunc (tunc perfecta b; nunc p) implet imago (illud cuius est imago add. b), cum (imago add. n) est idem cum eo cuius est imago in specie et natura et essentia, ut p o s t dicit Hilarius in quadam glossa volatili quam Magister posuit» (b 49v; n 18a-b; p 58c). Tunc infra: «Hilarius in libro *De synodo*: Volatilis glossa est» (b 49v; n 18c; p 58d-59a). Invenitur etiam ut additio marginalis in quibusdam codd. *Glossae* in Rom. 11, 36.

8. Hilarius in libro *De synodo*¹: « Si quis innascibilem et sine initio dicat Filium, quasi duo sine principio et duo innascibilia et duo innata dicens, duos faciat deos, anathema sit. Caput enim quod est principium omnium, Filius; caput autem quod est principium Christi, Deus. Sic enim ad unum initiabilem, omnium initium, per Filium universa referimus. Filium innascibilem confiteri impiissimum est. Iam enim non erit unus Deus, quia Deum unum praedicari natura unius innascibilis Dei exigit. Cum ergo Deus unus sit, duo innascibiles esse non possunt: cum idcirco Deus unus sit (cum et Pater Deus sit et Filius Dei Deus sit), quia innascibilitas sola penes unum sit; Filius autem idcirco Deus, quia ex innascibili essentia natus existat. Caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est; et ad unum Deum omnia hoc gradu et hac confessione referuntur, cum ab eo sumant universa principium, cum ipse principium sit ». — Idem in eodem²: « Omnibus creaturis substantiam voluntas Dei attulit, sed naturam Filio dedit ex impassibili ac non nata substantia perfecta nativitas. Talia enim cuncta creata sunt, qualia esse Deus voluit; Filius autem natus ex Deo talis subsistit, qualis et Deus est. Nec dissimilem sui edidit natura naturam, sed ex substantia Dei genitus naturae secundum originem attulit, non secundum creaturas voluntatis essentiam ».

9. **Quod eandem personarum distinctionem notat Augustinus aliis verbis sine expositione trium proprietatum.** Illud etiam sciri oportet, quod earundem trium personarum distinctionem Augustinus ostendere volens sine expressione illarum trium proprietatum superius commemoratarum, in I libro *De doctrina christiana*³ sic ait: « In Patre est unitas, in Filio aequalitas, in Spiritu Sancto unitatis aequalitatisque concordia: et tria haec unum omnia propter Patrem, aequalia omnia propter Filium, connexa omnia propter Spiritum Sanctum. Itaque Pater et Filius ac Spiritus Sanctus, et singulus quisque horum Deus est, et simul omnes unus Deus; et singulus quisque horum plena substantia est, et simul omnes una substantia. Pater nec Filius est nec Spiritus Sanctus; Filius nec Pater est nec Spiritus Sanctus; Spiritus Sanctus nec Pater est nec Filius; sed Pater tantum Pater, et Filius tantum Filius, et Spiritus Sanctus tantum

1-17 Glossa volatilis (N²T) in textu MNT, mg. LRX, in tertia col. BCW, om. OPV. I synodo] synodis LTWX. 4 initiabilem codd. (corr. T²), ininitiabilem Hil. 6 Deum unum trp. BCX. 7 Deus unus² trp. BCLNRWX. 11 eo] ea BCX. 19 expositione] expressione BCW. 25 ac] et LRWX.

¹ Num. 59-60 (PL 10, 521 A-C). ² Num. 58 (PL 10, 520 C). ³ Cap. 5, n. 5 (PL 34, 21; CSEL 80, 10s; CCL 32, 9).

Num. 8: De his notulis nihil dicitur in *Glossa praelaudata* quae olim Petro Pictav. attribuebatur. In diversis codicibus diversimode etiam disponuntur; nam quandoque hic, quandoque post num. 9, quandoque etiam inveniuntur post sequens capitulum tertium. — Num. 9: Verba Augustini hic posita inveniuntur etiam in *Glossa* in Rom. 11, 36 (PL 191, 1494 C-D).

Spiritus Sanctus. Eadem tribus aeternitas, eadem incommutabilitas, eadem maiestas, eadem potestas ». In his verbis aperte insinuatur personarum trium distinctio.

Cap. 3 (133).

5 **Quare Patri attribuitur unitas et Filio aequalitas.** Sed plurimos movet, quod Patri attribuit unitatem, Filio aequalitatem. Cum enim unitas dicatur secundum substantiam, non tantum in Patre est, sed et in Filio et in Spiritu Sancto; et aequalitas una est Patris et Filii et Spiritus Sancti. Cur ergo Patri attribuitur unitas et Filio aequalitas? — Forte eadem ratione attribuitur Patri unitas secundum Augustinum, qua supra eidem aeternitas secundum Hilarium: quia videlicet Pater ita est ut ab alio non sit, et quia Filium genuit unum secum Deum, et Spiritus ab eo procedit unus cum eo Deus. Unitas ergo in Patre esse dicitur, quia nec est aliquid aliud a quo sit: non enim ab alio est, nec ab eo aliquid vel aliquis est ab aeterno quod unum cum eo non sit. Filius enim et Spiritus Sanctus unum sunt cum Patre; unde Veritas ait 1: *Ego et Pater unum sumus*.

Cap. 4 (134).

1. **Quare Pater et Filius dicantur esse unum vel unus Deus, sed non unus: quia res eiusdem naturae recte possunt dici esse unum simpliciter et cum adiectione, res vero diversae naturae non possunt dici unum nisi dicatur quid unum.** Hic dici oportet quod Pater et Filius et Spiritus Sanctus

5 attribuitur] attribuatur NRVX.

¹ Ioan. 10, 30.

Cap. 3: Cf. L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur...*, 569-576; J. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigem Gott...*, 112s.

Cap. 4: Principium hic enuntiatum (ad initium num. 1) iam proponitur in *Glossa* in I Cor. 6, 17: « Diligenter attende quod quando de rebus duabus vel pluribus dicitur 'unus est' vel 'una est', et additur quid unus vel quid una, et de his quae diversae et de his quae sunt unius substantiae dici potest » (PL 191, 1583 A-B; x 84a; z 51a); quae verba, ut recte indicat rubrica marginalis in cod. z, Augustini sunt, *Contra Maximinum*, II, 20, 1 (PL 42, 788). Hic Magister quodam modo dependet a Gilberto Porreta, *Glossatura* in h. l. (cf. A. M. Landgraf, *Mitteilungen zur Schule Gilberts de la Porrée*, in *Collectanea Franc.* 3 1933 191). — Verba Augustini quae sequuntur partim inveniuntur in eadem *Glossa* Lombardi. Alius fons videtur esse *Glossa* eius in Ps. 5, 3 (PL 191, 95 D), ubi citantur verba Augustini *Super Ioannem* (hic in num. 2).

recte dicuntur esse unum et unus Deus, sed non unus. Res enim duae vel plures recte possunt dici unum esse, si sint unius essentiae et earum una sit natura; unus autem vel una non potest dici de diversis rebus, nisi addatur quid unus vel una: quo addito, recte potest dici de rebus et unius et diversae substantiae. — Unde Augustinus in VI libro *De Trinitate*¹ ait sic: « Nescio utrum inveniatur in Scripturis dictum, unum sunt, quorum est diversa natura. Si autem et aliqua plura eiusdem naturae sint et diversa sentiant, non sunt unum in quantum diversa sentiunt. Cum ergo sic dicitur unum ut non addatur quid unum, et plura unum dicuntur, eadem natura atque essentia, non dissidens neque dissentiens, significatur ». — **Exemplum ponit** *. « Unde Paulus et Apollo, qui et ambo homines erant et idem sentiebant, unum esse dicuntur cum dicitur²: *Qui plantat et qui rigat unum sunt*. Cum vero additur quid unum, potest aliquid significari ex pluribus unum factum, quamvis diversis natura; sicut anima et corpus non possunt utique dici unum (quid enim tam diversum?), nisi addatur vel subintelligatur quid unum, id est unus homo. Unde Apostolus³: *Qui adhaeret, inquit, Domino, unus spiritus est*; non dixit *unus est vel unum sunt*, sed addidit *spiritus*. Diversi sunt enim natura spiritus hominis et spiritus Dei, sed inhaerendo fit spiritus hominis unus spiritus cum Deo », quia particeps fit veritatis beatitudinis illius. Si ergo de his quae diversae substantiae sunt recte dicitur quod sint *unus spiritus*, quanto magis qui unius substantiae sunt recte dicuntur unus Deus esse. « Pater ergo et Filius unum sunt, utique secundum unitatem substantiae, et unus Deus ».

2. **De haeresi Arii** *. In quo Ariana haeresis damnatur, quae « Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, ut ait Augustinus in libro *De haeresibus*⁴, non vult esse unius eiusdemque substantiae atque naturae, vel, ut expressius dicatur, essentiae, quae graece dicitur 'usia', sed Filium esse creaturam ». — **De haeresi Sabellii** *. Necnon et Sabelliana, quae, ut Augustinus ait in eodem libro⁵, dicebat « Christum eundem ipsum et Patrem et Spiritum Sanctum esse », ut esset trinitas nominum sine substantia personarum. — « Utramque pestem, ut ait Augustinus

6 ait sic *trp.* LMOVX. 11 Exemplum ponit *om.* CPRVW. 20 veritatis] et *add.* L, *add. interl.* PTW. 23 substantiae] essentie LM. 25 Rubrica *om.* CPRVW. 29 Rubrica *om.* CPRVW. 30 Aug. ait *trp.* LNVX. 32 substantia] subsistentia BCL, *corr.* in subsistentia T.

¹ Cap. 3, n. 4 (PL 42, 926; CCL 50, 231s); ubi et textus immediate sequens. ² I Cor. 3, 8. ³ I Cor. 6, 17. ⁴ Num. 49 (PL 42, 39). ⁵ Num. 36 et 41 (PL 42, 32s).

*Super Ioannem*¹, elidit Veritas dicens²: *Ego et Pater unum sumus*. Utrumque audi et adverte, et *unum et sumus*, et a Charybdi et a Scylla liberaberis. Quod enim dixit *unum*, liberat te ab Arii; quod dixit *sumus*, liberat te a Sabellio. Si *unum*, ergo non diversum; si *sumus*, ergo et Pater et Filius; *sumus* enim non diceret de uno, nec *unum* de diverso. Erubescant ergo Sabelliani, qui dicunt ipsum esse Patrem qui est Filius, confundentes personas; qui et dicti sunt Patripassiani, quia dicunt Patrem fuisse passum. Ariani vero dicunt aliud Patrem esse, aliud Filium, non unam substantiam, sed duas: Patrem maiorem, Filium minorem. Noli hoc dicere tu, catholice. In medio ergo naviga; utrumque periculosum latus evita, et dic: Pater pater est, et Filius filius est; alius Pater, alius Filius, sed non aliud, immo hoc ipsum, quia unus Deus est ». — Ecce ostensum est quare unitas esse in Patre dicatur, cum tres illi unum sint.

3. Hilarius in libro *De synodo*³: « Minus forte expresse videtur de indifferenti similitudine Patris et Filii fides locuta esse, cum de Patre et Filio et Spiritu Sancto ita senserit significatam in nominibus propriam uniuscuiusque nominatorum substantiam et ordinem et gloriam, ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum. Volens igitur congregata Sanctorum Synodus impietatem eam perimere, quae veritatem Patris et Filii et Spiritus Sancti nominum numero eluderet, ut non subsistente causa uniuscuiusque nominis, triplex nuncupatio obtineret sub falsitate nominum unionem, et Pater solus atque unus idem et ipse haberet et Spiritus Sancti nomen et Filii: idcirco tres substantias esse dixerunt, subsistentium personas per substantias edocentes, non substantiam Patris et Filii diversitate dissimilis essentiae separantes. Quod autem dictum est, 'ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum', non habet calumniam, quia connominato Spiritu, id est Paraclito, consonantiae potius quam essentiae, per similitudinem substantiae, praedicari convenit unitatem ». — Idem in eodem⁴: « Cum Deum Patrem confitemur et Christum Dei Filium praedicamus, et inter haec duum deorum sit irreligiosa confessio, non possunt secundum naturae indifferentiam et nomen indifferens, non unum esse in essentiae genere, quorum essentiae nomen non licet esse nisi unum. Non enim religiosa unitas nominis, ex indifferentis naturae essentia, constitutam personam genitae ademit essentiae, ut unica ac singularis Dei substantia per unionem nominis intelligatur, cum utriusque essentiae nomen unum, id est Deus unus, ob indiscretae in utroque naturae indissimilem substantiam praedicetur ».

12 est *om.* LMX. 15-31 (35) Glossa volatilis (T) in *textu* M (in *fine* c. 3) N (in *fin.* c. 6) T (hic), *mg.* LX, in *tertia* col. BCW, *om.* OPRV. 15 synodo] synodis LTWX. 19 eam] illam TW, vero CX. 26 connominato] cognominato BNW. 31-35 Non enim... praedicetur in *textu* N, *mg.* C, in imo folio W, *va-cat* T, *om.* BLMX.

¹ Tract. 36, nn. 8-9 (PL 35, 1667s; CCL 36, 328ss). ² Ioan. 10, 30. ³ Num. 31-32 (PL 10, 504 A-505 A). ⁴ Num. 41-42 (PL 10, 513 C-514 A).

Num. 3: De hac glossa volatili nihil allegatur a pseudo-Petro Pictaviensi.

Cap. 5 (135).

Quare dicitur aequalitas esse in Filio, cum sit una aequalitas trium.

Nunc videamus quare aequalitas dicatur esse in Filio, cum una et summa sit aequalitas trium. — Hoc ideo forte dictum est ¹, quia Filius genitus est a Patre aequalis gignenti et dono quod ab utroque procedit, et ideo illa tria dicuntur esse aequalia propter Filium. Filius enim habet a Patre ut sit ei aequalis et Spiritui Sancto, et Spiritus Sanctus ab utroque habet ut sit aequalis utrique. Haec autem sine assertionis supercilio et maioris intelligentiae praeiudicio dicimus, malentes in apertione tam clausorum sermonum peritiores audire quam aliquid aliis influere.

Cap. 6 (136).

Quare in Spiritu Sancto dicitur esse utriusque concordia vel connexio.

Quod autem in Spiritu Sancto dicitur esse utriusque concordia et per eum omnia connexa, facilius est intelligentia nobis praemissa ad mentem revocantibus. Supra enim ², secundum auctoritates Sanctorum, dictum est quod Spiritus Sanctus amor est quo Pater diligit Filium et Filius Patrem. Recte igitur Spiritus Sanctus dicitur connexio vel concordia Patris et Filii, et per eum omnia connexa. — Unde Augustinus in XV libro *De Trinitate* ³: « Communio quaedam consubstantialis Patris et Filii est amborum Spiritus ». Idem in VII libro ⁴: « Spiritus Sanctus est summa caritas utrumque coniungens, nosque subiungens ».

DISTINCTIO XXXII

Cap. 1 (137).

1. Utrum Pater vel Filius Spiritu Sancto diligit, cum diligere idem Deo sit quod esse. Hic oritur quaestio ex praedictis deducta. Dictum est

¹ Supra, in c. 2 (p. 228, 22-23), ubi etiam Spiritus Sanctus dicitur esse concordia (ut infra in c. 6). ² Dist. 10 (pp. 110-114). ³ Cap. 27, n. 50 (PL 42, 1097; CCL 50A, 532). ⁴ Cap. 3, n. 6 (PL 42, 938; CCL 50, 254).

Cap. 1: Cf. L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur...*, 624-631.

enim supra ¹, atque Sanctorum auctoritatibus ostensum, quod Spiritus Sanctus est communio Patris et Filii, et amor quo Pater et Filius se invicem diligunt. Ideo quaeritur utrum Pater vel Filius per Spiritum Sanctum vel Spiritu Sancto diligit. — Quod utique videtur oportere dici secundum auctoritates supra positas, quibus ostenditur Spiritum Sanctum esse « quo ² genitus a gignente diligitur genitoremque suum diligit ». — Sed econtra: Si Pater vel Filius dicatur diligere per Spiritum Sanctum, videtur esse per Spiritum Sanctum, quia non est aliud Deo esse et aliud diligere, sed idem; quia, ut ait Augustinus in XV libro *De Trinitate* ³, « quidquid secundum qualitates in illa simplici natura dici videtur, secundum essentiam est intelligendum », ut bonus, magnus, immortalis, sapiens, diligens et huiusmodi. Ideoque, si Pater vel Filius diligit per Spiritum Sanctum, per ipsum Spiritum esse videtur; neque tantum essentia sua diligit, sed etiam Dono.

2. Haec quaestio insolubilis est, humanum superans sensum, in qua auctoritates sibi occurrunt. Huic quaestioni, cum altitudinem nimiae profunditatis contineat, id solum respondemus quod Augustinus significare videtur, scilicet quod Pater et Filius se diligant et unitatem servant non solum essentia sua, sed suo Dono proprio. Quod licet supra ⁴ positum sit, iterare tamen non piget, quia sic expedit.

3. Aperte dicit quod Pater et Filius et essentia et Dono suo diligunt se et pacem servant *. Ait ergo in VI libro *De Trinitate* ⁵ ita: « Manifestum est quod non aliquis duorum est, quo uterque coniungitur, quo genitus a gignente diligitur genitoremque suum diligit; suntque non participatione, sed essentia sua neque dono superioris alicuius, sed suo proprio servantes unitatem pacis ⁶ ». Ecce hic dicit quod essentia sua et Dono suo servant unitatem. — Idem in XV libro *De Trinitate* ⁷: « In illa Trinitate quis audeat dicere Patrem nec se nec Filium nec Spiritum Sanctum diligere nisi per Spiritum Sanctum? » Hic aperte ostendit Patrem non tantum per Spiritum Sanctum diligere; non autem simpliciter dicit Patrem non diligere per Spiritum Sanctum.

13 Spiritum²] sanctum add. TV, add. interl. N. 23 coniungitur] coniungantur MX.

¹ Supra, in c. 6; et plenius in Dist. 10 (pp. 110-114). ² Verba sunt August., infra, ad initium n. 3. ³ Cap. 5, n. 8 (PL 42, 1062; CCL 50A, 470). ⁴ Dist. 10, c. 2, n. 5 (p. 113). ⁵ Cap. 5, n. 7 (PL 42, 928; CCL 50, 235). ⁶ Resp. Eph. 4, 3. ⁷ Cap. 7, n. 12 (PL 42, 1065; CCL 50A, 475).

Cap. 2 (138).

1. **Utrum Pater sit sapiens sapientia quam genuit, sicut diligit amore qui ab ipso procedit.** Praeterea diligenter investigari oportet utrum Pater sit sapiens sapientia quam genuit, quae tantum Filius est. — Quod videtur a simili posse probari: si enim diligit amore qui ab ipso procedit, cur non et sapientia vel intelligentia quam genuit sapit vel intelligit? — Hanc quaestionem urgere videtur, ut ait Augustinus in VII libro *De Trinitate*¹, quod scripsit Apostolus dicens²: *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam*; ubi quaeritur « utrum ita sit Pater sapientiae et virtutis suae, ut hac sapientia sapiens sit quam genuit, et hac virtute potens quam genuit ».

2. **Hic determinat dicens Patrem non esse sapientem sapientia quam genuit*.** « Sed absit³ ut ita sit: quia si hoc est ibi esse quod sapere, non per illam sapientiam quam genuit sapiens est Pater; alioquin non ipsa ab illo, sed ille ab ipsa est. Si enim sapientia quam genuit causa est illi ut sapiens sit, etiam ut sit ipsa illi causa est; quod fieri non potest nisi gignendo eum aut faciendo. Sed nec genitricem, nec conditricem Patris ullo modo quisquam dixerit sapientiam: quid enim est insanius? Ergo Pater ipsa sapientia est qua sapiens est. Filius vero dicitur sapientia Patris et virtus Patris: non quia Pater per eum sit sapiens vel potens, sed quia Filius, sapientia et virtus, est de Patre sapientia et virtute ». Ex his patet quod Pater non est sapiens sapientia genita, sed se ipso, sapientia ingenita.

3. Augustinus in libro *84 Quaestionum*⁴: « Cum sapiens Deus dicitur, et sapientia sapiens dicitur sine qua eum vel fuisse aliquando vel esse posse nefas est

⁵ diligit] pater add. LMNRVW. 10-11 et... genuit mg. CMV. 12-13 Rubrica om. MNRW. || Hic] Augustinus praem. OP. 23-6 (p. 235) Nota (M) in textu LMNT, mg. O²X, in tertia col. BCW, om. PRV. 23 Deus dicitur trp. BLNX.

¹ Cap. I, n. 1 (PL 42, 933; CCL 50, 244). ² I Cor. 1, 24. ³ August., ibid., n. 2, et c. 3, n. 4 (PL 42, 935s, 937; CCL 50, 249, 251). ⁴ Scil. *De div. quaest.* 83, q. 23 (PL 40, 16).

Num. 1: Quaestio proponitur in *Summa sent.*, I, 11 (PL 171, 1086 C; 176, 60 A); sed ea inspirante Magister se confert ad textum Augustini ut solutionem inveniat. Cf. etiam Lomb., *Glossa* in I Cor. 1, 24 (PL 191, 1545 B-D).

Num. 3: De hac Nota sic loquitur *Glossa* pseudo-Petri: « Sed notandum quod praedictis videtur contradicere Augustinus in libro *84 Quaestionum*; sed (se n; et p) in libro *Retractationum* correxit. Et hoc est quod scriptum invenitur in margine librorum » (b 51v; n 19b; p 60a). Codices sequentes Notam hic apposimus, licet *Glossa* prae laudata eam post capitulum quintum velle videatur.

credere, non participatione sapientiae sapiens dicitur, sicut anima quae et esse et non esse sapiens potest, sed quod eam ipse genuerit qua sapiens dicitur sapientiam ». — Animadvertite, lector: Patrem dicit sapientem genita sapientia; quod aliis obviat testimoniis. Verum hoc Augustinus corrigit in libro *Retractationum*¹ inquit: « Dixi in libro *84 Quaestionum* de Patre, quod eam ipse genuit qua sapiens dicitur sapientiam; sed melius istam quaestionem in libro postea *De Trinitate* tractavi ».

4. **Utrum Filius sit sapiens sapientia genita vel ingenita.** Post haec quaeri solet a quibusdam utrum Filius sit sapiens sapientia genita vel ingenita. Si enim non est sapiens sapientia genita, nec se ipso sapiens est; si vero sapientia genita sapiens est, non videtur esse sapiens sapientia ingenita, et ita non videtur esse sapiens a Patre, cum a Patre habeat omnia². — **Responsio*.** Ad quod dicimus quia una est sapientia Patris et Filii et Spiritus Sancti, sicut una essentia, quia sapientia in illius naturae simplicitate est essentia. Et tamen Filius tantum est sapientia genita, et Pater sapientia ingenita; et sapientia genita est de sapientia ingenita vel a sapientia ingenita. Et cum idem sit ibi esse quod sapientem esse, relinquitur ut sapientia genita sit sapiens de sapientia ingenita. — Non ergo Filius dicitur sapientia Dei, tamquam ipse solus sit intelligens vel sapiens, sibi et Patri et Spiritui Sancto; quia, ut ait Augustinus in XV libro *De Trinitate*³, « si solus ibi Filius intelligit, et sibi et Patri et Spiritui Sancto, ad illam reditur absurditatem, ut Pater non sit sapiens de se ipso, sed de Filio; nec sapientia sapientiam genuerit, sed ea sapientia Pater dicatur sapiens esse quam genuit. Ubi enim non est intelligentia, nec sapientia potest esse. Ideoque, si Pater non intelligit ipse sibi, sed Filius intelligit Patri, profecto Filius Patrem sapientem facit. Et si hoc

² sapiens dicitur trp. BCX. || sapientiam] sapientia BCLX. ⁶ sapientiam] sapientia BCLX. ¹¹ esse sapiens trp. BCL. ¹⁵ Pater] tantum add. LTV.

¹ Lib. I, c. 26 (PL 32, 625; CSEL 36, 118). ² Resp. Ioan. 16, 15. ³ Cap. 7, n. 12 (PL 42, 1065s; CCL 50A, 476).

Num. 4: Quaestio innuitur in *Summa sent.*, I, 11 (PL 171, 1086 C; 176, 60 A); planius proponitur ab ipso Lombardo in *Glossa* in I Cor. 1, 24: « Cave ne intelligas Filium dici sapientiam Dei tamquam ipse solus sit intelligens vel sapiens sibi et Patri et Spiritui Sancto. Augustinus, *De Trinitate* (*rubr. marg.*): 'Si enim ibi solus... de qua genitus est' » (PL 191, 1545 B-D). Quae verba Augustini aliquantulum fusius infra leguntur in hoc num. et in sequenti. Magister hic certo dependet a *Glossatura* Gilberti in h. l.: « Attende quod ait: 'Dei sapientiam', et cave ne intelligas Patrem esse sapientem ex Filio... »; deinde citat in parte tantum eadem verba Augustini (Cf. A. M. Landgraf, *Commentarius Porretanus in primam epistolam ad Corinthios*, in *Studi e Testi* 117, Vaticano 1945, 21, nota 15*; et V. Maiano, *Il Commento alle lettere di S. Paolo di Gilberto Porretano*, in *Scholastica ratione historico-critica instauranda*, Romae 1951, 180).

est Deo esse quod sapere et ea illi essentia est quae sapientia, non Filius a Patre, quod verum est, sed a Filio potius Pater habet essentiam: quod absurdissimum est atque falsissimum ».

5. **Pater est sapiens ea quae ipse est sapientia, et de ea Filius est genitus et sapiens: illa ingenita, haec genita, una tamen sapientia** *. « Est ergo ¹ Deus Pater sapiens ea quae ipse est sua sapientia; et Filius, sapientia Patris, est sapiens de sapientia quae est Pater, de quo est genitus Filius. Ita et Pater est intelligens ea quae ipse est sua intelligentia: non enim esset sapiens, qui non esset intelligens; Filius autem, intelligentia Patris, de intelligentia genitus est quae est Pater, de qua et intelligens est ». — Proinde Pater est sapientia, et Filius sapientia, et uterque una sapientia; et tamen solus Pater est ingenita sapientia, et Filius solus genita sapientia; nec tamen alia sapientia Pater, alia Filius, sed una eademque. Sicut Pater est Deus ingenitus, et Filius est Deus genitus, neque Deus genitus est Deus ingenitus: non ideo tamen alius Deus est Pater, alius Filius, sed unus Deus uterque; non autem 'unus': alius est enim genitus, alius ingenitus, sed non 'alius Deus', immo uterque unum sive unus Deus. Ita non est sapientia genita sapientia ingenita, sed alia est sapientia genita, alia ingenita; non est tamen alia sapientia, sed una eademque sapientia.

Cap. 3 (139).

20

1. **An Filius sit sapiens se ipso vel per se ipsum.** Ex praedictis constat quod Filius non est sapiens a se neque de se, sed a Patre et de Patre. Quaeri autem solet utrum Filius sit sapiens se ipso vel per se ipsum.

2. **Solutio secundum quosdam** *. **Q**uidam dicunt multiplicem hic fieri intelligentiam, et ideo distinguendum fore: ita ut cum dicis Filium esse sapientem se ipso vel per se ipsum, si sui natura et essentia sapientem intelligas, verus sit intellectus; si vero a se ipso vel de se ipso sapientem esse intelligas, falsitati subiectam habes intelligentiam.

3. **Aliorum determinatio** *. Alii vero simpliciter et absque determinatione concedunt huiusmodi locutiones: 'Filius est sapiens per se, sed non a se vel de se', et 'Filius est Deus per se et est per se, sed non a se vel de se'; hoc confirmantes verbis **Hilarii**, qui Filium non a se, sed per se agere, in libro IX *De Trinitate* ² ait: « Naturae, inquit, cui contradicis,

4-5 Rubrica om. NRW.

24 Rubrica om. BCMRWX.

5 haec genita om. BCX. || sapientia] intelligentia BCX.
28 esse om. OPV.¹ August., ibid. (PL 42, 1066; CCL 50A, 476).² Num. 48 (PL 10, 319 C-D).

haeretice, haec unitas est: ut ita per se agat Filius ne a se agat, et ita non a se agat ut per se agat. Intellige Filium agentem, et per eum Patrem agentem. Non a se agit, cum Pater in eo manere monstratur ¹; per se agit, cum secundum nativitatem Filii agit ipse quae placita sunt ². Infirmus sit non a se agendo, nisi adeo ipse agit; non sit vero in unitate naturae, si quae agit et in quibus placet, non per se agit ». Sicut ergo, inquit, Filius per se agit, sed non a se; ita Filius debet dici sapiens per se, sed non a se. Sic et per se Deus est vel esse dicendus est, ut aiunt, sed non a se vel de se.

10

Cap. 4 (140).

1. **An una tantum sit sapientia Patris.** Post haec a quibusdam quaeri solet utrum una tantum sit sapientia Patris.

2. **Quomodo nituntur quidam probare quod non una tantum est sapientia Patris** *. Quod non esse, nituntur probare hoc modo: Filius, inquit, est sapientia Patris genita, qua Pater sapiens non est; est igitur aliqua sapientia Patris qua sapiens non est. Est autem et sapientia Patris ingenita, et ea Pater sapiens est; est ergo quaedam sapientia Patris qua sapiens est; et ipsa non est illa sapientia Patris qua Pater sapiens non est; non est ergo una tantum sapientia Patris. Item, sapientia ingenita est sapientia Patris, et sapientia genita est sapientia Patris; non est autem sapientia ingenita sapientia genita; non est igitur una tantum sapientia Patris.

3. **Quod responso indigna sunt haec et huiusmodi** *. Haec et his similia tamquam sophistica et a veritate longinqua, cunctisque in theologia peritis patentia, abicimus, responso indigna advertentes; id tamen adicientes quia una est tantum sapientia Patris, sed non uno modo dicitur. Nam sapientia Patris dicitur illa quam genuit, et sapientia Patris dicitur ea qua sapiens est. Diversa est ergo ratio dicti. Illa enim dicitur Patris quia eam genuit, et ea dicitur Patris quia ea sapit. Una est tamen sapientia Patris, quia sapientia genita est eadem sapientia et ea qua sapiens est, sive ea qua sapiens est intelligatur persona Patris, sive essentia Patris; quia persona Patris quae intelligitur cum dicitur 'sapientia ingenita', et persona Filii quae significatur cum dicitur 'sapientia genita', una eademque sapientia est, quae essentia divina intelligitur communis tribus personis.

1 ne] non LMOP. 5 adeo CMNP, a deo *alii*. || sit²] fit CRTW. 8 est¹] esse BC
NOPW. 13-14 Rubrica om. NRW. || est] sit BCX. 22 Rubrica om. NRW.¹ Resp. Ioan. 14, 10: *Pater autem in me manens, ipse facit opera.*
*Ego quae placita sunt ei facio semper.*² Resp. Ioan. 8, 29:

Cap. 5 (141).

Ut in Trinitate est dilectio quae est Trinitas, et tamen Spiritus Sanctus est dilectio quae non est Trinitas, nec ideo duae sunt dilectiones: ita et de sapientia. Et sicut in Trinitate dilectio est quae est Pater, Filius et Spiritus Sanctus, quae est ipsa essentia deitatis; et tamen Spiritus Sanctus dilectio 5 est quae non est Pater vel Filius, nec ideo duae dilectiones sunt in Trinitate¹ – quia dilectio quae proprie Spiritus Sanctus est, est dilectio quae Trinitas est, non tamen ipsa Trinitas est; sicut Spiritus Sanctus est essentia quae Trinitas est, non tamen ipse Trinitas est – ita in Trinitate sapientia est quae est Pater, Filius et Spiritus Sanctus, quae est essentia 10 divina, et tamen Filius est sapientia quae non est Pater vel Spiritus Sanctus; nec ideo duae sapientiae ibi sunt, quia sapientia quae proprie est Filius, est sapientia quae est Trinitas, ipsa tamen non est Trinitas; sicut Filius est essentia quae est Trinitas, ipse tamen non est Trinitas.

Cap. 6 (142).

15

1. **Qua ratione Pater non dicitur sapiens ea sapientia quam genuit, eadem videtur debere dici quod non sit diligens Pater vel Filius dilectione quae ab utroque procedit.** Praeterea diligenter notandum est quod ea ratione qua Pater non dicitur esse sapiens sapientia quam genuit, videtur fore dicendum quod Pater non diligit Filium vel Filium Patrem ea dilectione quae ab utroque procedit, scilicet quae proprie Spiritus Sanctus est. Sicut enim idem est Deo sapere quod esse, ita idem est ei diligere quod esse. Ideoque, sicut negatur Pater esse sapiens sapientia quam genuit, quia si ea diceretur sapiens, non ipsa ab eo, sed ipse ab ea intelligeretur esse; ita videtur non debere concedi quod Pater vel Filius diligit 25 dilectione quae tantum Spiritus Sanctus est, quia si ea diligit Pater vel Filius, non Spiritus Sanctus videtur esse a Patre et Filio, sed Pater et Filius a Spiritu Sancto, quia idem est ibi diligere quod esse. — **Augustinus in VI libro De Trinitate** *. At supra² dictum est, atque auctoritate sancitum Augustini³, quod in Trinitate « tria sunt: unus diligens 30

4 Pater] et add. NRVWX. 9 Ipse] ipsa BCL. 12 quia] quoniam NRW. 28 quia] quod BCMP, quod corr. C.

¹ Vide supra, Dist. 10, c. 1 (pp. 110-111). ² Dist. 10, c. 2, n. 5 (p. 113), et in parte hic supra, c. 1, n. 3 (p. 233). ³ De Trinit., VI, c. 5, n. 7 (PL 42, 928; CCL 50, 235).

eum qui de illo est, et unus diligens eum de quo est, et ipsa dilectio»; et « non est aliquis duorum, quo genitus a gignente diligitur et genitorem suum diligit ». Quibus verbis aperte significatur Patrem Filium et Filium Patrem diligere ea etiam dilectione quae non est aliquis eorum, sed tantum Spiritus Sanctus. Cum igitur idem sit ibi diligere quod esse, quomodo dicitur Pater vel Filius non esse ea dilectione qua alter alterum diligit, cum ideo Pater negetur sapere sapientia quam genuit, ne ea esse intelligatur?

2. **Quod et haec quaestio inexplicabilis est, quoniam excellit infirmitates hominis.** Difficile est mihi hanc fateor quaestionem solvere, praecipue cum ex dictis oriatur quae similem videntur habere rationem; quod meae intelligentiae attendens infirmitas turbatur, cupiens magis ex dictis Sanctorum referre quam afferre. — **Hilarius in I libro De Trinitate** *. « Optimus enim lector est, inquit Hilarius in I libro De Trinitate¹, qui dictorum intelligentiam exspectet ex dictis potius quam imponat, et retulerit magis quam attulerit, neque cogat id videri dictis contineri, quod ante lectionem praesumpserit intelligendum. Cum igitur de rebus Dei sermo est, concedamus Deo sui cognitionem, dictisque eius pia veneratione famulemur ». Investiget ergo diligenter pius lector dictorum rationem, si forte dictorum aliquam valeat reperire causam, qua nota, praemissa 20 quaestio aliquatenus explicari valeat.

3. **Aliquid tamen dicit** *. Ego autem, quaestionem non absolvens, sed errorem excludens, profiteor non ita dictum esse 'Patrem diligere Filium vel Filium Patrem ea dilectione quae ab utroque procedit, quae non est 25 aliquis eorum, sed tantum Spiritus Sanctus', tamquam ea dilectione Pater sit vel Filius; sed sic ea Pater diligit Filium et Filius Patrem, ut etiam Pater per se ea quae ipse est dilectione diligit, sic et Filius; non autem sic ut Pater per se non diligit et Filius, sed per eam tantum. « Quis haec in illa Trinitate, inquit Augustinus², opinari vel affirmare praesumat? » Eam tamen quaestionem lectorum diligentiae plenius diiudicandam atque absolvendam relinquimus, ad hoc minus sufficientes.

5 sit ibi trp. BCMNTX. 9 et om. BCOPX. || quoniam] que RVW. 9-10 infirmitates] infirmitatem LNRW. 10 Difficile... hanc] Difficilem hanc mihi esse (om. NRW) B²LNRT²WX. || solvere C²O²V²W, exsolvere P, om. all. 11 videntur] videtur R, videtur W (cf. Rech. de Théol. anc. et méd. 2 1930 98, nn. 63-64). 15 exspectet] exspectat NRT. 20-21 praemissa quaestio... explicari] praemissam questionem... explicare PX. 22 Rubrica om. MNRW. 31 absolvendam] solvendam NVW.

1 Num. 18 (PL 10, 38 B).

2 Vide supra, c. 1, n. 3 (p. 233, 27-29).

DISTINCTIO XXXIII

Cap. 1 (143).

1. **Utrum proprietates personarum sint ipsae personae et Deus, id est divina essentia.** Post supradicta, interius considerari atque subtiliter inquiri oportet utrum proprietates personarum, quibus ipsae personae 5 determinantur, sint ipsae personae et sint Deus, id est divina essentia, an ita sint in personis ut non sint personae, ac per hoc nec divina essentia. Quod enim in personis sint proprietates, nemo inficiari audeat, cum aperte clamet auctoritas ¹ quod « in personis est proprietas, et in essentia unitas ». Superius quoque ² multis Sanctorum testimoniis adstruximus personas 10 proprietatibus distinguere atque determinari, ipsasque proprietates, tres scilicet, propriis expressimus vocabulis.

2. **Quod proprietates sint personae *.** Cum ergo proprietates ipsae ab aeterno fuerint, quibus ipsae personae determinantur et differunt, 15 quomodo essent si in eis non essent? et quomodo in eis essent et ipsae personae non essent, quin ibi esset multiplicitas? — **Breviter tangit quae**

¹ Praefatio 'de Ss. Trinitate' (PL 74, 1136 D; *Sacramentarium Gelasianum*, ed. C. Mohlberg, Romae 1960, n. 680, 105); v. P. Bruylants, *Les préfaces du missel romain*, in *La Maison-Dieu* 87 (1966) 127. ² In Dist. 26 et 27.

Dist. XXXIII: Cf. J. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott...*, 166; N. Häring, *Petrus Lombardus und die Sprachlogik in der Trinitätslehre der Porretanerschule*, in *Miscellanea Lombardiana* 120s; id., *Das sogenannte Glaubensbekenntnis des Reimser Konsistoriums*, in *Schol.* 40 (1965) 55-90; id., *The Case of Gilbert de la Porrée Bishop of Poitiers (1142-1154)*, in *Med. Studies* 13 (1951) 1-40. — Cap. 1: Secundum N. Häring, hoc capitulo Magister positionem S. Bernardi defendit contra Gilbertum Porretanum (*Das sogenannte Glaubensbekenntnis*, loc. cit., 65, nota 53). Vide Bernard., *De consideratione*, V, 8, 18: « Personarum proprietates non aliud quam personas... Catholica confitetur » (PL 182, 799 A; *Opera*, III, ed. J. Leclercq, 482). Num. 1: Quaestio partim proponitur in *Summa sent.*, I, 11 (PL 171, 1085 B; 176, 58 D), ubi offeruntur etiam auctoritas Praef. de Trinitate et illa Hieronymi; cf. L. Ott, *Die Trinitätslehre der Summa sententiarum als Quelle des Petrus Lombardus*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 177. Quod proprietates non sint ipsae personae acceperunt Gilbertus Universalis, Albericus Remensis, et alii; cf. L. Ott, loc. cit., et clarius in *Der Trinitätsstraktat Walters von Mortagne als Quelle der Summa sententiarum*, in *Schol.* 18 (1943) 229s; et N. Häring, *The Case of Gilbert...*, in *Med. Studies* 13 (1951) 25; eandem positionem sed suo modo tenuit etiam Gilbertus Porreta (cf. infra, num. 6).

supra posita sunt ut aliud addat *. Quocirca, sicut proprietates esse in personis, ita et eas esse personas confitemur, sicut supra ¹ auctoritate Hieronymi ², ut non pigeat revocare ad mentem, protestati sumus, in *Expositione fidei* ita dicentis: « Sabellii haeresim declinantes, tres per- 5 sonas expressas sub proprietate distinguimus. Non enim nomina tantummodo, sed etiam nominum proprietates, id est personas, vel ut Graeci expriment hypostases, hoc est subsistentias, confitemur ». Ecce aperte dicit personas proprietatibus distinguere et ipsas proprietates esse personas; cuius hic verba perstringimus, quia supra latius posuimus.

10 3. **Quod proprietates sint divina essentia *.** Cumque de simplicitate deitatis supra ³ dissereremus, auctoritatibus Sanctorum, scilicet Augustini, Hilarii, Isidori necnon et Boethii, evidenter monstravimus Deum hoc esse omnino quod in se habet, excepto quod Pater habet Filium nec est Filius, et Filius habet Patrem nec est Pater; et sic 15 esse in natura trium ut qui habet, hoc sit quod habet, et totum quod ibi est unum esse, unam vitam esse: quae modo non iteramus, ne fastidium lectori ingeramus.

4. **Ex praedictis concludit proprietates esse personas et unam essentiam *.** Si ergo proprietates ibi sunt, singula earum est id in quo est, et 20 unum eademque vita singulae sunt. Fateamur ergo et proprietates esse in tribus personis, et ipsas esse personas atque divinam essentiam.

4. **Auctoritate adstruit quod proprietas sit natura.** Quod enim proprietas etiam natura divina sit, ostendit Hilarius, dicens nativitatem Filii esse naturam unde ipsa est, in VII libro *De Trinitate* ⁴: « Utriusque 25 natura non differt: unum sunt Pater et Filius. Habet igitur hoc sacramenti nativitas, ut complectatur in se et nomen et naturam et potestatem, quia nativitas non potest non esse ea natura unde nascatur Filius ». — Idem in VI ⁵: « Nativitas proprietas est, veritas est ». — Idem in VII ⁶ dicit quod « naturae nativitas sit intelligenda esse in naturae Dei ». — Supra

10 Rubrica om. NRW. 18-19 Rubrica om. NRW. 23 natura divina trp. LNP. 24 ipsa] ipse mg. W, etiam M, om. LMPRX, in corr. O. || est om. LM, exp. VW. 27 ea om. BCOPX (ed. 1*?). 28 VI] libro add. NVX. 29 naturae nativitas trp. OP.

¹ Dist. 25, c. 3, n. 6 (pp. 195-196).

² Immo Pelagii, in *Libello fidei*, n. 3 (PL 45, 1717).

³ Dist. 8, c. 8 (pp. 101-102).

⁴ Num. 21 (PL 10, 216 B-217 A).

⁵ Num. 40

(PL 10, 190 B).

⁶ Num. 22 (PL 10, 218 A).

Num. 5: Notare lubet iudicium Magistri Alexandri de Hales in h. l.: « Magister in isto capitulo ponit quasdam auctoritates ad probandum proprietatem esse naturam; et non valent ad hoc. Unde Magister non semper bene ducit auctoritates » (*Magistri Alex. de Hales Glossa... in librum primum*, Quaracchi 1951, 333).

etiam dicit¹ quia « proprium Patris est quod semper Pater est, et proprium Filii quod semper Filius est », significans quod proprietates Patris est Pater, et proprietates Filii est Filius. His aliisque pluribus auctoritatibus aperte significari videtur quod proprietates Filii Filius sit, sic et Deus; ita et proprietates Patris et proprietates Spiritus Sancti.

6. **Quidam negant, scilicet proprietates esse personas et divinam naturam, et quare.** Hoc autem aliqui² negant, dicentes quidem proprietates in personis esse, sed non esse personas ipsas, quia ita dicunt esse in personis vel in essentia divina, ut non sint interius, sicut ea sunt, quae secundum substantiam de Deo dicuntur, ut bonitas, iustitia, sed extrinsecus³ affixa sunt. Atque ita esse, rationibus probare contendunt.

7. **Obiectio eorum prima, qua volunt probare proprietates non esse personas ***. Si enim, inquirunt, proprietates personae sunt, non eis personae determinantur. — Contra quod dicimus quia etiam se ipsis personae differunt, sicut supra Hieronymus⁴, loquens de Patre et Filio et Spiritu Sancto, dicit: « Substantia unum sunt, sed personis ac nominibus distinguuntur ».

8. **Secunda ***. Sed iterum addunt: Si proprietates ipsae divina essentia sunt, cum essentia non differant tres personae, nec proprietatibus differunt. Quomodo enim differt Pater a Filio eo quod divina essentia est, cum in essentia unum sint? — **Responsio ad praemissa auctoritate nitens***. Horum doctrinis novis et humanis commentis verbo Hilarii⁵ respondeo: « Immensum est quod exigitur et incomprehensibile; extra significantiam sermonis est, extra sensus intentionem; non enuntiatur, non attingitur, non tenetur. Verborum significantiam rei ipsius natura consumit; sensus contemplationem imperspicabile lumen obcaecat; intelligentiae capacitatem quod fine nullo continetur excedit. Mihi ergo in

¹ quia] quod CLN. ⁶ scilicet om. LNX. ⁹ ea] que add. MOPT, quod exp. T. || sunt om. BCLNRX. ¹⁰ de Deo dicuntur trp. BCN. ¹²⁻¹³ Rubrica om. RVW. ¹³ personae] personis BCNOPTW, quod corr. OT. ¹⁸ Secunda om. MNRVW.

¹ Dist. 26, c. 3, n. 2 (p. 199); ex *De Trinit.*, XII, n. 23 (PL 10, 447 A). ² Scilicet Gilbertus Porreta, *Expositio in Boethii De Trinitate*, I, 5, n. 43: « Theologicae vero personae quoniam eius, quo sunt, singularitate unum sunt et simplicitate id quod sunt, essentialium oppositione a se invicem aliae esse non possunt. Sed harum, quae dictae sunt, extrinsecus affixarum rerum oppositione a se invicem aliae et probantur et sunt », necnon et II, I, n. 37: « ... illorum substantiae esse non possunt quia non secundum rem sed extrinsecus affixa praedicamenta sunt » (*The Commentaries on Boethius by Gilbert of Poitiers*, ed. N. M. Häring, Toronto 1966, 148, et 170s). ³ Immo Pelagius, *Libellus fidei*, n. 3 (PL 45, 1717); v. supra, p. 196, 16-17. ⁴ *De Trinit.*, II, n. 5 (PL 10, 53 C-54 C); de 'novis doctrinis et humanis commentis' loquitur ipse Hilarius, ibid., n. 4 (PL 10, 52 B).

sensu labes est, in intelligentia stupor est; in sermone vero non iam infirmitatem, sed silentium confitebor. Periculosum nimis est de rebus tantis ac tam reconditis aliquid ultra praescriptum caeleste proferre: ut ultra praefinitionem Dei sermo de Deo sit. Forma fidei certa est: non ergo aliquid addendum est, sed modus constituendus audaciae; quidquid ultra quaeritur, non intelligitur ».

9. **Quomodo improbi haeretici insistant alia addentes. — Tertia obiectio ***. Ceterum haeticorum improbitas « instinctu¹ diabolicae fraudulentiae excitata », nondum quiescit; sed « in² tanta rerum quaestione » addit: Si paternitas et filiatio in Deo sive in divina essentia sunt, eadem igitur res sibi pater est et filius. Nam in quo paternitas est, Pater est; et in quo filiatio, Filius est. Si igitur una eademque res habet in se paternitatem et filiationem, ipsa et generat et generatur. — Quod dicentes³, in Sabellianam haeresim pertrahuntur, « extendentes⁴ Patrem in Filium, cum ipsum sibi Filium, ipsum proponant et Patrem ». Si vero negaverint in una Dei essentia paternitatem esse et filiationem, quomodo ergo dicunt esse Deum? His atque aliis argumentorum aculeis utuntur in suae opinionis assertionem, ut veritatis formam dissecent.

10. **Responsio contra hanc eorum oppositionem, ubi traditur quod proprietates non penitus ita esse in Dei essentia sicut in hypostasibus dicitur.** Quorum audaciae resistentes atque ignorantiae providentes, audebimus aliquid super hoc loqui. Paternitas et filiatio non ita esse omnino dicuntur in divina substantia sicut in ipsis hypostasibus, in quibus ita sunt quod eas determinant, ut ait Iohannes Damascenus⁵: « Characteristica idiomata sunt (id est determinativae proprietates) hypostaseos, et non naturae: etenim hypostasim determinant », et non naturam. Ideoque, licet paternitas et filiatio sint divina essentia, cum eam non determinent, non ideo potest dici quod divina essentia et generet et generetur, vel quod eadem res sit sibi pater et filius. Ita enim proprietates determinat personam, ut hac proprietate hypostasis sit generans, et illa alia, hypostasis alia sit genita; et ita non idem generat et generatur, sed alter alterum.

⁸ Ceterum] Veterum PX, vel veterum add. mg. O2. ¹² filiatio] est add. CNR. ²⁰ esse] sunt NW. || dicitur] dicuntur VX, om. NW. ²² omnino dicuntur trp. MRW. ²³ substantia] essentia LT. ²⁷ sint] in add. LMNO²RVW (ed. 2*2). ³¹ alia om. BCR, exp. P2T2.

¹ Hilarius, ibid., n. 5 (PL 10, 54 A). ² Ibid. (PL 10, 54 C). ³ Hilarius, ibid., n. 4 (PL 10, 52 B). ⁴ Ibid., n. 5 (PL 10, 54 B). ⁵ *De fide orthodoxa*, III, 6 (PG 94, 1002 C-D); versio Burgundionis, c. 50, n. 1 (ed. E. Buytaert, p. 187); v. supra, p. 205, 21-23.

Cap. 2 (144).

1. **Quaeritur quomodo proprietates possint esse in natura nec eam determinent.** Sed forte quaeres, cum hae proprietates non possint esse in personis quin eas determinent, quomodo in essentia divina esse possunt ita ut non eam determinent. — Respondeo tibi et hic cum **Hilario** 1: 5 « Ego nescio, non requiro; et consolabor me tamen. Archangeli nesciunt, Angeli non audierunt, saecula non tenent, Propheta non sensit, Apostolus non interrogavit, Filius ipse non edidit. Cesset ergo dolor querelarum. Non putet homo sua intelligentia generationis sacramentum posse consequi. Absolute tamen intelligendus est Pater et Filius » et Spiritus Sanctus. 10 « Stat in hoc fine intelligentia verborum: est Filius a Patre, qui est unigenitus ab ingenito, progenies a parente, vivus a vivo; non natura deitatis alia et alia, quia ambo unum ». Hoc credendo « incipe, procure, persiste; etsi non perventurum sciam, tamen gratulabor profecturum. Qui enim pie infinita persequitur, etsi non contingat aliquando, tamen 15 proficiet prodeundo. Sed ne te inseras in illud secretum, et arcano inopinabilis nativitatis ne te immergas, summam intelligentiae comprehendere praesumens; sed intellige incomprehensibilia esse ». His aliisque multis evidenter ostenditur nobis nullatenus licere maiestatem perscrutari 2, ius ponere potestati, modum circumscribere infinito. 20

2. **Quibus auctoritatibus opinionem suam, scilicet quod proprietates Patris vel Filii non sit Deus, muniant.** Verumtamen nondum desistunt, impatientiae spiritu agitati, sed opinionem suam etiam Sanctorum auctoritatibus munire conantur. Quibus ostendere volunt proprietatem qua Pater est Pater et proprietatem qua Filius est Filius non esse Deum; ad 25 hoc inducentes verba **Augustini**, super illum locum Psalmi 3: *Et*

13 procure] percurrere MNRTV, curre OP. 15 persequitur] prosequitur LTV, corr. in prosequitur B.

1 De Trinit., II, nn. 9-11 (PL 10, 58 A-59 B).
maiestatis, opprimetur a gloria.

2 Prov. 25, 27: Qui scrutator est
3 Enarr. in Ps. 68, 3, sermo 1, n. 5 (PL 36, 844s; CCL

Num. 2: Omnino obscurum est utrum his verbis Gilbertus Porrreta accusetur an potius discipuli eius. Isti autem auctoritatem Augustini hic inductam suam faciunt, ut manifeste apparet in duobus eorum operibus: in uno, quod confecit Adhemarus de S. Rufo Valentiae (cf. N. Häring, *Die Väterammlung des Adhemar von Saint-Ruf in Valence*, in *Schol.* 38 1963 406, num. 3 sub tertia distinctione), et in altero anonymo paucis abhinc annis in lucem prodito (vide M. L. Colker, *The Trial of Gilbert of Poitiers, 1148: A previously unknown Record*, in *Mediaeval Studies* 27 1965 174, num. 11).

non est substantia, ita dicentis: « Deus est quaedam substantia. Unde etiam in fide catholica sic aedificamur, ut dicamus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum unius esse substantiae. Quid est 'unius substantiae'? Quidquid est Pater quod Deus est, hoc est Filius, hoc Spiritus Sanctus. 5 Cum autem Pater est, non illud est quod est. Pater enim non ad se, sed ad Filium dicitur; ad se autem Deus dicitur. Eo ergo quod vel quo Deus est, substantia est. Et quia eiusdem substantiae est Filius, proculdubio et Filius est Deus. At vero quod Pater est, quia non substantiae est, sed refertur ad Filium, non sic dicimus Filium Patrem esse sicut dicimus Filium Deum esse ». 10

3. **Qualiter retorquent verba Augustini ad suam pravitatem ***. Ex his verbis significari dicunt quod proprietates Patris vel proprietates Filii non sit Deus vel essentia divina. Cum enim dicit: 'Eo quod Deus est, substantia est, sed quod Pater est, substantiae non est', aperte, inquit, ostendit id esse substantiam quo Deus est, id vero quo Pater est nec esse substantiam. — Item cum ait: 'Pater non illud est quod est', ostendit eum non esse Patrem eo quod substantia est. Non enim simpliciter dixit: 'Pater non est illud quod est', sed ait: 'Cum Pater est, non illud est quod est', significans quo Pater est non esse illud quo est, id est essentiam. Haec illi ita exponentes, sua commenta simplicibus et incautis vera videri faciunt. 15

4. **Quod aliter illa sunt intelligenda quam dicant ***. Nos autem aliter ista intelligenda fore dicimus. Dicens enim: 'Eo quod Deus est, substantia est, sed quod Pater est, substantiae non est', hoc intelligi voluit, quia 25 essentia Deus est, et deitate substantia est. Eo enim substantia est, quo Deus est; et e converso: cuius ea est deitas quae substantia, et substantia quae deitas. Sed 'quod Pater est, non est substantiae', id est non quo Pater est, eo substantia est, quia proprietate generationis Pater est, qua substantia non est; ipsam tamen proprietatem substantiam esse non 30 negavit. Ita etiam illud intelligendum est quod ait: 'Cum Pater est, non illud est quod est', id est non illo Pater est, quod vel quo ipse est, id est essentia, sed notione.

5. **Aliis etiam verbis Augustini utuntur ut asserant quod dicunt, scilicet proprietates personarum non esse Dei substantiam.** Item illis verbis Au-

4 hoc²] est add. LNVX. 5 quod] vel quo add. interl. NO²R², corr. in quo B. 6 quod vel om. LW. || vel quo codd. (praeter LW), om. Aug. 11 Rubrica om. RVW. 15 nec] non LRTVW. 22 Rubrica om. NRW. || illa om. BCTX. || sunt om. TX. 28 qua] que COX. 33-34 scilicet... substantiam om. BCLOPRW.

Num. 5: Haec verba Augustini quibus « vehementer insistunt » non inveniuntur in compilationibus supra laudatis (ad num. 2).

gustini vehementer insistunt superius positus¹, scilicet: « Verbum, secundum quod sapientia est et essentia, hoc est quod Pater; secundum quod Verbum, non hoc est quod Pater ». Si, inquit, Verbum non est hoc quod Pater secundum quod est Verbum, id ergo quo Verbum est, non est illud quod Pater est; proprietas igitur qua Verbum est, non est id quod Pater est: non est igitur divina essentia. — **Responsio** *. Ad quod dicimus quia, licet secundum quod Verbum non sit hoc quod Pater est, ea tamen proprietas qua Verbum est, est id quod Pater est, id est divina essentia, sed non est hypostasis Patris.

DISTINCTIO XXXIV

Cap. 1 (145).

1. **Opinio quorundam non idem personam et essentiam vel naturam dicentium, et eandem essentiam non posse esse Patris et Filii et Spiritus Sancti.** Praedictis est adiciendum quod quidam perversi sensus homines in tantam prosilierunt insaniam, ut dicerent non idem esse naturam Dei et personam sive hypostasim, dicentes eandem essentiam non posse esse Patrem et Filium sine personarum confusione. Si enim, inquit, ea essentia quae Pater est, Filius est, idem sibi pater est et filius. Si hanc rem

⁶ Responsio om. NRW. ⁸ est id¹ trp. BCTVW. || est³ om. MPW, interl. O².
¹² idem] esse add. MNVWX. ¹³⁻¹⁴ Patris... Filii... Sp. Sancti] Pater... Filius... Sp. Sanctus MOTVW, Patrem... Filium... Spiritum Sanctum CLX. ¹⁵ prosilierunt] prosilierunt MOPRW, quod corr. OP.

¹ Dist. 27, c. 3, n. 4 (p. 206, 23-24).

Cap. 1: In Consistorio Remensi (1148), teste Ottone episcopo Frisingensi, Magister Gilbertus Porreta, tunc episcopus Pictaviensis, « ratione et auctoritate probare nitebatur » quod « inter naturam et personam non mathematica abstractione sed theologica consideratione quoquo modo divideret ratio » (*Gesta Friderici I Imperatoris*, MGH SS 20, 383). Ad hunc finem, ut omnibus notum est, faciebat lectitari quaedam capitula Hilarii, quem semper magnum habuit (vide auctoritates apud N. Häring, *The Porretans and the Greek Fathers*, in *Mediaeval Studies* 24 1962 184s) Inter quae capitula probabiliter enumerari debet illud hic (in num. 2) citatum, quatenus discipuli Gilberti idem adiunxerunt cuidam repertorio textuum (cf. M. L. Colker, *The Trial of Gilbert of Poitiers...*, in *Med. Studies* 27 1965 171). Tam contra Gilbertum quam sequaces eius hic Magister acriter se commovet ad Hilarium orthodoxe interpretandum, sicut et in Consistorio, ut videtur, « suam et aliorum linguas » in Gilbertum acuebat, secundum Ioannem Sarisberiensem (*Historia Pontificalis*, ed. R. L. Poole, Oxoniae 1927, 17).

dicis esse Patrem, et aliam quaere quam dicas Filium. Si vero aliam non quaesieris, sed eandem dixeris, idem genuit et genitus est. Propter haec et huiusmodi inter naturam et personam dividunt, ita ut non recipiant unam deitatis naturam et simplicem esse tres personas.

2. **Auctoritatem quae pro eis videtur facere ponit** *. Idque testimonio Hilarii defendere nituntur, qui in VII libro *De Trinitate*¹, quaerens utrum Apostolus nominans *spiritum Dei* et *spiritum Christi*, idem significaverit utroque verbo, inquit ita: « Gentium praedicator, volens naturae unitatem in Patre et Filio docere, ait²: *Spiritus Dei in vobis est: Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius. Si autem spiritus eius qui suscitavit Christum* etc. Spiritales omnes sumus, si in nobis est spiritus Dei. Sed et hic spiritus Dei est et spiritus Christi. Et cum Christi spiritus in nobis est, eius spiritus in nobis est qui suscitavit Christum. Et cum eius qui suscitavit Christum in nobis est spiritus, et spiritus in nobis est Christi; nec tamen non Dei est spiritus qui in nobis est. Discerne ergo, o haeretice, spiritum Christi a spiritu Dei, et excitati a mortuis spiritum Christi a spiritu Dei Christum a mortuis excitantis: cum qui habitat in nobis spiritus Christi, spiritus Dei sit; et spiritus Christi a mortuis excitati, spiritus Dei tantum sit Christum a mortuis excitantis. Et quaero nunc: in *spiritu Dei*, utrum naturam an rem naturae significatam existimes. Non idem est enim natura quod res naturae; sicut non idem est homo et quod hominis est, nec idem est ignis et quod ipsius ignis est; et secundum hoc non idem est Deus et quod Dei ».

3. **Hic ostendit quem sensum trahunt ex illis verbis** *. Huius dicti occasione praefati haeretici dogmatizarunt non idem esse personam et naturam Dei, asserentes naturam Dei non esse tres personas: intelligentes in his praemissis verbis Hilarii per 'rem naturae' personam, et nomine 'naturae' divinam naturam. Et ideo dicunt Hilarium interrogasse haeticum, utrum per *spiritum Dei* putaret significatam esse 'naturam' an 'rem naturae', ut sic ostenderet distinguendum esse inter naturam et rem naturae, id est personam.

4. **Quod eis obviat ipsius Scripturae circumstantia et qualiter praedicta debeant intelligi, et quod Spiritus Sanctus est res unius naturae Patris et**

¹ et om. LRW. exp. NT. ⁵ Rubrica om. RVW. || Idque] Ad quod OP, Ad que M, Id quod N, Id quidem X. ¹¹ Spiritales] spirituales LV (cf. *Rech. de Théol. anc. et méd.* 2 1930 98). ¹³ spiritus] qui add. BC, quidem add. N. ¹³⁻¹⁴ Et... Christum om. BC, mg. V. ¹⁶ ergo] igitur LRWX. ²⁰ Et] questio hylarii rubr. mg. LO. ²¹ existimes] estimes BC LNV, quod corr. V. ²³ Dei] est add. LPTV (Hil.). ²⁴ Rubrica om. RVW. ²⁵ dogmatizarunt] dogmatizaverunt LNVWX. ³² Quod] Hic docetur praem. MNTW. ³³ debeant] debeat MTW.

¹ Immo lib. VIII, nn. 21-22 (PL 10, 252 A-253 A).

² Rom. 8, 9-11.

Filii, et est ipsa natura. Hoc quidem dicunt, non intelligentes pia diligentia Scripturae circumstantiam, qua considerata percipi potest quomodo praemissa dixerit Hilarius. Subsequenter enim, in eadem serie ¹, ostendit in *spiritu Dei* aliquando significari Patrem, ut cum dicitur ²: *Spiritus Domini super me*; aliquando significari Filium, ut cum dicit ³: *In spiritu Dei eicio daemona*, naturae suae potestate se daemones eicere demonstrans; aliquando Spiritum Sanctum, ut ibi ⁴: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem*, quod dicit consummatum fuisse cum Apostoli, misso Spiritu, omnibus linguis locuti sunt ⁵.

5. Verba Hilarii ponit quibus praemissorum intelligentia aperitur. ¹⁰ Deinde quare hanc distinctionem fecerit, et quod in superioribus verbis Apostoli idem *spiritus* significatus sit, et quod ipse sit res unius naturae Patris et Filii, aperte ostendit, inquit ita ⁶: « Haec idcirco sunt demonstrata, ut quacumque parte haeretica falsitas se contulisset, finibus veritatis concluderetur. Habitat enim in nobis Christus, quo habitante habitat ¹⁵ Deus; et cum habitat in nobis *spiritus Christi*, non alius tamen habitat quam *spiritus Dei* ⁷. Quod si per Spiritum Sanctum Christus in nobis intelligitur esse, hunc tamen ita *spiritum Dei* ut *spiritum Christi* esse noscendum est. Et cum per naturam Dei natura ipsa habitet in nobis, indifferens natura Filii creditur esse a Patre, cum Spiritus Sanctus, qui est ²⁰ *spiritus Christi* et *spiritus Dei*, res naturae demonstratur unius. Quaero nunc igitur quomodo non ex natura unum sunt. A Patre procedit Spiritus veritatis, a Filio mittitur ⁸, et a Filio accipit. Sed omnia quae habet Pater, Filii sunt ⁹; et idcirco, qui ab eo accipit, *Dei spiritus* est, et idem ²⁵ *spiritus Christi* est. Res naturae Filii est, sed et eadem res et naturae Patris est. Et Dei excitantis Christum a mortuis spiritus est, et idem spiritus Christi est a mortuis excitati. In aliquo differt Christi et Dei natura ne eadem sit, si praestari potest ut spiritus qui Dei est, non sit et Christi ». « Est ergo ¹⁰ in nobis *spiritus Dei*, et est in nobis *spiritus Christi*; et cum ³⁰ spiritus Christi inest, inest spiritus Dei. Ita, cum quod Dei est et Christi est, et quod Christi est Dei est, non potest quid aliud diversum Christus esse quam Deus est. Deus igitur Christus est unus cum Deo spiritus », ¹⁹

¹ et] is add. M, his add. V, hils add. W. ¹⁰ Rubrica (inauthentic.) V, om. alii. ¹⁹ habitet] habitat BCN. ²⁸ et] etiam TX, etiam add. M².

¹ De Trinit., VIII, n. 25 (PL 10, 254 A-255 A). ² Isai. 61, 1. ³ Matth. 12, 28
⁴ Act. 2, 17; Ioel 2, 28. ⁵ Resp. Act. 2, 3-21.
⁶ Hilarius, ibid., n. 26 (PL 10, 255 A-C).
⁷ Resp. Rom. 8, 9-11, de quo supra, p. 247, 9-11.
⁸ Resp. Ioan. 15, 26: *Quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit.*
⁹ Resp. Ioan. 16, 14-15: *Quia de meo accipiet... Omnia quaecumque habet Pater, mea sunt. Propterea dixi: Quia de meo accipiet.*
¹⁰ Hilarius, ibid., nn. 27-28 (PL 10, 256 A-B).

« secundum illud ¹: *Ego et Pater unum sumus*. In quo docet Veritas unitatem esse naturae, non solitudinem unionis ». Ecce, si haec verba diligenter attendas, invenis Spiritum Sanctum rem naturae dici Patris et Filii, et eundem dici esse naturam Dei, ubi dicitur ²: « Per naturam Dei natura ⁵ ipsa habitat in nobis », si per Spiritum Sanctum Christus est in nobis.

6. Discutit praedicta verba, et non ita esse distinguendum in Trinitate sicut in creaturis tradit *. Itaque in Trinitate non ita distinguendum est inter naturam et rem naturae sicut in rebus creatis, quia ut ait Hilarius ³, « comparatio terrenorum ad Deum nulla est; et si qua comparationum exempla interdum afferuntur, nemo ea existimet absolutae in se rationis perfectionem continere »: « non ⁴ enim humano sensu de Deo loquendum est ».

7. Quod propter res creatas illud dixerit: Non idem est natura etc. Ad naturam ergo rerum creatarum respiciens inquit ⁵: « Non idem est natura quod naturae res », subiciens exempla de ipsis creaturis. Inde ostendens erroris esse sub mensura creaturarum metiri Creatorem, addit ⁶: « Et secundum hoc non idem est Deus et quod Dei est »; ac si diceret: Si ad instar creaturarum de Creatore sentis, cogaris fateri quia non idem est Deus et quod Dei est. Quod dicere impium est, cum Spiritus Dei ²⁰ Deus sit, et Dei Filius sit Deus.

8. Quod non aliud est Deus et quae sua sunt ita ut insint: alia enim sua sunt quae insunt, alia quae non insunt *. Non ergo secundum corporales modos, ut in eadem serie subdit, accipienda sunt haec quae de Deo dicuntur. Ubi evacuans opinionem eorum qui ita putant aliud esse Deum ²⁵ et aliud quod Dei est, aliudque naturam Dei et rem naturae, ut est in creaturis, aperte docet non aliud esse Deum et quae sua sunt ita ut insint illi, sic dicens ⁷: « Homo, aut aliquid ei simile, cum alicubi erit, alibi non erit, quia id quod est illic, continetur ubi fuerit in forma, ut non ubique sit, qui insistens alicubi sit. Deus autem, immensae virtutis, vivens ³⁰ potestas, quae nusquam non adsit nec desit usquam, se omnem per sua edocet, et sua non aliud quam se esse significat: ut ubi sua insint, ipse esse per sua intelligatur. Non autem corporali modo, cum alicubi sit,

⁶⁻⁷ Rubrica om. RW, trp. ad lin. 2 MOPV. ⁶ Discutit] discutit CT, disserit L, discutunt X. ⁷ tradit NV, om. alii. ¹⁰ existimet] estimet CLNRTW. ¹² est om. BCM. ¹³ etc.] et res nature LNVW, rem nature M. ²⁵ aliudque] et aliud L, aliud quod NO, alium quoque P. ³¹ significat] ita add. BCNWX, add. interl. LV.

¹ Ioan. 10, 30. ² Supra, p. 248, 19. ³ De Trinit., I, n. 19 (PL 10, 38 B).
⁴ Ibid., VIII, n. 14 (PL 10, 247 A). ⁵ Vide supra, p. 247, 21. ⁶ Vide supra, p. 247, 23. ⁷ Hilarius, De Trinit., VIII, n. 24 (PL 10, 253 B-254 A).

non etiam ubique esse credatur, cum per sua in omnibus esse non desinat, non aliud autem sunt quam quod est ipse quae sua sunt. Et haec propter naturae intelligentiam dicta sunt». — His verbis aperte significat, si tamen intelligis, haeretice, quia divina natura non aliud est ab his quae sua sunt ita ut insint, et per illa in omnibus est suis quae non 5 insunt. — **Augustinus** *. Sua enim sunt etiam quae non insunt, id est omnes creaturae; et sua sunt quae insunt, ut tres personae, quae sunt eiusdem naturae et eadem natura, sicut supra **Augustini** testimonio firmavimus ¹, dicentis «tres personas esse eiusdem essentiae vel eandem 10 essentiam, sed non ex eadem essentia, ne aliud intelligatur essentia, aliud persona».

9. **Quod aliqua est in ratione intelligentiae distinctio cum dicitur hypostasis et cum dicitur essentia.** Nec tamen diffitemur distinctionem habendam fore secundum intelligentiae rationem, cum dicitur hypostasis, et cum dicitur essentia: quia ibi significatur quod est commune tribus, 15 hic vero non. Est tamen hypostasis essentia, et e converso. Fateamur ergo unum atque idem esse tres personas secundum essentiam, differentes autem proprietatibus. — Unde **Augustinus** super locum Psalmi praetaxatum ait ²: «Quaeris quid sit Pater; respondetur: Deus. Quaeris quid sit Filius; respondetur: Deus. Quaeris quid sit Pater et Filius; re- 20 spondetur: Deus. De singulis interrogatus, 'Deum' responde. De utroque interrogatus, non 'deos', sed 'Deum' responde. Non sic in hominibus. Tanta enim ibi est substantiae unitas, ut aequalitatem admittat, pluralitatem non admittat. Si ergo tibi dictum fuerit: 'cum dicis Filium esse 25 quod Pater est, profecto Filius Pater est', responde: secundum substantiam tibi dixi hoc esse Filium quod Pater est, non secundum id quod ad aliud dicitur: ad se enim dicitur Deus, ad Patrem Filius dicitur; rursumque Pater ad se dicitur Deus, ad Filium dicitur Pater. Quod Pater ad Filium dicitur, non est Filius; quod dicitur Filius ad Patrem, non est Pater; quod dicitur Pater ad se, Filius ad se, hoc est Pater et Filius, id est Deus». 30

² sunt¹] sint BCL (Hil.). 12-13 Rubrica (inauthent.) V, om. alii codd. 13 diffitemur] aliquam add. NTW, add. interl. L. 28-29 Pater... dicitur¹ trp. dic. ad Fil. Pater LMR (Aug.), dic. Pater ad Fil. W, ad Fil. dic. Pater X.

¹ Vide supra, p. 192, 4-6. ² Enarr. in Ps. 68, 3, sermo 1, n. 5 (PL 36, 845; CCL 39, 906); verbotenus sed fusius apud *Glossam* Lombardi in h. l. (PL 191, 627 C-D); vide etiam supra, Dist. 33, c. 2, n. 2 (pp. 244-245).

Cap. 2 (146).

Utrum ita possit dici unus Deus trium personarum vel tres personae unius Dei, ut dicitur una essentia trium personarum et tres personae unius essentiae. Hic considerandum est, cum Deus sit divina essentia, et ita dicatur unus Deus esse tres personae sicut una essentia dicitur tres personae, utrum ita valeat sane dici 'unus Deus trium personarum' vel 'tres personae unius Dei', sicut dicitur 'una essentia trium personarum' et 'tres personae unius essentiae'. — In his locutionibus Scripturae usus nobis aemulandus videtur, ubi frequenter reperitur ita dictum ¹: 'una est essentia trium' et 'tres sunt personae unius essentiae'; nusquam autem occurrit legisse 'unum Deum trium personarum' vel 'tres personas unius Dei'. Quod ideo puto sanctos doctores vitasse, ne ita forte acciperetur in divinis personis ut accipitur cum de creaturis simile quid dicitur. Dicitur enim *Deus Abraham, Isaac et Iacob* ² et *Deus omnis creaturae* ³; quod utique 15 dicitur propter principium creationis vel gratiae privilegium et creaturae subiectionem vel servitutem. Cum ergo in Trinitate nihil sit creatum vel serviens vel subiectum, non admisit fides in Trinitate talem locutionis modum. Ita etiam e converso non dicitur de Dei essentia quod ipsa sit essentia Abraham, Isaac et Iacob, vel alicuius creaturae, ne Creatoris et 20 creaturae naturam confundere videamur.

Cap. 3 (147).

Quod licet potentia, sapientia, bonitas de Deo secundum substantiam dicantur, in Scriptura tamen solent haec nomina distincte ad personas in-

⁸ In] usum scripturae in his sequendum tradit rubr. mg. LNV. || nobis trp. p. videtur OP. ⁹ est om. OPX. ¹⁰ trium] personarum add. LV, add. mg. M, add. interl. T².

¹ Minime in Scriptura, sed apud Ss. Patres huiusmodi reperiuntur; ex. gr., apud August., *De Trinit.*, I, c. 2, n. 4; c. 4, n. 7 (PL 42, 822, 824; CCL 50, 31, 35); VII, c. 6, n. 11 (PL 42, 945; CCL 50, 264s). ² Exod. 3, 6. ³ Iudith 9, 17: *Dominus totius creaturae*.

Cap. 3: Recolantur verba Bernardi ad Gilbertum in Consistorio Remensi: «Scribatur stilo ferreo, in ungue adamantino, vel sculpatur in silice, quod divina essentia, forma, natura, deitas, bonitas, sapientia, virtus, potentia, magnitudo vere est Deus» (*Ep. Gaufridi ad Albinum Card.*, PL 185, 590 A-B; vide etiam ipsum Bernardum, *In Cantica*, sermo 80, nn. 6-7, PL 183, 1169 C-1170 A; *Opera*, II, Romae 1958, 281s). — Fons ultimae sententiae huius capituli, ubi quaestio de appropriatione aperitur: *Glossa* in Rom. 1, 20 (PL 191, 1329 A).

terdum referri. Ex praedictis ¹ constat quod sicut essentia, ita potentia, sapientia, bonitas de Deo dicuntur secundum substantiam. Quae autem secundum substantiam de Deo dicuntur, tribus personis pariter conveniunt. Una est ergo potentia, sapientia, bonitas Patris et Filii et Spiritus Sancti; et hi tres eadem potentia, eadem sapientia, eadem bonitas. Unde ⁵ aperitur in Trinitate summa esse perfectio. Si enim ibi deesset potentia, vel sapientia, vel bonitas, non esset summum bonum; sed quia ibi est perfecta potentia, infinita sapientia, incomprehensibilis bonitas, recte dicitur et creditur summum bonum. Cumque unum et idem penitus sit ¹⁰ in Deo potentia, sapientia, bonitas, in sacra tamen Scriptura ² frequenter solent haec nomina distincte ad personas referri, ut Patri potentia, Filio sapientia, Spiritui Sancto bonitas tribuatur; quod quare fiat, non est otiosum inquirere.

Cap. 4 (148).

1. **Quare id fiat, scilicet Patri potentia, Filio sapientia tribuatur.** Id ¹⁵ ergo sacri eloquii prudentia facere curavit, ne Dei immensitatem similitudine creaturae metiremur. Dixerat enim Scriptura sancta quia Deus Pater est, et quod Deus Filius est; et audivit hoc homo qui hominem patrem viderat, Deum Patrem non viderat; et cogitare coepit ita esse in Creatore ²⁰ ut viderat in creaturis, a quibus haec nomina translata sunt ad Crea-

¹⁷ metiremur] metiretur BVX.

¹ Dist. 22, c. 5 (pp. 9-180). ² Testimonia Scripturae ad rem videantur apud Abaelardum, *Theologia «Scholarium»*, I, cc. 10-12 (PL 178, 994 B-998 C), et apud Hermannum, *Sententiae*, cc. 8-10 (PL 178, 1703 B-1712 A).

Cap. 4: In eadem *Glossa*, in forma eius antiquiori, non autem in textu edito, immediate sequitur responsio: «Sciendum itaque est hoc ideo fore ne ita videatur esse in Creatore sicut est in creaturis a quibus haec nomina translata sunt ad Creatorem. In hominibus pater prior est filio, filius posterior patre, et ex antiquitate in patre defectus, ex posterioritate in filio imperfectio sensus solet notari (nominari z). Attribuitur igitur Patri potentia, ne videatur prior Filio et ideo impotentior; Filio sapientia, ne videatur posterior et inde minus sapiens; spiritus (sanctus *add. interl. x*) solet poni ad rigorem et crudelitatem notandam, ideoque Spiritui Sancto bonitas et benignitas frequentius attribuitur, ut omnis ferocitas ab eo relegata ostendatur... Potentiam itaque et sapientiam et bonitatem Dei per ea quae facta sunt (non *add. x*) intellexerunt aut intelligere potuerunt. Sicut enim...» (ut in PL 191, 1329 A-B) (x 13b-c; z 7d-8a). — Quae responsio quasi verbotenus sumitur ex *Summa sent.*, I, 10 (PL 171, 1083 C-D; 176, 57 C-D), quae unacum Hugone, *De sacram.*, I, 2, 8 (PL 176, 209 C-210 A), denuo fons est praesentis capituli, ut apte demonstrat L. Ott, *Die Trinitätslehre...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 170ss. Vide etiam eiusdem *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur...*, 576-594, et praesertim 583ss.

tozem: in quibus pater est prior filio, filius est posterior patre; et ex antiquitate in patre defectus, ex posteritate in filio imperfectio sensus solet notari. Ideo occurrit Scriptura dicens Patrem potentem, ne videatur prior Filio, et ideo minus potens; et Filium sapientem, ne videatur ⁵ posterior Patre, et ideo minus sapiens.

2. **Quare Spiritui Sancto bonitas*.** Dictus est etiam Spiritus Deus, et dictus est habere spiritum Deus ¹; et videbatur hoc quasi nomen inflationis et tumoris: unde humana conscientia ad Deum, pro rigore et crudelitate, accedere metuit. Ideo Scriptura temperavit sermonem suum, ¹⁰ Spiritum bonum nominans ², ne crudelis putaretur qui mitis erat. Non quod Pater solus sit potens vel magis potens, et Filius solus sapiens vel magis sapiens, et Spiritus Sanctus solus bonus vel magis bonus. Una est ergo potentia, sapientia, benignitas trium, sicut una essentia; ideoque, sicut dicitur Filius homousios, id est consubstantialis Patri, ita et ¹⁵ coomnipotens.

Cap. 5 (149).

1. **De hoc nomine, homousion, ubi firmatur, et quid significet.** Hic non est praetermittendum quod Augustinus in libro II *Contra Maximum* ³ dicit de hoc nomine 'homousion', quo latini tractatores frequenter utuntur: «Pater, inquit, et Filius unius sunt eiusdemque substantiae. Hoc est illud 'homousion', quod in Concilio Nicaeno adversus haereticos Arianos a catholicis Patribus veritatis auctoritate firmatum est; quod postea in Concilio Ariminensi, propter novitatem verbi minus quam potuit intellectam, quam tamen fides antiqua pepererat, multis ²⁰ paucorum fraude deceptis, haeretica impietas sub haeretico imperatore Constantio labefactare tentavit. Sed post non longum tempus, libertate fidei catholicae praevalente, postquam vis verbi sicut debuit intellecta est, 'homousion' illud catholicae fidei sanitate longe lateque defensum est et diffusum. Quid enim est 'homousion', nisi unius eiusdemque substantiae? Quid est, inquam, 'homousion', nisi *Ego et Pater unum sumus* ⁴? Non ergo inter *profanas vocum novitates* ⁵ hoc vitandum est.»

⁶ Spiritui Sancto] spiritus sanctus (sit *add. PX*) LMPVWX. || bonitas] tribuatur *add. VW*. || Spiritus] sanctus *add. BCLNRVW*. ¹³ benignitas] bonitas CNTV. ¹⁴ homousios] homousyon BCMVX. ¹⁷ firmatur] confirmatur BCX, in auctoritatem receptum est RTVW. ²⁶ Constantio] Constantino LNOPRTVX, *quod corr. VX*.

¹ Resp. Ioan. 4, 24: *Spiritus est Deus*; de Spiritu Dei, v. Gen. 1, 2; Iob 33, 4; Sap. 1, 7; Isai. 11, 2; I Cor. 2, 11; etc. ² Resp. Sap. 1, 6: *Benignus est enim spiritus*; Ps. 142, 10: *Spiritus tuus bonus*. ³ Cap. 14, n. 3 (PL 42, 772). ⁴ Ioan. 10, 30. ⁵ I Tim. 6, 20.

2. De nominibus quae translative et per similitudinem de Deo dicuntur.

Praeterea sciendum est quod in assignatione distinctionis nominum, inter alia quae supra ¹ diligenter exsecuti sumus, quaedam diximus ² translative ac per similitudinem de Deo dici, ut speculum, splendor, character, figura et huiusmodi. De quibus pio lectori breviter trado quod sentio: ⁵ ut scilicet, ratione similitudinis considerata, ex causis dicendi dictorum intelligentiam assumat ³, sed catholicam.

3. Nihil dignum excellentia ineffabilis Trinitatis se tradidisse dicit, ad alia transiturus *. De sacramento Unitatis atque Trinitatis summae et ineffabilis multa iam diximus; nihil tamen eius ineffabilitate dignum ¹⁰ tradidisse profiteamur, sed potius ex nobis mirificatam eius scientiam, nec potuisse nos ad illam ⁴.

DISTINCTIO XXXV

Cap. 1-6 (150-155).

1. De quibusdam quae secundum substantiam de Deo dicuntur, quae ¹⁵ specialem efflagitant tractatum, scilicet de scientia et praescientia, providentia et dispositione, praedestinatione, voluntate et potentia. Cumque supra ⁵ disseruerimus ac plura dixerimus de his communiter quae secundum substantiam de Deo dicuntur, eorum tamen quaedam specialem efflagitant tractatum; de quibus amodo tractandum est, scilicet de scientia, praescientia, providentia, dispositione, praedestinatione, voluntate et potentia. ²⁰

2. Quod sapientia Dei cum sit una, tamen propter varios status rerum ²⁵ plura sortitur vocabula *. Sciendum est igitur quod sapientia vel scientia Dei, cum sit una et simplex, tamen propter varios status rerum et di-

8-9 Rubrica om. BCLNOPX. 8 Nihil] Quod praem. RV. 16 praescientia] et add. BCL.
23-24 Rubrica (inauthent.) LV, om. alii.

¹ In Dist. 22-34.

² Secundum August. et Ambrosium, supra, Dist. 22, c. 1, n. 2

(p. 178). ³ Secundum Hilarium; v. supra, p. 192, 19-20.

⁴ Resp. Ps. 138, 6;

⁵ Dist. 8-9, 19-20, 22-34.

Cap. 1-6: Definitionum quae hic abundant fontes sunt Hugo, *De sacram.*, I, 2, 9, necnon et 21, ubi providentia dicitur etiam dispositio (PL 176, 210 B, 214 A); et *Summa sent.*, I, 12 (PL 171, 1088 A; 176, 61 C).

versos effectus, plura ac diversa sortitur nomina. Dicitur enim non tantum scientia, sed etiam praescientia vel praeventia, dispositio, praedestinatio et providentia. — Et est praescientia sive praeventia de futuris tantum, sed de omnibus: de bonis scilicet et malis; dispositio vero de faciendis; praedestinatio de hominibus salvandis, et de bonis quibus et hic liberantur et in futuro coronabuntur. — Praedestinavit enim Deus ab aeterno homines ad bona eligendo, et praedestinavit eis bona praeparando. Quod homines praedestinavit, Apostolus ostendit dicens ¹: *Praedestinavit quos praescivit fieri conformes imaginis Filii sui*; et alibi ²: *Elegit nos ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati*. Quod autem eis bona praeparavit, propheta Isaias ostendit dicens ³: *Oculus non vidit, Deus, absque te, quae praeparasti diligentibus vel expectantibus te*. Ergo ab aeterno praedestinavit quosdam futuros bonos et beatos, id est elegit ut essent boni et beati, et bona eis praedestinavit, id est praeparavit. — ¹⁵ Providentia autem est gubernandorum, quae utique eodem modo videtur accipi quo dispositio; interdum tamen providentia accipitur pro praescientia. — Sapientia vero vel scientia de omnibus est: scilicet bonis et malis, et de praesentibus, praeteritis et futuris, et non tantum de temporalibus, sed etiam de aeternis. Non enim ita scit Deus ista temporalia ²⁰ ut se ipsum nesciat, sed ipse solus se ipsum perfecte novit, cuius scientiae comparatione omnis creaturae scientia imperfecta est.

Cap. 7 (156).

1. Utrum scientia vel praescientia vel dispositio vel praedestinatio potuerit esse in Deo si nulla fuissent futura. Hic considerari oportet utrum ²⁵ scientia vel praescientia, vel dispositio vel praedestinatio, potuerit esse in Deo, si nulla fuissent futura. Cum enim « praescientia ⁴ sit futurorum, et dispositio faciendorum, et praedestinatio salvandorum », si nulla essent futura, si nihil esset factururus Deus vel aliquos salvaturus, non videtur po-

³ providentia] de quibus sit praescientia vel praeventia rubr. add. LV. ⁴ et] de add. LMVW. || dispositio] de quibus dispositio rubr. add. LV. ⁵ praedestinatio] de quibus praedestinatio rubr. add. LV. || hominibus... quibus] omnibus... qui MX. ⁶ coronabuntur] quod et homines praedestinantur ad bona et bona hominibus rubr. add. LV. ¹⁴ praeparavit] de quibus providentia rubr. add. LV. ¹⁷ scientia] que add. CMOPRX, qua add. N. || omnibus] hominibus BCOP, quod corr. OP.

¹ Rom. 8, 29. ² Eph. 1, 4. ³ Isai. 64, 4; item I Cor. 2, 9. ⁴ Definitio Hugonis, *De sacramentis*, I, 2, 9 (PL 176, 210 B).

Cap. 7: Inter fontes enumerari debet Hugo, *De sacram.*, I, 2, 14 (PL 176, 211 D-212 B); alii autem nos evadunt.

tuisse in Deo esse praescientia vel dispositio vel praedestinatio. Potuit autem Deus nulla praescire futura, potuit non creare aliquid, vel non salvare aliquos; potuit ergo non esse in Deo praescientia vel dispositio vel praedestinatio.

2. **Oppositio contra ***. Ad hoc autem ita a quibusdam opponitur: Si, 5 inquit, potuit praescientia Dei non esse in Deo ab aeterno, et potuit non esse; si vero potuit non esse, cum praescientia Dei sit eius scientia, et scientia sit eius essentia, potuit ergo non esse ab aeterno id quod est divina essentia. Ita et de dispositione et de praedestinatione, quae est divina essentia, obiciunt. 10

3. **Alia oppositio ***. Addunt quoque et alia, ita dicentes: Si potuit Deus non praescire aliqua cum idem sit Deo praescire quod scire, et scire quod esse, potuit ergo non esse. Item, cum idem sit Deo praescium esse et Deum esse, si potuit non esse praescius, potuit non esse Deus. Potuit autem non esse praescius, si potuit nulla praescire; at potuit nulla 15 praescire, quia potuit nulla facere.

4. **Responsio: quod praescientia et dispositio et praedestinatio relative dicuntur ad futuras res vel faciendas**. Ad hoc, iuxta modulum nostrae intelligentiae, ita dicimus: praescientia et dispositio vel praedestinatio ad aliquid dici videntur. Sicut enim creator ad creaturam relative dicitur, ita 20 praescientia vel praescius ad futura referri videtur, et dispositio ad faciendam, ac praedestinatio ad salvanda. Verumtamen creator ita relative dicitur ut essentiam non significet; praescientia vero vel praescius et in respectu futurorum dicitur, et essentiam designat. Ita etiam dispositio et praedestinatio. 25

5. Ideoque, cum dicitur 'si nulla essent futura, non esset in Deo praescientia vel non esset Deus praescius', quia varia est ibi causa dicendi, distinguere oportet rationem dicti. Cum ergo dicis: 'si nulla essent futura, non esset in Deo praescientia vel non esset praescius', si in dicendo hanc causam attendis, scilicet quia nulla essent subiecta eius scientiae, unde ipsa possit dici praescientia vel ipse praescius: quod utrumque 30 dicitur propter futura, verus est intellectus. Sin autem ex ea ratione id dicis, quod non sit in eo scientia qua praescit futura, vel quod ipse non sit Deus qui est futurorum praescius, falsa est intelligentia.

6. Similiter et illae locutiones determinandae sunt: 'potuit non esse 35 praescientia Dei vel potuit non esse praescius' et 'potuit Deus non praescire aliqua', id est potuit esse quod nulla futura subiecta essent eius scientiae, et ita non posset dici 'praescius' vel 'praescire', vel eius scientia 'praescientia'; non eo tamen ipse minus esset vel eius scientia, sed non posset dici 'praescius' vel 'praescire' vel 'praescientia', si eius scientiae 5 futura nulla forent subiecta. Similiter de dispositione et praedestinatione vel providentia; haec enim, ut dictum est ¹, ad temporalia referuntur et de temporalibus tantum sunt.

Cap. 8 (157).

Quod scientia Dei non tantum est de temporalibus, sed etiam de aeternis. Scientia vero vel sapientia non tantum de temporalibus, sed etiam de aeternis est; ideoque, etsi nulla fuissent futura, esset tamen in Deo scientia eadem quae modo est, nec minor esset quam modo, nec maior est quam esset. Scivit ergo Deus ab aeterno aeternum et omne quod futurum erat, et scivit immutabiliter. Scit quoque non minus praeterita vel 15 futura quam praesentia. Et sua aeterna sapientia et immutabili scit ipse omnia quae sciuntur. « Omnis enim ratio supernae et terrenae sapientiae, ut ait *Ambrosius*², in eo est, quia omnem sapientiam et scientiam capit sua immensa scientia ».

Cap. 9 (158).

1. **Quare omnia dicuntur esse in Deo, et quod factum est vita est in eo**. Propterea omnia dicuntur esse in Deo et fuisse ab aeterno. Unde *Augustinus*, *Super Genesim*³: « Haec visibilia, inquit, antequam fierent non erant. Quomodo ergo Deo nota erant quae non erant? Et rursus: Quomodo ea faceret, quae sibi nota non erant? Non enim quidquam 25 fecit ignorans. Nota ergo fecit, non facta cognovit. Proinde antequam fierent, et erant, et non erant: erant in Dei scientia, non erant in sua

¹ est] sunt OPX, om. B, interl. C. 20 est] esse BCLNTVX. 22 visibilia] invisibilia NRT, quod corr. T.

¹ Hic supra, cc. 1-6 (pp. 254-255). ² Id est Ambrosiaster, *In Epistolas B. Pauli*, Col. 2, 3: *In quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae* (inter opp. Ambrosii, PL 17 [1845], 427 B). ³ *De Genesi ad litt.*, V, c. 18, n. 36 (PL 34, 334; CSEL 28-1, 161).

Cap. 8: Cf. *Glossa* in Rom. 11, 33 (PL 191, 1492 B-C); quae tamen non est fons. — Cap. 9, num. 1: Auctoritas Augustini iam exstat in *Glossa* in Hebr. 11, 3 (PL 192, 489 D-490 A). — Num. 2: Verba Augustini super Ps. 49, 11, inveniuntur in *Glossa* in h. l. (PL 191, 479 A).

⁵ Rubrica (inauthentic.) V, om. alii. ⁸ sit eius trp. BCL. ⁹ et¹ om. NRW. ¹¹ Rubrica (inauthentic.) RV, om. alii. ¹⁴ praescius] et add. LMRVW. ¹⁷ dispositio et praed. trp. BCX. || praedestinatio] si add. BCMO, si quasi add. T, quasi add. NW. ¹⁸ hoc] hec NRW. ²⁸ rationem] ratione BCM. ³⁰⁻³¹ scientiae] praescientie (ed. 1*) BCLOPTW, quod corr. T.

natura. Ipsi autem Deo non audeo dicere alio modo innotuisse cum ea fecisset, quam illo quo ea noverat ut faceret, *apud quem non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio*¹ ». Ecce hic habes quia haec visibilia, antequam fierent, in Dei scientia erant. Ex hoc igitur sensu omnia dicuntur esse in Deo, et omne *quod factum est* dicitur esse *vita in ipso*²: 5 non ideo, quod creatura sit Creator, vel quod ista temporalia essentialiter sint in Deo, sed quia in eius scientia semper sunt, quae vita est.

2. **Quod eadem ratione dicuntur omnia ei praesentia.** Inde est etiam quod omnia dicuntur ei esse praesentia, non solum ea quae sunt, sed etiam ea quae praeterierunt et ea quae futura sunt, secundum illud³: 10 *Qui vocat ea quae non sunt, tamquam ea quae sunt*: quia ut ait *Ambrosius* in libro *De Trinitate*⁴, ita cognoscit ea quae non sunt, ut ea quae sunt. Et hac ratione omnia dicuntur esse in eo vel apud eum, sive ei praesentia. Unde *Augustinus*, super illum locum Psalmi⁵: *Et pulchritudo agri mecum est*: « Ideo, inquit, *mecum est*, quia apud Deum nihil 15 praeterit, nihil futurum est. Cum illo sunt omnia futura, et ei non detrahuntur iam praeterita. Cum illo sunt omnia cognitione quadam ineffabili sapientiae Dei ». Ecce hic aperit *Augustinus* ex qua intelligentia accipienda sint huiusmodi verba: 'omnia sunt Deo praesentia', 'in Deo sunt omnia', vel 'cum Deo', vel 'apud Deum', vel 'in eo vita': 20 quia ineffabilis omnium cognitio in eo est.

DISTINCTIO XXXVI

Cap. 1 (159).

1. **Utrum concedendum sit omnia esse in Dei essentia vel in Deo per essentiam, ut omnia dicuntur esse in cognitione Dei vel praesentia.** Solet 25 hic quaeri, cum omnia dicantur esse in Dei cognitione seu praesentia, vel

⁴ Igitur] ergo LRW. ⁸ Inde] Unde BCMT. ¹⁶ praeterit] preteriit LRV. 25
praesentia] prescientia BCOX.

¹ Iac. 1, 17. ² Resp. Ioan. 1, 3-4: *Et sine ipso factum est nihil, quod factum est. In ipso vita erat*, etc. Auctores medii aevi legere solebant: *Et... nihil. Quod factum est in ipso vita erat*, post August., *In Ioan.*, tr. 1, n. 16 (PL 35, 1387; CCL 36, 9); *De Genesi ad litt.*, V, c. 14, n. 31 (PL 34, 332; CSEL 28-1, 157s); etc. ³ Rom. 4, 17. ⁴ Id est *De fide*, c. 16, n. 198 (PL 16 [1845], 689 B-C; CSEL 78, 298s). ⁵ *Enarr. in Ps. 49*, 11, n. 18 (PL 36, 577; CCL 38, 589).

Cap. 1, num. 2: Verba Augustini iam apud *Glossam* in Rom. 4, 17 (PL 191, 1375 D-1376 A), ubi tamen, etiam in codicibus, rubricantur ut in sermone *De verbis Domini*.

in Deo per cognitionem, et eius cognitio vel praesentia sit divina essentia, utrum concedendum sit omnia esse in divina essentia vel in Deo per essentiam.

2. **Responsio** *. Ad quod dicimus quia Dei cognitio eius utique essentia est, et eius praesentia, in qua sunt omnia, ipsius cognitio est; nec tamen omnia quae sunt in eius praesentia vel cognitione, in eius essentia esse dici debent. Si enim hoc diceretur, intelligerentur esse eiusdem cum eo essentiae. In Deo enim dicitur esse per essentiam, quod est divina essentia, quod est Deus. Habet ergo Deus apud se, in praesentia sua, quae 10 non habet in sui natura. — Unde *Augustinus*, *De verbis Apostoli*¹, ita ait: « *Elegit nos ante mundi constitutionem*²: Quis sufficit hoc explicare? Eliguntur qui non sunt, nec errat qui eligit nec vane eligit. Eligit tamen et habet electos, quos creaturus est eligendos; quos habet apud semetipsum, non in natura sua, sed in praesentia sua ». Nondum erant quibus 15 promittebatur, sed et ipsi promissi sunt quibus promittebatur. — Ecce hic aperte dicit Deum apud semetipsum habere electos ante mundum, non in natura sua, sed in praesentia; cum tamen eius praesentia non sit aliud quam natura, quia ipsius praesentia est eius notitia. Potest tamen ad electos referri cum ait 'in natura sua', id est illorum. Illos quippe 20 habuit ab aeterno apud se, non in natura sui, id est illorum, quia nondum erant, sed in sua praesentia, quia eos ita novit ac si essent.

Cap. 2 (160).

1. **Utrum mala debeant dici esse in Deo ut sunt omnia bona, cum utraque sint in eius cognitione et praesentia: omnia enim cognoscit.** Post 25 praedicta quaeritur, cum omnia dicantur esse in Deo non per essentiam naturae, sed per cognitionem scientiae, et Deus sciat bona et mala, utrum concedendum sit simpliciter mala esse in Deo, sive esse in Deo per cognitionem. — Scit enim Deus et scivit semper omnia, tam bona quam mala, etiam antequam fierent, et praescivit ab aeterno ea futura. Ideoque, cum 30 omnia bona dixerimus esse in Deo propter praesentiam cognitionis, eadem

⁴ Responsio om. OPRVWX. ¹² errat] erat OPX, quod corr. O. || qui²] quem P, quod X. || eligit¹... eligit²] elegit... elegit BCMOPTVX, quod corr. TV. || Eligit] elegit BCMVX. ¹⁵ promittebatur] regnum add. BCLVW. ¹⁷ praesentia¹] sua add. LMV, add. interl. T. ¹⁸ quam] eius add. LMNRVW, add. interl. C.

¹ *Sermo 26*, c. 4, n. 4 (PL 38, 173; CCL 41, 351)), ubi autem legitur: « *Elegit nos... sed in praesentia sua* ». ² Eph. 1, 4.

Cap. 2: Cf. *Summa sent.*, I, 4 (PL 171, 1074 B; 176, 48 C), ubi quaestio innuitur; et Lombardus, *Glossa* in Rom. 8, 29 (PL 191, 1450 A).

ratione videtur dicendum omnia mala esse in eo, cum ea semper noverit et per cognitionem ei praesentia fuerint. Praecognovit enim Deus ab aeterno quosdam futuros malos; et eorum malitiam, ut ait Augustinus¹, praescivit, sed non praeparavit. Cum ergo peccata omnium sciat, numquid intelligendum est ea includi in illa generalitate locutionis, qua dicit Apostolus² omnia esse in Deo? *Ex ipso*, inquit, *et per ipsum*, *et in ipso sunt omnia*.

2. **Quae in Deo intelligantur esse** *. Sed quis, nisi insanus, dixerit mala esse in Deo? Illa enim esse in Deo intelliguntur, quae *ex ipso* et *per ipsum* sunt; ea vero *per ipsum* sunt et *ex ipso*, quorum auctor est. Sed non est auctor nisi bonorum; non ergo *ex ipso* vel *per ipsum* sunt nisi bona; ita ergo nec *in ipso* sunt nisi bona.

3. **Quod non omnino ita noscit Deus mala ut bona, quia mala tantum per scientiam, bona vero etiam per approbationem et beneplacitum** *. Non ergo mala in Deo sunt, quia licet ea noscat, non tamen ita omnino noscit ut bona. Mala quasi de longe cognoscit, ut ait Propheta³: *Et alta de longe cognoscit*, id est superbiam. Et alibi, ad Deum loquens, de malis ait⁴: *De absconditis tuis adimpletus est venter eorum*. Quod exponens Augustinus⁵: « Abscondita, inquit, peccata sunt, quae a lumine tuae veritatis absconduntur ». Sed quomodo peccata a lumine divinae absconduntur, cum a Deo sciuntur? Si enim non sciret, quomodo de illis iudicaret et pro illis malos damnaret? Alibi Propheta dicit⁶: *Quia neque ab Oriente, neque ab Occidente deest*. Quod exponens Cassiodorus⁷: « Neque a bonis, neque a malis deest Deus, sed omnibus praesens et cognitor est ».

4. Cognoscit ergo Deus et bona et mala per scientiam; sed bona cognoscit etiam per approbationem, per beneplacitum, mala vero non. Unde Cassiodorus super Psalmum dicit⁸: « Peccata abscondita Deo sunt, quia non novit, id est non approbat ». Et ex eo sensu Augustinus dixit ea abscondi a lumine Dei. Qui etiam in libro *Ad*

⁸ Rubrica om. RVW. 13-14 Rubrica om. MRW. 14 et beneplacitum om. BCX.
16 de] a CMNRW. 20 tuae] divine M (mg.) VW. 29 Deo sunt trp. BCNRV.

¹ *De praedest. sanctorum*, c. 10, n. 19 (PL 44, 975); *Hypogosticon*, VI, c. 6, n. 8 (inter opp. August., PL 45, 1661-1662). ² Rom. 11, 36. ³ Ps. 137, 6. ⁴ Ps. 16, 14. ⁵ *Enarr. in Ps. 16*, n. 13 (PL 36, 147; CCL 38, 94). ⁶ Ps. 74, 7. ⁷ *In Psalterium*, in h. l. (PL 70, 538 B-C; CCL 98, 688); v. *Glossa Lombardi super h. l.* (PL 191, 701 C). ⁸ *In Ps. 16*, 16 (PL 70, 122 A; CCL 97, 149); cf. *Glossa Magistri in h. l.*: « Quia de absconditis tuis, id est de immunditiis, quas utique Deus non novit, id est prohibet » (PL 191, 183 D-184 A).

*Helvidium*¹ insinuat cognitionem Dei variis modis accipiendam, in-quiens: « Si ad scientiam referas, non ignorat Deus aliquos vel aliqua, qui tamen in iudicio quibusdam dicit²: *Non novi vos*; sed eorum improbatio hoc verbo insinuata est ». — Ecce non cognoscere dicitur Deus quae non approbat, quae ei non placent. Apparet itaque verum esse quod diximus, scilicet quia quodam modo cognoscit Deus bona, quo non cognoscit mala. Pariter quidem utraque eodemque modo noscit quantum ad notitiam, sed bona etiam approbatione et beneplacito cognoscit.

5. **Hic aperit quare bona tantum dicuntur esse in Deo, non mala**. Et inde est quod bona tantum dicuntur esse in Deo, non mala, et illa prope, haec longe. Quia licet in Deo aliqua dicantur esse propter cognitionis praesentiam et Deus bona et mala cognoscat, mala tamen non cognoscit nisi per notitiam; bona vero non solum per scientiam, sed etiam per approbationem et beneplacitum. Et ob talem cognitionem aliqua dicuntur esse in Deo, scilicet quia ita ea scit ut etiam approbet et placeant, id est ita scit ut eorum sit auctor.

Cap. 3 (161).

Quod idem est omnia esse ex Deo et per ipsum et in ipso. Proinde, si diligenter inspiciamus, idem videtur esse omnia esse ex Deo, et per ipsum, et in ipso. Unde Ambrosius in II libro *De Spiritu Sancto*³: « Haec tria: *Ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia*⁴, unum esse supra diximus. Cum dicit *per ipsum* esse omnia, negavit *in ipso* esse omnia? Eandem vim habent omnia haec, scilicet *in ipso* et *cum ipso* et *per ipsum*; et unum in his atque consimile, non contrarium intelligitur ». Ecce habes quia ex eadem intelligentia Scriptura dicit omnia esse *in ipso* et *per ipsum* et *ex ipso* vel *cum ipso*. — Cum ergo ex ea ratione omnia dicantur esse ex Deo vel per ipsum: non solum quia scit, sed etiam quia auctor est eorum, consequitur ut eadem ratione ea esse in Deo dicantur, scilicet

¹⁵ ita ea trp. LNWX. ²² omnia] non add. PX, add. interl. CW. ²⁸ scilicet] sed BCLOP, quod corr. BOP.

¹ Id est *Epist. 169 (Ad Evodium)*, c. 1, n. 2 (PL 33, 743; CSEL 44, 613). ² Matth. 7, 23; item Luc. 13, 27. ³ *Rectius lib. III*, c. 11, n. 84 (PL 16 [1845], 796 B-C; CSEL 79, 185). ⁴ Rom. 11, 36.

Cap. 3-5: Cf. *Glossa in Rom. 11, 36* (PL 176, 1493), ubi traduntur eadem tres auctoritates Augustini necnon et verba introductoria cap. 5.

quia scit et eorum auctor est. Dicitur ¹ quia *in illo vivimus et movemur et sumus*, quia eo auctore sumus et movemur et vivimus. Cum ergo non sit auctor nisi bonorum, merito sola bona *in eo* esse dicuntur, sicut *ex ipso* vel *per ipsum*. — Cum igitur in eius cognitione vel praesentia sint omnia, scilicet bona et mala, in eo tamen non dicuntur esse nisi ⁵ bona quorum auctor est. Unde Augustinus in libro *De natura boni* ²: « Cum audimus, inquit, *ex Deo* et *per ipsum* et *in ipso* esse omnia, omnes utique naturas intelligere debemus, et omnia quae naturaliter sunt. Neque enim *ex ipso* sunt peccata, quae naturam non servant, sed vitiant, quae *ex voluntate* peccantium nascuntur ». Hic aperte dicitur quod in ¹⁰ illa generalitate locutionis bona tantum continentur.

Cap. 4 (162).

Quod omnia ex Patre et per Patrem sunt et in Patre: et ita de Filio et Spiritu Sancto est dicendum, licet propter personas fiat distinctio. Praeterea sciendum est quod, licet ibi indicetur distinctio personarum, cum ¹⁵ dicitur *ex ipso*, *per ipsum*, *in ipso*, omnia tamen ex Patre et per Patrem et in Patre sunt; similiter de Filio et Spiritu Sancto accipiendum est. Unde Augustinus in libro *De Trinitate* ³: « Non confuse, inquit, accipiendum est quod ait Apostolus ⁴: *Ex ipso et per ipsum et in ipso* »: ²⁰ « *ex ipso* dicens propter Patrem, *per ipsum* propter Filium, *in ipso* propter Spiritum Sanctum ». Vigilanter autem attende, ne quia Patrem volens intelligi dixit *ex ipso*, sic intelligas omnia esse ex Patre, ut neges omnia esse ex Filio vel ex Spiritu Sancto. Cum ex Patre et per Patrem et in Patre omnia esse sane dici possit, similiter et de Filio et de Spiritu Sancto sentiendum est. ²⁵

Cap. 5 (163).

1. Quod non omnia quae ex Deo sunt, etiam de ipso sunt, sed e converso. Illud etiam hic adnectendum est, quod non omnia quae dicuntur esse *ex Deo*, etiam *de ipso* esse dici debent. Quia, ut ait Augustinus

² eo] ex BCOP, quod corr. BO, ex eo LX. ¹⁰ nascuntur] omnia add. BCLNOPRWX, quod exp. O. ¹³ sunt trp. p. Patre² RV, post omnia WX. ²¹ ne quia] neque BCL, quod corr. B. ²⁴ possit] possint CMW, quod corr. C.

¹ Act. 17, 28. ² Cap. 28 (PL 42, 560; CSEL 25, 868). ³ Lib. VI, c. 10, n. 12 (PL 42, 932; CCL 50, 243). ⁴ Rom. 11, 36. ⁵ Ut feliciter nos advertit rubrica in *Glossa* in Rom. 11, 36 (x fol. 58a; PL 191, 1493 D), non autem codd. *Sentent.*, verba sunt August., *Contra Maximinum*, II, c. 23, n. 5 (PL 42, 800).

in libro *De natura boni* ¹, « non hoc significat penitus *ex ipso* quod *de ipso*. Quod enim *de ipso* est, potest dici *ex ipso*; sed non omne quod *ex ipso* est, potest dici esse *de ipso*, quia non est de sua substantia. *Ex ipso* enim sunt caelum et terra, quia ipse fecit ea; non autem *de ipso*, quia non de ⁵ sua substantia. Sicut aliquis homo si gignat filium et faciat domum: *ex ipso* est filius, *ex ipso* est et domus; sed filius de ipso, domus vero de terra et ligno », non de se ipso.

2. Quae dicta sunt summam colligit. In praemissis apertum est quod in Dei cognitione sive praesentia sunt omnia, scilicet bona et mala, sed ¹⁰ non omni modo sunt ibi mala, quo bona; et quod in Deo bona tantum sunt, sicut *ex ipso* et *per ipsum*, non mala, et ex quo sensu haec accipienda sint assignatum est; et quod *de ipso* non dicitur esse proprie quod aliud est ab ipso, *ex ipso* autem dicuntur esse omnia quae eo auctore sunt.

DISTINCTIO XXXVII

Cap. 1 (164).

1. Quibus modis dicatur Deus esse in rebus. Et quoniam demonstratum est ex parte quomodo omnia dicantur esse in Deo, addendum hic videtur quibus modis Deus dicatur esse in rebus; si tamen humana mens vel ex parte digne valeat cogitare, vel lingua sufficit eloqui. ²⁰

2. Quod Deus in omni re est essentia, potentia, praesentia, et in sanctis per gratiam, et in homine Christo per unionem*. Sciendum igitur est quod Deus, incommutabiliter semper in se existens, praesentialiter, potentialiter, essentialiter est in omni natura sive essentia sine sui definitione, et in omni loco sine circumscriptione, et in omni tempore sine mutabilitate. ²⁵ Et praeterea in sanctis spiritibus et animabus est excellentius, scilicet per

⁵ sua substantia trp. LRTW. || gignat] generat MOPTVX. ⁷ et] de add. NRWV. ¹⁸ tamen] id add. NRV. ¹⁹ valeat] valet NRW. ²⁰⁻²¹ Rubrica om. PRW. ²¹ igitur est trp. RVWX.

¹ Cap. 27 (PL 42, 560; CSEL 25, 868).

Dist. XXXVII: Cf. L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur...*, 188-213, et propius de Lombardo 208ss; id., *Die Trinitätslehre der Summa sententiarum...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 172ss. — Cap. 1: Fons partialis: Hugo, *De sacram.*, I, 3, 17 (PL 176, 223 B); ad num. 4 cf. Lombard., *Glossa* in I Cor. 12, 7 (PL 191, 1652 C), ubi verba Augustini ad Dardanum. Vide etiam *Summa sent.*, I, 4 (PL 171, 1075 C; 176, 49 C-D); de qua etiam infra.

gratiam inhabitans; et in homine Christo excellentissime, *in quo plenitudo divinitatis corporaliter habitat*, ut ait Apostolus¹. In eo enim Deus habitavit non per gratiam adoptionis, sed per gratiam unionis.

3. **Auctoritatibus ita esse confirmat** *. Ne autem ista, quia capacitatem humanae intelligentiae excedunt, falsitatis arguere aliqui praesumant, 5 Sanctorum auctoritatibus munienda mihi videntur. Beatus Gregorius super Cantica Canticorum² inquit: « Licet Deus communi modo omnibus rebus insit praesentia, potentia, substantia, tamen familiari modo dicitur inesse per gratiam illis qui mirificentiam operum Dei acutius et fidelius considerant ».

4. De hoc eodem Augustinus ad Dardanum in libro *De praesentia Dei*³ ait: « Cum Deus sit natura incorporea et incommutabiliter viva, aeterna stabilitate in se ipso manens, totus adest rebus omnibus et singulis totus; sed in quibus habitat, habent eum pro sua capacitatis diversitate, alii amplius, alii minus, quos ipse sibi dilectissimum templum 15 gratia suae bonitatis aedificat ». — Hilarius quoque in libro VIII *De Trinitate*⁴ apertissime docet Deum esse ubique: « Deus, inquit, immensae virtutis, vivens potestas, quae nusquam non adsit nec desit usquam, se omnem per sua edocet, ut ubi sua sint, ipse esse intelligatur. Non autem corporali modi, cum alicubi sit, non et ubique esse credatur, cum et in 20 omnibus esse non desinat ».

5. Ambrosius etiam, in libro I *De Spiritu Sancto*⁵, Spiritum Sanctum probat non esse creaturam, quia ubique est, quod est proprium divinitatis, ita dicens: « Cum omnis creatura certis naturae suae sit circumscripta limitibus, quomodo quis audeat creaturam appellare Spiritum 25 Sanctum, qui non habeat circumscriptam determinatamque virtutem, qui et in omnibus et ubique semper est? quod utique divinitatis et dominationis est proprium ». — Idem in eodem⁶: « Domini est omnia complere, qui dicit⁷: *Ego caelum et terram compleo*. Si Dominus est, qui caelum complet et terram, quis ergo potest Spiritum Sanctum iudicare domina- 30

¹ Cantica] canticis BCRT, corr. ex canticis L2. ² familiaris] familiariori BLNTVW. ³ Cantica] canticis BCRT, corr. ex canticis L2. ⁴ familiaris] familiariori BLNTVW. ⁵ Cantica] canticis BCRT, corr. ex canticis L2. ⁶ familiaris] familiariori BLNTVW. ⁷ Cantica] canticis BCRT, corr. ex canticis L2.

¹ Col. 2, 9. ² Immo *Glossa ordin.* in Cant. 5, 17: *Quo abiit dilectus tuus* (apud Lyranum, III, 363a); inter sententias scholae Anselmi Laudunensis, n° 286; apud O. Lottin, *Psychologie et morale aux XIe et XIIIe siècles*, V: *L'École d'Anselme de Laon et de Guill. de Champeaux*, Gembloux 1959, 232. ³ Num. 24 (PL 10, 253 B-254 A); v. supra, p. 249, 29ss. ⁴ Num. 24 (PL 10, 253 B-254 A); v. supra, p. 249, 29ss. ⁵ Epist. 187, c. 6, n. 19 (PL 33, 839; CSEL 57, 98). ⁶ Ibid., n. 86 (PL 16, 725 A; CSEL 79, 51). ⁷ Ier. 23, 24.

tionis et divinae potestatis exsortem, qui replevit orbem¹, et quod plus est, replevit Iesum², mundi totius redemptorem? » Ex his aliisque pluribus auctoritatibus aperte monstratur quod Deus ubique et in omni creatura essentialiter, praesentialiter, potentialiter est.

Cap. 2 (165).

1. **Quod in sanctis non modo est, sed etiam habitat: qui non ubicumque est habitat.** In sanctis vero etiam habitat, in quibus est per gratiam. Non enim ubicumque est, ibi habitat; ubi vero habitat, ibi est. In solis bonis habitat, qui sunt templum eius et sedes eius. — Unde per Isaiam³ Dominus ait: *Caelum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum*: quia in electis, qui sunt *caelum*, habitat Deus et regnat, qui eius voluntati devoti obtemperant; malos vero, qui sunt *terra*, iudicii districtione calcant. Unde etiam in libro Sapientiae⁴ dicitur thronus sapientiae anima iusti, quia in iustis specialius est quam in aliis rebus, in quibus tamen 15 omnibus totus est.

2. Quemadmodum anima, ut ait Augustinus in epistola ad Hieronymum *De origine animae*⁵, « per omnes particulas corporis tota adest simul, nec minor in minoribus, nec in maioribus maior est, sed tamen in aliis intensius, in aliis remissius operatur, cum in singulis 20 particulis corporis essentialiter sit »; ita et Deus, cum sit in omnibus essentialiter ac totus, in illis tamen plenius esse dicitur quos inhabitat, id est in quibus ita est ut faciat eos templum suum. — Et hi tales cum eo sunt iam ex parte, sed in beatitudine perfecte; mali vero, etsi ibi sint ubi ipse est, qui nusquam deest, non tamen sunt cum eo. Unde Augustinus, *Super Ioannem*⁶: « Non satis fuit dicere⁷: *Ubi ego sum, et illi* 25

¹ ibi habitat] inhabitat BCMOP. ² 18 maior *trp. p. nec* NRW. ³ 20 essentialiter] tota *add. mg. C, add. interl. T.* ⁴ 23 iam... perfecte (*additio ad ed. ??*) mg. LT, om. BCOPX.

¹ Resp. Sap. 1, 7: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum.* ² Resp. Luc. 4, 1: *Iesus autem plenus Spiritu Sancto.* ³ Isai. 66, 1; cf. *Glossa ordin.* in h. l. (apud Lyranum, IV, 106b). ⁴ Resp. Sap. 7, 27; 9, 10; 10, 16; sed vix quoad sensum ubique. ⁵ Epist. 166, c. 2, n. 4 (PL 33, 722; CSEL 44, 551). ⁶ Tract. 111, nn. 2-3 (PL 35, 1927; CCL 36, 630); sed verbotenus ex *Glossa ordin.* in Ioan. 17, 24 (apud Lyranum, V, 235c). ⁷ Ioan. 17, 14.

Num. 1: Cf. *Glossa* in Col. 2, 9 (PL 192, 272 C), ex August., *Epist. 187 (ad Dardanum)*, c. 5, n. 16 (PL 33, 837; CSEL 57, 93s). — Num. 2: Verba Augustini ad Hieron. inveniuntur in *Summa sent.*, I, 4 (PL 171, 1075 D; 176, 49 D-50 A), sed conclusio inde deducta Magistri est. Cf. L. Ott. *Die Trinitätslehre...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 183s.

sunt, sed addidit *mecum*, quia et miseri possunt esse ubi et ille est, qui nusquam deest; sed beati [soli] cum illo, quia non sunt beati nisi ex eo». Cum illo sunt qui fruuntur eo, vident illum sicut est; mali vero cum illo, ut in luce non sunt cum luce. Nec boni ita nunc sunt cum eo ut videant per speciem, etsi aliquo modo cum eo per fidem.

3. **Si vis intelligere quomodo habitet, require praedicta de Spiritu Sancto.** Quomodo autem Deus habitet in bonis, ex illis aliquatenus intelligere valebis quae supra dicta sunt¹, cum de Spiritu Sancti processione temporali ageretur; ubi, licet ex parte, exponitur – *ex parte enim cognoscimus et ex parte prophetamus*² – quomodo Spiritus habitet in nobis, qui non sine Patre et Filio inhabitat.

Cap. 3 (166).

1. **Ubi erat vel habitabat Deus ante quam esset creatura.** Sia utem quaeris ubi habitabat Deus antequam sancti essent, dicimus quia in se habitabat. Unde Augustinus, *Contra Maximinum*³: «In templo, inquit, suo habitat Deus», scilicet in sanctis, «qui sunt templum Dei modo secundum fidem ambulantes, et templum Dei erunt aliquando etiam secundum speciem, qualiter etiam nunc templum Dei sunt Angeli. Sed dicit aliquis: Antequam faceret Deus caelum et terram, antequam faceret sanctos, ubi habitabat? In se habitabat Deus: apud te habitat et apud se est. Non ergo sic sunt sancti domus Dei, ut ipsa subtracta cadat Deus; immo sic habitat Deus in sanctis, ut si ipse discesserit cadant».

2. **Multa hic breviter docet quae confirmant praedicta.** Sciendum etiam quia, ut ait Augustinus in libro *Ad Dardanum*⁵, «dici nisi stultissime nequit Spiritum Sanctum non habere locum in nostro corpore,

¹ sunt] sint RWX (Aug.), corr. in sint N. ² soli suppl. ex Aug. et Glossa ord. ³ qui] quia LM (Glossa), corr. in qui N. || vero] non add. LN, add. interl. BT, non sunt add. Gl. ord. ⁴ ut] ceci add. VX Gl. ord., add. interl. BOT, add. mg. W (cf. *Rech. de Théol. anc. et méd.* 2 1930 99). 6-7 Rubrica om. PRW. || habitet] in bonis add. BCX. ⁹ exponitur] et add. BCLMOPT, quod exp. OT. ¹⁵ Aug.] in libro add. NRW, add. interl. T. ²⁰ te] se BRWX, quod corr. mg. B, corr. in se T.

¹ Dist. 14 (pp. 126-130).

² 1 Cor. 13, 9.

³ Lib. II, c. 21, n. 1 (PL 42, 791).

⁴ August., *Enarr. in Ps.* 122, 1, n. 4 (PL 37, 1632; CCL 40, 1817).

⁵ *Epist.* 187, cc. 4-5.

Cap. 3: Quaestio elicitur verbis Augustini parum infra citatis. Num. 1-3 iam verbotenus traduntur in Glossa in 1 Cor. 3, 16 (PL 191, 1562 B-D), ubi (etiam in codicibus x et z) verbis Augustini *Contra Maximinum* adiungitur sine nova rubrica auctoritas *Enarr. in Psalmos*. Cf. etiam *Summa sent.*, I, 4 (PL 171, 1075 C; 176, 49 C-D). — Num. 4: Verba Chrysostomi iam apud Glossam in Hebr. I, 3 (PL 192, 403 A).

quod totum nostra anima impleverit. Stultius etiam dicitur angustiis alicubi impediri Trinitatem, ut Pater et Filius et Spiritus Sanctus alicubi simul esse non possint. Verum illud est multum mirabilius, quod cum Deus ubique sit totus, non tamen in omnibus habitat. Quis porro audeat opinari, nisi inseparabilitatem Trinitatis penitus ignoret, quod in aliquo possit habitare Pater aut Filius, in quo non habitet Spiritus Sanctus; aut in aliquo Spiritus Sanctus, in quo non habitet Pater et Filius? Fatendum est igitur ubique esse Deum per divinitatis praesentiam, sed non ubique per inhabitationis gratiam. Propter hanc enim habitationem non dicimus *Pater noster* qui es ubique, cum et hoc verum sit, sed *qui es in caelis*¹, id est in sanctis, in quibus est quodam excellentiori modo.

3. **Quod Deus habitator est quorundam nondum cognoscentium Deum, et non est habitator quorundam cognoscentium.** «Illud quoque mirabile est, quia, ut ait Augustinus in eodem², Deus est inhabitator quorundam nondum cognoscentium Deum, et non quorundam cognoscentium Deum. Illi enim ad templum Dei non pertinent, qui cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificant³. Ad templum Dei pertinent parvuli sanctificati sacramento Christi et remunerati Spiritu Sancto, qui nondum valent cognoscere Deum. Igitur quem potuerunt illi nosse nec habere, isti potuerunt habere antequam nosse. Beatissimi autem sunt illi quibus hoc est Deum habere quod nosse». Hic aliquatenus aperit Augustinus quomodo Deus habitet in aliquo, id est habeatur, cum videlicet ita est in aliquo ut ab eo cognoscatur et diligatur.

4. **Quomodo Deus totus sit ubique per essentiam, non potest intelligi ab humano sensu.** Ex praedictis patet quod Deus ubique totus est per essentiam, et in sanctis habitat per gratiam. Cumque superius⁴, licet tenuiter, ostensum sit qua ratione dicatur habitare in quibusdam, efflagitaret ordinis ratio id etiam assignari, quomodo ubique per essentiam et totus sit, nisi huius considerationis sublimitas atque immensitas humanae mentis sensum omnino excederet. Ut enim ait Chrysostomus, *Super epistolam ad Hebraeos*⁵, «sicut multa de Deo intelligimus quae loqui penitus non valemus, ita multa loquimur quae intelligere non sumus idonei. Verbi gratia, quod ubique Deus est, scimus et dicimus; quomodo

⁹ habitationem] gratie add. MNTW.

¹ Resp. Matth. 6, 9.

² Cap. 6, n. 21 (PL 33, 840; CCL 57, 99s).

³ Resp.

Rom. 1, 21: *Cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt.*

⁴ Scil., in c. 2

(pp. 265-266).

⁵ *Hom.* 2, n. 1 (PG 63, 19); resp. Hebr. 1, 3.

autem ubique sit, intellectu non capimus. Item, quod est incorporea quaedam virtus quae omnium est causa bonorum, scimus; quomodo autem vel quae ista sit, penitus ignoramus».

5. **Quorundam opinio, qui praesumunt ostendere quomodo Deus ubique sit per essentiam, potentiam, praesentiam.** Quidam¹ tamen, immensa ingenio suo metiri praesumentes, hoc ita fore intelligendum tradiderunt: quod Deus ubique esse per essentiam dicitur, non quod Dei essentia proprie sit in omni loco et in omni creatura, sed quia omnis natura atque omne quod naturaliter est, in quocumque loco sit, per eum habet esse, et omnis locus in quo illud est. — Ipsi iidem etiam dicunt ideo Deum ubique dici esse per praesentiam vel per potentiam, quia cuncta loca sunt ei praesentia et quae in eis sunt, nec in eis aliquid operari cessat. Nam et ipsa loca, et quidquid in eis est, nisi ipse conservet, manere non possunt. In eis ergo per substantiam Deus esse dicitur, ut aiunt, quia per virtutem propriae substantiae suae facit ut etiam loca sint et omnia quae in eis sunt. — Sed licet haec vera sint, quae asserunt in explanandis intelligentiis praedictorum, in illis tamen verbis, quibus dicitur Deus ubique esse per essentiam, plus contineri credendum est, quod homo vivens capere non valet.

Cap. 4 (167).

1. **Quod Deus, cum insit omnibus rebus, non tamen inquinatur sordibus rerum.** Solet etiam ab eisdem quaeri quomodo substantialiter insit omnibus rebus, et corporalium sordium inquisitionibus non contingatur. — Quod tam frivolum est, ut nec responsione sit dignum, cum etiam spiritus creatus sordibus corporis, etiam leprosi vel quantumcumque polluti, inquinari non possit. — **Per similia et minus ostendit*.** — Sol² quoque radios suos sine sui pollutione effundit super loca et corpora,

⁴ Deus ubique *trp.* BCX. ¹⁰ Ipsi *om.* MNWX, *exp.* L. ²² quomodo] deus *add.* NRWV. *add. interl.* C. ²⁵ corporis] corporeis BCT.

¹ Id est Petrus Abaelardus, *Theologia «Scholarium»*, III, c. 6 (PL 178, 1105 A, 1106 A); cf. L. Ott, *Die Trinitätslehre der Summa sent...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 172s.

² Resp. August., *De agone christiano*, c. 18, n. 20 (PL 40, 300; CSEL 41, 120s).

Num. 1: Conflatur, ut iam monstrat L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, 209, nota 40, et *Die Trinitätslehre der Summa sent...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 172s, ex verbis Hugonis, *De sacram.*, I, 3, 17 (PL 176, 223 C), *Summae sent.*, I, 4 (PL 171, 1074 B-C; 176, 48 C), necnon et paraphrasi Magistri verborum Augustini *De agone christiano*. — Cf. A. Olivar, *Sol intaminatus*, in *Analecta sacra Tarraconensia* 25 (1952) 209-220, cum bibliog. adiecta.

non solum munda, sed etiam immunda ac sordibus foetentia, quorum contactu homines ac quaedam aliae res inficiuntur; solis vero radii impolluti et incontaminati ea contingentes existunt. Non est igitur mirandum si essentia divina omnino simplex et incommutabilis omnia replet loca et omnibus creaturis essentialiter inest, nec tamen cuiusquam rei sordibus contaminetur vel contingatur. — Unde Augustinus in libro *De natura boni*¹: «Cum in Deo, inquit, sint omnia quae condidit, non tamen inquinant eum illi qui peccant; de cuius etiam sapientia, quae attingit a fine usque ad finem fortiter², dicitur: *Attingit omnia propter suam munditiam, et nihil inquinatum in eam incurrit*³».

² Augustinus, *De agone christiano*⁴: «Timent quidam quod fieri non potest, scilicet ne humana carne veritas et substantia Dei inquinetur. Et tamen praedicant istum visibilem solem radios suos per omnes faeces et sordes spargere, et eos mundos et sinceros servare. Si ergo visibilia munda visibilibus immundis contingi possunt et non inquinari, quanto magis invisibilis et incommutabilis Veritas».

3. **Per inconveniens ostendit Deum ubique esse*.** Postremo respondeant quid potius de Deo respondendum aestiment: vel quod nusquam per essentiam sit, vel quod ubique, vel alicubi ita quod non ubique. Sed quis audeat dicere quod nusquam divina essentia sit, vel quod alicubi et non ubique? Si enim ita est alicubi quod non ubique, ergo localis est. Est ergo ubique tota, quae continet totum et penetrat totum; quae nec pro sui simplicitate dividi, nec pro sui puritate maculari, nec pro sui immensitate ullo modo comprehendi potest. Unde Augustinus⁵: «Deus ubique est, cui non locis, sed actionibus propinquamus».

⁸ illi *om.* RWX. || etiam *om.* MRX. ¹¹⁻¹⁵ Notula *mg.* LNRTX. in *tertia col.* BCW, *om.* MOPV. ¹⁴ munda] in *add.* NW, a *add.* Aug. ¹⁷ aestiment] existiment LMRX. ¹⁹ et] quod *add.* OP.

¹ Cap. 29 (PL 42, 560; CSEL 25, 869). ² Resp. Sap. 8, 1. ³ Sap. 7, 24-25. ⁴ Vide p. 268, nota 2. ⁵ Ita et *Summa sent.*, I, 4 (PL 171, 1074 D; PL 176, 48D); cf. August., *Enarr. in Ps. 34*, 14, sermo 2, n. 6: «Neque enim, fratres, Deo qui ubique est et nullo continetur loco, aut per loca propinquamus aut ab illo per loca removemur. Propinquare illi, est similem illi fieri; recedere ab illo, dissimilem illi fieri» (PL 36, 337; CSEL 38, 316). Vide etiam *De Trinit.*, VII, c. 6, n. 12 (PL 42, 946; CCL 50, 266); *Enarr. in Ps. 94*, 1, n. 2: «... bonis moribus propinquatur Deo» (PL 37, 1217; CCL 39, 1331); et *De doctrina christ.*, I, c. 10, n. 10 (PL 34, 23; CSEL 80, 13; CCL 32, 12).

Num. 2: Ita *Glossa pseudo-Pictav.* in h. l.: «De eodem etiam in margine librorum apposita est alia auctoritas Augustini, haec scilicet: Augustinus, *De agone christiano*: 'Timent quidam etc.'» (b 54r; n 21a; p 62b). — Num. 3: Sumitur partim de Hug., *De sacram.*, loc. cit., partim ex *Summa sent.*, ibid.

Cap. 5 (168).

Quod Deus, cum sit ubique et in omni tempore, non tamen localis est nec circumscriptibilis, nec loco nec tempore movetur. Cumque divina natura veraciter et essentialiter sit in omni loco et in omni tempore, non tamen movetur per loca vel per tempora, nec localis est nec temporalis 1. 5
Localis non est, quia penitus non circumscribitur loco: quia nec ita est in uno loco quod non sit in alio, neque dimensionem habet sicut corpus, cui secundum locum assignatur principium, medium et finis, et ante et retro, dextra et sinistra, sursum et insum, « quod 2 sui interpositione facit distantiam circumstantium ».

10

Cap. 6 (169).

1. **Quibus modis aliquid dicatur locale vel circumscriptibile ***. Duobus namque his modis dicitur in Scriptura aliquid locale sive circumscriptibile, et e converso, scilicet vel quia dimensionem capiens longitudinis, altitudinis et latitudinis, distantiam facit in loco, ut corpus 3; vel quia loco 15 definitur ac determinatur, quoniam cum sit alicubi, non ubique invenitur: quod non solum corpori, sed etiam omni creato spiritui congruit.

2. **De spiritu creato: quod secundum alterum modum nec localis nec circumscriptibilis est, secundum alterum vero est; corpus vero omnino locale et circumscriptibile; Deus vero omnino inlocalis et incircumscripti-** 20
bilis *. Omne igitur corpus omni modo locale est; spiritus vero creatus quodam modo localis est, et quodam modo non est localis. Localis quidem dicitur, quia definitione loci terminatur, quoniam cum alicubi praesens sit totus, alibi non invenitur; non autem ita localis est, ut dimensionem capiens, distantiam in loco faciat.

25

5 per² om. BCLMNRW.

1 Vide auctoritates August., supra, p. 97, 21ss, et infra, p. 271, 5ss. 2 Ut dicit Abaelardus, *Theol. « Scholarium »*, III (PL 178, 1105 B-C). 3 Vide auctoritatem August., infra, c. 9, n. 2; et *De Genesi ad litt.*, VIII, c. 21, n. 27 (PL 34, 365; CSEL 28-I, 217); necnon et Boethium, *In Categorias Aristotelis*, II (PL 64, 202 B-C).

Cap. 6, num. 1: Praeter August., cf. Hugo, *De sacram.*, I, 3, 18 (PL 176, 224 B). — Num. 2: Cf. Hugo, loc. cit. (224 B-C), et *Summa sent.*, I, 5 (PL 171, 1076 B; 176, 50 B-C), unde etiam conclusio huius capituli; cf. L. Ott, *Die Trinitätslehre...*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 173s. — Num. 3: Auctoritas Augustini iam apud *Glossam* in Hebr. I, 3 (PL 192, 406 A).

3. Divina ergo sola essentia omnino inlocalis et incircumscriptibilis est, quae nec locis movetur aliquo modo: scilicet vel determinatione finita vel dimensione suscepta; nec temporibus: scilicet affectu et cogitatione. His enim duobus modis, scilicet loco vel tempore, fit mutatio 5 creaturae, quae longe est a Creatore. — Unde Augustinus, *Super Genesim* 1: « Deus, inquit, omnipotens, incommutabili aeternitate, voluntate, veritate semper idem, movet per tempus creaturam spiritualement; movet etiam per tempus et locum creaturam corporalem, ut eo motu naturas quas condidit administret. (**Quod Deus est interior et exterior,** 10 **antiquior et novior omnibus ***.) Cum ergo tale aliquid agit, non debemus opinari eius substantiam, quae Deus est, temporibus locisque mutabilem, sive per tempora et loca mobilem, cum sit ipse et interior omni re, quia in ipso sunt omnia; et exterior omni re, quia ipse est super omnia; et antiquior omnibus, quia ipse est ante omnia; et novior 15 omnibus, quia ipse idem est post omnia », scilicet post omnium initia. — Ecce hic aperte ostenditur quod nec locis nec temporibus mutatur vel movetur Deus; spiritualis autem creatura per tempus movetur, corporalis vero etiam per tempus et locum.

Cap. 7 (170).

20 1. **Quid sit mutari secundum tempus.** Mutari autem per tempus est variari secundum qualitates interiores vel exteriores quae sunt in ipsa re quae mutatur, ut quando suscipit vicissitudinem gaudii, doloris, scientiae, oblivionis, vel variationem formae sive alicuius qualitatis exterioris. Haec enim mutatio, quae fit secundum tempus, variatio est qualitatum quae 25 fit in corporali vel spirituali creatura, et ideo vocatur tempus.

2. **Opinio quorundam, qui dicunt spiritus creatos non moveri loco nec esse locales.** De mutatione vero loci magna inter conquirentes disceptatio versatur. Sunt enim qui dicunt nullum spiritum aliquo modo posse mutari loco, ab omni spiritu locum universaliter remove volentes. Quo-

1 ergo] igitur BCLNTVW. 3-4 cogitatione] cognitione LMPV, vel cognitione *add. interl.* CT. 11 quae] qua MNRW. 24 variatio est] variatione L, fit variatione P, variationem M, *corr.* ex variationem O.

1 *De Genesi ad litt.*, VIII, c. 26, n. 48 (PL 34, 391s; CSEL 28-I, 265).

Cap. 7: Unde conficitur apte monstrat L. Ott, *Die Trinitätslehre...*, loc. cit., 174; scilicet ex eisdem locis Hugonis et *Summae sententiarum*; quibus infra impugnat Magister positionem P. Abaelardi et sequacium eius.

niam secundum dimensionem tantum et circumscriptionem locum constare asserunt; atque id solum locale vel in loco esse dicunt, quod dimensionem recipit et distantiam in loco facit. — **Augustini verba praedicta pro se facere dicunt** *. Et hoc dicunt Augustinum sensisse, mutationem temporis tantum spirituali creaturae tribuentem, loci vero et temporis corporeae.

3. **Hic respondetur eis.** Sed ut supra diximus¹, dupliciter dicitur res esse localis vel circumscribibilis, scilicet vel quia dimensionem recipit et distantiam facit, vel quia loci termino definitur; quorum utrumque convenit corporeae creaturae, alterum vero tantum spirituali. Nam, ut supra diximus², corporalis creatura ita est localis vel circumscribibilis, quod terminatur definitione loci, et dimensionem recipiens distantiam facit. Spiritualis vero tantum definitione loci concluditur, cum ita sit alicubi quod non alibi; sed nec dimensionem recipit, nec distantiam in loco facit, quia si multi spiritus essent hic, non coangustarent locum quo minus de corporibus contineret. Ideoque Augustinus attribuit mutationem loci corpori, non spiritui, quia licet spiritus transeat de loco ad locum, non tamen ita ut dimensionibus circumscribitus, interpositione sui faciat distantiam circumstantium, sicut corpus.

Cap. 8 (171).

20

Conclusio ex praedictis: quod spiritus creati sunt locales et circumscribibilis quodam modo, spiritus vero Dei omnino incircumscribibilis. Sunt ergo spiritus creati in loco, et transeunt de loco ad locum, et quodam modo locales et circumscribibilis; sed non omni eo modo quo creaturae corporeae. Spiritus autem increatus, qui Deus est, in loco quidem est et in omni loco, sed omnino inlocalis et incircumscribibilis est. — Unde Beda *Super Lucam*³ ait: «Cum ad nos Angeli veniunt, sic exterius implent ministerium, ut tamen ante Deum interius per contemplationem assistant; quia etsi Angelus est spiritus circumscribitus, summus tamen spiritus qui Deus est, incircumscribitus est, intra quem currit Angelus,

5 tribuentem] tribuens CLMOPTV. 12 et] quod add. C²RTW.

¹ Cap. 6, n. 1 (p. 270).

² Cap. 6, n. 2 (p. 270).

³ In Luc. 1, 19: *Et missus sum loqui ad te*; Lib. I, c. 1 (PL 92, 313 D; CCL 120, 27); ex Gregorio, *In Evangelia*, hom. 34, n. 13 (PL 76, 1255 A-B).

Cap. 8: Auctoritas Ambrosii sumitur de *Summa sent.*, I, 5 (PL 171, 1076 C; 176, 50 D); cf. L. Ott, *Die Trinitätslehre...*, 182s.

quocumque mittatur». Ecce hic dicitur quia spiritus angelicus circumscribitus est, spiritus autem qui Deus est, incircumscribitus. — Alibi etiam Ambrosius, distantiam ostendens inter spiritum increatum et spiritum creatum, dicit Seraphin de loco ad locum transire, ita inquit in libro *De Trinitate* 1: «Dixit Isaias²: *Quia missus est unus ad me de Seraphin*. Et Spiritus quidem Sanctus missus dicitur³, sed Seraph ad unum, Spiritus ad omnes. Seraph mittitur in ministerio, Spiritus operatur mysterium. Seraph de loco ad locum transit: non enim complet omnia, sed ipse repletur a Spiritu». Hic aperte monstratur quod Angeli quodam modo locales sunt.

Cap. 9 (172).

1. **Cum repetitione superiorum, confirmat auctoritatibus Deum esse ubique sine locali motu.** Fateamur itaque divinam naturam pro immensitate sui nusquam deesse, eamque solam omnino inlocalem et incircumscribibilem nullo concludi loco, sed a fine usque ad finem attingere⁴; non tamen spatiosa magnitudine nec locali motu, sed immensitate atque immobilitate suae essentiae. — Unde Augustinus *Ad Dardanum*⁵ ait: «Non quasi spatiosa magnitudine opinemur Deum per cuncta diffundi, sicut humus aut lux ista diffunditur; sed potius sicut in duobus sapientibus, quorum alter altero corpore grandior est, sed sapientior non est, una sapientia est, nec est in maiore maior nec in minore minor, nec minor in uno quam in duobus: ita Deus, sine labore regens et continens mundum, in caelo totus est, in terra totus, et in utroque totus, et nullo contentus loco, sed in se ipso ubique totus». — Idem quoque super Psalmum ait:

2 Incircumscribitus] est add. LNR. 4 Seraphin] seraphim BMR, seraph V. 5-6 Seraphin] seraphim MT. 6 Seraph] seraphin LRWX, seraphim M, corr. ex seraphin T. 7 Spiritus] sanctus add. LNVW. || Seraph] seraphim MW, seraphin LRTWX, quod corr. TX. 8 mysterium] ministerium CTVWX, corr. in ministerium OR. || Seraph] seraphin LNRTW, quod corr. NT. 14 inlocalem] illocalem CLW.

¹ Immo *De Spiritu Sancto*, I, cc. 10-11, nn. 115-116 (PL 16 [1845], 731 C-732A; CSEL 79, 65). ² Isai. 6, 6. ³ Resp. Ioan. 16, 7; item Gal. 4, 6. ⁴ Sap. 8, 1. ⁵ *Epist.* 187, c. 4, nn. 11 et 14 (PL 33, 836s; CSEL 57, 90, 92).

Cap. 9, num. 1: Verba introductoria partim sunt Hugonis, *Desacram.*, I, 3, 17 (PL 176, 224 A), partim *Glossae* in Ps. 147, 15 (PL 191, 1281 A), unde etiam infra sumitur auctoritas Aug. in h. l. Illa *Ad Dardanum* transcribitur ex *Summa sent.*, I, 4 (PL 171, 1074 D; 176, 49 A), ut iam indicavit L. Ott, *Die Trinitätslehre der Summa sent.*, in *Div. Thom.* (Fr.) 21 (1943) 184. — Num. 3: Eadem obiectio quasi verbotenus in *Summa sent.*, I, 4 (PL 171, 1075 A; 176, 49 B); de qua cf. L. Ott, art. cit., 179.

« Ad ¹ Verbum Dei pertinet non esse in parte, sed ubique esse per se ipsum. Haec est enim sapientia Dei quae *attingit a fine usque ad finem fortiter* ², non tamen motu locali, sed immobilitate sui: velut si moles aliqua saxea impleat aliquem locum, dicitur quod attingit a fine illius loci usque ad finem, cum tamen alterum non deserat alterum occupando. Non ergo ⁵ habet motum localem Verbum illud et sapientia illa: solida est et ubique ». Ex praedictis innotescit quod Deus ita est ubique per essentiam, quod nec spatiosa magnitudine diffunditur, nec uno deserto loco alium occupat, quia localem motum non habet.

2. Ideoque Augustinus, volens praecidere a Dei puritate ¹⁰ omnem localem motum et localem circumscriptionem, potius dicit omnia esse in illo quam ipsum esse alicubi, nec tamen ipsum esse locum, qui non est in loco, in libro *84 Quaestionum* ³ ita inquit: « Deus non alicubi est. Quod alicubi est, continetur loco; quod continetur loco, ¹⁵ corpus est. Deus autem non est corpus; non igitur alicubi est. Et tamen quia est, et in loco non est, in illo sunt potius omnia quam ipse alicubi; nec tamen ita in illo, ut ipse sit locus. Locus enim in spatio est, quod ²⁰ longitudine et latitudine et altitudine corporis occupatur; nec Deus tale aliquid est. Et omnia igitur in ipso sunt, et locus non est nec in loco est. Locus tamen Dei, sed improprie, dicitur templum Dei; non quod ²⁰ eo contineatur. Id autem nihil melius quam anima munda intelligitur ». — Ecce hic dicit Deum non esse in loco. Sed intelligendum est eum non esse in loco localiter, scilicet quia nec circumscriptionem nec localem ²⁵ motum habet.

3. **Oppositio qua videtur probari quod Deus mutetur loco.** Ad hoc ²⁵ autem solet opponi sic: Quotidie fiunt creaturae quae ante non erant, et in eis Deus est, cum ante non esset in eis; est ergo ubi ante non erat, ideoque mutabilis videtur. — **Responsio** *. Sed licet quotidie incipiat esse ³⁰ in creaturis in quibus ante non erat, quia illae non erant, hoc tamen fit sine sui mutatione: qualiter in mundo coepit esse quem fecit, tamen ³⁰ sine mutabilitate. Similiter et desinit esse in quibus ante erat sine sui mutatione, nec tunc ipse deserit locum, sed locus desinit esse.

4. **Epilogus ubi exponitur quare in praedictam veniant disputationem.** ³⁵ Iam sufficienter demonstratum videtur quomodo omnia dicantur esse in

¹³ 84 BCL, 83 MNTVW, 85 OPR. ²⁸ Responsio om. PRVW. ³¹ Similiter om. MNX, add. interl. L. ³³ veniant CNOP, veniunt BTVX, evenitur LMRW.

¹ Enarr. in Ps. 147, 15, n. 22 (PL 37, 1931; CCL 40, 2158).

³ Scil. De diversis quaest. 83, q. 20 (PL 40, 15s).

² Sap. 8, 1.

Deo et Deus in omnibus. Quam disceptationem quasi incidenter suscepimus ¹, quia id videbatur postulare res circa quam noster versabatur sermo. Disserebamus enim de scientia sive sapientia Dei, et quasi cum doceremus Deum scire omnia, quaesitum est utrum per cognitionem quam ⁵ de omnibus habet, dicerentur omnia esse in Deo, an alia ratione qua hoc diceret Scriptura. Huius ergo quaestionis occasio in praemissam nos deduxit disputationem.

DISTINCTIO XXXVIII

Cap. 1 (173).

¹⁰ 1. **Hic redit ad propositum, repetens superius dicta ut addat alia.** Nunc ergo ad propositum revertentes, coepto insistamus. Supra dictum est ² quod praescientia Dei futurorum tantum est, sed omnium, tam bonorum quam malorum; scientia vero vel sapientia non modo de futuris, sed etiam de praesentibus et futuris; nec tantum de temporalibus, sed etiam ¹⁵ de aeternis, quia se ipsum novit Deus.

2. **Quaestio an scientia vel praescientia sit causa rerum, vel res sint causa praescientiae** *. Hic oritur quaestio non dissimulanda, utrum scilicet scientia vel praescientia sit causa rerum, an res sint causa scientiae vel praescientiae Dei.

²⁰ 3. **Quare scientia vel praescientia videtur causa rerum** *. Videtur enim praescientia Dei causa esse eorum quae ei subsunt ac necessitatem eveniendi eis facere, quia nec aliqua futura fuissent, nisi ea Deus praescisset; nec possunt non evenire, cum Deus ea praesciverit. Si autem impossibile est ea non evenire quia praescita sunt, videtur igitur ipsa praescientia ²⁵ qua praescita sunt eis esse causa eveniendi. Impossibile est autem ea non evenire cum praescita sint, quia si non evenirent, cum praescita sint,

³ quasi om. LMNRVW, exp. CT. ⁴ per] propter LNRVW. ⁵ qua mg. L, del. BCT, om. NRVW. ¹³ futuris] preteritis V (et ed. 1916).

¹ In Dist. 36, cc. 1-2 (pp. 258-261).

² Dist. 35, cc. 1-6 (pp. 254-255).

Num. 2: Quaestio proponitur in *Summa sent.*, I, 12 (PL 171, 1088 B; 176, 61 C). — Num. 3: Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 2, 14 (PL 176, 211 D); et *Dieta Gratiani* ad C. 23, q. 4, c. 23 (*Corpus Iuris Canonici* I, ed. Ae. Friedberg, 907s); qui tamen auctores non videntur esse fontes.

falleretur Dei praescientia. At Dei praescientia falli non potest; impossibile est ergo ea non evenire cum praescita sint. Sic ergo praescientia causa eorum videtur esse quae praescita sunt. Hoc idem et de scientia dicitur, scilicet quod quia Deus aliqua novit, ideo sint.

4. **Auctoritates proponit quae videntur hoc asserere** *. Cui sententiae 5
Augustinus attestari videtur in XV libro *De Trinitate* 1, sic dicens:
« Non ista ex aliquo tempore cognovit Deus, sed futura omnia temporalia,
atque in eis etiam quid et quando ab illo petitori fuimus, et quos et
de quibus rebus vel exauditurus vel non exauditurus esset, sine initio
ante praescivit. Universas autem creaturas, et spirituales et corporales, 10
non quia sunt, ideo novit, sed ideo sunt quia novit. Non enim nescivit
quae fuerat creaturus. Quia ergo scivit creavit, non quia creavit scivit.
Nec aliter scivit creata quam creanda. Non enim eius sapientiae aliquid
accessit ex eis, sed illis existentibus sicut oportebat et quando oportebat,
illa mansit ut erat. Unde in Ecclesiastico 2: *Antequam crearentur, omnia* 15
nota sunt illi; sic et postquam consummata sunt ». Ecce his verbis videtur
Augustinus innuere scientiam vel praescientiam Dei causam esse
eorum quae fiunt, cum dicit ideo ea esse quia Deus novit. — Idem quo-
que in VI libro 3 dicere videtur: « Cum, inquit, decedant et succedant 20
tempora, non decedit aliquid vel succedit scientiae Dei, in qua novit
omnia quae fecit per ipsam. Non enim haec quae creata sunt, ideo
sciuntur a Deo quia facta sunt; potius ideo facta sunt quia immutabiliter
ab eo sciuntur ». Et hic etiam significare videtur Dei scientiam causam
esse eorum quae fiunt, dicens 'non ideo Deum ea novisse quia facta 25
sunt, sed ideo facta quia novit ea Deus'. Ideoque videtur Dei scientia
vel praescientia causa eorum esse quae novit.

5. **Inconvenientia ostendit quae sequerentur si diceretur scientia vel
praescientia causa rerum omnium quae eis subsunt.** Quod si ita est, igitur
causa est omnium malorum, cum omnia mala sciuntur et praesciantur a

2 ergo] igitur BCMV, om. T. 3 esse trp. p. causa BMT, post praescientia V, om. CNR.
5 Rubrica om. PRW. 21 haec] ea M, om. BCNOPX, add. interl. T. 22 sunt!] sed add. VX,
add. interl. O2, add. mg. T. 28 subsunt] subdunt BLX. 29 est om. BCM, trp. p. est
(28) LNRTWX.

1 Cap. 13, n. 22 (PL 42, 1076; CCL 50A, 495).

2 Eccli. 23, 29; in Vulgata:
n. 11 (PL 42, 931s; CCL 50, 241).

3 Cap. 10,
Num. 5-6: Fundantur super *Summam sent.*, I, 12 (PL 171, 1088 B; 176, 61 C-D), ubi
etiam invenitur auctoritas Origenis (num. 7). — Num. 8 aequo modo dependet ab eadem
Summa sent., pluribus autem adiunctis a parte Magistri. — Num. 9: Cf. *Glossa* in Rom.
10, 16 (PL 191, 1478 C), ubi verbotenus auctoritas Augustini *Super Ioannem*.

Deo; quod longe est a veritate. Si enim Dei scientia vel praescientia
causa esset malorum, esset utique Deus auctor malorum; quod penitus
falsum est; non igitur scientia vel praescientia Dei causa est omnium
quae ei subsunt.

6. **Quod res futurae non sunt causa scientiae vel praescientiae Dei.**
Neque etiam res futurae causa sunt Dei praescientiae: licet enim non
essent futurae nisi praescirentur a Deo, non tamen ideo praesciuntur quia
futurae sunt. Si enim hoc esset, tunc eius quod aeternum est aliquid
existeret causa ab eo alienum, ab eo diversum, et ex creaturis penderet
10 praescientia Creatoris, et creatum causa esset increati.

7. **Hoc videtur praedictis contrarium** *. Origenes tamen *Super epi-
stolam ad Romanos* 1 ait: « Non propterea aliquid erit, quia id scit Deus
futurum; sed quia futurum est, ideo scitur a Deo antequam fiat ». Hoc
videtur praemissis verbis Augustini obviare. Hic enim significare
15 videtur quod res futurae causae sint praescientiae; ibi vero quod prae-
scientia causa sit rerum futurarum.

8. **Quid ex praedictis tenendum sit, cum determinatione auctoritatum.**
Hanc igitur quae videtur repugnantiam de medio tollere cupientes, dici-
mus res futuras nullatenus causam esse praescientiae Dei vel scientiae Dei,
20 nec ideo praesciri vel sciri, quia futurae vel factae sunt; ita exponentes
quod ait Origenes: 'Quia futurum est, ideo scitur a Deo antequam
fiat', id est quod futurum est, scitur a Deo antequam fiat, neque sciretur
nisi futurum esset: ut non notetur ibi causa, nisi sine qua non fit. —
Ita etiam dicimus scientiam vel praescientiam Dei non esse causam
25 eorum quae fiunt, nisi talem, sine qua non fiunt; si tamen scientiam ad
notitiam tantum referamus. Si vero nomine scientiae includitur etiam
beneplacitum atque dispositio, tunc recte potest dici causa eorum quae
Deus facit. His enim duobus modis, ut superius praetaxatum est 2, acci-
pitur cognitio vel scientia Dei, scilicet pro notitia sola, vel pro notitia
30 simul et beneplacito. Hoc modo forte accepit Augustinus, dicens 3:
'Ideo sunt quia novit', id est quia scienti placuit et quia sciens disposuit.
Et hic sensus ex eo adiuatur, quia de bonis ibi tantum agit Augu-
stinus, scilicet de creaturis, de his quae Deus facit; quae omnia novit
non solum scientia, sed etiam beneplacito ac dispositione. Sic ergo ibi

14 significare] significari LRV, corr. in significari T. 19 Dei] om. LRVWX.
21 Quia] quod BCM, sed corr. BC, del. T. 23 fit] sit LW, est X, vel fieret add. interl. T.

1 Lib. VII, n. 8, in Rom. 8, 30: *Quos autem praedestinavit*, etc. (PG 14, 1126 B-C).
2 Dist. 36, c. 2, nn. 4-5 (pp. 260-261). 3 Supra, p. 276, 12.

accipitur Dei cognitio, ut non modo notitiam, sed etiam beneplacitum Dei significet.

9. Mala vero scit Deus, et praescit antequam fiant, sed sola notitia, non beneplacito. Praescit enim Deus et praedicit etiam quae non est ipse facturus, sicut praescivit et praedixit infidelitatem Iudaeorum, sed non fecit. Nec ideo quia praescivit, ad peccatum infidelitatis eos coegit; nec praescisset vel praedixisset eorum mala, nisi essent ea habituri. Unde Augustinus, *Super Ioannem* 1: «Deus, inquit, futurorum praescius, per Prophetam praedixit infidelitatem Iudaeorum, sed non fecit»; neque praescisset mala eorum, nisi ea haberent. «Non enim ideo quemquam ad peccandum cogit, quia futura hominum peccata praenovit: illorum enim peccata praescivit, non sua. Ideoque, si ea quae ille praescivit ipsorum, non sunt ipsorum, non vera ille praescivit; sed quia illius praescientia falli non potest, sine dubio non alius, sed ipsi peccant, quos Deus peccaturos esse praescivit. Et ideo si non malum, sed bonum facere voluissent, non malum facturi praeviderentur ab eo qui novit quid sit quisque facturus». — His verbis aperte ostenditur, si diligenter intendamus, praescientiam Dei non esse causam malorum quae praescit, quia non ea praescit tamquam facturus, nec tamquam sua, sed illorum qui sunt ea facturi vel habituri. Praescivit ergo illa sola notitia, non beneplacito auctoritatis. Unde datur intelligi quod Deus e converso praescit bona tamquam sua, tamquam ea quae facturus est: ut in illa praesciendo simul fuerint ipsius notitia et auctoritatis beneplacitum.

Cap. 2 (174).

1. **Contra hoc quod dictum est, praescientiam Dei non posse falli, oppositio.** Ad hoc autem quod supra dictum est², scilicet praescientiam Dei falli non posse, solet a quibusdam sic opponi: Deus praescivit hunc

7 praedixisset] scisset LMNWX. 12 peccata praescivit *trp.* LMRxz (*Aug.*). 15 peccaturos] peccatores BCMNOPRTX, quod corr. NRT. 22 in om. PX, add. interl. T, add. mg. O². 23 fuerint MO², fiant BCX, fiunt OP, fuerit LNRVW, sint T. || beneplacitum] beneplacito BC, vel beneplacito add. interl. O.

¹ Tract. 53, n. 4 (PL 35, 1776; CCL 36, 453s); ubi et textus immediate sequens; resp. Ioan. 12, 38, et Isai. 53, 1. ² In cap. 1, n. 3 (p. 276, 1s).

Num. 1: Obiectio quorundam ignotorum iam recitatur quasi eisdem verbis in *Summa sent.*, I, 12 (PL 171, 1089 D-1090 A; 176, 63 B). De qua vide etiam P. Abael., *Theologia «Scholarium»*, III, 7 (PL 178, 1112ss), et *Sententiae Hermanni*, 21 (PL 178, 1729s); cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, 148, nota 31.

lecturum, vel aliquid huiusmodi; sed potest esse ut iste non legat; ergo potest aliter esse quam Deus praescivit; ergo potest falli Dei praescientia. — Quod omnino falsum est. Potest equidem non fieri aliquid, et illud tamen praescitum est fieri; non ideo tamen potest falli Dei praescientia, quia si illud non fieret, nec a Deo praescitum esset fieri.

2. Sed adhuc urgent quaestionem dicentes: Aut aliter potest fieri quam Deus praescivit, aut non aliter. Si non aliter, ergo necessario cuncta eveniunt; si vero aliter, potest igitur Dei praescientia falli vel mutari. Sed potest aliter fieri, quia potest aliter fieri quam fit; ita autem fit ut praescitum est; aliter ergo potest fieri quam praescitum est. — **Responsio** *. Ad quod dicimus illam locutionem multiplicem facere intelligentiam, scilicet 'aliter potest fieri quam Deus praescivit' et huiusmodi: ut 'potest non esse quod Deus praescivit', et 'impossibile est non esse quod Deus praescivit', et 'impossibile est non esse praescita omnia quae fiunt' et huiusmodi. Possunt enim haec coniunctim intelligi, ut conditio sit implicita, et disiunctim. Si enim ita intelligas: 'Non potest aliter fieri quam Deus praescivit', id est non potest utrumque simul esse, scilicet quod Deus praesciverit ita fieri et aliter fiat, verum intelligis. Si autem per disiunctionem intelligas, ut dicas hoc aliter non posse evenire quam evenit, quo modo futurum Deus praescivit, falsum est. Hoc enim aliter potest evenire quam evenit, et tamen Deus hoc modo futurum praescivit. — Similiter et alia determina, scilicet 'impossibile est id non evenire quod Deus praescivit vel cum Deus praescierit': si coniunctim intelligas, verum dicis; si disiunctim, falsum. — Ita etiam et illud 'impossibile est non esse praescitum omne quod fit', id est non potest esse utrumque simul, scilicet ut fiat et non sit praescitum: hic sensus verus est. Si vero dicis Deum non potuisse non praescire omne quod fit, falsum est. Potuit enim facere ut non fieret, et ita non esset praescitum.

8 Dei praescientia *trp.* LNR. 9 fit] fiat LMNW, corr. in fiat T. 10-11 Responsio om. PRVW. 20 futurum Deus *trp.* LMRV. 22 determina] determinas O, determines P. || scilicet om. BCOP. 24 et om. MTVW.

DISTINCTIO XXXIX

Cap. 1 (175).

1. **Utrum scientia Dei possit augeri vel minui, vel aliquo modo mutari: utrumque enim videtur posse probari.** Praeterea solet quaeri utrum scientia Dei possit augeri vel minui: utrumque enim videtur posse probari. 5 Quod divina scientia possit augeri vel mutari, hoc modo probatur: quia potest Deus scire quod nunquam scit. Est enim aliquis qui non est lecturus hodie, et tamen potest esse ut legat hodie: potest enim hodie legere. Nihil autem potest fieri, quod non possit a Deo sciri. Potest ergo Deus scire hunc lecturum hodie; potest igitur aliquid scire quod non scit; 10 ergo potest eius scientia augeri vel mutari. — Eademque videtur posse minui. Est enim aliquis hodie lecturus, quem Deus scit lecturum; at potest esse ut non legat; ergo potest Deus non scire hunc lecturum. Potest igitur non scire aliquid quod scit; ergo potest minui eius scientia vel mutari. 15

2. **Responsio cum determinatione** *. Ad quod dicimus quia Dei scientia omnino immutabilis est, nec augeri potest vel minui. Nam, ut ait Augustinus in XV libro *De Trinitate* 1, «scientia Dei est ipsa sapientia, et sapientia est ipsa essentia sive substantia Dei; quia in illius naturae simplicitate mirabili non est aliud sapere, aliud esse, sed quod est sapere, hoc est et esse». Ideoque «novit 2 omnia Verbum, quae novit Pater; 20 sed ei nosse de Patre est, sicut esse. Nosse enim et esse ibi unum est. Et ideo Patri, sicut esse non est a Filio, ita nec nosse. Proinde tamquam se ipsum dicens Pater genuit Verbum sibi aequale per omnia. Non enim se ipsum integre perfecteque dixisset, si aliquid minus aut amplius esset 25 in eius Verbo quam in se ipso. Hoc est ergo omnino Verbum quod Pater, non tamen Pater est, quia iste Filius, ille Pater. Sciunt ergo invicem

4 solet quaeri *trp.* LMNR.
quod CLW.

11 mutari] minui V, minui vel mutari R.

15 quia]

1 Cap. 13, n. 22 (PL 42, 1076; CCL 50A, 495).
1076s; CCL 50A, 496s).

2 Ibid., c. 14, n. 23 (PL 42,

Cap. 1: Quaestio quodam modo ponitur ut in *Summa sent.*, I, 12 (PL 171, 1089 A-B; 176, 62 B-C); vide etiam P. Abael., *Theol. Scholarium*, III, 5 (PL 178, 1103s); et Rolandus, *Sententiae*, 80ss.

Pater et Filius, sed ille gignendo, iste nascendo. Et omnia quae sunt in eorum scientia, in eorum sapientia, in eorum essentia, unusquisque eorum simul videt, non particulatim aut singillatim, velut alternante 5 aliquid, ut aliqua videre non possit nisi non videns alia; sed omnia simul videt, quorum nullum est quod non semper videat » et sciat. Eius itaque scientia inamissibilis et invariabilis est. — «Nostra 1 vero scientia et amissibilis est et receptibilis, quia non hoc est nobis esse quod scire. Propter hoc, sicut nostra scientia illi scientiae Dei, sic et nostrum verbum, quod nascitur de nostra scientia, dissimile est illi verbo, quod natum 10 est de Patre scientia ».

3. Ex hac auctoritate clare ostenditur scientiam Dei omnino invariabilem esse, sicut ipsa essentia Dei omnino invariabilis est; et quod Pater et Filius cum Spiritu Sancto simul omnia sciunt et vident. Sicut 15 ergo non potest augeri vel minui divina essentia, ita nec divina scientia. Et tamen conceditur posse scire quod non scit, et posse non scire quod scit; quia posset aliquid esse subiectum eius scientiae quod non est, et posset non esse subiectum aliquid quod est, sine permutatione ipsius scientiae.

Cap. 2 (176).

1. **Oppositio : an Deus possit noviter vel ex tempore scire vel praescire aliquid.** Hic opponitur a quibusdam ita: Si Deus potest aliquid scire vel praescire quod nunquam scivit nec praescivit, potest ergo ex tempore aliquid scire vel praescire.

2. Ad quod dicimus: Potest quidem Deus scire vel praescire omne quod potest facere, et potest facere quod nunquam fiet; potest igitur 25 scire vel praescire quod nunquam fiet, nec est, nec fuit. Nec illud scit vel scivit, neque praescit vel praescivit, quia scientia eius non est nisi de his quae sunt vel fuerunt vel erunt; et praescientia non est nisi de futuris. 30 Et licet possit scire vel praescire quod nunquam est nec erit, non tamen potest aliquid scire vel praescire ex tempore. Potest utique scire vel praescire quod nunquam est nec erit, nec illud scitum vel praescitum est ab aeterno; non tamen potest incipere scire vel praescire illud; sed ita potest modo scire vel praescire, sicut potest scisse vel praescivisse ab aeterno. Si

34 praescivisse] prescisse BCLMTVX.

1 August., *ibid.*, c. 13, n. 22 (PL 42, 1076; CCL 50A, 495).

enim dicas eum modo posse scire vel praescire quod ab aeterno non scivit vel praesciit, id est ita quod ab aeterno non sciverit vel praesciverit, quasi utrumque simul esse possit, falsum est. Si vero dicis eum modo posse scire vel praescire quod ab aeterno non scivit vel praescivit, id est habere potentiam sciendi et praesciendi ab aeterno et modo aliquid, nec illud tamen praescitum est vel futurum, verum est. Non potest ergo noviter vel ex tempore scire vel praescire aliquid, sicut nec potest noviter vel ex tempore velle aliquid; et tamen potest velle quod nunquam voluit.

Cap. 3 (177).

Utrum Deus possit plura scire quam scit. Item a quibusdam dicitur Deus posse plura scire quam sciat, quia potest scire omnia quae scit, et potest aliqua facere quae nunquam erunt, et illa potest scire: non enim aliqua incognita facere potest. Si vero omnia essent quae modo sunt, et alia quaedam faceret quae non sunt nec erunt, et illa omnia sciret, pro certo plura sciret quam modo sciat. Nec tamen eius scientia augeri potest, quia hoc totum fieri posset sine mutabilitate scientiae. Constat ergo Dei scientiam omnino esse immutabilem, nec augeri posse vel minui, sed ei subiecta.

Cap. 4 (178).

1. Quod videatur adversum illi sententiae, qua supra dictum est Deum semper et simul scire omnia. Ei vero quod praedictum est ¹, scilicet quod Deus omnia semper videt et simul, videtur obviare quod ait Hieronymus in *Expositione Habacuc* ²: « Absurdum est, inquit, ad hoc deducere Dei maiestatem, ut sciat per momenta singula quot culices nascantur quotve moriantur, quota pulicum et muscarum sit multitudo, quotve pisces natent in aquis, et similia. Non simus tam fatui adultores Dei, ut dum providentiam eius etiam ad ima retrudimus, in nos ipsos

² praesciit] praescivit MRT. || sciverit] scivit MOPW.
 in corr. O. ³ dicis] dicas LNRW. ⁷ nec] non LRW.
 videatur] videtur LNRV. ²² Ei] Si BCLM, quod corr. B. || praedictum] supradictum BMR.

¹ Vide auctoritatem August., supra, p. 281, 5-6.
 (PL 25 [1845], 1286 A-B).

² Lib. I, c. 1, vers. 13-14
 Num. 1: Cf. *Summa sent.*, I, 12 (PL 171, 1088 D; 176, 62 A-B), quae fons est auctoritatis Hieronymi.

iniuriosi simus, eandem irrationabilium et rationabilium providentiam esse dicentes». Hic videtur dicere Hieronymus quod Deus illorum minimorum scientiam sive providentiam non habeat; quod si est, tunc non omnia simul scit et semper.

2. Quomodo praemissa verba Hieronymi intelligenda sint *. Ex tali itaque sensu illud dictum esse noverimus, ut Deum illa alternatim vel particulatim scire neget. Neque per diversa temporum momenta sic illa cognovit, sicut per varia momenta illorum quaedam deficiunt, quaedam incipiunt. Neque illis aliisque irrationabilibus ita providet, quemadmodum rationabilibus. *Numquid enim*, ut ait Apostolus ¹, *cura est Deo de bobus?* Et sicut non est cura Deo de bobus, ita nec de aliis irrationabilibus. Dicit tamen Scriptura ² quia ipsi *est cura de omnibus*. Providentiam ergo et curam universaliter de cunctis quae condidit habet, ut habeat unumquodque quod sibi debetur et convenit. Sed specialem providentiam atque curam habet de rationabilibus, de quibus praecepta tradidit, eisque recte vivendi legem praescripsit ac praemia promisit. Hanc providentiam et curam de irrationabilibus non habet. Ideo Apostolus dicit quia non *est cura Deo de bobus*. Providet tamen omnibus, et curat, id est gubernat omnia, *qui omnibus solem suum facit oriri* et pluviam dat ³. Scit itaque Deus quanta sit multitudo pulicum, culicum et muscarum ac piscium, et quot nascantur quotve moriantur; sed non scit hoc per momenta singula, immo simul et semper omnia; neque ita scit, ut eandem habeat providentiam irrationabilium et rationabilium, id est ut eodem penitus modo provideat irrationabilibus et rationabilibus. Rationabilibus enim et praecepta dedit, et Angelos ad custodiam delegavit.

3. Brevis summa praedictorum cum additione quorundam. Simul itaque et immutabiliter scit Deus omnia quae fuerunt et sunt et erunt, tam bona quam mala; praescit quoque omnia futura, tam bona quam mala.

4. Quid sit praedestinatio et in quo differat a praescientia *. Praedestinatio vero de bonis salutaribus est et de hominibus salvandis. Ut enim ait Augustinus in libro *De praedestinatione sanctorum* ⁴, « praedestinatio

¹² est cura *trp.* CTW. ¹⁵ de² om. CNX.

¹ I Cor. 9, 9. ² Sap. 12, 13. ³ Resp. Matth. 5, 45. ⁴ Cap. 10, n. 19 (PL 44, 974s).

Num. 2: Potius fundari videtur super verba Hugonis, *De sacram.*, I, 2, 19 (PL 176, 213 B) quam super laudatam *Summam* (ubi supra). — Num. 4: Auctoritas Augustini verbotenus in *Glossa* in Rom. 8, 29 (PL 191, 1449 C), et partim in eadem *Glossa* in Eph. 2, 10 (PL 192, 183 B). In codicibus antiquioribus hic numerus pertinet ad idem capitulum Lombardi

est gratiae praeparatio, quae sine praescientia esse non potest; potest autem sine praedestinatione esse praescientia. Praedestinatione quippe Deus ea praescivit quae fuerat ipse factururus; sed praescivit Deus etiam quae non est ipse factururus, id est omnia mala ». Praedestinavit eos quos elegit, reliquos vero reprobavit, id est ad mortem aeternam praescivit 5 peccaturos.

DISTINCTIO XL

Cap. 1 (179).

1. An aliquis praedestinatorum possit damnari vel reprobatorum salvari.

Praedestinatorum nullus videtur posse damnari, nec reprobatorum aliquis 10 posse salvari. Unde Augustinus in libro *De correctione et gratia* 1: « In Apocalypsi, inquit, dicitur 2: *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam*. Si alius non est accepturus nisi iste perdidit, certus est electorum numerus », id est non potest augeri vel minui.

2. **Oppositio** *. Ad hoc autem obiciunt quidam, nitentes probare nu- 15 merum electorum posse minui et augeri, sic: Posset Deus non apponere gratiam quibus apponit, et posset subtrahere quibus non subtrahit; quod si fieret, utique damnarentur. Possent ergo damnari isti, qui tamen salva- 20 buntur; posset itaque minui electorum numerus. Ita posset etiam augeri, quia posset apponi gratia quibus non apponitur, per quam salvarentur; possent ergo salvari habita gratia, qui tamen sine ea damnabuntur; posset itaque augeri numerus electorum.

11 correctione] correptione LPV.

15 Oppositio om. LNPRW.

1 Seu *De correctione et gratia*, c. 13, n. 39 (PL 44, 940).

2 Apoc. 3, 11.

ac num. 3, ut etiam manifeste apparet ex rubrica ad num. 3; proinde contra Editores primae et secundae editionis haec verba reliquimus sub cap. quarto huius distinctionis. De qua quaestione cf. Ign. Brady, *The Distinctions of Lombard's Book of Sentences and Alexander of Hales*, in *Franc. Studies* 25 (1965) 110s.

Dist. XL: De praedestinatione in doctrina Lombardi, cf. *Glossa in Rom.* 1, 4, in 8, 29, necnon et in 9, 18 (PL 191, 1309 B, 1449 B-D, 1462 Bss), unde desumuntur quamplura infra exposita; vide etiam J. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, 141-158; J. Schneider, *Die Lehre vom Dreieinigen Gott...*, 55-60. — Cap. 1 inspirationem suam invenit in *Summa sent.*, 1, 12 (PL 171, 1089 B-C; 176, 62 D-63 A), unde verbotenus trahitur num. 1 necnon et quaedam in num. 3 et 4.

3. **Responsio** *. Quibus respondemus ex ea ratione dictum esse, et verum esse, numerum electorum non posse augeri vel minui, quia non potest utrumque simul esse, scilicet ut aliquis salvetur et non sit praedestinatus, vel ut aliquis praedestinatus sit et damnetur. Intelligentia enim 5 conditionis implicitae veritatem facit in dicto et impossibilitatem in vero. Si vero simpliciter intelligatur, impossibilitas non admittitur, ut cum dicitur: 'Praedestinatus potest vel non potest damnari' et 'reprobatus potest salvari'. In his enim et huiusmodi locutionibus ex ratione dicti diiudicanda est sententia dictionis. Alia namque fit intelligentia si per coniunc- 10 tionem haec accipiantur dicta, atque alia si per disiunctionem, ut supra, cum de praescientia agebatur, praetaxatum est 1. Si enim cum dicis 'praedestinatus non potest damnari', intelligas ita: id est non potest esse ut praedestinatus sit et damnetur, verum dicis, quia coniunctim intelligis; falsum autem si disiunctim, ut si intelligas istum non posse damnari 15 quem dico praedestinatum. Potuit enim non esse praedestinatus, et ita damnaretur.

4. **Quomodo adhuc instent quaestioni**. Verumtamen adhuc instant, et secundum coniunctionem argumentando ita procedunt: Non, inquit, potest esse ut aliquis praedestinatus sit et damnetur. Utrumque istorum 20 simul esse non potest; sed alterum horum non potest non esse; scilicet quin iste sit praedestinatus: ab aeterno enim praedestinatus est, et non potest modo non esse praedestinatus. Cum ergo impossibile sit simul utrumque esse, et impossibile sit alterum non esse, videtur non posse alterum esse, scilicet ut damnetur. Quod si est, ergo non potest esse ut 25 non salvetur.

5. **Solutio, in qua magis vellet alios audire quam docere**. In huius quaestio- 30 nis solutione mallet alios audire quam docere. Dicimus tamen similem de praescientia posse moveri quaestionem; ideoque, tam hic quam ibi, unam facimus responsionem, dicentes determinandum fore illud cui innititur tota haec quaestio, scilicet 'impossibile est alterum non esse, scilicet quin iste modo sit praedestinatus: ab aeterno enim iste praedestinatus est'. Distinguendum enim est cum ait: 'iste non potest modo non esse praedestinatus' vel 'non potest modo esse quin sit praedestinatus'. Hoc enim et coniunctim et disiunctim intelligi potest. Non enim potest esse 35 ut ab aeterno sit praedestinatus et modo non sit praedestinatus, nec potest esse simul ut sit praedestinatus et non sit praedestinatus; sed

1 Responsio om. PRW.

21 sit praedestinatus *trp.* OPX.

1 Dist. 38, c. 2, n. 2 (p. 279, 15ss).

tamen potuit esse ab aeterno quod non esset praedestinatus, et potuit ab aeterno non esse praedestinatus. Et sicut ab aeterno Deus potuit eum non praedestinare, ita conceditur a quibusdam quod et modo potest Deus eum non praedestinasse ab aeterno. Ergo potest Deus non praedestinasse eum; ergo potest iste non fuisse praedestinatus. Si vero non fuisset praedestinatus, nec esset praedestinatus; ergo potest modo non esse praedestinatus. Ita et de praescientia et praescitis dicunt. Quod in actionibus vel operationibus Dei et hominum nullatenus concedunt. Ex quo enim aliquid factum est vel dictum, non concedunt quod possit non esse vel non fuisse; immo impossibile est non esse vel non fuisse quod factum est vel dictum, referentes possibilitatem vel impossibilitatem ad naturam rei existentis. Cum vero de praescientia vel praedestinatione Dei agitur, possibilitas vel impossibilitas ad potentiam Dei refertur, quae semper eadem fuit et est, quia praedestinatio, praescientia, potentia unum in Deo est.

Cap. 2 (180).

1. **Quid sit reprobatio Dei et in quibus consideretur, et quis sit praedestinationis effectus.** Cumque praedestinatio sit gratiae praeparatio, id est divina electio, qua elegit quos voluit *ante mundi constitutionem*, ut ait Apostolus 1; reprobatio e converso intelligenda est praescientia iniquitatis quorundam et praeparatio damnationis eorundem. — **Hic dicitur quid sit praedestinationis effectus** *. Sicut enim praedestinationis effectus illa gratia est qua in praesenti iustificamur atque ad recte videndum et in bono perseverandum adiuvamur, et illa qua in futuro beatificamur; (**Hic secundum quae consideretur reprobatio** *) ita reprobatio Dei, qua ab aeterno non eligendo quosdam reprobavit, secundum duo consideratur: quorum alterum praescit et non praeparat, id est iniquitatem; alterum praescit et praeparat, scilicet aeternam poenam. — Unde Augustinus *Ad Prosperum et Hilarium* 2: « Haec, inquit, regula inconcusse tenenda est, pecca-

4 ab aeterno. Ergo] Ab eterno ergo B (et ed. 1916). 6 nec] non BCMN, modo add. LNW, mg. add. T. || esset] modo add. RVX. 24 beatificamur] beatificabimur BCMNRVW. 24-25 Rubrica om. RVW.

1 Eph. 1, 4.

2 Haec verba non leguntur ibi, scil. in *De praedest. sanctorum* (PL 44, 959-992), sed in Ps-August., *Hypognosticon*, VI, c. 6, n. 8 (PL 45, 1661s).

Num. 1-2: Conficiuntur magna in parte ex *Glossa in Rom. 8, 29* (PL 191, 1450 A, et 1449 C), ubi citatur Augustinus *Ad Prosperum et Hilarium* (rubrica marg. in z 28b).

tores in peccatis praescitos esse, non praeparatos, poenam autem esse praeparatam». « Praeparavit enim Deus, ut Augustinus ait in libro *De bono perseverantiae* 1, in praescientia sua quibus voluit bona sua; et quibuscumque donat, proculdubio se donaturum esse praescivit ». « Praeparavit etiam Deus, ut ait Fulgentius 2, malis ignem aeternum, illis utique quos iuste praeparavit ad luenda supplicia, nec tamen praeparavit ad facienda peccata. Praeparavit enim Deus quod divina aequitas redderet, non quod humana iniquitas admitteret. Non enim, sicut praeparavit sanctos ad iustitiam percipiendam, sic praeparavit iniquos ad iustitiam amittendam, quia pravitatis praeparator nunquam fuit ». — **Augustinus in libro De bono perseverantiae** 3 *: Sicut ergo praedestinatio Dei proprie « est praescientia et praeparatio beneficiorum Dei, quibus certissime liberantur quicumque liberantur »; ita reprobatio Dei est praescientia malitiae in quibusdam non finiendae et praeparatio poenae non terminandae.

2. **Quod obduratio quodam modo effectus est reprobationis** *. Et sicut praedestinationis effectus est gratiae appositio, ita reprobationis aeternae quodam modo effectus esse videtur obduratio.

3. **Quomodo dicatur Deus obdurare** *. « Nec obdurat Deus, ut ait Augustinus, *Ad Sixtum* 4, impertiendo malitiam, sed non impertiendo gratiam », sicut nec digni sunt. « Quibus enim non impertitur, nec digni sunt, nec merentur; potius ut non impertiatur, hoc digni sunt, hoc merentur ». Unde Apostolus ait 5: *Cuius vult miseretur Deus, et quem vult indurat*: misericordiam appellans praedestinationem, et praecipue praedestinationis effectum, id est gratiae appositionem; obdurationem vero, gratiae privationem. — Non enim, ut ait Augustinus, *Ad Simplicianum* 6, intelligendum est quod Deus ita induret, « quasi quemquam peccare cogat, sed tantum quibusdam peccatoribus misericordiam iustificationis suae non largitur; et ob hoc eos obdurare dicitur, quia non eorum miseretur, non quia impellit ut peccent. Eorum autem non

2 enim] autem BCV. || Aug. ait *trp.* LNRX.

1 Id est *De dono perseverantiae*, c. 17, n. 41 (PL 45, 1018). 2 *Ad Monimum*, I, cc. 23 et 25 (PL 65, 169 B, 172 C; CCL 91, 21, 25); sed tota auctoritas sumitur ut iacet ex *Glossa Lombardi in Rom. 8, 29* (PL 191, 1450 A). 3 Id est *De dono perseverantiae*, c. 14, n. 35 (PL 45, 1014). 4 *Epist. 194*, c. 3, n. 14 (PL 33, 879; CSEL 57, 187). 5 *Rom. 9, 18*. 6 Id est *De div. quaest. ad Simplic.*, I, q. 2, n. 16 (PL 40, 121).

Num. 3 (praeter « Unde Apostolus... gratiae privationem ») verbotenus in *Glossa in Rom. 9, 18* (PL 191, 1462 B, deinde C-D).

miseretur, quibus gratiam non esse praebendam aequitate occultissima et ab humanis sensibus remotissima iudicat»; «quam¹ non aperit, sed miratur Apostolus dicens²: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei*».

DISTINCTIO XLI

Cap. 1 (181).

5

1. **Utrum aliquod sit meritum obdurationis vel misericordiae.** — Augustinus in libro *Ad Sixtum**: Si autem «quaerimus³ meritum obdurationis et misericordiae, obdurationis meritum invenimus; misericordiae vero meritum non invenimus, quia nullum est» misericordiae meritum, «ne gratia vacuetur si non gratis donatur, sed meritis redditur». — Augustinus, *Contra Iulianum**: «Miseretur⁴ itaque secundum gratiam quae gratis datur, obdurat autem secundum iudicium quod meritis redditur». «Unde⁵ datur intelligi ut sicut reprobatio Dei est nolle misereri, ita obduratio Dei sit non misereri: ut non ab illo irrogetur aliquid quo sit homo deterior, sed tantum quo sit melior non erogetur».

2. **Hic summatim colligit praemissa ut addat alia***. Ex his aperte ostenditur quid misericordiam, quid obdurationem intellexerit Apostolus⁶; et quia misericordiam nullum advocat meritum, obduratio vero non est sine merito. Et 'misericordiae' verbo hic accipitur praedestinatio, et praecipue praedestinationis effectus; 'obdurationis' vero, non ipsa Dei aeterna reprobatio, quia eius nullum est meritum, sed gratiae privatio sive subtractio, quae quodam modo est reprobationis effectus. Accipitur

15

⁶ aliquod] alliquid CMR. add. interl. T.

¹¹ itaque] utique xz (Aug.).

¹⁹ est] semper add. LRW,

¹ Epist. 194 (ad Sixtum), c. 2, n. 5 (PL 33, 876; CSEL 57, 179s).

² Rom. 11, 33.

³ Epist. 194, c. 3, n. 14 (PL 33, 879; CSEL 57, 187).

⁴ Contra secundam Iuliani respon-

sionem opus imperfectum, I, n. 141 (PL 45, 1140).

⁵ August., *De div. quaest. ad*

⁶ Rom. 9, 18; supra, p. 287, 23-24.

Cap. 1: Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre*, 95-100, 151-153. — Num. 1: Verbotenius in eadem *Glossa* in Rom. 9, 18 (PL 191, 1462 B, 1463 B). — Num. 2 fundatur super eandem *Glossam*; cf. etiam *Glossa* in Rom. 1, 4 (PL 191, 1309 D), et in Eph. 1, 4 (PL 192, 172 A). — Num. 3 (necnon et cap. 2, num. 1-4): Cf. *Summa sent.*, I, 12 (PL 171, 1090 B; 176, 63 C), cui plura addit Lombardus ex ipsis verbis Augustini; ex qua *Summa* transcribit etiam auctoritatem Augustini ad finem num. 2 cap. 2, et illam in principio num. 3.

tamen aliquando reprobatio pro obduratione, sicut et praedestinatio pro suo effectu, quod est gratia apposita: gratia enim quae apponitur, effectus est praedestinationis. — Cum igitur gratiae quae apponitur homini ad iustificationem nulla sint merita, multo minus et ipsius praedestinationis, qua ab aeterno elegit Deus quos voluit, aliqua possunt existere merita; ita nec reprobationis, qua ab aeterno quosdam praescivit futuros malos et damnandos.

3. **Exemplum ponit de Iacob et Esau, dicens quia nec illum elegit, nec illum reprobavit Deus pro meritis***. Sicut elegit Iacob, et Esau reprobavit¹: quod non fuit pro meritis eorum quae tunc haberent, quia nulla habebant, quoniam nec ipsi exsistebant; nec propter futura merita quae praevideret, vel illum elegit, vel illum reprobavit.

Cap. 2 (182).

1. **Opinio quorundam in qua fuit aliquando Augustinus, sed post retractavit.** Opinati sunt tamen quidam Deum ideo elegisse Iacob, quia talem futurum praescivit, qui in eum crederet et ei serviret. Quod aliquando se Augustinus sensisse dicit in libro *Retractationum*² — ubi aperte ostendit quod si propter futura merita electus esset, iam non ex gratia esset electio: non ergo ideo electus est a Deo, quia talis futurus erat, sed ex electione talis est factus — ita dicens: «Disputans quid elegerit Deus in nondum nato cui dixit servitutum esse maiorem, et quid in eodem maiore similiter nondum nato reprobaverit, ad hoc perduxit ratiocinationem, ut dicerem: *Non ergo elegit Deus opera cuiusquam in praescientia, quae ipse daturus est, sed fidem elegit in praescientia, et quem sibi crediturum esse praescivit, ipsum elegit, cui Spiritum Sanctum daret, ut bona operando etiam aeternam vitam consequeretur*».

2. **Explanat sententiam praedictorum***. Ecce hic aperte dicit non propter opera eum elegisse, sed propter fidem qua eum praescivit crediturum. — Augustini in eodem retractatio*. Sed quia et in fide meritum est, sicuti et in operibus, hoc retractavit dicens³: «Nondum diligentius quaesiveram, nec adhuc inveneram qualis sit electio gratiae de

² quod] qui LNRVW, corr. in qui T.

¹² praevideret] previderent OPR, quod corr. OR.

¹ Resp. Malach. 1, 2-3; item Rom. 9, 13.

² Lib. 1, c. 23, n. 2 (PL 32, 621;

CSEL 36, 107s), ubi retractat August. ea quae dixerat *In Epist. ad Rom.*, nn. 60-61 (PL 35, 2079).

Cf. de eodem, *De div. quaest. ad Simpl.*, I, q. 2, n. 8 (PL 40, 115s); *De praedest. sanctorum*, c. 3, n. 7 (PL 44, 964).

³ *Retract.*, ibid., nn. 2-3 (PL 32, 621s; CSEL 36, 108s).

qua dicit Apostolus 1: *Reliquiae per electionem gratiae salvae fient*. Quae utique non est gratia si ex meritis procedit, ut iam quod datur non secundum gratiam, sed secundum debitum, reddatur potius meritis quam donetur. Proinde quod continuo dixi: *Dicit enim idem Apostolus 2: Idem Deus qui operatur omnia in omnibus; nusquam autem dictum est: Deus credit omnia in omnibus*; ac deinde subiunxi: *Quod ergo credimus, nostrum est; quod vero bonum operamur, illius est qui creditibus dat Spiritum Sanctum*, profecto non dicerem, si iam scirem etiam ipsam fidem inter Dei munera reperiri quae dantur in eodem Spiritu. Utrumque ergo nostrum est propter arbitrium voluntatis, et utrumque datum est per Spiritum fidei et caritatis. — Et quod paulo post dixi: *Nostrum est enim credere et velle, illius autem dare creditibus et volentibus facultatem bene operandi per Spiritum Sanctum, per quem caritas diffunditur in cordibus nostris* 3, verum est quidem, sed eadem regula, et utrumque ipsius est, quia ipse praeparat voluntatem; et utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis 4. Ergo et meritum fidei de misericordia Dei venit. Non ergo propter fidem vel aliqua merita elegit Deus aliquos ab aeterno vel apposuit gratiam iustificationis in tempore, sed gratuita bonitate sua elegit ut boni essent. Unde Augustinus in libro *De praedestinatione sanctorum* 4: « Non quia futuros nos tales esse praescivit, ideo elegit, sed ut essemus tales per ipsam electionem gratiae suae, qua gratificavit nos in dilecto Filio suo 5 ».

3. **Quod his videtur contrarium quod alibi ait Augustinus.** His tamen videtur adversari quod dicit Augustinus 6 super Malachiam prophetam, ubi scriptum est 7: *Iacob dilexi, Esau autem odio habui: « Cui vult, inquit, miseretur, et quem vult indurat »* 8. Sed haec voluntas Dei iniusta esse non potest. Venit enim de occultissimis meritis: quia et ipsi peccatores cum propter generale peccatum unam massam fecerint, non tamen nulla inter eos est diversitas. Praecedit ergo aliquid in peccatoribus, quo quamvis nondum sint iustificati, digni efficiantur iustificatione; et item praecedit in aliis peccatoribus, quo digni sunt obtusione 9. Ecce hic videtur Augustinus dicere quod et ipsa Dei voluntas, qua alios elegit, alios reprobat, ex meritis veniat, sed occultissimis; id est quod pro meritis

2 est... si] ex... sed LMOPTX, quod corr. T. 5 credit] condidit BC, erit MOPX, quod corr. in credit O². 24 videtur adversari trp. LNR. 32 elegit corr. in eligit PT.

1 Rom. II, 5. (PL 44, 988).

2 I Cor. 12, 6.

5 Eph. 1, 6.

8 Rom. 9, 18.

3 Resp. Rom. 5, 5.

4 Cap. 19, n. 38

6 De div. quaest. 83, q. 68, n. 4 (PL 40, 72).

7 Malach. I, 2-3.

alios voluerit eligere, alios reprobare; et quod pro meritis aliis apponitur gratia iustificationis, aliis non, unde obtunduntur.

4. **Potest dici hoc retractasse ***. Sed quid intelligere voluerit ignoratur, nisi forte dicatur hoc intellexisse quod supra diximus eum retractasse. Nam ibidem 1 etiam quaedam alia continue subdit, quae in libro *Retractionis* 2 aperte retractat; quod utrumque legenti patebit. Unde verisimile est in praemissis etiam hoc retractasse.

5. **Potest etiam ex tali sensu dictum intelligi ***. Potest tamen ex eo sensu accipi fore dictum: non quia aliquis praedestinetur pro meritis vel iustificationis gratiam mereatur, sed quia aliqui non adeo mali sunt, ut mereantur sibi gratiam non impertiri. Nullus enim Dei gratiam mereri potest, per quam iustificatur; potest tamen mereri ut non apponatur, ut penitus abiciatur. Et quidem aliqui in tantum profundum iniquitatis devenerunt, ut hoc mereantur, ut hoc digni sint; alii vero ita vivunt, ut etsi non mereantur gratiam iustificationis, non tamen merentur omnino repelli et gratiam sibi subtrahi. Ideoque dixit 'in quibusdam peccatoribus praecedere quo digni sint iustificatione, et in aliis quo digni sint obtusione'. Sed hoc frivolum est.

6. **Opinio quorundam falsa de occultis Dei disserentium carnaliter.** — Augustinus, *De verbis Apostoli* * : « Multi 3 vero, de isto profundo quarentes reddere rationem atque secundum coniecturas cordis sui inscrutabilem altitudinem iudiciorum Dei cogitare conantes, in fabulas vanitatis abierunt, dicentes quia animae sursum in caelo peccant, et secundum sua peccata ad corpora pro meritis diriguntur et dignis sibi quasi carceribus includuntur 4. Ierunt hi tales post cogitationes suas 5, et volentes disputare

4 hoc] hic NVW. 8-9 Potest... accipi] Quidam... accipiunt BCNVW. 13 profundum iniquit. trp. LMRX. 16 peccatoribus om. LT, del. C, add. interl. V. 18 Sed... est om. BCMOPWX.

1 Scil. *De div. quaest. 83, q. 68, n. 5* (PL 40, 73).

2 Lib. I, c. 26 (PL 32, 628;

CSEL 36, 127).

3 *Sermo 165, c. 5, n. 6* (PL 38, 905).

4 Error fuit Origenis,

ut refert August., *De civit. Dei*, XI, c. 23, n. 1 (PL 41, 336; CSEL 40-1, 544s; CCL 48, 341s).

5 Resp. Ier. 18, 12: *Post cogitationes enim nostras ibimus*.

Num. 5: Quid hic intelligere velit Magister, nescimus. In *Summa sent.*, I, 12 (uti iacet in PL 176, 64 A-C, non autem in PL 170) additio quaedam invenitur, de qua agit H. Weisweiler, *La « Summa Sententiarum », source de Pierre Lombard*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 6 (1934) 157, nota 30; ubi nominatim impugnat Gilbertus Porreta. Quae proinde iudicatur esse aetatis Lombardo posterioris, circa finem saec. XII. Ad rem quod attinet nihil invenimus in *Glossatura Gilberti* in Rom. 9, 13; cf. A. M. Landgraf, *Untersuchungen zu den Eigenlehren Gilberts de la Porrée*, in *Zeitschr. f. kath. Theol.* 54 (1930) 211s. — Num. 6 sumitur ad litteram de *Glossa* in Rom. 9, 18 (PL 191, 1463 A); super quam etiam fundatur num. 7.

de Dei profundo, versi sunt in profundum, dicentes animas in caelo ante conversatas et ibi aliquid boni vel mali egisse, et pro meritis ad corpora terrena detrusas esse. Hoc autem respuit catholica fides, propter evidentem Apostoli sententiam, qua ait 1: *Cum nondum nati essent, aut aliquid boni vel mali egissent* etc. «Melior² est ergo fidelis ignorantia, quam temeraria scientia».

7. **Ex praecedentibus capitulis concludit propositum de praedestinatione et reprobatione, scilicet quod non sunt ex meritis.** Elegit ergo quos voluit gratuita misericordia, non quia fideles futuri erant, sed ut fideles essent; eisque gratiam dedit non quia fideles erant, sed ut fierent. — **Augustinus in libro Retractationum**³ * : «Ait enim Apostolus 4: *Misericordiam consecutus sum ut fidelis essem*, non ait: *quia fidelis eram*. Datur quidem et fidei, sed data est etiam prius ut esset fidelis». Ita etiam reprobavit quos voluit, non propter merita futura quae praevideret, «veritate⁵ tamen rectissima et a nostris sensibus remota».

8. **Quaestio.** Sed quaeritur utrum sicut dicitur elegisse quosdam ut boni fierent et fideles, ita etiam concedi debeat reprobasse quosdam ut mali essent et infideles, et obdurare ut peccent. — **Responsio** *. Quod nullatenus concedi oportet: non enim reprobatio ita est causa mali, sicut praedestinatio causa boni; neque obduratio ita facit hominem malum, quemadmodum misericordia facit bonum.

Cap. 3 (183).

1. **An ea quae semel scit Deus vel praescit, semper sciat et praesciat, et semper scierit et praescierit.** Praeterea considerari oportet utrum ea omnia quae semel scit vel praescit Deus, semper sciat et scierit, et praesciat ac praescierit, an olim scierit vel praescierit quod modo non scit vel praescit.

2. **De praescientia prius respondet dicens Deum non semper praescire quae olim praesciit** *. De praescientia primo respondemus, dicentes multa

5 vel] aut CPX. 7-8 Rubrica (inauthent.) V, om. alii. 13 est om. MOP. 18 Responsio om. RVW. 23-24 Rubrica om. RVW.

¹ Rom. 9, 11.

² August., *Sermo* 27, c. 3, n. 4 (PL 38, 179; CCL 41, 362).

³ Lib. I, c. 23, n. 4 (PL 32, 622; CSEL 36, 110), allegata in *De praedest. sanctorum*, c. 3, n. 7 (PL 44, 965).

⁴ I Cor. 7, 25.

⁵ Cf. August., *De div. quaest. ad Simplic.*, I, q. 2, n. 16

Num. 1-2: Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 2, 16s (PL 176, 212 C-213 A); et Rolandus, *Sententiae*, 84. — Num. 3-4 dependent, aliquando ad verba, a Petro Abael., *Theologiae Scholasticarum*, III, 5 (PL 178, 1103 A-B, 1104 A).

eum praescisse, quae modo non praescit. Cum enim eius praescientia non sit nisi de futuris, ex quo illa quae futura erant praesentia fiunt vel praetereunt, sub Dei praescientia esse desinunt; sub scientia vero semper sunt. Praescivit ergo Deus omnia ab aeterno quae futura erant, neque praescire desinit nisi cum futura esse desinunt. Neque, cum praescire desinit aliqua quae ante praesciebat, minus ea noscit quam ante cognoscebat. Non enim dicitur ex defectu scientiae eius, quod aliqua praescierit aliquando, quae modo non praesciat, sed ex ratione verbi quod est praescientia: praescire enim est ante scire quam fiat aliquid; ideoque non potest dici Deus praescire nisi quae futura sunt.

3. **Hic de scientia, dicens Deum semper scire quod semel scit.** De scientia autem aliter dicimus. Scit enim Deus semper omnia quae aliquando scit: omnem enim scientiam quam aliquando habet, semper habuit et habet et habebit.

4. **Oppositio** *. Ad hoc autem opponitur ita: Olim scivit hunc hominem nasciturum, qui natus est; modo non scit eum nasciturum; scivit ergo aliquid quod modo non scit. Item scivit mundum esse creandum; modo non scit eum creandum; aliquid ergo scivit quod modo non scit. Et alia huiusmodi infinita induci possent. — **Solvit** *. Sed ad hoc iudicamus quia idem de nativitate huius hominis et mundi creatione nunc etiam scit, quod sciebat antequam fierent, licet tunc et nunc hanc scientiam eius diversis exprimi verbis oporteat. Nam quod tunc futurum erat, nunc praeteritum est; ideoque verba commutanda sunt ad ipsum designandum. Sicut diversis temporibus loquentes, eandem diem modo per hoc adverbium 'cras' designamus, dum adhuc futura est; modo per 'hodie', dum praesens est; modo per 'heri', dum praeterita est. Ita antequam crearetur mundus, sciebat Deus hunc creandum; postquam creatus est, scit eum creatum. Nec est hoc scire diversa, sed omnino idem de mundi creatione. Sicut antiqui Patres crediderunt Christum nasciturum et moriturum, nos autem credimus eum iam natum et mortuum; nec tamen diversa credimus nos et illi, sed eadem. «Tempora enim, ut ait Augustinus¹, variata sunt», et ideo verba mutata, «non fides». Indubitanter igitur teneamus Deum semper omnia scire, quae aliquando scit.

11 quod] que RWX. 19 possent] possunt RTX. 21 nunc] et inter add. M, omnia add. BC. 22 oporteat] oporteret LMW.

¹ In *Ioan.*, tr. 45, n. 9 (PL 35, 1722; CCL 36, 392); cf. etiam *Epist. 102 (ad Deogratias)*, q. 2, n. 12 (PL 33, 374s; CSEL 34-II, 554s).

DISTINCTIO XLII

Cap. 1 (184).

De omnipotentia Dei : ubi prius consideratur quare dicatur omnipotens.

Nunc de omnipotentia Dei agendum est: ubi prima consideratio occurrit quomodo vere Deus dicatur omnipotens: an quia omnia possit, an tantum quia ea possit quae vult. — Quod enim Deus omnia possit, pluribus auctoritatibus probatur. Ait enim Augustinus in libro *Quaestionum veteris et novae Legis* 1: « Omnia quidem potest Deus, sed non facit nisi quod convenit veritati eius et iustitiae ». Idem in eodem 2: « Potuit Deus cuncta simul facere, sed ratio prohibuit », id est voluntas. Rationem nempe ibi voluntatem appellavit, quia Dei voluntas rationabilis est et aequissima. Fatendum est ergo Deum omnia posse.

Cap. 2 (185).

1. **Quomodo Deus dicatur omnia posse, cum nos multa possimus quae ipse non potest.** Sed quaeritur quomodo omnia posse dicatur, cum nos quaedam possimus quae ipse non potest: non enim potest ambulare, loqui et huiusmodi, quae a natura divinitatis penitus sunt aliena, cum horum instrumenta nullatenus habere queat incorporea et simplex substantia. — **Responsio** *. Quibus id respondendum arbitror, quod huiusmodi actiones, ambulatio scilicet et locutio et huiusmodi, a Dei potentia alienae non sunt, sed ad ipsam pertinent. Licet enim huiusmodi actiones in se Deus habere non possit: non enim potest ambulare vel loqui et huius-

7 probatur] comprobatur LNR, corroboratur MX. 8 et] ac LMRT. 19 Responsio om. LRWX.

1 Quaest. 97 (opus Ambrosiastri, PL 35, 2291; CSEL 50, 172). 2 Quaest. 106 (PL 35, 2320; CSEL 50, 244).

Dist. XLII: Magna ex parte fundatur super P. Abael., *Theologia «Scholarium»*, III, 4 (PL 178, 1091 C-1093 D); vide etiam eius *Theol. christ.*, V (PL 178, 1321 A-1324 A). — Cap. I: Post verba introductoria ab Abaelardo sumpta, reliqua transcripta sunt ex *Summa sent.*, I, 14 (PL 171, 1094 A; 176, 68 A). — Cap. 2 conflatur ex verbis Abaelardi (1091 C-1092 B) et *Summae sent.* (1094 B-C; 68 B); unde etiam auctoritates Augustini.

modi, eas tamen in creaturis potest operari. Facit enim ut homo ambulet et loquatur et huiusmodi. Non ergo per istas actiones divinae potentiae detrahitur aliquid quia et haec potest facere Deus omnipotens.

2. **De aliis obicitur.** Sed sunt alia quaedam, quae Deus nullatenus facere potest, ut peccata: non enim potest mentiri, non potest peccare. — **Solvit** *. Sed non ideo omnipotentiae Dei in aliquo detrahitur vel derogatur, si peccare non posse dicitur, quia non esset hoc potentiae, sed infirmitatis: si enim hoc posset, omnipotens non esset. Non igitur impotentiae, sed potentiae imputandum est, quod ista non potest. Unde Augustinus in XV libro *De Trinitate* 1: « Magna, inquit, Dei potentia est, non posse mentiri ». Sunt enim quaedam quae in aliis rebus potentiae deputanda sunt, in aliis vero minime; et quae in aliis laudabilia sunt, in aliis reprehensibilia sunt. Non ergo ideo Deus minus potens est, quia peccare non potest, cum omnipotens nullatenus sit qui hoc potest.

3. **Item de aliis opponit.** Sunt etiam et alia quaedam, quae Deus non potest; unde videtur non omnia posse: non enim potest mori vel falli. — Unde Augustinus in libro *De symbolo* 2: « Deus omnipotens non potest mori, non potest falli, non potest miser fieri, non potest vinci. Haec utique et huiusmodi, absit ut possit omnipotens! » Si enim huiusmodi passionibus atque defectibus subici posset, omnipotens minime foret. Et inde monstratur omnipotens, quia ei haec propinquare non valent; potest tamen haec et in aliis operari.

Cap. 3 (186).

1. **Quod omnipotentia Dei secundum duo consideratur.** Hic igitur diligenter considerantibus omnipotentia eius secundum duo apparet, scilicet quod omnia facit quae vult, et nihil omnino patitur. Secundum utrumque Deus omnipotens verissime praedicatur, quia nec aliquid est quod ei ad patiendum corruptionem inferre valeat, nec aliquid ad faciendum impedimentum afferre. Manifestum est itaque Deum omnino nihil posse pati, et omnia facere posse, praeter ea sola quibus eius dignitas laede-

22 propinquare] appropinquare PTX. 23 et om. LRTVWX. 30 posse om. BMOP, add. interl. C². 31 facere posse trp. LRT.

1 Cap. 15, n. 24 (PL 42, 1078; CCL 50A, 498). 2 *Sermo* 214, n. 4 (PL 38, 1068); cf. August., *Sermo ad catechumenos de symbolo*, c. 1, n. 2 (PL 40, 627).

Num. 1: Quasi verbotenus sumitur ex Hugon., *De Sacram.*, I, 2, 22 (PL 176, 214 B).

retur eiusque excellentiae derogaretur; in quo tamen non est minus omnipotens: hoc enim posse non esset posse, sed non posse. Nemo ergo Deum impotentem in aliquo dicere praesumat, qui omnia potest quae posse potentiae est; et inde vere dicitur omnipotens.

2. **Quibusdam auctoritatibus traditur quod ideo dicitur omnipotens quia potest quidquid vult.** Ex quibusdam tamen auctoritatibus traditur ideo vere dici omnipotens, quia quidquid vult, potest. Unde Augustinus in *Enchiridion* 1: « Non ob aliud veraciter vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult, potest, nec voluntate cuiuspiam creaturae voluntatis omnipotentis impeditur effectus ». — Idem in libro *De spiritu et littera* 2: « Non potest Deus facere iniusta, quia ipse summa iustitia et bonitas est. Omnipotens vero est, non quod possit omnia facere, sed quia potest efficere quidquid vult, ita ut nihil valeat eius voluntati resistere quin compleatur, aut aliquo modo impedire eandem ». — Iohannes Chrysostomus in homilia quadam *De expositione Symboli* 3 ait: « Omnipotens dicitur quia posse illius non potest invenire non posse; dicente Propheta 4: *Omnia, quaecumque voluit, fecit*; ipse est ergo omnipotens, ut totum quod vult possit ». Unde Apostolus 5: *Eius, inquit, voluntati quis resistet?* His auctoritatibus videtur ostendi quod Deus ex eo tantum dicatur omnipotens, quod omnia potest quae vult, non quia omnia possit.

3. **Determinatio praemissarum auctoritatum.** Sed ad hoc potest dici quod Augustinus, ubi dicit: 'Omnipotens non dicitur quod omnia possit' etc., tam ample et generaliter accepit 'omnia', ut etiam mala includeret, quae Deus nec vult nec potest. Non ergo negavit eum posse

3 qui] quia TX. 11 est *trp. p.* ipse LR, post iustitia T. 12 vero] deus *add.* OP.
24 nec] non LRTX. 24-1 (p. 297) posse omnia *trp.* BMR.

1 Cap. 96 (PL 40, 276). 2 Ita et Abaelardus, ut infra notatur (in altera serie notarum), sed auctoritas non occurrit in libro *De spiritu et littera* (PL 44, 201-246; CSEL 60, 155-299). 3 Immo Iohannis Mediocris, *Sermo 27 (De expositione Symboli II)*: « Omnipotens dicitur quia posse illius non potest invenire non posse... Ipsa ergo omnipotentia, ut totum quod vult possit » (PLS 4, 822). 4 Ps. 113, 11. 5 Rom. 9, 19.

Num. 2: Auctoritates omnes in Abael., *Theol. «Scholarium»*, III, 4 (PL 178, 1092 D-1093 A). — Num. 3: Ad hanc determinationem praemissarum auctoritatum (rubrica recte intelligendum, sciat lector quod Magister hic manifestat suam dependentiam a *Summa sententiarum*. Nam supra, in num. 2, auctoritas Augustini legitur cum Abaelardo: « Omnipotens vero est, non quod omnia possit facere »; hic autem eandem interpretando sese refert Lombardus ad *Summam sent.*, I, 14 (PL 171, 1094 B; 176, 68 A-B), ubi auctoritas Augustini in parte traditur, et quidem sub formula: « Omnipotens non dicitur Deus quod omnia possit facere ».

omnia quae convenit ei posse. — Similiter, cum dicit: 'Non ob aliud veraciter dicitur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult, potest', non negat eum posse etiam ea quae non vult, sed adversus illos qui dicebant Deum multa velle quae non poterat, affirmat eum posse quidquid vult, et ex eo vere dici omnipotentem, non ob aliud, quia potest quidquid vult.

4. **Quomodo intelligendum sit : potest quidquid vult.** Sed cave quomodo intelligas 'potest quidquid vult', an quidquid vult se posse, an quidquid vult facere, an quidquid vult fieri. Si enim dicas ideo omnipotentem vocari, quia potest quidquid vult se posse, ergo et Petrus nunc omnipotens similiter dici potest, vel quilibet sanctorum Beatorum, quia potest quidquid vult se posse, et potest facere quidquid vult facere. Non enim vult facere nisi quod facit, nec posse nisi quod potest. Sed non potest facere quidquid vult fieri: vult enim salvos fieri qui salvandi sunt; verumtamen eos salvare non valet. Deus autem quidquid vult fieri, potest facere. Si enim vult aliquid fieri per se, potest illud per se facere, et per se facit; sicut caelum et terram per se fecit quia voluit. Si autem vult fieri per creaturam, et per eam operatur: sicut per homines facit domos et huiusmodi artificialia. Et Deus quidem ex se et per se potest; homo autem vel Angelus, quantumcumque beatus, non est potens ex se vel per se.

5. **Oppositio.** Sed forte dices: Nec Dei Filius potest a se, nec Spiritus Sanctus, sed solus Pater. Ille enim potest a se, qui est a se; Filius autem, quia non est a se, sed a Patre, non potest a se, sed a Patre, et Spiritus Sanctus ab utroque. — **Solvit** *. Ad quod dicimus quia, licet Filius non possit a se nec operetur a se, potest tamen et operatur per se, sicut et Spiritus Sanctus. Unde Hilarius in libro IX *De Trinitate* 1: « Naturae, inquit, cui contradicis, haeretice, haec unitas est, ut ita per se agat Filius ne a se agat, et ita non a se agat ut per se agat ». Per se autem dicitur agere et potens esse, quia naturalem habet potentiam eandem quam et Pater, qua potens est et operatur; sed quia illam habet a Patre, non a se, ideo a Patre, non a se, dicitur posse et agere. Homo autem vel Angelus gratuitam habet potentiam qua potens est.

6. **Hic plene ostenditur quare omnipotens dicatur** *. Ideo igitur vere ac proprie Deus Trinitas omnipotens dicitur, quia per se, id est naturali potentia, potest quidquid vult fieri, et quidquid vult se posse. Nihil enim

5 allud] nisi *add.* PX, *add. interl.* O2. 6 potest] et *add.* BCX. 14 valet] potest LRX.
25 sicut CNOPRV, sic *alii codd.*

1 Num. 48 (PL 10, 319 C).

vult fieri, quod non possit facere per se vel per creaturam; et nihil vult se posse, quod non possit. Et omne quod vult fieri, vult se posse; sed non omne quod vult se posse, vult et fieri: si enim vellet, et fieret, quia voluntati eius nihil resistere potest.

DISTINCTIO XLIII

5

Cap. unicum (187).

1. **Opinio quorundam dicentium Deum nil posse nisi quod facit.** Quidam tamen, de suo sensu gloriantes, Dei potentiam coarctare sub mensura conati sunt. Cum enim dicunt: 'hucusque potest Deus, et non amplius', quid est hoc aliud quam eius potentiam, quae infinita est, concludere et restringere ad mensuram? Aiunt enim: Non potest Deus aliud facere quam facit, nec melius facere id quod facit, nec aliquid praetermittere de his quae facit. Istamque suam opinionem verisimilibus argumentis causisque commentitiis, necnon et sacrarum auctoritatum testimoniis munire nituntur, dicentes: (**Ratio illorum prima.**) Non potest Deus facere nisi quod bonum est et iustum fieri; non est autem iustum

¹⁰ est hoc *trp.* BCLNR.

Dist. XLIII: Quod per totam hanc Distinctionem Magister oppugnat doctrinam Petri Abaelardi manifeste apparet tam ex textibus eiusdem infra adiunctis quam ex testimonio cuiusdam eius auditoris: « Magister P[etrus] A[baelardus] dicebat quod Deus non potest facere nisi quod facit, nec dimittere nisi quod dimittit. Quod sic volebat probare: 'Nihil facit Deus sine ratione, nihil dimittit sine ratione. Itaque si faceret quid modo dimittit, iam ageret contra illam rationem qua modo illud dimittit; et si dimitteret quod modo facit, contra illam ageret qua se facturum illud proposuit'. Sic a u d i v i illum docentem » (*Quaestiones Magistri Odonis Suessionensis*, Pars II, n. 298; ed. I. B. Card. Pitra, in *Analecta novissima Spicilegii Solesmensis* II, Tusculum 1888, 113; et cod. Cameracensis, Bibl. Civit., 561 [olim 519], 65a-b). Minus recte autem Qq. 288-334 Magistro Odoni Suessionensi seu Ursicampi ab earum ill. editore assignantur; sunt potius, ut nobis videtur, reportationes disputationum Magistri Petri Manducatoris; de qua quaestione cf. Ign. Brady, *Peter Manducator and the Oral Teachings of Peter Lombard*, in *Antonianum* 41 (1966) 461-465.

Num. 1: Quaestio introducitur (lin. 8-13) verbis Hugonis, *De sacram.*, I, 2, 22 (PL 176, 214 B-C); et dein discutitur auxiliante *Summa sent.*, I, 14 (PL 171, 1094 C-1095 D; 176, 68 C-69 C). De qua quaestione vide P. Abael., *Theologia christ.*, V, et *Theologia « Scholarium »*, III, 5 (PL 178, 1324 A-1330 C, 1093 D-1101 A), necnon et eius *Apologia seu fidei confessio* (PL 178, 107, 7-8), et elenchum eius errorum (DS nn. 721°, 726). — 'Prima illorum ratio' et 'Secunda' proponuntur in *Theologia « Scholarium »*, III, 5 (PL 178, 1095 C).

et bonum fieri ab eo nisi quod facit. Si enim aliud iustum est et bonum eum facere quam facit, non ergo facit omne quod iustum est et bonum est eum facere. Sed quis hoc audeat dicere? — **Secunda.** Addunt etiam: Non potest facere nisi quod iustitia eius exigit; sed non exigit eius iustitia ut faciat, nisi quod facit; non ergo potest facere nisi quod facit. Eademque iustitia exigit ut id non faciat quod non facit; non autem potest facere contra iustitiam suam; non igitur potest aliquid eorum facere quae dimittit.

2. **Responsio ad prius dictum.** His autem respondemus, duplicem verborum intelligentiam aperientes et ab eis involuta evolventes, sic: 'Non potest Deus facere nisi quod bonum est et iustum', id est non potest facere nisi illud quod, si faceret, bonum esset et iustum, verum est; sed multa potest facere quae nec bona sunt nec iusta, quia nec sunt nec erunt, nec bene fiunt vel fient, quia nunquam fient. — **Responsio ad id quod secundo dictum est** *. Item, quod secundo propositum fuit: 'Non potest facere nisi quod iustitia sua exigit, et non potest id facere quod iustitia sua exigit ut non fiat', dicimus quia exactionis verbum de Deo congrue non dicitur, nec proprie accipitur. Et in illis locutionibus duplex est sensus. — Si enim intelligas: 'Non potest facere nisi quod iustitia sua exigit', id est nisi quod iusta voluntas sua vult, falsum dicis. Iustitia enim Dei ipsius aequissima voluntas accipitur, qualiter accipit Augustinus¹ illa verba Domini in Genesi loquentis ad Loth²: *Non possum quidquam facere, donec illo introeas*, exponens: « Non posse, inquit, se dixit, quod sine dubio poterat per potentiam, sed non poterat per iustitiam »; quasi: poterat quidem, sed non volebat, et illa voluntas iusta erat. — Si vero per haec verba intelligas eum non posse facere nisi illud quod, si fieret, iustitiae eius conveniret, verum dicis. — Similiter distingue illud: 'Non potest facere quod iustitia eius exigit ut non faciat': id est non potest facere id quod ipse, qui est summa iustitia, non vult facere, falsum est. Si autem intelligas his verbis eum non posse facere id quod iustitiae eius convenire non potest, verum dicis.

3. **Tertia illorum ratio.** Addunt quoque et alia, dicentes: Non potest Deus facere nisi quod debet; non autem debet facere nisi quod facit. Si

¹⁶ id facere *trp.* BCN. ²⁶ intelligas] intelligis BCLW. ³⁰ intelligas *trp.* p. verbis BCLMR.

¹ *Contra Gaudentium*, I, c. 30, n. 35 (PL 43, 727; CSEL 53, 233).

² Gen. 19, 22.

Num. 3: Tertia ratio breviter citatur in *Summa sent.*, I, 14 (PL 171, 1095 D; 176, 69 B-C); sed sub hac forma non invenitur ad litteram apud Abaelardum; cf. tamen eius *Theol. « Scho-*

enim debet alia facere, non ergo facit omne quod debet; si vero facit omne quod debet nec potest facere nisi quod debet, non ergo potest facere nisi quod facit. — Item, aut debet dimittere quod dimittit, ne faciat, aut non debet. Si non debet, non recte dimittit; si vero debet dimittere, ergo non debet facere. Si autem non debet, nec decet nec oportet eum facere; et si non decet nec oportet eum facere, ergo non potest facere. Non ergo potest facere nisi quod facit. Nec potest illud dimittere quod facit, quin faciat, quia debet illud facere; et quod debet facere, non potest illud dimittere. — **Responsio.** Sed, ut mihi videtur, hoc verbum 'debet' venenum habet. Multiplicem enim et involutam tenet intelligentiam. Nec Deo proprie competit, qui non est debitor nobis, nisi forte ex promisso; nos vero ei debitores sumus ex commisso. Ut autem venenum evacuetur, distingue verbi sensus: 'Non potest Deus facere nisi quod debet', id est nisi quod vult, falsum est: sic enim potest ipse dici debere aliquid quia vult illud. Si autem dicatur: 'Non potest nisi quod debet', id est non potest nisi illud quod, si faceret, ei bene conveniret, verum est.

4. **Quarta illorum ratio.** Adiciunt quoque illi, dicentes: Nihil facit aut dimittit nisi optima et rationabili causa, licet nobis occulta sit, secundum quam oportet eum facere et dimittere quae facit vel dimittit. Ratio enim penes eum est, qua illa facit et illa dimittit; quae ratio aeterna est et semper manens, praeter quam non potest aliquid facere vel dimittere. Illa ergo manente, non potest quod facit dimittere, nec quod dimittit facere; et ita non potest facere nisi quod facit. — **Responsio.** Et ad hoc respondemus ambiguitatem locutionis determinantes. Cum enim dicitur: 'Ratio vel causa optima penes Deum est, qua facit cuncta quae facit et dimittit ea quae dimittit', verum quidem est, quia in eo voluntas est aequissima et rectissima, qua facit et dimittit quae vult, contra quam facere non potest, nec praeter eam facere potest. Nec utique contra eam faceret nec praeter eam, si quae facit dimitteret vel quae dimittit faceret, sed eadem manente ratione et causa, alia potuit facere et ista dimittere. Licet ergo ratio sit penes eum qua alia facit, alia dimittit, potest tamen secundum eandem rationem et dimittere quae facit et facere quae dimittit.

9 facere om. OPW.

20 quam] quod BCL.

larium», III, 5 (PL 178, 1095 C-1096 B). Quod sub verbo 'debet' latet venenum dicit etiam auctor *Summae sententiarum*.Num. 4: Rationem quartam Magister invenit in *Theologia «Scholarium»*, III, 5 (PL 178, 1094 D). Quoad num. 5, vide Abael. parum infra (1095 B).

5. **Adhuc addunt quaestioni.** Ipsi autem addunt: Ratio est eum facere quae facit, et non alia; et non potest facere nisi quod ratio est eum facere; et ita non potest facere nisi quod facit. Item ratio est eum dimittere quod dimittit; et non potest non dimittere quod ratio est eum dimittere; et ita non potest non dimittere quod dimittit. — **Responsio** *. Et ad hoc dicimus locutiones ambiguas esse, et ideo determinandas. Si enim cum dicitur: 'Non potest facere nisi quod ratio est eum facere', intelligas eum non posse facere nisi ea quae rationabilia sunt, et ea quae, si fierent, rationabilia essent, verus est sensus. Si autem intelligas eum non posse facere alia rationabilia et bona, nisi ea quae vult et facit, falsus est intellectus.

6. **Alia illorum ratio.** Item aliud adiungunt, dicentes: Si potest aliud Deus facere quam facit, potest igitur facere quod non praescivit; et si potest facere quod non praescivit, potest sine praescientia operari. Quia omne quod facturum se praescivit, facit; nec facit aliquid quod non praescivit. Quod si praeter praescientiam eius aliquid fieri impossibile est, omne quod praescitum est, fieri necesse est; igitur aliud fieri quam fit, nulla ratione possibile est; non ergo potest a Deo fieri nisi quod fit. — **Haec quaestio ex praedictis facile determinatur** *. Haec autem quaestio de praescientia facile determinari potest per ea quae superius dicta sunt, cum de praescientia ageretur ¹.

7. **Auctoritatibus utuntur in assertione suae opinionis.** His autem illi scrutatores, qui *defecerunt scrutantes scrutinia* ², Sanctorum annectunt testimonia. Dicit enim Augustinus in libro *De Symbolo* ³: «Hoc solum non potest Deus, quod non vult». Per quod videtur non posse facere aliquid nisi quod vult. Sed non vult nisi quod facit; et ita videtur non posse nisi quod facit. — **Quomodo intelligenda sit auctoritas** *. Illud autem ita intelligendum est: 'Id solum non potest Deus, quod non vult', scilicet se posse.

5 Responsio om. ORTW. 12-13 aliud Deus trp. BCV. 19 Rubrica om. RTW.
27 Rubrica om. LRVW.¹ Dist. 38-39 (pp. 275-284).² Ps. 63, 7.³ *Sermo 214*, n. 3 (PL 38, 1067).Num. 6: Haec nova ratio proponitur uti iacet in Hugon., *De sacram.*, I, 2, 22 (PL 176, 214 C-D). — Num. 7-8: Testimonia Sanctorum, scil. Augustini, quibus utitur Abaelardus, sumuntur ex *Summa sent.*, I, 14 (PL 171, 1095 A-B; 176, 68 D-69 A); apud ipsum Abaelardum illud *De symbolo* invenitur solummodo in *Sic et non*, c. 35 (PL 178, 1396 A); aliud, de libro VII *Confessionum*, exstat in *Theol. «Scholarium»*, II, 10 (PL 178, 1058 D).

8. **Augustinus** *. Idem in libro VII *Confessionum* ¹, ad Deum loquens, ait: «Nec cogaris invitus ad aliquid, quia voluntas tua non est maior quam potentia; esset autem maior, si te ipso tu ipse maior esses». Ex hoc videtur quod Deus non possit plura quam vult: sicut non vult plura quam potest. Sicut enim voluntas non est maior potentia; ita nec potentia maior est voluntate; ideoque, sicut plura non vult quam potest, ita eum non plura posse quam velle dicunt. — **Responsio**. Sed ad hoc dicimus quia nec voluntas potentia, nec potentia voluntate maior est, quia una et eadem res est potentia, voluntas, scilicet ipse Deus, qui esset maior se ipso, si voluntas esset maior potentia vel potentia voluntate. Nec hac auctoritate negatur Deum plura posse quam velle, quia plura sunt subiecta eius potentiae quam voluntati. Fateamur itaque Deum multa posse facere quae non vult, et posse dimittere quae facit.

9. **Auctoritatibus confirmat Deum plura quam faciat posse facere** *. Quod ut certius firmiter teneatur, Scripturae testimoniis asseramus Deum plura facere posse quam faciat. Veritas ipsa secundum Matthaum ait ²: *An putas quia non possum rogare Patrem meum, et exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones Angelorum?* Ex quibus verbis patenter innuitur quia et Filius poterat rogare quod non rogabat, et Pater exhibere quod non exhibebat. Uterque igitur poterat facere quod non faciebat. — **Augustinus** etiam in *Enchiridion* ³ ait: «Omnipotentis voluntas multa potest facere, quae nec vult nec facit. Potuit enim facere ut duodecim legiones Angelorum pugnarent contra illos qui Christum ceperunt». — Item in eodem ⁴: «Cur apud quosdam non factae sunt virtutes, quae si factae fuissent, egissent illi homines poenitentiam ⁵, et factae sunt apud eos qui non fuerant credituri? Tunc non latebit quod nunc latet. Nec utique Deus iniuste noluit salvos fieri, cum possent salvi

⁹ potentia] et add. BCRTW². ¹¹ Deum] deus LOR, deo M. ¹⁴ Rubrica om. CRW.
¹⁶ faciat] facit BLN. ²⁴ sunt] sint L (Aug.), vel sint add. interl. O.

¹ Cap. 4, n. 6 (PL 32, 736; CSEL 33, 145s). ² Matth. 26, 53. ³ Ita et *Summa sent.*, ut infra in altera serie notatur; sed non habetur apud August. nisi quoad sensum, partim in *Enchiridion*, c. 95 (PL 40, 276), partim in *De spiritu et littera*, c. 35, n. 62 (PL 44, 241; CSEL 60, 221s). ⁴ *Enchiridion*, c. 95 (PL 40, 275s). ⁵ Resp. Matth. 11, 21: *Si in Tyro et Sidone factae essent virtutes quae factae sunt in vobis... poenitentiam egissent.*

Num. 9: Auctoritas Matthaevi unacum commento transcribitur ex *Theologia «Scholarium»*, ubi ea utebatur contra seipsum Magister Abaelardus (PL 178, 1097 B-C). Quod sequitur, de *Enchiridion*, verbotenus habetur in *Summa sent.*, I, 14 (PL 171, 1094 C; 176, 68 C). quae idem exsculperat de *Theol. christ.*, V (PL 178, 1328 C). Secunda auctoritas de eodem solum in parte citatur in *Summa sent.*, unde sumitur etiam reliquum huius numeri.

esse si vellet. Tunc in clarissima sapientiae luce videbitur, quod nunc piorum fides habet antequam manifesta cognitione videatur, quam certa et immutabilis et efficacissima sit voluntas Dei, quae multa possit et non velit, nihil autem quod non possit velit». — Idem in libro *De natura et gratia* ¹: «Dominus Lazarum suscitavit in corpore ². Numquid dicendum est: non potuit Iudam suscitare in mente? Potuit quidem, sed noluit». Hi auctoritatibus multisque aliis aperte docetur quod Deus multa possit facere, quae non vult.

10. **Quod sine mutabilitate potentiae vel voluntatis potest Deus et alia velle et alia facere quam vult vel facit** *. Quod etiam ratione probari potest. Non enim vult Deus omnes homines iustificare, et tamen quis dubitat eum posse? Potest ergo Deus aliud facere quam facit; et tamen, si aliud faceret, alius ipse non esset. Et potest aliud velle quam vult, et tamen eius voluntas nec alia, nec nova, nec mutabilis aliquo modo esse potest. Etsi enim possit velle quod nunquam voluit, non tamen noviter nec nova voluntate, sed sempiterna tantum velle potest; potest enim velle quod potest ab aeterno voluisse. Habet enim potentiam volendi et nunc et ab aeterno; quod tamen nec modo vult, nec ab aeterno voluit.

DISTINCTIO XLIV

Cap. 1 (188).

1. **An Deus possit facere aliquid melius quam facit**. Nunc illud restat discutiendum, utrum melius aliquid Deus possit facere quam facit.

1 sapientiae luce *trp.* BCRTW. 3 et3] que BCL.

¹ Cap. 7, n. 8 (PL 44, 250s; CSEL 60, 237). ² Resp. Ioan. 11, 43-44.

Num. 10: Partim in *Summa sent.*, ibidem, partim in *De sacram.*, I, 2, 22 (PL 176, 215 C); conclusio autem Magistri est.

Cap. 1 magna ex parte conflatur ex textibus Hugon., *De sacram.*, I, 2, 22 (PL 176, 215 D-216 B), unde num. 1 et 3; et *Summae sent.*, I, 14 (PL 171, 1096 A-C; 176, 69 D-70 A), unde num. 2, auctoritas Aug. in num. 3, et quaedam in num. 4; ultima auctoritas Augustini invenitur ibidem, sed parum supra; quae omnia praeter ultimum ad oculos demonstrat H. Weisweiler, *La «Summa Sententiarum»*, source de Pierre Lombard, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 6 (1934) 166s. — Hoc capitulum dirigitur contra quosdam «scrutatores», scil. P. Abaelardum; cf. *Theol. christ.*, V, et *Theologia «Scholarium»*, III, 5 (PL 178, 1326 D; 1093 D, 1094 C), et etiam *Sententiae Hermanni*, c. 18 (PL 178, 1725 C).

2. **Illi dicunt non posse** *. Solent enim illi scrutatores dicere quod ea quae facit Deus, non potest meliora facere, quia si posset facere et non faceret, invidus esset et non summe bonus. Et hoc ex simili adstruere conantur. Ait enim Augustinus in libro *Quaestionum* 84 1: «Deus quem genuit, quoniam meliorem se generare non potuit: nihil enim Deo melius, debuit aequalem. Si enim voluit et non potuit, infirmus est; si potuit et noluit, invidus. Ex quo conficitur aequalem genuisse Filium». A simili volunt dicere quod, si potest Deus rem meliorem facere quam facit, invidus est. — Sed non valet huius similitudinis inductio, quia Filium genuit de substantia sua; ideoque, si posset gignere aequalem et non gigneret, invidus esset. Alia vero, quae non de substantia sua facit, meliora facere potest.

3. **Quaestio qua illi arctantur**. Verum hic ab eis responderi depono, cur dicant rem aliquam, sive etiam rerum universitatem, in qua maior consummatio expressa est, non posse esse meliorem quam est: sive ideo, quia summe bona est, ita ut nulla omnino boni perfectio ei desit; sive ideo, quia maius bonum quod ei deest, capere ipsa non valeat. Sed si ita summe bona dicitur ut nulla ei perfectio boni desit, iam creatura Creatori aequatur. Si vero ideo non potest melior esse, quia bonum amplius quod ei deest, capere ipsa non valet, iam hoc ipsum non posse defectionis est, non consummationis; et potest esse melior, si fiat capax melioris boni, quod ipse potest qui eam fecit. Potest ergo Deus meliorem rem facere quam faciat. Unde Augustinus, *Super Genesim* 2: «Talem potuit Deus hominem fecisse, qui nec peccare posset nec vellet; et si talem fecisset, quis dubitat eum meliorem fuisse?» Ex praedictis constat quod potest Deus et alia facere quam facit, et quae facit, meliora ea facere quam facit.

4. **Utrum alio vel meliori modo possit facere quam facit**. Post haec considerandum est utrum alio modo vel meliori quam facit, possit ea facere quae facit. — **Responsio** *. Si modus operationis ad sapientiam opificis referatur, nec alius, nec melior esse potest. Non enim potest facere aliquid aliter vel melius quam facit, id est alia sapientia vel maiori sapientia: nihil enim sapientius potest facere quam facit. Si vero referatur modus ad rem ipsam quam facit Deus, dicimus quia et alius et melior

3 ex] a MRTX. 7 conficitur] convincitur T, confitetur M, conicitur W. 13 Verum] verumtamen LT. 17 valeat] valet LRVW. 28 facit] faciat OP. || haec] que BCLMX.

¹ Scil. *De div. quaest.* 83, q. 50 (PL 40, 31s); cf. etiam *Contra Maximinum*, II, c. 7 (PL 42, 762).
² *De Genesi ad litt.*, XI, c. 7, n. 9 (PL 34, 433; CSEL 28-I, 340), quoad sensum.

potest esse modus. Et secundum hoc concedi potest quia ea quae facit, potest facere melius et aliter quam facit, quia potest quibusdam meliorem modum existendi praestare, et quibusdam alium. Unde Augustinus in XIII libro *De Trinitate* 1 dicit quod fuit et alius modus nostrae liberationis possibilis Deo, qui omnia potest; sed nullus alius nostrae miseriae sanandae fuit convenientior. Potest igitur Deus eorum quae facit quaedam alio modo meliori, quaedam alio modo aequae bono, quaedam etiam minus bono facere quam facit: ut tamen modus referatur ad qualitatem operis, id est creaturae, non ad sapientiam Creatoris.

10

Cap. 2 (189).

1. **Utrum Deus semper possit omne quod olim potuit**. Praeterea quaeri solet utrum Deus semper possit omne quod olim potuit. Quod quibusdam non videtur, dicentibus: Potuit Deus incarnari, potuit mori et resurgere, et alia huiusmodi, quae modo non potest. Potuit ergo quae modo non potest, et ita habuit potentiam quam modo non habet: unde videtur eius potentia imminuta.

2. **Responsio: sicut semper scit quae aliquando scit, et semper vult, ita semper potest quod olim potuit** *. Ad quod dicimus quia, sicut omnia semper scit quae aliquando scivit, et semper vult quae aliquando voluit, nec unquam aliquam scientiam amittit vel voluntatem mutat quam habuit, ita omnia semper potest quae aliquando potuit, nec unquam aliqua potentia sua privatur. Non est ergo privatus potentia incarnandi vel resurgendi, licet non possit modo incarnari vel resurgere. Sicut enim potuit olim incarnari, ita et potest modo esse incarnatus; in quo eiusdem rei potentia monstratur.

3. Ut enim olim scivit se resurrecturum, et modo scit se resurrexisse; nec est alia scientia illud olim scivisse, et hoc modo scire, sed eadem omnino. Et sicut voluit olim resurgere, et modo resurrexisse; in quo unius rei voluntas exprimitur. Ita potuit olim nasci et resurgere,

9 operis id est om. BCLMRWX, add. interl. V. 13 incarnari] et add. LNTW. 17 scit] scivit BCMX. 24 potest modo trp. CMTX. || esse incarnatus trp. BCLPRW. 26 resurrecturum] ita add. MT.

¹ Cap. 10, n. 13 (PL 42, 1024; CCL 50A, 399s).

Num. 1-2 dependent aequaliter ad litteram ab Abaelardo, *Theologia «Scholarium»*, III, 5 (PL 178, 1102 B-1103 D), pluribus omissis. Vide etiam Roland., *Sententiae*, 58s.

et modo potest natus fuisse et resurrexisse; et est eiusdem rei potentia. Si enim posset modo nasci et resurgere, non esset idem posse. Verba enim diversorum temporum, diversis prolata temporibus et diversis adiuncta adverbii, eundem faciunt sensum, ut modo loquentes dicimus: Iste potest legere hodie; cras autem dicimus: Iste potest legisse, vel potuit legere heri; ubi unius rei monstratur potentia. Si autem diversis temporibus loquentes, eiusdem temporis verbis et adverbii utamur, dicentes hodie: Iste potest hodie legere; et dicentes cras: Iste potest hodie legere, non idem, sed diversa dicimus eum posse.

4. Fateamur igitur Deum semper posse et quidquid semel potuit, id est habere omnem illam potentiam quam semel habuit, et illius omnis rei potentiam cuius semel habuit; sed non semper posse facere omne illud quod aliquando potuit facere: potest quidem facere aut fecisse quod aliquando potuit. Similiter quidquid voluit, et vult, id est omnem quam habuit voluntatem, et modo habet; et cuiuscumque rei voluntatem habuit, et modo habet; non tamen vult esse vel fieri omne quod aliquando voluit esse vel fieri, sed vult fuisse vel factum esse. Ita et de scientia Dei dicendum est.

DISTINCTIO XLV

Cap. 1 (190).

20

De voluntate Dei, quae essentia Dei dicitur una et aeterna, et de signis eius. Iam de voluntate Dei aliquid pro sensu nostri imbecillitate dicendum est. Sciendum est igitur quia voluntas sive volens de Deo secundum essentiam dicitur. Non est enim ei aliud velle et aliud esse, sed omnino idem. Et sicut idem est ei esse bonum quod esse Deum, ita idem est ei esse volentem quod esse Deum: nam voluntas qua semper volens est, non affectus vel motus est, qui in Deum cadere non valet, sed divina usia, qua volens est, Deus est, et huiusmodi.

10 et om. BCLNVWX. 14 quidquid] enim add. BCLMOP, quod exp. O. 21 dicitur] est LT.

Cap. 1-2: Cf. *Glossa* in Rom. 12, 2 (PL 191, 1497 B-C), quae signatur in marg. cod. Vatic. lat. 695 [= z], 36c, ut «Pe[tri]», id est commentum proprium Magistri; et etiam *Summa sent.*, I, 13 (PL 171, 1090 D; 176, 64 D).

Cap. 2 (191).

1. **Quod licet idem sit Deo velle quod esse, non tamen potest dici Deus esse omnia quae vult.** Et licet idem sit Deo velle quod esse, non tamen dicendum est Deum esse omnia quae vult.

2. **Obiectio quorundam** *. Quod quidam, de Dei voluntate non recte sentientes, nobis obiciunt, dicentes: Si idem est Deo velle quod esse, ergo cum dicimus Deum velle omnia quae facit, dicimus eum esse omnia quae facit; alioquin non ibi illo verbo idem significatur, quod significatur hoc verbo 'esse', cum de Deo dicitur. Et si ita est, non semper dicitur de Deo 'velle' secundum essentiam. Si vero secundum essentiam non dicitur aliquando, quomodo ergo dicitur de Deo? Relative enim nunquam dicitur.

3. **Responsio plenam continens solutionem** *. Ad quod dicimus quia, licet idem penitus sit Deo velle quod esse, non tamen potest dici esse omnia quae vult; sicut idem est Deo esse quod scire, nec tamen sicut dicitur scire omnia, ita quoque potest dici esse omnia.

Cap. 3 (192).

Quis sit sensus horum verborum: Deus scit vel Deus vult; item Deus scit omnia vel vult aliquid, et quid de Deo in his praedicetur. Et ubicumque Deus dicitur scire vel sciens, et velle vel volens, haec de eo secundum essentiam dicuntur. Cum enim dicitur: Deus scit vel Deus vult, sive Deus est sciens vel volens, essentia divina praedicatur et Deus esse enuntiatur. Cum autem additur: omnia, vel aliquid, vel aliqua, et dicitur: Deus scit omnia, vel vult aliquid vel aliqua, essentia quidem divina praedicatur non simpliciter et absolute, sed ita ut scientiae quae ipsa est, omnia subiecta monstrantur; et voluntati quae ipsa eadem est, aliquid vel aliqua subiecta dicantur. Ut talis fiat sensus: Deus scit omnia, id est Deus est, cuius scientiae, quae ipsius essentia est, omnia subiecta sunt; similiter: Deus vult haec vel illa, id est Deus est, cuius voluntati, quae ipse est, haec sive illa subiecta sunt. Volens ergo sive velle dicitur Deus secundum essentiam, cuius voluntas essentia est sempiterna et immutabilis, licet ea varientur et transeant quae ei subiecta sunt; quae non potest esse iniusta nec mala, quia Deus est.

3 esse omnia trp. BCX. || sit Deo trp. CNX. 5 Rubrica om. RVW. 8 idem significatur trp. OPV. 19 Et] At BR, Ut O. 20 eo] deo LRTV. 23 aliqua] facere add. P, add. interl. O. 23-24 et... aliqua om. COPX, add. mg. V.

Cap. 4 (193).

1. **Quod Dei voluntas summe bona causa est omnium quae naturaliter sunt, cuius causa non est quaerenda, quia nullam habet cum sit aeterna.**

Haec itaque summe bona voluntas causa est omnium quae naturaliter fiunt, vel facta sive futura sunt; quae nulla praeventa est causa, quia 5 aeterna est. Ideoque causa ipsius quaerenda non est.

2. **Hic dicit quare eius causa non est quaerenda.** Qui enim eius causam quaerit, aliquid ea maius quaerit, cum nihil maius ea sit. Unde Augustinus in libro 84 *Quaestionum* 1: « Qui quaerit quare voluerit Deus mundum facere, causam quaerit voluntatis Dei. Omnis autem causa efficiens maior est eo quod efficitur; nihil autem maius est voluntate Dei; non ergo eius causa quaerenda est ». Idem in libro *Contra Manichaeos* 2: « Si qui dixerint: Quid placuit Deo facere caelum et terram? respondendum est eis qui voluntatem Dei nosse desiderant, causas et voluntatem Dei scire quaerunt, quod voluntas Dei omnium quae sunt ipsa sit causa. 15 Si enim habet causam voluntas, est aliquid quod antecedit voluntatem Dei: quod nefas est credere. Qui ergo dicit: Quare fecit Deus caelum et terram? respondendum est illi: quia voluit. Voluntas enim Dei causa est caeli et terrae, et ideo maior est voluntas Dei quam caelum et terra. Qui autem dicit: 'quare voluit facere caelum et terram', maius aliquid 20 quaerit quam est voluntas Dei; nihil autem maius inveniri potest. Compescat se ergo humana temeritas, et id quod non est non quaerat, ne id quod est non inveniatur ». Ecce his auctoritatibus aperte insinuatur quod voluntatis Dei causa nulla est, et ideo quaerenda non est.

3. **Quod voluntas Dei prima et summa causa omnium est.** « Voluntas 25 igitur Dei, ut ait Augustinus in III libro *De Trinitate* 3, prima et summa causa est omnium specierum atque motionum. Nihil enim fit, quod non de interiore atque intelligibili aula summi Imperatoris egrediatur secundum ineffabilem iustitiam ». « Ubi 4 enim non operatur

3 aeterna] essentia OP. 8 ea maius trp. LTVX. 9 84 LNTW, 85 BCMOPR, 83 VX. 22 se ergo trp. BCRTX. 24 voluntatis corr. ex voluntas MOTV.

1 Scil. *De div. quaest.* 83, q. 28 (PL 40, 18). c. 2, n. 4 (PL 34, 175).

2 *De Genesi contra Manichaeos*, I, n. 6 (PL 42, 871; CCL 50, 132).

3 Cap. 4, n. 9 (PL 42, 873; CCL 50, 136).

4 Ibid., c. 1,

Cap. 4: Cf. *Summa sent.*, I, 13 (PL 171, 1090 D; 176, 64 D), quae aliquantulum esse videtur; et P. Abaelardus, *Theol. christ.*, IV, et *Sic et non*, c. 13 (PL 178, 1291 B, 1368 C).

quod vult Dei omnipotentis sapientia, quae praetendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter 1? » Et non solum ea quae « perseverantia 2 consuetudinis admirationem » non admittunt, sed etiam ea quae propter raritatem et insolitum eventum mira videntur, « ut sunt 5 defectus luminarium, et terrae motus, et monstruosi animantium partus, et his similia; quorum nihil fit nisi Dei voluntate, sed plerisque non apparet. Ideoque placuit vanitati Philosophorum etiam causis aliis ea tribuere, cum omnino videre non possent superiorem ceteris omnibus causam, id est voluntatem Dei ». Itaque non nisi « Dei 3 voluntas causa 10 prima est sanitatis, aegritudinis, praemiorum atque poenarum, gratiarum et retributionum ». Haec igitur sola est unde ortum est quidquid est, et ipsa non est orta, sed aeterna.

Cap. 5 (194).

1. **Quibus modis in Scriptura accipitur Dei voluntas.** Hic non est 15 praetereundum nobis quod sacra Scriptura de voluntate Dei variis modis loqui consuevit; et non est Dei voluntas diversa, sed locutio diversa est de voluntate, quia nomine voluntatis diversa accipit.

2. **Quae vere et proprie dicitur Dei voluntas, et ea dicitur beneplacitum*.** Nam voluntas Dei vere ac proprie dicitur, quae in ipso est, et 20 ipsius essentia est; et haec una est, nec multipliciter recipit nec mutabilitatem, quae inexpleta esse non potest. De qua Propheta ait 4: *Omnia, quaecumque voluit, Dominus fecit.* Et Apostolus 5: *Voluntati eius quis resistet?* Et alibi 6: *Ut probetis quae sit voluntas Dei bona et beneplacens et perfecta.* Et haec voluntas recte appellatur beneplacitum Dei 25 sive dispositio.

1 praetendit] pertendit LNW (Aug.), tendit R, pertingit T. 6 nisi] sine TX. 23 resistet] resistit BCTWX.

1 Sap. 8, 1. 2 August., ibid., c. 2, n. 7 (PL 42, 871; CCL 50, 132). 3 Ibid., c. 3, n. 8 (causa aegritudinis), et c. 4, n. 9 (PL 42, 872, 873; CCL 50, 134, 136). 4 Ps. 113, 11. 5 Rom. 9, 19. 6 Rom. 12, 2.

Cap. 5-6 conflantur ex verbis Hugonis, *De sacram.*, I, 4, 2 (PL 176, 235 A-B), et *Summae sent.*, I, 13 (PL 171, 1090 D-1091 C; 176, 64 D-65 C). — Quod proinde in lucem editur tamquam sententia scholae Anselmi Laudunensis de voluntate Dei reapse excerptio est cap. 5-7 huius Distinctionis (cf. O. Lottin, *L'École d'Anselme de Laon et de Guillaume de Champeaux*, in *Psychologie et morale aux XIIe et XIIIe siècles* V, Gembloux 1959, 236-238).

Cap. 6 (195).

1. **Quod secundum figuram dicitur voluntas Dei praeceptio, prohibitio, consilium, permissio, operatio, et ideo pluraliter dicit Scriptura: voluntates.** Aliquando vero, secundum quandam dicendi figuram, voluntas Dei vocatur quod secundum proprietatem non est voluntas eius: ut praeceptio, prohibitio, consilium, necnon permissio et operatio. Ideoque pluraliter aliquando Scriptura 'voluntates Dei' pronuntiat. Unde Propheta 1: *Magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius.* Cum non sit nisi una voluntas Dei, quae ipse est, pluraliter tamen dicit 'voluntates', quia voluntas Dei variis modis ac pro diversis accipitur, ut dictum est 2. Ita etiam idem Propheta, propter multos effectus misericordiae et iustitiae, pluraliter dicit 3: *Misericordias Domini in aeternum cantabo;* et alibi 4: *Iustitiae Domini rectae, laetificant corda;* cum tamen in Deo una sit misericordia, una sit iustitia, eademque sit misericordia quae iustitia, scilicet divina usia.

2. **Quare praeceptio et prohibitio et consilium dicantur Dei voluntas.** Ideo autem praeceptio et prohibitio atque consilium, cum sint tria, dicitur tamen unumquodque eorum 'Dei voluntas', quia ista signa sunt divinae voluntatis. Quemadmodum et signa irae dicuntur ira, et dilectionis signa dilectio appellantur. Et dicitur iratus Deus, et non est ira in eo aliqua; sed signa tantum quae foris fiunt, quibus iratus ostenditur, ira ipsius nominantur. Et est figura dicendi secundum quam non est falsum quod dicitur; sed verum quod dicitur, sub tropi nubilo obumbratur. Et secundum hos tropos diversae voluntates Dei dicuntur, quia diversa sunt illa quae per tropum 'voluntas Dei' dicuntur.

3. **Ubi voluntas Dei pro praecepto et consilio accipitur.** Pro praecepto Dei atque consilio potest accipi voluntas ibi 5: *Fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra;* et ibi 6: *Qui facit voluntatem Patris mei qui in caelis est, ipse frater meus et soror et mater est.* Et contra hanc voluntatem multa fiunt. Unde Augustinus in libro *De spiritu et littera* 7: « Infideles, inquit, contra voluntatem Dei faciunt, cum eius Evangelio non credunt ».

21 in eo trp. p. aliqua BCLT, post est R. || fiunt] sunt LNV, quod corr. N. 29 frater meus trp. BCLMTX. 31 vol. Dei trp. BCL.

1 Ps. 110, 2.

2 Supra, c. 5, n. 1.

3 Ps. 88, 2.

4 Ps. 18, 9.

5 Matth. 6, 10.

6 Matth. 12, 50.

7 Cap. 33, n. 58 (PL 44, 238; CSEL 60, 216).

Cap. 7 (196).

1. **Quod Deus non vult ab hominibus fieri omnia quae praecipit, vel non fieri quae prohibet.** Etsi illa tria dicantur Dei voluntas ideo quia signa sunt divinae voluntatis, non est tamen intelligendum Deum omne illud fieri velle quod cuicumque praecipit, vel non fieri quod prohibuit. Praecipit enim Abrahae immolare filium 1, nec tamen voluit; nec ideo praecipit ut id fieret, sed ut Abrahae probaretur fides. Et in Evangelio praecipit sanato ne cui diceret 2, ille autem praedicavit ubique, intelligens Deum non ideo prohibuisse, quin vellet opus suum praedicari, sed ut daret formam homini laudem humanam declinandi.

2. **De permissione et operatione, ubi dicatur Dei voluntas.** Permissio quoque Dei et operatio voluntas Dei appellantur, qualiter accipit Augustinus in *Enchiridion* 3, dicens: « Non fit aliquid nisi Omnipotens fieri velit, vel sinendo ut fiat, vel ipse faciendo. Nec dubitandum est Deum facere bene etiam sinendo fieri quaecumque fiunt male: non enim hoc nisi iusto iudicio sinit, et profecto bonum est omne quod iustum est ». — Ecce manifeste hic habes Dei voluntatem appellari ipsius operationem vel permissionem, cum dicit 'non fieri aliquid nisi Omnipotens fieri velit', ubi includit et bona et mala omnia quae fiunt. Ideoque aperte distinguit quomodo Deum velle dixerit, ne eadem ratione intelligeretur velle bona et mala, subdens: 'vel sinendo ut fiat': hoc quantum ad mala dicit, 'vel ipse faciendo': hoc quantum ad bona. Mala enim sinit fieri, sed non facit; bona vero ipse facit. Ideoque dixit 'eum velle', quia volens mala sinit, et volens bona operatur; et ob hoc permissio et operatio 'voluntas Dei' dicuntur.

3. **Quinque supra posita sunt quae dicuntur secundum tropum, et ideo distinguat lector ubicumque pro unoquoque eorum accipiat voluntas.** Quinque igitur supra posita sunt, quae dicuntur secundum tropum 'Dei voluntas', quia signa sunt divinae voluntatis, quae una est et immuta-

3 Etsi] Et sicut BCLOPX. || dicantur] dicuntur BCLMOPX. 11 dicatur] dicantur BCNTV. 12 accipit] accipit BCL. 23 quia] et add. LRTVW. 26 secundum tropum] signa NRTW.

1 Resp. Gen. 22, 2-12.

2 Resp. Marc. 1, 44.

3 Cap. 95-96 (PL 40, 276).

Num. 2: Auctoritas Augustini, unacum verbis introductoriiis, ex *Summa sent.*, I, 13 (PL 171, 1091 C-D; 176, 65 B-C); commentum vero Magistri est. — Num. 3: Quatuor signa *Summae sent.*, ibidem, in quinque mutantur, quatenus supra (cap. 6) consilium additur. Praeter eandem *Summam* dependet hic numerus ab Hugone, *De sacram.*, I, 4, 8 (PL 176, 237 A-B).

bilis, scilicet Dei beneplacitum. Ideoque diligenter distinguat lector, ubi de voluntate Dei Scriptura commemorat, iuxta quem modum accipi oporteat, utrum scilicet pro beneplacito Dei, an pro aliquo signo eius. Magna enim est adhibenda discretio in cognitione divinae voluntatis, quia et beneplacitum Dei est voluntas eius, et signum beneplaciti eius dicitur voluntas eius. Sed beneplacitum eius aeternum est, signum vero beneplaciti eius non. Et consonat rerum effectibus beneplacitum ipsius, et ipsi effectus rerum ab illo non discordant: fit enim omne quod beneplacito vult fieri; et omne quod vult non fieri, nequaquam fit. Non ita autem est de signis, quia praecepit Deus multis ea quae non faciunt, et prohibet quae non cavent, et consulit quae non implent.

DISTINCTIO XLVI

Cap. 1 (197).

Illi sententiae, qua dictum est Dei voluntatem non posse cassari, quae ipse est, quaedam videntur obviare. Hic oritur quaestio. Dictum est enim in superioribus¹, et auctoritatibus communitum, quod voluntas Dei, quae ipse est vocaturque beneplacitum eius, cassari non potest, quia illa voluntate *quaecumque voluit fecit in caelo et in terra*²; cui, teste Apostolo³, *nihil resistit*. — **Augustinus in Enchiridion**⁴ * : « Quaeritur ergo quomodo accipiendum sit quod Apostolus de Domino ait⁵: *Qui vult omnes homines salvos fieri*. Cum enim non omnes salvi fiant, sed plures dam-
nentur, videtur utique non fieri quod Deus vult fieri, humana scilicet voluntate impediente voluntatem Dei. Dominus quoque in Evangelio⁶, impiam civitatem compellans: *Quoties, inquit, volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos, et noluisti*. Ita haec dicuntur, tamquam Dei voluntas superata sit hominum voluntate, et infirmissimis nolendo

³ signo] signorum LMNRVW. ⁶ signum] signa BCV. ⁷ ipsius] eius BCV.
25 suos] sub alas add. NTV, add. interl. W. || Ita haec] Hec ita T. Ita etiam (et N) hec NV.

¹ Dist. 45, c. 5, n. 2 (p. 309). ² Ps. 113, 11. ³ Rom. 9, 19. ⁴ Cap. 97
(PL 40, 276s). ⁵ I Tim. 2, 4. ⁶ Matt. 23, 37.

Cap. 1-2: De hac quaestione cf. Lombardus, *Glossa in I Tim. 2, 4* (PL 192, 338 A-D); et P. Abael, *Theologia «Scholarium»*, III, 5 (PL 178, 1093 A-B). Vide etiam J. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, 116-121.

impedientibus, non potuerit facere potentissimus quod volebat. Ubi est ergo illa omnipotentia, qua *in caelo et in terra*, secundum Prophetam, *omnia quaecumque voluit fecit?* et quomodo *voluntati eius*, secundum Apostolum, *nihil resistit*, si colligere filios Ierusalem voluit, et non fecit? »
⁵ Haec enim praedictis plurimum obviare videntur.

Cap. 2 (198).

1. Solutio : quomodo intelligendum sit illud : Volui congregare et nolui. Sed audiamus solutionem; ac primum, quomodo accipiendum sit illud quod Dominus ait, videamus! « Non enim ex eo sensu illud dictum est, ut ait Augustinus in *Enchiridion*¹, praedictam solvens quaestionem, quasi Dominus voluerit colligere filios Ierusalem, et non sit factum quod voluit quia ipsa noluerit; sed potius illa quidem filios suos ab ipso colligi noluit; qua tamen nolente, filios eius collegit ipse omnes quos voluit: quia *in caelo et in terra* non quaedam voluit et fecit, quaedam vero voluit et non fecit, sed *omnia quaecumque voluit fecit* »; ut sit sensus²: « *Quoties volui congregare filios tuos, et noluisti*, id est quotquot congregavi voluntate mea semper efficaci, te nolente feci ». Ecce in evidenti positum est quia illa Domini verba superioribus non repugnant.

2. Quomodo intelligendum sit illud : Qui vult omnes homines salvos fieri. Nunc videre restat quomodo etiam praemissa verba Apostoli praedictis non contradicant, qui de Deo loquens ait³: *Vult omnes homines salvos fieri*. Quorum occasione verborum multi a veritate deviarunt, dicentes Deum multa velle fieri, quae non fiunt. Sed non est intelligendum ea ratione illud esse dictum, quasi Deus voluerit aliquos salvari, et non salventur. — **Augustinus in Enchiridion**⁴ * : « Quis enim tam impie desipiat, ut dicat Deum malas hominum voluntates, quas voluerit, et quando voluerit, et ubi voluerit, in bonum non posse convertere? » « Non⁵ est utique verum quod in Psalmo dicitur, *Quaecumque voluit fecit*, si aliqua voluit et non fecit; et quod est indignius, ideo non fecit, quoniam ne fieret quod volebat Omnipotens, voluntas hominis impedivit ».

3. Ideoque, « cum⁶ audimus, et in sacris litteris legimus, quod velit omnes homines salvos fieri, non tamen ideo debemus omnipotentissimae

18 quia] quod LRVW.

¹ Cap. 97 (PL 40, 277); Ps. 113, 11. ² *Glossa ordin.* in Matth. 23, 37 (apud Lyranum, V, 72c). ³ I Tim. 2, 4. ⁴ Cap. 98 (PL 40, 277). ⁵ *Ibid.*, c. 95 (PL 40, 276); resp. Ps. 113, 11. ⁶ *Ibid.*, c. 103 (PL 40, 280s).

Dei voluntati aliquid derogare, sed ita intelligere quod scriptum est 1: *Vult omnes homines salvos fieri*, tamquam diceretur nullum hominem fieri salvum, nisi quem fieri ipse voluerit: non quod nullus sit hominum, nisi quem salvum fieri velit; sed quod nullus fiat salvus, nisi quem velit salvari; et ideo rogandus est ut velit, quia necesse est fieri si voluerit». 5 Non est enim credendus Omnipotens aliquid voluisse fieri, quod factum non sit. — **Sic etiam intelligitur illud: Illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum** *. «Sic etiam intelligitur illud 2: *Illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*: non quia nullus hominum est qui non illuminetur, sed quia nisi ab ipso nullus illuminatur. Potest 10 et alio modo illud intelligi, dum tamen credere non cogamur Omnipotentem aliquid voluisse fieri factumque non esse, qui, sine ullis ambiguitatibus, si *in caelo et in terra*, sicut Veritas cantat 3, *omnia quaecumque voluit fecit*, profecto facere non voluit quaecumque non fecit». Ex his aperte ostenditur quoniam Deus, ea voluntate quae ipse est, non vult 15 aliquid fieri quod non fiat, neque non fieri quod fiat.

Cap. 3 (199).

1. **Utrum mala Dei voluntate fiant, an eo nolente.** Ideoque, cum constet omnia bona quae fiunt eius fieri voluntate, quae si fieri nollet, nullatenus fierent, recte quaeri solet utrum et mala omnia quae fiunt, id est peccata, Dei fiant voluntate, an eo nolente fiant.

2. **Quod super hoc a diversis dicuntur. Alii dicunt Deum velle mala esse vel fieri. Alii non** *. Super hoc diversi varie sentientes et sibi contradicere inveniuntur. Alii 4 enim dicunt quod Deus vult mala esse vel fieri, non tamen vult mala; alii 5 vero quod nec vult mala esse vel fieri. 25

3 quem] salvum add. LTV. 7-8 Rubrica om. RTVW. 13 si] sicut BC, sive MNOP, quod exp. P. 14 quaecumque] quodcumque BCLWX (Aug.). 16 quod2] non add. MOPR, quod exp. MPR. 18 Dei om. BCX. 22-23 Rubrica om. MTW. 23 varie] varia MR, diversa V. || et om. LRTVW, del. N. 25 vel] nec RTVW.

1 I Tim. 2, 4. 2 Ioan. 1, 9. 3 Ps. 113, 11. 4 Ita Hugo de S. Victore, *De sacramentis*, I, 4, 5 et 13 (PL 176, 236 A, 239 C-240 A); auctor *Summae sent.*, I, 13 (PL 171, 1091 D; 176, 65 C-66 C); vide notam infra positam ad hunc numerum. 5 Scil. ipse Lombardus, ut apparet infra et in *Glossa* in Rom. 12, 2 (PL 191, 1497 B-C).

Num. 2: De opinionibus hic propositis, cf. A. M. Landgraf, *Die Abhängigkeit der Sünde von Gott*, in *Dogmengeschichte der Frühsehulastik* I-2, Regensburg 1953, 204-281; de prima opinione agitur 217ss; de secunda, scilicet ipsius Magistri, 238ss, potius revera in contextu libri II, Dist. 35-37.

In hoc tamen conveniunt et hi et illi, quod utrique fatentur Deum mala non velle. Utrique vero rationibus atque auctoritatibus innituntur ad muniendam suam assertionem.

3. **Quare dicunt quidam Deum velle mala esse vel fieri.** Qui enim dicunt 5 Deum mala velle esse vel fieri, suam his modis muniunt intentionem.

4. **Prima ratio eorum qui dicunt Deum velle fieri mala** *. Si enim, inquit, mala non esse vel fieri vellet, nullo modo essent vel fierent. Quia si vult ea non esse vel fieri, et non potest id efficere, scilicet ut non sint vel fiant, voluntati eius et potentiae aliquid resistit. Et non 10 est omnipotens, quia non potest omne quod vult; sed impotens, sicuti et nos sumus, qui quod volumus, quandoque non valemus. Sed quia omnipotens est et in nullo impotens, certum est non posse fieri mala vel esse nisi eo volente. Quomodo enim, eo invito et nolente, posset ab aliquo malum fieri, cum scriptum sit 1: *Voluntati eius quis resistet?*

5. **Secunda** *. Supra etiam dixit Augustinus 2: «Quia necesse est fieri si voluerit». Sed vult mala fieri, aut non fieri; si vult non fieri, non fiunt; fiunt autem: vult igitur fieri.

6. **Tertia** *. Item bonum est mala esse vel fieri: alioquin summe bonus non permetteret ea fieri. Unde Augustinus in *Enchiridion* 3: 20 «Quamvis ea, inquit, quae mala sunt, in quantum mala sunt non sunt bona, tamen ut non solum bona, sed etiam sint et mala, bonum est. Nam, nisi esset hoc bonum, ut essent et mala, nullo modo esse sinerentur ab omnipotenti bono, cui proculdubio quam facile est quod vult facere, tam facile est quod non vult esse non sinere. Hoc nisi credamus, 25 periclitatur nostra confessio, qua nos in Patrem omnipotentem credere confitemur». — Ecce hic aperte habes quod bonum est mala esse; omnis autem boni Deus auctor est, qui vult omne bonum esse quod est. Cum ergo bonum sit mala fieri vel esse, et vult mala fieri vel esse. His atque aliis huiusmodi rationibus et auctoritatibus utuntur, qui dicunt Deum 30 velle mala esse vel fieri.

2 atque] et OP. 6 Rubrica om. MRW. 7 vel] non add. T, add. mg. W. 8 vel] non add. NRT. 10 impotens] est add. MNV. || sicuti] sicut BMTVX. 14 resistet] resistit CLTX, corr. ex resistit O. 15 Secunda om. MRVW. || etiam] enim BCX, om. L. 18 Tertia om. MRVW. 21 etiam] ut add. OP, add. interl. C.

1 Rom. 9, 19. 2 Vide supra, p. 314, 5-6. 3 Cap. 96 (PL 40, 276).

Num. 4: Ratio est *Summae sent.*, I, 13 (PL 171, 1092 A-B; 176, 66 A). — Num. 6: Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 4, 13 (PL 176, 239 D); ratio tamen fundatur super verba Augustini quae sequuntur.

7. **Hic exponit rationes illorum qui dicunt Dei voluntate non fieri mala.** Illi vero qui dicunt Dei voluntate mala non fieri vel non esse, inductionibus praemissis ita respondent, dicentes Deum nec velle mala fieri, nec velle non fieri vel nolle fieri, sed tantum non velle fieri.

8. **Quare non sit verum Deum velle mala fieri*.** Si enim velit ea fieri vel esse, faceret utique ea fieri vel esse, et ita esset auctor malorum. Non est autem auctor malorum, ut Sanctorum protestantur auctoritates; non ergo eius voluntate fiunt mala.

9. **Hic quare non sit verum Deum velle non fieri mala vel nolle fieri*.** Item, si nollet mala fieri vel vellet non fieri, et tamen fierent, omnipotens non esset, cum eius voluntas humanae voluntatis effectum impeditur. Ideoque non concedunt Deum velle mala fieri, ne malorum auctor intelligatur; nec concedunt eum velle mala non fieri vel nolle fieri, ne impotens videatur.

10. **Quod verum sit Deum non velle mala fieri*.** Sed tantum dicunt eum non velle mala fieri, ut non auctor, sed permissor malorum monstretur. Unde et Evangelista, ubi ostendit Deum auctorem esse omnium bonorum dicens 1: *Omnia per ipsum facta sunt*, consequenter malorum auctorem esse negat dicens: *Et sine ipso factum est nihil*, id est peccatum. Non dixit per eum factum esse, vel eo nolente et invito, sed tantum sine eo, id est sine eius voluntate, quia non eius voluntate fit peccatum.

11. **Quod non Deo volente vel nolente, sed non volente fiunt mala*.** Non ergo Deo volente vel nolente, sed non volente fiunt mala, quia non subest Dei voluntati ut malum fiat vel non fiat, sed ut fieri sinat, quia bonum est sinere mala fieri; et utique volens sinit, non volens mala, sed volens sinere ut ipsa fiant, quia nec mala sunt bona, nec ea fieri vel esse bonum est.

1 exponit] ponit LRTW. || illorum] eorum BCX. 2 non² om. LRVW. 3 velle mala *trp.* BCL. 5 Rubrica om. MRW. || velit] vellet LNRTVW. 8 fiunt mala] mala sunt LV. 9 Rubrica om. MRW. 15 Rubrica om. MRVW. || tantum] tamen BCVX, quod corr. CV. 22 Rubrica om. MRW.

1 Ioan. 1, 3.

2 Cf. August., in h. l., tr. 1, n. 13 (PL 35, 1385; CCL 36, 7).

Num. 7-9 fundantur super *Glossam* in Rom. 12, 2 (PL 191, 1497 B-C), de qua iam locuti sumus in Dist. 45, cap. 1-2.

Cap. 4 (200).

1. **Quomodo sit intelligendum illud Augustini : Mala fieri bonum est.** Quod vero Augustinus ait 1, « Mala fieri bonum est, nec sinerentur mala ab omnipotenti bono fieri, nisi hoc esset bonum ut ea essent », ea ratione dictum esse asserunt, quia ex malis quae fiunt Deus bona elicit; nec ipse permetteret ea fieri, nisi de eis bene aliquid faceret.

2. **Confirmat illum sensum alia auctoritate eiusdem*.** Unde Augustinus in eodem libro *Enchiridion* 2, aperte indicans praedictorum verborum talem esse intelligentiam, ait: « Deus omnipotens, cui rerum est summa potestas, cum summe bonus sit, nullo modo sineret aliquid mali esse in operibus suis, nisi usque adeo esset omnipotens et bonus, ut bene faceret etiam de malo ». — Item in eodem 3: « Melius iudicavit Deus de malis bona facere, quam mala nulla permittere ». Ex hoc itaque sensu dictum est, ac verum est, bonum esse mala fieri, quia ex malis quae fiunt, bonis qui secundum propositum vocati sunt sancti 4 accedit bonitas, id est utilitas. Talibus enim, ut ait Apostolus 5, *in bonum cooperantur omnia*, etiam mala, quia eis prosunt, quae aliis facientibus obsunt. Unde etiam aliquando in Scriptura legitur malum appellari bonum, ut Hieronymus, *Super Marcum* 6: Malum, inquit, Iudae bonum fuit, scilicet nobis. Nec si bonum est illi vel illi, inde sequitur quod simpliciter bonum sit. Proprie enim ac simpliciter bonum est, quod in se et facienti bonum est.

Cap. 5 (201).

Quadripartita boni acceptio. Est enim aliquid quod in se bonum est et cui fit, sed non est bonum facienti, ut cum subvenitur pauperi, sed non propter Deum. Et aliquid bonum in se et facienti, sed non ei cui fit, ut cum veritas propter Deum alicui non obedienti praedicatur. Et

3 vero] ergo V, autem X, om. N. 16 utilitas] humilitas MV²xz, patientia OPX, patientia humilitas R, vel humilitas *add. interl.* V² (de quibus lectionibus cf. PL 191, 1448 C).

1 Vide supra, p. 315, 21-23. 2 Cap. 11 (PL 40, 236). 3 Cap. 27 (PL 40, 245). 4 Rom. 8, 28. 5 Rom. 8, 28. 6 *Glossa interl.* in Marc. 14, 21: *Vae autem homini*: « Multi bonum, ut Iudas, faciunt, sed omnino illis non proficit » (apud Lyranum, V, 115c); ex Ps-Hieron. in h. l. (PL 30 [1846], 631 D).

Cap. 5: Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 4, 17-20 (PL 176, 241 C-243 A).

aliquid in se et facienti et cui fit bonum, ut cum veritas praedicatur propter Deum credenti; unde Apostolus 1: *Bonus odor sumus Deo, aliis odor vitae, aliis odor mortis*. Est autem aliud quod nec in se bonum est et facienti nocet, et damnat nisi poeniteat, ut malum; valet tamen ad aliquid. Ut enim ait Augustinus in *Enchiridion*², « a summe et aequaliter et immutabiliter bona Trinitate creata sunt omnia, nec summe, nec aequaliter, nec immutabiliter bona, sed tamen bona etiam singula; simul vero universa *valde bona*³, quia ex omnibus consistit universitatis admirabilis pulchritudo. In qua etiam illud quod malum dicitur, bene ordinatum et in loco suo positum, eminentius commendat bona, ut magis placeant et laudabilia sint dum comparantur malis ».

Cap. 6 (202).

1. **Quod mala universitati valent, et facientibus sua propria vel patientibus aliena prosunt electis tamen.** Hinc patet quod ex malis quae fiunt aliquod provenit bonum, dum bona magis placent et laudabilia existunt. Ipsis etiam facientibus, ex malis quae faciunt interdum bona veniunt, si *secundum propositum vocati sunt sancti*⁴. « Talibus enim, ut ait Augustinus in libro *De correctione et gratia*⁵, usque adeo Deus omnia cooperatur in bonum⁶, ut si qui horum deviant et exorbitant, etiam hoc ipsum eis faciat proficere in bonum, quia humiliores redeunt atque doctiores », ut Petrus⁷. « Illa etiam mala quae ab iniquis fideles pie perferunt, ut ait Augustinus in libro *De Trinitate*⁸, ipsis utique prosunt, vel ad demenda peccata, vel ad exercendam probandamque iustitiam, vel ad demonstrandam huius vitae miseriam ». Ideoque et Iob Dei manum⁹, et Apostolus satanae stimulum¹⁰ sensit; et uterque profecit, quia malum bene portavit.

2. **Ex praedictis concludit ostendens etiam esse bonum fieri mala multis modis.** Si quis igitur diligenter attendat quae scripta sunt, facile

4 et facienti nocet om. NTW. || et] facientem add. NTVW. 10 in om. LMRTVWX (Aug.). 14 prosunt] prosint BCX. || Hinc] Sicut BCP, quod corr. CP. 18 correctione] correptione CN. 19 horum] eorum LRTV (Aug.). 23 demenda] emenda M, delenda T, emendanda Aug. 27 etiam] non LRWX.

1 II Cor. 2, 15. 2 Cap. 10-11 (PL 40, 236). 3 Resp. Gen. 1, 31. 4 Rom. 8, 28.
5 Id est *De correctione et gratia*, c. 9, n. 24 (PL 44, 930). 6 Resp. Rom. 8, 28. 7 Resp. Luc. 22, 61-62. 8 Lib. XIII, c. 16, n. 20 (PL 42, 1030; CCL 50A, 409). 9 Resp. Iob. 19, 21: *quia manus Domini tetigit me*. 10 Resp. II Cor. 12, 7.

Cap. 6-7: Cf. *Summa sent.*, I, 13 (PL 171, 1093 D-1094 A; 176, 67 D); et ipse Lombardus, *Glossa in Rom.* 6, 9, et in 8, 18 (PL 191, 1406 C, 1448 D-1449 A).

est ei percipere ex malis bona provenire, et ex ea ratione dictum esse quod bonum est mala fieri vel esse; non quia malum sit bonum, vel quia bonum sit malum fieri. Non est enim bonum malum fieri ab aliquo, quia non est bonum ut aliquis faciat malum. Si enim hoc esset bonum, profecto huius Deus auctor esset, qui est auctor omnis boni. Quod si huius Deus auctor est, ergo eo auctore homo agit malum; et ita eo auctore homo fit deterior. Et si eo auctore homo fit deterior, tunc eo volente homo fit deterior.

3. **Quod Deo auctore non fit homo deterior*. Quid sit dicere Deo auctore, id est Deo volente*.** Idem enim est dicere aliquid fieri Deo auctore quod Deo volente. Deo autem auctore non fit homo deterior; ergo nec Deo volente, ut Augustinus in libro *84 Quaestionum*¹ aperte adstruit a minori, dicens ita: « Nullo sapiente homine auctore fit homo deterior: tanta enim est ista culpa, quod in sapientem hominem cadere nequit. Est autem Deus omni homine sapiente praestantior; multo minus igitur Deo auctore fit homo deterior. Multo enim est praestantior Dei voluntas quam hominis sapientis. Illo autem auctore cum dicitur, illo volente dicitur; est ergo vitium voluntatis, quo est homo deterior. Quod vitium, si longe abest a Dei voluntate, ut ratio docet, a quo sit quaerendum est ». Ecce aperte dicit hic Augustinus Deo auctore vel volente hominem non fieri deteriorem, sed vitio voluntatis suae. Non est ergo Deo auctore quod malum fit ab aliquo; et ita Deo volente mala non fiunt.

Cap. 7 (203).

1. **Quod in Deo non est causa ut sit homo deterior.** Deinde idem Augustinus, quaerens quae sit causa ut sit homo deterior, in Deo non esse asserit, in eodem libro² sic dicens: « Ut sit homo deterior, aut in ipso est, aut in alio, aut in nihilo. Si in nihilo, nulla causa est. Si in alio, aut in Deo, aut in aliquo quolibet homine, aut in eo quod neque Deus neque homo sit. Sed non in Deo: bonorum enim Deus tantum causa est; ergo aut in homine est, aut in eo quod nec Deus nec homo, aut in nihilo ». Ex his aperte ostenditur quod non est bonum ut sit homo deterior, quia non est Deus eius rei causa, qui tantum causa

9 Quod... deterior om. MRVW. 10 enim est *trp.* BCLRTX. 12 84 LT, 83 VX, 85 *alii codd.* 14 enim est *trp.* CTX. 20 hic om. OP. || dicit hic *trp.* BLRVWX. 31 est² om. LNTV. 33 eius] eiusdem M, huius BT.

1 Scil. *De div. quaest.* 83, q. 3 (PL 40, 11).

2 Ibid., q. 4 (PL 40, 12).

bonorum est. Et si non est bonum ut homo fiat deterior, non est igitur bonum ut ab eo fiat malum; non igitur vult Deus ut ab eo fiat malum.

2. **Aliter probat quod Deo auctore non fiunt mala.** Item, aliter etiam ostenditur quod Deo auctore, id est volente, non fiunt mala, quia ipse non est causa tendendi ad non-esse. Tendere enim ad non-esse malum est; ipse autem auctor mali non est. Tendit vero ad non-esse, qui operatur malum; non ergo Deo auctore est quod aliquis operatur malum. Non est ergo bonum quod aliquis operatur malum, quia tantum boni Deus auctor est. Hoc autem Augustinus in eodem libro¹ aperte explicat, ita dicens: « Qui omnium quae sunt auctor est, et ad cuius bonitatem id pertinet, ut sit omne quod est, boni tantummodo causa est. Quocirca mali auctor non est, et ideo ipse summum bonum est, a quo in nullo deficere bonum est, et malum est deficere; non est igitur causa deficiendi, id est tendendi ad non-esse, qui, ut ita dicam, essendi causa est, quia omnium quae sunt auctor est, quae in quantum sunt, bona sunt ». Ecce aperte habes quod deficere a Deo, qui est summum bonum, malum est; mala ergo facere malum est; non ergo Deo auctore vel volente mala fiunt.

3. **Obiectio quorundam sophistica, qua probare nituntur ex Deo esse quod mala fiunt.** Iam sufficienter ostensum est quod Deo auctore non fiunt mala. Quidam tamen sophisticè incedentes, et ideo Deo odibiles², probare conantur ex Deo auctore esse quod mala fiunt, hoc modo: Quod mala fiunt, verum est; omne autem verum quod est, est a veritate quae Deus est; a Deo igitur est quod mala fiunt. Quod autem omne verum a Deo sit, confirmant auctoritate Augustini in libro *84 Quaestio-num*³ ita dicentis: « Omne verum a veritate verum est; est autem veritas Deus; Deum igitur habet auctorem omne verum ». Est autem verum quod mala fiunt vel sunt; Deo ergo auctore est quod sunt vel fiunt mala.

4. **Responsio, ubi concedit omne verum esse a Deo et sophisma aperit.** Quibus facile est nobis respondere, sed indignum responsione videtur quod dicunt. Omne namque verum a Deo est, ut ait Augustinus. Cui consonat Ambrosius⁴, qui tractans illud verbum Apostoli⁵:

¹⁶ quia] qui T (Aug.). ²⁶ 84 LNT, 83 VX, 85 aiii. ²⁹ ergo] igitur MNR, autem C.

¹ Quaest. 21 (PL 40, 16).
odibilis est.

² Resp. Eccli. 37, 23: *Qui sophisticè loquitur,*

³ Scil. *De div. quaest.* 83, q. 1 (PL 40, 11).
in I Cor. 12, 3 (PL 17 [1845], 245 B; CSEL 81-II, 132); cf. etiam *Glossa Lombardi* in h. l. (PL 191, 1651 A).
⁴ Id est Ambrosiaster,
⁵ I Cor. 12, 3.

Nemo potest dicere: Dominus Iesus, nisi in Spiritu Sancto, dicit quod « omne verum, a quocumque dicitur, a Spiritu Sancto est ». Cum itaque verum sit quod mala fiunt, hoc verum quod dicitur illa locutione, scilicet mala fiunt, a Deo est; sed non inde sequitur quod a Deo sit ut mala fiant. Si enim hoc diceretur, auctor malorum Deus esse intelligeretur. — **Per simile ostendit illud esse falsum** *. Quod ex simili manifeste falsum ostenditur: Deus prohibet furtum fieri; sed furtum fieri verum est; ergo prohibet verum. Non sequitur.

5. **Partem quaestionis approbat illorum qui dicunt Deum non velle mala fieri.** Hoc igitur et alia huiusmodi inania relinquentes, praemissae quaestionis parti saniori faventes, quae Sanctorum testimoniis plenius approbatur, dicamus Deum non velle mala fieri, nec tamen velle non fieri neque nolle fieri. Omne enim quod vult fieri, fit; et omne quod vult non fieri, non fit. Fiunt autem multa, quae non vult fieri, ut omnia mala.

DISTINCTIO XLVII

Cap. 1 (204).

1. **Quod voluntas Dei semper impletur de homine, quocumque se vertat.** Voluntas quippe Dei semper efficax est, ut fiat omne quod velit, et nihil fiat quod nolit; quae de homine semper impletur, quocumque se vertat. « Nihil enim, ut ait Augustinus¹, in libero arbitrio constitutum, superat voluntatem Dei; etsi faciat contra eius voluntatem », tamen contra eius voluntatem quae ipse est, nihil putandum est ita fieri, tanquam velit fieri et non fiat, vel nolit fieri et fiat. Illa enim voluntas, ut ait Augustinus in *Enchiridion*², semper impletur, aut de nobis, aut a nobis. De nobis impletur, sed tamen non implemus eam, quando peccamus. A nobis impletur quando bonum facimus: ideo enim facimus, quia scimus placere Deo. Ita de homine semper Deus suam

¹⁰ Hoc] Hec LPTX. ¹⁸ Voluntas... voluntatem (p. 323, 8) om. M. ²² tamen] non add. LOPX. ²⁷⁻¹ (322) suam implet trp. BCNR.

¹ *Enarr. in Ps. 110*, n. 2 (PL 37, 1464; CCL 40, 1622).
(PL 40, 279).

² Cap. 100-101

Num. 1-2 conflantur ex *Glossa Magistri* in Ps. 110, 2 (PL 191, 1008 D-1009 A) et *Summa sent.*, I, 13 (PL 171, 1092 D-1093 A; 176, 66 D-67 A).

implet voluntatem, quia nihil facit homo de quo Deus non operetur quod vult. — **Augustinus, Super Psalmum** 1 * : « Non enim vult Deus ut peccet homo quilibet; si autem peccaverit, poenitenti vult parcere ut vivat; in peccatis vero perseverantem punire ut iustitiae potentiam contumax non evadat ». Sicut alios ab aeterno praeparavit ad poenam, alios praeparavit 5 ad gloriam.

2. **Augustinus in Enchiridion** 2 * : « Et haec sunt magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius 3, et tam sapienter exquisita, ut cum angelica et humana creatura peccasset, id est non quod ille, sed quod voluit ipsa fecisset, etiam per eandem creaturae voluntatem, qua factum 10 est quod Creator non voluit, impleteret ipse quod voluit: bene utens et malis, tanquam summe bonus, ad eorum damnationem quos iuste praedestinavit ad poenam, et ad eorum salutem quos benigne praedestinavit ad gloriam. Quantum enim ad ipsos attinet, quod Deus noluit fecerunt; quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo id facere valuerunt. 15 Hoc quippe ipso quod contra eius voluntatem fecerunt, de ipsis facta est voluntas eius. Propterea namque magna opera Domini sunt exquisita in omnes voluntates eius, ut miro et ineffabili modo non fiat praeter eius voluntatem, quod etiam fit contra eius voluntatem; quia non fieret, si non sineret; nec utique nolens sinit, sed volens; nec sineret bonus fieri 20 male, nisi omnipotens et de malo posset facere bene ». His verbis evidenter monstratur quod voluntas Dei aeterna semper impletur de homine, etiam si faciat homo contra Dei voluntatem.

3. **Inquiri sensum praedictorum verborum.** Sed attendendum est diligenter quomodo superioribus dicitur fieri aliquid contra Dei volun- 25 tatem, quod tamen non fit praeter eam; et qualiter intelligendum sit illud: 'Quantum ad se, fecerunt quod Deus noluit; quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo id facere valuerunt'. Videntur enim ista superioribus obviare, ubi dictum est 4 voluntati eius nihil resistere.

4. **Hic aperit dicens diversis modis supra accipi Dei voluntatem.** 30 Verum, ut supra diximus 5, voluntas Dei diversis modis accipitur, quae diversitas in praedictis verbis si diligenter notetur, nihil ibi contradictionis reperietur. Ubi enim dicit 'non fieri praeter eius voluntatem etiam

4 punire (subaudi vult) punit BCLT. 10 voluit] ut add. BCOPX, quod exp. P. 19 quod etiam] etiam illud quod BC, illud etiam quod V. 24 Rubrica om. NPRVW. || sensum] verba BCLOTX. 25 quomodo] in add. BCLNRVWX, add. interl. T. 29 nihil resistere] quis resistet? OP. 33 eius voluntatem] voluntatem dei NVW.

1 Enarr. in Ps. 110, n. 2 (PL 37, 1464; CCL 40, 1622). 2 Cap. 100 (PL 40, 279). 3 Ps. 110, 2. 4 Dist. 46, c. 1 (p. 312s). 5 Dist. 45, c. 5-6 (pp. 309-310).

quod fit contra eius voluntatem', dissimiliter accepit voluntatem; et non ipsam voluntatem quae Deus est et sempiterna est, sed eius signa praedictis verbis intelligi voluit, id est prohibitionem sive praeceptionem et permissionem.

5

Cap. 2 (205).

1. **Ex quo sensu quaedam dicuntur fieri contra Dei voluntatem, quae tamen non fiunt praeter eius voluntatem, et ex quo sensu verum sit nihil fieri contra eius voluntatem** *. Multa enim fiunt contra Dei praeceptum vel contra prohibitionem, quae tamen non fiunt praeter eius permissionem. 10 Ipsius namque permissione omnia fiunt mala, quae tamen praeter eius voluntatem sempiternam fiunt, sicut Augustinus dicit super illum locum Psalmi 1: *Ut non loquatur os meum opera hominum*. Opera enim hominum dicit ea quae mala sunt, quae praeter Dei voluntatem fiunt quae ipse est, sed non praeter eius permissionem, quae ipse non est; 15 appellatur tamen ipsa 'Dei voluntas', quia Deus volens sinit mala fieri. Fiunt et contra eius praeceptionem vel prohibitionem, sed non contra eius voluntatem quae ipse est, nisi dicantur contra eam fieri quia praeter eam fiunt: contra eam quippe nihil ita fit, ut velit fieri et non fiat, vel nolit fieri et fiat.

20 2. Quod evidentur ibi Augustinus notavit 2, ubi ait: « Quantum ad ipsos attinet, quod Deus noluit fecerunt; quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo id facere valuerunt »; ac si diceret: Fecerunt contra Dei praeceptum, quod appellatur 'voluntas', sed non fecerunt contra Dei voluntatem omnipotentem, quia hoc non valuerunt, illud 25 valuerunt; et ita, per hoc quod fecerunt contra Dei voluntatem, id est praeceptum, de ipsis facta est voluntas eius, id est impleta est voluntas eius sempiterna, qua eos damnari volebat. — Unde Gregorius super Genesim 3: « Multi [inde] voluntatem Dei peragunt, unde [eam] mutare contendunt, et consilio eius resistentes obsequuntur; quia hoc

9 contra om. LNRTV.

1 Enarr. in Ps. 16, 4, n. 4 (PL 36, 146; CCL 38, 92).

2 Supra, p. 322, 14-16.

3 *Moralia*, VI, c. 18, n. 28 (PL 75, 745 B); resp. Gen. 37, de Ioseph vendito a suis fratribus. Vide notam infra positam ad hunc numerum.

Num. 1: Cf. *Glossa Lombardi* in Ps. 16, 4 (PL 191, 179 C). — Num. 2: Auctoritas Gregorii sumitur de *Summa sent.*, I, 13 (PL 171, 1093 B; 176, 67 A); invenitur in *Paterio, Expositio super Gen. 37, 7* (PL 79, 718 C-D).

eius dispositioni militat, quod per humanum studium resultat». Hic aperte ostenditur quia dum mali consilio ac praecepto Dei resistunt, quod 'Dei voluntas' appellatur, ea faciunt unde voluntas eius quae ipse est impletur, quae dispositio vel beneplacitum vocatur.

3. Nam, ut ait Augustinus in *Enchiridion*¹, « quantaelibet 5 sint voluntates Angelorum vel hominum, bonorum vel malorum, vel illud quod Deus vel aliud volentium quam Deus, Omnipotentis voluntas semper invicta est; quae mala esse nunquam potest, quae etiam dum mala irrogat iusta est, et profecto quae iusta est, mala non est. Deus igitur omnipotens, sive per misericordiam cuius vult misereatur, sive per 10 iudicium quem vult obduret², nec inique aliquid facit, nec nisi volens quiddam facit, et omnia quaecumque vult facit³ ».

Cap. 3 (206).

Summatim perstringit sententiam praedictorum, addens quare Deus praecipit omnibus bona facere et mala vitare, cum non velit hoc ab omnibus impleri. Ex praedictis liquet quod voluntas Dei quae ipse est, semper invicta est, nec in aliquo cassatur, sed per omnia impletur. Consilium vero eius atque praeceptio sive prohibitio non ab omnibus implentur, quibus proposita et data sunt. Neque ideo praecepit omnibus bona, vel prohibuit mala, vel consuluit optima, quod vellet ab omnibus bona 20 quae praecepit fieri, vel mala quae prohibet vitari – si enim vellet, utique et fierent, quia in nullo potest ab homine superari vel impediri eius voluntas – sed ut iustitiam suam hominibus ostenderet et mali essent inexcusabiles; denique ut boni ex obedientia gloriam, mali ex inobedientia poenam sortirentur, sicut utrisque ab aeterno praeparavit. Ea igitur quae 25 omnibus praecepit vel prohibuit, a quibusdam voluit fieri vel vitari, sed non ab omnibus; et quaedam personaliter praecepit, et in veteri et in nova Lege, quae ab eis quibus praecepit fieri noluit, ut Abrahae de immolatione filii⁴, et in Evangelio quibusdam curatis, quibus praecepit ne cui dicerent⁵.

¹¹ obduret] obdurat MOP, induret T. noluit MOWX.

²¹ praecepit] precipit NWX. ²⁶ voluit]

¹ Cap. 102 (PL 40, 279s).
Gen. 22, 2-12.

² Rom. 9, 18.

³ Ps. 113, 11.

⁴ Resp.

⁵ Resp. Marc. 1, 44; v. supra, Dist. 45, c. 7, n. 1 (p. 311).

DISTINCTIO XLVIII

Cap. 1 (207).

1. **Quod aliquando homo bona voluntate aliud vult quam Deus, et aliquando mala idem quod Deus bona voluntate vult.** Sciendum quoque 5 est quod aliquando mala est voluntas hominis idem volentis quod Deus vult fieri, et aliquando bona est voluntas hominis aliud volentis quam Deus.

2. **Quod secundum duo consideratur bona voluntas hominis*.** Ut enim bona sit hominis voluntas, oportet attendere quid congruat ei velle, et 10 quo fine. Tantum enim interest inter voluntatem Dei et voluntatem hominis, ut in quibusdam aliud congruat Deo velle, aliud homini. Unde Augustinus in *Enchiridion*¹: « Aliquando, inquit, bona voluntate homo vult aliquid, quod Deus non vult bona multo amplius multoque certius voluntate, nam illius mala voluntas esse nunquam potest; tan- 15 quam si bonus filius patrem velit vivere, quem Deus bona voluntate vult mori. Et rursus fieri potest ut hoc velit homo voluntate mala, quod Deus vult bona: velut si malus filius velit mori patrem, velit etiam hoc Deus. Nempe ille vult quod non vult Deus, iste vero id vult quod vult et Deus; et tamen bonae Dei voluntati pietas illius potius consonat, 20 quamvis aliud volentis, quam huius idem volentis impietas. Multum enim interest quid velle homini, quid Deo congruat, et ad quem finem suam quisque referat voluntatem ut approbetur vel improbetur ». Potest enim velle bonum quod non congruit ei velle; et potest velle bonum quod congruit, sed non refert ad finem rectum, et ideo non est bona 25 voluntas.

Cap. 2 (208).

1. **Quod bona Dei voluntas per malas hominum voluntates impletur, ut in passione Christi contigit, ubi quiddam factum est quod Deus**

⁸ Rubrica om. MNRW. ¹⁴⁻¹⁵ tamquam] exemplum ponit rubr. (authent.) add. mg. BCLOPX. ¹⁷ velut] item exemplum ponit in opposito rubr. (authent.) add. mg. BCLOPX.

¹ Cap. 101 (PL 40, 279).

Cap. 2: Vide *Summam sent.*, I, 13 (PL 171, 1092 C-D; 176, 66 B-C), unde aliqua; et Hugonem, *De sacram.*, I, 4, 15 (PL 176, 240 D).

bona et Iudaei mala voluntate voluerunt; voluerunt tamen et aliquid quod Deus non voluit. Illud quoque non est praetermittendum, quod aliquando Dei voluntas bona per malam hominis voluntatem impletur, ut in crucifixione Christi factum est: quem Deus bona voluntate mori voluit, Iudaei vero impia voluntate eum crucifixerunt. Et volebant Iudaei mala voluntate quiddam quod Deus bona voluntate volebat, scilicet ut Christus pateretur, moreretur; sed volebant et aliquid aliud, quod Deus non volebat, scilicet occidere Christum, quod fuit mala actio et peccatum. Actum quippe Iudaeorum non voluit Deus, passionem vero Christi voluit; sicut in Psalmo Christus ad Patrem ait 1: *Tu cognovisti sessionem meam*, 10 «id est voluisti et approbasti» passionem meam: tibi enim placuit. Voluit itaque tota Trinitas ut Christus pateretur, nec tamen voluit ut Iudaei occiderent; quia voluit poenam Christi, sed non voluit culpam Iudaeorum; nec tamen noluit: si enim noluisset, nec fuisset.

2. **Oppositio** *. Sed ad hoc opponitur sic: Si voluit Deus ut Christus pateretur, voluit utique ut pateretur a Iudaeis, vel non. Si voluit ut non pateretur a Iudaeis, cum passus sit, factum est itaque quod voluit Deus non fieri. Si ergo voluit eum pati a Iudaeis, ergo voluit eum occidi a Iudaeis; voluit itaque ut Iudaei occiderent eum.

3. **Responsio** *. Ad quod respondentem, dicimus simpliciter concedendum esse quod Deus voluit Christum pati, mori, quia eius passio bonum fuit et causa nostrae salutis. Cum autem dicitur: 'Volebat eum pati vel occidi a Iudaeis', hic distinguendum est. Si enim intelligitur sic: Volebat eum sustinere passionem sive crucifixionem a Iudaeis illatam, verus est sensus. Si vero intelligitur sic: Volebat ut Iudaei occiderent eum, 25 falsum est; non enim volebat Deus actionem Iudaeorum, quae mala erat, sed volebat passionem bonam, et haec voluntas per malas Iudaeorum voluntates impleta est. — Unde Augustinus in *Enchiridion* 2: «Deus quasdam voluntates suas, utique bonas, implet per malorum hominum voluntates malas, sicut per malivolos Iudaeos bona voluntate 30 Patris Christus pro nobis occisus est; quod tantum bonum fuit, ut apostolus Petrus, quando id fieri nolebat, *satanas* ab ipso qui occisus est diceretur 3». Ecce manifeste habes magnum bonum fuisse quod Christus occisus est; et hoc bonum quia Petrus nolebat, ideo redargutus est.

16 utique] itaque COP.

17 itaque] ita C, utique LX.

18 ergo] autem LNRTVW.

1 Ps. 138, 2; et August., in h. l. (PL 37, 1786; CCL 40, 1992); apud Lombardum, *Glossa* in h. l. (PL 191, 1212 A).

2 Cap. 101 (PL 40, 279).

3 Resp. Matth. 16, 23.

Cap. 3 (209).

Utrum placuerit viris bonis quod Christus pateretur et moreretur: placuit quidem intuitu nostrae liberationis, sed non ipsius cruciatus. Ex quo solvitur quaestio qua quaeri solet utrum viris sanctis placere debuerit quod Christus pateretur vel occideretur. Debit enim eis placere intuitu nostrae redemptionis, sed non intuitu eius cruciatus. Voluerunt ergo ac vehementer cupierunt Christum mori propter liberationem hominis et impletionem divinae voluntatis, sed non voluerunt delectatione ipsius afflictionis. De eodem ergo laetabantur et tristabantur, sed ob aliud 10 gaudebant, et propter aliud dolebant. Volebant igitur Christum mori pro hominis redemptione, et tamen de morte ipsius diversis de causis corda eorum varie movebantur.

Cap. 4 (210).

1. **Quomodo sentiendum sit de passionibus sanctorum, an velle, an nolle debeas.** Si vero quaeritur utrum eodem modo sentiendum sit de passionibus et martyriis sanctorum, dicimus aliquam esse differentiam inter passionem capitis ac membrorum. Christi namque passio causa est nostrae salutis, quod non est passio alicuius sancti. Nullius enim passione redempti sumus nisi Christi. Profuerunt quidem non modo eis qui passi 20 sunt, verum etiam aliis fidelibus ipsorum passiones; verumtamen nostra redemptio non sunt: hoc enim illius sola passio potuit, qui Deus est et homo. Illius ergo passionem credentium piaer mentes voluerunt et optaverunt fieri sicut futuram credebant.

2. **Quod passiones sanctorum possumus velle et nolle, et utrumque bona voluntate** *. Passiones vero sanctorum possumus velle et nolle, et utrumque bona voluntate, si rectos nobis proponamus fines. Cui enim placuit Pauli passio eo fine, quia praemium eius per hoc auctum et paratum cernebat, bonam videtur habuisse voluntatem; quae voluntati eius congruebat, qua cupiebat *dissolvi et esse cum Christo* 1. Qui autem voluit 30 eum declinare passionem et effugere manus iniquorum compassionem pietatis, et ille bonam habuit voluntatem. — Unde Augustinus in

7 liberationem] mortis add. MOPX. 15 debeas] debeamus LNTW, debeant X, corr. in debeamus V. 17 ac] et LTV. 24-25 Rubrica om. MNRW.

1 Phil. 1, 23.

Enchiridion 1: « Bonae apparebant voluntates piorum fidelium, qui volebant apostolum Paulum Ierusalem pergere, ne ibi pateretur mala quae Agabus propheta praedixerat 2; et tamen hoc illum Deus pati volebat pro annuntianda fide Christi, exercens martyrem Christi. Neque bonam voluntatem suam ipse implevit per christianorum voluntates bonas, sed 5 per Iudaeorum malas; et ad eum potius pertinebant qui nolebant quod volebat, quam illi per quos volentes factum est quod volebat, quia id ipsum mala voluntate fecerunt, quod Deus bona voluntate voluit ».

3. Ita et in passione Christi factum est. Quod enim Deus voluit, hoc idem Iudas, Iudaeus et diabolus; sed illi mala voluntate, Deus vero 10 bona voluntate, scilicet ut Christus moreretur. Verumtamen illi actum voluerunt, quem Deus non voluit.

HIC FINITUR PRIMUS LIBER DE MYSTERIO TRINITATIS.

5 Ipse *trp. p.* Neque (4) LNR. 13 Hic... Trinitatis *om. NV.* || Hic finitur] explicit LW, finit X. || Primus Liber *trp.* TWX.

¹ Cap. 101 (PL 40, 279).

² Resp. Act. 21, 10-14.

INCIPIT LIBER SECUNDUS

De rerum creatione et formatione corporalium et spiritualium et aliis pluribus eis pertinentibus

Quae ad mysterium divinae unitatis atque trinitatis, licet *ex parte* 1, 5 cognoscendum pertinere noscuntur, quantum valuimus, diligenter executi sumus. Nunc ad considerationem creaturarum transeamus.

DISTINCTIO I

Cap. 1.

1. Unum esse rerum principium ostendit, non plura, ut quidam putaverunt. — Beda² *. Creationem rerum insinuans Scriptura, Deum esse creatorem initiumque temporis atque omnium, visibilium vel invisibilium creaturarum, in primordio sui ostendit dicens³: *In principio creavit Deus*

¹ Incipit Lib. Sec. *om. T.* || Liber *om. BCLMPX.* 2-3 De... pertinentibus *om. N, trp. ante elenchum capp. T.* 4 Quae] incipit prologus libri secundi *praem. T.* 4-6 Quae... transeamus *trp. ad finem primi libri BCNX.* 6 transeamus] explicit prologus *add. T.* 10 Beda BOT, *om. alii.*

¹ Resp. I Cor. 13, 9: *Ex parte enim cognoscimus.* ² Libri quatuor in principium Genesis, I, 1 (PL 91, 13 A; CCL 118A, 3); cf. Ambrosius, *Hexaëmeron*, I, cc. 1-2 (PL 14 [1845], 123ss; CSEL 32, 3-7). ³ Gen. 1, 1.

Dist. I. Quod in Dist. 1-24 necnon et in Dist. 29 Magister dependeat a *Glossa ordinaria in Gen.* 1-3, et non viceversa, alibi ostenditur. Hic sufficiat, ut nobis videtur, rubricas eius inspicere, ubi *Beda, Strabus, Alcuinus*, modo satis obscuro citantur, nominatim utpote sed sine titulo operis. Insuper, quod nunquam prae oculis habuerit *De Genesi ad litteram* beati Augustini, sed semper idem cognoverit mediante aut eadem *Glossa in Genesim* aut quandoque opere Flori Lugdunensis in Epistolas s. Pauli, evidentissimum est. Illud enim opus Augustini simpliciter vocatur *Super Genesim*, sine altera designatione sive tituli sive numeri librorum. Semel etiam vel ex defectu rubricae in *Glossa ordinaria in Gen.* 1, 26, vel ex mala eiusdem interpretatione, verba Bedae Augustino erronee attribuuntur (cf. Dist. 19, c. 6, nn. 1-2). — Ad *Glossam ordin.* in Gen. citandum, praeter textum in *Biblia sacra cum glossis, interlineari et ordinaria, etc.* I, Venetiis 1588 [= apud Lyranum], adhibetur etiam codex Vatic. lat. 53, ff. 1v-31v, saec. XII (cf. *Codices Vaticani Latini* I, 63s) [= v].

Cap. 1, num. 1: Partim (Beda) ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 1 (apud Lyranum, I, 23c; v 2d); partim (« His... opinantium ») ex eius *Prothematibus* seu ex verbis Strabi (apud Lyr., I,

caelum et terram. His etenim verbis Moyses, Spiritu Dei afflatus, in uno principio a Deo creatore mundum factum refert, elidens errorem quorundam plura sine principio fuisse principia opinantium.

2. **Strabus : Plato tria dixit principia** *. *Plato*¹ namque tria initia existimavit, Deum scilicet, et exemplar, et materiam; et ipsa increata, 5 sine principio, et Deum quasi artificem, non creatorem.

Cap. 2.

Ex qua ratione proprie dicitur creator, et quid sit creare, quid facere.

Creator enim est, qui de nihilo aliqua facit, et creare proprie est de nihilo aliquid facere; facere vero, non modo de nihilo aliquid operari, sed etiam 10 de materia. Unde et homo vel angelus dicitur aliqua facere, sed non creare; vocaturque factor sive artifex, sed non creator. Hoc enim nomen soli Deo proprie congruit², qui et de nihilo quaedam, et de aliquo aliqua facit. Ipse est ergo creator et opifex et factor. Sed creationis nomen 15 sibi proprie retinuit, alia vero etiam creaturis communicavit. In Scriptura³ tamen saepe creator accipitur tanquam factor et creare sicut facere, sine distinctione significationis.

Cap. 3.

1. **Quod haec verba, scilicet facere et agere et huiusmodi, non dicuntur de Deo secundum eam rationem qua dicuntur de creaturis**. Verumtamen sciendum est haec verba, scilicet facere, creare, agere et huiusmodi 20

⁴ Rubrica om. MRVW.
om. MRVW. 11 vel] et LNT.

⁵ existimavit] estimavit BCLTVWX.

⁸ Rubrica

¹ In *Timaeo* 48s, et in Chalcidii commento, n. cccvii: «Sunt igitur initia deus et silva et exemplum» (ed. I. Wrobel, Leipzig 1876, 60, 336). ² Cf. August., *De Trinit.*, III, c. 9, nn. 16-18 (PL 42, 877ss; CCL 50, 143ss). ³ Ex. gr. Gen. 1, 26: *Faciamus hominem...*; 1, 27: *Masculum et feminam creavit eos*; 2, 7: *Formavit igitur... hominem de limo terrae*; Eccli. 17, 1: *Deus creavit de terra hominem, et secundum imaginem suam fecit illum*; quasi eadem verba in Sap. 2, 23. Cf. August., *Contra advers. Legis et Prophet.*, I, c. 23, nn. 48-49 (PL 42, 632ss).

22a; v 1c-d) et cuiusdam ignoti (21d; desunt in v); de quo cf. J. de Blic, *L'oeuvre exégétique de Walafrid Strabon et la Glossa ordinaria*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 16 (1949) 18ss. — Num. 2: Ex eisdem *Prothematibus* (22a; v 1c-d).

Cap. 2. Cf. Hugo de S. Victore, *De sacram.*, I, p. 1, c. 1 (PL 176, 187 A-B); qui tamen non est fons Magistri. — Vide E. Bertola, *La dottrina della creazione nel Liber Sententiarum di Pier Lombardo*, in *Pier Lombardo* I, n. 1 (Novariae 1957) 27-44.

Cap. 3, num. 1-3. Magna ex parte sumuntur ex P. Abaelardo, *Theologia «Scholarium»*, III, c. 6 (PL 178, 1104 D-1105 B). — Num. 4: Ex *Prothemat. Glossae ordin.* in Gen. (22a; v

alia, de Deo non posse dici secundum eam rationem qua dicuntur de creaturis. Quippe cum dicimus eum aliquid facere, non aliquem in operando motum illi intelligimus inesse, vel aliquam in laborando passionem, sicut nobis solet accidere, sed eius sempiternae voluntatis novum aliquem 5 significamus effectum, id est aeterna eius voluntate aliquid noviter existere.

2. **Ex quo sensu dicitur Deus aliquid facere** *. Cum ergo dicitur aliquid facere, tale est ac si dicatur iuxta eius voluntatem vel per eius voluntatem aliquid noviter contingere vel esse: ut in ipso nihil novi contingat, 10 sed novum aliquid sicut in eius aeterna voluntate fuerat fiat, sine aliqua sui motione vel mutatione. Nos vero operando mutari dicimur, quia movemur: non enim sine motu aliquid facimus. — Deus ergo facere vel agere aliquid dicitur, quia causa est rerum noviter existentium, dum eius voluntate res novae esse incipiunt quae ante non erant, absque 15 ipsius agitatione: ut actus proprie dici non queat, cum videlicet actus omnis in motu consistat, in Deo autem motus nullus est.

3. **Per simile ostendit** *. Sicut ergo ex calore solis aliqua fieri contingit, nulla tamen in ipso vel in eius calore facta motione vel mutatione, ita ex Dei voluntate nova habent esse sine mutatione auctoris, qui est 20 unum et solum principium omnium.

4. **Aristotiles tria**. — **Strabus** *. *Aristotiles*¹ vero duo principia dixit, scilicet materiam et speciem, et tertium 'operatorium' 'dictum'; mundum quoque semper esse et fuisse.

5. **Quod catholicum est docet**. — **Beda** *. Horum² ergo et similium 25 errorem Spiritus Sanctus evacuans, veritatisque disciplinam tradens, «Deum³ in principio temporum mundum creasse et ante tempora aeternaliter exstitisse significat: ipsius aeternitatem et omnipotentiam commendans, cui voluisse facere est», quia, ut praediximus⁴, ex eius voluntate et bonitate res novae existunt. — **Augustinus in Enchiridion** *.

⁷ Rubrica om. MRW. 10 voluntate fuerat *trp.* LRT. 17 Rubrica om. MRW.
21 Rubrica om. MNRW. 24 catholicum] caro factum BCX. || Beda om. MRVW.

¹ *De gener. et corrupt.*, II, tt. 51-52 (ed. I. Bekker, I, Berolini 1831, 335a 28-31, 335b 7-8; ed. Iuntina, V, Venetiis 1550, 173v). ² Aristotelis scil. et Platonis, de quo supra,

c. 1, n. 2. ³ Beda, *In Gen.*, I, 1 (PL 91, 13 A; CCL 118A, 3). ⁴ In lib. I, dist. 45, c. 4 (p. 308s), et hic supra, n. 2.

1d). — Num. 5: Verba Bedae sumuntur ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 1 (apud Lyranum, I, 23c; v 2d). Cetera autem, praeter verba Augustini, partim excipiuntur ex *Summa sent.*, tr. II, c. 1 (PL 171, 1106 D; 176, 79 C), partim ex Hugone, *De sacram.*, I, 2, 4 (PL 176, 208 A).

Credamus igitur « rerum ¹ creatarum, caelestium vel terrestrium, visibilium vel invisibilium, causam non esse nisi bonitatem Creatoris, qui est Deus unus et verus ». Cuius tanta est bonitas, ut summe bonus beatitudinis suae, qua aeternaliter beatus est, alios velit esse participes: quam vidit et communicari posse et minui omnino non posse. Illud igitur ⁵ bonum, quod ipse erat et quo beatus erat, sola bonitate, non necessitate, alii communicari voluit, quia summe boni erat prodesse velle, et omnipotentissimi noceri non posse.

Cap. 4.

1. **Quare rationalis creatura facta sit.** Et quia non valet eius beatitudinis particeps existere aliquis nisi per intelligentiam, quae quanto magis intelligitur, tanto plenius habetur, fecit Deus rationalem creaturam, quae summum bonum intelligeret, et intelligendo amaret, et amando possideret, et possidendo frueretur.

2. **Quomodo distincta sit rationalis creatura.** Eamque hoc modo ¹⁵ distinxit, ut pars in sui puritate permaneret nec corpori uniretur, scilicet angeli; pars corpori iungeretur, scilicet animae. Distincta est itaque rationalis creatura in incorpoream et corpoream; et incorporea quidem angelus, corporea vero homo vocatur, ex anima rationali et carne subsistens. Conditio ergo rationalis creaturae primam causam habuit Dei ²⁰ bonitatem.

3. **Quare creatus sit homo vel angelus.** Ideoque si quaeritur quare creatus sit homo vel angelus, brevi sermone responderi potest: propter bonitatem eius. Unde Augustinus in libro *De doctrina christiana* ²: « Quia bonus est Deus, sumus; et in quantum sumus, boni sumus ».

4. **Ad quid creata sit rationalis creatura.** Et si quaeritur ad quid creata sit rationalis creatura, respondetur: ad laudandum Deum, ad serviendum ei, ad fruendum eo. In quibus proficit ipsa, non Deus. Deus enim, per-

⁵ vidit] videt BCX, videri OP, quod corr. P. ⁷ alii] aliis CRTV. ⁸ noceri CMOPT, nocere alii, trp. p. posse OP. ¹³ et²] ac MNRVW. ¹⁵ Rubrica om. MRW. ²⁴ bonitatem eius trp. OPR. || eius] dei LT.

¹ Cap. 9 (PL 40, 236; CCL 46, 53). ² Lib. I, c. 32, n. 35 (PL 34, 32; CSEL 80, 27; CCL 32, 26). Vide etiam supra, Lib. I, dist. I, c. 3, n. 6 (p. 59, 15ss).

Cap. 4, num. 1-2: Fons est eadem *Summa sent.*, II, 1 (PL 171, 1106 D-1107 A; 176, 79 C-80 C), ut iam monstravit H. Weisweiler, *La « Summa Sententiarum » source de Pierre Lombard*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 6 (1934) 144s.

Num. 4-5: Suggestuntur ab Hugone, *De sacram.*, I, 2, 1 (PL 176, 205 C).

fectus et summa bonitate plenus, nec augeri potest, nec minui. Quod ergo rationalis creatura facta est a Deo, referendum est ad Creatoris bonitatem et ad creaturae utilitatem.

5. **Brevissima responsio cum quaeritur quare vel ad quid facta sit rationalis creatura.** Cum ergo quaeritur quare vel ad quid facta sit rationalis creatura, brevissime responderi potest: propter Dei bonitatem et suam utilitatem. Utile nempe ipsi est servire Deo et frui eo. Factus ergo angelus sive homo propter Deum dicitur esse: non quia creator, Deus et summe beatus, alterutrius indiguerit officio, qui bonorum nostrorum ¹⁰ non eget ¹; sed ut serviret ei ac frueretur eo, cui servire regnare est ². In hoc enim proficit serviens, non ille cui servitur.

6. **Sicut factus est homo ut Deo serviret, sic mundus ut serviret homini.** Et sicut factus est homo propter Deum, id est ut ei serviret, ita mundus factus est propter hominem, scilicet ut ei serviret. Positus est ¹⁵ ergo homo in medio, ut et ei serviretur et ipse serviret; ut acciperet utrinque et reflueret totum ad bonum hominis: et quod accepit obsequium, et quod impendit. Ita enim voluit Deus sibi ab homine serviri, ut ea servitute non Deus, sed homo serviens iuvaretur; et voluit ut mundus serviret homini, et exinde similiter iuvaretur homo.

7. **Quomodo omnia nostra sunt.** Totum igitur bonum hominis erat, et quod factum est propter ipsum, et propter quod factus est ipse. — Augustinus *. *Omnia enim*, ut ait Apostolus ³, *nostra sunt*, scilicet superiora et aequalia et inferiora. Superiora quidam nostra sunt ad perfruendum, ut Deus Trinitas; aequalia ad convivendum, scilicet angeli, ²⁵ qui, etsi modo nobis sint superiores, in futuro erunt aequales; qui et modo nostri sunt, quia ad usum nobis sunt, sicut res dominorum dicuntur esse famulorum, non dominio, sed quia sunt ad usum eorum. Ipsique angeli in quibusdam Scripturae locis ⁴ nobis servire dicuntur, dum propter nos in ministerium mittuntur.

⁷ ipsi] ipsius P, illi N, om. M. || ipsi est trp. CLRT. || Factus] est add. MOT, sed exp. MO. ⁸ dicitur esse om. T. ¹² Deo serviret trp. BCX. || ut² om. OP. ²² scilicet] et add. LRW.

¹ Resp. Ps. 15, 2: *Bonorum meorum non eges.* ² Gregorius in *Collecta* (ut notat marg. cod. T), scil. *pro pace* (PL 78, 206 A). ³ I Cor. 3, 22: *Omnia enim vestra sunt*; item Rom. 8, 32: *Omnia nobis donavit.* ⁴ Hebr. 1, 14: *In ministerium missi propter eos qui haereditatem capient salutis.* Cf. etiam Ps. 90, 11-12.

Num. 6: *Omnia verbotenus* ex Hugone, ibid. (PL 176, 205 C-206 A); unde etiam prima verba num. 7. — Num. 7: Fons est *Glossa Lombardi* in Rom. 8, 32: *Cum illo tradidit omnia* (PL 191, 1451 C-D; z 28d), ubi rubrica nos dirigit ad August., ex (in) *libro Quaestionum evan-*

Cap. 5.

Quomodo dicitur aliquando in Scriptura homo factus propter reparationem angelici casus. De homine quoque in Scriptura¹ interdum reperitur quod factus sit propter reparationem angelicae ruinae. Quod non ita est intelligendum, quasi non fuisset homo factus si non peccasset angelus; 5 sed quia inter alias causas praecipuas, haec etiam nonnulla exstitit. — Nostra igitur sunt superiora et aequalia; nostra etiam sunt inferiora, quia ad serviendum nobis facta.

Cap. 6.

1. **Quare anima sit unita corpori.** Solet etiam quaeri, cum maioris 10 dignitatis esse videretur anima si absque corpore permansisset, cur unita sit corpori.

2. **Prima causa*.** Ad quod primo dici potest: quia Deus voluit, et voluntatis eius causa quaerenda non est².

3. **Secunda*.** Secundo autem dici potest quod ideo Deus voluit 15 eam corpori uniri, ut in humana conditione ostenderet novum exemplum beatae unionis quae est inter Deum et spiritum, in qua diligitur *ex toto corde et videtur facie ad faciem*³. Putaret enim creatura se non posse

⁶ causas] scilicet ut *add.* BC, ita sit homo institutus scilicet ut *add.* OP, *sed del.* O, ut *add.* T (*interl.*) X. ¹⁰ Quare... corpori] quare ita sit homo institutus (*constitutus* L) ut unita sit (*trp.* P. corpori NW) anima corpori (*ex elencho capp.*) LNWX. ¹³ Prima causa om. MRWX. ¹⁵ Secunda om. MRVWX, causa *add.* T.

¹ Col. 1, 12: *Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum*; Deut. 32, 8: *Statuit fines gentium secundum numerum angelorum Dei*, iuxta versionem antiquiorem (CSEL 12, 665, lin. 11s). Cf. August., *Enchiridion*, c. 29 (PL 40, 246; CCL 46, 65); *De civit. Dei*, XXII, c. 1, n. 2 (PL 41, 752; CSEL 40-I, 583; CCL 48, 807); Gregorius, *In Evang.*, hom. 34, n. 11 (PL 76, 1252 B-1253 C). ² Cf. supra, Lib. I, dist. 45, c. 4, n. 2 (p. 308). ³ Matth. 22, 37; et I Cor. 13, 12.

gelli, II, q. 33 (PL 35, 1348); sed textus potius exhibetur ut exstat in *Glossa ordin.* in h. 1. (apud Lyranum, VI, 20a). — Unde patet quod compilatio *De diligendo Deo* (Alcheri Clavaevallensis?), ubi in cap. 2-3 (PL 40, 849s) excerpta sunt cap. 3, num. 5, et totum cap. 4, rivulus est et non fons.

Cap. 5. Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 5, 30 (PL 176, 260 D); et *Summa sent.*, II, 5 (PL 171, 1114 C-D; 176, 87 B). Ex utroque quaedam sumuntur; quaedam in fine potius ex eadem *Glossa* ac supra in cap. 4, num. 7.

Cap. 6, num. 1 et 3 fundantur in *Summa sent.*, II, 1 (PL 171, 1107 A-B; 176, 79 D-80 C). — Num. 4, quibusdam omissis, verbotenus derivatur ex Hug., *De sacram.*, I, 6, 1 (PL 176, 263 C-264 C).

uniri Creatori suo tanta propinquitate ut eum tota mente diligeret et cognosceret, nisi videret spiritum, qui est excellentissima creatura, tam infimae, id est carni, quae de terra est, in tanta dilectione uniri ut non valeat arctari ad hoc ut velit eam relinquere, sicut Apostolus ostendit 5 dicens¹: *Nolumus corpore exspoliari, sed supervestiri*: per quod ostenditur spiritum creatum Spiritui increato ineffabili amore uniri.

4. Pro exemplo igitur futurae societatis quae inter Deum et spiritum rationalem in glorificatione eiusdem perficienda erat, animam corporeis indumentis et terrenis mansionibus copulavit, luteamque materiam fecit ad vitae sensum vegetare: ut sciret homo quia, si potuit 10 Deus tam disparem naturam corporis et animae in foederationem unam et in amicitiam tantam coniungere, nequaquam ei impossibile futurum rationalis creaturae humilitatem, licet longe inferiorem, ad suae gloriae participationem sublimare. — Quia ergo pro exemplo rationalis spiritus 15 in parte usque ad consortium terreni corporis humiliatus est, ne forte in hoc nimis depressus videretur, addidit Dei providentia ut postmodum cum eodem corpore glorificato ad consortium illorum qui in sua perstiterant puritate sublimaretur: ut quod minus ex dispensatione Creatoris sui acceperat conditus, postmodum per gratiam eiusdem acciperet glorificatus. Sic ergo conditor Deus, rationales spiritus varia sorte pro arbitrio voluntatis suae disponens, illis quos in sua puritate reliquerat sursum in caelo mansionem, illis vero quos corporibus terrenis sociaverat 20 deorsum in terra habitationem constituit; utrisque regulam proponens obedientiae, quatenus et illi ab eo ubi erant non caderent, et isti ab eo ubi erant, ad id ubi non erant ascenderent. Fecit itaque Deus hominem ex duplici substantia, corpus de terra fingens, animam vero de nihilo faciens.

5. **Tertia*.** Ideo etiam unitae sunt animae corporibus, ut in eis Deo famulantes, maiorem mereantur coronam.

30 6. **Post sacramentum Trinitatis de creatura tripartita agendum est, et prius de digniori, id est angelica.** Ex praemissis apparet rationalem creaturam in angelicam et humanam fuisse distinctam, quarum altera tota

¹⁴ pro] hoc *add.* OP. ¹⁹⁻²⁰ glorificatus] glorificandus X (*Hugo*), vel glorificandus *add.* RV (*mg.*). ²¹ voluntatis suae *trp.* NOP. ²⁸ Tertia LMT, om. alii, causa *add.* T.

¹ II Cor. 5, 4.

Num. 5. Haec ratio est *Summae sent.*, II, 1 (PL 171, 1107 B; 176, 80 C); ubi et num. 6 suggeri videtur.

est spiritualis, id est angelica; altera, ex parte spiritualis, ex parte corporalis, id est humana. — Cum itaque de his tractandum sit, scilicet de spirituali et corporali creatura, de rationali et de non rationali, primo de rationali et spirituali, id est de angelis, agendum videtur, ut a con-
tuitu Creatoris ad cognitionem creaturae dignioris ratio nostra intendat; 5
deinde ad considerationem corporeae, tam illius quae est rationalis quam
illius quae non est rationalis, descendat, ut Trinitatis increatae sacra-
mentum tripartitae creaturae eique concretorum atque contingentium
sequatur documentum.

DISTINCTIO II

10

Cap. 1 (7).

1. **Quae consideranda sunt de angelis.** De angelica itaque natura haec
primo consideranda sunt: quando creata fuerit, et ubi, et qualis facta
dum primo conderetur; deinde qualis effecta aversione quorundam et
conversione quorundam; de excellentia quoque et ordinibus et donorum 15
differentia, et de officiis ac nominibus aliisque pluribus aliqua dicenda sunt.

2. **Quando facti sunt angeli prius dicit, in quo videntur sibi obviare
auctoritates.** Quaedam auctoritates innuere videntur quod ante omnem
creaturam creati sunt angeli. Unde illud 1: *Primo omnium creata est sa-
pientia*, quod intelligitur de angelica natura, quae in Scriptura saepe 20
vita, sapientia et lux dicitur². Nam sapientia illa quae Deus est, creata
non est: Filius enim sapientia Patris est genita, non facta nec creata; et
tota Trinitas una sapientia est, quae nec facta nec creata est, nec genita
vel procedens³. De angelica igitur vita illud accipiendum est, de qua

³ rationali² rationabili COPW, quod corr. P. ¹⁴ conderetur] consideretur LM, quod
corr. L. ¹⁷ Quando] Quare BCMNOP. ¹⁹ sunt] sint BCVW, corr. in sint T. ²⁰ quod]
que COP, quod corr. P. ²³ nec] non LNW.

¹ Eccli. I, 4. ² Secundum Augustinum, *Confessiones*, XII, c. 15, n. 20 (PL 32,
833; CSEL 33, 322s); *De Genesi ad litt.*, I, c. 9, n. 17 (PL 34, 252s; CSEL 28-I, 13); et Isidorum,
Sententiae, I, c. 10, n. 3 (PL 83, 554 B). ³ Cf. supra, Lib. I, dist. 32, cc. 2-6
(pp. 234-239).

Cap. 1. Cf. E. Bertola, *Il problema delle creature angeliche in Pier Lombardo*, in *Pier
Lombardo* I, n. 2 (1957) 33-54. — Num. 1 praeter paucissima verba sumitur ex Hugone,
De sacram., I, 5, 1 (PL 176, 245 D-246 D); sed « ubi » invenitur in *Summa sent.*, II, 1 (PL 171,
1107 B; 176, 80 D). — Num. 2 conficitur ex *Summa sent.*, II, 1 (PL 171, 1107 B-C; 176, 80
D-81 A), et Hug., *De sacram.*, I, 5, 2 (PL 176, 247 A-B).

dicit Scriptura quando facta est, scilicet *primo omnium*¹. — Sed rursus
alia Scriptura dicit²: *In principio creavit Deus caelum et terram*; et in
Propheta³: *Initio tu, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum
sunt caeli*. — Et videtur quaedam contrarietas oriri ex assertionibus
5 istis. Nam si *primo omnium creata est sapientia*, omnia post ipsam facta
videntur; et ita post ipsam facta videntur caelum et terra, et ipsa facta
ante caelum et terram. Iterum, si *in principio creavit Deus caelum et
terram*, nihil factum est ante caelum et terram, nec ipsa sapientia facta
est ante caelum et terram. Cum igitur haec contraria videantur, nec
10 in divina Scriptura fas sit sentire aliquid esse contrarietatis, requiramus
intelligentiam veritatis.

3. **Quid sit tenendum docet, praemissas auctoritates determinans.**
Videtur itaque hoc esse tenendum, quod simul creata est spiritualis
creatura, id est angelica, et corporalis, secundum quod potest accipi
15 illud Salomonis⁴: *Qui vivit in aeternum creavit omnia simul*, id est spiri-
tualem et corporalem naturam. Et ita non prius tempore creati sunt
angeli quam illa corporalis materia quatuor elementorum. Et tamen
primo omnium creata est sapientia, quia etsi non tempore, praecedit
tamen dignitate.

20 4. **Quod simul creata fuerit corporalis et spiritualis creatura firmat
auctoritate.** Quod autem simul creata fuerit spiritualis corporalisque
creatura, Augustinus, *Super Genesim*⁵, aperte ostendit, dicens per
caelum et terram spiritualement corporalemque creaturam intelligi; et haec
creata *in principio*, scilicet temporis; vel *in principio*, quia primo facta
25 sunt.

¹² determinans] determinando P, determinandas BCMO. ²¹ auctoritate] aucto-
ritatibus BCX.

¹ Cf. *Glossa ordin.* in Gen. I, 3 (apud Lyranum, I, 24a; v 3b); ex August., *De Genesi
ad litt.*, I, c. 17, n. 32 (PL 34, 258; CSEL 28-I, 24). ² Gen. I, 1. ³ Ps. 101, 26.
⁴ Eccli. 18, 1. ⁵ *De Genesi ad litt.*, I, c. 1, nn. 2-3, et c. 3, n. 7 (PL 34, 247, 249;
CSEL 28-I, 4s, 7). Cf. etiam *De civit. Del.*, XI, c. 33 (PL 41, 347; CSEL 40-I, 564; CCL 48,
354); *Confessiones*, XII, c. 13 (PL 32, 831s; CSEL 33, 320).

Num. 3 sumitur de *Summa sent.*, II, 1 (PL 171, 1107 C; 176, 81 A); vide etiam Hug.,
De sacram., I, 1, 2 et 5 (PL 176, 188 A, 189 D). — Num. 4. Auctoritas Augustini legitur in
Prothematibus Glossae ordin. (apud Lyranum I, 22d; v 1c).

Cap. 2 (8).

Quod nihil factum est ante caelum et terram, nec etiam tempus: cum tempore enim creata sunt, sed non ex tempore. Ante ea enim nihil factum est. Nec etiam tempus factum est ante spiritualem, scilicet angelicam naturam, et ante corporalem, scilicet materiam illam quatuor elementorum confusam. Illa enim cum tempore creata sunt, non ex tempore, vel in tempore; sicut nec tempus in tempore creatum est, quia non fuit tempus prius quam esset caelum et terra. — Unde Augustinus in libro *De Trinitate*¹ dicit quod Deus fuit dominus antequam esset tempus, et non in tempore coepit esse dominus, quia dominus fuit temporis quando esse coepit tempus; nec utique tempus coepit esse in tempore, quia non erat tempus antequam inciperet tempus.

Cap. 3 (9).

1. **Quod simul cum tempore et cum mundo coepit corporalis et spiritualis creatura.** Simul ergo cum tempore facta est corporalis et spiritualis creatura, et simul cum mundo; nec fuit antea angelica creatura quam mundus, quia, ut ait Augustinus², « nulla creatura est ante saecula, sed a saeculis », cum quibus coepit.

2. **Hieronymus contradicere videtur, quasi angeli fuerint ante tempus.** Hieronymus tamen, *Super Epistolam ad Titum*³, aliud videtur sentire, dicens: « Sex millia necdum nostri temporis implentur annorum, et quantas prius aeternitates, quanta tempora, quantas saeculorum origines fuisse arbitrandum est, in quibus Angeli, Throni, Dominationes

³ Ante ea] Ante eam M, Antea X, corr. in Antea N. ⁶ non] nec CMTVW. ⁷ vel] nec MTV²W. ¹¹ esse coepit trp. CNRW. || tempus¹ om. LMPTX. ¹⁹ Rubrica om. BCRVWX.

¹ Lib. V, c. 16, n. 17 (PL 42, 922; CCL 50, 225). Cf. etiam *Sermo 5*, c. 5 (PL 38, 25; CCL 41, 5); *Confessiones*, XII, c. 12 (PL 32, 831; CSEL 33, 319s); et hic supra, lib. I, dist. 30, c. 1, nn. 1-2 (pp. 220s).

² *De Genesi ad litt.*, V, c. 19, n. 38 (PL 34, 335; CSEL 28-1, 162). ³ In Tit. 1, 2: *Ante tempora saecularia*: « Sed mille necdum nostri orbis implentur anni, et quantas... substiterunt » (PL 26 [1845], 560 A).

Cap. 2. Cf. *Summa sent.*, III, 1 (PL 171, 1116 C; 176, 89 A); necnon et Hugo, *De sacram.*, I, 1, 6 (PL 176, 192 B); utrobique questio innuitur. — Cap. 3, num. 1. Cf. *Glossa Lombardi* in Eph. 3, 10 (PL 192, 190 C). — Num. 3 ex eodem fonte derivatur, praeter verba « pro captu... asserendum est », quae sumuntur ex Hugone, *De sacram.*, I, 5, 4 (PL 176, 249 A). De hisce duobus numeris cf. etiam P. Abael, *Sic et non*, c. 46 (PL 178, 1412 D).

ceterique ordines servierunt Deo absque temporum vicibus atque mensuris, et Deo iubente substiterunt? » His verbis quidam¹ adhaerentes, dixerunt cum mundo coepisse tempus saeculare, sed ante mundum existisse tempus aeternum sine mutabilitate, et in eo immutabiliter et intemporaliter adstruunt angelos, Deo iubente, substiterunt eique servisse.

3. Nos autem quod prius dictum est, pro captu intelligentiae nostrae magis approbamus, salva tamen reverentia secretorum, in quibus nihil temere asserendum est; et illud Hieronymum dixisse non ita sentiendo, sed aliorum opinionem referendo, arbitramur.

Cap. 4 (10).

1. **Ubi angeli mox creati fuerint: in empyreo scilicet, quod statim factum, angelis fuerit repletum.** Iam ostensum est quando creata fuerit angelica natura; nunc attendendum est ubi facta fuerit.

2. Testimoniis quarundam auctoritatum evidenter monstratur angelos ante casum fuisse in caelo, et inde corruisse quosdam propter superbiam, alios vero qui non peccaverunt illic perstiterunt. Unde in Evangelio Dominus ait²: *Videbam Satanam sicut fulgur de caelo cadentem*. Nec appellatur hic *caelum* firmamentum, quod secunda die factum est³, sed caelum splendidum quod dicitur empyreum, id est igneum, a splendore, non a calore, quod statim factum, angelis est repletum, quod est supra firmamentum.

3. Et illud empyreum quidam expositorum sacrae Scripturae nomine *caeli* intelligi volunt, ubi Scriptura dicit⁴: *In principio creavit Deus*

⁴ eo] angelos add. BCLNOPRVX, quod exp. CO. ⁵ angelos om. seu trp. NRVX. ¹² fuerit] fuit RVWX. ¹⁷ de caelo cadentem trp. LNOPRW.

¹ Quamvis (Magistro non obstante) his verbis Hieronymi Origenes non adhaeserit, secundum *Summam sent.*, II, 1 (PL 171, 1107 C-1108 A; 176, 81 A-B), quae fons est huius numeri, haec sententia est Origenis, *Periarchon*, II, c. 3, et III, c. 5 (PG 11, 188ss, 327ss); cf. etiam Gregorius Nazianzenus, *Oratio 38*, nn. 8-10; *Oratio 41*, nn. 4-6 (PG 36, 319 A-322 C; 627 B-630 D); quam improbat August., *De civit. Dei*, XI, c. 6 (PL 41, 321s; CSEL 40-1, 519s; CCL 48, 326); quam tamen inter Latinos probat Ioan. Cassianus, *Conlationes*, conl. 8, c. 7 (PL 49, 730 B-733 A; CSEL 13, 222s). ² Luc. 10, 18. ³ Resp. Gen. 1, 8. ⁴ Gen. 1, 1.

Num. 1-2. Quaestio proponitur ut in *Summa sent.*, II, 1 (PL 171, 1108 A-B; 176, 81 C), unde etiam verba: « Unde in evangelio... est repletum », praeter « id est... a calore », de quo cf. num. 3 et *Glossa Lomb.* in Ps. 113B, 15ss (PL 191, 1026 A), et in II Cor. 12, 2 (PL 192, 80 A). — Num. 3 fundatur in *Glossam ordin.* in Gen. 1, 1 et 2, ut indicatur in altera serie notarum.

caelum et terram. — **Strabus** *. « Caelum, inquit **Strabus**¹, non visibile firmamentum hic appellat, sed empyreum, id est igneum vel intellectuale, quod non ab ardore, sed a splendore dicitur, quod statim factum, repletum est angelis. Unde²: *Cum me laudarent astra matutina* » etc. — **Beda** *. De hoc quoque **Beda**³ ita ait: « Hoc superius caelum, quod a volubilitate mundi secretum est, mox ut creatum est, sanctis angelis impletum est: quos in principio, cum caelo et terra, conditos testatur Dominus dicens⁴: *Ubi eras cum me laudarent astra matutina, et iubilarent omnes filii Dei?* Astra matutina et filios Dei eosdem angelos vocat. Caelum enim in quo posita sunt luminaria », non in principio, sed secunda die factum est⁵. — Ex his liquet quod in empyreo omnes angeli fuerunt ante quorundam ruinam, simulque creati sunt angeli cum caelo empyreo et cum informi materia omnium corporalium.

Cap. 5 (11).

Quod simul creata est visibilium rerum materia et invisibilium natura, et utraque informis secundum aliquid, et formata secundum aliquid. Simul ergo visibilium rerum materia et invisibilium natura condita est, et utraque informis fuit secundum aliquid, et formata secundum aliquid. Sicut enim corporalium materia confusa et permixta, quae secundum graecum chaos dicta est, in illo exordio conditionis primariae et formam confusionis habuit, et non habuit formam distinctionis et discretionis donec postea formaretur atque distinctas reciperet species, ita spiritualis et angelica natura in sua conditione secundum naturae habitum formata fuit, et tamen illam, quam postea per amorem et conversionem ad Creatorem suum acceptura erat, formam non habuit, sed erat informis sine

4 etc.] ubi eras BC, et iubilarent omnes filii dei M. 18 et²... aliquid om. BCP, mg. V. 20 graecum] grecos CMNRV. 24-25 ad Creatorem suum] a creatore suo BCNOPV.

¹ *Glossa ordin.* in Gen. 1, 1 (apud Lyranum I, 23c; v 2b); ex Ps-Remigio Altiss. (Strabo?) in h. 1. (PL 131, 54s). Cf. J. de Blic, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 16 (1949) 12, 20. ² Iob 38, 7. ³ *Glossa ordin.* in Gen. 1, 2 (apud Lyr., I, 23d; v 2d); contracta ex Beda, *In Gen.* I, 2 (PL 91, 13 D-14 A; CCL 118A, 4). ⁴ Iob 38, 7. ⁵ Resp. Gen. 1, 6-8.

Cap. 5. Prima pars ex Hugone, *De sacram.*, I, 5, 5 (PL 176, 249 B); sed « confusa... quae... chaos dicta est » sumitur de *Summa sent.*, III, 1 (PL 171, 1116 C; 176, 89 A), de quo textu v. infra Dist. 12, c. 1, n. 2. — Auctoritas Augustini invenitur in *Prothem. Glossae ordin.* in Gen. (I, 22d; v 1c). — Cap. 6: Ex *Summa sent.*, II, 1 (PL 171, 1108 B; 176, 81 D).

illa. — Unde **Augustinus**¹, multipliciter exponens praemissa verba Genesis, per *caelum* dicit intelligi « informem naturam spiritualis vitae, sicut in se potest existere, non conversa ad Creatorem in quo formatur; per *terram* corporalem materiam sine omni qualitate quae apparet in materia formata ».

Cap. 6 (12).

Quomodo dicat Lucifer secundum Isaiam: Ascendam in caelum etc., cum esset in caelo. Hic quaeri solet, si in caelo empyreo fuerunt angeli quam statim facti sunt, quomodo, ut legitur in Isaia², dicit Lucifer: *Ascendam in caelum et exaltabo solium meum, et ero similis Altissimo.* — **Solvit** *. Sed ibi *caelum* vocat Dei celsitudinem, cui parificari volebat; et est tale *ascendam in caelum*, id est ad aequalitatem Dei.

DISTINCTIO III

Cap. 1 (13).

1. Quales facti fuerint angeli: quatuor eis attributa sunt in ipso initio suae conditionis. Ecce ostensum est ubi angeli fuerint mox ut creati sunt; nunc consequens est investigare quales facti fuerint in ipso primordio suae conditionis.

2. Et quatuor quidem angelis videntur esse attributa in initio subsistentiae suae, scilicet essentia simplex, id est indivisibilis et immaterialis; et discretio personalis; et per rationem naturaliter insitam intelligentia, memoria et voluntas sive dilectio; liberum quoque arbitrium, id

2 Genesis] in principio creavit deus celum et terram add. BCN. 4 apparet] apparet COPRTV, quod corr. T 7 dicat] dicit MVX, dixit L. 9 quam statim] quod statim BCO, statim quando M, statim ex quo P. 11 Solvit] solutio L, om. RW. || caelum vocat trp. MTVX. 15 fuerint] fuerunt BCMX, sunt LR. 15-16 quatuor... conditionis om. LR. 15 initio trp. p. conditionis BCX. 16 fuerint] fuerunt LMV.

¹ *De Genesi ad litt.*, I, c. 1, n. 2 (PL 34, 247; CSEL 28-I, 4). ² Isai. 14, 13-14.

Cap. 1 conficitur ex *Summa sent.*, II, 2 (PL 171, 1108 C-D; 176, 81 D), et praesertim ex Hugone, *De sacram.*, I, 5, 7-8 (PL 176, 250 A-B); cum Hugone enim non tria (ut in *Summa cit.*) sed quatuor attributa angelis assignantur. De hoc cap. vide H. Welsweiler, *La « Summa Sententiarum » source de P. Lombard*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 6 (1934) 146s. — Cap. 2 compendium est Hugonis, *De sacram.*, I, 5, 8-11 (PL 176, 250 B-251 B).

est libera inclinandae voluntatis sive ad bonum sive ad malum facultas: poterant enim per liberum arbitrium, sine violentia et coactione, ad utrumlibet propria voluntate deflecti.

Cap. 2 (14).

1. **An omnes angeli fuerint aequales in tribus, scilicet in essentia, in sapientia, in libertate arbitrii.** Hic considerandum est utrum in substantia spirituali et sapientia rationali et libertate arbitrii, quae omnibus inerant, omnes aequales fuerint: ut sit prima consideratio de substantia, secunda de forma, tertia de potestate. Persona quippe substantia est, sapientia forma, arbitrium potestas; et ad substantiam quidem pertinet naturae subtilitas, ad formam vero intelligentiae perspicacitas, et ad potestatem voluntatis rationalis habitas.

2. **Hic dicit quod differentes fuerunt in illis.** Illae igitur essentiae rationales, quae personae erant et spiritus erant, naturaque simplices ac vita immortales, differentem essentiae tenuitatem, et differentem sapientiae perspicacitatem, atque differentem arbitrii habitatem recte habuisse intelliguntur.

3. **Per similitudinem corporum ita esse ostendit *.** Sicut in corporibus nonnulla differentia est secundum essentiam ac formam et pondus: quaedam enim aliis meliorem ac digniorem essentiam et formam habent, et alia aliis leviora atque agilia sunt. Ad hunc igitur modum credendum est illas spirituales naturas convenientes suae puritati et excellentiae et in essentia et in forma et in facultate differentias accepisse in exordio suae conditionis, quibus alii superiores, alii inferiores Dei sapientia constituerentur, aliis maiora, aliis minora dona praestantis: ut qui tunc per naturalia bona aliis excellabant, ipsi etiam post per munera gratiae eisdem praessent. Qui enim natura magis subtiles et sapientia amplius perspicaces creati sunt, hi etiam maioribus gratiae muneribus praediti sunt, et dignitate excellentiores aliis constituti. Qui vero natura minus subtiles et sapientia minus perspicaces conditi sunt, minora gratiae dona habuerunt inferioresque constituti sunt, sapientia Dei aequo moderamine cuncta ordinantis.

4. **Secundum quid considerata est differentia facultatis arbitrii *.** In ipsa facultate arbitrii differentia animadvertenda est secundum differentem naturae virtutem, et differentem cognitionis et intelligentiae vim.

3 deflecti] flecti BCLMOPX (ed. 1*?).
exp. C, add. interf. O², vel materia add. P.
om. RVW. 33 Rubrica om. MVW.

6 substantia] id est materia add. BC, sed
11 subtilitas] sublimitas OP. 13 Rubrica

5. **Quod nec minor tenuitas naturae infirmitatem, nec minor cognitio sapientiae ignorantiam, nec inferior libertas necessitatem inducit *.** Et sicut differens vigor et subtilitas naturae infirmitatem non adducit, minorque cognitio sapientiae ignorantiam non ingerit, sic libertas inferior nullam arbitrio necessitatis voluntatem imponit.

Cap. 3 (15).

Quae communia et aequalia habuerunt angeli. Et sicut in praedictis angeli differebant, ita et quaedam communia et aequalia habebant. Quod spiritus erant, quod indissolubiles et immortales erant, commune omnibus et aequale erat. In subtilitate vero essentiae, et intelligentia sapientiae, et libertate voluntatis differentes erant. Has discretionones intelligibiles invisibilium naturarum ille solus comprehendere potuit et ponderare, qui cuncta fecit *in pondere, numero et mensura*¹.

Cap. 4 (16).

1. **An boni vel mali, iusti vel iniusti creati sint angeli, et an aliqua mora fuerit inter creationem et lapsum.** Illud quoque investigatione dignum videtur, quod et a pluribus quaeri solet, utrum boni vel mali, iusti vel iniusti creati sint angeli, et an aliqua mora fuerit inter creationem et lapsum, vel sine mora in ipso creationis exordio ceciderint.

2. **Opinio quorundam dicentium angelos in malitia creatos et sine omni mora ruisse *.** Putaverunt enim quidam² angelos qui ceciderunt,

1-2 Rubrica om. MRW. 10 omnibus *trp. p.* aequale OP. 15 sint] sunt MRTVX.
17 et om. BCNPX. || vel] an LMNRT. 18 sint] sunt MRVX. 19 ceciderint] ceciderunt LMNOPRVX (ed. 1*?). 21 Putaverunt] Putant LNRT.

¹ Sap. 11, 21. ² Hic male iungit Magister duas opiniones: illam scilicet eorum qui dicunt daemones in malitia creatos fuisse, et illam eorum qui censent eos mox creatos sine mora ruisse. Primum refert ac refellit Augustinus, *De Genesi ad litt.*, XI, cc. 27-30 (PL 34,

Cap. 3: Fere totum de Hug., *De sacram.*, I, 5, 12 (PL 176, 251 B-C). — Cap. 4. Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, Freib. im Br. 1932, 49ss. Quaestio huius cap. proponitur ab Hugone, *De sacram.*, I, 5, 19 (PL 176, 254 A-B), et *Summa sent.*, II, 2 (PL 171, 1108 C-D; 176, 81 D-82 A); forsitan una cum summa illa quae incipit: *Principium et causa omnium Deus*, olim autem intitulata *Sententiae Anselmi* (ed. F. Bliemetzrieder, in BGPTMA XVIII, Heft 2-3, 52s); et illa *Deus de cuius principio* (ed. H. Weisweiler, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 5 1933 256, lin. 6-18). — Num. 3: Duae auctoritates Augustini trahuntur de *Glossa ordin.* in Gen. 3, 1 (apud Lyranum, I, 40d et 41a; v 24c et 25b). Prima legitur, quibusdam mutatis, etiam in *Summa sent.*, II, 3 (PL 171, 1110 C; 176, 83 D).

creatos esse malos; et non libero arbitrio in malitiam declinasse, sed in malitia a Deo factos esse; nec aliquam fuisse moram inter creationem et lapsum, sed ab initio apostatasse; alios vero creatos fuisse plene beatos.

3. Qui opinionem suam muniunt auctoritate Augustini, *Super Genesim*¹, ita dicentis: « Non frustra putari potest ab initio temporis diabolum cecidisse, nec cum sanctis angelis pacatum aliquando vixisse et beatum, sed mox apostatasse. Unde Dominus ait²: *Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit*, ut intelligamus quia in veritate non stetit ex quo creatus est, qui staret si stare voluisset ». — Idem in eodem³: « Non frustra, inquit, putandum est ab ipso initio temporis vel conditionis suae diabolum cecidisse, et nunquam in veritate stetisse. Unde quidam in hanc malitiam libero arbitrio non esse flexum, sed in hac, quamvis a Deo, putant esse creatum, secundum illud beati Iob⁴: *Hoc est, inquit, initium figmenti Dei, quod fecit Deus ut illudatur ei ab angelis eius*. Et Propheta ait⁵: *Draco iste, quem formasti ad illudendum ei*, tanquam primo factus sit malus, invidus et diabolum, non voluntate depravatus ».

4. His aliisque testimoniis utuntur, qui dicunt angelos qui ceciderunt creatos fuisse malos et sine mora corruisse. — Eos vero qui perstiterunt, perfectos et beatos fore creatos adstruunt auctoritate Augustini, qui *Super Genesim*⁶ dicit per *caelum* significari « creaturam spiritualem, quae ab exordio quo facta est, et perfecta et beata est semper ».

5. **Allorum sententia probabilis, qui dicunt omnes angelos creatos esse bonos et aliquam fuisse morulam inter creationem et casum** *. Aliis autem videtur omnes angelos creatos esse bonos, et in ipso creationis

² fuisse moram *trp.* CMN. ⁸ et *interl.* PR, *om.* BCNO (*Glossa*).

439ss; CSEL 28-I, 359-364); alteri econtra favet (vide num. 3 huius capituli), eamque tenent *Summa « Deus de cuius principio et fine tacetur »* (ed. H. Weisweiler, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 5 1933 256), et *Summa sent.*, II, 3 (PL 171, 1110 B-C; 176, 83 C). Cf. etiam Hugo, *De sacram.*, I, 5, 19 (PL 176, 254 B).

¹ *De Genesi ad litt.*, XI, c. 16, n. 21 (PL 34, 437; CSEL 28-I, 349). ² Ioan. 8, 44.
³ Lib. XI, cc. 19-20, nn. 26-27 (PL 34, 439s; CSEL 28-I, 351ss). ⁴ Iob. 40, 14, iuxta versionem antiquiorem apud Augustinum. ⁵ Ps. 103, 26. ⁶ *De Genesi ad litt.*, I, c. 1, n. 3 (PL 34, 247; CSEL 28-I, 4).

Num. 4. Auctoritas Augustini invenitur in *Prothem. Glossae ordin.* in Gen. (apud Lyranum, I, 22d; v 1c). — Num. 5-7 respiciunt opinionem auctoris *Summae sent.*, II, 2-3 (PL 171, 1108 C-1110 C; 176, 81 D-83 C), ex qua quaedam verba repetuntur in num. 5-6; et Hugonis, *De sacram.*, I, 5, 19-20 (PL 176, 254 B-255 A), cuius est ratio in num. 7 (*ibid.*, 254 C). Vide etiam Rob. Pullum, *Sentent.*, II, 5 (PL 186, 724 B).

primordio bonos exstitisse: id est sine vitio; iustosque fuisse: id est innocentes; sed non iustos: id est virtutum exercitium habentes. Nondum enim praediti erant virtutibus, quae stantibus appositae fuerunt in confirmatione per gratiam; aliis per liberum arbitrium superbientibus, et ideo cadentibus. — Aliquam etiam fuisse morulam aiunt inter creationem et lapsum vel confirmationem. Et in illa brevitate temporis omnes boni erant, non quidem per usum liberi arbitrii, sed per creationis beneficium. Et tales erant qui stare poterant, id est non cadere, per bona creationis, et cadere per liberum arbitrium. Poterant enim peccare et non peccare, sed non poterant proficere ad meritum vitae nisi gratia superadderetur, quae addita est quibusdam in confirmatione.

6. **Auctoritate confirmant ita esse** *. — Augustinus *. Et ad hoc confirmandum utuntur testimonio Augustini, qui *Super Genesim*¹ dicit angelicam naturam primo informiter creatam et *caelum* dictam, postea formatam et *lucem* appellatam, quando ad Creatorem est conversa, perfecta dilectione ei inhaerens. Unde prius dictum est²: *In principio creavit Deus caelum et terram*; et postea subditum³: *Dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux*, quia primo agitur de creatione spiritualis naturae informis, postea de formatione eiusdem.

7. **Ratione idem adstruunt** *. Ratio quoque obviat illis qui dicunt angelos creatos fuisse malos. Non enim potuit Creator optimus auctor mali esse. Et ideo totum bonum erat, quod ex ipso illis erat; et totum bonum erat, quoniam ex ipso totum erat. Hoc modo probatur quod boni erant omnes angeli quando primo facti sunt, sed ea bonitate quam natura incipiens acceperat.

8. **Probationem Augustini contra illos inducit qui dicunt angelos factos malos; verba in Iob determinat quae illi pro se inducebant.** Ideoque Augustinus, exterminans opinionem eorum qui angelos creatos fuisse malos putant, auctoritate et ratione probat bonos fuisse creatos;

¹ primordio] exordio CNR. ⁶ in *om.* BCV. ¹⁰ superadderetur] adderetur LR, quod corr. *interl.* L. ¹² Rubrica *om.* BRVW. || confirmant] confirmat CLOT, firmat X. ¹⁴ Informiter] id est sine caritate *add.* BCN. ¹⁷ subditum] subditur RTV. ¹⁸ quia] in *add.* LMR. ²⁰ Rubrica *om.* RVW. ²⁴ primo] primum LNRW. ²⁷ determinat] determinant OPW, quod corr. in determinantis P².

¹ *De Genesi ad litt.*, I, c. 3, n. 7 (PL 34, 248s; CSEL 28-I, 7). ² Gen. 1, 1.
³ Gen. 1, 3.

Num. 8-9. Auctoritates Augustini, quibusdam tamen omissis et aliis interiectis, sumuntur de *Glossa ordin.* in Gen. 3, 1 (apud Lyranum, I, 41a; v 25b-c).

et verba praemissa beati Iob, quae illi pro se inducebant, quomodo sint intelligenda aperit, ita dicens *Super Genesim*¹: «Omnia, inquit, fecit Deus *valde bona*²»; naturam igitur angelorum bonam fecit. Et «quia iniustum est ut nullo merito hoc in aliquo Deus damnet quod creavit, non naturam, sed voluntatem malam puniendam esse credendum est; nec eius naturam esse significatam cum dicitur³: *Hoc est initium figmenti Dei* etc., sed corpus aërium, quod tali voluntati aptavit Deus; vel ipsam ordinationem Dei, in qua eum etiam invitum fecit utilem bonis; vel ipsius angeli facturam, quia etsi praesciret Deus voluntate malum futurum, fecit tamen eum, providens quanta de illo sua bonitate esset facturus. *Figmentum* ergo *Dei* dicitur, quia cum sciret Deus eum voluntate malum futurum ut bonis noceret, creavit tamen illum ut de illo bonis prodesset. Hoc autem fecit ut *illudatur ei*. Illudatur enim ei, cum sanctis proficit tentatio eius; sicut et mali homines (quos Deus malos futuros praevidens, creavit tamen ad sanctorum utilitatem) luduntur, cum praestatur sanctis eorum tentatione profectus. Sed ipse est *initium*, quia praecedit antiquitate et principatu malitiae. Haec autem illusio fit angelis malis et hominibus per angelos sanctos, quia subdit eis angelos malos et homines malos, ut non quantum nituntur, sed quantum sinuntur possint». — Ecce aperte ostendit qualiter praedicta verba Iob intelligenda sint, et angelicam naturam bonam creatam asseruit.

9. Quomodo intelligenda sint verba Domini praemissa disserit, evidenter tradens angelos esse creatos bonos et post creationem cecidisse. Deinde qualiter verba Domini, quae supra⁴ posuit, accipienda sint aperit; ubi etiam sua quae praedixit verba determinat, evidenter docens angelos fuisse creatos bonos, et post creationem, interposita aliqua morula⁵, cecidisse, ita inquit⁶: «Quod putatur diabolus nunquam in veritate stetit, nunquam beatam vitam duxisse, sed ab initio cecidisse, non sic accipiendum est ut malus a bono Deo creatus esse putetur, quia ab ini-

⁴ Deus damnet *trp. p.* creavit LOPW. || damnet] dampnavit OX, quod corr. in dampnat O. ⁶ esse om. MNWX. ¹⁰ providens] previdens T (*Aug., Glossa*). ¹¹ Deus eum *trp.* NRX. ¹³ ei² om. M, *interl.* R, mg. W. ¹⁵ luduntur] illuduntur VX, luditur M. ¹⁶ est om. LMX (*Glossa*), dicitur NR (*interl.*) VW. ²¹ asseruit] asserit OP, asserunt MN. ²⁹ esse om. MNRW (*Aug., Glossa*).

¹ *De Genesi ad litt.*, XI, cc. 21-22, nn. 28-29 (PL 34, 440s; CSEL 28-I, 353ss). ² Gen. 1, 31. ³ Iob 40, 14; de quo supra, in num. 3. ⁴ Initio num. 3 (p. 344), scil. Ioan. 8, 44: *Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit*. ⁵ Hoc non probant auctoritates adductae; videatur etiam *De civitate Dei*, XI, cc. 13-15 (PL 41, 328ss; CSEL 40-I, 531-535; CCL 48, 333-336); et nota infra posita (in altera serie) ad Dist. 4, num. 4 (p. 350). ⁶ *De Genesi ad litt.*, XI, c. 23, n. 30 (PL 34, 441; CSEL 28-I, 355).

tio non cecidisse diceretur: non enim cecidit, si talis, id est malus, factus est. A quo enim caderet? Factus ergo prius, statim a veritate se avertit propria potestate delectatus, beataeque vitae dulcedinem non gustavit, quam non acceptam fastidivit, sed nolendo accipere amisit. Sui ergo casus praescius esse non potuit, quia sapientia fructus est pietatis¹. Continuo autem ut factus est cecidit, non ab eo quod accepit, sed quod acciperet si Deo subdi voluisset». Ecce hic aperte declarat angelos bonos esse creatos et post creationem cecidisse.

10. Et fuit ibi aliqua morula, licet brevissima. Quod Origenes confirmat *Super Ezechiel*² dicens: «Serpens hostis contrarius veritati, non tamen a principio; neque statim super pectus et ventrem suum ambulavit³. Sicut Adam et Eva non statim peccaverunt, ita et serpens aliquando non serpens, cum in paradiso deliciarum moraretur. Deus enim malitiam non fecit». Ecce aperte dicit post creationem interposita morula cecidisse.

11. Ideoque illa verba⁴ sic accipienda videntur⁵: *Homicida erat ab initio* vel *mendax*, id est statim post initium, quando sibi Dei aequalitatem promisit⁶ et se ipsum occidit, qui *homo* dicitur in Evangelio⁷. Nec *in veritate stetit*, quia in ea non fuit, sed *ab initio* temporis, id est statim post initium temporis, apostatavit. — Potest etiam et sic accipi illud: *Ab initio homicida fuit* vel *mendax*, id est ex quo homo conditus fuit, quem per invidiam in mortem praecipitavit et fallaciter seduxit⁸. — Ex praedictis igitur liquet angelos omnes bonos esse creatos, et post creationem quosdam cecidisse a bono quod habuissent, si perstitissent.

¹ id est malus om. M (*Glossa*), mg. R. ⁴ non acceptam *trp.* BCM. ⁶ sed] ab eo add. LNX (*Aug.*), add. *interl.* V. ¹⁰ Ezechiel] Ezechielem NVX, ita add. TVW. 17-18 Dei aequalitatem *trp.* CLN. ²⁰ etiam om. LMRW.

¹ Cf. Eccli. 43, 37: *et pie agentibus dedit sapientiam*; et August., *Enchiridion*, c. 2 (PL 40, 231s; CCL 46, 49). ² Hom. 1, n. 3 (PG 13, 671 B). ³ Resp. Gen. 3, 14. ⁴ Scil. Ioan. 8, 44. ⁵ Utramque expositionem habet August., *De Genesi ad litt.*, XI, c. 16, n. 21 (PL 34, 437s; CSEL 28-I, 348s); *In Ioan.*, tr. 42, n. 11 (PL 35, 1703s; CCL 36, 370); *De civit. Dei*, XI, c. 13 (PL 41, 329; CSEL 40-I, 532; CCL 48, 334). ⁶ Resp. Isai. 14, 13-14; vide supra, Dist. 2, c. 6 (p. 341). ⁷ Resp. Matth. 13, 28: *Inimicus homo hoc fecit*. ⁸ Resp. Gen. 3, 1-6; Sap. 2, 24.

Num. 10. Verba Origenis (seu potius paraphrasis) ex quodam fonte ignoto; non inveniuntur in *Glossa ordin.* in Ezech. 28, 12. — Num. 11 fundatur super *Summam sent.*, II, 3 (PL 171, 1110 C; 176, 83 C).

Cap. 5 (17).

Quod triplex fuit in angelis sapientia ante casum vel confirmationem.

Hic inquiri solet quam sapientiam habuerint ante casum vel confirmationem. — Erat in eis naturalis cognitio triplex: qua sciebant quod facti erant, et a quo facti erant, et cum quo facti erant. Et habebant aliquam boni et mali notitiam, intelligentes quid appetendum vel respuendum illis foret.

Cap. 6 (18).

An aliquam Dei habuerint dilectionem vel sui invicem. Solet etiam

quaeri utrum aliquam Dei vel sui invicem dilectionem habuerint. — Ad quod dici potest quoniam naturalem habebant dilectionem, ut memoriam, intellectum et ingenium, qua Deum et se aliquatenus diligebant, per quam tamen non merebantur.

DISTINCTIO IV

Cap. unicum (19).

1. **An perfectos et beatos creaverit Deus angelos, an miseros et imperfectos.** Post haec videndum est utrum perfectos et beatos creavit Deus angelos, an miseros et imperfectos. — Ad quod dici potest quod nec in beatitudine, nec in miseria creati sunt. Miseri enim ante peccatum esse non potuerunt, quia ex peccato miseria est¹; nam si non fuisset peccatum, nulla esset miseria. Beati quoque nunquam fuerunt illi qui ceciderunt, quia sui eventus ignari fuerunt, id est peccati et supplicii futuri. Si enim lapsum suum praescierunt, aut vitare voluerunt sed non potuerunt, et ita erant miseri; aut potuerunt sed noluerunt, et ita erant stulti et maligni².

³ Inquiri] queri LMTV. || habuerint] habuerunt MTV, habuit BO. 11-12 memoriam] et add. LRTW. 16 creaverit] creavit CMV.

¹ Resp. Prov. 14, 34: *Miseri autem facit populos peccatum.* *Genesi ad litt.*, XI, c. 18, n. 23 (PL 34, 438; CSEL 28-I, 350).

² Cf. August., *De*

Cap. 5 recapitulatio est Hugonis, *De sacram.*, I, 5, 14 (PL 176, 252 B). — Cap. 6. Cf. *Summa sent.*, II, 2 (PL 171, 1109 A; 176, 82 B).

Num. 1. Quaestio originem habet ex dictis *Summae sent.*, II, 2 (PL 171, 1108 C; 176, 82 B), et Hugonis, *De sacram.*, I, 5, 18 (PL 176, 253 C-D), unde etiam responsio partim derivatur.

2. **Quod non fuerunt mali angeli praescii sui casus, boni vero forte fuerunt praescii futuri boni*.** Ideoque dicimus quia non erant praescii eventus sui, nec eis data est cognitio eorum quae futura erant super eos. Boni vero et qui perstiterunt forte suae beatitudinis praescii fuerunt. —

5 Unde Augustinus, *Super Genesim* 1: « Quomodo, inquit, beatus inter angelos fuit, qui futuri peccati atque supplicii praescius non fuit? Quaeritur autem cur non fuerit. Forte Deus diabolo revelare noluit quid facturus vel passurus esset; ceteris vero revelare voluit quod in veritate mansuri essent ». — His verbis videtur Augustinus significare quod
10 angeli qui corruerunt, non fuerunt praescii sui casus, ideoque beati non fuerunt; et quod angeli qui perstiterunt, beatitudinem sibi affuturam praescierunt, atque de ea certi spe exstiterunt: unde quodam modo iam beati erant. Et revera, si ita fuisset, posset illos dici aliquo modo fuisse beatos; alios vero non, qui nescierunt eventum suum.

15 3. **Quod opinando hoc dixerit, non asserendo, scilicet quod angeli qui perstiterunt praescii fuerunt sui boni.** Sed haec magis opinando et quaerendo dicit Augustinus quam asserendo. Unde et huic opinioni opponens, consequenter subdit²: « Sed quare discernebantur illi a ceteris, ut Deus istis quae ad ipsos pertinerent non revelaret, aliis vero revelaret,
20 cum non prius sit ipse ultor quam aliquis peccator? Non enim damnat ipse innocentes ». Hic videtur innuere quod non peccaturis futurum malum, nec permansuris futurum bonum revelaverit. — Ideoque nec illi qui ceciderunt unquam, nec illi qui perstiterunt usque ad consummationem beati fuerunt; quia beati non poterant esse, si de beatitudine
25 certi non erant, vel si damnationis incerti erant. Unde Augustinus in eodem³: « Dicere, inquit, de angelis quod in suo genere beati esse possunt, damnationis vel salutis incerti, quibus nec spes esset quod

⁴ forte suae *trp.* LMNR. 12 praescierunt] presciverunt L, prescierint NOPW, quod *corr.* P. || exstiterunt] exstiterint NW. 13 illos dici *trp.* BCLNTVW. 14 qui] quod OPW, quod *corr.* PW. 18 subdit] dicit MX. 21 non] nec MNVW.

¹ *De Genesi ad litt.*, XI, c. 17, n. 22 (PL 34, 438; CSEL 28-I, 349). ² *Ibid.* (PL 34, 438; CSEL 28-I, 349s). ³ *De Genesi ad litt.*, XI, c. 19, n. 25 (PL 34, 439; CSEL 28-I, 351).

Num. 2. Vide *Summa sent.*, II, 4 (PL 171, 1112 C; 176, 85 C). Auctoritas Augustini, sub inspiratione eiusdem *Summae*, sumitur de *Glossa ordin.* in Gen. 3, 1 (apud Lyr., I, 40d; v 24c et 25b). — Num. 3. Prima auctoritas ex eadem *Glossa* (40d; 25b); secunda mixtim de eadem (41a et 40d; 25b).

mutandi essent in melius, nimia praesumptio est». « Quomodo¹ enim beati esse possunt, quibus est incerta sua beatitudo? »

4. **Summam colligit praedictorum confirmans omnes angelos ante confirmationem vel lapsum non fuisse beatos, nisi per beatitudinem accipiat illum statum innocentiae in quo fuerunt ante casum.** Ex praedictis consequitur quod angeli qui corruerunt, nunquam beati fuerunt, nisi beatitudinem aliquis accipiat illum statum innocentiae in quo fuerunt ante peccatum. Illi vero qui persisterunt, aut suam beatitudinem futuram Deo revelante praescierunt, et ita spei certitudine aliquo modo beati fuerunt; vel incerti exstiterunt suae beatitudinis, et ita aliter beati non fuerunt quam reliqui qui ceciderunt. Mihi autem quod posterius dictum est probabilius videtur.

5. **Responsio ad id quod quaerebatur, an angeli essent creati perfecti an imperfecti; et dicitur quod perfecti fuerunt secundum aliquid et imperfecti secundum aliquid.** Ad hoc autem quod quaerebatur, utrum perfecti vel imperfecti fuerint creati, dici potest quia quodam modo perfecti fuerunt, et quodam alio imperfecti. Non enim uno modo dicitur aliquid perfectum, sed pluribus.

6. **Quod tribus modis dicitur perfectum: secundum tempus, secundum naturam, et universaliter perfectum.** Dicitur namque perfectum tribus modis: est enim perfectum secundum tempus, et est perfectum secundum naturam, et est universaliter perfectum. Secundum tempus perfectum est, quod habet quidquid tempus requirit et convenit secundum tempus haberi; et hoc modo angeli erant perfecti ante confirmationem vel lapsum. Secundum naturam perfectum est, quod habet quidquid debitum est vel expedit naturae suae ad glorificationem; et hoc modo perfecti fuerunt angeli post confirmationem, et erunt sancti post resurrectionem. Univer-

4 per] qui MW. || accipiat] accipiant BCX; *supple* quis vel aliquis (l. 7). 14 fuerunt] fuere P, fuerint MW. 16 fuerint] fuerunt RTV. || quia] quod BCLTW.

¹ Ibid. (PL 34, 438; CSEL 28-I, 349).

Num. 4. Patet quod Magister Petrus nunquam in manibus habuit originale seu textum integrum Augustini *De correptione et gratia*, ubi eandem quaestionem tractans, Augustinus dicit quod « diabolus et angeli eius... beati erant antequam caderent...; minore quidem, sed tamen beatitudine sine ullo vitio fruebantur » (cap. 10, n. 27; PL 44, 933). Eadem doctrina proponitur in *De civitate Dei*, XI, 13 (PL 41, 328s; CSEL 40, 531; CCL 48, 333s); quem librum Magister novit solum mediantibus aliis fontibus. — Num. 6 excerptur ad litteram de *Summa sent.*, II, 2 (PL 171, 1109 B; 176, 82 C), praeter ultimam phrasim, quae de verbis sumitur Hugonis, *De sacram.*, I, 5, 16 (PL 176, 253 B).

saliter et summe perfectum est, cui nihil unquam deest et a quo universa proveniunt bona; quod est solius Dei. Prima igitur perfectio est naturae conditae, secunda naturae glorificatae, tertia naturae increatae.

7. **Praedicta breviter tangit, addens quales fuerunt angeli in conversione et aversione.** Quales fuerunt angeli in creatione ostensum est, boni scilicet, et non mali; et iusti, id est innocentes; et perfecti quodam modo, alio vero imperfecti. Beati vero non fuerunt usque ad confirmationem, nisi beatitudo accipiatur, ut iam dictum est¹, ille status innocentiae et bonitatis in quo conditi sunt.

DISTINCTIO V

Cap. 1 (20).

De conversione et confirmatione stantium et aversione et lapsu cadentium. Post haec consideratio adducit inquirere quales effecti sint, dum dividerentur aversione et conversione. Post creationem namque, mox quidam conversi sunt ad Creatorem suum, quidam aversi. Converti ad Deum fuit ei caritate adhaerere; aversi, odio habere vel invidere: invidiae namque mater est superbia², qua voluerunt se parificare Deo³. In conversis quasi in speculo relucere coepit Dei sapientia, qua illuminati sunt; aversi vero excaecati sunt. Et illi quidem conversi sunt et illuminati a Deo gratia apposita; isti vero sunt excaecati non immissione malitiae, sed desertione gratiae: a qua deserti sunt non ita quod prius dedita subtraheretur, sed quia nunquam est apposita ut converterentur. Haec est ergo conversio et aversio qua divisi sunt qui natura boni erant: ut sint alii supra illud bonum per iustitiam boni, alii illo corrupto per culpam mali. Conversio iustos fecit, et aversio iniustos. Utraque fuit voluntatis, et voluntas utrinque libertatis.

5 fuerunt] fuerint OPW. 13 sint] sunt LNV. 16 adhaerere] inherere BCL.

¹ Sub num. 5. ² August., *De Genesi ad litt.*, XI, c. 14: « Causa invidendi superbia » (PL 34, 436; CSEL 28-I, 346); in *Glossa ordin.* in Gen. 3, 1 (apud Lyranum, I, 41a; v 25c).

³ Vide supra, Dist. 2, c. 6 (p. 341).

Cap. 1. Conficitur ex dictis Hugonis, *De sacram.*, I, 5, 23 (PL 176, 256 D), et *Summae sent.*, II, 3 (PL 171, 1109 C; 176, 82 D). Cf. etiam *De sacram.*, I, 5, 24 (PL 176, 257 A).

Cap. 2 (21).

De libero arbitrio breviter tangit, docens quid sit. Habebant enim omnes liberum arbitrium, quod est libera potestas etabilitas voluntatis rationalis. Poterant enim voluntate eligere quodlibet, et ratione iudicare, id est discernere: in quibus constat liberum arbitrium. Nec creati sunt 5 volentes averti vel converti, sed habiles ad volendum hoc vel illud; et post creationem, spontanea voluntate alii elegerunt malum, alii bonum. Et ita discrevit *Deus lucem a tenebris*, sicut dicit Scriptura¹, id est angelos bonos a malis; et *lucem appellavit diem, tenebras vero noctem*, quia bonos angelos gratia sua illuminavit, malos vero excaecavit. 10

Cap. 3 (22).

Post creationem aliquid datum est stantibus per quod converterentur, nec merito aliquo, scilicet gratia cooperans. Si autem quaeritur utrum post creationem conversis aliquid collatum sit per quod converterentur, id est diligenter Deum, dicimus quia est eis collata gratia cooperans, 15 sine qua non potest proficere rationalis creatura ad meritum vitae. Cadere enim potest per se, sed proficere non potest sine gratia adiuvante.

Cap. 4 (23).

Qua gratia indigebat angelus et qua non. Non indigebat angelus gratia per quam iustificaretur, quia malus non erat, sed qua ad diligendum 20 Deum perfecte et obediendum adiuvaretur. — **Quae sit gratia operans et quae cooperans** *. Operans quidem gratia dicitur, qua iustificatur impius, id est de impio fit pius, de malo bonus; cooperans vero, qua iuvatur ad bene volendum efficaciter et Deum prae omnibus diligendum, et ad

2 tangit] tangens MNORTV, tangitur et L. || docens] docet N, om. BC. 13 aliquo] solo BCX. || scilicet... cooperans] sed... cooperante LM. 21-22 Rubrica om. LVW.

¹ Gen. 1, 4-5.

Cap. 2. Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 5, 21 (PL 176, 255 C-D), unde quaedam verba; et *Summa sent.*, II, 3 (PL 171, 1109 C; 176, 82 D), unde sumitur ultima phrasia. — Cap. 3: Ex *Summa sent.*, II, 3 (PL 171, 1109 D; 176, 83 A).

Cap. 4 doctrinam Hugonis summatim proponit, ex *De sacram.*, I, 5, 24-25 (PL 176, 257 A-C). Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, 49-52. — Cap. 5. Fere verbotenus, quibusdam adiunctis, ex *Summa sent.*, II, 3 (PL 171, 1110 A-B; 176, 83 A-B).

operandum bonum, et ad perseverandum in bono, et huiusmodi, de quibus postea plenius agemus¹. Data est ergo angelis qui perstiterunt cooperans gratia, per quam conversi sunt ut Deum perfecte diligenter. Conversi ergo sunt a bono quod habebant non perditum, ad maius bonum 5 quod non habebant; et est facta ista conversio per gratiam cooperantem libero arbitrio; quae gratia aliis qui ceciderunt apposita non fuit.

Cap. 5 (24).

1. **An sit imputandum illis quod aversi sunt.** Ideoque a quibusdam obici solet non esse imputandum illis qui aversi sunt et non conversi, 10 quia sine gratia converti non poterant. Sed illa non est data; nec culpa illorum fuit quod non est data, quia in eis nulla culpa adhuc praecesserat.

2. Ad quod dici potest quoniam quibus apposita est ipsa gratia, non fuit ex meritis eorum: alioquin iam non esset gratia², si ex merito quod esset ante gratiam daretur.

15 3. **Qua culpa gratia non est data eis qui ceciderunt.** Quod vero aliis non est data, culpa eorum fuit, quia cum stare possent, noluerunt, quousque gratia apponeretur; sicut alii perstiterunt donec, illis cadentibus per superbiam, eis gratia est apposita. Aperte ergo cadentium culpa in hoc deprehendi potest: quia licet sine gratia nequirent proficere, quam 20 nondum acceperant, per id tamen quod eis collatum erat in creatione poterant non cadere, id est stare, quia nihil erat quod ad casum eos compelleret, sed sua spontanea voluntate declinaverunt; quod si non fecissent, quod datum est aliis, utique daretur et istis.

Cap. 6 (25).

25 1. **Quod angeli in ipsa confirmatione beati fuerint, sed utrum eam meruerint per gratiam tunc sibi datam, ambiguum est: de hoc enim diversi diversa sentiunt.** Hic quaeri solet utrum in ipsa confirmatione beati fuerint angeli, et an ipsam beatitudinem aliquo modo meruerint. — Quod

6 aliis] illis RTX. 9 obici] dici LMNT. || qui] quod LN, corr. in quod V. 13 si] sed MN. 14 esset] si add. BCM, add. interl. N. 25 fuerint] fuerunt LMRVWX. 26 meruerint] meruerunt BLM. || enim om. LNR. 28 fuerint] fuerunt LMR.

¹ In Dist. 26 et 27 (pp. 470-487). ² Resp. Rom. 11, 6: *Si autem gratia, iam non ex operibus; alioquin gratia iam non est gratia.* Cf. verba Augustini, supra, Lib. I, dist. 41, c. 2, n. 2 (pp. 289s).

in ipsa confirmatione beati fuerint, plures contestantur auctoritates¹, et ideo pro constanti habendum est.

2. Utrum vero per gratiam tunc sibi datam ipsam beatitudinem meruerint, ambiguum est. Quibusdam² enim placet quod eam meruerint per gratiam quam in confirmatione perceperunt; simulque in eis meritum et praemium fuisse dicunt, nec meritum praecessisse praemium tempore, sed causa. — Aliis autem videtur quod beatitudinem quam receperunt in confirmatione, per gratiam tunc appositam non meruerint, dicentes tunc non fuisse eis collatam gratiam ad merendum, sed ad beate vivendum; non tunc eis datum esse bonum quo mererentur, sed quo feliciter fruerentur. Quod autem tunc in praemium acceperunt, per obsequia nobis exhibita ex Dei obedientia et reverentia mereri dicunt; et ita praemium praecessit merita. Et hoc mihi magis placere fateor.

DISTINCTIO VI

Cap. 1 (26).

1. **Quod de maioribus et minoribus quidam ceciderunt, inter quos unus fuit celsior, scilicet Lucifer.** Praeterea sciri oportet quoniam sicut de maioribus et minoribus quidam perstiterunt, ita de utroque gradu quidam corrueverunt; inter quos unus fuit omnibus aliis cadentibus excellentior; nec inter stantes aliquis eo fuit dignior, sicut testimoniis auctoritatum monstratur.

2. Ait enim Iob³: *Ipsae principium viarum Dei.* Et in Ezechiele legitur⁴: *Tu signaculum similitudinis, plenus scientia et perfectione decorus, in deliciis paradisi Dei fuisti.* Quod Gregorius⁵ exponens ait:

⁴ meruerint] meruerunt BLM. ⁸ meruerint] meruerunt LMVX. ¹⁰ non] nec BCRTV. ¹⁸ et] de add. LNW.

¹ August., *De Genesi ad litt.*, XI, c. 23 (PL 34, 441; CSEL 28-I, 355); *De civit. Dei*, XI, c. 11, et XXII, c. 1, n. 2 (PL 41, 327 et 751s; CSEL 40-I, 528s, et 40-II, 582s; CCL 48, 332 et 806s); Isidorus, *Sententiae*, I, c. 10, n. 12 (PL 83, 555s). Cf. P. Abaelardus, *Sic et non*, c. 46 (PL 178, 1414 C-D). ² Auctori *Summae sent.*, II, 3 (PL 171, 1110 A; 176, 83 B); cf. infra, Dist. 11, c. 2 (pp. 381ss). ³ Iob 40, 14. ⁴ Ezech. 28, 12-13. ⁵ *In Evang.*, hom. 34, n. 7; *Moralia*, XXXII, c. 23, n. 47 (PL 76, 1250 B, 665 B).

Cap. 1. Quasi totum capitulum praeter verba introductoria sumitur de *Summa sent.*, II, 4 (PL 171, 1110 D-1111 B; 176, 83 D-84 A).

« Quanto in eo subtilior est natura, eo magis in illo imago Dei similis insinuat impressione ». — Item in Ezechiele legitur¹: *Omnis lapis pretiosus operimentum eius*, id est omnis angelus quasi operimentum eius erat, quia, ut dicit Gregorius², « in aliorum comparatione ceteris clarior fuit ». Unde et vocatus est Lucifer, sicut testatur Isaias³: *Quomodo, inquit, cecidisti, Lucifer, qui mane oriebaris etc.*

3. Qui non unus ordo, sed unus spiritus accipiendus est; qui teste Isidoro⁴, postquam creatus est, eminentiam naturae et profunditatem scientiae suae perpendens, in suum Creatorem superbivit, in tantum quod etiam Deo se aequare voluit, ut in Isaias dicitur⁵: *In caelum ascendam, super astra caeli exaltabo solium meum, et ero similis Altissimo.* Similis quidem Deo esse voluit non per imitationem, sed per aequalitatem potentiae.

Cap. 2 (27).

1. **Unde et quo deiectus fuerit merito suae superbiae.** Et tantae superbiae merito, *de caelo*, id est de empyreo, in quo cum aliis fuerat, deiectus est in istum caliginosum aërem cum omnibus suae pravitatis consortibus. Nam, ut Ioannes ait in Apocalypsi⁶, *draco*, de caelo cadens, *secum traxit tertiam partem stellarum*; quia Lucifer ille, aliis maior, non solus cecidit, sed cum eo alii multi, qui ei in malitia consenserunt, eosque cadentes huius caliginosi aëris habitaculum recepit.

2. Et hoc ad nostram probationem factum est, ut sit nobis causa exercitationis. Unde Apostolus⁷: *Colluctatio est nobis adversus principes et potestates mundi huius, et adversus rectores tenebrarum, spiritualia ne-*

¹⁵ merito *trp. p.* quo OP. || suae superbiae *trp.* BLNX. ²² sit] sint BCV (*Summa Sent.*). ²⁴ tenebrarum] harum contra add. LT, add. interl. OV, add. mg. R.

¹ Ezech. 28, 13. ² *Moralia*, XXXII, c. 23, n. 48 (PL 76, 665 C). ³ Isai. 14, 12. ⁴ *Sententiae*, I, c. 10, nn. 7-8 (PL 83, 555 A-B). ⁵ Isai. 14, 13-14. ⁶ Apoc. 12, 3-4: *et ecce draco magnus... et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum caeli, et misit eas in terram.* ⁷ Eph. 6, 12.

Cap. 2. Cf. *Summa sent.*, II, 4 (PL 171, 1111 B; 176, 84 B), unde quaedam verba; deinde (ad num. 2), *Glossa Lomb.* in Eph. 6, 12 (PL 192, 219 B-C). — Cap. 3. Paucis additis, sumitur ex *Summa sent.*, II, 4 (PL 171, 1111 C; 176, 84 B). De doctrina hic proposita, cf. August., *De Genesi ad litt.*, III, c. 10, n. 15, et XI, c. 26, n. 33 (PL 34, 285, 443; CSEL 28-I, 73s, 359); *De civit. Dei*, XI, 33 (PL 41, 346; CSEL 40, 562ss; CCL 48, 352ss); *Summa « Deus de cuius principio et fine tacetur »*, ed. H. Weisweiler, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 5 (1933) 257, lin. 13-20.

quittiae in caelestibus. Quia daemones, qui sunt spirituales et nequam, in hoc turbulento aëre nobis propinquo, quod *caelum* appellatur¹, habitant; unde et diabolus *princeps aëris* dicitur².

Cap. 3 (28).

Quod non est concessum eis habitare in caelo vel in terra. Non enim⁵ est eis concessum habitare in caelo, quia clarus locus est et amoenus; nec in terra nobiscum, ne homines nimis infestarent; sed iuxta apostoli Petri doctrinam, in Epistola canonica³ traditam, in aëre isto caliginoso, qui eis quasi carcer usque ad tempus iudicii deputatus est. Tunc autem detrudentur in baratrum inferni, secundum illud⁴: *Ite maledicti in ignem*¹⁰ *aeternum, qui praeparatus est diabolo et angelis eius.*

Cap. 4 (29).

Quod daemones alii aliis praesunt et habent etiam alias praelationes. Et sicut inter bonos angelos alii aliis praesunt, ita et inter malos alii aliis praelati sunt, et alii aliis subiecti. Quamdiu enim durat mundus, angeli¹⁵ angelis, et homines hominibus, et daemones daemonibus praesunt; sed in futuro omnis evacuabitur praelatio, ut docet Apostolus⁵. — Habent quoque, secundum modum scientiae maioris vel minoris, praelationes alias maiores vel minores. Quidam enim uni provinciae⁶, alii uni homini, alii uni vitio praesunt⁷. Unde dicitur spiritus superbiae, spiri-²⁰ tus luxuriae et huiusmodi, quia de illo vitio maxime potest homines tentare a quo nominatur. Inde est etiam quod nomine daemonis divitiae

⁵ vel] et BCL.¹¹ praeparatus] paratus LT.¹⁵ enim om. BCOPRVW.¹ Quodam modo resp. *Glossa ordin.* in Matth. 13, 4: *Et venerunt volucres caeli: « Daemones dicuntur volucres »* etc. (apud Lyranum, V, 44a).² Resp. Eph. 2, 2.³ II Petri 2, 4: *Carceribus caliginis inferni retrudens, tradidit in iudicio puniendos servari*, iuxta textum Augustini, *In Ps. 148, 7* (PL 37, 1943; CCL 40, 2171); cf. *Glossa ordin.* in II Petri 2, 4 (apud Lyranum VI, 225r).⁴ Matth. 25, 41.⁵ Resp. I Cor.15, 24: *Deinde finis... cum evacuaverit omnem principatum et potestatem et virtutem.*⁶ Cf. Dan. 10, 13.⁷ Cf. Origenes, *In Iosue* 11, 20, hom. 15, n. 5 (PG 12, 903 B); in *Glossa ordin.* in h. 1. (apud Lyranum, II, 18c).Cap. 4. Quaedam (« Quamdiu... praelatio ») ex *Glossa* auctoris in I Cor. 15, 24 (PL 191, 1679 C). Quae sequuntur (« Habent... luxuriae »), ex *Summa sent.*, II, 4 (PL 171, 1111 C; 176, 84 C); reliqua ex *Glossa ordin.* in Matth. 6, 24 (apud Lyranum, V, 26c).

vocantur, scilicet mammona¹. Est enim Mammona nomen daemonis, quo nomine vocantur divitiae secundum Syram linguam. Hoc autem non ideo est, quod diabolus in potestate habeat dare vel auferre divitias cui velit, sed quia eis utitur ad hominum tentationem et deceptionem.

5

Cap. 5 (30).

An omnes daemones sint in hoc aëre caliginoso, an aliqui sint in inferno. Solet autem quaeri utrum omnes in isto aëre caliginoso sint, an aliqui iam sint in inferno. — Quod in inferno quotidie descendant aliqui daemonum, verisimile est, qui animas illuc cruciandas deducunt. Et¹⁰ quod illic aliqui semper sint, alternatis forte vicibus, non procul est a vero, qui illic animas detinent atque cruciant. Quod autem animae malorum illuc descendant atque ibi puniantur, ex eo constat, quod Christus ad inferos descendit, ut iustos qui ibi tenebantur educeret: si enim iusti illuc descendebant, multo magis iniusti; et sicut tradit auctoritas²,¹⁵ cum iustos eduxit, iniquos ibi reliquit. Momordit enim infernum, non absorbit.

Cap. 6 (31).

1. Quidam putant Luciferum in inferno religatum ex quo tentavit Christum et victus est, quem dicunt primum hominem tentasse et vicisse. De Lucifero autem quidam opinantur³ quod ibi religatus sit et ad nos tentandos non habeat nunc accessum, quia in Apocalypsi legitur⁴: *Cum consummati fuerint mille anni, solvetur Satan de carcere suo, et exiet et seducet gentes*; quod erit novissimo tempore Antichristi, quando erit tanta tribulatio, ut etiam, si fieri potest, moveantur electi⁵. Quem ibi

9 inferno?] infernum MNTV.

19 victus] vincetus MOP, quod corr. P.

¹ Resp. Matth. 6, 24; et Luc. 16, 9. ² *Glossa interlin.* (ut videtur) in Osee 13, 14: *Morsus tuus ero, inferne: « meos electos educendo, reprobos vero ibidem relinquendo »* (apud Lyranum, IV, 349v); in parte ex Gregor., *Moralia*, XII, c. 11, n. 15 (PL 75, 993 D-994 A); *In Evang.*, hom. 22, n. 6 (PL 76, 1177 C). ³ Non invenimus; cf. *Magistri Sermo in Natali Domini* (PL 171, 386 D-387 D). ⁴ Apoc. 20, 7. ⁵ Resp. Matth. 24, 21-24; Marc. 13, 19-22.Cap. 5. Quaestio proponitur ut in *Summa sent.*, II, 4 (PL 171, 1111 C; 176, 84 C); sed solutio est Magistri. — Cap. 6. Paucissima, ut in alia serie notarum indicatur, apud *Summam sent.*, II, 4 (PL 171, 1111 D; 176, 84 C).

religatum dicunt ab eo tempore quo tentavit Christum in deserto¹ vel in passione et victus est ab eo. Ipsum putant primum hominem tentasse et vicisse², et secundo Deum, sed ab eo victum esse et ideo in inferno religatum. — **Alii putant ex quo cecidit illuc demersum***. Alii autem putant³ ex quo cecidit, pro peccati sui magnitudine, illuc fuisse demersum. 5

2. **Quod Lucifer non habet potestatem quam habebit tempore Antichristi.** Sed sive in infernum demersus sit sive non, credibile est eum non habere facultatem accedendi ad nos quam habebit in tempore Antichristi, in quo fraudulenter ac violenter operabitur; et ideo forte dicitur⁴ tunc solvendus, quia tunc dabitur ei a Deo potestas tentandi homines 10 quam modo non habet.

Cap. 7 (32).

Quod daemones semel victi a sanctis, non accedunt amplius ad alios. Aliis quoque, qui a sanctis iuste et pudice viventibus vincuntur, potestas alios tentandi videtur adimi. Unde Origenes⁵: « Puto, inquit, sane 15 quia sancti, repugnantes adversus istos incentores et vincentes, minuunt exercitum daemonum, velut quam plurimos eorum interimant, nec ultra fas sit illi spiritui, qui ab aliquo sancto caste et pudice vivendo victus est, impugnare iterum alium hominem ». — Hoc autem quidam⁶ putant intelligendum tantum de illo vitio in quo superatus est: ut si de superbia 20 aliquem virum sanctum tentat et vincitur, ultra non liceat ei illum vel alium de superbia tentare.

7-8 eum non trp. BCLMOP. 16 quia] quod MNR. 17 nec] ne BCMNOPRX, quod corr. NR. 18 qui] quia BCox. 21 ultra] ulterius LNT.

¹ Matth. 4, 1-11. ² Resp. Gen. 3, 1-6. ³ Ut refert *Summa sent.*, II, 4 (PL 171, 1111 D; 176, 84 C). ⁴ Resp. Apoc. 20, 3 et 7. ⁵ In *Iosue* 11, 17-18, hom. 15, n. 6 (PG 12, 903 C); cf. *Glossa ordin.* in h. 1. (apud Lyranum, II, 18d), quae tamen non est fons. ⁶ Ita *Glossa ordin.* in Matth. 4, 9 (apud Lyranum, V, 16a).

Cap. 7. Verba introductoria et auctoritas Origenis, ex *Summa sent.*, II, 4 (potius sub forma in PL 171, 1111 D-1112 A, quam in PL 176, 84 C-D).

DISTINCTIO VII

Cap. 1 (33).

Quod boni angeli adeo sunt confirmati per gratiam ut peccare non possint, et mali ita obdurati in malo ut bene vivere nequeant. Supra dictum est¹ quod angeli qui perstiterunt, per gratiam confirmati sunt; et qui ceciderunt, a gratia Dei deserti sunt. Et boni quidem in tantum confirmati sunt per gratiam, quod peccare nequeunt; mali vero per malitiam adeo sunt obstinati, quod bonam voluntatem habere sive bene velle non valent, etsi bonum sit quod aliquando volunt. Volunt enim aliquando 10 aliquid fieri, quod Deus vult fieri; et utique illud bonum est et iustum fieri; nec tamen bona voluntate illud volunt, nec bene illud volunt.

Cap. 2 (34).

1. **Quod utrique liberum arbitrium habent, nec tamen ad utrumque flecti possunt.** Sed cum nec boni peccare possint, nec mali bene velle vel bene operari, videtur quod iam non habeant liberum arbitrium, quia in utramque partem flecti non possunt, cum liberum arbitrium ad utrumque se habeat. — Unde Hieronymus in tractatu *De prodigo filio*² dicit: « Solus Deus est in quem peccatum cadere non potest; cetera, cum sint liberi arbitrii, in utramque partem flecti possunt ». Hic videtur 20 dicere quod omnis creatura in libero arbitrio constituta, potest flecti ad bonum et ad malum. Quod si est, ergo et boni angeli et mali ad utrumque flecti possunt; ergo et boni possunt fieri mali, et mali boni.

3-4 Rubrica abbrev. NRX. 14 possint] possunt BCMOPT, quod corr. T. 15 quia] cum NOP, eo quod M, si X, om. BC.

¹ In Dist. 5, c. 1 (p. 351). ² *Epist. 25 (ad Damasum)*, n. 40 (PL 22 [1859], 393).

Cap. 1. Partim ad litteram ex *Summa sent.*, II, 4 (PL 171, 1112 A; 176, 84 D). — Cap. 2, num. 1: Partim ex *Summa sent.*, II, 4 (PL 171, 1112 A; 176, 84 D-85 A); auctoritas Hieronymi invenitur etiam in *Glossa Lomb.* in Ps. 142, 2 (PL 191, 1249 A). — Responsio (in num. 2) quodam modo dependet, etiam ad litteram, de schola Anselmi Laudunensis; ex. gr., de *Summa « Prima rerum origo »*, ed. O. Lottin, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 10 (1938) 110; vide etiam *Summam « Deus de cuius principio... »*, ed. H. Weisweiler, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 5 (1933) 257, lin. 5-10; *Summam « Principium et causa » (Sent. Anselmi)*, ed. F. Bliemetzrieder, 54. De libero arbitrio *depresso*, v. etiam textus ab O. Lottin allatos, in *L'école d'Anselme de Laon, etc.*, in *Psych. et morale aux XIIe et XIIIe siècles*, V, 201s, 259s.

2. Ad quod dicimus quia boni tanta gratia confirmati sunt ut non queant fieri mali, et mali adeo in malitia obdurati sunt ut non valeant fieri boni; et tamen utrique habent liberum arbitrium, quia et boni non aliqua cogente necessitate, sed propria ac spontanea voluntate, per gratiam quidem adiuta, bonum eligunt et malum respuunt; et mali similiter 5 spontanea voluntate, a gratia destituta, bonum vitant et malum sequuntur. Et habent mali liberum arbitrium, sed depressum atque corruptum, quod surgere ad bonum non valent.

Cap. 3 (35).

1. **Quod boni post confirmationem liberius habent arbitrium quam ante.** Boni vero arbitrium habent multo liberius post confirmationem quam ante. Ut enim Augustinus tradit in *Enchiridion* 1, « non ideo carent libero arbitrio, quia mala velle non possunt. Multo quippe liberius est arbitrium quod non potest servire peccato 2. Neque culpanda est voluntas, aut voluntas non est, aut libera dicenda non est, qua beati 15 esse sic volunt, ut esse miseri non solum nolint, sed nec prorsus velle possint ».

2. Non possunt itaque boni angeli velle malum, vel velle esse miseri; neque hoc habent ex naturae, sed gratiae beneficio. Ante gratiae namque confirmationem potuerunt peccare angeli, et quidam etiam 20 peccaverunt et daemones facti sunt. Unde Augustinus in libro *Contra Maximinum* 3: « Creaturarum natura caelestium mori potuit, quia peccari potuit. Nam et angeli peccaverunt et daemones facti sunt, quorum diabolus est princeps; et qui non peccaverunt, peccare potuerunt. Et cuicumque creaturae rationali praestatur ut peccare non possit, non 25 est hoc naturae propriae, sed Dei gratiae. Ideoque solus Deus est qui non gratia cuiusquam, sed natura sua, nec potuit, nec potest, nec poterit peccare ». Ecce hic insinuat quod angeli ante confirmationem peccare potuerunt, sed post confirmationem non possunt; et quod potuerunt, fuit eis ex libero arbitrio, quod est eis naturale; quod vero modo non 30

1-2 non queant] nequeant NTX. 2 fieri mali *trp.* BCV.

1 Cap. 105 (PL 40, 281; CCL 46, 106). 2 Cf. Ioan. 8, 34. 3 Lib. II, c. 12, n. 2 (PL 42, 768).

Cap. 3. Cf. *Summa sent.*, II, 4 (PL 171, 1112 B; 176, 85 A-B); et *Glossa Lombardi* in I Tim. 6, 13 (PL 192, 361 A).

possunt peccare, non est eis ex natura, id est ex libero arbitrio, sed ex gratia: ex qua gratia etiam est ut ipsum liberum arbitrium iam non possit servire peccato 1.

Cap. 4 (36).

1. **Quod post confirmationem angeli non possunt ex natura peccare sicut ante: non quod debilitatum sit eorum arbitrium, sed confirmatum.** Non ergo post confirmationem angeli de natura, sicut ante, peccare potuerunt: non quod liberum arbitrium eorum debilitatum sit per gratiam, sed ita potius confirmatum, ut iam per illud non possit bonus angelus 10 peccare; quod utique non est ex ipso libero arbitrio, sed ex gratia Dei.

2. **Aperit quomodo praedicta verba Hieronymi sint intelligenda*.** Quod ergo Hieronymus ait 2: « Cetera, cum sint liberi arbitrii, possunt flecti in utramque partem », accipi oportet secundum statum in quo creata sunt. Talis enim et homo et angelus creatus est, qui ad utrum- 15 que flecti poterat; sed postea boni angeli per gratiam ita sunt confirmati ut peccare non possint, et mali ita vitio obdurati ut bene vivere nequeant.

3. **Eodem modo intelligendum est hoc aliud*.** Similiter etiam illud Isidori 3 intelligendum est: « Angeli mutabiles natura, immutabiles 20 sunt gratia ». Quia ex natura in primordio suae conditionis mutari potuerunt ad bonum sive ad malum; sed post per gratiam ita bono addicti sunt, ut inde mutari nequeant: ad hoc enim repugnat gratia, non natura.

Cap. 5 (37).

Quod mali angeli vivacem sensum non perdiderunt et quibus modis sciant. Et licet mali angeli ita per malitiam sint obstinati, vivaci tamen 25 sensu non penitus sunt privati. Nam, ut tradit Isidorus 4, « triplici

5 peccare *trp. p.* angeli BCX. 15 sunt confirmati *trp.* BCPT. 18 Rubrica *om.* MVW. || aliud *om.* BCX. 21 per *om.* BCW.

1 Resp. Ioan. 8, 34. 2 Supra, c. 2, n. 1 (p. 359). 3 *Sententiae*, I, c. 10, n. 2 (PL 83, 554 A). 4 *Sententiae*, I, c. 10, n. 17 (PL 83, 556 C).

Cap. 4. Cf. *Summa sent.*, II, 4 (PL 171, 1112 B; 176, 85 A-B), unde auctoritates Hieronymi et Isidori.

Cap. 5. Omnia ex *Summa sent.*, *ibid.*

acumine scientiae vigent daemones, scilicet subtilitate naturae, experientia temporum, revelatione supernorum spirituum». — De hoc etiam Augustinus ait¹: « Spiritus mali quaedam vera de temporalibus rebus noscere permittuntur, partim subtilitate sensus, partim experientia temporum callidiores, propter tam magnam longitudinem vitae, partim sanctis angelis quod ipsi ab omnipotenti Deo discunt, iussu eius sibi revelantibus. Aliquando autem iidem nefandi spiritus et quae ipsi acturi sunt velut divinando praedicunt ».

Cap. 6 (38).

Quod magicae artes virtute et scientia diaboli valent, quae virtus et scientia est ei data a Deo, vel ad fallendum malos, vel ad monendum vel ad exercendum bonos. Quorum scientia atque virtute etiam magicae artes exercentur. Quibus tamen tam scientia quam potestas a Deo data est², vel ad fallendum fallaces, vel ad monendum fideles, vel ad exercendam probandamque iustorum patientiam. — Unde Augustinus in libro III *De Trinitate*³: « Video, inquit, infirmae cogitationi quid possit occurrere, cur scilicet ista miracula etiam magicis artibus fiant: nam et magi Pharaonis⁴ serpentes fecerunt et alia. Sed illud est amplius admirandum, quomodo magorum potentia, quae serpentes facere potuit, ubi ad muscas minutissimas, scilicet cinifes, ventum est, omnino defecit: qua tertia plaga Aegyptus caedebatur. Ibi certe defecerunt magi dicentes⁵: *Digitus Dei est hic*. Unde intelligi datur nec ipsos quidem transgressores angelos et aërias potestates, in imam istam caliginem tanquam in sui generis carcerem ab illius sublimis aetherae puritatis habitatione detrusos, per quos magicae artes possunt quidquid possunt, valere aliquid, nisi data desuper potestate. Datur autem vel ad fallendos fallaces, sicut in Aegyptios et in ipsos etiam magos data est: ut in eorum spirituum operatione viderentur admirandi, a quibus fiebant damnandi; vel ad monendos fideles, ne tale aliquid facere pro magno desiderant: propter quod etiam nobis in Scriptura sunt prodita; vel ad exercendam, probandam manifestandamque iustorum patientiam ».

²⁹ monendos] monendum NW, admonendos T.

¹ *De Genesi ad litt.*, II, c. 17, n. 37 (PL 34, 278s; CSEL 28-1, 61). ² Resp. Eccli. 1, 1: *Omnis sapientia a Domino Deo est*; Rom. 13, 1: *Non est enim potestas nisi a Deo*. ³ Cap. 7, n. 12 (PL 42, 875; CCL 50, 138s). ⁴ Resp. Exod. 7-8. ⁵ Exod. 8, 19.

Cap. 7 (39).

Transgressoribus angelis non servit ad nutum materia rerum visibilium. « Nec¹ putandum est istis transgressoribus angelis ad nutum servire hanc visibilium rerum materiam, sed Deo potius, a quo haec potestas datur, quantum incommutabilis iudicat ».

Cap. 8 (40).

1. Quod non sunt creatores, licet per eos magi ranas et alia fecerunt, sed solus Deus. « Nec sane creatores illi mali angeli dicendi sunt quia per illos magi ranas et serpentes fecerunt: non enim eas ipsi creaverunt ».

2. De seminibus omnium corporum, quorum creator ipse solus creator est*. « Omnium quippe rerum quae corporaliter visibiliterque nascuntur, occulta quaedam semina in corporeis mundi huius elementis latent, quae Deus originaliter eis indidit. Ipse ergo creator est omnium rerum, qui creator est invisibilium seminum. Quia quaecumque nascendo ad oculos nostros exeunt, ex occultis seminibus accipiunt progrediendi hic primordia, et incrementa debitae magnitudinis distinctionesque formarum ab originalibus, ut ita dicam, regulis sumunt ».

3. Sicut parentes non dicuntur creatores filiorum nec agricolae frugum, ita nec boni angeli nec mali, etsi per eorum ministerium fiant creaturae. « Sicut ergo nec parentes dicimus creatores hominum, nec agricolae frugum, quamvis eorum extrinsecus adhibitis motibus ista creanda Dei virtus interius operetur: ita non solum malos, sed nec bonos angelos fas est putare creatores. (Nota: hic innuit eos habere corpus*.) Sed pro subtilitate sui sensus et corporis, semina istarum rerum nobis occultiora noverunt, et ea per congruas temperationes elementorum latenter spargunt, atque ita et gignendarum rerum et accelerandorum incrementorum praebent occasiones. Sed nec boni haec nisi quantum Deus iubet, nec mali haec iniuste faciunt nisi quantum iuste ipse permittit ».

4. Iniquus habet a se voluntatem malam, a Deo vero potestatem iuste accipit. « Nam iniqui malitia voluntatem suam habet iniustam,

²⁴ Sed] HI O, SI P (Aug.), Aug. habet si add. interl. V². || sui om. OP, add. interl. R. ³⁰ Rubrica om. LRVW. ³¹ habet] habent LMTVX.

¹ August., *De Trinit.*, III, c. 8, n. 13 (PL 42, 875s; CCL 50, 139ss), unde et totum seq. cap. desumptum est.

potestatem autem non nisi iuste accipit, sive ad suam poenam sive ad aliorum, vel poenam malorum vel laudem bonorum ».

Cap. 9 (41).

Sicut iustificationem mentis, ita creationem rerum solus Deus operatur, licet creatura exterius serviat. « Sicut ¹ ergo mentem nostram ¹⁵ iustificando formare non potest nisi Deus, praedicare autem extrinsecus Evangelium etiam homines possunt, non solum boni *per veritatem*, sed etiam mali *per occasionem* ²: ita creationem rerum visibilium Deus interius operatur; exteriores autem operationes » atque contemperationes sive occasiones ab angelis tam bonis quam malis vel etiam hominibus ¹⁰ adhibentur. — « Sed ³ haec ab hominibus tanto difficilius adhibentur, quantum desunt sensuum subtilitates et corporum mobilitates in membris terrenis et pigris. Unde qualibuscumque angelis vicinas causas ab elementis contrahere quanto facilius est, tanto mirabiliores in huiusmodi operibus eorum existunt celeritates. Sed non est creator nisi qui principaliter ista format; nec quisquam hoc potest nisi unus creator Deus » ¹⁵. — « Aliud ⁴ est enim ex intimo ac summo causarum cardine condere ac ministrare creaturam, quod facit solus creator Deus; aliud autem pro distributis ab illo viribus et facultatibus aliquam operationem forinsecus admove-
re, ut tunc vel tunc, sic vel sic exeat quod creatur. Ista quippe ²⁰ originaliter ac primordialiter in quadam textura elementorum cuncta iam creata sunt, sed acceptis opportunitatibus prodeunt ».

Cap. 10 (42).

1. Quod angeli mali multa possunt per naturae vigorem, quae non possunt propter Dei vel bonorum angelorum prohibitionem, id est quia ²⁵ non permittuntur. Illud quoque sciendum est, quod angeli mali quaedam possunt per naturae subtilitatem, quae tamen non possunt propter Dei vel bonorum angelorum prohibitionem, id est quia non permittuntur illa facere a Deo vel ab angelis bonis: possent utique fecisse cinifes, qui ranas serpentesque fecerunt. Quaedam vero non possunt facere etiam si ³⁰ permittantur ab angelis superioribus, quia non permittit Deus.

¹ accipit] accipiunt TVX.

¹² quantum] quanto BCNRT (Aug.).

¹ August., *De Trinit.*, III, c. 8, n. 14 (PL 42, 876; CCL 50, 141).

² Resp. Phil. 1,

18: sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur.

³ August., *ibid.*, c. 9,

nn. 17-18 (PL 42, 878; CCL 50, 144s).

⁴ August., *ibid.*, n. 16 (PL 42, 877s;

CCL 50, 143).

2. Quare non potuerunt producere cinifes qui ranas et serpentes fecerunt. Unde Augustinus in libro III *De Trinitate* ¹: « Ex ineffabili potentatu Dei fit, ut quod possent mali angeli si permittentur, ideo non possunt quia non permittuntur. Neque enim occurrit alia ratio ⁵ cur non potuerunt facere cinifes, qui ranas serpentesque fecerunt, nisi quia maior aderat dominatio prohibentis Dei per Spiritum Sanctum; quod etiam magi confessi sunt dicentes ²: *Digitus Dei est hic*. Quid autem possint per naturam nec possint propter prohibitionem, et quid per ipsius naturae suae conditionem facere non sinantur, homini explorare difficile est, immo impossibile. (Per simile ostendit *.) Novimus hominem posse ambulare, et neque hoc posse si non permittatur; volare autem non posse etiam si permittatur. Sic et illi angeli quaedam possunt facere si permittantur ab angelis potentioribus ex imperio Dei; quaedam vero non possunt etiam si ab eis permittantur, quia ille non permittit, ¹⁵ a quo illis est talis naturae modus; qui etiam per angelos suos illa plerumque non permittit, quae concessit ut possint ».

DISTINCTIO VIII

Cap. 1 (43).

1. Utrum angeli omnes corporei sint: quod quibusdam visum est, ²⁰ quibus Augustinus consentire videtur, dicens omnes angelos ante casum habuisse corpora tenuia et spiritualia, sed in casu mutata in deterius malorum corpora ut in eis possent pati. Solet etiam in quaestione versari apud doctos utrum angeli omnes, boni scilicet ac mali, corporei sint, id est corpora habeant sibi unita. — Quod aliqui putant ³, innitentes verbis

² libro III *trp.* RWX. || III *om.* OP. ⁵ potuerunt] potuerint LM (Aug.).
¹⁰ Rubrica *om.* MNVW. || simile] similitudinem OP. ¹⁹ angeli omnes *trp.* LMVX.
²⁰ omnes angelos *trp.* BCLMNTW.

¹ Cap. 9, n. 18 (PL 42, 878s; CCL 50, 145). ² Exod. 8, 19. ³ Inter quos Fulgentius, *De Trinit.*, c. 9 (PL 65, 505 A; CCL 91A, 642); Rupertus Tuitiensis, *De Trinit. et operibus eius: In Genesim*, I, c. 11 (PL 167, 208 C, 209 A), et *De victoria Verbi Dei*, I, c. 28 (PL 169, 1242 A), tacito tamen nomine Augustini. Cf. etiam Bernardus, *De consideratione*, V, c. 4, n. 7 (PL 182, 791 B-C; ed. Romana, III, 1963, 471s); *Serm. in Cant.*, serm. 5, nn. 2-7 (PL 183, 799ss; ed. Romana, I, 1957, 22ss).

Cap. 1. Cf. P. Glorieux (ed.), *Autour de la spiritualité des anges. Dossier scripturaire et patristique*, Tournai 1959. — Fons huius cap. est *Glossa ordin.* in Gen. 1, 20, ut satis indicatur in aliis notis.

Augustini¹, qui dicere videtur quod angeli omnes ante confirmationem vel lapsum corpora aëria habuerint, de puriore ac superiore aëris parte formata, ad faciendum habilia, non ad patiendum. Et angelis bonis, qui perstiterunt, talia conservata sunt corpora ut in eis possint 5
facere et non pati; quae tantae sunt tenuitatis ut a mortalibus videri non valeant, nisi supervestita aliqua grossiori forma, qua assumpta videntur, depositaque videri desinunt. Angelis vero malis mutata sunt in casu corpora in deteriore qualitate spissioris aëris. Sicut enim a loco digniori in inferiorem locum, id est in caliginosum aërem, de-
iecti sunt, ita illa corpora tenuia transformata sunt in deteriora cor- 10
pora et spissiora, in quibus possent pati a superiori elemento, id est ab igne.

2. Et hoc Augustinus sensisse videtur, *Super Genesim*² ita dicens: « Daemones aëria dicuntur animalia, quia corporum aëriorum natura vigent; nec per mortem dissolvuntur, quia praevalent in eis ele- 15
mentum aptius ad faciendum quam ad patiendum. Ad patiendum enim humor et humus, ad faciendum aër et ignis aptitudinem praebent. Transgressores vero angeli, cum principe suo (nunc diabolo, tunc archangelo), non mirum si post peccatum in hanc caliginem detrusi sunt. Neque etiam hoc mirum est, si conversi sunt ex poena in aëriam qualitatem 20
qua possint ab igne pati. Caliginosa tamen aëris tenere tantum permisi sunt, qui eis quasi carcer sit usque ad tempus iudicii ». Ecce his verbis videtur Augustinus id tradere quod quidam opinantur de corporibus angelorum.

3. Quibusdam videtur Augustinus illud non ita sentiendo dixisse, sed 25
opinionem referendo. Hoc autem eum alii dixisse adstruunt non ita sentiendo, sed opinionem aliorum referendo³. Quod ex ipsius verbis diiudicare volunt, quibus ait: 'Daemones dicuntur aëria animalia', non ait

¹¹ possent] possunt NRT, possint V. ²⁰ etiam hoc *trp.* LNV. ²⁵ sentiendo] sentiendum BCT. ²⁶ eum *all trp.* MRTX.

¹ Hic inferius citatis. ² Verba sunt *Glossae ordin.* in Gen. I, 20: « Daemones aëria dicuntur animalia » etc. (apud Lyranum, I, 27b; v 9b), quae fons est huius numeri; ex August., *De Genesi ad litt.*, III, c. 10, nn. 14-15: « Quapropter, etsi daemones aëria sunt animalia » etc. (PL 34, 284s; CSEL 28-I, 72ss). ³ De sententia Augustini v. *De div. quaest.* 83, q. 47 (PL 40, 31); *De civit. Dei*, VIII, c. 15, et XXI, c. 10 (PL 41, 239s, 724s; CSEL 40-I, 428ss, et 40-II, 537s; CCL 47, 232s, et 48, 775s); *Epist. 9 (ad Nebridium)*, n. 3 (PL 33, 72; CSEL 34-I, 20s); *Contra Academicos*, I, c. 7, n. 20 (PL 32, 916; CSEL 63, 18); *Sermo 277*, c. 9 (PL 38, 1262); *Retract.*, I, c. 26 (PL 32, 626; CSEL 36, 121).

sunt¹; ita enim quidam dicebant². De habitatione vero caliginosi aëris in quem detrusi sunt, non opinando, sed rei veritatem asserendo, eum tradidisse dicunt; quod ipsius locutionis distinctio ostendit. Dicunt quoque plurimos catholicos tractatores in hoc convenisse atque id concorditer docuisse, quod angeli incorporei sunt, nec corpora habent sibi unita; 5
assumunt autem aliquando corpora, Deo praeparante, ad impletionem ministerii sibi a Deo iniuncti, eademque post expletionem deponunt. In quibus corporibus hominibus apparuerunt atque locuti sunt; et aliquando quidem locuti sunt ex persona Dei sine distinctione alicuius personae, 10
aliquando ex persona Patris vel Filii sive Spiritus Sancti.

Cap. 2 (44).

1. Quod Deus in corporalibus illis antiquis formis apparuit. Nec dubitandum est Deum in corporalibus formis apparuisse hominibus, sicut Augustinus in II libro *De Trinitate*³ ostendit, conferens diversa 15
Scripturae testimonia, ex quibus Deum in corporeis figuris hominibus apparuisse probat; et aliquando ex persona Dei sine distinctione, aliquando sub distinctione personarum, sermonem esse factum eis.

2. De perplexa quaestione quam ponit Augustinus, quaerens an ad exhibendum has corporales apparitiones creatura nova sit formata, an 20
angeli qui ante erant missi; et si ipsi missi sunt, utrum servata qualitate sui spiritualis corporis, aliquam speciem corporalem de corpulentiori materia assumpserint, an suum proprium corpus mutaverint in speciem suae actioni aptam. Sed ubi Deum hominibus in corporalibus imaginibus apparuisse asserit, perplexam quaestionem proponit⁴, quam nec absolvit, 25
quaerens « utrum in illis corporalibus apparitionibus creatura aliqua crearetur ad illud opus tantum, in qua Deus hominibus appareret; an angeli qui ante erant ita mitterentur, ut manentes in suis spiritalibus corporibus, assumerent ex corpulenta inferiorum elementorum materia aliquam speciem corporalem, quam coaptatam quasi aliquam vestem

⁵ habent] habeant MNW. 18-23 Rubrica *abbrev.* RX.

¹ Legitur e contra in originali *sunt*, ut liquet ex nota 2 (p. 366); unde iterum concludi debet Magistrum *De Genesi ad litt.* non cognovisse directe sed solummodo mediante *Glossa ordin.* in Genesim. ² Nempe Apuleius, *De deo Socratis* (ed. P. Thomas, Lipsiae 1908, III, 21); de quo August., *De civit. Dei*, VIII, cc. 15-16 (PL 41, 239ss; CSEL 40-I, 379-382; CCL 47, 232ss). ³ Cap. 7-18 (PL 42, 853ss; CCL 50, 96-126); cf. etiam Lib. III, c. 11, n. 26 (PL 42, 886; CCL 50, 157s). ⁴ August., *De Trinit.*, II, c. 7, n. 13 (PL 42, 853; CCL 50, 97s).

mutarent in quaslibet species corporales, veras quidem; an corpus suum proprium verterent in species aptas actionibus suis per virtutem sibi a Deo datam ».

3. Ait enim Augustinus ita in III libro *De Trinitate* ¹: Quaerendum est, « in illis antiquis corporalibus formis et visis », « utrum ad hoc opus tantum creatura formata sit, in qua Deus, sicut tunc oportuisse iudicavit, humanis ostenderetur aspectibus; an angeli qui iam erant ita mittebantur, ut ex persona Dei loquerentur, assumentes corporalem speciem de creatura corporea in usum ministerii sui; aut ipsum corpus suum, cui non subduntur, sed subditum regunt, mutantur atque vertentes in species quas vellent, accommodatas atque aptas actionibus suis, secundum attributam sibi a Creatore potentiam ».

4. Concedit angelos mitti, sed reliqua expedire non sufficit. « Sed fateor excedere vires intentionis meae, utrum angeli, manente spiritali sui corporis qualitate, per hanc occultius operantes assumant ex inferioribus elementis corpulentioribus, quod sibi coaptatum quasi aliquam vestem, mutant et vertant in quaslibet species corporales, et ipsas veras, sicut aqua vera in verum vinum conversa est a Domino ³; an ipsa propria corpora et sua transformant in id quod volunt, accommodatum ad id quod agunt. Quod horum sit, quoniam homo sum, nullo experimento comprehendere valeo, sicut angeli qui agunt ».

5. Attende, lector, quia quaestionem propositam non solvit, sed indiscussum relinquit utrum angeli qui mittebantur, servatis suis propriis spiritalibus corporibus, supervestirentur aliqua corpulentiori specie in qua possent videri, an ipsum corpus mutarent et transformarent in quamcumque speciem vellent, in qua possent cerni. In quibus verbis videtur Augustinus attestari ⁴ angelos esse corporeos, ac propria et spiritalia habere corpora.

Cap. 3 (45).

Quod Deus in specie qua Deus est nunquam mortalibus apparuit. Ceterum haec velut nimis profunda atque obscura relinquentes, illud

⁴ Augustinus *om.* LMNRX. 16 corpulentioribus] corpus *add. mg.* NT, *add. interl.* V. 23 indiscussum] Indiscussam BCTV. || propriis *om.* OPW. 24 spiritalibus] spiritalibus LOWX.

¹ Prooemium, nn. 3-4 (PL 42, 870; CCL 50, 130). ² *Ibid.*, n. 5 (PL 42, 870s; CCL 50, 131). ³ *Resp.* Ioan. 2, 9. ⁴ Vide locos supra citatos, p. 366, nota 3; praesertim *De civit. Dei*, XXI, c. 10 (PL 41, 724s; CSEL 40-II, 537s; CCL 48, 775s).

indubitanter teneamus, quod Deus in specie essentiae suae nunquam mortalibus apparuit, sicut famulo suo Moysi dicit ¹: *Non videbit me homo et vivet.* Et in Evangelio Ioannis legitur ²: *Deum nemo vidit unquam.* « Visibile ³ enim quidquam non est, quod non sit mutabile ». Ideo « substantia sive essentia Dei, quoniam nullo modo mutabilis est, nullo modo potest per se ipsam esse visibilis. Proinde illa omnia quae Patribus visa sunt, cum Deus illis praesentaretur, per creaturam facta esse manifestum est. Etsi nos latet quomodo ea ministris angelis fecerit Deus, per angelos tamen esse facta dicimus ». « Audeo ⁴ igitur fiducialiter dicere nec Deum Patrem, nec Verbum eius, nec Spiritum eius, qui est unus Deus, per id quod est atque id ipsum est ullo modo esse mutabilem, ac per hoc multo minus visibilem ».

Cap. 4 (46).

1. **Utrum daemones intrent corpora hominum substantialiter et illabuntur mentibus hominum.** Illud etiam consideratione dignum videtur, utrum daemones, sive corporei sive incorporei sint, hominum substantialiter intrent corpora eorumque animabus illabuntur; an ideo intrare dicantur, quia malitiae suae effectum ibi exercent, Dei permissione opprimendo atque vexando eas, vel in peccatum pro voluntate sua trahendo. — Quod in homines introeant atque ab eis expulsi exeant, Evangelium aperte declarat ⁵, commemorans daemonia in quosdam ingressa et per Christum deiecta; sed utrum secundum substantiam fuerint ingressa, an propter mali effectum dicantur ingressa, non adeo perspicuum est.

2. **Quod daemones substantialiter non illabuntur animis hominum, sed ob malitiae effectum dicuntur intrare.** De hoc autem *Genadius* in *Definitionibus ecclesiasticorum dogmatum* ⁶ ait: « Daemones per inergiam (operationem) non credimus substantialiter illabi animae, sed applicatione et oppressione uniri. Illabi autem menti illi soli possibile est qui creavit, qui natura subsistens incorporeus, capabilis est suae facturae ». Ecce hic videtur insinuari quod substantialiter non illabuntur daemones vel introeant corda hominum.

⁸ latet] lateat NTVW. 11-12 mutabilem... visibilem] mutabile... visibile OP. 15 mentibus] cordibus MN. || hominum] an (ac M, aut V) per effectum id dicatur *rubr. add.* LMNVW. 22 delecta] electa MNTVWX. 24-25 Rubrica *om.* MVW.

² Exod. 33, 20. ² Ioan. 1, 18. ³ August., *De Trinit.*, III, cc. 10-11, n. 21-22 (PL 42, 881s; CCL 50, 150s). ⁴ *Ibid.*, c. 10, n. 21 (PL 42, 881; CCL 50, 150). ⁵ *Resp.* Matth. 8, 16; Marc. 1, 23-26; Luc. 4, 41; etc. ⁶ Cap. 83 (PL 58, 999 B; c. 50 in PL 42, 1221).

3. Beda quoque super illum locum Actuum Apostolorum¹, ubi Petrus ait Ananiae: *Cur tentavit vel implevit Satanas cor tuum*, dicit: «Notandum quod mentem hominis iuxta substantiam nihil implere possit nisi creatrix Trinitas; quia tantummodo secundum operationem et voluntatis instinctum anima de his quae sunt creata impletur. Implet vero 5 Satanas cor alicuius, non quidem ingrediens in eum et in sensum eius, neque introiens aditum cordis: siquidem potestas haec solius Dei est; sed callida et fraudulenta deceptione animam in affectum malitiae trahens per cogitationes et incentiva vitiorum, quibus plenus est. Implevit ergo Satanas cor Ananiae non intrando, sed malitiae suae virus inserendo». 10 — Idem²: «Spiritus immundus, flamma virtutum de cordibus fidelium expulsus, doctoribus veritatis venenum persecutionis infundit».

4. His auctoritatibus ostenditur quod daemones non substantialiter intrant corda hominum, sed propter malitiae effectum; de quibus pelli dicuntur, cum nocere non sinuntur. 15

DISTINCTIO IX

Cap. 1 (47).

De ordinum distinctione, et quot sint. Post praedicta superest cognoscere de ordinibus angelorum quid Scriptura tradat; quae in pluribus locis³ novem esse ordines angelorum promulgat, scilicet Angelos, Archangelos, Principatus, Potestates, Virtutes, Dominationes, Thronos, Cherubin et Seraphin. — Et inveniuntur in istis ordinibus tria terna esse, et

7 cordis] eius *add.* OP. 10 virus] vires LMNOPRTX, *quod corr.* N. 12 persecutionis] persecutionum BCOPX (ed. 1^a?). 22 Seraphin] seraphim MTX.

¹ In Act. 5, 3: «*Cur tentavit...* In alia translatione: *...quare implevit Satanas cor tuum?* Ubi notandum... virus inserendo» (PL 92, 954 D); ex Didymo, *De Spiritu Sancto*, n. 60 (PG 39, 1082 D-1083 B; inter opp. Hieron., PL 23 [1845], 151 A-B). ² In Act. 28, 3 (PL 92, 993 B). ³ Cf. Isai. 6, 6, et 37, 16; Ps. 17, 11, et 79, 2; Dan. 3, 55, et 10, 21; Tob. 3, 25; Eph. 1, 21; Col. 1, 16.

Num. 3. Auctoritates Bedae ex *Glossa ordin.* in Act. Apost. 5, 3, et 28, 3 (apud Lyranum, VI, 172c, 207c).

Cap. 1. Conficitur ex *Summa sent.*, II, 5 (PL 171, 1112 D; 176, 85 C-D), et Hugone, *De sacram.*, I, 5, 30 (PL 176, 260 C), necnon et ex *Glossa Lombardi* in II Cor. 12, 4 (PL 192, 82 D). — Cap. 2. Totum ex *Summa sent.*, II, 5 (PL 171, 1113 A-B; 176, 85 D-86 A). Cf. etiam ipse Lombardus, *Glossa* in Ps. 79, 2 (PL 191, 759 B), quoad interpretationem *Cherubim*.

in singulis tres ordines, ut Trinitatis similitudo in eis insinuetur impressa. Unde Dionysius¹ tres ordines angelorum esse tradit, ternos in singulis ponens. Sunt enim tres superiores, tres inferiores, tres medii; superiores: Seraphin, Cherubin, Throni; medii: Dominationes, Principatus, 5 Potestates; inferiores: Virtutes, Archangeli, Angeli.

Cap. 2 (48).

1. **Quid appellatur ordo et quae sit ratio nominis cuiusque.** Hic considerandum est quid appelletur ordo; deinde² utrum ab ipsa creatione fuerit distinctio illorum ordinum.

2. Ordo angelorum dicitur multitudo caelestium spirituum, qui inter se in aliquo munere gratiae simulantur, sicut et in naturalium datorum munere conveniunt. Ut verbi gratia *Seraphin* dicuntur qui prae aliis ardent caritate: seraphin interpretatur ardens vel succendens³; *Cherubin*, qui prae aliis in scientia eminent: cherubin enim interpretatur plenitudo scientiae⁴. Thronus dicitur sedes; *Throni* autem vocantur, ut beatus Gregorius ait⁵, qui divinitatis gratia replentur, ut in eis sedeat Deus et per eos iudicia decernat atque informet. *Dominationes* vocantur qui Principatus et Potestates transcendunt. *Principatus* dicuntur qui sibi subiectis quae sunt agenda disponunt, eisque ad explenda 20 divina mysteria principantur. *Potestates* nominantur hi qui hoc ceteris potentius in suo ordine acceperunt, ut virtutes adversae, eis subiectae, eorum refrenentur potestate, ne homines tentare tantum valeant quantum desiderant. *Virtutes* vocantur illi per quos signa et miracula frequenter fiunt; *Archangeli* qui maiora nuntiant, *Angeli* qui minora.

12 munere] participatione NW, vel participatione *add. interl.* T, *om.* CMX. 17 decernat] discernat BCNOPVX. || atque informet *om.* LMRTX. 22 tentare tantum *trp.* LMT.

¹ *De cael. hierarchia*, c. 6, § 2 (PG 3, 199 D-202 A; PL 122, 1049 C-1050 A; *Dionysiana* II, Solesmis 1950, 830ss). ² *Infra*, c. 4. ³ Hieron., *Liber interpr. hebraic. nominum*: «Seraphim, ardentes vel incendentes» (PL 23 [1845], 830; CCL 72, 121s). ⁴ Hieron., *ibid.* (PL 23, 787 et 813; CCL 72, 74 et 103); *Glossa ordin.* in Ps. 79, 2: *Qui sedes super Cherubim*: «In plenitudine scientiae» (apud Lyranum, III, 204r). ⁵ *In Evang.*, hom. 34, n. 10 (PL 76, 1251 C-1252 B), unde remote proveniunt omnia fere dicta huius cap.

Cap. 3 (49).

1. **Quod haec nomina non propter se, sed propter nos eis data sunt, quae sumpta sunt a donis gratiae quae non habent singulariter, sed excellenter, et a praecipuis nominantur.** Haec nomina illis non propter se, sed propter nos data sunt. Qui enim sibi noti sunt contemplatione, nobis 5 innotescunt cognominatione. Et nominantur singuli ordines a donis gratiarum quae non singulariter, sed excellenter data sunt in participatione. In illa enim caelesti patria, ubi plenitudo boni est, licet quaedam data sint excellenter, nihil tamen possidetur singulariter. Omnia enim in omnibus sunt, non quidem aequaliter, quia alii aliis sublimius possident, 10 quae tamen omnes habent. Cumque omnia dona gratiarum superiores ordines sublimius et perfectius perceperint, tamen ex praecipuis sortiti sunt vocabula, inferioribus cetera relinquentes ordinibus ad cognominationem. Ut Seraphin, qui ordo excellentissimus aestimatur, tam dilectionem quam cognitionem divinitatis et cetera virtutum dona ceteris 15 omnibus sublimius percepit; et tamen ab excellentiori dono, id est a caritate, nomen accepit ille superior ordo: maius enim donum est caritas quam scientia¹. Item maius est scire quam iudicare: scientia namque informat iudicium; ideoque secundus ordo a secundo dono, id est cognitione veritatis appellatus est, scilicet Cherubin. Ita et de aliis intelligendum est. 20

2. Assignatur ergo excellentia ordinum secundum excellentiam donorum; et tamen, sicut Gregorius ait², illa dona omnibus sunt communia. Omnes enim ardent caritate et scientia pleni sunt; sic et de aliis. Sed superiores aliis excellentius, ut iam dictum est, ipsa acceperunt, 25 a quibus et nominantur. Unde Gregorius³: « In illa summa civitate quisque ordo eius rei censetur nomine, quam plenius accepit in munere ».

3. **Quaestio ex verbis Gregorii orta.** Sed oritur hic quaestio talis: Si quisque ordo ab illo dono nominatur quod plenius possidet, tunc Che-

2 nos] illos CMOTW. 4 et om. BCX. 19 est] a add. VW, add. interl. R. 28 ex] de BCX.

¹ Resp. I Cor. 8, 1; et 13, 8-13. ² In Evang., hom. 34, n. 14 (PL 76, 1255 B-C). ³ Ibid.

Cap. 3, num. 1: Quasi totum de Hugone, *De sacram.*, I, 5, 32 (PL 176, 261 D-262 A); alia sed pauca, ad finem, ex *Summa sent.*, II, 5 (PL 171, 1113 B; 176, 86 A). — Num. 2-5: Praeter quaedam adiecta, omnia ex *Summa sent.*, II, 5 (PL 171, 1113 B-D; 176, 86 A-C).

rubin in scientia praeminet omnibus, quia a scientia nominatur. Sed qui magis diligit, plus cognoscit: tantum enim, ut tradit auctoritas¹, cognoscit ibi quisque quantum diligit; itaque Seraphin non solum in caritate, sed etiam in scientia praeminet.

5 4. **Explanatio illius auctoritatis.** Ideoque auctoritas illa² sic videtur intelligenda, ut comparatio non referatur ad omnes ordines, sed ad quosdam, scilicet inferiores. Ille enim ordo non plenius Seraphin accipit scientiam in munere, sed plenius aliis ordinibus qui sunt inferiores; nec nominatur quisque ordo ab omni re quam plenius aliis accepit, sed ab 10 aliqua rerum quas accepit.

5. **Alia determinatio eiusdem.** Vel potest comparatio referri non ad ipsos ordines, sed ad alia dona; nec ad omnia alia dona, sed ad quaedam. Sicut enim homines cum plura habeant dona, quaedam aliis excellentius possident, ita forte et angeli quibusdam muneribus magis pollent et aliis 15 quibusdam minus.

Cap. 4 (50).

1. **Utrum ordines ab initio creationis ita distincti fuerint.** Iam nunc inquirere restat utrum isti ordines a creationis initio ita distincti fuerint. — Quod ita fuerint distincti a primordio suae conditionis, videtur testimonio auctoritatis³ insinuari, quae tradit de singulis ordinibus aliquos cecidisse. De ordine namque superiori Lucifer ille fuit, quo nullus dignior conditus est⁴. Apostolus etiam *Principatus* et *Potestates tenebrarum* nominat⁵, ostendens de ordinibus illis cecidisse, qui cum in malis ministerium exercent, non tamen penitus nominibus ordinum suorum privati sunt.

11 Rubrica om. LRW. 17 Utrum] hii add. MW.

¹ En verba fontis, scil. *Summae sent.*, II, 5: « Sed qui magis diligit plus cognoscit (tantum enim cognoscitur quantum diligitur Deus); sed Seraphim non solum in caritate, sed etiam in scientia praeminet » (PL 171, 1113 C; 176, 86 B); quae verba (in parentesi) auctoritas esse videntur ad quam appellat Magister; non inveniuntur in homilia Gregorii iam citata. ² Gregorii, scilicet, p. 372, 26-27. ³ Scil. auctoritatibus Scripturae hic et superius adductis, Dist. 6, c. 1 (p. 354s). ⁴ Resp. Ezech. 28, 12-19; Gregorius, *In Evang.*, hom. 34, n. 7 (PL 76, 1250 B). Vide supra, Dist. 6, c. 1, n. 2 (p. 354s). ⁵ Eph. 6, 12.

Cap. 4, num. 1-2: Partim ex *Summa sent.*, II, 5 (PL 171, 1113 D; 176, 86 C-D). — Num. 3. Prima pars videtur esse opinio Magistri; altera vero (« Alii... ») sumitur ex *Summa sent.*, II, 5 (PL 171, 1114 A; 176, 86 D); auctoritas autem Augustini invenitur in *Glossa Magistri* in Ps. 146, 5 (PL 191, 1276 A), necnon et potius in *Glossa ordin.* in Gen. 2, 2 (apud Lyranum, I, 34 b; v 13c).

2. Sed non videtur illud posse stare. Non enim tunc caritate ardebant, nec sapientia pollebant, neque in eis Deus sedebat: si enim haec habuissent, non cecidissent; non ergo tunc erant Seraphin vel Cherubin vel Throni.

3. **Quod ante casum non fuerunt hi ordines, quia non ante habebant 5 dona gratiae, quae quibusdam cadentibus, aliis apposita fuerunt.** Ad quod dicimus quia ante casum quorundam non erant isti ordines, quia nondum habebant dona in quorum participationibus conveniunt; sed quibusdam cadentibus, aliis apposita sunt; eisque qui ceciderunt collata fuissent eadem dona si perstitissent. Ideoque Scriptura dicit de singulis ordinibus aliquos cecidisse, non quia fuissent in ordinibus et postea corruerint, sed quia si perstitissent, eorum aliqui in singulis fuissent ordinibus, qui et in naturae tenuitate et in formae perspicacitate differentes gradus habebant, sicut illi qui perstiterunt. — Alii enim, ut praediximus¹, superiores, alii inferiores conditi sunt; superiores, qui natura magis sub- 15 tiles et sapientia amplius perspicaces; inferiores, qui natura minus subtiles et intelligentia minus perspicaces facti sunt. Has autem invisibiles differentias invisibilium solus ille ponderare potuit, qui *omnia in numero et mensura et pondere disposuit*²; (**Augustinus, Super Genesim**^{3*};) « id est in se ipso, qui est mensura omni rei modum praefigens, et numerus omni 20 rei speciem praebens, et pondus omnem rem ad stabilitatem trahens, id est terminans et formans et ordinans omnia ».

Cap. 5 (51).

1. **Utrum omnes angeli eiusdem ordinis sint aequales.** Praeterea considerari oportet utrum omnes angeli eiusdem ordinis aequales sint. 25 — Ita esse quibusdam placuit; sed non est hoc probabile nec assertione dignum, quia Lucifer, qui fuit de collegio superiorum, ipsis etiam dignior exstitit qui aliis excellentiores creati fuerant. Ex quo percipitur quod si perstitisset, in ordine superiori fuisset, et aliis eiusdem ordinis dignior exstitisset. 30

⁷ quia] quod LRVX.

¹ In Dist. 3, cc. 2-3 (p. 342s).
c. 3, n. 7 (PL 34, 299; CSEL 28-I, 99).

² Sap. 11, 21.

³ De Genesi ad litt., IV,

Num. 1 fundatur supra *Summam sent.*, II, 5 (PL 171, 1114 B; 176, 86 D-87 A).

2. **Per simile ostendit non omnes eiusdem ordinis pares esse.** Sicut enim unus est ordo Apostolorum et alter Martyrum, et tamen in Apostolis alii sunt aliis digniores, similiter et in Martyribus alii aliis sunt superiores: ita et in ordinibus angelorum recte creditur esse.

5 Cap. 6 (52).

1. **Quomodo dicat Scriptura decimum ordinem ex hominibus compleri, cum non sint nisi novem ordines.** Notandum etiam quod decimus ordo legitur¹ de hominibus restaurandus. Sed cum non sint nisi novem ordines, nec plures fuissent etiam si illi perstitissent qui ceciderunt, moventur 10 lectores quomodo Scriptura dicat² decimum ordinem compleri ex hominibus.

2. Gregorius namque dicit³ homines assumendos in ordine angelorum: quorum alii assumuntur in ordine superiorum, qui scilicet magis ardent caritate; alii in ordine inferiorum, qui scilicet minus perfecti sunt. Ex quo apparet non esse de hominibus formandum decimum ordinem, tanquam novem sint angelorum et decimus hominum, sed homines pro qualitate meritorum statuendos in ordinibus angelorum. 15

3. Quod ergo legitur decimus ordo complendus de hominibus, ex tali sensu dictum fore accipi potest: quia de hominibus restaurabitur 20 quod in angelis lapsum est; de quibus tot corruerunt unde posset fieri decimus ordo. Propter quod Apostolus dicit⁴ restaurari *omnia in Christo, quae in caelis et quae in terris sunt*; quia per Christum redemptum est humanum genus, de quo fit reparatio ruinae angelicae; tamen non minus salvaretur homo, etsi angelus non cecidisset.

¹ Rubrica om. LVW. ³ aliis sunt *trp.* BOP. ⁹ perstitissent *trp. p.* ceciderunt LMTX.

¹ Ex. gr. in *Decreto Gratiani*, de consecrat., d. 1, c. 55: « Decimus ordo per superbiam corruens, angelicum numerum imminuit... Quorum recuperationi et consolationi consulens... Deus creator primum hominem de limo terrae formavit » (I, 1309).

² Id est *Glossa ordin.* in Luc. 15, 8: *Quae mulier habens drachmas decem*: « Decem ergo drachmas mulier habuit, cum novem ordinibus angelorum additus est homo, ut compleretur decimus electorum numerus » (apud Lyranum, V, 164c); ex Gregorio, *In Evang.*, hom. 34, n. 6 (PL 76, 1249 C-D).

³ Gregorius, *ibid.*, n. 11 (PL 76, 1252s). ⁴ Eph. 1, 10.

Cap. 6. Praeter quaedam adiecta, sumitur ex *Summa sent.*, II, 5 (PL 171, 1114 B-D; 176, 87 A-C); cf. Hugo, *De sacram.*, I, 5, 30 (PL 176, 260 D). Vide etiam Honorium Augustod., *Liber XII quaestionum*, q. 5 (PL 172, 1180s).

Cap. 7 (53).

1. **Quod homines assumuntur iuxta numerum stantium, non lapsorum.** Non enim iuxta numerum eorum qui ceciderunt, sed eorum qui permanserunt, homines ad beatitudinem admittuntur. Unde Gregorius¹: «Superna illa civitas ex angelis et hominibus constat; ad quam credimus tantum humani generis ascendere, quantos illic contigit angelos remansisse, sicut scriptum est in Cantico Deuteronomio: *Statuit terminos populorum iuxta numerum angelorum Dei*»².

2. **Quidam dicunt secundum numerum lapsorum angelorum homines reparandos.** A quibusdam³ tamen putatur quod homines reparentur iuxta numerum angelorum qui ceciderunt, ut illa caelestis civitas nec suorum civium numero privetur, nec maiori copia regnet. — Quod Augustinus in *Enchiridion*⁴ sentire videtur, non asserens de hominibus plus salvari quam corrui de angelis, sed non minus, ita dicens: «Superna Ierusalem, *mater nostra*⁵, civitas Dei, nulla civium suorum numerositate fraudabitur, aut uberiore etiam copia fortasse regnabit. Neque enim numerum aut sanctorum hominum, aut immundorum daemonum novimus, in quorum locum succedentes filii catholicae matris, quae sterilis apparebat in terris⁶, in ea pace de qua illi ceciderunt, sine ullo temporis termino permanebunt. Sed illorum civium numerus, sive qui est, sive qui fuit, sive qui futurus est, in contemplatione eius artificis est *qui vocat ea quae non sunt tanquam ea quae sunt*⁷». Ecce aperte dicit non minus de hominibus salvari quam corrui de angelis, sed plus non asserit.

¹ in Cant. Deuteronomio om. LMWX, interl. T. ²¹ eius artificis est *trp.* est eius art. MX, eius est art. L.

¹ Ibid., n. 11 (PL 76, 1252 B-C). ² Deut. 32, 8 (vide supra, p. 334, nota 1).
³ Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 5, 31 (PL 176, 261 B-C); Robertus Pullus, *Sententiae*, II, c. 16 (PL 186, 742 C-743 A); Rolandus, *Sententiae* (ed. Gietl, 102). ⁴ Cap. 29 (PL 40, 246; CCL 46, 65); cf. etiam *De civit. Dei*, XXII, c. 1, n. 2 (PL 41, 752; CSEL 40-II, 583; CCL 48, 807). ⁵ Resp. Gal. 4, 26. ⁶ Resp. Gal. 4, 27; Isai. 54, 1. ⁷ Rom. 4, 17.

Cap. 7. Cf. L. Ott, *Untersuchungen zur theologischen Briefliteratur der Frühscholastik* (BGPTMA XXXIV, Münster 1937), 480ss. — Num. 1 sumitur ex *Summa sent.*, II, 5 (PL 171, 1114 D; 176, 87 C).

DISTINCTIO X

Cap. 1 (54).

1. **An omnes spiritus caelestes mittantur, et ponit duas opiniones et auctoritates quibus innituntur.** Hoc etiam investigandum est, utrum omnes illi caelestes spiritus ad exteriora nuntianda mittantur. — Quidam putant aliquos in illa multitudine esse qui foras pro officio exeunt, alios qui semper intus assistunt, sicut scriptum est in Daniele¹: *Millia millium ministrabant ei, et decies centena millia assistebant ei*. Item Dionysius in *Hierarchia*², quae sacer principatus dicitur, de praelatione spirituum ait: «Superiora illa agmina ab intimis nunquam recedunt, quoniam ea quae praesminent, usum exterioris officii nunquam habent». His auctoritatibus nituntur, qui angelos mitti nisi inferiores infitiantur.

2. **Obiectio contra illos.** Quibus obicitur quod Isaias ait³: *Volavit ad me unus de Seraphin*, qui ordo superior est et excellentior. Ideoque, si de illo ordine mittuntur, non est ambigendum quin etiam et de aliis mittantur. Apostolus quoque ait⁴: *Omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi*. His testimoniis asserunt quidam omnes angelos mitti. Nec debet indignum videri si etiam superiores mittantur, cum et ille qui creator est omnium, ad haec inferiora descenderit.

3. **Quaestio: si omnes mittuntur, cur unus tantum ordo nomine angelorum censetur.** Hic oritur quaestio: si omnes mittuntur et nuntii Dei existunt, quare unus tantum inter novem ordines angelorum nomine censetur? — Ad quod quidam⁵ dicunt omnes quidem mitti, sed alios

12 nituntur] utuntur B X. 14 Seraphin] seraphim MRTWX. 15 et om. BCLM.

¹ Dan. 7, 10. ² *De cael. hierarchia*, cc. 6-7 (PG 3, 199 D, 206 C; PL 122, 1049 s; *Dionysiaca*, II, 831s, 838ss). Sed verba sunt Gregorii sententiam Dionysii referentis, *In Evang.*, hom. 34, n. 12 (PL 76, 1254 B). ³ Isai. 6, 6. ⁴ Hebr. 1, 14. ⁵ Cf. Gregorius, *In Evang.*, hom. 34, nn. 12-13 (PL 76, 1254 C-1255 A); P. Abaelardus, *Sic et non*, c. 49 (PL 178, 1420 D); R. Pullus, *Sententiae*, VI, cc. 32-33 (PL 186, 884 A, D).

Cap. 1. Textus conficitur ex *Summa sent.*, II, 6 (potius sub forma PL 171, 1115 A-C, quam 176, 87 C-88 A), et ex Hugone, *De sacram.*, I, 5, 33 (PL 176, 262 B-C); quorum fons communis est Gregorius Magnus, *In Evang.*, hom. 34, n. 12 (PL 76, 1254 A-C). Cf. etiam P. Abaelardus, *Sic et non*, 49 (PL 178, 1420 C-1421 C); Rob. Pullus, *Sententiae*, VI, cc. 33-34 (PL 186, 884s); et Haymo, *In Epist. S. Pauli*, Hebr. 1, 14 (PL 117, 832 A).

saepius et quasi ex officio iniuncto, qui proprie Angeli vel Archangeli nominantur; alios vero rarius mitti, scilicet maiores, causa extra communem dispensationem oborta, qui cum Angelorum ministerium suscipiunt, etiam nomen assumunt. Unde in Psalmo 1: *Qui facit angelos suos spiritus*, quia illi qui natura spiritus sunt, aliquando angeli, id est nuntii 5 fiunt.

Cap. 2 (55).

1. **Putant quidam Michael, Gabriel, Raphael de superiori ordine fuisse, et sunt nomina spirituum, non ordinum.** Et putant illi Michael, Gabriel, Raphael de superiori ordine fuisse. « Michael 2 interpretatur 'quis ut 10 Deus'; Gabriel, fortitudo Dei; Raphael, medicina Dei ». Nec sunt ista nomina ordinum, sed spirituum. — Et dicunt quidam singulum horum unius proprie ac singulariter spiritus esse nomen; alii vero non unius singulariter et determinate, sed tunc huius, nunc illius esse nomen, secundum qualitatem eorum ad quae nuntianda vel gerenda mittuntur. 15 Sicut et daemonum quaedam nomina sunt, quae quidam putant unius esse propria, alii vero pluribus communia. *Diabolus* quippe, qui graece ita vocatur, et criminator interpretatur vel deorsum fluens, hebraice dicitur *Satan*, id est adversarius. Dicitur et *Belial*, id est apostata et absque iugo. Dicitur etiam *Leviathan*, id est additamentum eorum 3. Et 20 alia plura reperies nomina, quae vel unius spiritus sunt propria, vel pluribus communia.

2. **Quomodo determinent praedictas auctoritates, quae videntur adversari, qui dicunt omnes angelos mitti.** Qui autem omnes angelos mitti asserunt, praemissas auctoritates, *Danielis* scilicet et *Dionysii* 4, ita determinant: dicuntur superiora agmina Deo assistere et ab intimis nunquam recedere, non quin aliquando mittantur, sed quia rarissime ad exteriora prodeunt; neque tunc ab intimis recedunt, sed Dei

1 Ps. 103, 4.

2 Gregorius, *In Evang.*, hom. 34, n. 9 (PL 76, 1251 A).

3 *Diabolus*: Apoc. 12, 9, et 20, 2; *Satan*: Zach. 3, 1; *Belial*: II Cor. 6, 15; *Leviathan*: Iob 40, 20, et Isai. 27, 1. De nominum interpretatione, cf. Isidorus, *Etymologiae*, VIII, c. 11, nn. 18, 19 (PL 82, 316s).

4 *Supra*, c. 1, n. 1 (p. 377).

Num. 1. Fons primae opinionis est *Summa sent.*, II, 6 (PL 171, 1115 C; 176, 88 A); cf. etiam *Rolandus, Sententiae* (ed. A. Gietl), 100, 103. Vide etiam *Glossam Magistri* in II Cor. 6, 15 (PL 192, 49 D).

praesentiae et contemplationi semper assistunt; quod etiam faciunt qui frequenter mittuntur 1.

3. **Quos alii dicant mitti et quos dicant non mitti, cum determinatione auctoritatum quae videntur sibi adversari.** Alii vero dicunt tres ordines 5 supremos, scilicet Seraphin, Cherubin et Thronos, ita Creatori assistere quod ad exteriora non exeunt; inferiores autem tres ad exteriora mitti; tres vero medios inter utrosque consistere, non modo dignitate vel loco, sed etiam officio, quia praeceptum divinum a superioribus accipiunt et deferunt ad inferiores. Ideoque, cum supremi mediis, et medii imis, atque 10 hi hominibus praeceptum Dei nuntiant, merito omnes angelos nominari dicunt. Et ob id forte Apostolus dixit 2 *omnes spiritus administratores* esse Filii et mitti *in ministerium*; vel per *omnes* non singulos ordines, sed de inferioribus ordinibus singulos angelos complexus est. Illud vero quod Isaias dicit 3, per verba *Dionysii* determinant dicentis 4: 15 « Hi spiritus qui mittuntur, percipiunt horum vocabulum quorum gerunt officium ». Unde dicunt illum angelum qui missus est ad Isaiam, ut mundaret et incenderet labia Prophetarum, fuisse de ordine inferiorum; sed ideo dictus est fore de Seraphin, quia veniebat incendere et consumere delicta Isaias.

DISTINCTIO XI

Cap. 1 (56).

1. **Quod quaeque anima habet angelum bonum ad sui custodiam delegatum et malum ad exercitium.** Illud quoque sciendum est, quod angeli boni deputati sunt ad custodiam hominum, ita ut quisque electorum

3 Quos] Quod BCX.

17 et incenderet om. LMRWX (*Summa Sent.*).

1 Cf. Gregorius, *Moralia*, XVII, c. 13, n. 18 (PL 76, 20 C); *In Evang.*, hom. 34, nn. 12-13 (PL 76, 1254s); et Beda, supra, Lib. I, dist. 37, c. 8 (p. 272s). 2 Resp. Hebr. 1, 14; supra, c. 1, n. 2 (p. 377). 3 Isai. 6, 6; supra, c. 1, n. 2 (p. 377). 4 *De cael. hierarchia*, c. 13, § 2 (PG 3, 299 C; PL 122, 1061 A-B; *Dionysiaca*, II, 944s); sed verba sunt Gregorii, *In Evang.*, hom. 34, n. 12 (PL 76, 1254 B-C).

Num. 3. Partim ex Hugone, *De sacram.*, I, 5, 33 (PL 176, 262 D). — Auctoritas autem Dionysii et subsequens commentum (Gregorii) sumuntur de *Summa sent.*, II, 6 (potius sub forma in PL 171, 1115 A-B, quam in 176, 87 D).

Cap. 1, num. 1. Partim ex *Summa sent.*, II, 6 (PL 171, 1115 C-D; 176, 88 A-B); partim (Hieron.) ex *Glossa ordin.* in Matth. 18, 10 (apud Lyranum, V, 56c).

habeat angelum ad sui profectum atque custodiam specialiter delegatum. — Unde in Evangelio ¹ Veritas a pusillorum scandalo prohibens ait: *Angeli eorum semper vident faciem Patris*. Angelos dicit *eorum* esse, quibus ad custodiam deputati sunt. Super quem locum Hieronymus ² tradit unamquamque animam ab exordio nativitatis habere angelum ad 5 sui custodiam deputatum, inquit ita: « Magna dignitas animarum est, ut unaquaque habeat ab ortu nativitatis in custodiam sui angelum delegatum ».

2. Gregorius quoque dicit ³ quod quisque unum bonum angelum sibi ad custodiam deputatum, et unum malum ad exercitium 10 habet. Cum enim omnes angeli boni nostrum bonum velint communiterque saluti omnium studeant, ille tamen qui deputatus est alicui ad custodiam, eum specialiter hortatur ad bonum, sicut legitur de angelo Tobiae ⁴, et de angelo Petri in Actibus Apostolorum ⁵. Similiter et mali angeli, cum desiderent malum hominum, magis tamen hominem ad 15 malum incitat, et ad nocendum fortius instat, ille qui ad exercitium eius deputatus est.

3. **Utrum singulis hominibus singuli angeli, an pluribus unus deputatus sit.** Solet autem quaeri utrum singuli angeli singulis hominibus, an 20 unus pluribus ad custodiam vel exercitium deputatus sit. Sed cum electi tot sint quot et boni angeli sunt, plures constat esse omnes simul bonos et malos homines quam boni angeli sint. Et cum tot sint electi quot angeli boni, et angeli boni plures sint quam mali, pluresque sint homines mali quam boni, non est ambiguum plures esse bonos homines quam 25 sint mali angeli, et plures esse malos homines quam sint mali angeli vel boni angeli.

4. **Confirmat unum angelum pluribus hominibus deputari, sive simul sive diversis temporibus.** Ideoque dici oportet unum eundemque angelum, bonum vel malum, pluribus hominibus deputari ad custodiam vel exercitium, sive eodem tempore, sive diversis temporibus. Ideo autem dicimus 30

¹ Matth. 18, 10. ² In Matth. 18, 10 (PL 26 [1845], 130 B; CCL 77, 159). ³ Nempe Nyssenius, *De vita Moysi* (PG 44, 338 D-339 A); sequens Origenem, *In Lucam*, hom. 12 (PG 13, 1829 C). Vide etiam Origenem, *Periarchon*, III, c. 2, n. 4 (PG 11, 309 B), et *In Iosue*, hom. 23, n. 3 (PG 12, 937 A); et Ioannem Cassianum, *Conlationes*, conl. 8, c. 17; et 13, c. 12 (PL 49, 750s, 929; CSEL 13, 233s, 380s). ⁴ Resp. Tob. 5-12. ⁵ Act. 12, 15.

Num. 2. Omnia ad litteram ex *Summa sent.*, II, 6 (PL 171, 1115 C-D; 176, 88 A-B). De doctrina hic proposita, cf. J. Daniélou, *Les anges et leur mission d'après les pères de l'église*, ed. 2, Chevetogne 1953, 69-82. — Num. 3: in parte ex *Summa sent.*, ibid.

'eodem tempore vel diversis temporibus', quia videtur quibusdam ¹ quod omnes homines qui sunt simul in aliquo tempore, singuli singulos angelos habere possint, bonos vel malos, quia licet maior sit numerus hominum, computatis in unum omnibus qui fuerunt et sunt et futuri 5 sunt, quam angelorum, tamen quia homines decedentibus hominibus succedunt, et ideo nunquam simul sunt in hac vita, angeli vero nunquam decedunt, sed simul omnes sunt: esse potest ut singuli hominum, dum in hac vita sunt, singulos habeant angelos, bonos vel malos, ad sui custodiam vel exercitium destinatos. Ceterum, sive ita sit sive non, non 10 est dubitandum unumquemque habere angelum sibi deputatum, sive pluribus simul destinatus sit, sive uni singulariter. Nec est mirandum unum angelum pluribus hominibus ad custodiam deputari, cum uni homini plurium custodia deputetur, ita ut eorum quisque suum dicatur habere dominum vel episcopum vel abbatem.

15

Cap. 2 (57).

1. **Utrum angeli proficiant in merito vel in praemio usque ad iudicium.** Praeterea illud considerari oportet, utrum angeli boni in merito vel in praemio proficiant usque ad iudicium.

2. **Quibusdam videtur quod proficiant in utroque*.** Quod in meritis 20 proficiant atque quotidie magis ac magis mereantur, quibusdam videtur, ex eo quia quotidie hominum utilitatibus inserviunt eorumque profectibus student. Quibus etiam nihilominus videtur quod et in praemio proficiant, scilicet in cognitione et dilectione Dei. Licet enim, ut aiunt, in confirmatione beatitudinem acceperint aeternam atque perfectam, 25 augetur tamen quotidie eorum beatitudo, quia magis ac magis diligunt atque cognoscunt. — **Caritas eorum meritum est et praemium nunc*.** Et est eorum caritas, qua Deum et nos diligunt, et meritum et praemium:

3 possint] possunt CMV. 19 Rubrica om. LVW. 22 et om. LNOP.

¹ Resp. Hugo, *De sacram.*, I, 5, 31 (PL 176, 261 C).

Cap. 2. De controversia hic implicita et dissensione Magistri Odonis Suessionensis, cf. Ign. Brady, *Peter Manducator and the oral Teachings of Peter Lombard*, in *Antonianum* 41 (1966) 471. — Totum capitulum fundatur super *Summam sent.*, II, 6 (PL 171, 1116 A; 176, 88 C-D), unde num. 2-3 in parte, num. 6 et 8-10; et *Glossam Lombardi* in Eph. 3, 9-10 (PL 192, 189 B-190 D), unde num. 3-5. Cf. etiam *Glossa ordin.* in h. l. (apud Lyranum, VI, 92c), quae fons erat Magistri; et in Isai. 63, 1 (apud Lyr., IV, 101a); et P. Abaelardus, *Sic et non*, 48 (PL 178, 1417ss), qui fons videtur *Summae sent.*, et forsitan etiam ipsius Lombardi.

meritum, quia per eam et obsequia ex ea nobis impensa merentur et in beatitudine proficiunt; et ipsa eadem est praemium, quia ea beati sunt.

3. **Auctoritatibus confirmant quod dicunt.** Et quod angeli proficiant in cognitione, ac per hoc in beatitudine, testimoniis Sanctorum confirmant. Dicit enim Isaias¹, ex persona angelorum Christi ascendentis 5 magnificentiam admirantium: *Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra?* Et in Psalmo²: *Quis est iste rex gloriae?* Ex quibus apparet quod mysterium Verbi incarnati plenius cognoverunt angeli post impletionem quam ante. Et sicut in cognitione huius mysterii profecerunt, ita dicunt eos in deitatis cognitione proficere. — Quod autem in huius mysterii 10 cognitione profecerint, evidenter docet Apostolus dicens³: *Quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo, ut innotescat multiformis sapientia Dei per Ecclesiam Principibus et Potestatibus in caelestibus.* Super quem locum dicit Hieronymus⁴ «angelicas dignitates praefatum mysterium ad purum non intellexisse, donec completa est passio 15 Christi et Apostolorum praedicatio per gentes dilatata».

4. **Quod in hac sententia videtur Augustinus adversari Hieronymo.** His autem videtur contradicere Augustinus, super eundem locum Epistolae⁵ dicens: «Non latuit angelos mysterium regni caelorum, quod opportuno tempore revelatum est pro salute nostra. Illis ergo a saeculis 20 innotuit supra memoratum mysterium, quia omnis creatura non ante saecula, sed a saeculis est».

5. **Determinatio praedictarum auctoritatum*.** — Haymo*. Attende, lector, quia videntur dissentire in hac sententia illustres doctores. Ideoque, ut omnis repugnantia de medio tollatur, praedicta Haymonem 25 sequentes ita determinemus, ut «illis angelis qui maioris dignitatis sunt, et per quorum ministerium illa nuntiata sunt, ex parte cognita a saeculis fuisse, utpote familiaribus et nuntiis; illis vero qui minoris dignitatis sunt incognita existisse» dicamus, usquequo impleta sunt et per Ecclesiam praedicata; et tunc ab omnibus angelis perfecte fuerunt cognita. 30

6. Constat itaque omnes angelos in cognitione divinorum mysteriorum secundum processum temporis profecisse. Unde non incongruenter

19 Epistolae om. LMRX.

23 Rubrica om. LVW.

¹ Isai. 63, 1. Cf. *Glossa ordin.* in h. 1.: «Hoc in persona angelorum» (apud Lyranum, IV, 101r). ² Ps. 23, 8. ³ Eph. 3, 9-10. ⁴ In h. 1. (PL 26 [1845], 483 C). ⁵ *De Genesi ad litt.*, V, c. 19, n. 38 (PL 34, 334s; CSEL 28-I, 162). ⁶ Haymo Altiss., in Eph. 3, 10 (PL 117, 715 A).

ipsi iidem dicunt¹ angelorum scientiam ac beatitudinem augeri usque ad futuram consummationem, quando in scientia ac beatitudine perfectissimi erunt, ut nec augeatur amplius nec minuatur.

7. **Aliorum opinio qui dicunt angelos in quibusdam praedictorum non profecisse.** Alii autem dicunt angelos in confirmatione tanta deitatis dilectione atque notitia fuisse praeditos, ut in his ulterius non profecerint nec profecturi sint. Profecerunt tamen in scientia rerum exteriorum, sicut in cognitione sacramenti incarnationis et huiusmodi; sed non in contemplatione deitatis, quia trinitatem in unitate atque unitatem in 10 trinitate non plenius intelligunt sive intellecturi sunt, quam ab ipsa confirmatione perceperunt. Ita etiam dicunt eos in caritate non profecisse post confirmationem, quia eorum caritas postea non est aucta. Et sic dicunt eos non profecisse in meritis, scilicet quantum ad vim merendi, sed non quantum ad numerum meritorum. Plura enim bona fecerunt 15 postea, quae tunc non fecerant; sed eorum caritas, ex qua illa processe- runt, non est aucta: ex qua tantum meruerunt antequam ista adderentur, quantum postea his adiectis.

8. **Quid sit probabilius*.** Illud vero quod alii superius dicunt, probabilius videtur, scilicet quod angeli usque ad iudicium in scientia et in 20 aliis proficiant.

9. **Quaedam auctoritates videntur obviare probabiliori sententiae.** Quibus tamen videntur obviare quarundam auctoritatum verba. Ait enim Isidorus in libro *De summo bono*²: «Angeli in Verbo Dei omnia sciunt antequam fiant». — **Determinatio*.** Sed nec omnes, nec omnia 25 perfecte angelos scire dixit; et ideo eos in scientia proficere non removet.

10. Gregorius quoque in libro *Dialogorum*³ ait: «Quid est quod ibi nesciant, ubi scientem omnia sciunt?» Videtur dicere quod omnia sciant angeli et nihil sit quod nesciant. — **Item alia determinatio*.** Sed accipiendum est hoc de his quorum cognitio beatum facit cognitorem, ut sunt ea quae ad mysterium Trinitatis et unitatis pertinent. 30

1 Iidem om. BCOPV. 4 quibusdam praedictorum] predictis BCX. 11 perceperunt] perceperint BCOPX. 13 scilicet] sed X, sed hoc LNTVW, non MR, sed exp. R. 14 sed om. LNTVX. 18 Rubrica om. MRVW. 24 Determinatio om. RVWX. 28 Rubrica om. LMRVW.

¹ Id est *Summa sent.*, II, 6 (PL 171, 1115 D-1116 A; 176, 88 C). ² *Sententiae*, I, c. 10, n. 17 (PL 83, 556 C). ³ Lib. IV, c. 33 (PL 77, 376 B). Cf. etiam *Moralia*, II, c. 3, n. 3 (PL 75, 556 D).

DISTINCTIO XII

Cap. 1 (58).

1. **Post cognitionem de angelis habitam, agitur de aliarum rerum creatione et praecipue de operum sex dierum distinctione.** Haec de angelicae naturae conditione dicta sufficiant. Nunc superest de aliarum quoque 5 rerum creatione, ac praecipue de operum sex dierum distinctione, nonnulla in medium proferre.

2. Cum Deus in sapientia sua angelicos condidit spiritus, alia etiam creavit, sicut ostendit supra memorata Scriptura Genesis 1, quae dicit *in principio* Deum creasse *caelum*, id est angelos, *et terram*, scilicet materiam 10 quatuor elementorum adhuc confusam et informem, quae a Graecis dicta est chaos²; et hoc fuit ante omnem diem. Deinde elementa distinxit, et species proprias atque distinctas singulis rebus secundum genus suum dedit; quae non simul, ut quibusdam sanctorum Patrum placuit, sed per intervalla temporum ac sex volumina³ dierum, ut aliis visum est, 15 formavit.

Cap. 2 (59).

Quod sancti tractatores videntur super hoc quasi adversa tradidisse, aliis dicentibus omnia simul facta in materia et forma, aliis per intervalla temporum. Quidam namque sanctorum Patrum, qui verba Dei atque 20 arcana excellenter scrutati sunt, super hoc quasi adversa scripsisse

3-4 rerum creatione *trp.* BCN.

10 scilicet] id est NOPV.

¹ Resp. Gen. 1, 1; cf. supra, Dist. 2, cc. 1, 2, 5 (pp. 336ss, 341). ² August., *De Genesi contra Manich.*, I, c. 5, n. 9 (PL 34, 178), sed mediante *Summa sent.*, ut in alia serie notarum indicatur. ³ Hac voce utitur August., *De Genesi ad litt.*, I, c. 17, et IV, c. 1, n. 1 (PL 34, 259, 295; CSEL 28-I, 24, 93).

Cap. 1. Partim ex *Summa sent.*, III, 1 (PL 171, 1116 C, 1117 B; 176, 89 A, 90 A-B); vide etiam infra, Dist. 15, c. 6. — Cap. 2. Quasi omnia ex Hugone, *De sacram.*, I, 1, 2 (PL 176, 187 C, 188 A-B); cuius opinionem Magister corroborat testimoniis Patrum in *Glossa ordin.* in *Genesim.* Ex. gr., Gregorius legitur in *Prothem. Glossae ordin.* (apud Lyranum, I, 22d; v 2b); Hieronymus forsitan ibidem (21 c-d; v 2b), cum alibi, ut videtur, rem pressius non tangat; Beda, in eisdem *Prothematis* (22a; v 1c).

videntur. — Alii quidem tradiderunt omnia simul in materia et forma fuisse creata; quod Augustinus¹ sensisse videtur. — Alii vero hoc magis probaverunt atque asseruerunt, ut primum materia rudis atque informis, quatuor elementorum commixtionem atque confusionem 5 tenens, creata sit; postmodum vero per intervalla sex dierum ex illa materia rerum corporalium genera sint formata secundum species proprias. Quam sententiam Gregorius, Hieronymus, Beda² aliique plures³ commendant ac praeferunt; quae etiam Scripturae Genesios, unde prima huius rei ad nos manavit cognitio, magis congruere 10 videtur.

Cap. 3 (60).

1. **Quomodo per intervalla temporis res corporales conditae sint.** Secundum hanc itaque traditionem, ordinem atque modum creationis formationisque rerum inspiciamus. Sicut supra memoratum est⁴, *in principio* creavit Deus *caelum*, scilicet angelicam naturam, sed adhuc informem, 15 ut quibusdam placet⁵; *et terram*, id est illam confusam materiam quatuor elementorum.

2. **Quare illa confusa materies vocetur terra, abyssus, aqua.** Quam nomine *terrae*, ut ait Augustinus, *Contra Manichaeos*⁶, ideo appellavit Moyses, « quia terra inter omnia elementa minus est speciosa »; 20 et illa *inanis* erat *et incomposita*⁷, « propter omnium elementorum commixtionem ». — Eandem etiam vocat *abyssum* dicens⁸: *Et tenebrae erant super faciem abyssi*, quia confusa erat et commixta, specie distincta

15 scilicet] id est LMR.

18 Quam] quo BC, quod OP.

¹ *De Genesi ad litt.*, I, c. 15, n. 29; IV, cc. 33-35; VII, c. 28, nn. 41-42 (PL 34, 257, 317ss, 370s; CSEL 28-I, 21s, 131-136, 226ss). ² Gregorius, *Moralia*, XXXII, c. 12

n. 16 (PL 76, 644 D-645 C); Hieron., (forsitan) *Hebraicae quaest. in libro Gen.* 1, 1 (PL 23 [1845], 937 C-939 A; CCL 72, 3); Beda, *In Gen.*, I (PL 91, 13 B, 35 C, 39 A-40 A; CCL 118A, 3, 32, 39s). ³ Ex. gr., Isidorus, *De differentiis*, II, c. 11, nn. 27-29 (PL 83, 74 C); Rabanus, *In Genesim*, I, c. 11 (PL 107, 471 A-B); *Summa sent.*, III, 1 (PL 171, 1117 C; 176, 90 B); *Sent. divinitatis*, I, 1 (ed. B. Geyer, 9s). ⁴ Hic supra, c. 1, n. 2. ⁵ Cf. supra,

Dist. 2, c. 5 (p. 340s). ⁶ *De Genesi contra Manich.*, I, c. 7, n. 12 (PL 34, 179). ⁷ Resp. Gen. 1, 2; Vulgata legit: *et vacua*. ⁸ Gen. 1, 2.

Cap. 3: In parte fundatur super *Glossam ordin.* in Gen. 1, 1-2 (apud Lyranum, I, 23c-d, 24a; v 2c-3b); sed potius super *Glossam Lombardi* in Hebr. 11, 3 (PL 192, 489 A-D), ubi citatur August., *De Gen. contra Manichaeos*, mediante Floro Lugdunensi in h. l.

carens. — « Eadem ¹ etiam materia informis dicta est *aqua*, super quam *jerebatur spiritus Domini* ², sicut superfertur fabricandis rebus voluntas artificis»; « quia ³ subiacebat bonae voluntati Creatoris quod formandum perficiendumque inchoaverat », qui « sicut dominus et conditor praeerat fluitanti et confusae materiae, ut distingueret per species varias quando vellet » et sicut vellet. « Haec ⁴ ideo dicta est *aqua*, quia omnia quae in terra nascuntur, sive animalia, sive arbores vel herbae et similia, ab humore incipiunt formari atque nutriri ». His omnibus vocabulis vocata est illa informis materia « ut res ignota notis vocabulis insinuetur imperitoribus; et non uno tantum, nam si uno tantum significaretur vocabulo, hoc esse putaretur quod consueverant homines in illo vocabulo intelligere. Sub his ergo nominibus significata est materia illa invisibilis et informis, quae nulla specie cerni aut tractari poterat », id est « nominibus ⁵ visibilium rerum quae inde futurae erant, propter infirmitatem parvulorum, qui minus idonei sunt invisibilia comprehendere ». ¹⁰

3. Et tunc erant *tenebrae*, id est lucis absentia. — **Augustinus** * : « Non ⁶ enim *tenebrae* aliquid sunt, sed ipsa lucis absentia. Sicut silentium non aliqua res est, sed ubi sonus non est, silentium dicitur. Et nuditas non aliqua res est, sed in corpore ubi tegumentum non est, nuditas dicitur. Sicut et inanitas non est aliquid, sed inanis dicitur esse ²⁰ locus, ubi non est corpus », et inanitas absentia corporis.

Cap. 4 (61).

Quo sensu tenebrae dicantur non esse aliquid, et quo dicantur esse aliquid. Attende quia hic Augustinus tenebras dicit non esse aliquid, cum alibi tenebrae inter creaturas ponantur quae benedicunt ²⁵ Dominum; unde dicitur ⁷: *Benedicite lux et tenebrae Domino*. — Ideoque

¹ Eadem] est *add.* COPR, *sed exp.* P. || est *om.* CR. ⁵ fluitanti] fluctuanti BCTVX, quod *corr.* TV. ¹⁶ Augustinus *om.* CMNO. ²⁴ quia] quod LMRT. ²⁶ unde] ubi LMNTV.

¹ August., *ibid.* ² Gen. 1, 2. ³ *De Genesi ad litt.*, I, c. 5, n. 11 (PL 34, 250; CSEL 28-I, 10); quod inde sequitur (* sicut dominus... vellet *) anonymum exstat in *Glossa ordin.* in Gen. 1, 2 (apud Lyranum I, 24a; v 3a), nec fontem eius invenimus. ⁴ August., *De Genesi contra Manich.*, I, c. 7, n. 12 (PL 34, 179). ⁵ August., *ibid.*, c. 5, n. 9 (PL 34, 178). ⁶ August., *ibid.*, c. 4, n. 7 (PL 34, 176s); cf. etiam *Confessiones*, XII, c. 3, n. 3 (PL 32, 827; CSEL 33, 311s). ⁷ Dan. 3, 72. Cf. etiam Isai. 45, 7: *Formans lucem et creans tenebras*.

Cap. 4. Partim ex *Glossa* in Gen. 1, 2 et 4, scil. Strabi et Augustini (apud Lyranum, I, 23d, 24 c; v 3a, 3d).

sciendum est tenebras diversis modis accipi: scilicet vel pro lucis absentia, qualiter supra accepit Augustinus, iuxta quam acceptionem non sunt aliquid; vel pro aëre obscurato, sive aëris obscura qualitate; et secundum hoc aliqua res creata sunt. Ideo ergo dicit tenebras tunc fuisse ⁵ *super faciem abyssi* ¹, « quia nondum erat lux; quae si esset, superesset et superfunderetur »; sed nondum lucis gratia opus suum Deus venustaverat, quae postea in primo die formata est.

Cap. 5 (62).

1. **Duo hic consideranda sunt: quare illa materia confusa sit dicta** ¹⁰ **informis, et ubi ad esse prodiit quantumque in altitudine ascenderit.** De qua priusquam tractemus, duo nobis discutienda occurrunt: primum, quare illa materia confusa informis dicatur, an quia omni forma caruit an propter aliud; secundo, ubi ad esse prodierit et quantum in altum ascenderit.

¹⁵ 2. **Ad primum brevis responsio** *. Ad illud igitur quod primo positum est breviter respondentes, dicimus illam primam materiam non ideo dictam fore informem quod nullam omnino formam habuerit, quia non aliquid corporeum tale existere potest, quod nullam habeat formam; sed ideo non absurde informem appellari posse dicimus, quia in confusione ²⁰ et permixtione quadam subsistens, nondum pulchram apertamque et distinctam receperat formam, qualem modo cernimus. Facta est ergo illa materia in forma confusionis ante formam dispositionis. In forma confusionis prius omnia corporalia materialiter simul et semel sunt creata; postmodum in forma dispositionis sex diebus sunt ordinata. — Ecce ²⁵ absolutum est quod primo in discussione propositum fuit, scilicet quare illa materia dicatur informis.

3. **Hic ad id quod secundo quaerebatur respondet.** Nunc superest quod secundo proponebatur explicare, ubi scilicet illa materia substiterit et

⁴ aliqua... creata] alike... create BCLR. ¹² confusa] et *add.* MVX. || caruit] caruerit MNTVW. ¹³ secundo] secundum MRTVX. ¹⁵ Rubrica *om.* LNVW. ¹⁷ quod] quia LT. || habuerit] habuit BCLNW. ²¹ ergo] igitur LMN.

¹ Gen. 1, 2; sequitur *Glossa ordin.* ex August., *De Genesi ad litt.*, I, c. 1, n. 3 (PL 34, 247; CSEL 28-I, 5).

Cap. 5, num. 1. Quaestio aliquantulum suggeritur ab Hugone, *De sacram.*, I, 1, 5 (PL 176, 190 A). — Num. 2: Totum ex Hugone, *ibid.*, c. 4 (PL 176, 189 C-D). — Num. 3. Prima pars ex Hugone, *De sacram.*, I, 1, 6 (PL 176, 190 B); deinde de mole supra firmamentum, cf. *Glossa ordin.* in Gen. 1, 6 et 7 (apud Lyranum, I, 24d, 25a; v 4v-5r).

quantum in altitudine porrigebatur. — Ad quod, nihil temere asserentes, dicimus quod illa prima rerum omnium moles, quando creata est, ibidem ad esse videtur prodiisse, ubi nunc formata subsistit. Eratque terreum hoc elementum in imo loco, eodemque medio subsidens, ceteris in una confusione permixtis; eisdemque circumquaque in modo cuiusdam nebulae oppansis, ita obvolutum erat, ut apparere non posset quod fuit. Illa vero tria in una permixtione confusa, circumquaque suspensa, eousque in altum porrigebantur, quousque nunc summitas corporeae naturae pertingit. — Et sicut quibusdam videtur ¹, ultra locum firmamenti extendebatur illa moles, quae in inferiori parte spissior atque grossior erat, in superiori vero rarior et levior atque subtilior exsistebat; de qua rariori substantia putant quidam fuisse aquas quae super firmamentum esse dicuntur. — Talis fuit mundi facies in principio, priusquam reciperet formam vel dispositionem.

4. **Ostenso qualis fuit mundi facies in ipso primordio, incipit prosequi operum sex dierum distinctionem.** Nunc superest ut dispositionem illam, qualiter perfecta sit, ordine prosequamur. Sex diebus, sicut docet Scriptura Genesis, distinxit Deus et in formas redegit proprias cuncta quae simul materialiter fecerat; perfecitque *opus suum die sexto* ² et sic deinde *die septimo requievit ab omni opere*, id est cessavit novam creaturam facere ³. Sex enim diebus sex rerum genera distinxit, nihilque postea fecit quod in aliquo illorum non contineatur. Operatus est tamen postea, sicut Veritas in Evangelio ait ⁴: *Pater meus operatur usque nunc, et ego operor illud.*

Cap. 6 (63).

25

De quatuor modis divinae operationis. Quatuor enim modis, ut ait Alcuinus, *Super Genesim* ⁵, operatur Deus: « Primo in Verbo omnia

¹ altitudine] altum BC, altitudinem LM. ³ terreum] terrenum NRV, quod corr. V. ⁴ in imo] uno in L, primo M, in uno PX. ⁵ modo] modum MVX (Hugo). ⁶ obvolutum] involutum LMNVW (Hugo). ¹³⁻¹⁴ reciperet formam trp. LMNWX. ¹⁹ deinde] demum NR (Hugo). ²⁷ Alcuinus] Augustinus LMX.

¹ Quorum sententiam refert August., *De Genesi ad litt.*, II, c. 4 (PL 34, 265s; CSEL 28-I, 36ss); et post eum Bedae, *In Gen.* 1, 5-8 (PL 91, 19 C-D; CCL 118A, 10s). Cf. Basilius, *In Hexaëmeron*, hom. 3, n. 7 (PG 29, 67 B-71 B); et infra, Dist. 14, C. 8 (p. 398). ² Resp. Gen. 2, 2, iuxta aliam versionem. ³ Vide infra, Dist. 15, c. 7 (p. 403s). ⁴ Ioan. 5, 17. ⁵ Interr. 19 (PL 100, 519 A).

Num. 4. Partim ex Hugone, *De sacram.*, I, 1, 7 (PL 176, 193 A).

Cap. 6. Fere totum ex *Prothematibus Glossae ordin.* in Gen. (apud Lyranum, I, 22a; v 2b, ubi recte ad initium Alcuinus signatur).

disponendo; secundo in materia informi quatuor elementorum, de nihilo eam creando, unde ¹: *Qui vivit in aeternum creavit omnia simul*, omnia scilicet elementa vel omnia corpora materialiter simul creavit; tertio per opera sex dierum varias distinxit creaturas; quarto ex primordialibus seminibus non incognitae oriuntur naturae, sed notae saepius reformantur ne pereant ».

DISTINCTIO XIII

Cap. 1 (64).

Quae fuerit prima distinctionis operatio. Prima autem distinctionis operatio fuit formatio lucis, sicut ostendit Scriptura quae, commemorata rerum informitate, earum dispositionem a luce inchoavit subdens ²: *Dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux; et divisit lucem a tenebris, appellavitque lucem diem et tenebras noctem. Et factum est vespere et mane, dies unus.* Congruue mundi ornatus a luce coepit, unde cetera quae creanda erant viderentur.

Cap. 2 (65).

1. **Qualis fuerit lux illa, corporalis an spiritualis.** Si quaeritur qualis illa lux fuerit, corporalis scilicet an spiritualis, id respondemus quod a Sanctis traditum legimus. Dicit enim Augustinus ³ quia lux illa corporalis vel spiritualis intelligi potest.

2. **De spirituali luce** *. Si spiritualis accipitur, angelica natura intelligitur, quae prius informis fuit, sed postea formata est, cum ad Crea-

⁵⁻⁶ reformantur trp. p. pereant LMNX. ⁹ fuerit] fuit BCLNVW. ¹⁴ coepit] inceptit W, corr. in inceptit RT. ²¹ Rubrica om. RVW.

¹ Eccli. 18, 1. ² Gen. 1, 3-5. ³ *De Genesi ad litt.*, I, cc. 3-5, et c. 17 (PL 34, 248ss, et 258; CSEL 28-I, 7-10, et 23-26). Cf. etiam *De Genesi ad litt. imperf. lib.*, c. 5, n. 20 (PL 34, 227s; CSEL 28-I, 471s); *Contra Faustum*, XXII, c. 10 (PL 42, 405; CSEL 25, 598s).

Cap. 1. Ultima phrasia ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 3 (apud Lyranum, I, 24b; v 3d), ubi signatur ut Augustini, sed potius est Bedae, *In Gen.*, I (PL 91, 16 C-D; CCL 118A, 7s).

Cap. 2, num. 1. Quaestio proponitur ut invenitur in Hugone, *De sacram.*, I, 1, 9 (PL 176, 193 D). — Num. 2. Solutio fundatur super *Glossam ordin.* in Gen. 1, 3 (apud Lyranum, I, 24a-b; v 3b-c), unde verba Augustini trahuntur. — Num. 3. Partim ex *Summa sent.*, III, 1 (PL 171, 1116 C: 176, 89 A), plus autem ex Hugone, *De sacram.*, I, 1, 9 (PL 176, 193 D-194 B).

torem conversa ei caritate adhaesit. Cuius informitatis creatio superius significata est, ubi dictum est ¹: *In principio creavit Deus caelum et terram*. Hic vero eiusdem formatio ostenditur, cum ait ²: *Fiat lux, et facta est lux*. Haec ergo angelica natura prius tenebrae, et postea lux fuit; quia prius habuit informitatem et imperfectionem, deinde formationis perfectionem; ⁵ et ita divisit Deus lucem et tenebras. Nam ut ait Augustinus, *Super Genesim* ³, huius creaturae informitas et imperfectio fuit antequam formaretur in amore Conditoris; formata vero est quando conversa est ad incommutabile lumen Verbi.

3. **Hic de corporali** *. Si vero corporalis fuit lux illa, quod utique ¹⁰ probabile est, corpus lucidum fuisse intelligitur, velut lucida nubes; quod non de nihilo, sed de praeiacenti materia formaliter factum est, ut lux esset et vim lucendi haberet. Cum qua dies prima exorta est, quia ante lucem nec dies fuit nec nox, licet tempus fuerit.

Cap. 3 (66).

15

1. **Quod lux illa facta est ubi sol apparet, quae inter aquas lucere poterat.** — Augustinus, *Super Genesim* * ⁴: « Si autem quaeritur ubi est facta lux illa, cum abyssus omnem terrae altitudinem tegetet, dici potest in illis partibus facta, quas nunc illustrat solis diurna lux. Nec mirum lucem in aquis posse lucere, cum etiam nautarum operatione saepius ²⁰ illustrentur; qui in profundum mersi, misso ex ore oleo aquas sibi illustrent ⁵; quae multo rariores fuerunt in principio quam modo sint, quia nondum congregatae fuerant in uno loco ».

2. Facta ergo lux illa vicem et locum solis tenebat, quae motu suo circumagitata, noctem diemque discernebat. Ibi ergo primum lucem ap- ²⁵

16-5 (p. 391) Quod... noctem in imo folio O. 23 uno loco] unum locum BCX.

¹ Gen. 1, 1. ² Gen. 1, 3. ³ Lib. I, cc. 4-5, nn. 9-10 (PL 34, 249s; CSEL 28-1, 8s). ⁴ Rectius, Beda, *In Gen.* 1, 3 (PL 91, 17 A; CCL 118A, 8). ⁵ Idem exemplum affert Basilius, *In Hexaëmeron*, hom. 2, n. 7 (PG 29, 46 B), et inde Ambrosius, *Hexaëmeron*, I, c. 9, n. 33 (PL 14 [1845], 142 C; CSEL 32, 36).

Cap. 3, num. 1. Verba sunt Bedae (non obstante rubrica qua Augustino attribuuntur) in *Glossa ordin.* in Gen. 1, 3 (apud Lyr., I, 24b; v 3d). Vide supra, ad c. 1 huius Distinctionis. Unde iterum apparet quod Magister nunquam prae manibus habuerit *De Genesi ad litteram*, sed potius supposuerit quod omnia anonyma (seu non-signata) in *Glossa ordin.* Augustino attribuenda essent. — Num. 2. Totum ex Hugone, *De sacram.*, I, 1, 9 (PL 176, 194 B), ut iam notavit quidam glossator in cod. Vatic. lat. 688 (= V).

paruisse verisimile est, ubi sol quotidiano cursu circumvectus apparet, ut eodem tramite lux circumcurrens ac primo ad occasum descendens vesperam faceret; deinde revocata ad ortum auroram, id est mane illustraret. — Et ita *divisit Deus lucem et tenebras, et appellavit lucem diem* ⁵ *et tenebras noctem* ¹.

Cap. 4 (67).

1. **Quod dies diversis modis accipitur.** Hic notandum est quod dies diversis modis in Scriptura accipitur. Dicitur enim dies lux illa quae illo triduo tenebras illuminabat. Et dicitur dies illuminatio ipsa aëris. Dicitur ¹⁰ etiam dies spatium viginti quatuor horarum, qualiter accipitur cum ait ²: *Factumque est vespere et mane, dies unus*.

2. **Qualiter distingui debeat illud: Et factum est vespere et mane dies unus** *. Quod ita distinguendum est: factum est vespere prius, et postea mane, et ita fuit dies unus expletus viginti quatuor horarum, ¹⁵ dies scilicet naturalis, qui habuit vesperam, sed non mane. Mane enim dicitur finis praecedentis et initium sequentis diei, quod est aurora, quae nec plenam lucem nec omnino tenebras habet. — Mane ergo primus dies non habuit, quia nec dies praecesserat qui sequentis diei initio terminaretur; et eo praecipue quia luce apparente, mox super terram plenus ²⁰ atque praeclarus dies exstitit; qui non ab aurora, sed a plena luce inchoavit, et mane sequentis diei consummatus est. — Beda *. Unde Beda, *Super Genesim* ³: « Decebat ut dies a luce inciperet et in mane sequentis diei tenderet, ut opera Dei a luce inchoasse et in lucem completa esse significarentur ». — Reliqui autem dies mane habuerunt et vesperam, ²⁵ quorum quisque, a suo mane incipiens, usque ad alterius diei mane tendebatur.

12-13 Rubrica om. MVW. 15 habuit] habuerit BCP. 21 Beda¹ om. MNTVW.

¹ Gen. 1, 4-5. ² Gen. 1, 5. ³ *In Gen.* 1, 5 (PL 91, 18 B; CCL 118A, 10).

Cap. 4. Mixtim ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 5 (apud Lyranum, I, 24c; v 4b), unde auctoritas Bedae (sub nomine August. apud Lyranum; anonym. in cod. v); et ex Hugone, *De sacram.*, I, 1, 9 (PL 176, 194 B-C).

Cap. 5 (68).

1. **De naturali ordine computationis dierum et de illo qui pro mysterio introductus est.** Hic est naturalis ordo distinctionis dierum, ut distinguantur atque computentur dies a mane usque ad mane. Postea vero in mysterio factum est ut dies computentur a vespera in vesperam et adiungatur dies praecedenti nocti in computatione, cum iuxta naturalem ordinem praecedens dies sequenti nocti adiungi debeat: quia (**Ecce mysterium** *) homo a luce per peccatum corrui in tenebras ignorantiae et peccatorum, deinde per Christum a tenebris ad lucem rediit. Unde Apostolus 1: *Eramus aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino.* 10

2. Primus itaque dies non ab aurora, sed a plena luce incipiens, et post paulatim vesperam occidente luce excipiens, mane sequentis diei expletus est. Unde Beda 2: « Occidente luce paulatim, et post spatium diurnae longitudinis inferiores partes subeunte, factum est vespere, sicut nunc usitato cursu solis fieri solet. Factum est autem mane, eadem super terram redeunte et alium diem inchoante, et dies expletus est unus viginti quatuor horarum. Fuitque nox illo triduo omnino tenebrosa, quae post creata sidera aliqua luce claruit ».

3. **Cur sol factus est, si lux illa sufficebat.** — Augustinus *. Solet autem quaeri « quare 3 factus est sol, si lux illa faciendo diei sufficebat ». 20 — Ad quod dici potest quoniam lux illa forte superiores partes illustrabat, et ad illuminationem inferiorum solem fieri oportebat; vel potius ideo, quia « facto sole, diei fulgor auctus est: ampliori enim multo luce radiavit dies postea quam ante ».

2 pro mysterio] proximo BCNOPTX (v. *elenchum capp.*). 3 Hic] Sed *praem.* L, Et *praem.* M. 7-8 Ecce mysterium om. NRVW. 9-10 Apostolus om. MN, add. mg. R. 12 excipiens] in add. N, add. interl. P, add. mg. R. 14 est om. LOPX, mg. W. 18 claruit] claruerit OPR, quod corr. R.

1 Eph. 5, 8. 2 In Gen. 1, 5 (PL 91, 17 D-18 A; CCL 118A, 9s). 3 August., *De Genesi ad litt.*, I, c. 11, n. 23 (PL 34, 254; CSEL 28-I, 16).

Cap. 5, num. 1. Cf. Hugo, *ibid.*; et August., *De Trinit.*, IV, c. 6, n. 10 (PL 42, 894; CCL 50, 174), qui tamen non est fons. — Num. 2. Verba Bedae sumuntur ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 5 (sub nomine August. apud Lyranum, I, 24d; anonym. in v, 4b).

Num. 3 fundatur supra *Glossam ordin.* in Gen. 1, 3 (apud Lyranum, I, 24b; v 3d). — Num. 4. Quaestio proponitur ex Hugone, *De sacram.*, I, 1, 15 (PL 176, 198 D), unde et prima pars responsionis (*ibid.*, 199 A); reliqua ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 3, ut in num. praecedenti.

4. Si vero quaeritur quid de luce illa factum sit, cum modo non appareat, potest dici aut de ea corpus solis formatum, aut « in 1 ea parte caeli esse in qua sol est: non quod ipsa sit sol, sed sic ei unita ut discerni non valeat ».

5 Cap. 6 (69).

Quomodo accipiendum sit illud: Dixit Deus: an sono vocis id Deus dixerit an aliter. Praeterea investigandum est quomodo accipiendum sit quod ait 2: *Dixit Deus*, utrum temporaliter, vel sono vocis illud dixerit an alio modo. — Augustinus, *Super Genesim* 3, tradit nec temporaliter, nec sono vocis Deum fuisse locutum. Quia si temporaliter, et mutabiliter; et si corporaliter dicatur sonuisse vox Dei, nec lingua erat qua loqueretur, nec erat quem oporteret audire et intelligere. Bene ergo vox Dei ad naturam Verbi, per quod omnia facta sunt, refertur. Dixit ergo Deus: *Fiat* etc. non temporaliter, non sono vocis, sed in Verbo sibi coaeterno, id est Verbum genuit intemporaliter in quo erat, et disposuit ab aeterno ut fieret in tempore, et in eo factum est. 15

Cap. 7 (70).

1. **Quomodo accipiendum sit quod dicitur: Pater operari in Filio vel per Filium, vel in Spiritu Sancto.** Hic quaeri solet quomodo accipiendum sit quod dicitur: Pater operari in Filio vel per Filium, vel in Spiritu Sancto. Haec enim Scriptura frequenter nobis proponit, ut 4: *Omnia in sapientia fecisti, Domine*, id est in Filio; et 5: *In principio*, id est in Filio, creavit Deus caelum et terram; et illud 6: *Per quem fecit et saecula*. Super 20

1 luce illa *trp.* CLM. 8 vel] an COT.

1 August., *ibid.*, c. 10, n. 22 (PL 34, 254; CSEL 28-I, 16). 2 Gen. 1, 3. 3 Lib. I, c. 2, nn. 4-6 (PL 34, 248; CSEL 28-I, 5ss). 4 Ps. 103, 24. 5 Gen. 1, 1. 6 Hebr. 1, 2.

Cap. 6. Quasi omnia ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 3 (apud Lyranum, I, 24b; v 3c).

Cap. 7, num. 1. Quaestio ex verbis Augustini eruitur, ut in fine huius numeri; deinde cf. *Glossa Magistri* in Ps. 103, 24 (PL 191, 940 A) et *Glossa ordin.* in h. 1. (apud Lyranum, III, 241r); necnon et *Glossa Lombardi* in Ps. 32, 6 (PL 191, 329 A), ubi etiam auctoritas Augustini exhibetur.

illum quoque Psalmi locum 1: *Verbo Domini caeli firmati sunt etc.*, dicit Augustinus² quod « Pater operatur per Verbum suum et Spiritum Sanctum ». Quomodo ergo hoc accipiendum est ?

2. Putaverunt quidam haeretici quod Pater velut auctor et artifex, Filio et Spiritu Sancto in rerum operatione quasi instrumento uteretur, 5 ex praedictis verbis errandi occasionem sumentes. Quod velut blasphemum atque sanae doctrinae adversum abicit pia fides.

3. **Hic aperit ex quo sensu dicitur Pater operari in Filio vel per Filium ***. Non est itaque intelligendum ideo Scripturam frequenter commemorare Patrem operari in Filio vel per Filium, tanquam Filius non posset 10 facere si ei non porrexisset Pater dexteram, vel tanquam aliquod instrumentum fuerit Patris operantis; sed potius illis verbis Patrem intelligi voluit cum Filio et Spiritu Sancto operari, et sine eis nihil facere.

4. **Contra hanc expositionem surgit haereticus ***. Sed dicit haereticus: Hac ratione posset dixisse Filium operari per Patrem vel in Patre, et 15 Spiritum Sanctum cum utroque vel per utrumque, quia Filius cum Patre et Spiritus Sanctus cum utroque operatur. — **Responsio ***. Cui breviter respondetur ideo illud dictum esse, et non istud, ut in Patre monstraretur auctoritas³. Non enim Pater a Filio, sed Filius a Patre operatur, et Spiritus Sanctus ab utroque. Ideoque Filius etiam per Spiritum Sanctum 20 legitur operari, quia cum Spiritu Sancto operatur hoc ipsum a Filio habenti ut operetur.

5. **Alia praedictorum expositio**. Potest et aliter illud accipi, ut dicatur Pater in Filio vel per Filium operari, quia eum genuit omnium opificem; sicut dicitur per eum iudicare⁴ quia genuit iudicem. Ita et per 25 Spiritum Sanctum dicitur operari sive Pater sive Filius, quia ab utroque procedit Spiritus Sanctus factor omnium. — Unde I o a n n e s C h r y s o s t o m u s in *Expositione Epistolae ad Hebraeos*⁵ sic ait: « Non, ut

8-9 Rubrica om. NVW. 14 dicit] dicit LMNW, quod corr. L. 21 Sancto om. LMN.

¹ Ps. 32, 6. ² *Enarr. II in Ps. 32*, serm. 2, n. 5 (PL 36, 288; CCL 38, 259).

³ Cf. Lib. I, d. 12, c. 2, num. 5 (p. 121); deinde Dist. 20 (pp. 172ss). ⁴ Resp. Ioan. 5, 22: *Neque enim Pater iudicat quemquam: sed omne iudicium dedit Filio.* ⁵ Hom. 2, n. 2 (PG 63, 21).

Num. 3. Contra haereticos (de quibus infra, in num. 5) Magister hic quaedam verba Chrysostomi sua facit quae praecedunt auctoritatem infra citatam. — Num. 5. Responsio fundatur super verba Ioannis Chrysostomi, cuius verba leguntur in *Glossa Magistri in Hebr.* 1, 3 (PL 192, 406 C).

haereticus inaniter suspicatur, tanquam aliquod instrumentum Patris exstiterit Filius. Neque per eum Pater dicitur fecisse tanquam ipse facere non posset. Sed sicut dicitur Pater iudicare per Filium quia iudicem genuit, sic etiam dicitur operari per Filium quia eum constat opificem 5 genuisse. (**Nota : Causa Filii hic Pater dicitur ***.) Si enim causa eius Pater est secundum quod Pater est, multo amplius eorum causa est quae per Filium facta sunt ». — Haec de opere primae diei dicta sunt.

DISTINCTIO XIV

Cap. 1 (71).

10 **De opere secundae diei qua factum est firmamentum.** *Dixit quoque Deus 1: Fiat firmamentum in medio aquarum, et dividat aquas ab aquis. Divisitque aquas quae erant sub firmamento ab his quae erant super firmamentum.*

Cap. 2 (72).

15 **Quod caelum dicitur hic creari.** — **Beda ***. Sciendum est quod illius « caeli describitur hic creatio, sicut ait Beda, *Super Genesim*², in quo fixa sunt sidera. Cui suppositae sunt aquae in aëre et in terra, et superpositae aliae, de quibus dicitur³: *Qui tegis aquis superiora eius.* In medio ergo firmamentum est, id est sidereum caelum ».

Cap. 3 (73).

20 **De qua materia sit factum illud caelum ***. « Quod de aquis factum esse credi potest. Crystallinus enim lapis⁴, cui magna est firmitas et perspicuitas, de aquis factus est ».

5 Rubrica om. RVW. 15 Rubricae om. NRW. 16 hic om. LMNRX (*Glossa*).
19 id est] scilicet LMNTW. 21 Rubrica om. NRW.

¹ Gen. 1, 6-7. ² *In Gen.* 1, 6-8 (PL 91, 18 B-19 A; CCL 118A, 10s); cuius verba prosequuntur usque ad cap. 4, n. 1. ³ Ps. 103, 3. ⁴ Resp. Eccli. 43, 22: *Et gelavit crystallus ab aqua.* Cf. Basilius, *In Hexaëmeron*, hom. 3, n. 4 (PG 29, 62 B).

Cap. 2-3, et cap. 4, num. 1: Ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 6 (apud Lyranum, I, 24d-25a; v 4d-5a). Cf. etiam *Summa sent.*, III, 1 (PL 171, 1116 C-D; 176, 89 B), ubi etiam opinio Bedae commemoratur de crystallino lapide et de glaciali soliditate.

Cap. 4 (74).

1. **Quomodo aquae possint esse super caelum, et quales sint illae aquae.** « Si quem vero movet quomodo aquae, natura fluidae et in imalabiles, super caelum possint consistere, de Deo scriptum esse ¹ meminerit: *Qui ligat aquas in nubibus suis*. Qui enim infra caelum ligat aquas ⁵ ad tempus vaporibus nubium retentas, potest etiam super caeli sphaeram non vaporali tenuitate, sed glaciali soliditate aquas suspendere ne labantur ². Quales autem et ad quid conditae sint, ipse novit qui condidit ». — Ecce ostensum est his verbis quod caelum factum sit, scilicet illud in quo fixa sunt sidera, id est quod excedit aërem; et de qua materia, ¹⁰ scilicet de aquis; et quales sint aquae quae super illud caelum sunt, scilicet ut glacies solidatae.

2. **Alii putant caelum illud esse igneae naturae, quibus consentit Augustinus.** Quidam ³ vero caelum quod excedit aëris spatia igneae naturae dicunt, asserentes « super aërem purum ignem esse, qui dicitur ¹⁵ esse caelum; de quo igne sidera et luminaria facta esse coniectant ». Quibus Augustinus consentire videtur. — Utrum vero nomine firmamenti « caelum quod excedit aërem, an ipse aër hic intelligatur », idem Augustinus ⁴ quaerit nec solvit; magis tamen approbare videtur caelum illud hic accipi, quod spatia aëris excedit. ²⁰

3. **Quales sint aquae quae sunt super caelum et quomodo illuc venerint secundum Augustinum.** Aquas autem quae super illud caelum sunt, dicit ⁵ « vaporaliter trahi et levissimis suspendi guttis, sicut aër iste nubilosus exhalatione terrae aquas vaporaliter trahit et per subtiles minutias suspendit et post corpulentius conglobatas pluvialiter refundit. Si ²⁵ ergo potest aqua, sicut videmus, ad tantas minutias pervenire ut feratur vaporaliter super aërem aquis naturaliter leviolem, cur non credamus etiam super illud levius caelum minutioribus guttis et levioribus immanare vaporibus? Sed quoquo modo ibi sint, ibi esse non dubitamus ».

2-3 sint illae aquae] ille sint OP. 10 fixa sunt trp. OPW. 12 glacies] est add. OP. || solidatae] soliditate P, sunt add. BCW. 26 feratur] referatur BCOPRW, quod corr. R. 28 levioribus] levibus BCOPR, quod corr. R.

¹ Iob 26, 8. ² Hic Beda reportat verba August., *De Genesi ad litt.*, II, c. 5, n. 9 (PL 34, 267; CSEL 28-I, 39). ³ Quorum opinionem recitat laudatque August., *De Genesi ad litt.*, II, cc. 3-4 (PL 34, 265s; CSL 28-I, 36ss). ⁴ Ibid., c. 1, n. 1 (PL 34, 263; CSEL 28-I, 32). ⁵ Ibid., cc. 4-5, nn. 7-9 (PL 34, 266; CSEL 28-I, 38s).

Cap. 4, num. 2. Fundatur super *Glossam ordin.* in Gen. 1, 6 et 7 (apud Lyranum, I, 24d, 25d; v 4c-4d). — Num. 3 sumitur ex eadem *Glossa* in Gen. 1, 6 (apud Lyr., I, 24d; v 4b).

Cap. 5 (75).

1. **Quae sit figura firmamenti.** — Augustinus, *Super Genesim* *: « Quaeri ¹ etiam solet cuius figurae sit caelum. Sed Spiritus Sanctus, quamvis auctores nostri sciverint, per eos dicere noluit nisi quod prosit ⁵ saluti ».

2. **Utrum stet an moveatur caelum, et quare dicatur firmamentum.** « Quaeritur ² etiam si stet an moveatur caelum. Si movetur, inquirunt, quomodo est firmamentum? Si stat, quomodo in eo fixa sidera circum-eunt? Sed firmamentum dici potest non propter stationem, sed propter ¹⁰ firmitatem vel terminum aquarum intransgressibilem. Si autem stat, nihil impedit moveri et circuire sidera ».

Cap. 6 (76).

Quare tacuit Scriptura de opere secundae diei quod in aliis dixit. Post haec quaeri solet quare hic non est dictum sicut in aliorum dierum ¹⁵ operibus ³: *Vidit Deus quod esset bonum*. Sacramentum aliquod hic commendatur: ideo enim fortassis non est hic dictum ⁴, quod tamen sicut in aliis est factum, quia binarius principium est alteritatis et signum divisionis ⁵.

Cap. 7 (77).

²⁰ **De opere tertii diei quando aquae congregatae sunt in unum locum.** Sequitur ⁶: *Dixit Deus: Congregentur aquae in locum unum et appareat*

8-9 circumeunt] circueunt BCMRTW. 21 locum unum trp. NVWX.

¹ Lib. II, c. 9, n. 20 (PL 34, 270; CSEL 28-I, 45s). ² August., *ibid.*, c. 10, n. 23 (PL 34, 271s; CSEL 28-I, 47s). ³ Gen. 1, 4; 1, 10; 1, 12; etc. ⁴ Secundum versionem Genesis quam sequitur Augustinus, etiam hic dictum est: *Et vidit Deus quia bonum est*; cf. *De Genesi ad litt.*, II, c. 1, n. 1 (PL 34, 263; CSEL 28-I, 32). ⁵ Hieron., *Adv. Iovinianum*, I, n. 16 (PL 23 [1845], 236 A); cf. Beda, *In Gen.* 1, 7 (PL 91, 19 C; CCL 118A, 12). ⁶ Gen. 1, 9.

Cap. 5. Omnia ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 7 (apud Lyr., I, 25b; v 5a, 5b). — Cap. 6. Magna ex parte fundatur supra verba Hugonis, *De sacram.*, I, 1, 20 (PL 176, 201 B); sed « principium alter[n]itatis » trahitur ex auctoritate Hieron. in *Glossa ordin.* in Gen. 1, 8 (apud Lyr., I, 25a-b; v 4b-c). — Cap. 7-8. Paucis exceptis, ad litteram sumuntur ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 9 (apud Lyranum, I, 25c; v 5b). « Matricem » (c. 7) invenimus in Hugonis *Notulis in Gen.* (PL 175, 35 B); quod opusculum tamen Magister ignorare videtur.

arida. Tertii diei opus est congregatio aquarum in unum locum. — **Beda**^{*}: «Congregatae¹ enim sunt omnes aquae caelo inferiores in unam» matricem, «ut lux, quae praeterito biduo aquas clara luce lustraverat, in puro aëre clarior fulgeat, et appareat terra, quae cooperta latebat; et quae aquis limosa erat, fieret arida et germinibus apta». Eodem enim die⁵ protulit terra herbam virentem lignumque faciens fructum².

Cap. 8 (78).

1. **Ubi autem congregatae sunt aquae.** — **Beda**³: «Si autem quae-ratur ubi congregatae sunt aquae, quae totum texerant spatium usque ad caelum: potuit fieri ut terra subsidens concavas partes praeberet, ubi¹⁰ fluctuantes aquas reciperet. Potest etiam credi primarias aquas rariores fuisse, quae sicut nebula tegerent terras, sed congregatione esse spissatas», et ideo facile in unum posse redigi locum.

2. **Quomodo omnes aquae sint in unum locum congregatae, cum multa sint maria et flumina.** «Cumque multa constet esse maria et flumina, in unum tamen locum dicit aquas congregatas, propter continuationem omnium aquarum quae in terris sunt, quia cuncta flumina et maria magno mari iunguntur. Ideoque, cum dixerit aquas congregatas in unum locum, deinde dicit pluraliter⁴: *congregationesque aquarum*, propter multifidos sinus earum; quibus omnibus ex magno mari principium est».²⁰

Cap. 9 (79).

1. **De opere quarti diei quando facta sunt luminaria.** Sequitur⁵: *Dixit Deus: Fiat luminaria in firmamento caeli, et dividant diem ac noctem.*

2. **Quod triduo praecedenti facta est dispositio et distinctio quatuor elementorum, et triduo sequenti ornatus est mundus.** In praecedenti²⁵

³ lustraverat] illustraverat TX. ⁴ cooperta] occulta V, om. LMNRX, sed add. operta mg. N, interl. R. 17-18 flumina et maria trp. BCWX. 18 dixerit] dixit TW, dixerat V. 19 congregationesque] congregationes LMNTW. 23 quarti] quarte CVW. 25-26 Rubrica om. NVW.

¹ In Gen. 1, 9 (PL 91, 20 A-B; CCL 118A, 12s). ² Gen. 1, 12. ³ In Gen., ibid. (PL 91, 20 B-C et 20 D-21 A; CCL 118A, 13s), unde etiam num. 2; remote ex August., *De Genesi ad litt.*, I, c. 12, n. 26 (PL 34, 255s; CSEL 28-I, 18s). ⁴ Resp. Gen. 1, 10. ⁵ Gen. 1, 14.

Cap. 9. Hic tam Albertus Magnus quam Thomas Aq. initium ponunt Dist. XV; de quo vide notam infra positam ad initium illius Distinctionis. — Num. 2: Magna in parte

triduo disposita est universitatis huius mundi machina et partibus suis distributa. Formata enim luce prima die quae universa illustraret, duo sequentes dies attributi sunt supremae et infimae parti mundi, firmamento scilicet, aëri, terrae et aquae. Nam secunda die firmamentum⁵ desuper expansum est; tertia vero, aquarum molibus intra receptacula sua collectis, terra est revelata atque aër serenatus. Quatuor igitur mundi elementa illis diebus suis locis distincta sunt et ordinata. Tribus autem sequentibus diebus ornata sunt illa quatuor elementa. Quarta enim die ornatum est firmamentum sole et luna et stellis. Quinta aër in volatilibus¹⁰ et aquae in piscibus ornamenta acceperunt. Sexta accepit terra iumenta et reptilia et bestias. Post quae omnia factus est homo de terra et in terra; non tamen ad terram, nec propter terram, sed ad caelum et propter caelum.

3. **Ante alia de ornatu caeli agitur, sicut prius factum est.** Quia igitur¹⁵ caelum ceteris elementis specie praestat priusque aliis factum est, ideo ante alia ornatur in quarto die, quo fiunt sidera.

Cap. 10 (80).

Qua utilitate facta sint luminaria. — **Augustinus, Super Genesim**^{1*}: Quae ideo facta sunt, ut per ea «illustretur inferior pars, ne esset habitantibus tenebrosa. Infirmatitque hominum provisum est, ut circum-eunte sole, potirentur homines diei noctisque vicissitudine, propter dormiendi vigilandique necessitatem. Et etiam ideo, ne nox indecora remaneret, sed luna ac sideribus consolarentur homines quibus in nocte operandi necessitas incumberet; et quia quaedam animalia sunt quae²⁵ lumen ferre non possunt».

⁴ scilicet] et add. LMTVW. || aëri] et add. LMNTV. ⁸ ornata] ordinata BCX, quod corr. B. 20-21 circumeunte] circueunte BCLMW. ²¹ homines om. MNTX (Glossa).

¹ Lib. II, c. 13, n. 27 (PL 34, 274; CSEL 28-I, 52s).

ex Hugone, *De sacram.*, I, 1, 24-25 (PL 176, 202 D-203 A); pauca (scilicet «duo... parti mundi»), ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 14 (apud Lyr., I, 26a; v 7b), quae fundatur super August., *De Gen. ad litt.*, II, c. 13, n. 27 (PL 34, 274; CSEL 28-I, 52s). — Num. 3 sumitur de eadem *Glossa ordin.*

Cap. 10. Ex eadem *Glossa ordin.* in Gen. 1, 14 (ibid.).

Cap. 11 (81).

Quomodo accipiendum sit quod ait: Ut sint in signa et tempora. — **Augustinus in eodem** ^{1*}: Quod autem subditur ²: *et sint in signa et tempora et dies et annos*, quomodo accipiendum sit quaeri solet. Ita enim dictum videtur, quasi quarto die coepissent tempora, cum prius triduum ⁵ sine tempore non fuerit. Ideoque tempora quae fiunt per sidera, non spatia morarum, sed vicissitudinem aerae qualitatis debemus accipere, quia talia motibus siderum fiunt, sicut dies et anni quos usitate novimus. Sunt enim *in signa* serenitatis et tempestatis; et *in tempora*, quia per ea distinguimus quatuor tempora anni, scilicet ver, aestatem, autumnum, ¹⁰ hiemem. — **Beda** ^{3*}: Vel sunt *in signa et tempora*, id est in distinctione horarum temporis, « quia priusquam fierent, ordo temporum nullis notabatur indiciis, vel meridiana hora, vel qualibet hora ». — Haec quarta die facta sunt.

DISTINCTIO XV

15

Cap. 1 (82).

De opere quinti diei, quando creavit Deus ex aquis volatilia et natatilia. *Dixit* ⁴ *etiam Deus: Producant aquae reptile animae viventis et volatile super terram* etc. Opus quintae diei est formatio piscium et avium, quibus ²⁰ duo elementa ornantur; et de eadem materia, id est de aquis, pisces et aves creavit, volatilia levans in aëra, et natatilia remittens gurgiti ⁵.

² Rubrica om. NVW. 5 cum] tamen add. BCVW, add. interl. L. 11 distinctione] distinctionem MTV. 13 quarta] quarto TVW. 17 quinti] quinte MV.

¹ Lib. II, c. 14, nn. 28-29 (PL 34, 274s; CSEL 28-I, 53-56). ² Gen. 1, 14.

³ In Gen. 1, 14 (PL 91, 22 B; CCL 118A, 16). ⁴ Gen. 1, 20. ⁵ Resp. hymnus

* Magnae Deus potentiae... Partim remittis gurgiti, Partim levas in aëra, in *Breviario Romano*, fer. V ad Vesperas. Cf. M. Dreves-C. Blume, *Analecta hymnica*, XLI, Lipsiae 1903, 37s.

Cap. 11. Textus conficitur ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 14 (apud Lyranum, I, 26a, 26b; v 7b, 7a).

Dist. XV. De diversis initiis huius Distinctionis, cf. Ign. Brady, *The Distinctions of Lombard's Book of Sentences and Alexander of Hales*, in *Franc. Studies* 25 (1965) 112s. Tanta diversitas invenitur apud Scholasticos ut alias nostras editiones Lombardi hic sequi melius nobis videatur. — Cap. 1. Cf. *Summa sent.*, III, 1 (PL 171, 1117 A; 176, 89 C). — Cap. 2. Cf. *Glossa ordin.* in Gen. 1, 24 (apud Lyranum, I, 27c; v 10a).

Cap. 2 (83).

De opere sexti diei, quando creata sunt animalia et reptilia terrae. Sequitur ¹: *Dixit Deus: Producat terra animam viventem, iumenta et reptilia et bestias terrae secundum species suas* etc. Sextae diei opus describitur, ⁵ cum terra suis animalibus ornari dicitur.

Cap. 3 (84).

Utrum post peccatum venenosa animalia noxia facta fuerint, an propter peccatum nocere coeperint prius facta innoxia. — **Augustinus, Super Genesim** ^{2*}: Quaeri solet de venenosis et perniciosis animantibus ¹⁰ utrum post peccatum hominis ad vindictam creata sint, an potius creata innoxia peccatoribus nocere coeperint. — **Solutio** *. Sane dici potest quod creata nihil homini nocuissent si non peccasset. Puniendorum namque vitiorum et terrendorum, vel probandae et perficiendae virtutis causa nocere coeperunt. Fuerunt ergo creata innoxia, sed propter pec- ¹⁵ catum facta sunt noxia.

Cap. 4 (85).

Utrum minuta animalia tunc creata fuerint. — **Augustinus** ^{3*}: De quibusdam etiam minutis animantibus quaestio est, utrum in primis conditionibus creata sint, an ex rebus corruptis postea orta sint. Pleraque ²⁰ enim de humidorum corporum vitiis vel exhalationibus, sive de cadaveribus gignuntur; quaedam etiam de corruptione lignorum et herbarum et fructuum; et Deus auctor omnium est. — **Solutio** *. — **Augustinus** ^{4*}: Potest autem dici quod ea quae de corporibus animalium, maxime mortuorum, nascuntur, cum animalibus creata non fuerint nisi ²⁵ potentialiter et materialiter; ea vero quae ex terra vel ex aquis nascuntur, vel ex eis quae terra germinante orta sunt, tunc creata fuisse non incongrue dici potest.

⁷ animalia] et add. NRW. ¹⁴ propter] per MNT. ¹⁷ minuta animalia *trp.* NTV.

¹ Gen. 1, 24. ² Lib. III, c. 15, n. 24 (PL 34, 289; CSEL 28-I, 80s). ³ Ibid., c. 14, n. 22 (PL 34, 288; CSEL 28-I, 79s). ⁴ Ibid., n. 23 (PL 34, 288s; CSEL 28-I, 80).

Cap. 3: Sumitur ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 24, multis omissis (apud Lyr., I, 27d; v 10d).
Cap. 4: Ex eadem *Glossa*, verbis diverse dispositis (I, 27d; v 10c).

Cap. 5 (86).

1. **Quare post omnia factus est homo.** Omnibus autem creatis atque dispositis, novissime factus est homo, tanquam dominus et possessor; qui et omnibus praeferendus erat. Unde sequitur ¹: *Vidit Deus quod esset bonum, et ait: Faciamus hominem etc.* 5

2. **Antequam de factura hominis agat, de modo primae conditionis rerum, unde supra breviter tetigit, plenius agit: ubi viri catholici dissentire videntur, aliis dicentibus mundum in materia et forma ita fuisse simul creatum, aliis vero per intervalla temporum et dierum: secundum quos expositio praemissa hucusque deducta.** Sed antequam de hominis creatione tractemus, quod supra breviter tetigimus plenius versantes², clarius faciamus. In hac enim rerum distinctione catholici tractatores dissentire, ut supra diximus, inveniuntur: aliis dicentibus res creatas atque distinctas secundum species suas per intervalla sex dierum; quorum sententiae quia littera Genesis magis inservire videtur atque Ecclesia magis approbat, 15 ideo hactenus studiose docuimus quomodo ex illa communi materia prius informiter facta, postea rerum corporalium genera per sex dierum volumina distinctim sint formata.

Cap. 6 (87).

1. **Hic illorum prosequitur opinionem qui simul omnia facta continent.** Aliis autem videtur quod non per intervalla temporum facta sint, sed simul ita formata ad esse prodierint. Quod **Augustinus**, *Super* 20

9-10 secundum quos expositio] syderum positio BCMOPTX. 9 quos] quod N, -que R. 10 deducta] est add. LV. 15 Ecclesia] catholica add. BCVW. 16 ideo om. LM, add. interl. T.

¹ Gen. 1, 25-26. ² In Dist. 12, c. 2 (p. 384s).

Cap. 5, num. 1: Conficitur ex verbis Abaelardi, *In Hexaëmeron*: «Creatis ceteris omnibus sive dispositis propter hominem, eum novissime condidit» (PL 178, 759 D-760 A); et Hugonis, *De sacram.*, I, 1, 25: «Homo autem novissimo die factus est... dominus et possessor» (PL 176, 203 A); necnon et *Summae sent.*, III, 1: «...qui omnibus praeferendus est» (PL 171, 1117 A; 176, 89 D).

Cap. 5, num. 2, et cap. 6. De diversis opinionibus circa Hexaëmeron, cf. *Summa sent.*, III, 1 (PL 171, 1117 A-B; 176, 90 A-B), unde etiam plura excerpit Magister. Summarium positionis Augustini *Super Genesim* fundatur, ut videtur, supra dicta in *Glossa ordin.* in Gen. 1, 1-25; ex. gr. cf. *Prothemata* eiusdem (apud Lyranum, I, 22d; v 1c); *Glossa* in Gen. 1, 9 (I, 25b; 5c); in 2, 4 (I, 35b; 15r), summam ex *De Gen. ad litt.*, V, c. 1-4 (PL 34, 321-324; CSEL, 28-1, 137-145).

Genesim ¹, pluribus modis nititur ostendere, dicens elementa quatuor ita formata sicut modo apparent ab initio exstitisse, et caelum sideribus ornatum fuisse; quaedam vero non formaliter, sed materialiter tunc facta fuisse, quae post per temporis accessum formaliter distincta sunt, 5 ut herbae, arbores et forte animalia. Omnia ergo in ipso temporis initio facta esse dicunt, sed quaedam formaliter et secundum species quas habere cernimus, ut maiores mundi partes; quaedam vero materialiter tantum.

2. Sed, ut dicunt, Moyses, loquens rudi et carnali populo, locutionis modum temperavit, de Deo loquens a simili hominis qui per moras temporum opera sua perficit, cum ipse simul sua opera fecerit. Unde **Augustinus** ²: «Ideo, inquit, Moyses divisim refert Deum illa opera fecisse, quia non potuit simul ab homine dici, quod a Deo simul potuit fieri». Item ³: «Potuit dividere Scriptura loquendi temporibus, quod 15 Deus operandi temporibus non divisit». Illi qui his auctoritatibus et aliis huiusmodi inhaerentes dicunt quatuor elementa atque caeli luminaria ita formata simul esse habuisse, illos sex dies, quos Scriptura memorat, sex rerum genera, id est distinctiones appellant, quae simul factae sunt, partim formaliter, partim causaliter.

Cap. 7 (88).

Quomodo intelligendum Deum requievisse ab omni opere suo. Iam de septimae diei requie aliquid nos eloqui oportet. Scriptum est ⁴ quia *complevit Deus die septimo opus suum, et requievit die septimo ab universo opere quod patrarat.* — **Beda** ⁵ * : Requievisse dicitur Deus die septimo, 25 «non quasi operando lassus, sed *ab universo opere* requievit, quia novam

6 dicunt] dicuntur NRV. 11 sua opera *trp.* BCLMNV. 17 esse] et add. BCNOPW, *sed exp.* esse et O. 21 Quomodo] sit add. BCVX. || intelligendum] sit add. LM, est add. RW.

¹ Praeter notam in altera serie, cf. *De Genesi ad litt.*, I, cc. 14-15, nn. 28-29; IV, cc. 33-34, nn. 51-55; VII, c. 28, n. 42 (PL 34, 256s, 317ss, 371s; CSEL 28-1, 20ss, 131-136, 227s); *De Genesi ad litt. imperf. lib.*, cc. 3-4, nn. 10-11 (PL 34, 223s; CSEL 28-1, 464ss). ² Quoad sensum (quia verba sunt *Summae sent.*), *De Genesi ad litt.*, I, c. 15, n. 29 (PL 34, 257; CSEL 28-1, 21s). ³ Ibid. ⁴ Gen. 2, 2. ⁵ *In Gen.* 2, 2 (PL 91, 34 C-D; CCL 118A, 33s).

Cap. 7 conficitur ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 2 (apud Lyranum, I, 34b; v 13c), praeter quaedam verba adiuncta ex Hugone, *De sacram.*, I, 1, 5: «nihilque postea factum cuius in ipso primordio aut *materia* ut in corporibus aut *similitudo* ut in spiritibus *non praecesserit*» (PL 176, 190 A).

creaturam facere cessavit. Requiescere enim cessare dicitur; unde in Apocalypsi ¹: *Non habebant requiem dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus*, id est dicere non cessabant». — **Augustinus** ² *: Requiescere igitur Deus dicitur, quia «cessavit a faciendis generibus creaturae, quia ultra nova non condidit. Usque nunc tamen, ut Veritas in Evangelio ait ³, operatur ⁵ Pater cum Filio, scilicet administrationem eorundem generum quae tunc instituta sunt. Creatoris enim virtus causa subsistendi est omni creaturae. Quod ergo dicitur: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*, illud universae creaturae continuam administrationem ostendit. Die igitur septimo requievit, ut novam creaturam ulterius non faceret, cuius ¹⁰ materia vel similitudo non praecesserit; sed usque nunc operatur, ut quod condidit continere et gubernare non cesset».

Cap. 8 (89).

1. **Qualiter accipiendum sit quod Deus dicitur complese opus suum septimo die, cum tunc requievit ab omni opere suo.** Sed quaeritur quomodo ¹⁵ septimo die dicatur Deus complevisse opus suum, cum ab omni opere illo die quieverit, nec aliquod genus novum rerum fecerit.

2. **Secundum aliam litteram nihil ibi est quaestionis, quam sequitur Augustinus** *. Alia translatio ⁴ habet: *Consummavit Deus die sexto opera sua*, quae nihil quaestionis affert; quia manifesta sunt quae in eo facta ²⁰ sunt, et omnium consummatio eo die perfecta est, sicut Scriptura ostendit cum ait ⁵: *Vidit Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona*.

Cap. 9 (90).

1. **Quomodo omnia a Deo facta dicantur esse valde bona.** — **Augustinus in Enchiridion** ⁶ *. Omnia quidem naturaliter bona erant nihilque ²⁵ in sui natura vitii habentia. Et sunt bona quae condidit Deus «etiam singula, simul vero universa *valde bona*, quia ex omnibus consistit uni-

¹⁰ ulterius *trp. p. faceret* BCRW. ¹⁸ ibi est] inest BCP.

¹ Apoc. 4, 8. ² *De Genesi ad litt.*, IV, c. 12, nn. 22-23 (PL 34, 304s; CSEL 28-1, 108ss). ³ Ioan. 5, 17. ⁴ Cf. August., *De Genesi ad litt.*, IV, c. 1 (PL 34, 295; CSEL 28-1, 93). ⁵ Gen. 1, 31. ⁶ Cap. 10-11 (PL 40, 236; CCL 46, 53).

Cap. 8, num. 2. Sumitur ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 2 (apud Lyr., I, 34a, ubi auctoritas signatur ut Aug.; anonyma in v 13d). Revera est Bedae, *In Genesim*, I (PL 91, 33 C-D; CCL 118A, 32), non obstante rubrica Magistri, qui se quasi corrigit infra in cap. 9, n. 2. — Cap. 9, num. 2: Ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 2 (apud Lyranum, I, 34a; v 13d); et est Bedae, *In Genesim*, I (PL 91, 33 D, 34 B; CCL 118A, 32).

versitatis admirabilis pulchritudo. In qua etiam illud quod malum dicitur, bene ordinatum et loco suo positum, eminentius commendat bona, ut magis placeant et laudabiliora sint dum comparantur malis». Sexto igitur die facta est omnium operum consummatio.

⁵ 2. **Hic redit ad quaestionem propositam, scilicet quomodo verum sit Deum septimo die complese opus suum.** — **Beda** ¹ *. Ideo praemissa oritur quaestio, «quomodo dicatur Deus die septimo opus suum complese, quod hebraica veritas habet ², in quo tamen nihil novum creasse dicitur, (**Solvit** *:) nisi forte dicatur die septimo complevisse opus suum, quia ¹⁰ ipsum benedixit et sanctificavit, sicut subicit Scriptura ³: *Benedixit diei septimo et sanctificavit illum*. Opus enim est benedictio et sanctificatio, sicut Salomon aliquid operis fecit cum templum dedicavit ⁴».

Cap. 10 (91).

1. **Quae sit sanctificatio et benedictio septimi diei.** Illum autem diem ¹⁵ sanctificasse et benedixisse dicitur, quia mystica prae ceteris benedictione et sanctificatione eum donavit. Unde in Lege dicitur ⁵: *Memento sanctificare diem sabbati*.

2. **Quare numerando dies usque ad septimum procedimus.** Et inde est quod numerando dies usque ad septimum procedimus, et dicimus ²⁰ septem esse dies, quorum repetitione omne tempus agitur; non quin alius sit ab illis dies octavus, et nonus, et sic de ceteris; sed quia in sex diebus rerum genera distincta sunt, et in septimo, licet non fuerit novum genus rerum institutum, fuit tamen in eo quasi quidam novus status, sanctificationis operum et requietionis opificis.

²⁵ 3. **Alia solutio, qua littera exponitur** *. Potest etiam sic exponi illud ⁶: *Complevit Deus die septimo opus suum*, id est completum et consummatum vidit.

⁹ *Solvit om.* BCMNRVWX, Beda *add. L.* || complevisse] complese NTV. ¹⁸ Rubrica *om.* RVW. ²⁵ Rubrica *om.* RVW.

¹ Quoad Bedam, cf. alia series notarum (p. 404). ² Cf. Hieron., *Hebraicae quaest. in libro Gen.*, c. 2: «*Et consummavit Deus in die sexto opera sua quae fecit. Pro die sexta, in Hebraeo habet diem septimam*» (PL 23, 940 A; CCL 72, 4); ita et Vulgata. ³ Gen. 2, 3. ⁴ Resp. III Reg. 8. ⁵ Exod. 20, 8. ⁶ Gen. 2, 2.

Cap. 10, num. 1. Conficitur ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 2-3 (apud Lyranum, I, 34a, 35a; v 13d, 15a). — Num. 2 fundatur super *Summam sent.*, III, 1 (PL 171, 1117 D-1118 A; 176, 90 C-91 A).

DISTINCTIO XVI

Cap. 1 (92).

De hominis creatione : ubi considerandum est quare creatus sit homo et qualiter sit institutus : quae duo supra tractata sunt, et qualis factus, et qualiter lapsus, postremo quomodo sit reparatus : quae discutienda sunt. 5 His excursis, quod supra¹ de hominis creatione promisimus effectui mancipare atque ordine explanare nunc suscipimus. Ubi haec considerata videntur: scilicet quare creatus sit homo et qualiter institutus, et qualis vel quomodo factus; deinde qualiter sit lapsus; postremo qualiter et per quae sit reparatus. Horum autem primo et secundo posita, id est 10 causam creationis humanae et modum institutionis, superius pro modulo nostrae facultatis tractavimus². Ideoque superest ut qualis vel quomodo factus sit discutiamus.

Cap. 2 (93).

Quomodo intelligendum sit: **Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.** In Genesi legitur³: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* — **Beda**⁴ *: « In eo quod dicit *faciamus*, una operatio trium personarum ostenditur; in hoc vero quod dicit *ad imaginem et similitudinem nostram*, una et aequalis substantia » trium personarum monstratur. Ex persona enim Patris hoc dicitur ad Filium et Spiritum Sanctum, non, ut quidam putant, angelis, quia Dei et angelorum non est una et eadem imago vel similitudo. 15 20

3-5 ubi... sunt om. X. 4-5 quae... sunt om. R. 5 quae disc. sunt om. W.
10 quae] quem MWX. 20 hoc] hic BCOP.

¹ In Dist. 15, c. 5 (p. 402). ² In Dist. 1, cc. 4-6 (p. 332-336). ³ Gen. 1, 26.
⁴ In Gen. 1, 26 (PL 91, 29 B; CCL 118A, 25), unde et reliqua potius ad sensum.

Cap. 1 conficitur quasi totum ex dictis *Summae sent.*, III, 2 (PL 171, 1118 A; 176, 91 A), dein et praesertim Hugonis, *De sacram.*, I, 6, 1 (PL 176, 263 B).

Cap. 2 sumitur ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 26 (apud Lyranum, I, 28a; v 11b); et est Bedae, uti in aliis notis indicatur. — Cap. 3. Cf. P. Lomb., *Glossa* in I Cor. 11, 7 (PL 191, 1631 C-D), et *Sermo de Trinitate et poenitentia* (PL 171, 435 C, 436 C); necnon et Bernardus Cluniacensis seu de Morlas (Morval), *Instructio sacerdotis*, I, 1 (PL 184, 774 C), qui tamen, ut videtur, non est fons sed rivulus. — Quoad num. 1, cf. *Glossa ordin.* in Gen. 1, 26 (uti supra).

Cap. 3 (94).

1. **Quod imago et similitudo hic a diversis accipitur varie: a quibusdam increata, ab aliis creata; et increata, vel essentia Trinitatis, vel Filius et Spiritus Sanctus.** Imago autem et similitudo in hoc loco vel increata 5 intelligitur, id est Trinitatis essentia, ad quam factus est homo; vel creata, in qua factus est homo, et ipsa homini concreta. Increatam enim imaginem quae Deus est, intellexisse videtur Beda¹, cum dicit non esse unam imaginem Dei et angelorum, sed trium personarum; et ideo personis, non angelis, fit ibi sermo. — Improperie tamen imago dicitur, quia 10 imago relative ad aliud dicitur, cuius similitudinem gerit et ad quod repraesentandum facta est; sicut imago Caesaris, quae ipsius similitudinem praeferebat ipsumque quodammodo repraesentabat. Improperie autem imago dicitur id ad quod aliud fit; sicut exemplum proprie dicitur, quod sumitur ex aliquo; et exemplar, ex quo sumitur aliquid. Ponitur 15 tamen aliquando abusive alterum pro altero; ita et minus proprie accipitur imago 'essentia Trinitas', si tamen ea nomine 'imaginis' in hoc loco intelligitur.

2. **Opinio eorum qui putaverunt Filium per imaginem et similitudinem hic accipi.** Filius vero proprie imago Patris dicitur, sicut supra², in tractatu de Trinitate, diximus. — **Augustinus in VII libro De Trinitate** *. Unde fuerunt nonnulli « qui³ ita distinguerent, ut imaginem in hoc loco intelligerent Filium; hominem vero non imaginem, sed ad imaginem factum dicerent. Quos refellit Apostolus dicens⁴: *Vir quidem est imago et gloria Dei.* Haec namque imago, id est homo, cum dicitur fieri ad imaginem, non quasi ad Filium dicitur fieri; alioquin non diceret *ad imaginem nostram*. Quomodo enim *nostram* diceret, cum Filius solius Patris imago sit? » 25

3. **Aliorum opinio qui imaginem dixerunt Filium et similitudinem Spiritum Sanctum.** Fuerunt autem et alii⁵, perspicacius haec tractantes, 30 qui per *imaginem* Filium, et per *similitudinem* Spiritum Sanctum intelli-

6 concreta] concreata LNRV, quod corr. R. 19 hic om. BCMX. 28 similitudinem] similiter MNOP. 29 haec] hoc LWX.

¹ Supra, in fine cap. 2. ² Lib. I, dist. 27, c. 3, nn. 4-6 (pp. 206s). ³ Cap. 6, n. 12 (PL 42, 946; CCL 50, 266s). ⁴ I Cor. 11, 7. ⁵ Rupertus Tuitiensis, *De Trinit. et operibus eius: In Genesim*, II, c. 2 (PL 167, 248); cf. S. Otto, *Die Funktion des Bildbegriffes in der Theologie des 12. Jahrhunderts* (BGPTMA XL, Heft 1, Münster 1963) 203, et 279-282.

gerent, qui similitudo est Patris et Filii. Et ideo pluraliter putaverunt dici *nostram*, id referentes ad *similitudinem* tantum; ad *imaginem* vero subintelligendum esse *meam*. Hominem vero et imaginem esse, et ad imaginem et similitudinem factum esse tradiderunt, et imaginem imaginis esse et similitudinis.

4. **Nec horum sententiam approbat, sed imaginem et similitudinem Dei in homine quaerendam et considerandam docet, ut imago et similitudo creata intelligatur.** Verumtamen haec distinctio, licet reprobabilis penitus non videatur, quia de *medio* montium ¹, id est auctoritatibus Sanctorum, non manat, congruentius in ipso homine imago et similitudo Dei quaerenda et consideranda est.

5. **Quibus consideratur imago et similitudo.** Factus est ergo homo ad imaginem Dei et similitudinem secundum mentem, qua irrationabilibus antecellit²; sed ad imaginem secundum memoriam, intelligentiam et dilectionem³; ad similitudinem secundum innocentiam et iustitiam quae in mente rationali naturaliter sunt. — Vel imago consideratur in cognitione veritatis, similitudo in amore virtutis; vel imago in aliis omnibus, similitudo in essentia, quia immortalis et indivisibilis. — Unde Augustinus in libro *De quantitate animae* ⁴: « Anima facta est similis Deo, quia immortalem et indissolubilem fecit eam Deus ». Imago ergo pertinet ad formam, similitudo ad naturam. Factus est igitur homo secundum animam ad imaginem et similitudinem, non Patris vel Filii vel Spiritus Sancti, sed totius Trinitatis.

12 Rubrica om. MRVW. || Quibus] In *praem.* LN. 17 virtutis] vel veritatis *add.* BCT, *add.* mg. V. 19 est om. BCMOPW. 20 et om. CLORW, mg. P.

¹ Resp. Ps. 103, 10: *Inter medium montium pertransibunt aquae*; cf. *Glossa* Magistri in h. l.: « Si quis aliud dicit, de suo dicit, non de medio. Et hic talis mons non est audiendus » (PL 191, 932 A); ex August., *Enarr.* in h. l., n. 11 (PL 37, 1356s; CCL 40, 1497s).

² August., *De Genesi ad litt.*, III, c. 20, n. 30 (PL 34, 292; CSEL 28-I, 86); Beda, *In Gen.* 1, 26 (PL 91, 30 A; CCL 118A, 26). ³ Vide supra, Lib. I, dist. 3, c. 2 (pp. 71-74); et August., *Sermo* 52, cc. 6-9 (PL 38, 360-364). ⁴ Cap. 2, n. 3 (PL 32, 1037).

Ad num. 5, vide *Glossam ordin.* in Gen. 1, 26 (apud Lyr., I, 28b; v 12b); et sententiam quae forsitan Anselmi Laudunensis sit: « Ad imaginem quidem in hoc quod fecit eum rationalem; ad similitudinem, quia tribuit ei sanctitatem et innocentiam » (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 123, n. 169). Deinde (« Vel... indivisibilis »; et infra: « Imago ergo... ad naturam »), vide Hug., *De sacram.*, I, 6, 2 (PL 176, 264 D). Verba Augustini sumuntur ex *Summa sent.*, III, 2 (potius sub forma in PL 171, 1119 A, quam in PL 176, 92 A); unde etiam verba eiusdem in num. 6.

6. **Quod imago Dei dicitur et imago ipsa et illud in quo est.** — Augustinus in libro XV *De Trinitate* ¹*. Ita et secundum animam dicitur homo esse imago Dei, quia imago Dei in eo est; « sicut imago dicitur et tabula et pictura quae in ea est. Sed propter picturam quae in ea est, simul et tabula imago appellatur; ita propter imaginem Trinitatis, etiam illud in quo est haec imago nomine imaginis vocatur ».

Cap. 4 (95).

1. **Quare homo dicitur imago et ad imaginem, Filius vero imago et non ad imaginem.** Quocirca homo et imago dicitur et ad imaginem; Filius autem imago, non ad imaginem, quia natus, non creatus, aequalis et in nullo dissimilis. Homo creatus est a Deo, non genitus; non paritate aequalis, sed quadam similitudine accedens ei. Unde Augustinus in libro VII *De Trinitate* ²: « In Genesi legitur ³: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* *Faciamus* et *nostram* pluraliter dixit, et nisi ex relativis accipi non oportet, ut facere intelligantur Pater et Filius et Spiritus Sanctus ad imaginem Patris et Filii et Spiritus Sancti, ut subsisteret homo imago Dei. Sed quia non omnino aequalis fiebat illa imago, tanquam non ab illo nata, sed ab eo creata, ideo ita imago dicitur quod et ad imaginem, quia non aequatur paritate, sed accedit quadam similitudine. Filius autem est imago, sed non ad imaginem, quia aequalis Patri. Dictus est ergo homo *ad imaginem* propter imparem similitudinem; et ideo *nostram*, ut imago Trinitatis esse homo intelligatur, non Trinitati aequalis, sicut Filius Patri ». Ecce ostensum est secundum quid homo sit similis Deo, scilicet secundum animam.

2. **Quod secundum corpus potest dici factus ad similitudinem Dei.** — Beda ⁴*. Sed et « in corpore quandam proprietatem habet quae hoc indicat, quia est erecta statura, secundum quam corpus animae rationali congruit, quia in caelum erectum est ».

8 Quare] Quod LNRTV. 12 et om. LRX. 16 et² om. OPW. 18 eo] illo BCL. 21 aequalis] est *add.* LNTV. 25-26 Rubricae om. NVW. 26 et om. MN, *interl.* V. 27 est erecta *trp.* LRV.

¹ Cap. 23, n. 43 (PL 42, 1090; CCL 50A, 520). ² Cap. 6, n. 13 (PL 42, 946; CCL 50, 266s). ³ Gen. 1, 26. ⁴ *In Gen.* 1, 26 (PL 91, 29 D; CCL 118A, 26).

Cap. 4, num. 1. Verba introductoria partim ex *Summa sent.*, III, 2 (PL 171, 1118 B; 176, 91 B). Auctoritas Augustini iam invenitur apud *Glossam* Magistri in I Cor. 11, 7 (PL 191, 1631 C-D), sed sumi videtur immediate ab Augustino, sicut et illa supra, cap. 3, num. 2. — Num. 2: Ex *Glossa ordin.* in Gen. 1, 26 (apud Lyr., I, 28a; v 11b).

DISTINCTIO XVII

Cap. 1 (96).

1. **De creatione animae, utrum de aliquo facta sit vel non, et quando facta, et quam gratiam habuerit in creatione.** Hic de origine animae plura quaeri solent, scilicet unde creata fuit, et quando, et quam gratiam 5 habuit in creatione.

2. Sicut hominis formatio secundum corpus describitur cum dicitur 1: *Formavit Deus hominem de limo terrae*, ita eiusdem secundum animam factura describitur cum subditur: *Et inspiravit in faciem eius spiraculum vitae*. Corpus enim de limo terrae formavit Deus, cui animam 10 *inspiravit*, vel secundum aliam litteram 2 *flavit* vel *sufflavit*; non quod faucibus sufflaverit vel manibus corporeis corpus formaverit: spiritus enim Deus est, nec lineamentis membrorum compositus.

3. **Quod non corporeis instrumentis formasse vel sufflasse intelligendus est Deus.** — Beda 3 *: « Non ergo carnaliter putemus Deum corporeis 15 manibus formasse corpus vel faucibus inspirasse animam », sed potius *hominem de limo terrae* secundum corpus *formavit* « iubendo, volendo », id est voluit et « verbo suo iussit ut ita fieret; et *inspiravit in faciem eius*

4 habuerit] habuit BCLV. 5 fuit] fuerit MTV. 6 habuit] habuerit MPT.
8 Deus] dominus OPRW. 15 carnaliter putemus *trp.* BCL.

1 Gen. 2, 7. 2 Iuxta LXX: *Et insufflavit in faciem eius flatum vitae*. Codices hic portant nomen Augustini in marginibus; cf. *De Genesi ad litt.*, VII, c. 1, n. 2: « Nonnulli enim codices habent *spiravit* vel *inspiravit*... Sed non dubitatur *flavit* vel *sufflavit* esse dicendum » (PL 34, 356; CSEL 28-I, 201). 3 *In Gen. 2, 7* (PL 91, 42 C-D, et 43 B-C; CCL 118A, 44s).

Cap. 1, num. 1. Quaestio sumitur ex Hugone, *De sacram.*, I, 6, 3 (PL 176, 264 D). — Num. 2-3: Praeter paucissima verba excerpta de *Summa sent.*, III, 2 (PL 171, 1119 B; 176, 92 A), omnia sive ad litteram sive ad sensum ex *Glossa ordin.* et *interlin.* in Gen. 2, 7 (apud Lyranum, I, 36a, 35v; v 16b-c); ultima autem verba quibus negatur materia praeexistens recapitulatio sunt Augustini, *De Gen. ad litt.*, VII, cc. 1-3 (PL 34, 356ss; CSEL 28-I, 200-203), in eadem *Glossa* (apud Lyr., I, 36a-b; v 16c). — Num. 5. Non obstante rubrica, responsio est Bedae in eadem *Glossa ordin.* (36a, et 36b; v 16c, 17b); fundatur quidem super August., *De Gen. ad litt.*, VII, c. 2, n. 3, et c. 3, n. 5 (PL 42, 356, 357; CSEL 28-I, 202, 203), et praesertim super *Contra adversarium legis et prophetarum*, I, c. 14, nn. 21-22 (PL 42, 614s). Quae rubrica quamplures scholasticos postea decepit.

spiraculum vitae, id est substantiam animae in qua viveret creavit », non de materia aliqua corporali vel spirituali, sed de nihilo.

4. **Opinio quorundam haeticorum qui putaverunt animam esse de substantia Dei.** Putaverunt enim quidam haetici 1 Deum de substantia 5 sua animam creasse, verbis Scripturae pervicaciter inhaerentes, quibus dicitur: *inspiravit* vel *sufflavit* etc. Cum flat, inquit, vel spirat homo, de se flatum emittit; sic igitur, cum dicitur Deus flasse vel spirasse spiraculum in faciem hominis, ex se spiritum hominis emisisse intelligitur, id est de substantia sua.

10 5. **Responsio Augustini** 2. Qui hoc dicunt, non capiunt tropica locutione dictum esse *sufflavit* vel *flavit*, id est flatum hominis, scilicet animam fecit. Flare enim est flatum facere; flatum facere est animam facere; unde Dominus per Isaiam 3: *Omnem flatum ego feci*. — « Non 4 sunt ergo audiendi qui putant animam esse partem Dei. Si enim hoc esset, 15 nec a se nec ab alio decipi posset, nec ad malum faciendum vel patiendum compelli, nec in melius vel deterius mutari. Flatus ergo quo hominem animavit, factus est a Deo, non de Deo; nec de aliqua materia, sed de nihilo ».

Cap. 2 (97).

20 1. **Hic quando facta sit anima, an ante corpus, an in corpore.** Sed utrum in corpore an extra corpus, etiam inter doctos scrupulosa quaestio est.

2. **Opinio Augustini, qui cum angelis eam creatam dicit et voluntate accessisse ad corpus.** Augustinus enim, *Super Genesim* 5, tradit animam cum angelis sine corpore fuisse creatam, postea vero ad corpus 25

5 pervicaciter] pertinaciter RTX. 9 substantia sua *trp.* BCLMRVWX. 20 ante] extra BCX. 23-24 Rubrica *om.* NRWV.

1 Haec refert August., *De Genesi ad litt.*, VII, cc. 2-3 (PL 34, 356s; CSEL 28-I, 201ss).
2 Vide alteram seriem notarum (p. 410). 3 Isai. 57, 16, iuxta LXX: *Et flatus ego faciam*.
4 Beda, *In Gen. 2, 7* (PL 91, 43 B-C; CCL 118A, 45). 5 Lib. VII, c. 24, n. 35 (PL 34, 368; CSEL 28-I, 222s); quaerendo tamen, non asserendo loquitur.

Cap. 2. Quaestio (in num. 1) ponitur tum ab Hugone, *De sacram.*, I, 6, 3 (PL 176, 265 A) tum ab auctore *Summae sent.*, III, 2 (PL 171, 1119 B; 176, 92 B). — Num. 2. Licet eadem *Summa* ad August., *Super Genesim*, ibidem referat, Magister recurrit potius ad *Glossam ordin.* in Gen. 2, 7 (apud Lyranum, I, 36b; v 16d-17a), unde tam ad sensum quam ad verba excerptit opinionem Augustini. — Num. 4: Partim ex *Summa sent.*, ibid. — Num. 5: Ex eadem *Glossa ordin.* (36b; 16d).

accessisse. Neque compulsa est incorporari, sed « naturaliter ¹ illud voluit, id est sic creata fuit ut vellet, sicut naturale nobis est velle vivere. Male autem velle vivere non naturae, sed voluntatis est perversae ».

3. **Aliorum sententia, qui dicunt animam in corpore fuisse creatam.** Alii ² vero dicunt animam primi hominis in corpore fuisse creatam, ita ⁵ exponentes verba illa ³: *Inspiravit in faciem eius spiraculum vitae*, id est animam in corpore creavit, quae totum corpus animaret; *faciem* tamen specialiter expressit, quia haec pars sensibus ornata est ad intuenda superiora.

4. Sed quidquid de anima primi hominis aestimetur, de aliis certissime sentiendum est quod in corpore creentur: creando enim infundit ¹⁰ eas Deus, et infundendo creat ⁴.

5. **Quod anima illa praescia non fuit operis futuri.** — Augustinus *. Dicendum est « etiam ⁵ animam illam non sic esse creatam ut praescia ¹⁵ esset operis futuri, iusti vel iniusti ».

Cap. 3 (98).

1. **In qua aetate Deus hominem fecerit.** Solet etiam quaeri utrum Deus hominem repente in virili aetate fecerit, an perficiendo et aetates augendo, sicut nunc format in matris utero.

2. **In aetate virili factus est homo, et hoc secundum superiores causas, non inferiores.** Augustinus, *Super Genesim* ⁶, dicit quod Adam in aetate virili continuo factus est; et hoc secundum superiores, non inferiores causas, id est secundum voluntatem et potentiam Dei, quam naturae generibus non alligavit; qualiter et virga Moysi conversa est in draconem ⁷. « Nec talia contra naturam fiunt nisi nobis, quibus aliter ²⁵ ».

² nobis est *trp.* LNRT. ¹⁷ hominem fecerit *trp.* OP. ²⁰ causas *trp.* p. inferiores BCOP.

¹ Ibid., c. 27, n. 38 (PL 34, 369; CSEL 28-I, 224s). ² Beda, *In Gen.* 2, 7 (PL 91, 43 A; CCL 118A, 44s); Hugo, *De sacram.* I, 6, 3 (PL 176, 265 B). ³ Gen. 2, 7. ⁴ Cf. infra, Dist. 18, c. 7 (p. 420s); et Bernardus, *Sermo 2 in Nativ. Domini*, n. 6: « Creando immittitur, immittendo creatur » (PL 183, 122 C; ed. Romana, IV, 1966, 256). ⁵ *De Genesi ad litt.*, VII, c. 26 (PL 34, 369; CSEL 28-I, 224). ⁶ Lib. VI, c. 13 (PL 34, 348s; CSEL 28-I, 187). ⁷ Exod. 7, 10-11.

Cap. 3. Praeter conclusionem, quae Magistri est, omnia sumuntur ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 7: « Quaeritur utrum Deus repente... » (apud Lyranum, I, 36a; v 17b et 17d). Cf. etiam *Summa sent.*, III, 2 (PL 171, 1119 B; 176, 92 B).

naturae cursus innotuit; Deo autem natura est quod facit ». « Non ¹ ergo contra dispositionem suam illud fecit Deus. Erat enim in prima causarum conditione sic hominem posse fieri, sed non ibi erat necesse ut sic fieret. Hoc enim non erat in conditione creaturae, sed in beneplacito ⁵ Creatoris, cuius voluntas necessitas est ». « Hoc ² enim necessario futurum est, quod vult et praescit. Multa vero secundum inferiores causas futura sunt, sed in praescientia Dei futura non sunt. Si autem ibi aliter futura sunt, potius futura sunt sicut ibi sunt, ubi praescit ille qui non potest falli ». — Sic ergo factus est Adam non secundum inferiores causas, quia ¹⁰ non erat in rerum causis seminalibus ut ita fieret; sed secundum superiores: non contra naturam operantes, quia in rerum causis naturalibus erat ut ita posset fieri.

Cap. 4 (99).

Quod homo extra paradisum creatus, in paradiso sit positus, et quare ¹⁵ ita factum sit. *Hominem* autem ita formatum tulit Deus, ut Scriptura docet ³, et posuit in paradiso voluptatis, quem plantaverat a principio. His verbis aperte Moyses insinuat quod homo, extra paradisum creatus, postmodum in paradiso sit positus. Quod ideo factum dicitur, quia non erat in eo permansurus; vel ut non naturae, sed gratiae hoc assignaretur.

Cap. 5 (100).

1. **Quod paradisus ille terrenus fuit et localis ***. Intelligitur autem paradisus localis et corporalis, in quo homo locatus est.

2. **Tres sententiae de paradiso sunt, et quae sint ***. Tres enim generales de paradiso sententiae sunt: una eorum qui corporaliter intelligi volunt

¹ facit] id est ex sua natura hoc habet quod facit *add.* X. ¹⁶ quem] quam LOR. ²³ sint] sunt BCV.

¹ August., *ibid.*, c. 15 (PL 34, 350; CSEL 28-I, 190). ² *Ibid.*, c. 17 (PL 34, 350; CSEL 28-I, 191). ³ Gen. 2, 8: *Plantaverat autem Dominus Deus paradisum voluptatis a principio, in quo posuit hominem quem formaverat*; 2, 15: *Tulit ergo Dominus Deus hominem et posuit eum in paradiso voluptatis.*

Cap. 4: Ex *Summa sent.*, III, 4 (PL 171, 1121 C; 176, 94 B-C); quae quandam relationem habet ad Hugonem, *Notulae in Genesim*, c. 7 (PL 175, 39 A).

Cap. 5, num. 2: Ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 8 (apud Lyranum, I, 36c; v 17a); remote ex August., *De Gen. ad litt.*, VIII, c. 1, n. 1 (PL 34, 371; CSEL 28-I, 229). — Num. 3-4: Ex eadem *Glossa* (36b-c; v 17b), quae recte Beda rubricatur. Verba autem: « et in alto... pertinentem » *Glossae* sunt Strabi in Gen. 2, 9 (apud Lyr., I, 36c; v 17b).

tantum; alia eorum qui spiritualiter tantum; tertia eorum qui utroque modo paradysum accipiunt. Tertiam mihi placere fateor, ut homo in paradiso corporali sit positus.

3. **A quo principio sit plantatus paradysus** *. — Beda ¹ *. Qui ab illo principio plantatus accipi potest, quo terram omnem, remotis aquis, ⁵ herbas et ligna producere iussit ².

4. **Qualis locus sit paradysus et ubi** *. Qui etsi praesentis Ecclesiae vel futurae typum tenet, ad litteram tamen intelligendum est esse locum amoenissimum fructuosis arboribus, magnum et magno fonte fecundum. Quod dicimus a principio, antiqua translatio ³ dicit ad orientem. Unde volunt in orientali parte esse paradysum, longo interiacente spatio vel ¹⁰ maris vel terrae a regionibus quas incolunt homines secretum; et in alto situm, usque ad lunarem circulum pertingentem. Unde nec aquae diluvii illuc pervenerunt.

Cap. 6 (101).

15

1. **De lignis paradisi, inter quae erat lignum vitae et lignum scientiae boni et mali**. In hoc autem paradiso erant ligna diversi generis, inter quae unum erat quod vocatum est *lignum vitae*, alterum vero *lignum scientiae boni et mali* ⁴.

2. **Quare sit dictum lignum vitae** *. Lignum autem *vitae* dictum est, ²⁰ sicut docet Beda ⁵ et Strabus, quia divinitus accepit hanc vim,

⁵ terram omnem *trp.* LNT. ⁷ Qui] Quia BCOPWX. ¹⁰ Quod] autem *add.* LT, nos *add.* M. ¹¹ longo] longe BOP. ¹⁶ erat] erant RVW. ²⁰ Rubrica *om.* LRW.

¹ In Gen. 2, 8 (PL 91, 43 C-44 A; CCL 118A, 45s). ² Resp. Gen. 1, 11: *Germinat terra herbam virentem... et lignum pomiferum* etc. ³ Nempe LXX. ⁴ Resp. Gen. 2, 9. ⁵ In Gen. 2, 9 (PL 91, 44 B; CCL 118A, 46s), nonnullis verbis adiectis ex Strabo in h. 1. (PL 131, 61 A).

Cap. 6, num. 1: Ex *Summa sent.*, III, 4 (PL 171, 1121 C; 176, 94 C). — Num. 2: Mixtim ex verbis Bedae et Strabi in *Glossa ordin.* in Gen. 2, 9 (apud Lyranum, I, 36d; v 17d, ubi non signatur ut *Strabus*). — Cap. 7, num. 1. Post verba introductoria ex *Summa sent.*, III, 4 (PL 171, 1121 D; 176, 94 C), Magister recurrit ad *Glossam ordin.* in Gen. 2, 9 (apud Lyr., I, 36d-37a; v 18b), unde auctoritas Augustini. Commentum autem quod sequitur fundatur super *Glossam ordin.* in Gen. 2, 17 (37d; 20c), ex August., *De Gen. ad litt.*, VIII, c. 14, n. 32 (PL 34, 385; CSEL 28-I, 252s); cf. etiam *Summa sent.*, *ibid.*, et Hugo, *De sacram.*, I, 6, 32 (PL 176, 283 C-D), necnon et Lomb., *Sermo in Septuagesima* (PL 171, 849 D). — Num. 2: Auctoritas Augustini sumitur ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 16 (apud Lyranum, I, 37c; v 20b). Conclusio autem habetur in *Glossa Magistri* in Ps. 70, 19 (PL 191, 655 B), ex August. in h. 1. (PL 36, 897; CCL 39, 966).

ut qui ex eius fructu comederet, corpus eius stabili sanitate et perpetua soliditate firmaretur, nec ulla infirmitate vel aetatis imbecillitate in deterius vel in occasum laberetur.

Cap. 7 (102).

5 1. **Quare vocatum sit lignum scientiae boni et mali** *. Lignum autem scientiae boni et mali non a natura hoc nomen accepit, sed ab occasione rei postea secutae. — Augustinus, *Super Genesim* ¹ *: « Arbor enim illa non erat mala, sed *scientiae boni et mali* ideo dicta est, quia post prohibitionem erat in illa transgressio futura, qua homo experiendo disceret ¹⁰ quid esset inter obedientiae bonum et inobedientiae malum. Non ergo de fructu qui nasceretur inde positum est illud nomen, sed de re transgressionem secuta ». Cognovit enim homo, priusquam tangeret hoc lignum, bonum et malum; sed bonum per prudentiam et experientiam, malum vero per prudentiam tantum. Quod etiam per experientiam novit usurpato ligno vetito, quia per experientiam mali didicit quid sit inter bonum ¹⁵ obedientiae et malum inobedientiae.

2. **Etsi primi homines non peccassent, non ideo minus diceretur scientiae boni et mali** *. Si vero primi parentes obedientes essent nec contra praeceptum peccassent, non ideo tamen minus diceretur *lignum scientiae boni et mali*, quia hoc ex eius tactu accideret si usurparetur. — Augustinus, *Super Genesim* ² *: « A ligno igitur homo prohibitus est ²⁰ quod malum non erat, ut ipsa praecepti conservatio bonum illi esset, transgressio malum. Nec melius consideratur quantum malum sit inobedientia quam hoc modo, cum scilicet ideo reus factus esse homo intelligitur, quia prohibitus rem tetigit, quam si non prohibitus tetigisset, nec peccasset nec poenam sensisset. Si enim venenosam herbam prohibitus tetigeris, poena sequitur; et si nemo prohibuisset, similiter sequeretur. Si etiam prohibetur res tangi, quae non tangenti, sed prohibenti obest, sicut aliena pecunia, ideo prohibito est peccatum, quia prohibenti est ²⁵ damnosum. Cum vero tangitur quod nec tangenti obest si non prohibetur, nec cuilibet si tangatur, ideo prohibetur, ut per se bonum obedientiae

17-18 Rubrica *om.* CNW. ²⁴⁻²⁵ intelligitur] intelligatur BCPR. ²⁷ sequitur] sequeretur BC, sequetur X. || sequeretur] prosequeretur BCPR, *corr.* in prosequeretur LT. ²⁸ tangenti] tantum *add.* BCNTWX, *add. interl.* R, *add. sed exp.* O. ²⁹ prohibito] prohibitum BC, prohibitio V.

¹ Lib. VIII, c. 6, n. 12 (PL 34, 377; CSEL 28-I, 240). ² Lib. VIII, c. 13, nn. 28-29 (PL 34, 383s; CSEL 28-I, 251s).

et malum inobedientiae monstretur». Sicut primus homo, a re bona prohibitus, poenam incurrit, ut non ex re mala, sed ex inobedientia poena esse monstretur, sicut ex obedientia palma¹.

DISTINCTIO XVIII

Cap. 1 (103).

5

1. **De formatione mulieris.** In eodem quoque paradiso mulierem formavit Deus de substantia viri, sicut post plantatum paradysum hominemque in eo positum, et post universa animalia ad eum ducta suisque nominibus designata, subnectit Scriptura²: *Immisit Deus soporem in Adam, cumque obdormisset, tulit unam de costis eius et formavit eam in mulierem.* 10

2. **Quare virum prius, et postea de viro mulierem creavit, non simul utrumque*.** Hic attendendum est quare non creavit simul virum et mulierem, sicut angelos, sed prius virum, deinde mulierem de viro. Ideo scilicet, ut unum esset generis humani principium, quatenus in hoc et superbia diaboli confunderetur, et hominis humilitas Dei similitudine 15 sublimaretur. Diabolus quippe aliud a Deo principium esse concupierat, ideoque ut eius superbia retunderetur, hoc homo in munere accepit, quod diabolus perverse rapere voluit, sed obtinere non potuit. Et per hoc imago Dei in homine apparuit, quia sicut Deus omnibus rebus existit principium creationis, ita homo omnibus hominibus principium 20 generationis.

3. **Alia ratio quare ex uno omnes homines*.** Ideo etiam ex uno homine omnes esse voluit Deus, ut dum cognoscerent se ab uno esse omnes, se quasi unum amarent.

Cap. 2 (104).

25

Quare de latere viri et non de alia parte corporis formata sit. Cum autem his de causis facta sit mulier de viro, non de qualibet parte corporis viri, sed de latere eius formata est, ut ostenderetur quia in consortium

14 unum esset *trp.* BCM. 16 concupierat] cupierat BC, *corr. in* cuplerat L.
22 Rubrica *om.* MNW. 26 parte corporis *trp.* BCMPV.

¹ Resp. Prov. 21, 28: *Vir obediens loquetur victoriam.* ² Gen. 2, 21-22.

Cap. 1. Mixtim ex *Summa sent.*, III, 3 (PL 171, 1119 C; 176, 92 C), et praesertim ex Hugone, *De sacram.*, I, 6, 34 (PL 176, 284 A-B).

Cap. 2. Quasi totum ad verba ex Hugone, *De sacram.*, I, 6, 35 (PL 176, 284 B-C).

creabatur dilectionis: ne forte si fuisset de capite facta, viro ad dominationem videretur praefenda; aut si de pedibus, ad servitutem subiicienda. Quia igitur viro nec domina nec ancilla parabatur, sed socia, nec de capite nec de pedibus, sed de latere fuerat producenda, ut iuxta 5 se ponendam cognosceret, quam de suo latere sumptam didicisset.

Cap. 3 (105).

1. **Quare dormienti et non vigilanti costa subtracta est.** Non sine causa quoque dormienti viro potius quam vigilanti detracta est costa, de qua mulier in adiutorium generationis viro est formata, sed ut nullam in 10 eo sensisse poenam monstraretur, et divinae simul potentiae opus mirabile ostenderetur, quae hominis dormientis latus aperuit, nec eum tamen a quiete soporis excitavit.

2. **De sacramento huius operis.** In quo etiam opere sacramentum Christi et Ecclesiae figuratum est¹; quia sicut mulier de latere viri dormientis formata est, ita Ecclesia ex sacramentis quae de latere Christi in cruce dormientis profluxerunt, scilicet sanguine et aqua²; quibus redimimur a poenis atque abluimur a culpis.

Cap. 4 (106).

1. **Quod de illa costa sine additamento extrinseco facta fuit per Dei 20 potentiam, sicut quinque panes in se multiplicati sunt.** Solet etiam quaeri utrum de costa illa sine adiectione rei extrinsecae facta sit mulier. Quod quibusdam non placuit. Ceterum si ad perficiendum corpus mulieris Deus extrinsecum augmentum addidisset, maius illud esset quam ipsa costa; ideoque potius de illo quam de costa mulier facta deberet dici, de quo 25 plures accepisset substantiae partes. Restat igitur ut de sola ipsius costae substantia, sine omni extrinseco additamento, per divinam potentiam

1 capite] viri *add.* BCW. 3 igitur] ergo NOP. 10 sensisse poenam *trp.* BCM.
11 ostenderetur] probaretur LMNTW (Hugo), monstraretur C. 13 Rubrica *om.* MVW.

¹ Resp. Eph. 5, 32. ² Resp. Ioan. 19, 34.

Cap. 3, num. 1: Ex Hugone, *De sacram.*, I, 6, 36 (PL 176, 284 C-D). — Num. 2: Ex *Summa sent.*, III, 3 (PL 171, 1119 D; 176, 92 C-D); remote ex August., *In Ioan.* (19, 34), tract. 120, n. 2 (PL 35, 1953; CCL 36, 661).

Cap. 4, num. 1. Mixtim conficitur ex *Summa sent.*, III, 3 (PL 171, 1119 D-1120 A; 176, 92 D), et Hugone, *De sacram.*, I, 6, 36 (PL 176, 284 D). — Num. 2: «Angeli enim... per angelos», ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 20 (apud Lyranum, I, 38c; v 22b).

in semetipsa multiplicata, mulieris corpus factum dicatur: eo sane miraculo quo postea de quinque panibus Iesu caelesti benedictione multiplicatis, quinque millia hominum satiata sunt ¹.

2. **Quod licet angelico ministerio sit illud opus expletum, non tamen creatores fuerunt angeli.** — Augustinus, *Super Genesim* ² *. Illud etiam ⁵ sciri oportet, quod cum angelorum ministerio facta sit mulieris formatio, non est eis tamen tribuenda creationis potentia. «Angeli enim nullam possunt creare naturam: ergo nec formare costam in mulierem, nec carnis supplementum in locum costae; non quod nihil agant ut aliquid creetur, sed non ideo creatores sunt, sicut nec agricolae segetum aut ¹⁰ arborum». Solus Deus, id est Trinitas, est creator. «Facta est ergo femina a Deo, etiam si costa ministrata sit per angelos».

Cap. 5 (107).

1. **Utrum secundum superiores an secundum inferiores causas ita facta sit mulier, id est an ratio seminalis id haberet ut ita fieret, an tantum ¹⁵ ut ita fieri posset, sed ut sic fieret in Deo tantum esset causa.** — Augustinus, *Super Genesim* ³ *: Sed quaeritur an ratio quam Deus primis operibus concreavit id haberet, ut secundum ipsam ex viri latere feminam fieri necesse foret, an hoc tantum ut fieri posset.

2. **De causis rerum latius disputat: quod causae quae in Deo sunt ²⁰ proprie dicuntur primordiales et quare pluraliter dicitur.** Ad quod sciendum est, omnium rerum causas in Deo ab aeterno esse: ut enim homo sic fieret, vel equus et huiusmodi, in Dei potentia et dispositione ab aeterno fuit. Et hae dicuntur primordiales causae, quia istas aliae non praecedunt, sed istae aliae, quae sunt causae causarum. Cumque unum ²⁵ sit divina potentia, dispositio sive voluntas, et ideo una omnium principalis causa, tamen propter effectus diversos pluraliter dicit Augustinus ⁴ causas primordiales omnium rerum in Deo esse, inducens

18 concreavit] creavit OPRV, quod corr. interl. OR. 20-21 Rubrica om. MNVW.

¹ Resp. Matth. 14, 15-21.

² Lib. IX, c. 15, n. 26; dein c. 16, n. 30 (PL 34, 403, 405; CSEL 28-I, 286, 290).

³ Lib. IX, c. 17, n. 31 (PL 34, 405s; CSEL 28-I, 290s).

⁴ *De div. quaest.* 83, q. 46 (PL 40, 30); *In Ioan.*, tr. 1, n. 17 (PL 35, 1387; CCL 36, 10); *De Trinit.*, III, cc. 8-9, nn. 15-16 (PL 42, 877s; CCL 50, 142s); *Retract.*, I, c. 3, n. 2 (PL 32, 589; CSEL 36, 20s).

Cap. 5, num. 1. Quaestio sumitur ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 20 (apud Lyr., I, 38c; v 22b). — Num. 2-4. Responsio fundatur usque ad verbum super *Summam sent.*, III, 3 (PL 171, 1120 A-C; 176, 93 A-C).

similitudinem artificis, in cuius dispositione est qualis futura sit arca. Ita et in Deo uniuscuiusque rei futurae causa praecessit.

3. **Quod non omnium quae fiunt causae sunt in creaturis ***. In creaturis vero quarundam rerum, sed non omnium causae sunt, ut ait Augustinus ¹, quia inseruit Deus seminales rationes rebus, secundum ⁵ quas alia ex aliis proveniunt, ut de hoc semine tale granum, de hac arbore talis fructus, et huiusmodi.

4. **Quod causae etiam quae sunt in creaturis, licet improprie, tamen dicuntur primordiales, et quare ***. Et hae quoque dicuntur primordiales ¹⁰ causae, etsi non adeo proprie, quia habent ante se causam aeternam, quae proprie et universaliter prima est. Illae vero ad res aliquas dicuntur primae, quae scilicet ex eis proveniunt. — **Alia ratio quare primordiales***. Ideo etiam primordiales dicuntur, quia in prima rerum conditione rebus a Deo insitae sunt. Et sicut creaturae mutabiles sunt, ita et hae causae ¹⁵ mutari possunt; quae autem in immutabili Deo causa est, mutari non potest.

Cap. 6 (108).

1. **Distinctio causarum rerum perutilis, scilicet quod quaedam in Deo et in creaturis, quaedam in Deo tantum.** Omnium igitur rerum causae ²⁰ in Deo sunt; sed quarundam causae et in Deo sunt et in creaturis, quarundam vero causae in Deo tantum sunt. Et illarum rerum causae dicuntur absconditae in Deo, quia ita est in divina dispositione ut hoc vel illud fiat; quod non est in seminali creaturae ratione.

2. **Quare dicuntur naturaliter fieri vel non.** Et illa quidem quae secundum causam seminalem fiunt, dicuntur naturaliter fieri, quia ita ²⁵ cursus naturae hominibus innotuit; alia vero praeter naturam, quorum causae tantum sunt in Deo. — Augustinus, *Super Genesim* *. Haec autem

3 Rubrica om. NVW. 8-9 Rubrica om. RVW. 9 et quare om. BCX.
12 Rubrica om. VWX. 15 immutabili] mutabili CMRT, quod corr. RT. 19 Deo] sunt add. OP. 23 vel] que BCX.

¹ *De Genesi ad litt.*, VI, cc. 10 et 18; IX, c. 17, n. 32 (PL 34, 346, 351, 406; CSEL 28-I, 183s, 192, 291s).

Cap. 6. Fere eadem in *Summa sent.*, III, 3 (PL 171, 1120 C-1121 B; 176, 93 C-94 A). Sed dictum Augustini (in num. 2-3) auctor exscripsit de *Glossa ordin.* in Gen. 2, 20 (apud Lyranum, I, 38c; v 22b-c). Ad num. 3 iuvabit etiam conferre *Glossam* Lombardi in Eph. 3, 9 (PL 192, 189 D-190 A), ubi loco naturae subsistunt (p. 420, lin. 13) legitur natura[s] substituit (cum x, 169c; z, 99b).

dicit Augustinus¹ esse illa quae per gratiam fiunt, vel ad ea significanda non naturaliter, sed mirabiliter fiunt. Inter quae mulieris facturam de costa viri ponit, ita dicens: « Ut mulierem ita fieri necesse foret, non in rebus conditum, sed in Deo absconditum erat. Omnis naturae cursus habet naturales leges. Super hunc naturalem cursum Creator⁵ habet apud se posse de omnibus facere aliud quam eorum naturalis ratio habet: ut virga scilicet arida repente floreat, fructum gignat²; et in iuventute sterilis femina in senectute pariat³; ut asina loquatur⁴, et huiusmodi. Dedit autem naturis ut ex his etiam haec fieri possent, non ut in naturali motu haberent ».

3. **De gemino opere providentiae.** « Habet ergo in se absconditas quorundam futurorum causas, quas rebus conditis non inseruit, easque implet non opere providentiae quo naturae subsistunt ut sint, sed quo illas administrat ut voluerit, quas ut voluit condidit. Omnium ergo quae ad gratiam significandam, non naturali motu rerum, sed mirabiliter¹⁵ facta sunt, absconditae causae in Deo fuerunt; quorum unum erat quod mulier facta est de latere viri dormientis. Non habuit prima rerum conditio ut femina sic fieret, sed ut fieri posset, ne contra causas quas Deus voluntarie instituit, mutabili voluntate aliquid facere putaretur ».

Cap. 7 (109).

20

1. **De anima mulieris: quod non est ex anima viri, ut quidam putaverunt, dicentes animas esse ex traduce.** Quemadmodum mulieris corpus de viri corpore traductum fuit, ita putaverunt aliqui ipsius animam de viri anima propagatam, et omnes animas praeter primam de traduce esse sicut corpora. — **Aliorum opinio qui putaverunt omnes simul animas ab initio creatas*.** Alii autem putaverunt simul omnes animas ab initio creatas⁵.

² sed] potentialiter sed *add.* BC, potentialiter vel *add. sed exp.* R. 25-26 Rubrica om. MTVW.

¹ Lib. IX, cc. 17-18, nn. 31-34 (PL 34, 406s; CSEL 28-I, 290-293); unde et num. 3 infra. ² Resp. Num. 17, 8. ³ Cf. Gen. 18, 10-14; 21, 2; Luc. 1, 13-25.

⁴ Resp. Num. 22, 28. ⁵ Cf. August., *De Genesi ad litt.*, lib. VII et X (PL 34, 355ss, 407ss; CSEL 28-I, 200ss, 295ss); *Epistola 166 (ad Hieron.)*, cc. 1-2 (PL 33, 720ss; CSEL 44, 545-554), et *Epist. 190 (ad Optatum)*, cc. 1-2 (PL 33, 857ss; CSEL 57, 137-144). Auctoritates plures apud P. Abaelardum, *Sic et non*, c. 115 (PL 178, 1513ss).

Cap. 7, num. 1 et 4: Ex *Summa sent.*, III, 3 (PL 171, 1121 B; 176, 94 A-B); cf. etiam *Magistri Glossa in Ps. 32, 15* (PL 191, 334 A).

2. **Sententia catholicae Ecclesiae*.** Catholica autem Ecclesia nec simul nec ex traduce factas esse animas docet, sed in corporibus per coitum seminatis atque formatis infundi et infundendo creari¹.

3. **Hic eliduntur illae duae falsae opiniones et Ecclesiae sententia confirmatur. — Gennadii auctoritas*.** Unde in *Ecclesiasticis dogmatibus*²: « Animas hominum non esse ab initio, inter ceteras intellectuales naturas, nec simul creatas, sicut Origenes fingit, dicimus; neque cum corporibus per coitum seminari, sicut Luciferiani et Cyrillus et quidam Latinorum praesumptores affirmant. Sed dicimus corpus tantum¹⁰ per coniugii copulam seminari, creationem vero animae solum Creatorem nosse, eiusque iudicio corpus coagulari in vulva et compingi atque formari, ac formato iam corpore animam creari et infundi, ut vivat in utero homo ex anima constans et corpore, et egrediatur vivus ex utero, plenus humana substantia ».

4. Hieronymus³ etiam anathematis vinculo illos condemnat qui animas ex traduce dicunt, inducens auctoritatem Prophetiae⁴: *Qui finxit singillatim corda eorum.* Hic satis, inquit, innuit Propheta quod non animam de anima facit Deus, sed singillatim animas de nihilo creat.

DISTINCTIO XIX

Cap. 1 (110).

20

1. **De primo hominis statu ante peccatum, scilicet qualis fuerit secundum corpus et secundum animam.** Solent quaeri plura de primo hominis statu ante peccatum, scilicet qualis fuerit homo priusquam peccaret et in corpore et in anima, mortalis an immortalis, passibilis an impassibilis; de termino inferioris vitae et de transitu ad superiorem; de modo propagationis filiorum, et alia multa, quae non inutiliter sciuntur, licet aliquando curiositate quaerantur.

⁵ Gennadii] Gignasius OPX, om. N.

¹ Cf. DS nn. 360-361, 403, 456, 685. ² *Liber sive diffinitio eccl. dogmatum*, c. 14 (PL 42, 1216). ³ *Contra Ioan. Hierosol.*, n. 22 (PL 23 [1845], 373 A); cf. *Epist. 126 (ad Marcellinum et Anapsychiam)*, n. 1 (PL 22 [1859], 1086; CSEL 56, 143s); *Ps-Hieron. (i. e. Pelagius), Libellus fidei*, n. 9 (PL 45, 1718). ⁴ Ps. 32, 15.

Cap. 1, num. 1: Ex Hugone, *De sacram.*, I, 6, 11 (PL 176, 270 B); cf. etiam *Summa sent.*, III, 4 (PL 171, 1121 C; 176, 94 B). Deinde num. 3 ex eodem, I, 6, 18 (PL 176, 275 B-C).

2. Ante exsecutionem ad animum pertinentium dicit qualis ante peccatum fuerit homo secundum corpus et de aliis quibusdam *. Et priusquam ad animi qualitatem pertinentia prosequamur, de qualitate eius secundum corpus et modo propagationis filiorum et de aliis quibusdam inspiciamus.

3. Quod homo in primo statu, scilicet ante peccatum, fuit secundum corpus mortalis et immortalis; in secundo statu fuit mortalis et mortuus, scilicet post peccatum; in tertio statu erit omnino immortalis, id est non potens mori *. Primus igitur homo secundum naturam corporis terreni et immortalis fuit quodam modo, secundum aliquid, quia potuit non mori; et mortalis quodam modo, quia potuit mori. In illo namque primo statu habuit posse mori et posse non mori; et haec fuit prima humani corporis immortalitas, scilicet posse non mori. In secundo vero statu, post peccatum, habuit posse mori et non posse non mori, quia in hoc statu moriendi est necessitas. In tertio statu habebit posse non mori et non posse mori, quia ad illum statum pertinet moriendi impossibilitas; quod ex gratia erit, non ex natura.

Cap. 2 (111).

1. Quomodo dicitur homo factus in animam viventem. In primo statu fuit corpus hominis animale, id est egens alimoniis ciborum; unde et homo factus dicitur in animam viventem ¹, non spiritualem, id est in animam corpus sensificantem, quod adhuc erat animale, non spirituale; quod egebat cibis ut per animam viveret. Factus est igitur in animam viventem, id est vitam corpori dantem, tamen per sustentamenta ciborum. Et tunc erat corpus mortale et immortale, quia poterat mori et poterat non mori. Post peccatum vero factum est mortuum, sicut dicit Apostolus ²: *Corpus propter peccatum mortuum est*, id est necessitatem moriendi in se habet.

⁸ scilicet] id est BCX. ⁹ igitur om. NVX. ¹⁰ secundum aliquid om. LMTVWX. ¹⁴ peccatum] scilicet add. MNT.

¹ Gen. 2, 7; I Cor. 15, 44-45: *Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale... sicut scriptum est: Factus est primus homo Adam in animam viventem.* ² Rom. 8, 10.

Num. 1: Ex *Summa sent.*, III, 4 (PL 171, 1121 D-1122 A; 176, 94 D), et (quoad ultimam phrasim) *Glossa Magistri* in Rom. 8, 10 (PL 191, 1436 C). Vide etiam Magistrum in I Cor. 15, 44-45 (PL 191, 1687 B, 1687 D-1688 A), unde quaedam etiam in initio num. 2; et Anselmum Laudunensem, *Liber Pancrasis*, n. 41 (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 37). — Num. 2. Auctoritas Augustini conficitur ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 7 (apud Lyranum, I, 35 c-d; v 16 b-c).

2. In resurrectione vero erit spirituale, scilicet agile et cibus non egens, et immortale: non sicut in statu primo tantum fuit, scilicet quod possit non mori, sed etiam quod non poterit mori. Unde Augustinus, *Super Genesim* ¹: «Apostolus ait ²: *Corpus quidem mortuum est propter peccatum* etc. Prius de limo terrae formatum est corpus animale, non spirituale cum quali resurgemus. Renovabimur enim a vetustate non in corpus animale quale fuit, sed in melius, id est spirituale, *cum hoc mortale induet immortalitatem* ³ in quam mutandus erat Adam, nisi mortem corporis animalis peccando meruisset. Non ait Apostolus ⁴: *Corpus mortale est propter peccatum, sed mortuum* ».

Cap. 3 (112).

1. Corpus hominis ante peccatum mortale et immortale erat *. « Illud enim ante peccatum mortale et immortale erat, quia poterat mori et non mori. Aliud est autem non posse mori, aliud posse non mori. Ideo factum est per peccatum non mortale, quod erat, sed mortuum, quod non fieret nisi peccaret. Animale enim non est hoc corpus sicut primi hominis fuit, sed iam deterius est: habet enim necessitatem moriendi ». Ecce hic evidenter aperit Augustinus quod corpus hominis ante peccatum mortale et immortale fuit, sed non qualiter fiet in resurrectione.

2. Quo sensu dicitur corpus mortuum *. De hoc eodem Beda, *Super Genesim* ⁶, ait: « Non est credendum ante peccatum ita fuisse mortua corpora sicut modo. Ait enim Apostolus ⁷: *Corpus propter peccatum mortuum est*. Sed licet fuissent animalia, nondum spiritualia, non tamen mortua, quae scilicet necesse esset mori ».

² statu primo *trp.* LNR. ⁶ resurgemus] et *add.* BCOP, *quod exp.* P. || Renovabimur] renovabitur BCOPRX, *corr. ex* renovabitur N. ⁸ induet] induerit NTV, *corr. in* induerit R. ¹⁵ per] propter BCR ¹⁶ peccaret] peccasset T (*Aug., Glossa*). ²⁰ Rubrica *om.* BWX. ²³ animalia] et *add.* LMNTV.

¹ Lib. VI, c. 19, n. 30; cc. 23-24, nn. 34-36 (PL 34, 351, 353s; CSEL 28-I, 192s, 196s). ² Rom. 8, 10. ³ I Cor. 15, 54. ⁴ Resp. Rom. 8, 10. ⁵ August., *De Genesi ad litt.*, VI, cc. 25-26 (PL 34, 354; CSEL 28-I, 197s). ⁶ *In Gen.* 2, 18 (PL 91, 48 C; CCL 118A, 53); *ex August.*, *De Genesi ad litt.*, IX, c. 10, n. 16 (PL 34, 399; CSEL 28-I, 278). ⁷ Rom. 8, 10.

Cap. 3, num. 1. Conficitur ex eadem *Glossa* in Gen. (35d; 16c). — Num. 2: Ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 17 (apud Lyranum, I, 37d; v 20d).

Cap. 4 (113).

1. **Utrum immortalitas quam habuit ante peccatum esset de conditione naturae, an ex gratiae beneficio.** Solet hic quaeri, cum homo primus mortale et immortale corpus habuerit, utrum ex conditione naturae ipsius corporis habuerit utrumque, an alterum beneficium esset gratiae, 5 scilicet immortalitas, id est posse non mori.

2. **Responsio qua dicitur alterum fuisse de conditione, scilicet posse mori, alterum ex gratiae dono, scilicet posse non mori*.** Ad quod dici potest quia alterum habebat in natura corporis, id est posse mori; alterum vero, scilicet posse non mori, erat ei ex ligno vitae, scilicet ex dono 10 gratiae. Unde *Augustinus, Super Genesim* 1: « Quodam modo creatus est homo immortalis, quod erat ei de ligno vitae, non de conditione naturae. Mortalis erat conditione corporis animalis, immortalis beneficio Conditoris. Non enim immortale erat quod omnino mori non posset: quod non erit nisi cum fuerit spirituale ». Aperte dicit quod non ex natura, 15 sed ex ligno vitae habebat posse non mori.

3. **Aliqui dicunt quod si non uteretur Adam ligno vitae, non semper viveret, quia peccaret*.** Propter hoc aliqui² dicunt quod, nisi illo ligno uteretur, non semper viveret, quia peccaret. Peccaret enim si illo ligno non uteretur, quia praeceptum erat ei ut comederet de omni ligno paradisi, nisi de ligno scientiae boni et mali³. Sicut ergo peccavit comedendo quod erat prohibitum, ita etiam peccaret si non comederet quod erat iussum.

Cap. 5 (114).

1. **Si non foret praeceptum ut de illo ligno ederet, et aliis, non illo 25 uteretur, an posset non mori.** Sed adhuc quaeritur, si non esset praecep-

5 habuerit] habuit CLOPR. 12 de] ex CMV.

¹ Lib. VI, c. 25 (PL 34, 354; CSEL 28-1, 197). ² Sententiam similem, sed non penitus eandem tenet *Summa sent.*, III, 4: « Ad quod dicimus quod non solum peccarent si de ligno vetito comederent, sed etiam si concessis non uterentur... In hoc enim facerent contra naturae rationem » (PL 171, 1122 D; 176, 95 C). Vide infra, c. 6, num. 2; et Dist. 20, c. 4, num. 5 (p. 430s). ³ Resp. Gen. 2, 16-17.

Cap. 4, num. 1. Quaestio eruitur ex verbis Augustini in num. 2; cf. etiam Hugo, *De sacram.*, I, 6, 18 (PL 176, 275 D-276 A). — Num. 2. Auctoritas Augustini sumitur ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 7 (apud Lyr., I, 35d; v 16c).

tum ut de ligno vitae ederet, et aliis et non illo vesceretur, numquid posset non mori? Si semper viveret non utens illo ligno, non erat ei ex illo ligno posse non mori; si vero non posset semper vivere, id erat ei ex illo ligno.

5 2. **Opinio quorundam dicentium eum posse non mori etsi non ederet de illo ligno, dummodo aliis uteretur*.** Aliqui dicunt quod, si non fuisset ei praeceptum vesci illo ligno, et aliis et non illo vesceretur, viveret semper; sic determinantes illud quod supra¹ dixit *Augustinus*, scilicet: « Erat ei de ligno vitae, non de conditione naturae », tantum 10 scilicet; quasi: non ex conditione naturae solummodo erat ei, sed etiam ex ligno illo.

3. **Alii asserunt quod ex ligno illo erat ei posse non mori et semper vivere*.** Alii² autem videtur quod ex ligno vitae erat ei posse non mori, non ex natura: ideo enim dicitur potuisse non mori, quia poterat uti 15 ligno illo, de quo edens non moreretur.

Cap. 6 (115).

1. **Quaestio Augustini: quomodo immortalis factus sit homo.** De hac vero hominis immortalitate, qualis fuerit, *Augustinus, Super Genesim*³ quaestionem movens, sic ait: « Quaeritur quomodo immortalis 20 factus sit homo prae aliis animantibus, et quomodo cum illis communem acceperit alimoniam ».

2. **Solvere incipit*.** « Sed alia est immortalitas carnis quam in Adam accepimus, alia quam in resurrectione speramus per Christum. Ille factus est homo immortalis, ut non posset mori si non peccaret, moreretur 25 autem si peccaret; filii vero resurrectionis nec poterunt ultra peccare nec mori. Caro nostra non tunc egebit refectioe ciborum, quia nulla

7 vesci] de add. BNVW. 12-13 Rubrica om. LVW. 24 non posset trp. NVW. 26 quia] tunc add. TW, add. interl. L.

¹ Scil. in cap. 4, n. 2 (p. 424). ² Ita Hugo, *De sacram.*, I, 6, 18 (PL 176, 275 D-276 A). ³ Immo Beda, *In Gen.* 1, 29-30 (PL 91, 32 B-D; CCL 118A, 30s). Vide aliam notam infra.

Cap. 6, num. 1. Hic indubitanter monstratur Magistrum nunquam habuisse ante oculos suos opus Augustini in *Genesim*. Auctoritas, quae reapse Bedae est, anonyma habetur in cod. v (f. 12c), et quodam modo etiam in editione (apud Lyranum, I, 28a), ubi sequitur immediate et sine divisione aliam ex Beda sumptam. Cf. A. Landgraf, *Die Stellungnahme der Frühscholastik zur wissenschaftlichen Methode des Petrus Lombardus*, in *Collect. Franc.* 4 (1934) 519.

poterit esse defectio. Caro Aadae ante peccatum ita immortalis creata est, ut per alimoniam adiuta, esset mortis et doloris expers. Sic ergo immortalis et incorruptibilis condita est caro hominis, ut suam immortalitatem et incorruptionem per observantiam mandatorum Dei custodiret. (**Attende quia in praeceptis a Deo homini primo datis et hoc continebatur, ut de omni ligno nisi de ligno scientiae boni et mali comederet** *.) In quibus mandatis hoc continebatur, ut de illis lignis concessis manducaret et ab interdicto abstinere¹; per horum edulium immortalitatis dona conservaret, donec corporalibus incrementis perductus ad aetatem quae Conditori placeret, multiplicata progenie, ipso iubente sumeret de ligno vitae, quo perfecte immortalis factus, cibi alimenta non ulterius requireret ».

3. **Summatim superiorum verborum sententiam perstringit** *. Ecce his verbis videtur Augustinus tradere quod caro primi hominis immortalitatem in se habuit, quae per alimoniam ciborum conservaretur usque ad tempus suae translationis in melius, quando de ligno vitae comederet et fieret omnino immortalis, ita ut non posset mori.

4. **Quod ex praedictis consequi videtur hominem de naturae suae conditione quodam modo fuisse immortalem, sed non omnino fieret immortalis nisi participato ligno vitae.** Ideo aliqui² dicunt quod immortalitatem de natura habebat, qua poterat non mori, quae aliorum lignorum esu poterat conservari; sed non poterat consummari nisi per assumptionem ligni vitae. — Quod videtur Augustinus sentire, *Super Genesim*³, dicens: « Hoc quoque addo, talem cibum illam arborem praestitisse, quo corpus hominis stabili sanitate firmaretur: non sicut ex alio cibo, sed inspiratione salubritatis occulta ». Hic innuere videtur quod cum aliis cibis posset corpus sustentari, hoc cibo indeficienti sanitate firmaretur. — Ex quo consequi videtur quod, sicut in natura sui habuit immortalitatem quandam, scilicet aptitudinem moriendi, ita aliquam im-

5-6 Rubrica om. NRV, abbrev. BCX. 9 incrementis] indumentis MOP. 13 Rubrica om. MVW. 15 habuit] habuerit MNW. 18-19 naturae... quodam] natura sua indutum quo BCX. 19 quodam NORVW, quoquo LMPT. 24 addo om. BCP, add. interl. O².

¹ Resp. Gen. 2, 16-17. ² « Strabus », apud *Glossam ordin.* in Gen. 2, 9 (apud Lyranum, I, 36d; v 17d). Cf. Strabus seu Ps-Remigius Altiss., *In Genesim* (PL 131, 60 D-61 A, 62 C, 67 D); et etiam Guill. de Campellis, n. 246 (apud Lottin, *Psych. et morale*, V, 202, lin. 5-8). ³ *De Genesi ad litt.*, VIII, c. 5, n. 11 (PL 34, 377; CSEL 28-I, 238s).

Num. 4. Sumitur auctoritas Augustini ex *Glossa ordin.* in Gen. 2, 28 (apud Lyranum, I, 36 c-d; v 18b).

mortalitatem in natura sui habuit, id est aptitudinem qua poterat non mori, cibis adiutus; sed si perstitisset, immortalitatis perfectio esset ei de ligno vitae.

5. Sed qui hoc tradunt, quomodo superiora Augustini verba¹, quibus dicit quod erat immortalis ex ligno vitae, huic sententiae non contradicant, diligenter inquirent.

DISTINCTIO XX

Cap. 1 (116).

1. **De modo procreationis filiorum si non peccassent et quales nascerentur filii.** Post haec videndum est qualiter primi parentes, si non peccassent, filios procreassent, et quales ipsi filii nascerentur.

2. **Opinio quorundam qui dicunt in paradiso primos homines ante peccatum misceri non potuisse** *. — Augustinus, *Super Genesim*² *. Quidam putant ad gignendos filios primos homines in paradiso misceri non potuisse nisi post peccatum, dicentes concubitum sine corruptione vel macula non posse fieri. Sed ante peccatum nec corruptio nec macula in homine esse poterat, quoniam ex peccato haec consecuta sunt.

3. **Responsio contra illorum opinionem, ubi dicitur quod si non peccassent, sine peccato et ardore libidinis convenissent, sicut modo sine pruritu iungitur manus manui** *. Ad quod dicendum est quod, si non peccassent primi homines, sine omni peccato et macula in paradiso carnali copula convenissent, et esset ibi *thorus immaculatus*³ et commixtio sine concupiscentia; atque genitalibus membris sicut ceteris imperarent, ut ibi nullum motum illicitum sentirent. Et sicut alia membra corporis

¹ habuit] habuerit MNT. ³ ligno vitae *trp.* BOPVW. ⁶ contradicant] sed add. L. scilicet add. OP. 12-13 Rubricae om. MNVW. 18-20 Rubrica om. MVW.

¹ In cap. 4, n. 2 (p. 424). ² Cf. Lib. IX, cc. 8-9 (PL 34, 397s; CSEL 28-I, 276ss); et etiam *De civit. Dei*, XIV, c. 21 (PL 41, 429; CSEL 40-II, 45; CCL 48, 443).

³ Resp. Hebr. 13, 4.

Num. 1. Quaestio sumitur ex Hugone, *De sacram.*, I, 6, 22 (PL 176, 277 A), et ex *Summa sent.*, III, 4 (PL 171, 1122 B; 176, 95 A). — Num. 2 fundatur super *Glossam ordin.* in Gen. 2, 18 (apud Lyranum, I, 38b; v 21c). — Num. 3. Responsio in parte conficitur ex eadem *Glossa ordin.* (38a; 21b), ut in fine huius numeri, in parte ex sententiis scholae Anselmi Laudun., ex gr. n. 318 (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 252; v. etiam n. 254, p. 207); sequitur deinde auctoritates Augustini, ut in eadem *Glossa* in Gen. 2, 18 (apud Lyr., I, 38b et 38a; v 21c et 21b).

aliis admovemus, ut manum ori, sine ardore libidinis, ita genitalibus uterentur membris sine aliquo pruritu carnis. Haec enim « lethalis aegritudo »¹ membris humanis ex peccato inhaesit. Genuissent itaque filios in paradiso per coitum immaculatum et sine corruptione. — Unde Augustinus, *Super Genesim*²: « Cur non credamus primos homines ante peccatum genitalibus membris ad procreationem imperare potuisse, sicut ceteris in quolibet opere sine voluptatis pruritu utuntur? Incredibile enim non est Deum talia fecisse illa corpora, ut si non peccassent, illis membris sicut pedibus imperarent, nec cum ardore seminarent vel cum dolore parerent; sed post peccatum motum illum meruerunt, quem nuptiae ordinant, continentia cohibet ». « Infirmetas³ enim prona in ruinam turpitudinis excipitur honestate nuptiali, et quod sanis esset officium, aegrotis est in remedium ». « Emissi⁴ quidem de paradiso, convenerunt et genuerunt; sed potuerunt in paradiso eis esse nuptiae honorabiles et *thorus immaculatus*⁵, sine ardore libidinis, sine labore pariendi ».

Cap. 2 (117).

Quare in paradiso non coierunt. — Duobus modis solvit*. — Augustinus, *Super Genesim*⁶*: « Cur ergo non coierunt in paradiso? Quia creata muliere, mox transgressio facta est, et eiecti sunt de paradiso. Vel quia Deus nondum iusserat ut coirent, et poterat divina expectari auctoritas, ubi concupiscentia non angebat. Deus vero non iusserat, quia casum eorum praesciebat, de quibus homo propagandus erat ». Ecce expresse habes de modo propagationis filiorum.

Cap. 3 (118).

1. De termino illius inferioris vitae, utrum natis filiis per successiones, an simul omnes transferendi fuissent. De termino vero temporis quo

4-5 Unde... *Genesim om. BCLOPX, interl. T; sed Aug. super Genesim add. mg. LP, add. mg. ad l. 13 O.* 17 Duobus modis solvit *om. NRW.*

¹ Ut dicit August., *De Genesi ad litt.*, IX, c. 10, n. 17 (PL 34, 399; CSEL 28-I, 279).
² Lib. IX, c. 10, n. 18 (PL 34, 399s; CSEL 28-I, 279s). ³ *Ibid.*, c. 7, n. 12 (PL 34, 397; CSEL 28-I, 275). ⁴ *Ibid.*, c. 3, n. 6 (PL 34, 395; CSEL 28-I, 271s). ⁵ Resp. Hebr. 13, 4: *Honorable connubium... et thorus immaculatus.* ⁶ Lib. IX, c. 4, n. 8 (PL 34, 395s; CSEL 28-I, 272s).

Cap. 2: Ex ultima auctoritate Augustini in eadem *Glossa* in Gen. 2, 18 (38a; 21b).
Cap. 3, num. 1. Quaestio eruitur ex dictis Augustini infra positus (in num. 2); cf. etiam Hugo, *De sacram.*, I, 6, 25 (PL 176, 278 C-D), qui quaestionem discutit. — Num. 2: Ex *Glossa* in Gen. 2, 18 (38a; 21b).

transferrentur ad spiritualem caelestemque vitam, certum aliquid Scriptura non tradit. Et ideo ambiguum est utrum parentes, genitis filiis perfectaue humani officii iustitia, ad meliorem statum transferrentur, non per mortem, sed per aliquam mutationem; an patres in aliquo statu vitae manerent, ligno vitae utentes, donec filii ad eundem statum pervenirent, et sic impleto numero omnes simul ad meliora transferrentur, ut essent *sicut angeli Dei in caelis*¹.

2. De quo Augustinus ambigue disserit *Super Genesim*², ita inquit: « Potuerunt primi homines in paradiso filios gignere, non ut morientibus patribus succederent filii, sed in aliquo formae statu manentibus, et de ligno vitae vigorem sumentibus, et filii ad eundem perderentur statum, donec impleto numero, sine morte, animalia corpora in aliam qualitatem transirent, in qua omnino regenti spiritui deservirent, et solo spiritu vivificante, sine corporeis alimentis viverent ». Vel « potuerunt³ parentes filiis cedere, ut per successiones numerus impleatur; qui genitis filiis perfectaue humani officii iustitia, ad meliora transferrentur, non per mortem, sed per aliquam mutationem ». — Ecce hic habemus de transitu hominis ad meliora, sed incertum nobis relinquitur utrum simul transferrentur, an per successiones.

Cap. 4 (119).

1. Quales procrearent filios, utrum perfectionem staturae et usum membrorum habentes, qualis homo primus fuit conditus. Si vero quaeritur quales, si non peccasset homo, filios genuisset, utrum videlicet sicut ipse primus homo secundum staturam corporis et usus membrorum perfectus mox conditus exstitit, ita etiam eius filii in ipso nativitatis exordio perfecti existerent, qui ambulare et loqui et cuncta facere possent: responderi potest quod filios parvulos nasci oportebat, propter materni uteri necessitatem.

2. Responsio ubi uno sine ambiguo posito, tripartitam subicit distinctionem*. Sed utrum mox nati perfectionem staturae et membrorum

⁷ angeli Dei] sancti angeli MNRWX. 18 habemus] habes MNT. 21 staturae] nature BCOP.

¹ Matth. 22, 30. ² Lib. IX, c. 3, n. 6 (PL 34, 395; CSEL 28-I, 271s).
³ August., *ibid.*, c. 6, n. 10 (PL 34, 396; CSEL 28-I, 273s).

Cap. 4. Fere totum ex *Summa sent.*, III, 4 (PL 171, 1122 B-D; 176, 96 A-C); quaedam (in num. 1 et 4, et conclusio in num. 7) ex Hugone, *De sacram.*, I, 6, 26 (PL 176, 278 D-279 B); pauca quidem sunt a Magistro adiecta.

usum haberent, an parvuli et in minori aetate constituti uti possent membrorum officiis, an per intervalla temporum, eo modo quo nunc fit, perfectionem staturae et usum membrorum recepturi essent, de auctoribus definitum non habemus.

3. **Ambigua Augustini verba ponit, ubi tamen videtur innuere quod filii et parvuli possent membrorum uti officiis.** Et super hoc Augustinus¹ ambigue loquitur: «Movet nos, inquit, si primi homines non peccassent, utrum tales filios essent habituri, qui nec lingua nec manibus uterentur. Nam propter uteri necessitatem, forte necesse erat parvulos nasci. Sed quamvis exigua pars corporis sit costa, non tamen propter hoc parvulam viro coniugem fecit; unde et eius filios poterat omnipotentia Creatoris mox natos grandes facere. Sed ut hoc omittam, poterat certe eis praestare quod multis animalibus praestitit, quorum pulli, quamvis sint parvuli, tamen mox ut nascuntur, currunt et matres sequuntur. Econtra homini nato nec ad incessum pedes idonei sunt, nec manus saltem ad scalpendum habiles; et iuxta se mammis positus, nascentes magis possunt esurientes flere quam sugere, proprieque infirmitati mentis congruit haec infirmitas carnis». His verbis videtur insinuari quod filii, etiam parvuli, officiis membrorum valent uti.

4. **Quibusdam non absurde placuit quod filii parvi nascerentur et per accessum temporis in statura et in aliis sicut nunc proficerent, quod non esset vitio imputandum.** Sed cum Augustinus sub assertione de his nihil tradat, non irrationabiliter quibusdam placuit² primorum parentum filios nascituros parvos, ac deinde per intervalla temporum, eadem lege qua et nunc nativatem humanam ordinatam cernimus, staturae incrementum et membrorum usum recepturos, ut in illis expectaretur aetas ad ambulandum et loquendum, sicut modo in nobis. Quod utique non esset vitio deputandum, sed conditioni naturae; sicut a cibo non penitus abstinere valebant, nec tamen illud erat ex vitio, sed ex natura conditionis.

5. **Oppositio quorundam volentium probare eos posse vivere sine alimonia.** Ad hoc autem opponitur ita: Si non peccarent, non morentur; sed non peccarent si non comederent; poterant igitur sine alimo-

3-4 auctoribus] auctoritatibus TX, corr. in auctoritatibus V. 9 uterentur] nec pedibus
add. T (Aug.), add. interl. V. 12 hoc] hec LMTVW. 24 parvos] parvulos NRT.

¹ De peccat. meritis et bapt. parvulorum, I, cc. 37-38 (PL 44, 150; CSEL 60, 69s).

² Resp. Hugo, De sacram., I, 6, 26 (PL 176, 279 A).

nia vivere. — **Responsio** *. Ceterum, sicut supra diximus¹, non solum peccarent si de ligno vetito ederent, sed etiam si concessis non uterentur; quia sicut erat eis praeceptum non illo ligno vesci, ita aliis vesci. — **Ratio quare peccarent si non aliis uterentur concessis** *. Praeterea contra naturalem rationem facerent, qua intelligebant de illis esse edendum; quod et naturaliter appetebant.

6. **Alia oppositio circa idem** *. Item opponitur: Cum fames sit poena peccati, si non peccarent, famem non sentirent; sed sine fame superfluum videretur comedere; unde putant quidam eos cibis non indignis ante peccatum, quia non poterant esurire si non peccassent. — **Responsio** *. Ad quod dici potest quod fames vere defectus est et poena peccati: est enim immoderatus appetitus edendi, cui non subiacuisset homo si non peccasset. Sed procul dubio peccaret nisi hunc defectum cibo praeveniret. Habebat enim naturalem appetitum et moderatum, cui ita satisfaciendum erat ne defectum famis sentiret.

7. **Sicut non fuit ex vitio quod cibo indigebat ante peccatum, sic non esset ex vitio si statura imperfecti nati, in ea et in aliis proficerent** *. Sicut igitur non ex vitio, sed ex naturae conditione erat, quod ante peccatum homo cibi indigebat, ita non ex vitio esset, sed de natura, si hominis conditio in principio suo, id est in primo parente, a perfecto inchoata, in subsequenti propagatione a modico ad maiora proficeret, ut scilicet per intervalla temporis staturae corporeae incrementa usumque membrorum susciperet.

Cap. 5 (120).

1. **Utrum sicut statura corporis, ita etiam sensu mentis parvuli nascerentur, et per accessum temporis proficerent in sensu et notitia veritatis, scilicet an mox nati in his essent perfecti.** Et cum de corpore humano non sit absurdum vel inconveniens hoc aestimare, quaeri solet utrum de sensu animae et cognitione veritatis eodem modo sentiendum sit, ut scilicet hi qui sine peccato nascerentur, sensu et intelligentia mentis imperfecti

1 Responsio LNV, om. alii. 7 circa idem om. MOP. 9 putant quidam trp. OPR. 10 peccassent] peccarent MNV. 15 defectum... sentiret] defectus... sentiretur LNRTVWX. 16-17 Rubrica om. LNW. 16 indigebat trp. p. peccatum BCX. 17 proficerent] proficeret BCX. 18 igitur] ergo BCV. 27 scilicet om. LNV.

¹ In Dist. 19 c. 4, n. 3 (p. 424).

Cap. 5. Totum sumitur ex Hugone, De sacram., I, 6, 26 (PL 176, 279 B-C), praeter paucissima in num. 2.

existerent, et per accessum temporis in his proficerent usque ad perfectionem; an mox conditi perfectionem sensus et cognitionis perciperent.

2. **Responsio ubi dicitur ita videri quibusdam, scilicet quod in his proficerent sicut in aliis ***. Illi qui sentiunt ¹ parvulos natos in statura corporis et usu membrorum per accessum temporis profecturos, non diffitentur eosdem in exordio nativitatis sensu imperfectos existere, et per intervallum temporis in sensu et cognitione proficere usque ad perfectum.

3. **Contra illorum sententiam opponunt quidam ***. Ad quod quidam ² opponunt dicentes: Si mox nati non haberent perfectionem sensus et intelligentiae, ignorantia in eis esset; ignorantia autem peccati est poena. — Sed qui hoc dicunt, non satis diligenter considerant quia non omnis qui aliquid nescit, vel minus perfecte aliquid scit, statim ignorantiam habere sive in ignorantia esse dicendus est.

4. **Quomodo ignorantia dicitur esse in aliquo ***. Quia ignorantia non dicitur nisi cum id quod sciri, non ignorari debet, nescitur. Talisque ignorantia poena peccati est, cum mens vitio obscuratur, ne cognoscere valeat ea quae scire deberet.

Cap. 6 (121).

1. **De hominis translatione in meliorem statum et de duobus bonis: altero hic dato, altero promisso.** Talis erat hominis institutio ante peccatum secundum corporis conditionem. De hoc autem statu transferendus erat cum universa posteritate sua ad meliorem dignioremque statum, ubi caelesti et aeterno bono in caelis sibi parato frueretur. — Sicut enim ex duplici natura compactus est homo, ita illi duo bona Conditor a principio praeparavit: unum temporale, alterum aeternum; unum visibile, alterum invisibile; unum carni, alterum spiritui. Et quia *primum est quod est animale, deinde quod spirituale* ³ est, temporale ac visibile

3-4 Rubrica om. VW, abbrev. R. 11 peccati est poena] pena peccati est CNV, peccatum est M. 14 In ignorantia] ignorans BCPX. 15 Rubrica om. RTW. 16 sciri] et add. MNV, vel add. W. || debet] deberet T, debuisset Hugo. 25 illi duo trp. LMNV.

¹ Scil. Hugo, *De sacram.*, I, 6, 26 (PL 176, 279 B-C). ² Ita sibi obicit ipse Hugo, et respondet: «Sed qui hoc dicunt» etc. ³ I Cor. 15, 46.

Cap. 6. Conficitur ex *Summa sent.*, III, 4 (PL 171, 1123 A-B; 176, 95 D), et Hugone, *De sacram.*, I, 6, cc. 6, 7, 28-29 (PL 176, 267s, 281 A-B, 282 D).

bonum prius dedit; invisibile autem et aeternum promisit, et meritis quaerendum proposuit.

2. **Quod rationem naturalem et praeceptum dedit Deus homini ad servandum bonum quod acceperat, et promerendum quod promissum erat.** Ad illius autem custodiam quod dederat, et ad illud merendum quod promiserat, naturali rationi in creatione animae hominis inditae, qua poterat inter bonum et malum discernere, praeceptum addidit obedientiae, per cuius observantiam datum non perderet et promissum obtineret, ut per meritum veniret ad praemium.

DISTINCTIO XXI

Cap. 1 (122).

1. **De invidia diaboli qua ad hominem tentandum accessit.** Videns igitur diabolus hominem per obedientiae humilitatem posse ascendere unde ipse per superbiam corruerat, invidit ei; et qui prius per superbiam fuerat *diabolus*, id est deorsum lapsus, zelo invidiae factus est *satan*, id est adversarius ¹.

2. **Quare prius ad feminam venit ***. Unde et mulierem tentavit, in qua minus quam in viro rationem vigere novit. Eius enim malitia, ad tentandam virtutem timida, humanam naturam in ea parte ubi debilior videbatur aggressa est, ut si forte illic aliquatenus praevaleret, postmodum fiducialius ad alteram, quae robustior fuit, pulsandam vel potius subvertendam accederet. Primum igitur solitariam feminam exploravit, ut in ea primum omnem suae tentationis vim experiretur.

Cap. 2 (123).

1. **Quare in aliena forma venit.** Sed quia illi per violentiam nocere non poterat, ad fraudem se convertit, ut dolo hominem supplantaret, quem virtute superare nequiret. Ne autem fraus illius nimis manifesta-

3-4 Rubrica om. RVW. 15 lapsus] et add. BCOP. 17 Rubrica om. MNW. 18 enim om. OPX (Hugo).

¹ Vide supra, Dist. 10, c. 2, n. 1 (p. 378).

Cap. 1-2. Quomodo haec capitula conflantur ex *Summa sent.*, III, 4 (PL 171, 1123 B; 176, 95 D-96 A), et Hugone, *De sacram.*, I, 7, cc. 1 et 3, ac (in c. 2) 2 (PL 176, 287-288), ad oculos demonstrat H. Weisweiler, *La « Summa Sententiarum » source de Pierre Lombard*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 6 (1934) 148s.

retur, in sua specie non venit, ne aperte cognosceretur et ita repelleretur. Iterum, ne nimis occulta foret fraus eius, quae caveri non posset, et homo simul videretur iniuriam pati si taliter circumveniri permetteret eum Deus ut praecavere non posset, in aliena quidem forma venire permissus est diabolus, sed in tali, in qua eius malitia facile posset depre-

hendi. Ut igitur in propria forma non venerit, voluntate sua factum est; ut autem forma suae malitiae congruenti veniret, divinitus factum est. 2. **Quare non nisi in forma serpentis accessit** *. Venit igitur ad hominem in serpente, qui forte, si permetteretur, in columbae specie venire maluisset; sed non erat dignum ut spiritus malignus illam formam homini odiosam faceret, in qua Spiritus Sanctus appariturus erat. Non ergo nisi per serpentem tentare permissus fuit diabolus, ut per illud quod foris erat, astutiam tentantis animadvertere femina quiret. Diabolus enim per serpentem tentabat, in quo loquebatur.

Cap. 3 (124).

Quare dictus est serpens callidior cunctis animantibus *. — Augustinus, *Super Genesim* *. Ideoque serpens dictus est esse *callidior cunctis animantibus terrae* ¹, quia, ut ait Augustinus², « mali angeli, licet superbia deiecti, natura tamen sunt excellentiores omnibus bestiis propter eminentiam rationis; quamvis serpens non rationali anima, sed spiritu diabolico possit sapientissimus dici. Non ergo mirum si diabolus, spiritu suo implens serpentem, sicut vates implebat, sapientissimum reddiderat omnium bestiarum ».

Cap. 4 (125).

1. **Quod non elegit serpentem ut per eum tentaret**. Quem tamen ad tentandum non elegit diabolus, sed per quod animal permissus fuit tentavit. Unde Augustinus, *Super Genesim* ³: « Non est putandum

¹ in¹ om. LMNX (Hugo), interl. RV. ⁷ autem] in add. WX, add. interl. R. ⁹ serpente] serpentem BCLOPR. ¹³ femina om. BCMX (Summa Sent.), interl. R. ¹⁶⁻¹⁷ Aug. Super. Gen. om. LMRVWX. ²⁵ Rubrica om. BCNW. || tentaret] Aug. in eodem add. OP.

¹ Resp. Gen. 3, 1.

² Lib. XI, c. 2, n. 4 (PL 34, 430s; CSEL 28-I, 336).

³ Ibid., c. 3, n. 5 (PL 34, 431; CSEL 28-I, 337).

Cap. 3. Ex *Glossa ordin.* in Gen. 3, 1 (apud Lyranum, I, 40a-b; v 24v). — Cap. 4, num. 1-2: Ex eadem *Glossa ordin.* in Gen. 3, 1 (40b; 24v). — Num. 3: Ex *Glossa ordin.* in Gen. 3, 13 (42b; 25c et 26b). — Num. 4: Ex *Summa sent.*, III, 5 (PL 171, 1123 C; 176, 96 B).

quod diabolus serpentem per quem tentaret elegerit, sed cum decipere cuperet, non potuit nisi per quod animal posse permissus est. Nocendi enim voluntas inest cuique a se, sed potestas a Deo ».

2. **Strabus** ¹ *: « Sic autem loquebatur diabolus per serpentem ignorantem, sicut per energumenos vel fanaticos loquitur ».

3. **Augustinus, Super Genesim** ² *: « Serpente enim velut organo est usus, movens naturam eius ad exprimendos sonos verborum et signa, quibus suam monstraret voluntatem. Serpens ergo nec verba intelligebat, nec rationalis est factus. *Callidissimus* tamen dictus est ³ propter astutiam diaboli. Locutus est autem sicut asina Balaam ⁴; sed hoc diabolicum, illud angelicum fuit. Boni enim et mali angeli similiter operantur ».

4. Hic quaeri solet quare mulier non horruit serpentem. — Quia cum noverit creatum esse, etiam officium loquendi a Deo accepisse putavit.

Cap. 5 (126).

1. **De modo tentationis. — Quare ab interrogatione exorsus est** *. Tentatio autem hoc modo facta est. Stans coram femina, hostis superbus non audet in verba persuasionis exire, metuens deprehendi; sed sub interrogatione eam aggreditur, ut ex responsione colligeret qualiter in malitia procedere posset.

2. **Verba serpentis, responsio mulieris** *. Cur, inquit ⁵, praecepit vobis Deus ut non comederetis de omni ligno paradisi? Cui respondit mulier: De fructu lignorum quae sunt in paradiso vescimur; de fructu vero ligni quod est in medio paradisi praecepit nobis Deus ne comederemus et ne tangeremus, ne forte moriamur.

3. **Addit serpens, nactus fiduciam ex verbis mulieris, promissionem falsam** *. In quo verbo dedit locum tentanti, cum dixit *ne forte moriamur*;

²⁰ Rubrica om. LVW. ²⁵⁻²⁶ Rubrica om. NRW. ²⁵ nactus fiduciam] subdit autem BCX. ²⁶ tentanti] temptandi BCLNTV.

¹ *Super Genesim* 3, 1 (PL 131, 64 B). Vide J. de Blic, *L'oeuvre exégétique de W. Strabon...*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 16 (1949) 13, 20. ² Lib. XI, cc. 27-29, nn. 34-36 (PL 34, 443ss; CSEL 28-I, 360ss). ³ Resp. Gen. 3, 1. ⁴ Resp. Num. 22, 28-30. ⁵ Gen. 3, 1-3.

Cap. 5, num. 1-5. Conficitur textus mixtim ex *Summa sent.*, III, 5 (PL 171, 1123 C; 176, 96 B-C), et Hugone, *De sacram.*, I, 7, 4-6 (PL 176, 288s), uti iam praeclare ostendit H. Weisweiler, *La « Summa Sententiarum »...*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 6 (1934) 151-154. — Nihilominus, in num. 6 dictis fontibus addenda est (non obstante rubrica) auctoritas Gregorii in *Glossa ordin.* in Gen. 3, 2 (apud Lyranum, I, 41b; v 26a), ex *In evang.*, hom. 16, n. 2 (PL 76, 1136 A). Vide etiam Lombardi sermonem *In Septuagesima* (PL 171, 849 A).

unde mox diabolus dixit ad mulierem ¹: *Nequaquam moriemini: scit enim Deus quod in quocumque die comederitis ex eo, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii, scientes bonum et malum.*

4. Attende ordinem ac progressum humanae perditionis. Primo Deus dixerat ²: *Quacumque die comederitis ex eo, morte moriemini*; deinde mulier ³ dixit ⁴: *Ne forte moriamur*; novissime serpens dixit ⁵: *Nequaquam moriemini*. Deus affirmavit, mulier quasi ambigendo illud dixit, diabolus negavit. Quae igitur dubitavit, ab affirmante recessit et neganti appropinquavit.

5. **De versutia diaboli qui, ut facilius persuaderet, malum removit, et bonum in pollicito duplicavit.** Qui ad suam persuasionem pleniter suffulciendam, id est ut malum quod intendebat libere persuaderet, et malum quod mulier timuit negando removit, et promissionem addidit; et ut eius persuasio citius reciperetur, promissionem duplicavit. Unam nempe comestionem suadens, duo in praemio proposuit: similitudinem Dei scientiamque boni et mali spondens.

6. **Quod homo tribus modis tentatus est, scilicet gula, vana gloria, avaritia.** — Augustinus ⁵ *. Ubi tribus modis hominem tentavit, scilicet gula in persuasionem cibi, cum dixit: *In quocumque die comederitis*; inani gloria in promissione deitatis, cum dixit: *Eritis sicut dii*; avaritia in promissione scientiae, cum dixit: *Scientes bonum et malum*. Gula est immoderata cibi aviditas; vana gloria amor propriae excellentiae; avaritia immoderata habendi cupiditas, quae non est tantum pecuniae, sed etiam altitudinis et scientiae, cum supra modum sublimitas ambitur.

Cap. 6 (127).

1. **De duplici tentationis specie.** Porro sciendum est duas esse species tentationis, interiorem scilicet et exteriorem.

2 quocumque] quacumque LT. 5 comederitis... moriemini] comederis... moriemini BCNRVWX. 17 Quod OPT, om. alii. 18 Augustinus om. LMRVWX. 19 quocumque] quacumque] CTVWX.

¹ Gen. 3, 4-5. ² Gen. 2, 17. ³ Gen. 3, 3. ⁴ Gen. 3, 4. ⁵ Potius Gregorius, ut in alia serie notarum indicatur.

Cap. 6, num. 1-2. Textus mixtim conflatur ex *Summa sent.*, III, 5 (PL 171, 1123 D; 176, 96 C), et Hugone, *De sacram.*, I, 7, 9 (PL 176, 290 B). — Doctrina autem num. 3 propria Magistri videtur (qua corrigitur illa fontium), de qua vide eius *Glossam* in II Cor. 12, 7 (PL 192, 84 D), necnon et sententiam Anselmi Laudun., n. 85, et illam scholae eiusdem, n. 450 (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 73s, et 303).

2. **Quae sit exterior tentatio et a quo fiat** *. Exterior tentatio est, quando nobis extrinsecus malum visibiliter suggeritur, verbo vel signo aliquo, ut ille cui fit ad peccati consensum declinet. Et talis tentatio tantum fit ab adversario.

3. **Quae sit interior tentatio et a quo fiat** *. Interior vero tentatio est, quando invisibiliter malum nobis intrinsecus suggeritur. Et haec tentatio aliquando fit ab hoste, aliquando a carne. Nam et diabolus invisibiliter mala suggerit, et ex carnis corruptione suboritur motus illicitus et titillatio prava. Ideoque tentatio quae est ex carne, non fit sine peccato; quae autem est ab hoste, nisi ei consentiatur, non habet peccatum, sed est materia exercendae virtutis. Tentatio autem carnis interior difficilius vincitur, quia interius oppugnans de nostro contra nos roboratur.

Cap. 7 (128).

1. **Quare homo per alium surgere potuit et non diabolus, et hominis peccatum remediabile, diaboli vero non.** Homo igitur, qui sola exteriori tentatione pulsatus cecidit, tanto gravius plectendus erat, quanto leviori impulsu fuerat prostratus. Et tamen, quia aliquam, licet modicam, cadendi occasionem habuit, idcirco per Dei gratiam iuvare potuit ad veniam, ut qui per alium ceciderat, per alium erigeretur. Qui ergo incitatore habuit ad malum, non iniuste reparatorem habuit ad bonum. Diabolus vero, quia sine alicuius tentatione peccavit, per alium ut surgeret iuvare non debuit; nec per se potuit, et ideo irremediabile peccatum eius exstitit. Peccatum vero hominis, sicut per alium habuit initium, ita per alium non incongrue habuit remedium.

2. **Quare homo, non angelus, sit redemptus.** Praeterea angelica natura, quoniam non tota perierat, sed ex parte perstiterat, non est redempta; humana vero tota perierat, et ideo ne penitus perderetur, ex parte est redempta, ut inde ruina suppleretur angelica. — Unde Augustinus in *Enchiridion* ¹: « Placuit universitatis creatori et moderatori, ut quoniam non tota multitudo angelorum Deum deserendo perierat, ea quae

³ peccati consensum *trp.* BCLRWX. ⁵ Rubrica om. LNVW. ¹⁰ est om. OP. ¹⁵ vero non] irremediabile BCX, remediabile *add.* OP. ²⁷ penitus] repente *add.* BCOPX, vel repente *add.* *interl.* T.

¹ Cap. 29 (PL 40, 246; CCL 46, 65).

Cap. 7, num. 1. Verba « Homo... erigeretur » (lin. 15-19) mixtim componuntur ex *Summa sent.*, III, 5 (PL 171, 1123 D; 176, 96 C), et Hugone, *De sacram.*, I, 7, 9 (PL 176, 290 C). Conclusio Magistri esse videtur.

perierat in perpetua perditione remaneret; quae autem cum Deo illa deserente perstiterat, de sua certissime cognita semper felicitate gauderet; at vero creatura rationalis quae in hominibus erat, quoniam peccatis atque suppliciis tota perierat, ex parte reparari, unde angelicae societati suppleretur quod ruina illa minuerat. Hoc enim promissum est sanctis, 5 quod erunt *aequales angelis Dei* ¹ ».

Cap. 8 (129).

1. **Quod non soli viro praeceptum fuit datum.** Illud etiam notandum est, quod non soli viro praeceptum videtur esse datum, cum ipsa mulier testetur sibi etiam esse mandatum, dicens²: *Praecipit nobis Deus etc.* — 10 Supra tamen legitur³ ante factam mulierem Deum dixisse viro: *De ligno scientiae boni et mali ne comedas*; non dixit: *Ne comedatis.* — **Augustinus, Super Genesim** ⁴ *. Forte quia facturus erat mulierem, sic praecepit ut per virum ad mulierem perveniret mandatum: quia mulier, quae subiecta viro fuit, non nisi mediante viro divinum debuit accipere praeceptum. 15 Unde Apostolus⁵: *Si quid discere voluerint mulieres, domi viros suos interrogent.*

2. **Quomodo loqui potuerunt vel loquentem intelligere.** — **Augustinus, Super Genesim** ⁶ *. Si quaeritur quomodo loqui potuerunt vel loquentem intelligere, qui non didicerant inter loquentes crescendo vel magisterio, 20 dicimus quia Deus eos tales fecerat, qui possent loqui et discere ab aliis si essent.

4 parte] debuit *add.* B, debuit (vel meruit *interl.*) *add.* C, debuit (vel poterat *interl.*) *add.* V, poterat *add.* N, voluit *add.* mg. L², meruit *add.* TW (*interl.*). || reparari] repararetur P, reparata *Aug.*, debuerat *add.* X (*melius subintellige debuit, uti supra.*) 15 fuit] erat BCV.

¹ Resp. Luc. 20, 26; Matth. 22, 30. ² Gen. 3, 3. ³ Gen. 2, 17. ⁴ Lib. VIII, c. 17 (PL 34, 387; CSEL 28-I, 257). ⁵ I Cor. 14, 35. ⁶ Lib. VIII, c. 16, n. 35 (PL 34, 386; CSEL 28-I, 256).

Cap. 8, num. 1: Mixtim ex Hugone, *De sacram.*, I, 7, 5 (PL 176, 288 D-289 A), et *Glossa ordin.* in Gen. 2, 17 (apud Lyranum, I, 37c; v 20c). — Num. 2 fundatur super eandem *Glossam* parum infra (37d; 20d).

DISTINCTIO XXII

Cap. I (130).

1. **De origine illius peccati.** Hic videtur diligenter investigandum esse quae fuerit origo et radix illius peccati.

5 2. **Opinio quorundam qui dicunt quandam elationem praecessisse in animo hominis** *. Quidam ¹ putant quandam elationem in animo hominis praecessisse, ex qua diaboli suggestioni consentit.

3. **Auctoritas Augustini quae videtur facere pro eis** *. Quod videtur **Augustinus** innuere, *Super Genesim*², ita dicens: « Non est putandum quod homo deiceretur, nisi praecessisset in eo quaedam elatio comprimenda: ut per humilitatem peccati sciret quam falso de se praesumpserit, et quod non bene se habet natura si a faciente recesserit ». — Item in eodem³: « Quomodo verbis tentatoris crederet mulier, Deum se a re bona et utili prohibuisse, nisi inesset eius menti amor ille propriae po- 15 testatis et de se superba praesumptio, quae per tentationem fuerat convincenda aut perimenda? Denique, non contenta suasionem serpentis, aspexit lignum bonum esu, decorum aspectu⁴; nec credens se inde posse mori, forte putavit Deum alicuius causa significationis illa dixisse. Ideo manducavit, et dedit viro suo, fortassis cum aliqua suasionem, quam 20 Scriptura intelligendam reliquit; vel forte non fuit suaderi necesse, cum eam mortuam esse illo cibo non videret vir ».

4 et radix *om.* OP. 5-6 Rubrica *om.* MVW, *abbrev.* R. 8 Rubrica *om.* CMVW. 16 contenta] contempta BCLNT. || suasionem] persuasionem BCV.

¹ Ita (post August.) Beda, *In Gen.* 3, 1 (PL 91, 53 B-C; CCL 118A, 59). ² Lib. XI, c. 5, n. 7 (PL 34, 432; CSEL 28-I, 338). ³ *Ibid.*, c. 30, n. 39 (PL 34, 445; CSEL 28-I, 363s). ⁴ Resp. Gen. 3, 6: *Vidit igitur mulier quod bonum esset lignum ad vescendum, et pulchrum oculis aspectuque delectabile... et comedit deditque viro suo.*

Cap. I, num. 1-2: Ex *Summa sent.*, III, 6 (PL 171, 1123 D-1124 A; 176, 96 C, ubi in parte etiam prima auctoritas August. in num. 3. — Num. 3: Ex *Glossa ordin.* in Gen. 3, 1 ac inde in 3, 13 (apud Lyranum, I, 40d, 42b; v 24b, et 24 d, ubi secunda auctoritas Gen. 3, 4 assignatur). — Num. 4 conficitur ex *Glossa ordin.* in Gen. 3, 13, dein in 3, 9, ac iterum in 3, 13 (apud Lyr., I, 42b, 41d, 42b; v 25c, 27a, 25c-26b). — Num. 6 sumitur ex *Summa sent.*, III, 6 (PL 171, 1124 A; 176, 96 D), unde etiam parum infra interpretatio Augustini in num. 7.

4. Augustinus, Super Genesim: quod aliter locutus est diabolus in muliere quam in serpente*. «Sicut¹ ergo non est permissus diabolus tentare feminam nisi per serpentem, ita nec virum nisi per feminam»: «ut² sicut praeceptum Dei per virum venit ad mulierem, ita diaboli tentatio per mulierem transiret ad virum». «In muliere³ vero, quae ratio-⁵ nalis erat, non est ipse locutus, ut in serpente, sed persuasio eius; quamvis instinctu adiuuaret interius quod per serpentem gerebat exterius».

5. Quam intelligentiam quidam trahunt ex verbis praemissis*. Ex praedictis tentationis modus atque progressus insinuatur, necnon et quod praediximus innui videtur, scilicet quod tentationem praecesserit quaedam¹⁰ elatio et praesumptio in mente hominis.

6. Obiectio contra illos qui dicunt elationem praecessisse in mente. Quod si ita fuit, non igitur alterius suggestione prius peccavit, cum auctoritas⁴ tradat ideo peccatum diaboli incurabile esse, quia non suggestione, sed propria superbia cecidit; hominis vero curabile, quia non per¹⁵ se, sed per alium cecidit, et ideo per alium resurgere potuit.

7. Quomodo sint intelligenda illa verba hic definit*. Quocirca praedicta Augustini verba pium ac diligentem lectorem efflagitant. Quae sic intelligere sane quimus: 'Non deiceretur homo', scilicet in actum illius peccati, ut scilicet lignum vetitum ederet, et in has miseras per²⁰ tentationem diaboli, 'nisi elatio comprimenda praecessisset', non utique tentationem, sed opus peccati.

8. Vide tentationis ordinem. Talis enim fuit ordinis processus: diabolus tentando dixit⁵: Si comederitis, eritis sicut dii, scientes bonum et malum. Quo audito, statim menti mulieris subrepsit elatio quaedam et²⁵ amor propriae potestatis, ex quo placuit ei facere quod diabolus suadebat, et utique fecit. Suggestione igitur peccavit, quia tentatio praecessit, ex qua in mente eius orta est elatio, quam peccatum operis secutum est et poena peccati.

1 Aug. super Gen. om. BRVW. 5 virum] nisi per feminam add. (ex l. 3) OP, quod exp. P. 8 Rubrica om. BCVWX. 16 resurgere] surgere MNTVW (Summa Sent.), corr. ex surgere L. 17 Rubrica om. NVW. || definit] distinguit OP. 23 Rubrica om. MVW. || processus] processio N, progressus TX.

¹ Ibid., c. 27, n. 34 (PL 34, 443; CSEL 28-I, 360). ² Ibid., c. 34, n. 45 (448; 368). ³ Ibid., c. 27, n. 34 (443; 360). ⁴ Hoc verbum Summae sent. est (ut supra notatur), sed quae auctoritas intelligenda sit non indicatur nec hic nec supra in Tract. II, cc. 3-4 (PL 171, 1109ss; 176, 82ss), ubi agitur de casu angelorum. Cf. tamen Gregorius, Moralia, IV, c. 3, n. 8: «Est adhuc aliud, quo et perditus homo reparari debuit, et superbiens spiritus reparari non possit, quia nimirum angelus sua malitia cecidit, hominem vero aliena prostravit» (PL 75, 642 B). ⁵ Gen. 3, 5.

Cap. 2 (131).

Quae fuit elatio mulieris. Et talis quidem elatio in mente mulieris pro certo fuit, qua credidit et voluit habere similitudinem Dei cum aequalitate quadam, putans esse verum quod diabolus dicebat¹. Et ideo⁵ specialiter mulierem commemorat Augustinus, inquiring²: «Quomodo crederet mulier diabolo, nisi esset in mente eius de se superba praesumptio?» Et quod ibi sequitur, scilicet: «quae per tentationem fuerat convincenda vel perimenda», ad mulierem referendum est, ut intelligatur: 'quae' mulier, non elatio, 'fuerat per tentationem' etc.

Cap. 3 (132).

1. Quae fuit elatio viri: an crediderit et voluerit quod mulier. Solet quaeri utrum illa talis elatio et amor propriae potestatis in viro fuerit sicut in muliere.

2. Quod Adam non fuit seductus sicut mulier, scilicet ut crederet¹⁵ verum quod diabolus suadebat; et tamen in aliquo fuit seductus, scilicet ut veniale putaret peccatum*. Ad quod dicimus quia Adam non fuit seductus eo modo quo mulier: non enim putavit esse verum quod diabolus suggerebat. In eo tamen fuisse seductum credi potest, quod commissum veniale putaverit, quod peremptorium erat. Sed nec prior seductus fuit,²⁰ nec in eo in quo mulier, ut crederet Deum illud lignum ideo tangere prohibuisse, quoniam si tangerent, fierent sicut dii³. Verumtamen praevaricator fuit Adam, ut testatur Apostolus⁴. Potuit ergo aliqua elatio menti eius inesse illico post tentationem, ex qua voluit lignum vetitum experiri, cum mulierem non videret mortuam esca illa percepta.

3 pro certo fuit trp. BCLRWX. 4 putans] id add. LTV, illud add. N. 5 Aug. inquiring trp. OP. || inquiring] dicens TW. 14-16 Rubrica om. VW, abbrev. NR. 16 quia] quod CNTV. 19 quod] quia BCOP, quod corr. C.

¹ Scil. Gen. 3, 5: Et eritis sicut dii etc. ² Supra, p. 439, lin. 13ss. ³ Resp. Gen. 3, 5. ⁴ Rom. 5, 14: In similitudinem praevaricationis Adae.

Cap. 2: In parte sequitur Hugonem, De sacram., I, 7, 10 (PL 176, 290 D); deinde exponit verba Augustini. — Cap. 3. Quaestio (in num. 1) quodam modo suggeritur in Summa sent., III, 6 (PL 171, 1125 A-B; 176, 97 D-98 A), et in auctoritate Augustini infra posita, unde etiam conficitur responsio in num. 2. — Num. 3-4: Ex Glossa Lomb. in I Tim. 2, 14 (PL 192, 341 A-B).

3. **Auctoritate confirmat quod dixerat ***. Unde Augustinus, *Super Genesim* 1: « Cum Apostolus Adam praevaricatorem fuisse ostendat dicens 2: *In similitudinem praevaricationis Adae*, seductum tamen negat, ubi ait 3: *Adam non est seductus, sed mulier*. Unde et interrogatus non ait: *Mulier seduxit me, sed dedit mihi et comedi* 4; mulier vero inquit 5: *Serpens seduxit me* ».

4. **Quam Apostolus vocaverit seductionem, qua mulier, non vir, seducta est ***. — Augustinus 6: « Hanc autem seductionem proprie vocavit Apostolus, per quam id quod suadebatur, cum falsum esset, verum putatum est, scilicet quod Deus lignum illud ideo tangere prohibuerit, quia sciebat eos, si tetigissent, sicut deos futuros: tanquam eis divinitatem invideret, qui eos homines fecerat. Sed etsi virum propter aliquam mentis elationem, quae Deum latere non poterat, sollicitavit aliqua experiendi cupiditas, cum mulierem videret accepta illa esca non esse mortuam; nec tamen eum arbitror, si iam spirituali mente praeditus erat, ullo modo credidisse quod diabolus suggerebat ».

Cap. 4 (133).

1. **Quis plus peccavit, Adam vel Eva**. Ex quo manifeste animadverti potest quis eorum plus peccaverit, Adam scilicet vel Eva. Plus enim videtur peccasse mulier, quae voluit usurpare divinitatis aequalitatem, et nimia praesumptione elata, credidit ita esse futurum. Adam vero nec illud credidit, et de poenitentia et Dei misericordia cogitavit, dum uxori morem gerens, eius persuasioni consensit, nolens eam contristare et a se alienatam relinquere, ne periret, arbitratus illud esse veniale, non mortale delictum.

1 Rubrica om. LMRVW. 4 ubi] ut BCOPRX. 7 Quam] Quod LT, Quare N. 15 nec] non MWX (*Glossa in I Tim.*), corr. in non R. 19 enim om. OP.

1 Lib. XI, c. 42, n. 58 (PL 34, 453; CSEL 28-I, 377). 2 Rom. 5, 14. 3 I Tim. 2, 14. 4 Gen. 3, 12. 5 Gen. 3, 13. 6 Ibid., n. 60 (PL 34, 454; CSEL 28-I, 378).

Cap. 4, num. 1. Quaestio sumitur ex *Summa sent.*, III, 6 (PL 171, 1125 A; 176, 97 D) et ex Hugone, *De sacram.*, I, 7, 10 (PL 176, 290 C), unde etiam parum infra argumentum huius numeri. — Num. 2-4: Ex *Glossa Lombardi in I Tim.* 2, 14 (PL 192, 341 C-D), quae quidem conficitur ex commento *Glossae ordin.* in h. 1., ut in alia serie notarum indicatur, et inde ex verbis Augustini iam a Floro Lugdunensi collectis in h. 1. (apud Ven. Bedae opera, VI, Coloniae 1688, 716). Cf. H. Weisweiler, *La « Summa Sententiarum » source...*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 6 (1934) 161s.

2. Unde Augustinus 1: « Apostolus inquit 2: *Adam non est seductus*. Quod utique ita accipi potest, ut intelligatur non esse seductus, prior scilicet; vel in eo in quo mulier, ut scilicet crederet illud esse verum 3: *Eritis sicut dii*; sed putavit utrumque posse fieri, ut et uxori morem gereret, et per poenitentiam veniam haberet. Minus ergo peccavit, qui de poenitentia et Dei misericordia cogitavit ».

3. **Augustinus, Super Genesim 4 ***: « Postquam enim mulier seducta manducavit eique dedit ut simul ederent, noluit eam contristare, quam credebat sine suo solatio contabescere, et a se alienatam omnino interire: non quidem carnali victus concupiscentia, quam nondum senserat, sed amicabili quadam benevolentia, qua plerumque fit ut offendatur Deus ne offendatur amicus. Quod eum facere non debuisse, divinae sententiae iustus exitus indicavit ».

4. **In quo Adam deceptus et in quo non ***. « Ergo 5 alio quodam modo ipse etiam deceptus est ». « Inexpertus 6 enim divinae severitatis, in eo falli potuit, ut veniale crederet esse commissum ». « Sed 7 dolo illo serpentino quo mulier seducta est, nullo modo arbitror illum potuisse seduci ».

5. Ex his datur intelligi quod mulier plus peccaverit, in qua maioris tumoris praesumptio fuit. Quare etiam in se et in proximum et in Deum peccavit; vir autem tantum in se et in Deum. — **Ex poena etiam plus peccasse probatur mulier ***. Inde etiam colligitur quod mulier plus peccaverit, quia gravius punita est, cui dictum fuit 8: *In dolore paries filios etc.*

7 Rubrica om. MRVW. 14 Rubrica om. MW, del. V. || et om. BCX. 21-22 Rubrica om. RVW.

1 Immo *Glossa ordin.* in I Tim. 2, 14 (apud Lyranum, VI, 119a); verba August. leguntur infra, nn. 3-4. Cf. Haymo Altiss., *In Epist. Pauli*, in h. 1.: « *Adam non est seductus, subaudis primus* » (PL 117, 791 A). Ultima pars citationis (« sed putavit... misericordia cogitavit ») legitur etiam apud Hugonem, *De sacram.*, I, 7, 10 (PL 176, 291 A), et in *Summa sent.*, III, 6 (PL 171, 1125 B; 176, 98 A). De spe veniae, cf. August., *De Genesi ad litt.*, XI, c. 31, n. 41 (PL 34, 446; CSEL 28-I, 364s). 2 I Tim. 2, 14. 3 Gen. 3, 5. 4 Lib. XI, c. 42, n. 59 (PL 34, 453s; CSEL 28-I, 378). 5 August., *ibid.*, n. 60 (454; 378). 6 August., *De civit. Dei*, XIV, c. 11, n. 2 (PL 41, 420; CSEL 40-II, 29; CCL 48, 433). 7 August., *De Genesi ad litt.*, XI, c. 42, n. 60 (PL 34, 454; CSEL 28-I, 378). 8 Gen. 3, 16.

Num. 5: Ex *Summa sent.*, III, 6 (PL 171, 1125 B-C; 176, 98 A). — Num. 6: Ex *Glossa ordin.* in Gen. 3, 12-13 (apud Lyranum, I, 42a, 42b; v 28a).

6. **Quod praedictae sententiae adversari videtur.** Sed huic videtur contrarium quod Augustinus, *Super Genesim*¹, de viro et muliere peccatum suum excusantibus ait: «Dixit Adam²: *Mulier quam dedisti mihi, dedit mihi et comedi.* Non dicit: *Peccavi.* Superbia enim habet confusionis deformitatem, non confessionis humilitatem». «Nec etiam mulier confitetur peccatum, sed refert in alterum dicens³: *Serpens decepit me et comedi,* impari sexu, sed pari fastu». Ecce hic dicit Augustinus quia parem fastum habuerit mulier cum viro; pariter ergo superbierunt, et pariter peccaverunt.

7. **Determinatio praedictae auctoritatis*.** Sed hoc ita determinari potest, ut dicamus parem utriusque fuisse fastum in excusatione peccati, et etiam in esu ligni vetiti; sed disparem et in muliere multo maiorem, in eo quod credidit et voluit esse sicut Deus, quod non vir.

8. **De viro etiam legitur quod voluerit esse sicut Deus*.** Verumtamen et de viro legitur quod voluit esse sicut Deus. Dicit enim Augustinus⁴ super illum locum Psalmi: *Quae non rapui, tunc exsolvebam:* «Rapuit Adam, et Eva, praesumens ut diabolus de divinitate; rapere voluerunt divinitatem, et perdiderunt felicitatem». — Item, super illum locum⁵: *Deus, quis similis tibi?:* «Qui per se vult esse ut Deus, perverse vult esse similis Deo, ut diabolus qui noluit sub eo esse, et homo qui ut servus noluit teneri praecepto, sed voluit ut nullo sibi dominante esset quasi Deus». — Item, super illum Epistolae locum⁶: *Non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo:* «Quia non usurpavit quod suum non esset, ut diabolus et primus homo».

9. **Quorundam sententia, quod Adam ambierit esse ut Deus, sed non crediderit possibile.** Ideo quibusdam⁷ videtur quod etiam Adam ambierit esse sicut Deus, non tamen credidit id fieri posse; et ideo falsum

⁷ comed] in add. VW, add. interl. T. ⁸ quia] quod NTV. || habuerit] habuit NRTVW.
¹⁰ Rubrica om. CNVW. ¹⁹ per se] perverse M, corr. interl. in perverse O², corr. ex perverse T.
²³ esse se trp. BOPW. ²⁷ credidit] crediderit CMX.

¹ Lib. XI, c. 35, nn. 47-48 (PL 34, 449; CSEL 28-1, 369s); unde et verba quae sequuntur. ² Gen. 3, 12. ³ Gen. 3, 13. ⁴ Enarr. in Ps. 68, 5, serm. 1, n. 9 (PL 36, 848; CCL 39, 910). ⁵ Enarr. in Ps. 70, 19, serm. 2, n. 7 (PL 36, 896s; CCL 39, 966). ⁶ Scil. Phil. 2, 6; sed auctoritas legitur in August., Enarr. in Ps. 68, 5, serm. 1, n. 9 (PL 39, 848; CCL 39, 910), quamvis potius ad sensum tantum; cf. etiam In Ioan., tr. 17, n. 16 (PL 35, 1535; CCL 36, 178s). ⁷ Cf. Hugo, De sacram., I, 7, 10 (PL 176, 290 D-291 A).

Num. 8. Conficitur ex Glossis Magistri in Ps. 68, 5, et in Ps. 70, 19 (PL 191, 629 C, 655 A); et in Phil. 2, 6 (PL 192, 233 C); ubi aequaliter dependet a Glossa ordin. in hos locos.

esse quod diabolus promittebat cognovit. Et licet divinitatis aequalitatem concupierit, non tamen adeo exarsit nec tanta est affectus ambitione sicut mulier, quae illud fieri posse putavit, et ideo magis illud ambiendo superbivit. Virum autem aliqua forte ambitionis subreptio movit, sed non ita ut illud putaret verum vel possibile fore.

10. **Allorum sententia, qui propter Evam de viro sumptam id dictum putant*.** — **Per simile ostendunt*.** Aliis¹ autem videtur ideo dictum esse quod Adam illud voluerit, quia mulier de eo sumpta illud voluit: sicut, inquit, peccatum dicitur *per unum hominem intrasse in mundum*², id est in humanam naturam, cum tamen mulier ante virum peccaverit, quia per mulierem intravit de viro factam. Vel potius ideo per hominem dicitur intrasse, quia etiam peccante muliere, si vir non peccasset, humanum genus minime peccatis corruptum periret. Minus ergo peccavit vir quam mulier.

11. **Obiectio contra id quod dictum est, virum minus peccasse.** His autem opponi solet hoc modo: «Tribus modis, ut ait Isidorus³, peccatum geritur, scilicet ignorantia, infirmitate, industria; et gravius est infirmitate peccare quam ignorantia, graviusque industria quam infirmitate. Eva autem videtur ex ignorantia peccasse, quia seducta fuit; Adam vero ex industria, quia non fuit seductus», ut Apostolus ait⁴.

12. **Responsio qua distinguitur ignorantia Evae, scilicet in quo ignorer peccaverit et in quo non*.** Ad quod dicimus quia, licet Eva in hoc per ignorantiam deliquerit, quod putavit verum esse quod diabolus suadebat; non tamen in hoc, quin noverit illud Dei esse mandatum et peccatum esse contra agere. Et ideo excusari a peccato per ignorantiam non potuit.

⁶⁻⁷ Rubricae om. MVW. ⁶ qui] quod NORT. ²²⁻²³ Rubrica om. VW, abbrev. R. ²² scilicet om. BCLX. ²³ et om. BCPX.

¹ Cf. Anselmus Cantuar., De conceptu virginali, c. 9 (PL 158, 442s). ² Resp. Rom. 5, 12. Cf. Origenes in h. 1. (PG 14, 1009 A-C); August., De peccat. meritis, I, c. 9, n. 9 (PL 44, 114; CSEL 60, 10s); Glossa Lombardi in h. 1. (PL 191, 1388 A-B). ³ Sententiae, II, c. 17, nn. 3-4 (PL 83, 620 A-B), ex Gregorio, Moralia, XXV, c. 11, n. 28 (PL 76, 339 A).
⁴ Resp. 1 Tim. 2, 14.

Num. 11: Ex Summa sent., III, 6 (PL 171, 1125 C; 176, 98 A-B).

Cap. 5 (134).

1. **Quod ignorantia alia excusat, alia non.** Est enim ignorantia quae excusat peccantem, et est ignorantia talis quae non excusat. Est autem ignorantia vincibilis, et ignorantia invincibilis. Excusatio omnis tollitur, ubi mandatum non ignoratur.

2. **De triplici ignorantia: quae excuset et quae non.** Est autem ignorantia triplex: et eorum scilicet qui scire nolunt cum possint: quae non excusat, quia et ipsa peccatum est; et eorum qui volunt, sed non possunt: quae excusat, et est poena peccati, non peccatum; et eorum qui quasi simpliciter nesciunt, non renuentes vel proponentes scire: quae neminem plene excusat, sed sic fortasse ut minus puniatur. — **Augustinus: Ubi non sit excusatio** *. Unde Augustinus, *Ad Valentinum* 1: «Eis aufertur excusatio, qui mandata Dei noverunt, quam solent habere homines de ignorantia. Et licet gravius sit peccare scienter quam nescienter, non ideo tamen confugiendum est ad ignorantiae tenebras, ut in eis quisquam excusationem requirat. Aliud est enim nescisse, aliud scire noluisse». «Quia² in eis qui intelligere noluerunt, ipsa ignorantia peccatum est; in eis vero qui non potuerunt, poena peccati». «Ignorantia³ vero quae non est eorum qui scire nolunt, sed eorum qui tanquam simpliciter nesciunt, nullum sic excusat ut aeterno igne non ardeat, sed fortasse ut mitius ardeat». — Non igitur mulier excusationem habuit de ignorantia, cum et mandatum noverit, et peccatum esse secus agere non ignoraverit.

3. **Unde processerit consensus illius peccati, cum natura hominis esset incorrupta.** Solet etiam quaeri, cum sine vitio esset natura hominis, unde consensus mali processerit. — **Responsio** *. Ad quod responderi potest quia ex libero arbitrio voluntatis fuit. Et in ipso enim et in alio causa exstitit ut fieret deterior. In alio, quia in diabolo qui suasit; in

3 autem om. LMNX. 12 excusatio] excusabile BCX. 15 confugiendum] fugiendum RVX. 19 nolunt CNV (Glossa), volunt alii. || eorum om. LNW, mg. R. 21 mitius] minus BCLP. 26 Responsio om. LMRVWX.

¹ *De gratia et lib. arbitrio*, c. 3, n. 5 (PL 44, 884s). ² *Epist. 194 (ad Sixtum)*, c. 6, n. 27 (PL 33, 883; CSEL 57, 197). ³ *De gratia et lib. arbitrio*, c. 3, n. 5 (PL 44, 885).

Cap. 5. Cf. L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur der Frühscholastik*, 539-547. De influxu huius capituli in canonistas, cf. S. Kuttner, *Kanonistische Schuldlehre von Gratian bis auf die Dekretalen Gregors IX*, Studi e testi 64, Vaticano 1935, 138-148. — Num. 2: Auctoritates sumuntur ex *Glossa Magistri in Rom.* 2, 12 (PL 191, 1343 C-D).

ipso, quia voluntate liberi arbitrii consensit. Et cum liberum arbitrium sit bonum, ex re utique bona malus ille consensus provenit, et ita ex bono malum manavit. De hoc autem in sequenti¹ plenius tractabimus, cum origo mali, et in qua re coalescat, investigabitur.

Cap. 6 (135).

An voluntas praecesserit illud peccatum. Si vero quaeritur utrum voluntas illud peccatum praecesserit, dicimus quia peccatum illud et in voluntate et in actu constitit, et voluntas actum praecessit. Sed ipsam voluntatem alia hominis voluntas mala non praeiit; atque ex diaboli persuasione et hominis arbitrio illa voluntas mala prodiit, qua iustitiam deseruit et iniquitatem inchoavit; et ipsa voluntas iniquitas fuit.

DISTINCTIO XXIII

Cap. 1 (136).

1. **Quare Deus permiserit hominem tentari, sciens eum casurum.** — **Augustinus, Super Genesim**² *. Praeterea quaeri solet «cur Deus hominem tentari permiserit, quem decipiendum esse praesciebat. — Sed non esset laudabile homini si ideo bene vivere posset, quia nemo male vivere suaderet, cum in natura posse et in potestate haberet velle non consentire suadenti, Deo iuvante»; «et est³ gloriosius non consentire quam tentari non posse».

2. **Quare Deus creavit quos praesciebat futuros malos** *. «Moventur⁴ etiam quidam dicentes: Cur creavit Deus quos futuros malos praesciebat? — Quia praevidit quid boni de malis eorum esset factururus. Sic enim eos fecit, ut relinqueret eis unde aliquid facerent; et si culpabiliter aliquid

8 constitit] consistit LRV. 15 Aug. Super Gen. om. BMRW. || Super Gen. om. CX. 21 Rubrica om. CRW, in lac. M, mg. V².

¹ In Dist. 34 (p. 525ss). ² Lib. XI, c. 4, n. 6 (PL 34, 431; CSEL 28-I, 337). ³ Ibid., c. 6, n. 8 (432; 339). ⁴ Ibid., c. 9, n. 12 (434; 342).

Cap. 6. Cf. *Summa sent.*, III, 6, ubi quaestio proponitur eisdem verbis (PL 171, 1124 D; 176, 97 C); responsio autem potius Magistri est.

Cap. 1: Totum confectum ex *Glossa ordin.* in Gen. 3, 1 (apud Lyranum, I, 40c-d; v 24a-d). Quaestio agitur etiam in *Summa sent.*, III, 6 (PL 171, 1126 A; 176, 98 C).

facerent, illum de se laudabiliter operantem invenirent. A se habent voluntatem malam, ab illo naturam bonam et iustam poenam ». « Frustra 1 igitur dicitur: 'non deberet Deus creare quos praesciebat malos futuros'; sciebat enim bonis profuturos et iuste pro mala voluntate puniendos ».

3. Addunt etiam: « Talem² hominem deberet facere, qui nollet 5 omnino peccare. — Concedimus quidem meliorem naturam esse, quae omnino peccare nollet. Concedant et ipsi non esse malam, quae talis facta est ut posset non peccare si vellet; et iuste punitam, quae voluntate, non necessitate peccavit. Cum ergo haec bona sit, illa melior, cur non utramque faceret, ut uberius laudaretur de utraque? Illa enim de sanctis 10 angelis, haec de hominibus est ».

4. Item inquirunt: « Si Deus³ vellet, et isti boni essent. — Et hoc quidem concedimus; sed melius voluit ut quod vellent essent, et boni quidem non infructuose, mali vero non impune essent ».

5. Item inquirunt: « Posset⁴ Deus voluntatem eorum vertere in bonum, quia omnipotens est. — Posset revera. Cur non fecit? Quia noluit. Cur noluit? Ipse novit. Non debemus *plus sapere quam oportet* 5 ».

Cap. 2 (137).

Hic qualis secundum animum, et agit de scientia hominis ante peccatum. Et quidem secundum animum rationalis fuit homo, habens 20 discretionem boni et mali. Scientiam quoque rerum creatarum et cognitionem veritatis, quae primae perfectioni congruebat, mox conditus non incongrue accepisse putatur; et ad illam non studio vel disciplina aliqua per intervallum temporis profecisse, sed ab exordio suae conditionis divinitus illam percepisse. 25

Cap. 3 (138).

1. Quod triplicem habuit homo ante lapsum cognitionem, scilicet rerum propter se factarum et Creatoris et sui. Fuitque homo primus ante

4 bonis] bonos BMV, quod corr. V. 9 haec interl. O, om. P. || sit] ista add. interl. P.
12 isti] illi OP. 20 animum] animam LNTV, quod corr. NV, corr. interl. T. 27 habuit]

1 Ibid., c. 6, n. 8 (432s; 339s). 2 Ibid., c. 7, n. 9 (433; 340). 3 Ibid., c. 9,
n. 12 (434; 342). 4 Ibid., c. 10, n. 13 (434; 342). 5 Rom. 12, 3.

Cap. 2. Tam rubrica quam textus (aliquibus omissis) ex Hugone, *De sacram.*, I, 6, 12 (PL 176, 270 C-D). — Cap. 3 conflatur ex verbis Hugonis, *De sacram.*, I, 6; et quidem num. 1, ex c. 12; num. 2-3, ex c. 13; num. 4, ex c. 14; num. 5, ex c. 15 (PL 176, 270 D-272 A).

lapsum triplici cognitione praeditus, rerum scilicet propter se factarum, et Creatoris, et sui.

2. **De cognitione rerum creatarum***. Rerum quippe cognitionem hominem accepisse, perspicuum est, cum non ipse Creator vel angelus 5 aliquis, sed homo omnibus animantibus nomina imposuerit¹, ut ostenderetur quod singulorum notitiam homo ipse habuit. Quae enim propter illum creata erant et ab illo regenda et disponenda erant, horum omnium Deus illi et scientiam tribuit et providentiam atque curam reliquit, quia ut ait Apostolus², *non est cura Deo de bobus*. Quorum alio- 10 rumque animalium Deus homini curam reliquit et providentiam, ut dominationi eius subicerentur et ratione illius gubernarentur, ut sciret illis necessaria providere, a quibus emolumentum debebat recipere.

3. **In scientia dispositionis et providentiae rerum non instruit hominem Scriptura, sicut nec in scientia providendi carni necessaria, sed in 15 scientia animae, et quare***. Hanc autem scientiam homo peccando non perdidit, sicut nec illam qua carnis necessaria providentur; et idcirco in Scriptura homo de huiusmodi non eruditur, sed de scientia animae, quam peccando amisit.

4. **De cognitione Creatoris.** Cognitionem quoque Creatoris primus 20 homo habuisse creditur. Cognovit enim a quo creatus fuerat, non eo modo cognoscendi quo *ex auditu* solo percipitur³, quo modo a credentibus absens quaeritur, sed quadam interiori aspiratione qua Dei praesentiam contemplabatur; non tamen ita excellenter sicut post hanc vitam sancti visuri sunt, neque ita *in aenigmate*⁴ qualiter in hac vita videmus.

5. **De sui cognitione.** Porro sui cognitionem idem homo talem accepisse videtur, ut et quid deberet superiori, et quid aequali et inferiori, non ignoraret. Conditionem quoque suam et ordinem, scilicet qualis factus esset et qualiter incedere deberet, quid agere, quid cavere, intellexit. Si horum notitiam non habuisset, non esset reus praevaricationis, 30 neque se ipsum cognovisset.

3 Rubrica om. RVWX. 5 animantibus] animalibus LNW. 6 habuit] habuerit LMNT. 13-15 Rubrica om. RVW. 14 carni] carnis BCX. 16 providentur] providerentur LMTX. 21 ex om. MNTW. 25 sui cognitionem *trp.* NRT (Hugo). 28 quid?] etiam add. MNW.

1 Resp. Gen. 2, 19-20. 2 I Cor. 9, 9: *Numquid de bobus cura est Deo?* 3 Resp. Rom. 10, 17: *Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi.* 4 Resp. I Cor. 13, 12: *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.*

Cap. 4 (139).

Utrum homo praescius fuerit eorum quae sibi futura erant. — Responsio qua dicitur non habuisse futurorum praescientiam *. Si autem quaeritur utrum homo scientiam habuerit eorum quae circa eum ventura erant, id est si ruinam suam praesciverit, et similiter si praesciverit bona quae habiturus fuisset si in obedientia perstitisset; responderi potest quod ei magis facienda indicta sunt quam futura revelata. Accepit enim scientiam et praeceptum eorum quae facienda fuerant, sed non habuit praescientiam eorum quae futura erant. Non fuit ergo homo praescius sui casus, sicut et de angelo diximus; quod Augustinus, *Super Genesim* ¹, asserit, ratione utens quam supra posuimus². — Haec de scientia hominis, quantum ad primum statum pertinet, dixisse sufficiat.

DISTINCTIO XXIV

Cap. 1 (140).

1. De gratia hominis et potentia ante casum. Nunc diligenter investigari oportet quam gratiam vel potentiam habuit homo ante casum, et utrum per eam potuerit stare vel non.

2. Quod in gratia creatus fuit, per quam potuit stare, sed non proficere, ut angeli *. Sciendum est igitur quod homini in creatione, sicut de angelis diximus ³, datum est per gratiam auxilium, et collata potentia

⁴ habuerit] habuit OPV. ⁵ praesciverit²] praescierit BCLMRW (Hugo). ¹⁷ potuerit] potuit BCN. 18-19 Rubrica om. MNW.

¹ Lib. XI, cc. 17-19 (PL 34, 438s; CSEL 28-I, 349-352). ² In Dist. 4, nn. 2-4 (p. 349s). ³ In Dist. 5, c. 5 (p. 353).

Cap. 4 eodem modo sumitur ex Hugone, ibid., c. 15 (PL 176, 272 B-C), praeter quaedam circa finem textus.

Dist. XXIV. Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, 57-66. — Cap. 1. Hic Magister sequitur (in num. 1-2) quaestionem prout ponitur in *Summa sent.*, III, 7 (PL 171, 1126 B; 176, 98 D); cui (in num. 3) addit auctoritates Augustini; inde de eadem *Summa* alias sumpsit in num. 4. — Deinde num. 6-7 fundantur usque ad quaedam verba super eandem (PL 171, 1126 D; 176, 99 B). Vide etiam sententiam Anselmi Laudun. vel eius scholae, n. 169 (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 123s). — Ad num. 8 cf. *Glossa Lombardi* in Ps. 33, 15 (PL 191, 343 A).

per quam poterat stare, id est non declinare ab eo quod acceperat; sed non poterat proficere in tantum, ut per gratiam creationis sine alia mereri salutem valeret. Poterat quidem per illud auxilium gratiae creationis resistere malo, sed non perficere bonum. — **Quod poterat per illam creationis gratiam bene vivere quodam modo** *. Poterat tamen per illud bene vivere quodam modo, quia poterat vivere sine peccato; sed non poterat sine alio gratiae adiutorio spiritualiter vivere, quo vitam mereretur aeternam.

3. Unde Augustinus in *Enchiridion* ¹: « Sic factus est homo rectus², ut et manere in ea rectitudine posset, non sine divino adiutorio, et suo fieri perversus arbitrio: utrumlibet horum elegisset, Dei voluntas fieret, vel ab illo, vel de illo. Et quia suam maluit facere voluntatem quam Dei, de illo facta est voluntas Dei ». — Item in eodem ³: « Sic oportebat prius hominem fieri, ut et bene posset velle et male; nec frustra si bene, nec impune si male ».

4. Augustinus *. Idem quoque in libro *De correctione et gratia* ⁴ ait: « Si hoc adiutorium vel angelo vel homini, cum primum facti sunt, defuisset: quoniam non talis natura facta erat ut sine divino auxilio posset manere si vellet, non utique sua culpa cecidisset: defuisset quippe adiutorium sine quo manere non posset ». — Idem ⁵: « Dederat Deus homini bonam voluntatem: in illa quippe eum fecerat rectum; dederat adiutorium sine quo non posset in ea manere si vellet, et per quod posset; ut autem hoc vellet, in eius dimisit arbitrio ». — In eodem ⁶: « Acceperat posse si vellet, sed non habuit velle quo posset; nam si habuisset, perseverasset ». His testimoniis evidenter monstratur quod homo rectitudinem et bonam voluntatem in creatione accepit, atque auxilium quo stare poterat: alioquin non sua culpa videretur cecidisse.

5. Qualis fuerit illa rectitudo et bonitas voluntatis in qua creatus est. Sed quomodo rectam et bonam voluntatem habuit homo, si per eam nec mereri vitam valuit, nec ea stare voluit? — Quia nec aliquid mali ea tunc volebat, et ad tempus stare voluit, sed non perseveranter; et ideo recta et bona fuit tunc voluntas hominis.

¹⁶ correctione] correptione L. ¹⁸ auxilio] adiutorio TX (*Aug., Summa Sent.*). ²⁶ accepit] acceperit CTVX. ²⁹ habuit] habuerit MNT.

¹ Cap. 107 (PL 40, 282; CCL 46, 107). ² Resp. Eccl. 7, 30: *Solummodo hoc inveni, quod fecerit Deus hominem rectum.* ³ Cap. 105 (PL 40, 281; CCL 46, 106). ⁴ Scil. *De correptione et gratia*, c. 11, n. 32 (PL 44, 935s). ⁵ Ibid. (935). ⁶ Ibid. (936).

6. **Oppositio contra illud quod dictum est, hominem non potuisse proficere.** Ad hoc autem quod diximus, hominem non potuisse proficere vel mereri per gratiam creationis, solet opponi sic: Per illud auxilium gratiae creationis potuit stare in bono quod acceperat: potuit ergo resistere tentationi; sed resistere tentationibus atque suggestionibus malis 5 meritum est ac bonum remunerabile; omne autem bonum meritum profectus est; per gratiam igitur creationis proficere potuit, sine adiectione alterius gratiae.

7. **Responsio ***. Ad quod dicimus quia resistere malo et non consentire tentationi non fecisset illi meritum etsi non consensisset, quia nihil 10 in eo erat quod ad malum impelleret; sicut angelis qui non ceciderunt, non fuit meritum quod steterunt, id est quod non corruerunt.

8. **Quod resistere malo aliquando meritum est, aliquando non ***. Nobis autem meritum est aliquando si malum non facimus, sed resistimus: ibi dumtaxat ubi causa subest quae nos facere movet; quia ex 15 peccati corruptela prони sunt ad lapsum gressus nostri¹. Ubi autem non intervenit causa nos ad malum impellens, non meremur si ab eo declinamus. Declinare enim a malo semper vitat poenam, sed non semper meretur palmam.

Cap. 2 (141).

De adiutorio homini in creatione dato quo stare poterat. Hic considerandum est quod fuerit illud adiutorium homini datum in creatione, quo poterat manere si vellet. — Illud utique fuit libertas arbitrii ab omni labe et corruptela immunis, atque voluntatis rectitudo, et omnium naturalium potentiarum animae sinceritas atque vivacitas. 25

Cap. 3 (142).

1. **De libero arbitrio.** Liberum vero arbitrium est facultas rationis et voluntatis, qua bonum eligitur gratia assistente, vel malum eadem desi-

9 Responsio om. MNVW. 10 etsi] etiam si BTW. || consensisset] concessisset LMORW, quod corr. LW. 13 Rubrica om. MVW. 15 nos] id add. LMNTVW, add. interl. R. 18 enim] autem OP.

¹ Resp. Gen. 8, 21: *Sensus enim et cogitatio humani cordis in malum prona sunt.*

Cap. 2. Cf. sententiae Anselmi Laudun. eiusque scholae, n. 172 (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 124s).

Cap. 3. Definitio liberi arbitrii sumitur ex *Summa sent.*, III, 8 (PL 171, 1129 B; 176, 101 C), ubi tamen legitur: «est habilitas rationalis voluntatis»; quae definitio sumitur, ut

stente. Et dicitur 'liberum' quantum ad voluntatem, quae ad utrumlibet flecti potest; 'arbitrium' vero quantum ad rationem, cuius est facultas vel potentia illa, cuius etiam est discernere inter bonum et malum. Et aliquando quidem, discretionem habens boni et mali, quod malum est 5 eligit; aliquando vero quod bonum est. Sed quod bonum est nisi gratia adiuta non eligit; malum vero per se eligit. Est enim in anima rationali voluntas naturalis, qua naturaliter vult bonum, licet tenuiter et exiliter nisi gratia iuvet; quae adveniens iuvat eam et erigit ut efficaciter velit bonum. Per se autem potest velle malum efficaciter. Illa igitur rationalis 10 animae potentia, qua velle bonum vel malum potest, utrumque discernens, liberum arbitrium nuncupatur.

2. **Quod bruta animalia non habent liberum arbitrium, sed appetitum sensualitatis ***. Quod bruta animalia non habent, quia ratione carent; habent tamen sensum et appetitum sensualitatis.

Cap. 4 (143).

De sensualitate. Est enim sensualitas quaedam vis animae inferior, ex qua est motus qui intenditur in corporis sensus, atque appetitus rerum ad corpus pertinentium.

Cap. 5 (144).

20 1. **De ratione, quae habet duas partes quantum ad officia ***. Ratio vero vis animae est superior, quae, ut ita dicamus, duas habet partes vel

10 velle om. MNX.

12-13 Rubrica om. NRW.

videtur, ex Hugone, *Miscell.*, I, n. 175 (PL 177, 574 A). Cf. O. Lottin, *Libre arbitre et liberté depuis saint Anselme jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, in *Psych. et morale*, I, 28s. Doctrina Magistri fundari videtur in schola Anselmi Laudunensis; ex. gr.: «Libertas arbitrii est liberum ex voluntate iudicium. Iudicium vero est discretio et deliberatio rationis, utrum hoc scilicet vel illud sit faciendum vel non faciendum. Liberum, quia sine coactione potest ratio inflecti ad utrumque; per se quidem ad malum, auxilio autem gratiae ad bonum; ut, sicut omnia mala corruptioni nostrae, sic omnia bona attribuantur gratiae», in *Summa «Voluntas Dei»* (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 345, lin. 128-133). — Num. 2: Ex *Summa sent.*, *ibid.*, parum infra.

Cap. 4. Cf. O. Lottin, *Les mouvements premiers de l'appetit sensitif de Pierre Lombard à saint Thomas d'Aquin*, in *Psych. et morale*, II, 494ss; necnon et eiusdem *Les «Sentences» de Guillaume de Champeaux*, n. 244, in *Psych. et morale*, V, 201. — Cap. 5, num. 1-3 conflantur ex auctoritatibus Augustini subductis in num. 4-5.

differentias: superiorem et inferiorem. Secundum superiorem supernis conspiciendis vel consulendis intendit; secundum inferiorem ad temporalium dispositionem prospicit.

2. **Quid ad rationem pertineat** *. Quidquid ergo in anima nostra nobis considerantibus occurrit, quod non sit commune cum bestiis, ad rationem 5 pertinet; quod autem in ea reperis commune cum beluis, ad sensualitatem pertinet.

3. **Ubi in anima incipit ratio** *. Et ubi nobis gradatim in consideratione partium animae progredientibus primum aliquid occurrit quod non est commune cum bestiis, ibi incipit ratio. 10

4. Haec autem Augustinus docet in XII libro *De Trinitate* 1, ita dicens: « Videamus ubi sit quasi quoddam hominis exterioris interiorisque confinium. Quidquid enim habemus in animo commune cum pecore, recte dicitur ad exteriorem hominem pertinere. Non enim solum corpus homo exterior deputabitur, sed adiuncta quadam vita sua, qua 15 compages corporis et omnes sensus vigent, quibus instructus est ad exteriora sentienda ». « Ascendentibus 2 igitur introrsum quibusdam gradibus considerationis per animae partes, ubi incipit aliquid occurrere quod non sit nobis commune cum bestiis, ibi incipit ratio, ubi homo interior iam possit agnosci ». 20

5. **De partibus rationis.** — Augustinus *: « Rationis 3 autem pars superior aeternis rationibus conspiciendis vel consulendis adhaerescit; portio inferior ad temporalia gubernanda deflectitur ». Et « illa 4 rationis intentio qua contemplamur aeterna, sapientiae deputatur; illa vero qua bene utimur rebus temporalibus, scientiae deputatur ». « Cum 5 vero disserimus de natura mentis humanae, de una quadam re disserimus; nec eam in haec duo quae commemoravi, nisi per officia geminamus ». — « Carnalis 6 autem vel sensualis animae motus qui in corporis sensus intenditur, nobis pecoribusque communis est; qui seclusus est a ratione sapientiae, rationi autem scientiae vicinus est ». 30

4 Rubrica om. NVW. 6 beluis] bestiis LNVW, quod corr. W. 8 Rubrica om. NVW. 12-13 interiorisque] et interioris LOPWX. 21 Rubricae om. MNRW. 24-25 illa... deputatur om. C, mg. OV.

1 Cap. 1, n. 1 (PL 42, 997; CCL 50, 356). 2 Ibid., c. 8, n. 13 (PL 42, 1005; CCL 50, 368). 3 Ibid., c. 7, n. 12 (1005; 367). 4 Ibid., c. 14, n. 22 (1009; 375). 5 Ibid., c. 4, n. 4 (1000; 358). 6 Ibid., c. 12, n. 17 (1007; 371).

Cap. 6 (145).

Quod talis est ordo peccandi vel cadendi in nobis, qualis in primis hominibus. Illud quoque praetermittendum non est, quod talis nunc in uno homine tentationis est ordo et progressio, qualis tunc in primis 5 praecessit parentibus.

Cap. 7 (146).

Quod in nobis est mulier et vir et serpens, et quomodo *. Ut enim tunc serpens mulieri malum suasit ipsaque consentit, deinde viro suo dedit, sicque consummatum est peccatum; ita et nunc in nobis pro serpente est sensualis motus animae, pro muliere inferior portio rationis, 10 pro viro superior rationis portio. Et hic est vir qui secundum Apostolum 1 dicitur *imago et gloria Dei*; et illa est mulier quae secundum eundem dicitur *gloria viri*.

Cap. 8 (147).

15 1. **De spiritali coniugio viri et mulieris in nobis** *. Atque inter hunc virum et hanc mulierem est velut quoddam spirituale coniugium naturalisque contractus, quo superior rationis portio quasi vir debet praesse et dominari; inferior vero quasi mulier debet subesse et obedire. Ideo vir, secundum Apostolum 2, non debet habere velamen, sed mulier.

2 est om. LOPV. || qualis] fuit add. NRW. 4 uno] unoquoque BCTV. 7 Rubrica om. NRW.

1 Resp. I Cor. 11, 7; cf August., *De Trinit.*, XII, c. 7, n. 10 (PL 42, 1003s; CCL 50, 364s). 2 Resp. I Cor. 11, 7-10.

Cap. 6-12. Haec analogia fundatur super verba Augustini in *De Genesi contra Manich.*, II, c. 11, n. 15 (PL 34, 204), iam inventa in *Glossa Magistri* in I Cor. 11, 8-10 (PL 191, 1633 D); et c. 14, n. 21 (PL 34, 207), quae leguntur infra in c. 12, num. 5. Praeter *Glossam* iam citatam (PL 191, 1633 B-1634 D), cf. Sent. scholae Anselmi Laudun., nn. 452-453 (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 304); P. Abaelardus, *Ethica*, c. 3: « Ad operationem peccati per haec tria frequenter deducimur, sicut in primis contigit parentibus » (PL 178, 645 D); necnon et Hugo, *De sacram.*, I, 8, 13 (PL 176, 315 C-316 A). — Cap. 7. Cf. eadem *Glossa Lombardi* in I Cor. 11, 8-10: « Da memoriae quia secundum quosdam sensualis motus animae est pro serpente, inferior portio rationis pro muliere, superior portio rationis est pro viro » (PL 191, 1634 B).

2. **De adiutorio simili** *. Et sicut in cunctis animalibus non est repertum homini *adiutorium simile sibi* ¹, sed de illo sumptum, quod ei formaretur in coniugium; ita in partibus animae quas cum pecoribus habemus communes, nullum menti nostrae simile est adiutorium.

3. **Testimonio Augustini ita esse ostendit** *. Unde Augustinus ⁵ in eodem ²: « Illum nostrum quod in actione temporalium tractandorum ita versatur ut non sit nobis commune cum pecore, rationale est quidem, sed ex illa rationali mente, qua subhaeremus intelligibili et incommutabili veritati, tanquam ductum, et inferioribus tractandis gubernandisque deputatum est. Sicut enim in omnibus pecoribus non est inventum viro ¹⁰ *adiutorium simile* illi, nisi de illo detractum in coniugium formaretur; ita menti nostrae, qua supernam consulimus veritatem, nullum est ad usum rerum temporalium, quantum naturae hominis sat est, simile adiutorium ex animae partibus quas communes cum pecoribus habemus. Ideoque rationale nostrum, non ad unitatis divortium separatum, sed in auxilium ¹⁵ societatis quasi derivatum, in suo dispertitur officio. Et sicut una caro est duorum in masculo et in femina, sic intellectum nostrum et actionem, sive rationem et appetitum rationalem, vel si aliquo modo significantius dici possunt, una mentis natura complectitur: ut sicut de illis dictum est ³: *Erunt duo in carne una*, sic de his dici possit: duo in mente una ». ²⁰ — Ecce ex his intelligi potest qualiter in anima hominis existat imago illius coniugii, et qualiter in singulis nostrum spiritualiter sint illa tria, scilicet vir, mulier, serpens.

Cap. 9 (148).

1. **Qualiter per illa tria in nobis consummetur tentatio**. Nunc superest ²⁵ ostendere quomodo per haec tria in nobis consummetur peccatum: ubi agnosci poterit, si diligenter intendatur, quid sit in anima mortale vel veniale peccatum.

2. Ut enim ibi serpens suasit mulieri, et mulier viro, ita et in nobis sensualis motus, cum illecebram peccati conceperit, quasi serpens sug- ³⁰ gerit mulieri, scilicet inferiori parti rationis, id est rationi scientiae; quae

¹ Rubrica om. NVW. ² sibi om. LMTWX, interl. R. ¹¹ in om. OPX, interl. R.
¹³ sat] satis TV (Aug.), quod corr. T. ²¹ ex om. OP.

¹ Resp. Gen. 2, 18.

² De Trinit., XII, c. 3, n. 3 (PL 42, 999s; CCL 50, 357s).

³ Gen. 2, 24.

Cap. 9-12. Cf. A. Landgraf, *Partes animae, norma gravitatis peccati*, in *Bohoslavia* 2 (1924) 97-117, 269-295. — Cap. 10-11. Quaedam ad verba in eadem *Glossa Lombardi* (PL 191, 1634 C).

si consenserit illecebrae, mulier edit cibum vetitum. Post de eodem dat viro, cum superiori parti rationis, id est rationi sapientiae, eandem illecebram suggerit; quae si consentit, tunc vir etiam cum femina cibum vetitum gustat.

⁵ 3. **Quando peccatum sit veniale** *. Si ergo in motu sensuali tantum peccati illecebra teneatur, veniale ac levissimum est peccatum.

Cap. 10 (149).

Quando mulier sola manducat cibum vetitum *. Si vero inferior pars rationis consenserit, ita ut sola cogitationis delectatione, sine voluntate ¹⁰ perficiendi teneatur, mulier sola manducavit, non vir, cuius auctoritate cohibetur voluntas ne ad opus usque perveniat.

Cap. 11 (150).

Quando etiam vir manducat: quando est mortale peccatum *. Si vero adsit plena voluntas perficiendi, ut si adsit facultas, ad effectum ¹⁵ perducatur, vir quoque manducat, quia superior pars rationis illecebrae consensit; et tunc est damnabile et grave peccatum.

Cap. 12 (151).

1. **In gustu mulieris discerne: aliquando mortale, aliquando veniale**. Quando autem mulier sine viro, gustat, aliquando est mortale, aliquando ²⁰ veniale peccatum. Ut enim dictum est ¹, tunc mulier sine viro gustat, cum ita delectatione cogitationis peccatum tenetur, ut faciendum non decernatur; vel cum quidam terminus et mensura peccato adhibetur a viro, ut non liceat mulieri effrenata libertate in peccatum progredi. — **Repetit quando mulier sine viro gustat, ubi ostendit quando veniale sit et** ²⁵ **quando mortale** *. Si ergo peccatum non diu teneatur delectatione cogitationis, sed statim ut mulierem tetigit, viri auctoritate repellatur, veniale est. Si vero diu in delectatione cogitationis teneatur, etsi voluntas perficiendi desit, mortale est; et pro eo damnabitur simul vir et mulier, id est totus homo, quia et tunc vir non sicut debuit mulierem cohibuit; ³⁰ unde potest dici consensisse.

⁵ Rubrica om. NVW. ⁸ Rubrica om. NVW. || sola om. BCX. ¹³ Rubrica om. NVW. ¹⁶ consensit] consentit LMNRVW. ²⁴⁻²⁵ Rubrica om. MNRV. ²⁵ ergo] vero BCTX. ²⁶ repellatur] repellitur LMNTVW. ²⁸ simul] similiter BCOPW, quod corr. W. ²⁹ et om. BCWX.

¹ Sub cap. 10.

2. **Repetitio summam perstringens.** Itaque, ut breviter summam perstringam, quando peccatum ita in anima concipitur ut illud facere disponat vel etiam perficiat, aliud frequenter, aliud vel semel, vel etiam quando delectatione cogitationis diu tenetur, mortale est. Cum vero in sensuali motu tantum est, ut praediximus¹, tunc levissimum est, quia ratio tunc non delectatur.

3. **Quare dixerit 'frequenter' vel 'semel' ***. Ideo autem supra dixi²: 'aliud frequenter, aliud semel', quia quaedam sunt quae si tantum semel fiant vel facienda disponantur, damnant; quaedam vero non nisi saepius fiant vel facienda decernantur, ut de otioso verbo et huiusmodi.

4. **Augustinus in auctoritate ita esse confirmat ***. Haec autem Augustinus in XII libro *De Trinitate*³ tradit ita: « Sicut in illo coniugio primorum hominum serpens manducandum persuasit, mulier autem non manducavit sola, sed viro suo dedit et simul manducaverunt; ita et in quodam secreto coniugio quod in uno homine geritur et dignoscitur, cum rationi scientiae, quae in rebus temporalibus agendis ratiocinandi vivacitate versatur, animalis sensus ingerit quandam illecebram, tunc velut serpens alloquitur feminam; huic autem illecebrae consentire, de ligno vetito est edere ». — **Quando sola mulier gustat ***. « Sed iste consensus si sola cogitationis delectatione contentus est, superiori vero auctoritate ita retinentur membra ut non exhibeantur *arma iniquitatis peccato*⁴, sic habendum aestimo velut lignum vetitum mulier sola comederit ». — **Quando mulier cum viro gustat ***. « Si autem in consensu illo ita decernitur quodque peccatum, ut si potestas sit, etiam opere impleatur, intelligenda est mulier dedisse viro suo simul edendum illicitum cibum. Neque enim potest peccatum, non solum cogitandum suaviter, verum etiam perpetrandum efficaciter mente decerni, nisi et illa mentis intentio penes quam summa potestas est membra in opus movendi vel ab opere cohibendi, malae actioni cedat ». — **Utrum sit mortale quod in sola delectatione tenetur cogitationis.** « Nec sane cum sola cogitatione mens oblectatur illicitis, non quidem decernens esse facienda, tenens tamen et volvens libenter quae statim ut attigerunt animum, respui

⁷ Rubrica om. MNVW.

⁸ quia] ut quibusdam placet add. LNTVW, add. interl. R.
¹¹ Rubrica om. NVW. || Augustinus] Quod OP, sed corr. O. || confirmat] firmat M, affirmat O, asserit T. || autem om. BNT.
¹⁹ Rubrica om. NVW. ²³ Rubrica om. NRWV.
²⁵ impleatur] compleatur LT (Aug.). ³² volvens Aug., volens codd. (sed corr. TV).

¹ In cap. 9, n. 3. ² Parum supra, in numero praecedenti. ³ Cap. 12, nn. 17-18 (PL 42, 1007s; CCL 50, 371ss), unde totus numerus 4. ⁴ Resp. Rom. 6, 13.

debuerunt, negandum est esse peccatum; sed longe minus quam si et opere statuatur implendum. Et ideo de talibus quoque cogitationibus venia petenda est, pectusque percutiendum et dicendum¹: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*. Neque enim, sicut in illis duobus primis hominibus personam suam quisque portabat, et ideo si sola mulier cibum edisset illicitum, sola utique mortis supplicio plecteretur, ita dici potest in homine uno, si delectationibus illicitis, a quibus continuo se deberet avertere, cogitatio libenter sola pascatur, nec facienda decernantur mala, sed tantum suaviter in recordatione teneantur, quasi mulierem sine viro posse damnari. Absit hoc credere! Haec quippe una persona est, unus homo est, totusque damnabitur, nisi haec, quae sine voluntate operandi, sed tamen cum voluntate animum talibus oblectandi, solius cogitationis sentiuntur esse peccata, per Mediatoris gratiam remittantur ».

5. **Augustinus ***. Idem quoque in II libro *Contra Manichaeos*² de hoc eodem sic ait: « Apostolus dicit³: *Secundum principem potestatis aëris huius, spiritus qui nunc operatur in filiis diffidentiae*. Numquid ergo visibiliter eis apparet, aut quasi corporeis locis accedit ad eos et operatur? [Non utique], sed miris modis per cogitationem suggerit quidquid potest. Quibus suggestionibus resistendum est: *Non enim ignoramus astutias eius*⁴. Quomodo enim accessit ad Iudam, quando ei persuasit ut Dominum traderet? Numquid in locis aut per hos oculos ei visus est? Sed utique, ut dictum est⁵, *in cor eius intravit*. Repellit autem illum homo, si paradisum custodiat. Posuit enim hominem Deus *in paradiso, ut operaretur et custodiret*⁶, quia sic Ecclesiae dicitur in Canticis canticorum⁷: *Hortus conclusus, fons signatus*; quo utique non admittitur perversitatis ille persuasor. Sed tamen per mulierem deceptus. Non enim etiam ratio nostra deduci ad consensionem peccati potest, nisi cum delectatio mota fuerit in illa parte animi quae debet obtemperare rationi tanquam rectori viro. — Etiam in unoquoque nostrum nihil aliud agitur, cum ad peccatum quisque delabitur, quam tunc actum est in illis tribus: serpente, muliere et viro. Nam primo fit suggestio, sive per cogitationem, sive per sensus

⁴ nostris om. OP. ⁸ libenter sola trp. CLNT. ¹⁵ Idem quoque] ideoque BOP, ideo et C. ¹⁹ Non utique suppl. ex Aug. ²⁵ custodiret] illud add. T, add. interl. V, add. mg. W. ²⁷ deceptus] decipit NT (Aug.). ³⁰ agitur] nunc add. BC add. interl. V.

¹ Matth. 6, 12. ² De Genesi contra Manich., II, c. 14, nn. 20-21 (PL 34, 206s).
³ Eph. 2, 2. ⁴ II Cor. 2, 11. ⁵ Resp. Luc. 22, 3; Ioan. 13, 2. ⁶ Gen. 2, 15.
⁷ Cant. 4, 12.

corporis: vel videndo, vel tangendo, vel audiendo, vel gustando, vel olfaciendo. Quae suggestio cum facta fuerit, si cupiditas nostra non moveatur ad peccatum, excludetur serpentis astutia. Si autem mota fuerit, quasi iam mulieri persuasum erit. Sed aliquando ratio viriliter etiam commotam cupiditatem refrenat atque compescit; quod cum fit, non labimur in peccatum, sed cum aliquanta luctatione coronamur. Si autem ratio consentiat, et quod libido commoverit faciendum esse discernat, ab omni beata vita tanquam de paradiso expellitur homo. Iam enim peccatum imputatur, etiam si non subsequatur factum, quando rea tenetur in consensione conscientia ».

6. **Quare haec de animae partibus dixit.** Haec de animae partibus interseruimus, ut ipsius animae natura plenius cognosceretur, et secundum quam sui portionem in ea sit liberum arbitrium intelligatur, scilicet secundum rationem; quo omne mortale peccatum geritur, sed non omne veniale, illud scilicet quod in solo motu sensualitatis existit.

Cap. 13 (152).

Quod sensualitas saepe in Scriptura aliter quam supra accipitur, scilicet ut etiam inferior rationis portio eius nomine intelligatur. Non est autem silentio praetereundum quod saepe in Scriptura¹ nomine sensualitatis, non id solum in anima quod est nobis commune cum pecore, sed etiam inferior portio rationis, quae temporalium dispositioni intendit, intelligitur². Quod diligens lector in locis Scripturae ubi de ipsa fit mentio, vigilanter annotet.

³ excludetur] excluditur BCOPX. ¹¹ haec] hoc TV, om. OP. || dixit] dixerit NWX.

¹ Id est potius in sacra pagina sive theologia. Cf. August., *De Trinit.*, XII, c. 13, n. 20: « Nec me fugit quosdam qui fuerunt ante nos egregii defensores catholicae fidei et divini eloqui tractatores, cum in homine uno, cuius universam animam bonam quandam paradysum esse senserunt, duo ista requirerent, virum mentem, mulierem vero dixisse corporis sensum... Ego non putavi pro muliere sensum corporis esse ponendum, quem videmus nobis et bestiis esse communem, sed aliquid volui quod bestiae non haberent, sensumque corporis magis pro serpente intelligendum existimavi » (PL 42, 1008s; CCL 50, 373s). ² Vide supra, cc. 4-5 (pp. 453s).

DISTINCTIO XXV

Cap. 1 (153).

1. **Redit ad liberi arbitrii considerationem.** Iam vero ad propositum redeamus, scilicet ad liberi arbitrii tractatum¹.

2. **Definitio liberi arbitrii secundum philosophos, quae concordat ei praedictae assignationi.** Quod Philosophi² definiendo dixerunt « liberum de voluntate iudicium », quia potestas ipsa etabilitas voluntatis et rationis, quam supra³ diximus esse liberum arbitrium, libera est ad utrumlibet, quia libere potest moveri ad hoc vel ad illud. Liberum ergo dicitur arbitrium quantum ad voluntatem, quia voluntarie moveri et spontaneo appetitu ferri potest ad ea quae bona vel mala iudicat, vel iudicare valet.

3. **Quod liberum arbitrium non pertinet nisi ad futurum, nec ad omne futurum.** Hoc autem sciendum est, quoniam liberum arbitrium ad praesens vel ad praeteritum non refertur, sed ad futura contingentia. Quod enim in praesenti est, determinatum est; nec in potestate nostra est ut tunc sit vel non sit, quando est. Potest enim non esse, vel aliud esse postea; sed non potest non esse dum est, vel aliud esse dum id est quod est. Sed in futuro, an hoc sit vel aliud, ad potestatem liberi arbitrii spectat. — Nec tamen omnia futura sub potestate liberi arbitrii veniunt, sed ea tantum quae per liberum arbitrium possunt fieri vel non fieri. Si quis

⁵⁻⁶ Rubrica om. LRVW. ⁵ ei om. OP. ¹⁴ quoniam] quod BCLVX.

¹ Scilicet ad cap. 3 dist. praecedentis (p. 452s). ² Boethius, *In lib. Aristotelis de interpr., ed. secunda seu maiora commentaria*, III: « Sed est liberum arbitrium, quod ipsa quoque vocabula produnt, liberum nobis de voluntate iudicium » (PL 64, 492 D). ³ Dist. 24, c. 3 (p. 452, lin. 27-28).

Dist. XXV. Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre...*, 67-88; O. Lottin, *Libre arbitre et liberté depuis saint Anselme...*, in *Psych. et morale*, I, 15-30. — Cap. 1, num. 2: Conflatur ex P. Abaelardo, *Theologia « Scholarium »*, III, 7 (PL 178, 1110 A), et Hugone, *De sacram.*, I, 5, 21 (PL 176, 255 C-D). — Num. 3: Mixtim ex *Summa sent.*, III, 9 (PL 171, 1130 A; 176, 102 B), et Hugone, *ibid.*, 22 (256 A); deinde ex Abaelardo (1110 B). — Num. 4-5: Ex P. Abaelardo (1110 C-D, 1111 A); auctoritas autem Ambrosii sumitur de *Summa sent.*, III, 9 (PL 171, 1132 D-1133 A; 176, 104 D-105 A).

enim tale quid velit ac disponat facere, quod in eius nullatenus sit potestate, vel quod sine ipsius dispositione aeque fieret, in hoc ipse liberum non habet arbitrium.

4. **Quod supra posita descriptio liberi arbitrii non convenit Deo, nec his qui glorificati sunt.** Et quidem secundum praedictam assignationem, in his tantum videtur esse liberum arbitrium, qui voluntatem mutare et in contraria possunt deflectere, in quorum videlicet potestate est eligere bonum vel malum, et utrumlibet secundum electionem facere vel dimittere: secundum quod nec in Deo, nec in his omnibus qui tanta beatitudinis gratia sunt roborati ut iam peccare nequeant, liberum arbitrium esse nequit.

5. **Quod in Deo sit liberum arbitrium.** Sed quod Deus liberum arbitrium habeat, Augustinus docet in libro XXII *De civitate Dei*¹, ita inquit: «Certe Deus ipse, numquid quoniam peccare non potest, ideo liberum arbitrium habere negandus est?» — Ambrosius quoque in libro *De Trinitate*² ait: «Paulus dicit³ quia omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult, id est pro liberae voluntatis arbitrio, non pro necessitatis obsequio».

Cap. 2 (154).

Qualiter in Deo accipitur liberum arbitrium. Sed aliter accipitur liberum arbitrium in Creatore quam in creaturis. Dei etenim liberum arbitrium dicitur eius sapientissima et omnipotens voluntas, quae non necessitate, sed libera bonitate omnia facit prout vult. — Ideoque Hieronymus, attendens non ita esse liberum arbitrium in Deo sicut est in creaturis, ab ipso videtur liberum arbitrium excludere, in homilia quadam *De prodigo filio*⁴ dicens: «Solutus Deus est in quem peccatum non cadit nec cadere potest; cetera, cum sint liberi arbitrii, in utramque partem flecti possunt». Dum ait 'cetera', indicat liberum arbitrium sicut est in ceteris, non esse in Deo.

¹ nullatenus] nulla BCOPX (Abael.) ³ non habet arbitrium trp. OPR. 12 Rubrica om. NVW. ²⁵ excludere trp. p. videtur BCLMRV.

¹ Cap. 30, n. 3 (PL 41, 802; CSEL 40-II, 667; CCL 48, 864). ² Id est *De fide*, II, c. 6, n. 48 (PL 16 [1845], 569 C; CSEL 78, 72). ³ I Cor. 12, 11. ⁴ *Epist.* 21 (ad Damasum), n. 40 (PL 22 [1859], 393; CSEL 54, 139s).

Cap. 2: Mixtim ex *Summa sent.*, III, 9 (PL 171, 1132 D-1133 A; 176, 104 D-105 A); et P. Abaelardo, *Theologia «Scholarium»*, III, 7 (PL 178, 1110 C), ubi Magister titulum invenit «in homilia de prodigo filio». Cf. etiam *Glossa* eius in Ps. 142, 2 (PL 191, 2249 A).

Cap. 3 (155).

Quod angeli et sancti qui iam beati sunt habent liberum arbitrium.

Angeli vero et sancti qui iam cum Domino feliciter vivunt, atque ita gratia beatitudinis confirmati sunt ut ad malum flecti nec velint nec possint, libero arbitrio non carent. — Unde Augustinus in libro XXII *De civitate Dei*¹ ait: «Sicut prima immortalitas fuit, quam peccando Adam perdidit, posse non mori, ita primum liberum arbitrium posse non peccare; novissimum, non posse peccare». — Idem in *Enchiridion*²: «Sic oportebat prius hominem fieri, ut bene velle posset et male; postea vero sic erit, ut male velle non possit, nec ideo carebit libero arbitrio».

Cap. 4 (156).

1. **Quod liberius erit arbitrium quando peccare non poterit*.** —

Augustinus*: «Multo³ quippe liberius erit arbitrium quod omnino non poterit servire peccato. Neque aut voluntas non est, aut libera dicenda non est, qua beati esse sic volumus, ut esse miseri non solum nolimus, sed nequaquam prorsus velle possimus. Sicut ergo anima nostra etiam nunc habet nolle infelicitatem, ita nolle iniquitatem semper habitura est. Sed ordo servandus fuit, quo Deus voluit ostendere quam bonum sit animal rationale quod etiam peccare possit, quamvis sit melius quod peccare non possit». — Ecce his verbis evidenter adstruitur quod post beatitudinis confirmationem erit in homine liberum arbitrium quo peccare non poterit, et nunc in angelis est et in sanctis qui cum Domino sunt; et tanto utique liberius, quanto a peccato immunius et ad bonum pronius. Quo enim quisque ab illa peccati servitute, de qua scriptum est⁴: *Qui facit peccatum, servus est peccati*, longius absistit, tanto in eligendo bonum liberius habet iudicium.

³ Domino] deo BCM. ⁸ novissimum... peccare om. B, mg. N. ¹³ poterit] poterint BX, potuerunt C. ¹⁷ etiam om. BCOPVX.

¹ Cap. 30, n. 3 (PL 41, 802; CSEL 40-II, 667; CCL 48, 864). ² Cap. 105 (PL 40, 281; CCL 46, 106). ³ In *Enchiridion*, loc. cit. ⁴ Ioan. 8, 34.

Cap. 3. Cf. *Summa sent.*, III, 9: «Boni etiam angeli non carent libero arbitrio» (PL 171, 1132 C; 176, 104 C). Prima auctoritas Augustini sumitur ex Abaelardo, *Theologia «Scholarium»*, III, 7 (PL 178, 1111 A). Textum autem *Enchiridion* (hic et in c. 4) Magister directe accepit ab originali. — Cap. 4. Conclusio Magistri, ad finem num. 1 et in num. 2, derivatur ab Abaelardo, ibid. (PL 178, 1110 D-1111 A).

2. **Evidens et sufficiens ratio quare dicatur esse liberum arbitrium *.**

Unde, si diligenter inspiciatur, 'liberum' videtur dici arbitrium quia sine coactione et necessitate valet appetere vel eligere quod ex ratione decreverit.

Cap. 5 (157).

5

De libertatis arbitrii differentia secundum diversa tempora. Ex praedictis perspicuum fit quod maior fuit libertas arbitrii prima quam secunda, et tertia multo maior quam secunda vel prima. Prima enim libertas arbitrii fuit, in qua poterat peccare et non peccare; ultima vero erit, in qua poterit non peccare et non poterit peccare; media vero est, in qua potest peccare et non potest non peccare: ante reparationem etiam mortaliter, post reparationem vero saltem venialiter ¹.

Cap. 6 (158).

De quatuor statibus liberi arbitrii. Et possunt notari in homine quatuor status liberi arbitrii. Ante peccatum enim ad bonum nil impedi-
15 diebat, ad malum nil impellebat. Non habuit infirmitatem ad malum, et habuit adiutorium ad bonum. Tunc sine errore ratio iudicare, et voluntas sine difficultate bonum appetere poterat. — Post peccatum vero, ante reparationem gratiae, premitur a concupiscentia et vincitur; et habet infirmitatem in malo, sed non habet gratiam in bono; et ideo potest
20 peccare et non potest non peccare, etiam damnabiliter. — Post reparationem vero, ante confirmationem, premitur a concupiscentia, sed non vincitur; et habet quidem infirmitatem in malo, sed gratiam in bono: ut possit peccare propter libertatem et infirmitatem, et possit non peccare
25 ad mortem propter libertatem et gratiam adiuvantem; nondum tamen habet posse omnino non peccare vel non posse peccare, propter infirmitatem nondum perfecte absorptam, et propter gratiam nondum perfecte

¹ De hoc cap. et seq. vide August., *De corrept. et gratia*, c. 12, n. 33 (PL 44, 936); *In Epist. ad Rom.* 3, 20 (PL 35, 2065s).

Cap. 5: Ex Hugone, *De sacram.*, I, 6, 16 (PL 176, 272 D-273 A); vide etiam August., supra in c. 3. — Cap. 6. Quomodo conflatur ex *Summa sent.*, III, 9 (PL 171, 1130 A; 176, 102 B-C), et Hugone, *De sacram.*, I, 6, 16 (PL 176, 272 C-273 B), apte illustrat H. Weisweiler, *La « Summa Sententiarum » source...*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 6 (1934) 159s; cf. etiam L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur...*, 463ss.

consummatam. — Post confirmationem vero, infirmitate penitus consumpta et gratia consummata, nec vinci poterit nec premi, et tunc habebit non posse peccare.

Cap. 7 (159).

5 1. **De corruptione liberi arbitrii per peccatum.** Unde manifestum est quod praeter alias poenalties, pro peccato illo incurrit homo poenam in corruptione et depressione liberi arbitrii. Per illud namque peccatum naturalia bona in homine corrupta sunt, et gratuita detracta. Hic est enim ille qui a latronibus vulneratus est et spoliatus ¹: *vulneratus* quidem
10 in naturalibus bonis, quibus non est privatus: alioquin non posset fieri reparatio; *spoliatus* vero gratuitis, quae per gratiam naturalibus addita fuerant. Haec sunt data *optima* et dona *perfecta* ², quorum alia sunt corrupta per peccatum, id est naturalia, ut ingenium, memoria, intellectus; alia subtracta, id est gratuita. Quamquam et naturalia ex gratia sint: ad
15 generalem quippe Dei gratiam pertinent; saepe tamen huiusmodi fit distinctio, cum gratiae vocabulum ad speciem, non ad genus refertur.

2. Corrupta est ergo libertas arbitrii per peccatum, et ex parte per-
dita. Unde Augustinus in *Enchiridion* ³: « Libero arbitrio male utens homo, et se perdidit et ipsum. Cum enim libero arbitrio pecca-
20 retur, victore peccato, amissum est et liberum arbitrium: *A quo enim quis devictus est, huic servus addictus est* ⁴ ». Ecce liberum arbitrium dicit hominem amisisse: non quia post peccatum non habuit liberum arbitrium, sed quia libertatem arbitrii perdidit: non quidem omnem, sed libertatem a miseria et a peccato.

² consummata] confirmata L, corr. ex confirmata O, vel confirmata add. interl. T. 22 habuit] habuerit MNTWX.

¹ Resp. Luc. 10, 30: *Et incidit in latrones, qui etiam despoliaverunt eum, et plagis impositis abierunt, semivivo relicto.*

² Resp. Iac. 1, 17: *Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est.*

³ Cap. 30 (PL 40, 246s; CCL 46, 65).

⁴ II Petri 2, 19.

Cap. 7. Cf. J. Schupp, *Die Gnadentlehre des Petrus Lombardus*, 67-88. Verba introductoria huius cap. sumuntur ex *Summa sent.*, III, 8 (PL 171, 1129 A-B; 176, 101 C). Utrum autem interpretatio parabolae sumatur annon ex Bernardo Cluniacensi, *Instructio sacerdotis*, I, c. 1 (PL 184, 773 D-774 C, 775 A), non apparet, quatenus chronologia eiusdem manet all-qualiter indeterminata; opinio autem nostra potius negativa est.

Cap. 8 (160).

1. **De tribus modis libertatis arbitrii.** Est namque libertas triplex, scilicet a necessitate, a peccato, a miseria.

2. **De libertate a necessitate** *. A necessitate et ante peccatum et post aequae liberum est arbitrium. Sicut enim tunc cogi non poterat, ita nec modo. Ideoque voluntas merito apud Deum iudicatur, quae semper a necessitate libera est et nunquam cogi potest. Ubi necessitas, ibi non est libertas; ubi non est libertas, nec voluntas; et ideo nec meritum. Haec libertas in omnibus est, tam in malis quam in bonis.

3. **De libertate a peccato** *. Est et alia libertas, a peccato scilicet, de qua dicit Apostolus 1: *Ubi Spiritus Domini, ibi libertas*; et Veritas in Evangelio 2: *Si Filius vos liberaverit, vere liberi eritis*. — Haec libertas a servitute peccati liberat et servos iustitiae facit, sicut e converso servitus peccati liberos iustitiae facit. Unde Apostolus 3: *Liberati a peccato, servi facti estis iustitiae*; et item 4: *Cum servi essetis peccati, liberi fuistis iustitiae*. — Hanc libertatem homo peccando amisit; ideoque Augustinus dicit 5 quod « homo male utens libero arbitrio, et se perdidit et ipsum », quia perdita est per peccatum libertas, non a necessitate, sed a peccato: *Qui enim facit peccatum, servus est peccati* 6.

4. **Qui habent hanc libertatem, scilicet a peccato, et per quid.** Istam libertatem, quae est a peccato, illi soli nunc habent, quos Filius per gratiam liberat et reparat: non ita quod penitus sint sine peccato in hac mortali carne, sed ut in eis peccatum non dominetur neque regnet. — Et haec est vera et bona libertas, quae bonam parit servitutem, scilicet iustitiae. Unde Augustinus in *Enchiridion* 7: « Ad iustitiam faciendam non erit aliquis liber, nisi a peccato liberatus, esse iustitiae

4 Rubrica om. MVW. 8 ubi... libertas om. C, mg. N. 10 Rubrica om. MVW. || et om. LRVW. 13-14 sicut... facit mg. OW. 18 per] propter OP. 23 in eis peccatum trp. LMRV.

1 II Cor. 3, 17. 2 Ioan. 8, 36. 3 Rom. 6, 18. 4 Rom. 6, 20.
5 Supra, c. 7, n. 2. (p. 465, 18-19). 6 Ioan. 8, 34. 7 Cap. 30 (PL 40, 247; CCL 46, 66).

Cap. 8, num. 1-5. Paucis exceptis (auctoritatibus ex gr. Augustini), textus conficitur ex *Summa sent.*, III, 8-9 (PL 171, 1129 D-1130 D; 176, 102 A-D); remote ex quadam sententia Anselmi Laudunensis (vel eius scholae), ex gr. n. 109 (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 87), et in parte ex Bernardo Claraevall., *De gratia et libero arbitrio*, cc. 2-3 (PL 182, 1004s; ed. Romana, III, 1963, 170-173). Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre*, 108, nota 9.

coeperit servus; et ipsa est vera libertas propter recti facti laetitiam, simul et pia servitus propter praecepti obedientiam ».

5. Est alia libertas non vera, malae servituti adiuncta, quae est ad malum faciendum: ubi ratio dissentit a voluntate, iudicans non esse faciendum quod voluntas appetit. Ad bonum vero faciendum concordat ratio voluntati; et ideo ibi vera libertas est et pia. — De libertate autem ad malum et servitute mala ait Augustinus in *Enchiridion* 1: « Servi addicti quae potest esse libertas, nisi quando eum peccare delectat? Liberaliter enim servit, qui sui domini voluntatem libenter facit; ac per hoc ad peccandum liber est, qui peccati servus est ».

6. **Quaestio de libertate ad malum, an sit ipsa libertas liberi arbitrii an alia.** Hic quaeri potest utrum haec libertas, qua quis liber est ad malum, sit libertas arbitrii. Si enim libertas arbitrii est, bonum quidem est, quia libertas arbitrii bonum naturale est. — **Responsio secundum quosdam** 2. Quibusdam videtur quod sit ipsa libertas arbitrii, quae semper bona est; sed propter peccati servitutem, ad malum fit liberior et pronior; et ideo dicitur non esse vera libertas, quia ad malum est. — **Secundum alios** *. Aliis 3 autem videtur quod haec libertas ad malum, quam supra 4 commemoravit Augustinus, non sit ipsa libertas arbitrii, sed sit quaedam pronitas peccandi et curvitas, quae ex peccato est, et mala est.

7. **Quaestio alia de libertate ad bonum, an ipsa sit libertas arbitrii vel non.** Similiter etiam quaeri solet utrum illa libertas vera, quae est ad iustitiam faciendam, sit ipsa libertas arbitrii. — **Responsio secundum quosdam** *. — **Augustinus** *. Quidam dicunt illam eandem esse, sed reparatam per gratiam, qua iuvante libera est ad bonum; sine gratia vero non est libera ad bonum. Unde Augustinus in *Enchiridion* 5: « Ista

8 addicti] peccato add. X, add. interl. V, add. mg. W. 12 an alia] vel non OP, om. L. 20 et mala est om. OP. 21 vel] an LNX. 23-24 Rubricae om. MVW. 25 reparatam trp. p. gratiam MRV.

1 Ibid. 2 Sententia est August., *De corrept. et gratia*, c. 1, n. 2: « Liberum itaque arbitrium et ad malum et ad bonum faciendum confitendum est nos habere » (PL 44, 917); Bernardi, *De gratia et lib. arbitrio*, c. 4, nn. 9-11 (PL 182, 1006s; ed. Romana, III, 172ss). 3 Sententia est Anselmi Cantuar., *De libertate arbitrii*, c. 1 (PL 158, 489ss); Hug. Ambianen., *Dialogorum seu Quaestionum theol. libri VII*, III, 5 (PL 192, 1168 C-1169 A); vide etiam alteram seriem notarum infra positam. 4 Scil. in num. 5. 5 Cap. 30 (PL 40, 247; CCL 46, 66).

Num. 6. Cf. sententias scholae Anselmi Laudun., nn. 322 et 521 (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 253, 334); et alias in *Sententiis divinae paginae*, ed. F. Bliemetzrieder, BGPTMA XVIII, Heft 2-3, 27s.

libertas ad bene faciendum unde erit homini addicto et vendito, nisi eum redimat ille qui dicit ¹: *Si Filius vos liberaverit, vere liberi eritis?* Quod antequam fieri in homine incipiat, quomodo quisquam de libero arbitrio gloriatur, qui nondum est liber ad operandum bene? » Ecce aperte ostendit liberum arbitrium per gratiam liberari, ut per illud bene operetur ⁵ quis. Ideoque dicunt illam libertatem veram quae est ad bene faciendum, cuius supra ² meminit Augustinus, esse libertatem ipsam arbitrii gratia Dei liberatam et adiutam. — **Secundum alios** *. Alii vero putant non esse ipsam arbitrii libertatem, sed aliam quandam, quae ex gratia et libero arbitrio in mente hominis Deo operante incipit esse cum re- ¹⁰ paratur.

8. Certa determinatio utriusque quaestionis, qua dicitur libertas ad bonum et ad malum esse libertas arbitrii. Verum nobis magis placet ut ipsa libertas arbitrii sit et illa qua quis liber est ad malum, et illa qua quis liber est ad bonum faciendum. Ex causis enim variis sortitur diversa ¹⁵ vocabula. Dicitur enim libertas ad malum faciendum antequam per gratiam sit reparata; sed cum per gratiam fuerit reparata, dicitur libertas ad bonum faciendum; quia ante gratiam libera est voluntas ad malum, per gratiam vero libera fit ad bonum. Semper igitur voluntas hominis aliquo modo libera est, sed non semper bona est: non enim est bona, ²⁰ nisi a peccato liberata; est tamen a necessitate libera. Unde Augustinus in libro *De gratia et libero arbitrio* ³: « Semper in nobis voluntas libera est, sed non semper bona est. Aut enim libera est iustitiae quando servit peccato, et tunc est mala; aut a peccato libera est quando servit iustitiae, et tunc est bona ».

9. De libertate a miseria. Est iterum libertas a miseria, de qua Apostolus ait ⁴: *Et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei.* Hanc libertatem habuit homo ante peccatum, quia omni carebat miseria et nulla tangebatur molestia; et plenius habebit ³⁰ in futura beatitudine, ubi miser esse non poterit. Sed in hac vita, quae est inter primum peccatum et ultimam confirmationem, nemo a miseria liber est, quia poena peccati non caret.

⁴ bene] bonum BCLRV.

⁸ Rubrica om. RVW.

¹ Ioan. 8, 36.

² In num. 4 (p. 466s).

³ Cap. 15, n. 31 (PL 44, 899).

⁴ Rom. 8, 21.

Num. 8-10. Auctoritas Augustini sumitur ex *Summa sent.*, III, 9 (PL 171, 1130 D-1131 A; 176, 103 A); unde etiam, pluribus revera interiectis, num. 9, ubi eadem *Summa* iterum dependet a sancto Bernardo (PL 182, 1005 B; ed. Romana, III, 170); et num. 10.

10. Repetit de corruptione liberi arbitrii ut addat alia. Ex praedictis iam apparet in quo per peccatum sit imminutum vel corruptum liberum arbitrium: quia ante peccatum nulla erat homini difficultas nullumque impedimentum de lege membrorum ad bonum, nulla impulsio vel instigatio ad malum. Nunc autem per legem carnis ad bonum impeditur, ⁵ et ad malum instigatur, ut non possit velle et perficere bonum, nisi per gratiam liberetur et adiuvetur, quia ut ait Apostolus ¹, *peccatum habitat in carne.*

11. Quod non est pariter liberum arbitrium in bonis et in malis, et ad bona et ad mala *. Liberum ergo arbitrium, cum semper et in singulis sit liberum, non est tamen pariter liberum in bonis et in malis, et ad bona et ad mala. Liberior enim est in bonis ubi liberatum est, quam in malis ubi liberatum non est; et liberior est ad malum quod per se potest, quam ad bonum quod, nisi gratia liberetur et adiuvetur, non potest.

Cap. 9 (161).

1. De libertate: quae sit ex gratia et quae ex natura. Libertas ergo a peccato et a miseria per gratiam est, libertas vero a necessitate per naturam. Utramque libertatem, naturae scilicet et gratiae, notat Apostolus cum ex persona hominis non redempti ait ²: *Velle adiacet mihi, perficere autem non invenio*; ac si diceret: Habeo libertatem naturae, sed non ²⁰ habeo libertatem gratiae: ideo non est apud me perfectio boni.

2. Quid non possit per se hominis voluntas et quid per gratiam *. Nam voluntas hominis, quam naturaliter habet, non valet erigi ad bonum efficaciter volendum vel opere implendum, nisi per gratiam liberetur ²⁵ et adiuvetur: liberetur quidem ut velit, et adiuvetur ut perficiat; quia ut ait Apostolus ³, *non est volentis velle, neque currentis currere*, id est operari, *sed miserentis Dei, qui operatur in nobis velle* et operari bonum ⁴. Cuius gratiam non advocat hominis voluntas vel operatio, sed ipsa gratia voluntatem praevenit praeparando ut velit bonum, et praeparatam ³⁰ adiuvat ut perficiat.

²⁰ autem om. BCLMNX.

²² Rubrica om. NVW.

¹ Rom. 7, 17-18: *habitat in me peccatum. Scio enim quia non habitat in me, hoc est in carne mea, bonum.* ² Rom. 7, 18. ³ Rom. 9, 16. ⁴ Phil. 2, 13: *Deus est enim qui operatur in vobis et velle et perficere.*

Cap. 9. Cf. *Summa sent.*, III, 9 (PL 171, 1131 B; 176, 103 B-C); Bernardus, *De gratia et libero arbitrio*, c. 6, n. 18 (PL 182, 1011 D; ed. Romana, III, 179s); et *Glossa Lombardi* in Rom. 9, 16 (PL 191, 1460 D-1461 A), de qua infra, Dist. 26, c. 2, num. 2.

DISTINCTIO XXVI

Cap. 1 (162).

1. **De gratia operante et cooperante.** Haec est gratia operans et cooperans. Operans enim gratia praeparat hominis voluntatem ut velit bonum; gratia cooperans adiuvat ne frustra velit. Unde Augustinus in libro *De gratia et libero arbitrio*¹: «Cooperando Deus in nobis perficit, quod operando incipit; quia ipse ut velimus operatur incipiens, qui volentibus cooperatur perficiens. Ut ergo velimus, operatur; cum autem volumus, et sic volumus ut faciamus, nobis cooperatur. Tamen sine illo, vel operante ut velimus, vel cooperante cum volumus, ad bona pietatis opera nihil valemus».

2. **Quae sit operans gratia et quae cooperans*.** Ecce his verbis satis aperitur quae sit operans gratia et quae cooperans. Operans enim est, quae praevenerit voluntatem bonam: ea enim liberatur et praeparatur hominis voluntas ut sit bona, bonumque efficaciter velit; cooperans vero gratia voluntatem iam bonam sequitur adiuvando.

3. **Augustinus*.** Unde Augustinus, *Contra Iulianum haereticum*², qui bonam voluntatem tantum esse ex libero arbitrio dicebat, atque hominem per liberum arbitrium posse bonum velle et operari sine gratia asserebat, ait: «Apertam de commendatione gratiae Apostolus protulit sententiam cum ait³: *Non est volentis neque currentis, sed mise-*

¹ qui] quod BCOP. ¹⁰ ad X (Aug.), om. alii codd. ¹² Rubrica om. NRW. 21-1 (p. 472) miserentis Dei trp. BCNOPWX.

¹ Cap. 17, n. 33 (PL 44, 901). ² *Contra Iulianum opus imperf.*, I, c. 141 (PL 45, 1140); sed vide etiam aliam seriem notarum infra. ³ Rom. 9, 16.

Cap. 1. Cf. J. Schupp, *Die Gnadentelehre*, 88-115; R. C. Dhont, *Le problème de la préparation à la grâce. Débuts de l'école franciscaine*, Paris 1946, 53-72. — Num. 1: Auctoritas August., ex *Glossa Magistri in Phil.* 1, 3 (PL 192, 224 C, ubi deest rubrica). Cf. etiam *Summa sent.*, III, 7 (PL 171, 1127 A-C; 176, 99 C-100 A).

Num. 3: Auctoritates Augustini ex *Glossa Lombardi in Rom.* 9, 16 (PL 191, 1460 C-D). In editione et in cod. x (48d) deest rubrica *Ad Paulinum*, quae legitur in margine cod. z (30a). Ex alia parte, tam ex editione *Glossae* quam ex codicibus eiusdem (x 48c; z 29d) apparet quod auctoritas *Contra Iulianum* rectius incipit ad «Hoc si attenderes...»; quod haec verba praecedunt («Apertam... Dei»), reapse est Augustini, *Ad Sixtum*, id est *Epist.* 194, c. 8, n. 35 (PL 33, 887; CSEL 57, 204s). Quandoque et bonus dormitat Magister.

rentis Dei. Hoc si attenderes, Iuliane, non extenderes contra gratiam merita voluntatis humanae. Non enim ideo miseretur Deus alicuius, quia voluit et cucurrit, sed ideo voluit et cucurrit, quia misertus est Deus. *Paratur enim voluntas homini a Deo*¹, et *a Domino gressus hominis diriguntur*²; ideoque congrue ait: *Non est volentis neque currentis, sed miserentis Dei*». — **Augustinus, De perfectione iustitiae**^{3*}: «Non quia hoc sine voluntate nostra agatur, sed quia voluntas nostra nil boni agit nisi divinitus adiuvetur». — **Augustinus, Ad Paulinum***. Unde alibi Apostolus ait⁴: «*Non autem ego, sed gratia Dei mecum.* Non ideo dicit quia nihil boni agebat, sed quia nihil boni ageret si illa non adiuveret». — His testimoniis aperte insinuat quia voluntas hominis gratia Dei praevenerit atque praeparatur, ut fiat bona, non ut fiat voluntas, quia et ante gratiam voluntas erat, sed non erat bona et recta voluntas.

Cap. 2 (163).

1. **Quid sit voluntas.** Voluntatem ipsam Augustini in libro *De duabus animabus*⁵ ita definit: «Voluntas est animi motus, cogente nullo, ad aliquid non admittendum vel adipiscendum».

2. **De operante gratia et cooperante et hominis voluntate adhuc agit*.** Haec autem, ut non admittat malum et adipiscatur bonum, praevenerit et praeparatur Dei gratia. — **Augustinus in Enchiridion**⁶: Unde Apostolus, gratiam praevenerentem et subsequentem commendans, id est operantem et cooperantem, vigilanter dixit⁷: *Non est volentis neque currentis, sed miserentis Dei*, et non e converso: Non est miserentis Dei, sed volentis et currentis. Nam «si, ut quibusdam placuit, quod dictum est ita acci-

¹⁸ Rubrica om. RVW.

¹ Prov. 8, 35, iuxta LXX: *Et paratur voluntas a Domino.* ² Ps. 36, 23, iuxta aliam versionem (CSEL 12, 333, 15). ³ Cap. 19, n. 40 (PL 44, 314; CSEL 42, 43). ⁴ I Cor. 15, 10; sequuntur verba *Epist.* 186 (ad Paulinum), c. 10, n. 36 (PL 33, 830; CSEL 57, 76), quae revera Alypii est. ⁵ Cap. 10, n. 14: «Voluntas est animi motus, cogente nullo, ad aliquid vel non admittendum vel adipiscendum» (PL 42, 104; CSEL 25, 68). ⁶ Cap. 32 (PL 40, 247s; CCL 46, 67). ⁷ Rom. 9, 16.

Cap. 2, num. 1. Haec auctoritas Magistro innotuit ex August., *Retract.*, I, c. 15, n. 3 (PL 32, 609; CSEL 36, 74s). — Num. 2 conficitur ex *Glossa* auctoris in Rom. 9, 16 (PL 191, 1460 D-1461 A). — Num. 3: Ex *Glossa* eiusdem in Rom. 5, 1 (PL 191, 1378 D), ubi, etiam in codicibus (x 27c; z 15d), rubricatur ut *Ad Bonifacium Papam*, uti eandem auctoritatem iam signaverat Florus Lugdun. (apud Ven. Bedae opera, VI, Coloniae 1688, 82); vide J. Schupp, *Die Gnadentelehre*, 110, nota 21.

piatur: *Non est volentis neque currentis, sed miserentis Dei*, tanquam diceretur: Non sufficit sola voluntas hominis, si non sit etiam misericordia Dei; e contra dicitur: Non sufficit etiam misericordia Dei, si non sit voluntas hominis. Ac per hoc, si recte dictum est illud, quia id voluntas hominis sola non implet; cur non etiam a contrario recte dicitur: Non miserentis est Dei, sed volentis est hominis, cum id misericordia Dei sola non impleat? Homo enim credere vel sperare non poterit nisi velit, nec pervenire ad palmam nisi voluntate currat. Restat ergo ut ideo ita recte dictum intelligatur, ut totum detur Deo, qui hominis voluntatem bonam praevenit et praeparat adiuvandam, et adiuvat praeparatam 10 Nolentem praevenit ut velit, volentem subsequitur ne frustra velit». — Ecce his verbis, et aliis praemissis, evidenter traditur quia voluntas hominis praeparatur et praevenitur gratia Dei ut bonum velit, et adiuvatur ne frustra velit.

3. **Quod bona voluntas comitatur gratiam.** Itaque bona voluntas 15 comitatur gratiam, non gratia voluntatem. Unde Augustinus, *Ad Bonifacium Papam*¹ scribens contra Pelagianos, inquit: «Cum fides impetrat iustificationem, sicut unicuique Deus partitus est mensuram fidei², non gratiam Dei aliquid meriti praecedat humani, sed ipsa meretur augeri, ut aucta mereatur et perfici, voluntate comitante, non ducente, 20 pedissequa, non praevia». Ecce hic expresse habes quod gratia praevenit bonae voluntatis meritum, et ipsa voluntas bona pedissequa est gratiae, non praevia.

Cap. 3 (164).

1. **Quae sit gratia voluntatem praeveniens, scilicet fides cum dilectione.** Et si diligenter intendas, nihilominus tibi monstratur quae sit ipsa gratia voluntatem praeveniens et praeparans, scilicet fides cum dilectione³. — Ideoque Augustinus in eodem⁴, tractans quomodo

10 praevenit om. BMRXxz (Aug.), mg. L.

15 bona² om. OP.

¹ Rectius Alypius in *Epist. 186 (ad Paulinum)*, c. 3, n. 10 (PL 33, 819; CSEL 57, 53).

² Resp. Rom. 12, 3. ³ Resp. Gal. 5, 6: *fides, quae per charitatem operatur.* ⁴ In eadem epist., nn. 9-10 (PL 33, 819; CSEL 57, 52s).

Cap. 3. Cf. J. Schupp, *Die Gnadenteile*, 206-215; A. M. Landgraf, *Die Erkenntnis der helfenden Gnade*, in *Dogmengeschichte*, I-1, 51-140. — Num. 1: Auctoritas Augustini continuatur ex eadem *Glossa* in Rom. 5, 1 (PL 191, 1378 D). — Num. 2-3. Haec opera Augustini prae oculis habuit Magister, ut alibi etiam quampluribus apparet.

iustificati simus ex fide et tamen gratis (utrumque enim dicit Apostolus), ait: «Apostolus qui dicit¹: *Iustificati ex fide*, alibi ait²: *Iustificati gratis per gratiam*. Hoc enim ideo dixit, ne fides ipsa superba sit; ne dicat sibi: Si ex fide iustificati, quomodo gratis? Quod enim fides meretur, cur non potius redditur quam donatur? (**Attende!***) Non dicat ista homo fidelis, quia cum dixerit: Habeo fidem ut merear iustificationem, respondetur ei³: *Quid habes quod non accepisti?* Fides enim qua iustificatus es, gratis tibi data est». Hic aperte ostenditur quod fides est causa iustificationis.

2. **De beneficio quo voluntas liberatur***. Et ipsa est gratia et beneficium quo hominis praevenitur voluntas et praeparatur. Unde Augustinus in I libro *Retractationum*⁴: «Voluntas est qua et peccatur et recte vivitur. Voluntas vero ipsa nisi Dei gratia liberetur a servitute qua peccati serva facta est, et ut vitia superet adiuvetur, recte pieque vivi a mortalibus non potest. Et hoc beneficium, quo liberatur, nisi eam praeveniret, iam meritis daretur et non esset gratia, quae utique gratis datur». Praevenitur ergo bona hominis voluntas illo gratiae beneficio, quo liberatur et praeparatur.

3. Et illud beneficium fides Christi recte intelligitur, sicut Augustinus in *Enchiridion*⁵ evidenter ostendit dicens: «Ipsam arbitrium liberandum est post illam ruinam a servitute peccati. Nec omnino per se ipsum, sed per solam Dei gratiam, quae in fide Christi posita est, liberatur, ut voluntas ipsa praeparatur». Ecce aperte dicit gratiam per quam liberatur arbitrium et praeparatur voluntas, positam esse in fide Christi. «Fides enim Christi, ut in eodem ait⁶, impetrat quod lex imperat». 25

Cap. 4 (165).

1. **Quod voluntas bona quae praevenitur gratia, quaedam Dei dona praevenit.** Ipsa tamen eadem quaedam gratiae dona praevenit. Unde Augustinus in *Enchiridion*⁷: «Praecedat bona voluntas hominis multa Dei dona, sed non omnia. Quae autem non praecedat, ipsa in eis

1 simus] sumus PTW, quod corr. T.

3 ne] nec MRVW.

5 Attende

om. LMRVW. 10 Rubrica om. MRVW.

13 Dei gratia trp. LMNV.

23 ipsa

om. BCOPT, interl. V. 27 Dei dona trp. OP.

¹ Rom. 5, 1.

² Rom. 3, 24.

³ I Cor. 4, 7.

⁴ Cap. 9, n. 4 (PL 32, 596s;

CSEL 36, 41s).

⁵ Cap. 106 (PL 40, 282; CCL 46, 107).

⁶ Cap. 117 (PL 40, 287;

CCL 46, 112).

⁷ Cap. 32: «Praecedat enim... sed non omnia. Quae autem non praecedat ipsa, in eis est et ipsa. Nam utrumque» etc. (PL 40, 248; CCL 46, 67).

est et ipsa iuvat. Nam utrumque legitur in sanctis eloquiis, et *misericordia eius praeveniet me*¹, et *misericordia eius subsequetur me*². Nolentem quippe praevenit ut velit, volentem subsequitur ne frustra velit. Cur enim admonemur orare pro inimicis nostris³ nolentibus pie vivere, nisi ut Deus in eis operetur et velle? Itemque, cur admonemur petere ut accipiamus⁴, nisi ut ab illo fiat quod volumus, a quo factum est ut velimus? » Inde Apostolus ait⁵: *Non est volentis neque currentis, sed miserentis Dei*. — Ex his apparet quod bona hominis voluntas quaedam dona Dei praevenit, quia eam comitatur gratia adiuvans; et quibusdam praevenitur, quia eam praevenit gratia operans, scilicet fides cum caritate.

2. **Quae praedictis videantur contraria, scilicet quod videtur dici fidem esse ex voluntate.** Non est tamen ignorandum quod alibi Augustinus significare videtur quod ex voluntate sit fides, de illo verbo Apostoli⁶ scilicet, *Corde creditur ad iustitiam*, ita *Super Ioannem*⁷ tractans: « Ideo non simpliciter Apostolus ait *creditur*, sed *corde creditur*, quia cetera potest homo nolens, credere non nisi volens; intrare ecclesiam et accedere ad altare potest nolens, sed non credere ». — Item super Genesim ubi Laban et Bathuel dixerunt⁸: *Vocemus puellam et quaeramus eius voluntatem*, dicit expositor⁹: « Quia fides est voluntatis, non necessitatis ».

3. **Responsio cum determinatione** *. Ad quae respondententes, dicimus non haec ita accipienda fore, ut ex voluntate hominis fides intelligatur provenire, cum ipsa sit proprie Dei donum, ut ait Apostolus¹⁰, et ex ea bona hominis merita incipiant. « Per hanc enim, ut ait Augustinus super Psalmum 67¹¹, iustificatur impius, id est fit de impio pius, ut deinde ipsa fides incipiat per dilectionem operari »; unde omnia bona merita incipiunt. — Sed potius haec ideo ita dicta sunt, quia non est

1-2 et²... me¹ NVX (Aug.), mg. TW², om. alii. 2 subsequetur] subsequatur BCOP.
 5 Deus in eis trp. RTX. 6 ut¹ om. MN, interl. T. 7-8 miserentis Dei trp. OPW.
 20 quae] quod OPV, quod corr. V. 23 ait om. O, interl. P. 24 67] lxvi codd. sed corr. V².

1 Ps. 58, 11. 2 Ps. 22, 6. 3 Resp. Matth. 5, 44: *Et orate pro persequentibus et calumniantibus vos*. 4 Resp. Matth. 7, 7-8; Luc. 11, 9. 5 Rom. 9, 16.
 6 Rom. 10, 10. 7 Tract. 26, n. 2 (PL 35, 1607; CCL 36, 260). 8 Gen. 24, 57.
 9 Glossa interlin. in h. 1. (apud Lyranum, I, 82r); ex Ambrosiastro in II Cor. 1, 23 (PL 17 [1845], 281 A; CSEL 81-11, 204); cf. etiam Glossa Magistri in II Cor. 1, 23 (PL 192, 17 A).
 10 Resp. Eph. 2, 8: *Gratia enim estis salvati per fidem... Dei enim donum est*. 11 Enarr. in Ps. 67, 32-33, n. 41 (PL 36, 838; CCL 39, 898).

Num. 2. Auctoritas August. in Ioann. legitur in Glossa in Rom. 10, 10 (PL 191, 1476 B).
 Num. 3. Auctoritas in Ps. 37, ex eadem Glossa in Rom. 4, 5 (PL 191, 1367 C).

fides nisi in eo qui vult credere; cuius bonam voluntatem fides praevenit non tempore, sed causa et natura. Unde Augustinus supra¹ congruenter dixit quod 'bona voluntas in eis donis est quae non praecedit et ipsa iuvat': quia ea iuvat quibus praevenitur, dum eis consentit ad effectum boni; et in eis est, quia tempore ab eis non praeceditur.

4. **Quaedam adhuc addit quae graviolem faciunt quaestionem, scilicet quod cogitatio boni praecedit fidem.** Ceterum hanc quaestionem magis acuunt et urgent verba Augustini quibus in libro *De praedestinatione sanctorum*² utitur, pertractans illud verbum Apostoli³: *Non quod sufficientes simus cogitare aliquid quasi ex nobis*. « Attendat, inquit, hic et verba ista perpendat, qui putant ex nobis esse fidei coeptum, et ex Deo esse fidei supplementum. Commendans enim istam gratiam, quae non datur secundum aliqua merita, sed efficit omnia bona merita, inquit: *Non quod sufficientes simus cogitare aliquid* », boni scilicet⁴, « *ex nobis*. Qui autem non videat prius esse cogitare quam credere? Nullus quippe credit aliquid, nisi prius cogitaverit esse credendum. (**Quid sit credere** *.) Si ergo cogitare bonum non est ex nobis, ut hic Apostolus tradit, nec credere; quamquam et ipsum credere nihil est aliud quam cum assensione mentis cogitare ». — Hic videtur insinuare quod cogitatio bona praecedat fidem, et ita bona voluntas praeveniat fidem, non praeveniat; quod praedictis adversari videtur.

5. **Determinatio** *. Ad hoc autem dicimus quod aliquando cogitatio bona sive voluntas praevenit fidem, sed non est illa bona voluntas vel cogitatio qua recte vivitur. Illa enim sine fide et caritate non est. Nam, ut ait Augustinus *Ad Anastasium*⁵, « sine Spiritu non est voluntas hominis libera, cum cupiditatibus vincatur ». Non est libera ad bonum nisi liberata fuerit; non autem liberatur nisi *per Spiritum caritas diffundatur in cordibus*⁶. — Augustinus, *De baptismo parvulorum* *. Non est libera voluntas, « nisi⁷ eam liberet gratia per legem fidei⁸ », id est non

10 aliquid] ex nobis add. NTVWX, add. interl. R. 16 Rubrica om. RVW.
 28 Rubrica om. RVW.

1 Initio num. 1. 2 Cap. 2, n. 5 (PL 44, 962). 3 II Cor. 3, 5. 4 Glossa ordin. in h. 1. (apud Lyranum, VI, 64c). 5 Epist. 145, nn. 2-3 (PL 33, 593; CSEL 44, 267s). 6 Resp. Rom. 5, 5. 7 Non obstante rubrica, potius *De spiritu et littera*, c. 14, nn. 25-26 (PL 44, 216s; CSEL 60, 179s) ubi et quod sequitur ad finem huius numeri. Cf. etiam *De peccat. meritis et de bapt. parvulorum*, II, cc. 18-19 (PL 44, 168ss; CSEL 60, 100-105). 8 Rom. 3, 27.

Num. 4: Ex Glossa in II Cor. 3, 5 (PL 192, 23 B-C). — Num. 5: Auctoritates sumuntur ex eadem Glossa in II Cor. 3, 6 (PL 192, 24 D, et A-B), ubi secunda rubricatur uti hic.

est libera sine fide *operante per dilectionem*¹; et illa sufficienter et vere bona est. « Non est enim fructus bonus, qui de caritatis radice non surgit; si vero adsit fides operans per dilectionem, fit delectatio boni ».

Cap. 5 (166).

De illa cogitatione boni quae praecedit fidem plene disseritur. Illa 5 autem cogitatio sive voluntas, quae fidem et caritatem aliasque iustificationes praecedit, non sufficit ad salutem, nec recte vivitur ea. Hac voluntate concupiscitur illa bona voluntas quae est magnum bonum, ista vero non; alia ergo est illa voluntas sive cogitatio, alia ista.

Cap. 6 (167).

1. Quod intellectus et cogitationem boni et voluntatem bonam praecedit *. Et sicut illa istam praecedit, ita illam praevenit intellectus. Unde Augustinus, ista distinguens super illum locum Psalmi²: *Concupivit anima mea desiderare iustificationes tuas*, ait³: « *Concupivit desiderare* 15 *inquit, non desideravi*. Videmus enim ratione nonnunquam quam utiles sunt iustificationes Dei, sed infirmitate praepediti, aliquando non desideramus. Praevolat ergo intellectus, sequitur tardus aut nullus affectus. Scimus bonum, nec delectat agere; et cupimus ut delectet. Sic iste olim desiderare concupiscebat quae bona esse cernebat, cupiens eorum habere delectationem, quorum potuit videre rationem. Ostendit itaque quibus 20 quasi gradibus ad eas perveniatur: prius enim est ut videatur quam sint utiles et honestae; deinde ut earum desiderium concupiscatur; postremo ut proficiente gratia delectet earum operatio, quarum sola ratio delectabat ».

2. Secundum verba Augustini gratiarum ordinem exponit *. Attende 25 hunc ordinem gratiarum, quem hic distincte assignat Augustinus: qualiter scilicet intellectus bonorum praecedit concupiscentiam eorundem, et ipsa concupiscentia delectationem, quae fit per fidem et caritatem;

³ delectatio] dilectio (vel delectatio interl.) TV, vel dilectio add. interl. N, corr. in dilectio L¹.
⁹ ergo est trp. CMNRTWX. ²⁸ delectationem] delectatio est BC, dilectionem P.

¹ Resp. Gal. 5, 6. ² Ps. 118, 20. ³ Enarr. in Ps. 118, 20, serm. 8, nn. 4-5 (PL 37, 1522; CCL 40, 1688s).

Cap. 6, num. 1: Ex Glossa Magistri in Ps. 118, 20 (PL 191, 1055 A-B).

qua habita, vere bona est voluntas qua recte vivitur; ipsaque fidei comes est, non praevia.

Cap. 7 (168).

1. Quod ante gratiam iustificationis multa in homine praecedunt 5 bona: quaedam ex gratia et libertate arbitrii, quaedam ex libertate arbitrii tantum *. Qui verba Augustini praemissa¹ secundum hanc distinctionem considerat, nullam ibi repugnantiam fore animadvertit; non ignorans etiam ante gratiam praevenientem et operantem, qua voluntas bona praeparatur in homine, praecedere quaedam bona ex Dei gratia et libero arbitrio, quaedam etiam ex solo libero arbitrio; quibus tamen 10 vitam non meretur, nec gratiam qua iustificatur. — Augustinus, *De spiritu et littera* *; *Ad Sixtum* *: « Illius² enim gratiae percipiendae, quae voluntatem hominis sanat, ut sanata legem impleat, nulla merita praecedunt. Ipsa est enim qua iustificatur impius, id est fit iustus qui prius erat impius; meritis autem impii non gratia, sed poena debetur; nec ista 15 esset gratia, si non daretur gratuita ». Datur autem gratuita, quia nihil boni ante feceramus unde hoc mereremur.

2. Quod ab homine bona fiunt et per liberum arbitrium tantum *. Non negamus tamen multa, ante hanc gratiam et praeter hanc gratiam, 20 ab homine fieri bona per liberum arbitrium, ut tradit Augustinus in *Responsionibus contra Pelagianos*³, ubi dicit homines per liberum arbitrium agros colere, domos aedificare et alia plura bona facere sine gratia cooperante.

¹ qua²] quia OP. ⁴⁻⁶ Rubrica om. RVW. ¹⁷ hoc] hec R, hanc V, corr. in hanc N. ¹⁸ Rubrica om. TVW, abbrev. R. ²³ cooperante] operante NRW, quod corr. W.

¹ In cap. 4, n. 1 (p. 473s). ² Partim ex *Epist. 194 (ad Sixtum)*, c. 3, n. 7 (PL 33, 877; CSEL 57, 182); partim ex *De spiritu et litt.*, c. 9, n. 15 (PL 44, 209; CSEL 60, 167s).

³ *Hypognosticon*, III, c. 4, n. 5 (inter opp. August., PL 45, 1623).

Cap. 7. Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre*, 88-91, 160; L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, 322ss. — Num. 1. Auctoritas Augustini conficitur ex duabus quae leguntur in *Glossa Lombardi* in Rom. 3, 24 (PL 191, 1361 C).

Cap. 8 (169).

1. **Utrum una eademque sit gratia quae dicitur operans et cooperans.**

Hic considerandum est, cum praedictum sit ¹ per gratiam operantem et praevenientem voluntatem hominis liberari ac praeparari ut bonum velit, et per gratiam cooperantem et subsequentem adiuvari ne frustra velit, ⁵ utrum una et eadem sit gratia, id est unum munus gratis datum quod operetur et cooperetur, an diversa: alterum operans, et alterum cooperans.

2. **Hic dicit quod una sit, sed propter diversos effectus, diversa sortitur nomina** *. Quibusdam non irrationabiliter videtur quod una et eadem sit gratia, idem donum, eadem virtus, quae operatur et cooperatur, sed ¹⁰ propter diversos eius effectus et dicitur operans et cooperans. Operans enim dicitur ² in quantum « liberat et praeparat voluntatem hominis ut bonum velit », cooperans in quantum eandem « adiuvat ne frustra velit », scilicet ut opus faciat bonum. Ipsa enim gratia non est otiosa, « sed ¹⁵ meretur augeri, ut aucta mereatur et perfici ».

Cap. 9 (170).

Quid sit ipsa gratia et quomodo meretur augeri quaeritur. Si vero quaeritur quomodo ipsa gratia praeveniens mereatur augeri, cum nullum meritum sit sine libero arbitrio, et quid sit ipsa gratia, an virtus annon, et si virtus, an actus vel non: ut hoc aperte insinuari valeat, praemit- ²⁰ tendum est tria esse genera bonorum.

8-9 Rubrica om. MVW. 11 et¹ om. MRTVWX, exp. N. 19 sit¹] om. OP.
19-20 annon... vel non] antequam... bonorum (rubrica infra) BCOP, sed del. O.

¹ In Dist. 25, c. 9, et Dist. 26, cc. 2-4 (pp. 469, 471-476). ² Ex dictis Augustini supra, cc. 1-2 huius Distinctionis.

Cap. 8. Olim, in aliis nostris editionibus, hic incipiebat Dist. XXVII. Vide notam infra positam ad caput eiusdem Distinctionis. — Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre*, 206-215, secundum quem (p. 207) Magister Hugo de S. Victore distinctionem tenuit in num. 2 propositam (cf. *De sacram.*, I, 6, 17; PL 176, 274 B). Quae etiam Magistro Gilberto Porretano attribuitur in cod. Paris., Mazarin. lat. 758: « Nota tamen secundum magistrum Gilebertum alia est [gratia] operans, alia cooperans » (f. 78v); cf. A. Landgraf, *Untersuchungen zu den Eigenlehren Gilberts de la Porrée*, in *Zeitschr. f. kath. Theol.* 54 (1930) 192.

Cap. 10 (171).

Antequam solvat praemittit de tribus generibus bonorum. Alia namque sunt magna, alia minima, alia media, ut Augustinus ait in I libro *Retractionum* ¹: « Virtutes, inquit, quibus recte vivitur, magna bona sunt; ⁵ species autem quorumlibet corporum, sine quibus recte vivi potest, minima bona sunt; potentiae vero animi, sine quibus recte vivi non potest, media bona sunt ». — Item ²: « Virtutibus nemo male utitur; ceteris autem bonis, id est mediis et minimis, non solum bene, sed etiam male quisque uti potest. Et ideo virtute nemo male utitur, quia opus virtutis est bonus usus istorum quibus etiam non bene uti possumus; nemo ¹⁰ autem bene utendo, male utitur. Non solum autem magna, sed etiam media et minima bona esse praestitit bonitas Dei ». Ecce habes tria genera bonorum distincta.

Cap. 11 (172).

¹⁵ 1. **In quibus bonis sit liberum arbitrium.** Quaeritur autem in quibus bonis contineatur liberum arbitrium. — De hoc Augustinus in I libro *Retractionum* ³ ita ait: « In mediis quidem bonis invenitur liberum voluntatis arbitrium, quia et male illo uti possumus; sed tamen tale est ut sine illo recte vivere nequeamus. Bonus autem usus eius iam ²⁰ virtus est, quae in magnis reperitur bonis quibus male uti nullus potest. Et quia bona et magna et media et minima ex Deo sunt, sequitur ut ex Deo sit etiam bonus usus liberae voluntatis, qui virtus est et in magnis numeratur bonis ».

²⁵ 2. **Praemissas auctoritates considerari et conferri iubet, ut possit solvi quod quaerebatur** *. Attende diligenter quae dicta sunt et confer in unum: sic enim aperietur quod supra ⁴ quaerebatur. Dixit equidem ⁵ opus virtutis

2 Rubrica om. MRTVWX. 17 ita ait trp. BCLMX.

¹ Cap. 9, n. 4 (PL 32, 597; CSEL 36, 42). Ut rubrica marginalis in codd. melioribus indicat, « Idem dicit in II libro *De lib. arbitrio* », c. 19, n. 50 (PL 32, 1268; CSEL 74, 85).

² August., ibid. (in utroque opere). ³ Cap. 9, n. 6 (PL 32, 598; CSEL 36, 46).

⁴ In cap. 9 (p. 478). ⁵ Parum supra, lin. 9-10.

Cap. 10-11. Eaedem auctoritates leguntur partim in *Summa sent.*, III, 9 (PL 171, 1132 A-B; 176, 104 A-B); sed ea inspirante Magister recurrit ad originale.

esse bonum usum illorum bonorum quibus etiam non bene uti possumus, id est mediorum; in quibus posuit liberum arbitrium, cuius quoque bonum usum dixit esse virtutem. Quod si est, non est ergo opus virtutis quod supra dixit, quia aliud est virtus, aliud opus eius.

DISTINCTIO XXVII

Cap. 1 (173).

1. **De virtute: quid sit et quid actus eius.** Hic videndum est quid sit virtus et quid sit actus vel opus eius. « Virtus est, ut ait Augustinus¹, bona qualitas mentis, qua recte vivitur et qua nullus male utitur, quam Deus solus in homine operatur ».

2. **Exemplum ponit de iustitia: quod de aliis itidem intelligendum est*.** Ideoque opus Dei tantum est, sicut de virtute iustitiae Augustinus docet super illum locum Psalmi²: *Feci iudicium et iustitiam*, ita dicens³: « Iustitia magna virtus animi est, quam non facit in homine nisi Deus. Ideoque, cum ait Propheta ex persona Ecclesiae: *feci iustitiam*, non ipsam virtutem, quam non facit homo, sed opus eius intelligi voluit ». Ecce aperte insinuat hic quod iustitia in homine non est opus hominis, sed Dei. Quod et de aliis virtutibus itidem intelligendum est.

3. **De fide itidem dicit, quod non est ex homine, sed ex Deo tantum.** Nam de gratia fidei Ephesiis scribens, Apostolus⁴ similiter fidem non ex homine, sed ex Deo esse tantum asserit, inquiens: *Gratia estis salvati*

¹ Rubrica om. VW, in lac. R. BC, idem L, et hic idem M. ¹⁷ insinuat hic trp. MRTV. ¹⁹ itidem] itaque

¹ Definitio partim fundatur super verba August. iam prolata in c. 10 praecedentis Dist. (p. 479), et alia mox citanda in n. 2-3. ² Ps. 118, 121. ³ Enarr. in Ps. 118, serm. 26, n. 1 (PL 37, 1577; CCL 40, 1753). ⁴ Eph. 2, 8.

Dist. XXVII. *Ista distinctio (ut dicit Guill. de Vaurouillon) tria habet initia secundum diversas opiniones, Alexandri scilicet Halensis ac plerumque scholasticorum (hic), S. Bonaventurae (supra, ad cap. 8), S. Thomae (supra, ad cap. 9). Cf. Ign. Brady, *The Distinctions of Lombard's Book of Sentences and Alexander of Hales*, in *Franc. Studies* 25 (1965) 104-106. — Num. 1. Cf. O. Lottin, *Les premières définitions et classifications des vertus au moyen âge*, in *Psych. et morale*, III, 100-102; qui ad rem declarat: « En réalité la définition est plutôt l'oeuvre du Lombard, qui a combiné un texte d'Augustin et une idée augustinienne. L'idée est celle de la gratuité de la grâce » (101, n. 2). — Num. 2: Ex Glossa in Ps. 118, 121 (PL 191, 1105 A). — Num. 3: Vide Glossam Magistri in Eph. 2, 8 (PL 192, 182 C).

per fidem, et hoc non ex vobis: Dei enim donum est. Quod a Sanctis ita exponitur¹: « Hoc, id est fides, non est ex [vobis, id est ex] vi naturae vestrae, quia donum Dei pure est ». Ecce et hic manifeste traditur quod fides non est ex libertate arbitrii sive ex arbitrio voluntatis. — Quod superioribus consonat, ubi dictum est² gratiam praevenientem vel operantem esse virtutem quae voluntatem hominis liberat et sanat. Unde Augustinus in libro *De spiritu et littera*³ ait: « Iustificati sumus non per liberam voluntatem, sed per gratiam Christi: non quod sine voluntate nostra fiat, sed voluntas nostra ostenditur infirma per legem, ut sanet gratia voluntatem, et sana voluntas impleat legem ».

Cap. 2 (174).

1. **De gratia quae liberat voluntatem, quae si virtus est, virtus non est ex libero arbitrio, et sic non est motus mentis.** Si igitur gratia quae sanat et liberat voluntatem hominis virtus est, vel una vel plures, cum ipsa gratia non sit ex arbitrio voluntatis, sed eam potius sanet ac praeparet ut bona sit, consequitur ut virtus non sit ex libero arbitrio, et ita non sit motus vel affectus mentis, cum omnis motus vel affectus mentis sit ex libero arbitrio: sed bonus ex gratia et libero arbitrio, malus vero ex libero arbitrio tantum. — Ut enim ait Augustinus in I libro *Retractionum*⁴, « homo sponte et libero arbitrio cadere potuit, non etiam resurgere ». Item in libro *De duabus animabus*⁵: « Animae si libero ad faciendum et non faciendum motu animi carent, si denique his abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur, earum peccatum tenere non possumus ». — Hic aperte ostenditur quod motus animi, sive ad bonum sive ad malum, ex libero arbitrio est; ideoque si gratia vel virtus motus mentis est, ex libero arbitrio est; si vero ex libero arbitrio vel ex parte est, iam non solus Deus, sine homine, eam facit.

² vobis... ex suppl. ex Glossa Lomb. ³ vestrae] nostre NRTVX. ⁶ Unde] ut BCLMTW. ¹⁰ sana] sanata MT (Aug.). ²³ earum] eorum LVW.

¹ Glossa interl. in h. 1. (apud Lyranum, VI, 91r). ² In Dist. 26, c. 8 (p. 478). ³ Cap. 9, n. 15 (PL 44, 209; CSEL 60, 167s). ⁴ Cap. 9, n. 6 (PL 32, 598; CSEL 36, 46), ubi recitantur iam dicta in *De lib. arbitrio*, II, c. 20, n. 54 (PL 32, 1270; CSEL 74, 88). Cf. etiam *De dono perseverantiae*, c. 11, n. 27 (PL 45, 1009). ⁵ Cap. 12, n. 17 (PL 42, 107; CSEL 25, 73s), mediante *Retract.*, I, c. 15, n. 6 (PL 32, 610; CSEL 36, 77s).

Num. 1. Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre*, 208. — Num. 3. De hac comparatione, v. J. Schupp, *ibid.*, 110, nota 22; et A. M. Landgraf, *Die Erkenntnis der helfenden Gnade*, in *Dogmengeschichte*, I-1, 119.

2. **Hic aperit ad quid praedicta tenderent, scilicet ut innotesceret an virtus sit motus mentis vel non ***. Propterea quidam ¹ non inerudite tradunt virtutem esse bonam mentis qualitatem sive formam, quae animam informat; et ipsa non est motus vel affectus animi, sed ea liberum arbitrium iuvatur, ut ad bonum moveatur et erigatur; et ita ex virtute et libero arbitrio nascitur bonus motus vel affectus animi, et exinde bonum opus procedit exterius.

3. **Per simile ostendit, et est hic aperta comparatio inter tria et tria ***. Sicut ² pluvia rigatur terra ut germinet et fructum faciat, nec pluvia est terra nec germen nec fructus, nec terra germen vel fructus, nec germen fructus; (**Adaptatio comparationis ***) ita gratis terrae mentis nostrae, id est arbitrio voluntatis, infunditur pluvia divinae benedictionis, id est inspiratur gratia – quod solus Deus facit, non homo cum eo – qua rigatur voluntas hominis ut germinet et fructificet, id est sanatur et praeparatur ut bonum velit, secundum quod dicitur operans; et iuvatur ut bonum faciat, secundum quod dicitur cooperans. Et illa gratia 'virtus' non incongrue nominatur, quia voluntatem hominis infirmam sanat et adiuvat.

Cap. 3 (175).

1. **Ex quo sensu dicuntur ex gratia incipere bona merita et de qua gratia hoc intelligatur**. Cum ergo ex gratia dicuntur esse bona merita et incipere ³, aut intelligitur gratia gratis dans, id est Deus; vel potius gratia gratis data quae voluntatem hominis praevenit: non enim esset magnum si haec a Deo dicerentur esse, a quo sunt omnia. Sed potius eius gratia gratis data intelligitur, ex qua incipiunt bona merita.

2. **Qualiter intelligatur 'cum ex sola gratia esse intelligantur' ***. Quae cum ex sola gratia esse dicantur, non excluditur liberum arbitrium, quia nullum meritum est in homine, quod non sit per liberum arbitrium. Sed

8-9 Rubrica om. MVW. || et¹... tria² om. BCNX. 10 nec³... fructus² mg. VW, om. X.
11 Rubrica om. BCMRVWX. 12 est] libero add. LT. 23 esset] est OP, om. M, interl. R.
|| esset magnum trp. TVX. 26 intelligantur] intelligatur BCP, dicuntur L, dicatur R.

¹ Hic forsitan Magister prae oculis habet doctrinam Bernardi, *De gratia et lib. arbitrio*, c. 14, nn. 46-47 (PL 182, 1026s; ed. Romana, III, 199s). ² Cf. Ps-Chrysost., *Opus imperf. in Matth.*, hom. 20 (PG, 56, 744). ³ Cf. supra, Dist. 26, c. 4, n. 3 (p. 474s).

Cap. 3. Cf. Lomb. *Glossa* in Rom. 4, 5, et 12, 3, ac in I Cor. 15, 10 (PL 191, 1367 C-D, 1498 C, 1676 A-C); et J. Schupp, *Die Gnadentlehre*, 111, n. 26, et 255-266.

in bonis merendis causae principalitas gratiae attribuitur, quia principalis causa bonorum meritorum est ipsa gratia, qua excitatur liberum arbitrium, et sanatur atque iuvatur voluntas hominis ut sit bona.

Cap. 4 (176).

1. **Quod bona voluntas gratiae principaliter est et etiam gratia est, sic et omne bonum meritum**. Quae ipsa etiam donum Dei est et hominis meritum, immo gratiae, quia ex gratia principaliter est, et gratia est. Unde Augustinus, *Ad Sixtum presbyterum* 1: « Quid est meritum hominis ante gratiam, cum omne bonum meritum nostrum non in nobis facit nisi gratia? »

2. **Qualiter per bonum meritum bonum in homine constituitur et quid sit primum bonum meritum, in parte ostendit ***. Ex gratia enim, ut dictum est ², quae praevenit et sanat arbitrium hominis, et ex ipso arbitrio procreatur in anima bonus affectus sive bonus motus mentis; et hoc est primum bonum hominis meritum. Sicut, verbi gratia, ex fide virtute et hominis arbitrio generatur in mente motus quidam bonus et remunerabilis, scilicet ipsum credere; ita ex caritate et libero arbitrio alius quidam motus provenit, scilicet diligere, bonus valde. Sic de ceteris virtutibus intelligendum est. Et isti boni motus vel affectus merita sunt et dona Dei, quibus meremur et ipsorum augmentationem et alia quae consequenter hic et in futuro nobis apponuntur.

Cap. 5 (177).

Ex qua ratione dicitur fides mereri iustificationem et alia. Cum ergo dicitur fides mereri iustificationem ³ et vitam aeternam, ex ea ratione dictum accipitur, quia per actum fidei meretur illa. Similiter de caritate et de iustitia et de aliis accipitur. Si enim fides, ipsa virtus praeveniens, dice-

3 iuvatur] adiuvatur LMRTVW. 11 per om. LNOPRT. || bonum² om. LNT.

¹ *Epist. 194*, c. 5, n. 19 (PL 33, 880; CSEL 57, 190). ² *Supra*, c. 2, nn. 1-2 (p. 481s).

³ *Supra*, Dist. 26, c. 2, n. 3, et c. 3, n. 1 (p. 472s).

Cap. 4, num. 1. Auctoritas Augustini, ex *Glossa* in Rom. 6, 23 (PL 191, 1412 C); cf. etiam in Eph. 2, 8-9 (PL 192, 182 C-D).

Cap. 5. Cf. *Glossa* in Rom. 12, 3 (PL 191, 1498 B-C). — Cap. 6, num. 1. Auctoritas August. sumitur de *Glossa* in Rom. 6, 23 (PL 191, 1412 C); cf. etiam in Eph. 1, 4 (PL 192, 171 C).

retur esse mentis actus qui est meritum, iam ipsa ex libero arbitrio originem haberet; quod quia non est, sic dicitur esse meritum quia actus eius est meritum: si tamen adsit caritas, sine qua nec credere nec sperare meritum est vitae. Unde apparet vere quia caritas est Spiritus Sanctus 1; quae animae qualitates informat et sanctificat, ut eis anima informetur 5 et sanctificetur; sine qua animae qualitas non dicitur virtus, quia non valet sanare animam.

Cap. 6 (178).

1. De muneribus virtutum et de gratia, quae non est sed facit meritum.

Ex muneribus itaque virtutum boni sumus et iuste vivimus; et ex gratia, quae non est meritum sed facit, non tamen sine libero arbitrio, proveniunt merita nostra, scilicet boni affectus eorumque progressus atque bona opera, quae Deus remunerat in nobis. — Et haec ipsa sunt Dei dona. Unde Augustinus, *Ad Sixtum presbyterum* 2: « Cum coronat merita nostra, nihil aliud coronat quam munera sua. Unde vita aeterna, quae in fine a Deo meritis praecedentibus redditur, quia et eadem merita quibus redditur non a nobis sunt, sed in nobis facta sunt per gratiam, recte et ipsa vita 'gratia' nuncupatur, quia gratis datur. Nec ideo gratis quia non meritis datur, sed quia data sunt per gratiam et ipsa merita quibus datur ».

2. Epilogus ubi alia addat. Ex praemissis iam innotescere nobis aliquatenus potest qualiter gratia praeveniens meretur augeri et alia, et quid ipsa sit, an virtus an aliud, et si virtus sit actus vel non 3. Ostensum est enim supra 4, ex parte quorundam, quod ipsa est virtus, et virtus non est actus, sed eius causa, non tamen sine libero arbitrio.

3. Exponit quomodo intelligendum sit illud: 'bonus usus liberi arbitrii virtus est' *. Unde quod supra 5 Augustinus dixit, bonum usum liberi arbitrii esse virtutem, ita accipi potest: id est actum virtutis. Alioquin sibi contradicere videretur, qui etiam opus virtutis supra 6

4 est vitae *trp.* OP. 10 muneribus] actibus (et muneribus *mg.*) L, actibus vel muneribus V, actibus X, vel actibus *add. interl.* O²T², vel actionibus *add. mg.* W. 18 vita *om.* MX (*Aug., Glossa Lomb.*), *exp. sed rep. mg.* O, *mg.* L², *interl.* T. 21 addat] addit LMVWX. 28 accipi potest] accipitur OP. 29 videretur] videtur OP.

1 Ut ostensum est supra, L. I, d. 17 (pp. 141-152). (PL 33, 880s; CSEL 57, 190s). Cf. etiam *De corrept. et gratia*, c. 13, n. 41 (PL 44, 942); *In Ioan.*, tr. 3, nn. 9-10 (PL 35, 1400s; CCL 36, 24s).

2 *Epist.* 194, c. 5, n. 19.

3 Haec omnia quaerebantur supra, Dist. 26, c. 9 (p. 478).

4 Cap. 2, n. 2 (p. 482).

5 Dist. 26, c. 11, n. 1 (p. 479).

dixit esse bonum usum eorum quibus non bene uti possumus; in quibus posuit liberum arbitrium 1. Si vero bonus usus liberi arbitrii opus virtutis est, iam virtus non est. Cum ergo bonum usum eius virtutem esse dixit, nomine virtutis ipsius usum significavit.

Cap. 7 (179).

1. Quod idem usus est virtutis et liberi arbitrii, sed virtutis principaliter. Idem nempe usus bonus ex virtute est et ex libero arbitrio, sed ex virtute principaliter; et bonus ille usus in magnis bonis annumerandus est 2.

2. Quod gratia praeveniens, quae virtus intelligitur, non est usus liberi arbitrii, sed ex ea bonus usus liberi arbitrii et omnia bona merita *. Illa autem gratia praeveniens, quae et virtus est, non usus liberi arbitrii est, sed ex ea potius est bonus usus liberi arbitrii. Quae nobis est a Deo, non a nobis. Usus vero bonus arbitrii et ex Deo est et ex nobis; et ideo bonum meritum est. Ibi enim solus Deus operatur, hic Deus et homo. — Hoc meritum ex illa purissima gratia provenit. Quod Apostolus notavit dicens 3: *Gratia Dei sum id quod sum, et gratia eius in me vacua non fuit.* — Augustinus, *De gratia et libero arbitrio* *. Super quem locum Augustinus 4 ita ait: « Recte gratiam nominat. Primum enim sola gratia dat Deus, et non nisi gratiam, cum non praecedunt nisi mala merita; sed post per gratiam incipiunt merita bona. Et ut ostenderet etiam liberum arbitrium, addit: *Et gratia eius in me vacua non fuit.* » — Idem * 5: « Et ne ipsa voluntas sine gratia Dei putetur aliquid boni posse, subdit: *Non autem ego solus, scilicet sine gratia, sed gratia Dei mecum*, id est cum libero arbitrio. Plane cum data fuerit gratia, incipiunt esse nostra merita bona; per illam tamen, quia si illa defuerit, cadit homo ».

7 bonus] et *add.* MVW. 10-11 Rubrica *om.* RVW. 13 est bonus usus *om.* BCOPRWX. 20 sola gratia] solam gratiam NTV. 21 merita bona *trp.* OP.

1 Dist. 26, c. 11, n. 1 (p. 479). 2 Ibid. 3 1 Cor. 15, 10. 4 Cap. 5, n. 12 (PL 44, 888s). 5 Ibid., c. 5, n. 2 (889).

Cap. 7, num. 2. Auctoritas Augustini conflatur, ut ita dicam, ex *Glossa Magistri* in 1 Cor. 15, 10 (PL 191, 1676 A-C). Verba enim introductoria (« Recte... merita bona ») fundantur potius et in parte super *Glossam ordin.* in h. 1.: « Primum sola gratia, cum non praecederent nisi mala merita. Sed post per gratiam incipiunt merita » (apud Lyranum, VI, 58c). Reflectunt autem verba Augustini ad finem huius capituli.

Cap. 8 (180).

1. **Aliorum sententia hic ostenditur, qui dicunt virtutes esse bonos usus liberi arbitrii, id est actus mentis.** Alii vero dicunt ¹ virtutes esse bonos usus naturalium potentiarum, non tamen omnes, sed tantummodo interiores, qui in mente sunt; exteriores vero, qui per corpus geruntur, ⁵ non virtutes esse dicuntur, sed opera virtutum.

2. **Qualiter praedicta verba Augustini huic sententiae conveniunt*.** Et ideo, quod Augustinus dicit ², 'opus virtutis esse bonum usum naturalium potentiarum', de usu exteriori accipiunt; quod vero dicit ³, 'bonum usum liberi arbitrii virtutem esse et in magnis numerari bonis', ¹⁰ de usu interiori intelligunt. Et virtutes nihil aliud esse quam bonos affectus vel motus mentis asserunt; quos Deus in homine facit, non homo, quia licet illi motus sint liberi arbitrii, non tamen esse queunt nisi Deus ipsum liberet et adiuvet gratia sua operante et cooperante: quam Dei gratuitam voluntatem accipiunt, quia *Deus est qui et operatur in nobis* ¹⁵ *velle et operari bonum* ⁴.

3. **Quibus auctoritatibus muniunt quod dicunt.** Quod autem virtutes sint motus mentis, testimoniis sanctorum adstruunt. Dicit enim Augustinus, *Super Ioannem* ⁵: « Quid est fides? Credere quod non vides »; credere autem motus mentis est. — Idem in libro III *De doctrina christiana* ⁶: « Caritatem autem voco motum animi ». Si vero caritas et fides motus animi sunt, virtutes ergo motus animi sunt.

4. **Quomodo alii his respondeant praedicta determinantes*.** Quibus alii respondentes, praemissa verba Augustini ita intelligenda fore inquirunt: 'Fides est credere quod non vides', id est fides est virtus, qua ²⁵ creditur quod non videtur. Item 'caritas est motus animi', id est gratia, qua movetur animus ad diligendum.

⁷ Rubrica om. MVW, abbrev. R. ¹⁵ et om. MNRTVX. ¹⁷ muniunt] muniunt LRVW. ²³ Rubrica om. MVW.

¹ Secundum J. Schupp, *Die Gnadentehre des Petrus Lombardus*, 210, agitur de schola Gilberti de la Porrée. Cui addi potest schola Abaelardi; cf. *Sententiae Hermanni*, c. 32 (PL 178, 1749 D-1750 B).

² Supra, Dist. 26, c. 10 (p. 479, 9-10).

³ Ibid., c. 11

⁴ Phil. 2, 13: *Deus est enim qui operatur in vobis et velle et perficere.*

⁵ Tract. 40, n. 9 (PL 35, 1690; CCL 36, 355); cf. infra, L. III, d. 23, c. 7, n. 3.

⁶ Cap. 10, n. 16 (PL 34, 72; CSEL 80, 89; CCL 32, 87); cf. supra, L. I, d. 17, c. 6, n. 6 (p. 151, 1-2).

5. **Determinationem confirmant auctoritatibus*.** — Augustinus*. Et quod haec et his similia ita accipienda sint, ex his conicitur quae alibi Augustinus ait. Nam in I libro *Quaestionum Evangelii* ¹ inquit: « Est fides qua creduntur ea quae non videntur, quae proprie dicitur ⁵ fides ». — Item in XIII libro *De Trinitate* ²: « Alia sunt ea quae creduntur, aliud est fides qua creduntur ».

6. Ex quibus verbis sic argumentando procedunt: Aliud est credere, aliud illud quo creditur; praedictum est autem fidem esse id quo creditur; sic igitur credere non est fides, quia credere non est id quo creditur. — ¹⁰ Addunt quoque: Virtus opus Dei tantum est, quam ipse solus facit in nobis; ipsa ergo non est usus vel actus liberi arbitrii. Sed credere est actus liberi arbitrii; non est itaque virtus.

7. **Harum sententiarum iudicium lectori relinquit*.** Praemissis aliisque rationibus ac testimoniis innituntur utrique. Horum autem iudicium ¹⁵ diligentis lectoris relinquo examini, ad alia properans.

DISTINCTIO XXVIII

Cap. 1 (181).

1. **Praedicta repetit ut alia addat, definitam assignationem ponens de gratia et libero arbitrio contra Pelagianos.** Id vero inconcusse et incunctanter teneamus, liberum arbitrium sine gratia praeveniente et adjuvante non sufficere ad iustitiam et salutem obtinendam, nec meritis praecedentibus gratiam Dei advocari, sicut pelagiana haeresis tradidit. Nam ut ait Augustinus in I libro *Retractionum* ³, « novi haeretici Pelagiani liberum sic asserunt voluntatis arbitrium, ut gratiae Dei non relinquunt ²⁵ locum: quam secundum merita nostra dari asserunt ».

⁵ Alia] aliud MVW. ⁹ quo] quod OP. ¹¹⁻¹² est actus *trp.* MRT. ¹³ Rubrica om. NVW. ¹⁸ definitam assignationem] designatam diffinitionem BCX. || assignationem] assertionem NVW.

¹ Potius L. II, q. 39, in Luc. 17, 5: *Adauge nobis fidem* (PL 35, 1352).

² Cap. 2, n. 5 (PL 42, 1016s; CCL 50A, 386). ³ Cap. 9, n. 3 (PL 32, 595; CSEL 36, 38).

Num. 5: Prima auctoritas iam legitur in *Glossa* in Rom. 1, 17 (PL 191, 1323 D, ubi rubrica ponitur extra proprium locum); altera, in *Glossa* in Eph. 4, 5 (PL 192, 197 C-D), et infra, Lib. III, d. 23, c. 3, n. 1.

Dist. XXVIII. Cf. J. Schupp, *Die Gnadentehre*, 95-105.

2. **Quae sit haeresis Pelagianorum de gratia et libero arbitrio** *. — Augustinus in libro *De haeresibus* ¹ *: « Pelagianorum haeresis, omnium recentissima, a Pelagio monacho est exorta. Hi Dei gratiae, qua praedestinati sumus et qua meruimus *de potestate tenebrarum* erui², in tantum inimici sunt, ut sine hac credant hominem posse facere omnia ⁵ divina mandata. Denique Pelagius, a fratribus increpatus quod nihil tribueret adiutorio gratiae Dei ad eius mandata facienda, non eam libero arbitrio praeponerat, sed infideli calliditate supponebat, dicens ad hoc eam dari hominibus, ut quae facere per liberum arbitrium iubentur, ¹⁰ facilius possint implere per gratiam. Dicendo utique 'facilius possint', voluit credi, etiam si difficilius, tamen posse homines sine gratia facere iussa divina. Illam vero gratiam Dei, sine qua nihil boni possumus facere, non esse dicunt nisi in libero arbitrio, quod nullis suis praecedentibus meritis ab illo accepit nostra natura; ipso ad hoc tantum iuvante nos per suam legem atque doctrinam, ut discamus quae facere et quae ¹⁵ sperare debeamus; non autem ad hoc, per donum Spiritus Sancti, ut quae didicerimus esse facienda faciamus. Ac per hoc divinitus dari nobis scientiam confitentur, qua ignorantia pellitur; caritatem autem negant divinitus dari, qua pie vivitur: ut scilicet sit donum Dei *scientia*, quae sine caritate *inflat*; et non sit donum Dei ipsa *caritas*, quae ut scientia ²⁰ non inflat *aedificat* ³. Destruunt etiam orationes quas facit Ecclesia, sive pro infidelibus et doctrinae Dei resistentibus, ut convertantur ad Deum; sive pro fidelibus, ut augeatur eis fides et perseverent in ea. Haec quippe non ab ipso accipere, sed a se ipsis homines habere contendunt: gratiam Dei, qua liberamur ab impietate, dicentes secundum merita nostra dari. ²⁵ Parvulos etiam sine ullo peccati originalis vinculo asserunt nasci ».

Cap. 2 (182).

1. **Hic ponit ea quibus suum confirmant errorem, verbis Augustini contra ipsum utentes.** Quod vero dicunt, sine gratia hominem per liberum arbitrium omnia iussa implere, huiusmodi inductionibus muniunt. ³⁰

¹ Rubrica om. LRW. BCOPW, corr. in tamen R.

⁷ tribueret] tribuerit BCLOP. 23 ea] eo MOPRTVW.

¹⁴ tantum] tamen 28 suum om. BCX.

¹ Num. 88 (PL 42, 47s; CCL 46, 340s).

² Resp. Col. 1, 13.

³ Resp. I Cor. 8, 1.

Cap. 2-3. Quomodo conflantur (praeter c. 3, num. 5) ex *Retractionibus* satis apparet.

2. **Testimonium Augustini quod inducit Pelagius pro se** *. Si, inquit, non potest ea facere homo quae iubentur, non est ei imputandum ad mortem, sicut tu ipse, Augustine, in libro *De libero arbitrio* ¹ asseris: « Quis, inquis, peccat in eo quod nullo modo caveri potest? Peccatur ⁵ autem: caveri igitur potest ». — **Retractatio Augustini** *. Hoc testimonio Augustini Pelagius usus est disputans adversus eum, immo adversus gratiam, sicut Augustinus in libro *Retractionum* ², illud et alia huiusmodi retractans, commemorat inquires: « In his atque huiusmodi verbis meis, quia gratia Dei commemorata non est, de qua tunc ¹⁰ non agebatur, putant Pelagiani suam nos tenuisse sententiam. Sed frustra hoc putant. Voluntas quippe est qua peccatur et recte vivitur: quod his verbis egimus. Sed ipsa nisi Dei gratia liberetur, et ut vitia superet adiuvetur, recte a mortalibus vivi non potest ». Ecce aperte determinat ex quo sensu illa dixerit, inimicos gratiae refellens.

3. **Aliud testimonium Augustini ponit, quo item Pelagius pro se utebatur.** Similiter etiam innitebatur Pelagius verbis Augustini contra gratiam, quae in libro *De duabus animabus* ³ dicit: « Peccati, inquit, reum tenere quemquam, quia non fecit quod facere non potuit, summae iniquitatis et insaniae est ». — **Pelagii quaestio** *. His auditis, exsiliit ²⁰ Pelagius dicens: Cur ergo parvuli et illi qui non habent gratiam, sine qua non possunt facere mandata divina, tenentur rei?

Cap. 3 (183).

1. **Augustini determinatio** *. Hoc autem qua occasione dixerit, in libro *Retractionum* ⁴ Pelagio respondens aperit. Id enim contra Manichaeos dixit, qui in homine duas naturas esse contendunt: unam bonam ex Deo, alteram malam ex gente tenebrarum, quae nunquam bona fuit nec bonum velle potest; quod si esset, non videretur ei imputandum esse si non bonum facit.

¹ et ⁵ Rubricae om. RVW. ¹⁹ Rubrica om. RVW. ²¹ tenentur rei trp. BCOPW. ²³ Rubrica om. RVW. ²⁸ facit] faceret NRTVWX, corr. in faceret M.

¹ Lib. III, c. 18, n. 50 (PL 32, 1295; CSEL 74, 131), mediante *Retract.*, ut indicatur in nota sequenti. ² Lib. I, c. 9, nn. 3-4: « Et paulo post: *Quis, inquam, peccat... caveri igitur potest.* Quo testimonio meo in quodam libro suo Pelagius usus est... In his atque huiusmodi verbis meis... vivi non potest » (PL 32, 596s; CSEL 36, 41s). ³ Cap. 12, n. 17 (PL 42, 107; CSEL 25, 73), iterum mediante *Retract.*, ut in nota sequenti.

⁴ Lib. I, c. 15, nn. 1 et 6 (PL 32, 608, et 610; CSEL 36, 71s, et 77s).

2. **Aliud quod videtur contradicere gratiae Dei addit.** Alibi etiam Augustinus dicit quae huic gratiae contradicere videntur, qua iustificamur. Ait enim in libro *Contra Adamantium*¹, Manichaei discipulum: « Nisi quisque voluntatem suam mutaverit, bonum operari non potest. Quod in nostra potestate esse positum Dominus docet, ubi ait 2: *Aut facite arborem bonam* » etc. — **Determinatio Augustini in Retractatione** *. Quod Augustinus in *Retractationibus*³ « non esse contra gratiam Dei quam praedicamus » ostendit: « In potestate quippe hominis est mutare in melius voluntatem, sed ea potestas nulla est nisi a Deo detur, de quo dictum est 4: *Dedit eis potestatem filios Dei fieri*. Cum enim hoc sit in potestate, quod cum volumus facimus, nihil tam in potestate quam ipsa voluntas est; sed *praeparatur voluntas a Domino* 5. Eo ergo modo dat potestatem ».

3. **Aliud testimonium eiusdem quod videtur adversum.** — Augustinus in libro *De duabus animabus; in Retractationibus*⁶ *: « Sic etiam intelligendum est » quod in eodem 7 ait, scilicet « in nostra potestate esse ut vel inseri bonitate Dei, vel excidi eius severitate mereamur. Quia in potestate nostra non est nisi quod nostram sequitur voluntatem: quae cum praeparatur a Domino, facile fit opus pietatis, etiam quod impossibile et difficile fuit ».

4. **Aliud testimonium.** In *Expositione* quoque *quarundam propositionum Epistolae ad Romanos* quaedam Augustinus interserit, quae videntur huic doctrinae gratiae adversari. Ait enim 8: « Quod credimus, nostrum est; quod autem bonum operamur, illius est qui credentibus dat Spiritum Sanctum ». Et paulo post 9: « Nostrum est credere et velle; illius autem dare credentibus et volentibus facultatem bene operandi per Spiritum Sanctum ». — **Retractatio qualiter haec accipi debeant** *. Quae qualiter intelligi debeant, Augustinus in libro *Retractationum*¹⁰ ape-

3 enim om. BOP. 4 suam om. MNV (Aug.), interl. RT. 6 Rubrica om. RVW.
12 voluntas a Domino trp. BCNOPRVW. 15 Sic] Hic CMNOP. 27 Rubrica om. RVW.

¹ Id est *Contra Adimantum*, c. 26 (PL 42, 169; CSEL 25, 185), ex *Retract.* uti infra.
² Matth. 12, 33. ³ Lib. I, c. 22, n. 4: « Alio loco: *Nisi quisque, inquam, voluntatem mutaverit... Quod non est contra gratiam Dei quam praedicamus. In potestate quippe... dat potestatem* » (PL 32, 620; CSEL 36, 103s). ⁴ Ioan. 1, 12. ⁵ Prov. 8, 35, iuxta LXX: *Et paratur voluntas a Domino*. ⁶ Lib. I, c. 22, n. 4: « Sic intelligendum est et quod dixi postea: *In nostra potestate esse... mereamur. Quia in potestate... difficile atque impossibile fuit* » (PL 32, 620; CSEL 36, 104). ⁷ *Contra Adimantum*, c. 27 (PL 42, 170; CSEL 25, 186). ⁸ Num. 60 (PL 35, 2079). ⁹ Num. 61 (PL 35, 2079). ¹⁰ Lib. I, c. 23, nn. 2-3 (PL 32, 621s; CSEL 36, 108s), unde et praemissas propositiones Magister accepit.

rit dicens: « Verum est quidem a Deo esse quod operamur bonum, sed eadem regula utriusque est, et volendi scilicet et faciendi. Et utrumque ipsius est, quia ipse praeparat voluntatem; et utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis. Illa itaque profecto non dixissem, si iam scirem etiam ipsam fidem inter Spiritus Sancti munera reperiri ».

5. **Adhuc addit aliud quod videtur contrarium.** Illud etiam diligenter est inspiciendum, quod Augustinus in libro *Sententiarum Prosperi*¹ ait, scilicet quod « posse habere fidem, sicut posse habere caritatem, natura est hominum; habere autem fidem, sicut habere caritatem, gratia est fidelium ». — **Determinatio** *. Quod non ita dictum est, tanquam ex libero arbitrio valeat haberi fides vel caritas, sed quia aptitudinem naturalem habet mens hominis ad credendum vel diligendum: quae Dei gratia praeventa, credit et diligit; quod sine gratia non valet.

Cap. 4 (184).

15 **Testimonium Hieronymi, asserit, adstruit quid tenendum de gratia et libero arbitrio, ubi triplex haeresis indicatur, scilicet Ioviniani, Manichaei, Pelagii.** Id ergo de gratia et libero arbitrio indubitanter teneamus, quod Hieronymus in *Explanatione fidei catholicae ad Damasum Papam*², Ioviniani et Manichaei ac Pelagii errores collidens docet: « Liberum, inquit, sic confitemur arbitrium, ut dicamus nos semper indigere Dei auxilio; et tam illos errare, qui cum Manichaeo dicunt hominem peccatum vitare non posse, quam illos qui cum Ioviniano asserunt hominem non posse peccare. Uterque tollit arbitrii libertatem. Nos vero dicimus hominem semper et peccare et non peccare posse, ut semper nos liberi confiteamur esse arbitrii. Haec est fides quam in catholica Ecclesia didicimus et quam semper tenuimus ».

2 utriusque est trp. BCM. 6 Adhuc addit trp. OPR. || aliud om. COP. 10 Determinatio om. MRVW. 15 Testimonium OP, testimonio LMNRTVW, terminatio BC. || asserit om. NRTVW. || tenendum] sit add. NRV. 16 scilicet om. BCL. 17 ergo] vero NV, quoque R.

¹ Prosper Aquitanus, *Sententiae ex Augustino delibatae*, n. 316 (PL 45, 1887; 51, 476 B); ex August., *De praedest. sanctorum*, I, c. 5, n. 10 (PL 44, 968). ² Id est ipse Pelagius in *Libello fidei ad Innoc. Papam*, nn. 13-14 (inter opp. August., PL 45, 1718); de quo vide supra, p. 196, nota 1.

DISTINCTIO XXIX

Cap. 1 (185).

1. **Utrum homo ante peccatum eguerit gratia operante et cooperante.**

Post haec considerandum est utrum homo ante peccatum eguerit gratia operante et cooperante.

2. **Quod operante et cooperante eguerit, sed operante non eguit secundum omnem modum quo ipsa operatur** *. Ad quod breviter dicimus quia non cooperante tantum, sed etiam operante gratia indigebat; non quidem secundum omnem operandi modum operantis gratiae: operatur enim liberando et praeparando voluntatem hominis ad bonum ¹. Egebat itaque homo ea non ut liberaret voluntatem suam, quae peccati serva non fuerat; sed ut praepararet ad volendum efficaciter bonum, quod per se non poterat. — Non enim poterat bonum mereri sine gratia, ut Augustinus in *Enchiridion* ² evidenter tradit: « Illam, inquit, immortalitatem in qua poterat non mori, natura humana perdidit per liberum arbitrium; hanc vero in qua non poterit mori, acceptura est per gratiam, quam fuerat si non peccasset acceptura per meritum. Quamvis sine gratia nec tunc ullum meritum esse potuisset, quia etsi peccatum in solo erat arbitrio constitutum, non tamen iustitiae habendae vel retinendae sufficiebat liberum arbitrium, nisi divinum praeretur adiutorium ». — Ecce his verbis satis ostenditur quod ante peccatum homo indigebat gratia operante et cooperante. Non enim habebat quo pedem movere posset sine gratiae operantis et cooperantis auxilio; habuit tamen quo poterat stare ³.

6 sed] scilicet BCX. 11 liberaret *trp. p. suam* BCX. 16 poterit] poterat BCLMOP, quod corr. P. 24 poterat] potuit BCW.

¹ Vide supra, Dist. 26, c. 1 (pp. 470s). ² Cap. 105-106 (PL 40, 281s; CCL 46, 106). ³ Vide supra, Dist. 24, cc. 1-2 (pp. 450ss).

Cap. 1. Cf. *Summa sent.*, III, 7 et 9 (PL 171, 1127 A-B, 1131 B; 176, 99 C-D, 103 C), quae hic aliquantulum opponitur; vide etiam *Sent. Rolandi* (ed. A. Gietl), 118.

Cap. 2 (186).

1. **Quod homo ante lapsum virtutes habuerit.** Praeterea quaeri solet utrum homo ante lapsum virtutem habuerit. — Quibusdam videtur quod non habuerit, id ita probare conantibus: Iustitiam, inquit, non habuit, quia praeceptum Dei contempsit; nec prudentiam, quia sibi non providit; neque temperantiam, quia aliena appetiit; nec fortitudinem, quia pravae suggestioni cessit. — Quibus respondentem, dicimus eum quidem non tunc habuisse has virtutes quando peccavit, sed ante, et tunc amisisse.

2. **Testimoniis sanctorum adstruit hominem primum habuisse virtutes** *. Quod multis sanctorum testimoniis comprobatur. Ait enim Augustinus in quadam homilia ¹: « Adam, perdita caritate, malus inventus est ». Item ²: « Princeps vitiorum dum vicit Adam, de limo terrae ad imaginem Dei factum, pudicitia armatum, temperantia compositum, caritate splendidum, primos parentes illis donis ac tantis bonis exspoliavit pariterque peremit ». — De hoc eodem Ambrosius, *Ad Sabinum* ³, ait: « Quando Adam solus erat, non est praevaricatus, quia eius mens Deo adhaerebat ». Super Psalmum quoque dicit ⁴ quod « homo ante peccatum beatissimus auram carpebat aetheream »; sed quomodo sine virtute beatissimus erat? — Augustinus quoque, *Super Genesim* ⁵, dicit Adam ante peccatum « spirituali mente praeditum fuisse ». Non est ergo dubitandum hominem ante peccatum virtutibus fulsisse, sed illis per peccatum exspoliatum fuisse.

Cap. 3 (187).

De eiectione hominis de paradiso. In illius quoque peccati poenam eiectus est de paradiso in istum miseriarum locum, sicut in Genesi legi-

2 habuerit] habuit LORVW. 3 habuerit] habuit LRX. 6 neque] nec LMNT. 9 Rubrica *om.* RVW.

¹ Rectius, Quodvultdeus, *Sermo 4, Contra Iudaeos, paganos et Arianos*, c. 2 (PL 42, 1118). ² *Ibid.*, c. 2 (1117s). ³ *Epist. 49*, n. 2 (PL 16 [1845], 1154 A). ⁴ *In Psalmum 118*, 25, serm. 4, n. 3 (PL 15 [1845], 1241 B; CSEL 62, 69). ⁵ *De Genesi ad litt.*, XI, c. 42, n. 58 (PL 34, 452; CSEL 28-1, 377).

Cap. 2. Fere totum ex *Summa sent.*, III, 7 (PL 171, 1127 C-D; 176, 100 A-B). Auctoritas autem Ambrosii super Psalmum sumitur de *Glossa Magistri* in Ps. 118, 25 (PL 191, 1057 C); illa Augustini *Super Genesim* legitur supra, Dist. 23, c. 3, n. 4. — Cap. 3: Ex *Summa sent.*, III, 7 (PL 171, 1128 C; 176, 100 D).

tur¹: *Nunc ergo, ne forte mittat manum suam et sumat de ligno vitae et comedat, et vivat in aeternum, emisit eum Deus de paradiso voluptatis.* His verbis insinuari videtur quod nunquam moreretur, si postea de illo sumpsisset ligno.

Cap. 4 (188).

5

Quomodo intelligendum sit illud: Ne sumat de ligno vitae et comedat, et vivat in aeternum. Sed quia per peccatum iam *mortuum corpus* habebat², illa verba ex tali intellectu accipi possunt: Deus modo irati loquens, de homine superbo ait³: *Videte ne forte mittat manum suam etc.*, id est cavete, vos angeli, ne comedat de ligno vitae, quo indignus est: de quo, 10 si perstitisset, comederet et viveret in aeternum: sed modo propter inobedientiam indignus est comedere. Et sicut verbo dixit, ita opere exhibuit: *Emisit enim eum Deus de paradiso voluptatis*⁴ « in locum sibi congruum; sicut plerumque malus, cum inter bonos vivere coeperit, si 15 in melius mutari noluerit, de bonorum congregatione pellitur, pondere pravae consuetudinis » pressus.

Cap. 5 (189).

De flammeo gladio ante paradysum posito. Ne vero posset ad illud accedere, collocavit Deus ante paradysum Cherubin et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitae⁵. — Strabus*. Quod 20 iuxta litteram potest hoc modo accipi: quia « per⁶ ministerium angelorum ignea custodia ibi constituta fuit ». — Augustinus, *Super Genesim*⁷*: « Hoc enim per caelestes potestates in paradiso visibili factum esse cre- dendum est, ut per angelicum ministerium ibi esset quaedam ignea

24 est om. OP.

¹ Gen. 3, 22-23; cf. August., *De Genesi ad litt.*, XI, c. 40, nn. 54-55 (PL 34, 451s; CSEL 28-1, 374s). ² Resp. Rom. 8, 10: *Corpus quidem mortuum est propter peccatum.*
³ Gen. 3, 22. ⁴ Gen. 3, 23; seq. verba August., *De Genesi contra Manich.*, II, c. 22, n. 34 (PL 34, 213). ⁵ Gen. 3, 24. ⁶ In *Genesim*, 3, 24 (PL 131, 68 A). Cf. J. de Blic, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 16 (1949) 13, 20. ⁷ Lib. XI, c. 40, n. 55 (PL 34, 452; CSEL 28-1, 375).

Cap. 4. Textus conficitur ex *Summa sent.*, III, 7 (PL 171, 1128 C-D; 176, 100 D-101 A), deinde ex *Glossa ordin.* in Gen. 3, 23 (apud Lyranum, I, 43d; v 31a). — Cap. 5. Simili modo conficitur ex *Summa sent.*, III, 7 (PL 171, 1128 D; 176, 101 A); inde ex *Glossa ordin.* in Gen. 3, 26 (apud Lyranum, I, 43d, ubi etiam Isidorus notatur; v 31a, sine nomine Isidori, et 31b).

custodia; non tamen frustra, sed quia aliquid significat de paradiso spiritali ». — « Cherubin¹ enim interpretatur plenitudo scientiae; haec est caritas, quia *plenitudo legis est dilectio*². Gladius autem flammeus poenae temporales sunt; quae versatiles sunt, quoniam tempora volubilia sunt ». 5 Illa ergo ad custodiam ligni vitae ideo posita sunt ante paradysum, quia « ad vitam non reditur nisi per Cherubin, scilicet plenitudinem scientiae: id est caritatem, et per gladium versatilem, id est tolerantiam passionum temporalium ».

Cap. 6 (190).

10 **1. An homo ante peccatum comederit de ligno vitae.** Potest autem quaeri utrum de ligno vitae ante peccatum comederit homo. De hoc Augustinus in libro *De baptismo parvulorum*³ sic ait: « Recte profecto intelliguntur primi homines ante malignam diaboli persuasionem abstinuisse a cibo vetito, atque usi fuisse concessis ». His verbis ostenditur 15 quod de ligno vitae ante peccatum sumpserint; quibus praeceptum erat⁴ ut de omni ligno paradysi comederent, nisi de ligno scientiae boni et mali.

2. Quare non sunt facti immortales si comederunt de ligno vitae. Quare ergo perpetua soliditate et beata immortalitate vestiti non sunt, ut nulla infirmitate vel aetate in deterius mutarentur? Hanc enim virtutem naturaliter illud lignum habuisse dicitur⁵. — **Solutio***. Sed forte 20 non hoc conferebat nisi saepe de illo sumeretur. Potuit ergo fieri ut de illo sumeret semel et non saepius, qui per aliquam moram in paradiso fuisse intelligitur, cum Scriptura dicat eum ibi soporatum fuisse⁶, quando costa de latere eius assumpta est et inde formata mulier; et animalia 25 ante eum ducta, quibus nomina imposuit⁷.

1 tamen] tantum B, om. OP. 4 quoniam] quia VX, quando N. 20 Solutio om. MNRVW. 22 sumeret semel trp. MRTV.

¹ Isidorus, *Quaest. in vet. Test.*, in Gen., c. 5, n. 14 (PL 83, 222s); remote ex August., *De Genesi contra Manich.*, II, c. 23, nn. 35-36 (PL 34, 214s). ² Rom. 13, 10. ³ Seu *De peccat. meritis*, II, c. 21, n. 35 (PL 44, 172; CSEL 60, 106). ⁴ Resp. Gen. 2, 16-17: *Praecipitque ei dicens: Ex omni ligno paradysi comede; de ligno autem scientiae boni et mali ne comedas.* Cf. supra, Dist. 19, c. 4, n. 3 (p. 424). ⁵ Supra, Dist. 17, c. 6 (p. 414s). ⁶ Resp. Gen. 2, 21-22. ⁷ Resp. Gen. 2, 19-20.

Cap. 6, num. 1: Ex *Summa sent.*, III, 7 (PL 171, 1129 A; 176, 101 B). — Num. 2. Solutio fundatur super *Summam sent.*, III, 7 (PL 171, 1128 B; 176, 100 D).

DISTINCTIO XXX

Cap. 1 (191).

Quod per Adam peccatum et poena transit in posteros. In superioribus ¹ insinuatum est – licet ex parte: non enim perfecte sufficimus – qualiter primus homo deliquerit, et quam pro peccato poenam subierit. Quibus adiciendum est peccatum simul ac poenam per eum transisse in posteros, sicut Apostolus ostendit inquit ²: *Sicut per unum hominem in hunc mundum peccatum intravit, ita in omnes homines mors pertransiit.*

Cap. 2 (192).

Utrum illud peccatum fuerit originale an actuale. Hic primo videndum est quod fuerit illud peccatum, originale scilicet an actuale; et si de originali intelligatur, consequenter quid sit originale peccatum, et quare dicatur originale, et quomodo pertransierit vel pertranseat in omnes, diligenter investigandum est.

Cap. 3 (193).

Quidam illud accipiunt de actuali *. Quibusdam placuit de peccato actuali Adae illud accipere, asserentibus hoc Apostolum sensisse, cum inferius ait ³: *Sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita etc.* Evidenter, inquit, etiam ipso nomine exprimit Apostolus peccatum quod *per unum hominem intravit in mundum* ⁴, scilicet inobedientiam; inobedientia vero peccatum actuale est.

⁸ Ita] et *add.* LMRTV. ¹³ originale *om.* OP. ¹⁶ Rubrica *om.* RVW.
¹⁹ etiam] et MN, *om.* R.

¹ In Dist. 21, 22, 25, 29. ² Rom. 5, 12. ³ Rom. 5, 19. ⁴ Rom. 5, 12.

Dist. XXX. Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre des Petrus Lombardus*, 71-88; et praesertim O. Lottin, *Les théories sur le péché originel de saint Anselme à saint Thomas d'Aquin*, in *Psych. et morale* IV, 11-171, ubi de saec. XII tractatur.

Cap. 2. Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 7, 25 (PL 176, 298 A).

Cap. 4 (194).

1. Quomodo intrasse in mundum dicunt. Hoc autem dicunt intrasse in mundum non traductione originis, sed similitudine praevaricationis ¹; omnesque in illo uno peccasse dicunt, quia omnibus ille unus peccandi exemplum exstitit.

2. Hoc dicunt Pelagiani *. Hoc male senserunt quidam haeretici, qui dicti sunt Pelagiani, de quibus Augustinus in libro *De baptismo parvulorum* ² commemorat dicens: «Sciendum est, inquit, haeticos quosdam, qui nominati sunt Pelagiani, dixisse peccatum primae transgressionis in alios homines non propagatione, sed imitatione transisse. Unde etiam in parvulis nolunt credere per baptismum solvi originale peccatum, quod in nascentibus nullum esse omnino contendunt. Sed eis dicitur quia, si Apostolus peccatum imitationis, non propagationis, intelligi voluisset, eius principem non Adam, sed diabolium diceret, de quo in libro Sapientiae dicitur ³: *Invidia diaboli mors intravit in orbem terrarum.* Et quia non vult intelligi hoc esse factum propagatione, sed imitatione, continuo subiunxit Scriptura ⁴: *Imitantur autem eum qui sunt ex parte ipsius.* Imitantur quidem Adam quotquot per inobedientiam transgrediuntur mandatum Dei; sed aliud est quod exemplum est voluntate peccantibus, aliud quod origo est cum peccato nascentibus». Non est igitur accipiendum peccatum Adae transisse in omnes imitationis tantum exemplo, sed propagationis et originis vitio.

Cap. 5 (195).

Hic aperit illud esse peccatum originale, quod transit in posteros. Et est illud peccatum originale, ut aperte Augustinus ⁵ testatur, quod per Adam transivit in omnes per eius carnem vitiatam concupiscentialiter generatos.

² dicunt] *trp. p.* Quomodo MRV. ⁴ dicunt] dicuntur NW, dicuntur V.
⁶ Rubrica *om.* MNVW. ⁸ dicens *om.* LM, *interl.* TV. ²⁵ est illud *trp.* LMRTV.

¹ Resp. Rom. 5, 14: *In similitudinem praevaricationis Adae.* ² Lib. I, c. 9, nn. 9-10 (PL 44, 114; CSEL 60, 10s). ³ Sap. 2, 24. ⁴ Sap. 2, 25. ⁵ In auctoritate in cap. praecedenti, necnon et infra in cap. 10, nn. 1-2.

Cap. 4, num. 2. Ex *Glossa* Magistri in Rom. 5, 12 (PL 191, 1388 B-C); iam plenius legitur haec auctoritas apud Florum in h. l. (in *Bedae Opera*, VI, Coloniae 1688, 90-91), et partim apud *Glossam mediam* Gilberti Porretani, de qua cf. R. M. Martin, *Le péché originel d'après Gilbert de la Porrée († 1154) et son école*, in *Rev. Hist. Eccl.* 13 (1912) 678.

Cap. 6 (196).

1. **Quid sit originale peccatum hic inquiritur.** Quod diligenter investigandum est quid sit. De hoc enim sancti doctores subobscurè locuti sunt, atque scholastici doctores varia senserunt.

2. **Quorundam de originali peccato opinio*.** Quidam¹ enim putant⁵ originale peccatum esse reatum poenae pro peccato primi hominis, id est debitum vel obnoxietatem qua obnoxii et addicti sumus poenae temporali et aeternae pro primi hominis actuali peccato: quia pro illo, ut aiunt, omnibus debetur poena aeterna, nisi per gratiam liberentur. — Iuxta horum sententiam oportet dici originale peccatum nec culpam esse nec poenam. Culpam non esse ipsi fatentur. Poena quoque, secundum eos, esse non potest, quia si debitum poenae originale peccatum est, cum debitum poenae non sit poena, nec originale peccatum est poena. — Quod etiam quidam eorum admittunt, dicentes in Scriptura originale peccatum saepe nominari reatum; et 'reatum' ibi intelligunt, ut dictum est, obnoxietatem poenae. Et ea ratione asserunt peccatum originale dici esse in parvulis: quia parvuli pro illo primo peccato rei sunt poenae; sicut pro peccato iniqui parentis aliquando exsulant filii secundum iustitiam fori.

Cap. 7 (197).

1. **Quod originale peccatum est culpa auctoritatibus probat.** Sed quod originale peccatum culpa sit, pluribus Sanctorum testimoniis edocetur. — **Gregorius*.** Super Exodum, ubi dicitur²: *Primogenitum asini mutabis*

⁴ doctores] lectores LMNRTVW (ed. 2*), quod corr. R. ⁵ Rubrica om. MRVW.

¹ P. Abaelardus, *In Epist. ad Rom.*, II, c. 5 (PL 178, 866 C, 871 A-B); cf. J. Rivière, *Les « capitula » d'Abélard condamnés au concile de Sens*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 5 (1933) 16, art. 8: « Quod non contraximus culpam ex Adam, sed poenam tantum »; cui quaestioni quaedam animadversiones adnectuntur in E. Buytaert, *The Anonymous Capitula Haeresum Petri Abaelardi and the Synod of Sens, 1140*, in *Antonianum* 43 (1968) 419-460. ² Exod. 13, 13.

Cap. 6. Cf. J. Schupp, *Die Gnadentehre*, 74-78. — Num. 2: Partim ex *Summa sent.*, III, 11 (PL 171, 1134 D-1135 A; 176, 106 B-C). De hoc cf. O. Lottin, *Les théories sur le péché originel...*, in *Psych. et morale*, IV, 27s, 68, et 74.

Cap. 7. Cf. O. Lottin, *ibid.*, 74. — Num. 1: Ex *Glossa ordin.* in Exod. 13, 13 (apud Lyranum, I, 151a). — Num. 2: Ex *Glossa Magistri* in Rom. 3, 23 (PL 191, 1361 A). — Num. 3: Contracte ex *Glossa eiusdem* in Ps. 50, 7 (PL 191, 487 C-D).

ove, Gregorius¹ ait: « Omnes in peccatis nati sumus, et ex carnis delectatione concepti, culpam originalem nobiscum traximus: unde et voluntate nostra peccatis implicamur ». Ecce culpam originalem dicit nos trahere; unde constat peccatum originale culpam esse.

5 2. **Augustinus*.** Augustinus quoque, in libro *De natura et gratia*², de hoc eodem sic ait: « Omnes, ut ait Apostolus³, peccaverunt: utique vel in se ipsis, vel in Adam; quia sine peccato non sunt, vel quod originaliter attraxerunt, vel quod malis moribus addiderunt ». « Peccatum⁴ enim primi hominis non solum ipsum, sed omne nocuit
10 genus humanum, quia ex eo damnationem simul et culpam suscepimus ».

3. **Augustinus*.** Idem⁵, super Psalmum 50: « Quod de corpore mortuo seminatur, cum vinculo peccati originalis nascitur et mortis. Ideo igitur se *in iniquitatibus* conceptum dicit David, quia in omnibus trahitur iniquitas ex Adam et vinculum mortis: nemo enim nascitur nisi trahens
15 poenam et meritum poenae ». Meritum autem poenae peccatum est; omnis ergo qui nascitur per carnis concupiscentiam, peccatum trahit.

4. Peccatum itaque originale culpa est, quam omnes concupiscentialiter concepti trahunt. Unde in *Ecclesiasticis dogmatibus*⁶ scriptum est: « Firmissime tene et nullatenus dubites omnem hominem qui per concubitum viri et mulieris concipitur, cum originali peccato nasci, impietati subditum mortique subiectum, et ob hoc *natura irae* nasci *filium*⁷; a qua nullus liberatur nisi per fidem *mediatoris Dei et hominum*⁸ ». — His aliisque auctoritatibus evidenter ostenditur peccatum originale culpam esse, et in omnibus concupiscentialiter genitis trahi a parentibus.

Cap. 8 (198).

1. **Quid sit quod dicitur peccatum originale: scilicet fomes peccati, id est concupiscentia.** Nunc superest videre quid sit ipsum originale peccatum.

¹ et om. BCOPX. ² nobiscum traximus] nobis contraximus BCLPV.
27 originale peccatum trp. MTX.

¹ Id est Paterius, *Liber testimon. Vet. Test. ex opusc. S. Gregorii*, in Exod. 13, 13 (PL 79, 731 D); cetera dicta Paterii *ibid.* (sed non illa hic citata) sunt ex Gregorio, *Moralia*, XXVII, c. 18, n. 38 (PL 76, 421 B-C). ² Cap. 4, n. 4 (PL 44, 250; CSEL 60, 236).
³ Rom. 3, 23. ⁴ Ps.-August., *Hypognosticon*, II, c. 4, n. 4 (PL 45, 1620). ⁵ *Enarr. in Ps. 50*, 7, n. 10 (PL 36, 591s; CCL 38, 606s). ⁶ Immo in Fulgentii *De fide ad Petrum*, c. 26, n. 67 (PL 65, 701 A; CCL 91A, 753). ⁷ Resp. Eph. 2, 3: *Et eram natura filii irae*. ⁸ I Tim. 2, 5.

Cap. 8, num. 2. Cf. *Glossa Lomb.* in Rom. 4, 7: « *Beati sunt illi quorum iniquitates... remissae sunt* a Deo per Baptismum... Et intelligitur hic per *iniquitates* originale peccatum,

Quod cum non sit actuale, non est actus sive motus animae vel corporis. Si enim actus est animae vel corporis, actuale utique peccatum est. Sed actuale non est; non est igitur actus vel motus. Quid igitur?

2. Originale peccatum dicitur fomes peccati, scilicet concupiscentia vel concupiscibilitas, quae dicitur lex membrorum, sive languor naturae, sive tyrannus qui est in membris nostris, sive lex carnis. — Unde Augustinus in libro *De baptismo parvulorum* 1: «Est in nobis concupiscentia, quae non est permittenda regnare. Sunt et eius desideria, quae sunt actuales concupiscentiae: quae sunt arma diaboli, quae veniunt ex languore naturae». «Languor² autem iste tyrannus est, qui movet mala desideria. Si ergo vis esse victor tyranni», atque inermem³ inimicum invenire, non obedias concupiscentiae malae. — His verbis satis ostenditur fomitem peccati esse concupiscentiam.

Cap. 9 (199).

1. **Quod nomine concupiscentiae intelligitur fomes, quae dicitur fomes peccati.** Nomine autem concupiscentiae non actum concupiscendi, sed vitium primum significavit, cum eam dixit 'legem carnis' 4. Unde idem

15 Quod] Quid LMNR. || fomes¹ om. LMNRTVW, peccati add. BCX. 17 primum] prius MRX, om. W.

1 Immo *De continentia*, c. 3, n. 8: «Est ergo in nobis peccati concupiscentia, quae non est permittenda regnare; sunt eius desideria, quibus non est obediendum» (PL 40, 354; CSEL 41, 149). Reliqua, ut videtur, ex *Glossa Magistri* in Rom. 6, 12-14 (PL 191, 1408 A).
2 Rectius (ut deducitur ex Floro in h. l., 103), *De verbis Apostoli sermo 12*, id est *Sermo 30*, c. 5, n. 6: «Languor iste tyrannus est: si vis te tyranni esse victorem, Christum invoca imperatorem» (PL 38, 190; CCL 41, 386).
3 Hic tam *Glossa* citata (PL 191, 1408 A) quam plures codices *Sententiarum Ambrosius* marginaliter nominant. Cf. *Ambrosiaster* in Rom. 6, 13: «Ideo membra nostra... continere debemus, ut inimicus noster inermis inventus subiciatur» (PL 17 [1845], 102 B; CSEL 81-I, 198). Caveat autem lector, quatenus in *Glossa Magistri* (1408 A) ad finem legitur: «non obedias concupiscentiae male operando, nec etiam concupiscatis [sic] delectando vel consentiendo». 4 Scil., August., *De baptismo parvulorum*, II, c. 28, n. 45 (PL 44, 178; CSEL 60, 116s), ubi reapse dicit *legem peccati*. In versione autem huius auctoritatis in *Glossa Magistri* in Rom. 6, 12 (PL 191, 1407 B) legitur *legem carnis*.

scilicet fomes peccati, qui dicitur concupiscentia, vel concupiscibilitas, sive lex membrorum, sive languor naturae, et aliis nominibus» (PL 191, 1368 D-1369 A; quasi omnia ex *Glossa ordin.* in h. l., apud Lyranum, VI, 11a). 'Alia nomina' notantur in sequenti auctoritate August., sumpta ex *Glossa* in Rom. 6, 12-14 (PL 191, 1407 D, 1408 A); «lex carnis», ibid. (1407 B).
Cap. 9. Conflatur (ad initium n. 1, et num. 2) ex *Summa sent.*, III, 11 (PL 171, 1135 C; 176, 107 A-B), inde ex *Glossa* in Rom. 7, 25 (PL 191, 1431 D-1432 A), ac in Rom. 4, 7 (1369 A).
Notare iuvat quod ultima verba num. I iam leguntur in *Glossa Magistri* in Rom. 4, 7: «parvulum habilem concupiscere, sed non concupiscere facit, adultum vero etiam concupiscere» (PL 191, 1369 A); sed unde sumantur, nescimus.

in tractatu *De verbis Apostoli* 1 ait: «Semper pugna est in corpore mortis huius², quia ipsa concupiscentia cum qua nati sumus, finiri non potest quamdiu vivimus; quotidie minui potest, finiri non potest». Quae est autem concupiscentia cum qua nati sumus? Vitium utique est, quod parvulum habilem concupiscere facit, adultum etiam concupiscentem reddit.

2. **Per simile ostendit** *. Sicut enim in oculo caeci in nocte vitium caecitatis est, sed non apparet, nec discernitur inter videntem et caecum nisi luce veniente: sic in puero vitium esse non apparet, donec aetatis provecioris tempus occurrat.

Cap. 10 (200).

1. **Quod per Adam originale peccatum in omnes intravit, id est concupiscentia.** Ex his datur intelligi quid sit originale peccatum, scilicet vitium concupiscentiae, quod in omnes concupiscentialiter natos per Adam intravit, eosque commaculavit. — Unde Augustinus in libro *De baptismo parvulorum* 3: «Adam, praeter imitationis exemplum, occulta etiam tabe carnalis concupiscentiae suae tabificavit in se omnes de sua stirpe venturos. Unde Apostolus recte ait 4: *In quo omnes peccaverunt*».

2. **Quomodo intelligatur 'in quo omnes peccaverunt'.** «Circumspecte et sine ambiguitate dixit hoc Apostolus: sive enim intelligatur in quo homine, sive in quo peccato, sanum est». «In Adam⁶ enim omnes peccaverunt ut in materia, non solum eius exemplo, ut dicunt Pelagiani⁷. Omnes enim ille unus homo fuerant», id est in eo materialiter erant. — **Ambrosius** *: «Manifestum⁸ est itaque omnes in Adam peccasse quasi in massa. Ipse enim per peccatum corruptus, quos genuit, omnes nati

3 est om. P, add. O2. || est autem trp. NO2X. 6 Rubrica om. MRVW. 11 per Adam trp. p. omnes BCX. 14 commaculavit] vitlavit MRTVWX (ed. 2*), corr. ex vitlavit L.

1 *Sermo 151*, c. 5, n. 5 (PL 38, 817). 2 Rom. 7, 24. 3 Lib. I, c. 9, n. 10 (PL 44, 115; CSEL 60, 11). 4 Rom. 5, 12. 5 August., ibid., c. 10, n. 11 (PL 44, 115; CSEL 60, 12s), contracte. 6 *Glossa ordin.* in Rom. 5, 12 (apud Lyranum, VI, 13a); partim in August., loc. cit. 7 Vide supra, cap. 4 (p. 497). 8 *Ambrosiaster*, in Rom. 5, 12 (PL 17 [1845], 92 C; CSEL 81-I, 164).

Cap. 10. Praeter verba introductoria, omnia ex *Glossa* in Rom. 5, 12 (PL 191, 1387 D, 1388 D-1389), quae confecta est ex diversis fontibus, sive ex Augustino, sive ex *Glossa ordin.* (apud Lyr., VI, 13a), sive forsitan ex schola Anselmi Laudun. (ex. gr.: «omnes unus homo in eo fuerunt, non personaliter, sed materialiter, quia omnium materia in eo fuit», in *Sent. Anselmi*, ed. F. Bliemetzrieder, 67), et aliis notatis in textu. Vide etiam *Glossam* Gilberti, ubi supra ad cap. 4 (p. 497).

sunt sub peccato; ex eo igitur cuncti sunt peccatores». — **Augustinus, ad consulta Hilarii** *. Ita et in illo uno peccato quod intravit in mundum, recte omnes dicuntur peccasse 1: quia «sicut 2 ab illo uno homine, sic ab eodem uno peccato immunes esse non possunt, nisi ab eius reatu per Christi baptismum absolvantur». — **Augustinus, De baptismo parvulorum** *: «Alia ergo 3 sunt propria peccata, in quibus tantum peccant quorum peccata sunt; aliud hoc unum in quo omnes peccaverunt», id est ex quo omnes *peccatores constituti sunt* 4.

Cap. 11 (201).

Quod sit peccatum in quo omnes peccaverunt, scilicet originale quod ex inobedientia processit. Hoc est originale peccatum, quo peccatores nascuntur omnes concupiscentialiter geniti, quod ex Adam sive ex eius inobedientia emanavit, et in posteros demigravit. — Unde Apostolus consequenter 5 *per inobedientiam unius hominis multos dicit constitutos esse peccatores*: quae est actuale peccatum; cum ante 6 dixerit *per unum hominem peccatum intrasse in mundum, et in eo omnes peccasse*: quod de originali dictum est oportere accipi.

Cap. 12 (202).

Ex quo sensu dictum est 'per inobedientiam unius multos constitui peccatores'. Quod ergo ait, *per inobedientiam unius multi constituti sunt peccatores*, eo sensu dictum esse intelligendum est: quia ex inobedientia Adae, scilicet ex peccato actuali Adae, processit originale peccatum quo omnes peccatores nascuntur, ut et in illo esset et in omnes transiret 7.

1 cuncti] constituti NRTVW. 7 omnes om. LMRW. 10 Quod] Quid BCOPX.
|| peccaverunt] certaverunt BC, ceciderunt X.

1 Resp. Rom. 5, 12: *Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit... in quo omnes peccaverunt.* 2 August., *Epist. 157 (ad Hilarium)*, c. 3, n. 18 (PL 33, 683; CSEL 44, 466). 3 Lib. I, c. 10, n. 11 (PL 44, 115; CSEL 60, 12). 4 Resp. Rom. 5, 19. 5 Rom. 5, 19. 6 Rom. 5, 12. 7 Vide infra, ad finem c. 13.

Cap. 11-12. Cf. *Glossa Magistri in Rom. 5, 19* (PL 191, 1395 C).

Cap. 13 (203).

1. **Quod peccatum originale in Adam fuit et in nobis est.** Unde Augustinus Iuliano haeretico, nullum peccatum in parvulis esse contendenti, respondens 1, aperte asserit peccatum originale ex voluntate Adae processisse, ac per eius inobedientiam in mundum intrasse.

2. **Iuliani quaestio** *. Quaerit enim Iulianus per quid peccatum invenitur in parvulo, ita inquit: «Non peccat iste qui nascitur; non peccat ille qui genuit; non peccat ille qui condidit. Per quas igitur rimas, inter tot praesidia innocentiae, peccatum fingis ingressum?» — **Responsio Augustini** *: «Ei respondet sancta pagina 2: *Per unum hominem peccatum intravit in mundum: per unius inobedientiam*, ait Apostolus 3. Quid quaerit amplius? Quid quaerit apertius?»

3. **Alia quaestio Iuliani** *. Item inquit Iulianus: «Si per hominem peccatum intravit in mundum, peccatum vel ex voluntate, vel ex natura est. Si ex voluntate est, mala est voluntas quae peccatum facit; si autem ex natura est, mala est natura». — **Responsio Augustini** *. Cui «respondeo: Ex voluntate peccatum est. Quaerit forte utrum originale peccatum ex voluntate sit. Respondeo prorsus et originale peccatum ex voluntate esse, quia hoc ex voluntate primi hominis seminatum est, ut in illo esset et in omnes transiret».

Cap. 14 (204).

1. **Obiectio quorundam contra id quod supra dictum est, omnes in Adam fuisse homines.** Ad hoc autem quod diximus 4, in Adam fuisse omnes homines, quidam verborum sectatores 5 sic obiciunt, dicentes: Non omnis

2 est om. BCX. || Unde] Inde OP. 4 aperte om. BCOPX, *trp. p.* contendenti W.
6 Iuliani quaestio om. RVW. 10 Responsio Aug. om. RVW. 13 Rubrica om. MRVW.
14 vel¹ om. BCOP. 15 est¹ om. NOP. 16 Responsio Aug. om. MVW.

1 *De nuptiis et concup.*, II, cc. 27-28, nn. 47-48 (PL 44, 463s; CSEL 42, 302ss), unde etiam num. 2-3. 2 Rom. 5, 12. 3 Rom. 5, 19. 4 Cf. supra, ad finem c. 10, et est sententia August., *De bapt. parvulorum*, I, c. 10, n. 11: «Aliud hoc unum in quo omnes peccaverunt, quando omnes ille unus homo fuerunt» (PL 44, 115; CSEL 60, 12); vide etiam L. III, c. 7, n. 14 (PL 44, 194; CSEL 60, 141), et *Contra Iulianum opus imperf.*, IV, 104 (PL 45, 1400). 5 Resp. Prov. 19, 7: *Qui tantum verba sectatur*, etc.

Cap. 13: Ex *Glossa in Rom. 5, 19* (PL 191, 1397 A-C), multis transpositis. — Cap. 14, num. 1-2. Magna ex parte ex *Summa sent.*, III, 10 (PL 171, 1134 A-B; 176, 105 D-106 A), quae hic sequitur scholam Anselmi Laudunensis; cf. O. Lottin, *Psych. et morale*, IV, 70 et 38.

caro quae ab Adam traducta est, in eo simul existere potuit quia multo maioris quantitatis est quam fuerit corpus Adae, in quo nec tot etiam atomi fuerunt, quot ab eo homines descenderunt. Quocirca verum non esse asserunt, substantiam uniuscuiusque in primo fuisse parente.

2. **Responsio ubi aperitur qualiter fuerint in Adam secundum rationem 5
seminalem, et quomodo ex eo descenderunt, scilicet lege propagationis.** Quibus responderi potest quod materialiter ¹ atque causaliter, non formaliter, dicitur fuisse in primo homine omne quod in humanis corporibus naturaliter est; descenditque a primo parente lege propagationis; et in se auctum et multiplicatum est, nulla exteriori substantia in id transeunte; 10 et ipsum in futuro resurget. Fomentum quidem habet a cibis, sed non convertuntur cibi in humanam substantiam, quae scilicet per propagationem descendit ab Adam.

3. **Quomodo per propagationem descendit *.** Transmisit enim Adam modicum quid de substantia sua in corpora filiorum quando eos procreavit, id est aliquid modicum de massa substantiae eius divisum est et inde formatum corpus filii, sui que multiplicatione, sine rei extrinsecae adiectione, auctum est. Et de illo ita augmentato aliquid itidem separatur, unde formantur posterorum corpora. Et ita progreditur procreationis ordo lege propagationis usque ad finem humani generis. Itaque 20 diligenter ac perspicue intelligentibus patet omnes secundum corpora in Adam fuisse per seminalem rationem, et ex eo descendisse propagationis lege.

Cap. 15 (205).

1. **Auctoritate et ratione probatur nihil extrinsecum converti in humanam substantiam quae ab Adam est. — Auctoritas *.** Quod vero nihil extrinsecum in humani corporis naturam transeat, Veritas in Evangelio significat dicens ²: *Omnne quod intrat in os, in ventrem vadit et in secessum emittitur.* — **Ratio *.** Quod etiam ratione ostendi potest hoc modo: Puer

⁹ propagationis] propagnis MRT, quod corr. T. 14 Rubrica om. RVW. 26 Auctoritas] auctoritates X, om. RVW. 29 Ratio om. RVW.

¹ Cf. supra, c. 10, n. 2 (p. 501, 21-22); et *Glossa Lombardi* in Ps. 84, 6 (PL 191, 795 D-796 A). ² Matth. 15, 17.

Cap. 15. Praeter auctoritatem Scripturae, omnia ex *Summa sent.*, III, 10 (PL 171, 1134 B-C; 176, 106 A-B); quoad fontes, vide O. Lottin, *Psych. et morale*, IV, 39; V, 35s, 374ss; qui etiam notat, et bene: « Nous avons ici les premiers essais de la future question *De veritate humanae naturae* qui longtemps défraiera les écoles » (IV, 55, in nota).

qui statim post ortum moritur, in illa statura resurget, quam habiturus erat si viveret usque ad aetatem triginta annorum, nullo vitio corporis impeditus ¹. Unde ergo illa substantia, quae adeo parva fuit in ortu, in resurrectione tam magna erit, nisi sui in se multiplicatione? Unde apparet 5 quod etiam si viveret, non aliunde, sed in se augmentaretur illa substantia; sicut costa de qua facta est mulier ² et sicut panes evangelici ³.

2. **Quod cibi in carnem transeunt, sed non in eam quae descendit ab Adam *.** Non infitiamur tamen quin cibi et humores in carnem et sanguinem transeant, sed non in veritatem humanae naturae quae a primis descendit parentibus; quae sola in resurrectione erit. Reliqua vero caro, 10 in quam cibi transeunt, tanquam superflua in resurrectione deponetur; quae tamen ciborum aliarumque rerum fomentis coalescit.

DISTINCTIO XXXI

Cap. 1 (206).

15 **Quomodo peccatum originale a patribus transeat ad filios: an secundum animam, an secundum carnem.** Nunc superest investigare qualiter illud peccatum a patribus traducatur in filios, scilicet an secundum solam animam, an secundum carnem, sive secundum utrumque.

Cap. 2 (207).

20 **Opinio quorundam male credentium animas esse ex traduce *.** Putaverunt quidam ⁴ secundum animam trahi originale peccatum, non solum secundum carnem, quia non solum carnem, sed et animam ex traduce esse arbitrati sunt. Sicut enim in generatione prolis, de carne paterna substantialiter trahitur caro, ita etiam de gignentis anima anima geniti essen-

² corporis om. BCOPX. ⁵ etiam] et OP. ⁹ veritatem] veritate LOPRVX. 15 ad] in NRV. ¹⁷ traducatur] transducatur OPR. ²⁰ Rubrica om. RVW.

¹ Cf. August., *De civitate Dei*, XXII, cc. 14 et 19 (PL 41, 776s, 780s; CSEL 40-II, 622s, et 628-631; CCL 48, 833s, 837ss). Vide etiam infra L. IV, d. 44, c. 1-3. ² Gen. 2, 21-22. ³ Marc. 6, 35-44; Ioan. 6, 5-13. ⁴ Cf. August., *De Genesi ad litt.*, X, cc. 11-26 (PL 34, 415-428; CSEL 28-I, 307-332).

Cap. 1-2: Ex Hugone, *De sacram.*, I, 7, 29 (PL 176, 299 A-B).

tialiter deduci ab his aestimatur. Ideoque, sicut de corrupta carne caro corrupta seminatur, ita etiam de anima peccatrice anima peccatrix, corruptione originali infecta, ab illis trahi dicitur.

Cap. 3 (208).

1. **Praedictam opinionem damnat, et quod per carnem traducatur peccatum dicit, et quomodo ostendit.** Hoc autem fides catholica respuit et tanquam veritati adversum damnat, quae non animas, sed carnem solam, sicut superius diximus¹, ex traduce esse admittit. Non igitur secundum animam, sed secundum carnem solam, peccatum originale trahitur a parentibus.

2. **Quare concupiscentia dicitur esse in carne***. Est enim peccatum originale, ut supra diximus², concupiscentia: non quidem actus, sed vitium. Unde Augustinus, *Ad Valerium*³: « Ipsa concupiscentia est lex membrorum vel carnis, quae est morbidus quidam affectus vel languor, qui commovet illicitum desiderium, id est carnalem concupiscentiam, quae lex peccati⁴ dicitur ». Quae dicitur manere in carne, non quin in anima sit, sed quia per corruptionem carnis in anima fit.

Cap. 4 (209).

Causam corruptionis carnis ostendit, ex qua in anima peccatum fit.

Caro enim per peccatum corrupta fuit in Adam, adeo ut, cum ante peccatum vir et mulier sine incentivo libidinis et concupiscentiae fervore possent convenire, essetque *thorus immaculatus*⁵, iam post peccatum non valeat fieri carnalis copula absque libidinosa concupiscentia, quae semper vitium est, et etiam culpa, nisi excusetur per bona coniugii. In concupiscentia igitur et libidine concipitur caro formanda in corpus prolis. Unde caro ipsa, quae concipitur in vitiosa concupiscentia, polluitur et corrumpitur; ex cuius contactu anima, cum infunditur, maculam trahit qua polluitur et fit rea, id est vitium concupiscentiae, quod est originale peccatum.

¹¹ Rubrica om. RVW. ¹³ Unde... Valerium mg. (ut rubrica) BCLOPX (ed 1*?).
 || Valerium] Valerianum C, Valerianum RV, Iulianum BX. ²⁰ per] propter BCLOPX, quod corr. O.

¹ In Dist. 18, c. 7 (p. 420s). ² In Dist. 30, c. 8-9 (p. 499ss). ³ De nuptiis et concup. I, cc. 30-31, nn. 34-35 (PL 44, 43; CSEL 42, 245ss), contracte. ⁴ Resp. Rom. 7, 23. ⁵ Resp. Hebr. 13, 4; cf. supra, Dist. 20, c. 1 (p. 427s). Quoad totum cap. 4, v. August., *De nuptiis et concup.*, I, c. 24, n. 27 (PL 44, 429; CSEL 42, 239s).

Cap. 3, n. 1. Quaedam, magis ad sensum, ex Hugone, *De sacram.*, I, 7, 30 (PL 176, 300 D-301 A). — Num. 2. Contracte ex *Glossa Magistri* in Rom. 7, 25 (PL 191, 1430 C).

Cap. 5 (210).

1. **Quod propter corruptionem carnis, quae est causa peccati, dicitur peccatum esse in carne.** Ideoque ipsum peccatum dicitur manere in carne. Caro igitur quae in concupiscentia libidinis seminatur, nec culpam habet nec actum culpae, sed causam. In eo igitur quod seminatur corruptio est; in eo autem quod nascitur concupiscentia vitium est.

2. Unde Ambrosius de verbis Apostoli sic ait¹: « Quomodo habitat peccatum in carne, cum non sit substantia, sed privatio boni? Ecce: primi hominis corpus corruptum est per peccatum, ipsaque corruptio per conditionem offensionis manet in corpore, robur tenens divinae sententiae datae in Adam, cuius consortio anima maculatur peccato. Per id ergo quod facti causa manet, inhabitare dicitur peccatum in carne ». Haec est lex carnis. — Idem²: « Non habitat peccatum in animo, sed in carne, quia peccati causa ex carne est, non ex anima; quia caro est ex origine carnis peccati, et per traducem omnis caro fit peccati ». Anima vero non traducitur, et ideo in se causam peccati non habet.

3. Augustinus quoque, ex carne peccatum animam contrahere, in sermone quodam *De verbis Apostoli*³ ostendit dicens: « Vitium concupiscentiae est, quod anima, sed ex carne, contraxit. Natura quippe humana

¹³ animo] anima CLNVWX. ¹⁶ in se *trp. p.* peccati MRTV. ¹⁹ anima] non ex se *add. V, add. mg. O², add. interl. W². || sed] scilicet X, om. M, interl. R.*

¹ Id est Ambrosiaster, in Rom. 7, 18 (PL 17 [1845], 112 D-113 A; CSEL 81-I, 236ss).
² In Rom. 7, 22 (PL 17 [1845], 113 D-114 A; CSEL 81-I, 240). ³ Mediantibus Floro Lugdun. in Rom. 7, 18, necnon et rubricis codd. *Glossae Magistri* in h. 1. (x 41a; z 24d) interpretari possumus hanc auctoritatem: rubrica *De verbis Apostoli* potius pertinet ad aliam auctoritatem praecedentem: « Motum porro illiciti... » (PL 191, 1429 B). Deinde: « Sequitur: *Scio enim quia non habitat in me, hoc est in carne mea bonum.* (Augustinus in sermone [quodam *add. z*], *rubr. marg.*): « Hoc utique ait quia vitium carnis in re bona non est bonum, quod cum esse destiterit, caro erit sed iam vitiosa vel vitiosa non erit » (= *De continentia*, c. 8, n. 19; PL 40, 361; CSEL 41, 163; apud Florum, 130). Hoc enim est concupiscentiae vitium quod mens quidem sed ex carne contraxit (= verba Magistri?). (Augustinus contra Iulianum, *rubr. marg.*): « Natura quippe humana... sauciata » (= paraphrasis *Contra Iulianum*, IV, c. 9, n. 54; PL 44, 764; cf. *Contra Iulianum opus imperf.*, VI; PL 45, 1529; quae auctoritas deest apud Florum).

Cap. 5, num. 1: Ex Hugone, *De sacram.*, I, 7, 31 (PL 176, 302 A-B), multis omissis. — Num. 2. Prima auctoritas legitur in *Glossa auctoris* in Rom. 7, 18; secunda in Rom. 7, 22 (PL 191, 1423 D-1424 A, 1425 C). — Num. 3: Ex eadem *Glossa* in Rom. 7, 25 (PL 191, 1429 C).

non opere Dei cum vitio primitus est instituta, sed ex voluntatis arbitrio priorum hominum venienti vitio est sauciata», ita ut non sit *in carne bonum*¹, sed vitium, quo inficitur anima.

Cap. 6 (211).

1. **De causa originalis peccati quae est in carne: utrum sit culpa an poena.** Hic quaeri solet utrum causa peccati originalis, quae dicta est esse in carne, culpa sit vel poena, sive aliquid aliud. — Culpa esse non potest, quia culpa non est in re irrationabili. Si enim culpa esset in carne ante infusionem animae, actualis esset vel originalis. Sed actualis ibi non est; nec originalis culpa est, quia ipsa causa est originalis peccati. — Si autem poena est, quae est illa? Passibilitas, vel mortalitas, vel alia corruptio? Hos enim defectus carni inesse constat.

2. **Hic aperitur quid sit, scilicet foeditas tracta ex libidine coeuntium, quae vitium vel corruptio dici potest.** Ad quod dici potest quia multiplex defectus carnis, et praecipue pollutio quaedam, quam ex fervore coitus parentum et concupiscentia libidinosa contrahit caro dum concipitur, causa est originalis peccati; quae recte vitium sive corruptio carnis appellari potest. Quae foeditas maior esse videtur in carne concupiscentialiter traducta, quam in ea unde traducitur. Et quod vitium vel corruptio sit in carne ante coniunctionem animae, effectum probatur cum anima infunditur, quae ex corruptione carnis maculatur; sicut in vase dignoscitur vitium esse, cum vinum infusum aescit.

3. **Inductu similibus ostendit non absurde filios trahere peccatum a parentibus eo mundis dici.** Ne autem miremur et intellectu turbemur, audientes peccatum originale filios traducere a parentibus iam per baptismum ab illo peccato mundatis, diversarum similitudinum inductione id posse

² venient] in add. BCX. ⁶ peccati originalis trp. RVW. ¹⁴ quia] quod CLX. ¹⁸⁻¹⁹ Quae... traducitur om. BCMOPX (ed. 1^a?), mg. R. ²⁴ dici om. BCX. || et] in add. BOPX, add. interl. T.

¹ Rom. 7, 18. Cf. p. 507, nota 3.

Cap. 6, num. 1. Quaestio proponitur ex *Summa sent.*, III, 12 (PL 171, 1137 A; 176, 108 C). Responsio in num. 2 Magistri est; similitudo vasis, sumpta ex eadem *Summa*, multotiens adhibetur in schola Anselmi Laudun. — Num. 3. Auctoritas Augustini ex eadem *Summa sent.*, parum infra; de cuius fonte cf. O. Lottin, *Psych. et morale*, IV, 40-41, lin. 8-12, 34-39. Conclusio est eiusdem *Summae*.

fieri insinuat Augustinus in libro *De baptismo parvulorum*¹, ita inquit: « Quomodo praeputium per circumcisionem aufertur, manet tamen in eo quem genuerunt circumcisi; quomodo etiam palea, quae opere humano tanta diligentia separatur, manet tamen in fructu qui de purgato nascitur tritico; ita peccatum quod in parentibus per baptismum mundatur, manet in eis quos genuerunt ». — « Ex hoc enim gignunt quod adhuc vetustum trahunt, non ex hoc quod in novitate promovit eos inter filios Dei ». Non enim generant parentes filios secundum illam generationem qua denuo sunt nati³, sed potius secundum eam qua carnaliter et ipsi primum sunt generati.

Cap. 7 (212).

1. **Quare dicatur originale hic dicitur, cum epilogo.** Iam ostensum est quid sit originale peccatum, et qualiter a parentibus in filios et per carnem in animam transeat. Ex quibus etiam innotescit quare dicatur originale peccatum: ideo scilicet, quia ex vitiosa lege originis nostrae in qua concipimur, scilicet carnis libidinosa concupiscentia, traducitur, ut supra dictum est⁴. Non enim quia ex carne tracta ab Adam concepti sumus, ideo peccatum traximus: quia et Christi corpus ex eadem carne formatum est quae ab Adam descendit, sed eius conceptus est celebratus non lege peccati, id est concupiscentia carnis: unde et caro eius peccatrix non fuit, immo operatione Spiritus Sancti. Noster vero conceptus non fit sine libidine, et ideo non est sine peccato.

2. **Augustinus** *. Quod evidentur Augustinus ostendit in libro *De fide ad Petrum*⁵, sic dicens: « Quia dum sibi invicem vir mulierque miscentur, sine libidine non est parentum concubitus, ob hoc filiorum ex eorum carne nascentium non potest sine peccato esse conceptus: ubi peccatum in parvulos non transmittit propagatio, sed libido; nec fecun-

⁷ in] ex MN, corr. in ex R, vel ex add. mg. O, vel ex add. interl. LT.

¹ Lib. III, c. 8, n. 16 (PL 44, 195; CSEL 60, 142). ² August., ibid., II, c. 9, n. 11 (PL 44, 158; CSEL 60, 82); resp. *homo vetus et novus*, de quo Rom. 6, 4-6, et Eph. 4, 22-24. ³ Resp. Ioan. 3, 6-7: *Quod natum est ex carne, caro est; et quod natum est ex Spiritu, spiritus est... Oportet vos nasci denuo.* ⁴ In cap. 4 (p. 506). ⁵ Cap. 2, n. 16 (opus Fulgentii, PL 65, 679 B-C; CSEL 91A, 721).

Cap. 7, num. 1-2: Mixtim ex *Summa sent.*, III, 12 (PL 171, 1136 B-1137 A; 176, 107 D-108 C), et *Glossa Lombardi* in Rom. 4, 8 (PL 191, 1369 B-C), ubi concluditur tractatus Magistri de peccato originali. — Num. 3-4: Magna in parte ex eadem *Summa* (PL 171, 1136 B-C; 176, 107 D-108 A).

ditas naturae humanae facit homines cum peccato nasci, sed foeditas libidinis, quam homines habent ex illius iustissima condemnatione peccati. Ideo beatus David, propter originale peccatum, quo naturaliter obstricti filii sunt irae¹, dicit²: *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea*. Ex hoc itaque apparet ex lege conceptionis⁵ traduci originale peccatum, quia nisi conceptio sic fieret in carne, anima ex carnis coniunctione concupiscentiae vitium non traheret.

3. **Obiectio quorundam nitentium probare peccatum non traduci ex lege coitus.** Sed ad hoc opponitur hoc modo: In ipso conceptu, ubi dicitur transmitti peccatum, propagatur caro; nec tunc infunditur anima secundum physicos, sed iam effigiato corpore. Quod etiam Moyses in Exodo³ aperte significat, ubi agit de percussura mulieris praegnantis: *Si quis, inquit, percusserit mulierem praegnantem et abortivum fecerit, si adhuc informe fuerit puerperium, mulctabitur pecunia; si autem formatum fuerit, reddat animam pro anima. Formatum vero intelligitur propria anima animatum, et informe quod nondum habet animam*⁴. In ipso ergo conceptu, cum caro propagatur, nondum infunditur anima. Quomodo ergo ibi peccatum transmittitur, cum peccatum non possit esse ubi anima non est?

4. **Responsio cum solutione** *. Ad quod dici potest quia in illo conceptu dicitur peccatum transmitti, non quia peccatum originale ibi sit, sed quia caro ibi trahit id ex quo peccatum fit in anima cum infunditur. Et utrumque vocatur conceptus, scilicet et cum caro propagatur formamque corporis humani recipit, et cum anima infunditur. Quod etiam aliquando dicitur nativitas; unde⁵: *Quod natum est in te*; proprie autem nativitas dicitur in lucem editio.

¹ naturae humanae trp. BCLN. ⁶ conceptio] corruptio BCOPV. || sic om. BCOPX, interl. T. ¹⁰ nec] tamen add. BCOPX. ¹³ abortivum] abortum BOPW. ¹⁸ anima trp. p. est OP. ¹⁹ Rubrica om. RVW. ²³ corporis humani trp. BCX. ²³⁻²⁴ etiam aliquando trp. BCO. ²⁵ nativitas dicitur trp. OP.

¹ Resp. Eph. 2, 3. ² Ps. 50, 7. ³ Exod. 21, 22-23, partim iuxta Vulgatam, et partim iuxta Veterem Latinam. ⁴ Glossa ordin. in h. 1. (apud Lyranum, I, 168c); ex August., *Quaest. in Heptat.*, II, q. 80 (PL 34, 626; CSEL 28-II, 147; CCL 33, 111). ⁵ Resp. Matth. 1, 20: *Quod enim in ea natum est*; Luc. 1, 35: *Et quod nascetur ex te*, etc. Cf. Glossa ordin. in Matth. 1, 20: *De ea nasci, est in lucem produci. In ea vero nasci, est concipi* (apud Lyranum, V, 8a). Cf. August., *Epist. 187 (ad Dardanum)*, c. 10, n. 33 (PL 33, 844s; CSEL 57, 110s).

DISTINCTIO XXXII

Cap. 1 (213).

1. **Quomodo originale peccatum dimittatur in baptismo, cum et post sit illa concupiscentia quae dicitur originale peccatum.** Quoniam supra dictum est¹ originale peccatum esse vitium concupiscentiae, assignatumque quomodo a parentibus trahatur et originale dicatur, superest investigare quomodo in baptismo dimittatur, cum etiam post baptismum remaneat concupiscentia quae ante fuerat: unde videtur vel peccatum originale non esse concupiscentiam, vel non remitti in baptismo.

2. **Augustinus in libro De nuptiis et concupiscentia**^{2*}: « Manet quippe, ut ait Augustinus, in corpore mortis huius³ carnalis concupiscentia, cuius vitiosis desideriis non obedire praecipimur; quae tamen concupiscentia quotidie minuitur in proficientibus et continentibus ». Sed licet remaneat concupiscentia post baptismum, non tamen dominatur et regnat sicut ante; immo per gratiam baptismi mitigatur et minuitur, ut post dominari non valeat nisi quis reddat vires hosti eundo *post concupiscentias*⁴. Nec post baptismum remanet ad reatum, quia non imputatur in peccatum, sed tantum poena peccati est; ante baptismum vero poena est et culpa.

3. **Quod originale peccatum duobus modis dimittitur, scilicet extenuatione sui et solutione reatus.** Duplici igitur ratione peccatum originale dicitur dimitti in baptismo: quia per gratiam baptismi vitium concupiscentiae debilitatur atque extenuatur, ita ut iam non regnet nisi consensu reddantur ei vires, et quia reatus ipsius solvitur.

¹⁰ Rubrica om. RVW, || concupiscentia] concupiscentiis OP. ¹³ et] in add. OP. ²¹ igitur] ergo OPW, vero LN.

¹ Dist. 30, c. 8, n. 2 (p. 500). ² Lib. I, c. 25, n. 28 (PL 44, 430; CSEL 42, 241). Quoad sequentia, v. ibid., c. 23, n. 25 (428; 237s). ³ Resp. Rom. 7, 24. ⁴ Resp. Eccli. 18, 30; Rom. 6, 12-14.

Dist. XXXII. Cf. O. Lottin, *Péché originel et baptême de saint Anselme à saint Thomas d'Aquin*, in *Psych. et morale*, IV, 284-305. — Cap. 1, num. 1. Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 7, 37 (PL 176, 304 B-D); *Summa sent.*, III, 11 (PL 171, 1135 D; 176, 107 B-C). — Num. 2: Ex *Glossa Lombardi* in Rom. 4, 8 (PL 191, 1369 B); deinde ex *Summa sent.*, ibid., necnon et ex dictis Magistri in eadem *Glossa* (1369 A et D).

4. **Auctoritas de uno modo remissionis** *. Unde Augustinus in libro *De baptismo parvulorum* 1: « Gratia per baptismum id agitur, ut *vetus homo crucifigatur et corpus peccati destruat* 2: non ita ut in ipsa vivente carne concupiscentia respersa et innata repente absumatur et non sit, sed ne obsit mortuo quae inerat nato. Nam si post baptismum vixerit, 5 in carne habet concupiscentiam cum qua pugnet, eamque adiuvante Deo superet, si tamen *non in vacuum* gratiam eius suscepit 3. Non itaque hoc praestatur in baptismo, nisi forte miraculo ineffabili Creatoris, ut *lex peccati quae est in membris* 4 prorsus exstinguatur et non sit, sed ut quidquid mali ab homine factum, dictum, cogitatum est, totum aboletur, 10 ac velut factum non fuerit habeatur; ipsa vero concupiscentia, soluto reatus vinculo quo per illam diabolus animam retinebat et a suo Creatore separabat, maneat in certamine ». — Ecce hic aperte ostendit eam ratione dimitti in baptismo, non quia non maneat post baptismum, sed quia reatus in baptismo aboletur. 15

5. **Auctoritas de altero** *. Deinde idem ipse ostendit eo modo etiam dimitti, quia baptismi gratia concupiscentia ipsa mitigatur et minuitur, in eodem libro ita dicens 5: « *Lex carnis, quam Apostolus appellat peccatum cum ait* 6: *Non regnet peccatum in vestro mortali corpore*, non sic manet in membris eorum qui *ex aqua et Spiritu* sunt renati 7, tanquam 20 non sit eius facta remissio ubi omnino plena fit remissio peccatorum; sed manet in vetustate carnis tanquam superatum et peremptum, nisi illicito consensu quodam modo reviviscat, et in regnum proprium dominationemque revocetur ». Hic aperte insinuat in baptismo concupiscentiam debilitari: ex quo et dicitur dimitti, non solum ideo quia reatus 25 ibi solvitur.

6. Quem remissionis modum aliis etiam pluribus testimoniis Scriptura edocet. Ait enim Augustinus, *Contra Iulianum* 8: « *Lex quae*

1 et 16 Rubricae om. RVW. 17 baptismi gratia] per baptismi gratiam NRV.
20 Spiritu] sancto add. NRTVWX.

1 Lib. I, c. 39, n. 70 (PL 44, 150s; CSEL 60, 70).

3 Resp. II Cor. 6, 1: *Ne in vacuum gratiam Dei recipiatis*.

5 Lib. II, c. 28, n. 45 (PL 44, 178, CSEL 60, 116).

6 Rom. 6, 12.

2 Resp. Rom. 6, 6.

4 Resp. Rom. 7, 23.

7 Resp. Ioan. 3, 5.

8 Rectius, ut sole clarius apparet in *Glossa Magistri* in Rom. 7, 23 (PL 191, 1430 C; Num. 4: Ex *Glossa Magistri* in Rom. 6, 6 (PL 191, 1404 C). — Num. 5: Ex eadem *Glossa* in Rom. 6, 12 (PL 191, 1407 B-C).

Num. 6: Omnes auctoritates leguntur in eadem *Glossa*, et quidem in hoc ordine: in Rom. 7, 25; 8, 1; 4, 7-8 (PL 191, 1430 C, 1432 B, 1369 A-B). Ultimaes tres (« Idem in libro *De nuptiis...* ») inveniuntur etiam in *Summa sent.*, III, 11 (PL 171, 1136 A; 176, 107 C-D).

in membris est, vitium carnis est, quod ex poena peccati et ex traduce mortis provenit ». « Sed lex ista quae est in membris 1, remissa est regeneratione spirituali, et manet in carne mortali. Remissa est, quia reatus solutus est sacramento quo renascuntur fideles; manet autem, quia operatur desideria, contra quae dimicant et fideles ». — Idem in sermone quodam *De concupiscentia carnis* 2: « Per gratiam baptismatis et lavacrum regenerationis solutus est et ipse concupiscentiae reatus cum quo eras natus, et quidquid antea consensisti malae concupiscentiae, sive cogitatione, sive locutione, sive actione ». — Idem in libro *De nuptiis et concupiscentia* 3: « Concupiscentia carnis licet in regeneratis iam non deputetur in peccatum, quaecumque tamen proles nascitur, obligata est originali peccato ». — Item 4: « Dimittitur concupiscentia carnis in baptismo, non ut non sit, sed ut non imputetur in peccatum ». « Hoc 5 est enim non habere peccatum, non esse reum peccati. Quomodo ergo alia peccata praetereunt actu et remanent reatu, ut homicidium et similia, ita e converso fieri potest ut concupiscentia praetereat reatu et maneat actu ». Ex praedictis evidenter monstratur quomodo peccatum originale in baptismo remittatur.

Cap. 2 (214).

20 1. **De foeditate quam caro ex libidine coitus contrahit: utrum in baptismo diluatur**. Solet autem hic quaeri utrum et ipsa caro in baptismo ab illa foeditate purgetur, quam in conceptione ex concupiscentia libidinosa contraxit.

25 2. **Quidam dicunt ibi carnem mundari ab illa pollutione** *. Quibusdam videtur quod, sicut anima a reatu purificatur, ita et caro ab illa pollu-

5 et] etiam LV, om. W. 14-15 peccata] mala OPX. 15 praetereunt *trp. p.*
ergo OP. 16 maneat] remaneat LR. 20 contrahit] contraxit X, trahit MNRVW.
21 hic quaeri *trp.* OP. 24 Rubrica (authent.?) LM, om. alii.

x 41b, ubi desunt omnes rubricae; z 25a), agitur hic de duabus auctoritatibus: prima, *August. Super Ioannem* (rubr. marg.): « Lex... morte provenit » (= paraphrasis, ut videtur, tract. 3, n. 12; PL 35, 1401; CSEL 36, 25s). Deinde, *August. contra Iulianum hereticum* (rubr. marg.): « Sed lex ista... fideles » (Lib. II, c. 3, n. 5; PL 44, 675). 1 Resp. Rom. 7, 23.
2 *Sermo 152*, n. 3 (PL 38, 820s). 3 Lib. I, c. 24, n. 27 (PL 44, 429; CSEL 42, 240).
4 *Ibid.*, c. 25, n. 28 (PL 44, 430; CSEL 42, 240). 5 *Ibid.*, c. 26, n. 29 (430; 241s).
6 Cf. Rabanus, *Liber de sacris ordinibus, sacramentis*, etc., c. 5 (PL 112, 1169 C); et *Glossa ordin.* in Act. 1, 5 (apud Lyranum, VI, 164a). Quasi eadem opinio apud Ioan. Damascenum, *De fide orthodoxa*, IV, c. 9 (PG 94, 1122 A); in versione Burgundionis, c. 82, n. 1 (ed. E. Buytaert, 294); sed putamus quod Magister hunc textum non cognovit.

tione purgatur: ut sicut duobus completur mysterium baptismi, scilicet aqua et Spiritu, ita ibi duo purgentur, anima scilicet a reatu, et caro ab illa contagione; quod quidem probabile est. — **Alii non***. Alii¹ vero putant tantum animam ibi mundari, carnem vero non ab illa foeditate purgari.

3. **Ostendit inconvenientiam contra illos qui negant.** Si vero remanet illa foeditas usque ad procreationem filiorum, quae fit in carnis concupiscentia, videtur natura carnis magis ac magis corrumpi, et magis corrupta videtur caro prolis quam parentis: quia de carne pollutionem quam habuit a conceptu retinenti, trahitur polluta; et in concupiscentia concipitur, unde et polluitur; et ita ex duplici causa contaminatur. Unde maior videtur pollutio carnis in prole quam fuerit in parente.

4. **Responsio illorum***. Ad quod illi dicunt quia, licet caro prolis ex carne foeda seminetur et in concupiscentia concipiatur, non tamen foeditatem maiorem trahit, quam caro unde seminatur habuit. Quamvis etiam si foetidior atque immundior sit caro prolis, et ideo magis corrupta quam caro parentis, non inde, ut aiunt, fit praeiudicium veritatis: quia nec absurdum esse dicunt, si carnis natura magis in posterioribus corrupta trahatur, neque ex ipsa magis corrupta anima magis inficitur.

Cap. 3 (215).

Ex quo auctore sit illa concupiscentia, Deo scilicet vel alio. Praeterea quaeri solet utrum concupiscentia quae post baptismum remanet et tantum poenalis est, ante baptismum vero poena erat et culpa, ex Deo auctore sit vel ex alio. — **Responsio***. Ad quod breviter respondentes, dicimus quia in quantum poena est, Deum habet auctorem; in quantum vero culpa est, diabolus sive hominem habet auctorem.

Cap. 4 (216).

1. **Qua iustitia animae munda ex creatione illud peccatum imputatur, cum non possit vitare.** Solet etiam quaeri qua iustitia teneatur illo

2 ibi duo *trp.* MRV. 6 Rubrica *om.* RVW. || inconvenientiam] inconvenientia LMNT. 13 Rubrica *om.* RVW. 15 trahit] contrahit MNTV. 16 foetidior] fedior W, *corr. in* fedior NOT, *corr. interl. ex* fedior V2. 18-19 corrupta *trp. p. magis* MRTV. 19 magis²] amplius MRTW. || inficitur] inficiatur P, *corr. in* inficiatur V2. 21 sit] fit OP, *om.* X. 24 Responsio *om.* LRVW.

¹ Sententia communior innitens verbis Augustini supra, c. 1, n. 6.

Cap. 4, num. 1-2: Ex *Summa sent.*, III, 12 (PL 171, 1137 C; 176, 108 D-109 A); cf. Hugo, *De sacram.*, I, 7, 35-36 (PL 176, 303s). — Num. 3: Ex *Glossa* in II Cor. 5, 4 (PL 192, 37 B).

peccato anima innocens a Deo creata, cum non sit in potestate sua illud vitare: non enim per liberum arbitrium illud committitur, quia non prius est anima quam illi peccato est obnoxia.

2. **Responsio quorundam falsa***. Ad hoc quidam¹ dicunt ideo animam ream esse illius peccati, licet munda a Deo sit creata, quia cum infunditur corpori, condelectatur carni: ex quo peccatum contrahit. — Quod si esset, iam non originale, sed actuale diceretur.

3. **Congrua responsio et vera***. Potius ergo ideo recte potest dici illi imputari animae illud peccatum, quod ex corruptione corporis inevitabiliter trahit, quia, ut ait Augustinus in libro *De civitate Dei*², « non fuit corruptio corporis, quae *aggravat animam*³, causa primi peccati, sed poena; nec caro corruptibilis animam peccatricem fecit, sed peccatrix anima carnem corruptibilem fecit ».

Cap. 5 (217).

1. **Utrum illud peccatum sit voluntarium vel necessarium.** Illud etiam non immerito quaeri potest, utrum peccatum originale debeat dici voluntarium vel necessarium.

2. **Quod voluntarium et necessarium potest dici***. Et necessarium potest dici, quia vitari non potest; unde et Propheta dicit⁴: *De necessitatibus meis erue me*. Et voluntarium non incongrue appellatur, quia ex voluntate primi hominis processit, ut Augustinus in I libro *Retractationum*⁵

6 contrahit] trahit MRNT. 18 Rubrica *om.* MRVW. 18-19 potest dici *trp.* BCL. 21 ut] unde BCNW.

¹ Ex schola, ut videtur, Anselmi Laudun. Cf. sent. n. 328, et n. 523 (in O. Lottin, *Psych. et morale*, V, 256, 349); *Sententiae divinae paginae*, in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 5 (1933) 249, ubi etiam (247s, 264s) exhibentur textus *Summae* « *Deus de cuius principio et fine tacetur* », et (247s) *Summae* « *Principium et causa omnium* » (olim *Sent. Anselmi*), ex ed. F. Bliemetzrieder, 77. ² Lib. XIV, c. 3, n. 2 (PL 41, 406; CSEL 40-II, 6; CCL 48, 417). ³ Resp. Sap. 9, 15. ⁴ Ps. 24, 17. ⁵ Cap. 13, n. 5 (PL 32, 604; CSEL 36, 60s).

Cap. 5. Partim ex *Summa sent.*, III, 12 (PL 171, 1137 D-1138 A; 176, 109 B); cf. Hugo, *De sacram.*, I, 7, 35 (PL 176, 303 B); partim immediate ex *Retract.* Augustini. — Cap. 6. Quaestio sumitur de *Summa sent.*, III, 12 (PL 171, 1138 A; 176, 109 C); cf. etiam Hugo, *De sacram.*, I, 7, 36 (PL 176, 303 D-304 A). Responsio fundatur super traditionem scholae Anselmi Laudunensis; cf. *Summa* « *Deus de cuius principio et fine tacetur* », in *Rech. de Théol. anc. et méd.* 5 (1933) 265, lin. 4-12; *Sententiae divinae paginae*, ed. F. Bliemetzrieder, 34; *Sententiae Atrebatenses*, ed. O. Lottin, in *Psych. et morale*, V, 413s; aliae sententiae, *ibid.*, nn. 246, 465 (pp. 203, 308); aliae, *ibid.*, IV, 19s, 36 nota 5; cf. etiam R. M. Martin, *Les idées de Robert de Melun sur le péché originel*, in *Revue des sciences phil. et théol.* 9 (1920) 104-109.

ostendit dicens: « Illud quod in parvulis dicitur originale peccatum, cum adhuc non utantur libero arbitrio voluntatis, non absurde vocatur voluntarium, quia ex prima hominis mala voluntate contractum, factum est quodam modo hereditarium ».

Cap. 6 (218).

5

1. **Quare Deus animam corpori iungit, sciens eam inde maculari et ideo damnari.** Si vero quaeritur cur Deus, qui fecit animam ipsam sine macula, et scit eam ex corporis coniunctione maculam peccati trahere et aliquando ante baptismum seiungi ab ipso corpore et sic damnari, eam corpori coniungit; respondemus ex altitudine iudiciorum Dei¹ id provenire, nec iniuste hoc a Deo fieri. Ipse enim non incongrue humanae conditionis modum quem a principio instituit, licet peccata hominum intercesserint, sine immutatione continue servat, corpora de materia a principio sine vitio facta fingens, animasque de nihilo creans, eorumque coniunctione hominem perficiens. Cum igitur utraque hominis natura a Deo sine vitio sit instituta, licet a se peccato sit vitiosa, non ideo immutabilis Deus humanae conditionis primariam legem mutare debuit, sive ab hominum multiplicatione desistere.

Cap. 7 (219).

1. **An anima sit talis qualis a Deo creatur. — Quomodo quidam probant eam non esse talem*.** Hic a quibusdam quaeri solet utrum anima talis sit ante baptismum, qualis a Deo creatur. Quod non esse, probare conantur hoc modo: Anima in corpore creatur, in cuius coniunctione peccato maculatur. Quam cito igitur est, peccatum habet, nec prius fuit quam peccatum habuit. Non est igitur talis qualis a Deo creatur: creatur enim a Deo innocens et sine vitio, et nunquam talis est.

⁶ iungit] coniungit BCX, adiunxit OP, coniunxit W, om. T. ¹⁰ id om. BCV, interl. O. ¹¹ hoc] id BCV. ²⁰⁻²¹ Quomodo... talem om. RVWX.

¹ Resp. Rom. 11, 33.

Cap. 7, num. 1: Ex *Summa sent.*, III, 12 (PL 171, 1138 A-B; 176, 109 C-D), unde etiam aliqua in num. 2. — Cap. 8: Ex eadem *Summa sent.*, III, 12 (PL 171, 1138 B-C; 176, 109 D-110 A).

2. **Solutio*.** Ad quod dici potest quod non omnino talis est, qualem eam Deus fecit: Deus enim bonam eam fecit, et bonitatem ei sine corruptione indidit. Et dicitur illa naturalis bonitas, quam in creatione a Conditore susceptit; quam bonitatem per peccatum penitus non amisit, sed vitiatam habuit: quam Deus tamen sine vitio fecit. Si enim res bona non esset anima, in ea malum esse nequiret, cum non possit malum esse nisi in bono, ut post dicitur¹. Non igitur omnino talis est anima, qualis a Deo est creata: sicut quis pollutas habens manus non tale habuit pomum, quale ego dedi mundis manibus: ego enim dedi mundum.

Cap. 8 (220).

An animae ex creatione sint aequales in donis naturalibus. Illud quoque non incongrue quaeri solet, utrum omnes animae ex creatione aequales sint, an aliae aliis excellentiores. — Pluribus non irrationabiliter videtur quod ex ipsa creatione aliae aliis excellant in naturalibus donis, ut in essentia; alia aliis sit subtilior et ad intelligendum memorandumque habilior, utpote acutiori ingenio et perspicaciori intellectu praedita. — Quod non improbabiler dicitur, cum in angelis ita fuisse constet². Et licet naturalibus donis aliae prae aliis polleant, tamen ante baptismum a corpore discedentes parem poenam, et post baptismum statim aequalem coronam sortiuntur, quia ingenii acumen vel tarditas praemium vel poenam in futuro non collocat.

DISTINCTIO XXXIII

Cap. 1 (221).

1. **An peccata omnium praecedentium patrum parvuli originaliter trahant ut peccatum Adae.** Praedictis adiciendum videtur an peccata praecedentium patrum ad parvulos transeant, sicut illud primi hominis de-

¹ Solutio om. NRW. || quod²] quia BCLMRTW. ² bonam eam trp. NRV. || eam²] esse BC, om. L. ⁴ Conditore] creatore CL, conditione PX. ⁸ a Deo est trp. NRV. ²⁴ omnium trp. p. patrum OP.

¹ In Dist. 34, c. 4 (p. 526s). ² Sicut ostensum est supra, Dist. 3, c. 2 (p. 342s).

Dist. XXXIII. Cf. A. M. Landgraf, *Die Vererbung der Sünden der Eltern auf die Kinder*, in *Dogmengeschichte*, IV-2, 155-192. — Cap. 1, num. 1. Quaestio trahitur de Hugone, *De sacram.*, I, 7, 38 (PL 176, 304 D). De hoc capitulo et sequenti cf. etiam *Summa sent.*, III, 13 (PL 171, 1138s; 176, 110); P. Abaelardus, *In Epist. ad Rom.*, 5, 19 (PL 178, 872 D-873 C), et *Sic et non*, c. 116 (PL 178, 1516ss).

licitum in omnes carnaliter genitos diximus redundasse; et si peccata parentum transeunt in parvulos, utrum omnium qui fuerunt ab Adam usque ad ipsos, an aliquorum et non omnium.

2. **Quid super hoc Augustinus in Enchiridion dicere videtur.** De hoc Augustinus in *Enchiridion* ¹ ambigue disserit. Videtur enim approbare peccata parentum praecedentium imputari parvulis; non omnium tamen qui fuerunt ab Adam, ne importabili et nimia sarcina in poena aeterna gravarentur parvuli, sed tantum eorum parentum qui eos a quarta generatione praecesserunt. Quod confirmat illis verbis quibus in Exodo Dominus ait ²: *Ego sum Deus, visitans iniquitates patrum usque in tertiam et quartam generationem*; quasi peccata parentum proximorum tantum parvulis imputentur, et non alia; quod est per moderationem divinae miserationis.

3. **Eorum ponit documenta, qui dicunt transire in parvulos parentum delicta.** Et quod non illud solum primi hominis delictum parvulos teneat, sed etiam alia, illi quibus ita videtur ³ ex eo confirmant, quod etiam parvuli, non modo maiores, dicuntur baptizari 'in remissionem peccatorum', per pluralem numerum, non per singularem numerum: 'in remissionem peccati'. Et David, de legitimo matrimonio procreatus, dicit ⁴: *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea*; non dicit: in iniquitate vel peccato. Unde putant non tantum illud unum peccatum originale, sed etiam plura quae in peccato Adae reperiri possunt, et alia parentum peccata parvulis imputari.

Cap. 2 (222).

1. **Quod in illo uno primo peccato plura reperiuntur.** Quod vero in actuali peccato Adae plura notari valeant peccata, Augustinus in *Enchiridion* ⁵ insinuat: « Possunt, inquit, intelligi plura peccata in una transgressione Adae, si in sua quasi membra dividatur. Nam et superbia est illic, quia homo in sua potius esse quam Dei potestate dilexit; et sacrilegium, quia Deo non credidit; et homicidium, quia se in mortem

4 Quid] qualiter BCX. 6 parentum praecedentium *trp.* CLN. 10 Deus] dominus OP. 14 Eorum ponit] exponunt BC, exponit X. || qui dicunt] quid sit BCX. 17 remissionem] remissione LMR. 19 remissionem] remissione BCLMNORX.

¹ Cap. 47 (PL 40, 255; CCL 46, 75). ² Exod. 20, 5. ³ Ita ipse August., *Enchiridion*, cc. 44 et 46 (PL 40, 254; CCL 46, 73s). ⁴ Ps. 50, 7. ⁵ Cap. 45 (PL 40, 254; CCL 46, 74).

Cap. 1, num. 2-3 concinnantur ex dictis Augustini in cap. sequenti.

praecipitavit; et fornicatio spiritalis, quia integritas mentis humanae serpentina suasionem corrupta est; et furtum, quia cibus prohibitus usurpatus est; et avaritia, quia plus quam sufficere illi debuit appetivit; et si quid aliud, in hoc uno inveniri potest ».

2. **De parentum peccatis, an parvulos teneant *.** — Augustinus *. Deinde de parentum praecedentium peccatis, utrum parvulis imputentur, magis opinando quam asserendo disceptat, ita inquit ¹: « Parentum peccatis parvulos obligari, non solum primorum hominum, sed etiam suorum, de quibus ipsi nati sunt, non improbabiler dicitur. Illa quippe divina sententia ²: *Reddam peccata patrum in filios*, tenet eos ante regenerationem, usque adeo ut etiam de legitimo matrimonio procreatus dicat ³: *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea*. Non dixit *in iniquitate* vel *in peccato*, cum et hoc recte dici posset, sed *iniquitates* et *peccata* dicere maluit, quia et in illo uno, quod in omnes homines pertransiit atque tam magnum est ut eo mutaretur humana natura, reperiuntur, sicut supra disserui ⁴, plura peccata; et alia parentum, quae non ita possunt mutare naturam, reatu obligant filios, nisi gratia Dei subveniat ».

3. **Vide opiniones varias *.** « Sed ⁵ de peccatis aliorum parentum, quibus ab ipso Adam usque ad patrem suum pro generationibus suis quisque succedit, non immerito disceptari potest: utrum omnium malis actibus et multiplicatis delictis originalibus qui nascitur implicetur, ut tanto peius quanto posterius quisque nascatur; an propterea Deus *in tertiam et quartam generationem* de peccatis parentum posteris eorum comminetur, quia iram suam quantum ad progeneratorum culpas non extendit ulterius, moderatione miserationis suae: ne illi quibus regenerationis gratia non confertur, nimia sarcina in ipsa aeterna damnatione premerentur, si cogentur ab ipso initio generis humani omnium praecedentium parentum suorum originaliter peccata contrahere et poenas pro eis debitas pendere; an aliquid aliud de re tanta, Scripturis sanctis diligentius perscrutatis ac tractatis, valeat vel non valeat reperiri, temere affirmare non audeo ». Ecce perspicuum fit lectori Augustinum superiora dixisse non asserendo, sed diversorum opiniones referendo.

¹ spiritalis] spiritualis LRWX, *corr.* in spiritalis N. ⁵ Rubrica *om.* NRWV. ⁶ parentum praecedentium *trp.* BCN. ⁷ magis opinando *trp.* LMRTV. ¹² concept... mea] etc. MX. ¹³ in² *om.* BCN. ¹⁷⁻¹⁸ gratia Dei *trp.* MRTV. ¹⁹ Rubrica *om.* RVW. ²⁰ pro generationibus *codd.*, progeneratoribus *Aug.* ³² fit] sit LOPR.

¹ Ibid., c. 46 (PL 40, 254s; CCL 46, 74s). ² Num. 14, 18; Deut. 5, 9. ³ Ps. 50, 7. ⁴ Augustinus scil., in num. 1. ⁵ August., *ibid.*, c. 47 (PL 40, 255; CCL 46, 75).

4. **Ostendit Augustinum sibi fore contrarium si id sentiret.** Alioquin sibi ipsi contradicere ostenderetur, qui in eodem libro ¹ omnium mitissimam dicit esse poenam parvulorum qui originali tantum tenentur peccato, his verbis: « Mitissima sane poena eorum erit, qui praeter peccatum quod originale traxerunt, nullum insuper addiderunt; et in ceteris qui addiderunt, tanto quisque ibi tolerabiliorem habebit damnationem, quanto hic minorem habuit iniquitatem ». Ecce hic aperte dicit parvulorum poenam omnium aliarum poenarum esse levissimam.

5. Quod si est, non igitur peccatis patrum praecedentium obligantur nisi Adae. Si enim pro peccatis actualibus parentum aeternaliter punirentur et pro suo originali, non iam minus, sed forte magis quam ipsorum parentes punirentur. Non igitur pro peccatis parentum actualibus, nec etiam pro actualibus primi parentis, sed pro originali quod a parentibus trahitur, parvuli damnabuntur: pro eo nullam aliam ignis materialis vel conscientiae vermis poenam sensuri, nisi quod Dei visione carebunt in perpetuum. Uno igitur, et non pluribus peccatis, parvuli obligati sunt.

6. **Determinatio eorum quae illi opponebant in munimentum suae opinionis ***. Unde etiam ea quibus illa opinio muniri videtur, scilicet quod peccata et iniquitates in parvulis aliquando Scriptura esse significat, utens plurali numero, ita determinat Augustinus in eodem libro ²: Quia in Scriptura « per singularem numerum pluralis numerus saepe significari solet, ut ibi ³: *Ora ergo ad Deum ut auferat a nobis serpentem*; non ait *serpentes*, quos patiebatur populus. Et e converso per pluralem significatur singularis numerus, ut in Evangelio ⁴: *Mortui sunt enim qui quaerebant animam pueri*; non ait *mortuus est*, cum loqueretur de Herode. Et in Exodo ⁵: *Fecerunt deos aureos*, cum unum fecerint vitulum, de quo dixerunt ⁶: *Isti sunt dii tui Israel*. Ita et illud originale unum plurali numero significatur, cum dicimus parvulos in peccatorum remissione baptizari, et in peccatis vel in iniquitatibus concipi ».

7 habuit] habuerit MNTVW. 18 Rubrica om. RVW. || Determinatio] determinatione BM, est add. COT. 29 peccatorum remiss. trp. BCPRWX. || remissione] remissionem NTWX (Aug.). 30 In² om. MRVW.

¹ *Enchiridion*, c. 93 (PL 40, 275; CCL 46, 99). ² *Enchiridion*, c. 44 (PL 40, 253s; CCL 46, 73s). ³ Num. 21, 7, iuxta LXX. ⁴ Matth. 2, 20. ⁵ Exod. 32, 31. ⁶ Exod. 32, 4.

Num. 5. Cf. Hugo, *De sacram.*, I, 7, 38 (PL 176, 306 B).

Cap. 3 (223).

1. **An actuale peccatum Adae sit gravius ceteris.** Hic quaeri solet utrum peccatum Adae transgressionis, ex quo processit originale et in quo plura superius ¹ notata sunt peccata, gravius fuerit ceteris peccatis.

2. **Quare quibusdam maius esse videtur ceteris ***. Quibusdam ita esse videtur, quia illud peccatum totam humanam naturam mutavit, sicut Augustinus dicit in *Enchiridion* ²: « Illud unum peccatum, in loco et habitu tantae felicitatis admissum, tam magnum est, ut in uno homine originaliter et, ut ita dixerim, radicabiliter totum genus humanum damnaretur ». — Idem in libro *De civitate Dei* ³: « Tanto maiori iniustitia violatum est illud mandatum, quanto faciliori poterat observantia custodiri. Nondum enim voluntati cupiditas resistebat: quod de poena transgressionis postea secutum est ». His aliisque nituntur auctoritatibus, qui illud peccatum ceteris aliorum hominum peccatis gravius esse dicunt.

3. **Post auctoritates ponit rationem eorum ***. Quod etiam ratione ostendere laborant, hoc modo: Magis nocuit illud peccatum quam aliquod aliorum, quia totum humanum genus vitiavit ac morti utrique subdidit: quod nullo alio peccato factum est; maiorem ergo effectum mali habuit illud peccatum quam aliquod aliud.

4. **Responsio contra illos, ubi alia peccata ostenduntur illo maiora.** Ad quod dici potest quia, licet illud peccatum humanam naturam mutaverit in necessitatem mortis et in totum genus humanum reatum diffuderit ⁴, non est tamen putandum gravius fuisse peccato in Spiritum Sanctum, quod *neque hic neque in futuro*, ut Veritas ait ⁵, dimittitur. — Quod vero

5 Rubrica om. CRVW. 6 quia] quod BWX. 18 admissum] amissum MOPRW, quod corr. PR. 15 Rubrica om. RVW. 20 ubi] utrum BCX.

¹ Cap. 2, n. 1 (p. 518s). ² Cap. 48 (PL 40, 255; CCL 46, 75). Mutatam a peccato naturam dicit ibid., c. 46, uti supra, p. 519, 15, et hic in nota 4. ³ Lib. XIV, c. 12 (PL 41, 420; CSEL 40-II, 30; CCL 48, 434). ⁴ Cf. August., *Enchiridion*, c. 46: « In illo uno, quod in omnes homines pertransiit, atque tam magnum est ut eo mutaretur et converteretur in necessitatem mortis humana natura » etc. (PL 40, 254s; CCL 46, 75). ⁵ Matth. 12, 32.

Cap. 3, num. 1-2. Quaestio suggeritur in *Summa sent.*, III, 10 (PL 171, 1133 C; 176, 105 C); unde sumitur num. 2. Opinio hic descripta certo certius scholae est Anselmi Laudun.; ex. gr. in *Summa* « *Deus summe atque ineffabiliter bonus* »: « Peccatum... fuit gravissimum... Unde adeo fuit maximum quod etiam mutavit naturam... August., in libro 14 *De civitate Dei*... » (apud O. Lottin, *Psych. et morale*, IV, 43); et *Sententiae Anselmi*, ed. F. Bliemetzrieder, 71.

totam humanam naturam corruptit, non ideo est, quia gravius fuerit cunctis aliis peccatis; sed quia ab homine commissum est quando in uno homine tota humana natura consistebat, et ideo tota in eo corrupta est.

5. **In quo habuit maiorem effectum mali quam alia et in quo non, sed minorem** *. Maioremque effectum mali intulit quantum ad multiplices defectus qui ex eo manaverunt, sed non quantum ad poenam aeternam: quam graviolem non meruit quam plures postea meruerunt per alia peccata; immo alios graviolem promeruisse credimus iram quam Adam meruerit.

Cap. 4 (224).

An illud peccatum sit primis dimissum parentibus. Si vero quaeritur an illud peccatum primis parentibus fuerit dimissum, dicimus eos per poenitentiam veniam consecutos. Unde Augustinus in libro *De baptismo parvulorum* 1: «Sicut illi primi parentes postea iuste vivendo creduntur per Domini sanguinem ab extremo liberati supplicio, non tamen in illa vita meruerunt ad paradysum revocari; sic et caro peccati etiam remissis peccatis, si homo in ea iuste vixerit, non continuo meretur eam mortem non perpeti, quam traxit a propagine peccati».

Cap. 5 (225).

1. **Quod peccata parentum visitantur in filios, et quod non sunt adversa quae Deus dicit in Exodo et in Ezechiele.** Et licet peccatis parentum, nisi Aadae, parvuli non obligentur, non est tamen diffitendum peccata parentum in filios redundare, sicut Dominus in Exodo ad Moysen ait 2: *Ego sum Deus fortis, zelotes, visitans iniquitates patrum in filios usque in tertiam et quartam generationem, his qui oderunt me.* His verbis aperte insinuatur quod Deus reddit peccata patrum super filios tertios et quartos.

1 corrupt] corrumpit BCRVW, quod corr. V, corruerit LN. 3 tota in eo trp. LMRTVX. 5-6 Rubrica om. RVW. || habuit] habuerit BTX. 10 meruerit] meruit BCLR. 12 dimissum parentibus trp. BCVW. 23 obligentur] obligantur OPT.

1 Lib. II, c. 34, n. 55 (PL 44, 183; CSEL 60, 125).

2 Exod. 20, 5.

Cap. 4: Ex *Summa sent.*, III, 10 (PL 171, 1134 A; 176, 105 D). — Cap. 5, num. 1: Partim ex *Summa sent.*, III, 13 (PL 171, 1138 C-D; 176, 110 A-B); cf. sententia scholae Anselmi, n. 3 (in *Psych. et morale*, V, 257); et P. Abaelardus, *Sic et non*, c. 116 (PL 178, 1516 ss).

2. **Auctoritas Ezechielis quae videtur adversari Legi** *. Huic autem videtur adversari quod Dominus ait in Ezechiele 1: *Quid est quod inter vos parabolam vertitis in proverbium istud, dicentes: Patres comederunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupescunt? Vivo ego, dicit Dominus, si erit vobis ultra parabola haec in proverbium. Omnes animae meae sunt: ut anima patris, ita et anima filii mea est. Et anima quae peccaverit, ipsa morietur. Filius non portabit iniquitatem patris, et pater non portabit iniquitatem filii. Iustitia iusti super eum erit, et impietas impii super eum erit.* — Hieronymus *. His verbis videtur «Deus 3 corrigere per Prophetam quod male dixerit» in Lege: «Si 4 enim peccata patrum reddit in tertiam et quartam generationem, iniustitia videtur esse Dei, ut alius peccet, et alius puniatur. Quomodo enim iustum est alium peccare, et alium peccata lugere?»

3. **Determinatio praemissarum auctoritatum convenientiam ostendens.** Sed, ut ait Hieronymus 5, ne «Lex et Prophetae, id est Exodus et Ezechiel, immo ipse Deus, qui et hic et ibi locutus est, in sententiis discrepare videatur», attendamus finem illius auctoritatis Exodi. Dicto enim: *Reddo iniquitates patrum in filios*, addit: *his qui oderunt me.* Per quod evidenter ostendit «non 6 ideo puniri filios quia peccaverunt patres, sed quia eis similes quodam hereditario malo Deum oderunt». — Illud ergo quod in Exodo Dominus dicit, sicut Hieronymus tradit 7, non id sonat quod multi aestimant, nec est simile huic proverbio: *Patres comederunt uvam acerbam* etc. Illud enim Exodi Hieronymus super Ezechielem, et Augustinus super Psalmum 8 *Deus laudem meam ne tacueris*, de filiis peccata patrum imitantibus accipiendum censet: super quos dicitur Deus reddere peccata patrum, quia punit eos eo quod imitantur peccata patrum, non quia patres peccaverunt. Non itaque corrigit Dominus in Propheta quod ante dixerat in Lege, sed quomodo intelligendum sit aperit. Unde et illos qui prave intelligebant arguit, qui dicebant 9: *Patres comederunt* etc.

7 non portabit] trp. p. filii OP. 8 super eum erit] trp. BRX. 16 videatur] videantur BCW. || Dicto] dicit BCW. 18 puniri] punire BCOPX. || patres] parentes WX. 19 eis] eius BOP.

1 Ezech. 18, 2-4. 2 Ezech. 18, 20. 3 Hieron., *In Ezech.* 18, 2 (PL 25 [1845], 169 C; CCL 75, 229). 4 Ibid. (PL 25, 167 D-168 A; CCL 75, 226). 5 Ibid. (169 C; 229). 6 Ibid. (168 A; 227). 7 Ibid. (167 B-D; 225s). 8 *Enarr. in Ps. 108*, 14, n. 15 (PL 37, 1437; CCL 40, 1591). 9 Resp. Ezech. 18, 2, ut supra in num. 2.

Num. 2. Inspirante eadem *Summa*, Magister se confert ad *Glossam ordin.* in Ezech. 18, 1 (apud Lyranum, IV, 236 a et c). — Ad num. 3, cf. Lomb. *Glossa* in Ps. 108, 14 (PL 191, 991 D-992 A).

4. **Quare dixerat: in tertiam et quartam generationem, et quare patres tantum commemoravit.** Verumtamen, si de imitatoribus malorum illud accipitur, quare tertiam et quartam generationem tantum memoravit, cum in qualibet generatione rei teneantur, qui peccata patrum imitantur? Et quare patres commemoravit, cum et illi omnes mali sint, qui quolibet malorum peccata imitantur? — **Solvit** *. Sed ideo patres specialiter nominavit, quia maxime patres filii imitari solent, quos praecipue diligunt. Et tertiam et quartam generationem ideo memoravit, quia solent parentes interdum tamdiu vivere, donec filios tertios et quartos habeant; qui patrum iniquitates videntes, eorum impietatis heredes per imitationem efficiuntur. Secundum hunc modum recte intelligitur ad litteram quod in Exodo dicitur.

5. **Quomodo illud Exodi intelligi debeat secundum mysterium.** — **Hieronymus** *. Quod etiam mystice intelligendum esse ostenditur, ex eo quod parabola dicitur. « Si enim parabola est, ut ait Hieronymus¹, aliud verbis sonat, aliud sensu continet ». Unde aliqui « ita edisserunt²: Patrem in nobis esse dicunt levem punctum sensuum », scilicet primum motum suggestionis vel cogitationis; « filium vero, si cogitatio conceperit peccatum »: in quo notatur consensus et delectatio mulieris; « nepotem, si quod cogitaveris atque conceperis, opere compleveris » vel complere decreveris: in quo notatur consensus viri sive patratis peccati; « pronepotem autem, si non solum feceris, sed in eo glorieris; et haec est quarta generatio »: non quia tres praecesserint, sed quarta dicitur quia quarto loco a primo motu, qui est quasi pater, enumeratur. « Deus igitur primos et secundos stimulos cogitationum, quos Graeci 'propatheias' vocant, sine quibus nullus hominum esse potest, non puniet aeternaliter; sed si cogitata quis facere decreverit et quae fecit corrigere noluerit »: quae sunt mortalia peccata et tertia et quarta generatio.

6. **Per quod probetur quod primus motus non puniatur aeternaliter.** « Ad probandum vero, ut ait Hieronymus³, quod primus pulsus cogitationis non puniatur a Deo aeternaliter, illud de Genesi⁴ afferendum

¹ dixerat] dixerit MNRTVW. ⁶ Solvit om. MRVW. ²⁵⁻²⁶ propatheias Hier., Glossa, propatheis codd. ²⁹ quod¹] quid LNVWX. ³¹ a Deo aeternaliter trp. BCOP. || afferendum] asserendum MOPW.

¹ In Ezech. 18, 2 (PL 25 [1845], 167 C; CCL 75, 226). ² Ibid. (168 C-169 A; 228). ³ Ibid. (169 B; 228s). ⁴ Resp. Gen. 9, 22-25.

Num. 4. Vide *Summam sent.*, III, 13 (PL 171, 1139 A; 176, 110 B). — Num. 5. *Mixtim ex Summa sent.*, ibid. (1139 B-C; 110 C-D), et *Glossa ordin.* in Ezech. 18, 1 (apud Lyranum, IV, 236a).

est: Cham enim peccavit irridens nuditatem patris, et sententiam non ipse, sed filius eius Chanaan accepit: *Maledictus Chanaan, servus erit fratrum suorum*. Quae enim iustitia est, ut pater peccaverit et filius punitus sit? Sed in mysterio illud dictum est.

DISTINCTIO XXXIV

Cap. 1 (226).

Quae de peccato animadvertenda sint. Post praedicta, de peccato actuali diligenti indagine quaedam consideranda sunt, scilicet quae fuerit origo et causa prima peccati, utrum res bona an res mala; postea in qua res sit peccatum; deinde quid sit peccatum, et quot modis fiat, et de differentia ipsorum peccatorum.

Cap. 2 (227).

1. **Quae fuit origo et causa peccati prima.** Causa et origo prima peccati res bona exstitit, quia ante primum peccatum non erat aliquid malum unde oriretur. Cum enim originem et causam habuerit, aut ex bono, aut ex malo habuit. Sed malum ante non erat; ex bono igitur ortum est. Prius enim in angelo ortum est peccatum, et postea in homine; et quid erat angelus nisi bona natura Dei? Non ex Deo ortum est malum quod fuit in angelo; non ex alio quam ex angelo: ex bono igitur ortum fuit.

2. Unde Augustinus in responsionibus contra Iulianum haereticum¹, qui dixerat: « Si ex natura peccatum est, tunc mala est natura », ait: « Quaeso ut, si potest, respondeat: Manifestum est ex voluntate mala tanquam ex arbore mala², fieri omnia opera mala tanquam fructus malos; sed ipsam malam voluntatem unde dicit exortam, nisi

³ pater peccaverit trp. OP. ⁸ indagine] indagatione OP, ingenio M. ⁹ prima] primi BCOPTWX. ¹³ fuit] fuerit NVW. || peccati prima trp. BCNX. || prima²] primi MW, corr. in primi V. ¹⁴ aliquid] aliquod CTV. ¹⁸ natura] creatura T, vel creatura add. interl. V. ²² est¹ om. OP.

¹ De nuptiis et concup., II, c. 28, n. 48 (PL 44, 464; CSEL 42, 303). ² Resp. Matth. 7, 17-18.

Dist. XXXIV. Cf. R. Blomme, *La doctrine du péché dans les écoles théologiques de la première moitié du XIe siècle*, Louvain 1958, 323-332. — Cap. 1. Cf. *Summa sent.*, III, 14 (PL 171, 1139 C; 176, 110 D-111 A).

Cap. 2, num. 2: Ex *Glossa Magistri* in Rom. 5, 19 (PL 191, 1397 C).

ex bono? Si enim ex angelo, quid est angelus, nisi bonum opus Dei? Si ex homine, quid erat ipse homo, nisi bonum opus Dei? Immo quid erant haec duo antequam in eis oriretur mala voluntas, nisi bonum opus Dei et bona et laudanda natura? Ergo ex bono oritur malum, nec fuit unde oriri posset, nisi ex bono. Dico ergo quia voluntatem mala-
5 lam nullum malum praecessit», sed ex bono originem habuit. — Hic aperte dicitur primam causam et originem mali bonam fuisse naturam; et nihilominus ostenditur cuius peccati fuerit causa, scilicet malae voluntatis.

Cap. 3 (228).

10

Quod mala voluntas secundaria causa fuit malorum. Mala autem voluntas illa, angeli vel hominis, causa est etiam malorum subsequenter, scilicet malorum operum et malarum voluntatum. — Unde Augustinus in *Enchiridion* 1: «Nequaquam dubitare debemus rerum bonarum quae ad nos pertinent, causam non esse nisi bonitatem Dei; mala-
15 rum vero, ab immutabili bono deficientem boni mutabilis voluntatem, prius angeli, postea hominis». «Hoc primum est creaturae rationalis malum, id est prima privatio boni». — Ecce habes primam voluntatem boni mutabilis, id est angeli vel hominis, deficientem ab immutabili bono, id est a Deo, causam esse malarum rerum ad nos pertinentium; 20 quia causa est tam peccatorum quam poenarum quibus premitur humana natura. Prima igitur origo et causa peccati bonum fuit; et secunda, malum quod ortum est ex bono.

Cap. 4 (229).

1. In qua re sit peccatum, an in bona an in mala, et dicitur quia in 25 **bona tantum.** Ostensa origine mali, superest videre in qua re sit malum, scilicet an in re bona, an in re mala.

2. Qui recte acuteque sapit, non nisi in bono malum esse intelligit, id est in natura bona. Malum enim est corruptio vel privatio boni; ubi autem bonum non est, non potest esse corruptio vel privatio boni; pec- 30

1 bonum opus *trp.* LNR. 3 in eis oriretur *trp.* LWX. 5-6 voluntatem malam... praecessit] ex voluntate mala... processit BCOP, quod corr. O.

1 Cap. 23-24 (PL 40, 244; CCL 46, 63).

Cap. 3-5. Cf. *Summa sent.*, III, 14-15 (PL 171, 1139 C-D, 1141 D; 176, 111 A, 112 D), qua inspirante se vertit auctor ad originale Augustini ad haec capitula conficienda.

catum igitur non potest esse nisi in re bona. — Augustinus*: «Sicut enim morbis ac vulneribus corrumpuntur corpora, quae, ut ait Augustinus in *Enchiridion* 1, sunt privationes eius boni quod dicitur sanitas, ita et animorum quaecumque sunt vitia, naturalium sunt privationes bonorum. Quid est enim aliud quod malum dicitur, nisi privatio boni?» — «Bonum 2 enim minui malum est; quamvis, quantumcumque minuatur, necesse est ut aliquid remaneat, si adhuc natura est. Non enim consumi potest bonum quod est natura, nisi et ipsa consumatur. Cum vero corrumpitur, ideo malum est eius corruptio, quia eam qualicumque privat bono. (Argumentatio*.) Nam, si nullo bono privat, non nocet; nocet autem: adimit igitur bonum. Quamdiu itaque natura corrumpitur, inest ei bonum quo privetur». — «Ac per hoc 3 nullum est quod dicitur malum, si nullum sit bonum. Sed bonum omnino malo carens, integrum bonum est; cum vero inest malum, vitiatum vel vitiosum bonum est. Nec malum unquam potest esse ullum, ubi est bonum nullum. Unde res mira conficitur, ut quia omnis natura, in quantum natura est, bonum est, nihil aliud dici videatur, cum 'vitiosa natura' 'mala natura' esse dicitur, nisi malum esse quod bonum est, nec malum esse nisi quod bonum est». — Hac contextione evidenter insinuat 20 malum non posse esse nisi in re bona; ubi etiam, licet absurdum videatur 4, manifeste dicitur esse malum quod bonum est.

3. Quid ex praemissis sequitur, scilicet quod cum dicitur malus homo, dicitur malum bonum. Ex quo colligitur nihil aliud significari, cum dicitur homo malus, nisi bonum malum. Unde Augustinus in eodem 5 subdit: «Quid est malus homo, nisi mala natura? quia homo natura est. Porro, si homo aliquod bonum est, quia natura est, quid aliud est malus homo, nisi malum bonum? Tamen, cum duo ista discernimus, invenimus nec ideo malum quia homo est, nec ideo bonum quoniam iniquus est; sed bonum quia homo, malum quia iniquus. Omnis itaque natura, 30 etiam si vitiosa sit, in quantum natura est, bona est; in quantum vitiosa est, mala est».

7 est om. LM, interl. T. 11 natura] bonum R, om. OP. 14 cum *codd.*, cui Migne. 17 videatur] videtur BCOPX, quod corr. O, corr. in videtur V. 19 contextione *rep.* in *mg.* tanquam rubrica BCLOTX. 22 Quid] Quod COPTX. || cum MNRVW, om. alii. 24 eodem] enchiridion OP. 29 est om. BOP.

1 Cap. 11 (PL 40, 236; CCL 46, 53).

2 August., *ibid.*, c. 12 (236s; 54).

3 *Ibid.*, c. 13 (237; 54s).

4 Ita et August., *ibid.*

5 Scil. *Enchiridion*, c. 13 (237s; 55).

Cap. 5 (230).

1. **Quod regula dialecticorum de contrariis fallit in his, scilicet bono et malo.** — Augustinus *: Ideoque « in his contrariis ¹, quae mala et bona vocantur, illa dialecticorum regula deficit, qua dicunt nulli rei duo simul inesse contraria. Nullus enim potus aut cibus simul dulcis est et amar-
5 rus; nullum simul ubi album, ibi et nigrum. Et hoc in multis ac pene in omnibus reperitur contrariis, ut in una re simul esse non possint. Cum autem bona et mala nullus ambigat esse contraria, non solum simul esse possunt, sed mala omnino sine bonis et nisi in bonis esse non possunt ».

2. **Quod ex bono oritur et non nisi in bono consistit malum *.** « Et haec ² duo contraria ita simul sunt, ut si bonum non esset in quo esset, prorsus nec malum esse potuisset, quia non modo ubi consisteret, sed unde oriretur corruptio non haberet, nisi esset quod corrumperetur; quoniam nihil est aliud corruptio quam boni exterminatio. Ex bonis igitur mala
15 orta sunt, et nisi in bonis non sunt ». « Nec ³ fuit prorsus unde oriretur ulla mali natura, nisi ex angeli et hominis natura bona, unde primitus orta est voluntas mala ».

3. **Epilogum facit, ad alia transiturus.** Ex his aperitur quod primo et secundo supra ⁴ diximus investigandum, scilicet quae fuerit origo mali ²⁰ et in qua re sit. Ex bona enim re ortum et in bona re consistere, praemissis testimoniis comprobatur.

4. **Sententiae illi, qua dictum est bonum esse malum, opponitur de prophetia quae ait: Vae his qui dicunt bonum malum.** Ad hoc autem quod dictum est, 'malum esse quod bonum est', quidam sic opponunt ⁵: Si bonum ²⁵ malum esse dicimus, incidimus in illam sententiam prophetiam, ubi legitur ⁶: *Vae his qui dicunt bonum malum, et malum bonum.* Igitur, si hanc maledictionem vitare volumus, nullatenus dicere debemus bonum esse malum et e converso. — **Determinatio secundum Augustinum *.** Hoc autem Augustinus in eodem libro ⁷ determinat, dicens id quod ³⁰ dictum est in prophetia « intelligendum esse de ipsis rebus quibus homines mali sunt, non de hominibus. Unde qui adulterium dicit bonum,

⁶ et ¹ om. NOP. ⁷ possint] possunt BCLOPRTV, quod corr. OT. ¹¹ Rubrica om. NRW. ²³ malum] et malum bonum add. LMV. ³¹ esse] est NTW.

¹ *Enchiridion*, c. 14 (PL 40, 238; CCL 46, 55). ² *Ibid.* ³ *Ibid.*, c. 15 (238; 56).
⁴ Cap. 1 (p. 525). ⁵ Ipse scil. August., *Enchiridion*, c. 13 (PL 40, 237; CCL 46, 55).
⁶ *Isai.* 5, 20. ⁷ *Enchiridion*, c. 19 (PL 40, 241; CCL 46, 59).

in eum cadit illa prophetica detestatio », et in eum qui « dicit ¹ malum esse hominem, vel bonum esse iniquum ». Qui enim dicit hominem in quantum homo est malum esse, et bonitatem esse iniquitatem, « opus Dei culpat, quod est homo; et vitium hominis laudat, quod est iniquitas ».

DISTINCTIO XXXV

Cap. 1 (231).

1. **Quid sit peccatum.** Post haec videndum est quid sit peccatum. — Augustinus, ad Faustum ² *: « Peccatum est, ut ait Augustinus, omne dictum vel factum vel concupitum, quod fit contra legem Dei ». ⁵ — Augustinus *. **Alia descriptio *:** Idem in libro *De duabus animabus* ³: « Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat ». — In utraque assignatione de actuali peccato agitur, et mortali, non veniali. Ex prima descriptione ostenditur peccatum esse voluntas mala, sive locutio et operatio prava, id est actus malus tam interior quam ¹⁵ exterior. Ex altera vero tantum ostenditur esse actus interior: voluntas enim, ut in superioribus ⁴ dictum est, motus animi est; actus ergo interior est.

2. Ambrosius quoque in libro *De paradiso* ⁵ ait: « Quid est peccatum, nisi praevaricatio legis divinae et caelestium inobedientia ²⁰ praeceptorum? Ergo in praevaricante peccatum est, sed in mandante culpa non est. Non enim consisteret peccatum, si interdictio non fuisset.

¹⁷ est om. OP. ¹⁹ praevaricatio] privatio OPX.

¹ *Ibid.*, c. 13 (PL 40, 237s; CCL 46, 55), ubi et textus immediate sequens. ² *Contra Faustum*, XXII, c. 27 (PL 42, 418; CSEL 25, 621). ³ Cap. 11, n. 15 (PL 42, 105; CSEL 25, 70); mediante *Retract.*, I, c. 15, n. 4 (PL 32, 609; CSEL 36, 75). ⁴ *Dist.* 26, c. 2, n. 1 (p. 471). ⁵ Cap. 8, n. 39 (PL 14 [1845], 292 C-D; CSEL 32-I, 295s).

Cap. 1, num. 3. Circa hanc glossam volatilem nobis dubium est ubi eam apposuerit Magister, eo quod (ut notatur in lectionibus variantibus) diversi codices diversimode eam disposuerunt. Secundum Glossam autem olim Petro Pictaviensi attributam, ponenda est ad auctoritatem Augustini *Contra Manichaeos* circa finem num. 2 capituli sequentis: « [Quod] si non faciunt voluntate, etc. Hoc enim (vero n) videtur verum. Pagani enim ignorantes et non volentes peccatum... Nota quod (quoque p) dicit quod est (om. n) in veritatis praeceptis; [= p. 531, 3]; de hoc enim Magister notam margini apposuit: *Ioannes ait*, etc., et post: *Quidquid peccamus, contra legem Dei facimus... Quidam autem [= c. 2, n. 4] » (n 38c; p 77c).*

Non consistente autem peccato, non solum malitia, sed etiam virtus fortasse non esset, quae, nisi aliqua malitiae fuissent semina, vel subsistere vel eminere non posset». Ecce praevaricationem legis et inobedientiam definit **Ambrosius** esse peccatum.

3. Ioannes ait¹: *Qui facit peccatum, et iniquitatem facit, et peccatum est iniquitas.* 5
Super quem locum dicit **Augustinus**²: «*Nomos* graece, latine lex; inde *anomia*, iniquitas quae est contra legem vel est sine lege. Inde dicit: *Peccatum est iniquitas*: quidquid peccamus, contra legem Dei facimus. Unde³: *Praevaricantes reputavi omnes peccatores terrae*: non solum qui scriptam legem contemnunt, sed etiam qui innocentiam naturalis legis corrumpunt». 10

Cap. 2 (232).

1. **Diversorum sententias de peccato ponit.** Quo circa, diversitatis huius verborum⁴ occasione, de peccato plurimi diversa senserunt. — **Triplex opinio de peccato** *. Alii enim dixerunt voluntatem malam tantum peccatum esse, et non actus exteriores; alii voluntatem et actus; alii neu- 15
trum, dicentes omnes actus esse bonos et a Deo et ex Deo auctore esse, malum autem nihil esse, ut ait **Augustinus**, *Super Ioannem* 5: «*Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*, id est peccatum, quod nihil est; et nihil fiunt homines cum peccant». 20

2. Supra⁶ etiam dixit **Augustinus** quod «malum est privatio 20
vel corruptio boni». Quod etiam in libro *84 Quaestionum* 7 ait: «Summum malum nullum modum habet: caret enim omni bono, at modus aliquid boni est. Non igitur est, quia nulla specie continetur, totumque hoc nomen mali de speciei privatione repertum est». — Item in *Dogmatibus ecclesiasticis* 8 dicitur «malum vel malitiam non esse a Deo creatam, sed 25

5-10 Additio om. LMPV, trp. ad mg. p. 526, 13 R, ad p. 527, 25 WX, ad p. 529, 17 O; in textu T, in mg. O³R²X, in tertia col. BCW. 8 Praevaricantes] prevaricatores BCX. 13-14 Rubrica om. RVW. 17 malum] quod malum nihil est rubrica (authentic) add. mg. BCLMNOPTX. 20 privatio] boni add. BCNOPX.

¹ I Ioan. 3, 4.

² Immo Beda in h. I. (PL 93, 100 A-B).

³ Ps. 118, 119.

⁴ In cap. 1, nn. 1-2.

⁵ Tract. 1, n. 13 (PL 35, 1385; CCL 36, 7).

⁶ Dist. 34,

c. 4, n. 2 (p. 526s).

⁷ Quaest. 6 (PL 40, 13).

⁸ Scil. Gennadius, c. 27

(PL 42, 1218).

Cap. 2, num. 1. «Plurimi diversa senserunt», quorum sententias exponit Magister usque ad Distinctionem 38, determinatos citra dubium auctores prae oculis habens, quos tamen secure indigitare nequimus. Cf. A. M. Landgraf, *Die Abhängigkeit der Sünde von Gott*, in *Dogmengeschichte*, I-2, 204-281, ubi de Lombardo et eius sequacibus agit, 238-269; R. Blomme, *La doctrine du péché...*, passim. — Quoad praesens capitulum, v. O. Lottin, *Le problème de la moralité intrinsèque d'Abélard à saint Thomas d'Aquin*, in *Psych. et morale*, II, 421-424;

a diabolo inventam, qui et ipse bonus creatus est». — Idem etiam in libro *Contra Manichaeos* 1 quid sit peccare ostendit dicens: «Peccare quid aliud est, nisi in veritatis praeceptis vel in ipsa veritate errare? Quod si non voluntate faciunt, peccatores iniuste iudicantur». Quid igitur in 5
hac tanta varietate tenendum? Quid dicendum?

3. **Vera sententia de peccato proponitur.** Sane dici potest et libere tradi debet peccatum esse actum malum, interiorum et exteriorum, scilicet malam cogitationem, locutionem et operationem. Praecipue tamen in voluntate peccatum consistit, ex qua tanquam ex arbore mala pro- 10
cedunt opera mala tanquam fructus mali².

4. **Traditio quorundam, qui dicunt voluntatem malam et actum, in quantum sunt, esse naturas, et ideo bona; in quantum vero mala sunt, esse peccata.** Quidam autem, diligenter attendentes verba **Augustini**, quibus supra³ et in aliis Scripturae locis utitur, non indocte tradunt vo- 15
luntatem malam et actus malos, in quantum sunt vel in quantum actus sunt, bona esse; in quantum vero mala sunt, peccata esse. Qui voluntatem et actum quemcumque bonam Dei naturam esse dicunt in quantum actus est vel voluntas, et ex Deo auctore esse; in quantum vero inordinate et contra legem fit et fine debito caret, peccatum est; et ita in quantum pec- 20
catum est, nihil est: nulla enim substantia, nulla enim natura est.

5. **Auctoritatibus probant voluntates et actus omnes esse bona in quantum sunt.** Quod autem voluntas omnis et actio bonum sit in quantum est, ex eo probant quod ait **Augustinus** in libro *De 84 Quaestio- 25*
ibus 4: «Deus boni tantummodo causa est: quocirca mali auctor non est, quia omnium quae sunt auctor est, quae in quantum sunt, in tantum bona sunt». — Idem, probans nihil casu fieri in mundo, ait in eodem 5: «Quid-

5 dicendum] Aug. super genesim: malum natura non est, sed amissio boni sic vocata est (VIII, xiv. n. 31; PL 34, 384; CSEL 28-1, 252s) add. in tertia col. BC, add. in mg. X. 17 Dei naturam trp. CNW. 20 nulla enim substantia om. MX, mg. R, interl. V. || nulla enim natura om. T. 21 omnes om. BCX. 23 eo] ipso OP. 24 quocirca] et add. NOP. 25 est om. MO, interl. PT.

¹ Id est Evodius, *De fide contra Manichaeos*, c. 8 (PL 42, 1142; CSEL 25, 954).

² Resp. Matth. 7, 17-18; cf. Dist. 34, c. 2, n. 2 (p. 525).

³ Hic supra, in tota Dist. 34.

⁴ Quaest. 21 (PL 40, 16); cf. Lib. I, d. 46, c. 7 (p. 319s).

⁵ Quaest. 24 (PL 40, 17).

necnon et *L'intention morale de Pierre Abélard à saint Thomas d'Aquin*, ibid., IV, 309-319. A. M. Landgraf, *Die Abhängigkeit...*, 240s. Prima opinio, quae Abaelardi esse videtur (v. Landgraf, 240; Blomme, 207s; Lottin, IV, 310ss), tractatur infra, in Dist. 40; de secunda, quae forsitan sit ipsius Magistri, agitur in Dist. 37; tertia, illorum qui s. Anselmum Cantuar. et scholam Anselmi Laudun. sequuntur, consideratur hic in cap. 2-6, et infra, in Dist. 37, c.2.

quid casu fit, temere fit; quidquid temere fit, non fit providentia. Si ergo casu aliqua fiunt in mundo, non providentia universus mundus administratur; si non providentia universus mundus administratur, aliqua natura vel substantia est, quae ad opus providentiae non pertinet. Omne autem quod est, in quantum est, bonum est. Summum enim est illud 5 bonum, cuius participatione sunt cetera bona; et omne quod mutabile est, non per se, sed boni illius participatione, in quantum est, bonum est: quod divinam etiam providentiam vocamus. Nihil igitur casu fit in mundo». — His testimoniis innituntur ad ostendendum omne quod 10 est, in quantum est, bonum esse. Unde idem Augustinus in libro 10
1 *De doctrina christiana*¹ ait: « Ille summe ac primitus est, qui omnino incommutabilis est; et cetera quae sunt, nisi ab illo esse non possunt; et in tantum bona sunt, in quantum acceperunt ut sint ».

6. **Quid ex praedictis sequatur.** Ex praedictis colligitur atque infertur quia si mala voluntas et mala actio est, in quantum est, bona est. Sed 15 quis est qui diffitetur malam voluntatem esse et malam actionem? Mala igitur voluntas sive actio, in quantum est, bonum est. Et in quantum voluntas est vel actio, bonum similiter est; sed ex vitio mala est: quod vitium a Deo non est, neque aliquid est.

7. **De vitio voluntatis** *. Quod Augustinus notasse videtur in 20 libro *De 84 Quaestionibus*² dicens: « Vitium est voluntatis, quo est homo deterior; quod vitium longe abest a voluntate Dei, ut ratio docet ». — Ex hoc loco probant voluntatem in quantum vitiosa est non esse a Deo. Et in quantum vitiosa est, peccatum est. Et peccatum est, ut aiunt, in 25 quantum non habet ordinem nec finem debitum. Ita et actio in quantum ex malo procedit, et ordinem non habet et ad malum tendit.

8. **Alia probatio quod omnis actus in quantum est, bonus est.** Item et aliter probant omnem actum, interiorem vel exteriorem, in quantum 30 est esse bonum: quia non esset actus malus, nisi esset res bona; quia non est aliqua res mala, nisi eadem res bona sit. — Unde Augustinus 30
in *Enchiridion*³: « Omnis natura bonum est; nec res aliqua mala esset, si res ipsa quae mala est natura non esset. Non igitur potest esse malum, nisi esset aliquod bonum. Quod cum dici videatur absurde, connexio tamen ratiocinationis nos compellit hoc dicere ».

¹ sl... administratur om. (hom.) BCL.
trp. NRW.

²⁰ Rubrica om. RVW.

²⁹ esse bonum

¹ Cap. 32, n. 35 (PL 34, 32; CSEL 80, 27; CCL 32, 26).

³ Cap. 13 (PL 40, 237; CCL 46, 55).

² Quaest. 3 (PL 40, 11).

9. **Summam dictorum perstringit** *. Ex praemissis testimoniis asserunt omnes actus, in quantum sunt, esse res bonas; nec aliquid esse malum, id est peccatum, nisi idem quoque secundum aliquid bonum sit. Et omnium quae sunt, in quantum sunt, Deum auctorem praedicant, et eius 5 voluntate omnia esse quaecumque sunt, quae in quantum sunt, naturae sunt.

10. **Obiectio contra illos qui dicunt omnes actus in quantum sunt esse bonos.** Quibus opponitur: Si omnia quae sunt, in quantum sunt, bona sunt et naturae sunt, ergo adulterium, homicidium et similia, in quantum sunt, bona sunt et naturae sunt, et Deo volente fiunt. Quod si est, tunc illi qui faciunt illa, bona agunt; quod penitus absurdum est. — 10
Responsio illorum *. His vero sic illi respondent: dicunt equidem adulterium, homicidium et huiusmodi non simpliciter actus denotare, sed actuum vitia; actusque ipsos adulterii et homicidii, in quantum sunt 15 vel in quantum actus sunt, a Deo esse et bonas naturas esse, sed non in quantum adulterium et homicidium sunt. Et ideo non sequi dicunt, si actus qui homicidia et adulteria sunt, a Deo sunt, quod homicidia et adulteria a Deo sint.

11. **Alia illorum oppositio contra eosdem.** Item aliter eis opponitur: 20 Si aliquid non est malum, quod non sit natura vel res bona, quomodo igitur peccata sunt non credere in Deum, non ire ad ecclesiam et huiusmodi, cum ista non sint naturae, immo omnino non sint? Non est enim aliquid vel res aliqua non ire ad ecclesiam vel non credere et huiusmodi. — **Responsio ubi tradunt quae dicuntur per negationem aliquid ponere, ut non credere in Deum et huiusmodi** *. Ad quod dicunt his atque huiusmodi dictionibus, quae videntur privationes simpliciter notare et nihil 25 ponere, quia per negationem dicuntur, vere aliqua poni actusque per eas significari. Non credere enim in Christum incredulitatem dicunt, et nomine incredulitatis malum mentis actum significari. Ita etiam 30 cum dicitur 'non ire ad ecclesiam malum est', non euntis contemptus significatur, id est voluntas mala vel propositum. Hoc est enim declinare a bono, et ideo malum est; sicut e converso declinare a malo bonum est. Sicut igitur declinatio a malo aliquid ponit, scilicet voluntatem et

¹ Rubrica om. MRVW.

¹² Resp. illorum om. MRVWX. || illorum om. OP.

¹³ sed] et add. TVW.

¹⁶ sequi] sequitur LOPT, quod corr. O.

¹⁹ illorum om. LMN.

²⁴⁻²⁵ Rubrica om. RVW.

³¹ Hoc] Hec BCO.

Num. 10. Similis obiectio et responsio refertur in *Summa sent.*, III, 15 (PL 171, 1141 D-1142 A; 176, 113 A-B), et respicit Porretanos, ut videtur.

propositum vitandi malum: non enim potest esse bonum quod omnino nihil est; ita declinatio a bono 'quod est' significat, scilicet voluntatem et propositum mali. Et secundum hoc vera est et generalis illa peccati mortalis descriptio quam supra posuit Augustinus¹.

Cap. 3 (233).

5

1. **Utrum malus actus in quantum peccatum est sit privatio vel corruptio boni.** Potest etiam quaeri ab eisdem: cum peccatum sit, ut supra dictum est², privatio vel corruptio boni, et omnis actus malus sit peccatum, utrum sit privatio vel corruptio boni in quantum peccatum est vel non. — **Opponit utrimque** *. Si enim in quantum peccatum est, corruptio boni 10 est, cum corruptio vel privatio boni poena sit homini: in quantum igitur peccatum est, poena est. Quod si est, tunc in quantum peccatum est, bonum esse videtur et a Deo esse. Si autem non in quantum peccatum est, corruptio est, quaeritur ergo secundum quid corruptio sit. Si enim corruptio est, et non in quantum peccatum est, cum non sit nisi bonum 15 praeterquam in eo quod peccatum est: ergo in quantum bonum est, corruptio vel privatio boni est.

2. **Responsio ubi dicitur in quantum peccatum est esse privatio vel corruptio boni, non tamen poena.** Ad quod etiam ipsi dicunt actum malum, non in quantum est, nec in quantum bonum est, esse privationem vel 20 corruptionem boni, sed in quantum peccatum est; non tamen in quantum peccatum est, poena est vel aliquid quod a Deo sit. Ut enim ex verbis Augustini praemissis colligitur, peccatum dicitur corruptio vel privatio active, non passive. Nam ideo malum vel peccatum dicitur corruptio boni, quia naturam bonam « qualicumque privat bono; nam 25 si non privat aliquo bono, non nocet », ut supra³ Augustinus ait: « nocet autem: adimit igitur bonum ». Non autem nocet nisi in quantum peccatum est; ergo in quantum peccatum est privat bono; itaque in quantum peccatum est privatio est vel corruptio boni.

³⁻⁴ peccati mortalis *trp.* LRV.

¹⁰ Rubrica *om.* RVW.

¹⁹ tamen] *tan-*

tum BOPT, *quod corr.* O. || ipsi dicunt *trp.* BCOP.

¹ Hic supra, c. 1, n. 1 (p. 529).

² In Dist. 34, c. 4, n. 2 (p. 526s).

³ Ibid. (p. 527, 11).

Cap. 4 (234).

1. **Quomodo in quantum peccatum est possit corrumpere bonum, cum nihil sit.** Sed cum nihil sit in quantum peccatum est, quomodo potest bonum corrumpere vel adimere? — **Responsio Augustini per simile** *.
5 Augustinus te hoc docet in libro *De natura boni*¹ dicens: « Abstinere a cibo non est aliqua substantia, tamen substantia corporis, si omnino abstinence a cibo, languescit et frangitur. Sic non est substantia peccatum »; eo tamen natura animae corrumpitur.

2. **Quod peccatum proprie corruptio animae est et quomodo.** Peccatum 10 vero, id est culpa, proprie animae corruptio est. Si autem quaeritur in quo possit corrumpi anima, in parabola illius qui *incidit in latrones*², qui eum spoliaverunt et vulneraverunt, clarescit. Incidit enim homo in latrones quando per peccatum in potestatem diaboli trahitur; et tunc per peccatum exspoliatur gratuitis bonis, id est virtutibus, et in naturalibus 15 bonis vulneratur, quae sunt ratio vel intellectus, memoria et ingenium et huiusmodi, quae per peccatum obtenebrantur et vitiantur. Per peccatum etiam privatur illo bono, cuius participatione cetera bona sunt: quo tanto magis privatur, quanto magis se ab eo elongat.

Cap. 5 (235).

20 1. **Qualiter homo se elongat a Deo, scilicet per dissimilitudinem quam facit peccatum.** Ab eo autem se elongat per peccatum, non loci distantia, quia ubique totus et praesens est omnibus; et « omnia in ipso sunt, ut ait Augustinus in libro *De 84 Quaestionibus*³, et ipse locus non est. Locus tamen Dei abusive dicitur templum Dei: non quod eo conti- 25 neatur, sed quod ei praesens sit et inhabitans. Id autem anima munda intelligitur ». Per peccatum igitur, non secundum locum, aliquis longe fit a Deo; et in eo longe fit, quod ab eius similitudine recedit; et tanto longius, quanto fit dissimilior. — « Illa autem, ut ait Augustinus

⁴ Rubrica *om.* NRVW. ⁵ te *om.* RTVW, *exp.* N. ^{23 84]} lxxxiii X, *corr.* in lxxxiii TV.

¹ Immo *De natura et gratia*, c. 20, n. 22 (PL 44, 257; CSEL 60, 248). ² Resp. Luc. 10, 30; cf. supra, Dist. 25, c. 7, n. 1 (p. 465). ³ Quaest. 20 (PL 40, 16).

Cap. 4, num. 1: Ex *Summa sent.*, III, 14 (PL 171, 1140 A; 176, 111 B). — Ad num. 2 cf. eadem *Summa* (1141 A-B; 112 A-C). — Cap. 5. Cf. P. Lombardi *Sermo II in Resurr. Domini* (PL 171, 353 C-354 B).

in libro *De 84 Quaestionibus* ¹, quae participatione similia sunt Deo, recipiunt dissimilitudinem; at ipsa similitudo nullo modo ex aliqua parte potest esse dissimilis. Unde fit ut, cum similitudo Patris Filius sit, ex nulla parte Patri possit esse dissimilis: cuius participatione similia sunt quaecumque Deo similia sunt; et illa possunt recipere dissimilitudinem. ⁵ Nihil est autem quod hominem adeo Deo dissimilem faciat quemadmodum peccatum.

2. **Quod peccatum est etiam privatio boni corporis** *. Cum autem peccatum sit corruptio vel privatio boni quod est in anima, est etiam privatio et corruptio boni corporis: sicut corpus hominis privavit beneficio ¹⁰ illius immortalitatis et impassibilitatis quam habuit ante peccatum.

Cap. 6 (236).

An poena sit privatio boni. Quaeri autem solet utrum et poena sit privatio vel corruptio boni. — Ad quod facile responderi potest, si praedicta ad memoriam revocentur. Diximus enim supra ² privationem vel ¹⁵ corruptionem boni accipi active vel passive, id est secundum efficientiam vel effectum. Ideoque privatio vel corruptio boni dicitur et peccatum et poena; sed peccatum secundum efficientiam, quia privat vel corrumpit bonum; poena autem secundum effectum, id est secundum ²⁰ passionem quae est effectus peccati. Aliud est enim culpa, aliud poena. Alterum est Dei, id est poena; alterum diaboli vel hominis est, id est culpa ³.

DISTINCTIO XXXVI

Cap. 1 (237).

1. **Quod quaedam simul sunt peccata et poena peccati, quaedam peccata et causa peccati, alia vero peccata et causa et poena peccati.** Sciendum ²⁵ est tamen quaedam sic esse peccata, ut sint etiam poenae peccatorum.

³ potest *trp. p.* nullo (2) LRV. || dissimilis] deo *add.* LR. ⁸ Rubrica *om.* NRW. ⁹ quod] que BCOPX. ²¹ alterum?] est *add.* LO. || est³ *om.* BCLV.

¹ Quaest. 23 (PL 40, 16s). ² Cap. 3, n. 2 (p. 534). ³ Vide supra, Dist. 32, c. 3 (p. 514).

Cap. 1, num. 1: Ex *Glossa Lombardi* in Ps. 57, 9; et *Glossa* in Rom. 1, 26 (PL 191, 538 B, 1334 D). — Num. 2: Ex *Glossa ordin.* in Ezech. 3, 20 (apud Lyranum, IV, 216b).

Unde Augustinus ¹, super illum locum Psalmi 57: *Supercecidit ignis et non viderunt solem*, ait: « Ignis superbiae et concupiscentiae et irae » intelligitur. « Ista poenas pauci vident: ideo eas maxime commemorat Apostolus in Epistola ad Romanos ², et enumerat multa quae ⁵ peccata sunt et poenae peccati. Inter primum enim peccatum apostasiae et ultimam poenam ignis aeterni, media quae sunt, et peccata sunt et poenae peccati ».

2. Gregorius quoque, *Super Ezechielem* ³, ait: « Contemnenti qui non vult poenitere, ponit Deus *offendiculum*, ubi scilicet gravius ¹⁰ impingat. Peccatum enim quod per poenitentiam citius non deletur, aut peccatum est et causa peccati, aut peccatum et poena peccati, aut peccatum simul et causa et poena peccati. Unde Moyses ⁴: *Nondum sunt completa peccata Amorrhaeorum*. Et David inquit ⁵: *Appone iniquitatem super iniquitatem eorum*. Et alius Propheta ⁶: *Sanguis sanguinem tetigit*, ¹⁵ id est peccatum peccato additum est. Paulus quoque ait ⁷: *Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiae etc.*; et item ⁸: *Ut impleant peccata sua semper*. Ioanni quoque per angelum dicitur ⁹: *Qui in sordibus est, sordescat adhuc* ». Ex his testimoniis colligitur peccatum aliquod et peccatum esse et poenam peccati.

Cap. 2 (238).

1. **Ex praedictis quaestio orta: scilicet an in quantum peccatum est, sit poena peccati.** Et ideo merito quaeritur utrum in quantum peccatum est, sit poena peccati.

2. **Ratio quare non sit** *. Quod non videtur, cum omnis poena peccati ²⁵ iusta sit; unde Augustinus in libro *Retractationum* ¹⁰: « Omnis poena peccati iusta est, et supplicium nominatur ». Si ergo peccatum quod est

⁵ poenae] pena LNOPR, *quod corr.* R. || peccati] item *add.* BCO, *add. mg.* P. ⁹ qui] quod BCO. ¹² peccati] ut primum peccatum fuit *rubrica add. mg.* BCLOTX. ¹⁹ poenam] pena MORW. ²¹ orta] oritur RV, est *add.* N. ²⁴ Rubrica *om.* NRW.

¹ *Enarr. in Ps. 57*, 9, nn. 18-19 (PL 36, 687s; CCL 39, 724s). Cf. etiam *Contra Iulianum opus imperf.*, I, c. 47: « Scias aliud esse peccatum, aliud poenam peccati, aliud utrumque, id est ita peccatum, ut ipsum sit etiam poena peccati » (PL 45, 1068). ² *Resp. Rom.* 1, 21-32. ³ *Lib. I*, hom. 11, nn. 23-25 (PL 76, 915 A-B, 916 B-C); *resp. Ezech.* 3, 20. ⁴ *Gen.* 15, 16. ⁵ *Ps.* 68, 28. ⁶ *Osee* 4, 2. ⁷ *Rom.* 1, 26. ⁸ *I Thess.* 2, 16. ⁹ *Apoc.* 22, 11. ¹⁰ *Lib. I*, c. 9, n. 5 (PL 32, 598; CSEL 36, 44s); ex *De lib. arbitrio*, III, c. 18, n. 51: « Omnis autem poena si iusta est, peccati poena est, et supplicium nominatur » (PL 32, 1296; CSEL 74, 132); plenius citatur infra, cap. 5 (p. 540s).

peccatum et poena peccati, in quantum peccatum est, poena peccati est: cum omnis poena iusta de iustitia Dei veniat, videtur in quantum peccatum est iustum esse et a Deo provenire.

3. **Responsio illorum, ubi docetur ex quo sensu peccatum dicitur poena peccati vel poena** *. Ad quod illi respondent peccatum sic dici poenam 5 peccati, quia per peccatum in quod merito praecedentis peccati homo labitur, deserente Deo, corrumpitur bona natura. Sicut ignis aeternus dicitur poena malorum quia ea cruciantur, nec tamen ipse cruciatus malorum ignis est, sed per ignem fit in homine; ita per peccatum corrumpitur natura et imminuitur bonum naturae, et est ipsa imminutio et 10 corruptio boni passio et poena; et non est essentialiter ipsum peccatum per quod fit, sed ideo peccatum dicitur, ut praemissum est, quia per peccatum, illico ut peccat homo, fit in homine illa corruptio. Quae tamen fit Deo auctore: illa enim poena sive passio, quae est boni corruptio, a Deo est. Illius tamen, ut sic dicam, materia et causa est peccatum, 15 quod a Deo non est.

4. **Augustinus** *. Quod videtur Augustinus notasse et iuxta hunc sensum intellexisse, cum ait in libro *De praedestinatione sanctorum* 1: «Praedestinatione Deus ea praescivit, quae fuerat ipse factururus; sed praescivit Deus etiam quae non est ipse factururus, id est omnia mala. 20 Quia etsi sunt quaedam quae ita peccata sunt, ut etiam poenae sint peccati, secundum illud Apostoli 2: *Tradidit illos Deus in passiones etc.*, non tamen peccatum Dei est, sed iudicium», scilicet poena. In Scriptura enim saepe nomine *iudicii* poena intelligitur 3. — Hic diligenter intendentibus insinuare videtur ea quae peccata sunt et poenae peccati, non 25 in quantum peccata sunt, sed in quantum poenae, Dei esse. Nam, cum dixisset Deum non esse facturum mala aliqua, id est peccata, quia posset ei obici quaedam peccata esse etiam poenas peccati, et poena peccati omnis iusta est et ideo a Deo est: quasi determinando secundum quid 30 faciat ea vel secundum quid non faciat, addidit reliqua. Iuxta vero praedictam intelligentiam peccata sane dicuntur poenae. Unde Apostolus 4

4-5 Rubrica om. RW, abbrev. V. 4 ubi] qua BCNX. 24 Hic] enim add. LNV.

1 Cap. 10, n. 19 (PL 44, 975). 2 Rom. 1, 26. 3 Verbi gratia Matth. 23, 33: *Quomodo fugietis a iudicio gehennae?*; et Marc. 12, 40: *Hi accipient prolixius iudicium.*
4 Rom. 1, 26.

Num. 4. Auctoritas Augustini legitur in *Glossa* in Rom. 8, 29 (PL 191, 1449 C-D); alia in fine legitur in eadem *Glossa* in Rom. 1, 26 (PL 191, 1333 C).

appellat ea *passiones ignominiae*, quia ut ait auctoritas 1, «licet quaedam peccata sint quae delectent, sunt tamen passiones naturae, non nominandae», quia per ea corrumpitur natura.

Cap. 3 (239).

5 1. **Quod cum omne peccatum possit dici poena, non tamen omne est poena peccati.** Et licet ex hoc sensu omne peccatum mortale possit dici poena, non tamen omne potest dici poena peccati. Poena enim peccati, ut praedictum est 2, est illud cuius causa est aliud praecedens peccatum. Nam peccatum sic dicitur poena peccati respectu praecedentis, sicut 10 dicitur causa peccati respectu sequentis. Quo fit ut idem peccatum et causa sit et poena peccati, sed alterius peccati poena, et alterius causa.

2. **Gregorius** *. Ut enim Gregorius in *Moralibus* 3 ait, «peccatum quod poenitentia non diluitur, suo pondere mox ad aliud trahit; unde fit ut non solum peccatum sit, sed et causa peccati: ex illo quippe 15 culpa subsequens oritur. Peccatum vero quod ex peccato oritur, non solum peccatum, sed et poena peccati est; quia iusto iudicio Deus cor peccantis obnubilat, ut praecedentis peccati merito etiam in alia cadat. Quem enim liberare noluit, deserendo percussit». — **Augustinus, Contra Iulianum** 4 *: «Proinde, ut Augustinus ait, praecedentis est haec 20 poena peccati, et tamen etiam ipsa peccatum est. Iudicio enim iustissimi Dei traditi sunt, ut ait Apostolus 5 de quibusdam, sive deserendo, sive alio modo explicabili vel inexplicabili, *in passiones ignominiae*», «ut 6 crimina criminibus vindicarentur, et supplicia peccantium non tantum sint tormenta, sed et vitiorum incrementa». «Illa 7 ergo peccata quae 25 meminerat Apostolus 8, quia de superbia sunt, non solum peccata, sed et supplicia sunt».

5 est *trp. p.* peccati (6) BCX. 12 ait] dicit OP. 14 et] etiam BCOP.
16 et] etiam *add.* OP. 18-19 Rubrica *om.* MNRVW. 25 meminerat] numerat LMNRVW, enumerat T.

1 *Glossa ordin.* in h. 1. (apud Lyranum, VI, 5c). 2 In Cap. 2, n. 3.
3 Lib. XXV, c. 9, n. 22 (PL 76, 334 B-C). 4 Lib. V, c. 3, n. 10 (PL 44, 789).
5 Resp. Rom. 1, 26. 6 August., *Contra advers. Legis et Prophet.*, I, c. 24, n. 51 (PL 42, 635). 7 August., *Sermo 197*, n. 1 (PL 38, 1022). 8 Resp. Rom. 1, 24-32.

Cap. 3, num. 2. Auctoritas Gregorii trahitur ex *Glossa* in Rom. 1, 24 (PL 191, 1331 B; signatur ut in *Moralibus* in x 14a, z 8b). Quod sequitur de August., legitur in *Glossa* in Rom. 1, 27 et (in fine) in 1, 24 (PL 191, 1134 C-D, 1331 B).

3. Ecce ex his iam fit perspicuum quaedam peccata etiam poenas et causas peccati esse; et illud peccatum esse poenam peccati, quod causam praecedentem habet peccatum; atque illud peccatum esse causam peccati, quod est meritum sequentis culpa.

Cap. 4 (240).

5

1. Ex praedictis videtur significari ipsa eadem quae peccata sunt esse et poenas peccati. Sed cum ait ¹ 'crimina criminibus vindicari', videtur insinuare ea ipsa, quae peccata sunt, essentialiter esse poenas peccati, id est punitiones peccati. — Ad hoc autem inquit illi, haec et similia dicta esse secundum rationem praedictam², et ideo intelligenda fore secundum praemissam expositionem. « Intelligentia³ enim dictorum ex causis est assumenda dicendi ».

2. Quod non obviat veritati si quis dicat ipsa peccata esse poenas peccati essentialiter. In nullo tamen praeiudicium fieri veritati putatur, si quis dicat ipsa eadem, quae peccata sunt, essentialiter, ut ita dicam, esse poenas, id est punitiones peccatorum praecedentium, quae iustae sunt et a Deo sunt. Nec tamen in quantum peccata, a Deo sunt; nec in quantum peccata sunt, poenae peccati sunt. Et tamen in quantum peccata sunt, privationes boni sunt; sed, ut supra dictum est⁴, causaliter et active dicuntur privationes.

20

Cap. 5 (241).

Aperte ostendit peccata quaedam esse poenam peccati, et poenam ipsam iustam esse et a Deo. Quod autem quaedam peccata poena sint, et ipsa poena iusta sit et a Deo sit, evidenter tradit Augustinus in libro *Retractationum* I⁵, dicens quaedam necessitate fieri ab homine, quae mala sunt, et eadem iusta poena peccati sunt. « Sunt, inquit, necessitate facta improbanda, ubi vult homo recte facere et non potest. Unde est illud Apostoli⁶: *Non quod volo facio bonum, sed quod odi malum hoc ago?* Et illud⁷: *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem: haec*

7 et om. MNRVW. 9 hoc] hec MOX. 14 fieri] factum OPX. 15 quae om. PX, interl. O. || sunt om. PX. 17 sunt¹ om. LMNW, interl. RV. 23 ipsam om. RTX. || et¹ om. BCNOPT. 27 recte] recta BCW. || potest] facere add. OP.

¹ Supra, p. 539, 23. ² Cf. supra, c. 3, n. 1. ³ Verba Hilarii, ut supra, L. I, dist. 25, c. 2, n. 1 (p. 192). ⁴ Dist. 35, c. 6 (p. 536). ⁵ Cap. 9, n. 5 (PL 32, 597s; CSEL 36, 44s); ex *De lib. arbitrio*, III, c. 18, n. 51 (PL 32, 1295s; CSEL 74, 131s). ⁶ Rom. 7, 15. ⁷ Gal. 5, 17.

enim invicem adversantur, ut non ea quae vultis faciat? Sed haec omnia ex illa mortis damnatione sunt. Nam si non est ista poena hominis, sed natura, nulla ista peccata sunt. Si enim non receditur ab eo modo quo naturaliter factus est homo, cum haec facit, ea utique facit quae debet. ⁵ Si autem homo quia ita est non est bonus, nec habet in potestate ut sit bonus: sive non videndo qualis esse debeat, sive videndo et non valendo esse qualem se esse debere videt, poenam istam esse quis dubitet? Omnis autem poena, si peccati poena est, iusta est et supplicium nominatur. Si autem iniusta est poena, quoniam poenam esse nemo ambigit, ¹⁰ iniusto aliquo dominante homini imposita est. Porro quia de omnipotentia Dei et iustitia dubitare dementis est, iusta est haec poena et pro peccato aliquo impenditur. Non enim quisquam iniuste dominans, aut subripere hominem potuit veluti ignoranti Deo, aut extorquere invito tanquam invalidiori, ut hominem iniusta poena cruciaret. Relinquitur ¹⁵ ergo ut haec poena iusta de damnatione hominis veniat ». His atque aliis pluribus testimoniis docetur quaedam esse peccata et poenas peccati.

Cap. 6 (242).

1. De quibusdam quae sine dubio peccata sunt et poenae, ut ira, invidia. Praeterea nullatenus ambigendum est quaedam peccata absque ullo ²⁰ scrupulo poenas esse, ut invidia, quae est « dolor alieni boni »¹, et ira: quae etiam non in quantum poenae sunt, peccata sunt.

2. Ita etiam de cupiditate et timore et aliis huiusmodi sentiendum est. Unde Augustinus in libro *84 Quaestionum*² ait: « Omnis perturbatio passio; omnis cupiditas perturbatio; omnis igitur cupiditas passio. ²⁵ Omnis vero passio cum est in nobis, ipsa passione patimur; omnis igitur cupiditas cum est in nobis, ipsa cupiditate patimur, et in quantum cupiditas est patimur. Omnis autem passio, in quantum ipsa patimur, non est peccatum. Ita et de timore. Non enim consequens est, ut si patimur timorem, ideo non sit peccatum, quia multa sunt peccata quae ³⁰ patimur, sed non in quantum patimur eis ».

3 receditur] recedatur LO, recedatur P, recederetur X. 10 dominante] dampnante BC, corr. in dampnante R. 10-11 omnipotentia] potentia BCOP. 12 impenditur] penditur MPVX (Aug.). || dominans] dominatur LMR. 16 pluribus om. OPR. 18 ira] et add. LMNR, add. interl. V. 27 est] ea BCV.

¹ Glossa interl. in Rom. 1, 29 (apud Lyranum, VI, 6r). Ab Augustino definitur ut « odium felicitatis alienae »; cf. *De Genesi ad litt.*, XI, c. 14, n. 18 (PL 34, 436; CSEL 28-1, 346); et *Enarr. in Ps. 104*, 25 (PL 37, 1399; CCL 40, 1545). ² Quaest. 77 (PL 40, 89).

3. **Quod verbis Augustini praemissis quaedam sententia Hieronymi obviare videtur.** Illud autem diligenter est adnotandum, quod supra ¹ positus verbis Augustini, dicentis quaedam necessitate facta esse improbanda et mala, videtur obviare quod Hieronymus ait in *Explanatione fidei* ². Quod, licet supra ³ sit positum, tamen ut perfectius sciatur, iterare non piget: « Exsecramus, inquit, eorum blasphemiam, qui dicunt impossibile aliquid homini a Deo esse praeceptum, et mandata Dei non a singulis, sed ab omnibus in commune posse servari ». Et paulo post: « Et tam illos errare dicimus, qui cum Manichaeo dicunt hominem peccatum vitare non posse, quam illos qui cum Ioviniano asserunt hominem non posse peccare ». — Ecce hic Hieronymus dicit errorem esse, si quis dicat hominem vitare peccatum non posse. Qui autem dicit quaedam necessitate fieri, quaedam dicit non posse vitari. Cum ergo id Augustinus dicat, videtur aut erroris esse quod tradit, aut non esse verum quod Hieronymus ait.

4. **Determinatio contrarietatem submovens de Sanctorum medio.** Ad quod dici potest quia Augustinus secundum statum huius miseriae, ad quam pertinet ignorantia et difficultas, ut idem ait in libro *De libero arbitrio* ⁴, quae ex iusta damnatione descenderunt, illud tradidit; ubi et venialia peccata inclusit. Hieronymus vero de mortalibus tantum loquitur peccatis, quae unusquisque, gratia illuminatus, vitare valet; vel de homine secundum statum liberi arbitrii ante peccatum illud ait.

5. **Epilogum facit, ad alia transiturus.** Satis diligenter eorum posuimus sententiam, qui dicunt omnes actus naturas bonas esse, et in quantum sunt bonos esse. In quo tractatu quaedam interseruimus, quae non ex eorum tantum persona accipienda sunt, quia ab omnibus catholice sapientibus absque haesitatione tenentur. Atque auctoritatum testimoniis et rationibus eorundem traditionem munivimus, qui dicunt omnes actus essentia sui, id est in quantum sunt, esse bonos; quosdam vero, in quantum inordinate fiunt, peccata esse. — **Repetit praedicta ut addat** *. Addunt quoque quosdam non tantum essentia, sed etiam genere bonos esse, ut

⁶ Exsecramus] Exsecramur MTX. ¹¹ hic om. BCOPX. ¹⁷ quia] quod BCLNPX. ²² ait] dicit BCW. ²⁴ bonas om. MRVW. ³⁰ Rubrica om. MNRVW.

¹ Ad init. cap. praecedentis. ² Id est Pelagius in *Libello fidei ad Innocentium Papam*, nn. 10 et 13 (PL 45, 1718). ³ Dist. 28, c. 4 (p. 491). ⁴ Lib. III, c. 18, nn. 51-52 (PL 32, 1296; CSEL 74, 132s); cf. supra, p. 541, 14-15.

Num. 5. Cf. O. Lottin, *Le problème de la moralité intrinsèque...*, in *Psych. et morale*, II, 421ss.

reficere esurientem, qui actus est de genere operum misericordiae. Quosdam vero actus absolute ac perfecte bonos dicunt, quos non solum essentia vel genus, sed etiam causa et finis commendat, ut sunt illi qui ex bona voluntate proveniunt et bonum finem metiuntur.

DISTINCTIO XXXVII

Cap. 1 (243).

1. **Aliorum ponit sententiam, qui dicunt malos actus nullo modo esse a Deo nec esse bonos, sive in eo quod sunt, sive alio modo.** Sunt autem et alii plurimi longe aliter de peccato et de actu sentientes. Asserunt enim voluntatem malam et actum malum peccata esse, et nulla ratione bona; nec secundum aliquam rationem ex Deo auctore esse, quia sine Deo fiunt.

2. **Quare peccatum dicitur esse nihil secundum hos** *. *Sine eo* namque, ut ait Evangelista ¹, *factum est nihil*, id est peccatum; quod dicitur esse nihil, non quia non sit actio vel voluntas mala, quae aliquid est, sed quia a vero esse separat homines et ad malum trahit, et sic ad non-esse deducit. Qui enim a summi boni participatione recedunt, quod solum vere ac proprie est, merito non esse dicuntur ². Ideoque Augustinus dicit, *Super Ioannem* ³, « peccatum nihil esse, nihilque fieri homines cum peccant ». — Hac igitur ratione adstruunt peccatum nihil esse, quia a vero esse hominem elongat. Voluntatemque malam, atque actionem sive locutionem malam, peccatum esse dicunt, quia praevaricatio et inobedientia haec sunt et contra legem Dei fiunt; quae tamen sunt, sed ab homine vel a diabolo, non a Deo. Nullatenus enim a Deo haec esse dicunt, sive in quantum sunt, sive alio modo.

¹ operum] operis OPX. ¹³ Rubrica om. RVW. ²¹ atque] ac BC, et N. ²³ sed] vel X, om. BC. ²⁴ a¹ om. MNTV.

¹ Ioan. 1, 3. ² Sententia est August., *De lib. arbitrio*, III, c. 7, n. 20 (PL 32, 1280s; CSEL 74, 107); *De moribus Eccl.*, II, c. 6 (PL 32, 1348); *De civit. Dei*, XII, cc. 1-2 (PL 41, 350; CSEL 40-I, 567ss; CCL 48, 356s); Hieron., *In Ezech.* 26, 19 (PL 25 [1845], 246 A; CSEL 75, 355s); *Epist. 15 (ad Damasum)*, n. 4 (PL 22 [1859], 357; CSEL 54, 65s); et Gregorii, *Moralia*, XIV, c. 18 (PL 75, 1051 B). Vide infra, L. III, d. 37, c. 2, n. 2. ³ Tract. 1, n. 13 (PL 35, 1385; CCL 36, 7).

Cap. 1. Cf. A. M. Landgraf, *Die Abhängigkeit...*, in *Dogmengeschichte*, I-2, 242ss, ubi opinio hic proposita Magistri esse dicitur; sed « alii plurimi » complecti videntur etiam Gilbertum Porretanum et scholam eius.

3. **Qualiter determinent verba Augustini praemissa, quibus ait: Omne quod est, in quantum est, bonum est.** Illaque Augustini verba¹, quibus dicit 'omne quod est, in quantum est, bonum esse et Deum habere auctorem', de naturis sive substantiis accipienda fore tradunt. Substantiae vero nomine atque naturae dicunt significari substantias ipsas et ea quae naturaliter habent, scilicet quae concreta sunt eis; sicut anima naturaliter habet intellectum et ingenium et voluntatem et huiusmodi. Quod ex verbis Augustini praemissis² colligitur, ubi hominem appellat naturam, et malum hominem malam naturam.

4. **Secundum istos actus mali non sunt naturae vel substantiae*.** Secundum hanc igitur assertionem vel acceptionem mali actus non sunt naturae vel substantiae, nec etiam boni actus. Quod utique Augustinus videtur innuere in libro *Retractionum*³, distinguens inter substantias sive naturas, et bonas actiones sive malas. Aperiens enim quomodo intelligendum sit quiddam in libro *De vera religione*⁴ ab eo traditum, ait: «Hoc de substantiis atque naturis dictum est: inde enim disputabatur, non de bonis actionibus atque peccatis». Aperte hic videtur dividere inter naturas sive substantias et actiones sive peccata. Ideoque asserunt praefati doctores actiones, interiores vel exteriores, non esse naturas vel substantias; quae si malae sunt, peccata sunt, neque a Deo sunt. — Quod vero mali actus non sint naturae, Augustinus videtur notare in prima responsione contra Pelagianos⁵, ita dicens: «Opera diaboli, quae vitia dicuntur, actus sunt, non res». Idem in quarta⁶: «Omne malum natura non est, sed actus accidens alicui defectu boni. Quam ob rem quod natura non est, Deus non fecit, quia natura est omne quod fecit». Item⁷: «Omne quod natura bonum est, Deus ex nihilo fecit, non diabolus».

5. **Secundum hos res aliquae sunt quae a Deo non sunt, quibus homines mali sunt.** Ex quo colligitur res aliquas esse quae a Deo non sunt, eisque homines mali sunt. Quod nihilominus et ipsi concedunt, innitentes ver-

¹ determinet] determinet BTX. ² Illaque] Illa quoque LTWX, Illa autem N. ³ Illaque] Illa quoque LTWX, Illa autem N. ⁴ substantiis] tantum add. TVW, add. interl. NO². ⁵ naturam] bonam add. NPV. ⁶ vel acceptionem om. M, interl. T. ⁷ 12-13 Aug. videtur trp. LMRTV. ⁸ 21 videtur notare trp. OP. ⁹ alicui om. MNWX (Aug.), interl. V², ex add. BCVW.

¹ De div. quaest. 83, qq. 21 et 24 (PL 40, 16s); supra, Dist. 35, c. 2, n. 5 (p. 531s). ² Supra, Dist. 34, c. 4, n. 3 (p. 527). ³ Lib. I, c. 13, n. 8 (PL 32, 605; CSEL 36, 63s). ⁴ Cap. 41, nn. 77-78 (PL 34, 156s; CSEL 77, 55ss; CCL 32, 237ss). ⁵ Hypogosticon, I, c. 5, n. 7 (inter opp. August., PL 45, 1618). Cf. August., De perf. iustitiae hominis, c. 2 (PL 44, 294; CSEL 42, 5s). ⁶ Cap. 1, n. 1 (PL 45, 1639). ⁷ Ibid., paulo superius.

bis Augustini superius positus, qui in *Enchiridion*¹, determinans illa verba prophetiae²: *Vae his qui dicunt bonum malum*, dicit «de ipsis rebus quibus homines mali sunt, non de hominibus hoc esse intelligendum». Sunt ergo aliquae res, quibus homines mali sunt. — Id autem quo homo fit deterior a Deo non est, quia, ut ait Augustinus in libro *84 Quaestionum*³, «Deo auctore non fit homo deterior». Non est igitur Deus auctor rerum quibus homo fit deterior. At sunt aliquae res, ut dictum est, quibus homines mali fiunt; sunt igitur aliquae res quae a Deo non sunt, quia peccata ipsae sunt. Ideoque Scriptura in pluribus contestatur locis⁴ Deum non esse auctorem malorum, id est eorum quae peccata sunt.

Cap. 2 (244).

1. **Ex parte horum praemissae opponitur sententiae in illo verbo: Deus auctor malorum non est.** In hoc autem verbo superiorum sententiae recte opponitur, qui dicunt Deum non esse auctorem eorum quae mala sunt in quantum mala sunt, sed in quantum sunt; et in quantum mala sunt, dicunt ea nihil esse. Quid igitur mirum si Deus dicitur non esse auctor eorum in quantum nihil sunt, cum nihili nullus auctor existere queat? Ideoque, cum dicitur Deus esse auctor omnium quae sunt, bonorum isti subintelligi volunt. Bona autem illa dicunt esse, quae naturaliter sunt; ea vero naturaliter esse dicunt non solum quae substantiae sunt vel concreta substantiis, qualiter supra⁶ acceperunt, sed et omnia quae naturam non privant bono. Et ita secundum eosdem multiplex in Scripturis fit intelligentia, ubi de natura sive substantia, vel de his quae naturaliter sunt, sermo occurrit.

2. **Augustinus*.** Sed super illum locum Psalmi⁷: *Non est substantia*, ita Augustinus⁸ de substantia disserit ut praemissae sententiae

¹ Augustini] testimoniis Augustini suam muniunt assertionem rubr. add. LMN. ² 6 84] lxxxiii VX, corr. in lxxxiii W. ³ 8 fiunt] sunt LRTV. ⁴ 9 quia] ut OP. || ipsae] ipsa BCOP. ⁵ 10 contestatur] testatur OP. ⁶ 27 disserit] disseruit BCOPX.

¹ Cap. 19 (PL 40, 241; CCL 46, 59); v. supra, Dist. 34, c. 5, n. 4 (p. 528). ² Isai. 5, 20. ³ Quaest. 3 (PL 40, 11); v. supra, L. I, dist. 46, c. 7 (pp. 319ss). ⁴ Resp. Gen. 1, 31; Deut. 32, 4. ⁵ De qua supra, Dist. 35, c. 2, nn. 4ss (pp. 531-534). ⁶ In cap. 1, n. 3 (p. 544). ⁷ Ps. 68, 3. ⁸ Enarr. in Ps. 68, serm. 1, n. 5 (PL 36, 844ss; CCL 39, 905ss), pluribus passim omissis.

Num. 2. Auctoritas August. tantum in parte legitur in Lomb. Glossa in Ps. 68, 3 (PL 191, 627 B, 628 A).

videatur consentire, dicens: « Substantia intelligitur illud quod sumus, quidquid sumus, homo, pecus, terra, sol; omnia ista substantiae sunt eo ipso quo sunt. Naturae ipsae substantiae dicuntur. Nam quod nulla est substantia, nihil omnino est. Substantia ergo est aliquid esse. Deus fecit hominem substantiam; sed per iniquitatem lapsus est homo a substantia in qua factus est. Iniquitas quippe ipsa non est substantia: non enim iniquitas est natura quam formavit Deus, sed iniquitas est perversio quam fecit homo. Naturae omnes per ipsum factae sunt; iniquitas per ipsum facta non est, quia iniquitas non est substantia. In illo hymno puerorum ¹ universa creatura laudans Deum commemoratur. Laudant enim omnia Deum, sed quae fecit Deus. Laudat ibi Deum serpens, sed non avaritia. Omnia reptilia ibi nominata sunt, sed non aliqua vitia: vitia enim ex nobis et ex nostra voluntate habemus, et vitia non sunt substantia ». — Intendant diligenter his verbis praemissarum assertores sententiarum et percipere poterunt rationem et causam dictorum, ubi Scriptura de natura vel substantia mentionem facit.

3. Illarum vero sententiarum iudicium prudentis lectoris, cui utriusque sententiae notitiam plenarie dedimus², arbitrio relinquimus, ad ea quae adhuc nobis supersunt tractanda festinantes.

4. **Quod de peccato, non de poena intelligitur, cum dicitur Deus non esse auctor mali.** Cum igitur in hoc omnes consentiant catholici tractatores, scilicet quod Deus non est auctor malorum, cavendum est tamen ne malorum nomine poenas sicut peccata generaliter includas. Poenarum enim Deus auctor est, sicut ipse per Prophetam ait³: *Non est malum in civitate, quod Dominus non fecerit.* Item alibi⁴ ex persona sua ait: *Ego sum Deus, creans malum et faciens bonum.* Ecce hic dicitur creasse et fecisse malum; sed mali nomine poena intelligitur, non peccatum; sicut e converso cum dicitur 'Deus non est auctor malorum', nomine mali peccata intelliguntur.

5. **Quod poena malorum est a Deo*.** — **Quomodo dictum sit: Deus mortem non fecit*.** Ideoque Augustinus, qui dixerat in libro 84

¹ sumus] quia add. LR, et add. V. ⁹ non est¹ trp. p. Iniquitas (8) OP. || hymno] trium add. LMNTVW, add. interl. R. ¹² reptilia] repetantia M, repentia LNRTVW (Aug.). ¹⁴ diligenter trp. p. verbis LMNRTV. ²⁰ non] ut BCX. ²¹ esse] est BNW, corr. in est V. ²² scilicet quod trp. LMRT. ²⁴ ipse per Prophetam] propheta LMRV. ²⁸ est] esse BPTVWX. ³⁰ Quod... Deo om. MNRVW. ³⁰⁻³¹ Quomodo... fecit om. RVW.

¹ Dan. 3, 52-90. ² Ab initio Dist. 35 (p. 529). ³ Amos 3, 6. ⁴ Isai. 45, 6-7.

Num. 5. Auctoritas *Retract.* habetur etiam in *Glossa Lombardi* in Rom. 6, 9 (PL 191, 1406 B-C), una cum conclusione: « Sic ergo... peccatum ».

*Quaestionum*¹ quod Deus auctor mali non sit, in I libro *Retractationum*² quomodo id intelligendum sit, aperit dicens: « Videndum est ne male intelligatur quod dixi: *Deus auctor mali non est, qui et omnium quae sunt auctor est, quia in quantum sunt, in tantum bona sunt*; et ne hinc putetur non ab illo esse poena malorum, quae utique malum est his qui puniuntur. Sed hoc ita dixi, sicut dictum est³: *Deus mortem non fecit*, cum alibi scriptum sit⁴: *Mors et vita a Domino est.* Malorum ergo poena, quae a Deo est, malum est quidem malis, sed in bonis Dei operibus est; quoniam iustum est ut mali puniantur, et utique bonum est omne quod iustum est ». Sic ergo dicitur Deus non fecisse mortem, quia non fecit illud pro quo mors infligitur, id est peccatum. — Audisti, lector, causam dictorum; ex qua intelligentia sana firmatur, cum dicitur: *Deus non est auctor mali et Deus mortem non fecit.*

DISTINCTIO XXXVIII

Cap. 1 (245).

1. **De voluntate et fine ex quo et ipsa iudicatur.** Post praedicta de voluntate eiusque fine disserendum est. Sciendum igitur est quod ex fine suo, ut ait Augustinus⁵, voluntas cognoscitur, utrum recta an prava sit. Finis autem bonae voluntatis beatitudo est, vita aeterna, Deus ipse; malae vero finis est aliud, scilicet mala delectatio, vel aliquid aliud in quo non debet voluntas quiescere.

2. **Quid sit bonus finis, scilicet caritas*.** Finem bonum insinuat Prophetam⁶ dicens: *Vidi finem omnis consummationis* etc. Caritas ergo, cuius latum mandatum est, finis omnis consummationis est, id est omnis bonae voluntatis et actionis. Ad quam omne praeceptum referendum est. Unde

³ auctor mali trp. MNOPT. ⁵ poena] penam MNV. ⁷ Domino] deo add. LRxz (Aug.). || ergo] igitur NOPWX. ¹⁰ dicitur Deus trp. BCW. ¹² firmatur] formatur MNRTVW, quod corr. W. ²² Rubrica om. NRVW.

¹ Quaest. 21 (PL 40, 16). ² Cap. 26 (PL 32, 625; CSEL 36, 117s). ³ Sap. 1, 13. ⁴ Eccli. 11, 14. ⁵ *De Trinit.*, XI, c. 6, n. 10 (PL 42, 992; CCL 50, 345s); v. infra, c. 3, n. 1. ⁶ Ps. 118, 96: *Omnis consummationis vidi finem, latum mandatum tuum nimis.*

Dist. XXXVIII. Cf. O. Lottin, *L'intention morale de Pierre Abélard à saint Thomas d'Aquin*, in *Psych. et morale*, IV, 309-319; et J. Gründel, *Die Lehre von den Umständen der menschlichen Handlung im Mittelalter*, BGPTMA XXXIX, Heft 5, Münster 1963, 130-133. — Cap. 1, num. 2. Conficitur ex *Glossa Lombardi* in Ps. 118, 96 (PL 191, 1091 C), et *Glossa eiusdem* in I Tim. 1, 5 (PL 192, 329 C).

Augustinus in *Enchiridion*¹: « Omnia praecepta divina referuntur ad caritatem, de qua dicit Apostolus²: *Finis praecepti est caritas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta*. Omnis itaque praecepti finis caritas est, id est ad caritatem refertur omne praeceptum. Quod vero ita fit, vel timore ponae, vel aliqua intentione carnali, ut non referatur ad caritatem, quae est dilectio Dei et proximi, nondum fit quemadmodum fieri oportet, quamvis fieri videatur. Tunc enim recte fiunt quae mandat Deus et quae consilio monet, cum referuntur ad dilectionem Dei et proximi ». His verbis aperte insinuat quis sit rectus finis voluntatis sive actionis, scilicet caritas; quae et Deus est, ut supra ostendimus³.

Cap. 2 (246).

Quod Deus est finis omnis bonae actionis, quia caritas est; nec tantum Spiritus Sanctus, sed etiam Christus et Pater; nec hi sunt tres fines, sed unus. Qui ergo caritatem sibi ponit finem, Deum sibi ponit finem; unde et Christum finem legis ad iustitiam dicit Apostolus⁴ esse *omni credenti*. Et recte dicitur Christus finis legis ad iustitiam, quia, ut ait Augustinus in libro *Sententiarum Prosperi*⁵, « in Christo lex iustitiae non consumitur, sed impletur. Omnis enim perfectio ex ipso est, ultra quem non est quo spes se extendat ». « Finis⁶ fidelium Christus est, ad quem cum pervenerit currentis intentio, non habet quo possit amplius invenire, sed habet id in quo debeat permanere ». Finis ergo rectus atque supremus Deus est, Pater et Filius et Spiritus Sanctus; neque hi tres sunt tres fines, sed unus finis, quia non tres dii, sed unus est Deus.

Cap. 3 (247).

1. Quod omnes bonae voluntates unum habent finem, et tamen quaedam bonae diversos fines sortiuntur. Sed quaeritur utrum omnes bonae voluntates unum tantum habeant finem. — De hoc Augustinus in XI

¹⁸ est] et in ipso (est add. V) add. BC, add. mg. V. ²⁰ quo] quod NR (*Prosp.*), vel quod add. mg. T. || invenire] venire BC, pervenire X, vel venire add. interl. T. ²² Pater] scilicet add. MTV.

¹ Cap. 121 (PL 40, 288; CCL 46, 113s). ² I Tim. 1, 5. ³ Lib. I, dist. 17 (pp. 141-152). ⁴ Rom. 10, 4. ⁵ Prosper Aquitanus, *Sententiae ex Augustino delibatae*, n. 190 (PL 45, 1875; 51, 454 B); ex August., *Enarr. in Ps. 45*, 1 (PL 36, 514s; CCL 38, 518). ⁶ Ibid., n. 206 (PL 45, 1876; 51, 456 B); ex August., *Enarr. in Ps. 56*, 1 (PL 36, 662; CCL 39, 695).

Cap. 2. Auctoritas August. legitur in *Glossa* in Rom. 10, 4 (PL 191, 1473 C).

libro *De Trinitate*¹ ait ita: « Aliae atque aliae voluntates suos proprios fines habent, qui tamen referuntur ad finem illius voluntatis qua volumus beate vivere, et ad eam pervenire vitam quae non referatur ad aliud, sed amanti per se ipsam sufficiat. Quemadmodum voluntas videndi finem habet visionem, et voluntas videndi fenestram finem habet fenestram visionem; altera vero est voluntas per fenestram videndi transeuntis, cuius item finis est visio transeuntium; ad quod etiam praedictae referuntur voluntates ». — Item: « Rectae sunt voluntates et omnes sibimet religatae, si bona est illa ad quam cunctae referuntur; si autem prava est, pravae sunt omnes. Et ideo rectarum voluntatum connexio iter quoddam est ascendentium ad beatitudinem, quod certis velut passibus agitur; pravarum autem et distortarum voluntatum implicatio vinculum est, quo alligabitur qui hoc agit ut proiciatur in tenebras exteriores² ». — His auctoritatum testimoniis evidenter monstratur plures in fidelibus rectas esse voluntates, proprios ac diversos fines habentes; et tamen unum eundemque, quia omnes referuntur ad unum, qui est finis finium, de quo paulo ante diximus³. Ita e converso forte est et in malis.

2. Quaedam huic sententiae videntur adversari. Verumtamen huic sententiae, qua dictum est 'fidelium quasdam rectas voluntates diversos fines sorti et tamen ad unum referri', videtur obviare quod alibi Augustinus monet, ne scilicet nobis duos fines constituamus, ita inquiens in libro *De sermone Domini in monte*⁴: « Non debemus ideo evangelizare ut manducemus, sed ideo manducare ut evangelizemus: ut cibus non sit bonum quod appetitur, sed necessarium quod adicitur; ut illud impleatur⁵: *Quaerite primum regnum Dei, et haec omnia adicientur vobis* ». « Non⁶ dixit: *Primum quaerite regnum Dei* et deinde quaerite ista, quamvis sint necessaria, sed ait: *Haec omnia adicientur vobis*, id est haec consequentur, si illa quaeratis: ne cum ista quaeritis, illinc avertamini; aut ne duos fines constituatis, ut et regnum propter se appetatis, et ista necessaria propter illud. Ergo propter regnum Dei tantum debemus operari omnia, non solam, vel cum regno Dei, mercedem temporalem

¹ ait ita *trp.* NRVX. ⁴ ipsam] ipsa NPTVW. ¹⁵ esse voluntates *trp.* OP. ²¹ monet] ammonet OP. || ita] Augustinus add. OP. ²⁵ Quaerite primum *trp.* LRV. || haec om. BCL. ²⁷ vobis om. BCOPX.

¹ Cap. 6, n. 10 (PL 42, 992; CCL 50, 346), unde et textus qui sequitur. ² Resp. Matth. 22, 13. ³ In cap. 2. ⁴ Lib. II, c. 16, n. 54 (PL 34, 1292; CCL 35, 144). ⁵ Matth. 6, 33. ⁶ Ibid., c. 17, n. 56 (PL 34, 1294; CCL 35, 148s).

Num. 2: Verba August. trahuntur ex *Glossa* in I Cor. 9, 17 (PL 191, 1612 A-B).

meditari». — Ecce hic aperte dicit: ne duos fines nobis constituamus, sed unum tantum, id est regnum Dei; cum supra dixerit bonas voluntates alias et alias proprios habere fines.

3. **Hic ostenditur quomodo, licet videatur, non repugnent praedicta.**

Haec autem sibi non repugnare animadvertit, qui verbis praemissis simplici oculo diligenter intendit. Qui enim dixit: ne duos fines nobis constituamus, sed omnia propter regnum faciamus, ipse praemisit quod debemus manducare ut evangelizemus. Cum autem haec ita facimus, actionis illius finem Evangelium constituimus, sed et hunc finem ad regnum Dei referimus. Manducamus enim propter Evangelium, et manducamus et evangelizamus propter regnum. Duos ergo fines nobis in manducando constituimus, sed ista facientes numquid peccamus? Absit. Nam et ipse sic facere suadet, si diligenter eius verba inspiciamus.

4. **Quomodo intelligendum sit illud: ne duos fines nobis constituamus*.**

Cum ergo ait: 'ne duos fines nobis constituamus', fines in diversa tendentes intelligi voluit, scilicet quorum alter ad alterum non referatur. Ita et cum dicit 'propter regnum Dei tantum omnia agenda, nec cum ipso mercedem temporalem meditandam', ita intelligendum est, ut non appetendo meditemur cum regno mercedem temporalem ita quod non propter regnum, sed propter se, ut scilicet regnum propter se appetamus, et ista propter illud, sicut ipse docet¹. Si enim petimus vitam aeternam, petimusque etiam temporalia a Deo, sed ea petimus propter aeternam vitam, non offendimus, neque sinistra tunc scit quid faciat dextera²; quia mercedem temporalem non propter se meditamus, sed propter regnum Dei, ut sit laeva sub capite et dextera in amplexu³. Alioquin, si haec temporalia propter se quaerimus sicut aeterna, miscetur dexterae sinistra. Ideoque, cum Dominus dixerit⁴: *Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus ut videamini ab eis*, alibi ait⁵: *Sic luceant opera vestra bona coram hominibus, ut glorificent Patrem vestrum qui in caelis est*. Propter Deum ergo omnia facienda sunt, ut omnia quae facimus omniumque fines ad eum referamus.

8 haec] hoc LMRT. 9 et om. BCVW. 11 regnum] dei add. LMT. 13 Inspiciamus] inspiciantur LMNRTVW. 14 fines nobis trp. OP. 19 appetendo meditemur trp. OP. 22 sed] si TV, corr. interl. in si C. 22-23 aeternam vitam trp. NRTWX.

¹ Supra, in num. 3. ² Resp. Matth. 6, 3. ³ Resp. Cant. 2, 6: *Laeva eius sub capite meo, et dextera illius amplexabitur me.* ⁴ Matth. 6, 1. ⁵ Matth. 5, 16.

Cap. 4 (248).

1. **De differentia voluntatis et intentionis et finis.** Solet etiam quaeri quid distet inter voluntatem et intentionem ac finem.

2. **Quae sit voluntas, quis finis*.** Ad quod dici potest inter voluntatem et finem certo atque evidenti modo distingui, quia voluntas est qua volumus aliquid; finis vero voluntatis est vel illud quod volumus, per quod impletur ipsa voluntas, vel potius aliud propter quod illud volumus. — **Quomodo accipiatur intentio*.** Intentio vero interdum pro voluntate, interdum pro fine voluntatis accipitur: quae diligens ac pius lector in Scriptura, ubi haec occurrerint, discernere studeat.

3. **Quid sit finis*.** Finis autem voluntatis est delectatio bona vel mala, ad quam nititur quisque pervenire. Unde Augustinus¹, super illum locum Psalmi²: *Scrutans corda et renes*, ait sic: «Deus solus scrutatur corda, id est quid quisque cogitet; et renes, id est quid quemque delectet: quia finis curae et cogitationis est delectatio, ad quam cura et cogitatione nititur quisque pervenire». Et paulo post³: «Opera nostra, quae sunt in dictis et factis, possunt homines videre; sed quo animo fiant et quo venire cupiant, solus Deus videt. Qui cum videt cor esse in caelo et non delectari nos in carne, sed in Domino, id est cum bonae sunt cogitationes et earum fines, *dirigit iustum*⁴». — Idem⁵ super alterius Psalmi locum⁶, illum scilicet: *In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum*, dicit: «Pes animae amor est; qui si pravus est, dicitur cupiditas vel libido; si rectus, dicitur caritas. Eo movetur anima quasi ad locum quo tendit, id est ad delectationem bonam vel malam; quo se pervenisse per amorem laetatur».

4. **Repetit praedicta subdens exemplum.** Finis ergo voluntatis, ut praemissum est⁷, dicitur et illud quod volumus, et illud propter quod volumus; et intentio ad illud respicit propter quod volumus, et voluntas

26 Rubrica om. MRVW.

¹ Enarr. in Ps. 7, 10, n. 9 (PL 36, 103; CCL 38, 42). ² Ps. 7, 10. ³ Ibid., partim post et partim ante praedicta (PL 36, 103s; CCL 38, 42s). ⁴ Resp. Ps. 7, 10: *Et diriges iustum, scrutans corda et renes, Deus.* ⁵ Enarr. in Ps. 9, 16, n. 15 (PL 36, 124; CCL 38, 66). ⁶ Ps. 9, 16. ⁷ In num. 2.

Cap. 4. Cf. O. Lottin, *L'intention morale*, ibid. 317s. — Num. 3: Conficitur ex Glossa Magistri in Ps. 7, 10, et inde in Ps. 9, 16 (PL 191, 116 B-C, 136 B).

ad illud quod volumus. Ut verbi gratia si velim esurientem reficere ut habeam vitam aeternam, voluntas est qua volo reficere esurientem, cuius finis est refectio esurientis; intentio vero, qua sic ad vitam pervenire volo; finis autem supremus est ipsa vita, ad quam et alius finis refertur.

5. **An illa intentio sit voluntas.** Sed quaeritur utrum et intentio talis sit voluntas; et si voluntas est, an in hoc opere sit una eademque voluntas, qua volo habere vitam aeternam, et qua volo reficere esurientem.

6. **Hic dicitur illa intentio voluntas** *. Videtur nempe talis intentio esse voluntas: ut enim voluntas est, qua volo reficere pauperem, ita et voluntas est, qua per istud volo habere vitam.

7. **Utrum alia voluntas haec ab illa sit** *. Et alia quidem videtur esse voluntas qua volo habere vitam, et alia qua pauperi subvenire volo; sed ista ad illam refertur. — **Augustinus, De Trinitate** ¹ *. Nam «etsi hoc ita placet, ut in eo cum aliqua delectatione voluntas acquiescat, nondum tamen est illud quo tenditur, sed hoc ad illud refertur: ut illud deputetur tanquam patria civis, istud vero tanquam refectio vel mansio viatoris». Et sunt istae voluntates affectus sive motus mentis, quibus quasi gressibus vel passibus tenditur ad patriam. Sicut ergo altera est voluntas videndi fenestras, ut supra ² docente Augustino didicimus, altera quae ex ista nequitur, voluntas per fenestras videndi transeuntes; ita nonnullis alia esse videtur voluntas eleemosynas dandi pauperi, alia voluntas habendi vitam. — Alii autem putant quod una sit voluntas et hic et ibi, sed propter subiectorum multipliciter diversitas memoratur voluntatum. — Ceterum, quodlibet horum verum sit, illud nullis in ambiguum venit, quin voluntas ex suo fine pensetur, utrum recta sit an prava, peccatum an gratia; et quin nomine intentionis aliquando finis, aliquando voluntas intelligatur.

4 quam] quem MT. 10 Rubrica om. RVW. || dicitur] esse add. BCX. 11 et om. BCW. 13 Rubrica om. RVW. 22 nequitur] nascitur W, vel nascitur add. interl. NTV. 27-28 recta... prava trp. OP.

¹ Lib. XI, c. 6, n. 10 (PL 42, 992; CCL 50, 347).

² Cap. 3, n. 1 (p. 549, 4ss).

DISTINCTIO XXXIX

Cap. 1 (249).

1. **Cum voluntas sit de his quae naturaliter homo habet, quare peccatum fore dicatur, cum nullum aliud naturale peccatum sit.** Hic autem oritur quaestio satis necessaria, ex superioribus causam trahens. Dictum est enim supra ¹ voluntatem inesse naturaliter homini, sicut intellectus et memoria. Quae autem homini naturalia sunt, quantumcumque vitientur, bona tamen esse non desinunt; quia non valet vitium bonitatem in qua Deus eam fecit penitus consumere. Ut verbi gratia intellectus vel ratio, et ingenium ac memoria, etsi vitiis et peccatis obnubilentur et corrumpantur, bona tamen sunt nec peccata nominantur, sicut Augustinus de ratione, quae est imago Dei in qua facti sumus, evidenter ostendit in XV libro *De Trinitate* ²: «Haec est, inquit, imago in qua homines sunt creati, qua ceteris animalibus praesunt. Quae creatura, in rebus creatis excellentissima, cum a Deo iustificatur, a deformi forma in formosam mutatur formam. Erat enim etiam inter vitia natura bona». Haec autem imago ratio est vel intellectus. Cum ergo voluntas de naturalibus sit, quare ipsa non semper bonum est, etsi aliquando vitiis subiaceat?

2. **Responsio secundum quosdam** *. Ad hoc facile respondent qui dicunt omnia quae sunt, in quantum sunt, bona esse, quia et ipsam voluntatem in quantum est vel in quantum voluntas est, ut supra posuimus ³, bonum esse asserunt; sed in quantum inordinata est, mala est et peccatum.

3. Ubi potest ab eis rationabiliter quaeri: Si voluntas in quantum inordinata est, peccatum est, quare ergo intellectus, ratio et ingenium et huiusmodi, cum inordinata sunt, peccata non sunt? Inordinata vero sunt

19 Rubrica om. MRVW. 24 et¹ om. LMRTV.

¹ In Dist. 37, c. 1, n. 3 (p. 544). ² Cap. 8, n. 14 (PL 42, 1068; CCL 50A, 480).

³ Dist. 35, c. 2, n. 4 (p. 531).

Cap. 1, num. 1. Auctoritas August. legitur in *Glossa* in II Cor. 3, 18 (PL 192, 28 D). Ad hunc numerum illustrandum, vide Lombardi *Sermonem communem: Quis dabit mihi pennas...*: «dissipavit substantiam suam, id est bona naturalia, quae, in quantumcumque profundum peccatorum, usque ad mediam etiam Babylonem, aliquis perveniat, non sunt tamen ex toto attrita quin maneat quidam bonus affectus et voluntas naturalis ex qua vult saltem se velle bonum» (ed. B. Hauréau, in *Notices et extraits de quelques manuscrits latins de la Bibl. Nationale*, III, Paris 1891, 45).

sicut voluntas, cum ad rectum finem non tendunt eorumque actus praevaricationes existunt. — Ad quod illi dicunt voluntatis nomine aliquando vim, scilicet naturalem potentiam volendi, aliquando actum ipsius vis significari. Vis autem ipsa, naturaliter animae insita, nunquam peccatum est, sicut nec vis memorandi vel intelligendi; sed actus huius vis, qui 5 et voluntas dicitur, tunc peccatum est, quando inordinatus est.

Cap. 2 (250).

1. **Quare actus voluntatis sit peccatum, si actus aliarum potentiarum non sunt peccata.** Sed adhuc quaeritur quare huius naturalis potentiae actus peccatum sit, si aliarum potentiarum actus peccata non sunt, scilicet 10 potentiae memorandi, cuius actus est memorare; et potentiae intelligendi, cuius actus est intelligere. — **Responsio** *. Ad quod et ipsi dicunt quia alterius generis est actus ille voluntatis, quam actus memoriae vel intellectus. Hic enim actus est ad aliquid adipiscendum vel non admittendum 1, qui non potest esse de malis quin sit malus. Velle enim mala malum 15 est, sed intelligere vel memorare mala malum non est. — **Quod etiam memoriae et intelligentiae actus aliquando malos dicunt** *. Quamvis eorum quidam etiam hos actus malos esse interdum non improbe asserant. Memorat enim interdum quis malum ut faciat; et quaerit intelligere verum ut sciat impugnare. — Ecce qualiter solvitur praemissa quaestio ab his 20 qui tradunt omnia esse bona in quantum sunt 2.

2. **Responsio secundum quosdam** *. Qui vero dicunt 3 voluntates malas peccata esse et nullo modo bona, brevius respondent, dicentes actum voluntatis non esse de naturalibus, sed vim ipsam et potentiam volendi; quae semper bonum est, et in omnibus est, etiam in parvulis in quibus 25 nondum est eius actus.

Cap. 3 (251).

1. **Quomodo intelligendum sit illud: Homo etiam qui servus est peccati, naturaliter vult bonum.** Praeterea quaeri solet quomodo intelligendum sit

1-2 praevaricationes] praevaricationis BCOPW. 12 Responsio om. MRVW.
14 admittendum] amittendum MOPTW, quod corr. O²T, corr. in amittendum N.
16-17 Rubrica om. RVW. 22 Rubrica om. MNRVW.

1 Cf. supra, Dist. 26, c. 2, n. 1 (p. 471).

2 Quae solutio incipit supra, c. 1, n. 2.

3 De quibus supra, Dist. 37, c. 1 (p. 543ss).
Cap. 3. Cf. J. Schupp, *Die Gnadentehre des Petrus Lombardus*, 204ss. — Num. 1. Auctoritas sumitur ex *Glossa Lombardi* in Rom. 7, 15 (PL 191, 1423 A). Vide aliam seriem notarum.

quod ait Ambrosius 1, exponens illud verbum Apostoli 2: *Non enim quod volo, illud ago; sed quod nolo, illud facio*. Dicit enim quod « homo subiectus peccato facit quod non vult, quia naturaliter vult bonum, sed voluntas haec semper caret effectu, nisi gratia Dei » adiuvet et liberet. 5 Si homo subiectus peccato est, vult quidem malum et operatur, quia servus est peccati; et eius voluntatem, sicut supra 3 dixit Augustinus, libenter facit. Quomodo ergo naturaliter vult bonum?

2. **An eadem voluntate velit homo naturaliter bonum et libenter peccato serviat vel non** *. An est eadem voluntas, id est idem motus, qua libenter 10 peccato servit, et qua naturaliter vult bonum? Si non est eadem voluntas, quae ergo istarum est, quae cum homo iustificatur, a servitute peccati liberatur? Ut enim superius 4 disseruimus, gratia Dei voluntatem hominis liberat et adiuvat, quae voluntatem hominis praeparat adiuvandam et adiuvat praeparatam. Sed quae est illa voluntas? An illa quae 15 naturaliter vult bonum, an quae libenter servit peccato, si tamen duae sunt voluntates?

3. **Propositam quaestionem exsequitur prius secundum illos qui dicunt duos esse motus** *. Proposita est quaestio profunda, quae varia a diversis expositione determinatur. Alii enim dicunt duos esse motus: unum quo 20 vult bonum naturaliter. Quare naturaliter? et quare naturalis dicitur? Quia talis fuit motus naturae humanae in prima conditione, in qua creati

8-9 Rubrica om. MRVW. 9 vel non om. BCX. 9-10 libenter peccato trp. BCNV.
11 quae] qua BCOPX, quod corr. O. 16 sunt] sint MNTW, quod corr. T. 17-18 Rubrica om. MRVW. 20 naturalis] naturaliter BCOPR. 21 naturae humanae trp. OPV.

1 Cf. Ambrosiaster in Rom. 7, 15: « Subiectus peccato facit utique quod non vult »; in Rom. 7, 18: « Tam bona adserit, quae iubet lex, ut naturaliter sibi placere dicat et velit facere... placet ergo quod a lege iubetur et voluntas est faciendi, sed ut impleatur potestas et virtus deest » (PL 17 [1845], 112 C, 113 A; CSEL 81-I, 237, 239). Reliqua autem auctoritatis sunt verba Anselmi Laudun. in Rom. 7, 15: « Naturaliter quidem vult ratio bonum. Sed voluntas haec semper caret effectu, nisi gratia Dei homini velle suum ad amandum bonum addiderit quod ad effectum potest perducere » (apud Lyranum, VI, 17a; cf. R. M. Martin, in *Spicil. Sacr. Lovan.*, XVIII, 102, ad 13-16). 2 Rom. 7, 19. 3 In Dist. 25, c. 8, n. 5 (p. 467, 9-10). 4 In Dist. 26, c. 1 (p. 470s).

Num. 3. « Alii », ut ipse Magister in *Sermone communi* iam citato: « *Non quod volo bonum...* Sed quid est quod dicit se nolle malum quod fecit, cum et volens illud fecerit? Alioquin videretur non peccatum perpetrasset quod penes voluntatem consistit. Unde ex eius verbis diligenter consideratis perpenditur quod in ipso fuit quaedam scintilla rationis ex qua naturaliter bonus voluit. Fuit etiam in eodem placitum et desiderium peccati quod praevaluit et actum peccati pertraxit » (ibid.).

sine vitio sumus; quae proprie natura dicitur. Fuit enim homo creatus in voluntate rectus¹. — **Gennadius** *. Unde in *Ecclesiasticis dogmatibus*² scriptum est: « Firmissime tene primos homines bonos et rectos esse creatos, cum libero arbitrio, quo possent, si vellent, propria voluntate peccare; eosque non necessitate, sed propria voluntate peccasse ». Recte 5 igitur dicitur homo naturaliter velle bonum, quia in bona et recta voluntate conditus est. Superior enim scintilla rationis, quae etiam, ut ait **Hieronymus**³, in Cain non potuit exstingui, bonum semper vult et malum odit. — Alium autem dicunt motum esse mentis, quo mens, relictis superiorum lege, subicit se peccatis eisque oblectatur. Iste motus, 10 ut aiunt, antequam alicui adsit gratia, dominatur in homine et regnat, alterumque deprimit motum. Uterque tamen ex libero arbitrio est. Veniente autem gratia, ille malus motus eliditur, et alter naturaliter bonus liberatur et adiuvatur ut efficaciter bonum velit. Ante gratiam vero, licet naturaliter velit homo bonum, non tamen absolute concedi oportet 15 bonam habere voluntatem, sed potius malam.

4. **Secundum alios una dicitur esse voluntas** *. Alii autem dicunt unam esse voluntatem, id est unum motum, quo naturaliter vult homo bonum et ex vitio vult malum eoque delectatur; et in quantum vult bonum, naturaliter bonus est; in quantum malum vult, malus est. 20

DISTINCTIO XL

Cap. unicum (252).

1. **An ex fine omnes actus pensari debeant ut simpliciter boni vel mali dicantur.** Post haec de actibus adiciendum videtur, utrum et ipsi ex fine, sicut voluntas, pensari debeant boni vel mali. Licet enim, secundum quosdam⁴, omnes boni sint in quantum sunt, non tamen absolute omnes dicendi sunt boni, nec omnes remunerabiles; sed quidam simpliciter mali dicuntur, sicut et alii boni. 25

⁶ velle bonum *trp.* OP. ¹⁷ Rubrica *om.* MRV.

¹ Resp. Eccl. 7, 30. ² Immo in libro Fulgentii, *De fide ad Petrum*, c. 25, n. 66 (PL 65, 700 D-701 A; CCL 91A, 752s). ³ In *Ezech.* 1, 7 (PL 25 [1845], 22 B; CCL 75, 12). ⁴ De quibus supra, Dist. 35, c. 2 n. 4 (p. 531).

Dist. XL. Cf. O. Lottin, *Le problème de la moralité intrinsèque...*, in *Psych. et morale*, II, 421-425; et *L'intention morale...*, *ibid.*, IV, 317ss. — Num. 1-2: Vide *Summam sent.*,

2. **Qui actus simpliciter boni dicendi sunt, qui simpliciter mali** *. Nam simpliciter ac vere boni sunt illi actus, qui bonam habent causam et intentionem, id est qui bonam voluntatem comitantur et ad bonum finem tendunt. Mali vero simpliciter dici debent, qui perversam habent causam 5 et intentionem. — Unde **Ambrosius**¹ ait: « Affectus tuus nomen operi tuo imponit ». Et **Augustinus**, super Psalmum 31²: « Nemo computet bona opera sua ante fidem. Ita enim mihi videntur esse, ut magnae vires et cursus celerrimus praeter viam. Quia ubi fides non erat, bonum opus non erat. Bonum enim opus intentio facit, intentionem 10 fides dirigit. Non valde attendas quid homo faciat, sed quid cum facit attendat, quo lacertos optimae gubernationis dirigat ».

3. His testimoniis insinuari videtur ex affectu et fine opera esse bona vel mala. Quibus consonat quod in Evangelio Veritas ait³: *Non potest arbor bona fructus malos facere, neque arbor mala fructus bonos.* 15 Nomine arboris non natura humanae mentis, sed voluntas intelligitur; quae si mala fuerit, non bona sed mala opera facit; si vero bona fuerit, bona, non mala facit opera.

4. **Utrum omnia opera hominis ex affectu et fine sint bona et mala.** Sed quaeritur utrum omnia opera hominis ex affectu et fine sint bona vel 20 mala.

5. **Opinio quorundam qui dicunt omnes indifferentes** *. Quibusdam⁴ ita esse videtur, qui dicunt omnes actus esse indifferentes: ut nec boni nec mali per se sint, sed ex intentione bona bonus, et ex mala malus sit omnis actus; secundum quos quilibet actus potest esse bonus, si bona intentione geratur. 25

¹ Rubrica *om.* RVW. ⁷ fidem] finem BLM, *quod corr.* B. ¹³ Veritas] dominus BCN. ¹⁴ neque] nec LRW. || bonos] facere *add.* CNT. ¹⁵ natura *trp.* p. mentis BCN. ¹⁸ et²] vel NRV. ²¹ Rubrica *om.* RVW. || omnes] actus *add.* BCX.

¹ *De officiis*, I, c. 30, n. 147 (PL 16 [1845], 66 A). ² *Enarr. II in Ps. 31*, n. 4 (PL 36, 259; CCL 38, 227). ³ *Matth. 7, 18. Glossa ordin.* in *Matth. 7, 17*: « Arbor bona vel mala non natura quae in omnibus bona a Deo est creata, sed voluntas... Fructus opera, quae nec bona malae voluntatis possunt esse, nec mala bonae voluntatis » (apud Lyranum, V, 29a). ⁴ P. Abaelardo, *Ethica*, cc. 3 et 7, et *Dialogus* (PL 178, 643 D-644 A, 650 B, 1652 B).

III, 15 (PL 171, 1141 D-1142 C; 176, 113 A-C), quae hic positionem recapitulat Petri Abaelardi (cf. *Ethica*, c. 3; PL 178, 644 A) et Hugonis (*De sacram.*, II, 14, 6; PL 176, 561 A); cf. O. Lottin, in *Psych. et morale*, IV, 316; et R. Blomme, *La doctrine du péché*, 19. Auctoritas Augustini legitur in *Glossa Magistri in Rom. 3, 28* (PL 191, 1365 A-B). — Num. 5: Ex *Summa sent.*, *ibid.*

6. **Aliorum opinio qui trifariam faciunt actuum differentiam** *. Aliis autem videtur quod quidam actus in se mali sint, ita ut non possint esse nisi peccata, etiam si bonam habeant causam; et quidam in se boni, ita ut etsi malam habeant causam, non tamen boni esse desinant. — Quod testimonio Augustini¹ confirmant, qui dicit bonum aliquando non bene fieri. Quod enim quis invitus vel necessitate facit, non bene facit, quia non bona intentione facit, ut ait Augustinus, *Super Ioannem* 2: « Servilis, inquit, timor non est in caritate³, in quo quamvis credatur Deo, non tamen in Deum; et si fiat bonum, non tamen bene ». « Nemo enim invitus bene facit, etiam si bonum est quod facit ». — Ecce habes quod aliquis non bene facit illud quod bonum est: facit ergo quod bonum est intentione non bona. Ideo asserunt illi quaedam opera esse talia, quae sic bona sunt quod mala esse non possunt, quocumque modo fiant; sicut e converso quaedam sic sunt mala ut non possint esse bona, quocumque ex causa fiant; alia autem esse opera quae ex fine vel ex causa bona sunt vel mala. Et ad illa referunt Sanctorum testimonia⁵, quibus ex affectu vel intentione iudicium operum pensari dicunt. Tripartitam edunt isti differentiam actuum.

7. **Aliter Augustinus sentire videtur, qui dicit opera hominis esse bona vel mala ex intentione et causa, praeter quaedam quae per se peccata sunt.** Sed Augustinus evidentissime docet in libro *Contra mendacium* omnes actus secundum intentionem et causam iudicandos bonos vel malos, praeter quosdam qui ita sunt mali ut nunquam possint esse boni, etiam si bonam videantur habere causam. « Interest, inquit, plurimum qua

1 Rubrica om. RVW. 2 sint] sunt BCV. 7 ait om. NOP. 10 etiam] et BCLR. 12 asserunt illi trp. BCN. 15 fiant] fiunt L, om. MX, mg. R. || ex³ om. LMRV, Interl. OT. 16 Et om. BCOPX. 24 Interest] autem add. BCOP. || Inquit om. BCL.

1 *Confessiones*, I, c. 12, n. 19 (PL 32, 669; CSEL 33, 17). 2 Ut apparet ex auctoritatibus a Floro Lugdun. adductis in Rom. 8, 15 (apud *Bedae Opera omnia*, VI, Coloniae 1688, 148-149), tam hic quam in *Glossa* (PL 191, 1439 D) Magister perperam citat Augustinum, cum eius verba partim legantur in *De spiritu et litt.*, c. 32, n. 56: « Timor ergo ille servilis est: et ideo quamvis in illo Domino [Deo, Florus] credatur, non tamen iustitia diligitur, sed damnatio timetur » (PL 44, 236; CSEL 60, 213). Quem textum et sequentem repetit in L. III, dist. 34, c. 4, n. 2. 3 I Ioan. 4, 18. 4 *Confessiones*, ibid.; sed ut apparet ex eodem Floro (149) et ex *Glossa* Magistri in Rom. 8, 15, textus sumitur ex *Sententiis* Prosperi Aquitani, n. 172 (173) (PL 45, 1873; 51, 451 C). 5 Quae afferuntur supra, num. 2 (p. 557). 6 Cap. 7, n. 18 (PL 40, 528s; CSEL 41, 489s).

Num. 6. Auctoritates Augustini excerptae sunt ex *Glossa* Magistri in Rom. 8, 15 (PL 191, 1439 D); de quibus vide alias notas supra positas.

causa, quo fine, qua intentione quid fiat. Sed ea quae constat esse peccata, nullo bonae causae obtentu, nullo quasi bono fine, nulla velut bona intentione facienda sunt. Ea quippe opera hominum, si causas habuerint bonas vel malas, nunc sunt bona, nunc mala, quae non sunt per se ipsa peccata. Sicut victum praebere pauperibus bonum est, si fit causa misericordiae cum recta fide; et concubitus coniugalis, quando fit causa generandi, si ea fide fiat ut gignantur regenerandi. Haec rursus mala sunt, si malas habent causas: velut si iactantiae causa pascitur pauper, aut lasciviae causa cum uxore concumbitur, aut filii generantur non ut Deo, sed ut diabolo nutriantur. Cum vero opera ipsa peccata sunt, ut furta, stupra, blasphemiae, quis dicat causis bonis esse facienda, vel peccata non esse, vel quod est absurdus, iusta peccata esse? Quis dicat: Furemur divitibus ut habeamus quid demus pauperibus? aut falsa testimonia proferamus, non unde innocentes laedantur, sed potius salventur? Duo enim bona hic sunt: ut inops alatur, et innocens non puniatur. Aut quis dicat adulterium esse faciendum, ut per illam cum qua fit homo de morte liberetur? Testamenta etiam vera cur non supprimimus et falsa supponimus, ne hereditates habeant qui nihil boni agunt, sed hi potius qui indigentes adiuvant? Cur non fiant illa mala propter haec bona, si propter haec bona nec illa sunt mala? Cur non ab immundis meretricibus quae ditant stupratores rapiat divitias vir bonus, ut indigentibus eas largiatur, cum nullum malum malum sit si pro bono fiat?»

8. **Non tantum quare, sed etiam quid fiat attendendum est** *. « Quis hoc dicat, nisi qui res humanas moresque conatur et leges subvertere? Quod enim facinus non dicatur recte posse fieri, nec impune tantum, verum etiam gloriose: ut in eo non timeatur supplicium, sed speretur et praemium, si semel concesserimus in malis actibus non quid fiat, sed quare fiat esse quaerendum: ut quaecumque pro bonis fiunt causis, nec ipsa mala esse iudicentur? At iustitia merito punit eum qui dicit se subtraxisse superflua diviti ut praeberet pauperi; et falsarium qui alienum corrumpit testamentum, ut is esset heres qui faceret eleemosynas largas, non ille qui nullas; et eum qui se fecisse adulterium ostendit, ut per illam cum qua fecit hominem de morte liberet ».

8 habent] habeant LMRTW (Aug.). 22 malum² om. BCLV. 23 Rubrica om. RVW. 25 recte posse trp. LMRTV.

1 August., ibid. (PL 40, 529; CSEL 41, 490s).

9. Peior est qui concupiscendo quam qui miserando furatur *. Sed « dicet aliquis 1: Ergo aequandus est fur quilibet furi qui voluntate misericordiae furatur. Quis hoc dixerit? Sed horum duorum non ideo quisquam est bonus, quia peior est unus: peior est enim qui concupiscendo, quam qui miserando furatur; sed si furtum omne peccatum est, ab omni furto 5 abstinendum est. Quis enim dicat esse peccandum, etiam si aliud sit gravius, aliud levius peccatum? Nunc autem quaerimus quis actus peccatum sit vel non, non quid gravius sit vel levius ».

10. Intende, lector, propositis verbis tota mentis consideratione, quae non inutilem habent exercitationem; et dignosces quis actus sit 10 peccatum: qui scilicet malam habet causam; nec ille tantum, quia sunt nonnulli actus, qui etsi bonam habeant causam, tamen peccata sunt, ut supra positum est.

11. Ex quo consequi videtur quod non semper ex fine iudicatur voluntas sive actio mala, sicut in illis quae per se peccata sunt. Illa enim 15 cum quis gesserit pro aliqua bona causa, bonum videntur habere finem; nec ex fine voluntas est mala, nec ex voluntate actio fit mala, sed ex actione voluntas fit prava. — **Inter ea quae per se mala sunt quidam ponunt actum Iudaeorum.** In quibus aliqui 2 ponunt actum Iudaeorum, qui crucifigendo Christum arbitrabantur *se obsequium praestare Deo* 3; quia bonum 20 finem dicunt eos sibi posuisse, scilicet Dei obsequium, et tamen voluntatem eorum et actionem perversam fore asserunt.

12. De bonis autem nulla fit exceptio in praemissis verbis Augustini, quin omnis voluntas bona ex fine sit bona; et ex fine et voluntate omnis bona actio bona est. Sed non omnis mala voluntas ex fine 25 quae habet malam causam mala est, sed non omnis quae bonam habet causam bona est. Ideoque, cum ex affectu dicitur imponi nomen operi 4, in bonis operibus generaliter vera est haec regula; sed in malis illa excipiuntur quae per se mala sunt. Omnia igitur hominis opera secundum 30

1 Rubrica om. BCRVWX. 6 etiam] et OPW. 18-19 Rubrica om. RVW.
20 se obsequium trp. BCX. || obsequium praestare] obsequi LMRV, quod corr. mg. V.
24 et] ex add. OPW. 29 illa] ista LR, om. V.

1 August., *ibid.*, c. 8, n. 19 (PL 40, 529s; CSEL 41, 491s). 2 Cf. Guil. de S. Theodorico, *Adv. P. Abaelardum*, c. 13 (PL 180, 282 B-C); Bernardus, *Epistola ad Hug. de S. Vict. seu Tract. de bapt.*, c. 4, n. 17 (PL 182, 1042 C); et ipse Magister in L. III, dist. 20, cc. 5-6. Quoad Porretanos, cf. A. Landgraf, *Die Abhängigkeit der Sünde von Gott*, in *Dogmengeschichte*, 1-2, 214, 221, 225. 3 Resp. Ioan. 16, 2. 4 Cf. supra, num. 2 (p. 557).

intentionem et causam iudicantur bona vel mala, exceptis his quae per se mala sunt, id est quae sine praevaricatione fieri nequeunt.

13. **Quidam dicunt haec praedicta non posse fieri bono fine.** Quae tamen quidam 1 contendunt nunquam habere bonam causam. Qui enim aliena furatur ut pauperibus tribuat, non pro bono, ut aiunt, furatur: non enim bonum est aliena pauperibus dare. Qui enim de rapina *sacrificium Deo offert*, ut ait auctoritas 2, idem facit *ac si filium in conspectu patris victimet*, vel sacrificium canis Deo offerat 3. Abominabilis nempe Deo est impiorum oblatio 4. Ita etiam et hominem per adulterium a morte liberare 10 malum esse dicunt: etsi enim bonum sit hominem a morte liberare, tamen sic liberare malum esse asserunt.

14. **Quod non fiant bono fine, notant in verbis Augustini praemissis *.** Ideoque Augustinum in superioribus dicunt temperasse sermonem cauteque locutum, ubi ait 5 « ea quae constat esse peccata, nullo quasi bono fine, nulla *velut* bona intentione facienda ». Non enim simpliciter 15 dixit 'bono fine' et 'bona intentione', sed addidit *quasi* et *velut*, quia talia non fiunt bono fine et bona intentione; sed intentione quae videtur bona, et fine qui putatur bonus, sed non est. Nec ideo excepit Augustinus ista, ut aiunt, quin causas habeant malas, sed quia causas 20 habent quae videntur bonae, sunt tamen malae.

DISTINCTIO XLI

Cap. 1 (253).

1. **An omnis intentio et actio eorum qui fide carent sit mala.** Cumque intentio, ut supra 6 dictum est, bonum opus faciat et fides intentionem 25 dirigat, non immerito quaeri potest utrum omnis intentio omneque opus

7 Deo offert trp. BCT. 10 hominem om. BCW. 11 esse] fore LMTVW.
12 Rubrica om. RVW. || notant] notatur OP.

1 Secundum O. Lottin, Magister hic alludit ad quosdam discipulos Petri Abaelardi vel forsitan Gilberti Porretani (*L'intention morale...*, in *Psych. et morale*, IV, 319).
2 Eccli. 34, 24; *Glossa ordin.* in h. 1. (apud Lyranum, III, 422c). 3 Resp. Isai. 66, 3; et Deut. 23, 18; cf. *Glossa ordin.* in hos locos (apud Lyranum, IV, 106c; et I, 358a).
4 Resp. Prov. 15, 8; et 21, 27. 5 Supra, in num. 7 (p. 559, 1-3). 6 Dist. 40, n. 2 (p. 557).

Dist. XLI. Cf. J. Schupp, *Die Gnadenlehre*, 85ss.

illorum malum sit, qui fidem non habent. Si enim fides intentionem dirigit et intentio opus bonum facit, ubi non est fides, nec intentio bona nec bonum opus esse videtur.

2. **Quidam dicunt omnes actiones hominis sine fide esse malas, quae in fide bonae sunt.** Quod a quibusdam non irrationabiliter adstruitur, qui 5 dicunt omnes actiones et voluntates hominis sine fide malas esse, quae fide habita bonae existunt.

3. **Auctoritatibus muniunt suam opinionem*.** — Augustinus in libro **Sententiarum Prosperi***. Unde Apostolus ait 1: *Omne quod non est ex fide, peccatum est.* Quod Augustinus 2 exponens ait: «Omnis infidelium 10 vita peccatum est, et nihil bonum est sine summo bono. Ubi deest agnitio aeternae veritatis, falsa virtus est, etiam in optimis moribus». — Et Iacobus in Epistola canonica ait 3: *Qui offenderit in uno*, scilicet in caritate, *factus est omnium reus.* Qui ergo fidem et caritatem non habet, omnis eius actio peccatum est, quia ad caritatem non refertur. Quod 15 enim ad caritatem non refertur, ut supra 4 meminit Augustinus, non fit quemadmodum fieri oportet, ideoque malum est.

4. **Quod sine caritate non custodiuntur mandata*.** Non igitur mandata custodit, qui caritate caret, quia sine caritate nullum mandatorum custoditur. Unde Augustinus, *Super Epistolam ad Galatas* 5, ait: 20 «Custoditionem legis dicit Apostolus non occidere, non moechari, et alia huiusmodi ad bonos mores pertinentia, quae nisi caritate et spe impleri non possunt». Nullum ergo implet mandatum, nullumque opus

2 opus bonum trp. BCVWX. 4-5 Rubrica om. PVW. 8-9 Rubricae om. RVW.
18 Rubrica om. NRW. || custodiuntur] custodiunt OP.

1 Rom. 14, 23. 2 Ex Prospero Aquitano, *Sententiae ex August. delibatae*, n. 106 (PL 45, 1868; 51, 441 C). Cf. August., *Contra Iulianum*, IV, c. 3, nn. 30-32 (PL 44, 753ss); *De civit. Dei*, XIX, c. 25 (PL 41, 656; CSEL 40-II, 420; CCL 48, 696); et hic supra, Dist. 40, n. 2 (p. 557). 3 Iac. 2, 10; *Glossa ordin.* in h. 1.: «*Qui in uno*, id est caritate, *offendit*» etc. (apud Lyranum, VI, 212c). 4 Supra, Dist. 38, c. 1, n. 2 (p. 548, 1-9). 5 Num. 62 (PL 35, 2147); resp. Gal. 6, 13: *Neque enim qui circumciantur legem custodiunt.*

Num. 2. Hic refertur, ut videtur, ad Anselmum Laudun. et Gilbertum de la Porrée, qui in *Glossis* suis in Rom. 14, 23, adducunt verba Augustini quae sequuntur in num. 3; cf. *Glossa ordin.* in h. 1. (apud Lyranum, VI 30a); verba Gilberti leguntur in R. Blomme, *La doctrine du péché*, 344, nota 4. — Num. 3. Vestigia amborum sequitur Magister, quatenus introducit eandem auctoritatem Augustini in *Glossam* in Rom. 14, 23 (PL 191, 1520 A). — Num. 4. Augustinus legitur in *Glossa* in Gal. 6, 13 (PL 192, 167 B).

bonum facit, qui fidem et caritatem non habet. *Impossibile est enim*, ut ait Apostolus 1, *sine fide aliquid placere Deo.* Quae ergo sine fide fiunt, bona non sunt, quia omne bonum placet Deo.

5. **Quae praemissae obiciuntur sententiae ex verbis Augustini.** His 5 autem obicitur quod supra 2 dixit Augustinus, scilicet quod «in servili timore, etsi bonum fiat, non tamen bene: nemo invitus bene facit, etiam si bonum est quod facit». Hic enim bonum dicit fieri, sed non bene, ab illo qui caritatem non habet. Qui enim serviliter timet, caritate vacuus est: de quo tamen hic dicit quia bonum facit, sed non bene. Qui etiam 10 super illum locum Psalmi 3: *Turtur invenit sibi nidum ubi reponat pullos suos*, dicit quod «Iudaei et haeretici et pagani opera bona faciunt, quia vestiunt nudos, et pascunt pauperes, et huiusmodi; sed non in nido Ecclesiae, id est in fide, et ideo conculcantur pulli eorum».

6. **Qualiter ad haec illi respondeant*.** Quibus illi respondent dicentes 15 opera bona appellari huiusmodi, quae sine caritate fiunt, non quia bona sint quando sic fiunt: quod supra evidenter docuit Augustinus; sed quia bona essent si aliter fierent; quae etiam sui genere sunt bona, sed ex affectu fiunt mala.

7. **Aliorum sententia de praemissa quaestione, qua quaerebatur si omnis 20 eorum actio mala est, qui fidem non habent.** Alii vero, qui trifariam distinctionem actuum faciunt 4, opera cuncta quae ad naturae subsidium fiunt, semper bona esse adstruunt.

8. **Determinat praedicta verba Augustini*.** Sed quod Augustinus 5 mala esse dicit 'si malas habent causas', non ita accipiendum est, quasi 25 ipsa mala sint, sed quia peccant et mali sunt qui ea malo fine agunt. — Item et illud aliud 6, scilicet 'bonum opus intentio facit et intentionem fides dirigit', determinant dicentes ibi 'bonum' vocatum quod remunerabile est ad vitam; non quod illud solum sit bonum opus, immo et alia plura, licet non ea ratione qua illud sint bona.

1 est enim trp. NOP. || ut om. OP. 4 Quae... obiciuntur] quod... obicitur PT. 5 dixit] dicit BCW. 6 nemo] enim add. N (Aug.), add. interl. T. 10 sibi om. LMRTV. 12 et 1 om. LMNRTV. 14 Rubrica om. RVW. 16 sint] sunt BCM. 23 Rubrica om. RVW. || Determinat] determinant BCT. 24 habent] habeant LNRTV. || accipiendum est trp. LMRTV.

1 Hebr. 11, 6. 2 Dist. 40, n. 6 (p. 558, 8-10). 3 *Enarr. in Ps. 83, 4, n. 7* (PL 37, 1060; CCL 39, 1151). 4 De quibus supra, Dist. 40, n. 6 (p. 558). 5 Supra, p. 559, 7-8. 6 Supra, p. 557, 9-10.

Num. 5. Verba August. super Ps. 83, 4, ex *Glossa* Magistri in h. 1. (PL 191, 789 D).

Cap. 2 (254).

Quibus modis dicatur bonum. Bonum enim multipliciter accipitur, scilicet pro utili, pro remunerabili, pro signo boni, pro specie boni, pro licito, et aliis forte modis. Solaque illa intentio remunerabilis est ad vitam, quam fides dirigit; sed non illa sola bona est, ut aiunt. Nam, si quis Iudaeus vel malus Christianus necessitatem proximi relevaverit naturali pietate ductus, bonum fecit, et bona fuit voluntas qua illud fecit.

Cap. 3 (255).

Hic ponuntur quaedam Augustini capitula quae retractavit, non quasi prave dicta, sed quo sensu dixerit insinuans. — **Primum capitulum** *. Post haec investigari oportet qualiter intelligendum sit quod ait Augustinus in libro *De vera religione* 1: « Usque adeo, inquit, peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium ». — **Retractatio geminam continens determinationem** *. Huius dicti rationem Augustinus aperiens, in libro *Retractationum* 2 dicit: « Potest videri falsa haec definitio; sed si diligenter discutiatur, invenitur esse verissima. Peccatum quippe illud cogitandum est, quod tantummodo peccatum est, non quod est etiam poena peccati », scilicet peccatum primum hominis, quod fuit peccatum et causa peccati, sed non poena. « Quamvis et illa quae non voluntaria peccata non immerito dicuntur, quia vel a nescientibus, vel a coactis perpetrantur, non omni modo possunt sine voluntate committi. Quoniam et ille qui peccat ignorans, voluntate utique facit quod, cum faciendum non sit, putat esse faciendum. Et ille qui concupiscit adversus spiritum carne, non ea quae vult facit, concupiscit quidem nolens, et in eo non facit quod vult; sed si vincitur, concupiscentiae consentit volens, et in eo non facit nisi quod vult. Et illud quod in parvulis est originale peccatum, ex prima hominis mala voluntate contractum est. Non itaque falsum est quod dixi: 'Usque adeo peccatum voluntarium est' » etc. — Ecce qualiter illud accipiendum sit, scilicet vel

6 malus om. OP. || relevaverit] revelaverit BCOX, quod corr. B. 11 Primum capitulum om. RVW. 15 Rubrica om. RVW. 17 invenitur] invenietur N, invenietur OP, quod corr. P. 19 scilicet om. OPX. 27 volens] nolens BCM. 28 mala voluntate trp. BCOPW. 29 contractum LOPX, tractum alii. 30 vel om. OPV, interl. T.

1 Cap. 14, n. 27 (PL 34, 133; CSEL 77, 20; CCL 32, 204); sed mediante *Retract.* ut in nota sequenti. 2 Lib. I, c. 13, n. 5 (PL 32, 603s; CSEL 36, 60s).

de primo peccato hominis, vel de omnibus generaliter peccatis mortiferis, quorum licet quaedam dicantur non voluntaria: quae scilicet per ignorantiam vel per infirmitatem fiunt, eadem tamen ea ratione possunt dici voluntaria, quia sine voluntate non committuntur.

Cap. 4 (256).

Aliud capitulum. Illius etiam intelligentia perquirenda est, quod in libro *De duabus animabus* 1 edidit inquit: « Nusquam nisi in voluntate peccatum est ». — **Retractatio.** Quod etiam in libro *Retractationum* 2 plane determinat dicens: « Potest putari falsa esse ista sententia, qua diximus 'nusquam nisi in voluntate esse peccatum', cum Apostolus dicat 3: *Quod nolo, hoc facio* » etc. « Sed peccatum quod 'nusquam est nisi in voluntate', illud praecipue intelligendum est, quod iusta damnatio consecuta est », id est primum hominis peccatum.

Cap. 5 (257).

Item aliud capitulum. In eodem quoque libro *De duabus animabus* 4 aliud tradit consideratione dignum. Ait enim: « Non nisi voluntate peccatur »; ipsamque voluntatem definivit dicens: « Voluntas est animi motus, cogente nullo, ad aliquid vel non admittendum vel adipiscendum ». — **Augustinus, Retractatio** *. Huius dicti causam aperiens et intelligentiam pandens, in libro *Retractationum* 5 ait: « Hoc propterea dictum est, ut hac definitione volens a nolente discerneretur, et sic ad illos referretur intentio, qui in paradiso fecerunt originem mali nullo cogente peccando, id est libera voluntate; quia et scientes contra praeceptum fecerunt, et ille tentator suasit ut hoc fieret, non coegit. Nam qui nesciens peccavit, non incongruenter 'nolens' peccasse dici potest; quamvis et ipse quod nesciens fecit, volens tamen fecit. (Non semper voluntas facti quod peccatum est, voluntas peccati est, quia vult quis quod peccatum est, nec tamen peccati *) Ita nec tale peccatum sine voluntate esse potuit; sed voluntas facti ibi fuit, non voluntas peccati. Quod tamen factum fuit peccatum; hoc enim

8 Retractatio om. MRVW. 15 Rubrica om. BCWX, diversa L. 17 ipsamque ipsam L, ipsam quoque NOPV. 19 Rubrica om. BCRVWX. 25 quod] qui BCL, quidem W. 26-27 Rubrica om. BCRVWX.

1 Cap. 10, n. 12 (PL 42, 103; CSEL 25, 68); iterum mediante *Retract.*, ut infra. 2 Lib. I, c. 15, n. 2 (PL 32, 608s; CSEL 36, 73s). 3 Rom. 7, 16. 4 Cap. 10, n. 14 (PL 42, 104; CSEL 25, 68), ubi et sequens definitio (de qua, supra, p. 471); mediante *Retract.* ut in nota sequenti. 5 Lib. I, c. 15, n. 3 (PL 32, 609; CSEL 36, 74s).

factum est, quod fieri non debuit. Quisquis autem sciens peccat, si potest cogenti ad peccatum sine peccato resistere, nec tamen facit, utique volens peccat: quia qui potest resistere, non cogitur cedere. Quapropter peccatum sine voluntate esse non posse, verissimum est. Ex his liquet qualiter superiora accipienda sunt.

5

Cap. 6 (258).

Quod mala voluntas est voluntarium peccatum. Si autem omne peccatum mortale voluntarium est, cum voluntas mala peccatum sit mortale, constat ipsam esse voluntarium peccatum. — **Augustinus, in libro De libero arbitrio** ¹ *: « Quid enim, ut ait Augustinus, tam in voluntate quam ipsa voluntas sita est? » Voluntas itaque mala recte voluntarium dicitur peccatum, quod in voluntate consistit. « Voluntas quippe, ut ait Augustinus in eodem ², est prima causa peccandi, aut nullum peccatum est prima causa peccandi. Nec est cui recte imputetur peccatum, nisi peccanti; non ergo est cui recte imputetur, nisi voluntati ». — Hoc autem ¹⁵ de peccato actuali et mortali intelligendum est. Neque his verbis aliud voluit ostendere Augustinus, ut ipse ait in *Retractionibus* ³, nisi quia « voluntas est qua peccatur et recte vivitur ».

DISTINCTIO XLII

Cap. 1 (259).

20

1. An voluntas et actio mala in eodem homine et circa eandem rem sint unum peccatum vel plura. Cum autem voluntas mala et operatio peccatum sint, quaeri solet utrum in eodem homine et circa eandem rem haec duo unum sint peccatum vel diversa. Ut si quis voluntate furatur, voluntatem habuit malam, quae peccatum est; et actum malum, qui item ²⁵ peccatum est. Haec autem duo diversa sunt, scilicet voluntas et actio; sed numquid diversa sunt peccata, an unum?

5 sunt] sint BCNRTVW.

9-10 Rubrica om. RVW.

¹ Lib. I, c. 12, n. 26 (PL 32, 1235; CSEL 74, 26).
1295; CSEL 74, 130s).² Lib. III, c. 17, n. 49 (PL 32, 596; CSEL 36, 41), unde Magister sumpsit etiam auctoritates praecedentes *De lib. arbitrio*.³ Lib. I, c. 9, n. 4 (PL 32, 596; CSEL 36, 41), unde Magister sumpsit etiam auctoritates praecedentes *De lib. arbitrio*.

2. Oppositio contra illos qui dicunt unum peccatum. Quidam ¹ dicunt unum esse peccatum. Alii ² vero dicunt diversa esse peccata, quia cum constet haec duo esse diversa, aut diversa duo peccata dicuntur, aut duo diversa, non peccata. — **Responsio** *. Quibus alii respondent haec duo ⁵ diversa esse, non peccata. Non enim peccata sunt, sed peccatum unum, quia una praevaricatio vel inobedientia in utroque admittitur, sive quando vult, sive quando agit, et unus est ibi contemptus; sed minor cum in voluntate solum peccatum continetur, maior vero cum voluntati etiam operatio additur; et ideo maius fit peccatum, sed non plura, cum voluntas operi mancipatur.

3. Alia contra eosdem oppositio. Sed adhuc eisdem obicitur: Si unum tantum illa duo peccatum sunt, cum quis, voluntate mali prius concepta, deinde opus patriverit, non pro aliquo reus est, nisi pro quo ante opus reus erat, cum adhuc in sola voluntate peccatum consistebat. Nullus enim ¹⁵ reus est aeternae mortis, nisi pro peccato. Sed peccatum aliud non est admissum actione, quam prius admissum erat voluntate; non igitur pro aliquo alio iste fit damnabilis actu peccando, quam ante fuerat cum sola voluntate delinquebat. — **Responsio** *. Ad hoc etiam et illi respondent, dicentes propter peccatum quidem tantum illum furem reum constitui; ²⁰ et quamvis eius voluntas et actio unum sint peccatum, pro alio tamen reus factus est actu peccando, quam prius erat sola voluntate delinquendo, quia pro actu, qui est aliud quam voluntas, licet non aliud peccatum.

4. Alia adversus eosdem obiectio. Item et adhuc quaestioni instant, ²⁵ dicentes ideo haec duo diversa esse peccata, quia diversorum legis mandatorum praevaricationes sunt. Alio enim mandato legis prohibetur actio furti, scilicet ³: *Non juraberis*; alio voluntas furandi, scilicet ⁴: *Non concupisces rem proximi tui*. Cum autem haec duo diversa mandata sint, quibus illa duo prohibentur, patet illa duo diversas esse praevaricationes: ³⁰ diversa igitur peccata. — **Responsio** *. Ad quod etiam illi dicunt diversa quidem esse mandata, quibus illa duo distinctim prohibentur, ut Au-

1 Rubrica om. MRVW. 2 dicunt *trp. p.* peccata OP. 3 esse diversa *trp.* BCN.
4 Responsio om. LMRVW. 18 Responsio om. MRVW. || et om. BCP, *Interl. O.*
24 adversus] contra BCX. 30 Responsio om. RVW.1 Inter quos auctor *Summae sententiarum*, III, 15 (PL 171, 1142 B; 176, 113 C).
2 Ex gr., Rob. Pullus, *Sententiae*, VI, 2 (PL 186, 865 A-B). 3 Exod. 20, 15;
Deut. 5, 19. 4 Exod. 20, 17; Deut. 5, 21.

gustinus docet, *Super Exodum*¹; verumtamen in illis non observatis una praevaricatio tantum incurritur, unumque peccatum contrahitur, licet duo diversa illis prohibeantur; sicut e converso duo sunt mandata caritatis, quibus duo praecipuntur diligi², una tamen in eis nobis commendatur caritas.

5

Cap. 2 (260).

1. **Si peccatum ab aliquo admissum in eo sit quousque poeniteat.** Praeterea quaeri solet: cum ab aliquo, perpetrato voluntate peccato, voluntas id agendi et actio transierint, nondum tamen vera habita poenitentia, utrum illud peccatum usquequo poeniteat sit in eo. Quod non esse videtur, quia voluntas illa quae prius fuit non est; neque actio, quia non illud vult vel agit quod ante voluit et egit.

2. **Responsio quaestionis determinativa** *. Sed non est ignorandum peccatum duobus modis dici esse in aliquo et transire, scilicet actu et reatu³. Actus est in aliquo, dum ipsum quod peccatum est, ut actio vel voluntas, in peccante est; reatu vero, cum pro eo, sive transierit sive adsit, mens hominis polluta est et corrupta, totusque homo supplicii obligatus perpetuis. Nec unquam est in aliquo peccatum actu, praeter originale, quin sit etiam reatu; sed est reatu interdum, postquam transiit actu.

Cap. 3 (261).

20

1. **Quibus modis dicitur in Scriptura reatus.** Reatus autem in Scriptura multipliciter accipitur, scilicet pro culpa, pro poena, pro obligatione poenae temporalis vel aeternae. Si enim mortale est, obligat nos poenae aeternae; si veniale, obligat nos poenae temporali.

2. **Quid sit mortale peccatum** *. **Quid sit veniale** *. Duo enim sunt peccatorum genera, mortalium scilicet et venialium. Mortale est, per quod homo mortem aeternam meretur: « crimen enim, ut ait Augustinus

¹ docet *Super Exodum trp.* MRTV. ⁵ commendatur caritas *trp.* LMRTV. ¹³ Rubrica *om.* RVW. ¹⁹ transiit] transit OPR. ²⁵ Rubricae *om.* MNRVW.

¹ *Quaest. in Heptat.*, II, q. 71 (PL 34, 620s; CSEL 28-II, 135-138; CCL 33, 102ss). ² *Resp. Matth.* 22, 37-39. ³ Cf. quasdam auctoritates supra, Dist. 32, c. 1, n. 6 (p. 512s), quae etiam de peccato actuali loquuntur.

Cap. 2. Cf. *Summa sent.*, III, 15 (PL 171, 1142 B; 176, 113 B). — Cap. 3. Vide L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, 614-623; A. M. Landgraf, *Der Begriff des Peccatum habituale*, in *Dogmengeschichte*, IV-1, 100-103. — Cap. 3, num. 2. Definitio Augustini legitur in *Glossa Magistri in Tit.* 1, 5 (PL 192 386 A).

n u s¹, est quod est dignum accusatione et damnatione»; veniale autem, quod hominem usque in reatum perpetuae mortis non gravat, verumtamen poenam meretur, sed facile indulgetur.

Cap. 4 (262).

5 1. **De modis peccatorum, qui multipliciter assignantur.** — **Prima distinctio** *. Modi autem peccatorum varias in Scriptura habent distinctiones: in qua dicitur duobus modis peccatum committi, scilicet cupiditate et timore, ut Augustinus tradit super illum locum Psalmi²: *Incensa igni et suffossa*. His enim duobus dicit omnia peccata mortalia includi; et *incensa* ea dicit, quae ex cupiditate male incendente oriuntur; *suffossa* vero, quae ex timore male humiliante proveniunt. Quod est quando quis cupit non cupienda, vel timet non timenda.

15 2. **Secunda distinctio** *. Alibi vero dicitur fieri peccatum tribus modis, scilicet cogitatu, verbo, opere. Unde Hieronymus, *Super Ezechielem*³: « Tria generalia delicta sunt, quibus humanum subiacet genus: aut enim cogitatione, aut sermone, aut opere peccamus ». His aliquando etiam quartus additur modus, scilicet consuetudinis: quod in quatruiduano Lazaro significatum est⁴.

20 3. **Tertia** *. Dicitur quoque homo peccare in Deum, in se, in proximum. In Deum, cum de Deo male sentit, ut haereticus; vel quae Dei sunt usurpare praesumit, indigne participando sacramentis; vel quando nomen Dei peierando contemptibile facit. In proximum peccat, cum proximum iniuste laedit; in se vero, cum sibi, non alii nocet.

5-6 Prima distinctio *om.* MRVW. 13 Secunda distinctio *om.* RVW. 16-17 allquando etiam *trp.* BCV. 19 Tertia *om.* MRVW. || se] et *add.* PX, *add. interl.* T. 22 peierando contemptibile *trp.* LRT.

¹ *In Ioan.*, tr. 41, n. 9 (PL 35, 1697; CCL 36, 362). ² *Enarr. in Ps.* 79, 17, n. 13 (PL 36, 1026s; CCL 39, 1117s). ³ *In Ezech.* 43, 23-25 (PL 25 [1845], 427 B; CCL 75, 642). ⁴ *Resp. Ioan.* 11, 39; cf. August., *In Ioan.*, tr. 49, n. 3 (PL 35, 1748; CCL 36, 421); et *infra*, L. IV, dist. 16, c. 1.

Cap. 4, num. 1. Textus conficitur ex *Summa sent.*, III, 16 (PL 171, 1142 C; 176, 113 C), et *Glossa Magistri in Ps.* 79, 17 (PL 191, 766 A-B). — Num. 2: Ex *Glossa ordin.* in *Ezech.* 43, 25 (apud Lyranum, IV, 281a). — Num. 3: Partim ex *Summa sent.*, *ibid.*

Cap. 5 (263).

Quo differant delictum et peccatum. Variam quoque appellationem habet: dicitur enim et peccatum et delictum. Et « delictum fortasse est, ut ait Augustinus in *Quaestionibus Levitici*¹, declinare a bono; peccatum est facere malum. Aliud est enim declinare a bono, aliud est 5 facere malum. Peccatum ergo est perpetratio mali, delictum desertio boni. Quod et ipsum nomen ostendit. Quid enim aliud sonat delictum nisi derelictum? Et quid derelinquit, qui delinquit, nisi bonum? Vel delictum est quod ignoranter fit, peccatum quod scienter committitur. Indifferenter tamen et peccatum nomine delicti, et delictum nomine 10 peccati appellatur ».

Cap. 6 (264).

De septem vitiis principalibus. Praeterea sciendum est septem esse vitia capitalia vel principalia, ut Gregorius super Exodum² ait, scilicet inanem gloriam, iram, invidiam, acidiam vel tristitiam, avari- 15 tiam, gastrimargiam, luxuriam. Quae, ut ait Chrysostomus³, significata sunt in septem populis qui terram promissionis Israelii promissam tenebant. De his, quasi septem fontibus, cunctae animarum mortiferae corruptelae emanant. Et dicuntur haec capitalia, quia ex eis oriuntur omnia mala. Nullum enim est, quod non ab aliquo horum ori- 20 ginem trahat.

³ et¹ om. BCOPX. 16 alt] Iohannes add. NTV.

¹ *Quaest. in Heptat.*, III, q. 20 (PL 34, 681s; CSEL 28-II, 248s; CCL 33, 185ss).

² *Glossa ordin.* in Exod. 23, 22 (apud Lyranum, I, 173v); ex Gregorio, *Moralia*, XXXI, c. 45, n. 87 (PL 76, 621 A).

³ Haec sententia legitur sub nomine Chrysostomi in *Glossa ordin.* in Exod. 23, 23 (apud Lyranum, I, 173c); expressius vero, sed anonyma, in Deut. 7, 1 (ibid., 340a); et utraque glossa verbotenus sumpta est ex Ioan. Cassiano (non Chrysostomo), *Conlationes*, conl. 5, cc. 16 et 23 (PL 49, 632 C-633 A, et 639 B; CSEL 13, 140s, et 147s). Cf. J. M. Herrouet, *Un texte de Pierre Lombard*, in *Bulletin Du Cange* 4 (1928) 199s; et *Bull. de Théol. anc. et méd.* 1 (1929-1932) n. 230.

Cap. 5. Ex *Glossa Magistri* in Gal. 6, 1 (PL 192, 162 A); cf. *Glossa eius* in Tit. 1, 6 (386 A), et *Summa sent.*, III, 16 (PL 171, 1142 D; 176, 113 D). — Cap. 6. Partim ex *Summa sent.*, III, 16 (PL 171, 1142 D; 176, 113 D-114 A); de quo capitulo istius *Summae* cf. L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, 444s. Vide alias notas textui supra adiunctas, ubi citatur *Glossa ordin.* in Exod. 23, 22.

Cap. 7 (265).

1. **De superbia, quae est radix omnium malorum.** Ex superbia tamen omnia mala oriuntur, et haec et alia; quia, ut ait Gregorius¹, « radix cuncti mali est superbia, de qua dicitur²: *Initium omnis peccati est superbia* »; quae est « amor propriae excellentiae »³.

2. **De quatuor speciebus superbiae** *. Cuius quatuor sunt species, ut Gregorius⁴ ait: « Prima est cum bonum quod habet quis sibi tribuit; secunda, cum credit a Deo esse datum, sed tamen pro suis meritis; tertia, cum se iactat habere quod non habet; quarta, cum ceteris de- 10 spectis, singulariter vult videri ». Merito ergo radix omnis mali dicitur superbia.

3. **Quod cupiditas radix est omnium malorum** *. Huic autem videtur obviare quod Apostolus ait⁵: *Radix omnium malorum est cupiditas*; quia si radix omnium malorum est cupiditas, ergo superbiae. Quomodo ergo 15 superbia radix est et initium omnis peccati?

Cap. 8 (266).

Quo sensu utrumque radix dicatur omnium malorum, scilicet superbia et cupiditas. Sed utrumque recte dictum esse intelligitur, si genera peccatorum singulorum, non singula generum, utraque locutione includi 20 intelligantur. Nullum quippe genus peccati est, quod interdum ex superbia non proveniat; nullum etiam quod ex cupiditate aliquando non descendat. Sunt enim nonnulli hominum qui ex cupiditate fiunt superbi, et aliqui ex superbia fiunt cupidi. « Est enim, ut ait Augusti-

2 omnium malorum] omnis mali MRV. 5 est¹ om. MTVW, trp. p. superbia LR, post Initium (4) X. 6 Rubrica om. MRVW. 10 radix trp. p. mali OP. 12 Rubrica om. RVW. 17 scilicet om. BCVX, et add. LOVW.

¹ *Glossa ordin.* in Exod. 23, 22 (apud Lyranum I, 173c); ex Gregorio, *Moralia*, XXXI, c. 45, n. 87 (PL 76, 621 A). ² Eccli. 10, 15. ³ August., *De Genesi ad litt.*, XI, c. 14, n. 18 (PL 34, 436; CSEL 28-I, 346). ⁴ *Glossa ordin.* in Iob 32, 8 (apud Lyranum, III, 60v); ex Gregorio, *Moralia*, XXIII, c. 6, n. 13 (PL 76, 258 C). ⁵ I Tim. 6, 10.

Cap. 7, num. 1: Ex eadem *Glossa ordin.* in Exod., sed definitio superbiae legitur in *Summa sent.*, ubi supra. — Num. 2-3: Ex eadem *Summa*, III, 16 (PL 171, 1143 A-B; 176, 114 A-C); vide L. Ott, ibid., 447, n. 2; et O. Lottin, in *Psych. et morale*, V, 222s.

Cap. 8. Omnia, praeter conclusionem (« ideo ergo excellere... omnis mali »), ex *Glossa Lombardi* in I Tim. 6, 10 (PL 192, 359 A-B).

nus¹, homo, qui non esset amator pecuniae, nisi per hoc putaret se excellentiorem esse»; ideoque, ut excellat, divitias cupit. Tali ex superbia oboritur cupiditas. Et est aliquis qui non amaret excellere, nisi putaret per hoc maiores divitias habere; ideo ergo excellere laborat, quia divitias habere amat. Huic innascitur superbia, id est amor excellentiae, ex cupiditate. Patet ergo quod ex superbia aliquando cupiditas, et ex cupiditate aliquando superbia oritur; et ideo de utraque recte dicitur quod sit radix omnis mali.

DISTINCTIO XLIII

Cap. unicum (267).

10

1. De peccato in Spiritum Sanctum, quod dicitur etiam peccatum ad mortem. Est praeterea quoddam peccati genus ceteris gravius et abominabilius, quod dicitur peccatum in Spiritum Sanctum. De quo in Evangelio Veritas ait²: *Qui peccaverit in Spiritum Sanctum, non remittetur ei, neque hic, neque in futuro*; et Ioannes in Epistola canonica³: *Est peccatum ad mortem: non pro eo dico ut quis oret*. Qui enim peccat in Patrem, remittetur ei; et qui peccat in Filium, remittetur ei; *qui autem blasphemaverit in Spiritum Sanctum, non remittetur ei, neque hic, neque in futuro*.
2. Quid sit illud peccatum*. Quorundam opinio*. Sed quaeritur quid sit illud peccatum in Spiritum Sanctum vel ad mortem. — Quidam⁴

³ oboritur] oritur OP, suboritur W. ⁴ ideo ergo] ideoque NOPX. ¹⁴ Veritas trp. p. quo (13) LMRTVX. || ait om. LMX, interl. T. ¹⁶ enim om. MOPX. ¹⁹ Quorundam opinio om. MNRV. || quid] quod BCTW.

¹ De Genesi ad litt., XI, c. 15, n. 19 (PL 34, 437; CSEL 28-I, 347). ² Matth. 12, 31-32: *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus, Spiritus autem blasphemia non remittetur. Et quicumque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei; qui autem dixerit contra Spiritum Sanctum, non remittetur ei, neque in hoc saeculo, neque in futuro*. Cf. etiam Marc. 3, 28-29; Luc. 12, 10. ³ I Ioan. 5, 16. ⁴ Glossa ordin, in Rom. 2, 5 (apud Lyranum, VI, 7a).

Dist. XLIII. Cf. L. Ott, *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*, 631-641; A. M. Landgraf, *Sünde wider den Heiligen Geist*, in *Dogmengeschichte*, IV-1, 13-69; vide etiam sermonem Magistri In Pentecoste adhuc ineditum, in cod. Paris., Bibl. lat. 13374, ff. 48r-49v; et fragm. in cod. Pragae, Bibl. Univ. XXIII. E. 63, f. 117 c-d.

Num. 1-2: Quasi omnia in Glossa Magistri in Rom. 2, 5 (PL 191, 1339 A-D). Sed quid sibi voluerit rubrica circa finem num. 2: *Augustinus, De verbis Domini* (etiam in Glossa, 1339 B et C; x 16c et d; z 9d), non immediate apparebat, quatenus quasi eadem verba proponuntur

dicunt illud esse peccatum desperationis vel obstinationis. Obstinatio est induratae in malitia mentis pertinacia, per quam fit homo impenitens. Desperatio est qua quis penitus diffidit de Dei bonitate, aestimans suam malitiam divinae bonitatis magnitudinem excedere, sicut Cain qui dixit 1: *5 Maior est iniquitas mea, quam ut veniam merear*. — Utrumque vero dicitur peccatum in Spiritum Sanctum, quia Spiritus Sanctus amor est Patris et Filii, et benignitas qua se invicem et nos diligunt; quae tanta est, cuius finis non est. Recte ergo in Spiritum Sanctum delinquere dicuntur, qui suam malitiam Dei bonitatem superare putant, et ideo poenitentiam non assumunt; et qui iniquitati tam pertinaci mente inhaerent, ut eam nunquam relinquere proponant et ad bonitatem Spiritus Sancti nunquam redire, patientia Dei abutentes et de misericordia Dei nimis praesumentes; quibus placet malitia propter se, sicut piis bonitas. — **Augustinus, De verbis Domini***: Isti nimia pertinacia et praesumptione ¹⁵ peccant, autumantes Deum non esse iustum; illi desperatione Deum non bonum aestimant, tollentes in hoc turbulentissimo iniquitatum mari portum divinae indulgentiae, quo se recipiant fluctuantes. Atque ipsa desperatione addunt peccata peccatis, dicentes: Misericordia nulla est, et super peccatores necessaria damnatio debetur.

3. An omnis obstinatio vel desperatio sit peccatum in Spiritum Sanctum. Sed quaeritur utrum omnis obstinatio mentis in malitia obduratae, omnisque desperatio sit peccatum in Spiritum Sanctum.

4. **Opinio quorundam***. Quidam dicunt omnem obstinationem et desperationem peccatum esse in Spiritum Sanctum. Quod si est, aliquando ²⁵ illud peccatum remittitur, quia multi, etiam obstinatissimi et desperatissimi, convertuntur, ut Augustinus ait super illum locum Psalmi 2:

12 redire] velint add. BCTV, volentes add. interl. M². ¹⁵ esse om. BCRVX. 18-19 Misericordia nulla est] misericordiam nullam esse OPTW. ²⁰ sit peccatum trp. BCMVX. ²¹ Sed] Et BCMRVX. ²³ Opinio quorundam CMNX, om. alii.

¹ Gen. 4, 13. ² Glossa ordin, in Ps. 67, 23 (apud Lyranum, III, 178c); ex August. in h. l., n. 31 (PL 36 832; CCL 39, 892).

a Floro Lugdun. ut *Extractatu Evang. sec. Ioan. 33* (apud Bedae Opera omnia, VI, Coloniae 1688, 53-54). Sed revera tractatus ille incorporatur in collectione *De verbis Domini* ut sermo 47 (PL 39, 2431). Auctoritas ergo paraphrasis est num. 8 eiusdem Tractatus (PL 35, 1651; CCL 36, 310s).

Num. 4. Vide quaestionem Lombardi in Glossa in Rom. 2, 5 (PL 191, 1340 A), ubi etiam legitur (1340 C) Augustinus in Ps. 67; cf. etiam Glossa Magistri in h. l. (PL 191, 614 A). Illud in Ps. 147 legitur in parte in Glossa in h. l. (PL 191, 1282 A). Deinde vide Glossam in Ps. 67, 7: «vinctos, quia solvit vincula peccatorum...; qui exasperant, scilicet blasphemos

Convertam in profundum maris: « Id est eos qui erant desperatissimi »; et ibi 1: *Mittit crystallum sicut frusta panis*: Id est obstinatos facit aliorum doctores. Talium conversio ibi etiam evidenter ostenditur, ubi ait 2: *Qui educit vinctos in fortitudine: similiter eos qui exasperant, qui habitant in sepulcris*. — Secundum istos peccatum illud dicitur irremissibile, non quin 5 aliquando remittatur, sed quia vix et raro ac difficulter dimittitur. Non enim solvitur crystallus nisi vehementi spiritus impetu.

5. **Aliorum opinio** *. Alii vero tradunt non quamlibet obstinationem vel desperationem appellari peccatum in Spiritum Sanctum, sed illam tantum quam comitatur impenitentia. Qui etiam impenitentiam dicunt 10 peccatum in Spiritum Sanctum, quia Augustinus 3 dicit: « Impoenitentia est peccatum in Spiritum Sanctum ». — Sed cum sic obstinatus est aliquis ut non poeniteat, discuti oportet an aliud obstinatio, aliud impenitentia sit in eo peccatum; an idem, sed diversis modis commissum. — Secundum istos peccatum illud dicitur irremissibile, eo quod 15 nunquam dimittatur. Unde Augustinus 4 etiam dicit quod hoc solum peccatum veniam mereri non potest; et Hieronymus 5 quod taliter peccans « digne poenitere non potest ». Et ideo recte Ioannes dicit 6 ut *non pro eo oret quis*, quia qui sic peccat, orationibus Ecclesiae hic vel in futuro iuvare non potest, habens *cor induratum tanquam lapis*, 20 sicut de diabolo legitur 7. Post hanc vitam qui valde mali sunt, meritis Ecclesiae iuvare non possunt 8.

2 frusta] tortam LR. 6 remittatur] dimittatur BCOPRT, vel remittatur add. interl. O. 8 Allorum opinio CMNX, om. alii. 15 dicitur om. OP.

1 Glossa ordin. et interl. in Ps. 147, 17 (apud Lyranum, III, 304r); ex August. in h. l., n. 25 (PL 37, 1933s; CCL 40, 2161). 2 Ps. 67, 7. 3 Sermo 71 (De blasphemia in Spiritum Sanctum), c. 12, n. 20 (PL 38, 455). 4 Sermo 71, c. 6, n. 10 (PL 38, 449). 5 Glossa interl. in Marc. 3, 29 (apud Lyranum, V, 96v); paulo aliter Ps.-Hieron. in h. l. (PL 30 [1846], 602 A). 6 I Ioan. 5, 6; supra, in num. 1. 7 Resp. Iob 41, 15: *Cor eius indurabitur tanquam lapis*; Gregorius, *Moralia*, XXXIV, c. 6, n. 11: « Quia nulla unquam conversionis poenitentia mollietur » (PL 76, 723 D), ut in *Glossa ordin.* in h. l. (apud Lyranum, III, 80c). 8 August., *Enchiridion*, c. 110 (PL 40, 283); cf. infra, L. IV, Dist. 45, c. 2.

in Deum » (PL 191, 604 C). De crystallo, cf. *Glossa* in Ps. 147, 18 (PL 191, 1282 D-1283 A); de quo in vanum quaesivimus apud Isidorum et auctores profanos de rebus naturalibus. — Num. 5. De hac secunda opinione vide quaestionem iam citatam in *Glossa* in Rom. 2, 5 (PL 191, 1340 A, et B-C), ubi, etiam in codicibus, tacetur nomen Hieronymi.

6. **Quod aliter accipitur peccatum in Spiritum Sanctum**. Est etiam alia huius peccati assignatio. Hoc enim peccatum Augustinus definiens, in libro *De sermone Domini in monte* 1 ait: « Peccatum ad mortem est, cum post agnitionem Dei per gratiam Christi, oppugnat aliquis fraternitatem, et adversus ipsam gratiam qua reconciliatus est Deo, invidentiae facibus agitur. Quod fortasse est peccare in Spiritum Sanctum; quod peccatum dicitur non remitti: non quia non sit ignoscendum peccanti si poeniteat, sed quia tanta labes est illius peccati, ut deprecandi humilitatem subire non possit, etiam si peccatum suum mala 10 conscientia agnoscere et enuntiare cogatur; ut Iudas 2, cum dixit *Peccavi*, facilius desperans cucurrit ad laqueum, quam humilitate veniam peteret. Quod propter magnitudinem peccati, iam ex damnatione peccati tales habere credendum est ». — Ecce quaedam assignatio peccati in Spiritum Sanctum vel ad mortem hic posita est, qua illud peccatum esse traditur 15 oppugnatio fraternitatis post agnitionem, et invidentia gratiae post reconciliationem; quod species quaedam obstinationis intelligi potest.

7. Illam tamen definitionem Augustinus in libro *Retractionum* 3 commemorans, aliquid adiciendum ibi fore, nec asserendo se dixisse aperit, ita dicens: « Quod quidem non confirmavi, quoniam hoc 20 putare me dixi. Sed tamen addendum fuit: *si in hac scelerata mentis perversitate finierit hanc vitam*; quoniam de quocumque pessimo in hac vita constituto non est desperandum; nec pro illo imprudenter oratur, de quo non desperatur ». His verbis insinuatur peccatum praemissa definitione descriptum tunc solum debere dici *ad mortem vel in Spiritum Sanctum*, cum non habet comitem poenitentiam; nec de aliquo peccatore in hac vita esse desperandum, et ideo pro omni esse orandum.

8. Unde illud Ioannis 4, *Non pro eo dico ut quis oret*, sic accipiendum videtur, ut pro aliquo peccante ad mortem vel in Spiritum Sanctum postquam finierit hanc vitam non oremus; dum autem in hac vita est, 30 nec peccatum illius iudicare, nec de illo desperare, sed pro illo orare debemus. — Unde Augustinus, *De verbis Domini* 5, de impenitentia, quae est blasphemia in Spiritum Sanctum, sic ait: « Ista impeni-

1 Lib. I, c. 22, nn. 73, 75, 74 (PL 34, 1266s; CCL 35, 82ss). 2 Matth. 27, 4-5. 3 Lib. I, c. 19, n. 7 (PL 32, 616; CSEL 36, 93s). 4 I Ioan. 5, 16. 5 Sermo 71, c. 13, n. 21 (PL 38, 456).

Num. 6. Inspirante Augustino in *Retract.*, ut infra, in num. 7, Magister se refert ad opus *De sermone Domini in monte*.

Num. 8. Verba Augustini leguntur, et quidem sub eadem rubrica, in *Glossa* Magistri in Rom. 2, 5 (PL 191, 1340 A-B).

tentia vel cor impenitens, quamdiu quisque in hac carne vivit, non potest iudicari. De nullo enim desperandum est, quamdiu patientia Dei ad poenitentiam adducit¹. Paganus est hodie, iudaeus infidelis est hodie, haereticus est hodie, schismaticus est hodie: quid si cras amplectatur catholicam pacem et sequatur catholicam veritatem? Quid si isti, quos⁵ in quocumque genere erroris notas et tanquam desperatissimos damnas, antequam finiant istam vitam agunt poenitentiam et inveniunt veram vitam in futuro? Nolite ergo ante tempus quidquam iudicare². Ex his ostenditur pro singulis peccatoribus in hac vita esse orandum, nec de aliquo esse diffidendum, quia converti potest dum in hac vita est; quia¹⁰ non potest sciri de aliquo utrum peccaverit ad mortem vel in Spiritum Sanctum, nisi cum ab hac vita discesserit; nisi forte alicui per Spiritum Sanctum mirabiliter revelatum fuerit.

9. Ex praedictis aliquatenus capi potest quomodo accipiatur peccatum in Spiritum Sanctum: scilicet invidentia gratiae fraternitatem impenitenter oppugnans; quae utique obstinatio esse videtur et omnis impenitentis obstinatio atque desperatio. Notandum vero est quod non omnis qui non poenitet, impenitens dici potest, quia impenitentia proprie obstinati est, et ut quidam volunt, etiam desperati.

10. **Alla assignatio peccati in Spiritum Sanctum.** De hoc quoque peccato in Spiritum Sanctum Ambrosius in libro *De Spiritu Sancto*³ disserens, definitam assignationem tradit dicens: « Cur Dominus dixerit⁴: Qui blasphemaverit in Filium hominis, remittetur ei; qui autem blasphemaverit in Spiritum Sanctum, nec hic, nec in futuro remittetur ei, diligenter adverte. Numquid alia est offensa Filii, alia Spiritus Sancti? Sicut una²⁵ dignitas, sic una iniuria. Sed si quis, corporis specie deceptus humani, remissius aliquid sentit de Christi carne quam dignum est, habet culpam, non est tamen exclusus a venia. Si quis vero Sancti Spiritus dignitatem, maiestatem et potestatem abneget sempiternam, et putet non in Spiritu Dei eici daemonia, sed in Beelzebub⁵, non potest ibi exhortatio esse veniae,³⁰ ubi sacrilegii plenitudo est ». Satis aperte hic explicatur quid sit peccatum in Spiritum Sanctum. — Quod illi Augustini descriptioni congruere videtur, qua illud peccatum dicitur esse invidentia gratiae

³ infidells *trp.* p. haereticus (4) BCR. ⁸ quidquam] quemquam LN, om. M. || Ex] pro excommunicato est (esse C, esset X) orandum *rubr. mg. add.* BCX. ²⁸ Sancti Spiritus *trp.* LTV. ³¹ quid] quod OPRTW.

¹ Resp. Rom. 2, 4. 717 A-B; CSEL 79, 37s).

² I Cor. 4, 5. ⁴ Matth. 12, 32.

³ Lib. I, c. 3, n. 54 (PL 16 [1845],

⁵ Resp. Matth. 12, 24-28.

oppugnans fraternitatem. Qui enim post cognitionem veritatis, Sancti Spiritus veritatem negat, eiusque opera dicit esse Beelzebub, potestati, bonitati et gratiae Dei invidere non dubitatur.

11. Non itaque distinctio illa verborum¹ sic accipienda est, quasi trium personarum divisae sint offensae; sed ibi genera peccatorum distincta sunt. Peccatum enim in Patrem id intelligitur, quod fit per infirmitatem, quia Patri Scriptura frequenter attribuit potentiam; peccatum in Filium, quod fit per ignorantiam, quia sapientia Filio attribuitur; tertium expositum est². Qui ergo peccat per infirmitatem vel per ignorantiam, facile veniam adipiscitur; sed non ille qui peccat in Spiritum Sanctum. Cum autem una sit potentia, sapientia, bonitas trium, quare Patri potentia, Filio sapientia, Spiritui Sancto bonitas saepius assignetur, superius dictum est³.

DISTINCTIO XLIV

Cap. 1 (268).

1. **De potentia peccandi, an sit homini vel diabolo a Deo.** Post praedicta, consideratione dignum occurrit utrum peccandi potentia sit nobis a Deo vel a nobis.

1-2 Sancti Spiritus *trp.* LRTV. ⁶ Peccatum] peccare OP, quod corr. O. ¹⁷ peccandi potentia *trp.* LMRTV.

¹ Scil. in num. 1 (p. 572). ² In num. 2ss. ³ In L. I, dist. 34, c. 4, n. 2 (p. 253).

Num. 11. In forma antiquiori *Glossae* in Rom. 1, 20, de qua supra, p. 252, post verba illic transcripta: «...ab eo relegata ostendatur» textus prosequitur: «et inde est quod in Evangelio Dominus ait: Qui peccaverit in Patrem remittetur ei; et qui peccaverit in Filium remittetur ei; qui vero peccaverit in Spiritum Sanctum non habet remissionem neque hic neque in futuro. Quando ex fragilitate peccamus, dicimus peccare in Patrem, quasi contra potentiam; cum vero ex ignorantia, in Filium, quasi contra sapientiam; quando ex malivolentia et obstinatione, in Spiritum Sanctum, quasi contra dilectionem, quia Spiritus Sanctus amor est Patris et Filii; et illa duo priora facile ignoscuntur; tertium vero non. Potentiam itaque et sapientiam et bonitatem Dei per ea quae facta sunt intellexerunt aut intelligere potuerunt» (x 13b-c; z 7d-8a). Haec additio, quae deest in editione, dependet directe ab Hugone, *De amore sponsi ad sponsam* (PL 176, 989 A-B).

Dist. XLIV. Cf. A. M. Landgraf, *Die Abhängigkeit der Sünde von Gott, in Dogmengeschichte*, I-2, 238-248.

2. **Opinio quorundam quod non sit a Deo, sed falsa per simile ***. Putant quidam potentiam recte agendi nobis esse a Deo, potentiam vero peccandi non a Deo, sed a nobis vel a diabolo esse; sicut mala voluntas non a Deo nobis est, sed a nobis et a diabolo, bona autem a Deo tantum nobis est. — **Ratio ad probandum quod bona voluntas non sit homini nisi ex Deo ***. — **Augustinus, in libro De fide ad Petrum** 1 *: « Bonae namque voluntatis et cogitationis initium non homini ex se ipso nasci, sed divinitus parari et tribui, in eo Deus evidenter ostendit, quia nec diabolus nec aliquis angelorum eius, ex quo in hanc caliginem sunt detrusi, bonam potuit vel poterit resumere voluntatem. Quia si possibile foret ut humana natura, postquam a Deo aversa bonitatem perdidit voluntatis, ex se ipsa rursus eam habere potuisset, multo possibilis hoc natura haberet angelica, quae quanto minus gravatur terreni corporis pondere, tanto magis hac esset praedita facultate ». — Non igitur homo vel angelus a se voluntatem bonam habere potest, sed malam. Similiter et de potentia inquirunt, per similitudinem voluntatis de potentia boni et mali disserentes, quod illa sit a Deo, non ista.

3. **Auctoritatibus adstruit potentiam peccandi esse a Deo**. Sed pluribus Sanctorum testimoniis indubitanter monstratur quod potestas mali a Deo est, a quo est omnis potestas. Ait enim Apostolus 2: *Non est potestas nisi a Deo*; quod non de potestate boni tantum, sed et mali intelligi oportet, cum Pilato Veritas dicat 3: *Non haberes in me potestatem, nisi datum esset tibi desuper*. — **Augustinus, Super psalmum 85 ***: « Malitia nempe hominum, ut ait Augustinus 4, cupiditatem nocendi per se habet, potestatem autem, si ille non dat, non habet. Ideoque diabolus, antequam aliquid tolleret Iob, dicebat Domino 5: *Mitte manum tuam, id est da potestatem*»; « quia 6 etiam nocentium potestas non est nisi a Deo, sicut Sapientia ait 7: *Per me reges regnant, et tyranni per me tenent terram*. Unde et Iob de Domino ait 8: *Qui facit regnare hypocritam propter perversitatem populi*.

1 Rubrica om. RVW. || non BCX, om. alii. 5 Rubrica om. RVW. 6 Rubrica om. MNRVW. 13 corporis pondere trp. OPV. 23 Rubrica om. MRVW. 28 et 2 om. BCOPWX.

1 Cap. 3, n. 32 (opus Fulgentii, PL 65, 687 C; CCL 91A, 733). 2 Rom. 13, 1. 3 Ioan. 19, 11. 4 Rectius, *Enarr. in Ps. 32*, serm. 2, n. 12 (PL 36, 291; CCL 38, 263); cf. tamen *Enarr. in Ps. 85*, n. 9 (PL 37, 1088; CCL 39, 1183s). 5 Iob 2, 5. 6 August., *De natura boni*, c. 32 (PL 42, 561; CSEL 25, 870). 7 Prov. 8, 15-16, iuxta LXX. 8 Iob 34, 30, iuxta LXX.

Num. 3. Omnes auctoritates leguntur in *Glossa Lombardi* in Rom. 13, 2 (PL 191, 1504 B-1505 A). Illa vero *Super Genesim* ibi confunditur cum sequenti ex *De natura boni*, quae legitur infra, cap. 2, num. 2. Ultima autem, scilicet Gregorii, omittitur in codd. x (62a) et z (37d).

Et de populo Israel dicit Deus 1: *Dedi eis regem in ira mea*. — **Augustinus, Super Genesim** 2 *: « Nocendi enim voluntas potest esse ab hominis animo, potestas autem non est nisi a Deo, et hoc abdita aptaque iustitia »; « nam 3 per potestatem diabolo datam iustos Deus facit suos ». — De hoc etiam Gregorius in *Moralibus* 4 ait: « Tumoris elatio, non potestatis ordo in crimine est. Potentiam Deus tribuit, elationem vero potentiae malitia nostrae mentis invenit. Tollamus ergo quod de nostro est, quia non potentia iusta, sed actio prava damnatur ». — His auctoritatibus aliisque plurimis evidenter ostenditur quod non est potestas boni 5 vel mali cuicumque nisi a Deo aequo, etsi te lateat aequitas.

Cap. 2 (269).

1. **An aliquando resistendum sit potestati**. Hic oritur quaestio non transilienda silentio. Dictum est enim supra quod potestas peccandi et nocendi non est homini vel diabolo nisi a Deo. Apostolus autem dicit 6 quod *qui potestati resistit, Dei ordinationi resistit*. Cum ergo diabolo sit potestas mali Dei ordinatione, eius potestati non esse resistendum videtur.

2. **Quod aliquando resistendum sit potestati ***. Sed sciendum est Apostolum ibi loqui de saeculari potestate, scilicet rege et principe et huiusmodi: quibus non est resistendum in his quae iubet Deus eis exhiberi, scilicet in tributis 7 et huiusmodi. — Si vero princeps aliquis vel diabolus aliquid iusserit vel suaserit contra Deum, tunc resistendum est. Unde Augustinus, determinans quando sit resistendum potestati, in libro *De natura boni* 8 ait: « Si illud iubeat potestas, quod non debes facere, hic sane contemne potestatem, timendo potestatem maio-

5 Tumoris] Timoris BCX. 25 debes] debeas OPWX, habes V.

1 Osee 13, 11, iuxta LXX. 2 Lib. XI, c. 3, n. 5 (PL 34, 431; CSEL 28-1, 337); vide etiam verba Augustini supra, Dist. 21, c. 4, n. 1 (p. 435, lin. 2-3). 3 August., *De natura boni*, c. 32 (PL 42, 561; CSEL 25, 871). 4 Lib. XXVI, c. 26, n. 48 (PL 76, 378 A). 5 Quidam codices haec ultima verba August. adscribunt. Cf. *Enarr. in Ps. 61*, 12-13, n. 21 (PL 36, 744; CCL 39, 789); et *Glossa Magistri* in Rom. 13, 2 (PL 191, 1504 C). 6 Rom. 13, 2. 7 Resp. Rom. 13, 6-7; Matth. 22, 2. 8 Immo in *Sermone 62*, c. 8, n. 13 (PL 38, 420s).

Num. 2. Auctoritas Augustini sumitur ex eadem *Glossa* in Rom. 13, 2 (PL 192, 1505 B); ex inadvertentia autem Magister rubricam superiorem *De natura boni* (1504 D, sed rectius ad verba « Iniustum enim non est... ») transfert ad ista verba. In quibusdam codicibus Sententiarum rubrica merito corrigitur in *De verbis Domini*, scilicet sermo 6 (nunc sermo 62).

rem. Ipsos humanarum rerum gradus adverte. Si quid iusserit curator, numquid faciendum est si contra proconsulem iubeat? Rursus, si quid ipse proconsul iubeat et aliud iubeat imperator, numquid dubitatur, illo contempto, illi esse serviendum? Ergo si aliud imperator, aliud Deus iubeat, contempto illo, obtemperandum est Deo ». Potestati ergo diaboli vel hominis tunc resistamus, cum aliquid contra Deum suggesserit; in quo Dei ordinationi non resistimus, sed obtemperamus: sic enim Deus praecepit, ut in malis nulli potestati obediamus.

EXPLICIT LIBER SECUNDUS.

1 Si] Augustinus: obediendum esse (est C) maiori contra minorem *rubr. add. mg.* BCX.
2 Rursus] rursus LMRT.

INDICES

- I. Bibliothecae et Codices Manuscripti.
- II. Auctoritates citatae a Magistro.
- III. Auctores et Scripta.
- IV. Index doctrinalis.
- V. Index generalis.

I. – BIBLIOTHECAE ET CODICES MANUSCRIPTI

- Banbergae, Bibl. Status, cod. Patr. 128 (= b):
61, 62, 91, 93, 101, 107, 120s, 147, 167, 177,
224, 227, 234, 269.
- Erlangensi, Bibl. Univ., cod. 260: 225.
- Neapoli, Bibl. Nat., cod. VII. C. 14 (= n):
61, 62, 91, 93, 101, 107, 120s, 147, 167, 177,
219, 220s, 224, 227, 234, 269, 529.
- Parisiis, Bibl. Mazarin., cod. lat. 758: 478.
— Bibl. Nat., codd. lat. 3017, 3018, 3021:
177. — Cod. lat. 3022 (= o): 121. — Cod.
lat. 3024: 177. — Cod. lat. 3025: 102, 121,
177. — Cod. lat. 3026, 3027A: 177. — Codd.
lat. 11565, 11566, 11567: 48. — Cod. lat.
14423 (= p): 61, 62, 91, 101, 107, 120s,
147, 167, 177, 220s, 224, 227, 234, 269, 529.
— Bibl. S. Genovefae, cod. lat. 1423: 110.
- Pragae, Bibl. Univ., cod. XXIII. E. 63: 572.
- Tolosae, Bibl. Civit., cod. 159: 225.
- Trecis, Bibl. Civit., cod. 304: 121; 177. —
Cod. 964: 219.
- Tuderti, Bibl. Comm., cod. 71: 225. — Cod. 121:
152.
- Civit. Vaticanae, cod. Vat. lat. 53 (= v): 329,
330, 331, 337, 340, 343, 344, 345, 349, 351,
366, 373, 384-393, 395, 396, 397, 399-406,
408-414, 417, 418, 419, 422-428, 434, 435,
438, 439, 443, 447, 494. — Cod. Vat. lat.
144 (= x): 56; 63; 70, 76; 102; 126;
130s; 132; 133; 134s; 138; 145; 159;
206s; 220; 229; 252; 266; 278; 288; 317;
419; 470; 471; 472; 507; 513; 539; 547;
572; 574; 577; 578. — Codd. Vat. lat.
145-146: 102. — Cod. Vat. lat. 688 (= V):
390. — Cod. Vat. lat. 691 (= W): 177. —
Cod. Vat. lat. 695 (= z): 56; 63; 70; 76;
126; 130s; 132; 133; 134s; 138; 145; 159;
206s; 220; 229; 252; 266; 278; 288; 306;
317; 333; 419; 470; 471; 472; 507; 513;
539; 547; 572; 574; 577; 578. — Cod.
Urbini. lat. 78: 102.

II. - AUCTORITATES CITATAE A MAGISTRO

AMBROSIASTER

Haec non nominat opera sed fructus... 60
 Homo subiectus peccato... 555.
 Manifestum... omnes in Adam... 501.
 Non habitat peccatum in animo... 507.
 Omne verum, a quocumque dicitur... 320s.
 Omnia quidem potest Deus... 294.
 Omnis ratio... sapientiae... in eo... 257.
 Per hoc intelligitur Patrem esse... 163.
 Quomodo habitat peccatum in carne... 507.
 Ut Deus, qui natura invisibilis est... 69.

AMBROSIUS

Aliud horum significat aeternitatem... 66.
 Cum dudum audierint quidam... 212.
 Cum omnis creatura... circumscripta... 264.
 Cum unum dicimus Deum, unitas... 187s.
 Deus et Dominus nomen est naturae... 64.
 Ego Filium natum esse confiteor... 104.
 Est in Patre et F... una divinitas... 186.
 In nomine, ait, non in nominibus... 67.
 Licet multi dicantur spiritus... 128.
 Non est diversa... aequalitas... 186.
 Non est ipse Pater qui Filius... 189.
 Omne quod natum est, principium... 103.
 Omnis mutabilis est creatura... 128.
 Pater et F. divinitate unum sunt... 186.
 Quando Adam solus erat... 493.
 Quis est qui dicit: Misit me... 133.
 Quo purlus niteat fides... 178.
 Quod unius est substantiae, separari... 186.
 Sed quaeris a me quomodo si Filius... 105.
 Unum dixit ne fiat discretio potestatis... 67.

AUGUSTINUS

A summe et aequaliter et immutabiliter... 318.
 Absit ut ideo potentior sit Pater... 92.
 Abstinerere a cibo non est... substantia... 535.
 Acute sane quidam respondit haeretico... 89.
 Ad iustitiam faciendam... liber... 466s.
 Ad Verbum Dei pertinet... ubique... 274.
 Adam, perdita caritate, malus... 493.
 Adam, praeter imitationis exemplum... 501.
 Admonemur, si utcumque videre... 74.
 Aliae atque aliae voluntates... 549.
 Aliae essentiae... capiunt accidentia... 97.
 Aliquando bona voluntate homo vult... 325.
 Aliter sapientia mittitur... 136.
 *Alius est Pater in persona... 192.
 Angeli illo fruente iam beati sunt... 57.
 Anima facta est similis Deo... 408.
 Animae si libero ad faciendum... 481.
 Animadvertite primo quare omnis creatura... 98s.
 *Bonae voluntatis et cogitationis... 578.
 Caritas Dei hic dicta est virtus... 151.
 Carnalibus cogitationibus pleni... 85.
 Confiteor Deum Patrem... genuisse... 86.
 Cooperando Deus in nobis perficit... 470.
 Creator relative dicitur... 220.
 Creaturarum natura caelestium mori... 360.
 Credamus Patrem et F. et Sp. S... 76s.
 Credamus rerum creaturarum... causam... 332.
 *Credimus unum Deum... 80.
 Cum anima quodam modo immortalis... 97.
 Cum Apostolus Adam praevaricatorem... 442.
 Cum coronat merita nostra... 484.

Cum de sempiterna re... dicatur est... 96.
 Cum decedant et succedant tempora... 276.
 Cum ex tempore cuiusque mente... 136.
 Cum homine in Deo frueris... 58.
 Cum igitur quaeritur quid tres... 182, 183.
 Cum in Deo sint omnia quae condidit... 269.
 Cum resurrexisset Christus... 127.
 Cum sapiens Deus dicitur... 234s.
 Cum vero audimus omnia esse ex Deo... 216.
 Cur non haec tria simul unam personam... 182.
 Custoditionem legis dicit Apostolus... 562.

Daemones aëria dicuntur (sunt) animalia... 366.
 De Christo scriptum est quod acceperit. 129s.
 *De Filio Dei... cum Patre semper fuit. 91.
 Dederat Deus homini bonam voluntatem. 451.
 Dei Filius aequalis Patri... 140.
 Dei voluntas causa prima est... 309.
 Deo hoc est esse quod est fortem esse... 100.
 Deus est quaedam substantia... 245.
 *Deus cum Verbum genuit... 82.
 Deus futurorum praescius... praedixit... 278.
 Deus nec per loca nec per tempora... 97.
 Deus non alicubi est... 274.
 Deus non est magnus ea magnitudine... 180.
 Deus omnipotens non potest mori... 295.
 Deus omnipotens... semper idem, movet... 271.
 *Deus Pater, qui verissime se indicare... 82.
 Deus quasdam voluntates suas... 326.
 Deus solus scrutatur corda... 551.
 *Deus ubique est, cui... propinquamus. 269.
 Dicimus Deus solum esse... Trinit... 80.
 Dicimus ea re nos frui... 58.
 Dicitur Filius consilium de consilio... 82s.
 Dicitur relative Pater... principium... 216s.

Eis aufertur excusatio... ignorantia... 446.
 Eo quippe filius quo verbum... 207.
 Erraverunt homines ea quae de Christo... 140.
 Est ergo Dei Filius... aequalis... 141.
 Est itaque Deus... substantia... 95.
 Eundem Spiritum S. datum cum... 127.
 Ex ineffabili potentatu Dei... 365.
 Ex ipso ait propter Patrem... 68.

Filius non hoc tantum habet nascendo... 155.
 Finis fidelium Christus est... 548.
 *Firmissime tene... concipitur... 499.

Forte aliquis cogat ut dicamus... 133.
 Forte virtutes quas... amamus... 59.
 Fruimur cognitis... utimur eis... 57.
 Gratia per baptismum id agitur... 512.
 Haec est imago in qua homines... 553.
 Haec igitur tria non sunt tres vitae... 72.
 Haec trinitas mentis... imago... 75.
 Hanc autem seductionem... Apostolus... 442.
 His nominibus relativa ostenduntur... 156.
 Hoc est Deo esse quod sapere... 82.
 Hoc est ibi esse quod sapere... 81.
 Hoc genuit Pater quod est... 87.
 Hoc solum non potest Deus... 301.
 Humana inopia, quaerens quid... tria... 185.
 Id dici accipiamus cum dicitur verbum... 214.
 Id ergo in rebus considerandum... 56.
 Ideo Christus dicitur virtus et sap. Dei... 83.
 Ideo nusquam scriptum est quod Deus... 139.
 Illa mala quae ab iniquis fideles pie... 318.
 Illius enim gratiae percipiendae... 477.
 Illo frueris quo efficiaris beatus... 58.
 Illud nostrum quod in actione... 456.
 Illud praecipue teneamus... nomina... 178.
 Illud quod in parvulis dicitur... 516.
 Illud unum peccatum, in loco... 521.
 In Christo lex iustitiae... 548.
 *In Dei substantia non est aliquid... 102.
 In essentia veritatis, ... verum esse... 170.
 In illa summa Trinitate... intervalla... 118.
 *In illa Trinitate... aliud est genuisse... 197.
 In omni mutabili natura nonnulla mors... 97.
 In omnibus aequalis est Patri Filius... 113.
 In Patre... unitas, in Filio aequalitas... 228.
 In Patris nomine ipse Pater... 209.
 In promptu est intelligere de Sp. S... 138.
 In templo suo habitat Deus... 266.
 In Trinitate tria sunt: unus... 113, 238s.
 Infirmitas prona in ruinam... 428.
 Intelligamus Deum... bonum... 100.
 Interest plurimum qua causa... 558s.
 Ipsum arbitrium liberandum est... 473.
 Ista impenitentia vel cor... 575s.
 Ista poenas pauci vident... 537.
 Iustitia magna virtus animi... 480.
 Libero arbitrio male utens homo... 465.
 Licet humana mens non sit eius naturae. 72.
 Loquendi causa de ineffabilibus... 182.

- Magna Dei potentia est, non posse mentiri. 295.
 Malitia nempe hominum... 578.
 Melior est fidelis ignorantia... 292.
 Melior est 'semper natus'... 107.
 Mens amare se ipsam non potest... 73.
 Mens et notitia eius et amor... 75.
 Mitissima sane poena eorum... 521.
 Nemo computet bona opera... 557.
 Nequaquam dubitare debemus... 526.
 Nescio cur, sicut sapientia... 111.
 Nihil in Deo sec. accidens dicitur... 198.
 Non alio magnus, alio Deus est... 160.
 Non aliquis discipulorum Christi... 129.
 Non debemus ideo evangelizare... 549.
 Non dicturi sumus caritatem... 144.
 Non eo ipso quod de Patre natus... 135.
 Non ergo Pater solus nec solus F... 176.
 Non est aliud Deo esse, aliud personam... 181.
 Non est aliud Filius quam illud... 86.
 Non est fruendum nisi Trinitate... 59.
 Non est hoc dicere ingenitum... 209.
 Non est putandum... homo... elatio... 439.
 Non fit aliquid nisi Omnipotens... 311.
 Non frustra in hac Trinit... Verbum... 119.
 Non frustra putandum est... diabolum... 344.
 Non frustra putari potest... diabolum... 344.
 Non fuit corruptio corporis... 515.
 Non ideo arbitr. est minorem esse... 137.
 Non ideo carent libero arbitrio... 360.
 Non ideo minorem Spiritum S... 129.
 Non ista ex aliquo tempore cognovit... 276.
 Non latuit angelos mysterium... 382.
 Non pigebit me... quaerere... 62.
 Non potest dici Trinitas pater... 200.
 Non propter hoc naturam summi boni... 102.
 Non quasi speciosa magnitudine... 273.
 Non quoniam Deus Trinitas est... 171.
 *Non sunt ergo audiendi... 411.
 Non tres deos, sed unum Deum... 79.
 Non vult Deus ut peccet homo... 322.
 Nostrum est credere et velle... 490.
 Nulla creatura est ante saecula... 338.
 Nulla res est quae se ipsam gignat... 77.
 Nullo sapiente homine auctore fit... 319.
 *Nullus horum alium aut praecedit... 159.
 Nummus, cum dicitur pretium, relative... 221.
 Omne verum a veritate verum est... 320.
 Omnes catholici tractatores... 62.
 Omnia fecit Deus valde bona... 346.
 Omnia praecepta divina... 548.
 *Omnia quidem potest Deus... 294.
 Omnipotentis voluntas multa potest... 302.
 Omnis doctrina vel rerum est... 55.
 Omnis natura bonum est... 532.
 Omnis perturbatio passio... 541.
 Opera nostra... possunt... videre... 551.
 Oportet ut Creatorem per ea quae facta... 70.
 *Pater Deus, de nullo genitus Deo... 85.
 Pater est princip. totius divinit... 137, 215.
 Pater et Filius unius... substantiae... 253.
 Pater ipsa sapientia est... 83.
 Pater principium est sine principio... 216.
 Pater solus non est ab alio... 124.
 Pater ut haberet Filium de se ipso... 80.
 Peccati reum tenere quemquam... 489.
 Peccatum ad mortem est... 575.
 Per donum quod est Sp. Sanctus... 152s.
 Per gratiam baptismatis... 513.
 Persona ad se dicitur... 181, 190.
 Placuit universitatis creatori... 437.
 Possunt intelligi plura peccata... 518.
 Praedestinatione Deus ea praescivit... 538.
 Primum sec. auctoritates S. Script... 63.
 Princeps vitiorum dum vicit... 493.
 Probet se quisque... profec. caritas... 148.
 Propter unitatem naturalem totus Pater... 161.
 Quae tria in mente naturaliter... 74.
 Quamquam per hoc quod dicit hodie... 106.
 Quamvis diversum sit esse patrem... 213.
 Quamvis ea quae mala sunt... non... bona. 315.
 Qui putant eius esse potentiae Deum... 78.
 Qui quaerit quare vol. Deus mundum... 308.
 Quia bonus est Deus, sumus... 59, 332.
 Quia dum sibi invicem vir... 509s.
 Quidquid ad se dicitur... sublimitas... 179s.
 Quidquid ad se dicuntur, non... 207.
 Quidquid casu fit... 531s.
 Quocirca ridenda est dialectica... 89.
 Quod credimus, nostrum est... 490.
 Quod datum est, et ad eum qui dedit... 157.
 Quod de corpore mortuo... 499.
 Quod de Patre natum est, ... refertur... 158.
 Quod dictum est, Filii caritatis... 85.
 Quod proprie singula in Trin. persona... 180.

- Quod putatur diabolus... 346.
 Quod relative dicitur, non indicat subst... 81.
 Quodam modo creatus... immortalis... 424.
 Quomodo beatus inter angelos... 349.
 Quomodo praepitium per circumcisionem... 509.
 Recte ipse Deus Trinitas intell. beatus... 79.
 Res quibus fruendum est nos beatos... 194.
 Satis est christiano rerum creaturarum... 80.
 Scientia Dei est ipsa sapientia... 280.
 Semper in nobis voluntas libera... 468.
 Semper procedit Sp. S... ab aeternitate... 154.
 Si caritas qua Pater diligit Filium... 113.
 Si de Patre et F. procedit Spiritus S... 120s.
 Si Dei Filius virtus et sapientia Dei... 104.
 Si dixisset tantum 'te fruar'... 58.
 Si essentia genus est, species persona... 165.
 Si fruitur [nobis Deus], eget bono... 59.
 Si gignens ad id quod gignit... 217.
 Si hoc adiutorium vel angelo... 451.
 Si illud iubeat potestas... 579s.
 Si in donis Dei nihil maius caritate... 143.
 *Si in illa natura... una... persona... 64.
 Si inhaeris atque permanseris... 60.
 Si propter se homo diligendus... 58.
 *Si sic esset una persona... 77.
 Si Spiritus S. filius diceretur... 122.
 *Sic Christum Dei Filium... crede... 82.
 Sic factus est homo rectus... 451.
 Sic habetur in natura uniuscuiusque... 102.
 Sicut ab eo quod est esse... essentia... 100s.
 Sicut corpus carnis nihil... 131.
 Sicut dicis 'Spiritus sp. genuit'... 88.
 Sicut enim morbis ac vulneribus... 527.
 Sicut Filio praestat essentiam... 155s.
 Sicut illi primi parentes... 522.
 Sicut in illo coniugio primorum... 458.
 Sicut natum esse est Filio... 153.
 Sicut nostra scientia scientiae Dei... 88.
 Sine Spiritu S. constat Christum... 147.
 Solum Patrem dicimus, non quia... 175.
 *Spiritus S. nec genitus nec ingenitum... 124.
 Spiritus mali quaedam vera... 362.
 Spiritus S. commune est aliquid Patris... 113.
 Spiritus S. in tantum donum Dei est... 153.
 Spiritus S. ineffabilis P.F. communio... 201s.
 Spiritus S. nec Patris est solius... 110.
 Spiritus S. non de Patre procedit... 126.
 Spiritus S. procedit de P. non... natus... 122.
 Spiritus S. qui non Trinitas... 154, 201.
 Spiritus S. ubi sit dictus caritas... 112.
 Substantia intelligitur illud quod... 546.
 Substantiam Dei sine... commutatione... 98.
 Summum malum nullum modum habet... 530.
 Superna Ierusalem, mater nostra... 376.
 Talem potuit Deus hominem fecisse... 304.
 Tanto maiori iniustitia... 521.
 Tempora variata sunt, non fides. 293.
 *Teneamus Patrem et F. et Sp. S... 63, 103.
 Tres personas eiusdem essentiae... 88, 192.
 Trinitas est unus et solus et verus... 61.
 Trinitas haec unius... substantiae... 87.
 Trinitas nullo modo potest dici filius. 202.
 *Una est Trin. essentialiter divinitas... 215.
 Unde est dilectio nisi... a Sp. S... 149.
 Utendum est hoc mundo... 56.
 Uti est assumere aliquid... 57.
 Utrique legimus: Ut simus... 86.
 Verbum quidem solus F. accipitur... 206.
 Video infirmae cogitationi... 362.
 Viderunt summi philosophi nullum... 69.
 Voluntas est per quam fruimur... 60.
 BEDA
 Cum ad nos Angeli veniunt... 272.
 Cum Spiritus gratia datur hominibus... 126.
 Decebat ut dies a luce... 391.
 Hoc superius caelum... 340.
 In eo quod dicit faciamus... 406.
 Non sunt ergo audiendi... 411.
 Notandum quod mentem hominis... 370.
 Occidente luce paulatim... 392.
 Spiritus immundus... venenum... 370.
 FULGENTIUS [* = sub AUG.]
 Praeparavit Deus malis ignem... 287.
 *Alius est Pater in persona... 192.
 *Bonae voluntatis et cogitationis... 578.
 *Deus cum Verbum genuit... 82.
 *Deus Pater, qui verissime se indicare... 82.

- *Firmissime tene... concipitur... 499.
- *In Dei substantia non est aliquid... 102.
- *In illa Trinitate s. aliud est... 197.
- *Nullus horum alium aut praecedit... 159.
- *Pater Deus, de nullo genitus... 85.
- *Si in illa natura... una... persona... 64.
- *Si sic esset una persona... 77.
- *Sic Christum Dei Filium... crede... 82.
- *Teneamus Patrem et F. et Sp. S. . 63, 103.
- *Una est Trinit. essent. divinitas... 215.

GENNADIUS

- Animas hominum non esse ab initio... 421.
- Daemones per inergiam... 369.

GREGORIUS MAGNUS

- Contemnenti qui non vult... 537.
- Dominus Deus Iesus, in eo quod... 106.
- In illa summa civitate... 372.
- *Licet Deus communi modo... insit... 264.
- *Multi voluntatem Dei peragunt... 323.
- *Omnes in peccatis nati sumus... 499.
- Peccatum quod poenitentia... 539.
- Quanto in eo subtilior... 355.
- Quid est quod ibi nesciant... 383.
- Superna illa civitas... 376.
- Tumoris elatio... 579.

HIERONYMUS

- Ab Arianorum praesule hypostaseon... 197.
- Cetera, cum sint liberi arbitrii... 361, 462.
- *Credimus in Sp. S., qui de Patre... 119.
- De Filio Dei... scriptum est... 91.
- *Deus solus qui exordium non habet... 95.
- In S. Sc. 'quis' saepissime... 105.
- Magna dignitas animarum... 380.
- *Non est prorsus in Trinit. gradus... 196.
- *Omne quod est, aut ingenitum est... 125.
- Sex millia necdum nostri temporis... 338.
- Solus Deus est in quem peccatum... 359, 462.
- *Spiritus S. nec Pater est nec F... 112.
- *Spiritus S. Pater non est... 124.
- Tria generalia delicta... 569.

HILARIUS

- Absolutius voluit intelligi... 64.
- Affert plerisque obscuritatem... 161.
- Aliud est sine auctore semper... 109.
- Comparatio terrenorum ad Deum nulla... 249.
- Conserva hanc, oro, fidei meae... 120.
- Cum dicit Christus: Sicut Pater... 108.
- Dominus dicit: Qui me videt... 185.
- Donat Pater Filio tantum esse... 109.
- Eandem naturam habet genitus... 84.
- Eos qui dicunt... esse Filium... 91.
- Esse non est accidens Deo... 96.
- Est unus ab uno, scilicet... 211.
- Fateamur ergo quod Pater... 162.
- Homo aut aliquid ei simile... 249.
- Intelligentia dictorum... 84, 192, 540, 547.
- In Deo totum quod est vivit... 108s.
- In S. Spiritu tuo... misso... 120.
- Ipsa quo Pater dicitur... auctor... 218.
- Imago eius ad quem... species... 227.
- Minus forte expresse videtur... 231.
- Nativitas Dei non potest... 83, 156.
- Nativitas proprietas est... 241.
- Natura filius est, quia... 88.
- Naturae cui contradicis... unitas... 236s, 297.
- Nemo ambigit quin quae in rebus... 109s.
- Nihil nisi natum habet Filius... 83.
- Non ex compositis Deus... vita... 101.
- Non humano modo ex compositis Deus... 101.
- Non per deseccionem... ex Deo Deus... 156.
- Nos unigenitum Deum in forma Dei... 84.
- Numquid unigenito Deo contumelia... 84.
- Optimus lector est qui dictorum... 239.
- Qui dixit: Faciamus hominem... 64.
- Si igitur donantis auctoritate... 141.
- Si quis innascibilem... Filium... 228.
- Si semper Patri proprium est... 199.
- Unigenitus Deus cum natus sit... 87.
- Utriusque natura non differt... 241.
- Vero Patri solus... vere Filius... 200.
- Vivens Deus... potestas est... 108.

IOANNES CHRYSOSTOMUS

- Non, ut haereticus inanitur... 394s.
- *Omnipotens dicitur quia posse... 296.
- Sicut multa de Deo intelligimus... 267.

IOANNES DAMASCENUS

- Characteristica idiomata... 243.
- Communia et universalia... 167s.
- Confitemur deitatis naturam... 161.
- Differentiam hypostaseon... 205s.
- Esse quidem intemporaliter... 205.
- In deitate unam naturam... 196.
- Non differunt ab invicem... 205.
- Substantia significat communem... 168.

ORIGENES

- Omnia quae Dei sunt... 101 (nota).
- Puto sane quia sancti... 358.
- Salvator noster est sapientia... 107.
- Serpens hostis contrarius veritati. 347.

III. - AUCTORES ET SCRIPTA

- Abaelardus, v. Petrus Abaelardus.
- Actus Apost. 1, 5: 513 (Gl.o.); 2, 1-4: 127; 2, 2-3: 130; 2, 2-4: 138; 2, 3-21: 248; 2, 17: 248; 2, 33: 130; 5, 3: 370 (Gl.o.); 8, 15: 129; 8, 18, 19: 129; 8, 20: 146, 201; 9, 15: 128; 12, 15: 380; 17, 28: 262; 21, 10-14: 328; 28, 3: 370 (Gl.o.).
- Adhemarus de S. Rufo Valentiae: 244s.
- Albertus Magnus, et initium Dist. XV secundi libri: 398.
- Alcherus Clareauellensis (?), *De diligendo Deo* (PL 40, 847ss): 334.
- Alcuinus, *Interrog. et resp. in Genesim* (PL 100, 516ss): 388.
- Alexander Pp. III, v. Rolandus Bandinelli.
- Alexander de Hales, et initium Dist. XVIII primi libri: 152; initium Dist. XXVII secundi libri: 480.
- *Glossa in Sent.* I (ed. Quaracchi 1951), dist. 32, c. 1, n. 5: 241.
- Alypius, *Epistola* (Aug.) 186 ad Paulinum (PL 33; CSEL 57), c. 3: 472; c. 10: 471; v. etiam August., *Epist.* 170.
- Ambrosiaster, *In Epist. S. Pauli* (PL 17 [1845], 45ss; CSEL 81-I, 81-II), in Rom. 1, 19: 69; 5, 12: 501s; 6, 13: 500; 7, 15: 555; 7, 18: 507, 555; 7, 22: 507 — In I Cor. 12, 3: 320 — In II Cor. 7, 23: 474; 5, 19: 163 — In Gal. 5, 22: 60 — In Coloss. 2, 3: 257.
- *Quaestiones Vet. et N. Test.* (PL 35, 2213ss; CSEL 50), q. 97: 294; q. 106: 294; q. 122: 186.
- Ambrosius (S.), *De fide* (PL 16 [1845], 527ss; CSEL 78, 1ss), L. I c. 1: 64, 67; c. 2: 186, 187, 189; c. 8: 104; c. 9: 104; c. 10: 104s; c. 11: 66, 103, 104 — Lib. II prol.: 178; c. 1: 186; c. 3: 186; c. 6: 462; c. 8: 186 — Lib. V c. 3: 186; c. 16: 258.
- *De incarnationis dom. sacramento* (PL 16 [1845], 817ss; CSEL 79, 223ss), c. 8: 212.
- *De officiis* (PL 16 [1845], 23ss), Lib. I, c. 30: 557.
- *De paradiso* (PL 14 [1845], 275ss; CSEL 32, 265ss), c. 8: 529.
- *De Spiritu Sancto* (PL 16 [1845], 703ss; CSEL 79, 1ss), Lib. I c. 3: 576; cc. 4-5: 128; c. 7: 128, 264; cc. 10-11: 273 — Lib. III c. 1: 133; c. 2: 133; c. 11: 261; c. 13: 187 — Lib. IV, v. *De incarnationis dom. sacr.*
- *De Trinitate*, v. *De fide*.
- *Epistola 49 ad Sabinum* (PL 16 [1845], 876ss; CSEL 82, 1ss), n. 2: 493.
- *Hexaëmeron* (PL 14 [1845], 123ss; CSEL 32, 3ss), L. I cc. 1-2: 329; c. 9: 390.
- *In Ps. 118* (PL 15 [1845], 1197ss; CSEL 62, 1ss), sermo 4: 493.
- Amos 3, 6: 546.
- Anselmus Cantuar. (S.), *sententia de peccato* 531.
- *De conceptu virginali* (PL 158, 431ss), c. 9: 445.
- *De libertate arbitrii* (ib., 489ss), c. 1: 467.
- Anselmus Laudunensis, *Glossa ord. in Epist. S. Pauli (Biblia sacra cum glossis, Venetiis 1588; codd. Florent., Laurent. Pl. V. d. 11, et Pl. XXIII, 5)*, in Rom. 7, 15: 555; in I Tim. 2, 14: 443.
- *Liber pancrisis* (ed. O. Lottin, *Psych. et morale V*, 32ss), n. 41: 422.
- *Sententiae* (ed. O. Lottin, ib.), n. 109: 466; n. 169: 408, 450s; n. 286: 254.
- *Schola eius*: 359, 453, 501, 503 (omnes in Adam), 508 (similit. vasis), 521, 531 (de peccato). — *Sententiae* (ed. Lottin, ib.), n. 172: 452; n. 246: 515; n. 291: 309; n. 318: 427; n. 322: 467; n. 328: 515; n. 330: 522; n. 450: 436; nn. 452s: 455; n. 465: 515; n. 521: 467; n. 523: 515. — *Sent. divinae paginae*: 467.
- Apoc. 3, 11: 284; 4, 8: 401; 12, 3-4: 355; 12, 9: 378; 19, 12: 177; 20, 2: 378; 20, 3, 7: 358; 22, 11: 537.
- Apuleius, *De deo Socratis* (ed. P. Thomas, Lipsiae 1908), 367.
- Aristoteles (ed. I. Bekker, Berolini 1831-1870; Iuntina, Venetiis 1550-1553), *De gener. et corruptione* II, c. 9, ff. 51-52: 331.
- Athanasius (S.), *Oratio III contra Arianos* (PG 26, 11ss), nn. 60-67: 90. — V. etiam *Symbolum Athanasianum*.
- Augustinus, *Ad Valerium*, v. *De nuptiis et concupisc.*
- *Collatio cum Maximino* (PL 42, 709ss), n. 14: 87.
- *Confessiones* (PL 32, 659ss; CSEL 33), L. I c. 12: 558 — L. VII c. 4: 160, 302 — Lib. XII c. 3: 386; c. 12: 338; c. 13: 337; c. 15: 336.
- *Contra Academicos* (PL 32, 905ss; CSEL 63, 3ss), L. I c. 7: 366.
- *Contra Adimantum* (PL 42, 129ss; CSEL 25, 115ss), c. 26: 490; c. 27: 490.
- *Contra adversarium Legis et Prophetarum* (PL 42, 603ss), L. I c. 14: 410s; c. 23: 330; c. 24: 539.
- *Contra Faustum* (PL 42, 207ss), L. XXII c. 10: 389; c. 27: 529.
- *Contra Gaudenium* (PL 43, 707ss; CSEL 53, 201ss), L. I c. 30: 299.
- *Contra Iulianum* (PL 44, 641ss), L. II c. 3: 513 — L. IV c. 3: 562; c. 9: 507 — L. V c. 3: 539.
- *Contra Iulianum opus imperf.* (PL 45, 1049ss), L. I c. 47: 537; c. 141: 288, 470 — L. IV c. 104: 503 — L. VI c. 14: 507.
- *Contra Maximinum* (PL 42, 743ss), L. I c. 8: 140 — L. II c. 7: 173, 304; c. 10: 163, 164; cc. 11-13: 176; c. 12: 92, 97, 172, 173, 176, 360; cc. 12-18: 172; c. 13: 176, 177; c. 14: 85, 86-88, 105, 114, 123, 172, 174, 253; c. 15: 88, 173, 174; c. 17: 216; c. 18: 87, 173, 174; c. 19: 173; c. 20: 229s; c. 21: 266. — Falso citatur: 140.
- *De agone christiano* (PL 40, 289ss; CSEL 41, 101ss), c. 18: 268, 269.
- *De baptismo parvulorum*, v. *De peccatorum meritis*.
- *De blasphemia*, v. *Sermo* 71.
- *De civitate Dei* (PL 41; CSEL 40; CCL 47-48), L. VIII c. 6: 69s; c. 11: 95; c. 15: 366; cc. 15-16: 367 — L. XI c. 6: 339; c. 10: 102; c. 11: 354; c. 13: 347, 350; cc. 13-15: 346; c. 23: 291; c. 33: 337, 355 — L. XII cc. 1-2: 543; c. 2: 95 — L. XIV c. 3: 515; c. 11: 443; c. 12: 521; c. 21: 427 — L. XVIII c. 32: 67 — L. XIX c. 25: 562. — L. XXI c. 10: 366, 368 — L. XXII c. 7: 334, 354, 376; c. 14: 505; c. 19: 505; c. 30: 462, 463.
- *De continentia* (PL 40, 349ss; CSEL 41, 141ss), c. 3: 500; c. 8: 507.
- *De correptione et gratia* (PL 44, 915ss), c. 1: 467; c. 9: 318; c. 10: 350; c. 12: 464; c. 13: 284, 484.
- *De diversis qq. ad Simplicianum* (PL 40, 101ss), L. I q. 2: 287, 288, 289, 292.
- *De diversis qq. 83* (PL 40, 11ss), q. 1: 320; q. 3: 319, 532, 545; q. 4: 319; q. 6: 530; q. 20: 274, 535; q. 21: 320, 544, 547; q. 23: 234, 536; q. 24: 531s, 544; q. 28: 308; q. 37: 107; q. 46: 418; q. 47: 366; q. 50: 304; q. 68: 290, 291; q. 77: 541.
- *De doctrina christiana* (PL 34, 15ss; CSEL 80, 1ss; CCL 32, 1ss), L. I c. 2: 55; c. 3: 56, 194; c. 4: 56; c. 5: 56, 194, 228; c. 10: 269; c. 22: 56, 58; c. 30: 57; cc. 30-32: 59; c. 31: 58; c. 32: 332, 532; c. 33: 58; c. 35: 61 — L. III c. 10: 151, 486.
- *De dono perseverantiae* (PL 45, 993ss), c. 11: 481; c. 14: 287; c. 17: 287.
- *De duabus animabus* (PL 42, 93ss; CSEL 25-1, 51ss), c. 10: 471, 565; c. 11: 529; c. 12: 481, 489; falso citatur: 490.

- *De fide et symbolo* (PL 40, 181ss; CSEL 41, 3ss), c. 3: 82; c. 4: 87, 95; c. 9: 102.
- *De Genesi ad litt.* (PL 34, 245ss; CSEL 28-I, 3ss), 329 nota. — L. I c. 1: 341, 344, 387; c. 2: 393; c. 3: 337, 345; cc. 3-5: 389; cc. 4-5: 390; c. 5: 386; c. 9: 336; c. 10: 393; c. 11: 392; c. 12: 398; cc. 14-15: 403; c. 15: 385; c. 17: 337, 384, 389 — L. II c. 1: 396, 397; cc. 3-4: 396; c. 4: 388; c. 5: 396; c. 9: 397; c. 10: 397; c. 13: 399; c. 14: 400; c. 17: 362 — L. III c. 10: 355, 366; c. 14: 401; c. 15: 401; c. 20: 408 — L. IV c. 1: 384, 401; c. 3: 374; c. 12: 401; cc. 33-34: 403; cc. 33-35: 385 — L. V cc. 1-4: 402s; c. 14: 258; c. 18: 257; c. 19: 338, 382 — L. VI c. 10: 419; c. 13: 412; c. 15: 413; c. 17: 413; c. 18: 419; c. 19: 423; cc. 23-24: 423; c. 25: 424; cc. 25-26: 423 — L. VII: 420; c. 1-3: 410s; c. 24: 411s; c. 27: 412; c. 28: 385, 403 — L. VIII c. 1: 413; c. 5: 426; c. 6: 415; c. 13: 415s; c. 14: 414s; c. 16: 438; c. 17: 438; c. 20: 97; c. 21: 270; c. 26: 271 — L. IX c. 3: 428, 429; c. 4: 428; c. 6: 429; c. 7: 428; cc. 8-9: 427; c. 10: 423, 428; c. 15: 418; c. 17: 419; cc. 17-18: 420 — L. X: 420; cc. 11-26: 505 — L. XI c. 2: 434; c. 3: 434s, 579; c. 4: 447; c. 5: 439; c. 6: 447, 448; c. 7: 304, 448; c. 9: 447, 448; c. 10: 448; c. 14: 351, 541, 571; c. 15: 571s; c. 16: 344, 347; c. 17: 349, cc. 17-19: 450; c. 18: 348; c. 19: 349s; cc. 19-20: 344; cc. 21-22: 346; c. 23: 346, 354; c. 26: 355; c. 27: 440; cc. 27-29: 435; cc. 27-30: 343s; c. 30: 439; c. 31: 443; c. 34: 440; c. 35: 444; c. 40: 494; c. 42: 442, 443, 493. — Falso citatur: 390, 411.
- *De Genesi contra Manich.* (PL 34, 173ss), L. I c. 2: 308; c. 4: 386; c. 5: 384, 386; c. 7: 385s — L. II c. 11: 455; c. 14: 459; c. 22: 494; c. 23: 495.
- *De Genesi liber imperf.* (PL 34, 219ss; CSEL 28-I, 459ss), cc. 3-4: 403; c. 5: 389.
- *De gratia et libero arbitrio* (PL 44, 881ss), c. 3: 446; c. 5: 485; c. 15: 468; c. 17: 470.
- *De haeresibus* (PL 42, 21ss; CCL 46, 286ss), n. 36: 230; n. 41: 230; n. 49: 230; n. 88: 488.
- *De libero arbitrio* (PL 32, 1221ss; CSEL 74), L. I c. 12: 566 — L. II c. 9: 479; c. 19: 61; c. 20: 481 — L. III c. 7: 543; c. 17: 566; c. 18: 489, 537s, 540, 542.
- *De mendacio* (PL 40, 487ss; CSEL 41, 413ss), c. 7: 558s; c. 8: 560.
- *De moribus Ecclesiae et Manich.* (PL 32, 1309ss), L. I c. 11: 151, 152 — L. II c. 6: 543.
- *De natura boni* (PL 42, 551ss; CSEL 25-II, 855ss), c. 27: 203; c. 28: 216, 262; c. 29: 269; c. 32: 578, 579; falso citatur: 535, 579.
- *De natura et gratia* (PL 44, 247ss; CSEL 60, 233ss), c. 4: 499; c. 7: 303; c. 20: 535.
- *De nuptiis et concup.* (PL 44, 413ss; CSEL 42, 209ss), L. I c. 23: 511; c. 24: 506, 513; c. 25: 511, 513; c. 26: 513; cc. 30-31: 506 — L. II cc. 27-28: 503; c. 28: 525.
- *De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum* (PL 44, 109ss; CSEL 60, 3ss), L. I c. 9: 445, 497, 501; c. 10: 501, 502, 503; cc. 37-38: 430; c. 39: 512 — L. II c. 9: 509; cc. 18-19: 475; c. 21: 495; c. 28: 500, 512; c. 34: 522 — L. III c. 7: 503; c. 8: 509. — Falso citatur: 475, 500.
- *De perfectione iustitiae hominis* (PL 44, 291ss; CSEL 42, 3ss), c. 2: 544; c. 19: 471.
- *De praedestinatione sanctorum* (PL 44, 959ss), c. 2: 475; c. 3: 289, 292; c. 5: 491; c. 10: 260, 283s, 538; c. 19: 290; falso citatur: 286.
- *De quantitate animae* (PL 32, 1035ss), c. 2: 408.
- *De sermone Domini in monte* (PL 34, 1229ss; CCL 35, 1ss), L. I c. 22: 575 — L. II cc. 16-17: 549.
- *De spiritu et littera* (PL 44, 199ss; CSEL 60, 155ss), c. 9: 477, 481; c. 14: 475; c. 32: 149, 558; c. 33: 310; 35: 302; falso citatur: 296.
- *De symbolo ad catechumenos* (PL 40, 627ss; CCL 46, 185ss), c. 1: 295; v. etiam Sermo 214.
- *De Trinitate* (PL 42, 819ss; CCL 50-50A),

- L. I c. 1: 77, 78, 97, 98; c. 2: 61, 62, 63, 78, 251; c. 3: 62; c. 4: 62, 251; c. 6: 68, 79, 176, 262; c. 7: 140, 141 — L. II c. 1: 140; c. 5: 132, 133, 134s, 138; c. 6: 139; c. 7: 367; cc. 7-18: 367 — L. III prol.: 3, 4, 368; c. 1: 308, 367; c. 2: 309; c. 3: 309; c. 4: 308, 309; c. 7: 362; c. 8: 363s, 418; c. 9: 330, 364, 365, 418; cc. 10-11: 369 — L. IV c. 6: 392; c. 19: 139; c. 20: 135, 136, 137, 153, 215; c. 21: 129, 137 — L. V c. 1: 100; c. 2: 95, 97; c. 5: 198, 213; c. 6: 206, 209, 223; c. 7: 81, 206, 210; c. 8: 79, 179, 209; cc. 8-16: 178; c. 9: 182; c. 10: 180; c. 11: 154, 180, 200, 201, 202, 203; c. 12: 202; c. 13: 207, 216, 217, 220; c. 14: 122, 157, 158, 217; c. 15: 154, 155; c. 16: 154, 178, 203, 220, 221, 222, 338 — L. VI c. 1: 103s; c. 2: 206, 207; c. 3: 230; c. 4: 100, 113, 224; c. 5: 113, 224, 233, 238s; c. 6: 98s; c. 7: 80, 171, 175, 177; c. 8: 163, 171; c. 9: 174, 175, 176, 177; c. 10: 70, 161, 171, 225s, 262, 276 — L. VII c. 1: 81, 82, 83, 160, 207, 234; c. 2: 82, 156, 206, 214; c. 3: 83, 206, 232; c. 4: 100, 165, 182, 183, 184, 185; c. 5: 100; c. 6: 88, 156, 165, 166, 167, 181, 182, 185, 192, 251, 269, 407, 409. — L. VIII proem.: 169, 170, 178; c. 7: 142; c. 8: 142, 143. — L. IX, c. 1: 76; c. 3: 73, 75; c. 4: 74, 75; c. 5: 73, 75, 76; c. 12: 76 — L. X c. 10: 57, 60; c. 11: 57, 72; c. 12: 73 — L. XI c. 6: 547, 549, 552 — L. XII c. 1: 454; c. 3: 456; c. 4: 454; c. 7: 454, 455; c. 8: 454; c. 12: 454, 458; c. 13: 460; c. 14: 454 — L. XIII c. 2: 487; c. 8: 59; c. 10: 305; c. 16: 318 — L. XIV c. 8: 72; c. 11: 73; c. 12: 75 — L. XV c. 5: 233; c. 7: 73, 75, 233, 235, 236; c. 8: 553; c. 13: 88, 276, 280, 281; c. 14: 88, 280; c. 15: 295; c. 17: 102, 110-112, 119, 143, 144, 145, 149; c. 18: 145; c. 19: 85, 113, 131, 152, 153; c. 20: 74, 82, 89; c. 22: 74; c. 23: 74, 75, 409; c. 26: 114, 118, 121, 122, 124, 126s, 129s, 155, 156; c. 27: 116, 120s, 122, 126, 232.
- *De vera religione* (PL 34, 121ss; CSEL 77, 3ss; CCL 32, 187ss), c. 14: 564; c. 41: 544; c. 55: 70.
- *Enarr. in Psalmos* (PL 36-37; CCL 38-40), ps. 2, 7: 106; 7, 10: 551; 9, 16: 551; 16, 4: 323; 16, 14: 260; 31, 2: 557; 32, 5: 394; 32, 8: 578; 34, 14: 269; 45, 1: 548; 49, 11: 258; 50, 7: 499; 56, 1: 548; 57, 9: 537; 61, 12-13: 579; 67, 23: 573; 67, 32-33: 474; 68, 3: 244, 250, 545; 68, 5: 444; 70, 19: 414, 416, 444; 79, 17: 569; 83, 4: 563; 85, 5: 578; 94, 1: 269; 101, 25: 160; 103, 10: 408; 104, 25: 541; 108, 14: 523; 109, 3: 216; 110, 2: 321, 322; 118, 20: 476; 118, 121: 480; 122, 1: 266; 138, 2: 326; 147, 15: 274; 147, 17: 574; 148, 7: 356; falso citatur: 578.
- *Enchiridion* (PL 40, 231ss; CCL 46, 49ss), c. 2: 347; c. 9: 80, 331s; cc. 10-11: 318, 401s; c. 11: 317, 527; c. 12: 527; c. 13: 527, 528, 529, 532; c. 15: 528; c. 19: 528, 545; cc. 23-24: 526; c. 27: 317; c. 29: 334, 376, 437s; c. 30: 465, 466, 467; c. 32: 471, 473s; c. 44: 518, 520; c. 45: 518s; c. 46: 518, 519, 521; c. 47: 518, 519; c. 48: 521; c. 93: 520; c. 95: 302, 313; cc. 95-96: 311; c. 96: 296, 315; c. 97: 312, 313; c. 98: 313; c. 100: 322; cc. 100-101: 321s; c. 101: 325, 326, 328; c. 102: 324; c. 103: 313s; c. 105: 360, 451, 463; cc. 105-106: 492; c. 106: 473; c. 107: 451; c. 110: 574; c. 117: 473; c. 121: 548; falso citatur 302.
- *Epistolae* (PL 33; CSEL 34, 44, 57, 58), ep. 9 ad Nebridium: 366; ep. 102 ad Deo-gratias: 293; ep. 145 ad Anastasium: 475; ep. 157 ad Hilarium: 502; ep. 166 ad Hieron.: 265, 420; ep. 169 ad Evodium: 261; ep. 170 ad Maximum: 80, 140; ep. 186 ad Paulinum: 471 (v. Alypius); ep. 187 ad Dardanum: 264, 265, 267, 273, 510; ep. 190 ad Optatum: 420; ep. 194 ad Sixtum: 287, 288, 446, 470, 477, 483, 484; falso cit. ad Bonifacium Papam: 472.
- *In epist. ad Gal.* (PL 35, 2105ss): 130, 562.
- *In epist. ad Rom. quaedam propos.* (PL 35, 2063ss): 289, 464, 490.
- *In Ioann.* (PL 35, 1379ss; CCL 36), tr. 1:

- 258, 316, 418, 530, 543; tr. 3: 484, 513; tr. 17: 444; tr. 26: 474; tr. 33: 573; tr. 36: 231; tr. 40: 486; tr. 41: 569; tr. 42: 347; tr. 45: 293; tr. 49: 569; tr. 53: 278; tr. 74: 147, 152; tr. 98: 116; tr. 99: 96, 120; tr. 111: 265; tr. 120: 417; falso cit.: 265.
- *In I Ioann.* (PL 35, 1977ss), tr. 7: 142; tr. 8: 142; tr. 9: 148.
- *Quaest. Evangeliorum* (PL 35, 1321ss), L. II q. 33: 333s; q. 39: 497.
- *Quaest. in Heptat.* (PL 34, 547ss; CSEL 28-II, 3ss; CCL 33, 379ss), L. II q. 25: 71; q. 71: 568; q. 80: 510 — L. III q. 20: 570.
- *Retractationes* (PL 32, 583ss; CSEL 36), L. I c. 3: 418; c. 4: 61, 62; c. 9: 473, 479, 481, 487, 489, 537s, 540, 566; c. 13: 515s, 544, 564; c. 15: 471, 481, 489, 529, 565; c. 19: 575; c. 22: 490; c. 23: 289, 292, 490; c. 26: 235, 291, 366, 547.
- *Sermones* (PL 38-39; CCL 41; PLS 2, 900ss), s. 5: 338; s. 26: 259; s. 27: 292; s. 30: 500; s. 52: 408; s. 62: 579; s. 71: 574, 575; s. 128: 128s; s. 151: 501; s. 152: 513; s. 165: 291; s. 197: 539; s. 214: 295, 301; s. 277: 366; *ad Catech. de symbolo*: 295.
- *Soliloquia* (PL 32, 869ss), L. I c. 1: 61, 62.
- *Loci (alii) falso citati*: 91 (est Hieron.); 530 (Beda).
- Augustinus (pseudo), v. Evodius, *Quodvultdeus*.
- *De eccl. dogmatibus*, v. Gennadius.
- *De fide ad Petrum*, v. Fulgentius.
- *Dialogus qq. 65 ad Orosium* (PL 40, 733ss): 89, 124.
- *Hypognosticon* (PL 45, 1611ss), L. I c. 5: 544. — L. II c. 4: 499 — L. III c. 4: 477 — L. IV c. 1: 544 — L. VI c. 6: 260, 286.
- *Quaest. Vet. et N. Testamenti*, v. Ambrosiaster.
- *Sermones* (PL 39), s. 233: 80.
- Basilii (S.), *Hexaëmeron* (PG 29, 3ss), hom. 2: 390; hom. 3: 388, 395.
- Beda (S.), *Hexaëmeron seu rectius Libri IV in Principium Genesis* (PL 91, 9ss; CCL CCL 118A), in c. 1, 1: 329, 331, 385; 2: 340; 3: 390; 5: 391, 392; 5-8: 388; 6-8: 395; 7: 397; 9: 398; 14: 400; 26: 406, 408, 409; 29-30: 425; in c. 2, 2: 401, 403s; 7: 410, 411, 412; 8: 414; 9: 414s; 18: 423; in c. 3, 1: 439.
- *Homil. evangel. libri II* (PL 94, 9ss), Lib. II hom. 10 (16): 126.
- *In Act. Apost.* (PL 92, 937ss), c. 5, 3: 370; c. 28, 3: 370.
- *In Lucam* (PL 92, 301ss; CCL 120, 5ss), c. 1: 272.
- *In I Ioann.* (PL 93, 9ss), c. 3: 530.
- Bernardus (S.), contra Gilbertum de la Porrée in consistorio Remensi: 251.
- *De consideratione* (PL 182, 727ss; ed. Rom. 3, 393ss), Lib. V c. 4: 365; c. 8: 240.
- *De gratia et libero arbitrio* (PL 182, 1001ss; ed. Rom. 3, 165ss), cc. 2-3: 466, 468; c. 4: 467; c. 6: 496; c. 14: 482.
- *Epist. ad Hugon. seu Tract. de baptismo* (PL 182, 1031ss), c. 4: 560.
- *Sermones de tempore* (PL 183, 35ss; ed. Rom. 4, 161ss), in *Nativ. Dom. sermo 2*: 412.
- *Sermones in Cantica* (PL 183, 785ss; ed. Rom. 1-2), *sermo 5*: 365; *sermo 80*: 251.
- Bernardus Cluniacensis (seu de Morlas/Morval), *Instructio sacerdotis* (PL 184, 771), Lib. I c. 1: 406, 465. v. *Corrigenda*.
- Bertola, E., *La dottrina della creazione*: 330.
- *Il problema delle creature angeliche*: 336.
- Bliemetzrieder, F. (ed.), *Sententiae divinae paginae*: 467.
- *Summa Princip. et causa (Sent. Anselmi)*: 343, 359, 501, 515, 521.
- Blomme, R., *La doctrine du péché*: 525, 530, 557, 562.
- Blume, C., *Analecta hymnica*: 400.
- Boethius, *Commentarii in Categ. Arist.* (PL 64, 159ss), Lib. II: 270.
- *In De interpret. Arist. ed. secunda* (PL 64, 393ss), lib. III: 461.
- *Opusc. I, De Trinit.* (PL 64, 1247ss; ed. N. M. Häring), c. 2: 101.
- Bonaventura (S.), et initium *Dist. XXVII libri II*: 480.
- *Comm. in Sent.* (ed. Quaracchi 1882-1889),

- Lib. I d. 24: 187 — Lib. II, *praeloc.*: 187; d. 44: 187.
- Brady, I., *The Distinctions*: 114, 203, 284, 400, 480.
- *Peter Lombard Canon*: 167.
- *Peter Manducator*: 93, 298, 381.
- Bruylants, *Les préfaces du missel*: 240.
- Buytaert, E., *The Anonymous Capitula*: 498.
- *Cf. Ioann. Damascenus*.
- Cantica 2, 6: 550; 4, 4: 3; 4, 12: 459; 5, 17: 264 (Gl. o.).
- Cassianus, v. Ioannes Cassianus.
- Cassiodorus, *In Psalterium* (PL 70, 9ss), ps. 16, 16: 260; ps. 63, 7-8: 146; ps. 74, 7: 260.
- Chalcidius, *In Timaeum Platonis* (ed. Wrobel): 330.
- Colker, M. L., *The Trial*: 244, 246.
- Colossenses (Ad) 1, 12: 334; 1, 13: 85, 114; 1, 16: 370; 2, 3: 257 (Ambr.); 2, 9: 264; 2, 23: 4.
- Concilium Ariminense (359), et homousion: 253.
- Chalcedonense (451): 115.
- Constantinopolitanum I (381): 115; II (553): 115.
- Ephesinum (431): 115.
- Lateranense IV (1215), cap. *De Trinit.*: 80.
- Lugdunense II (1274), et 'spiratio': 219.
- Nicaenum (325), et proc. Sp. S.: 115; et homousion: 253.
- Constantius imperator, 253.
- Corinthios I (ad) 1, 24: 83, 104, 106, 111, 234, 235 (Gilb. et Lomb.); 2, 9: 255; 2, 11: 157, 253; 2, 14: 3; 3, 8: 230; 3, 22: 333; 4, 5: 576; 4, 7: 473; 6, 17: 230; 7, 25: 292; 8, 1: 372; 9, 9: 283, 449; 11, 7: 407, 455; 11, 7-10: 455 (Lomb.); 12, 3: 320; 12, 6: 290; 12, 11: 117, 128, 151, 158, 217, 462; 12, 13: 128; 13, 1-3: 145; 13, 8-13: 372; 13, 9: 266, 329; 13, 12: 57, 163, 226, 334, 449; 14, 35: 438; 15, 10: 481, 495 (Lomb.); 15, 24: 356; 15, 33: 117; 15, 44-45: 422; 15, 46: 432; 15, 54: 423.
- Corinthios II (Ad) 2, 11: 459; 2, 15: 318; 3, 5: 475 (Gl. o. et Lomb.); 3, 17: 466; 4, 4: 3; 5, 4: 335; 5, 7: 57; 5, 21: 149; 6, 1: 512; 6, 15: 378 (Lomb.); 11, 14: 197; 12, 2: 339 (Lomb.); 12, 4: 370s (Lomb.); 12, 7: 318.
- Cyrillus Alexandrinus, *Epist. 17 (ad Nestor.)* (PG 77, 105ss): 117.
- Daniel 3, 52-90: 546; 3, 55: 370; 3, 72: 386; 7, 10: 377; 10, 13: 356; 10, 21: 370.
- Daniélou, J., *Les anges et leur mission*: 380.
- de Aldama, J., *El simbolo Toledano 1*: 80.
- De Blic, J., *L'oeuvre exégétique*: 330, 340, 435, 494.
- Decretum Gratiani*, v. Gratianus.
- Denzinger-Schönmetzer, *Enchiridion symbolorum* (ed. 32, 1963): 78, 80, 115, 117, 219, 421.
- Deuteronomium 5, 6-7: 63; 5, 9: 519, 567; 5, 21: 567; 6, 4: 63, 184; 7, 1: 570 (Gl.o.); 23, 18: 561 (Gl.o.); 32, 4: 545; 32, 8: 334, 376.
- Dhont, R. C., *Le problème de la prép. à la grace*: 470.
- Didymus Alexandrinus, *De Spiritu Sancto* (PG 39, 1031ss; interpr. Hieron., PL 23 [1845] 103ss), n. 34: 117; n. 36: 117; n. 60: 370.
- Dionysius Areopagita (pseudo), *De cael. hierarchia* (PG 3, 119ss; PL 122, 1037ss; *Dionysiana* 727ss), c. 4: 371; c. 6: 371; cc. 6-7: 377; c. 13: 379.
- Dreves, M., *Analecta hymnica*: 400.
- Ecclesiastes 7, 30: 451, 556.
- Ecclesiasticus 1, 1: 91, 95, 362; 1, 4: 336; 3, 22: 105; 5, 14: 105; 10, 15: 571; 11, 14: 547; 17, 1: 330; 18, 1: 337, 389; 18, 30: 511; 23, 29: 276; 24, 5: 66; 34, 24: 561 (Gl.o.); 37, 23: 320; 43, 22: 395; 43, 47: 347.
- Ephesios (Ad) 1, 4: 255, 259, 286; 1, 6: 290; 1, 10: 375; 2, 2: 3, 356, 459; 2, 3: 200, 499, 510; 2, 8: 474, 480s (Gl. interl.); 3, 9-10: 381 (Gl. o. et Lomb.), 382; 3, 10: 338 (Lomb.); 4, 3: 113, 233; 4, 8: 128; 4, 22-24: 509; 5, 8: 392; 5, 32: 417; 6, 12: 355.

- Eugenius papa III: 107.
- Evodius, *De fide contra Manichaeos* (PL 43, 1139ss; CSEL 25-2, 951ss), c. 8: 531.
- Exodus 3, 6: 251; 3, 14: 64, 95 (Gl.o.); 4, 22: 199; 7-8: 362; 7, 10-11: 412; 8, 18: 71; 8, 19: 362, 365; 13, 3: 498 (Gl.o.); 13, 13: 498; 15, 3: 64; 20, 2-3: 63; 20, 5: 518, 522; 20, 8: 405; 20, 15: 567; 20, 17: 567; 21, 22-23: 510 (Gl.o.); 23, 22: 570 (Gl.o.), 571 (Gl.o.); 23, 23: 570 (Gl.o.); 32, 4: 520; 32, 31: 520; 33, 20: 369.
- Ezechiel 3, 20: 537 (Gl.o.); 18, 1: 524 (Gl.o.); 18, 2-4: 523 (Gl.o.); 18, 20: 523; 28, 12: 347 (Gl.o.); 28, 12-13: 354; 28, 12-19: 373; 28, 13: 355; 43, 25: 569 (Gl.o.).
- Florus Lugdunensis, *Expositio epist. b. Pauli* (inter *Ven. Bedae opera* VI, Coloniae Agrippinae 1688, 31ss): 329; in Rom. 2, 5: 573; 5, 1: 471; 5, 12: 497; 6, 12-14: 500; 7, 18: 507; 8, 15: 558; I Tim. 2, 14: 442s; Hebr. 11, 3: 385.
- Fulgentius Ruspensis, *Ad Monimum* (PL 65, 151ss; CCL 91, 1ss), Lib. I cc. 23, 25: 287.
- *De fide ad Petrum* (PL 40, 753ss; CCL 91A, 711ss), c. 1: 63, 64, 77, 103, 159, 161, 192, 215; c. 2: 82, 85, 197, 198, 509; c. 3: 578; c. 25: 556; c. 26: 499; falso citatur: 79s, 82, 102.
- *De Trinitate* (PL 65, 497ss; CCL 91A, 633ss), c. 9: 365.
- Galatas (Ad) 1, 8: 116; 2, 16: 149; 2, 20: 134; 3, 5: 130; 4, 4: 132, 136, 139; 4, 5-7: 122; 4, 6: 68, 114, 116, 273; 4, 26: 376; 4, 27: 376; 5, 6: 472, 476; 5, 17: 540; 6, 13: 562 (Lomb.).
- Gaufridus Altissiodorensis, *Epist. ad Alb. Card.* (PL 185, 587ss): 251.
- Genesis 1, 1: 65, 329, 331 (Gl.o.), 337, 339s (Gl.o.), 345, 384, 390, 393; 1, 1-2: 339 (Gl.o.), 385 (Gl.o.); 1, 1-25: 402 (Gl.o.); 1, 2: 67, 253, 340 (Gl.o.), 385, 386 (Gl.o.), 387 (Gl.o.); 1, 3: 71, 337 (Gl.o.), 345, 389s (Gl.o.), 392 (Gl.o.), 393 (Gl.o.); 1, 3-5: 389; 1, 4: 352, 386s (Gl.o.), 391 (Gl.o.); 1, 5: 352, 391, 392 (Gl.o.); 1, 6: 71; 1, 6-7: 340, 387s (Gl.o.), 395s (Gl.o.), 397 (Gl.o.); 1, 8: 339, 340, 397 (Gl.o.); 1, 9: 397s (Gl.o.), 402s (Gl.o.); 1, 10: 398; 1, 11: 414; 1, 12: 398; 1, 14: 398, 399s (Gl.o.); 1, 20: 365 (Gl.o.), 366 (Gl.o.); 1, 24: 401 (Gl.o.); 1, 25-26: 402; 1, 26: 64, 188, 330, 406 (Gl.o.), 408 (Gl.o.), 409 (Gl.o.); 1, 27: 330; 1, 31: 318, 346, 401, 545. — 2, 2: 373 (Gl.o.), 388 (LXX), 401 (Gl.o.), 403s (Gl.o.); 2, 2-3: 405 (Gl.o.); 2, 7: 330, 410 (Gl.o. et i.), 411s (Gl.o.), 412s (Gl.o.), 422s (Gl.o.), 424 (Gl.o.); 2, 8: 413 (Gl.o.), 414 (LXX); 2, 9: 414s (Gl.o.), 426 (Gl.o.); 2, 15: 413, 459; 2, 16: 414s (Gl.o.); 2, 16-17: 424, 426, 495; 2, 17: 414s (Gl.o.), 423 (Gl.o.), 436, 438 (Gl.o.); 2, 18: 427 (Gl.o.), 428s (Gl.o.), 456; 2, 19-20: 449, 495; 2, 20: 417s (Gl.o.), 419s (Gl.o.); 2, 21-22: 416, 495, 505; 2, 28: 426. — 3, 1: 343s (Gl.o.), 345s (Gl.o.), 349 (Gl.o.), 351 (Gl.o.), 434 (Gl.o.), 439 (Gl.o.), 447 (Gl.o.); 3, 1-3: 435; 3, 1-6: 347, 358; 3, 2: 435s (Gl.o.); 3, 3: 436, 438; 3, 4: 436, 439 (Gl.o.); 3, 5: 65, 436, 440, 441, 443; 3, 6: 439; 3, 9: 439s (Gl.o.); 3, 12: 442, 444; 3, 12-13: 443s (Gl.o.); 3, 14: 434s (Gl.o.), 439s (Gl.o.), 444; 3, 14: 347; 3, 16: 443; 3, 22-23: 494 (Gl.o.); 3, 24: 494; 3, 26: 494s (Gl.o.). — 4, 13: 573. — 8, 21: 452. — 9, 22-25: 524. — 15, 16: 537. — 18, 10-14: 420. — 19, 22: 299. — 21, 2: 420. — 22, 1-12: 311; 22, 2-12: 324. — 24, 57: 474 (Gl.i.). — 37: 323.
- Gennadius, *Liber seu diffinitio eccl. dogm.* (PL 42, 1211ss; ed. 2, 58, 979ss), c. 14: 421; c. 27: 530; c. 50 (83): 369; falso citatur: 499, 556.
- Geyer, B. (ed.), *Sententiae divinitatis*: 385.
- Gilbertus Pictaviensis (Porretanus, de la Porrée), de bonitate actuum: 533; de gratia operante, cooperante: 478; de peccato: 543s; de virtutibus: 486; opponitur in Consist. Remensi: 246; opponitur a Magistro: 240, 242, 244, 291; in *Summa sent.*: 291; schola opponitur: 77, 244.
- *Expositio in Boethii De Trinit.* (PL 64,

- 1255ss; ed. N. M. Häring), Lib. I c. 5, nn. 37 et 43: 242.
- *Glossatura in epist. Pauli* (cod. Florent., Laurent. Pl. XVI.33), in Rom. 5, 12: 497, 501; 9, 13: 291; 14, 23: 562; in Cor. 1, 24: 235; 6, 17: 229.
- Gilbertus Universalis: 240.
- Glorieux, P. (ed.), *Autour de la spiritualité des anges*: 365.
- Glossa interlin. et ordinaria (ap. Lyranum, *Biblia cum Glossis*, Venetiis 1588). Cf. libros singulos S. Scripturae. — Glossa in Gen.: 328; eius prothemata: 329, 330, 337, 340, 344 384, 388s, 402.
- Gratianus, *Decretum* (ed. Aem. Friedberg), Dicta ad C. 23, q. 4, c. 23: 275; *De consecr.* d. 1, c. 55: 375; d. 3, c. 30: 62.
- Gregorius Magnus (S.), collecta pro pace: 333.
- *Dialogi* (PL 77, 149ss), Lib. IV c. 33: 383.
- *In Evang.* (PL 76, 1075ss), hom. 16: 435s; hom. 22: 357; hom. 34: 272, 334, 354, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 378, 379.
- *In Ezech.* (PL 76, 785ss), Lib. I, hom. 11: 537.
- *Moralia* (PL 75-76), Lib. II c. 3: 383 — Lib. IV c. 3: 440 — Lib. V c. 36: 106 — Lib. VI c. 18: 323 — Lib. XII c. 11: 357 — Lib. XIV c. 18: 543 — Lib. XVII c. 13: 379 — Lib. XVIII c. 50: 95 — Lib. XXIII c. 6: 571 — Lib. XXV c. 9: 539; c. 11: 445 — Lib. XXVI c. 26: 579 — Lib. XXVII c. 18: 499 — Lib. XXIX c. 1: 106 — Lib. XXXI c. 45: 570, 571 — Lib. XXXII c. 12: 385; c. 23: 354, 355 — Lib. XXXIV c. 6: 574.
- Gregorius Nazianzenus, *Orationes* (PG 36-36), *Orat.* 38: 339; *Orat.* 41: 339.
- Gregorius Nyssenus, *De vita Moysi* (PG 44, 297ss): 380.
- Gründel, J., *Die Lehre von den Umständen*: 547.
- Gualterus de Mauretania, *De Trinitate* (PL 209, 575ss), c. 1: 97; c. 2: 63, 190; c. 3: 144; c. 4: 103; c. 6: 190, 191; c. 8: 179; c. 12: 195.
- *Epist. ad P. Abaelardum* (ed. H. Ostlender, *Floril. Patr.* XIX, 34ss): 172.
- Guerricus (pseudo-) O.Pr., et init. libri I dist. XVIII: 152.
- Guillelmus de Campellis, *Sententiae* (ed. O. Lottin, *Psych. et morale* V, 189ss), n. 244: 453; n. 246: 426.
- Guillelmus de S. Theodorico, *Adv. P. Abael.* (PL 180, 249ss): 560.
- Guillelmus de Vaurouillon O.Min., et init. Dist. XXVII libri II: 480.
- Habacuc 1, 13-14: 282; 3, 2: 67.
- Häring, N. M., *The Case of Gilbert de la Porrée*: 240.
- *The Commentaries on Boethius*: 101, 242.
- *Notes on the Council and Consistory*: 79.
- *Petrus Lombardus und die Sprachlogik*: 77, 240.
- *The Porretans and the Greek Fathers*: 116, 246.
- *Das sogenannte Glaubensbekenntnis*: 79, 194, 240.
- *Die Väterammlung des Adhemar von Saint-Ruf*: 244.
- Hauréau, B., *Notices et extraits* III: 553.
- Haymo Altissiodorensis, *In Epist. S. Pauli* (PL 117, 362ss), in Eph. 3, 10: 382; in Hebr. 1, 4: 377.
- Hebraeos (Ad) 1, 2: 393; 1, 3: 394s (Lomb.); 1, 14: 333, 377, 379; 2, 9: 141; 11, 3: 385 (Lomb.); 11, 6: 563; 13, 4: 427, 428, 506.
- Hermannus, v. *Sententiae Hermanni*.
- Herrouet, J. M., *Un texte de P. Lombard*: 570.
- Hieronymus (S.), *Adversus Iovinianum* (PL 23 [1845], 211ss): 397.
- *Contra Iohannem Hierosol.* (PL 23, 355ss): 421.
- *Epistolae* (PL 22, 325ss; CSEL 54-56), ep. 15 ad Damasum: 95, 197, 543; ep. 21 ad Damasum: 359, 462; ep. 126 ad Marcellinum: 421.
- *Homilia De filio prodigo*, v. *Epist.* 21.
- *In Ecclen* (PL 23, 1009ss; CCL 72, 147ss), 3, 21: 105.
- *In Ezech.* (PL 25 [1845] 15ss; CCL 75, 1ss), 1, 7: 556; 18, 2: 523, 524; 26, 19: 543; 43, 23-25: 569.

- *In Habacuc* (PL 25, 1273ss), c. 1: 282.
 — *In Matthaeum* (PL 26 [1845], 15ss; CCL 77, 1ss), 18, 10: 380.
 — *In IV epist. paulinas* (PL 26, 307ss), in Eph. 1, 15: 91; 3, 9-10: 381; in Tit. 1, 2: 338s.
 — *Liber hebr. quaest. in Gen.* (PL 23, 935ss; CCL 72, 1ss), in 1, 1: 385; in c. 2: 405.
 — *Liber interpr. hebraic. nominum* (PL 26, 555ss; CCL 72, 57ss): 371.
 — versio latina Didymi Alex. *De Spiritu sancto*: 117.
 — versio latina Orig. *In Ierem., homil. 6*: 107.
 Hieronymus, pseudo-, *Breviarium in Psalmos* (PL 26, 821ss), in ps. 17, 7: 112.
 — *Epist. 17*: 119s.
 — *Explanatio fidei, v. Pelagius*.
 — *In Marcum* (PL 30 [1846], 589ss), 3, 29: 574; 14, 21: 317.
 — *Regulae definitionum, v. Syagrius*.
 Hilarius (S.), *De synodis* (PL 10, 479ss), n. 73: 227; nn. 31-32: 231; n. 34: 91; nn. 41-42: 231; n. 58: 91, 228; nn. 59-60: 228; n. 13: 224.
 — *De Trinitate* (ibid., 25ss), Lib. I n. 9: 249; n. 17: 162; n. 18: 239 — Lib. II n. 1: 225; n. 4-5: 242, 243; nn. 9-11: 244 — Lib. III n. 1: 161; n. 4: 162; n. 8: 162; n. 11: 201; n. 23: 64, 162, 223 — Lib. IV n. 6: 218; n. 9: 218; n. 10: 83; n. 14: 84, 192, 540; n. 17: 188; nn. 17-18: 64; n. 33: 211 — Lib. V n. 8: 215; n. 37: 83, 84, 88, 156 — Lib. VI n. 30: 201; n. 40: 241 — Lib. VII n. 11: 96; n. 21: 241; n. 22: 241; n. 27: 101, 108; n. 28: 108; nn. 38-39: 162, 185 — Lib. VIII n. 14: 249; nn. 21-22: 247; n. 24: 249, 264; n. 25: 248; n. 26: 248; nn. 27-28: 248s; n. 43: 101 — Lib. IX n. 48: 236, 297; n. 51: 84; n. 53: 84; n. 54: 109, 141 — Lib. X nn. 1-2: 3 — Lib. XII nn. 12-13: 200; nn. 14-15: 199s; n. 21: 109; nn. 22-23: 109s; n. 23: 199, 242; n. 25: 87; n. 26: 110; n. 30: 110; nn. 55ss: 120.
 Honorius Augustodunensis, *Liber XII Quaestionum* (PL 172, 1177ss): 375s.
 Hugo Ambianensis, *Dialog. seu Quaest. theol. libri VII* (PL 192, 1141ss): 467.
 Hugo de S. Caro, O.Pr., et initium dist. XVIII libri I: 152.
 Hugo de S. Victore, *De amore sponsi ad spon-sam* (PL 176, 987ss; 198, 1784ss): 577.
 — *De sacram. christ. fidei* (PL 176, 173ss), Lib. I, pars 1 c. 1: 330; c. 2: 384s; c. 4: 387; c. 5: 337, 387, 403; c. 6: 338, 387s; c. 7: 388; c. 9: 389-392; c. 15: 392; c. 20: 397; cc. 24-25: 399 — Pars 2, c. 1: 332, 333; c. 2: 337; c. 4: 331; c. 8: 252; c. 9: 254, 255; c. 14: 255, 275; c. 19: 283; c. 16s: 292; c. 21: 254; c. 22: 295, 298, 301, 303 — Pars 3, c. 17: 263, 268, 269, 273; c. 18: 270, 271; c. 21: 74 — Pars 4, c. 2: 309; c. 5: 314; c. 8: 311; c. 13: 314, 315; c. 15: 325; cc. 17-20: 317 — Pars 5, c. 1: 336; c. 2: 336; c. 4: 338; c. 5: 340; cc. 7-8: 341; cc. 8-11: 341s; c. 12: 343; c. 14: 348; c. 16: 350s; c. 18: 348; c. 19: 343, 344; c. 19-20: 344s; c. 21: 352, 461; c. 22: 461s; c. 23: 351; c. 24: 351; cc. 24-25: 352s; c. 30: 334, 370s, 375; c. 31: 376, 381; c. 32: 372; c. 33: 377, 379 — Pars 6, c. 1: 334, 406; c. 2: 408; c. 3: 410, 411, 412; cc. 6-7: 432s; c. 11: 421; c. 12: 448; cc. 12-15: 448s; c. 15: 450; c. 16: 464; c. 17: 478; c. 18: 421s, 424, 425; c. 22: 427; c. 25: 428; c. 26: 429-432; cc. 28-29: 432s; c. 32: 414s; c. 34: 416; c. 35: 416s; c. 36: 417s — Pars 7, cc. 1-3: 433s; cc. 4-6: 435s; c. 5: 438; c. 9: 436, 437; c. 10: 441-444; c. 25: 496; c. 29: 505s; c. 30: 506; c. 31: 507; c. 35: 515s; cc. 35-36: 514; c. 36: 515s; c. 37: 511; c. 38: 517, 520 — Pars 8, c. 13: 455 — Lib. II, p. 1, c. 2: 93; c. 4: 62, 67, 100, 163, 165, 195, 223 — Pars 14, c. 5: 557.
 — *Miscellanea* (PL 177, 482ss), I, n. 175: 453.
 — *Notulae in Genesim* (PL 175, 29ss): 397s, 413.
 Iacobus 1, 17: 97, 258, 465; 2, 10: 562 (Gl.o.).
 Ieremias 11, 10: 107 (Gl.o.); 17, 5: 58; 18, 12: 291; 23, 24: 132, 264.

- Ioachim Florensis: 80.
 Ioannes 1, 1: 68; 1, 1-3: 71; 1, 3: 316, 543 (Aug.); 1, 3-4: 258; 1, 9: 314; 1, 10: 134; 1, 12: 222, 490; 1, 14: 139; 1, 18: 369; 2, 9: 368; 2, 17: 3; 3, 5: 512; 3, 6-7: 509; 3, 8: 131, 158; 3, 16: 58; 3, 34: 147, 152; 4, 24: 144, 202, 253; 5, 17: 388, 401; 5, 22: 394; 5, 26: 108, 121; 6, 5-13: 505; 6, 58: 108; 7, 16: 121; 7, 28: 134; 8, 25: 217; 8, 29: 237; 8, 34: 360, 361, 463; 8, 36: 466, 468; 8, 42: 122, 134; 8, 44: 344, 346, 347; 10, 10: 146; 10, 30: 62, 67s, 141, 193, 229, 231, 249, 254; 10, 36: 133; 11, 39: 569 (Aug.); 12, 38: 278; 13, 2: 459; 14, 9-10: 104; 14, 10: 237; 14, 10-11: 162; 14, 26: 115, 132; 14, 28: 140, 141; 15, 26: 114, 115, 116, 120, 121, 123, 217, 248; 16, 2: 560; 16, 7: 132, 273; 16, 13: 96, 116, 117; 16, 14-15: 248; 16, 15: 172, 173, 235; 16, 27-28: 122; 16, 28: 132, 135; 17, 1: 201; 17, 3: 177; 17, 19: 133; 17, 24: 265s (Gl.o.); 19, 34: 417; 20, 22: 123, 127.
 I Ioannis 2, 10: 143; 3, 4: 530; 4, 7-8: 112, 143; 4, 8: 142, 144; 4, 9-16: 58; 4, 10: 149; 4, 10-11: 112; 4, 13: 112, 144; 4, 16: 110, 113, 142, 144; 4, 18: 558; 5, 6: 574; 5, 7: 68, 177, 194; 5, 16: 572, 575; 5, 20: 86.
 Ioannes Cassianus, *Conlationes* (PL 49, 477ss; CSEL 13), *conl. 5*: 570; *conl. 8*: 339, 380; *conl. 13*: 380.
 Ioannes Chrysostomus, *In ep. ad Hebr.* (PG 63), *hom. 2*: 107, 267, 394. — Falso citatur: 570.
 Ioannes Chrysostomus, pseudo-, *Opus imperfectum in Matth.* (PG 56, 611ss), *hom. 20*: 482.
 Ioannes Chrysostomus latinus, v. Ioan. Mediocris.
 Ioannes Damascenus, *De fide orthodoxa* (PG 94, 781ss; ed. E. M. Buytaert), Lib. III c. 4: 168; c. 5: 196, 205; c. 6: 161, 167, 205, 243; c. 7: 205 — Lib. IV c. 9: 573.
 Ioannes Mediocris (?), *Sermones* (PLS 4, 669ss), *sermo 26*: 117; *sermo 27*: 117, 296.
 Ioannes Saresberiensis, *Historia Pontificalis* (ed. R. L. Poole): 246.
 Iob 2, 5: 578; 19, 21: 318; 26, 8: 396; 32, 8: 571 (Gl.o.); 33, 4: 253; 34, 30 (LXX): 578; 38, 7: 340; 38, 12: 106 (Greg.); 40, 14: 344, 346, 354; 40, 20: 378; 41, 15: 574 (Gl.o.).
 Ioel 2, 28: 248.
 Iosue 11, 17-18: 358 (Gl.o.); 11, 20: 256 (Gl.o.).
 Isaias 5, 20: 528, 545; 6, 6: 66, 67 (Gl.o.), 273, 370, 377, 379; 7, 9 (LXX): 164; 9, 6: 133, 155; 11, 2: 253; 14, 12: 355; 14, 13-14: 341, 347, 355; 27, 1: 378; 37, 16: 370; 43, 10: 104; 45, 6-7: 546; 45, 7: 386; 48, 16: 132; 53, 1: 278; 53, 8: 66, 87, 105, 123; 54, 1: 376; 57, 16 (LXX): 411; 61, 1: 67, 133, 248; 63, 1: 381 (Gl.o.), 382 (Gl.o.); 64, 4: 255; 66, 1: 265 (Gl.o.); 66, 3: 561 (Gl.o.).
 Isidorus (S.), *Etymologiae* (PG 82, 73ss), Lib. VII c. 1: 95, 102; c. 4: 189 — Lib. VIII c. 11: 378.
 — *Liber differentiarum* (PL 83, 9ss), Lib. II c. 11: 385.
 — *Sententiae* (PL 83, 537ss), Lib. I c. 1: 102; c. 10: 336, 354, 355, 361, 383 — Lib. II c. 17: 445.
 Isidorus, pseudo-, *Quaestiones de vet. et novo Test.* (PL 83, 201ss), in Gen. c. 5, n. 14: 495.
 Iudith 9, 17: 251.
 Iulianus Toletanus, *Prognosticon futuri saeculi* (PL 96, 453ss), *praef.*: 4.
 Kuttner, S., *Kanonistische Schuldlehre*: 446.
 Landgraf, A. M., *Die Abhängigkeit der Sünde*: 314, 530, 531, 543, 560, 577.
 — *Der Begriff des Peccatum habituale*: 568.
 — *Caritas und Heiliger Geist*: 141, 148.
 — *Commentarius Porretanus*: 235.
 — *Drei Zweige des Pseudo-Poitiers-Glossa*: 147.
 — *Die Erkenntnis der helf. Gnade*: 472, 481.
 — *Zur Lehre von der Gotteserkenntnis*: 68.
 — *Mitteilungen zur Schule Gilberts*: 229.
 — *Partes animae, norma gravitatis peccati*: 456.
 — *• Potestas auctoritatis... •*: 129.

- *Die Stellungnahme der Frühscholastik*: 425.
 — *Sünde wider den Hl. Geist*: 572.
 — *Untersuchungen zu den Eigenlehren*: 291, 478.
 — *Unverlierbarkeit... der caritas*: 148
 — *Die Vererbung der Sünden*: 517.
Liber Pontificalis II (Paris 1892): 115.
 Lottin, O., et fontes II d. 30, c. 15: 504; d. 31, c. 6: 508; et opinio reprobata in II d. 40, n. 13: 561; et fons II d. 42, c. 7: 571.
 — *L'école d'Anselme de Laon*: 264, 309, 359, 436, 515.
 — *L'intention morale*: 531, 547, 551, 556s.
 — *Libre arbitre et liberté depuis s. Anselme*: 453, 461.
 — *Les mouvements premiers*: 453.
 — *Péché originel et baptême*: 511.
 — *Les premières défin... des vertus*: 480.
 — *Le problème de la moralité intrinsèque*: 530, 542, 556s.
 — *Les théories sur le péché originel*: 496, 498.
 — *textuum editiones: Sententia Atrebatenses*: 212; *Sent. Anselmi*: 436; *Sent. Guill. de Campellis*: 453; *Summa Deus summe atque ineff. bonus*: 521; *Summa Prima rerum origo*: 359; *Summa Voluntas Dei*: 453.
Lucas 1, 13-25: 420; 1, 17: 157; 1, 19: 272; 1, 35: 510; 4, 1: 265; 4, 18-19: 133; 4, 21: 133; 4, 41: 369; 6, 19: 127; 10, 18: 339; 10, 30: 465, 535; 10, 33-35; 3; 11, 3: 158; 11, 9: 474; 12, 10: 572; 13, 27: 261; 15, 8: 375 (Gl.o.); 16, 9: 357; 17, 5: 487 (Aug.); 18, 19: 209; 20, 26: 438; 21, 1-2: 3; 22, 3: 459.
Magnae Deus potentiae (hymnus): 400.
Malachias 1, 2-3: 289, 290; 3, 6: 97.
Marcus 1, 23-26: 369; 1, 44: 311, 324; 3, 28-29: 572; 3, 29: 574 (Gl. interl.); 6, 35-44: 505; 12, 40: 538; 12, 42-43: 3; 13, 19-22: 357; 14, 21: 317 (interl.).
 Martin, R. M., *Les idées de Robert de Melun*: 515.
 — *Oeuvres de R. de Melun* II: 555.
 — *Le péché orig. d'après Gilbert*: 497.
Matthaeus 1, 20: 510 (Gl.o.); 2, 20: 520;

3, 16: 138, 4, 1-11: 358; 4, 9: 358 (Gl.o.); 5, 15: 4; 5, 16: 550; 5, 44: 474; 5, 45: 283; 5, 48: 106; 6, 7: 550; 6, 3: 550; 6, 9: 267; 6, 10: 310; 6, 11: 158; 6, 12: 459; 6, 24: 356s (Gl.o.); 6, 33: 549; 7, 7-8: 474; 7, 17-18: 525, 531; 7, 18: 557 (Gl.o.); 7, 23: 261; 8, 16: 369; 10, 20: 114; 10, 24: 147; 11, 21: 302; 11, 27: 177; 12, 24-28: 576; 12, 28: 248; 12, 31-32: 572; 12, 32: 521, 576; 12, 33: 490; 12, 50: 310; 13, 4: 356 (Gl.o.); 13, 28: 347; 14, 15-21: 418; 16, 23: 326; 18, 10: 379s (Gl.o.); 19, 12: 164; 22, 2: 579; 22, 13: 549; 22, 29: 85; 22, 30: 429, 438; 22, 37: 334; 22, 37-39: 568; 23, 27: 312; 23, 33: 538; 23, 37: 313 (Gl.o.); 24, 21-24: 357; 25, 41: 356; 26, 53: 302; 27, 4-5: 575; 28, 19: 67, 127.

Maximus (S.), *Sermo in Pascha*: 93.

Miano V., *Il commento... Gilberto*: 235.

Michaeas 5, 2: 66.

Moyses, contra errores de creatione: 330; de sex diebus: 385, 403.

Numeri 11, 17: 157; 14, 18: 519; 17, 8: 420; 21, 7 (LXX): 520; 22, 28-30: 435.

Odo (Otto) Lucensis, v. *Summa sententiarum*.

Odo Rigaldi, O.Min., et init. dist. 18 libri I: 152.

Odo Suessionensis (Ursicampi): 148, 381.

Odo Suessionensis, pseudo-: 298; v. Petrus Manducator.

Olivar, A., *Sol intaminatus*: 268.

Orbe, A., *Doctrina trinitaria*: 125.

Origenes, error de praesistentia animarum: 291.

— *In epist. ad Rom.* (PG 14, 833ss), in 5, 12: 445; 8, 30: 277.

— *In Ezech.* (PG 13, 663ss; GCS 33), hom. 1: 347.

— *In Ieremiam* (PG 13, 255ss), hom. 8: 101 (nota); hom. 9: 107.

— *In libr. Iesu Nave* (PG 12, 825ss; GCS 30, 286ss), hom. 15: 356, 358; hom. 23: 380.

— *In Luc.* (PG 13, 1799ss; GCS 35), hom. 12: 380.

- *Periarchon* (PG 11, 111ss; GCS 22), Lib. II c. 3: 339 — Lib. III c. 2: 380; c. 5: 339.
 Orosius, pseudo-, *Dialog. quaest. 65* (PL 40, 733ss), q. 2: 124; q. 7: 89.
 Osee 4, 2: 537; 13, 11 (LXX): 579; 13, 14: 357 (Gl. interl.).
 Ostlender, H. (ed.), *Epist. Gualt. de Mauritania*: 172.
 Ott, L., *Die Trinitätslehre der Summa sent.*: 63, 74, 77, 97, 105, 106, 115, 161, 179, 198, 240, 252, 263, 265, 268, 270, 271, 272, 273.
 — *Der Trinitätstraktat Walters*: 240.
 — *Untersuchungen zur theol. Briefliteratur*: 124, 172, 229, 232, 252, 263, 268, 376, 446, 464, 477, 568, 570, 571, 572.
 Otto Frisingensis, *Gesta Friderici I*: 246.
 Otto Lucensis, v. *Summa sententiarum*.
 Otto, S., *Die Funktion des Bildbegriffes*: 71, 407.
 Paterius (S.), *Liber testimoniorum V. Test.* (PL 79, 683ss): super Gen. 37, 7: 323; Ex. 13, 13: 499.
 Pelagius, *Libellus fidei ad Inn. Papam* (edd. notantur supra, p. 196, n. 1), n. 3: 196, 241, 242; n. 9: 421; nn. 10, 13: 542; nn. 13-14: 491.
 II Petri 1, 1: 149; 2, 4: 356 (Gl.o.).
 Petrus Abaelardus, doctrina de potentia Dei oppugnatur: 298ss; error de potentia Patris: 93 (nota); doctrina (et scholae eius) de virtutibus: 486, de moralitate actuum: 561; v. etiam *Sententiae Hermanni*.
 — *Apologia* (PL 178, 107ss): 298.
 — *Dialogus* (ibid., 1611ss): 557.
 — *Ethica* (ibid., 633ss), c. 3: 455, 557; c. 7: 557.
 — *Expositio in Epist. ad Rom.* (PL 178, 785ss; ed. E. M. Buytaert I, 41ss), in c. 5, 6: 127; c. 5, 19: 498, 517.
 — *In Hexaëmeron* (PL 178, 731ss): 402.
 — *Sic et non* (ibid., 1339ss), c. 5: 181; c. 8: 56, 181; c. 13: 308; c. 16: 107; c. 35: 301; c. 46: 338, 354; c. 48: 381; c. 49: 377; c. 115: 420; c. 116: 517s, 522.
 — *Theologia christiana* (PL 178, 1123ss; ed. E. M. Buytaert II, 71ss), Lib. I c. 4: 211; c. 5: 105 — Lib. III: 77, 107, 178, 211, 220 — Lib. IV: 112, 114, 190, 196, 215, 220, 225, 308 — Lib. V: 294, 298, 302, 303.
 — *Theologia 'Scholarium'* (PL 178, 979ss; ed. E. M. Buytaert III), Lib. I cc. 5-6: 209; c. 6: 124, 178, 181, 211; c. 10: 93; cc. 10-12: 252; c. 13: 63, 105; c. 15: 67, 68 — Lib. II c. 3: 105; c. 10: 98, 100s, 160, 165, 171, 301s; cc. 14-15: 114s, 118s; c. 15: 166; c. 17: 126, 127, 152 — Lib. III c. 4: 294, 296; c. 5: 280, 292, 298, 299, 300, 303, 305, 312; c. 6: 268, 270, 330; c. 7: 278, 461, 462, 463.
 Petrus Lombardus, in Consistorio Remensi (1148): 246; iter eius ad Romam (1154-55): 167; non novit quaedam originalia Augustini: 350 (nota); ex. gr. *De Gen. ad litt.*: 350 (nota), 367, 390 (nota), 425; secunda traditio (editio) Sent.: 151, 224, 225; glossulas adiunxit post libri editionem: 61; ubi 'Magister non tenetur': 187 (nota).
 — *Glossa in Psalmos* (PL 191, 55ss), in Ps. 5, 3: 229; 7, 10: 551; 9, 16: 551; 16, 4: 323; 16, 16: 260; 32, 6: 393s; 32, 15: 420s; 33, 15: 450, 452; 49, 11: 257s; 50, 7: 498s; 57, 9: 536s; 67, 7: 573s; 67, 23: 573; 68, 3: 250, 545; 68, 5: 444; 70, 19: 414ss, 444; 74, 7: 260; 79, 2: 370s; 79, 17: 569; 83, 4: 563; 84, 6: 504; 101, 25: 160; 103, 10: 408; 103, 24: 393s; 110, 2: 321; 113B, 15: 339; 118, 20: 476; 118, 25: 493; 118, 96: 547s; 118, 121: 480; 138, 2: 326; 138, 16: 140; 142, 2: 359, 462; 146, 5: 373; 147, 15: 273; 147, 17: 573s; 147, 18: 574.
 — *Glossa in b. Pauli Epistolas* (PL 191-192), primitiva in Rom. 1, 3: 63, 76, 159, 206s; 1, 4: 88, 200, 284, 288; 1, 7: 487; 1, 19: 69; 1, 19-20: 68; 1, 20: 70, 251, 252 (primitiva), 577 (prim.); 1, 24: 539; 1, 26: 536s, 538; 1, 27: 539; 2, 5: 573, 574, 575; 2, 12: 446; 3, 23: 498s; 3, 24: 477; 3, 28: 557; 4, 5: 474, 482; 4, 7: 499, 500; 4, 7-8: 513; 4, 8: 509, 511; 4, 17: 258; 5, 1: 471, 472s; 5, 5: 128, 149; 5, 12: 445, 497, 501s; 5, 19: 502, 503, 525s; 6, 6: 512; 6, 9: 318, 546s; 6, 12: 512;

- 6, 12-14: 500; 6, 23: 483s; 7, 15: 554s;
7, 18: 507; 7, 22: 507; 7, 25: 500, 506,
507, 512s; 8, 1: 513; 8, 10: 422; 8, 11:
114; 8, 15: 149, 558; 8, 29: 259, 283,
284, 286, 287, 538; 8, 32: 333, 334; 8,
39: 151, 152; 9, 16: 469, 470s; 9, 18:
284, 287, 288, 291s; 10, 4: 548; 10, 10:
474; 10, 16: 276; 11, 33: 257; forma
primitiva in 11, 36: 56, 126, 130, 131,
132, 133, 134s, 138, 145, 152; forma re-
cepta: 67s, 216, 220, 225, 227, 228, 261;
11, 39: 102; 12, 2: 306, 314, 316; 12, 3:
147, 152, 482, 483s; 13, 2: 578, 579;
14, 23: 562; 16, 25-27: 177; 16, 27: 176
— In I Cor. 1, 24: 234, 235; 2, 11: 157;
3, 16: 266; 6, 17: 229; 8, 4: 163; 9, 17:
549; 11, 7: 406, 409; 11, 8-10: 455, 456s;
12, 3: 320; 12, 7: 263; 12, 11: 131; 15,
10: 482, 485; 15, 24: 356; 15, 44-45:
422 — In II Cor. 1, 23: 474; 3, 5: 475;
3, 6: 475; 3, 18: 553; 5, 4: 514; 5, 19:
163; 12, 2: 339; 12, 4: 370s; 12, 7: 436s
— In Galat. 1, 8: 116; 3, 2 et 5: 130; 4,
4: 131, 132, 135, 137; 4, 6: 120; 5, 22:
60; 6, 1: 570; 6, 13: 562 — In Eph. 1,
4: 288, 483s; 2, 8: 480s; 2, 8-9: 483; 2,
10: 283; 3, 9: 419s; 3, 9-10: 381s; 3,
10: 338; 4, 5: 487; 6, 12: 355 — In Phil.
1, 3: 470; 2, 6-7: 140 — In Col. 1, 13:
113; 2, 9: 265 — In I Tim. 1, 5: 547s;
1, 17: 176; 2, 4: 312; 2, 14: 441, 442s;
6, 10: 571; 6, 13: 360; 6, 16: 97 — In
Tit. 1, 5: 568s; 1, 6: 570 — In Hebr. 1,
3: 266, 270, 394; 1, 4: 106; 11, 3: 257, 385.
— *Sermones* (PL 171), in *Nativ. Dom.*: 105,
357; sermo II in *Resurr.*: 535; *De Trinit.*
et poenitentia: 406; *ineditus In Pentecoste*:
572; sermo communis *Quis dabit*: 553,
555; in *Septuagesima*: 414s, 435.
Petrus Manducator, *Quaestiones*: 219, 298.
Petrus Pictaviensis, *Sententiae* (PL 211, 789ss;
ed. Moore et al.), Lib. I c. 28-30: 219.
Petrus Pictaviensis, pseudo-, *Summa divinae*
paginae (codd., p. 2), glossa in I, d. 2 c. 1:
61; c. 2: 62; d. 5 c. 1: 224; d. 6 n. 5:
91; d. 7 c. 2: 93; d. 8 c. 8: 101; d. 9 c. 4:
107; d. 12 c. 2: 120s; d. 15 c. 6: 151
d. 17 c. 5: 147; d. 19 c. 9: 167; d. 21 c. 2:
176s; d. 29 c. 4: 219; d. 30 c. 1: 220s;
d. 31 c. 1: 225; c. 2: 227, 228; c. 4: 231;
d. 32 c. 2: 234; d. 36 c. 4: 269; d. 37 c. 9:
107 — In II, d. 35 cc. 1-2: 529.
Philemonem (Ad) 20: 58.
Philippenses (Ad) 1, 18: 364; 1, 23: 327;
2, 6: 444; 2, 6-7: 134; 2, 7: 140; 2, 9:
141; 2, 11: 117, 141; 2, 13: 469, 486;
4, 7: 105.
Pitra, I. B. Card., *Quaestiones Mag. Odonis*: 298.
Plato: 331; *Timaeus*: 330.
Poole, R. L. (ed.), *Hist. Pontif. Ioann. Saesb.*:
246.
Porretani: 533, 560, 561.
Praefatio de Trinitate: 240.
Praepositinus, *Summa 'Qui producit ventos'*,
et dist. 17 libr. I: 148; dist. 31 libr. I et
editio duplex Sent.: 224s.
Prosper Aquitanus (S.), *Sententiae ex August.*
delibatae (PL 45, 1859ss; 51, 427ss),
n. 106: 562; n. 172 (173): 558; n. 190:
548; n. 206: 548; n. 316: 491.
Proverbia 8, 15-16 (LXX): 578; 8, 22-30:
66; 8, 23: 95; 8, 25: 107; 8, 35 (LXX):
471, 490; 14, 34: 348; 15, 8: 561; 19, 7:
503; 21, 27: 561; 21, 28: 416; 22, 28:
4; 25, 27: 244.
Psalmi 2, 7: 66, 106; 3, 9: 149; 7, 10: 551
(Gl. Lomb.); 9, 16: 551 (Lomb.); 15, 2:
59, 333; 16, 4: 323; 16, 14: 260; 16, 16:
260; 17, 3: 222; 17, 11: 370; 18, 9: 310;
22, 6: 474; 23, 8: 382; 24, 17: 515; 25,
5: 4; 30, 4: 222; 31, 7: 222; 32, 6: 66, 393s
(Lomb.); 32, 15: 421; 36, 23: 471 (Vetus
Lat.); 50, 7: 510, 518, 519; 57, 9: 537
(Lomb.); 58, 11: 474; 58, 18: 144; 61,
6: 144; 63, 7: 301; 63, 7-8: 146 (Gl.o.);
66, 7-8: 66; 67, 5: 66; 67, 7: 574 (Lomb.);
67, 23: 573 (Gl.o.); 68, 3: 545 (Lomb.);
68, 10: 3; 68, 28: 537; 68, 30: 149; 70,
5: 144, 151; 74, 7: 260; 79, 2: 370s (Lomb.),
371 (Gl.o.); 79, 17: 569 (Lomb.); 80:
9-10: 65; 81, 6: 199; 83, 4: 563 (Lomb.);
88, 2: 310; 89, 2: 95; 90, 9: 144; 90,
11-12: 333; 101, 25: 160 (Gl.o.); 101,
26: 337; 101, 27-28: 97; 103, 3: 395;

- 103, 4: 128, 378; 103, 10: 408 (Lomb.);
103, 24: 393 (Gl.o. et Lomb.); 103, 26:
344; 104, 4: 62; 108, 14: 523 (Lomb.);
110, 2: 310, 322; 113, 11: 296, 309, 312,
313, 314, 324; 113B, 15: 339 (Lomb.);
118, 20: 476 (Lomb.); 118, 21: 480 (Lomb.);
118, 96: 547s (Lomb.); 118, 100: 65;
118, 119: 530; 118, 152: 4; 137, 6: 260;
138, 2: 326; 138, 6: 254; 138, 7: 67;
142, 2: 359 (Lomb.); 142, 10: 253; 144,
3: 171; 146, 5: 373 (Lomb.); 147, 17:
574 (Gl.o. et interl.).
Quodvultudeus, *Sermones XII* (cf. *Clavis*,
nn. 401ss), sermo 4: 493.
Rabanus Maurus, *In Genesim* (PL 107, 443ss):
385.
— *In Exodum* (PL 108, 9ss): 95.
— *Liber de sacris ordinibus* (PL 112, 1165ss):
513.
III Reg., c. 8: 405.
IV Reg. 2, 9: 147 (Gl.o.).
Remigius Altissiodorensis, pseudo-, *Comment.*
in Genesim (PL 131, 51ss): 340.
Rivière, J., *Les « capitula » d'Abélard*: 498.
Robertus Pullus, *Sentent.* (PL 186, 649ss),
Lib. II c. 5: 344; c. 16: 376 — Lib. VI
c. 2: 567; cc. 32-33: 377; cc. 33-34: 377.
Rolandus Bandinelli, *Sentent.* (ed. A. M. Gietl):
89, 103, 104, 121, 178, 195, 280, 292,
305, 376, 378, 492.
Romanos (Ad) 1, 19: 69; 1, 20: 56, 68, 70;
1, 21: 267; 1, 21-32: 537; 1, 24: 539
(Gl. Lomb.); 1, 24-32: 539; 1, 26: 537,
538 (Lomb.), 539 (Gl.o.); 1, 29: 541 (Gl.
interl.); 2, 4: 576; 2, 5: 572s (Gl.o. et
Lomb.); 2, 12: 446 (Lomb.); 3, 23: 499
(Lomb.); 3, 24: 473; 3, 27: 475; 4, 7:
499s (Gl.o. et Lomb.); 4, 17: 258, 376;
5, 1: 473 (Lomb.); 5, 5: 127, 128, 145,
149, 150, 290, 475; 5, 12: 445 (Lomb.),
496, 501 (Gl.o. et Lomb.), 502, 503; 5, 14:
441, 442, 497; 5, 19: 496, 502 (Lomb.),
503; 6, 4-6: 509; 6, 6: 512 (Lomb.); 6,
12: 512 (Lomb.); 6, 12-14: 511; 6, 13:
458; 6, 18: 466; 6, 20: 466; 7, 15: 540,
555 (Ambr., Anselm.); 7, 16: 565; 7,
17-18: 469; 7, 18: 508; 7, 19: 555; 7,
23: 512s (Lomb.); 7, 24: 501, 511; 8, 9:
114; 8, 9-11: 247, 248; 8, 10: 422 (Lomb.),
423, 494; 8, 11: 68, 114; 8, 28: 317, 318;
8, 29: 255; 8, 32: 134, 333 (Lomb.), 334;
8, 38-39: 151; 9, 11: 292; 9, 16: 469, 470,
471 (Lomb.), 474; 9, 18: 287, 288, 290,
324; 9, 19: 296, 309, 312, 315; 10, 4:
548 (Lomb.); 10, 10: 474 (Lomb.); 10,
17: 449; 11, 5: 290; 11, 6: 353; 11, 33:
288, 516; 11, 36: 68 (Lomb.), 216, 260,
261, 262; 12, 2: 309; 12, 3: 448, 472;
13, 1: 362, 578 (Lomb.); 13, 2: 579 (Lomb.);
13, 6-7: 579; 13, 10: 495; 14, 23: 562
(Gl.o. et Glilb.); 16, 27: 176.
Rupertus Tuitiensis, *De Trinit. et operibus*
eius (PL 167, 197ss), In Gen. Lib. I c. 11:
365 — Lib. II c. 2: 407.
— *De victoria Verbi Dei* (PL 169, 1215ss),
I c. 28: 365.
Sacramentarium Gelasianum (ed. C. Mohlberg):
240.
Sapientia 1, 5-6: 67; 1, 6: 253; 1, 7: 253,
265; 1, 13: 547; 2, 23: 330; 2, 24: 347,
497; 2, 25: 497; 7, 22: 151; 7, 24-25:
269; 7, 27: 135, 136, 265; 8, 1: 151, 269,
273, 274, 309; 9, 10: 136, 265; 9, 15:
515; 10, 16: 265; 11, 21: 343, 374; 12,
13: 283.
Schneider, J., *Die Lehre vom Dreieinigen Gott*:
77, 93, 126, 181, 187, 190, 203, 209, 224,
225, 229, 240, 284.
Schupp, J., *Die Gnadenlehre des Petrus Lom-
bardus*: 126s, 141, 148, 278, 284, 288, 312,
343, 352, 450, 461, 465, 466, 470, 471, 472,
477, 478, 481, 482, 487, 496, 498, 554, 561.
Sententiae Anselmi, v. Summa Principium et
causa.
Sententiae Atrebatenses (ed. O. Lottin): 515.
Sententiae divinae paginae (ed. F. Bliemetzrie-
der): 515.
Sententiae divinitatis (ed. B. Geyer): 385.
Sententiae Hermanni (PL 178, 1695ss): c. 4:
211; cc. 8-10: 252; cc. 9-10: 63; c. 10,
105; c. 15: 127; c. 18: 303; c. 21: 278;
c. 32: 486.

- Strabus, Walafridus, in Gen. 7, 7: 329s, 340; 2, 9: 413s, 426; 3, 7: 435; 3, 24: 494.
- Summa Deus de cuius principio et fine taceatur* (ed. H. Weisweiler): 343, 344, 355, 359, 515.
- Summa divinae paginae, v. Petrus Pictav. pseudo-*.
- Summa Deus summe atque ineffabiliter bonus* (ed. O. Lottin): 521.
- Summa Prima rerum origo* (ed. O. Lottin): 359.
- Summa Principium et causa omnium Deus* (Sent. Anselmi): 343, 359, 501, 515, 521.
- Summa sententiarum* (PL 171, 1067ss; 176, 41ss), Lib. I c. 4: 63, 74, 259, 263, 265, 266, 268, 269, 273; c. 5: 97, 270, 271, 272; c. 6: 63, 74, 114, 115s, 126; c. 7: 89, 105, 106, 124, 131; c. 8: 103, 161, 171, 223; c. 9: 179, 181, 185, 190, 198; c. 10: 56, 178, 220, 252; c. 11: 77, 79, 101, 195, 209, 234, 235, 240; c. 12: 254, 275, 276, 278, 280, 282, 283, 284, 288, 291; c. 13: 306s, 308, 309, 311, 314, 315, 318, 321, 323, 325; c. 14: 294, 296, 298, 299s, 301, 302, 303 — Lib. II c. 7: 331, 332, 334, 335, 336, 337, 339, 340; c. 2: 341, 343, 344, 348, 350s; c. 3: 343, 344, 347, 351, 352, 354; c. 4: 349, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361; c. 5: 334, 370, 372s, 374, 375, 376; c. 6: 377, 378, 379, 380, 381, 383 — Lib. III c. 7: 338, 340, 384, 385, 389, 395, 400, 402, 405; c. 2: 408, 409, 410, 411, 412s; c. 3: 416, 417, 418, 419, 420s; c. 4: 413, 414, 421, 422, 424, 427, 429, 432, 433; c. 5: 434, 435, 436, 437; c. 6: 439, 440, 441, 442, 443, 445, 447; c. 7: 450s, 470, 492, 493, 494; c. 8: 452s, 465, 466; c. 9: 461s, 462, 463, 464, 466, 468, 469, 479; c. 10: 503, 504, 521, 522; c. 11: 498, 500, 511, 512s; c. 12: 508, 509, 514, 515, 516s; c. 13: 517s, 522, 524; c. 14: 525, 535; cc. 14-15: 526; c. 15: 533, 556s, 567, 568; c. 16: 569, 570, 571.
- Summa Voluntas Dei* (ed. O. Lottin): 453.
- Syagrius, *Regulae definitionum* (ed. Kunstle; PLS 3, 136s), nn. 1-2: 125; n. 8: 124.
- Symbolum Athanasianum*: 117, 159.
- Symbolum Constantinopolitanum*: 78.
- Symbolum Concilii Tolet. I*: 80.
- Thessalonicenses I (Ad) 2, 16: 537; 3, 10: 116.
- Thomas Aquinas (S.), et initium dist. XV libri II: 398; et dist. XXVII libri II: 480.
- Timotheum I (Ad) 7, 5: 548; 1, 17: 176; 2, 4: 312, 313, 314; 2, 5: 147s, 499; 2, 14: 443 (Lomb.), 443 (Gl.o.), 445; 4, 1-2: 4; 6, 10: 571s (Lomb.); 6, 13: 360 (Lomb.); 6, 15: 79, 176; 6, 16: 62, 79, 97, 98, 128, 176; 6, 20: 254.
- Timotheum II (Ad) 4, 3-4: 4.
- Titum (Ad) 7, 2: 338.
- Tobias 5-12: 380.
- Van den Eynde, D. *Essai chronologique*: 79.
— *Nouvelles précisions*: 79.
- Walafridus, v. Strabus.
- Weisweiler, H. (ed.), *Summa Deus*: 343, 355, 359.
— *La « Summa sent. » source*: 291, 303, 332, 341, 433, 435, 442, 464.
- Ysagoge in Theologiam* (ed. A. M. Landgraf): 211.
- Zacharias 3, 1: 378.

IV. — INDEX DOCTRINALIS

- A (praep.) 321; a se, per se 297; ad se 179.
- Abraham, sacrificium 311, 324.
- Abusio, abusus, usus illicitus 56.
- Accidens adesse et abesse potest 74; removetur a Deo 97, 100, 102 (Aug.), 198 (Aug.), 221s; esse non est accidens Deo (Hil.) 96; invenitur in substantiis creatis 97 (Aug.), 101 (Aug.); diversa sunt in creatura corporali 98s; in anima 99.
- Acidia vel tristitia, vitium capitale 570.
- Actio, natura vel substantia non est 544 (Aug.); omnis ad Deum referenda 548s; an mala sit a Deo 540s, 543-547; quidam dicunt omnes sine fide malas esse 562.
- Active et passive, sec. efficientiam et effectum 534, 536.
- Actus humanus, non est natura vel substantia 544 (Aug.); quidam simpliciter boni, alii simpliciter mali 556s; triplex differentia sec. quosdam 558; indifferens datur (?) 557; opinio quod omnes actus essentia sui sunt boni 531-542; utr. ex fine boni vel mali pensandi sint 556-561.
- bonus, qui habet bonam causam (b. voluntatem) et intentionem (b. finem) 557, 558, 560s; opinio quod quidam genere boni sunt 542s, quidam absolute et perfecte boni causa et fine 543.
- malus, in se malus 558, qui sine praevaricatione fieri nequit 561; qui habet perver- sam causam (volunt.) et intentionem (finem) 557, 558, 560s; in re bona 532-534; bono fine non redditur bonus (Aug.) 558, 559, 560; finis proximus, delectatio 547, 551; an nulla ratione bonus sed totaliter peccatum 530, 543-547; an bonus in quantum sit, malus in quantum peccatum 531; an alterum peccatum addat voluntati malae 566-568.
- Ad se 179.
- Adam, principium generis humani 416; quomodo omnes homines fuerunt in eo 501s, 503s.
- creatus extra paradysum 413, 416; aetate in virili factus 410, 412s; factus rectus 451, 556 (Genn.); quare factus (finis hominis) 332s; quare anima unita sit corpori 334s; an anima sit creata ante corpus 411s (Aug.); creatus ante mulierem, et quare 416; quare Deus creavit quos praesciebat futuros malos 447s.
- positus in paradiso 413; ibi per aliquam moram 495; status ante lapsum 421-433; mens Deo adhaerebat (Ambr.) 493; carebat omni miseria 468; sine concupiscentia 443; bona eius naturalia et gratuita 465; ornatus virtutibus 493; quadam gratia ornatus ad standum, non ad proficiendum 450-452, nec ad perseverandum 492; unde gratia cooperante indigebat, et quodammodo etiam operante 492; eius libertas arbitrii 464; scientia rerum et cognitio Creatoris et sui 448s; scientia boni et mali 415; praescius fuerit futurorum (?) 450; immortalis et mortalis qualiter 422-427; immortalis an ex natura vel gratia 424, 492; cibus indigebat 422; praeceptum de ligno vitae 424-427, 495; praeceptum obedientiae 433; an et quales filios procreasset 427-432; in fine transitorius esset in melius

- 426, 428s, 432s; v. Adam et Eva; Status innocentiae.
- tentatione sola exteriore pulsatus 437; non necessitate sed voluntate peccavit 556 (Genn.), 565 (Aug.); an seductus 441s; in quo deceptus 443; non credidit diabolo 441-445; v. Adam et Eva.
- peccatum primum, apostasia (Aug.) 537; inobedientia 496, 502; praevaricatio 441s; ex industria (Isid.) 445, in voluntate (Aug.) 565; in quo plura notantur peccata 518s; gravius ceteris (?) 521s; an idem eius actuale et originale 496, 500, 502, 508, 521; peccatum et causa peccati, sed non poena peccati (Aug.) 564.
- servus peccati factus 466, et in potestatem diaboli tractus 535; vulneratus in naturalibus, spoliatus gratuitis 465, 493, 535; eicitur de paradiso 493-495; malus inventus est (Quodv.) 493; pressus a concupiscentia et victus 464; habet infirmitatem in malo 464, depressionem liberi arbitrii 465, necessitatem moriendi 422, 536.
- peccatum et poenam posteris transmisit 496, 502, 503; tabificavit omnes (Aug.) 501; nocuit omne genus humanum (Aug.) 499, 520; naturam humanam mutavit 519, 521; quomodo omnes in eo peccaverunt 501s; v. Peccatum originale.
- Adam et Christus, de latere Adae Eva, de latere Christi sacramenta 417; Christi corpus ex carne formatum quae ab Adam descendit 509.
- Adam et Eva, de viro mulier 416s; an coire potuerint in paradiso 427s, 506; quales filios genuissent 429-432; utrique praeceptum fuit datum 438; tentatio eorum 433-438; quare Deus permiserit hominem tentari 447s; tentator diabolus ex invidia in specie serpentis 433-435; obiectum triplex 436; ordo tentationis 440; tentator suasit, non coegit, unde libera voluntate peccaverunt 565; origo et radix eorum peccati 439-442; quomodo peccato consentire potuerunt 446s; quis plus peccavit 442-445; Adam peccavit in se et in Deum, Eva etiam in proximum 443; quomodo se excusave-
- runt 444; peccatum eis dimissum fuit, sed non sunt ad paradysum revocati (Aug.) 522; quare reparabile et illud angelorum non 437s, 440.
- Admiratio, amittitur consuetudine (Aug.) 309.
- Adoptio divina 199-201.
- Adulterium, malum in se 559; quomodo malum 533; bona causa non redditur bonum 559, 561.
- Aequalitas in creatis, in memoria, intelligentia, voluntate 72; an in donis naturalibus animae sint aequales 517; aequale sibi nihil 223.
- in divinis 159-174, non est relatio vel notio 224; unitas, identitas, indispertitas 224; excludit solitudinem (Hil.) 249; tota deitas sui perfectione aequalis est (Ps.-Hier.) 196; in aeternitate 160, magnitudine 161-171, potestate 172-174; Filius aequalis Patri 140, 170, 172, 223s (Aug.), 228 (Aug.), 304; Sp. S. aequalis Patri et F. 113, 224 (Aug.).
- Aequitas Dei, quandoque nos latet 579.
- Aer caliginosus, locus angelorum lapsorum 355s, 362, 366.
- Aëreum caelum 396.
- Aeternitas 103s, 160; Dei substantia est, nihil habens mutabile (Aug.) 160; excludit posterioritatem (Ambr.) 66; Deus antiquior omnibus et novior omnibus (Aug.) 271; quod semper est, etiam aeternum est (Hil.) 109; Deus omnia habuit ab aeterno in sua praesentia 258s; appropriata Patri 227.
- Affectus, nomen operi imponit (Ambr.) 557, 560; omnis affectus vel motus mentis ex lib. arbitrio 481; non semper sequitur intellectum 476.
- Agabus propheta (Act. 21, 10) 328.
- Agere per se, a se 297; cf. Filius.
- Alius-aliud in divinis 63, 68, 194-196; non aliud Pater, aliud F., sed alius et alius (Fulg.) 63, 103; alius in alio, quia non aliud in utroque (Hil.) 162.
- Alteratio, v. Mutabilitas.
- Altitudo, latitudo etc., v. Dimensiones.
- Amor, pes animae (Aug.) 551; pars imaginis 75s; — divinus, essentialis et personalis 232, 238s; v. Appropriata, Caritas, Dilectio.

- Angeli (spiritus caelestes in genere) 336-383; creati, an ante omnem creaturam 336-339; bonum opus Dei 526; in natura boni 343-347, 351, sed quasi informes 340s, tenebrae (quia imperfecti) 390; creati in gratuitis (?) 345, 348-351; perfecti et beati (?) 348-351, 350 nota; indissolubiles et immortales 343; in caelo empyreo (Strabus, Beda) 339s.
- attributa quatuor essentialia 341-343; disting. proprietate personali 341; an aequales in attributis 342s; qualis cognitio ante casum 348; liberum arbitrium 352; dilectio naturalis 348; mutantur sec. qualitates interiores 271; iam in ordines distincti (?) 373s; corporei vel incorporei (?) 346, 365-367; loco definiti 270-273; moventur de loco ad locum et per tempus 271, 273; v. Circumscribi, Locus.
- Angeli boni, conversi ad Deum et confirmati in bono ex gratia 351-354, 390; non fuit eorum meritum quod non corruerunt 452; praescii futuri boni (?) 348-350; eorum formatio 389s, qua mutabiles natura efficiuntur immutabiles gratia (Isid.) 361; unde lux vocantur 336, 345, 352, 389s, caelum 337, 341, 344, 345, 384, 385, dies 352, vita et sapientia (Aug.) 336; quae confirmatio tollit peccabilitatem 359, sed non arbitrii libertatem 359-361; an confirmationem et beatitudinem aliquo modo meruerint 353s; quid merentur ante iudicium, 354, 381-383; cognitio in Verbo (Isid.) 383 — locus eorum, caelum empyreum 339s; Deum intra currunt (Beda) 272, 378; templum Dei sunt 263, 266; nomina 378; quare omnes angeli dicuntur 379; numerus eorum complendus ex hominibus 375s — apparitiones 366-368; corpora eorum assumpta 366, 367s — illuminati a Deo superiores, ab istis inferiores, et ab his homines 379 — officium duplex: assistere (contemplari) et ministrare 272, 377; administratores Filii 379 — potentia qua eis subduntur angeli mali et homines mali 346; non sunt creatores 406, 418; eorum ministerium in formatione Evae (Aug.) 418.
- Angeli mali, v. Daemones, Diabolus.
- Angelorum custodia 283, 379-381; custodes sunt de infima hierarchia 380; singulis hominibus deputantur (solis electis ?) 379s.
- Angelorum missio 367s, 377-381; mittuntur ad homini servendum 272 (Beda), 273 (Ambr.), 333, quia modo nostri sunt 333; omnes mittuntur (?) 377s; a contemplatione non ideo cessant 378s, quia intra Deum currunt quocumque mittantur (Beda) 272, 378s.
- Angelorum ordines novem (et hierarchia) 370-375; definitio 371; angeli aequales nec natura nec gratia 342; ordines nominantur ex munere quod plenius acceperunt (Greg.) 372, 373; dist. a Dionysio 371; de quo ordine fuit Lucifer (?) 373s.
- ordo nonus, angeli proprie dicti 370s; nomen ab officio nuntiandi (Dion.) 378; minora annuntiant 371; officium: custodia hominum et inspiratio voluntatis Dei 379-381.
- ordo decimus, homines angelis lapsis substituendi 334, 375 (Grat., Gl. o.), 437.
- Anima humana 71-76, 410s, 420s; error Origenis de praesistentia 291s; omnes ab initio creatae (?) 420s; creatio animae Adae 410-412; origo non ex substantia Dei (Beda) 411, nec ex traduce 420s, 505s, sed ex creatione 410, 412, 420s, 516; creatur innocens 515, 516s; excellentissima creatura 335; an omnes aequales in donis naturalibus 517; accidentibus subiecta (Aug.) 99; mutatur sec. qualitates interiores 98, 271; multiplex quamvis simplex 99; essentia et potentiae 71-72 — imago Dei quia immortalis et indissolubilis (Aug.) 408, quia capax Dei 72; in quo est imago 71-76; templum Dei 263, 535; dignitas (Hier.) 380; qua iustitia peccatum originale imputatur animae munda ex creatione 514s.
- Anima et corpus, quare uniuntur 334-335; anima simul creatur et infunditur 412, 421, sed non nisi corpori iam formato 421 (Genn.), 510 — anima in corpore, tota in toto (Aug.) 99, 265; non ut in carcere 291; anima corpus vivificat et sensificat 99, 422; anima inficitur per corpus in unione 506,

- 510; quare innocens infunditur corpori corrupto 514s, 516s.
- Animalia, opus sextae diei 401; ratione carent, sed sensualitatem possident 453; venenosa et noxia quare facta 401; minuta, quando creata 401; nomina eis imposita ab Adam 449, 495; propter hominem creata 449.
- Anomia, iniquitas contra legem vel sine lege (Beda) 530.
- Antichristus, ante iudicium apparebit 357.
- Apostasia prima, Adae (Aug.) 537.
- Apparitiones divinae 138s, 367-369; angelorum 366-368.
- Appropriata, quare 252s, 577 nota.
- Patri auctoritas 121, 137, 172s, 394; aeternitas 225-229; claritas (Orig.) 107; 'ex ipso' 68, 71, 262; lumen (Orig.) 107; potentia 252s, 577 et nota; unitas (Aug.) 228s.
- Filio aequalitas 140, 170, 172 (Aug.), 223s (Aug.), 228, 229, 232, 304; artifex omnium 394; character 178, 254; figura 254; iudex 394; 'per ipsum' 68, 71, 262; principium 393; sapientia 111, 213s, 234, 235, 252s, 393, 577 et nota; species 225-229; speculum 178, 254; splendor 104, 107, 178, 254.
- Spiritui S. amor 110, 112, 232, 233, 238s; benignitas 573; bonitas 71, 253, 577; caritas 111s, 142-146, 484, 573, 577; communitio 113, 201; concordia 228, 232; connexio 232; consolator 117; 'in ipso' 68, 71, 262; similitudo 408 usus 225-229.
- Approximatio, Deo acceditur non locis sed actionibus 269.
- Aquae, in principio creationis indicant materiam informem omnium rerum 386; spiritus ferebatur super eas 386; divisae firmamento secundo die 395s; inferiores congregatae die tertio 397s.
- Arbitrium, pertinet ad rationem discernentem inter bonum et malum 453.
- Archangeli, maiora annuntiant 371. V. Angelorum ordines.
- Arius et Ariani, errores 186, 196, 212, 230, 253.
- Ars dialectica, et theologia 100 — divina, Filius ars Patris 226 — magica, et daemones 362-365.
- Auctor in divinis, Pater auctor Filii 109, 218;
- Deus auctor bonorum 260. V. Appropriata (Patri), Pater.
- Aula interior et intelligibilis summi Imperatoris (Aug.) 308.
- Avaritia, vitium capitale 570; immoderata habendi cupiditas (sive honores, sive scientiam, sive pecuniam) 436; non laudat Deum 546; in peccato Adae 519.
- Aves, opus quintae diei 400.
- Balbutire de Deo possumus (Greg.) 106.
- Baptismus, forma ostensiva Trinitatis 67; solvit peccatum originale (Aug. contra Pelag.) 497; solvit quoad reatum 502, 511, 512, 513; plenam facit remissionem peccatorum (Aug.) 512; extenuat concupiscentiam 511, 512; an diluat foeditatem carnis 513s.
- Beatitudo, in rebus quibus fruendum 56, 58; aliae res, adminicula 56; quam Deus voluit communicare 332, solis rationalibus creaturis 332; quot vocantur (?) 376; hic in spe, 57, adhaerendo Domino 230; plena in caelis 57, in plenitudine boni quod possidetur ab omnibus 372, cum certitudine non amittendi (Aug.) 350; perfecta, post resurrectionem corporis 335; adumbratur in ipsa unione animae et corporis 334s.
- Beelzebub, princeps daemonum 576.
- Belial, apostatam dicit 378.
- Beneplacitum Dei, voluntas vere et proprie 309, 311s; dist. benepl. et signum eius 312; benepl. et resistentia peccatoris 324.
- Benevolentia, plerumque offendit Deum ne offendatur amicus (Aug.) 443.
- Binarius, principium alteritatis (Hier.) 397.
- Blasphemia, malum in se nec fieri potest bono fine 559.
- Bona naturalia, gratuita, v. Bonum.
- Bonitas Dei, Deus ipse (Aug.) 101; causa rerum (Aug.) 59, 80, 332; appropriatur Spiritui Sancto 253 — naturalis, quam creatura a Creatore suscepit in ipsa creatione 517.
- Bonitas et malitia, actuum humanorum 531-534, 557; ex causa, fine, intentione 558s.
- Bonum creatum, multipliciter accipitur 564; nihil bonum sine summo bono (Aug.) 562; aliud temporale, aliud aeternum 432; omne

- bonum nostrum vel Deus vel ab ipso (Aug.) 59; integrum, quod omnino caret malo (Aug.) 527; omne quod iustum est (Aug.) 547; 'vidit Deus quod esset bonum' 397, 404s.
- gratuitum, quo homo spoliatus fuit 465, 535.
- morale, quadrapartita acceptio eius 317s; opus remunerabile ad vitam 563; lib. arbitrio eligitur gratia assistente 452; aliquando non fit bene (Aug.) 558; vitiatum, cui inest malum (Aug.) 527.
- naturale 61, 465, 535; dist. magnum (virtus), medium (potentia animi), minimum (corpus) 479, 485; bona in quibus homo vulneratus fuit 465, 535, 544; bonum quod iustificationem praecedat sed non meretur 475-477; bona esse non desinunt etiam si vitientur 553.
- ontologicum 318, 319, 532; omne quod natura bonum est, Deus ex nihilo facit (ps.-Aug.) 544; totum propter hominem factum 333; in quantum sumus, boni sumus (Aug.) 59, 332; cognoscit Deus per approbationem 260; bonum in actione mala, an a Deo (?) 530-534, 543-546, 558.
- ordinis, malum esse vel fieri bonum est 315, 317; bonum elicitur etiam ex malo a Deo bene ordinato 317, 318s; v. Malum, Universum.
- Bonum increatum seu summum, Deus 58, 59, 252, 320; cui nulla perfectio deest 304; cuius participatione sunt cetera bona (Aug.) 532; cui solum inhaerendum est 60; sine quo nihil bonum 562; a quo deficere malum est 320, 535; quia Deus bonus est, sumus 59, 332.
- Caecitas, exemplum 501; angelorum lapsorum 351.
- Caelum sidereum seu firmamentum 339, 395 (Beda); de aquis factum (Beda) 396; aut purus ignis est (?) 396.
- empyreum 339s; statim repletum angelis (Strabus, Beda) 340; de eo deiectus Lucifer 355.
- spirituale, ut Dei celsitudo 341, 355; ut creatura spiritualis (angelus) 337, 341, 344, 345, 384, 385; anima iusti, sedes Dei 265, 267.
- Caelum et terra in principio creata, quae sint (Aug.) 329, 337, 339s, 344, 345, 384, 385; implentur a Deo 264.
- Cain, desperatio eius peccatum contra Spiritum S. 573; scintilla rationis non potuit exstingui in eo (Hier.) 556.
- Caput omnium, Christus 228; caput generis humani, Adam 413, 416.
- Carentia visionis Dei, proprie poena peccati originalis 520.
- Caritas creata 141-152; quod sit Spiritus S. exponitur 142-148, 484; hoc a plerisque negatur 149; affectio mentis et motus animi (Aug.) 150s, 486; et actus et motus aliarum virtutum 151s; augetur et minuitur in homine 146, 148; causa diffusiva, Spiritus S. 290; excellentia: bonum quo nil melius (Aug.) 152, maius donum quam scientia 372; necessitas: nos facit Deum diligere et proximum 142; animae qualitates informat et sanctificat ut virtutes sint 484, finis omnis bonae vol. et actionis 547, radix omnis fructus boni (Aug.) 476, sine ea omnis actio peccatum est 562, ad eam refertur omne praeceptum (Aug.) 547s; una in duobus mandatis 568.
- increata, dicitur essentialiter et personaliter 232s, 238s; ipse Deus trinus 61, 110s; caritas Patris 85; appropriatur Spiritui S. 113, 232, 233, 238.
- Caro, infima creatura 335.
- Casus, nihil casu fit in mundo (Aug.) 531s.
- Causa, nihil sui ipsius causa 77, 78, 81, 92; causae inferiores, quae insunt naturae rei 418-420, alligatae naturae cursui et generibus 412s, seminales 363, 413; causae superiores, voluntas et potentia Dei 412, 418-420; causa moralis, v. Intentio.
- prima, omnium rerum Trinitas 56, 308, 320; bonitas Dei (Aug.) 80; Philosophi aliis causis tribuerunt eventus 309; causae superiores et primordiales in Deo 418-420; an scientia sit causa rerum 275-278; dispo-

- sitio aeterna 418; causa voluntatis Dei non quaerenda (Aug.) 308.
- Cham et Chanaan 525.
- Chaos creationis 340, 384.
- Charybdis et Scylla, vitandae a catholico (Aug.) 231.
- Cherubim, plenitudo scientiae 371, 373, 495, haec est caritas (Isid.) 495; quare custodiunt paradisum terrestre 494s.
- Christus, virtus et sapientia Dei (Aug.) 83, non usurpavit quod suum non esset 444; nobis missus duobus modis: visibiliter in carne 132, et invisibiliter 138; assumpsit carnem et humanam formam ex Virgine Maria 132, 140, corpus formatum ex carne quae ab Adam descendit, absque peccato originali 509; quae assumptio gratiae est, non naturae (Aug.) 148; qua factus est minor Patre 139s; Spiritum accepit ut homo 130, non ad mensuram 147s; in eo Deus habitat per gratiam unionis 264; fides Patrum in eo venturo 293.
- redemptor humani generis 375; factus obediens usque ad mortem 140, nobis libertatem restauravit 466s; eius passio causa nostrae salutis 326, 392; an passio bonis placuerit 327; in qua bona voluntas Dei impletur per malas hominum voluntates 325-327; salvasset hominem etsi angelus non cecidisset 375; quare reparavit peccatum hominis sed non angeli 437s; sacramenta de latere eius profluxerunt 417; descendit ad inferos 357.
- sponsus Ecclesiae in cruce formatae 417; post resurrectionem Spiritum S. bis dedit discipulis 126s, quem acceperat ut homo, effudit ut Deus (Aug.) 130; finis fidelium in voluntate et actione (Aug.) 548; finis legis et praecepti 548; peccatum in Christi carnem minus quam peccatum in Spiritum S. (Ambr.) 576.
- Cibi, obiectum appetitus naturalis 431; non convertuntur in veritatem humanae naturae 504s.
- Cinifes, facere non potuerunt magi 362; nec daemones 364; et quare (Aug.) 365.
- Circumscribi loco, dicitur dupliciter: dimensione suscepta, et determinatione finita 270s, 272; primus modus solis corporibus convenit, alter spiritui creato 270, 272, neuter Deo 271; omnis creatura certis limitibus circumscripta (Ambr.) 264.
- Civitas caelestis, ex angelis et hominibus 372, 376 (Greg., Aug.); quot sunt incolae eius 376.
- Coactio, et voluntarium 564, 565s.
- Cogitatio bona praecedens fidem, a Deo est 475; sed non sufficit ad salutem 476.
- mala, modus peccandi 569; an et quando peccatum 458s.
- Cognitio Dei 63-76; verius est Deus quam cogitatur (Aug.) 183; in multis sensum mentis hominis excedit 267s; comparatio terrenorum ad Deum nulla est (Hil.) 249; quid Philosophi cognoverunt 68-71; melior fidelis ignorantia quam temeraria scientia (Aug.) 292; tantum cognoscit quis quantum diligit 373.
- Trinitatis, per auctoritatem S. Script. 63-68; per creaturas 68-76; an Philosophi eam cognoverint 71.
- Coitus, in statu innocentiae an et qualis fuisset 427s, 506; absque peccato fieri potest (?) 427, 509s (Fulg.), 513s; non nisi excusetur per bona coniugii 506; ex causa, bonus vel malus 559.
- Color, accidens in creatura corporali 99.
- Columba et missio Spiritus Sancti 138, 139, 434.
- Comparatio terrenorum ad Deum nulla est (Hil.) 249; et periculosa 252s.
- Compassio, in passione Christi 327; in passionibus sanctorum 327s.
- Compositio, partium vel accidentium seu formarum 98; naturae et rei naturae (Hil.) 247, 249; in omni creatura 98s; deest in essentia divina 101s; v. Magnitudo, Mutabilitas, Simplicitas.
- Conceptio, alia formatio corporis, alia infusio animae 510.
- Concordia, appropriatur Spiritui S. 228, 232.
- Concubitus, v. Coitus.
- Concupiscentia, alia vitium, alia actus concupiscendi 500, 506.
- vitium, primum est 500s; peccatum origi-

- nale 499s, 506; lethalis aegritudo (Aug.) 428; fomes peccati 500; alia nomina 500; vitium quod anima contrahit ex carne 507; quo auctore (?) 514; proxima in adultis, remota in parvulis 501; debilitatur et extenuatur in Baptismo 511, 512; praeterit reatu et manet actu 513; quotidie minuitur in proficientibus et continentibus (Aug.) 511, 512.
- actus, illicitum desiderium ex morbido affectu commotum (Aug.) 506; desideria mala, arma diaboli (Aug.) 500; et voluntarium 564; v. Motus primi.
- Conformitas ad voluntatem divinam, obligatio nostra 325-328.
- Connexio, appropriata Spiritui S. per quem omnia connexa 232.
- Consensus, actus rationis 457, 459; consensus in peccatum 457-459.
- Consilium, signum divinae voluntatis 310, 324; non ab omnibus impletur 324.
- Consonantia, an sit in Deo (Hil.) 231.
- Consortium div. personarum (Hil.) 64s, 188.
- Constantius imperator, in Concilio Ariminensi 253.
- Consuetudo admirationem non fovit (Aug.) 309; consuetudo peccandi significatur in Lazaro quadriduano 569.
- Contemplatio, in angelis bonis 272, 377; in statu innocentiae 449.
- Contemptus, et impenitentia (Greg.) 537.
- Continens, Deus continet omnia (Aug.) 273, 274.
- Continentia, virtus cohibens motus carnis (Aug.) 428.
- Contradictoria, ipsi Deo impossibilia 285s.
- Contraria, duo simul in eodem esse non possunt praeter bonum et malum 528; hic fallit regula dialecticorum (Aug.) 528.
- Conversio ad Deum, ei caritate adhaerere 351; per gratiam cooperantem et voluntatem 351, 352; nullius desperanda 575; etiam a desperatione vel obstinatione 573s; et ab omni peccato (Aug.) 576.
- Cooperari in bonum 318.
- Cor induratum, v. Obstinatio.
- Corpora, creata omnia simul in forma confusionis 387; differentiae secundum essentiam, formam, pondus 342; dimensiones 270; moventur a Deo per locum et tempus (Aug.) 271.
- aëria angelorum (?) 346, 365-368; corpora assumpta ab angelis (Aug.) 367s.
- humana, Adae corpus formatum de limo terrae 410; conditio ante peccatum 423; quomodo omnia in corpore primi hominis 504; formatio in utero (Genn.) 421; crescunt per intervalla temporum ex conditione naturae 430; statura erecta 409; non sunt carcer animae 291s; peccatum, privatio et corruptio boni corporis (immortalitatis) 536; v. Anima et corpus.
- glorificata, quid resurget 504s, in qua statura 505; per gratiam Conditoris 335, erunt spiritualia, agilia, immortalia 423.
- Corruptio, boni exterminatio (Aug.) 528; oritur ex bonis et inest bonis 528.
- naturae, per peccatum, 536; quid corrumpitur 527; quamdiu natura corrumpitur, inest ei bonum quo privetur (Aug.) 527, 553.
- originalis, est vulneratio naturalium et spoliatio gratuitorum 465, 493, 535; primum in concupiscibili 506; in voluntate 556; causa in carne corrupta 507, 508; anima inficitur in unione 506, 507, 508, 510. V. Peccatum originale.
- Costa Adae, de qua Eva 416-418.
- Creatio 329-341, 384-426; negavit Plato 330, Aristoteles 331; est proprie productio rerum ex nihilo 330s; dist. ab opere distinctionis et ornatus 340 (v. Opera sex dierum).
- auctor et principium, solus Deus trinus 216, 262, 329, 363; non angeli, daemones, homines 363s, 406, 418; actio libera divinae voluntatis 228 (Hil.), 412s, non necessaria 256, 332, ex bonitate Dei 332; Deus creat iubendo, volendo (Beda) 410; sine commutatione substantiae divinae 98 (Aug.), 220; ut omnia servirent homini, et homo Deo 333.
- in principio, in Filio 393s, qui est ars omnipotentis et sapientis Dei 226; vel in principio temporum, non ab aeterno 221, 331

- (Beda), 336s, 338; creavit caelum et terram (angelos et materiam primam) 337 (v. Caelum et terra); omnia simul vel per intervalla temporum (?) 337, 384s, 389, 402s.
- Creator, solus Deus 216, 262, 329, 363; dicitur de Deo ex tempore sine mutatione deitatis 220-222; relative ad creaturas 220, 222, 256; quare voluit causa non quaerenda 308; 'faciamus hominem' 64, 406, 409; cognosci potest per creata 68-77; requies diei septimae 388, 403-405; operatur usque modo 404.
- Creaturae, res noviter existentes 331, ab uno principio, Trinit. creatrice 216, 329-332, 363-365; effectus divinae voluntatis 331; omnes laudant Deum, sed non vitia (Aug.) 546; subsunt providentiae divinae 283; cognosci faciunt Creatorem 68-77 — bonae sunt 318, 346, in quantum sunt (Aug.) 531, summi boni participatione (Aug.) 532; sed res quibus utendum, non fruendum est 56, 58 — dividuntur in caelest. et terrest., invisibiles et visibiles 332, rationales, non rationales 332, 336; rationales in incorporeas et corporeas 332, 335s; novum genus nullum post opus sex dierum 404 — omnes circumscriptae loco 249, vel limitibus 264, 270s, 272s; omnes mutabiles 128, vel loco vel tempore 271; omnes multiplices quoquo modo 98s — rationales, angelus et homo 332; quare factae 332s; cadere possunt per se, proficere sola gratia adjuvante 352; causae secundariae rerum 363, 364; v. Adam, Angelus, Homo.
- Credere, cum assensione cogitare (Aug.) 475; generatur in mente ex fide virtute et hominis arbitrio 483; alia quae creduntur, aliud fides qua creduntur (Aug.) 487; timor credit Deo, non tamen in Deum (Aug.) 558; v. Fides.
- Crimen, ut peccatum mortale 568s; unde potestas id perpetrandi (Greg.) 579; crimina criminibus vindicantur (Aug.) 539, 540.
- Crystallus, de aquis facta (Beda) 395; exemplum 574.
- Culpa, v. Peccatum, Poena, Reatus.
- Cupiditas, amor pravus (Aug.) 551; peccatum et poena (Aug.) 541; in Adam 442; an cupiditas vel superbia sit radix omnium malorum 571; cupiditas et timor, duo modi peccati qui includunt omnia pecc. mortalia 569.
- Daemones (angeli mali) 354-370.
- ante lapsum, boni et non mali creati 343-347, 351; perfecti 348; non beati 350 (et nota); cum libero arbitrio 352; ignari sui casus 348-350; erant de maioribus et minoribus 354; iam distincti in ordines (?) 373s.
- lapsus, statim vel post moram (?) 343-347; culpabilis 353; quo peccato 351, 355; superbia 345; eos secum traxit Lucifer 355; quot corruerunt 355, 375; quare non redempti 437s, 440; numerus eorum restaurandus ex hominibus 334, 375, 437.
- post lapsum, adhuc natura et ratione excellentiores (Aug.) 434; vivacem sensum retinent et acumen (Isid.) 361s; et cognitionem 362; habent lib. arbitrium, sed non ad bonum 359s, quia obdurati in malo 359, facti tenebrae 352; hierarchia inter illos 356; habeant corpora (?) 363, 365-367 — locus eorum: etsi sint ubi Deus est, non tamen sunt cum eo 265s, 269; sunt in aëre caliginoso 355s, tanquam carcer (Aug.) 362, 366; an aliqui iam in inferno (?) 357; post iudicium omnes detruentur in inferos 356; quomodo possunt pati ab igne (Aug.) 366 — malitia: excaecati desertione gratiae 351, voluntatem habent semper ad malum 360; vol. bonam resumere nequeunt 578; quomodo voluerunt mortem Christi 328 — mittuntur ad probandum: singulis gentibus 356, singulis hominibus 356, 380 (Greg. Nyss.), singulis vitiis 356s, 358 (Orig.) — potestatem habent ad fallendum, ad probandum (nocendum), ad tentandum (seducendum) 362; quare 362, 363s; fallunt artibus magicis 361-365, ubi non sunt creatores 406, 418; an illabantur homines (possessio), 369s; an illabantur homines (possessio), 369s; eiciuntur in Spiritu Dei 576; potestatem habent nocendi a Deo datam et modera-

- tam 364, 435, 578s, sed vincuntur a sanctis 358; homines tentant et ad malum incitant 355s, 362-364, 380, 459s; divinam voluntatem impedire nequeunt 324.
- Damnatio, causae 291; Deus non damnat innocentes (Aug.) 346, 349; Deus praescit et praeparat 286; Deus inest damnatis iudicii districtione 265, 269; effectus est reprobationis 286; an praedestinatus damnari possit 284-286; an alicui revelari possit 349s; non est pro damnatis orandum 574, 575s; v. Esau, Iudas.
- Datum et donum 153-157.
- David propheta 65, 66, 67.
- De (praep.) 263.
- Debitor, Deus nobis debitor non est, nos vero ei debitores sumus 300.
- Deficere, tendere ad non-esse 320.
- Delectatio, finis voluntatis 551 — boni, ex fide operante per dilectionem (Aug.) 476 — mali, finis omnis vol. malae 547, 551; est in omni peccato 457, 459; quando mortalis 458s.
- Delictum et peccatum, quomodo differunt 570.
- Desideria mala, arma diaboli (Aug.) 500; v. Concupiscentia.
- Desperatio salutis, qua quis penitus diffidit de Dei bonitate 573; species peccati in Spiritu S. 572-574; irremissibilis 574; in via de nemine desperandum 574, 575s.
- Deterior, Deus non est auctor (causa) ut homo fit deterior 319s, 545.
- Deus, nomen naturae, potestatis (Ambr.) 64; Elohim 65; Dominus 220-222; Dominus ante tempus 220s, 338; unus Deus, una essentia, unum principium 76.
- existentia eius, conspicitur per ea quae facta sunt 68-77; ductu rationis ex defectibus creaturae 69, ex speciositate, ordine, etc. creaturae 70, 76.
- essentia una et simplex 70; solus Deus proprie dicitur essentia vel esse 95, 96, 97; solus vere est, incommutabiliter et simpliciter 69 (Aug.), 95; in Deo idem est habens et quod habetur 101s; quomodo substantia 100s, 245; quo nihil melius (Aug.) 72; summus spiritus (Beda) 272;
- prima et summa vita 108, 226; natura non voluntate Deus est 89-91; unus 63 (Fulg.), 79 (Aug.), 229-231; totum quod in Deo est, unum est (Hil.) 101; quidquid in Deo est, Deus est 101s; unitas ostenditur in Novo Test. 67; veritas subsistens (Hil.) 96, et verax 96 (v. Veritas); summe bonus 71, 252, cui nihil deest 350s (v. Bonum increatum); caritas 110s, dilectio 142s; et bonorum auctor 260.
- attributa: aeternus 331 (v. Aeternitas); beatus 79; immensus 249, 269, 270, 273, 535, magnus non mole sed virtute (Aug.) 99, continet omnia (Aug.) 273s; immobilis et incircumscribibilis per loca et tempora 270-273; immutabilis 69, 95, 97, 221s, 263, 264 (Aug.), 369, 532, unde solus vere est (Aug.) 101, quod negat Eunomius 89, unde nec augeri nec minui potest 332s, quomodo grandescit in corde hominis 146s; incorporalis 97, 98s, 116, agnoscitur a Philosophis 69; ineffabilis 254; infallibilis 276, 278, 295; invidus non est 304; invisibilis 69, 369, apparitiones 367-369; omnipotens 79, 294-298; omnisciens 280s; solus vere simplex 98-102, 164s, 186, 249; speciosus 70.
- scientia Dei: primus et summus intellectus 226; sapientia eius 234-239, 252, 254, 255, 257; et scientia 226, 254-261, 275-279; consilium 310; dispositio 255, 309; liberum arbitrium in Deo 359, 462; v. Scientia divina.
- voluntas 294, 296-316; una voluntas et operatio (Aug.) 134; causa voluntatis suae quaerenda non est 334; voluntas beneplaciti et signi 309-312 (v. Beneplacitum); voluntas eius necessitas est (Aug.) 413, immutabilis (Aug.) 420; iustitia summa (Aug.) 296; potestas summa 252, 317, non alligata legibus naturae 420; iusta et aequa 516, 579.
- operatio ad extra: 393-395; creator et initium omnium 77, 216, 329, 363, 418; creat sine motu vel mutatione 98, 331, sine necessitate 332, ex bonitate (Aug.) 332, iubendo, volendo (Beda) 410 (v. Creator, Opera sex dierum) — disposuit omnia

- in numero, mensura et pondere 343, 374; auctor omnis boni 319; mali auctor non est 345, 347, 531, 545, 546; auctor poenae peccati originalis 514; an auctor peccati ut actus est 530, 531-534, 540s, 543-546; an potentia peccandi sit a Deo vel a nobis 577-579; solus videt cor hominis 551; solus hominem iustificat 264 (v. Iustificatio); solus virtutem in homine operatur 480 (v. Virtutes); coronans merita coronat munera sua (Aug.) 484; finis finium 549, finis voluntatis bonae 547; ei acceditur non locis sed actionibus 269; notior per inhabitationem quam proximus (Aug.) 142; pater noster 200, 222; 'patientia mea' 144; refugium nostrum 222, miserens nobis 471, 472, 474, diligens nos 58s; eo debemus frui et non uti 58.
- Diabolus (Lucifer) 354-358, angelus superbia sua peccans 355; unus spiritus, non unus ordo 355; quare 'Lucifer' 355; plura eius nomina 378, 433.
- ante lapsum: principium viarum Dei 354; bonus factus 343-347; excellentior et dignior ceteris 354s, 373, 374; de quo ordine (?) 373s; non praescius erat sui casus (Aug.) 347; non erat semper serpens (Orig.) 347.
- lapsus: 'Quomodo cecidisti' 355; peccatum eius superbia et appetitus similitudinis Dei 355, 416, voluit ascendere in caelum 341, noluit esse sub Deo (Aug.) 444; et seipsum occidit 347 — quando: statim ab initio (Aug.) 344; post morulam (?) 343-347; 'homicida ab initio' 344, 346s; 'initium figmenti Dei' 346; peccatum quare incurabile 437, 440.
- post lapsum: princeps daemonum (Aug.) 360, 366; princeps aëris huius 459; principatum habet malitiae 346; malitiam invenit 530s; bonam voluntatem resumere nequit 578; habet cor induratum 574; unde opera sua vitia (Ps.-Aug.) 544 — invidiae zelo factus est satan (adversarius) 433, et per invidiam hominem tentavit 347, primos parentes 433-438, et Christum 358; invidia mortem introduxit in orbem terrarum 497; dolo, non virtute hominem superavit 433; latro vulnerans et spolians 464, 493, 535; voluit mortem Christi 328 — adhuc potestatem nocendi habet concessam a Deo 435, 578s (v. Daemones, potestas); homines tentat 459s; quomodo implet cor hominis 370; animas reatu peccati orig. retinet separatas a Creatore (Aug.) 512; concupiscentiae, arma diaboli (Aug.) 500; maiorem potestatem habebit tempore Antichristi 358.
- Dialectici, eorum regula de contrariis fallit in bono et malo (Aug.) 528.
- Dicta, intelligentia dictorum ex causis (Hil.) 84, 192, 540, 547; optimus lector qui dictorum intelligentiam exspectet ex dictis, et non imponat (Hil.) 239.
- Dictiones de Deo, v. Regulae theologicae.
- Dies, quot modis accipitur 391; dies naturalis 392; quare septem 405; v. Opera sex dierum.
- Dilectio, impossibilis sine Spiritu S. (Aug.) 147, qui est dilectio fraterna 143s; consoletur omnes Dei servos (Aug.) 142; generatur ex caritate et libero arbitrio 483; qui magis diligit, plus cognoscit 373; dilectio et uti-frui 58s; dilectio angelorum ante casum 348; inimicorum (Aug.) 474; v. Caritas.
- Dimensiones, excluduntur a Deo 271-274; corporum dimensio triplex 270.
- Discretio requiritur in cognitione div. voluntatis 312.
- Dispositio divina, v. Beneplacitum Dei.
- Dissimilitudo, in homine per peccatum 535s.
- Distinctio in divinis, inter essentiam et personarum 246-251; proprietatum 189; personarum 103-125, 203-209, insinuat in V. Test. 63-67, manifestatur in N. Test. 67s — rerum, v. Opera sex dierum.
- Diversitas et divisio a Trinitate excluditur 185s, 188, 189.
- Divitiae, quare mammona vocantur 356s.
- Doctrina omnis vel de rebus vel de signis (Aug.) 55.
- Dominationes, primus ordo secundi terni angelorum 371.
- Dominus, v. Deus.

- Dona naturalia, an aequalia in omnibus 373, 517; illa quae praecedunt sed non merentur iustificationem 473s, 475-477; alia munera sine caritate nihil prosunt (Aug.) 145.
- Spiritus Sancti, nihil aliud quam ipse Spiritus 128, 131, 143; Spiritus semper et ab aeterno donum, sed datum (donatum) tantum ex tempore 153s; an dona dentur et non ipse Spiritus 127-129; dona dividuntur, non Donum 152; maius caritas quam scientia 372; dona gratiarum communia omnibus in caelis 372.
- Ecclesia, catholica mater (Aug.) 376; typus in paradiso 414; hortus conclusus, fons signatus 459; formata de latere Christi in cruce 417; nidus Ecclesiae, fides (Aug.) 563; orationes eius 574s; utr. praelati dent Spiritum S. 129s; triumphans (Greg.) 376.
- Ego hodie genui te 106.
- Ego sum qui sum 64, 95.
- Elatio mentis, in diabolo 354s, 440; in Adam ante peccatum (?) 439-442; in Eva 441.
- Electio divina 255, 259, 289-292, 302s; certus est electorum numerus (Aug.) 284, 285.
- Elementa quatuor, in materia primordiali 384, 385; in una confusione permixta 388; distincta et ordinata primo triduo creationis, ornata secundo triduo 399.
- Elias, duplex spiritus eius 147.
- Elohim 65.
- Empyreum, v. Caelum.
- Ens, divisio entium (Syagrius) 125; tres entes in Trinitate (?) 193.
- Error, non veri sed placiti rationem sectat (Hil.) 3 (v. Ignorantia); errores de praedicatione personarum de substantia 79; errores condemnati in consistorio Remensi (1148) 79.
- Esau odio habui 289, 290-292.
- Esse, maxime ac verissime competit Deo 95, 97 (Aug.); Deus tantum est et non novit fuisse 95s; ei non est accidens (Hil.) 96; esse aeternum et generatio Filii 109; Deus causa essendi (Aug.) 320; omne quod est, in quantum est bonum est (Aug.) 332, 532; in creatis differt a virtute (Aug.) 100; malum tendit ad non esse 320.
- 'Esse in', creaturarum in Deo 257-263, 271.
- Dei in creaturis, essentia, potentia, praesentia 263-275; praesentia (Cass.) 260; plenius in sanctis 265; in iustis per gratiam 263, 267, ut ab homine cognoscatur et diligatur 267.
- Essentia, ab eo quod est esse appellatur (Aug.) 95, 100; dist. a substantia (Aug.) 100s; simplex in angelis 341.
- divina, natura communis tribus personis et tota in singulis 81, 155, 213, 252; una et summa quaedam res 82; usiam vocant Graeci (Aug.) 95; substantia solet intelligi a Latinis 95, 182, 185, 193; non quoddam commune et universale 167; nec genus vel species 165s, nec materia trium personarum 166; dist. ab hypost. et persona 167, 246-251; nec gignens nec genita nec procedens 80-87, 155s.
- Eugenius Pp. III 167.
- Eunomius ridiculose errat 89.
- Eva, eius formatio de costa Adae 416-420; ex viro eius anima (?) 420s; figura Ecclesiae 417; elatio ante peccatum 440s; seducta a serpente 435s, a diabolo 439-443; dubitavit 436; peccavit ex ignorantia 445 (Isid.), 446; ea sola peccans, sola puniretur 459; v. Adam et Eva.
- Ex (praep.) 263.
- Exemplar, improprie imago dicitur 407.
- Facere differt a creare 330.
- Falli, Dei non est 276, 278, 295; hominis est 295, 362; quomodo daemones homines fallere possunt 361-365.
- Falsarius merito punitur, non obstante intentione bona (Aug.) 559.
- Fames poena peccati originalis vel homini naturalis (?) 431.
- Fenestra (exemplum Aug.) 549.
- Fideles, finis Christus fidelium (Aug.) 548.
- Fides, actus dicitur duo: cogitare et assentire (Aug.) 475s; credere quod non vides (Aug.) 486s; Dei donum, et non ex voluntate 474, 475, 480s, donum in Spiritu 290 (Aug.),

- 491; prima gratia 472s, prima via salutis 473; meritum fidei de misericordia Dei venit 290 — fundamentum meriti et iustificationis 472s, 474, 483; bonam voluntatem praevenerit causa et natura, non tempore 475; dirigit intentionem, ne opera bona sint praeter viam 557 (Aug.), 561 — forma fidei certa (Hil.) 243; quid tenet de Trinit. 79; iustitiam et provid. Dei in omnibus videt 303; clypeus rationis muniri debet 3; nidus Ecclesiae (Aug.) 563; an peccatum sit quidquid non sit ex fide 562-566.
- Patrum, in incarnatione 293; Abrahae 311. Figura appropriatur Filio 254.
- Filius 77-110; Filius proprietate originis 199, proprietate personali 93, 156; unus Filius qui de Patre solus essentialiter natus (Fulg.) 77; Filius naturae 85 (Aug.), 88 (Hil.), Filius caritatis Patris 85; ex Patre natus, non ex nihilo nec ex aliqua materia 85, 86, 87s; ante saecula 66, 91 (Hil.), 110 (Hil.); semper natus (Greg.) 106; semper nascitur (?) 107; coaeternus Patri 66, 86, 103s, 105, 109; lumen de lumine 75, 83, splendor lucis aeternae 104 (Aug.), 107 (Orig.).
- genitus, non factus 80-94; generatio insinuat in Vet. Test. 66s; monstratur in Novo Test. 67s; generationis scire secretum impossibile est (Ambr.) 105; genitus de substantia Patris 85-88; generatio non subicitur divinae potentiae vel voluntati 91-94; nec voluntati nec necessitati 89-91; quidquid habet accepit a Patre 84 (Hil.), 121 (Aug.), 205 (Dam.); vitam habet in se per viventem Patrem (Hil.) 108; nascendo accepit ut ipsa substantia sit 155; non eo Filius quo Deus 156; dicitur etiam procedens 122; processit a Patre ut genitus et donabilis 153; est in Patre 161s.
- consubstantialis (homousios) Patri 86, 253; unum cum Patre (Aug.) 230s; aequalis Patri 140s, 223s; aequalitas prima (Aug.) 226; aequalis natura, non gratia (Aug.) 148, in omnibus 159, in potentia 172-174, 253, aequalis licet missus 137, minor tamen in forma creata 139-140.
- per quem omnia facta sunt: 'principium' creationis 65, 393, non instrumentum 394, 395; opifex omnium 394, 395 (Chrys.), caput omnium (Hil.) 228; ars Patris 226; sapientia Patris genita 83, 111, 121, 206s, 235-239, 280, 577; 'per ipsum' 68, 71, 262; operatur per se, non a se 237 (Hil.), 297; utrum potuerit gignere 92-94.
- Verbum proprie dicitur 206, 226; veritas Patris (Aug.) 71; imago Patris 206s, 225-227, 407, sed non ad imaginem quia aequalis (Aug.) 409; perfectissima pulchritudo 71; similitudo Patris 71, 226, 536; speculum 178.
- principium Spiritus S. 114-121, 215-219; accepit a Patre ut de ipso procedat Spiritus 119s; v. Principium.
- missio 132-137; in incarnatione 132-134; mittitur invisibiliter in animas pias 135.
- Filius Dei homo, quomodo 86, 199s; quando 222; filius iracundiae (Hil.) 200; an filii portent peccata patrum 517-520, 522-525.
- Finis actionum, quid 325, 551; differt a voluntate et ab intentione 551s; monstrat utrum recta an prava sit voluntas (Aug.) 547; non semper sufficit ad actuum bonitatem vel malitiam iudicandam 560; plures in una voluntate 548s; an duo fines in diversa tendentes sint compossibiles 549s; finis bonus non sufficit ad reddendum omnem actum bonum 557-561; quandoque bonus videtur sed revera malus 561.
- ultimus, Deus ipse finis finium 60, 548, 549 (Aug.), ad quem omnes fines referantur 550; caritas 547s; beatitudo 56.
- Firmamentum, caelum secundo die formatum 339, de aquis 395; cuius figura nescitur 397; quare sic vocatur 397.
- Flatus Dei (tropos) 410s.
- Fomes, ipsum peccatum originale 500 (v. Peccatum originale); concupiscentia, languor, etc. 500s (v. Concupiscentia); Baptismo deletur ut culpa, sed remanet ut poena 511-513.
- Fons vitae, Deus 83.

- Forma, corporalis 387; forma Dei (Hil.) 84; forma naturae servilis assumpta (Hil.) 84.
- Fornicatio spiritalis in peccato Adae (Aug.) 519; carnalis, v. Adulterium.
- Fraternitas, oppugnatio eius ut peccatum in Spiritum S. 575; v. Invidia.
- Fructus Spiritus, quare sic vocantur (Ambr.) 60.
- Frui et uti 56-61; def. frui 56, 57, 58, 60.
- Furtum, in peccato Adae (Aug.) 519; malum in se nec fieri potest bono fine 559.
- Futura contingentia in divina scientia 255-258, 277s, 279s, 281s; obiectum lib. arbitrii in nobis 461.
- Gabriel archangelus 378.
- Gastrimargia, vitium capitale 570; v. Gula.
- Gaudium spei et rei 57.
- Generatio divina 77-94, 203-205; aeterna 108; sine mutatione in Deo 104; naturae est (Ambr.) 212; plene intelligi nequit 105; comparatur igni et splendori 103, 107; ut etiam missio dici possit 135; quomodo distinguitur a processione Spiritus Sancti 122s; v. Gignere.
- humana, an primi parentes filios in paradiso procreassent 427-432; sine peccato fieri nequit nisi excusetur bonis coniugii 506, 509 (v. Coitus); parvuli infecti generantur etiam ex parentibus iam per Bapt. mundatis 508s.
- Genus et species removentur a divinis 165s.
- Genus humanum, unum quia totum ab Adam 416, in quo materialiter erat 501; unde totum perit in Adam 437.
- Gignere, nulla res se ipsam gignit ut sit (Aug.) 77, 78, 81, 92; Pater gignit Filium incorruptibiliter sine mutatione 85, 86; gignendo Filio dedit quidquid dedit (Aug.) 119; generare Filium non subicitur voluntati vel potentiae 91-93; an dicatur 'semper gignitur' vel 'semper est genitus' 106-109; idem est posse gignere in Patre et posse gigni in Filio 93s.
- Gladius flammeus ante paradysum 494s.
- Gradus in perpetratione peccati 457-460.
- Graeci et Latini, de Filioque et processione Spiritus Sancti 115-117; de nominibus in Trinitate (substantia, hypostasis, persona) 167s, 182s.
- Gratia 470-492; pluvia divinae benedictionis 482; gratia gratis dans ipse Deus 482; qua Deus habitat in angelis et anima 263 (v. Habitatio); gratia adoptionis 86, 199s, 222.
- gratis data: operans et cooperans 352s, 470s, 496; an sint una et eadem gratia 478; operans, gratia qua de impio fit iustus 352, voluntatem praeparat ut velit bonum 469, 470, 474, 477, 478, 482, 484; est fides cum caritate 474-477, 483s; cooperans adiuvat ut perficiat 470, 474, 478, 482, 484; operans in angelis 353, utraque in homine 470-473 (v. Iustificatio).
- gratuita, non ex merito praecedenti 288-292, 353, 469, 471, 472, 473, 475, 477, 484, 487; dist. a bonis naturae 465, 475, 477.
- necessitas, ut voluntas liberetur a servitute peccati 473; ad bonum efficaciter eligendum et volendum 452, 453, 555; ad bonum faciendum 470, 471, quod negatur a Pelagio 487-490; ad faciendum quod credimus 488; ad meritum 472, 475, 482-484; quomodo meretur augeri 478-480, 484.
- et liberum arbitrium, in bonis angelis 360s; voluntatem hominis salvat et liberat ad bonum 467s, 469, 478, 481; principalitas gratiae in bonis merendis 482s (v. Liberum arbitrium); an subtractio gratiae vel non appositio eius sit a Deo 287-292.
- Gratuita et naturalia 490s; homo vulneratus in naturalibus, spoliatus gratuitis 465, 493, 535.
- Gubernatio divina 404.
- Gula, immoderata cibi aviditas 436; vitium capitale (gastrimargia) 570.
- Habitatio Dei in creaturis rationalibus 263-268, 535; differt ab ubiuitate 264-266, 267; ut ab homine cognoscatur et diligatur 267; non dependet a nostra cognitione Dei 267; an Spiritus S. augeatur vel minuatur in homine 146-148.
- Haereses, Gilberti renuentis praedicare tres

- personas de substantia divina 79, 246, de relatione proprietatum ad personas 242-246; Maximini negantis consubstantialitatem Filii 85, asserentis Patrem potentiorum Filio 92, tres deos asserentis 163-165; v. Arius, Eunomius.
- Haeretici, non veri sed placiti rationem sectant (Hil.) 3; fidei sanctitatem corrumpunt 4; an opera eorum sint bona 562-566; quomodo peccant in Deum 569.
- Hierarchia, sacer principatus 377.
- Hodie, in generatione Filii (Ps. 2, 7) 106.
- Homicidium, in peccato Adae, quia se in mortem praecipitavit 518s; vitium actus 533.
- Homo, rationalis creatura corporea 332; bonum opus Dei 526; excellit inter alias creaturas 69 (Gl. o.), 402.
- creatus post omnia 406-418, tanquam dominus et possessor omnium 402; formatio eius in vulva 421; crescere debet corpore et aetate 430; mortalis ex necessitate 422; factus ad laudandum Deum, ei serviendum et eo fruendum 332-336; sumus quia Deus bonus est (Aug.) 332; an factus propter reparationem casus angelici 334, 375s; quia omnes ex uno (Adam), se quasi unum amare debent 416.
- dignitas: positus in medio omnium 333; dominus et possessor aliorum creatorum 402, cui ministrant etiam angeli 333, ut custodes 380; erectus statura 409; factus ad imaginem et similitudinem Dei trini 71-76, 406-409; modo speciali subest divinae providentiae 283.
- natura: ex anima rationali et carne subsistit 332; non habet duas naturas, bonam et malam, ut autumat Pelagius 489; quid habet commune cum brutis 453, 454, 460; quid sibi proprium: ratio 453s, 456, 460; liberum arbitrium 448, 460 (v. Liberum arbitrium); potentiae animae 72-74; discretionem habet boni et mali 448; Deum cognoscere potest per creaturas 69.
- lapsus fuit primus homo praevaricator 441s; seipso frui volens 444, quod non debuit 58 (v. Adam); peccabiles posteri eius 532; homo cadere potest sponte et libero arbitrio, sed non resurgere (Aug.) 481; tentatur tribus modis 436; quo fit deterior a Deo non est 319s, 545; homo malus, natura mala (Aug.) 527.
- redemptus homo sed non angelus 437s, 440; omnes salvos fieri vult Deus 312-314.
- exterior et interior (Aug.) 454.
- Homoideon (Dam.) 168.
- Homousion 63 (Fulg.), 86 (Aug.), 205 (Dam.), 253s (Aug.).
- Humilitas, requiritur ad veniam deprecandum 575; per obedientiae humilit. homo potest ascendere unde diabolus per superbiam corruerat 433.
- Hypocrisis mendax sequitur fidei defectionem (Hil.) 4.
- Hypostasis in divinis 196s, 214; aliter sumitur ac in creaturis 168s; quid dicunt Graeci 182s, 185; subsistentia 192; tres hypostases distinctae (Dam.) 169, 205, 227; et nomina relationum 204s.
- Iacob dilexi 289, 290-292.
- Ideae divinae, ut exemplaria (Plato) 330; ut scientia divina 257-263, 418-420.
- Idiomata characteristic, proprietates (Dam.) 205, 243.
- Ignis, et splendor (Pater et Filius) 103, 107; firmamentum an igneae naturae 396; ignis inferni (Fulg.) 287.
- Ignorantia, defin. et dist. tripliciter 432, 446s; poena peccati originalis 432, 542 (Aug.); causa peccati (v. Peccatum ex ignorantia); quae culpabilis 446s; Evam non excusavit 445; ignor. et voluntarium 564, 565; melior fidelis ignorantia quam temeraria scientia (Aug.) 292.
- Illuminatio divina 61, 314.
- Imago, species indifferens vel indiscreta similitudo (Hil.) 227; tabula depicta (Aug.) 409; improprie exemplar 407; relative ad aliud dicitur 407, sola sibi non est (Hil.) 64; aliud imago et ad imaginem 408, 409 (Aug.); aliud et vestigium 70.
- Imago Dei, in Adam 64, 406-409, 416.
- in homine, 64, 406-409; imago creationis, in quibus constat 408s, in ratione vel in-

- tellectu 553; antecedit gratiam 72; permanet post lapsum 72, 553 (Aug.) — proprie in anima 71-76, 215, 408, 553; eo imago quo capax Dei (Aug.) 72; quando proprie imago 75; impar et dissimilis 73, 74s; ducit ad cognitionem Dei 76.
- Imago in divinis, 206, 214s, 225-227, 407, 409; v. Filius, Spiritus Sanctus.
- Imitatio mala, peccatorum parentum 522-525.
- Immortalitas 97s, 422-427; alia in Adam (ex natura), alia in resurrectione (ex gratia) 422, 423, 424, 425 (Aug.), 492, 493; vera, in solo Creatore 97s.
- Immutabilitas divina 96, 97, 101; v. Deus, attributa.
- Impeccabilis, quare homo non est factus 448.
- Impoenitentia, peccatum in Spiritum S. 573s.
- Inanitas, absentia corporis 386.
- Incarnatio, missio Filii in carnem 132-137; opus Trinitatis (Aug.) 133; natura assumpsit naturam (Hil.) 84; assumptio hominis gratiae est, non naturae (Aug.) 148; non inquinat substantiam Dei (Aug.) 269; incarn. in cognitione angelorum 382s.
- Incredulitas, malus actus mentis 533.
- Individuum, quid est (Dam.) 167s.
- Induratio cordis, a Deo 287s; cor induratum diaboli 574; v. Obduratio.
- Infernus, quid est 357; locus daemonum post iudicium 356; locus punitionis damnatorum 357; poena mitissima parvulorum (Aug.) 520; minor poena eorum qui hic minus peccaverant 520.
- Infideles, an intentio et opera eorum malum sint 562-566; omnis vita peccatum est (Aug.) 562.
- Informis, materia primordialis 386; quare informis dicitur 387.
- Ingenitus, proprietas et notio Patris (innascibilitas) 92, 124, 209-213, 227, 228; non praedicatur de Spiritu S. 124s.
- Inobedientia, peccatum actuale Adae 496; nostra imitatur illam Adae 497.
- Intellectus, inter bona naturalia hominis 465, 535, 544, 553; est imago Dei 72, 553; an actus eius possit esse peccatum 553s; v. Mens, Ratio.
- Intelligentia dictorum ex causis est assumenda dicendi (Hil.) 84, 192, 540, 547; optimus lector qui dictorum intelligentiam exspectet ex dictis et non imponat (Hil.) 239; intelligentia conditionis implicitae 285; intell. per coniunctionem, disiunctionem 285s; pia intelligentia verborum Hilarii 141.
- Intelligibilia, quae conspectu mentis intelligi queunt 70.
- Intentio, nomen imponit operi (Ambr.) 557; differt a fine 551s; proxima et remota 552; non tantum quid facis, sed qua intentione attendas (Aug.) 557, 559; intentio infidelium 561-564.
- bona, directa a fide, facit bonum opus (Aug.) 557, 561; sola remunerabilis quam fides dirigit 564; iter ad beatitudinem 549; non facit omnes actus esse bonos 557.
- mala peccandi, iam peccatum est 458; actus mali ex mala intentione 557.
- mixta (bona et mala) 549s; quandoque videtur bona, sed revera mala 561.
- Invidia, est dolor alieni boni (Gl. i.) 541; vitium capitale 570; mater eius superbia (Aug.) 351; invidia fraternae gratiae, peccatum in Spiritum S. 575s; excluditur a divinis 71, 304.
- Invitus nemo bene facit (Aug.) 558, 563; quod timore fit, ab invito fit 558.
- Iob Dei manum sensit 318; unde diabolus habuit potestatem in eum 578s.
- Ira, vitium capitale 570; peccatum, et quandoque poena peccati 541.
- Iudaei, occisio Christi 326, 560; passio S. Pauli 328; infidelitatem eorum praescivit Deus 278; eorum opera bona 563, 564.
- Iudas, peccatum eius a diabolo suggestum 459; malum Iudae bonum nobis (Gl. i.) 317.
- Iudicium, de peccatoribus Deo relinquendum 575s; finale manifestabit Dei iustitiam et providentiam 302.
- Iusti, in inferno detinebantur ante descensum Christi 357; anima iusti caelum et sedes Dei dicitur 265, 267.
- Iustificatio, opus Dei solum (Aug.) 364, quo

- per gratiam operantem de impio fit pius (Aug.) 352, 474, et iustus 352, 477; in hominibus tantum, non in angelis 352; eius causae: gratia Christi 472, non sine nostra voluntate (Aug.) 481; fides cum dilectione 472s, 483s; nullus mereri potest 291, 475, 477; an veniat de occultissimis meritis 290s; desiderium eius inefficax in se 476; bona seu dona naturalia quae praecedunt 477; non tollit mortalitatem 522; eius gradus (Aug.) 476s.
- et liberum arbitrium, error Pelagianorum 487-491; initium iustif. a gratia, non a voluntate 472s; sed non fit sine voluntate 481.
- Iustitia, virtus 480; in angelis bonis 351; in homine a Deo 480.
- divina, aequissima Dei voluntas 299, 300, quae in iudicio revelabitur 302s; qua nos iusti effimur (Aug.) 149; Deus non facit nisi quod convenit veritati eius et iustitiae 294, 298-300; multiplex effectus 310; ostenditur in praeceptis 324, in impositione poenae iustae peccati 287, 538; quod non est iustum, a Deo fieri non potest 295, 298, 299, 317.
- Languor naturae, fomes 500, 506.
- Latitudo, longitudo, etc. 270.
- Leviathan, daemon 378.
- Lex, naturalis, lex scripta (Beda) 530.
- carnis, nomen peccati originalis 469, 500, 506, 512.
- fidei 475s.
- membrorum, peccatum originale, 500, 506, 513; impedimentum ad bonum 496.
- naturalis 420; legibus naturalibus Deus non alligatur (Aug.) 420.
- peccati, (actus) carnalis concupiscentiae 506, 512; extenuatur in Baptismo 512.
- Liber, ad bonum et ad malum 468; vere liber quem liberavit Christus 468; liberior homo (vel angelus) non potens peccare 360s, 463; liberius est arbitrium quod non potest servire peccato (Aug.) 360, 463.
- Libertas, arbitrii qua quis liber est ad malum vel ad bonum 468; vera, ad iustitiam faciendam 467s; falsa, ad malum faciendum 467; alia libertas naturae, alia gratiae 469; gradus secundum status et tempora 464; libertas triplex: a necessitate, a peccato, a miseria 466-469.
- a necessitate sive coactione 343, 466, 468, 490; est per naturam 469.
- a peccato 466; quam homo peccando amisit 466, et Christus reparavit 466, 468; unde est per gratiam 469.
- a poena seu miseria, ante peccatum et plenius in gloria 468; est per gratiam tantum 469.
- Liberum arbitrium 359-361, 452s, 461-469; inter bona media enumeratur (Aug.) 479; bonus usus lib. arbitrii inter magna bona nostra 485.
- definitiones: facultas libera voluntatis inclinandae sive ad bonum sive ad malum 341s; libera potestas et habilitas voluntatis rationalis 352, 461; facultas rationis et voluntatis etc. 452s; liberum de voluntate iudicium (Boeth.) 461.
- in Deo, an conveniat univoce Deo et creaturis 359 (Hier.), 462 — in angelis, ante gratiam 360; in angelis bonis liberissimum 360s, 463; in daemonibus depressum et corruptum 360.
- in homine, quatuor status 464 — in statu innocentiae 446s, 452, 464; primum lib. arbitr. posse non peccare (Aug.) 463 — post peccatum, vulneratum, corruptum vel imminutum per peccatum 464, 465, 469; quae bona facere potest ante gratiam 466, 477, 563, 564; non potest non peccare 464 — post reparationem, habet infirmitatem in malo sed gratiam in bono 464; potest peccare et potest non peccare 464 (v. Liber) — in gloria 462, 463, 465; ultimum lib. arbitr. non posse peccare (Aug.) 463.
- actus: in nobis referuntur ad futura contingentia 461; flecti potest in utramque partem 359 (Hier.), 361, 461; omnis motus vel affectus mentis ex libero arbitrio 481, 483; discernere et eligere bonum potest, sed non sine gratia 341s, 452s, 462, 470s, 481-483; bonus usus, ex virtute principa-

- liter et ipso lib. arbitr. 484-487; bonus usus virtus est 479, 484s; usus differt in bonis et in malis 469.
- Libido, amor pravus (Aug.) 551.
- Lignum scientiae boni et mali 414-416.
- Lignum vitae, inde immortalitas ante peccatum Adae 414, 424; sed quo usu (?) 495; an Adam comederit ante peccatum 495; post lapsum (?) 494.
- Locus 274; est circumscriptivus vel definitivus 270s — angelorum, definitivus sed non circumscriptus 270, 272; intra Deum currunt angeli boni (Beda) 272, 378 (v. Angeli, Angeli boni, Daemones) — corporum, circumscriptivus (supra, infra, ante, retro) 270, 274 — Dei, alicubi (?) 274; nusquam localiter 269-271, 273; in omni loco praesentialiter 263, 266, 268; intra, extra, supra omnia 271; simul tres personae ubique 267; quomodo incipiat esse in novis creaturis 274; habitans in anima munda 263, 565; v. Ubiquitas.
- Locutio, quomodo potuerint loqui primi parentes 438; locutio nostra per tempora variatur (Aug.) 96; locutiones de Deo, v. Regulae theologicae.
- Lucifer, v. Diabolus.
- Lumen de lumine 75, 83, 88, 208.
- Luminaria caeli (sol et luna), formata die quarto 398, in signa et tempora 400; qua utilitate hominibus (Aug.) 399.
- Lux, esse in luce sed non cum luce 266.
- originalis, mundi ornatus a luce coepit 389; an corporalis vel spiritualis 389s.
- corporalis, facta primo die 390, 399; ubi facta (Aug.) 390s; ubi nunc est 393.
- spiritualis creata primo die ('Fiat lux'), ut angeli ad Deum conversi 337, 341, 344, 345, 384, 385, 389s.
- Luxuria, unum de septem vitiis principalibus 570.
- Magi Pharaonis, serpentes fecerunt et alia 362; sed defecerunt in tertio signo 71, 362.
- Magnitudo divina, ipsa Dei essentia 160, 180; aequalis et tota in singulis personis 161, 163; non mole sed virtute 99, non spatiosa 273s, sed spiritualis 161.
- Malitia, non est substantia sed perversio quam fecit homo (Aug.) 546; non est a Deo (Orig.) 347; in actibus humanis 533; eo maior quo intentio peior 560; malitia peccatoris nunquam excedit divinae bonitatis magnitudinem 573.
- Mali (malus), homo malus, mala natura, malum bonum (Aug.) 527; in quantum mali sumus, in tantum minus sumus (Aug.) 59; servi peccati 466s; non impune mali sumus (Aug.) 59; inexcusabiles 324; malus tendit ad non-esse 320; sunt ubi Deus, sed non cum eo 265s; prosunt bonis 318, 346; Deus malis utitur ad bonum faciendum 322, 326.
- Malum, an sit aliquid et quid sit 526-531, 535, 543-547; privatio vel corruptio boni 526, 530; sine bonis et nisi in bonis esse non potest 517, 526, 527 (Aug.), 528 (Aug.); tendit ad non esse 320; actus accidens alicui defectu boni (Ps.-Aug.) 544; per se (sine gratia) eligit liberum arbitrium 453.
- causa: non Deus sed diabolus (Genn.) 530s; auctor Deus non est 276s, 316; ut poena, habet Deum auctorem 546s; quo homo fit deterior a Deo non est (Aug.) 319s, 545; causa, liberum arbitrium 319, 320.
- a Deo cognitum (?) 259-261; praescit Deus sed non praeparat 260, 276, 286, 447s; scit sola notitia, non approbatione 260 (Cass.), 278.
- a Deo volitum sola voluntate signi (prohibente vel permittente) 310-312, 314-317, 323s; sinit fieri Deus sed non facit 311; permittit quia bonum est malum fieri 315, 317, 346; a Deo ordinatur 447s; quid universitati rerum valeat malum 318, 405.
- summum, non est, id est non mixtum bono (Aug.) 530.
- Mammona, nomen daemonis 357.
- Mandata, v. Praecepta.
- Mane et vespera, in opere creationis 391, 392.
- Manichaei 491, 542.
- Mare magnum, cui iunguntur cuncta flumina et maria (Beda) 398.

- Maria, ex ea Christus assumpsit carnem et formam humanam 140; eius conceptus et partus operatio Trinitatis est (Aug.) 133.
- Martyres, an velle an nolle debeamus passiones eorum 327s.
- Materia, a Deo removetur 97, 98-102, 166; v. Simplicitas.
- prima, increata sec. Platonem 330; creata ante omnem diem 340s, 385, 387s; ubi (?) 387s; dicitur chaos 340, 384, tenebrae 386, abyssus 385s, aqua 385s, terra 329, 337, 339s, 344, 345, 384, 385.
- et forma (Arist.) 331.
- Matrimonium, ordinat motus carnis (Aug.) 428; est aegrotis in remedium 428; bona eius excusant culpam 506; v. Coitus.
- Melius facere potuisset Deus ea quae fecit (?) 303-305.
- Membra genitalia, ante peccatum imperarunt primi parentes 427s; v. Motus primi.
- Memoria, inter naturalia bona hominis 465, 535, 553; obiectum 73; actus 74; an actus peccata esse possint 553s; pars imaginis 72s.
- Mens, spiritus rationalis et incorporea 73; pars mellor hominis 72, 73, 75 (Aug.); inter bona naturalia 465, 535, 544, 553; complectitur rationem et appetitum rationalem (Aug.) 456; relatio ad vires eius 73s; pars imaginis 72, 75, 553, quando proprie imago 75; capax Dei 69; ducit in cognitionem Dei 61, 76; solus Deus menti illabi potest (Genn., Beda) 369-370.
- Mentiri, Deo impossibile 295.
- Meritum, boni affectus eorumque progressus atque bona opera quae Deus remunerat in nobis 484; donum Dei est 483, 484; coronans nostra merita Deus coronat munera sua (Aug.) 484.
- principia: Deus 485; gratia ut causa principalis 452, 472, 481, 483; gratia operans seu gratis data 482; fides operans per dilectionem 474, fides, spes, caritas 483s, virtutes scil. in anima et potentiis 481, 483; sed non sine motu et consensu liberi arbitrii 466, 478, 481-483, 485.
- subiectum: meritum angelorum ante iudicium 381-383; Adae non sufficiebat ad meritum gratia creationis 451s; sanctorum meritum in passionibus eorum 327; in nobis nulla merita praecedunt iustificationem 291, 477 (Aug.); an praevisio meritum sit causa electionis (reprobationis) vel e converso 284-288; merita occultissima (Aug.) 290s; meritum obdurationis 288.
- Michael archangelus 378.
- Ministerium, et datio Spiritus Sancti 130.
- Mira, fiunt Dei voluntate (Aug.) 309; miraculum, non contra naturam (Aug.) 420.
- Miseria, omnis ex peccato est 348.
- Misericordia Dei, gratis datur, non meritis redditur 288; cuius vult miseretur 287, 324; multi effectus misericordiae et iustitiae 310; differt a misericordia humana 59.
- Missio in divinis 126-143; alia activa (mittere), alia passiva (mitti) 132, 134, 137; Pater nusquam legitur missus (Aug.) 132, 137; alia visibilis, alia invisibilis 135s, 138, 142.
- Filii, duobus modis: semel visibiliter, in Incarnatione 132-137; saepe et quotidie invisibiliter 135-137; mittitur a Patre et etiam a seipso et a Spiritu S. 132-135.
- Spiritus Sancti 126-130, 138-148, 273 (Ambr.); visibiliter missus 138s, invisibiliter 142-148; an a seipso detur 130s.
- angelorum 333, 377-381.
- Moles, animae, corporis 99; Deus non mole magnus, sed virtute (Aug.) 99.
- Mors, Christi 326s; spiritualis in angelis lapsis 98, 360; in anima humana (Aug.) 98; corporalis, poena pecc. originalis 499; a Deo auctore (?) 547.
- Motus, omnis a Deo removetur 96, 97 (Aug.), 270-275, 331.
- localis, aliud moveri localiter, aliud per locum 272; creatura movetur per tempora et loca (Aug.) 97; corporibus appropri. motus localis 271s; motus localis et angeli 271-273; moveri per tempora, per affectiones commutari (Aug.) 97, spiritus movetur per loca et per tempora 97, 271.
- primi sensualitatis, ex carnis corruptione 437; dist. motus primi et secundi 524s; an primi sint peccata et qualiter 457, 524s;

- eos nuptiae ordinant, continentia cohibet (Aug.) 428; in statu innocentiae non erant 427s.
- Moyses 63, 64, 65, 199, 403.
- Mulier, nec domina nec ancilla sed socia hominis 416s; gloria viri 455; in ea ratio minus viget quam in viro 433; ut ratio inferior in tentatione 455-460.
- Multitudo et pluralitas 187-189; Deus non debet dici multiplex 186.
- Mundus, aeternus (?) 331; factus a Deo 329s; factus ex materia prima 388, cum tempore 338; sex diebus distinctus 388; Deus in mundo ut praesens, regens, continens 70, 263-269, 273, providentia administrans 532; an melior mundus creari potuisset 303-305; pulchritudo mundi (Aug.) 404s; factus propter hominem 333, ut res qua utendum est 56.
- Mutabilitas (v. Motus), inest omni creaturae 128 (Ambr.), 271, ut mors quaedam (Aug.) 97; mutabilia quasi non sunt (Gl. o.) 95; non sunt simplicia (Aug.) 99; mutatio in angelo et anima 98, 99; mutabilia, summi boni participatione, bona in quantum sunt 532; removetur a Deo, v. Deus, attributa (immutabilis).
- Nasci inter et procedere quis distinguere possit (Aug.) 123; nascuntur a voluntate peccata (Aug.) 216, 262.
- Nativitas Filii, aeterna et temporalis (Hil.) 84 (v. Incarnatio; Maria); aeterna ab aeterno auctore 108, 109 (Hil.), ex vivo Patre (Hil.) 108, 228; natus natura, non gratia 85; proprietates qua semper est Filius 204, 241 (Hil.); sine demutatione Filii (Hil.) 109, 110; incomprehensibilis 244; semper nascitur vel semper natus (?) 106-109; terminus: essentia nata (?) 82-84, 156; sapientia nata (?) 213s.
- humana, dupliciter dicitur (sicut conceptus) 510; differt a nativitate aeterna Filii 109s; quod est natum, aliquando non fuit (Hil.) 109, 200.
- Natura, omnis aut Deus est aut ab ipso (Aug.) 80; omne quod Deus fecit (Ps.-Aug.) 544; in quantum natura est, bonum est (Aug.) 527, 532; quid sit ens perfectum secundum naturam 350, 544; leges naturae stabiles 420; miraculum non fit contra naturam (Aug.) 420; differt a gratia 85, 86, 199s, 222.
- divina, non est idem ac persona (Hil.) 84; una in tribus personis (Fulg.) 77; aequalis in singulis 161-163; natura et res naturae (Hil.) 247, 249; quaedam in praesentia quae non in natura 259; genita (?) 85-87.
- humana, ex voluntatis arbitrio primorum parentum vitio sauciata (Aug.) 507s; pecc. originali mutata 519, 521; etiam vitiosa, in quantum natura est, bona est; in quantum vitiosa, mala (Aug.) 527; quid potest facere sine gratia 477.
- Nautae aquas oleo illustrant (Aug.) 390.
- Necessitas, ubi invenitur ibi non est libertas vel meritum 466 (v. Libertas); in Deo non est (Orosius) 89; non erat in angelis ante lapsum 343.
- peccandi 343, 491, 540 (Aug.), 542.
- Nescire, ignorantia 446.
- Nihil, nullum habet auctorem 545; an Filius et Spiritus S. de nihilo 87s; nihil, id est peccatum 316 (Aug.), 530 (Aug.), 531, 543.
- Nocendi, voluntas ab homine (vel diabolo), potestas a Deo 435, 578s.
- Nomina divina 99s, 111, 178-180; relativa, quae personas significant et proprietates denotant 156 (Aug.), 181-183, 204, 206, 209-215; quaedam translative 254; quaedam Deo temporaliter conveniunt sine sui commutatione 178s, 220-222.
- Notiones divinae, sive relationes 197; v. Relatio.
- Notitia, ut pars imaginis Trinitatis 75s.
- Nuditas, quid (Aug.) 386.
- Numerus, in divinitate privative accipitur 187 (et nota); quibus modis res differunt numero 169; num. pluralis in Scriptura 519s; certus electorum numerus 284, 285s.
- Nummus (exemplum) 221.
- Obduratio, poena peccati 287, 288-292, 324.
- Obedientia, requiritur in angelis 335, in Adam 335, 426, in omnibus 415s; gratia requiri-

- tur ad Dei obediendum mandata 488; Deo semper tribuenda, potestati humanae quandoque neganda 578s; per obedientiae humilitatem homo potest ascendere unde diabolus per superbiam corruerat 433.
- Obligatio praecepti divini 310, 323s; v. Obedientia.
- Obstinatio, induratae in malitia mentis pertinacia 573; peccatum in Spiritum S. 572-574; altera species in oppugnatione fraternitatis et invidentia gratiae 575.
- Omnipotentia 294-298; dubitare de omnipotentis est (Aug.) 541.
- Opera bona, opera virtutum 486, quae remunerabilia sunt ad vitam 483, 484; quaedam bona essentia et genere (?) 542s; possunt homines opera videre, sed solus Deus quo animo fiant (Aug.) 551; opera et fines mixti 548-550; an ea facere possint infideles 562-566.
- Opera sex dierum, distinctio seu formatio rerum 329-332, 384-421; tres dies priores ad formationem seu distinctionem, tres alii ad ornatum 398s; an littera vel figura 402s; quatuor modi operationis divinae (Alc.) 388s; requies septimae diei 388, 403s.
- Operatio divina, ut signum voluntatis Dei 310-312; ad extra, communis et indivisa 131, 133, 134; quatuor modi operationis divinae (Alc.) 388s.
- Opus manifestat opificem 69.
- Oratio, valor negatur a Pelagianis 488; ad gratiam impetrandam 474; orationes Ecclesiae pro peccatore adhuc vivente 574; iuvent cor induratum et impenitens (?) 574, 575s; non valent post hanc vitam pro valde malis 575s.
- Ordo, alius naturae, alius gratiae 342; in divinis, ordo naturae 174; in creatis, sapientiam Dei revelat 70; ordo universi, et mala 318; ordines angelorum, v. Angelorum ordines.
- Origo summa omnium rerum, Pater 70s.
- Pagani, an eorum opera bona sint 562-566.
- Palea (exemplum) 509.
- Pagina sacra 55; v. Theologia.
- Paradisus terrestris 413-415, 493-495.
- Parentes, non creant filios (sed procreant) 363; iam baptizati generant filios peccato originali infectos 508s; an peccata eorum ad parvulos transeant 517-520, 522-525.
- Pars, removetur a Deo 70, a Trinitate 163-165; in corporali creatura 98s.
- Participatio, excluditur a divinis 180; participatione summi boni sunt cetera bona (Aug.) 532, et Deo similia (Aug.) 536.
- Parvuli, peccatum originale habent 498, 499, 501, 503, 513, contractum ex prima hominis mala voluntate 564, etiam si nati a parentibus iam per Bapt. mundatis 508s, 513; an portent peccata patrum 517-520, 522-525; mox nati auxilio indigent (Aug.) 430; poena mitissima parvul. decedentium in pecc. originali (Aug.) 520; Deus habitat in parvulis baptizatis 267.
- Passio, removetur a Deo 295s; passio Christi, causa nostrae salutis 327; in qua quid voluit Deus, Iudas, etc. 328; utrum placuerit viris bonis 327; passiones sanctorum an velle an nolle debeamus 327s; passiones naturae, passiones ignominiae (Gl. o.) 539.
- Pater, principium totius divinitatis (Aug.) 137, 215; principium sine principio 109 (Hil.), 216 (Aug.); virtus ingenita 156; summa origo 70; 'ex ipso' 68, 71, 262; in eo auctoritas principii 137, 394, generationis 141, 209, et donationis 120, 141 (Hil.); ingentus et innascibilis (notio) 92, 124, 209-213, 227; ininitabilis (Hil.) 218, 228; aeternus (Hil.) 225; ad se dicitur (Aug.) 181; hypostasis 167s, 204; solus Pater est Deus (?) 175s.
- Filium genuit caritatis suae 85; auctor Filii 109, 218; causa Filii (?) 81, 395 (Chrys.); caput Filii (Hil.) 228; dedit omnia Filio gignendo 109 (Hil.), 119 (Aug.), 162 (Hil.); genuit ut ingentus seu innascibilis (?) 209s; ut Deus vel Pater (?) 80, 82-87, 156, 181; non eo est Pater quo est 156, 181; genuit divinam essentiam (?) 80-87; voluntate vel necessitate (?) 89-91; imminutus et immutatus in generatione

- Fili 80 (Aug.), 104 (Ambr.), 155 (Aug.); v. Filius, Generatio divina, Paternitas.
- potestas 577; usque modo operatur 404; quid facit per Filium 393-395; potuerit vel voluerit quod non potuit vel voluit Filius (?) 91-93; non potentior ac melior Filio 92, 172-174; sapientia eius genita vel ingenita (?) 81, 234-239; non mittitur 132, 137; v. Missio in divinis.
- Paternitas 109, 203s, 211-213, 242.
- Patres, an peccata patrum ad parvulos transeant 517-520, 522-525; Patres Vet. Test. crediderunt in Christum incarnatum 293; fides Abrahae 311, 324; Patres Ecclesiae, quid intenderunt tractando de Trinit. 62; eos sequitur Magister hoc volumen compingendo 4.
- Patrispassiani 231 (Aug.).
- Paulus apost. 327, 328.
- Peccare, infirmitatis est, non potentiae 295; peccare naturae, non peccare gratiae (Aug.) 360, 464; solus Deus est in quem peccatum cadere non potest 295, 359 (Hier.), 462 (Aug., Hier.); neminem peccare cogit Deus (Aug.) 287; an potentia sit a Deo vel a nobis 577-579; quare homo non factus sit impeccabilis 448; quaedam mors est in angelis et in anima 98.
- Peccatores, conversionem vult Deus 322; pro eis orandum, non desperandum, in hac vita 575s; non destruunt pulchritudinem universi 318; iuste puniuntur 287 (Fulg.), 538, 539.
- Peccatum actuale 525-547, 566-577; privatio vel corruptio boni 526s; perpetratio mali 570; animae corruptio 535; non est substantia (Aug.) 535; nihil est 316 (Aug.), 530 (Aug.), 531, 543 (Aug.).
- definitiones: dictum, factum vel concupitum contra legem Dei (Aug.) 529, 530 (Beda); voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat (Aug.) 529; praevaricatio legis divinae et inobedientia (Ambr.) 529; errare in veritatis praeceptis vel in ipsa veritate (Aug.) 531.
- actus seu ordo peccandi in primis hominibus talis et in nobis 455-460; triplex gradus in consensum perducens: suggestio, cupiditas, consensus 459s, 524, quartus in glorificatione (Hier.) 524; radicatur omne peccatum in septem vitiis capitalibus 570s, in superbia (Greg.) 571s; tres opiniones de peccato 530-547, 556-561; prima: voluntas mala tantum est peccatum 530, 556-561; secunda: voluntas et actus sunt peccatum 530, 543-546; tertia: privatio boni, essentia peccati 530, 531-536, 545-547.
- divisiones: aliud delictum, aliud peccatum 570; aliud ex ignorantia, aliud ex difficultate (Aug.) 542; aliud ex cupiditate, aliud ex timore 569, 571s; aliud ex ignorantia, infirmitate, industria (Isid.) 445; aliud in voluntate tantum (interior), aliud in voluntate et in actu (exterior) 447, 529, 531, 566s; aliud in se et in proximum et in Deum, aliud tantum in se et in Deum 443, 569; aliud contra legem naturalem, aliud contra legem scriptam (Beda) 530; aliud in Patrem, Filium et Spiritum S. 572, 576, 577 (v. infra); aliud ex voluntate (cogitatione), locutione, operatione 458, 513, 529, 531, 569, et consuetudine 569; aliud mortale (gravius), aliud veniale (levius) 457-460, 529, 560, 568s, ab utroque abstinentum (Aug.) 560.
- causa et origo prima 525s; ex bono ortum est 525; in natura (re) bona 526s, 531; quaedam peccata sunt causa et poena peccati 536-543; quandoque aliud peccatum est causa 538-540, quia unum trahit ad aliud (Greg.) 539 — Deus non approbat peccata (Cass.) 260; Deo invito non fiunt, sed sine eius voluntate 314-316, 323s; quomodo peccata sunt in Dei scientia 260 — diabolus causa non est, nisi suasionem 436s — vera causa efficiens et subiectum, liberum arbitrium seu voluntas mala et deficiens 452s, 455-460, 467, 481, 525s, 531, 553s, 564-566; sine voluntate nullum peccatum (Aug.) 564, 566; nusquam nisi in voluntate (Aug.) 565; ex voluntate nascitur peccatum (Aug.) 216, 262.
- effectus: naturam non servat sed vitiat (Aug.) 216, 262; separat hominem a vero

- esse et deducit ad non esse 543; homo longe fit a Deo 535s; transit actu et manet reatu, originale e converso 512, 513, 568; remissibile est in homine 437s, etiam peccatum gravissimum 574; v. Peccatum mortale.
- Peccatum Adae actuale, v. Adam, peccatum primum; Adam et Eva.
- Peccatum ex ignorantia, in Filium 577; gravitas 445 (Isid.), 542, 576, 577; quomodo imputabile et voluntarium 564, 565s; peccatum in Christi carnem minus quam peccatum in Spiritum S. (Ambr.) 576.
- ex industria (volentia et obstinatione), in Spiritum S. 577 (nota); desperatio vel obstinatio 573s; oppugnatio fraternitatis 574-576; invidentia gratiae 576; incredulitas de operibus eius 576s; gravitas 445 (Isid.), 572, 577; gravius peccato Adae 521.
- ex infirmitate (fragilitate), in Patrem 577; gravitas 445 (Isid.), 540, 542; facile ignoscitur 577.
- Peccatum mortale, per quod homo mortem aeternam meretur 568, ignem aeternum 287; definitiones Aug. de peccato mortali agunt 529, 534; vitari potest cum gratia 542; omne, voluntarium 564-566; gradus seu processus in perpetratione peccati 457-460.
- Peccatum omissionis 533s.
- Peccatum originale 496-525; negatur a Pelagianis 488; dist. a peccato actuali Adae 496, 500, 502, 508, 521.
- definitio: peccatum quod per Adam transivit in omnes per eius carnem vitiatam concupiscentialiter generatos 497; non est peccatum animae in caelo ante unionem ad corpus 291; non est reatus poenae pro primi hominis actuali peccato 498; nec est peccatum actuale 499s; sed culpa 498s, et poena 496, 511; unum est, et non includit peccata patrum 518-520; vocatur fomes seu concupiscentia 499s, 501, 506, 507, languor naturae 500, 506, lethalis aegritudo 428, lex carnis 500, lex membrorum 500, 506, 512, tyrannus 500; tam voluntarium quam necessarium 503, 515s; con-
- tractum ex prima hominis mala voluntate (Aug.) 516.
- subiectum: omnes descendentes ab Adam concupiscentialiter geniti 497, 499, 501, 509; qui unam massam fecerunt 290; subiectum proximum, non caro sed anima, quae peccatum ex carne trahit, 506, 507-510, 514s, 516s.
- transmittitur non imitatione Adae seu similitudine praevaricationis 497, 501; non propagatione sed libidine (Fulg.) 509, seu vitio propagationis et originis 497, 508; contrahitur ab anima ex carne infecta 505-510.
- poenae: spoliatio gratuitorum et vulneratio naturalium 465, 493, 535; mortalitas seu necessitas moriendi 422, 423; concupiscentia actualis 500, 501, 506, 509s, 564; mutatio humanae naturae 519, 521; carentia visionis Dei 520.
- remittitur Baptismo quoad reatum 511, 512, 513; transit reatu et manet actu 511-513, 568, in carne 513, et in mente 568.
- Peccatum in Spiritum S. 572-577; v. supra, Peccatum ex industria.
- Peccatum veniale, dist. a mortali 456-460, 568s; an vitari possit (Aug.) 542; poenam meretur 569; facile indulgetur 569.
- Pelagianismus 487-491, 497.
- Per se agere 297.
- Perfectio, corporis Evae sine additamento extrinseco 417s; spiritualis, ex Christo est (Aug.) 548 — perfectum tribus modis dicitur 350s; Deus universaliter perfectus 351; sed perfectum non proprie dicitur de eo quod factum non est (Greg.) 106.
- Permissio, signum voluntatis divinae 310-312, 323s.
- Persona, nomen quod facit multiplicem intelligentiam 192, quia inopia humanum laborat eloquium (Aug.) 182, 194; translatum est hoc nomen 182, 192; ad se dicitur (Aug.) 181, 190, et secundum substantiam 181, 190; dist. ab essentia, substantia et hypostasi 167s (Dam.), 182s, 192s, 197; an essentiam significet 190; quandoque proprietatem personae significat 196; idem

- persona quod hypostasis individua (Dam.) 168 (v. Graeci et Latini); in Trinit. triplicem tenet rationem 195; discretio personalis in angelis 341s.
- Personae divinae 181-187, 190-196, 246-251; aequales sunt 159s, 223-225, in aeternitate 103-105, 160, in magnitudine 161-171, in potestate 172-174; distinguuntur invicem 63, 66s, 103 (Aug.), 189, 196 (Pelag.), 228 (Aug.); tres esse debent (Fulg.) 77; quomodo tres numero 169; distinguuntur proprietatibus 77 (Fulg.), 169, 195, 205; dist. ab essentia (?) 190-192; inseparabiles sunt, singulae totae in singulis aliis 161-163, 177, 267 (Aug.); una quaedam summa res sunt 164 (Aug.), 194, una substantia 62, 79s; tres eiusdem essentiae, non ex eadem essentia (Aug.) 88; per consonantiam unum (Hil.) 231; non sunt partes in Trinit. 163-165, nec sicut species ad genus 165s, nec sicut individua speciei 166; v. Appropriata, Hypostasis, Proprietates divinae.
- Pertinacia in malitia, peccatum contra Spiritum S. 573.
- Pes animae, amor (Aug.) 551.
- Philosophi, Deum quaerebant (Aug.) 69; per umbram et de longinquo viderunt veritatem Trinitatis 71; negaverunt creationem 330s; erraverunt de causa rerum mirabilium 390; deficit ars dialectica 100, 528.
- Pietas naturalis infidelium, an bona sit 564.
- Pisces, opus quintae diei 400.
- Pluralitas (numeri), in S. Scriptura 519s.
- 'Pluraliter (singulariter) in summa', quoad nomina divina 179, 180 (Aug.), 181.
- Pluvia, origo (Aug.) 396; exemplum gratiae 482.
- Poena, alia aeterna, alia temporalis 568; saepe iudicium vocatur in S. Script. 538.
- aeterna, carentia Dei visionis, ignis et vermis 520, ignis 537; gradus (Aug.) 520; parvulorum decedentium in peccato originali mitissima (Aug.) 520.
- temporalis, aliud culpa, aliud poena 536; poena Dei, culpa hominis vel diaboli 514, 536; poena, privatio boni secundum effectum peccati 536; quaedam poenae causan-
- tur a peccato praecedenti (poena peccati) 536s, 539, quae poena iusta est 537, 541; poenae a Deo (?) 319s, 538, 540, 546 (v. Damnatio, Iustitia divina, Peccatum); poenae temporales, gladius flammeus ante paradisum (Isid.) 495; poenae ignorantiae et difficultatis (Aug.) 542.
- Poenitentia, semper possibilis peccatori in hac vita 575s; an peccatum actuale remaneat in peccante quousque poeniteat 568.
- Pomum (exemplum) 517.
- Pondus, ad stabilitatem trahit (Aug.) 374.
- Possessio diabolica 369s.
- Possibilia, quid 285s; in scientia divina 281s.
- Potentia divina 172-174, 294-306; est natura vel essentia 93, 160; an maior in Patre 91-93; sequitur voluntatem 294, cui est aequalis 302; potest solum quidquid vult(?) 296s; non coarctatur sub mensura 298-303; non mutatur tempore mutato 305s.
- Potentiae animae 71-76; sunt bona naturalia 61, 465, 535; quomodo referuntur ad substantiam animae 72-74.
- Potestas, omnis a Deo 578s.
- nocendi in daemonibus, a Deo 435, 578s (v. Daemones, post lapsum), quibus resistendum 579s.
- peccandi, an a Deo vel a nobis 577-579.
- saecularis 579s.
- Potestates (angeli), coercent virtutes tenebrarum 371.
- Praecepta divina 283, 323s; omnia referuntur ad caritatem Dei et proximi (Aug.) 548; servari nequeunt sine caritate 562s; an multiplicent peccata 567s; cuius valoris praecepta negativa (Aug.) 415s; praecepta data Adae et Evae 424-427, 438; de immolando Isaac 311, 324.
- Praeceptio, signum voluntatis divinae 310, 323, 324; non ab omnibus impletur 324.
- Praedestinatio 255, 283-288; definitur 284, 286, 287; essentiam divinam designat 256; ad temporalia refertur 256s, 259; effectus: gratiae appositio 284, 287, 289, gratia in praesenti et gloria in futuro 286; immutabilis quoad singulos et quoad numerum electorum 284.

- Praedicamenta, Dei naturae non conveniunt 100.
- Praelatio angelorum (Dion.) 377; inter angelos et inter homines durat usque ad iudicium 356.
- Praeparatio ad gratiam 471-477.
- Praescientia Dei 255-257, 275-279, 287, 292s, 538; futurorum scientia 255; essentiam divinam designat 256; immutabilis 257, infallibilis 278; potest esse sine praedestinatione 284; praescit iniquitatem sed non praeparat 286, 538; an causa rerum vel res causa eius 275-278; et liberum arbitrium in peccatis 447s.
- Praescitum (i. e. non praedestinatum) necesse est damnari (?) 284-286.
- Praesens aeternum, quo omnia Deo praesentia 258s; temporale, non potest non esse dum est 461; non est obiectum lib. arbitrii 461.
- Praesentia Dei, v. Esse in, Dei.
- Praesumptio, in Eva 441; in pertinacibus species est peccati in Spiritum S. 573.
- Principatus (angeli) 371.
- Principium, quidquid in se manet et gignit vel operatur aliquid (Aug.) 217; semper dicitur ad aliquid 215.
- in Trinitate 215-219; auctoritatis in Patre 137; Filius, princ. Spiritus Sancti 114-121; initium insinuat iuxta Arium 103.
- rerum, unum (Deus), non plura 329s, 489; diabolus voluit esse aliud principium a Deo 416; 'in principio' 329, 337, 339, 340, 345, 384, 385; ut Filius 393; triplex 330 (Plato), 331 (Arist.); Adam princ. generis humani 416.
- Prius et posterius remouentur a Trinitate 103, 105, 118, 174.
- Processio Spiritus S., nativitas non est 155; v. Missio, Spiritus Sanctus.
- Prohibitio, signum voluntatis divinae 324; non ab omnibus impletur 324; Deus sinit prohibita fieri 311, 323.
- Pronitas peccandi, inclinatio (curvitas) ad malum 467; proni sunt ad lapsum gressus nostri 452.
- Propagatio humana, secundum rationes seminales 504; v. Peccatum originale.
- Propatheias vocant Graeci primos motus (Hier.) 524.
- Proprietates in divinis 196-215, 240-246; dist. personas (Fulg.) 77; personas seu hypostasies determinant (Dam.) 205, 243; sunt in personis 240; sunt personae 195, 196, et divina essentia 156, 241s (Lomb.), quod aliqui negant 242-246; plerumque dicuntur etiam notiones sive relationes 197, propriae unicuique personae 109, 153, 154, 175; tres: paternitas, filiatio, processio 203s; sec. Hilarium: paternitas 199, 211, origo 201, 211, processio 204; vel aeternitas, species, usus 225-228; sec. Fulg.: genuisse, natum esse, procedere 197, 198, 203s; sec. Damasc. 205s.
- Proprietates seu vires animae 73.
- Providentia divina 255, 257, 282s; geminum opus (Aug.) 420; excludit casum in mundo (Aug.) 531s; et bruta animalia 449; fides piorum iustitiam et provid. Dei in omnibus videt 303.
- Proximus, peccare in prox. quid 569.
- Pulchritudo universitatis (Aug.) 318; v. Mundus.
- Punitio, v. Damnatio, Iustitia, Peccatores.
- Purgatio bonorum per mala 317s.
- Quantitas molis et virtutis (Aug.) 99.
- Quidquid in Deo est, Deus est 72, 101s.
- Quis, saepissime in Script. pro difficili ponitur (Hier.) 105.
- Quis, quae, quid in Trinitate 80-87.
- Radius solis, non inquinatur sordibus rerum (Aug.) 268s.
- Raphael archangelus, medicina Dei 378; et Tobias 380.
- Ratio dictorum, ex ratione dicti alia variatur intelligentia 195, 256; ratio adhibenda in theologia 3; v. Intelligentia dictorum.
- Ratio humana, inter bona naturalia hominis 465, 535, 544, 553; illud quod non est commune nobis cum bestiis 453, 454; pars liberi arbitrii 452; imago Dei in nobis 72-74, 553; per imaginem extendit se ad contemplationem Dei 76; sed non capit

- unitatem et aequalitatem in Trinit. (Hil.) 161s; discernere potest inter bonum et malum 433; induci potest ad peccatum 456-460; etsi peccatis obnubiletur et corrumpatur, adhuc bona est 553; alia pars superior, alia inferior (vir et mulier) 454, 455-460.
- superior pars 453s; eius est superna conspiciere vel consulere 454, 456; sapientiae deputatur 454; scintilla rationis 556; an peccare possit 455-460.
- inferior pars, cuius est temporalia disponere 454, 456; scientiae deputatur 454; an peccare possit 455-460.
- Rationes, aeternae et incommutabiles omnium viventium in arte Patris seu in Verbo (Aug.) 226, in Dei potentia et dispositione ab aeterno 418, 420 — causales, respiciunt miracula 363 — primordiales, respiciunt Deum ut causam aeternam 419; mutari possunt 419 — seminales, in rebus (Aug.) 363, 419, in corpore Adae 504; regulae a Deo insitae rebus ab initio 363, 364, 419; quid faciant causae creatae 363, 364, 418.
- Reatus, dicit obligationem ad poenam 568; reatus peccati orig. solvitur in Baptismo 511; quod transit reatu et manet actu 511-513, 568.
- Redemptio, per solam passionem Christi 327; quare homini concedatur et non diabolo 437s, 440; an meliori modo fieri potuisset 305.
- Regula fidei, non praetergredienda 116.
- Regulae aeternae, v. Rationes aeternae; originales (Aug.) 363.
- Regulae theologicae et dictiones de Deo uno et trino: regula perutilis, quod quaedam sunt quibus aliquando uti, aliquando silere possumus 212; non humano sensu de Deo loquendum est (Hil.) 249; de substantia 79, 83, 167-169, de hypostasi (Hier.) 197; omnia nomina quae secundum substantiam de Deo dicuntur singulariter et in summa dicantur 181; nomina divina et simplicitas 99s; de attributis 149s, 160, 187-189; de scientia 90, 279, 307; de voluntate 90s, 307, 310, 311; de his quae temporaliter de Deo dicuntur 95s, 220-223; generalis regula eorum quae ad se et eorum quae relative dicuntur 207; quaedam dicuntur secundum relationes, nunquam sec. accidens 198s; de Trinitate 79, 81, 92s, 194s, 229s, 251; 'ingenitus' 124s; 'non-genitus' et 'non-filius' 209-211; 'solus Pater est Deus' etc. 174-176.
- Relatio in divinis, ad creaturas, 178s, 220-222; inter personas divinas 102, 153-156, 158s, 161-163, 198, 202s; nomina personarum notant relationes 198; relationes excludunt genus et species 165s; non sunt accidentales 198.
- Reprobatio 284, 286-288, 291.
- Requies Dei post creationem 388, 403s.
- Res, ut illa quae non ad significandum aliquid adhibentur 55; aliis fruendum 56, 61, 194, aliis utendum 56, 61; nulla res seipsam gignere potest 92.
- Restauratio angelicae ruinae ex hominibus 334, 375s, 437.
- Resurrectio 423; quid resurget 505; in qua statura 505; donum immortalitatis 425s.
- Rex, unde potestas 578s; quando ei resistendum sit 579s.
- Roma, tabula Symboli Leonis III 115.
- Sabbatum sanctificandum 405.
- Sabellius 102, 184, 186, 196, 230, 241, 243.
- Sacra pagina, v. Theologia.
- Sacramenta legalia et evangelica (Aug.) 55; evang. profluxerunt de latere Christi 417.
- Sacrilegium, in peccato Adae, quia Deo non credit 518.
- Salus aeterna, praeparavit Deus 287, ex misericordia 290; venit per passionem Christi 326s; omnes salvos fieri vult Deus 312-314; cur non omnes salvantur 302.
- Sancti in patria, beatitudo 57; quae possidentur ab omnibus 372; cum certitudine non amittendi (Aug.) 350; perfecta post resurrectionem corporis 335; certus numerus electorum (Aug.) 284, 285.
- in via, templum et sedes Dei 265, 266; quanto sanctiores, tanto dilectione plenior

- res 142; vincunt daemones 358; mala ipsis prosunt 317, 318; an eis placuerit passio Christi 327; an velle an nolle de-beamus passiones eorum 327s.
- Sanctificatio diei septimi 405.
- Sapientia, dicitur a sapere 61 (nota), 95; prior omnium creata 336; an natura angelica 336s; sapientia angelorum ante casum 348; in confirmatis relucet Dei sapientia 351; fructus est pietatis (Aug.) 347; rationis superioris intentio sapientiae deputatur 454; anima iusti thronus Sapientiae 265.
- divina 206s, 255, 336; una est 82 (Aug.), 83; hoc Deo est esse quod sapere 81; dicitur de tribus personis 235, 237-238; attingit a fine usque ad finem 269, 274, 309; Filius sapientia Patris 83, 213s.
- Satan, dicit adversarium 378.
- Scientia, a scire 95; divina et humana comparantur 276, 281; scientia iudicium informat 372; caritas maior 372; scientia boni et mali in paradiso 415s; scientiam rerum homo peccando non perdidit 449; v. Cognitio.
- divina, est ipsa sapientia et essentia 280, communis tribus personis 281; cognoscit Deus et bona et mala 90, 260, 307, bona per approbationem, mala per notitiam solam 260, 277, 278; etiam minima 282s; scientia inamissibilis et invariabilis 280-283, 293, 305; quae non est causa rei scitae 275-278; v. Deus, scientia.
- Scintilla rationis superior, bonum semper vult et malum odit 556.
- Scriptura S., fundamentum doctrinae de Trinitate 62-68, 114s; ponit distinctionem personarum, in nullo autem naturae distinctionem (Hil.) 211; non vocat Patrem ingentum (Ambr.) 212; interpretatio numeri singularis, pluralis 520; nihil inest contrarietatis 337; continet quod prodest nostrae salutis 397, non scientiam naturalem sed scientiam animae 397, 449.
- Semina occulta, in elementis creantur a Deo (Aug.) 363.
- Sensualitas, quaedam vis animae inferior 453; in brutis 453; in homine, motus rationi scientiae vicinus (Aug.) 454; quandoque accipitur ut inferior portio rationis 460; ut serpens in omni tentatione 455, 456s, 460.
- Sentire, quomodo sentit anima (Aug.) 99; sensibilia, quae visu tactuque corporis sentiri queunt (Aug.) 70; sensus, in facie positi hominis 412.
- Seraphin, excellentissimus ordo 372, 377; prae aliis ardent caritate 371, 372s, 379; unus missus ad Isaiam 273.
- Serpens, Evae tentator 434s, ut instrumentum (organum) tantum diaboli 435s; callidior 434; serpentes ex virgis facti opera magorum 362, 365; serpens in nobis (in progressu peccati) 455-457, 460.
- Servitus, iustitiae vera libertas 466s; peccati falsa libertas 466, 467.
- Sidera, facta die quarto 399, in signa et tempora 400.
- Signum, def. 55 (Aug.), 310; signa voluntatis divinae 309-312.
- Silentium, ubi sonus non est (Aug.) 386.
- Similitudo, def. Hil. 224; sibi nihil simile 64 (Hil.), 223.
- Dei 406, 407s; dist. ab imagine 408; participatione fit (Aug.) 536; pertinet ad naturam animae 408, sec. innocentiam et iustitiam, etc. 408; Filius similitudo Patris per quam ad unitatem reformamur (Aug.) 71; a similitudine homo recedit per peccatum 535s.
- Simon Magus 129.
- Simplicitas, divina 81, 98-102; nihil simplex mutabile est (Aug.) 99.
- Simul, an omnia creata simul 385, 388, 389.
- Singularitas negatur in Deo 64 (Hil.), 185s, 188.
- Sol, cur factus 392; factus forsitan de luce primordiali 393; inquinari non potest (exemplum) 268s.
- Solitudo Trinitati non convenit 64s (Hil.), 174-176, 185s (Hil.), 188, 249 (Hil.).
- Spatium et motus 270-275.
- Species (pulchritudo), creaturae conducit in Deum 70, 318, 404s; species logica excluditur in divinis 165s, 167-169.
- Spiratio, vocabulum non adhibetur a Lombardo 219 (et nota).

- Spiritus creati, quomodo distant a Spiritu S. (Ambr.) 273; aliquid melius quam corpus (Aug.) 69; angeli 128, 332, 378, 379; hominis, datus ut essemus (Aug.) 157; unus spiritus Deus et homo inhaerendo (Aug.) 230; Christus, spiritus Dei 247s.
- Spiritus Sanctus, 67, 114-159, 201-240; quid sit 113; tertia in Trinitate persona 127.
- procedit ex Patre Filioque 114-121; consolator manans a consolatione (Didym.) 117; non de aliqua materia vel de nihilo est (Aug.) 87; sed solus essentialiter a Patre Filioque procedit (Fulg.) 77, 87; ab aeterno 131, 154, procedendo accepit ut sit et ut substantia sit 155; aequalis Patri et Filio 113 (Aug.), 128s, 137, 139, 159, 224; an prius vel plenius procedat a Patre 118-121; non dicitur genitus 93, 121-123; an dicatur ingentus 124s; an principium 215-219.
- donum Dei est proprietate immutabili et aeterna 153, 154, 201; in quo nomine relatio apparet 154, 201; donum Patris et Filii (Aug.) 71, 153; Filius procedit quomodo natus, Spiritus quomodo datus 93, 121s, 122 (Aug.), 156, 158; amor sive caritas sive dilectio et benignitas qua Pater et Filius se invicem et nos diligunt 110, 112, 113, 232, 573, 577 (nota); communio, unio 113, 201, complexus 226 (Aug.), concordia 228 (Aug.), 232, connexio 232, 'in ipso' 68, 71, 262; munus, usus (Hil.) 225s; similitudo (?) 407s; Spiritus est Patris 110, 114s; Spiritus Filii 68, 110, 114s; Spiritus noster (?) 158; unde appropriata: bonitas 71, 577, dilectio 577 (nota); v. Appropriata, Spiritui.
- datum vel donatum Dei est, ex tempore 153, 154, 157, 220, 222s; in processione seu missione temporali 126-130, 138-148, qua a Patre et Filio ad sanctificandam creaturam procedit 126; post Resurrectionem bis dedit Iesus 127; an seipsum det 130-132; an praelati dent Spiritum 129s; visibiliter mittitur in specie columbae, in linguis divisus ignis 138s; invisibiliter mittitur ac donatur fidelibus 141-159, ut Donum benignitatis Dei 71; ut sit caritas qua nos diligimus Deum et proximum 112, 142-152, 484; haec opinio Magistri a plerisque negatur 148-152; ut habitet et sanctificet animas 126-130, 157, 266, 273, 290; an augeatur vel minuat in homine cum ipsa caritate 146-148; dona eius 152s, dividit prout vult (Ambr.) 462; infunditur ut saecularis sitis restringat ardorem (Ambr.) 128; dat facultatem bene operandi 490; sine Spiritu non est voluntas libera (Aug.) 475; omne verum a Spiritu S. 320s (Aug., Ps.-Ambr.); peccatum contra Spiritum S. 572-577.
- Spiritus Domini replevit orbem terrarum 265; factor omnium 394; ferebatur super aquas 67, 386; caro Christi formata operatione Spiritus S. 509; replevit Christum 265; inspiravit S. Script. ad nostram salutem 397; quaecumque audivit, Apostolis locutus est 96.
- Splendor, Filius 105 (Aug.), 107 (Orig.).
- Status hominis, triplex: ante peccatum, post peccatum, in gloria 421s; quadruplex: ante peccatum, post peccatum ante reparationem, post reparationem ante confirmationem, post confirmationem 464s.
- innocentiae, ante lapsum, beatitudo quaedam ibi erat 413, 450s, sine miseria 468, sine concupiscentia 443; bona naturalia et gratuita 465; cognitio triplex 448s, sine praescientia ruinae 450; libertas arbitrii 464; ornatus gratiae, ad standum, non ad proficiendum 450-452, nec ad perseverandum 492; habilitas ad volendum bonum et ad meritum 492; immortalitas 421-427, 492; cibus indigebant (?) 426s, 430s; praeccepta data 424-427, 433, 495; concubitus sine ardore libidinis (Aug.) 427s; an et quales generassent filios 427-432; post senectutem translatio ad meliora 426, 428s, 432s (v. Adam creatus, positus in paradiso).
- lapsus, homo vulneratus et spoliatus 465, 493, 535; et servus factus peccati 466 (v. Adam, servus peccati).
- gloriae, aequales angelis erimus 333, 375; — beati 57, 350, 372; perfecta beatitudo post

- resurrectionem in corpore glorificato 335, 423.
- Stuprum, malum in se nec fieri potest bono fine 559.
- Subsistentia in divinis 156, 192s.
- Substantia, dicitur ab eo quod est subsistere (Aug.) 101; est aliquid esse (Aug.) 546.
- creata, alia corporalis, alia spiritualis 69; omnis circumscripta seu finita 270s; humana, quae per propagationem descendit ab Adam 504s; anima et vires, una substantia 73s.
- increata, Deus est quaedam substantia (Aug.) 245, non tamen proprie 100s; in Trinit. aliter accipitur a Graecis, aliter a Latinis 182, 184s, 192s; quomodo praedicatur de personis 82-84, 155s.
- Suggestio, primus gradus in tentatione 459.
- Superbia, amor propriae excellentiae (Aug.) 517, propriae potestatis 440; quadruplex (Greg.) 571; initium omnis peccati, radix cuncti mali 571; superbia et cupiditas 571s; imitatur celsitudinem Dei 341, 351; mater invidiae (Aug.) 351; obex caritatis 142; opponitur humilitati et obedientiae 433; habet confusionis deformitatem, non confessionis humilitatem (Aug.) 444; peccata de superbia (Aug.) 539; primum peccatum Luciferi 341, 351, 433; superbia in peccato Adae 518; in Eva 440s.
- Symbolum, Nicaenum 115; conciliorum apud Graecos 115; Hilarii 120; Leonis Pp. III 115.
- Synderesis, v. Scintilla rationis.
- Templum Dei, improprie dicitur locus Dei 274, 535; in animabus sanctis 264, 266, 535 (v. Habitatio Dei).
- Temporalia, in aeterna conducunt 56; peti possunt in oratione, sed propter aeternam vitam 550.
- Tempus 220-222, 270-272, 400; est variatio qualitatum in creatura 271; a Deo removetur 96, 97, 118, 292s; coepit cum creatura 221, 338, et non erat ante mundum 339; iam fuit primo die 390; quatuor tempora anni, post creationem luminarium 400; nunc agitur repetitione septem dierum 405.
- Tenebrae, lucis absentia (Aug.) 386; sed et quodammodo aliquid 386s; super faciem abyssi (Gl. o., Aug.) 387.
- Tentatio, alia interior, alia exterior 436s; interior aliquando ab hoste, aliquando a carne 437; exterior ab adversario 437, tribus modis 436; gloriosius non consentire quam tentari non posse (Aug.) 447; ducit ad coronam si resistitur 460; alias ad peccatum 456-460.
- carnis, non fit sine peccato et difficiliter vincitur 437.
- diabolica, permissa a Deo (a quo potestas) 363s, 434s, 447, 578s; ad iustos confirmandos 579; proficit sanctis 346; peccatum non est, sed materia virtutis exercendae 437; quomodo diabolus se ingerit 459s.
- Ternarius in Trinitate (?) 188s.
- Terra, corporalis creatura (Aug.) 337, 341; elementum primitivum 388; ubi creata 387s; apparebat post congregationem aquarum (Beda) 398.
- Testimonium falsum, malum in se nec fieri potest bono fine 559.
- Theologia, vel rerum vel signorum est (Aug.) 55; quaerit faciem Dei 62; doctrinam Scripturae advertit 55; cum modestia et timore agit de Trinitate 62s; clypeus rationis muniri debet 3; rationibus congruisque similitudinibus utitur 68.
- Throni, angeli in quibus Deus sedet et iudicat 371; thronus sapientiae, anima iusti 265.
- Timor servilis, peccatum et poena 541; quo creditur Deo, non tamen in Deum (Aug.) 558; quod timore fit, ab invito fit 558, et quamvis bonum, non bene 563, quia agens caritate vacuus 563; timor poenae, finis imperfectus obedientiae 548; timor et cupiditas, duo modi peccandi qui includunt omnia peccata mortalia 569.
- Totum quod est in Deo, unum est (Hil.) 101; et vivit (Hil.) 108.
- Traducianismus, et origo animae 420s; et transmissio peccati originalis 505s.
- Tributa potestati civili reddenda 579.

- Trinitas SS. 61-254; id est, unus Deus vel unitas essentiae in tribus personis 62, 63 (Fulg.), 87 (Aug.), 102, 176; 'trium unitas' (Isid.) 189; nomen excellentiae (Aug.) 56; nomen quasi collectivum pluralitatem designans personarum 179; quia est trinitas personarum, non nominum 102; res summa et excellentissima 62, 194 (Aug.); summum et incommutabile bonum 58, 61; summa origo omnium 56, 70; qua fruendum est 56, 58, 59, 194.
- cognoscitur mentibus per iustitiam fidei mundatis (Aug.) 61; quid tenet fides 61, 79; cognita Philosophis de longinquo 71; cum modestia et timore tractandum est de hoc mysterio 62; quod monstratur Scriptura S. 63-68; in 'Faciamus hominem' 64 (Fulg., Hil.), 188 (Hil.), 406 (Beda); in forma Baptismi 67; ex ipso, per ipsum et in ipso 68, 71, 262; per vestigia eius in creatis 68-71 (v. Trinitates creatae); relucet in anima humana 71-76; in qua habitat 145 (v. Habitatio Dei).
- in Trinitate nulla desectio aut protensio aut derivatio in generatione et processione (Hil.) 156; nec diversitas nec singularitas vel solitudo (Hil.) 64; nec gradus (Pelag.) 196; nec intervalla temporum (Aug.) 118; nec multiplicitas 186; nec numerus (?) 169 (Dam.), 187-189; nec partes 163-166; quia immutabilis simplexque substantia 102.
- tres ergo, quid (?) 167, 182, 183, 191, 192, 193, 194; tres dii (?) 79s, 180, 183s; tres entes (?) 193; tres essentiae (?) 184s; tres hypostases 185, 192s, 196; tres omnipotentes (?) 180; tres personae (v. Personae divinae); tres res (?) 194; tres substantiae (?) 184s, 192s, 231 (Hil.); non triplex Deus sed trinus 171.
- Trinitates creatae, quibus lumine fidei Trinitas increata aliquatenus cognoscitur 71; vestigia in creaturis 70; unitas, species, ordo 70s; imago in anima 71-76; memoria, intelligentia, dilectio (voluntas) 72-75; mens, notitia, amor 75s.
- Tristitia vel acidia 570.
- Tyranni, unde potestas 578s; quando eis resistendum 579s.
- Ubiquitas 132, 249 (Hil.), 263-275, 535; ratione humana non potest intelligi 267s; Deus nusquam non adest (Hil.) 264; quin inquinatur sordibus rerum 268s; in omnibus essentialiter et totus, plenius autem in sanctis 265, 535; accessus Spiritus ad non habentem gratiam 146-148.
- Unio beata inter Deum et spiritum rationalem 334s.
- Unitas divina, ostenditur in Vet. Test. 63s; in Novo Test. 67s; ibi ubi nulla diversitas (Ps.-Ambr.) 163; in natura sive essentia (Aug., Fulg.) 76s; simplex et singularis (Isid.) 189; privative accipitur 187 (et nota).
- Universale, quod praedicatur de pluribus 168; de subiectis particularibus (Dam.) 167; dicit naturam communem 230; removetur a Deo 167-169.
- Universum, admirabilis pulchritudo eius (Aug.) 318; etiam cum malis 318; an melius creari potuisset 303-305.
- Unum, vere unum cui non additur quid unum (Aug.) 230; in quo nullus numerus (Boeth.) 101s; totum quod est in Deo unum est (Hil.) 101; personae unum sunt, non unus 162 (Hil.), 249, unum unitate naturae 67 (Ambr.), 249; una scientia et voluntas 90, una sapientia et caritas (Aug.) 111.
- Usia, essentia vel substantia (Aug.) 95, 185. Uti et frui 56-61; uti bene, uti male 479.
- Vana gloria, amor propriae excellentiae 435; vitium capitale 570.
- Vapores unde nubes formantur (Beda) 396.
- Verbum creatum, notitia mentis imago Verbi aeterni 76; nostrum verbum, quod nascitur de nostra scientia, dissimile Verbo Dei (Aug.) 88; verbo (exteriori) fit peccatum 569; tempore mutato, verba mutata (Aug.) 293.
- increatum, natum de Patris essentia (Aug.) 88; proprie Filius (Aug.) 206; perfectum 226; quidquid habet, de Patre habet 121;

- ars Patris 226, quia in Verbo Deus disponit omnia (Alc.) 388s, 393, et in ipso dixit 'Fiat' 393; per ipsum facta sunt omnia 71 (Aug.), 316; ubique est per se ipsum 274; angeli omnia sciunt in Verbo (Isid.) 383.
- Veritas prima, causa omnis veritatis 320; veritas humanae naturae 504s.
- Verum, omne est a Veritate (Aug.) 320, a Spiritu Sancto (Ps.-Ambr.) 321.
- Vespera, in opera creationis 391; nunc 392.
- Vestigium, v. Trinitates creatae.
- Vir, imago et gloria Dei 455.
- Vir, mulier et serpens in omni tentatione et peccato 455-460, 524.
- Virtus (habitus), bona qualitas mentis qua recte vivitur, etc. 479, 480; bonus usus liberi arbitrii (Aug.) 479; bona qualitas mentis quae animam informat (Bern.?) 482; bonus usus potentiarum interiorum(?) 486; accidens in creatura 100; falsa, sine agnitione veritatis aeternae (Aug.) 562; an virtus sit gratia 481s.
- Virtutes (habitus), moventur a Deo extra, a lib. arbitrio intra 481-483; forma earum, caritas 484; ex muneribus earum boni sumus et iuste vivimus 484; perficiuntur tentationibus diaboli 437; appetendae propter se (?) 59-61.
- theologicae, necessariae ad observantiam mandatorum Dei 562s; caritas, forma virtutum 151s, 484; v. Fides, Caritas.
- Virtutes (angeli), eorum est signa et miracula facere 371; de tertio terno sunt 371.
- Visibile, omne mutabile est (Aug.) 369.
- Visitatio iniquitatum patrum 517-520, 522, 525.
- Vita, prima et summa Deus 226; Filio vitam dedit Pater 108 (Hil.), 121 (Aug.); in Deo vita sunt omnia 258 (et nota); vita aeterna, gratia nuncupatur quia gratis datur (Aug.) 484 (v. Beatitudo).
- Vitia, non sunt substantia (Aug.) 546; privationes bonorum naturalium (Aug.) 527; quae non valent vitia penitus consumere 553; quibus homo fit deterior 319s; vitia capitalia 570-572.
- Vocabula diversa sortitur quid ex causis variis 468.
- Voluntas Dei 306-316 (v. Potentia divina); nomina et signa in Script. S. 309-312, 322; est ipsa natura sive essentia divina 90, 160 (Aug.), 309; dicitur eius lib. arbitrium, quod libera bonitate omnia facit prout vult 462; causa eius non est quaerenda 308 (Aug.), 334, 448 (Aug.); sapientiam praere non potest (Orosius) 89; prima et summa causa omnium quae sunt 308s, 331, 413; quod Philosophis absconditum fuit 309; non vult nisi bona 90; non vult aliquid fieri quod non fiat 312-314; voluit passionem Christi 326.
- semper impletur vel ab aliquo vel de aliquo (Aug.) 321s, 451; semper invicta (Aug.) 324, semper efficax 313, 321; non potest cassari 309, 312; quis resistet? 296, 298, 309, 312, 313, 315, 322s; impletur etiam per malam hominis voluntatem 321s, 325s, qua utitur ad bonum 326; an mala fiant Dei voluntate 314-317; quaedam fiunt contra sed non praeter eam 323s.
- Voluntas humana 547-556; inter naturalia bona hominis 465, 535, 544, 553, inter meliora 448; pars imaginis Dei 72s; est motus animi nullo cogente, etc. (Aug.) 471, 565; qua peccatur et recte vivitur (Aug.) 489, 566 — naturalis, qua anima naturaliter vult bonum 453, 555s — deliberativa, ut pars lib. arbitrii 452 (v. Liberum arbitrium); nihil tam in potestate nostra (Aug.) 490, 566; nunquam cogi potest, unde merito iudicatur apud Deum 466; prima causa peccandi (Aug.) 216, 262, 566, et subiectum principale peccati 531, 564, 565; ex fine suo cognoscitur utrum recta an prava 547, 552; ex fructibus 557 — operativa, dist. vis et actus seu motus eius 554, 555; differunt voluntas, intentio, finis 551s; an actus et voluntas duo peccata 566-568; aliquando opponitur voluntati Dei 325, quam tamen non impedit 313s.
- bona, donum Dei est 483, 490, 578, quia sine gratia non liberatur 471, 472, 473, 475s, 489 (v. Iustificatio), et gratia indiget ut effective velit et operetur bonum 469, 470s, 472, 485, 555; sed gratia non sufficit

- sine voluntate (Aug.) 472; tunc cum bona intentione facit actus vere bonos 325, 557.
- mala, serva peccati 473; vinculum deducens in tenebras exteriores (Aug.) 549; unde est, a voluntate bona (?) 532; a nobis vel a diabolo 578; cum intentione perversa facit actus simpliciter malos 557.
- ut actio, bona est via ad beatitudinem 549, 552; mala, peccatum mortale 566; an omnes voluntates hominis sine fide malae sint 562; voluntas facti non est semper voluntas peccati 565.
- Voluntas, in angelis bonis 359-361; in daemonibus 359, 360.
- Vox Dei, in operibus sex dierum 393.

INDEX GENERALIS

TEXTUS PRIMI LIBRI

Sigla codicum	2
Prologus auctoris	3
Capitula primi libri	5
Capitula secundi libri	18
Capitula tertii libri	31
Capitula quarti libri	40
Incipit Liber primus: De mysterio Trinitatis	55
Distinctio I: De frui et uti	55
» II: Testimonia S. Scripturae de Trinitate	61
» III: Quomodo per creata potuit cognosci Creator	68
» IV: Utrum Deus genuerit Deum	77
» V: An Pater genuit essentiam, etc.	80
» VI: Utrum Pater genuit necessitate	89
» VII: De potentia generandi, an sit in Filio	89
» VIII: De proprietate, incommutabilitate et simplicitate Dei essentiae	91
» IX: De coaeternitate Filii cum Patre	95
» X: Quod Spiritus S. sit amor Patris et Filii	103
» XI: Quod Spiritus S. procedit a Patre et Filio	110
» XII: Utrum prius vel magis processerit a Patre	114
» XIII: Quare Spiritus S. non dicatur genitus	118
» XIV: De gemina missione Spiritus Sancti	121
» XV: De missione Filii	126
» XVI: De missione visibili Spiritus Sancti	130
» XVII: De missione invisibili Spiritus Sancti	138
» XVIII: Quomodo Spiritus dicatur donum et datum	141
» XIX: De aequalitate personarum in magnitudine	152
	159

Distinctio	XX: De aequalitate in potentia	172
»	XXI: De dictione 'solus' in divinis	174
»	XXII: De nominum differentia	178
»	XXIII: De hoc nomine quod est persona	181
»	XXIV: De dictionibus 'unus', 'tres', etc.	187
»	XXV: Quid significet 'tres (vel duae) personae'	190
»	XXVI: De proprietatibus personarum	196
»	XXVII: Quod per proprietates personae determinantur	203
»	XXVIII: De notionibus in personis	209
»	XXIX: De notione communi 'principium'	215
»	XXX: De his quae temporaliter dicuntur de Deo	220
»	XXXI: De appropriatis singulis personis	223
»	XXXII: De dilectione et sapientia	232
»	XXXIII: Utrum proprietates sint personae vel essentia	240
»	XXXIV: Quod idem est divina natura et res naturae	246
»	XXXV: De scientia, praescientia, providentia, etc.	254
»	XXXVI: An omnia sint in divina essentia	258
»	XXXVII: Quibus modis Deus dicatur esse in rebus	263
»	XXXVIII: An praescientia Dei sit causa rerum	275
»	XXXIX: Utrum scientia Dei possit augeri vel minui	280
»	XL: De praedestinatione et reprobatione	284
»	XLI: Quid sit obduratio, quid misericordia	288
»	XLII: De omnipotentia Dei	294
»	XLIII: Invectio contra coarctantes Dei potentiam	298
»	XLIV: An Deus possit facere aliquid melius quam facit	303
»	XLV: De voluntate Dei et de signis eius	306
»	XLVI: De eadem voluntate respectu boni et mali	312
»	XLVII: Quod voluntas Dei semper efficax est	321
»	XLVIII: Quid congruit homini velle	325
Hic finitur primus liber De mysterio Trinitatis.		

TEXTUS SECUNDI LIBRI

Incipit secundus Liber: De rerum creatione, etc.		
Distinctio	I: De principio et ratione creationis	329
»	II: De angelis, quando et ubi facti sunt	336

Distinctio	III: Quales facti fuerint angeli	341
»	IV: An perfecti et beati creati sint, an miseri	348
»	V: Quales effecti sint aversione et conversione	351
»	VI: De lapsu Luciferi et sociorum eius	354
»	VII: De libero arbitrio angelorum, et de potestate daemonum	362
»	VIII: Utrum angeli corporei sint	365
»	IX: De ordinum distinctione, et de decimo ordine	370
»	X: De missione angelorum	377
»	XI: De custodia angelorum, et de eorum meritis	379
»	XII: De operum sex dierum distinctione	384
»	XIII: Quae fuerit prima distinctionis operatio	389
»	XIV: De opere secundae, tertii, quarti dierum	395
»	XV: De opere quinti et sexti dierum, et de requie septimae diei	400
»	XVI: De homine facto ad imaginem Dei	406
»	XVII: De creatione animae, et de paradiso	410
»	XVIII: De formatione mulieris, et de causis rerum	416
»	XIX: De primo hominis statu ante peccatum	421
»	XX: Qualiter primi parentes filios procreassent	427
»	XXI: De invidia diaboli, et de modo tentationis	433
»	XXII: Quae fuerit origo et radix primi peccati	439
»	XXIII: Quare Deus permiserit tentationem, et de cognitione Aadae ante lapsum	447
»	XXIV: De gratia Aadae, de libertate eius et ratione, et de ordine peccandi in eo et in nobis	450
»	XXV: De libero arbitrio, et de corruptione eius	461
»	XXVI: De gratia et iustificatione gratuita	470
»	XXVII: De virtute, quid sit et quid actus eius	480
»	XXVIII: De gratia et libero arbitrio contra Pelagianos	487
»	XXIX: De gratia in statu innocentiae, et de eiectione hominis de paradiso	492
»	XXX: Quid sit originale peccatum, et quomodo omnes dicuntur in Adam fuisse	496
»	XXXI: Quomodo illud peccatum traducatur	505
»	XXXII: Quomodo in baptismo dimittatur	511
»	XXXIII: Quod solum Aadae peccatum in filios visitatur	517
»	XXXIV: In qua re sit peccatum	525
»	XXXV: Quid sit peccatum actuale	529

Distinctio	XXXVI: Quod quaedam simul sunt peccata et poena peccati, quaedam causa, quaedam poena et causa	536
»	XXXVII: An Deus sit causa mali et peccati	543
»	XXXVIII: De voluntate eiusque fine disseritur	547
»	XXXIX: An peccatum sit in sola voluntate	553
»	XL: An ex fine actus pensari debeant boni vel mali	556
»	XLI: De intentione et voluntate in peccato	561
»	XLII: De radicibus et divisionibus peccatorum	566
»	XLIII: De peccato in Spiritum Sanctum	572
»	XLIV: De potentia peccandi, an sit a Deo	577

INDICES

I.	Bibliothecae et codices manuscripti	583
II.	Auctoritates citatae a Magistro	584
III.	Auctores et Scripta	590
IV.	Index doctrinalis	605
V.	Index generalis	637
	Corrigenda et Addenda	641

CORRIGENDA ET ADDENDA

Pag. 68, nota 8: Auctoritas *Glossae ordinariae* non invenitur in duobus codicibus quos post textum iam impressum consulimus, scilicet Florentiae, Bibl. Laurent. Pl. V.d.11 (f. 2v) [= 1], et Pl. XXIII. 5 (f. 2v) [= m].

pag. 108, lin. 20: *aeternae* legimus cum Patrologia latina et Pp. Editoribus utriusque editionis; sed forsitan *aeterne* legendum est.

p. 145, in nota ad cap. 4: Legas Pet[rus] pro Pe[trus].

p. 286, in nota ad nn. 1-2: addatur: « necnon et Augustinus, *De bono perseverantiae* » (PL 191, 1449 C, cum rubrica marg. in z 28a).

p. 359, in nota 2: Legatur *Epist. 21* pro 25.

p. 408, nota 2: Advertas quod *Sermo 52 b.* Augustini nuper in lucem datur a P. Verbraken, *Le sermon LII de s. Augustin sur la Trinité et l'analogie des facultés de l'âme*, in *Revue Bénédictine* 74 (1964), hic 26-34.

p. 443, nota 1: Verba quae hic citantur ut Augustini inveniuntur sine rubrica in codicibus citatis *Glossae ordinariae* in I Tim. 2, 14 (cod. 1, f. 163b; m, f. 148b).

p. 465, lin. 8-16; necnon et p. 493, lin. 22, et p. 535, lin. 14-15. Quatenus interpretatio parabola hominis qui incidit in latrones et sic fuit vulneratus in naturalibus et spoliatus gratuitis iam locus communis fuisse videtur, forsitan melius esset delere citationem Bernardi Cluniacensis. Eodem enim modo illa interpretatur Gerhohus Reichersbergensis

ultimis mensibus anni 1159 (cf. D. Van den Eynde, *L'oeuvre littéraire...*, 320) in sua *Expositione* psalmi 77: «Samaritanus autem quidam iter faciens, non tamen eadem via, quia natus in mundum sine carnis concupiscentia fuit alienus ab originali simul et actuali culpa, subvenit spoliato et vulnerato, spoliato bonis accidentalibus, quae abstrahi potuerunt ei, ut est innocentia, obedientia; vulnerato in bonis naturalibus, ut est memoria, ratio, voluntas, quibus quidem non est omnino privatus, attamen eisdem sauciatis et vulneratis ita debilitatus, ut memoriam Dei oblivio, rationem veritatis ignorantia, voluntatem prava concupiscentia premat, nec est medicamentum quo sanari queat, nisi praedictus ille Samaritanus oleum et vinum vulneribus eius infundens curam eius agat...» (PL 194, 438 B).

p. 475, ad notam 7: Error quo *De spiritu et littera* sub titulo citatur *De baptismo parvulorum*, iam erat Flori Lugdunensis, quem hic inscie sequitur Magister; cf. *Revue Bénéd.* 57 (1947) 168b et 184a.

p. 485, ad cap. 7, n. 2: Verba introductoria auctoritatis Augustini inveniuntur in *Glossa ordin.* in I Cor. 15, 9 (cod. 1, f. 68c; m. f. 66b).

p. 491, nota 1: Deleatur I post *De praedestinatione sanctorum*, eo quod hoc opus Augustini non dividitur in libros.

p. 507, ad finem notae 3, post *Contra Iul. opus imperfectum VI*, addatur cap. 14.

p. 535, nota 3: vide aliam formam huius auctoritatis supra, p. 274, lin. 19-21.

p. 562, ad num. 2-3. Easdem auctoritates invenimus in codicibus praenominati *Glossae ordin.* (cod. 1, f. 31c; m. f. 32c).

NIHIL OBSTAT

Cryptae ferratae, die 8 nov. 1971

FR. AEGIDIUS CAGGIANO O.F.M.
Cens. dep.

EX PARTE NOSTRA IMPRIMI POTEST

Romae, die 16 nov. 1971

FR. ANGELICUS LAZZERI
Vicarius Glis O.F.M.

IMPRIMATUR

Tusculi, die 26 nov. 1971

† ALOYSIUS LIVERZANI
Episcopus

Finito di stampare il testo dei Libri I-II il giorno 22 gennaio 1970
con i tipi della Tipografia Ti-Fra-Mi, Quaracchi (Firenze)

Finito di stampare gli Indici il giorno 7 dicembre 1971
con i tipi della Tipografia Porziuncola, S. Maria degli Angeli - Assisi

SPICILEGIUM BONAVENTURIANUM

- Tom. I. — C. PIANA, O.F.M., Ricerche su le Università di Bologna e di Parma nel sec. xv, 1963, pp. 8*-564.
- Tom. II. — C. PIANA, O.F.M., Nuove ricerche su le Università di Bologna e di Parma, 1966, pp. 8*-652.
- Tom. III. — C. PIANA - C. CENCI, O.F.M., Promozioni agli ordini sacri a Bologna e alle dignità ecclesiastiche nel Veneto nei secoli XIV-XV, 1968, pp. 456.
- Tom. IV. — PETRI LOMBARDI libri IV Sententiarum. Editio tertia ad fidem codicum antiquiorum restituta. Liber I et II, 1971.
- Pars I: Prolegomena, pp. 172*. - Pars II: Textus cum suis indicibus, pp. 644.
- Tom. V. — PETRI LOMBARDI libri IV Sententiarum. Editio tertia. Liber III et IV (*in praeparatione*).
- Tom. VI. — RUDOLF VON BIBERACH, Die Siben Strassen zu Got, cura et studio dr. Margot Schmidt, 1969, pp. VII-276*-272.
- Tom. VII. — C. CENCI, O.F.M., Manoscritti francescani della Biblioteca Nazionale di Napoli, I, 1971, pp. 540.
- Tom. VIII. — C. CENCI, O.F.M., Manoscritti francescani della Biblioteca Nazionale di Napoli, II, 1971, pp. 660.

Collegio S. Bonaventura, Colle S. Antonio,
00046 GROTTAFERRATA (Roma)

BIBLIOTHECA
Fraternitas Sacculorum Sancti Petri